

که مال سه زهه ر

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

منتدی اقرأ الثقافی

کوردو کوردستان

له به لگه نامه نهمینییه کانی
حوکمه تی به ریتانیا دا

به رگی به که م

نامه ده کردنی

عه بدوللا زه نگه نه
شه هلا تا هیرمه پوری

۲۰۰۹

چاپی دووهم
بوخته گراو

که مال سه زهه ر

کورد و کوردستان

له به لگه نامه نهینییه کانی
حوکمه تی به ریتانیا دا

به رگی به که م

چاپی دووه م

پوخته کراو

ناماده کردنی

عه برولل زه نگه نه
سه هلا تا هیر جه پیره ری

۲۰۰۹

كوردو كوردستان

له به لگه نامه نه پيښه كاني حوكمه تي به ريتانيدا

(به رگي به كه م)

نووسه ر: د. كه مال مه زمهر

ناماده كردني: عهبدو لالا زهنگه نه - شههلا تاهير جه پدمري

تاپيست: بنكه ي زين و سهنديكاي روژنامه نووساني كوردستان

نه خشه سازي ناووه: گوران جه مال رواندزي

نه خشه سازي بهرگ: محهمه د زاده

چاپ: چاپي دووهم ۲۰۰۹

تيراژ: ۲۵۰۰ دانه

ژماره ي سپاردن: له بهر نو صبرايه تي گشتي كتبخانه گشتي يه كان ژماره (۴۳۷) ي سالي ۲۰۰۹ ي دراوتني.

چاپخانه: گرین گلوري، لوبنان

(هه موو مافيني نه م كتبه پاريزراوه)

ناوہ پۆك

- پیشگوتن.....عبداللا زهنگه نه ۹
- پیشه کی.....که مال مه زهر ۲۵
- بابه تی یه که م**
- کورتہ پیناسه یه کی ئه رشیفی نیشتمانیی حوکمه تی به ریتانیا..... ۳۷
- بابه تی دووهم**
- دواپۆژی کورد له بهرده م کۆنفرانسی ئاشتیی پاريسدا
- چالاکیه کانی شریف پاشا واره له کانی..... ۴۹
- بابه تی سییهم**
- چمکیک له گه شته که ی تۆییل..... ۸۷
- کورتہ پیشه کییه ک ۸۹
- پوخته ی پیناسه ی تۆییل..... ۹۲
- پۆژانه ی یه که می میجر تۆییل..... ۹۳
- پۆژانه ی دووهمی میجر تۆییل
- (۱. میژوو، ۲. سه رژمیتر، ۳. زویان، ۴. جل و بهرگ، ۵. ئایین،
۶. سه رۆکه کانیان، ۷. له رووی سه ربازی و سیاسییه وه)..... ۹۴
- دیسانه وه بنه ماله ی به درخانیکان..... ۱۰۲
- پاشکوی دووهم**
- پۆژانه کانی تۆییل..... ۱۰۷

- هه‌لۆیستی کورد به‌رانبه‌ر تورک، هه‌لۆیستی کورد به‌رانبه‌ر فارس،
- ۱۱۲ هه‌لۆیستی کورد به‌رانبه‌ر عه‌ره‌ب، هه‌لۆیستی کورد به‌رانبه‌ر گاواره‌کان..
- هه‌ولێر.. سه‌ره‌تای سالی ۱۹۲۰ له‌ رۆژانه‌یه‌کی تردا.....
- ۱۱۷ هۆزه‌کانی هه‌ولێر (گه‌ردی، دزه‌یی).....
- ۱۱۸ هۆزه‌کانی په‌واندز (باله‌ك، ناوده‌شت،
- سوورچی، هه‌رکی، خه‌یلانی، برادۆست، بارزانی).....
- ۱۱۹ یاسا و هیمنی و بارودۆخی ناوچه‌ی هه‌ولێر
- (داهات، داهاتی زه‌وی و زار، کارگێپی، وه‌قف،
- خویندن، سه‌ریازی، شاره‌وانی، نه‌خۆشخانه).....
- ۱۲۲
- بابه‌تی چواره‌م**
- ناودارانی کورد سالی ۱۹۱۹
- (۱. عارف پاشا، ۲. محمه‌د سالح حوسنی، ۳. عه‌لی غالب به‌گ،
۴. حه‌مدی پاشای بابان، ۵. سمکۆی شکاک).....
- ۱۲۷
- شیخ مه‌حموود و یاوه‌ره‌کانی
- (۶. مه‌حموود خانی دزلی، ۷. سه‌ید ئه‌حمه‌د،
۸. ره‌شید زه‌کی به‌گ، ۹. دوکتۆر میهران، ۱۰. شیخ مه‌حموود).....
- ۱۳۳
- سمکۆ و شیخ مه‌حموود له‌ راپۆرته‌که‌ی گ. جێیدا.....
- ۱۴۳

بابەتى پىنجەم

- ۱۴۵ ..... شەپى بەردەركى سەراى سلىمانى و ئەنجامەكانى
- ۱۴۷ ..... - سەرەتايەك
- ۱۴۸ ..... - ھۆكانى تەقىنەوہى شەپى بەردەركى سەراى
- دواپۆژەكانى بەر لە تەقىنەوہى پاپەپىنى شەشى ئەيلوول
(لابردنى توفىق وەھبى، رۆژى شەشى ئەيلوول، ياخيپوونەكە،
پىكراوہكان، پىكراوانى سوپا، پىكراوى ياخيپووہكان،
كۆمىتەى ھەلبژاردن، كرتنى رەھبەرەكان، ھەلسەنگاندنىكى
سەپىيى)..... ۱۶۲
- مەترسىيى دوپاتىبونەوہى پاپەرىنىكى وەك شەشى ئەيلوول..... ۱۷۶
- پەنگدانەوہى شەپى بەردەركى سەرا لە پۆژنامە و كۆفارەكانى ئىنگلىزاندا.. ۱۷۶
- شەپى بەردەركى سەرا و دواپۆژى عىراق
- ۱۷۹ ..... لە نىوان جەمىل مەدفعى و كۆرۈنۈوالىسدا.....
- سەرئەنجامى گىراوہكان..... ۱۸۹
- بروسكەيەكى دەگمەنى حەپسەخانى نەقىب..... ۱۹۳
- ھەلوئىستى شىخ مەحمود..... ۱۹۶
- دوا سەرنج..... ۱۹۹

بابەتى شەشەم

- ۲۰۳ ..... دياردە سەرەككەيەكانى قوناغى نوى.....
- سەرەتايەك..... ۲۰۵
- پارتى رزگارىي كورد لە بەلگەنامە نەپتىيەكانى حوكمەتى بەرىتانىدا ۲۰۵

- ۲۱۰ ..... کوردی سووریا و ئەرکهکانی قۆناغی نوی.
- ۲۳۷ ..... کوردی سووریا و کۆماری مه‌هاباد (کوردستان).
- ۲۴۳ ..... یادداشتی دوکتۆر ئه‌حمه‌د نافیز به‌گ بۆ بیئین.
- ۲۴۷ ..... کورده سوورییه‌کانی له‌ندهن.

بابه‌تی چه‌وته‌م

- ۲۴۷ ..... مه‌لهاتن و خیرا ئاوابوونی خۆری مه‌هاباد.
- ۲۴۹ ..... پیشه‌کی.
- ۲۵۰ ..... ده‌نگدانه‌وه‌ی مه‌هاباد.
- ۲۷۶ ..... پۆژنامه بیانیه‌کان چۆن باسی مه‌هاباد و په‌نگدانه‌وه‌ی مه‌هابادیان کردوه.
- ۲۸۰ ..... ده‌قی وتاره‌که‌ی پۆژنامه‌ی (تروود).
- ۲۸۹ ..... شه‌ریف پاشا و مه‌هاباد.
- ۳۰۱ ..... مه‌لۆیستی ژماره‌یه‌ک ده‌ره‌به‌گی کورد.

تیببینه‌کانی گه‌شتیک، جیگری یاریده‌ده‌ری پراویژکاری سیاسی

- ۳۱۱ ..... (رێگه‌ویان، که‌ش و هه‌وا و بارودرخ‌ی سیاسی).
- ..... چه‌ند نمونه‌یه‌کی ده‌گمه‌نتر له‌ به‌لگه‌نامه نه‌ینیه‌کانی حوکمه‌تی
- ۳۴۱ ..... به‌ریتانیدا ده‌رباره‌ی کۆماری مه‌هاباد (کوردستان).

بابه‌تی هه‌شته‌م

- ۳۴۴ ..... پرسى کورد له‌نیوان به‌رداشی عه‌بدولکه‌ریم قاسم و به‌غدا.
- ۳۴۷ ..... پیشه‌کی.

کورتی پیناسه‌یه‌کی فایله‌کانی ئه‌م بابته

یه‌که‌م - فایلی ژماره ۱۶۴۲۸۲/۳۷۱

	- دووهم- فایلێ ژماره ۱۷۰۴۲۸/۳۷۱
	- سێیه-م- فایلێ ژماره ۱۶۴۲۸۴/۳۷۱
	- چواره-م- فایلێ ژماره ۱۷۰۴۲۹/۳۷۱
	- پینجه-م- فایلێ ژماره ۱۷۰۴۳۰/۳۷۱
	- چهوته-م- فایلێ ژماره ۱۷۰۴۳۲/۳۷۱
	- ههشته-م- فایلێ ژماره ۱۷۰۴۳۳/۳۷۱
	- نۆیه-م- فایلێ ژماره ۱۷۰۴۳۵/۳۷۱
	- دهیه-م- فایلێ ژماره ۱۷۰۴۳۷/۳۷۱
	- یازده- فایلێ ژماره ۱۷۰۴۳۸/۳۷۱
	- دوازده- فایلێ ژماره ۱۷۰۴۳۹/۳۷۱
	- سیازده- فایلێ ژماره ۴۵۲۲۷۸/۳۷۱
	- چواره-م- فایلێ ژماره ۱۷۰۴۴۹/۳۷۱
	- یازده- فایلێ ژماره ۱۶۴۲۸۱/۳۷۱
	- شانزده- فایلێ ژماره ۱۸۶۷۴۸/۳۷۱
۳۵۲	- چه هده- فایلێ ژماره ۱۸۰۸۱۳/۳۷۱
۳۷۰	- دواپۆژه کانی عهبدولکه ریم.....
۳۷۸	- سه ره تای حوکمی به عس.....
۳۹۰	- گفتوگۆ ده رباره ی یه کیه تی.....
۳۹۲	- پرسى کورد، پۆژانی ده سه لاتی یه که می به عس.....
۴۰۴	- کاره سه لبییه کانی (به عس- ک. م.) پۆژانی وتووێژ.....
۴۲۷	- که وتنی کتوپری پژیعی به عس.....
۴۳۹	- پرسى کورد پۆژانی فه رمانره وایی عه بدولسه لام عارف.....
۴۸۷	- چالاکیه کانی (کۆمه له ی خویندکارانی کورد له نه وروپا).....
	- ژماره یه کی دانسقه ی گۆفاری (کوردستان) و ئاوابوونی خۆری
۵۰۸	- دره وشاوه ی کۆمه له ی خویندکاران.....

بابەتى نۆپەم

- پرسی كورد لە نێوان دوو دژەتەوهرى ئىمام خومەينى و صەدام حسەيندا.....
- ۵۱۸ - كورته روونکردنه وه يەك.....
- ۵۲۲ يەكەم: كەوتنى شای ئىيران و گەرانەوهرى ئىمام خومەينى.....
- دووهم: راپۆرتىكى سەربەخۆ دەربارەى كيشەى كورد، مارتى سالى ۱۹۷۹
- ۵۴۰ (توركيا، ئىيران، عىراق، يەكئىتى سۆڤىيەت، سوورىيا، خىشە).....
- سىيەم: راپۆرتىكى سەربەخۆى دىكە دەربارەى كيشەى
- كورد - حوزەيرانى سالى ۱۹۸۳ (ئىيران، عىراق، توركيا،
- كوردى يەكئىتى سۆڤىيەت، كوردى سوورىيا و لوبنان).....
- ۵۵۵ چوارەم: شارپاپۆرتى راپۆرتان
- ۵۶۸ - ئاواتى ئۆتۆنۆمى - تەكتىكەكانى صەدام - ئالوگۆرەكانى ئەم دوايىانە.....

پاشكۆى وىنە و بەلگە نامەكان

- ۵۸۳ وىنەكان.....
- ۶۴۱ بەلگە نامەكان.....
- پىرستى ناوان
- ۷۶۱ پىرستى ناوى كەسان.....
- ۷۸۱ پىرستى ناوى جۆراو جۆر.....
- ۸۰۸ دوا وشە.....
- ۸۰۹ پاشكۆتن.....
- ۸۱۹ الخلاصة العربية.....

پیشگوین

عبداللہ زہنگہ نہ

ہم موہ دستہ و تاقمیک، بہ نہ تہ وہ کانیشہ وہ، ئەگەر گیانی (ئەمانەت) پارێزیان لە لا پیرۆز بوو و بەھەندیان وەرگرت، دانیام بەردەوام لە گەشە کردن و بەرە و پیش چووندا دەبن، بپرواشم وایە ھەر کاتیک کە مرۆڤ لە گەل بە کدی درپۆنگ بوون مانای وایە گیانی (ئەمانەت) پارێزیان لە لا نەماو، بۆیە ئەوسا گیانی (خۆشەویستی) شیان لە لا کال دەبیتەو، لە ئەنجامدا گیانی ھاوکاری و پالپشتی کردنی بە کدیشیان لە لا لاواز دەبیت، پێشموایە گیانی (ئەمانەت) پارێزی ھەر تابیەت نییە بە میلەت یان خەلکی ولاتیکەو، بە لکو لە گەل بە ھۆش خۆدا ھاتنەوہی مرۆڤ و دانانی دەستوور و پێسا بۆ میلەتانی شارستانی ھەر ھەبوو، ئەو تائینگلیزەکان، بەرامبەر بە دەستەواژە (پیاو) و (جوامپێی) لای ئیمە، دەستەواژە (گینتلمان) یان ھەبە و لە ژبانی رۆژانە شیاندان بەھەندی ھەلدەگرن. لێرەدا دەلێم با فیمینیتستەکان لێمان نەگرن و کەمیک دان بە خۆدا بگرن چونکە ئەو بۆچوونەمان بۆ ڕەگەزی بەرامبەریشە.

ھەندیکیش پێیان وایە (ئەمانەت) پارێزی دەبێ ھەر سیفەتی پێغەمبەرەکان بووبێ و تەنیا ھەر لە خۆیان دیت، بەنموونە پێغەمبەری موسلمانان، محەمەد (د.خ)، ھەر لە مندالییەو بە (ئەمین) ناسراو و تەنانەت ئەم سیفەتە ی بۆتە مایە ی زیاتر ریزگرتنی لە لایەن کافرانی شەو، کەواتە (ئەمانەت) پارێزی ھەقائینیسی بەدوادا دیت. پێمان وایە ئەو جۆرە بۆچوونانە راست نیین کە دەلێن: لە و دنیای وا جەنجال و پپر لە فرۆفیشال و فرتوفیلدا بەرپرسیاریتی (ئەمانەت) زۆر قورس بوو، چونکە دیارە گەر مرۆڤ خاوەن کەسیتی و ھەلوستی خۆی بێ، ئەگەر ژبانی خۆشی لە پێناو بۆچوون و خەسلەتە بالاکان دانابێ، گیان لە لای پەشمەو ھەر (ئەمانەت) پارێز دەبێ. بەلام بە داخوہ ئەوہی ئەمرۆ لە ناو خەلکدا باوہ، ھەر

كه سېك (ئه مانهت) پاريز بوو به چاويكي نامق ته ماشاي ده كرېت، دياره (ئه مانهت) پاريزان زور له و خلكه ههستيارترن و بهرده وام حيساب بق نئستا و دواپوژي هه مووان ده كه ن، بويه پوژانه بهرده وام به پاريزه وه له گه ل ژيان له مملاني دان، وه كو ده لئين: (ئه و كه سانه له ژياني پوژانه ياندا زور له خلكي ديكه ههست ناسكتر ده بن و ته نانهت پئيشبيني دواپوژي هه موو لايه كه ده كه ن).

من خوم به بيرم نايه ته وه، ته نانهت له سه رده مي رژيميشدا، روژي له روژان به بيرمدا هاتبي، نه كه هه ر له گه ل خه لك، به لكو له گه ل ده سالات خوئيشيدا جاري له جاران ناپاكي له (ئه مانهت) كردين، به لگو و شاهيدي به كجار زوريش له سه ر نه و سوخته و هه لوئستانه م هه ن^(*) و تاوه كو نه مرؤكه ش نه گه ر به زياني تاييه تي

(*) هه ر به نمونه له سالي ۱۹۸۸-۱۹۹۰ دا بوو، ئيمه نزيكه ي (۱۵) ئه ندازياري به پرتوه به رايه تي ئه شفالي هه ولير، كه له دائيره ي ئه شفالي سوپادا، سه ريازي به ده گ (احتياط) بووين و سه ر به ئه شفالي مه وقعى سه ريازگه ي هه ولير بووين، روژكيان له سه ر بازگه ده رماله به ك بق ئه ندازياران دابه شكرا، هه موومان چووين وه رمان گرت، بي ئتوه ناخوش، پاره به كي مفتان وه رگرت، دياره ئه وانه ي سه ريازي زه خيره (احتياط) بوون، سه ره مانگان ده با بچين موچه ي خومان له دائيره وه ريگرين، ئه وه بوو سه ري مانگ چووينه وه موچه كه مان وه ريگرين، بينيمان هه مان ده رماله بق دائيره ش هاتبوو و پئىچا بوويانه وه، هه موو نه و ئه ندازياريانه ي له گه لم بووه، نه و ده رماله ي ئه وئيشيان وه رگرت، به لام كاتن ئيمه وه رمان نه گرت، هه موويان گله بيان ل كردين، گوايه نه گه ر وه ري نه گرم گرفت بق نه وان دوست ده بيت و ئاشكرا ده بن، ئيمه ش به ده نكيكي زولان، گوتمان: (له سه ريازگه وه رمان گرتوه و نامانه وي). ده رماله كه ئافره تيك دابه شي ده كرد ناوي "له يلا" خانه و ئيستا ش هه ر له سه ر كاره كه ي خوي ماوه، ژمير ياريكي ديكه شي له گه ل بوو "زويتر" ي ناو بوو، دواتر گووتبووي: نه وه له دائيره به ك ببينم كه ستيك پاره ي به نه ي وه ري نه گري!

به لام هه مووي چه ند مانگيكي نه برد (راپه پين) ي به سه رداهات، ئافره تيك ديكه مان هه بوو ناوي "په پيمان" بوو، له دائيره وردين (مدقق) ي ژمير ياري بوو، نه وه بوو پاره كه ي له سه ر هاو كارانم كرده وه مال و ماوه ي چه ند مانگ دواتر له موچه يان ده گتيردرايه وه.

جاريكي ديكه ش كه سه رؤكي ليژنه ي (مشتریات) بووم، كچيكي ژمير ياري مه سيجيمان له گه ل بوو "مه نال" ي ناو بوو، كرابوه ئه ندامي دارايي ليژنه كه مان، بيرمه پوژيكيان هه ندئ پاره ي به ديناري نه وساي به سه هوو دابوويني. روژي دواتر كه له دائيره بينيمانه وه زور به شوكا بوو گووتي: نازانم پاره كه

خویشم شکابیته وه هر په شیمان نیم، که چی به داخه وه ده بینین له دوی (راپه پین) هوه له ژیر سایه ی حوکه تی خویمان وا پووی ناراسته کان به ره به ره ده گورین. ماوه یکه له مه و بهر ده مه ویست، له باره ی نه و بویره ی که جاران هم بووه، خویم تا قی بکه مه وه تا بزام چه ندهم به به ره وه ماوه، نه وه بوو به براده ریکی خویمان گوت: (نیدی با گل یی له خه لکی دیکه به س بی و خوشمان بکه یینه پارسه نگ و قیاس، فرموو نه و من له خویمه وه ده ست پیده کم و پیشتر سه رزه نشتی خویم ده کم نینجا جه نابت، نه وه تا نیمه ش هر دوو کمان گنده ل کارین، نه وه نییه نیمه دوو موچه له حوکه ت و هر ده گرین و که چی هر گل ییان ده که یین و نارپازیشین...!)، دیار بوو نه و، نه و بوچوونه ی نیمه ی قبول نه بوو و پتی هم زم نه ده کرا، بویه نه ک هر زوو زریکه ی لی هستا، به لکو ده شیه ویست قه رزارمان بکاته وه، گوایه دنیا گورپاوه نه و که شه وو روژ نیش ده کات، ده بی نه و ماندوو بوونه ی له بو کئی بی، نه گه ر موچه ی دیکه ی له پال و هر نه گری و قه ره بوو نه کرینه وه...؟!

"نازاد عوبید" ی قوتابی خویندنی بالای لای "د. که مال مه زهر"، هر وه ها "مه سعود مسته فا" ی پیای یاسا له وه زاره تی روشنبیری، ناگایان لیه هر له سه ره تا وه نیمه نه مانده ویست موچه ی ریژلینان و هر بگرین، نه و چه ند مانگه ش، له بهر هر هویه ک بوو، که وهرم گرتووه، نه ک هر پتی نارپه حه ت بووم، به لکو وه کو بی قیمة ت کردنی خویم و نووسه رو روژنامه نووسانمانم ده هاته پیش چاو،

چون که می کردوه، هندی لئی ورد بوومه وه وام ده هاته پیش چاو وه کو بلتی له پرسه دا بووی، پیشتریش نیوانی له گه ل نیمه زور خوش بوو، روژی له روژانیش ناوه ها به گری و مونی نه ماندیبوو، که چی نه و روژه زور بیتاقت ده هاته پیش چاو، گروتم: ها "مه نال" خیره وا بی تاقت دیاری، گوتی: (پاره یه کی زور زورتم له موچه ی خویم له حساب که می کردوه، نازانم چی بکه م)، منیش روژی پیشتر زانیبوم نه و پاره ی وهرمان گرتبوو (۹۰۰) دیناری زیاده، بویه پاره که مان به نه سپایی بو که راندنه وه و ویژدانی خویمان ناسوده کرد.

وه کو ده لئین دواتر لای نه وانه ببوینه (ضرب المثل)، نیتستاش که ده یانینین زور به ریزه وه ته ماشامان ده که ن.

هه رجاره ی مووچه که شم وهرده گرت له شه رمه زاریان ئاره قه م ده کرد و پەش و شین هه ئده گه پام...!

ئەو سەربوردانە بۆ ئەو دینمەو، تا لەبارە ی ئەو ماوێه قسەتان بۆ بکەم، که لە کۆتایی سالی ۱۹۹۸ بە دواوێه، ماوێه بەنهیئێ و بە ئاشکرا، بە تاییه تی بۆ لای د. که مال مەزەر دە چووینە بەغدا، دە مەوێ بشزانن که ئەو زاتە چۆن ئەو رەوشتە بەرزانی لای قوڵتر کردووینە تەو، بە نموونە ئەو مووچه یه، که بە ناوی پێزلیتانی بوو و هەر خۆشمان بۆ هەندێ که سمان دابین کردوو، زۆرمان هەولێ له گەڵ ئەو بەرپێزەدا، که ئەوسا ئاگامان لیبوو باری دارایی که مێک خراب بوو و هەمووشتان دەزانیان مووچه که ی ژێر دەسەلاتی رژێم بەهاکه ی بایی چەند بوو...؟ بەلام ئەو هەر قبوولی نە دە کرد و هری بگری و دە یگوت: (با له کوردستان خەرج بکری)، که چی دواتر ئاشکرا بوو گەورەترین دەسەلاتداری لای خۆمان و هری دەگرن و بەم کارەیان نانی زۆر که سێ بەسە زمانیشیان بپری.

زۆر جاریش لەبارە ی خەسلەتە تاییه تییه کانی ئەو پیاوێه هەندێک رەخنەمان لەملاو ئەولاوێه دەبیست، بە نموونە (غەیبەت کردن)، که چی ئەوسا که هەرچەند مانگ جارێک هاتووچۆیمان کردوو، ئەو هەندە ی له نزیکه وێه بینیمان (پۆژی) له رۆژان قەت له خۆیمان نەبیستووێه باسی خەوشی یه کێکی دیکه بکات)، ئەو هەبوو رۆژیکیان هەر بۆ ئەو ی بزانی چ دەلی و هەلوێستیان چی دەبیست؟ قسە ی هەندێ له و که سەنەمان بۆی گێراپێه، که چی ئەو زۆر له سەرخۆ و بەرپێزەوێه باسی ئەو که سەنە ی بۆ کردین، تەنانەت هەر له سەر ئەو هەلوێستانە ی بوو حەزم دە کرد پۆژی زووتر بتوانم خەزمەتی بکەم، ئەو هەبوو له کاتی ئامادە کردنی بەرگی دوو هەمی کتیبی (چەند لاپه پەیه ک له میژووی گەلی کورد)، حەزم دە کرد ئەو هەندە خۆمی بۆ ماندوو بکەم تا جێ پەنجەم له سەر کتیبه که دیار دەبی، پێشمان وایه له دوا ی چاپ کردنی کتیبه که ئەو حەزم هاتۆتە دی، کتیبه که ش بوو جێی ریزی زۆریه ی نووسەر و تۆزەران، تەنانەت کتیبه که ئەو هەندە ناو و دەنگی دایه وێه برادەرانیان له پێشانگایه کی کتیب فرۆشتن بە چاوی خۆیان بینبوویان خەلک وه کتیبه که ی "عەبدوللا زەنگەنه" داوایان کردبوو، زۆر که سیش له جیاتی دەستخۆشی و

پیرۆزیایی له دکتۆر خۆی بکه ن له ئیمه یان ده کرد. بیرمه جارێکیان له سلیمانی بووین کاتی به نووسه ریکی ناسراویان ناساندین، راسته وخۆ باوهشی پێدا کردم و گریا، گووتی: (هر من ده زانم کارێکی چهنده گه ورهت کردووه، د. که مال چۆن نه و ره خنانه ی ناو کیشه که ی لی قبول کردوی؟)، ئیمه ش بو شه وه ی هیوری بکه ی نه وه گووتمان: (کاکه خۆ ئیمه هیچی وامان نه کردووه، نه وه نده یه د. که مال که س نه یده ناسی، وا به خێری ئیمه وه هه موو خه لک ناسیویانه!)، هر له وه ی گووتمان: له ره حمه تی که عبه ی نامالی کورد "به شیر موشیر" ده گێر نه وه، هه موو جار به نووسه رانی گووتووه: (ئێوه بنووسن و منیش ته تلیفی ده که م)، برۆا بکه نه و پیاوه راستی بۆچوو، نه وه له د. که مال و من قه وماوه، نه و نووسیویه و ئیمه ش ته تلیفمان کردووه.

***

ده ستپێکی نه و قسانه ی دیکه شمان بو هه لدانه وه ی چهنده نه یئیه کی نه زانراوی نه م کتیه ی به رده ستتانه، که وا ئیستا خۆتان بو خویندنه وه ی ناماده کردووه. ماوه ی شه ش مانگ ده بیته (ناماده کردن) که یمان بو چاپ و بلۆکردنه وه پی سپێردراوه، کاتی خۆی که ده ستخه ته که یمان گه یشته ده ست و ناوی خۆمان به خه تی د. که مال خۆی له سه ر ده ستنووسی به رگه که ی بینی و (ناماده کردن) یکی خرابوووه پال، برۆامان نه ده کرد، به راستی له یه ک کاتدا پیمان خۆش و ناخۆشیش بو، چونکه پیش خه لکی دیکه، خۆم ده زانم بو نه م جوړه کارانه چ بابایه کی (موزعیج) م...! نه وه بوو که دواتر به ته له فۆن قسه مان له گه ل جه نابیان کردو پرسیا ری کاره که ی خۆمان لیی کرد چی له سه ر ئیمه یه بیکه یین و چی نه که یین؟ ته نانه ت ره خنه شمان لیی گرت که کاری ناماده کردنی کتیب زۆر قورس و بقیه. به تاییه تی که ئیمه تا وه کو ئیستا هیچ کارێکی وامان بو نه م کتیه نه کردووه تا وه کوو (چهنده لاپه ره یه ک له میژووی گه لی کورد) شه ره فی نه و (ناماده کردن) ه مان بو خۆمان هه لال کردبێ و شه ره فمه ندبێن ناومان له سه ر به رگی کتیه که بنووسری،

دياره وه لآمی به پړيزيان نۆر كورت و پړ مانا بوو: نا زهنگه نهی خۆشه ويست دلنيام و ده زانم ئەم جارەش هەقی خۆت حەلال دەكەیت...!

دلنيام كاتی خۆی كه نووسەر ئەو كتیبەى بۆ ناردووين، مەبەستى بووه به ماوهى دوو مانگىك بخريتە بەردەست خوینەر و تۆژەران، پیمانوايه يەك لە حەزە كانیشى لە بەر ئەوه بووه تا خوینەرانی زوو ببخویننە وه و ئەویش خۆی بۆ نووسینە وهى بەرگی دووهم ئامادە بكات، بە لآم دلنياین و بە داخو وه شين ئیستاكه ئەو، وا بەشى زۆرى بەرگی دووهمیشى نووسيوه تە وه، كه چى وا لە كوردستان بەرگی يەكەمى كتیبە كەى هیشتا نە خەشە سازى بۆ نە كراوه، پييشى ناوئ ليرە دا باسى چۆنیه تى دانانى ئەو كتیبە و خویندە نه وهى ناخى دانەرە كه يتان بۆ بكەين، چونكه ئەو خۆى كارىكى واى كردووه كه گيڕانە وهى هەندى باس لە كۆل ئيمه بێتە وه، بۆيه حەز دەكەم باسى پەرۆشى و ئامادە كاری خۆمانتان لە بارهى چاپى ئەم كتیبە كە بۆ بكەين.

كاتى فۆتۆى بەشى يەكەمى دەستنووسى نووسەرمان بە دەست گەيشت، پړكەوت و ابوو سەرۆكى (بنكەى ژين بۆ بووژانە وهى كه لە پوورى بەلگە نامە يى و پۆژنامە وانى كوردى) لە هەولير بوو، ئيمه لە گەل دوكتۆر، جگە لە تيبينيمان لە سەر وردى فۆنتى چاپە مەنبيە كانى دەزگای ئاراس، هیشتا پريارى خۆمان بە تەواوى نە داوو و خۆمان يەكلا نە كردبووه كه بيده يه چ دەزگا و لايه نيك بۆمانى چاپ بكات، كه چى ئەو زوو بە زوو فۆتۆى دەستنووس و بەلگە نامە كانى، دەردى هەولير ييان دەلێن: لە دەست قەپاندين و لە گەل خۆيان برديانە وه سلیمانى تا لە بنكەى ژين چاپ بكریت، دواتر لە وئ وا دياربوو ئەوان پييان و ابووه گوايه كارىكى باش دەكەن، ئەگەر زوو بە زوو بە چەند كەسان بكە ونە تايپ كردنى دەستنووسە كه و سکان كردنى هەندى لە بەلگە نامە كانى هاوپيچ، بى ناگا لە وهى د. كەمال لە نووسینە كانيدا حيساب بۆ بى بايه خترين خال و ویرگول دەكات. لە گەل هيتانە وهى بەشى يەكەمى كتیبە كە، ئەوه بوو بەشى دووهم و دواتر ستيه ميشمان لە (لە ندهن) وه بۆ هات. بە پراستی نايشارم وه ئيمه پيستر نە مانپەر ژابوو، جگە لە پيشە كى و بابەتى يەكەم، تە ماشاى ناوهرۆكى بابەتە كانى پۆستەى بەشى يەكەم بكەين، تا بزانی چى تيدايه و باسى

چى دەكات، ئەو بوو كە بەشە تايپكراوھ كانيان بۇ ناردينەوھو خوئندمانەوھ، زوو زانيم پاراستنى (ئەمانەت)ى ئەو (ئامادەكردن)ە، زۆر زۆر لەكتىبى پيشوو قورسترە، بەتايبەتى باروزوفى كاتى چاپكردنى ئەو كتیبە لەگەل ھى (چەند لاپەرەيەك...)دا وھكو دەلئىن: (ئاسمان و ريسمان)ەو (ئەو ھەواريشە بەلام نە ئەو بووارە)، بۆيە لەدلى خۆمدا ئارەزوم ئى بوو، كەسىكى دىكەشمان لەگەل بېت و لەگەل خۆمان بىكەينە (ھاويەش)، تا بەرپرسيارىيەتەكە لەسەر شانى خۆمان سووكتر بكەين. ئەو بوو قوتاييەكى خوئندنى بالامان ھەلبژارد تا ھاويەشيمان لەگەلدا بكات، دواتر ھەوالى پېدەين كە ئەويش لەگەل خۆماندا دەبېتە (شەريكەبەش)ى (ئامادەكردن)ى كتیبەكە، بۆيە تەواوى بەشى يەكەممان بەو مەرچە دايە تا ھەلبژيرريان تېدا بكات، ھەر سەرنج و تېبىنيەكىشى ھەبېت، لەبارەى كارەكانەوھ ناگادارمان بكاتەوھ، يا بۆمان بنووسيتەوھ، لەھەمان كاتيشدا دەتوانى بۆ كارى دكتورانامەكەى خۆى و كارەكانى دواترى كەلكيان ئى وەرېگريت، بەلام بەداخوھ ئەو كە لاپەرە تايپكراوھ كاني بۆ ھيتاينەوھ ئەوئەندەى ئارام نەگرت تا بزائى چى بۆ دەكەين، بەلكو دەيەويست زوو بەزوو مەرچى خۆيمان بەسەردا بەسەپىنى، بەوھى ھەر سەرنج و تېبىنيەكى نووسىيىتەوھ بەناوى خۆيەوھ بۆى بخەينە پەراويزى كتیبەكەوھ، ئىمە ھەر لەگەل چاوپېداخشاندنەوھمان بەتېبىنيەكاني ئەو، زانيمان مەسەلە چىيە! بەتايبەتى كە ئەو يەك دوو تېبىنيەى نووسىيوويەوھ بايى ئەوئەندەى نەدەكرد بخريتە پەراويزەوھ، بۆيە بووارمان نەدايى زياترى لەسەر بېوات و يەكسەر توانجى خۆمان ھاويشت، كە ئەو جۆرە گوناھانە لاي ئىمە وھكو بلىيت بەئاوى دەستنويز دەشۆردرىنەوھ، ئەو دەزانى ھەتا لەگۆفارى (پۆژنامەنووس)يشدا ئەگەر تېبىنيەكمان ھەبېت و ھەلەى واش بىبىن ھېچ پېى سەغلەت نابىن، بەلكو بەبى ئەوھى خاوەنەكەيشى ھەستى پېبكات، خەتېكى بەسەردا دەھىنين و راستىيەكەى دەنووسىنەوھ. بۆيە لەدلى خۆمدا زوو بېيارمدا (شەريكەبەش)ى وا وھلاوھنئىن، ناچاربووين دانەيەكى دىكەى تايپكراوى بابەتەكە پاكىشەينەوھ خۆمان بە تەنيا جارنكى دىكە بکەوينەوھ پەيجورى ھەلبژيرى لاپەرەكان. لەگەل ھەلدانەوھى ھەر لاپەرەيەك بېرمان

له قسه‌ی هه‌ندی که س ده‌کرده‌وه که گوتبوویان ئه‌و به‌لگه‌نامانه‌ی د. که مال
 مامه‌له‌یان له‌ته‌کدا ده‌کات پی‌شتر بلاوکراونه‌ته‌وه، ئه‌م قسه‌یه سه‌ره‌تا ئیمه‌ی زۆر
 نیگه‌ران کرد، دواتر گه‌راندنییه‌وه بۆ (١٠) ساڵ له‌مه‌وبه‌ری کاری تۆمارکردنی
 میژووی رۆژنامه‌نووسی، که بۆ نووسینه‌وه‌ی کتیبی (پۆژنامه‌نووسی کوردی
 له‌کوردستانی دوا‌ی راپه‌رین) به‌سه‌ر خۆماندا هاتبوو، ئه‌وه‌بوو بۆ راپه‌راندنی ئه‌م
 کاره له‌ ساڵی ١٩٩٧دا چهند جارێک له‌هه‌ولێره‌وه چوو بووینه ده‌ۆک، له‌وێشه‌وه
 به‌نه‌ینی به‌ناو پۆژمدا چوو بووینه مووسل، پاشان بۆ که‌رکوک و ئینجا بۆ سلیمانی،
 ئه‌وه‌شمان هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌بوو به‌پێگای کۆیه‌دا نه‌چینه سلیمانی، نه‌بادا له‌گه‌ڵ
 خۆشه‌ویستانمان تووشی گرفت ببین، چونکه له‌ئه‌نجامی شه‌ری خۆکوژی نیتوان
 هه‌ولێرو سلیمانی براده‌رانمان ئه‌وه‌نده بازگه‌ی ناوخۆیان توند کردبوو و چه‌شترکی
 وایان به‌م خه‌لکه ده‌کرد، له‌ ناو رۆژتمیش شتی وا نه‌ده‌بینرا، ئیمه‌ش ده‌مانه‌ویست
 به‌م حاله‌وه زانیاری لای ئه‌م و ئه‌و، ئه‌و حیزب و ئه‌م حیزب، کتیبخانه گشتیه‌کان،
 بۆ کتیبه‌که و میژووی رۆژنامه‌نووسی کوردی کۆ بکه‌ینه‌وه، ته‌نانه‌ت کاتێ که
 ده‌گه‌رینه‌وه هه‌ولێر هاوسه‌ره‌که‌شم نه‌یده‌زانی چوو بووینه ئه‌م و لاته، نه‌بادا لای
 یه‌کێک باسی کردبوو بابایه‌ک راپۆرتمان لێدات. سه‌ریاری هه‌موو ئه‌م خه‌مانه
 هه‌ندی که‌س پێیان ده‌گوتین: خۆت به‌چیه‌وه خه‌ریک کردووه و بۆچی ئه‌وه‌نده
 خۆت ماندوو ده‌که‌ی و فلان و فیسار له‌هه‌مان بووردا کتیبه‌که‌ی خۆیان ته‌واو
 ده‌کن. دیاره ئه‌وسا وه‌لامی ئیمه هه‌ر ئه‌وه‌نده بووه: جا قه‌یدی چی ده‌کات ئیمه
 ئیشی خۆمان ده‌که‌ین و با خه‌لکی دیکه‌ش ئیشی خۆیان بکه‌ن، ئه‌گه‌ر به‌هه‌ردوو
 لامان دێرێک بکه‌ینه سه‌ر باخچه‌ی میژووی پۆژنامه‌نووسی کوردی، ئه‌وا شتیکی
 تازه‌مان کردووه و زۆر ده‌کات. له‌سه‌ر ئه‌م کتیبه‌ی د. که‌مالیش، وه‌لامیکی وامان
 داوه‌ته‌وه وه‌کو ده‌لێن: دواتر قورقه‌پمان لێی کردووه. وا کتیبی ئیمه وه‌کو
 سه‌رچاوه به‌دوایدا ده‌گه‌رین و ته‌نانه‌ت دانه‌ی لای خۆشمان نه‌ماوه، که‌چی ئه‌و
 که‌سانه وا کتیبه‌که‌یان هه‌روا چاپ ده‌بێ...! دیاره دوا‌ی ئه‌وه ئه‌م کتیبه‌ی "د.
 که‌مال مه‌زه‌ر" یش ده‌که‌وێته ده‌ست خۆینه‌ران ئه‌وسا قسه‌یه‌کی دیکه‌مان ده‌بێ!

***

له باره ی گه یشتنه وهی ده ستنوسی ئەم کتیبەش بە بیرم نایەتەوه له و ماوه یه دا چەند کەس له مامۆستایانی زانکۆ و هونەرماند و پۆشنبیرانی گەله کەمان هاریکارمان بوونه و له سەر راسپاردە ی د . کەمال په یوه ندییان پیمانەوه کردوون و بە شه کانی ئەم کتیبەیان بۆ هیناوینه تەوه تا بەم شیوه یه بیخه یه بەر دەست خوینەرمان، بە لێ دەبێ هەول بە دەم ناوی ئەوانەمان بە بیر بێتەوه و دوای خێریشیان بۆ بکەین.

له گەل دەستپێکی نووسینه وهی ئەم دێرانه شیوه و ناوی ئەو "هاورێ" ئەمەلی "یه مان دیتەوه بیر و پیش چاوان کە ماوه یه ک لەمەوبەر خۆی کوشتەوه، بە دەست خۆمان نییه و چاوه کان فرمێسکیان تیدا قەتیس دەمێنێ و دەمەوی بە دەمە قوڵی گریان، بە لام زوو بە زوو دەیانسپرمەوه نەبادا، بەم تاریکی نیوه شه وه وه بەم بێ کاره باییه، هاوسەرە کەم لێم بێتەوه ژوور (میزاجی کورده واریمان تیک بچێ) و ئەویش له گەلم دەست پێکات، کاتێ کارەساتی ئاوه ها دەبێستم و دەبینم بە دەست خۆم نییه کە هەندێ جار نە ک هەر زۆر لۆمە ی خۆمان دەکەم، بە لکو ورم دادەبەزێ و دەشلیم: ئێمە دەمانه وی قوربانییه کی زۆر بە دەین تاوه کو فێره سیاسەت دەبین، دیاره مەبەستیشمان له و سیاسەتە مانا حیزبایه تیبه کە و شیکردنه وهی پروداوه کانی پۆژ نییه . ئەو کاتە ی "هاورێ ئەمەلی" بۆ پاراستنی ئابووی خۆی، گیانی کردە قوربانی (هەلوێست) و (ئەمانەت) ی پاراست، بە داخه وه وادیار بوو مۆده یه کی تازه هینرا بووه نیو بوواری پۆژنامه نووسی کوردی، ئەویش بلاوکردنه وهی ئەو نامە و پاپۆرتانە بوو، کە لە ژێر سایه ی ئەو پۆژمه ی کە حوکمی عراقی دەکرد شتیکی زۆر ئاسایی بوو پیاوه کانی پۆژانه پاپۆرتی ئاوه ها له سەر هەر کە سێکی ئەم ولاته بۆ سه رووی خویان بنووسن، نازانم ئەو پاپۆرت و قسانه چه ندیان راست بوون و چه ندیان درۆ، بە لام دەنگۆی ئەوه ش هەبوو کە زۆر به یان درۆ بوون، تەنانەت هەندیک کەس سویندیان خواردووه کە ئەو پاپۆرتانە چەند پۆژیک پیشتر له کوردستان نووسرابنه وه...! بە هەر حال ژماره یه کی کەم له دەسته بژێری نەتەوه کەمان، تەنانەت د.کەمالیش، کە بەم تەمەنەوه و به و نه خۆشییه وهی کەوا بە ناچار بیه وه بۆی چۆتە لەندەن وا خەریکی

نووسینه وهی میژووی نه و میلله تهیه، له م نوقورچ و توانجانه بی بهش ناکه ن، نه و کتیبه ی نهویش نه بووایه پۆژی له پۆژان ئیمه قهت نه و "هاوپی نه مه لی" یه مان نه ده ناسی، که ناسیشمان، ده لئین: هه تا نه گه ر نه و راپۆرتانه مان به ده سته خۆمان له و دۆسیانه دا ده ریه ئنابایه، نه ک وه کو پۆژنامه نووسیک هیچمان له سه ر نه ده نووسی، به لکو نه گه ر به پۆیه به ری ناسایشی کوردستانیش بووباین، له گولیش کالترمان پی نه ده گوت، چونکه پیمان وایه شتیکی زۆر ناساییه هه ر هاو لاتییه کی کوردی عیراق ناوی له راپۆرته کانی پیاوانی پۆژمه دا هاتبی. سه د حه یف و مه خابن نه و وا گیانی خۆی به م شیوه یه کرده قوربانی نه ته وه که ی خۆی، هه زاران سلۆ له گیانت نه ی نه و "هاوپی" یه یه که م جارمان بوو بتهینین و تاوه کو نه مپۆکه ش نه مزانی کوپی کئی بووی و له چ خانه واده یه ک بووی، سه د حه یف و هه زار مه خابن...؟!

دوکتۆر "فوناد بابان" ی نه ندام په رله مانی کوردستان، که نهویش یه کیکی دیکه یه له و مامۆستایانه ی زانکو ده بی ماندوو بوونی له به رچاو بگری، چونکه دوا ی نه وه ی به شیکی دیکه ی کتیبه که ی له لهنده نه وه هینابوو وه، پۆژیکیان زه حمه تی کیشابوو و زۆر به بی فیزییه وه خۆی بۆی هینابووینه باره گای سه ندیگای پۆژنامه نووسانی کوردستان.^(*)

"عه تا موفتی" که کارگێرکی چالاک (مه لبه ندی پۆشنیری کوردی) یه له لهنده ن، نهویش به شیکی کتیبه که ی هینابوو وه، وه کو د. که مال هه موو جار ده لی: ناوبرا و نه وه ی موفتی پینجوتینییه.

نه ی ماندوو بوونی "فه ره اد عه ونی" ی هاوکارمان و نه قیبی سه ندیگای پۆژنامه نووسانی کوردستان، نهویش به شیکی کتیبه که ی بۆ هیناوینه ته وه.

له نه یو نه و نامانه ی که د. که مال له باره ی کتیبه که یه وه بۆی نار دووین، دوو ناوی وه کو "ناسۆ" و "سواره" هه ن. به بیرم نه ماوه نه وانه دوو ناو بوون بۆ

(*) به داخه وه وادیاره ئیمه ته راو سه رچیخ چوو بووین و شه ر زاته مان به جیگری سه رۆکی زانکۆی کۆیه دانابوو. هه ره ها له چهند نێری دواتر له جیاتی (فه ره اد عه ونی) ناوی (شیرکو حه بب) مان، که هه موو جار لای د. که مال به (موزعیج) ناومان ده با و باسه مان ده کات، نووسیوو - تیبینی بۆ چاپی دووم - ع. زه نگه نه.

كه سيك يان دووان، چونكه تاوه كو ئىستا بىرم نايه ته وه ئه و دوو به پريزه مان ديي، ئه وان ئه و به شه ي كتيبه كه يان بردبووه سليمانى و دابوويانه "جه لالى عومهرى سام ئاغاي" خۆشه ويستى د. كه مال، ئه ويش دواى ئه وه ي له باره ي ناوه رۆكى ئه و پۆسته ته له فۆنى بۆ كردبووين، له سه ر پاسپارده ي ئيمه به شه كه ي خويان بردۆته (بنكه ي ژين). له ژيانى پۆژانه مدا هه موو ده م حه زم كردووه، د. كه مال گۆته نى: (ئهو ي ده نكه جۆيه كى مالى پاشاي خواردبى) ناوى بيئين و له چا كه ي خۆى زياتر خزمه تيان بكه ينه وه، بۆيه لي ره دا به پيويستى ده زانم، له جياتى د. كه ماليش، سوپاسى يه كه يه كه ي هه موويان بكه ين، ده ست و په نجه يان بگوشين.

***

حه زيش ده كه م برانن ناوه ينانى ئه و به پريزه هه ر بۆ پيشكه شكردنى (سوپاس و پيژانين) نيبه، به لكو مه به ستمانه له پيگه ي ئه وانه وه قورسا يى ئاماده كردنى ئه و كتيبه شان پي بلين، جاري لاي هيروه ده ستنووسى هه موو لاپه ره كانى ئه م كتيبه به كۆپى گه يشتۆته ده ستمان، دياره ئه وه ش له بوواري پۆژنامه نووسى، مه گه ر له ناچارىيان بيت، ئه گه رنا زۆر په سندن نيبه، وه كوو له پيشه وه ش گووتمان: كتيبه كه به ش به ش گه يشتۆته ده ست ئيمه، كه ئه ويش به پي پيرستى بابته كان نه نيتردرا بوو، به لكو كاتى د. كه مال زانيويتى ئه و ايه كيك له سه ر گه رانه وه يه بۆ كوردستان، پيشتر زوو نامه يه كى بۆ ئاماده كردووين، دواى سلاو و هه وال پرسينيكى به په له، تييدا ئاره زوى خۆى له مه ر كاره كانى بۆ نووسيوين، له پاليدا بابته كه ي تا هه ر كوويه ك پاك نووس كرد بيت، ئه وه نده ي بۆ ناردووين، با بليين بابته ي هه شتم، كه دريژترين بابته ي ناو ئه م كتيبه يه، له وانه يه به (3) به ش گه يه نرابيسته ده ست ئيمه، دياره د. كه مال له گه ل ده ستپيكي هه ر بابته تيك، په راويزه كانى به زنجيره يه كى نوئ ده ستپيكر دووه، دواتر كه گه يه نراوه ته ده ست ئه وانه ي تايبيان كردووه، ئه وانه بووه هه ركه سه به پي ده ستنووسى نووسه ره كه ي پويشتي، به لكو هه ريه كه يان هه ر به شيكى لاپه ره كانى لاجووي هه ر له و شوينه ده ستى به تايپ كردن كردووه و جاريكي ديكه له ژماره (1) وه زنجيره

په راویزی نوییان بوی داناوه ته وه. بویه که دواچار هه موو بابه ته کانمان به تایپکراوی بۆ هاته وه، زوو زانیمان که چ گرفتیکي گوره مان تووش بووه. (*)

(*) ((ئوه بوو دواتر ماوه ی پتر له چوار مانگان خه ریک بووم تا که مێک نه وه له ت و په له تانه مان، وه کو ده لێن: هیتایه وه سه سه کی خۆی ئینجا هه والمان دایه وه ده که مال تا خۆی بۆ دووباره خویندنه وه و پینداچونه وه ی کتیبه که ناماده بکات، که له م پۆژانه به پۆستی نه لیکترۆنی بوی ده بنیترینه وه. دیاره وه کو خه لکی سلیمانی ده لێن: ئیمه ومانان هیچ له و جیهانه (په له خۆشی و سه یرو سه مه ره) ی کۆمپیوتهر نازانین، بویه له بیرمان نه مابوو به و براده ره مان بلێن، که کاره که ی بۆ جیبه جی ده کردین، تا کتیبه که به (PDF) بنیتر. دیاره شتیکی ناساییه نه و ریگایه کی ناسان وا بۆخۆی هه ل بژیرئ، که پیمانوايه پتی ده لێن (وێرد). دوکتۆر که مال و شه هلا خانیش، کاتیکی له بازار کتیبه که یان هیتاوه ته وه سه رکاغه ز وا دیاره گۆرانی به سه ردا هاتوه. ئه وه ی ئیمه نارده بوومان (۲۰۲) لاپه ره ی فۆلسکاب بوو، جگه له هه ندئ بابه تی باشکۆ، به پتی نه وه له بژیریه ی که ده که مال له سه ر کتیبه که کردبووی و نه و (۱۰) لاپه ره هه له ت و په له ته ی تیدا دۆزبووه وه و دواتر نارده بوویه وه، وادیاریبوو ژماره ی لاپه ره کان لای ئه وان گۆرابوو، نه وه بوو دوا ی (۱۰ - ۱۵) پۆژ، ئینجا توانیمان نه و (۱۰) لاپه ره به له گه ل هاوکارانمان له ناو کتیبه که دا ده ره ی نین و بیانیه ی نه سه ر کاغه ز تا له سه ر کۆمپیوتهر هه له بژیریان بکه ین. به راستی به مه زنده شه نه مانده زانی لاپه ره کانی لای ده که مال نه وه نده زیاده بووین و له هه مان کاتدا نه وه نده هه له مان به سه ردا تپیه پ بووین، به لām له هه مان کاتیشدا نه وان، زۆر ناگاداری نه وه نه بوون که کتیبه که هه ندئ قوناغی دیکه ی ماوه و نه و کارانه هه ندیکیان له کاتی نه خشه سازی بنه پ ده کردین، له وانه یه ئیستا نه ک هه ر ئیوه، به لکو دکتۆر خۆشی لای سه یر بیت، نه گه ر بلێن به قه رسیچه یی خۆمان، که ته نانه ت گۆیشمان به داوا ی نه ویش نه داوه و تا نه وه نده ی خۆمان د لنیابووینه ته وه که دوا هه له مان تیدا دۆزیوه ته وه، ئینجا بریاری کاره کانی نه خشه سازیمان داوه. دوکتۆر له نامه یه کی تاییه تیدا له باره ی پرستیکی پۆژنامه نووسی بوی نووسیوین: (شا به تاقه ت) کاتی له و (۱۰) لاپه ره هه له ت و په له تانه ورد ده بوومه وه و ئه ره ییم پتی ده برده ده مگوت: نه خیر شا به تاقه تی خۆت که وا له کاره کانت نه وه نده وردی، به راستی نه مرئ زه مانیکه تیی که وتووین، زۆر هونه ره نووسه ر نه وه نده له سه ر کاره کانی خۆی سوورین و ئاره ها حیساب بۆ بچووکترین خال و وێرگولی نووسینه کانی خۆی بکات، دیاره نه وه هه موو ماندوو بوونه شه له به ر جیاوازی لاپه ره کانی نیوانمان بووه، له و (۱۰) لاپه ره یه ی بۆمان هاتبووه وه هیچ کام له لاپه ره کانی سه ره تاو کۆتایی لاپه ره کانی لای ئیمه له گه ل نه وانه ی لای ئه وان تیکی نه ده کرده وه و جیاوازی گه لیک زۆر له نیوانماندا بوو، بویه ناچار بووین چوار پینچ، به لکو شه ش جاریش پیناندا بچینه وه تا هه مویمانمان به سه ر کردوونه ته وه و ئینجا ده توانم بلیم بنه برمان کردوون.

ئەو ھەلەنەي لىمان گىرابوون، ديارە چەند دانەيەكيان رەوا نەبوون، پىدەچوو دوكتور ھەستى پى نەکردىن كە ئىمە پىشتەر دەستكاريمان كردبوون، ديارە ئەگەر جىبە جىمان كردبان شتى عەنتىكەو سەيرو سەمەرە بەلكو خوشىشى لى دەكەوتەو، ھەر بەنمورنە لەشوينىكى كىتەبەكەداو لە بەلگە نامەيەكدا باسى پەيمانى سىفەر كراو، دوكتور پەراويزىكى بۆ ئەو شوپنە كردبوو و ئاوەھاي نووسىبوو: (شايانى باسە سىفەر ھىند لەلای كورد خوشەويستە كە داىك و باوكى كورد كردوويانەتە ناوى كچەكانيان، يەككە لەوانە سىفەرى مەحمود زامدارە)، لەكاتى ھەلەبژىردا، ئىمە رىك ئەو دەستەواژەي (كچەكانيان) مان كردبوو (كوپەكانيان) و ئىمزاي خوشمان لەتەكى دانەنابوو، بەچاوپۆشين لەوھى كچيش ھەن ناويان "سىفەر" بى، بەلام ئەو ھەلەيەك بوو و راست كراو تەو، دواي ئەوھى دوكتور يەكەم جار ھەلەبژىرى بابەتەكەي كردبوو، واديارە واى زانىبوو ھەلەي چاپە، بۆيە راپساردبوو بيكەينەو (كچەكانيان)، كاتى بەتەلەفۆن مژدەي ئەوھەمان پىدايەو، ئەگەر ئەو ھەلەيە بەدلى ئەو چاك بکەينەو، دلتىام نەك ھەر سىفەر خۆي بەلكو مەحمود زامدارى باوكىشى، كە مالى بەرامبەر مالاكەمانە، دى دەرگامان لى دەگرى و لەوانەيشە تىرۆرمان بكات...!، چونكە سميلى سىفەرى كوپى ئەوھەندەي دەسكە كەوهرىكە و وا ئىمەش دەيكەينە كچ. بەم قسەيە مامۇستا زۆر پىكەنى و دلەيشى خوش بوو، كە ئاوا لەسەر ھەلەبژىرى ناو كىتەبەكە ئەوھەندە ورد بووینە، دواي ئەوھى پاساوى پىرى و نەخوشى بۆ ئەم جۆرە ھەلەنە ھىناو تەو بەبىزارىشەو ھانى داوين كىتەبەكەي زوو لەكۆل بکەينەو...!

***

خالىكى دىكەي سەرنج راكيش لەم كىتەبەدا، ئەويش نووسىنى ناوى، "شەھلا تاھىر ھەيدەرى" يە لەسەر بەرگى كىتەبەكە، كە ديارە ئەوان لاي خۆيان ناوھەكيان دانەنابوو، لەوانەيە ھەندى كەس ھەبن و پىيان وابىت يان وابزانن كە ئەو ناوھە ھەر ئاوەھا لە خۆرا ھاتبىتە سەر بەرگەكە. لىرەدا دەمەوى ئەو نەھىتەيە ھەلەبەدەمەو كە ھەر لە زوونكەو ھەستمان كردبوو و زانىبوومان ئەو خانمە بەرپزە چ پشت و پەنايەكى د. كەمال بوو، تەنانەت ھەر لەسەر ئەو ھەلۆيستەي بوو لەسالى ۲۰۰۱دا وىتەكەيم

خستوتنه ل(۵۵۷)ی بهرگی دووه می کتیبی (چهند لاپه په یه ک له میژووی گه لی کورد) و له ژیره وهیسی نووسیومه: (شه هلا خان، هاوړازی د. که مال).

نه مجارهش که بینیمان ژوربه ی کاره کانی نه و کتیبه و کاره پوښنېریه کانی دیکه ی دکتور له سهر شانی نه م خانمه به پریزه بووه، به لکو ده توانین بلتین نه و خانمه له م کاره یدا ژور له نیمه ماندووتر بووه، نه و نه ده ی نیمه و زیاتریش له م کتیبه دا کاری کردووه که لیژره دا جیبی نابیته وه باسیان بکړیت....

جا بویه ده مانه ویست هه وه لچار شوپشیک له ناخی خو ماندا، نینجا دوکتور که مال مه زهر و هه موو نه و که سانه دا بکه م، که هاوسه ره کانیان له ماله وه ناوه ها بوونه ته پشت و په نایان و وایان لی بکه یین هه قی خو یان بده نه وه، به تایبه تیش ببیته عیبرت بۆ کاکه (محه مه ی مه لا که ریم) که هه موو جار شانازی به خو یه وه ده کات گوايه کاریکی باشی کردووه دواي ژن گواستنه وه ی بابه تی پوژنامه نووسی و نووسینه کانی خو ی بردوته ژووری زاویه تی له ئوتیل و کاری هه له بری به و "شیرین خان" له ی هاوسه ری و دایکی (ژیوان) و (بیاره) و (پیران) کردووه که نیمه وینه که ی نه میشمان له هه مان لاپه ره و له پال وینه ی "شه هلا خان" داناوه و له ژیر وینه ی نه میشدا نووسیومه: (شیرین خان، مافناسی پوښنېریان ..!) خو هر هیچ نه بیت د. که مال له ژوربه ی نووسینه کانیدا، که ناوی ئافره تی تیدا هاتبی، هه تا له پیشه کی نه م کتیبه شدا، باسی ماندوویوونی شه هلا خانی کردووه، به لام دیسان ده یلینیه وه له پیش چاومه که چهند به کتیبخانه و کتیبه کانییه وه ماندووه، هه روه ها بۆ نه م کتیبه ش چهنده هاوکاری کردووه، باشیش ده زانم "سه عدیه خان" ی دایکی "میدیا" و هاوسه ری "د. مارف خه زنده دار" له م بوواره دا تاقانه یه، ئومیده وارم مه زنده کانم له شوینی خو یان و به قه د کاره کان بن.

***

د. که مال، له پیشه کی و بابه تی یه که می کتیبه که یدا، باسی ده روون حه ساوه یی و دلخو شی به م کاره ی خو یه وه ده کات، ئومیده وارین هه ر ناوه ها له پال نه ته وه که ی خو یدا به دلخو شی و ناسووده یی ببینین، به لام له هه مان کاتدا له دووتویی نه م کتیبه یدا داخ بۆ نه وه ده خوات که له کتیبخانه که ی خو ی دور بووه

بۆيە، نەيتوانىۋە پەراۋىز بۆ ھەندى لە بابەتەكان بىكات، ئەگەرچى ئىمە ھەولمان داۋە كەمىك لەم بۆشايىيە پىر بىكەينەۋە، بەلام قەت پىمان وانىيە كارەكەمان جىگەى شىۋە و شىۋازە تايىبەتايىبەكەى ئەو بىگىرەتەۋە. ئەگەرچى لەم كارەى ئىمەشدا ھەست بە ھەندى خۆ بەپەسندزانى بىكرىت، بەلام ئومىدەۋارىن ئەۋەندە لەسەرمان نەيكەنە مال، چونكە ئىمەش ھەز دەكەين لە خۆتان پىرسن و بزائن لە خۆپايى نىيە لە نىۋ ئەو ژمارە زۆرەى قوتابىيان، د. كەمال نىمچە خويندەۋارىكى ۋەكو ئىمەى بۆ (ئامادەكردن)ى كارىكى ۋا گرنگى خۆى ھەلبۇزاردۋە.

ھەرۋەھا د. كەمال خۆى ۋاى فىر كىرۋىن ئەۋەندەى بۆمان بىكرىت و بۆمان بلوئىت لەگىرپانەۋەى پاستىي پوۋداۋەكاندا پاستىگۆ و ورد بىن، تەنانت لەنامەيەكىدا بۆى نووسىۋىن و ئەو ھەقەى داۋىنەتئى ئاگادارى ھەموو بەرھەمەكانى بىن، دىيارە ئىمەش، ۋەكو پىشتىر گوتتومە مردنى خۆمان لەناپاكى كردن لە (ئەمانەت) پى خۆشتەرە...!

***

لەلايەكى دىكەش كە ئىمە پىمان وانىيە لە زىانى خۆماندا ئەۋەندە بابايەكى ناسك و گرىنۆك بوۋىن، بەلام ھەموو جارىش نامانەۋى ھەستى خۆمان بشارىنەۋە ئەگەر بە چەند دىپىك پاي خۆمان لەسەر ناۋەپۆكى ئەم كىتەبە بدەين. ئەۋەتا بە زۆر لەسەربورۋدەۋ گىرپانەۋەكانى ناۋ ئەم كىتەبە گىراۋىن، ھەر بە نمونە پىاۋىكى ۋەكو "د. ۋەلىد ھەمدى" نووسەرى كىتەبى (الكرد وكردستان في الوثائق البريطانية)يە، ھەرچەندە دەمىك بوو بەكارو ناۋەكىدا مەزەندەمان ۋا بۆ دەچوۋ كە ئەۋ زاتە كورد بوۋى، بەلام دەبى گلەبى لە ھەر رۆشنىپىرو رۆژنامە نووسىكى شارى ھەۋلىر بەتايىبەتى و كوردستان بەگشتى بىكرىت، كە لەۋانەيە بەھەق لەگەل ھىچ كەسىك ھەل نەكەن، باشە چۆن دەبى تاۋەكو ئەمپۆ نەزانىن "د. ۋەلىد ھەمدى"، كە كىتەبىكى ناۋەھا گرنگى لەسەر كورد و كوردستان نووسىۋە، چ كەسىكە ۋ خەلكى كۆى بوۋە ۋ چ كارە بوۋە؟ ئەۋەتا لە بابەتەكەى ئەم كىتەبەدا د. كەمال زۆر بە ئاسانى بۆى ئاشكرا كىرۋىن، بە سەد ھەيفو مخابنەۋە ئىنجا تىدەگەين، د. ۋەلىد ھەمدى كوردىكى خەلكى ھەۋلىرە، ۋەكو زۆر لە رۆشنىپىرانى نىۋەى يەكەمى سەدەى رابىردۋى ئەم شارە ۋا پىدەچى ئەۋىش ناچاربوۋى

شاره‌که‌ی خۆی جی هیشتی و ئاکنجی به‌غدا بووی، برۆا بکه‌ن له‌گه‌ڵ خۆینده‌وه‌ی ئه‌م هه‌واله‌، به‌شێوازه‌ نووسینه‌ تایبه‌تییه‌که‌ی د. که‌مال، به‌ده‌ست خۆم نه‌بوو دامه‌ پرهم‌ی گریان.

ئه‌گه‌ر ئه‌و کتێبه‌ هه‌ندێک دواکه‌وتی، هه‌رچه‌ند به‌ته‌نیا گوناھی منی تێدا نییه‌، برۆا بکه‌ن نابێ هه‌ر به‌ ته‌نیا داوای لێبووردن له‌ د. که‌مال و ئێوه‌ی به‌پێز بکه‌م، به‌لکو ده‌بێ به‌رایێ نۆر داوای لێبووردن و گه‌رده‌ن ئازادی له‌ "ره‌حیمه‌ مه‌لا زاده‌" ی هاوسه‌رم و ئینجا "فاتیمه‌ سالح ئه‌حمه‌د" ی دایکم بکه‌م، که‌ ئه‌و ماوه‌یه‌ به‌ته‌واوی ژیا‌م له‌ یه‌که‌میان ئالۆز کردبوو و ئه‌وه‌نده‌ش ئاگام له‌دووه‌میان نه‌ما‌بوو، ئه‌وه‌ش، هه‌ر بۆ ئه‌وه‌بوو کارێکی بێ هه‌له‌و پوخت و رێک و پێکتان بخرینه‌ به‌رده‌ست، شه‌وو رۆژ خه‌ریک بووینه‌، له‌وانه‌یه‌ لاتان سه‌یر بێت ئه‌گه‌ر بلی‌م ته‌نانه‌ت له‌و کاتانه‌دا که‌ چوومه‌ته‌ میوانداری، یان ماله‌ باو و خه‌زوو‌رام، وه‌کو هه‌ر قوتابییه‌کی سه‌ره‌تایی، ئه‌و کتێبه‌مان له‌گه‌ڵ خۆمان بردوه‌، له‌و ساتانه‌دا که‌ خه‌لکی دیکه‌ خه‌ریکی کات به‌سه‌ربردن ده‌بوون، ئیمه‌ش کارمان له‌م کتێبه‌دا ده‌کرد.

لێره‌دا ده‌بێ سوپاسێکی تایبه‌تی "ئه‌یوب محمه‌د بابه‌گر" ی کارمه‌ندی سه‌ندی‌کای پۆژنامه‌نووسانی کوردستان بکه‌ین، چونکه‌ ده‌توانم بلی‌م هاریکاری ئه‌و نه‌بوویه‌ قه‌ت پێم وانیه‌ ئه‌و (ئه‌مانه‌ت) یه‌م پێبگه‌یشتبوویه‌ شوینی خۆی.

دواجاریش ده‌لێم ده‌ توخوا (میژوو) گیان ئه‌وه‌شمان بۆ تو‌مار بکه‌: واله‌سه‌ده‌ی بیست و یه‌که‌م داین و نوای (١٧) سال له‌حوکمی خۆمالی، که‌ نامه‌وی بلی‌م له‌ شانسی ئه‌م کتێبه‌ بووه‌، به‌م زستانه‌ وشکه‌ سالییه‌ هه‌ندی جار، بۆ ماوه‌ی مانگی‌کیش پتر، شه‌و و رۆژ ته‌نیا بۆ تاقه‌ سه‌عاتیکیش چیه‌ رووناکایی کاره‌بامان تێدا نه‌بینیوه‌...! له‌کاتژمی‌ر ٢,٣٥ شه‌وی ٢٠٠٨/٥/٥، ئه‌و چه‌ند لاپه‌رانه‌ی ئه‌و (که‌شکول)ه‌مان، که‌ لێره‌دا ناوونیشانی (پێشگۆتن)مان داوه‌تی، له‌به‌ر رووناکایی لایتێکی ده‌ستی نووسیوه‌ته‌وه‌.

له‌گه‌ڵ پێزی نۆرم بۆ هه‌موو لایه‌ک، له‌خوا ده‌پا‌رێمه‌وه‌ که‌ ئاواته‌کانی هه‌ریه‌ک له‌ ئه‌حمه‌دی خانی و حاجی قادری کۆبی و ئه‌وانی دیکه‌مان بۆ بێنیه‌دی و ولات ئاوه‌دان.

پيشه‌کي

دهمى سال بوو تامه زړوى نه وه بووم به لگه نامه نهينيه کاني وه زاره ته کاني هنده ران و جهنگو موسته عمرات و فرۆکه واني و هتد و ده زگا فرميه کاني بهریتانيا، ده رباره ی کورد و کوردستان، به چاوی خۆم ببينم، بهر له کۆتايی حه فتاکاني سه ده ی رابردوو نه وه به کيک له هانده ره سه ره کييه کانم بوو بو داواکردنی ساليک ته فره روغی زانستی له ئينگلته ره، به لام له ناو مامۆستايانی تردا، که دووانيان وه ک من کورد بوون، من تاکه که س بووم وه زاره تی خویندنی بالا له عيراق داواکه ی پهرت کردم وه.

له ناوه ندى سالی رابردوو وه، به هوی نه خوشيه وه، بو به که م جار له ژياندا ريگم که وته نه م ولاته، چه ند مانگيکم له مانچسته ر به هاتوچوی نه خوشخانه و لای نه م پزیشک و نه و پزیشک برده سه ر، دوا ی نه وه هاتمه له نده ن به و نيازهی له نه رشيفی نيشتمانی بهریتانيدا کار له و به لگه نامانه بکه م. نه وه ی له م ماوه کورته دا ديومن گه ليک له وه زۆرترو ده وله مه ندرتن که چاوه پوانی بووم، به پاستی نه و نه رشيفه زه رياه کی بي بن و دانسقه يه، تا ليی هه لينجی که مه، له گه ل شه هلا ی هاوسه رمدا هه موو به يانیيه ک، به کشه موان نه بي⁽¹⁾، له سه عات تو به دواوه تا ده وروبه ری سه عات پينج، يا شه شی ئيواری له ويی ده به ينه سه ر بي نه وه ی که م و زۆر، به کيکمان وه رس بين يا هه ست به ماندوویتی بکه ين، هه موو پۆز به هه گبه يه کی پر و دلتيکی خوشه وه ده گه رپينه وه.

---

(1) ته نها به کشه موان پۆزی پشوی ده زگای به لگه نامه کانه، له کاتيکدا ده زگا فرميکاني تری میری حه فتانه دوو پۆز پشویان هه يه، دوو شه موان و چوار شه موان و پينج شه موان و هه ينی له سه عات نۆی به يانیيه وه ده رگه ی ده زگا که له به رده م سه دان تويزه ردا ناواله ده کړئ، سئ شه موان له سه عات ده وه و شه موانيش له سه عات نۆو نيوه وه و دوو شه موان و چوار شه موان و هه ينی و شه موان تا سه عات پينج و سئ شه موان و پينج شه موانيش تا سه عات حه وتی ئيواره کار ده کات، وانا نه وه ی بيه ويی ده توانی به لایه نی که مه وه حه وت سه عات له گه ل نه و به لگه نامانه دا خه ریک بي.

له پۆژانی یه که مه وه بیرم هاته سه ره ئه وه ی ده رباره ی ئه م کاره م، بۆ یه کێک له گۆڤار یا پۆژنامه کانی لای خۆمان، وتاریکی گشتی بنووسم، به لام کار به وتاره وه نه وه ستا، چونکه هه ر ساته ی شتیکی ئه وتۆ ده دۆزیته وه، کورد واته نی: له قوتوی هیچ عه تاریکدا نیین. لێره دا وه ک به لگه ته نها دوو نمونه ی چاوه پروان نه کراو ده خه مه به رچاو، یه که میان ئه وه یه که سه رجه می به لگه نامه نه یینییه کانی فایلکی سه ره خۆی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانیا ته رخا ن کراوه بۆ با به تی هێرشیکی کورد، له پۆژی دوا زده ی کانونی دووه می سالی ۱۹۴۱دا، بۆ سه ر گوندی سنووری جووه کان له ناوچه ی دهۆکدا⁽²⁾، هێرشه که بۆته هۆی کوژرانی حه وت جووله که و برینداربوونی پێنجی تریان. من به ش به حالی خۆم هیچم ده رباره ی ئه م با به ته نه بیستبوو، هه رچه نده روودا وه کانی کوردستانی باشووری چله کانی ئه و سه ده یه، له شه سه ته کانی سه ده ی پابردو وه وه، سه رنجیا ن پاکیشاوم و له به ره مه کانی خۆمدا، چ به کوردی و چ به عه ره بی یا ن به رووسی، باسیانم کردو وه، ته نانه ت ئه و روودا وانه به شیکی سه ره کیی به رگی دووه می تیزی دوکتورا نامه که م پێک دینن که کۆتایی سالی ۱۹۶۹ له مۆسکۆ مونا قه شه کراو که سیکیش له به شدارانی سه ره کی ئه و مونا قه شه یه، که دووانیا ن جوو بوون⁽³⁾، نه له

(2) N.A., F.O., 371/27099, Kurdish attack on Jewish village 1914, Iraq, File No. E627

(3) مه به ستم هه ردوو پۆژه لاتناسی ناسراوی سۆڤیتی میرسکی و دانتیگه، که هه ردوویکیان به ره مه ی به رخیا ن ده رباره ی میژووی هاوچه رخی عیراق بلاو کردۆته وه.

(*) ((سنوور: گوندیکی پر له زه باغ و داروباره، به چه ند کیلۆمه ترێک که وتۆته سه رووی ده ره بنده که ی دهۆک، که ئیستا ناوێتی دهۆکی له سه ر دروستکراوه و بۆته شوینیکی گه شت و گوزار. له و لاوه تری پێگا سه ره کییه که ی ئیستای سنوور ئه شکه وتی (چارستین) ی دیروکییه، تۆزیک له و لاوه تر، هه ر له سه ر پێگا که ی سنوور، گوندی بادیه، بۆیه له باره یه وه په یوه ندم به (ئیسماعیل بادج) ی پۆژنامه نووسی هاوکاره وه کرد، ئه ویش گووتی: سنوور ئیستا که له پووی کارگیریه وه سه ر به شاره دینی (زاوێته) یه، کاتی خۆی ئیتمه له سه ر شه ره فی (د.مه مه د عه لی سوێره کی) ی کوردی ئوردنی و هاوکارانمان ره فیق و سه دیق سالح، به خت یا وه رمان بوو و هه موومان به ناو ئه و گونده دا تێپه ر بووین، ئای که گوندیکی خۆش بووه، نازانم بۆ هه موو ئه و ناوایانیه ی له کوردستان جووه کان تێیدا دانیشتیبوون ئه وه نده خۆش بووه؟ — ع. زه نگه نه)).

دووو نه له نزیکه وه، ئاماژه یان به وه نه کرد، هرچه نده نهوساکه بابه تی
 فهله ستینو زایونیزم به گه رمی له ئارادا بوو. وپرای ئه وه، به ش به حاللی خۆم،
 ناوی گونده کوردستانییه کهم به دروستی نه ده زانی، بۆیه کا ناچار بووم له
 لهنده نه وه ته له فۆنم بۆ برای به پیز مامۆستا سه لاج سه عدوللا کرد، که بۆ خۆی
 خه لکی شارۆچکه ی زاخۆی سه ر به دهۆکه، نه با بکه ومه هه له وه، که چی
 ئینگلیزه کان به وردی که وتوونه ته سۆراخی کوشتاری جووه کانی سندور^(*)،
 ته نانه ت نه دمۆندسی خاوه نی ((کورد و تورک و عه ره ب))، که نه و پۆژانه له
 عیراق کارمه ندیکی ده ستپۆیشتوو و پاپۆژکاری وه زاره تی ناوخۆ بوو، پۆژی
 یازده ی شوپاتی ۱۹۴۱ پاپۆرتیکی سه ره خۆی له مه ر نه و کاره ساته بۆ کاپته ن ژ.
 هۆلت (V.Holt)⁽⁴⁾ ناردوو. یه کیکی تر له به لگه نامه کانی ناو فایله که به روونی
 بایه خی به سه رهاتی سندور نیشان ده دات، چونکه وینه ی لی نیردراوه بۆ
 کاربه ده ستانی ئینگلیز له قودس⁽⁵⁾.

به و جوړه ئینگلیز ده چنه بنچ و بناوانی رووداوه که تا له وه دلتیا ده بن که هیچ
 بزووینیکی سیاسی له ئارادا نییه، به لکو کۆنه قین و دووبه ره کی نیوان شوان و
 گاوانی کورد و جووه کانی نه و ناوچه یه ته نها له سه ر له وه رو له وه پگا بووه.
 شایانی باسه نه دموندس له پاپۆرتکه ی خۆیدا به تایبه تی ئاماژه ی بۆ ناوی
 سه عید ئاغای دۆسکی کردوو وه ده لئ: نه و ئاگری بن کای سه ره جمی
 گۆبه نده کانی ناوچه که یه، به لام نه مجاره یان ((نامه یه کی تایبه تی بۆ خۆم
 ناردوو و تیدا نا په زایی خۆی ده رباره ی کوشتاره که ی سندور ده ربیره وه)). له
 پاپۆرتکه ییدا نه دمۆندس له سه ری ده پروا ده لئ: ((هیوادارم نه م هه لویسته ی
 سه عید ئاغای راست بۆ نه ک یاری))⁽⁶⁾.

(4) مه به ست فیفیان هۆلته که له ناوه ندی بیسته کانی سه ده ی پابردوو وه جینگه ی مس بیللی
 به ناویانگی گرته وه و ماوه یه کی نۆد وه ک کارمه ندیکی ده ستپۆیشتوو له عیراق کاری ده کرد.

(5) N.A., F.O., 371/27099, Kurdish attack on Jewish Village 1941, Iraq, File No.
 E627, P.4, Ministry of the interior, Baghdad, 11th. February, 1941.

(6) Ibid, P.4.

زۆر به كورتى باسى نمونهى دووهم ده كه م، پيم وايه ئه ميشيان تا راده يه كى
زۆر شتيكى چاوه پوان نه كراوه. بالۆيزخانهى به ريتانيا له ئه نقهره ي پايته ختى
توركياوه پۆڤى پازدهى مارتى سالى ١٩٥٢ راپۆرتيكي به م ناو نيشانه وه بۆ
وه زاره تى هه نده رانى به ريتانيا له لهنده ن ناردوه:

((پتوه ندييه سياسييه كانى نيوان توركيا وولاته يه كگرتوه كانى نه مريكا.

كارتيتكردى ئيزگه ي دهنگى نه مريكا له كورد و ئه رمن))⁽⁷⁾.

ناوه رۆكى ئه م به لگه نامه يه به وردى باسى ئه وه ده كات كه ئيزگه ي ((دهنگى
نه مريكا)) پڕۆگرامه كانى به كوردى و ئه رمن نيش بلاوده كاته وه و ئه وه يش بۆته
هانده ريكي ترى بزواندى هه ستي نه ته وه يى كوردو ئه رمن و پيسواكردى
سياسه تى شوڤينييانه ي حوكمه تى توركيا، وپراى ئه وه ي ئيزگه ي ناوبراو ده يه وي
له ريگه ي پڕۆگرامه كانيه وه به ره له ستي نفوزى سوڤيه ت له ناوچه كه دا
به گشتى و له ناو كوردو ئه رمن دا به تايبه تى بكات.

ژماره يه كى زۆر كه م، له دلسوژانى كورد، ده ستيان گه يشتۆته به شيك له م
گه نجينه گه وره يه، هى وه ك خوالىخوشبوو "مه مه د په سول هوار" بۆ به رگى
دووه مى شيخ مه حموده كه ي و ئه و به رگه ي له سه ر سمكۆى شكاك نووسيويه،
پيشتريش د. ئه حمه د عوسمان نه بوبه كر له دووتويى كتيبي كوردستان
له سه رده مى ئاشتيدا كۆمه لتيك به لگه نامه ي بلاوكردبووه، هه روه ها به رپزكاك
"سه باحى غالب" يش وينه ي چوار هه زارتيك له و به لگه نامه ي گرتۆته وه كه
ده رباره ي سياسيه تى به ريتانيايان به رامبه ر چاره نووسى كوردستانى باشوور تايبه ت
له بيسته كانى سه ده ي بيسته مدا، به لام هيشتا كورد پتويستى به ده يان دلسوژى
ترى وه ك ئه وان هه يه تا له ريگه ي سامانى بئشومارى ئه و به لگه نامه وه وردترو
قوولتر له ميژووى نوئى و هاوچه رخي كوردستان و دۆست و دوژمنى گه له كه مان
تبيگه ين، پيم وايه ئه م به ره مه ي منيش به لگه يه كى سه لمينه رى ئه و بۆچوونه يه.

---

(7) N.A., F.O., 371/101855, Political relations between Turkey and US, effect of
((Voice of America)) broadcasts in Kurdish and Armenian, 1952, British Embassy,
Ankara, 15th march 1952.

SH. MAHMUDI NAMER

دياربي تايبه تي شيخ مه حمودي شيخ كاوه بو نه م كتبه

بئگو مان دەبوو تا ئىستە دەيان رووناكبرى كورد بە پەرشەوہ روويان لەم دەزگايە بگردايە، ھى ۋەك پەسپۆپان ۋ خزم ۋ كەسوكارى رابەرانى كورد ۋ ۋە كەسانەى ميژووى باووباپيرانيان شيوتنراوہ، پتر لە ھەمووانيش ۋ ۋە برايانە گلەبيان دتتە سەر، كە سالانتيكە لە بەريتانيا دەژين ۋ ئينگليزيبەكى باش فير بوون، كە چى ۋەوانەيان كە بەتايبەتى ليم پرسسيون، لە برايانى خوشەويست "سەباحى غالب" ۋ "ئەنوہرى سولتانى" ۋ "شيركو حەبيب" بەولاوہ پيموايە كە سيكيان زيارەتى ئەم پەرستگا كەم وينەيان نەكردوہ، ھەرچەندە ھى وايان تيدايە، بەپيتوانەى لەندەن، تەنھا چەند بستيك لەولاي بالەخانەى ئەرشيپەكەوہ دەژين.

لەوھيش زۆتر سەرم لەوہ سوور دەمىنى چۆن ئەرمنەكان تا ئىستە ۋەك پيويستە بەو جۆرە كەلكيان لە بەلگەنامەكانى ئەم ئەرشيپە، بۆ تۆزىنەوہى ميژووى نووى ۋ ھاوچەرخى گەلەكەيان، ۋەرنەگرتوہ، ھەرچەندە ۋەوان لە سەدەى نۆزدەوہ بە دەيان ھەزاريان لە پۆژئاوا دەژين ۋ شارەزاو خويندەواريان لە ناودا يەكجار زۆرە، بۆ خویشيان، ۋەك گەلتيكى زۆرليكرار، زۆر بايەخ بە سەرچەمى قوناغەكانى ميژووى گەلەكەيان دەدەن. وىراى ئەوہ پيم وايە ديپلۆماسىيەكانى بەريتانيا بايەخيان بە بەسەرھاتى ھيچ ۋلاتتيكى پۆژھەلات نەداوہ بە رادەى ۋەو بايەخەى بە ئەرمينييان داوہ، بۆيەكا بە خەروار بەلگەنامەى دەگمەنيان لەو بارەيەوہ ھەيە. ئەوہى لە گەلتيك لە لاپەرەكانى ئەم بەرھەمەيشدا پەنگى داوہتەوہ. شايانى باسە ناوہرۆكى چەند بەلگەنامەيەكى ناو ۋ ۋە ئەرشيپەم بۆ ھاوپرۆتى بەپريم "ھەمبەرسۆم ئوگانيسيان" خويندۆتەوہ كە بەراستى بە ھەموويان حەپەسا، ھەرچەندە بۆ خووى يەكتيكە لەو كەسانەى كتيبخانەيەكى ميژووي دەولەمەندى دەربارەى پۆژھەلاتى نزيك ۋ ناوہراست ھەيە ۋ تەنانەت پردى پيۆندى نيوان ئەوومن، بە گۆرپەپانى ميژوودا تپپەرى.

باوہر ناکەم ھيچ كاريكى لەم بابەتە بىكۆسپ ۋ تەگەرە بچيتە سەر، جارى ۋا ھەيە بەلگەنامەكە ھيئەت كالە لەوانە نييە بخويندريتەوہ چ جاي ئەوہى وينەى لەسەر بگيريتەوہ. ليترەدا يەك نمونەى ئەو راستيە دەخەمە بەرچاو. پۆژى

بیستو نۆی نیسانی ۲۰۰۷ له فایلیکدا کارمان ده کرد، که بۆ به شیک له هه لویستی
 حوکمه تی به عس له پۆژانی به که می دواى کۆدیتاکه ی هه شتی شوباتی سالی
 ۱۹۶۲ ته رخان کراوه، له و فایله دا راپۆرتیکى زۆر گه وره هه یه⁽⁸⁾ ده رباره ی ئه و
 وه فده ی به سه رۆکایه تی مام جه لال که دواى که و تنى پۆژمه که ی عه بدولکه ریم
 قاسم به چه ند پۆژیک بۆ به غدا چوه، بایه خى نه یینیبه کانی ناو ئه و راپۆرته له
 نرخاندن نایه ت، به لام وینه کانی سه رجه می لاپه ره کانی راپۆرته که هیند کال
 ده رچوون که ته نانه ت به زه ره بینیش زۆر به زه حمه ت توانیمان شتیکی که میان
 ئی هه لبکرینین و ناچار بووین به ک دوو سه عات به وینه گرتنى لاپه ره کانیبه وه
 خه ریک بین، چونکه لاپه ره ی وایان تیدایه به ش به ش نزیکه ی ده وینه مان
 له سه ری گرتوته وه⁽⁹⁾ .(*)

وێرایی ئه وه به لگه نامه ی بایه خدار هه ن که به داخه وه له به ره ره هۆیه ک بێ
 فه وتاون. لیژه ی شدا نمونه یه ک ده هینمه وه. کاتیک به دووی به لگه نامه کانی
 سییه کانی سه ده ی رابردوودا ده گه پام له لاپه ره ۴۲۷ ی به رگی دووه می ئه و
 پێپسته ی بۆ نامه و پێوه ندیه کانی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانیا له سالی
 ۱۹۳۸ دا ته رخان کراوه⁽¹⁰⁾ ئه م ناو نیشانه سه رنجی پاکیشام: ((عیراق... باری
 ئیسته ی شیوعی، ئیجرائاتی یاسایی دژی کۆمونیسته کان))⁽¹¹⁾. ئه وه وه له
 زۆره ی بۆ دۆزینه وه ی ئه و به لگه نامه یه دام هه مووی به فیرو چوو، بۆیه کا

(8) N.A., F.O., 371/170447,

((المذكرة التي قدمها الطالباني باسم الوفد الكردي الى مفاوضات القاهرة بتاريخ ۸ نيسان ۱۹۶۲))،
 ص ۸+۱۵.

(9) ده رباره ی زانیارییه کانی ناو ئه و راپۆرته بیوانه: بابته ی هه شته می ئه م به ره مه.

(*) ((له به رگرتگی ئه م به لگه نامه یه، هه رچۆنیک بوو ده قه که یمان وه کو خزی به پێنووسی نوێ
 نووسیوه ته وه و له گه ل پاشکۆی ژماره (۱۰) ی ئه م کتێبه دا دامان ناوه -ع. زه نگه نه)).

(10) ((Index to the Correspondence of the Foreign Office for the year 1938)), Part
 II, London, 1969, P.437.

(11) Iraq- Communist Situation, Penalties against communists: Penal Code
 amendments, E8843/ E6358 /47/93.

ناچاربووم په نا بۆ کارمندانى ئەرشیفه که بهرم، دواى هه ولتیکى زۆرى ئه وانیش،
دەرکه وت به لگه نامه ی ناوبراو نه ماوه، جا ئیتر یا دزراوه یا له بهر هه ر هۆیه کی
تر، وه ک گه لیک به لگه نامه ی تر، فه وتاوه .

به راستى که کارمندانى ئەرشیفه که باسى ئه وه یان بۆ کردم چۆن له باره گا
کۆنه که ی ئەرشیف ژماره به کی زۆر به لگه نامه دزراوه، ئه وساکه تیگه ی شتم بۆچ
باره گا نوییه که ی به وه موو کامیروا ئه مرزای ئه لکترونییه ته نراوه و بۆچ
سه رجه مى خوینه ران به ر له چوونه ژووره وه یان و دواى ته واوکردنى کاره کانیان و
پۆیشتنیان وا به وردى له لایه ن کارمندانى دهرگا که وه ده پشکنرین .

له وه رگێپرانى به لگه نامه کاندای هه ولّم داوه له ده قى ناوه رۆکیان لانه ده م، به لام
وه رگێپران هونه ریکى دژوارو سه خته، له ویزه ی هه موو که سیکیشدا نییه،
به تاییه ت ئه گه ر وه رگێپرانه که له زوبانى ئینگلیزییه وه بیته، که زوبانیکی گه لیک
ده وه له مه ندو فراوانه، فه رهنگى ئیسته ی، ده یان و ده یان هه زار وشه و زاراو ده یی و
له ده وه له مه ندیدا زوبانى به که مى جیهانه، چونکه قوناغى سه رمایه دارى له ولاتى
ئینگلیز ده ستى پیکردو له ئه مه ریکایش کۆتایى سه ده ی نۆزده گه یشته لقه پۆپه،
زوبانى فه رمیى ئه و ولاتش دیسانه وه ئینگلیزیه - جا ئه گه ر کۆتایى سه ده
ناوه نجییه کان ژماره ی وشه و زاراوى ئینگلیزى خۆى دابیت له نزیکه ی دوو سه دو
په نجا هه زاریک و له پۆژگارى "شکسپیر" یشدا گه یشتبیته ده وروبه رى چوار سه د
هه زاریک، ئه وا ئیمپۆکه "شکسپیر" ی گه وره، بۆ خویشى زیندوو بیته وه، نیوه ی
شاگردیکى ناوه ندیى ولاته که ی ئینگلیزى نازانیت، هه رچه نده ئه و شاگرده یش
هه روا به ئاسانى له چیرۆکه به رزه کانى "شکسپیر" تى ناگات⁽¹²⁾. نووسه رى
به ناوبانگى ترى وه ک "ه. ج. ویلز" و "برناردشو" هینده ی تر زمانى ئینگلیزیان
ده وه له مه ند کرد. جگه له وه وشه ی ئه وقتۆ هیه ده یان مانای هه یه و به ده یان

---

(12) به هه مان ده ستور شاگردیکى قه رگه ی لای خویشمان ئیمپۆکه ده توانیت گه لیک وشه ی
به کارهاتو له زمانى کوردیدا له شه ره فخانى بدلیسى و ئه حمه دى خانى و نالى و مه لای جزیری و سالمو
که له شاعیرو نووسه ره کانى ئه وسای لای خۆمان بېرسیت یی ئه وه ی بتوانن وه لامى بده نه وه، هى وه ک
ته له فون و شه مه نه فه رو فپۆکه و ئوتومبیل و مه تره لیۆز، تا ده گاته مۆبایل و ئینته رنیت.

شیواز به کار ده هیئیریت، ئه وهی ئه رکی وه رگیتِر دژوارتر ده کات، وه ک به لگه له چهند شوینتیکی بابه ته کانی ئه م به ره مه دا ژماره یه ک نمونه م خستۆته به رچاو. جگه له وه قۆناغ له دواي قۆناغ به هه زاران وشه له کار که وتوون، ته نانه ت کاتیک له ئه رشیفه که داوا له یه کیک له شاره زایانی زمان ده که یه ت، زاراویک یا وشه یه کت بۆ لیکداته وه، یه کسه ر لیت ده پرسیت ئه و زاراوه یا ئه و وشه یه هی چ چاخیکه؟ دواي ئه وه ئینجا له ((فه ره نگی ئۆکسفۆرد)) دا به دوایدا ده گه ریت.

مه به ستم، له م باسه دوورو دریزه دا، ئه وه یه نیشانی بده م وه رگیتِر ان له ئینگلیزییه وه کاریکی هه روا ئاسان نییه، به تایبه ت ئه گه ر بیتۆ ئه وه ی ده ته ویت وه ری بگیتِریت به ره می خامه ی ئه و دیپلۆماسییه لیها توهانه بیت که سه ره جه میان له وه سه ری زمانه که یان ده هاتنه وه. هه ر بۆ ئه وه ی مه به سته دوورو نزیکه کانی به لگه نامه نه یینییه کان وه ک خۆیان پابگه ییتم زۆرو که م سلّم له به کاره ییانی وشه و زاراوی ئینگلیزی و تایبه ت عه ره بی نه کردۆته وه، چونکه پراگه یان دندی ناوه رۆکی به لگه نامه کان مه به سته سه ره کیی ئه م به ره مه یه.

ماوه ته وه سه ر چهند خالیک که ده بی به ر له کۆتایی ئه م پێشه کییه ئاماژه یان بۆ بکه م. به ده ستووری زمانی ئه م به ره مه زۆر پابه ندی هاوسه نگیی بابه ته کانی نه بووم، دواي ئه مانه تی زانستی بایه خم داوه به و پرسانه ی په وایی خه باتی نه ته وه ی کوردو ئه و په پی کورتییی دوزمنانی ده خه نه روو، بۆیه کا ئه و بابه تانه ی پیوه ندییان به سیاسه تی فه رمانزه وایانی شو قیئی ناوچه که وه هه یه، له سه روو هه موویشیانه وه توند په وانی تورک و عه ره ب، دریزتر ده رچوون له وانی تر. هه ره ها نیازم بوو پۆزانه کانی⁽¹³⁾ "میچه ر ئوییل" یش تیبه لکیشی دوا بابه تیان بکه م، به لام گه ره یی ئه و مرۆف دۆسته خۆی داسه پاندو بابه تیکی سه ره خۆی بۆ ته رخان کرا. به هیه چ جۆر گومانم نییه که قوتابییه کی کوردی گه ر ئینگلیزی بزانی ده توهانی به نامه یه کی دوکتۆرای گه ره و به که لگ کتیبخانه ی کوردی برازینیتیته وه.

(13) وابزانم وشه ی پۆزانه ی کوردی واتای (یومیات) ی عه ره بی و (Diary) ی ئینگلیزی ده به خشی، کورد ده لئین: پۆزانه ی منداڵ، یا پۆزانه ی کرێکاران که ده قاوده ق به رانبه ر (یومیة العمال) ی عه ره بی به کار ده هیئیریت.

بئگومان خوینەر به ئاسانی ههست دهکات چۆن لهم بهرهمه دا بایه ختیکی تایبەتی به خەباتی نەتەوهیی کوردی تورکیا دراوه، هەرچی له و به لگه نامانه دا دهرباره ی ئه و خەباته گوتراون پتر ئه و بیڕۆکه یه ده چه سپینن که گه لیک جار له نووسینه کانه دا دهرباره ی بایه خی بی ئه ندازه و دواپۆژی گه شی کوردستانی باکوور گوتوومن، هه ر له بهر ئه وه یشه له داپشتنی لایه نه جیاوازه کانی ئه م بابه ته یشدا ئاوپرمان له هاوسهنگی نه داوه ته وه، چونکه شتی دلخۆشکه ر له م بوواره یشدا زۆر زۆره، هه ز ده که م لیڕه دا شتیگ بگێر مه وه: پۆژیکیان به لگه نامه یه کی بی ئه ندازه بایه خدارم دهرباره ی ئه م بابه ته دۆزییه وه، به راستی دیسانه وه چاوه پوان نه بووم ئینگلیزه کان به و پاده یه بایه خ بده نه هه موو شتیگ، ئه و پۆزه بهر له هه مووان برای دیرین و هاویرم (جه لالی عومهری سام ئاغا) م بیرکه وته وه، هه ر که گه پامه وه مائی یه کسه ر له لهنده نه وه ته له فونم بۆی کردو ئه و مژده یه م دایئ و دوورودریژ باسی ناوه رۆک و بایه خی به لگه نامه که م بۆی کرد. دلنیام ئه گه ر کاتی خۆی وه ک ئیسته به لگه نامه کانی ئه م ئه رشیفه م له بهر ده ست بوایه، ئه وساکه سه رجه می بهرهمه بلاوکراوه کان گه ورتو به سوودتر ده بوون، وه ک به لگه یه په نگبئ هینده به س بیته گه ر بلیم تا ئیسته ده یان به لگه نامه ی بایه خدارم دهرباره ی کوردستانیته که رکوک دۆزیوه ته وه، که به شتیکیان راپۆرتی گه ورتو سه ره بخۆن، هه لبه ت کاتی خۆی ئه وانم بدیبا یه بهرگی یه که می کتیبه که م، دهرباره ی که رکوک و ده وروبه ری، ده و له مه ندر ده بوو.

به نیازی روونکردنه وه ی هه مه لایه نیی ده قی به لگه نامه کانیش به پێویستمان زانی، چ له ناوه رۆکداو چ له په راویژدا، به کورتی یا تیرو ته سه ل، به پیتی سروشتی بابه ته که، روونکردنه وه پیشکه شی خوینەر بکه ین و گه لیک جار پێوه ندیم به زۆر که سی وه ک برایان: دوکتۆر ئه مین موئابچی و محهمه د سه عید خه فاف و دوکتۆر ئیبراهیم داقوقی^(*) و دوکتۆر عه بدولپه حمان

(*) ((د. ئیبراهیم داقوقی، دای ئه و نووسینه ی د. که مال له ۲۰۰۸/۱/۱۷، له (فیهنانی) پایته ختی

نه مسا کۆچی دای ی کرموه. ناویراو پۆشنیبریگ بوو له سه ر تورکمانان حساب بوو، چه ند کتیپیکی

مه عرووف^(*) و عه بدوللا زه ننگه نه و شېخ نه حمه دی نه قشبه ندى و بابه كر پشده رى و تاهير حه يده رى^(**) و كه سانى تره وه كر دووه، بۆ نه وهى هه له نه كه ويته نيۆ نه و روونكر دنه وانه وه كه هه موو كات بوونه ته هۆى زۆر بوونى ژماره ي په راويژه كان و دووپات بوونه وهى رسته ي روونكه ره وه كه به ناوى خۆمه وه له ناوه رۆكى به لگه نامه كاندا خستو مننه ته نيوان دوو كه وانى گه وره وه . بهر له وهى كۆتايى به م پيشه كيبه به ينم، حه ز ده كه م نه وه يش بلنيم: به دريژايى خه ريكبوونى نه مجاره م له گه ل به لگه نامه كانى حوكمه تى به ريتانيدا به په رۆشه وه عه ودائى هه ر شتېك بووم له وانه بن ببيته وانه يه كى ميژووى به كه لك و پيويست بۆ نه ته وهى كورد به گشتى و بۆ رابه رانى ئيمرۆو دواپۆژى نه ته وه كه مان به تاييه تى.

ليزه دا به پيويستى ده زانم سوپاسى هه ريه ك له به ريزان: مام جه لال و دوكتور طاهر البكاء⁽¹⁴⁾ و دوكتور فوئاد مه عصوم و دوكتور به ره م سالح و

له بوورايى راگه يانندن هه يه، پيموايه به روانامه بالاگه يشى هه ر له م بوواره دا بووه، زياتر له ٢٠ كتيبى چاپكراوى به زمانى عه ره بى و توركماني هه يه، بهر له كۆچى دوايشى كتيبى كى له باره ي گه لى كورد نووسيوه، نه وهى من بيستوومه له سه ر نه و كتيبى ده سه لاتدارانى توركي هاتوچۆى نه و ولاته يان لى قه ده غه كرديوو. به م دوايانه ش وه زاره تى رۆشنبى به ته ما بوو و له به رنامه ي دابوو نه و كتيبى بۆ چاپ بكا. ناوبراو نه ك هه ر دۆستى كى نزى كى كورد بوو، به لكو پياوژكى متمانه پيكر او زاواى كوردو د. نه مين موتابچى بووه، ئيسماعيل عه لى هاوكارمان رۆژى كۆچى دواييه كه ي بۆ دياركرديوين - ع. زه ننگه نه)).

(*) ((دياره مه به ستى د. ناوپه حمانى حاجى ماره، كه نه ويش نه م كتيبى د. كه مالى به چاوى خۆى نه بينى، نه وه بوو له ٢٠٠٧/٨/٧ دا له شارى سلېمانى، به كاره ساتى ئۆكزمبيل كۆچى دوايى كرد - ع. زه ننگه نه))

(***) ((تاهير حه يده رى: هه مان نه و تاهير شه هباز حه يده ريبه يه، كه د. كه مال له شوئى نى كى ديكه ي نه م كتيبى دا ناوى هيتاره، ده كاته باوكى شه هلاخانى (هاويه ش) م له ناماده كرنى نه م كتيبى دا، كاتى خۆيشى زۆر وه زيفه ي ميرى بينيوه - ع. زه ننگه نه)).

(14) دوكتور طاهر البكاء به لايه نى كه مه وه حه فته ي چوار چاران، له ولاته يه كگرتوه كانى نه مه ريكاهه ته له فۆنم بۆ ده كات تا بزانى كاره كه م له نه رشيفى به لگه نامه كان به كوئى گه يشتوه.

دكتور ئەمىن موتابچى⁽¹⁵⁾ و جەلالى عومەرى سام ئاغاو فاروقى مەلا مستەفاى حاجى مەلا رەسوول و زىنگى كوپى و كاكا زۆنگى نەوھى نەقشەبەندىكان و كاكا ئارىي نەوھى بەرزەنجى و بابان و قەزازەكان بىكەم، كە لە بەلگەنامەكاندا ناوى باووباپىرانيان نوو نوو دووپات دەبىتتەو، بە راستى يارىدەو پشتگىرىي دىسۆزانەو ھەمەجۆرى ئەو زاتانە نەبووايە ئەم بەرھەمە لەدايك نەدەبوو، لە وىنەيان ھەر نۆر بى.

لە كۆتايىشدا جاريكى تر پەنا دەبەمەو بەر نەقشى بەردىكى باوكى گەورەى ميژوونووسىي كوردى شەرەفخانى بدلىسى و لە زمان ئەوى پاىە بلىندەو مەنیش دەلىم:

((لە زانايانى پياوچاك و دلپاك و بەوھج دەپارپىمەو نۆر بە وردى لە نووسىنەكەم وردىبەنەو ئەگەر پەشىويىبەكيان بەرچاو كەوت بەشىئەو بەكى مەردانە بەراوردى بكن. خۆ ئەگەر ھەلەو لەبىرچوونىكەم لەسەر دەدۆزنەو ھەر بە گالئە پى كردن و تيزو تەشەر لىم نەقۆزنەو، پياوھتيم لەگەل بكن و بە پارچەبەكى چاكترو بزگوپىكى تازەترو پاكژ بۆم پىنە بكن))⁽¹⁶⁾.

---

(15) دوكتور ئەمىن موتابچى، كە بۆ خۆى لە لەندەن دەژى، ھەموو شەوئەك دواى گەپانەوھەمان بە ماوھەيك تەلەفونم بۆ دەكات تا پوختەى ئەنجامى كارەكانى ئەو بۆژەمانى پى بلىم، پىموايە خەو لەچاوى دەپەپى گەر شەوئەك لە شەوان سەرگوزشتەى خەباتى كوردى بەپىتى ئەو بەلگەنامانە بۆ نەھۆنمەو.

(16) بىوانە: كەمال مەزھەر، ميژوو. كورتە باسنىكى زانستى ميژوو و كورد و ميژوو، بەغدا، ۱۹۸۳، ج. ۲۶.

بابه تی به که م

کورتہ پیناسہ یه کی ئه رشیفی
نیشتمانیی حوکمه تی به ریتانیا

ئینگلیز، وهك پيشپرهوى پڙيمى سهرمایه داری و شارستانیه تی نوځ، بهر له همومان که وتنه بایه خدان به به لگه نامه فهرمییه کانیاں و کۆکردنه وه و پۆلین کردنیاں بۆ نه وهی کاربه دهست و شاره زاو شاگردانی خویندنی بالاو که سانی تر سوودیان لی وه ریگرن.

نه وه بوو سالی ۱۸۳۸، به پیتی فه رمانیکی بالای میری، ده زگایه کی سه ربه خۆ به ناوی ((Public Record Office)) (دایه ره ی فایل ه گشتیه کان - دائرة السجلات العامة) وه له لهندهن دامه زینرا که سالی ۲۰۰۳ ناوه که ی گۆردرا به ((The National Archives)) (نه رشیفی نیشتمانی)، هر نه و ساله یش مه لبه ندی ده زگای ناوبراو له ناوه راستی شاره وه گۆیزایه وه شوینیکی دلگرو هیمنی قه راغ شار.

له م ده زگایه دا چه ندان ملیار به لگه نامه و ده سننوس و راپۆرت و نامه ی دیپلۆماسی و بپاری دادگا به رزه کان و نه خشی ولاتان و وینه ی رابه ران و کتیبی دانسقه و ده گمه ن به شیوازیکی زانستی هه لگراون، به ته نها ژماره ی فایل و نه و پاکه ته گه ورانه ی به لگه نامه کانیاں تیدا پاریزراوه، نزیکه ی ده ملیونه، گه لیک له و فایلانه له چه ند به شیک پیکهاتوون، هر فایل و هر پاکه ته ی سه دان به لگه نامه یان تیدایه، ژماره ی ناوی کتیب و ده سننوس و گۆفاره کۆن و ده گمه نه کانی کتیبخانه ی نه رشیفه که خۆی له ۶۵ هه زار ناو ده دا، وپرای نزیکه ی ۱۵۰ هه زار مایکروفلیم، که هۆلیکی گه وره و سه ربه خۆی ته نراو به ده یان کارمه ندو کۆمپیوته رو نویتیرین و پیشکه وتووترین نامیری تری بۆ ته رخان کراوه. جارچاره ناوی کوردیش له و مایکروفلیمان ه دا دئ که باسی عیراق و تورکیا و به تایبه ت ئیزان ده کن. شتی نه وتو له ناو به لگه نامه کانی نه م ده زگایه دا هه ن که له وانه یه که س به بپیدا نه یه ت، هی وه ک میژوی خوارده وه و دروستکردنی جۆره کانی ویسکی و شه راب و بیره و شه مپانیا له ئینگلته ره له نیوان سالانی ۱۶۹۰ و ۱۹۲۰ دا.

مه لبه نده قه شه نگه که ی نه م ده زگایه، که له سه بیرانگه یه کی که م وینه ی نه م دونیایه ده کات، که وتۆته شوینیکی رازاوه و دلگیری له نده نه وه، پۆژانه پۆل پۆل توریستی بیانی روهی تیده که ن و به هۆله کانیدا ده یانگتیرن بی نه وهی ورته یان لیوه بی، له وه ده کات بۆ نویتژ چووینه ناو مزگه وت یا کلنیه وه.

یەکشەموان و پوژانی جەژن نەبێ، ئیتر ساڵ دوازدەهێ مانگ دەروازەهێ نەم دەزگایە لە سەعات تۆ یا دەهێ بەیانیهوه تا سەعات پینج، یا حەوتی ئیوارێ بۆ پەسپۆرو شارەزایان و ئەو خۆیندکارانەهێ تەمەنیان لە چوار دە ساڵ کەمتر نەبێ کراوێه، هەر یەکەیان بۆی هەیه پوژانە سێ دانە سێ دانە چەندی بوێ و هیند فایل وەر بگری و بێ دەنگ کاریان لە سەر بکات و بە پارە چیی بوێ وینەهێ بۆ بگرێه وە مافی ئەو هشت هەیه بۆ خۆت کامیترای تایبەتی لە گەڵ خۆتدا بەری و بە خۆپایی وینەکان بگریتهوه. بە سەدان کارمەند لەم دەزگایەدا کار دەکەن کە بەشینکیان بۆ یاری دەدانی خۆیتەرەن تەرخان کران، چیت بوێ ئاسانکاریت بۆ دەکەن و بە روویەکی خۆشەوه یاری دەدەن. شوینیک تەرخان کراوێ بۆ پیشکەش کردنی فەرەنگ بۆ ئەوانەهێ پتویستیان پتیهتی، لەو بەشەهێ ئەرشیفە کەدا ٤٤٠ فەرەنگی هەمەجۆری تیدایە بۆ وەرگریانی زوبانی ئینگلیزی بۆ سەر ژمارەهێ هەرە زۆری زوبانەکانی دونیا، تەنھا چەند زوبانیک نەبێ کە بەداخەوه زمانی کوردیش یەکتیکانە، کارمەندانی ئەو بەشە پتییان سەیر بوو کە باسی دوو فەرەنگە ناوازهکەهێ دوکتۆر شەفیع قەزازو مامۆستا سەلاح سەعدوللام^(*) بۆیان کردو پتیم راگەیاندن کە (شارەزۆر) هەکەهێ یەکە میان ساڵی ٢٠٠٠ چاپکراوێ و نزیکەهێ شازدە هەزار وشە و زاروی تیدایە، ئەوهێ دووهمیشیان لە ((المورد)) ی بەناویانگی عەرەبی گەرەترەو تا ئیستە دووجاران چاپکراوێ تەوهو ئیزگە بەناویانگە کەهێ خۆیان، واتا ئیزگەهێ لەندەن، کاتی خۆی باسی دەرچوونی کردووه^(١).

(*) ((سەلاح سەعدوللام)) لە ١٨/١٠/٢٠٠٧دا کۆچی دواهی کردووه، بەداخەوه ئەویش ئەم کتیبەهێ بەچاوی خۆی نەبینی، جاریکیان باسی ئەم پەراویزهێ د. کەمالم بۆی کردبوو زۆر دلی پتی خۆش بوو، بەداخەوه مەرگ مەدای ئەویشی نەدا فەرەنگە کەهێ بۆ ئەم ئەرشیفە بنیڕی - ع. زەنگەنە)).

(١) دلنایام لەوهێ کاک سەلاح و دوکتۆر شەفیع بەمە بزانی بۆ خۆیان بێ داواستن ئەو دوو فەرەنگەیان بۆ دەنێرن. شایانی گوتنە میرزا توفیق قەزاز یەکتیکە لەو پراپەرانی دەیان جار ناوی لە بەلگەنامەکانی تایبەت بە شەپێ بەردەرکی سەراو ئەنجامەکانی هاتووه، بۆ خۆم چەند سالتیک لەمەوبەر بە پشتیوانی بەلگەنامە یەکی نهنینی و تاریکی سەر بە خۆم دەر یارەهێ هەلویتستیکێ کوردانەهێ ئەو زاتە بلاو کردووه، وێرایی ئەوهێ چەند جاریکی تریش ناوی لە نووسینەکاندا هاتووه. بە وینە پروانە: کەمال

که مال مه زهەر له نێۆ مه لێندی ئه رشیفی به ریتانیا له کاتی ئیشکردندا...

ئهووانه ی روو ده که نه ئه م ئه رشیفه بۆ کارکردن له به لگه نامه کانیدا له پۆزی به که مه وه پیناسه یه کی تایبه تییان له ماوه ی چه ند ده قیقه یه کدا بۆ دروست ده که ن که وینه که ی سه ر پیناسه که خۆیان به کامیترای ئه لکترونی بئپاره بۆتی ده گرن و ژماره و نیشانه ی تایبه تیی له سه ر داده نین که ئه مرازه ئه لیکترونیه کان به چرکه یه ک ده یخویننه وه و رێگه ی چوونه ژووره وه و هاتنه ده ره وه ت بۆ ئاسان ده که ن، ماوه ی ئه و پیناسه یه سێ سه له و هه موو که س، دوا ی ته و او بوونی ئه و سێ سه له، زۆر به ئاسانی ده توانی پیناسه که ی نوێ بکاته وه .

چیشخانه یه کی دلگهرو فراوان، که پتر له سه د که س ده گریت، ته رخان کراوه بۆ نان خواردن و چاو قاوه و شیرینی و سارده مه نی خواردنه وه بئ ریز به ستن،

مه زهەر، چه ند لاپه ره یه ک له میژوی گه لی کورد، به رگی دوهم، ل ۱۶۰، ۱۶۸، ۲۱۰، ۲۷۴-۲۷۵، ۳۷۷،

.۳۷۹

وېړای ئه وه له به يانییبه وه تا ئیواری ئاوی مه عدنه و شیری سارد له تیرمۆزدا به خۆپایی وا له برددەم هه موواندا. پیم وایه خه لکه که وا تیکه ل به کاره که یان ده بن که هیچ هه ست به کات نه که ن، مالیان هه زار جار ئاوا.

پۆژانه ژماره یه کی زۆر له توریستی بیانی، دهسته دهسته خه لکی خۆیشیان، روو ده که نه ئه م ئه رشیفه و له ته ک یه کیک له کارمندان ماوه یه کی زۆر به گه پانیکی بی چرپه به هۆله کانیدا ده سوو پینه وه، جاری واش هه یه شاگردانی فیرگه کان، له گه ل مامۆستا کانیا ندا، دینه سه ردانی، ته نانه ت پۆژیکیان ژماره یه ک کچ و کوپی که پو لایشم دی هاتبوون بۆ زیاره ت، به ئیشاره ته کانیا ندا هه ستت ده کرد هه م دلخۆشن، هه م حه په ساون.

له بهر ده م باله خانه ی ئه رشیفه که دا زه ریاچه یه کی نازداری پر له ته یرو توال هه یه، وېړای چه ند ریزه قه نه فه یه ک بۆ حه وان هه ی ئه و که سانه ته رخان کراون که ده یانه وی به ده م جگه ره کیشانه وه، یا بی جگه ره ش، که میک بای بالی خۆیان بده ن. سه د مه تریک له ولای زه ریاچه که وه دوو پارکی گه وره و خاوینی ئوتومبیل راگرتن هه یه، یه که میان تاییه ته به ئوتومبیلی کارمندان ئه رشیفه که، ئه وی تریشیان بۆ ئوتومبیلی تویره رو توریست و که سانی تره که ده توانن چه ندیان بوئی هیند ئوتومبیله کانیا نی لێ راگرن بی ئه وه ی پولیک بده ن، ئه وه له کاتی که دا وه ستانی ئوتومبیل له ویستگه کانی تری له نده ندا به سه عاته و یه کجار گران له سه ر خاوه نه کانیا ن ده که وی. هه مان کات ژماره یه ک پاس و میترو له زۆر ناوچه ی له نده نه وه روو ده که نه ئه رشیفی نیشتمانی. کۆگایه کی قه شه نگیش ته رخان کراوه بۆ فروشتنی قه له م و کاغه زی هه مه جوړو ده فته رو زه رفو زه رپه بین و پۆژنامه و گۆزارو ئه و جوړه شتانه به نرخى بازار، ئه و کۆگایه که وتۆته نزیک ده روزه ی ده ره وه ی ده رگا که وه.

به یانی که چوو یته ژوو ی پئویسته هه ر شتیکی زیادت بی بیت بیانبه یته مه خزهنیک که ژماره یه کی زۆر دۆلابی تیدایه، به دللی خۆت یه کیکیان هه لده بژیریت و شته کانی تیده خه یته و ده رگا که ی داده خه یته و کلیله تاییه تیه که ی له گه ل خۆتدا ده به یته، ئینجا کاغه زو قه له م و چاویلکه و ئه و شتانه ی پئویستت ده بن،

دەبى چ بەلگە نامە يەكى نوپى دىكەى دۇزىيىتە ۋە...؟!

ھى ۋەك دەرمان، دەيانخەيتە ناو كىسە يەكى نايلۇنى سېبى تەنكە ۋە كە خۇيان بۇيان داناويت و دواى ئەۋەى بە پىزە ۋە دەپىشكنن سەر دەكە ۋىتە نھۇمى دووھم، لە ۋىش لە ژوورىكى درىژكۆلەى شووشەدا دۆلابى تايبەتتى خۆتت ھە يە ئە ۋە فایلانەت تىدا داناۋە كە ھىشتا كارىان لەسەر دەكەيت، ۋەك وتمان سى لە ۋە فایلانە دەبەيت و ئىنجا دەچىتە ھۆلى خويندە ۋە كە مېزى گەرەى تىدايە ۋە ھەر مېزەى دابەش كراۋە بەسەر ھەشت مېزى پان و بەرىنى بچوكتردا بۆ ھەشت توپزەر، ھەموو مېزىكىشيان ژمارەى خۇيان لەسەرە، من و شەھلا لەسەر مېزى ژمارە يەك ئەلف و ژمارە يەك بى لە تەنىشت يەكە ۋە كارمان دەكرد.

ھەمىشە لە ۋە ھۆلەدا ژمارە يەك كارمەندى پياۋو ئافرەت، بە بەرگى تايبەتتى دەزگاگە ۋە، زۆر لەسەرە خۇ ماۋە نا ماۋە يەك دىن و دەچن نەبا يەككە لە توپزەران پىۋىستى بە يارىدە بىن. پۆزى بىست و چوارى نىسانى ۲۰۰۷ كاتىك كارم لە

به‌لگه‌نامه‌کانی ناو یه‌کێک له‌فایله‌کاندا ده‌کرد که به‌شیکێ زۆریان ته‌رخان کران و بۆ بابته‌تی پرسى کورد له‌به‌رده‌م کۆنگره‌ی ناشتیى پاريسى سالى ۱۹۱۹دا، دیم سێ به‌لگه‌نامه‌یان به‌ زوبانی فه‌ره‌نسىن و زۆریش مه‌به‌ستم بوو بۆ ئه‌م کتیبه‌م له‌ ناوه‌رۆکیان تیبگه‌م، په‌نام برده‌ به‌ر یه‌ك دوو ئینگلیز که له‌ نزیکمه‌وه کاریان ده‌کرد، به‌لام به‌داخه‌وه که‌سیان فه‌ره‌نسییان نه‌ده‌زانی، بۆیه‌کا ناچار بووم له‌ یه‌کێک له‌ سه‌ره‌رشته‌که‌رانی هۆله‌که‌ بپرسم که‌ ئایا له‌ حالته‌ی وادا نه‌وان ده‌توانن یاریده‌م بدن، له‌ وه‌لامدا گوتی ئاسانه‌و پۆی، پاش پینچ شه‌ش ده‌قیقه کارمه‌ندیکی تر هاتو به‌ روویه‌کی خۆشه‌وه له‌ ناوه‌رۆکی به‌لگه‌نامه‌کانی گه‌یاندم⁽²⁾.

ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ به‌لگه‌نامه‌کانی ئه‌م ئه‌رشیفه‌ به‌ زوبانی فه‌ره‌نسىن، به‌ نىسه‌ت کورده‌وه به‌درخانییه‌کان به‌شى هه‌ره زۆری نامه‌و یادداشته‌کانی خۆیان به‌ فه‌ره‌نسى نووسیه‌وه، بێگومان سه‌دان سه‌رچاوه‌ی تری فه‌ره‌نسى ده‌رباره‌ی گه‌لێک بابته‌ له‌ کتیبخانه‌و مایکروفلیمه‌کانی ده‌زگاکه‌دا هه‌یه‌. هه‌ر له‌م رۆژانه‌یشدا دواى ئه‌وه‌ی برایان مامۆستا عه‌بدوڵلا زه‌نگه‌نه‌و دوکتۆر نه‌جاتی عه‌بدوڵلا له‌ پاريسه‌وه ته‌له‌فونیان بۆ کردم به‌وه‌م زانی که‌ دوکتۆر نه‌جات کاتی خۆی به‌تایبه‌تی له‌ پاريسه‌وه هاتۆته‌ له‌نده‌ن و ماوه‌یه‌ك له‌ به‌لگه‌نامه‌ فه‌ره‌نسییه‌کانی ئه‌رشیفه‌که‌دا، که‌ ده‌رباره‌ی کوردن، کاری کردووه‌و له‌ کتیبیکى سه‌ره‌به‌خۆدا بلۆی کردۆته‌وه که‌ به‌داخه‌وه من تاوه‌کو ئیسته‌ ئه‌و کتیبه‌م نه‌دیوه، هه‌رچۆن بێ ناوی دوکتۆر نه‌جاتی عه‌بدوڵلاش ده‌چیته‌ سه‌ر ئه‌و ناوه‌ ده‌گمه‌نانه‌ی ئه‌و کوردانه‌ی که‌لکیان له‌ به‌لگه‌نامه‌ نه‌یتیبه‌کانی ((ئه‌رشیفی نیشتمانیی حوکمه‌تی به‌ریتانیا)) وه‌رگرتووه‌.

دوکتۆر وه‌لید هه‌مدیش، سالی ۱۹۹۲ کتیبیکى ۴۳ لاپه‌ره‌یى به‌که‌لکی به‌م ناوینشانه‌وه بلۆکردۆته‌وه ((الکُرد وکُردستان فی الوُثاق البریطانیة...دراسة تأریخية وثائقية))⁽³⁾. دوکتۆر وه‌لید به‌ یاریده‌ی به‌شیک له‌ به‌لگه‌نامه‌کانی

(2) ئه‌و کارمه‌نده فه‌ره‌نسى زانه‌ ناوی میخائیل برین (Michail Brien)ه، گه‌لێک مه‌تباریم.

(3) له‌سه‌ر کتیبه‌که‌ نه‌نووسراوه له‌ کوێ چاپکراوه، ته‌نها له‌ کۆتایی ناوه‌رۆکیدا نووسراوه ((مطابع

سجل العرب))، له‌ کۆتایی پێشه‌کیی دانه‌ریشدا نووسراوه: له‌نده‌ن، ۱۹۹۱.

له گەڵ دوو کارمەندی ئەرشیفی بەریتانیا، دوو دۆستی دیکە بۆ کورد...

وہزارەتی ھەندەرانێ حوکمەتی بەریتانیا بابەتەکانی کتێبەکە ی نووسبوو و ھەڵسەنگاندوون و زۆر لایەنی پەوای خەباتی کوردی نیشان داو و لەسەر بەرگی یەکەمی نەخشە یەکی کوردستانی، بەپێی یەکیک لە بەلگەنامە بەریتانییەکان داواو، لەسەر بەرگی پشتم و ھیشی وینە ی ئو ئالایە ی کوردستانی چاپکردوو و کە سالی ۱۹۲۷ ((کۆمەلە ی خۆببوان)) (جمعیة الاستقلال) داواو، وا دیارە ھەردوو بەرێزان کاک جەمال عەلەمدارو کاک ناجی کەتانی دەوریان لە بلۆکردنەوہ ی ((کورد و کوردستان)) کە ی دوکتۆر وەلید حەمدیدا گێراو و چونکە خاوەنی پیشکەشی ئو دوو رووناکبیرە کوردە ی کردوو.

ئوہ ی دەربارە ی دانەری ئم کتێبەو نەمدەزانی، لەو باوہ پەیشدام کە م کەس ناگای لەو راستییە، ئوہ تە کە دوکتۆر وەلید حەمدی کوردە و خەلکی شاری ھەولیرە و ناوی دروستی وەلید محەمد سەعید پەئووفە و بەشی ھەرە زۆری ژبانی لە بەغدا بردۆتە سەر و کۆلیجی سەربازیی لەوێ تەواو کردوو و تا پلە ی پائید لە

سوپادا ماوه ته وه و ئینجا چۆته ئینگلته ره و له لهندهن ژيانی بردۆته سه رو تیکه لی چالاکیی ریکخراوگه لی سیاسی کوردی نه بووه و چهنده به ره مه میکی تری ده رباره ی سنووری ولاتانی که نداوی وه ک سعودییه و کویت و قه تهر و به حره ین هه یه، به داخوه چهنده سالتیک له مه و به ره له لهندهن بووه به ژیر ئوتومبیله وه و کۆچی دواپی کردووه⁽⁴⁾.

جارچاره له ((ئهرشیفی نیشتمانیی حوکمه تی به ریتانیا)) دا تووژهر تووشی شتی ناخۆشی چاره پواننه کراو دی، که له وانه یه ئیمه ومانان به هه یچ جۆر به به شیکیان پانه هاتبین، به وینه له قه له می رهش به ولاره نابی هه یچ جۆره قه له میکی جاف یا پاندانیک له گه ل خۆتا به ریته ژورئ، نابی نه لاستیک، نه گوێزان، نه مه ره که بی سپی هه له کوژینه وه، ته نانه ت نابی قه له م دادانیشت پی بی، جا خوی ده کرد هه زارو یه که هه له ت ده کرد، خۆ ئه گه ره هاتو قه له م دادانت^(*) پیویست بوو ئه و ساکه پیویسته له هۆلی خویندنه وه بجیته ده رئ، چونکه له پرسگه ژماره یه که قه له مدادانی هه مه جۆر بۆ ئه و که سانه دانراون که قه له مه ره شه کانیا ن کول بوون. له وه ییش خراپتر: جاری وا هه یه هه له ی زۆر زه قی چاره پواننه کراو که وتۆته ناو به لگه نامه کانه وه، لیره دا نمونه یه کی سه یر ده هینمه وه که که س به بیردا نایه ت دیپلۆماسییه کی به ریتانی له سه ده ی بیسته مدا بکه ویته هه له یه کی واوه - پۆژیکیان له سه ره فایلیکی گه وره ی وه زاره تی هه نده رانی حوکمه تی به ریتانیا به م ناو نیشانه وه کارم ده کرد ((پاپۆرتی کارگی پرسی سالی ۱۹۲۰ ده رباره ی ناوچه ی هه ولیرو ده وره به ری)). ژماره ی لاپه ره کانی ئه و فایله ۲۴۷ لاپه ره ی گه وره یه، که به شیکیان هه ردووک دیویان زانیارییان تیدا یه. پاپۆرته که ۴۱ لاپه ره ی گه وره یه

---

(4) له لهندهن ئه م زانیاریانه م له به ریز کاک هوشیار که ریمه وه پینگه یشت، گه لیک سوپاسی خۆی و هاسه ری و دوکتۆر نامیق محمه د عه لی ره شیدی هارپی نزیکی و دوکتۆره روپاک محمه د عه لی نه ربیللی و نه وه یان ده که م بۆ ئه و هه موو بایه خه ی پتیا ن دا ین. شایانی باسه کاتی خۆی دوکتۆر نه جدت نه زه ته تی هارپی نزیکی خوالیخۆشبوو دوکتۆر وه لید ئه و زانیاریانه ی بۆ کاک هوشیار گێراوه ته وه.

(*) ((دیاره مه به سته قه له م تراشه - ع. زه نگه نه)).

دەربارەى زانیاری ئابووری و کۆمەلایەتى و سیاسى و خویندن و تەندروستى و ئەوقاف و شارەوانىی ھەولێرو ناوچەکانى سەر بە ھەولێر، بە کویسنجەق و قووشتەپەو کەندیناوھەو مەخمور و گوێپیشەوھە، وێرای گەرە پیاوان و ناودارانى ھەموو ئەو ناوچانە، بەلام ھەلە کەوتۆتە ناو نیشانە کە یەوھە کە لە بەرگە کەیدا لە بریتى ((پاپۆرتى کارگێرى سالى ۱۹۱۹...)) نووسراوھە ((پاپۆرتى کارگێرى سالى ۱۹۲۰...))⁽⁵⁾، ئەوھى زۆر پێى تێدەچێ بە شىوازىكى ئۆتوماتىكى بەسەر تەنانەت خوینەرى وردیشدا تێپەری.

ھەلبەت لە شارىكى گەرەى وەك لەندەندا، کە ژمارەى دانىشتوانى ھەوت ملیۆنە⁽⁶⁾ و لە ھەر چوارگۆشەى دونیاوھە خەلكى رووى تێدەكەن، پیاوی عالی جەناب و پەسەن و زاناو بەخشنەو خواپەرس زۆرە، بەرانبەر بەوانىش پیاوخراب و فیلبازىش کەم نین، بە تايبەت لەناو پەشپێست و بېگانەکاندا بە کوردیشەوھە، بەلام ئەوانەى لە ئەرشیفى نیشتمانىى ھۆکەتى بەرىتانىادا کار دەکەن لەوھە دەچێ سەرچەمیان دەستەبژێرى ئەم ولاتە بن، ھەرچەندە ژمارەىکى وەبەرچا و پەش پێست و ھندى و پاکیستانى و بیانىى تریان تێدايە، لە ھىچ بەشێک لە بەشەکانى ئەم دەزگایەدا رووگزییم، نە لە پیاویاندا نە لە ئافرەتیاندا نەدیوھە، بېگومان ئەوھە کارى نەشارەزاو کەم شارەزایانى توێژەرەن تا پادەيەكى زۆر ئاسان دەکات، ئەوانەى تەنانەت نەوھت سالتو کەم ئەندامیشیان تێدايە. بۆیەکا بەئەركى سەرشانى خۆمى دەزانم بەر لەوھى كۆتایى بەم بابەتە بەئێم زۆر بە گەرمى، لە قوولایى دلەوھە سوپاسى سەرچەمى کاربەدەست و کارمەندانى ((ئەرشیفى نیشتمانىى)) ھۆکەتى بەرىتانیا بکەم کە بەراستى نمونەن و ھەمیشە خۆم بە قەرزارياریان دەزانم، ھەموویان بېوونە ھاوپیمو بەدل ھەزبان دەکرد دەستى یاریدەم بۆ درێژ بکەن، ھى وەك ئىمتیاز

(5) ((N.A., F.O., 371/5069, Administration Report on the Arbil division for the year 1920)), Baghdad, printed at the Government Press, 1920.

(6) بەپێى ئامارە فەرمیەکان، ژمارەى دانىشتوانى ھەموو ئینگیلترە، تا سالى پار، گەشتۆتە ۶۰ ملیۆن و لەندەنیش ۷ ملیۆن.

ره‌فیع⁽⁷⁾ Imtiz Rafi و میخائیل لیتل Michael Little و سارا لی Sarah Lee و هیلین پای-سمیث Helen Pye-Smith و پئیبیکا ویتال-ولیه‌مس Rebecca Whittal-Williams و ئیمیلی وارد Emily Ward و میخائیل برین Michail Brien و لاکمی غاده Lakmi Gadha⁽⁸⁾ و گه‌لیکی تری وهك ئەوان كه هه‌رگیز نه خۆیان و نه هاوکاره‌کانیان له‌یاد ناکه‌م.

هه‌مان کات له‌ناو ئەو توێژه‌رانه‌دا، كه زوو زوو دینه ئه‌رشیف، ژماره‌یه‌ك هاوپیرو هاوکاری نویم بۆ دروست بوون كه له‌کاتی چه‌وانه‌وه‌دا من باسی كوردو كوردستان و عیراق و ئەوانیش باسی ولاتی خۆیانیان بۆ ده‌کردم، به‌کێکیان بالۆیزێکی به‌ناویانگی ژاپۆن و به‌کێکی تریشیان مامۆستای زانکۆیه‌کی كه‌نه‌دی بوو⁽⁹⁾. وێپای ژنو میردێکی ئیسك سووکی ئوستورالیی، كه هه‌ردووکیان پرۆفیسۆر بوون و ته‌نانه‌ت شه‌وی به‌ر له‌ گه‌رانه‌وه‌یان بۆ ولاتی خۆیان دانیشتنیکی مالئاوایی گه‌رمیان بۆ شه‌هلاو من کرد، هیوادارم ئەو کوردانه‌ی له‌مه‌ودووا بۆ کاری زانستی، وه‌ك ئە‌مه‌ی من، روو ده‌که‌نه ئەم جۆره ولاتانه شتیك شپو شیتالی کورده‌واری له‌گه‌ل خۆیاندا به‌ینن كه نرخیان لای ئەو جۆره كه‌سانه زۆر به‌رزه.

---

(7) پیاویکی به‌ سالادا چوه، ئەندازیاره، چاره‌كه سه‌ده‌یه‌ك ده‌بیت له‌م ئه‌رشیفه‌دا كار ده‌کات، به‌ دل کوردی خوش ده‌وێت.

(8) ئە‌میش ئافره‌تیکی قه‌ریه، بیست سال ده‌بیت کارمه‌ندی ئه‌رشیفه، خه‌لکی ئۆگه‌نده‌ی پۆژه‌لاتی ئە‌فریقایه.

(9) ئە‌میان موسلمانه‌و ناوی ئە‌حمه‌د ئە‌مینۆ یوسفه Ahmed Aminu Yusuf.

بابه تی دووهم

دوارپوژی کورد له بهردهم کونفرانسی ناشتی پاریسدا
چالاکیهکانی شهریف پاشا و هاوهلهکانی

به كه وتنى ئەله مانياو هاوپه يمانه كانى، له كۆتايى جهنگى يه كه مى جيهاندا، ههروه ها سه ركه وتنى شوڤرشى ئوكتۆبه رى سۆشيا ليزمى له رووسيا و فه وتانى ده سه لاتى ئيتحادييه كان له توركييا و لاوازيوونى قاجارييه كانى ئيران، قوناغىكى ميژووى نوى سه رى هه لداو گه له ژير ده ستو چه وساوه كانى وهك: كوردو عه رهب و نازه رو ئه رهن و ئاشوورى و كلدان هيواي ئه وه يان پهيدا كرد ئاواته نه ته وه ييه ديرينه كانيان بيته دى. كۆنفرانسى ئاشتى پارس، كه له پۆزى هه ژده ي كانوونى دووه مى سالى 1919 هه ده ستى به كاره كانى كرد، بووه مژده به خشى يه كه مى ئه و ئاواته و هينده ي تره ستى نه ته وه يى هه مووانى وروژاند.

نوينه رانى كورد زۆر چالاكانه هاتنه ئه و گۆره پانه وه به شيوازيكى نه زانراو له ميژووى رابردووياندا ههنگاوى چاكيان به ره وپيش نا، ئه وه ي سه رنجى ديپلوماسى و پۆژنامه نووسه بيانىيه كانى به لاي خويدا راكيشاوه و له سه ره تايشه وه بووه بابه تىكى پر له زانبارى ئه و به لگه نامه ديپلوماسىيه نه تىنيان هى حوكمه تى به ريتانيا كه له پارس و ئه نقه ره و به غداو تاران و واشنتون و شوينى تره وه په يتا په يتا ده ياننارده ده زگا فه رمىيه كانى به ريتانيا له له نده ن، له سه روو هه موويشيانه وه به شى پۆژه لاتى وه زاره تى هه نده ران.

به و جۆره له سه ره تاوه كورد لاي هه مووان بووه ژماره يه كى سه نگدار، تا كار ده گات به وه ي ئينگليزه كان له ناوه ندى سالى 1919 دا پيشنيازى دانانى والىيه كى كورد ده كهن بو شارى وان، يا له شارى بدليس، ئه وه ي بووه ته ناوونيشانى لاپه ره هه شتى فايلى ژماره 1/96/608 و هه زاره تى هه نده ران، لاپه ره يه كى ئه و فايله گه وره يه، كه ژماره ي لاپه ره كانى 481 لاپه ره يه، به م ناوونيشانه ده ست پى ده گات ((بارودوخى وان)) و به شى هه ره زۆريشى ده رباره ي كوردو ئه رهنه له و پۆزگار ه پر له ئالوگۆره دا⁽¹⁾.

---

(1) N. A., F. O., 608/96/1, Peace Conference, British Delegation, Files 365/1/5 to 371/1/7, PP.1,8.

ههروهه ئهوسا فایلکی گه وری تری وهزارهتی ههندهرانی حوکمهتی بهیتانیا بۆ چوار پاپۆرت دهبرارهی کوردستان و عیراق و ئیران تهرخان کراوه، ئه مه ناوونیشانی پاپۆرتی دووه میانه:

((۲. کوردستان سالی ۱۹۱۹، نهینی، ناودارانی کوردستان)). له و پاپۆرتهدا ناوی ۲۳۰ ناوداری کورد هاتوه، و پرای ۳۵ ناوداری تر له بهشیکه تهواوکه ری هه مان پاپۆرتدا. به لگه نامه که تیشکی خستۆته سه ر ژاننامه ی پیاوانی وه ک: شه ریف پاشا و دهسته و دایه ره که ی شیخ مه حموودو سمکو ئه و جو ره په هبه رانه ی کورد که شتیان له باردا بوو، شتی ئه وتۆ له وانیه که سمان تائیستا هه چیمان نه بیستی، وه ک:

((۱. عارف پاشا، ئه ندامی (کو میته ی سه ره خۆیی کورد) ه له میسر، سه ره تا له گه ل داواکانی جه نه پال شاریف پاشا نه بوو، به لام له ریگی نامه ی محمه د صالح حوسنییه وه پتوه ندییان په یدا کردو به و هۆیه وه تا راده یه ک ناوی هاته ناو ناوانه وه))⁽²⁾.

((۲. محمه د صالح حوسنی، زپکوپی جه نه پال شه ریف پاشایه و له میسر کاروباری مولکه کانی ئه وو شازاده ئامینه خانی^(*) هاوسه ری به پتوه ده بات و بۆ

---

(2) N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan, June 1919, Published by Civil Commissioner's Office, Baghdad, 1919, P. 107.

(*) ((له هه ندی سه رچاوه دا به "امینه" ناوی هاتوه، ئه وه ی شایه نی باسه شه ریف پاشا له سالی ۱۸۶۵ له گه ره کی ئوسکو داری ئه سه نه بۆل له دایک بووه، له ژیر ده سته ی سه عید پاشای باوکی پتگه یشتوه. له قوتابخانه ی (گالاته سه رای) خۆیندرویه که پیشتر باوکیشی تپیدا خۆیندبووی...))

ئه و قوتابخانه یه ش تایبه ت بووه به مندالانی مه رو پاشاکانی عوسمانی. شه ریف پاشا خۆیندنی سه ربازی له فه ره نسا بووه، ماوه یه ک پۆژنامه ی (مه شروته ی) ده رکردوه، ناو براو به هاوسه رگری له گه ل "امینه خان" ئه وه نده ی دیکه ناویانگی ده رکردوه، چونکه ئه و ژنه کچی "عه باس حیلمی پاشای خدیوی میسر (۱۸۴۸ - ۱۸۵۴)) ی نه وه ی "محمه د عه لی پاشای گه وری" والی میسر بووه، ئه و ئافه ره ته چکه له وه ی که کچی خانه واده یه کی پله و پایه کۆمه لایه تی لیۆه شاهه بووه، خۆیشی لیه اتوو و پۆشنه ییر بوو. چه ند زمانیکه زانیوه، له و کۆمه لانه دا کاری کردوه که له سوید به رگریان له مافی ئافه ره ت کردوه،

خۆیشی له میسرو به سره مولکی ههیه، ماوهیهك نه قیب بوو له لهشکری تورکداو ده لئین سهره تاي جهنگ (جهنگی یه که می جیهان - ک.م.) له پاریس له گه ل شریف پاشای باوه پیاره ییدا بووه کاتیک تورکیکی کوشتوووه که گوايه نئیدر ابوو بۆ تیرۆر کردنی شریف پاشاو له سهر ئه وه تورکه کان حوکمی له سیداره دانیان بۆی ده رکردوووه. وا دیاره ئیستا (واتا سالی ۱۹۱۹ - ک.م.) ئه ندای (کۆمیتای سهر به خۆی کورد) ه له شاری ئه سکه نده ریبه. مانگی مایسی سالی ۱۹۱۹ نامه ی ده رباره ی پرسى کورد ناردوووه بۆ جه نه پال شریف پاشا و پیتی پاگه یاندوووه وا چاکه ئه وه نگاوانه بنرین بۆ ئه وه ی شریف پاشا وه ک میری کوردستان ناوزه د بکری. ئه وه همان کات له نزیکه وه پتوه ندى له گه ل عارف پاشادا هه یه، که ئه ویش له میسره، وا پتی ده چی محمه د سالح حوسنى برازای غالب به گ بی) (3).

((3). على غالب به گ، سكرتیری شه خسیی شریف پاشا بوو، واپی ده چی مامی محمه د سالح حوسنى بی. شریف پاشا حه زى ده کرد بینیریتته کوردستان بۆ ناماده کردنی هۆزه کان بۆ هاوکاریی هاوپه یمانه کان و پاوژیان بکات بۆ ئه وه ی چۆن پتویسته وا به باشی په فتاریان له گه ل بکه ن، تایبه ت له گه ل به ریتانیای گه و ره دا.

ته نانه ت "پۆهات ئالاكۆم" وا باسی ده كات له سالی ۱۹۱۹ دا بووبیتته ئه ندای فخری (كۆمه لا پيشكه تنه پیره كۆن كوردان) له ئه سته نیۆل.

"شریف پاشا" له "امینه خان" سێ كچی بووه، گه و ره ترینیان "شهریفه" بووه که له سالی ۱۸۹۳ دا له ئه سته نیۆل له دایك بووه و دواتر شووی به ئه و "سالح به گ" ه کردوووه که هه ر له م کتیبه دا باسی کراوه و سكرتیریو پاسه وانی شریف پاشا خۆی بووه. دووه میشیان ناوی "سه عیده" بووه و له سالی ۱۸۹۹ دا له سوید له دایك بووه. هه رچی سێیه میانه له سالی ۱۹۰۲ دا هه ر له سوید له دایك بووه. ئه وه ی شایانی باسه (ژیانی شریف پاشاو پۆلی سیاسی ئه و) له لایه ن "سالح محمه د بادی" یه وه به زمانی عه ره بی وه كو نامه ی ماسته ر پيشكه ش به زانکۆی دهۆك کراوه، ئه وه نده ی ئیمه ناگادارین دواتر له لایه ن ده زگای (سپهریز) چاپ و بلاو کراوه ته وه - ع. زه نکه نه ((

(3) Ibid, P. 130.

پیشنہیزی بوی کردووہ بچیتہ میسر بۆ دیدہ نیی میجر نۆبیل و لەگەل
بچیتہ حەلب و کوردستانی پۆژئاوا. وا پئی دەچی ئەوہیشی خستبیتہ ئەستوی
علی غالب بەگ کہ هۆزەکان هان بدات تا داوا بکن شەریف پاشا بکریتہ میری
کوردستان))⁽⁴⁾.

٤. پتر لەوہی خوینەر چاوەپوان بئی بەلگەنامەکان بە وردی عەودالی
هەوالەکانی سمایل ئاغای شکاک (سمکۆ) بوون، دەربارەوی دەلێن (بەر لە جەنگی
یەکەمی جیہان-ک.م.) دەیتوانی نزیکەوی دوو ہزار چەکداری سواروہ پیادە کۆ
بکاتوہ، بەلام لەوانە یە ئیستا (واتا دواوی نزیکەوی پینج سالان-ک.م.) ژمارەوی
پیاوہکانی نەگاتە لە صەدا دەوی ئەو ژمارەوی ..

لە رێگەوی پۆستوہ بۆمبایەک بۆ سمکۆ نێردرا، وەک دەلێن ئەو کارە پیلانی
کاربەدەستانی حوکمەتی ئێرانی بوو، کاتیک پزەمەکە دەکەنەوہ ٢٥ کەس لە
پیاوہکانی دەکوژدین و ژمارەویکی لەوہیش پتریان لی زامدار دەبی...
سمکۆ ہەمیشە لە گوتەکانیدا خۆی وەک لایەنگری بەریتانییەکان نیشان
دەدات⁽⁵⁾.

پاش چەند سالتیک بەلگەنامەویکی نھینی تری حوکمەتی بەریتانیا بەہەمان
دەستوور دیتوہ سەرباسی سمکۆی شکاک و دەلی: ((ئیسماعیل ئاغا (سمکۆ)
رەہبەریکی کوردی بەناویانگە، سال و نیویک دەبی ناوی زۆر لە نیو ناواندا نییە،
بەلام ہەرچۆن بئی ہەموو دەم لەوانە یە بیتوہ مەیدان و ہیندەوی شیخ مەحمود
لە سلیمانی و باشوور گیرمەو کیشە بۆ حوکمەتی ئێران و تەنانەت عیراقیش
بنیتوہ))⁽⁶⁾.

لەبەر ئەوہی شیخ مەحمود ہەولی دابوو پیوہندیی بە کۆنگرەوی ئاشتی
پاریسەوہ بکات، دەبوو بەریتانییەکان لەم رووہوی پتر باہەخی پئی بدەن.

---

(4) Ibid, P. 113.

(5) Ibid, P. 118.

(6) N. A., F. O., 251/93, G. Jebb Report, 11th July, 1926, Part IV, Memorandum on Iraq-Persian Border, PP. 3, 234.

کارتی نوینه رایه‌تی ره‌شید زه‌کی کابان بۆ کونگره‌ی ناشتی ۱۹۱۹ له پاریس
سه‌رجاوه: دیاری خالد ره‌شید کابان بۆ کتیبی (ئه‌لبومی شیخ مه‌حمودی هه‌فید).

له راپۆرته‌که‌ی ساڵی ۱۹۱۹ یاندا که بۆ ناودارانێ کورد ته‌رخان کراوه ده‌ریاره‌ی
شیخی به‌رده‌قاره‌مان ده‌لێن:

((سه‌ید ئه‌حمه‌دی به‌رزنجی خزمی شیخ مه‌حموده، له‌لایه‌ن شیخه‌وه وه‌ک
وه‌فدی کوردستانی باشوور نێردرا بۆ لای جه‌نه‌رال شه‌ریف پاشا به‌ نیازی ئه‌وه‌ی
عه‌ززی دیدی کوردی باشوور بۆ کونگره‌ی ناشتی (له پاریس - ک.م.م). بکات، له
میسر، به‌هۆی یاخیبوونه‌که‌ی شیخ مه‌حموده‌وه، رێگه‌ی پی نه‌درا بچێته پاریس.
سه‌ید ئه‌حمه‌د (له‌وه‌سه‌فه‌ره‌یدا - ع.زه‌نگه‌نه) په‌شید زه‌کی به‌گی له‌گه‌ڵ بوو))^{(7)*}.
به‌ر له‌وه به‌ دوو لاپه‌ره ده‌ریاره‌ی په‌شید زه‌کی به‌گ، ده‌لێ:

(7) N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan...,
PP. 39,140.

(*)) (ئه‌و رێ پێنه‌دانه له بیروت بووه نه‌وه‌ک له میسر، به‌م دواییانه هاوکارمان د. نه‌جاتی عه‌بدوللا
ئهو به‌لگه‌نامانه‌ی له ئه‌رشیفی وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی فه‌ره‌نسا دۆزیوه‌ته‌وه که له‌سه‌ر ئه‌م پرسیان،
مه‌مور ئه‌و به‌لگه‌نامانه له دووتویتی کتیبیکدا به‌ناوونیشانی (شیخ مه‌حمودی هه‌فیدزاده له
به‌لگه‌نامه‌ی فه‌ره‌نسیدا) له (بنگه‌ی ژین) بلاوکراونه‌ته‌وه - ع.زه‌نگه‌نه)).

((خزمی شیخ محمود. له لایه ن شیخوه وه وه فدی کوردستانی باشوور له تهك سید نهحمه ددا ناردی بۆ لای شریف پاشا به و نیازهی دیدی کوردی باشوور عهززی کۆنفرانسی ناشتی بگه ن. له ریگه، له میسر به هۆی یاخی بوونه که ی شیخ محمود وه، ریگه ی پی نه درا بچیته پاریس))⁽⁸⁾.

به دهستووری سمکۆ و هه ر دوا ی ناوی نه و، به لگه نامه یه کی نهینیی تری حوکمه تی به ریتانیا پاش چه ند سالتیک دیته وه سه ر ناوی شیخ محمود و به بایه خیکی ته نانه ت له وسایش زووتره وه ده رباره ی ده لی:

((حوکمه تی عیراق و به ریتانییه کان به رده وام هه ولّ ده دن بۆ قایل کردنی حوکمه تی ئیرانی بو خودی په زاشا بۆ هاریکاری له گه لیاندا بۆ به دیل گرتنی شیخ محمود که هۆزه کورده کانی ئیرانیش هاریکاری ده کن و پیرای میری قاجاری شیتۆکه⁽⁹⁾، سالار الدوله .. فرۆکه وانیک و میکانیکیه کی ئینگلیز له لایه ن پیاوه کانی شیخ محمود وه به دیل گیراون و بردوویاننه ته ناو خاکی ئیرانه وه))⁽¹⁰⁾.

له بهر گه لیک هۆ ده بو نه وه ی شیخ عوبه دیدوللای نه هری به شیوازیکی تاییه تی سه رنجی نو سه رانی نه و پۆژگاره ی پاپۆرته نهینیه کانی به ریتانیا رابکیشن. راپۆرته که ی سالی ۱۹۱۹ نه مه ی ده رباره ی شیخ عوبه دیدوللای خۆی گوتوه:

((له شکر ی شیخ عوبه دیدوللای، سه ره تای هه شتا کانی سه ده ی تۆزده، خۆی ده دا له ۳۰ هه زار چه کدار، دوا ی نوشوستی هینانی راپه رینه که ی دوورخرایه وه بۆ نهسته موول و تا کۆچی دوا یی له گه لّ شیخ عه بدولقادی کوپه گه وره که یدا له وی

---

(8) Ibid, PP. 37,138.

(9) له دهقی به لگه نامه که دا وا هاتوه mad Qajar Prince Salar-ed-Dowleh شایانی گوتنه سالار نه لده وله ی قاجاری، که له دایکه وه کورد بوو، چاوی بری بووه ته ختی پاشایی قاجاری و کوردستانی ئیرانیشی کردبووه یه کیک له بنکه کانی کوششی بۆ جیبه جیکردنی نه و ئاواته ی، ژماره یه ک سه ره ک هۆزی کوردیش له و بوواره دا هاریکاریان ده کرد.

(10) N. A., F. O., 251/93, G. Jebb Report, 11th July, 1926, Part IV, Memorandum on Iraq-Persian Border, PP.5, 235.

مايه وه^(*). عه بدولقادر، دواي كۆچي باوكي، له ئهسته موول مايه وه و بووه ئه ندامي پهرله ماني پزيمي نوئي ئه وولاته (مه به ستي پزيمي ئيتيحاديه كانه - ك.م.). ئيستايش (واتا سالي 1919-ك.م.) ئه ندامتيكي ناسراوي ئه و كۆمه له كورديهي ئهسته مووله، كه بۆ سه ربه خۆيي كوردستان تئده كۆشي. پئوه نديي له گه ل سهد ته هادا خراپه))⁽¹¹⁾.

لئزه دا به لگه نامه كه زانباريه كي بايه خداري بۆ تومار كردوين ده رباره ي كه له كه بووني سه رمايه (تراكم الراسمال) له كوردستان، كه له كه بووني سه رمايه ش ديارده يه كي ئابووري - كۆمه لايه تي - سياسي گرنه و به كي كه له ئه نجامه كانى تئكه لبووني كوردستان به بازا ري سه رمايه داريي جيهانه وه. به لگه نامه كه له و باره يه وه ده لي:

((شيخ صديقي كوپه پچووكي عوبه يدوللا له كوردستان مايه وه (واتا وه ك عه بدولقادري برآي له ئهسته مۆل له گه ل باوكيدا نه بوو - ك. م) و له جيگه ي باوكي كه دوورخراپووه بووه سه رۆكي هۆزه كه يان. وه ك ده لئىن گه وره ترين قاچاغچيي تووتنه له سه رانسهرى جيهاندا و حسيبي بانقى خۆي هه يه له ئينگلته ره له ((National and Provincial Bank)) ، كۆشكيكي له نه هري و به كيكي تري له قارتوونه دروست كردووه، سالي 1907 كۆچي دوايي كردووه))⁽¹²⁾.

هه مان به لگه نامه ئه م زانباريه وردو ده گمه نانه ي ده رباره ي سهد ته ها بۆ تومار كردوين:

((سهد ته ها پياويكي زۆر كه ته و قه له وه، ته مه ني نزيكه ي بيست وه هشت ساله، به لام گه وره تر دياره. به رگي ئه وروپي ده پۆشي، وا دياره مرؤفئيكسي خۆش مه شره به و دانيشتن له گه لي زۆر خۆشه. به ر له جه نكي (به كه مي جيهان - ك.م.) پئوه نديي گه ليك نزيكي له گه ل رووسه كاندا هه بوو، جاريكيان ميوانى شه ره في كونسولي رووسى بوو، بۆ خۆي ده لي ته نانه ت له و پۆژانه يشدا هه ر بۆ دامه زراندى

(*) ((بۆ ئه م بېرسه له بابته ي چواره مدا په راويزمان نووسيوه - ع.زه نكه نه)).

(11) N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan, PP. 40, 141.

(12) Ibid.

دهولهتی کورد کاری کردوهو ههستی بهوه کردوهو که پڕۆژهیهکی وا بژی ههیه تهها بهحیمایهتی روسیا سهربگری، چونکه روسهکان دهریانخستوه ئهوان دهتوانن گهلیک له ئیرانییهکان پتر نیزامپاریژ بن. له م پۆژانهدا دهنگوباوێک ههیه گوایه سهید تهها بوویته گاور^(*)، ئهوه له پراویچوونه ئاینیهکانیدا به ههچ جۆر توندپه و نییه ههچهنده بۆ خۆی نه مه شروب خۆره و نه جگه رهش دهکیشی.

که گزبهندهکهی ورمی هه لگیرسا هه موو نه له مانهکانی ئه و شاره په نایان برده بهر سهید تهها، نه ویش باش پیشوازیی لی کردن. ئیستا که ئه و دوا ی فشاریکی زۆرو درێژخایه نی تورک و روسی (بۆلشه فیک-ک.م.) سه رچاوه ی ژیا نی به جارێک گزپردراوه و هه یژو ده سه لاتی تا پاده یهکی زۆر لاواز بوون، کۆشکه کهی له نه هری کاول کراوه، شه مدینانیش له لایه ن روسه (سپیه کانه وه-ک.م.) تالان کراوه، نیوه ی پیاوه کانی شی یا بلاوه یان لی کردوه یا کوژران، له لایه کی تره وه ئه م دیارده یه سه رجه می کوردستانی گرتۆته وه، به لام ئه و ژماره که مه ی ئیستا له گه لی ماون له جارن باشتر چه کدارن، به شیکیش له پیاوه کانی باوکی وان له ژیر کاریگه ری شیخ عه بدولقادی (مامیدا-ک.م.) که پێوه ندییا ن خۆش نییه. له گه ل هه موو نه وانیشدا هه یشتا نفوزی سهید تهها زۆر گه وره یه و ده توانیت ئه و ناوچه یه دابین بکات که که وتۆته نیوان باش قه لاو په واندرزو ئوشنۆ (شنۆ-ک.م.) و ورمیوه و به گشتی له کوردستاندا پیاوێکی پێزداره و قه دری ئایینی هه یه. ئیسماعیل ناغا (سمکۆی) په هه بری شکاک له ریی ژنخوازییه وه خزمیکی نزکی سهید تهها یه و هه مان کات دوو هاو پیتی گیانی به گیانین.

(*) ((به پیتی نامه یه ک، که سهید تهها بۆ حوزنی موکریانی ناردوه و من خۆم لای خانه واده ی مامۆستا گیوی موکریانی دیومه، ده بێ سهید تهها دۆستی زۆر نزکی ئه و (دکتۆر سه عیدی کوردستانی) به بووبین که له چاره گی یه که می سه ده ی پابردودا له ئیسلام هه لگه پابوه وه و ببوه دیان، ته نانه ت دواتر که سهید تهها، له کۆتایی سپیه کاندا، وازی له وه زیفه ی قائیمقامی په واندر هه ینا و چوه تاران، له وێ هه لسان و دانیشتنی زۆرتر له گه ل ئه و که سه بووه. ته نانه ت له نامه کهیدا باسی ئه وه ی کردوه که د. سه عید حه زی کردوه خه لک بکاته کریستیان. له وانیه هه ر له بهر ئه وه بووبین ئه و ده نگ و باوه بلاو بوویته وه - ع. زه نکه نه)).

سەید تەها مولگیککی زۆری لە دەشتی ورمی هەیهو بەپێی نەریتی بنەمالەکی دژ بە ئێرانەو بەرژەوهندییەکانیشی توندوتۆڵ بەستراوەتەو بە کوردەکانی نازەربایجانەو.

زۆر زەحمەتە بتوانین بە وردی وینەیی دەروونی (سەید تەها-ک.م.) بکێشین. دوکتۆر ویگرام⁽¹³⁾، بەکەسیکی نزمی کەم وینەیی لە قەلەم داو. هەرچۆن بێ ویگرام بۆ خۆی سەید تەهای نەدیووە و بۆچوونەکی لەسەر بنچینەیهکی زۆر لایەنگرانەیی بەسەرھاتیکی گاوریەکان دارپشتوو.

مایسی سالی ۱۹۱۹ کاتیکی سەید تەها سەردانی پەواندزو بەغداي کرد هیچ نەبێ لە رووکەشدا خۆی باش نواندو مەودای نەدا بەهیچ جۆر گومانی ئی بکری، بێ ئیدیعاو تروپیز ئامادەیی خۆی دەربارەیی کۆمەک کردن (لەگە ئاماندا-ک.م.) نیشان دا. ئەگەر ئەمەیی پۆز بووبی ئەوا بێ ئەندازە سەرکەوتوو بوو لە نواندنی پۆلەکەیدا. بیروبووچوونی وردی هەیه، خویندەواریکی چاکە، کوردی و عەرەبی و کەمیک رووسیش دەزانی. پێی وایە هەرچۆن بێ زۆر زەحمەتە هیچ بیریککی ورد دەربارەیی سیاسەتی دواپۆز دارپۆزێ. لەوانەیه ئەوێ کۆسپە لەبەردەم کەلک وەرگرتن لێی لە کوردستان پێوهندیی نزیکی بێ لەگەل بزووتنەوێ دژ بە فارس لە نازەربایجان، سەرباری پێوهندیی نزیکیکی لەگەل کوردی ئەو هەریمەدا⁽¹⁴⁾.

---

(13) کتیبەکی ویگرام و براکەیی بەم ناوونیشانەیه:

W. E. Wigram and Edgar T. E. Wigram, The Cradle of Mankind (Life in East Kurdistan).

مامۆستا جەرگیس فتح الله کردوویی بە عەرەبی و سالی ۱۹۷۱ لە بەغدا بە ناوونیشانی ((کوردستان

مهد البشرية)) وە بلاوی کردۆتەو.

(14) N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan, PP. 40, 141.

له راسته وه: سهید ته های نه هری، شیخ عبدالله شیخ محمدهدی مهدهنی (له بینه ماله ی شیخ
عوسمانی بیاره)یه، فهقی حه سهن (مقام بیژی سهید ته های نه هری)یه

هه لبهت ده بوهو پوژئاواییه کان، له سه روو هه موویشیانه وه ئینگلیز، بایه خیکی
تاییه تی به به درخانیکان بدهن له بهر میژووی دیرینیان له خه باتی کوردایه تیداو
چالاکیی فراوان و هه مه جووری سوره یا عالی به درخان و جه لادهت به درخان و دوکتور
کامهران عالی به درخان که له و پوژانه دا له پیناو دواروژی نه ته وه که یاندا ده یاننواند.

جا به پاستی له و قوناغه ناسکه پر له ئال وگۆره دا که م کورد هه بیون بتوانن به و زویانه هاوچه رخییه ی ئه و برایانه بدوین و وهك ئه وان ههستی دهسته بژیری پۆشنه بێران (ئینتیلیگینسیا) ی کوردی ده ربهرن و بی ئه ندازه بایه خ بده نه پیکخواوی سیاسی و چاپه مه نیی کوردی، له بهر ئه وان هه شیه کوردیک نییه له تۆماری به لگه نامه نه ئینییه کانداو له سه ر لاپه ره ی پۆژنامه پۆژئاوایی و پۆژه لاتینییه کانداو له بوواری باسی میژووی پیکخواوه سیاسییه کوردییه کانی ئه و پۆژگاره دا ناوی وهك ئه وان و به پاده ی ئه وان دوویات بوویته وه .

بۆ سه لماندنی ئه م بۆچوونانه به پیویستی ده زانین لیتره دا چه ند نمونه یهك له خودی به لگه نامه کان خۆیان به ئینییه وه . نمونه ی یه که میان هه لسه نگاندنکی میجره ئویله که باوه پ ناکه م که س له ئه فسه رانی ئه و پۆژگاره ی ئینگلیز، به میجره سۆنیشه وه، به پاده ی ئه و ئاگاداری کوردو داب و نه ریتیان بوویت و وهك ئه و چه زیان کردی ئینگلیز دهستی یاریده یان بۆ درێژ بکات. ئه مه ی لای خواره وه دهقی ئه و قسانه یه که ئه دمیرال کالشرۆپ پۆژی ده ی ته مموزی سالی ۱۹۱۹ له ئه سته مووله وه ناردوویه بۆ وه زاره تی هه نده رانی حوکمه تی به ریتانیا له لهنده ن:

((نیشانه به بروسکه ی ژماره ۱۴۳۰ ی خۆم و به بروسکه ی ژماره ۵۳ ی پۆژی دوازه ی مایسی مه ندوبی سامیی به ریتانی له به غداو ئه و نامه یه ی خۆتان که ژماره که ی ۷۷۶۷۶ و پۆژی بیستونۆی مایس ناردوتانه بۆ وه زاره تی هند. میجره ئوییل پیتی وایه له هه موو روویه که وه ده توانی که لکیکی زۆر گه وه له په هبه ره کورده کانی ناوچه شاخاویکانی باکور، که که وتوونه ته سه ر سنووری میسۆپۆتامیا، وه ربگری. ئه وان هه شیان که ئیستا له ئه سته موولن بریتین له:

۱. سه یده بدولقادر که ناوچه ی (نفوزی-ک.م.) که وتۆته ئه و په پی پۆژه لاته وه .

۲. به درخانیکان⁽¹⁵⁾ که به ناویانگترین و ریژدارترین بنه ماله ی (کوردستان)⁽¹⁶⁾.

---

(15) شایانی باسه ده میکه له نزیکه وه پتوه ندیم به سینم خانی کچی خوالیخۆشبووان جه لاده ت عالی به درخان و رهوشه ن به درخانه وه هه یه، سالی ۱۹۷۲ له نزیکه وه رهوشه ن خانم ناسیوه، له دیمه شق ئه و

له هه مان فایلیشدا ئه م به لگه نامه یه هه لگه راوه که ده لئى: ((پۆزى بیستویه کی ته مموز وه فدی کوردی به شه مه نه فه ر له نه سته مووله وه چوونه هه له ب بۆ دیده نئی میجره تۆییل، وه فده که له کامه ران عالی به درخان و جه لاده ت عالی به درخان⁽¹⁷⁾ و.. پیکه اتبوو))⁽¹⁸⁾.

له پۆزانه کانی میجره تۆییل خۆیدا زوو زوو ناوی جه لاده ت عالی به درخان و دوکتور کامه ران عالی به درخان دووپات ده بیته وه. له و پۆزانه یه یدا، که باب ته ی داهاتووی ئه م به ره مه مان بۆی ته رخان کردوه، میجره تۆییل گه لیک وینه ی ده گمه ن و پاراوه ی بلاو کردۆته وه، یه که م وینه یان هی جه لاده ت و دوکتور کامه ران ئه مین عالی به گی به درخانه، دووه م وینه یشیان هی ئه که ره م به گی جه میل پاشایه که ئه مه ی له سه ر نو سه راوه:

((ئه که ره م به گی جه میل پاشا زاده ی خه لکی دیاره کر، تورکه کان فه رمانی گرته یان بۆ ده رکرد چونکه پاسپۆردرا بوو به ناوی (یانیه ی کوردان) وه له کاتی گه یشتندا بۆ دیاره کر له مانگی حوزه یراندا پیتشوازیم لی بکات))⁽¹⁹⁾.

به به یزبان مه مدوح سه لیم و قه درى جه میل پاشا و قه درى جانى شاعیرو گه لیک کوردی تری تورکیاو سووریای پین ناساندم، وێرای هه موو ئه وانه یش سینه م خان هار سه رى هاو پیتی نزیکم سه لاه سه عدوللا یه، بۆیه کا ده مئى سه له پیکرا یادی له دایکبوونی سینه م خان ده که یه وه که ریکه وتی پۆزى نه و پۆزه، وانا بیستویه کی مارت، ئیمساڵا واریکوت ئه و پۆزه ئیمه لیک دوور بین بۆیه کا سه ر له به یانیی بیستویه کی مارتى ۲۰۰۷، ناوه رۆکی ئه م به لگه نامه یه م کرده چه پکه گوئی پاراوه ی شه هلاو خۆم بۆ به یزى، دلنیا م له هه موو دیارییه کانی ئه و پۆزه زۆر تر دلئى به ناوه رۆکی ئه و بروسکه یه روون بوویته وه.

(16) N. A., F. O., 608/95, Peace Conference 1919, British Deligation, Files 365/1-1 to 365/1-4, P. 604.

(17) به پیتی به لگه نامه که وه فده که له سئى که س پیکه اتبوو، ناوی سییه میان به م جۆره تۆمار کراوه Seid Moins، بۆم ساغ نه بۆوه ئه و که سه کئى بووه.

(18) N. A., F. O., 608/95, Peace Conference 1919, British Deligation, Files 365/1-1 to 365/1-4, P. 618.

(19) ((Diary of Major E. M. Noel)), C.I.E., D. S.O., on special duty in Kurdistan, from June 14th, to September 21st, 1919, PP.4-5.

نوحمد جهمیل پاشا (۱۸۳۷-۱۹۰۲)

(دیاری: فەردا جهمیل پاشا)

له فایلێکی تری هه مان سالی وه زاره تی هه نده رانی حوكمه تی به ریتانیادا⁽²⁰⁾، دیسانه وه له به لگه نامه یه کی سه ره به خۆدا، باسی ناوی په هبه ره هه ره چالاکه کانی نه وسای کوردو ((کۆمه له ی پیشکه وتنی کوردستان)) به م جۆره ده کات: ((نه م ده سته یه کۆشش بۆ دامه زرانندی کوردستانیکه سه ره به خۆ ده که ن له ژیر حیمایه ی به ریتانیادا. پرۆیاگه نده ی نه م پارتیه له سه ره لاپه ره کانی رۆژنامه ی

---

(20) به کێکه له فایله گه وره کان، چوار سه دو هه شتاو یه ک لاپه ره یه، له لاپه ره یه کییه وه تاوه کو لاپه ره چوار سه دو هه فتاوی نووی ته رخان کراوه بۆ باه تی سمیرناو داگیرکردنییه وه له لایه ن گریکه کانه وه، که نه ویش به کێک بوو له پرسه ئالۆزه کانی دوا ی جهنگی به که می جیهان، دوا هه شت لاپه ره ی نه و فایله ته رخان کراون بۆ پرسی کورد، به لام بایه خی ناوه روکی نه و لاپه ره که مانه له نر خاندن نایه ن، پیم وایه نه مه یش به لگه یه کی تره بۆ سه له ماندنی نه وه ی کارکردن له نێو به لگه نامه نه ینییه کانی حوكمه تی به ریتانیادا کارێکی ئاسان نییه.

((سەریه سستی))^(*) پادەگە یینری. ژمارە ی ئەندامانی ((کۆمەڵە ی پێشکە و تەنی کوردستان)) لە کوردی ئەستەموول بە دە هەزار کەس تەقدیر دەکری کە نیوہ ی کوردی ئەو شارە دەبن. مەلەبەندە سەرەکییەکانی ئەم پارتییە لە ئەستەموولن، لقا کانیشی لە دیار بەکرو دەرسیم و سەردو خەریووت و مەلاتییە کراونە تەوہ.

راوہ ستاوان لە راستەوہ: قەدری جەمیل پاشا، ھەمزەیی مۆکسی، ئەکرەم جەمیل پاشا
دانیشتوو: حاجۆ ئاغا ی ھەفئیرکی

(*)) ئەم رۆژنامە یە ھیچ پە یوہ ندییەکی وای لە گەل ئەم رۆژخراوہ دا نەبووہ، خاوەن و سەرنووسەری مەولان زادە رە فەعت بووہ، بەلام رۆژنامە کە ی وەکو رۆژنامە یەکی کوردی لە مێژووی رۆژنامە نووسی کوردی تۆمار نەکراوہ، خاوەنە کە ی یە ک لە و (١٥٠) کەسە بووہ، مستەفا کە مال ئە تاتورک دووری خستبووہوہ، لەدوای جەنگی جیھانی زۆر بە شداری لە چالاک ی کوردایە تی کردبوہ - ع.زەنگەنە)).

سەید عەبدولقادر، سەرۆکی ئەنجومەنی دەولەت و ھەمان کاتیش سەرۆکی ئەم پارتییە، ئەندامە دیارەکانیشی ئەمانە ی لای خوارەوون:

مستەفا زەھنی پاشای بابان (١٨٥٠-١٩٢٦)

١. بەدرخان زادە مستەفا زەھنی، والیی پیشووی حیجاز.^(*)
٢. بەدرخان ئەمین عالی بەگی کورپی ناوبراوو مودیری عەدلییە ئەدریاتۆپل.
٣. سەید محەمەد ئەفەندی کورپی سەید عەبدولقادر.
٤. سەید عەبدوللّا ئەفەندی کورپی سەید عەبدولقادر.
٥. محەمەد عالی بەگی بەدرخان زادە.
٦. سەید شەفلیق Sheffield (?) ئەفەندی کە ئیستا لە بدلیسە (شەفیق ئەرواسی زادە یە - ع. زەنگەنە).
٧. حەمزی (حەمدی) بەگی مۆتەسەریفی پیشووی مۆنتەفیک⁽²¹⁾.
٨. مێچەر (رائد) سلیمان نوری بەگ، مەلاتی یە.

(*) ((بێمانوایە ئەو زاتە، ھەمان ئەو کەسە یە کە وێنەکە ی لەسەر ھوێ دانیارو، واتە بابان زادە بوو، ئەو کەسە))

بەدرخان زادە - ع. زەنگەنە))

(21) دوور نییە مەبەستی حەمدی بەگی بابان بێ.

۹. میجر (رائد) نهمین بهگ.
۱۰. حمبی (۹) زاده، له نه شرافه.
۱۱. دکتور محمدهد شوکری بهگ⁽²²⁾ (*).
۱۲. حاجی علی رهزا نه فهندي.
۱۳. عه ليشان بهگ، له نه شراف قوچگيريه.
۱۴. علی حهیده بهگ، کورپی مستهفا پاشای بهگزاده يه.
۱۵. نه حمده عارف نه فهندي، کوره زای کياحه يا (۹) نه حمده.
۱۶. محمدهد نوری نه فهندي، پروفیسوری لاهوته.
۱۷. جهنرال حمدهدی پاشا.

۱۸. جهنرال مستهفا پاشا، نه ندای مه جلیسی عورفی⁽²³⁾.

۱۹. مه ولان زاده ره فعت بهگ، خاوه نی پوژنامه ی سه رهستی⁽²⁴⁾.

ده قی پروگرامی کاری ((کومه له ی پیشکه وتنی کوردستان)) له چوار لاپه ره ی دواتری نه م فایله دا تو مارکراون که له سی و سی به ند پیکه اتوه⁽²⁵⁾ (*)، وا ده قی

(22) مه بهستی دکتور محمدهد شوکری سه گیانه، که نه وسا کوردایه تیی ده کردو دوا یی دایه پال که مالیه کان.

(*) ((له سالی ۱۹۳۳ دا نامیلکه یه کی پاکانه ی نووسی و گه رایه وه تورکیا، نه وه بوو ره فیق حیلمی به نامیلکه یه ک، به تورکی و عه ره بی، ره تی دایه وه، ناوبراو کاریگری نؤرتو بووه به سه ر چالاک قوتابیان و دامه زرانندی (جقاتا هیقی ته له به یی کوردان) که له سالی ۱۹۱۳ (رؤژی کورد) و دواتر (هه تاوی کورد) یان ده رکروه - ع. زه نکه نه)).

(23) دیاره مه بهستی مستهفا پاشا یامولکیه که سه رۆکی نه و دادگه سه ریازییه بوو که بریاری حوکمی له سیداره دانی مستهفا که مال نه تاتورکی ده رکرد، به (نه مروده) یش ناو ده برا.

(24) N. A., F. O., 608/104, Peace Conference, Brithish Deligation, 1919, P.477.

(25) Ibid, PP. 477-480.

(*) ((ته واوی ده قه توریژناله کی نه و پروگرام و پیژوهی ناوخوی نه و کومه له یه له کتیه که ی (الاحزاب والمنظمات) ی (د. عه بولسه تار تاهیر شه ریف) بلاوکراوه ته وه، سه بر نه وه یه نه و هه ردوو ده قه که ی به

وهرگنپراوی بهندی یه که می وهك خۆی تۆمار ده که یین که تیشك ده خاته سهر هه موو بهنده کانی تری نه و پرۆگرامه:

((بهندی یه که م- کۆمه له یه که به ناوی (کۆمه له ی پیشکه وتنی کوردستان) هه وه دامه زینراوه بۆ پاراستنی بهرژه وه ندییه سهره کییه کانی کوردو تا نه په پری مه سه له ی نه ته وه یی. بنکه سهره کییه کانی (کۆمه له -ک.م.) وان له نه سه ته مۆل، لقه کانیشی له کوردستان و نه گهر پتیویست بوو له شوینی تریش داده مه زینترین. نه م کۆمه له یه هاریکاریی نه و کۆمه له و پیکخواوانه ده کات که کۆشش بۆ جیبه جیکردنی هه مان ئامانج ده که ن))⁽²⁶⁾.

ئینجا با بیینه سهر ده قی نه و راپۆرتیه سهر به خۆیانه ی که تایبه تن به خودی پرسى کورد له بهرده م کۆنفرانسی ئاشتیى پاریس و شه ریف پاشاو هاوه له کانیه وه. تا ئیستا گرنگترین فایلێک له ((نه رشیفی نیشتمانی)) ده رباره ی نه م بابه ته من دیبیتم فایلێ ژماره (۵۰۶۸/۳۷۱) ه که نه م ناو نیشانه ی بۆ دانراوه: ((سیاسی، پۆژه لاتی تورکیا، فایلێ ۱۱، ۱۹۲۰)). فایلێ که ۲۵۰ لاپه ره یه و به شی هه ره زۆری ده رباره ی کوردو نه رمه نه، و پرای نه و پۆژانه حه فتاو شه ش لاپه ره ییه ی میجر توییل بۆی کردو وهك پاشکۆیه کی سهر به خۆ له ناو فایلێ که دا دانراوه.

یه که م به لگه نامه ی ناو نه م فایلێ به م ناو نیشانه وه یه: ((دواپۆژی کوردستان. یادداشتی کۆمیتیه ی سهر به خۆیی کوردستان ده رباره ی

پرۆگرامی دوو کۆمه له ی جیا، کۆمه له ی پیشکه وتنی کوردستان و کۆمه له ی کوردستان، دانراوه، کاتی خۆی له ژماره (۶-۷) ی گۆفاری (رۆژنامه فانی) هه موو نه و هه لانه مان راست کردۆته وه، هه روه ها دیاره هه ردوو ده قه که ی نه و په پیره و پرۆگرامه ی که لای (د.عه بدولسه تار) بووه، کاتی خۆی به زمانى تورکی عوسمانی به نامیلکه بلاو کراوه ته وه، دواى به ستنی کۆنگره ی (جه معیه تی ته عالیی کوردستان) له سالی ۱۹۱۹ دا دانیه کی هه موار کراو له دیوی ناوه وه ی هه ردوو به رگی ژماره (۷) ی نه و گۆفاری (کوردستان) ه بلاو کراوه ته وه که (مه مه دی میهری) له سالی ۱۹۱۹-۱۹۲۰ دا له نه سه ته نپۆل ده ری کردوو، ئیعه کاتی خۆی له گۆفاری ناویراودا کارمان له سهر نه م ده قه کردبوو-ع.زه نگه نه)).

(26) Ibid, P. 477.

داخوازییه‌کانی کورد)). ئەم یادداشته حەوت لاپەرەپەو بە زوبانی فەرەنسی نووسراوە و پۆژی چوار دەی مارتی ساڵی ۱۹۲۰ سۆرە یا بە درخان وەک ((سکرتیری گشتیی کۆمیتە ی سەر بە خۆیی کوردستان)) لە قاهیرە پیشکەشی بالۆیخانە ی حوکمەتی بەریتانیای کردووە بۆ ئەو ی بینێرن بۆ سەرەک وەزیرانی ئەو ولاتە⁽²⁷⁾.

پۆژی شاز دە ی مارتی هەمان سال بالۆیزی حوکمەتی بەریتانیا لە میسر یادداشته کە ی سۆرە یا بە درخان ناردۆتە بەشی پۆژە لات ی وەزارەتی هەندەران لە هەندەن⁽²⁸⁾.

لە لاپەرە دواز دە ی هەمان فایلدا ئەم بە لگە نامە یە دە خوێنینه وە:

((دوا پۆژی کوردستان. نیشانە بە بیروسکە ی وەزارەتی هەندەران (ژمارە ۲۵۴، بیستوشەشی مارتی ۱۹۱۹- ە ی ۱۷۷۶/۱۱/۴۴)). گومانێکی زۆر لە وە دە کړی هیچ شتێک دەریارە ی سەر بە خۆیی یا خودمۆختاری کوردستان لە ئارادا بێ، بە هەر حال رایەکی گشتیی یە کگرتوو لە ناو کوردستان خۆیشیدا نییە. زۆرینە ی کورد وا چاوە پوانن لە لایەن دەسە لاتیک ی ئوردووە وە حوکم بکړین⁽²⁹⁾. ئەو ژمارە کە مە ی کورد کە لە دە رەوە ی کوردستان دە ژین بیرو پۆچوونی جوداخوازییان هە یە و موبالغە دە کەن لە مە پ مە ودای نفوزیان. هەر چی شەریف پاشایشە بە هۆی مە یلی ئیستە یە وە بە رانبەر بە تورک زۆر شایستە ی بایەخ پێدان نییە، لە گە ل ئە وە هیش پێشنیاز دە کە م دەریارە ی نوێنەرانی یانە ی کوردی^(*) ئیستیفسار بکەن، واش بە

---

(27) N. A., F. O., 371/5068, Future of Kurdistan, Memorandum by the Kurdish Independence Committee setting forth claims of the Kurds, PP. 1-8.

(28) Ibid, P. 10.

(29) ئە مە دە قی ئو هە لسه نگاندنە یە بە زوبانی ئینگلیزی و بە و جۆرە لە خودی بە لگە نامە کە دا دارێژراوە:

((Great majority of Kurds expect to be ruled from above)).

(*) ((مە بە ست لە (یانە ی کورد) ی کۆ مە لە ی پیشکە و تنی کوردستان بوو-ع. زە نگە نه)).

باش دەرزانین حوکمەتی خاوەن شکۆ لەگەڵ فەرەنسییەکاندا دەربارەری ئەم بابەتە
هاوکاری (یا پراویژ-ک.م.بکات)⁽³⁰⁾.

لە لاپەرە پەنجاوە تا لاپەرە پەنجاوە حەوتی بەلگەنامەکانی ناو ئەم فایلە دینە
سەر باسی پێککەوتننامە بە ناویانگە کە ی نێوان شەریف پاشا بە ناوی کوردەووە و
بۆغۆس ئۆبار پاشا بە ناوی ئەرمەنەووە کە دەنگێکی زۆری بە دوو شیوازی جیاوازی
دایەووە-دژی یا لەگەڵی. ((بۆچوونی پای گشتیی لە تورکیا دەربارەری
پێککەوتننامە کوردی-ئەرمەنی)) ناو نیشانی یە کە م بەلگەنامە ی ئەم فایلە یە
دەرحەق ئەو بابەتە کە دەقی وەرگێرانی کە ی دەلی:

((بۆچوونی پای گشتیی لە تورکیا دەربارەری پێککەوتننامە کوردی-ئەرمەنی.
لە ئەدمیرال دی پۆپیکەووە⁽³¹⁾، ئەستەموول، ژمارە ۳۷۹، پازدەمی مارتی ۱۹۲۰،
نیشانە بە نامە ی نەیتی و پەلە ی ئەستەموولی ژمارە ۳۰۶ پۆژی دووی مارت (ئیل
۴۴/۱۱/۷۷۶).

راپۆرتەکان دەربارەری پێککەوتننامە کە ی نێوان شەریف پاشا و بۆغۆس ئۆبار
پاشا و پادەگە بیئین کە بۆتە هۆی دروستبوونی دوو بیروبووچوونی نۆد جیاوازی.
لەگەڵ ئەم نامە یەدا (وەک پاشکۆ-ک.م.ب) ئەو بەشە ی پۆژنامە ی ((بیسفۆر)
(Le Bosphore) تان بۆ دەنیزم کە سەرنجی پەخنەیی گومان لێنەکراوی ئەرمەن
دەردەبەری.

هەرچی کوردە جوداخوازهکانی ئەستەموولن بە پێککەوتننامە کە بەختەووەرن.
ئەو کوردانە ی (ئەستەموولیش-ک.م.ب) کە دژن زۆریەیان لە ئەندامانی بنەمالە ی
بابان⁽³²⁾. موناقلە شە ی (کوردی ئەستەموول بۆ ئەم بابەتە-ک.م.ب) دەربارەری

---

(30)N. A., F. O., 371/5068, Future of Kurdistan, Memorandum by the Kurdish
Independence Committee setting forth claims of the Kurds, P. 12.

(31) مەندوبی سامیی حوکمەتی بەریتانیا بوو لە تورکیا.

(32) لێژەدا بە داخەووە میکۆبی ناجسنی دەردە کوردە کە بزواووە.

شەریف پاشایە، وا لەگەڵ ھاوپیچی ئەم نامە یەمدا لیستی ئیمزای ئەو بروسکانه ت بۆ دەنێرم که دژی شەریف پاشا دراوین⁽³³⁾.

لە هەمان فایلدا، دوا بە دواي ئەم نامە یە، یە کسەر پاشکۆکانی نامە که هە لگیارون، یە که میان لە شەش خال پیکهاتوو، که یە که م و دوو م و پینجە میان دووبارە کردنە وە ی دەقی قسەکانی ئەدمیرال دی پۆبیکە دەربارە ی هە لویستی ئەرمەن بەرانبەر پیکهاتوو و تننامە که ی شەریف پاشا و بۆغوص نۆبار پاشا، بە لام سی خالە که ی تریان زانیاری نۆرتریان سەبارەت هە لویستی کورد تیدایە، بۆ یە کا وا لە خوارو و دەقە که ی بە کورتی پیشکەش دە که یین:

(۳). سەردارە کورده جوداخوازه کانی ئیژه به خته وەرن به پیکهاتوو و تننامە که، بە لام (هەمان کات-ک.م.) هەول دەدری لە نیوان کوردی تردا هەستی دژایەتی بۆ دروست بکن. لە ئەستەموول دژایەتی کردنی پیکهاتوو و تننامە که بە ستراو تەو بە ناوی ژمارە یە ک لە ئەندامانی بنەمالە ی بابانەو، تاییەت مستەفا پاشای بابان زاده و نەعیم پاشای بابان زاده. دەشی یە که میان (واتا مستەفا پاشای بابان-ک.م.) بکریته نمونە ی ئەو توپژە خویندەوارە زۆرە ی کوردی ئیژه که ماو یە کی دوو دریز کارمەندی فەرمی تورکیا بوون بۆ یە کا بە راستی بوونە تە جوداخوازی دلسۆز⁽³⁴⁾. دوو میشیان (واتا نەعیم بەگی بابان-ک.م.) نوینەری ئەو توپژە ی (کورده-ک.م.) که ئیسلام بە لایانەو لە سەر و هەموو شتیکی دیبەو دە.

۴. لە کاتی کدا ژمارە یە ک لە پەهه رانی (ئەم جۆرە-ک.م.) جوداخوازییە هە لویستی گشتی ئەم دوا یانە ی شەریف پاشایان بە دل نیبە، هەمان کات لە خۆیانم بیستوو که شەریف پاشا بۆ خزمەتی تورک کار دەکات، ئەو ی ئەو گومانە ی لە دلمدا چەسپاند که خۆیشم هەمبوو⁽³⁵⁾. بەو یشم زانی که زۆر نیبە

---

(33) N. A., F. O., 371/5068, Public opinion in Turkey in regard to Kurdish-Armenian Agreement, From Admiral de Robeck, Constantinople, Registry Number E. 2786/11/44, March 15th, 1920, P. 50.

(34) لە دەقی بە لگە نامە که دا دەلی: become really sincere Separatists که مەبەستی لەو یە بوونە تە نیمچە تورک و لە کۆمە لگای کورده واری دایردراوین.

(35) لە دەقی ئینگلیزی بە لگە نامە که دا وەها هاتوو:

شەریف پاشا بۆتە سەرۆکی لقی پارسی ((کۆمەلە ئیسلامی)) که دەرچوو زۆر
نزیکه له ((کۆمەلە ئیسلامی ناوەندی)) یه وه که وا له خانوبه‌ره‌ی ژماره ۱۵۶ له
سەر شه‌قامی فلیت (36).

۶. له‌گه‌ڵ ئەم نامه‌یه‌مدا لیستی ئەو ناوانه و ئیمزاو مه‌ل‌به‌ندی ئەو زاتانه‌تان بۆ
ده‌نێرم که دژی هه‌ل‌ئۆیستی شەریف پاشا به‌ بۆنه‌ی مۆرکردنی پێککه‌وتنه‌نامه‌ی
نیوان ئهرمه‌ن و کورده‌وه به‌ بروسکه بۆ منیان نارده‌وه)) (37).

دوا به‌دوای ئەم به‌لگه‌نامه‌یه‌ له لاپه‌ره‌ په‌نجاو سێی فایله‌که‌دا ئەو وتاره‌ی پۆژی
پینجی مارتی ساڵی ۱۹۲۰ی پۆژنامه‌ی (Le Bosphore) ی فهره‌نسیی تێدایه‌ که له
پاریس ده‌رده‌چێ و ئەدمیرال دی پۆبیک له‌ نامه‌که‌ی پێشوویدا به‌ تاییه‌تی ئاماژه‌ی
بۆی کردبوو. چوار لاپه‌ره‌ی دواتری هه‌مان فایل بۆ ناوو شوین و پۆژی ئەو بروسکه‌نه
ته‌رخان کراون که خاوه‌نه‌کانیان دژی پێککه‌وتنه‌نامه‌که‌ی شەریف پاشا و بۆغۆس
تۆبار پاشا نارده‌ویانه بۆ ئەدمیرال دی پۆبیک مهندوبی سامیی به‌ریتانیا له‌ تورکیا.
ژماره‌ی ئەو که‌سانه‌ی بروسکه‌که‌یان نارده‌وه نزیکه‌ی سه‌دو چل که‌س ده‌بن،
ده‌روبه‌ری سه‌دو ده‌یان سه‌ره‌ک هۆزن و پیاوی به‌ناوبانگی وه‌ک مه‌حمود پاشای
کۆری ئیبراهیم پاشا زاده‌ی میلییان تێدایه‌ که بیست‌وه‌تی شوباتی ساڵی ۱۹۲۰
به‌ ناوی ((لیژنه‌ی پاراستنی ماف)) وێرانشه‌هره‌وه بروسکه‌که‌ی نارده‌وه.

وێرپای ئه‌وه پینج ((لیژنه‌ی پاراستنی ماف))، دووانیان له‌ دیاربه‌کره‌وه و ئەو
سیانه‌که‌ی تریشیان له‌ سیفه‌ره‌ک و سیلفان و میدیات‌وه بروسکه‌یان نارده‌وه. جگه
له‌وه ده‌ سه‌رۆکی شاره‌وانیی، شارانی ئه‌رزنجان و میدیات و نه‌سیبه‌ین و ئه‌رغه‌نی
و سیفه‌ره‌ک و دیریک و سیلفان و دیسانه‌وه میدیات و ده‌رسیم و ماردین،
بروسکه‌یان نارده‌وه، سێ پشکنه‌ر (موفه‌تیش)یش، هی هه‌ریه‌ک له‌ شرناخ و

((and what I hear from them confirms my impression that Cherif Pasha has been won over the Turkish interest)).

(36) فلیت ستریت Fleet Street یه‌کێکه له شه‌قامه ناسراوه‌کانی له‌نده‌ن.

(37) N. A., F. O., 271/5068, British High Commission, Constantinople, 15th March, 1920, No. 379/M. 1743/4, PP. 51-52.

- سیفەرەك و میدیات. به هه مان دەستوور بروسکهیان ناردوو هه لێبەت ئەمانەى لای خوارەو هەش كە بروسکهیان ناردوو. هەر یەكەیان به جۆرێك سەرنج ڕادەكێشن:
۱. حسەین و یوسف به ناوی دانیشتوانی قورەتچایەو.
  ۲. حسەینی سەرۆکی ((كۆمەڵەى پێشرو (طلیعة)ى كوردی)) له ئەلەزیز.
  ۳. لیوا پوكن به گزاده كەریم، خەلكی بایەزید.
  ۴. مێجر (رائید) ئیبراهیمی سەرەك هۆزی جەلیلی له بایەزیدەو، كه له وانیه له ئەفسەرانى تیپەكانى حەمیدییهى پۆزگاری سولتان عەبدولحەمیدی دوهم ^(۴) بى.
  ۵. عوسمان، سەرۆکی هێزه نیشتمانیهكانى میدیات ⁽³⁸⁾.
- لاپەرە دوو سەدو شەشى هه مان فایل تەرخان كراوه بۆ چەند لایەنێكى تری ئەو ناكۆكییانەى كه وتبوونە نێوان پەهەبەرانى ئەوسای كوردەو و وازەینانى شەریف پاشا له نوێنەرایەتى كورد لە بەردەم كۆنفرانسی ئاشتیى پاريسدا. له ویدا بالۆیخانەى بەریتانى له پاريس بەرزترین دەزگاكانى حوكمەتى بەریتانىیە لایەنە جیاوازهكانى ئەو رووداوه ئاگادار دەكات ⁽³⁹⁾. له و لاپەرەیهدا نووسراوه:

<u>ناو پۆژ</u>	<u>بایەت</u>
جەنەرال شریف پاشا	وازهینانى له سەرۆكایەتى وه فەدى كوردى بۆ
پۆژى حەوتى نیسانی ۱۹۲۰	كۆنفرانسی ئاشتی و له سەرۆكایەتى بیرو (مکتب)ى
	پاگەیاندى ئیسلامى له پاريس

(*) ((سوارەى حەمیدی: له سەردەمى سولتان عەبدولحەمیدو له سالى ۱۸۹۱دا دامەزراوه، دواى هاتنى سولتان پەشادیش له سالى ۱۹۰۹ بەدواوه هەر مابوون، ئەوەندە هەیه دواتر نارهكەیان گۆپی بوون، بەلكو تا سالى ۱۹۱۸ هەر مابوون، كۆمەڵەى ئىتیحادو تەرەقى بۆ نیازە خراپەكانى خۆیان و دژایەتى كردنى نەرمەتەكان بەكارى دەهێتەن - ع. زەنگەنە)).

(38) Ibid, PP. 54-57.

(39) Ibid, British Embassy, Paris, may 3th, 1920, P. 206.

له لاپه پرهی دواتردا دهقی ئیستیقاله کهی شریف پاشای تیدایه که به زوبانی
 فه رهنسییه و پۆژی بیست و جه وتی نیسانی سالی ۱۹۲۰ پێشکەشی کردوه⁽⁴⁰⁾.
 هه موو نه مانه له نهسته موول دهنگ ده ده نه وه، نه دمیرال و یب پۆژی سیی
 مایسی هه مان سال له نهسته موول وه نه م پاپۆرته ده نیرتته وه زاره تی هه نده رانی
 حوکمه تی به ریتانیا له لهنده ن:

((دوو به ره کی له نئو کۆمه لگی کوردیی نهسته موولدا.

نیشانه به بروسکه ی ژماره ۴۰۱ ی نهسته موول، پۆژی شازده ی نیسانی ۱۹۲۰
 (تۆماری ای/ ۴۰۱/ ۱۱/ ۴۴)، به پپی پاپۆرته کان ناکۆکیکان دوا ی نه وه ی به
 مه رجه کانی ناو پێککه و تننامه که ی نئوان شریف پاشا و بوغۆس تۆبار پاشا زانرا
 ده ستیان پیکرد. سه ید عه بدولقادر په زامه ندیی خۆی به خودمختاریی کوردستان
 له ژێر سایه ی تورکیادا پاگه یاند، به درخاننیه کانیش (له سه ر نه وه - ک.م.) سه ید
 عه بدولقادیان له سه رۆکایه تی ((یانه ی کوردان))^(*) ده رکرد، عه بدولقادییش به رانبه ر
 به وه برپاری هه لوه شانده وه ی لیژنه ی (به پتوه بردنی یانه که ی - ک.م.) پاگه یاند.
 به پپی پاپۆرته کانیش شریف پاشا هه مان کات وازی له نوینه رایه تی (کورد له
 کۆنگره ی ناشتی - ک.م.) پاریس هیناوه ...))⁽⁴¹⁾.

(40) Ibid, P. 207, Villa Keifim 24, Boulevard de L'Ouest, Monte-Carlo, Le 27 avril 1920, Signe Cherif.

(*) ((نه وه به درخانی و بابانیه کان بوون که له سه ید عه بدولقادر و (یانه ی کوردان)، واتا کۆمه له ی
 ته عالیی کوردستان، هه لگه پاونه ته وه و (کرد تشکیلات اجتماعیه جمعیتی) یان دامه زانده وه، زۆریه ی
 سه رچاوه کان باس له وه ده که ن که هه ر نه و کۆمه له یه بووه ئالای نه مپۆی کوردستانیان نه خشانده وه،
 نه و کۆمه له یه جگه له ناوه دیاره کانی نه و بنه مالانه، کۆمه لیک له پۆشنیبه ر دیاره کانی نه و ده ورو
 زه مانه یان به گه ل که وتن. سه یر نه وه یه دوا ی تیکشکانی شوپشه که ی دیاره کر به سه رۆکایه تی شیخ
 سه عیدی پیران، که مالیه کان سه ید عه بدولقادی نه مری و محمه دی کوپی و کۆمه لیک له نه و
 پۆشنیبه رانه ی له سیداره دان که له سه ید عه بدولقادر جیا بیوونه وه، له وانه که مال فه وزی و زیا وه هبی،
 نازانم کورد تا چه ند ده رس له م پووداوانه ی میژوو وه رده گری و وه کوو ده لئین به مسته ئاوێک ناکه ویتته
 مه له، له مه ودوا به هه لویستی ناکه که سیی خۆیان تووشی په رته وازه یی ناکه ن - ع. زه نگه نه)).

قه بیدکرنا سوارین حه میدی ل دیار به کری/ ۱۸۹۵، بنۆره: ل ۷۲ی ئه م کتیبه

لا په ره ی دواتر ده قی در یژه ی ئه وه وه والانه ی تیدا به که مه ندوبیی سامیی
 به ریتانیا له ئه سه مه وه له وه ناردویه بۆ خودی وه زیری هه نده ران لۆرد کیردن⁽⁴²⁾،
 ئه مه ی لای خواره وه بیش ده قی وه رگیراوه که به تی:
 ((مه ندوبیی ته سامیی به ریتانیا،

(41) Ibid, From Admiral Webb, Constantinople 620, Registry Number E5063/11/44, 3rd May, 1920, P. 218.

(42) جۆرج ئانانئیل کیردن: پۆزی یازده ی کانونی نووه می سال ۱۸۵۹ له دایکبوه، نووه م مندا ل بوو له یازده مندالی خیزانه که ی، دایکی له ته مه نی سی و جهوت سالدیا کۆچی نوایی کردوه. کیردن ده رجووی زانکۆی تۆکسفۆرد بوو، به کیک بوو له دیپلۆماسییه هه ره به ناویانگه کانی ئینگلیزو جیهان له نوا نوکانی سه ده ی نۆزده وه تا کۆچی نوایی پۆزی بیستی مارتی سالی ۱۹۲۵ به هۆی ته مه ن و هیلاکیی کاره وه، له سالی ۱۹۱۹ وه بووه وه زیری هه نده رانی ولاته که ی له کابینه که ی لۆید جۆرجدا، به کیک له کاره نووه کانی، که ده نگی دایه وه، ریکه و تننامه ی ئایی ۱۹۱۹ بوو له گه ل ئیران. ده رباره ی ژبان و کاره کانی بروه: ((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol. 14, Oxford University Press, 2004. PP. 792-802.

ئەستەموول،
۳ مایسی ۱۹۲۰،
ژمارە ۶۲۰/م. ۱۷۴۳،
گەرەم،

۱. نیشانە بە بروسکەى ژمارە ۴۰۱ى پۆزى شازدەى نىسانم شەرەفمەند دەبم ئەمانەى خوارەو دەبارەى ئەو دوو بەرەكیەى لەنێو كۆمەلگەى كوردەواریدا لێرە (لە ئەستەموول-ك.م.) رووى داوہ بینێرمە خزمەتتان.

۲. ھەندىك ناكۆكى لە پیزەكانى (يانەى كوردان)دا لە پۆزى دامەزراندنییەوہ راستەوخۆ دواى مۆتارەكە (ھودنە) دروست بوویوو، بەلام ھەرچۆن بى ئەو ناكۆکییە تا شوباتى ئىمسال نەگەیشتبووہ پادەى پێكدادانى ئاشكرا، واتا تا خەلكى لێرە بە مەرجەكانى پێككەوتننامەكەى شەریف پاشا-بۆغوس تۆباریان زانى.

بلاوكردنەوہى ئەو پێككەوتننامەى بەرێكى دژوارى بۆ يانەى (كوردان-ك.م.) خولقاند، چونكە بەر لەوہ ھەمیشە (لایەنەكان-ك.م.) خۆيان دوورەپەریژ دەگرت لە داواكردنى سەربەخۆی تەواوى كوردستان. تەنانەت ئەو ئەندامانەى (یانەكەش-ك.م.) كە بەپاستى لەگەڵ بېرۆكەى ئەو سەربەخۆییەدا بوون ھەرگیز ئەوہیان بە ئاشكرا دەرنەدەپەرى تا لەوہ دۇنيا بوون، كە كۆنگرەى ئاشتى، كوردستان لە حوكمى تورك قوتار دەكات.

۳. دواى بلاوكردنەوہى پێككەوتننامەكەى شەریف پاشا-تۆبار، سەید عەبدولقادر وەك سەرۆكى (يانەى كوردان) لە دیدەننییەكیدا كە پۆزنامەى (ئىقدام)ى توركى لەگەڵى كەردبوو گەلێك لە بايەخى پێككەوتننامەكەى كەم كەردبووہ و دانى بەوہدا نەنا كورد ھىچ جۆرە دۆژمنايەتیيەكى لەگەڵ توركدا ھەبى و گوتى (خودمۆختارى) ئەوپەپى ئاواتى كوردە. ھەر لەو دەورەبەرەيشدا لە ئەنجومەنى پیرانى توركیادا ھەندىك وتووێژ دەربارەى ھەمان بابەت كرا. لە ئەنجامى ئەوہدا ژمارەيكە لە ئەندامان، كە بەشێكیان لە بنەمالەى بابان بوون، لە يانەى كوردان كەشانەوہو سەربارى ئەوہیش لەناوخودى يانەدا بەدرخانییەكان و ئەندامە

پۆشنبیره‌کان که وتنه خه‌بات دژی سەید عەبدولقادر ئەفەندی. ئەم دەستەیه عەبدولقادر ئەفەندییان بەو تەوانبار کرد که پشتی کردۆته پرسی کوردو داوای خودمۆختارییه‌کی تەسک له ژۆر سایه‌ی تورکدا ده‌کات، له کاتی‌کدا پێیان وایه ئەوه‌ی ئاواتی کورد جێبه‌جێ ده‌کات سەربه‌خۆیی ته‌واوه. ئەوان (واتا به‌درخانیکان و هاو‌بیرانیان - ک.م.) هه‌میشه ئەو پرسته‌یه‌یان ده‌دایه‌وه به‌ رووی عەبدولقادردا که گوايه به‌ ئاشکرا گوتبووی کورد حەز ناکەن تەنانەت (له‌میچ که‌رپێکی (حضیره‌ اغنام) مه‌پو مالاتی عوسمانیش وه‌ده‌رچن)⁽⁴³⁾.

۴. سەره‌تای نیسان سەید عەبدولقادر ئەفەندی پراگه‌یان‌دنیکی له‌ نه‌قابه‌ کوردیه‌یه‌کانی ئەسته‌موول و ه‌رگرتبوو، که‌ نوێنه‌ری ژماره‌یه‌کی ژۆر له‌ کوردی سەر به‌ چینه‌ هه‌ژاره‌کان بوون، ده‌ریاره‌ی ئەوه‌ی که‌ ئەو تاکه‌ که‌سه‌ بتوانی به‌ ناوی کورده‌وه‌ قسه‌ بکات. به‌رانبه‌ر به‌وه‌ یه‌ک دوو حه‌فته‌ له‌ مه‌وبه‌ر ده‌سته‌ی به‌درخانی پۆشنبیره‌کانی یانه‌ سەید عەبدولقادر یان له‌ سه‌رۆکایه‌تی و ئەندامه‌تی یانه‌ ده‌رکرد، عەبدولقادریش له‌ لای خۆیه‌وه‌ هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی لیژنه‌ی یانه‌و بریاری هه‌لبژاردنیکی نوێی پراگه‌یان‌د.

۵. شان به‌ شانی ئەوه‌ هه‌موو هه‌لوێستی ئەم دوا‌ییانه‌ی شه‌ریف پاشا له‌ پاریس ژۆر سه‌رنجی ناوه‌نده‌ کوردیه‌یه‌کانی ئیهره‌ی پاکیشا. هاوکات له‌ گه‌ل هه‌والی ده‌رکردنی سەید عەبدولقادر ده‌سته‌ی به‌درخانی و پۆشنبیره‌کان پراینگه‌یان‌د که‌ شه‌ریف پاشا ئیتر نوێنه‌ری (یانه‌ی کوردان) نییه‌ له‌ پاریس. رووداوی دوا‌ی ئەمه‌ له‌م بوواره‌دا ئەو بروسکه‌یه‌ی شه‌ریف پاشا بوو ده‌ریاره‌ی وازه‌یتانی له‌ سه‌رۆکایه‌تی وه‌فدی کوردی بۆ کۆنفرانسیی ئاشتی پاریس.

۶. هاوپێچ له‌ گه‌ل ئەم نامه‌یه‌دا وه‌رگرتپاوی وتاره‌که‌ی ((ئه‌قشام))ی پۆژی بیست‌وه‌تی شو‌بات که‌ هه‌لوێستی سەید عەبدولقادر ئەفەندی نیشان ده‌دات،

---

(43) له‌ ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا وا هاتوووه‌:

((Kurds not wish to leave the one fold of Ottomanism))
N. A., F. O., 371/5068, British High Commission, Constantinople, 3rd may, 1920,
No. 260/M. 1743/5, PP. 220-221.

له گهڻ وڻنه ۽ ٺو دوو نامه يه ۽ (يانه ۽ ڪوردان) ڪه له سه ره وه ٺا ماڙه يان بڻ ڪراوه، وڻپراي وڻنه ۽ بروسڪه ڪه ۽ شريف پاشا تان بڻ ده نڻيرم.

۷. نه متوانيوه بچمه بنج و بناواني گشت ناڪوڪيه ڪان، به لام سه رنجي گشتيم ٺه وه به ڪه ناحه زاني سه يد عه بدولقادر ٺه فهندي بریتين له ده سته به ڪي زور وڻڪنه چوو (موته ناقين) ڪه ته نانهت هي ٺه وٽويان تيڏايه زور سه زيان له سه به خويي ڪورد نيهه و زور له وه زياتر له گهڻ تورڪدا پويشتون وه ڪ له وه ۽ عه بدولقادر هر گيز ريگه ۽ خوي دابيت به و پاده به له گه ليان بي. ده توانري ٺه م ناڪوڪيه ۽ نيو پيزه ڪاني ڪوردي ٺيره ته نها به قازانجي تورڪ له قه له م بدرئ و له و قازانجه ده ڪات ڪه تورڪ له دوورڪه و تنه وه ۽ شريف پاشا له پرسى ڪورد وه ده ستيان هٽناوه.

۸. هر وه ڪڇون له بروسڪه ۽ ناوبراومدا ٺا ماڙه م پٽي ڪردوه عه بدولقادر ٺه فهندي وڻنه به ڪي به رزرتري له زور به ۽ ناحه زه ڪاني هه به وه له ڪوردستان لاي زور ڪه س له واني تر پتر حسيبي بڻ ده ڪري. هه لوڻستي ٺيمرڙي ڪه له گفتوگويڏا له گهڻ ٺه وانه ۽ ليوه ۽ نزيڪن ده ريده بڻ بریتيه له هه وٽدان بڻ مسوگه رڪردني چاودڙي به ريتانيا، ٺه گهر ٺه مهيش وه دي هات ٺه وساڪه جيا بونوه وه له تورڪيا پٽويسته. ڪه ۽ حوڪمه تي به ريتانيا به ٺاوه ته ڪاني خوي گه شت و ده سه لاتي بڻپيارداني بڻ دواڙڙي ڪوردستان هه بوو ٺه و ڪات خوي ڪه ۽ ويستي ده تواني سه به خوي بداتي. ٺه و به هيج جورو له پٽناو هيج شتيڪدا ٺا ماده نيهه مساوه مه ۽ بڪات، بيگومان خه ليفه ۽ (موسولمانانيش - ڪ.م.) له بهر ٺه و ڪاره گه وره به ۽ دوعاي خيري بڻ ده ڪات⁽⁴⁴⁾.

۹. ژماره به ڪي زور له به شداراني ٺه و دوويه ره ڪيه ٺه وانه ۽ سه ره وه يان بڻ گڻپراومه ته وه. هه مهيشه هه وٽم داوه (له پٽوه ندي به ڪانمدا - ڪ.م.) دووره په ريزم له وه ۽ هر شتيڪ له هر ريگه به ڪه وه ته نها ٺه وه نه بي ڪه به شيوازيڪي نارپاسته و خو

(44) له ده قى به لگه نامه ڪه دا واهاتور:

Meanwhile he does not wish to compromise himself unduly and he is undoubtedly actuated a great deal by veneration for the Caliphate.

گوتوومه پرسى كورد بايه خىكى زۆرى له لايهن كۆنفرانسى ناشتیییه وه پى دراوه و من پیم وایه ئاواته كانی كورد به هه ده ر ناپوات. ئاماژه یشم بۆ ئه وه كردووه كه هه ر كارێك به و پاده یه پێشكه وێ هه لبه ت ئه وساكه هه زار ده رگه ی په حمه تی ده كریته وه بۆ په واندنه وه ی ئه و دووبه ره كیییه ی له نێو پیزه كانی په هبه رانی كورددا لیته دروست بووه. ئه م شیوازی قسانه ی من یاریده ی ئه وه ده ده ن بۆ دروست بوونی كۆششیک له پینا و نزیك خستنه وه ی تا قمه دووبه ره كه كاندا. كاتیك به ئاماده كردنی په شنووسی ئه م نامه یه وه خه ريك بووم هه لپژاردنی لیژنه یه كی نوێ به په زامه ندیی گشت لایه نه كان ده ستی پى كرد. گه ورم هه میشه به خته وه ر ده بم خزمه تكارى دلسۆزی ئیوه بم.

ئیمزا

جیگری مه ندوبی سامی))⁽⁴⁵⁾.

له لاپه ره ی دواتری هه مان فایلدا (واتا ل ۲۲۲) وه رگێردراوی ئه و وتاره ی تێدایه كه پۆزی بیستووه تی شوپاتی ۱۹۲۰ پۆژنامه ی ((ئیقدا م)) ی تورکی ده ربیاره ی ناكۆکیه كانی نیوان ده سته و دایه ره كوردییه كانی ئه سته موول چاپی كردبوو، ئه مه یش ده قی وه رگێرانی ئه و وتاره یه :

((كورد و عوسمانیزم، پاگه یاندنه كانی ئه ندامی ئه نجوومه نی پیران سه یید عه بدولقادر ئه فه ندی.

بیروبوچوون و تیبینی کارمه ندو كۆمه لگای كوردی له مه ر پێككه وتننامه كه ی نیوان شه ریف-تۆبار كه له پاریس مۆریان كرد، له ریگه ی ئه و پاگه یاندنانه وه زانران كه له سه ر لاپه ره ی پۆژنامه كان ده نگیان دا بۆوه .

ریكخراوی ((سه ركه وتنی كوردستان))⁽⁴⁶⁾ به یاننامه یه كی له كاتی پاگه یاندنی هه وائی پێككه وتننامه كه دا بلاوكرده وه كه هیوا ی خۆی ده ربیریبوو ئامانجه

(45) N. A., F. O., 371/5068, British High Commission, Constantinople, 3rd May, 1920, No, 620/M. 1743/5, PP. 219-222.

(46) دیاره ده بی مه به سستی ((یانه ی كوردان)) بی.

سەرەکییەکانی (پێککەوتننامە کە-ک.م.) لە مەرپرسی جیابوونەوهی (گوردو) ئەرمان لە دەولەتی عوسمانی-ک.م.) بێنە دی.

بە مەبەستی زانینی بیروبووچوونی سەید عەبدولقادر ئەفەندی، کە ئەندامی کوردی ئەنجومەنی پیران و سەرۆکی ئەنجومەنی دەولەتە (Council of State) لە وەزارەتە کەسی فەرید پاشادا، واتا فەرمانبەری عوسمانییە، یەکیک لە پەیمانێرەکانمان ناردە لای بۆ ئەوهی دیدەنی لەگەڵ بکات.

عەبدولقادر ئەفەندی هەمان کات پشستگرو بەرگریکەری یانە کوردەکانە. هەرچەندە ئەو جۆری وەفدە کە شەریف پاشای بەدڵ⁽⁴⁷⁾، بەلام لەگەڵ سەرجمی ئەو داواکارییانە پەيوەندیدارن بە (پرسی-ک.م.) سەر بە خۆی کوردستانەوه نییە بەو جۆرە لەو پێککەوتننامەیدا هاتوو کە شەریف پاشا (لەگەڵ بۆغوس تۆپار پاشادا-ک.م.) بەستووێ. عەبدولقادر تەنها داوای تۆتۆتۆمی دەکات. واتا دیارە تاکە مەبەستی پێککەوتننامە کە دیاریکردنی سنوورە لە نێوان کوردستان و ئەرمنیادا.

(*) ((لەسالی ۱۹۸۸دا د. عەبدولستار تەمیر شەریف کە کتیبی (الجمعيات والمنظمات والأحزاب الكوردية في نصف قرن ۱۹۰۸-۱۹۵۸)ی لە بەغدا بلۆکردووه، کۆمەڵێک ناوی وەکو (جمعية کوردستان و جمعية تعالی کوردستان، النادي الكوردي و جمعية الاستقلال الكردي) تیا بلۆکردبووه و ناوی هەر یەکەیان بۆ کۆمەڵە یەکی سەر بەخۆ دانابوون، تەنانەت دوو نێزنامە ی بلۆکردبووه و وەکو (النظام الداخلي) بۆ ئەو هەردوو کۆمەڵە یە (جمعية کوردستان و جمعية تعالی کوردستان) داینابوون، ماوە یەک بوو تۆزەران لە سەر ئەو هەلە یە دەڕۆشتن، ئەو هەبوو دواتر ئێمە بە بەلگە ی راست و دروست سەلماندان ئەو دوو نێزنامە یە د. عەبدولستار لە ل (۲۳-۲۹) (۲۰، ۳۵)ی کتیبە کە ی وەک دوو (النظام الداخلي) بلۆی کردۆتە و، ئەو بە هەردووکیان (المنهج والنظام الداخلي) یان بۆ (جمعية تعالی کوردستان) پێکدەهێنا، هەرواییتە وە لە ژۆر لە بەلگە نامە کان، تەنانەت لە گۆفاری (ژین)ی ئەستەنبۆلیش هەندێ جار ناوی بە (نادی کوردی) دیت. بۆ ئەو زانیاریانە و کۆمەڵێک زانیاری تر لە م بارە وە، بنۆرە: گۆفاری ژین و شوینی لە رۆژنامە نووسی کوردیدا، رۆژنامە فانی، ژمارە ۶-۷ ل ۱۷۷-۲۰۹، بە ئیمزای نووسەری ئەم دێرانه- ع.زەنگەنه))

(47) لە دەقی دیدە نییە کە دا و هاتوو:

Although he admits the quality of Kurdish delegate of Sherif Pasha.

هەرچه‌نده عەبدوللأ جەودەت بەگ⁽⁴⁸⁾، کە یەکیکە لە ئەندامانی ((یانە ی کوردان))، پیتی وایە یەکیگرتنی کوردو ئەرمەن کاریکی زۆر پێویستە، بەلام بەلای عەبدولقادر ئەفەندییەووە کە ئەویش لایەنگری ئامانجەکانی هەمان یانە یە، یەکیگرتنیکی لەو جۆرە لەنێوان کوردو ئەرمەندا مەحالە.

لەگەڵ ئەوەیش کە شەریف پاشاو عەبدوللأ جەودەت بەگ، کە وتەبێژی ((یانە ی کوردان))، حەز بەسەر بەخۆی یە کجارەکیی (کوردستان-ک.م.) دەکەن و کار بۆ جێبەجێکردنی دەکەن، بەلام عەبدولقادر ئەفەندی هەرچەنده خۆی بە پارتیزانی (پێشمەرگە-ک.م.) ((یانە ی کوردان)) دا دەنی لەگەڵ ئەوەیشدا زۆر میانپەرەووە داوای تەنھا ئۆتۆتۆمی دەکات.

والە خوارەووە ئەو قەسەکانی سەید عەبدولقادر لەگەڵ یە یامنیەرە کەماندا کردوونی وەک خۆیان وشە بە وشە بلأویان دەکەینەووە:

پرسیار: ئایا دەتوانن سەرنجی خۆتانمان دەربارە ی ئەو رێککەوتننامە یە پێ بلین کە شەریف پاشاو بۆغۆس نۆبار لە پاریس مۆریان کردووە؟

وەلام: ئێمە بیروبۆچوونی خۆمانمان دەربارە ی ئەو بابەتە لە شیوازی بە یاننامە یە کدا بلأوکردۆتەووە. لە وەلامی ئەوێ پیتی دەلین مافی ئەرمەن لە شەش ویلایەتدا ئێمە سەرنجمان بۆ ئەو پراکتیشاون کە زۆرینە ی دانیشتوانی ئەو شەش ویلایەتە کوردن و ئەو ناوچانەش لە هەموو روویە کەووە تەواو کوردین. ئێمە داوامان کرد ئەم مەسەلە یە لە رێگە ی لیژنە یەکی هاوبەشەووە چارەسەریکری، بە مەرجیک پرسی دانیشتوانی (ئەو شەش ویلایەتە-ک.م.) وەبەر چاو بگری. بۆغۆس نۆبار پاشایش ئەم پێشنیازە ی لاپەسەند بوو. ئەمەیش (پوختە ی-ک.م.) ئەو رێککەوتننامە یە کە قەسە ی دەربارە دەکریت. بۆغۆس نۆبار، بەو قایل بوو کە کۆمیتە یە ک بچیتە ئەو ویلایەتانە ی لە سەرەووە وتمان بۆ ئەوێ سەرژمیری

---

(48) عەبدوللأ جەودەت: کوردی عەرەبگیرە، یەکیک بوو لەو پێنج قوتابیێی کۆلیجی پزیشکی ئەستەمول کە لە یۆزگاری ئەرمەنپەرەوایی سولتان عەبدولحەمیدی نوووەمدا بە نەیتی ((کۆمەلە ی ئیتیحادو تەرەقی)) یان دامەزرا، دای ئەوێ رۆی شۆفینیی راستەقینە ی ئیتحادییەکان دەرکەوت چ ئەو چ ئیسحاق سکوتیی خەلکی دیار بەکریش، کە وەک ئەو یەکیک لە دامەزرێنەرانی ((ئیتیحادو تەرەقی)) بوو، کەوتنە کوردایەتی.

دانیشتووانه کانیان بکری و نیشان بدری کی زۆرینه یه، ههروه ها له وهیش دانیای کردین که له مه و دوا دژی کورد نابێ.

پرسیار: ئایا راسته کوردو ئهرمه ن سه ره به جنسی ئارین و هه ریدوک لایان سه ره به یه ک لقن؟

وه لام: گه لیک پاو بۆچوون ده رباره ی ئه م بیروکه یه هه یه، هه ن وا ئیدیه ا ده که ن که گوایه کورد عه ره ب یا فارسن. من بۆ خۆم پێم وایه کورد له په سه نی په هله وین، که وایی ئه وان هه یج جۆره پێوه ندیه کیان به ئهرمه نه وه نییه.

پرسیار: ئایا ئه و یه که تیه ی نێوان کوردو ئهرمه ن که باسی لێوه ده کری کارێکی مومکینه؟

وه لام: ئه و یه که تیه هه یج جۆره بنه مایه کی نییه بۆیه که قابیلی روودان نییه. ئیمه هه ز ده که یین سنووری نێوانمان به شێوازیکی عادیلانه ده سنیشان بکری. زێرخانی یه که تیه کی له و جۆره ی (له ریککه و تننامه که ی شه ریف پاشاو بۆغوس تۆبار پاشادا هاتوه ک.م.) له وانه نییه به شێوازیکی سروشتی دروست ببیت.

پرسیار: ئایا شه ریف پاشا نوێنه ری نه ته وه ی کورده؟

وه لام: شه ریف پاشا له لایه ن ته عالی (یانه ی کوردان) ه وه نێردراوه ته پاريس، به پتی بیری به نده ش ته عالی (یانه ی کوردان) نوێنه ری نه ته وه ی کورده.

پرسیار: بیرو بۆچوونت ده رباره ی پێوه ندیه کانی نێوان کوردو تورک چیه؟

وه لام: تورک برای خۆشه و یست و هاوئا بینمان، له بهر ئه وه ی ش که هه ریدوک لایان ئۆمه تی محه مه دین بۆیه که دووبه ره کیی له نێوانماندا مومکین نییه. تاکه ئاواتی ئیمه بریتیه له وه ی مافی به ره و پێشچوونی ئازادمان پی بدری. ده نگو باوی ئه وه ی ریککه و تننامه یه کی دژ به تورکیا له نێوان شه ریف پاشاو بۆغوس تۆباردا مۆر کراوه راست نییه. ئیمه ته نانه ت گفتوگۆ سه باره ت شتیکی له و بابه ته ناکه یین. سه رجه می ئه و ده نگویاوه له و پرۆیا گه نده یه به ده ر نییه که بۆ مه به سستی دیار ده کریت.

پرسیار: ئایا داخواییه راسته قینه کانی کورد چین؟

وه لام: نیمرۆکه پینج شهش ویلایه تی کوردنشین هه ن، با حوکمهت ئۆتۆنومی بداته نه و ویلایه تانه، وازیشمان لی بهینن با له پیناوی پیشکه وتنماندا بۆ خۆمان کارمه ندانی خۆمان له کهسانی دادوه رو شه ر. فمه ند هه لېژنیرین. وه ک له سه ره وه گوتم ئیمه به هه یج جۆر هه سته دوژمنایه تیمان به رانه ر به تورک نییه، با ئه وانیش به شداریمان بکه ن له به رپۆه بوردنی نه و حوکمه ته ئۆتۆرمییه دا که دایده مه زینین⁽⁴⁹⁾.

دوا به دوا ی نه م دیده نییه ی پۆژنامه ی (ئیکدام) له گه ل سه یید عه بدولقادر نه فهنیدا، له هه مان فایلدا، سه ی به لگه نامه به زوبان ، فه ره نس ی ده رباره ی هه مان بابه ت هه لگه راره، به لگه نامه ی په که میان: ئیمزای جینگ ی سه رۆکی (یانه ی کوردان) له نه سته مول ئه مین عالی به درخان و دووه میشیان ئیمزای حه مدی سکرتریی گشتی نه و یانه ی په که دوور نییه حه مدی به گی بابان بی که پۆژی چواره ی نیسانی سالی ۱۹۲۰ ده رباره ی فه سل ی سه یید عه بدولقادر نه فهندی له سه رۆکایه تی یانه ده ریان کردوه .

دووه م به لگه نامه میشیان پۆژی ۱۲-۱۴ ی نیسانی سالی ۱۹۲۰ ی به سه ره وه په و دیسان به ئیمزای نه مین عالی به درخان و حه مدییه وه ن و بۆ پشتگیری کردنی هه نگاوه کانی شه ریف پاشا له پاریس ته رخان کراوه .

سه ییم به لگه نامه میشیان بروسکه په کی شه ریف پاشایه که پۆژی بیست و سه یی نیسانی سالی ۱۹۲۰ نار دوویه و تییدا ریزی خۆی بۆ خه لیفه ی موسلمانان، سولتانی عوسمانی، ده رده بری چونکه، وا دیاره، ریککه وتننامه که ی له گه ل بۆغۆس تۆبار پاشادا وا لیکدراوه ته وه که کاریک بی دژی به رژه وه ندی ئیسلام⁽⁵⁰⁾.

له لاپه ره دووه دو هه سته هه مان فایلدا به لگه نامه په کی به ناو نیسانی (دوا پۆژی کوردستان) وه تی دایه که باسی یادداشتیک ی پۆژی بیستی مارتی سالی ۱۹۲۰ ی به رپۆه به رانی (یانه ی ناوه ندی کوردستان) ده کات که تییدا به ناوی نه دامانی یانه وه

---

(49) N. A., F. O., 371/5068, Translation of an article published in the Turkish newspaper ((Ikdam)) on 27th February 1920, PP. 223-225.

(50) Ibid, PP. 226-228.

داوای سهریه خۆیی کوردستان ده که ن و نارپه زاییش دهر باره ی پیشنیاری به رفراوان کردنی سنووری ئه رمینیا دهر ده بپن⁽⁵¹⁾.

له لاپه ره دووسه دو نوئی هه مان فایلدا مه ندوبییه تی سامیی به ریتانیا له ئه سته موول^١ نامه یه ک دهر باره ی هه مان بابه ت بۆ کێرزنی وه زیری هه نده رانی حوکمه تی به ریتانیا له لهنده ن ده نیئ^٢ که ئه مه ی لای خواره وه ده قی وه رگێرانه که یه تی:

((مه ندوبییه تی سامیی به ریتانیا،

ئه سته موول^١،

٢٠ ی نیسانی ١٩٢٠،

ژماره ٥٥٩/م ٢٥٧٠.

گه ورده م

١- شه ره فمه ند ده بم بۆ ئاداگاریتان وینه ی یادداشتی کتان بۆ بنیرم که پۆئی بیستی مارت له (یانه ی ناوه ندیی کوردستان) وه پیم گه یشتوه، یادداشتی ناویراو داوای سهریه خۆیی کوردستان ده کات و نارپه زاییش دهر باره ی پیشنیازی به رفراوان کردنی سنووری ئه رمینیا دهر ده بپن^٢.

٢- وینه یه کی ئه م نامه یه ده نیرم بۆ نوینه ری مه ده نیی خاوه ن شکو له میسۆپۆتامیا.

لۆردی به پۆزم به وه من شه ره فمه ند ده بم.

ئیمزا

جیگری مه ندویی سامی⁽⁵²⁾.

ده قی یادداشته که ی ((یانه ی ناوه ندیی کوردستان)) که به زویانی فره نسبییه و حه وت لاپه ره ی گه وره یه له گه ل نه خشه یه کی گه وره ی کوردستاندا له هه مان فایلدا هه لگه راره ⁽⁵³⁾.

---

(51) Ibid, P. 208.

(52) Ibid, British High Commission, Constantinople, 20th April, 1920, No. 559/M. 2570, The Earl Curzon of Kedleston, P. 209.

(53) Ibid, PP. 210-217.

بئگومان سەرجه می ئو کوردانە ی پۆزانی کۆنفرانسیسی ئاشتی پاریس دلسۆزانه هەولیان دا لە رینگە ی ئو کۆنفرانسە وه شتیک بۆ نەتە وه که یان بکەن، لە سەر وو هەموو شیا نە وه بە درخانیه کان و شەریف پاشای خەندان، بە شیاوی ناویان چوو ه ناو تۆماری میژوو ی کورده وه وایان لى هات لە وساو ه لای دۆست و دوژمنی کوردیش سەنگی خۆیان هەبیت و لە هەموو درە فەتیکى داها تودا هەول بە دەن هەمان رینگە بگرنە وه بەر، ئو پاستییه ی زۆر بە ئاسانی لە و رووداوانە دا هەستی پى دە که یان که لە گەل نزیکی بونە وه ی تەواو بوونی جەنگی جیهانی دوو هەداو تایبەت لە پۆزانی سەر هەلدانی کۆماری مەهاباد (کوردستان) دا بوونە یە کیک لە دیارده گرنه گانی پۆزە لاتی نزیک و ناو ه پاست بە گشتی و خودی کوردستان بە تایبەتی (54).

بەر لە وه ی کۆتایی بە م بابە تە ی ئیستە مان بەینین بە پتویستی دە زانین بە کورتی ئاماژە بۆ هە لۆیستیکى زۆر سەیری حوکمە تی قاجاری ئێران لە هەمان بووردا بکە یان. بە پتیی بە لگە نامە دیپلۆماسییه نەینیه گانی حوکمە تی بە ریتانیا، تاران هەولێ داوه که لک لە دۆراندنی عوسمانیه کان لە جەنگی یە که می جیهانیدا وه ریکری و داوای لە کۆنفرانسی ئاشتی پاریس کردوو هەموو ئو پارچانە ی کوردستان، که لە نیو سنووری ئیمپراتوری عوسمانیدا بوون، بخرینه سەر ئێران، بۆ روون کردنە وه ی ئو بابە تە که م زانراوه پە نا دە بە یه بەر پوخته که ی بە پتیی ئو بە لگە نامانە .

یە کیک لە فایله گە وره گانی تری وه زارە تی هە ندەرانی حوکمە تی بە ریتانیا، که بۆ کۆنفرانسی ئاشتی پاریس تە رخان کراوه، بریتیه له ۵۹۵ لاپەرە ی گەرە، بە لام بە شی هەرە زۆری بە لگە نامە گانی دە ربارە ی چارە نووسی فە لە ستین و چالاکیی بی ئە ندازە فراوان و هە مە پرە نگى زایۆ نیستە گانە، تایبەت هی وایزمان، که پیم وایە دە بییت کوردیش زۆریان لیوه فیتر بین. لە کۆتاییشدا بە لگە نامە گانی ناو هە مان فایله باسی پۆلی ئێرانی قاجاری لە کۆنفرانسی ئاشتیدا دە کەن و بە تایبە تی ئاماژە بۆ ئو وه دە کەن که شا داوای کردوو هەموو پارچە گانی کوردستانی ژیر دە ستە ی عوسمانیان

(54) لە بابە تی حوتە می ئە م بەر هە مە دا دینە وه سەر ئە م باسو هە ول دە دە یان ، بە پتیی توانا، لە بەر پۆشنای ژمارە یە کی تر لە بە لگە نامە دیپلۆماسییه نەینیه گانی حوکمە تی بە ریتانیا دا روونی بکە یه وه .

بخزیتته سەر ولاته که ی (55). شایانی باسه تاران وه فدیکتی تایه تیی ناردۆته پاریس بۆ ئه وهی به ناوی ئیرانه وه له کونفرانسه که دا به شدار بیته، وه فدی ناویراو پۆژی بیستوچواری کانوونی دووه می سالی ۱۹۱۹ بۆ ئه وه مه به سه ته گه یشتۆته پاریس (56).

دوا گووته م ده رباره ی پرسى کورد له به رده م کونفرانسی ئاشتی پاریسدا له چوارچێوه ی بابه تی دووه می ئه م کتیبه بریتیه له م زانیاریانه که ده رباره ی گه وره ترین فایلێ وه زاره تی هه نده رانی حوکمه تی به ریتانیا یه که من تا وه کو ئیسته له بوواری کاره که مدا دیومه . ژماره ی ئه م فایلێ (۹۵/۶۰۸) ه که بریتیه له ۶۷۳ لاپه ره ی قه واره گه وره وه له دیری یه که می لاپه ره ی یه که مییه وه تا دوا دیری دوا لاپه ره ی ته رخان کراوه بۆ پرسى کورد له به رده م کونفرانسی ناویراودا، بۆیه کا ده یان و ده یان به لگه نامه ی تیدا یه ده رباره ی شه ریف پاشا وه به درخانیکان و سه ید عه بدولقادر ئه فه ندی، وێرای ژماره یه کی زۆر یادداشتی هه مه جوړی دیسان ئه وان که به ئینگلیزی و فه ره نسی داویانه ته کونفرانسی ئاشتی له پاریس، یا به وه زاره تی هه نده رانی حوکمه تی به ریتانیا له له نده ن، یا به شوینی تر، وێرای ده فی دیده نییه کی گرنگ له گه ل سه ید عه بدولقادر ئه فه ندیدا که رۆژنامه ی ((Le Moniteur Oriental)) به فه ره نسی له سه ر لاپه ره ی یه که می پۆژی هه فده ی مایسی سالی ۱۹۱۹ ایدا بلۆی کردۆته وه .

لیره دا ئاماژه به به لگه نامه یه که ده که م، که مه ندوبی سامی به ریتانیا له ئه سه ته مووله وه پۆژی بیستو دووی نیسانی سالی ۱۹۱۹ ناردوویه بۆ وه زاره تی هه نده رانی حوکمه ته که ی له له نده ن، که بریتیه له دوو لاپه ره سه رنجی وردی خوێ ده رباره ی پرسى کورد له و پۆژگاره ناسکه دا، له یه کێک له خاله کانی ئه وه به لگه نامه یه دا ئه دمیرال کالثرۆپ ده قاو ده ق ده لیت:

((من ئیستا که ته واو له وه دنیام که عه بدوللا جه وده ت له هه مان که شتییه که ی عه بدولقادر دایه)) (57).

(55) N. A., F. O., 608/100/11, Peace Conference, British Deligation, 1919, PP. 499-500, 534.

(56) Ibid, P. 578.

(57) له ده فی به لگه نامه که دا، ده لی:

رؤژنامه تورکییه کان ناوہا مہوالی له سیدارہ دانی شیخ عہدولقادری نہہری و مہفالہ کانیان بلوگرہ پوتہ وہ...؟

هه لئبەت کالثرۆپ کاربە دەستتکی شارەزاو لێهاتوو نەبووایە، لەو پۆژگارە ھەرە ناسکەدا، سەرجمی ھاوێپەیمانەکان قایل نەدەبوون ئەو پۆستە بەرزەیی بدیرتیی⁽⁵⁸⁾.
 دواى ھەموو ئەمانە پێم وایە زێدە پۆیی نییە گەر بلیم بە لگە نامەکانی ناو ئەم فایلە بە تەنھا بەشی نامە یەکی نوکتۆرای رەسەن و دەگمەن دەکەن.

((I am now fairly satisfied that Abdulla Jevdet is in same boat as Abdulkadir))

بپوانە:

N. A., F. O., 608/95, Peace Conference, British Deligation, Turkey, Political, Admiral Calthrope, Constantinople, April 22nd, 1919, No. 832, P. 88.

(58) کالثرۆپ: بیستوستی کانوونی یەکەمی ساڵی ۱۸۶۴ لە لەندەن لە دایکبوو، لە دایک و باوکەو ه لە بنەمالە یەکی سەریازی ناسراو بوو، بەشی دەریاوانیی کۆلیجی سەریازی تەواو کردبوو، دواى ئەو هی ساڵی ۱۹۰۲ بوو کاپتەن لە ماوہی سێ ساڵدا بەرپز بوو مۆلحەقی دەریاوانیی ولاتەکی لە ھەر یەک لە رۆسیا و نەرویج و سوید، یەکیک بوو لە ئەفسەرە دیارەکانی بەریتانیا لە جەنگی جیھانی یەکەمدا، دواى تەواو بوونی جەنگ بوو مەندوبی سامیی بەریتانیا لە ئەستەموول، پلەى ئەمیرال و نازناوی (ستیی) ھەبوو، پۆزی بیستوھوتی تەمموزی ساڵی ۱۹۲۷ بە وەجاغ کویری کوچی لوابی کرد، بپوانە:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol. 9, Oxford University Press, 2004, PP. 563-565.

بابەتى سېيەم

چمكىك لى گەشتەكەى نۆيىل

کورتە پیشەکییە کە:

لە پیشەکی و هەردووک بابەتی یەکەم و دووهمی ئەم کتیبەدا چەند جارێک ناماژە بۆ گەرەیی ناوو شۆرەت و نووسینەکانی مێجر نۆییل کراوە. لە شەستەکانی سەدهی بیستەمیشەوه، لە بەشیکی زۆری بەرەمهکاندا دەربارە ی کوردو کوردستان، بە یاریدە ی بەلگەنامە بلۆکراوەکانی حوکمەتی بەریتانی⁽¹⁾ و گەلێک سەرچاوە ی تری دەگمەنی وەک ((نوتق-نطق)) هەکی مستەفا کەمال ئەتاتۆرک⁽²⁾ و نووسینی کاربەدەستە ئاگادارەکانی ئینگلیزو میژوونووسانی شارەزا، باسی ئەو زاتەم کردووه. باوەڕ ناکەم کوردیکی ئاگاداریش هەیی بە دل مێجر نۆییلی خۆش نەویستبیت^(*)، لەوانە مەمدووح سەلیم و قەدری و ئەکرەمی جەمیل پاشا و پەوشەن بەدرخان، کە بۆ خۆم سالی ۱۹۷۲ لە دیمەشق دیدەنیی تاییبەتیم لەگەڵیان کردووه، وێرایی کوردە نیشتمانپەرۆەرەکانی لای خۆمان، هە وەک پەرفیق حیلمی و ئەحمەد خواجا و ئەحمەد تەقی و ئیسماعیل حەقی شاوہیسو پارێزەر ئەحمەد فایەق توفیق (فایەقی تاپۆ) کە لە نزیکەوه مێجر نۆییلیان ناسیوه و تەنانەت فایەقی تاپۆ لە سلێمانییەوه بەشداری کردووه لە گەشتەکی

---

(1) تاییبەت ئەوانەیان کە لە بەرگی چوارەمی (بەلگەنامەکانی سیاسەتی دەرەوی بەریتانیا لە نۆیان ۱۹۱۹-۱۹۳۹) دا ناماژەیان بۆ کراوه، ئەو بەرگە لە پەنجاکانی سەدهی رابردوودا لە لێدەن چاپکراوه.

(2) ((نوتق))، بریتییە لە خۆتەو دیدەنییەکانی مستەفا کەمال ئەتاتۆرک کە وەرگرتدراوەتە سەر زویانی رووسیش، لە رێگە ی ئەو کتیبەوه لە نزیکەوه تیگەیشتم ئەتاتۆرک چەند رقی لە نۆییل بووه، چونکە بە هاندەری یەکەمی کوردی لە قەلەم داوه. بیوانە: مستەفا کەمال ئەتاتۆرک، نوتق، چاپی رووسی، بەشی یەکەم، ل ۱۱۷، ۱۳۲، ۲۴۸-۲۵۲ و هە تر.

(*) ((لە ۱۸۸ ی ژمارە (۶-۷) ی سالی دووهمی گۆڤاری (رۆژنامەفانی) سالی ۲۰۰۱-۲۰۰۲ دا نووسیومه: ئەو گەشتە ی مێجر نۆییلیش لەگەل فائیقی تاپۆ بۆ کوردستانی باکووری ئەوسای کردووه و لەوی ئەگەل جەلادەت بەدرخان و ئەکرەمی جەمیل پاشا و هە دیکە سەردانی هەندئ ناوچە ی کوردستانی کردووه، وادیارە لە هەمووان پتر سەرنجی عەبدولپەرەحیم رەحمی هەکاری راکێشاوه، بۆیە بەتاییبەتی بۆ ئەو زاتە شیعرێکی لەژێر ناوێشان ی (جەنابی نووول) نووسیوه و لەسەرەتاکەیدا دەلی: کرمانجی هەمی جفات مەحفەل رازی نە ژ تە جەنابی نووول!-ع. زەنگەنە)).

تۆپیلداو له دیاربه کریش له گه ل کوردی ناسراوی تورکیا جه لادته به درخان و دوکتور کامهران به درخان و نه کرهمی جه میل پاشا داویانه ته پالیان.

بیگومان نه وانه به گشتی هوی سه ره کین که ناوی میجر تۆپیل جاره های جار له بهرگی چواره می نه و کتیه دا هاتوه که له لهندهن سالی ۱۹۵۲ به م ناو نیشانه وه بلاو کراره تهره: ((به لگه نامه ده رباره ی سیاسه تی ده ره وه ی به ریتانیا ۱۹۱۹-۱۹۳۹)) که گه وره ترین بهرگی نه و زنجیره یه^(۳)، که بو پیکستن و پۆلین کردنی به لگه نامه تاییه تییه کانی وه زاره تی ههنده رانی به ریتانی تهرخان کراون^(۴).

له وانه یه هه بن پیمان و اییت کاربه دهستی ئینگلیزی تریش هه بوون که وه ک میجر تۆپیل له ره وایی پرسی کورد گه یشتوون و وه ک نه ویش نووسینی به نرخیان ده رباره ی کوردو ولاته که یان بلاو کردو ته وه، میژوونووسی عیراقیی ناسراو خوالیخو شبوو عه بدولپر ه زاق حه سه نیی، میجر سوونی به ماموستاو هانده ری کورد داده نا، به لام وه ک به خویم ده گوت نابی هه رگیز نه وه له یاد بکه ین که سوون به خوینی سه ری شیخ مه حموود، له پۆزگاریکی زور ناسکی بزووتنه وه کانیدا، تینوو بوو، نه وه یشم عه رز ده کرد خوا نه وانه بگری که کورد ناچار ده کن په نا به رنه به ر ئینگلیزو غه یری ئینگلیز.

هه رچون بی دوا ی نه وه ی له ((نه رشیقی نیشتمانی)) له لهندهن ((پۆزانه کانی میجر تۆپیل)) م خوینده وه له جاران زۆرتر له راده ی دلسۆزی نه و پیاوه بو کورد تیگه یشتم، هه لبت نه و ده بی به رزه وه ندییه کانی ولاته که ی خو ی مه به ست بو ییت، هه ر که سیکیش وا نه بیته ناتوانی گه لانی تری خو ش بو ییت، با خود په رستیش له هه لو یسته کانیدا هه بیته و حه زی کرد بیته ناوی نه ویش وه ک ناوی ((لورانس عه ره ب)) له سه رانسه ری دونیادا ده نگ بداته وه، ناخو که سیک هه بی له م جیهانه پان و به رینه دا حه ز نه کات بنا سریت و ناوی به چاکه له ناو ناواندا به یتریت؟

---

(3) ژماره ی لاپه ره کانی نه و بهرگه بریتیه له ۱۲۷۸ لاپه ره.

(4) ((Documents on British Foreign Policy 1919-1939)), Edited by E. L. Woodward, Professor of Modern History in the University of Oxford, First Series, Vol. 1V, 1919, London, 1925, PP. 678-680, 693-696, 733-736, 742-743, 782.

هه مو ئه م پاستیبیانه بوونه هاندهرم عه ودائی گشت کارو پاپۆرت و سه رنجه کانی میجر نۆبییل بم، هه ر ئه وه نده له یه کێک له کارته کانی ئه رشیفدا ناویم به رچاو کهوت یه کسه ر داوای ئه و فایله م کردو که وتمه سۆراخی، فایله که زۆر گه وره ده رچموه - ۵۸۱ لاپه ره - که به شی هه ره زۆری لاپه ره کانی له هه ردووک دیوی نووسین و بیروبوچوونی کارمه ندانی وه زاره تی هه نده رانیان تیدایه، به و جۆره کۆی لاپه ره کانی خۆی ده دات له نزیکه ی هه زار لاپه ره که سه رجه میان ده رباره ی لایه نه کارگێرییه کانی ناوچه داگیرکراوه کانی میسۆپۆتامیا، له لایه ن هێزه کانی ئینگلیزه وه و بۆ کاره که ی من شتی به که لکیان تیدا بوو، به لام ناوی میجر نۆبییل یه کجارو ته نها له خشته ی موچه ی فه رمانبه رانی ئینگلیز له لاپه ره ۱۸۸۱ دا هاتوو ه که موچه ی مانگانه ی ۱۲۵۰ پوپی بووه ⁽⁵⁾.

هه ر له و به لگه نامانه دا هه ست به وه ده که ییت چۆن میجر نۆبییل زۆر به په رۆشه وه بۆته پارێزه ری کورد له بواری کوشتاری ئه رمه ندا، چونکه له هه موو ده رفه تیکی په خساودا باسی ئه وه ی کردوو ه که کورد نه ک هه ر به ه یچ جۆر نۆبالی ئه و کوشتاره یان نا که ویته ئه ستۆ، به لکو هه مان کاتیش ((دالده ی هه زاران ئه رمه نییان داوه)) و به و جۆره له قه رکردن رزگاریان کردوون ⁽⁶⁾.

دوای ئه م کورته پیشه کییه پوخته یه کی ((پۆزانه کانی میجر نۆبییل)) ده خه مه به رچاوی خوینه ران و ئیتر ئه وانیش بۆخۆیان بیروبوچوونه کانی ده رحه ق کورد هه لسه نگینن که به داخه وه دۆستی که م و دوژمنی زۆر بووه، ئه وه ی وای له گه لێک کوردو نووسه ری بیانی کردوو ه ته نها شاخ و داخه سه خته کانی کوردستان به دۆستی کورد له قه له م بده ن.

(5) N. A., F. O., 371/4151, Political, Turkey 1919-1920, File 144, Office of the Civil Commissioner, Baghdad, the 24th September, 1919, PP. 185, 188.

(6) ((Documents on British Foreign Policy 1919-1939)), First Series, Vol IV, 1919, PP. 678, 693, 782..etc.

پوخته‌ی پیناسه‌ی نوئیل

ناوی ته‌واوی میجر نوئیل به‌م جوړه‌یه: ئیدوارد چارلس ولیام نوئیل، سه‌ره‌تا کاپتن بووه و دواوی میجر. نه‌وانه‌ی له نژیکه‌وه دیویانه ده‌لین پیاوئیکي زیره‌ک و چوست و چالاک و گورج و گول و رووخوش بووه، له قولایی نه‌فسییه‌تی پوژمه‌لاتییه‌کان، به تاییه‌ت سه‌ره‌ک هۆزه‌کانیان، باش تیگه‌یشتبوو، به‌ر له‌وه‌ی بیته کوردستان له ناو به‌ختیاریه‌کانی باشووری ئیراندا کاری کردبوو، له ساله‌کانی جه‌نگی جیهانی پوئلی دیاری بینویه له بزواندنې هۆزه‌کانی ئیراندا دژې نه‌له‌مان و خزمه‌تی زوری گه‌یاندوته ((گرمپانیای نه‌وتی ئینگلیزی-ئیرانی)) له باشووری نه‌و ولاته.

له دوا قوناغی جه‌نگی یه‌که‌مدا نوئیل توانی له نژیکه‌وه پتوه‌ندی له‌گه‌ل ژماره‌یه‌کی زور له سه‌ره‌ک هۆزی ده‌سه‌لانداری کوردا دابمه‌زینیت و له‌وساوه‌ ده‌ستی کرده فیبروونی زوبانی کوردی و به پئی ناگادارانې کورد، وه‌ک له پوژانه‌کانیشیدا ده‌ییین، زور باش فتری کوردی ببوو.

میجر نوئیل چند سالیکی له کوردستان برده‌سه‌رو خزمه‌تیکی دیاری کوردی کرد، هه‌لبه‌ت وا نه‌بوایه یه‌کیکی وه‌ک ره‌فیق حیلمی له خورا نه‌بوو ده‌یگوت نه‌گه‌ر نه‌خشه‌و پیشنیاره‌کانی نوئیل سه‌ریان بگرتایه کورد به گشت ناواته‌کانی خوی ده‌گه‌یشت.

به‌ریتانییه‌کان میجر نوئیلان له کوردستانه‌وه گواسته‌وه قه‌فاس و له گه‌رانه‌وه‌یدا له لایه‌ن جه‌نگه‌لییه‌کانه‌وه، که له گه‌یلان دژې به‌ریتانیا خه‌باتیان ده‌کرد، ده‌سگیر کراو ئیتر جارتیکی دی^(*) کوردستان نه‌دییه‌وه.^(**)

(*) (دواي تاییکرنه‌وه‌ی نه‌م به‌شه‌ی کتیه‌که له بنکه‌ی ژین، پاشان نارینه‌وه‌ی، به‌مه‌ستی هه‌له‌چنی، بۆ لای من نه‌و تیبینییه‌ی خواره‌وه به‌ی ئیمزا له‌م په‌رلویره‌ی ده‌ستنوسه‌که‌دا سه‌رنجی راکیشام: (شه‌مه‌هه‌له‌یه، نوئیل دواي به‌ریوونی لای جه‌نگه‌لییه‌کان، له ۱۹۱۸ هاته سلیمانی و شوپاتی ۱۹۱۹ به جئی هیشت، ۱۹۲۲یش له‌گه‌ل شیخ مه‌حمووبا هاته‌وه بق سلیمانی، تا سه‌رمای ۱۹۲۳ په‌یوه‌ندی هه‌بوو) نواتر یوم ده‌رکه‌وت نه‌وه هارکارم سه‌بئق سالیج بووه نه‌م تیبینییه‌ی نووسیوه، له‌به‌ر نه‌وه‌ی تیبینییه‌کانی نه‌و لای من شایانی بایه‌خ پیدان، بۆیه ده‌قه‌که‌یم به‌ته‌له‌فون به‌د. که‌مال گوت و هه‌رنوولا پیکه‌اتین لیره‌دا بیخمه به‌رده‌م توژه‌ران-ع.زه‌نگه‌نه)).

(**) ((بپوا بکه زه‌نگه‌نه مه‌به‌ستم کوردستانی ئیرانه، نه‌گینا کوردناسیک نییه نه‌زانی دواي نه‌وه چه‌ند سالیک نوئیل له کوردستانی باشوور کاری کردوه و له هه‌ردوو نامه‌ی دکتورا که‌مدا له‌گه‌لیک نووسینی دیکه‌مدا به‌دریژی ناماژم بق نه‌و راستیانه کردوه - که‌مال مه‌زهر)).

((نه‌و تیبینییه‌ی سه‌ره‌وه‌ی دوکتور بق چاپی دوهمی نه‌م کتبه‌ نووسراوه - ع. زه‌نگه‌نه))

پۆژانەى يەكەمى ميجەر نوپيل

يەكەم ((پۆژانەكانى ميجەر نوپيل)) لە فایلى ژمارە ۹۵/۶۰۸ ی وەزارەتى هەندەرانى حوکمەتى بەرىتانىادا دانراوه⁽⁷⁾. کۆى لاپەرەكانى ئە و پۆژانە يە چوارده لاپەرەى قەوارە گەرەى چوپرەرە و باسى پوختهى سەرنبهكانى دەکات لە ماوهى ئە و گەشتەيدا لە کوردستان کە پۆزى حەوتى نيسانى سالى ۱۹۱۹ دەستى پیکردووه و پۆزى بيستوسى نيسانى هەمان سال تەواوى کردووه، و اتا ماوهى گەشتى يەكەمىيان زۆر کورت بووه بۆيەکا هەلبەت ئە نجامهکانيشى زۆر لە گەشتى دووهمىيان کەمتر بوون، و پراى ئە و هيش نوپيل لە گەل گەشتى يەكەمىيدا هيج وینه يەكى بلأونه کردۆتەوه، بەلام لە رووى چاپەرە ئەمىيان ریکوپیکترە لەويان⁽⁸⁾.

ميجەر نوپيل لە موسڵەوه گەشتى يەكەمى دەست پى دەکات، لە حەوتى نيساندا لە و شارەوه رووى کردۆتە ئە و هیلەى دواى بووه سنوورى نيوان عىراق و تورکيا، لە دوازدهى نيسانىشهوه گەيشتۆتە ناوچهكانى سەر بە قەزای نەسبەين و باسى هۆزه کوردهكانى و دوا و بستگەى هیللى شه مەنده فەرى بە ناويانگى بەغدا- بەرلين دەکات کە ئەلەمانەکان لەوى دروستيان کردووه (ل). نوپيل، لاپەرەى دواترى پۆژانەكانى يەكەمى تەرخان کردووه بۆ هەمان بابەتى نەسبەين لە چوارده تاحەقدهى نيسانى ۱۹۱۹ (ل۲).

بايەخى ديموگرافىيى ئە و خشته يەى ميجەر نوپيل، کە لاپەرە سىيى بۆ تەرخان کردووه، زۆره، چونکە شتى وردى کەم زانراوى دەرپارەى هۆزهكانى قەزای نەسبەين تىدايه کە وەك دەلالت، هەشتيان کوردو تەنها دووانيان عەرەبن، بەلام عەرەبەکان بە ژمارە پينچ هەزارو کوردهکان چوار هەزارو هەشت سەد کەسن (ل۳). پۆزى حەقدهى نيسان، ميجەر نوپيل راپۆرتىكى بايەخداری بەم ناوونيشانەوه تەواو کردووه ((راپۆرت دەرپارەى ژيانى ئابووردى قەزای نەسبەين)) کە دوو لاپەرەى پۆژانەکەى بۆ تەرخان کردووه (ل ۵-۶). لاپەرەى دواترىشى تەرخان

(7) N. A., F. O., 608/95, Situation in Nisibin Qaza, Transmits diary of Major E. Noel on special duty from April 7 to April 23, P. 665.

(8) Ibid, ((Diary of major E. Noel on Special Duty)), PP. 667-673.

کردووہ بۆ پاپۆرتیکی دانسقی تر بھم ناوونیشانہ ((راپۆرت دھربارہی ھیلی تھلگرافی نۆوان موسل و نھسبھین)) (ل ۷).

مبجھ نۆبیل، بھشیکى زۆرى پۆژانھکانى بھكھمى تھرخان كرددوھ بۆ باسى گاورھكانى قھزاي نھسبھين كھ لھ پۆژگارى سولتان عھبدولھميدى دووھ مھوھ سھرنجى پاي گشتى و دھزگا دھيلۆماسيھكانى پۆژئاوايان پاكيشابوو، سھرھتاي لاپھرھ چواري پۆژانھكانى تھرخان كرددوھ بۆ بابھتى ((بارودۆخى گاورھكانى قھزاي نھسبھين)) (ل ۴)، لھ لاپھرھ نۆيشيدا باسى ئھو كۆبوونھوھ يھمان بۆ دھكات كھ بھستودوى نھسان لھ ماردھن لھگھل سھرۆكى تايفھ گاورھكاندا- يھ عقوببھيھكان و سريانھ كاسۆليكھكان و كلدانھكاندا^(۹) سازى كرددوھ، ئھوھى لھم بھوارھدا سھرنج رادھكيشيت ئھو تھبھنبيھى مبجھ نۆبيلھ دھربارھى پتوھنديى باشى نۆوان موسلمان و كلدانھكانى ناوچھكھ يھ بھ پتچھوانھى پتوھنديى موسلمانھكان بھ تايفھ گاورھكانى ترھوھ (ل ۹). پۆژى بھستوپتنجى نھسانيش، واتا لھ دوا پۆژى گھشتى يھكھ مييدا، مبجھ نۆبيل پاپۆرتىكى گرنگ دھربارھى كوشتارى سالى ۱۹۱۵ى ئھرمھن لھ پۆژگارى ئيتحادبھيھكاندا بھم ناوونيشانھوھ تھواو دھكات ((كوشتارى گاورھكانى وھلايھتى دياربھكر لھ سالى ۱۹۱۵دا)) (ل ۱۰-۱۲).

وئپراى ھھمو ئھوانھى سھرھوھ نۆبيل لھ ھھمان پۆژانھدا زانيارى ترى دھربارھى شوپتى ژيانى كارمھندانى پتوشووى ھيلى شھمھندھفھرى بھغدا- بھرلھن لھ باكوررى شارى نھسبھين و پۆلى پياوھكانى سھرھك ھۆزى كوردى ناوچھكھ ھمھ ئاغاي مھ لھ پاراستنى ئھو شوپتھ دھكات جگھ لھوھسفى ھبزهكانى بھريتانيا لھ نھسبھين. كھ نۆزدھى نھسانيش نھسبھين بھجى دھھيلى و روو دھكاتھ شارى ماردھن باسى ھۆزھكانى ئھو ناوچھ يھشمان بۆ دھكات و خشتھ يھكى كرددوھ دھربارھى ئھو لايھنانھى لھو پۆژانھدا سھرانھيان دھداو بھكپيان دھدا(ل ۸). مبجھ نۆبيل، پۆژى بھستى نھسان دھكاتھ شارى ماردھن و لھوى زھكى بھكى پاريزگارى نوبى شار زۆر سھرنجى رادھكيشيت، چونكھ پياويكى دنيا ديدھى سھر

(۹) ئھرمھن لھ نھسبھين و ماردھنيش دھژيان، بھلام وھك مبجھ نۆبيل دھلئت: ئھرمھنھكان لھو ناوچانھ سھرھك تايفھى خۆيان نھبووھ.

به ئینگلیزه و به دل دهیه وی یاریده ی گاورده کانی ناوچه که بدات (ل ۸). وه گوتمان نوییل به شیکی زوری لاپه ره ی دواتری یه که م پۆژانه کانی بۆ پتوه ندیی نیوان موسلمان و گاورده کانی ماردین ته رخان کردوه، به لام له دوا بابه تی ئه و لاپه په یه دا سه رنجه کانی خۆیمان ده رباره ی هۆزه کانی هه مان ناوچه بۆ باس ده کات (ل ۹).

به و جوړه له چوارده لاپه په دا میجر نوییل زنجیره یه ک زانیاریی ده گمه نمان ده رباره ی ناوچه یه کی فراوانی کوردستان ده داتی، به لام له بهر ئه و هۆیانه ی ئاماژه مان پی داوان پۆژانه کانی گه شتی دووه می میجر نوییل له هه موو روویه که وه بایه خیان، چ بۆ خوینه ری ئاسایی و چ بۆ شاره زایان، زۆرتره. با ئه وه ییش بلتین نوییل زاروه ی کوردستانی بۆ ناویشانی پۆژانه کانی یه که می به کار نه هیتاوه.

پۆژانه ی دووه می میجر نوییل

دووه م ((پۆژانه کانی میجر نوییل))، وه ک باشکو له گه ل فایلی ژماره ۳۷۱ ۵۰۶۸ ی وه زاره تی هه نده رانی حوکمه تی به ریتانیا دا دانراوه. کۆی لاپه ره کانی ئه و پۆژانه یه هه فتا و شه ش لاپه ره یه⁽¹⁰⁾ و باسی بوخته ی سه رنجه کانی ده کات له ماوه ی ئه و گه شته یدا له کوردستان که پۆژی چوارده ی حوزه ی رانی سالی ۱۹۱۹ ده سستی پی کردوه و پۆژی بیستویه کی ئه یلوولی هه مان سال ته واوی کردوه⁽¹¹⁾.

(10) N. A., F. O., 371/5068, Political, Eastern Turkey, File 11, 1920, ((Diary of Major E. M. Noel)), C. I. E., D. S. O., on special duty in Kurdistan, from June 14th. to September 21st, 1919.

(11) به خته وه ر بووم که زانیم ژماره یه ک رووناکییری دلسۆزی وه ک سه باحی غالب و دوکتور نه جاتی عه بدوللا ئه و پۆژانه یان دیوه، ئه وی راستی بی زۆر له دلم گران هات که نه م زانیبوو ئه م به ره مه یه ش شه ش سال له مه وه به ر له سلیمانی چاپکراوه و تا وه کو ئیستایش نه مدیوه، ئه گینا بیگومان به پی توانا هه لمه سه نگاند (میجر نوییل)، سه رنجه دانیکی باروبۆخی کورد، وه رگێرانی: سدیق صالح، سلیمانی، ۲۰۰۹. هه ر له م پۆژانه ییدا له رتگی کاک سه ره به ست که رکوکیه وه به وه م زانی که له ((مه لبه ندی پۆشنیری کورد))، له له نده ن نزیکه ی ۵۰۰ دانه له به لگه نامه کانی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانیا هه یه و تا ئیستا ژماره یه ک قوتایی کوردو ئینگلیز که لکیان لی وه رگرتوه.

میچەر نوییل

وینه کانی ناو ئەم پوژانە یە کجار پازاوه و پرمانان، ژۆر سەیره لەو ساڵە داو
لە کاتی گەشتیکدا لە ولاتیکی دواکە و تووی وەک کوردستاندا نوییل توانیبیتی
وینە ی وا ریکوپیک بگریت⁽¹²⁾.

---

(12) لە چەند شوینیکی باسە کانی بەر لە نیستی ئەم کتیبەدا ناماژمان بۆ ئەو وینانە کردووە، وا
لیڕەشدا چەند نمونە یەکی تر دەربارەیان دەهینینەو.

كورد واتەنى دووهم پۆژانەكانى مېجەر نۆيىل بە زانىارى و سەرژمىرو سەرنجى زۆر دەگمەن و زۆر بە سوود تەنراون، گەلنكىيان برىتین لەشتى نوێ، تەنانەت بە نىسبەت شارەزايانىشەو، وپراى شتى ئەوتۆيش كە هەميشە ماىەى شانازين، وەك ئەوەى لە ژێر لاپەرە هەشتدا نووسىويه: (لە هەر قزلباشيك بپرسى تۆ كىتى يەك وەلامى هەيه - ئەم كرمانجین). لە ژێر وینەى عومەر ئاغای سەرۆكى گورپجيك Gurrejik يشدا نووسىويه: ((هەستى دژ بە حوكمەت لەناو ئەندامانى ئەم ھۆزەدا زۆر بەھيژە. خانوويه رەى ھەزاران لە سەربازە ھەلاتووەكان (لە لەشكرى تورك-ك.م.) سووتینران و لەگەڵ زەويدا تەخت كراون. ئافرەت و منداڵ لە برسائا دەمرن و لەسەرمانا رەق ھەلدين)) (بەوانە: ژێر وینەى بەرانبەر لاپەرە ١٨).

لە ژێر وینەى كى تریشدا دەقى ئەم قسانە دەخوینیتەو: (ساندوگ Sandug) ژنە ئەرمنىيەكە كە كوردیک كیلۆس (Kilos)ى كوپى لە مەرگ قوتار كردووه. ساندوگ، زۆر بە پاشكاوى رايگەياندا كورەكەى ھەر ھيچ لەو دەو دەل نىيە ئەو مالا كورده بە جى بهیلى كەوا باش پەفتاریان لەگەڵ كرد، مەبەستى لەو ھەيه دلتىايە كەس ھيچى لى ناكات (بەوانە: ژێر وینەى لاپەرە ٢٧).

شتى بايەخدارى نىو دووهم پۆژانەكانى مېجەر نۆيىل زۆر زۆرن، تايبەت دەربارەى ھۆزە كوردهكان و داب و نەريت و پتووەندييان بە دراوسىكانىيانەو. بە وینە بەش بە حالى خۆم لە يادم نىيە لە وینەى زانىارىيەكانى مېجەر نوويلم دەربارەى ھۆزى ئاتمى (Atmi) لە ھيچ سەرچاوەيەكى تردا خویندبیتەو كە ئەمەى لای خوارەو پوختەى ئەو زانىارىيانەيه:

پاپۆرت دەربارەى كوردى ئاتمى كە لەناوچە شاخاويیەكانى نىوان مەرەش و مەلاتىيەدا دەژین. وشەى ئاتمى لەلایەن حوكمەتەو گۆرپراوہ بۆ ئاتمىلى (Atmilli)

(١) مێژوو:

ئاتمىيەكان، چەند سەدەيەك لە مەوبەر، لە گومش مەدين (Gumish Madden)ى نزيك خەرپوتەو ھاتوونەتە مەلبەندى ئىستەيان، گەلنك زەحمەتە ھيچ زانىارىيەك يا پاشماوہيەك دەربارەى مێژووى رابردوويان بزانن.

(۲) سه ژمیر:

نهم هۆزه له ۱۵۶۵ خیزان پیکهاتوه که ۱۵۰۵ خیزانیان ده وارنشین. نهدامانی هۆزی ئاتمی له م قهزایانه ده ژین:

تهببینی	ژماره ی خانووبه ره	ژماره ی گوند	قهزا
۱۳۰ خیزانیان به یه کجاره کی له دهشتایکاندا ماونه ته وه.	۱۰۴۰	۸	بازارجیک Bazarjik
۸۵ خیزانیان به یه کجاره کی له دهشتایکاندا ماونه ته وه.	۶۸۰	۷	بهه سنی Behesne
گونده کانیان که وتوونه ته ناوچه شاخاویکانه وه، دهواری	۶۵۵	۱۱	ئه لبستان Albistan
دهواری هاوینه یان که وتوته نزیک گونده کانیانه وه.	۱۸۰	۲	ئاچه داغ Akchadagh
	۲۵۶۵	۲۸	کۆی ژماره

لیستی تهواری گونده کان له پاشکۆی ژماره به کدایه. هاوینه ههواره کانیاں بریتین له سهیرکی (Sirkili) و نوکراخ داغ (Nukrakh Dagh) که که وتوونه ته سه رهئلی پانی (خط العرض) ۳۸ و هئلی درئژی (خط الطول) ۳۷،۵، هاتووچۆ له نئیوان هاوین و زستانه ههواره کانیاندا به پی سی رۆژ ده خایینی، ناوهندی مایس به ره و هاوینه ههواره کانیاں سه رده که ون و ئه یلوولیش به ره و زستانه ههواره کان دینه خوار. چه ند به شیکێ تریش له هۆزی ئاتمی سه ره به خۆن، له گومشی نزیک خه رپوت و له ئه ره بگیرو ئیسلاحبیه و کلس و مه رعه ش ده ژین. نهم هۆزانه ۲۰۰ چه کدار ده دهنه له شکرێ تورک، له وانه نزیکه ی سی که سیان ناگه رپینه وه. نهم زیانه سه رباری ئه وانه ی به ئه نفلۆنزای ئیسپانی Spanish Influenza و له برسانا و به هۆی تره وه ده مرن بوونه ته هۆی که م بوونه وه ی له سه دا ده ی ژماره ی نهدامانی هۆزی ئاتمی.

(۳) زوبان⁽¹³⁾:

کوردی و تورکی به کار دههینن، کرمانجییه که یان زۆر له زمانی گفتوگۆی دانیشتونانی دیاربه کر نزیکه، پهنگبۆ جیاوازی له نیوانیاندا له شهس تا حوت دهرسه د تیپه ر نه کات.

(۴) جل و بهرگ:

هاوینان شه لوار (Sholwar) له بهر ده کهن، که پانتۆلیکی کراوهی پهنگاوپهنگه، له گه ل زه بووم (Zabum) که بریتییه له چاکه تیکی سه ربازی، به پشتین ده به سترئ و له کاتی شه پدا به کاری دههینن، له گه ل ساکو (Saku) که نه مهیش چاکه تیکه به ته رزی چاکه تی نه وروپی بپرداره (ل ۳۸). زستانانیش شال و شه پک له بهر ده کهن، که جل و بهرگیکی نه ته وهی کورده. فیستیکی سوور⁽¹⁴⁾ یا کولیک (Kullik) (کلاو-ک.م.ی سپی، که له لباد دروست کراوه، له گه ل پوگاری (Pugarree)⁽¹⁵⁾ له سه ر ده نین.

(۵) نایین:

له وانه یه نیوهی نه ندامانی نه م هۆزه شیعه بن (که به عه له وی ناسراون)، نیوه که ی تریشیان سوونه ن، ههستی نایینی (مه بهستی جیاوازی و دو به ره کییه - ک.م.) له نیوان شیعه و سوونه کانیاندا نییه، ژن و ژنخواری لایان ناساییه و به ژنه که و نه مندا له کانی پابه ندی ههچ شه رتو شروتیک نابن، هه ر به چاوی موسلمان سهیری سوونه و شیعه یان ده کهن، ههست به جیاوازی نه ریتی نایینی ناکرئ، راسته مه لاو سهیدو نه و جو ره که سانه یان له ناودا هه یه، به لام پۆلیان زۆر که مه.

(13) له دهقی پۆژانه کاندا بۆ جلوبه رگ له بریتی ژماره چوار ژماره ی (1۳) دانراوه که دیاره نه وه به هۆی باری سهختی چاپه وه رووی داوه، نیمه زنجیره ی ژماره کانمان نه پچراندوه، بۆیه کا لیره وه ژماره ی ناوونیشانه کانی نه م بابه ته له گه ل دهقی ئینگلیزییه که دا یه ک ناگره وه.

(14) شاپانی باسه فیست به ئینگلیزی Fez ی پۆ ده لین، تۆبیل بۆ خویشی نامازه ی بۆ نه و له یه کچونه کردوه.

(15) لیره دا تۆبیل وشه ی Pugarree ی به کارهیناوه که له هه موو فرههنگیکدا نییه، له (فرههنگی ئینگلیزی تۆکسفورد) دا Oxford English Dictionary ده لیت پوگاری شتیکه له سه ر ده کرئ و له ناو گه لانی پۆژه لاتدا، وه ک هندییه کان، باوه.

(۶) سەرۆكەكانیان:

سەرۆكى ئىستانيان يە عقوب پاشای^(۱۶) كورپى سلیمان ئاغای كورپى محەمد ئاغای كورپى باز ئاغای كورپى ناصیف ئاغای كورپى ئیبراهیم ئاغای، برایه كى هیه ناوی شیخ محەمدە، خیزانیشی كچی تاپق ئاغایه.

یە عقوب پاشا، پیاویكى لاوازه، بالای پینج پی و نو ئینجه^(۱۷)، تا راده یه ك مهنگ و چاو به گومانه، دور نییه ئه ویش ئه نجامی ئه و كارهی توركه كان بی كه سالی پار بۆ ماوهی نو مانگ، به تۆمەتی یاریده دانی چەند دەستە یه ك چه تهی یاخیبوو، به ندیان کردبوو.

پاشا پیاویكى دونیادیده یه، به لام جاروبار زوو هه لده چی و زور ده پروا، هه مان كات به خشنده و چاكه خوازه، خوو و پره وشتی تری باشی زوره، بی ئه ندازه دژی توركه و نیشتمانپه روه ریكى كوردی په سه نه.

(۷) له رووی سەریازی و سیاسییه وه:

ئەندامانی هۆزی ئاتمی وهك شهركه ری لیھاتوو ناویانگیان ده ركردوو، گه لیک زه حمه ته ژماره ی چه كی ئەم هۆزه مه زه نده بكری، یه عقوب پاشا جاریک به نهینی به نوینه ریكى كوردی گوتوو ئه و خاوه نی دوو هه زار تفته نگه.

نرخى تفته نگىكى توركى ده گاته هه شت لیره ی توركى، نرخى سه د گولله ش خۆی ده دات له پینج تا ده مه جیدی، ئه و هۆزه په نجا سواره ییشی هیه.

پیوه ندیی هۆزی ئاتمی له گه ل كوردی به لیامی (Balliam) قه زای مه لاتییه باش نییه، پار له سه ر كچیک شه ر له نیوانیادا قه وما، ده لئین له وانیه ئەم زستانه ییش دووبه ره كیی له نیوانیاندا بته قیته وه، له گه ل ئه وه یشدا دوژمنایه تی له نیوان ئەم دوو هۆزه دا دیارده یه كی هیند کاریگر نییه. ئابی سالی ۱۹۱۹ ئاتمییه كان به هیه چ جور نه كه وتنه ژیر کاریگری پروپاگنده ی دژ به به ریتانیا، یا

---

(۱۶) تزییل وینه یه كی گه رده ی یه عقوب پاشا و مه جلسه كه ی له گه ل راپۆرته كه یدا بلاو كرددۆته وه، له

وینه كه دا یه عقوب پاشا وهك سه رهك هۆزیكى به چه ومه رو لیھاتوو ده رچوو.

(۱۷) پی، واتا Foot، دوازه ئینجه، به وینه كه شیدا دیاره یه عقوب پاشا كه له گه ت نییه.

می پان ئیسلامییه کان، زۆر زه حمه تیشه پرۆپاگه نده یه کی له و بابه ته بتوانیت هیچ کاریکیان تی بکات.

دوای هه موو ئه مانه له تو خالی سهره کیی تردا (ل ۳۹) به هه مان ده ستوور باسی سه نگ و پیوانه و نرخ و پاره و پوول و کشتوکال و مه پو مالآت و به ره می سروشتی و هونه رو بازرگانی و ژیا نی ئابووری و زه وی و زا رو با ری ته ندروستی و جو ری نه خو شیی به بلا وه کانی نا و هوزی ئاتمی و شیوازی ساکاری به ره نگار بوونه وه یان ده کات و هه موویشیا نی به پالپشتی نمونه و ژماره ی زۆر تو مار کردوه. به وینه ده رباره ی مه پو مالآت ده لی:

((به ر له جه نگ (جهنگی یه که می جیهان - ک.م.) خیزانی ده وه له مهند دوو سه د سه ر مه پو بزنی هه بوو و خیزانی نه داریش بیستوپینج سه ر، دوای جه نگ ئه و ژمارانه به پیزه ی له سه دا په نجا هاتنه خوار)) (* (ل ۴۰).

دیسانه وه بنه ماله ی به درخانیکان

به ر له ئیسته ده یان جار ناوی ئه ندامانی بنه ماله ی به درخانی له م کتیبه دا هاتوه، که به شیکیان پیوه ندیی راسته و خو یان به پرۆزانه کانی میجره تو ییله وه هه به. تو ییل، له دووه م پرۆزانه کانیدا به شیکی سه ره خو ی بو به درخانیه کان ته رخان کردوه که ئه مه ی خواره وه پوخته که یه تی:

(*) لیره دا هه ز ده که م ئامازه بو بۆ چوونی کوردیکی شاره زا بکه م، که له پیشه کیی ئه و کاره مدا له باره یه وه گو توومه دوکتۆر ئه مین مو تا بچی هه موو شه ویک دوای سه عات جه وت ته له فۆنم بو ده کات تا وه کو بزانیته ده سته کوته نو یکانی کاری ئه و پرۆزه م چین، هه موو جاریکیش زۆر به گه رمی پی له سه ر ئه وه داده گریته که پیویسته پرۆژیک زووتر ئه م به رکوله بجه مه به رده می خو ینه رانی کورد، ئیمشه و، پا زده له سه ر شازده ی نیسانی ۲۰۰۷، دوای ئه وه ی پوخته ی ئه م به شه ی راپۆرته که ی میجره نو یلم بو ی خو ینده وه گه لیک هه په ساو له قسه دا له گه ل سه فه رنامه که ی ناسر خوسره ودا به راوردی کردو وه ک شاره زا یه ک فه رمووی ئه م راپۆرته ی تو ییل هه زار به ردی داوه به پشتی ئه و سه فه رنامه دانسقه یه دا!

مالباتا به درخانیان نیف دهوله تەك

دانیشتووێوان (له پاستهوه بۆ چهپ): به حەری بهگ، عەلی شامیل پاشا، ئەمین عالی به درخان

(باوکی سورەیا و جەلادەت و کامەران به درخان)

پاوه ستاوان (له پاستهوه بۆ چهپ): کامیل، میقداد میدحەت، حەسەن، موراڢ په مزێ بهگ

(ئەم وێنەیه له سالی ١٨٨٠ دا گیراوه).

((ئەم بنه مالهیه ده چنه وه سه ر خالید کوری وه لیدی به ناویانگ^(*) که یه کێک

بوو له سه رکرده هه ره لیتهاتوه کانی ئیسلام، بۆیه کا جاروبار به بنه مالهیه

خالیدیش ناو ده برێن.. باپیره گه وره ی به درخانێکان هه ر زوو دوا ی هیجره ت له

عه ره بستانه وه کۆچیان کرده کوردستان و شاری جه زیره ی ئیبن عومه ریان

دروست کرد. ده سه لاتێ ئه و بنه مالهیه به عه زیزی ناسراو تا سالی ١٨٤٧

حوکمرانیان کرد. حوکمه تی عه زیزی تا پۆزگاری فه رمانره وایی سوڵتان سه لیم

ته واو سه ره خۆ بوو...)) (ل ٥٣).

(*) ((له شوینیکی دیکه ی ئەم کتێبه دا په راویزمان بۆ ئه و بۆچونه کردوه - ع. زه نگه نه))

((سالی ۱۸۳۹ میر به درخان (له لایه ن سولتانه وه - ک.م.) کرایه سه رکرده ی فه خری له شکری عوسمانی و له جهنگی (Nisib) دا به شدار بوو، له وشه په دا تورکه کان له لایه ن ئیبراهیم پاشای (کوپری محمده علیی گه وره وه - ک.م.) زور خراب شکینران. میر به درخان هیزه که ی خوی کشانه وه دیاربه کرو له ویشه وه بۆ جزیره که لکی له شکاندنی تورک وه رگرت بۆ نه وه ی سنووری دهسه لاتی بگه یینیتته هه کاری و لیتره یش (خه لکی نارچه که - ک.م.) به گه رمی پیشوازییان لیتی کرد.

نه مه ئینزاریک بوو بۆ دهروازی بالاکه له وه ترسا ناوچه کانی تری کوردستانیش بینه زۆر سایه ی دهسه لاتی به درخان. عومه ر پاشا کرایه مارشالی نه نادۆل و فه رمانی درایی له شکرک پیکه وه بنی و دژی میری کوردان بگه ویتته پی. تورکه کان له دیاربه کر کۆبوونه وه له وپوه دژی میری کورد که وخته پی. شه پی بی نه نجام^{(18)**}، دهستی پیکرد، به لام به درخان ناچار بوو بکشیتته وه قه لای ئیفراک (Evrak)، دوا ی چند مانگیک به رگریش قه لاکه که وت و له وی ده وروبه ری شه ش مانگ مایه وه و ئینجا دوورخرایه وه (دورگی - ک.م.) کریت.

ریگه درا به میر به درخان دوو سه د که س له پیاوه کانی له ته ک خۆیدا به ریتته کریت، نه وانه ی پۆلیکی گه وره یان له دامرکاندنه وه ی پاره رینی سالی ۱۸۵۶ ی گریکه کاندایینی. له پادداشتی نه وه دا به درخان هینرایه وه نه سه ته موول و ریگه ی بیدرا له وی نیشته جی بیت.

سالی ۱۸۶۶، واتا دوا ی ده سال، به درخان تا کوچی دوا یی له سالی ۱۸۷۰ دا له دیمه شق نیشته جی بوو. به درخان پاشا، له گوندی سالییه، که سه عاتیک له دیمه شقه وه دووره، به خاک سپێردرا، گۆره که ی نزیک گۆپی به ناویانگترین کورده که سه لاهه ددینی نه یوبییه.^(**)

---

(18) نه و زاره وه یه له ده قی پۆژانه که دا به م جۆره یه Battle was indecisive که واتای ((المعارک غیر الحاسمه)) ده گه یینیت.

(*) ((راستتر قه لای نارۆخ بووه. تیبینی: عه بولفه تاح بۆتانی (سکۆر) له سه ر چاپی یه که می نه م کتبه - ع. زه نکه نه))

(**) ((راستتر به درخان له سالی ۱۸۶۹ دا کوچی دوا یی کردوه، گۆره که یشی نزیک گۆپی مه ولانا خالیدی نه قشبه ندی بووه، که نه ویش هه ر کورده. تیبینی: عه بولفه تاح بۆتانی (سکۆر) له سه ر چاپی یه که م - ع. زه نکه نه))

به درخان نه وهت كورپی دواى خۆى به جى هيشت. ئەم بنه ماله گه وره به
هه ميشه به نانه وهى بزوتنه وهى دژ به حوكمهتى عوسمانيه وه خهريك بوون.
شفره به كى توركى تايبهت به به درخان هه به (كه ده قه كهى ده لىت-ك.م.م.) گشت
به درخان به كان، پايه و مه قام و توانايان هه رچيه ك بىت، گيرۆدهى دوورخستنه وه و
به ندى و نه سارهت بوون))⁽¹⁹⁾. (ل ٥٣).

به پى زانيار به كانى ميجر نۆيىل به درخان پاشا ((له دوا سالى ژيانيدا له
پىناو به كگرتنى ولاته كهيدا رووى كرده رووسيا. ئەو دوو به درخان به كى به گه رمى
دوى ئەم شه پۆله كه و تن كاميل به گ و عه بدولپه زاق به گ⁽²⁰⁾ بوون، سالى ١٩١٧
ئەو دووانه له لايه ن رووسيا وه كرانه واليسى به دليس و ئەرزپۆم. سالى ١٩١٨
عه بدولپه زاق به گ له لايه ن توركه كانه وه ده زگير كراو له موسل به ندى كرا، ده لىن
كاميل به گيش له تفلىسى (جۆرجيا-ك.م.م.) به)) (ل ٥٤).

له هه مان لاپه ره په نجاو چواردا نۆيىل ئەم زانيار به كانى ده ربارهى به درخان به كان
له دواى شوپشى توركه لاهه كانى سالى ١٩٠٨ وه بۆ تۆمار كردووين.

((سالى ١٩١٠ حه سين پاشا و حه سين به گ بوونه نۆينه رى كوردستان له
په رله ماندا، به كسه ر دواى هه لىژاردن بىان فه رمانى كرتن بىان ده رچوو، ئەوانيش په نا بىان
برده به ر ناوچه شاخاوي به كان و له وى شه ش مانگيان به ناواري به برده سه ر.
توركه كان حه سين پاشا بىان ده زگير كردو به دز به وه كوشتيان^(*). به كى كه له وان به

(19) له ده قى پۆژانه كه دا وه ما هاتوه:

((There is a special group for Badr Khan in the Turkish cypher. All Badr Khans of any ability and energy have suffered exile and imprisonment)), -(Diary of Major Noel on Special Duty in Kurdistan))P.53.

(20) شايانى گوته عه بدولپه زاق به درخان به ر له جهنگى به كى جيهان مه شخه لى كوردايه تى به
بنه ماله كهى به سه ركه و تووى گه يانده كوردستانى پۆژه لات و به كى كۆمه له و به كى قوتابخانهى
كوردى له شارى خۆى دامه زراندا، قوتابىيانى ئەو قوتابخانه به به پى لاتىنى ده ياننوسى.

(*) ((دياره ئەم بۆچوونهى كوشتنى حه سين پاشا لىره دا راست نيه، به لكو ئەو زاته دواى
نه شته رگه رى به مردنى خۆى كۆچى دواى كردوه، ئەو هه واله و وینه كهى له ژماره (٢) و (٣) كۆفارى
(لۆى كورد) بلاو كراوه ته وه-ع.زه نكه نه)).

له شاخ له گه لیدا بوون و ناوی سلیمان به گه و ئه ویش به درخانییه، سی سال دواى ئه و
دهر به دهره یی مایه وه و ئه نجام له دهر گول له لایه ن سیخوره کانی ئه و په حمان ناغای
شه پناخه وه، که دوزمنی باوه کوشته ی به درخانییه کان بوو، ده زگیر کرا)) (ل ٥٤).

له لاپه ره ی دواتری پۆژانه کانیدا میجر نۆییل دهر باره ی عه بدولپه حمان به گی
به درخان، که وا دیاره یه کیک بووه له ههره مۆدیرینه کانی ئه و بنه ماله یه و ماوه یه
سه رنوسه ری (کوردستان) ی یه که م پۆژنامه ی کوردی و یه کیک له ئه ندامانی
وه فدی کوردی بووه بۆ یه که م کۆنفرانسی تورکه لاره کان که پۆژی چواری
شوباتی سالی ١٩٠٢ له پاریس به ستر، دهر باره ی ده لیت:

((عه بدولپه حمان به درخان یازده سالان له سويسره ژیاو هه ر له ویش ژنیکى
سويسره یی هینا^(**)، ده لیتن پیاویکی زۆر دووربین و دنیا دیده و خاوه ن دیدو
بۆ چوونی پیشکه و تنخوازه، له کاتی شه پی نیوان تورک و یۆنانییه کاندا کرایه
موته سه ریفی ئایدن، له ویش زۆر باش په فتاری کردوه)) (ل ٥٥).

به ر له وه ویش نۆییل ئه م هه واله نه بیستراوه مان پی راده گه یینیت: ((حوکه تی
تورکی به رانه ر ئه و زهره رو زیانه زۆره ی به ر مال و مولکی به درخان که وتوه
به پاری داوه مانگانه دو سه د لیره ی تورکی ته قاویتی بۆ بنه ماله که ی
به پریته وه))^(***) (ل ٥٤).

(***) ((ئه و ئنه سويسر یی ناوی (ئیلزابیت) بووه و له مالباتیکى ئه ریستوکرات بووه، بنۆره:

رۆژنامه نووس (گوفار) ژماره (٨) ٢٠٠٦ - دیداره ک دگه ل مالمیسانژ-ع.زه نگه نه)).

(***) ((له باره ی ئه و بره پاره یه و چۆنیه تی دابه ش کردنی له نیوان میراتگرانی به درخان پاشا،

بنۆره: مالمیسانژ، بدرخان یو جزیره بوتان، ترجمه: شوکر مصطفی، ارییل ١٩٩٨ - ع.زه نگه نه)).

عەبدولپەرەحمان بەدرخان (١٨٦٨-١٩٣٦)

خاوەنی یەکەمین رۆژنامەی کوردی لەگەڵ ئیلێزابیتی هاوسەری و منداڵەکانیان
(ئەم وێنەیە دیاری مالمیسانژە و لە ژمارە ٨ی "گۆڤاری رۆژنامەنووس" دا بلاوکراوەتەوە)

دوا بەشی راپۆرتەکی میجر ئۆییل تەرخان کراوە بۆ بابەتی شیوازی
سەرژمێرکردن لە لایەن تورکەکانەوە کە بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩٠٥ دا دەستی
پێکردووە، ناوێشیانی ئەو بەشە بەم جۆرە یە:
(راپۆرت دەربارەی سەرژمێرو ژماردن لای تورک) ⁽²¹⁾ (ل ٥٦-٥٧).

---

(21) ((Report on Turkish Census Figures)), ((Diary of Major Noel on Special Duty in Kurdistan)), PP. 56-57.

پاشکۆی دووهم

پۆژانه کانی نوپیل

پۆژانه کانی میجر نوپیل، دواى نۆزده لاپه پهى دووهم، بۆ پاشکۆکانى ته رخان کراون (ل ۵۸-۷۶). ((پۆژمیری کوردی Kurdish Galendar)) ناوونیشانی به کیک له و پاشکۆیانیه که له سه ره تادا ناوی مانگه کانی به ئینگلیزی و تورکی و کوردی به م جزره تۆمار کردوه⁽²²⁾:

کوردی	تورکی
کانون پاشی	کانونی نه وهل
گایجوک ⁽²³⁾	شوبات
ئادار	مارت
نیسان	نیسان
گولان	مایس
حزه ییران	حزه ییران
تیرماه	ته موز
ته باخ	ئاوستۆس
ئیلول یا ئیلول	نه یللول
چریا باری	ته شرین نه وهل
چریا پاشی	ته شرین ثانی
کانونا باری	کانون نه وهل

به هار، به لای کورده وه، له یه کی مارت وه، و اتا له سێزده وه به پێی شێوازی نوێ⁽²⁴⁾، هاوینیش له یه کی حوزه ییرانه وه، و اتا له سێزده وه به هێ نوێ، پایزیش

(22) به پتیوستان نه زانی ناوی مانگه کان به ئینگلیزیش بنوسین.

(23) Gajjuk.

(24) نه و جیاوازییه له جیاوازی کۆنی پۆژمیری گاوره وه هاتوه.

له یه کی ئه یلوه وه، واتا له سیژده وه به هی نوی و زستانیش له یه کی کانونی به که مه وه، واتا له سیژده وه به پیتی شیوازی نوی ده ست پی ده که ن.

کورد مه به ستیان له چله ی زستان ساردترین پۆژانی زستانه، مه به ستیان له چله ی هاوین گهرمترین پۆژانی هاوینه...)) (ل 61). دوا به دوا ی نه وه توییل نه و فۆلکلۆره کوردیه باوانه ی دهرباره ی که ش و هه وا تۆمار کردوه که له ناو کورده واریدا باون و کردووشنی به ئینگلیزی. (ل 61-62).

ئینجا میجر توییل نزیکه ی یازده لاپه ره ی پاشکۆکانی دوهم پۆژانه کانی بو ئه م بابه ته ته رخان کردوه: ((خوو و په وشتی کوردان چون له په ندو قسه دانسقه کانیاندا په نگه داوه ته وه))⁽²⁵⁾ له وه شه دا توییل سه دو یه که په ندو قسه ی نه سته قی کوردیه میناوه ته وه، هه ره یه که شیانی وه رگێراوه ته سه ر زوبانی ئینگلیزی، هی وه ک:

1. مرۆڤ خویندار بت (واتا دوژمنی هه بیته - ک.م.) قه ردار نه بت، هه لبه ت مه به سته ئه م په نده نه وه یه بلێت نه وی غیره تدار بیته هه رگیز ریگه نادات قه ردار بیته .

2. جانا مرۆڤ ده رکه ویت، ناڤا مرۆڤ نا ده رکه ویت (واتا باشتر وایه مرۆڤ گیان له ده ست بدات نه ک ناوی بزێت - ک.م.).

3. دژمنایه بایه دۆستا کوپێ.

4. ئه گه ر دۆست هه زار با که مه، ئه گه ر دوژمن یه ک با زۆره (لای خۆمان ده لێن: هه زار دۆست که مه، دوژمنیک زۆره - ک.م.).

5. مرن میوانی هه می که سێیه .

6. مرن مرنه خپه خپه چییه (لای خۆمان ده لێن: مردن مردنه لنگه فرتی چییه - ک.م.).

7. هه ره پێغه مبه ره کی دوعا ل جانا خوه کرییه (واتا هه موو پێغه مبه ریک به ره له هه مووان دوعای بو گیانی خۆی کردوه - ک.م.).

---

(25) ((Diary of Major Noel on Special Duty in Kurdistan)), PP. 63-73.

۸. وهکی هیرچ پیر دبت قوته یله⁽²⁶⁾ پیده که نین (واتا کاتیک مام ورج پیر ده بیت مشکۆله پیتی پیده که نی. لای خۆشمان ده لّین: گورگ که پیر بوو ده بیته مه سخره ی سه گان-ک.م.).

۹. تو ده را که سی نه کوتی که س ده را ته ناکوتی (واتا نه گه ر تو ده رگی که س نه کوتی که سیش ده رگی تو ناکوتی-ک.م.).

۱۰. بولبل دانان قه فه زا زێر کره گازی ناخ وه لات ناخ وه لات (واتا: گه ر بولبول بخه یته ناو قه فه زی زێره وه هه ر ده خوینی ناخ وه لات ناخ وه لات-ک.م.).

۱۱. شام شه کره ولات شیرینتره (واتا: ولات-نیشتمان شیرینتره وه ک له شام به شه کره وه-ک.م.).

۱۲. ولاتا من نینا

نیزاما قانونا وه لاتا ژیرینا

که سه را دلا من وه لاتا ژوورینا

(واتا: ئەم ولاته ولاتی من نییه، چونکه نیزام و یاساکه ی هی ولاتی ژیرین، یا نزمه، به لام قه لای دلی من ولاتی ژوورینه، واتا ولاتی شاخاوییه که دیاره مه به سستی کوردستانه-ک.م.).

۱۳. بیانی بدی گوشتی جانی عاقیبهت په شیمانی.

۱۴. ژن ستوونا مالییه (لای خۆشمان ده لّین ژن کۆله که ی ماله-ک.م.).

۱۵. ژن و میتر ته فرو به پیر (واتا ژن و میتر، ته ورو خاکه ناز، دیاره مه به سستی ئەم په ندهش ئەوه یه بلّی ژن و میتردی ته با مه گه ر گۆر لیکیان بکا، چونکه ته ورو خاکه ناز بو گۆر هه لکه ندن به کار دین-ک.م.)⁽²⁷⁾.

---

(26) له دهقی پۆژانه دا وشه ی قوتیله هاتوووه هه ر له ویشدا میجر تویتل به م جۆره ئەو په نده کوردییی کردۆته نینگلیزی:

((When the bear grows old the cubs laugh at him)), Ibid, P. 65.

وشه ی cub یش له فه ره نگدا مشکۆله یه.

(27) به پیتی وه رگێران و لیکدانه وه که ی میجر تویتل وشه ی Bair خاکه نازی لای خۆمان ده گه بیئت.

Ibid, P. 68

۱۶. مېرچەمە، ژن گۆمە.

۱۷. ل ژنا نه گه پرا ل خزما بگه پرا (مه به سستی نه وه یه خزم و که سوکار چۆن بن هاوسه ریش وه ک نه وان دهرده چیت، په ندیکه لای خوشمان هه یه، ده لیت: پیم بلی باوکت کتیه پیت ده لیم تو خوت کیت-ک.م.).

۱۸. ژن قه لایه مېر قه لایه (واتا ژن قه لایه، مېرد شوورایه-ک.م.)⁽²⁸⁾.

۱۹. هندی ژن هندی ژانن

هندي مه لحه ما دلانن

هند خانما کوپو پانم

(فۆلکلۆره دهریاره ی هاوسه ر که هه یانه ژین و هه شیانه ژانن، هه شیانه دهرمانی دلانن، هه شیانه ته نها بۆ نه وه ده ست ده دن بیانخۆیت، دیاره مه به ست له وه یه به تانن، به لام له بهر نه وه ی شوخن بۆ هاوسه ر ده بنه میوانی شه وان-ک.م.)⁽²⁹⁾.

لیره دا، واتا له هه مان لاپه ره شه ستونۆی پۆژانه کانیدا، میجر نوییل دهریاره ی سیکس (کاری سه رجی) له ناو کورده واریدا نه م تیبینییه ی بۆ تۆمار کردووین: ((له ناو کوردا ئافره تی خراب و وشه ی (قه حبه) نییه، که بیانه وی نه و وشه یه به کاریه تینن، وه ک په مز به ته وسه وه له پۆژه لاتی کوردستان وشه که به فارسی و له باکووریش به رووسی و له باشووریش به عه رب و له پۆژئاواش به تورکی))⁽³⁰⁾.

۲۰. میغان میغانا خودینه.

۲۱. رزقیت میغانان ل سه ر خودینه.

---

(28) ده قی په نده که له پۆژانه کاندا به م جۆره یه: ((A woman is a castle, men the besiegers))

نوییل به رانبر وشه ی (فالی) (besiegers) داناوه که له وشه ی besuege هوه هاتوه، یه کتیک له

واتاکانی besiege یش ئابلوقه یا چوارده وره دانه. Ibid, P. 80

(29) Ibid, P. 69.

(30) Ibid, P. 69.

۲۲. میغانا دره‌نگ شیو له‌سه‌را خویا (واتا میوانی ده‌رنگانی شیوی له‌سه‌ر
خۆیه‌تی - ک.م.).

۲۳. خزمه‌تی بکه ژ پیران پا وه‌کی پیر دبی خزمه‌تی ببینی (واتا خزمه‌تی پیران
بکه تا که خۆیشت پیر بووی خزمه‌ت ببینی - ک.م.).

به پیتی نۆییل گه‌لیک له‌ په‌ندی کوردی له‌گه‌ل په‌نده ئه‌وروپایه‌کاندا وێک
ده‌چن و ئه‌م نمونانه‌ی خواره‌وه ده‌هینیته‌وه:

((نه‌په‌نگ دشی‌ت خله‌تا وه‌ بگوریت نه‌عه‌بدی ره‌ش)), یا ((که‌نگی پشک
له‌مال نییه، مشک به‌که‌یفا خه‌وا یا - ک.م.)), لای خۆیشمان ده‌لێن ((پشیله‌ له‌ مال
نییه‌ مشکان تللیانه - ک.م.)) یا (موش ته‌گبیر کرن گوتن زه‌نگه‌له‌ک بکه‌نه
ئه‌ستۆی پشک) (واتا گه‌ر مشک ته‌گبیرکەر بی‌ت ده‌لێت زه‌نگۆله‌ بکه‌نه‌ ملی پشیله‌ -
ک.م.), یا ((من داره‌ک دایه‌ ناو چه‌رخا وی)) (واتا من داریکم خسته‌ ناو چه‌رخ
ئه‌وه‌وه - ک.م.).

بۆ سه‌رنجی کوردیش ده‌رباره‌ی دراوسێکانیان می‌چهر نۆییل ئه‌مه‌ی
هیناوه‌ته‌وه:

((گه‌ردی هه‌بوویا پادیشاه‌ بی‌ک
لایق بدیبیا خودی کولامه‌ک
ئه‌لبه‌ته‌ ده‌بوومه‌ ژێ به‌ختی‌ک
رۆم و عه‌ره‌ب و عه‌جه‌م ته‌مامه‌ن
هه‌موویان ژ مه‌را دکر غولامیی)) (ل ۷۲).

واتا:

(ئه‌گه‌ر هه‌مانبووایه‌ پادیشایه‌ک
خودا لایقی بدیبیا یه‌ تاجیک
هه‌لبه‌ت ده‌کرایه‌وه‌ چاره‌ی به‌ختم
پۆم و عه‌ره‌ب و عه‌جه‌م ته‌مامه‌ن
هه‌موویانم ده‌کردنه‌ غولامیی)

(نهمه‌یش ده‌بیت به‌یته‌کانی نه‌حمه‌دی خانی بن و وه‌ک په‌ند که‌وتبئه‌سه‌ر زاری خه‌لکی کوردستانی باکور-ک.م.)^(*).

دوا به‌دوای نه‌مه‌میچه‌رتوییل به‌جیا هه‌لوئیستی کوردمان به‌رانبه‌ر نه‌ته‌وه‌ دراوسیکانیه‌وه، له‌گۆشه‌نیگای په‌نده‌کانیانه‌وه، به‌م‌جۆره‌بۆ‌باس‌ده‌کات‌و‌ ده‌لیت:

هه‌لوئیستی کورد به‌رانبه‌ر تورک

کورد له‌قوولترین و نه‌ستوورترین بق به‌ولاه‌هیچیان به‌رانبه‌ر تورک و هه‌موو‌ کاره‌کانیان نییه، بۆیه‌کا‌ده‌لین:

۱. وه‌کی‌خه‌به‌را‌پۆمییان (واتا‌وه‌کو‌وته‌ی‌تورک-ک.م.).
۲. خودی‌چ‌که‌سی‌نه‌کان‌به‌ندا‌پۆمییان.
۳. وه‌کی‌دیرافی‌پۆمی (واتا‌وه‌ک‌باچ‌و‌سه‌رانه‌ی‌تورکه‌کان، که‌کورد‌بۆ‌شتی‌ بی‌فه‌رو‌بی‌نرخ‌به‌کاری‌ده‌هینیت-ک.م.) (ل ۷۲).

هه‌لوئیستی کورد به‌رانبه‌ر فارس

میچه‌رتوییل، له‌م‌به‌شهی‌پۆژانه‌کانیدا، ده‌باره‌ی‌هه‌لوئیستی‌کورد‌به‌رانبه‌ر‌ فارس، ده‌لیت: رقیان له‌دوو‌پوویان‌ده‌بیته‌وه، بۆیه‌کا‌ده‌لین:

(*) ((ده‌قی‌شيعره‌کانی‌خانی‌به‌پچپچپی‌و‌شیوننراوی‌وه‌رگراوه،‌نه‌مانی‌خواره‌وه‌راستیبه‌که‌تی:

له‌ردی‌هه‌بوویان‌مه‌پادشاهه‌ک	لائیق‌بدی‌یا‌خودی‌کولاه‌ک
ته‌عین‌ببویا‌ژیق‌وی‌ته‌خته‌ک	زاهر‌فه‌دبوو‌ژ‌بق‌مه‌به‌خته‌ک
حاسل‌ببوا‌ژ‌بق‌وی‌تاجه‌ک	ئه‌لبه‌ته‌دبۆمه‌ژی‌ره‌واجه‌ک
له‌شوینیکی‌دیکه‌دا‌ده‌لی:	
که‌ردی‌هه‌بوویا‌مه‌ئیتیفاه‌ک	فیکرا‌بکرا‌مه‌ئیتقیاده‌ک
رۆم‌و‌عه‌ره‌ب‌و‌عه‌جه‌م‌ته‌مامی	هه‌میا‌ژ‌مه‌پا‌دکر‌غولامی‌-‌ع.زه‌نگه‌نه‌)).

۱. وهكى شيرى عهجهمان (مهبهستيان ئهويه كه شيرى عهجهم ههر دووك لاي تيزه، بۆيه كا ئامادهيه وهك يهك، ههمان كات و بى جياوازي دۆست و دوژمنيش بپيكت-ك.م.).
۲. وهكى عهسكهر عهجهمان (بۆ ههمان مهبهست بهكارى دههينين-ك.م.).
۳. وهكى عهجهم قهلهوه (دهبى مهبهستيان ئهويه بى لهسهرحسيبى خهك باش دهلهوهين-ك.م.) (ل.۷۲).

ههلوپىستى كورد بهرانبهه عهههه

ميجهر ئوييل بۆ عهههه دهليت: كورد رقيان لهويه يانه، كه به چاوى ئاغاو توكر، رهفتار له گهلا خهلكى ديدا دهكهن، بۆيه كا له پهندهكانياندا له باره يانه وه ده ليتن:

۱. ديبژن بۆ عهههه ئه وه ده پينه سهه عه با.
۲. عهههه وهك ميس هه ندى كس دهكهن هه ر دينه پيش (ل.۷۲-۷۳).

ههلوپىستى كورد بهرانبهه گاوهه كان^(*)

دهليت ههستى كورد بهرانبهه ئه رمه ن له ههستى دانىشتوانى ئه وروپاي پۆژهه لات و ئه وپه پى پۆژهه لاتى له ندهن بهرانبهه جوو دهكات، بۆيه كا ده ربهه يان ده ليتن:

۱. نينۆك فهله، مهبهستيان ئهويه بلين ئه رمه نى وهك نينۆكى په نجه پيسه و جينگه ي بپوا نيه.
۲. ههسپى قوله سيبه، توله ماره، فهله لاي مه به ئه و له، ده لى مه بهستيان لهويه بپوايان پى نه كه يت. (ل.۷۳)

به پى پۆژهه كانى ميجهر ئوييل كورد وهك خويان دهرواننه نهستوره كان بۆيه كا ده ليتن:

(*) ((بپموايه دهيوو ناوونيشانى ئه م به شه، ههلوپىستى كورد به رامبهه (ئه رمه ن) بپوايه، چونكه له دهقى تيكسته كاندا دياره مه بهستيان له (فهله) ئه رمه ن بپوه، نه وه كا گاوهه كان. -ع. زهنگه نه)).

۲. نابقبنا مه موويه كه، ناقبنا مه فلا چيايه كه، ده لى مه به ستيان به بلين
تاكه موويه ك نيمه و نه ستوريه كان ليك جودا ده كاته وه، به لام شاخيك نيمه و
نهرمن ليك جودا ده كاته وه.

۴. هيجه تا سيرگينان (**)، دچنه گوندا ماخينان.

واتا نه گه ريه كيك بيه وي بوشتيك سووته مه ني بجيته گونديكي نه ستوري
له وان به بشيه وي كيرتيك ببين.

له كوتايي نم به شه ي پوزانه كانيدا ميچر توييل (*) ده لنت كوردي سووننه ي
توندره و ماني نه وه يان نييه كچه گاور بهين، له لام چونكه يه ك ده چن بويه كا
دلداري له نيواناندا باوه (ل ۷۲).

(*) (سييرگين: ريخي چيل مانگا) كاتي كه وشك بوويته وه، له لاي نيمه پتي ده گوتري (سه رگين)،
نه وه جارن بوش سووته مه ني به كارده ميترا، ژان ده چورن له چوله واني كزيان ده كرده وه و بوش نان كردن
به كاريان ده ميترا، پيموايه له سليماني و ده وروربه ري پتي ده لنت (ته پاله)، نه و پيناسه به رحيمه مه لا
زاده ي هاوسهرم بوي كردوم - ع. زه ننگه نه)).

(*) (مهروه ما كتيبي "يادداشته كاني مه بچر توييل له كوردستان" وهرگيردراوي (حسين نه حمده
جاف و حسين نيرگسه چاري) به، كه ديار نييه كتيبه كه كي چاپكراوه، به لام مؤلته ي سالي ۱۹۸۴ ي
پتوه به، ندربه ي نه و پنده پيشينانه ي سه ره وه له گه ل پنده كاني ناوه روكي نم كتيبه به راورد
كردوه.

له لايه كي ديكه وه له ناوونيشاني نم كتيبه دا، دووخال سه رنجي راكيشاوم، يه كتيكيان سه ره تاي
ناوونيشاني كتيبه كه، به يادداشت توماركراوه، دياره نه مه شيان هه له يه وه كو دكه مال مه زهر ليكي
داوه ته وه (Diary) ماناي روزه ده گه به نيت، نه وه ك يادداشت. له لايه كي ديكه وه ناوه كي "توييل" يان
به "توييل" نووسيوه، نه مه شيان نيمه ي خسته گومانه وه، بويه له م باره يه وه پرسمان به كاك "حسين
فه يزللا جاف" كرد، كه نه ويش شاره زاو ئينگليزي زانتيكي ليوه شاوه يه و باه تيكي شي به ناوونيشاني
(اليدرخانيون في يوميات المعجر نويل) له هرسى ژماره ي (۱۶۶۸، ۱۶۷۰، ۱۶۷۲) ي روزه نامه ي
(الاتحاد) ي روزه ي ۲۹/۱-۱۰/۶-۲۰۰۷/۱۰/۶ بلاوكريوته وه، دياره نه ويش ناوه كه كي وه كو نيو نم
كتيبي نيمه ي پي راستر بوو - ع. زه ننگه نه)).

دوا وشه

باوهر ناکه م هەر رووناکبیریکی به ویژدانی کورد یا بیانی، ناگاداری پۆژانه کان و گهشت و یادداشت و بۆچوونهکانی به لگه نامه نهینییهکانی میجهر تۆییل بیت دهرباره ی پرسى کوردو دواپۆژى کوردستان به دل پیزی ئه و پیاوه نه گرتیت. لیره دا په نا ده به مه بهر نمونه یه کی له بار. بیگومان نه وه ی به درخان بی ئه اندازه خزمه تی نه ته وه که یانیا ن کردووه و تا ئیستا به لگه ی زۆرمان ده رباره ی ئه و پاسستییه هیناوه ته وه. یه کیک له بهر مه به بلاوکراوه به نرخهکانی میر جه لاده ت به درخان (هه ره کول ئازیزان) ئه و کتیبه یه تی که سالی ۱۹۳۰ له قاهره به ناوی خواسته نیی بله چ شیرکۆوه به عه ره بی و فه ره نسی به ناو نیشانی (پرسی کورد... پابردوی کوردو ئیستایان)⁽³¹⁾ بلاوی کردۆته وه، بۆ خۆم ده رباره ی بایه خی ئه و بهر مه له ((میژوو)) دا گوتمه :

(القضية الكردية)، یه کیکه له بهر مه به هاداره کانى جه لاده ت به درخان که سالی ۱۹۳۰ به فه ره نسی و عه ره بی به ناوی دوکتۆر بله چ شیرکۆوه بلاوی کردۆته وه. له و کتیبه دا که عه ره بییه که ی ۱۱۲ و فه ره نسییه که ی ۵۶ لاپه ره یه، جه لاده ت به درخان به جوړیکی ریکوپیک پوخته ی میژووی کۆنی کوردو بلاو بوونه وه ی ئایینی ئیسلام له کوردستاندا و ده وری گه لی کورد له ژیا نی ژیا ری ئیسلام و زمان و ئه ده بی کوردو خه بات و پا په رینه کانیانی تۆمار کردووه. ئه و کتیبه که بۆ خۆی یه کیکه له بلاوکراوه کانى ((کۆمه له ی خۆییوون)) هه مان کات سه رچاوه یه کی په سه ن و نایابه ده رباره ی ئه و ریکخراوه که جیگای له خه باتی نه ته وه یی گه لی کوردو چالاکییه کانى رووناکبیرانی کوردستاندا دیا ره⁽³²⁾.

(31) الدكتور بله چ شیرکو، القضية الكردية، ماضي الكرد وحاضرهم، القاهرة، ۱۹۳۰.

Docteur Bletch Chirguh, La Question Kurde. Ses origines et ses causes, Le Caire, 1930.

(32) که مال مه زهر، میژوو. کورته باسیکی زانستی میژوو و کوردو میژوو، به غدا، ۱۹۸۲، ل ۱۸۹.

وینەى جەلادەت و کامەران بە درخان وەكو لە ئەرشیفی رۆژانەكانى نوپىلدا ھەلگىراوھ

جا دلتىام ئەگەر جەلادەت بە درخان فریا بكە و تايە ھەموو نووسىنەكانى مێجەر
نۆپىل بخوینىتەوھ، بىگومان ئەو كتیبە ناوازەيەى ناوازتر دەبوو^(*).

---

^(*) ((بەر لە كۆتايى ئەم بابەتە بە پىويستى دەزانم ئەمەيش بۆ مێژوو تۆمار بكەم. پۆژنكيان لە
گەرمەى ھەلسەنگاندنى دووھم پۆژانەكانى نوپىلدا بووم كاتىك شاعىرى ھەلكەوتوى نەتەوھەمان
عەبدوللا پەشتیو بە تەلەفۆن لە سویدەوھ قسەى لەگەڵ كردم، بە دل پىم گووت:
پەشتیو، مێجەر نۆپىل شايانى ئەوھە تاونىك سەرت لە ژىر بستە ئاسمانىكى شىنى لەندەندا دانەوینىت و
تاجەگولینەى رازاوەى وەفای كورد لەسەر گلکۆى ئەو سەريازە ونە دابىنى!))

ههولير

سه ره تاي سالي 1920 له رۆژانه يه كي تر دا

لاپه ره 223-242 ي هه مان فايل كه دووهم رۆژانه كاني ميچهر نوپيلى تيدا هه لگيراوه بۆ به شيك له رۆژانه كاني نه فسه ريكي تری حوكمه تي به ريتانيا ته رخان كراوه . نه و رۆژانه يه هي نه فسه ري سياسي به ريتانيه له هه وليرو بريتيه له ده لاپه ره و باسي هه مو لايه نه كاني ژياني نه و ناوچه يه ده كات، كۆتايي كانووني دووهمي سالي 1920 نه فسه ري ناوبراو ناروويه بۆ مه ندوبي ساميي به ريتاني له به غداو نه ميش پۆژي پيئنجي مارت دوو وينه ي لي نارووه بۆ وه زيروي هند له لهندهن⁽³³⁾ ، نه مه ي لاي خواره وه ده قي وه رگيپاني نه و رۆژانه يه يه :

(وه رگيراو له رۆژانه ي نه فسه ري سياسي هه وليتر⁽³⁴⁾ ، مانگي كانووني دووهمي سالي 1920):

كاتيك كيشه ي سوورچي له ناوچه ي ئاكري (عه قره) قه وما خو شبه ختانه سه رۆكه كاني هه ركي و زاري له هه وليتر بوون، تا ته واو بووني كيشه كه له وي مانه وه . له وه ناچي نه وان به ئاشكرا هه ستي لايه نگرپي خويان بۆ سوورچييه كان ده ربربي، خودي نه ميش به شيكي مه سه له كه نه بوو . هه مو نه و سه رۆكانه لايه نگرپي خويان بۆ مي ري ده ربربي و ئاماده ييه كي رۆريان نيشان دا بكه ونه به ينه وه يا له ريگه ي سوورچيكانه وه ، يا له ريگه ي شيخ نه حمه دي بارزانه وه . بيگومان پيويسته حوكمه ت هه ر ماوه نا ماوه يه ك مه وداي ته قينه وه ي ناوخۆ بۆ ئاره زووي شار دراوه ي شه ر لاي كورد بره خسيئي نه گينا له وانه يه نه و ئاره زووه به رووي حوكمه ت خويدا بته قيته وه⁽³⁵⁾ .

---

(33) N.A, F.O., 371/5068, Political, Eastern Turkey. File 11, 1920, Extract from the Diary of the Political Officer, Arbil, for the month of January 1920, PP. 233-242.

(34) له ده قي رۆژانه كه دا نه ريبيل هاتووه نه ك هه وليتر.

(35) له ده قي ئينگيزييه كه دا وا هاتووه :

هۆزه کانی هه ولێتر:

سه رۆكه كانی دزه یی دوژمنایه تیی چه كداریی نئوان خۆیان وه لا ناوه و ئیستا كه به کاریز لیدان و چاك كردنی زهوی و زاره كانیانه وه خه ریکن. ئه وان له بریتی ئه وهی خۆیان به شه رپه وه خه ریک بکه ن یه کیان یاریده ی ئه وی دییان ده دا بۆ لیدانی کاریز، یا دروست كردنی به ربه ست و هه لکه ندنی جۆگه. جاران وه ك چه ته و پێگر ناوبانگیان ده رکرده بوو، به لام ئیستا شانازی به وه وه ده که ن که پارێزگاریی ئاسایشی ناوچه که یان ده که ن و به دل پشتی سیاسه تی میری ده گرن بۆ قه ده غه كردنی یه كجاره کیی هه لگرتنی چه ك له ناوچه که یاندا.

دزه ییه كان ئاماده یی خۆیانیان ده ربهرپی بۆ یاریده دانی حوكمه ت دژی سوورچییه كان، به لام مه یلی زۆریان ده رباره ی چاكسازیه كشتوكالییه كان ده رنه برپی. ئه وان ده توانن له ماوه ی چوار پۆژاندا سه دو په نجا تا دوو سه د سواره ئاماده بکه ن، به لام پتر چه ز ده که ن وه ك ده شته کی بژین وه ك له وه ی به و كرده ناساكارانه وه (موعه قه دانه وه) خه ریک بن که له كاتی هه لمه ته كاندا بۆ دابینه كردنی خۆراك و ئاماده كردنی په ناگه ده كرین.

ئیهسته یش که هیلی شه مه نده فه رگه یشتۆته شه رقات ژماره یه کی زۆر له لادیه یه كان ده چنه به غدا و له و سه ره وه كه میك شتومه کی بازرگانیی له گه ل خۆیاندا ده هینه وه وه له بازاری گونده كاندا به نرخیه کی هه رزانتر ده یفرۆشن وه ك له وه ی له بازاری هه ولێتردا ده فرۆشریت. راستیه یه که ی ئیهسته له گونده كاندا بازاری خۆیان هه یه، ئه مه یش خۆی له خۆیدا ده رفه تیه کی له بار بۆ په ره سه ندنی بازرگانیی رێكوپێك ده رپه خسینیت.

زیاره تی ئه م دواییانه ی ئه حمه د پاشای (دزه یی - ك.م.) و حاجی په رداود ئاغای (دزه یی - ك.م.) بۆ به غدا کاریکی یه كجار کاریگه ری تیکردن. ئه وان ده لێن ته نانته له نده نیش ناتوانیت له به غدا جوانتر بی و سویند ده خۆن پۆژی جه ژنی

The hill Kurd undoubtedly likes a crap from time to time and if the Government does not give him a chance fighting with it, he will probably fight against it, ((Extract from the Diary of the Political Officer, Arbil, for the month of January 1920)), P. 233.

سەری سال پتر لە سەد ھەزار سەربازیان لە ناو بازاری بەغدادا بە چاوی خۆیان دیوێ. ھەموو ھەلوێستیان گۆردراوێ و ھەستی ئامادەیی خۆیان دەر دەبێن بۆ جیبە جێکردنی ھەچ شتێک حوکمەت ئارەزووی ئی بیئت شتێکی زۆرباش دەبیئت، بیئتو قەناعەت بە سەردارانێ ناوچەکان بکریت بچنە سەردانی بەغدا ئێوان ئێمانەیان دواي خۆبە دەستە و دەانی پەھبەرائی دزەیی لە ئێنجامی یاخیبوونەکی تەمموزی (سالی ۱۹۱۹د-ک.م.م.) بۆ پەخسا، تاییەت پاش ئێوێ شەش مانگ دەسبەسەرییەکیان بەسەر چوو.

گەردی:

جەمیل ئاغای گەردی، بەرانبەر ئێو یاریدەییە لە پەواندز پێشکەشی منی کرد، خەلات کرا، وەك دزەبیەکانیش لە ناو ھۆزە کەیدا دەسەلاتی پەھبەریی پئی بەخشرا.

ھۆزەکانی پەواندز:

لە ماوێ مانگی پابردوودا ھێچ پاپۆرتیک دەربارەیی بوودانی ھێچ ھەراو بگریک لە رەواندز نە دراو، دەسەلاتی ئیسماعیل بەگیش⁽³⁶⁾ ھێچ مونا فیسێکی نییە. ھێمنییەکی گشتییی بالی بەسەر ناوچە کەدا کیشاوێ و بازرگانیییش گەشەیی

---

(36) مەبەست ئیسماعیل بەگی رەواندزییە کە یەکیک بوو لە رووناکبەرە دنیادیدە ناسراوێکانی کورد، (ھامیلتن) ئێندازیار لە کتیبە شاکارە کەیدا ((رێگە یەک بە ناو کوردستاندا)) لە ھەر کوردیک زۆتر بە شانوبامو ئێویدا ھەلداو، یەکیک بوو لەوانەیی زۆر زوو رادیوی ھێنایە کوردستان، نوینەری ھەولێر بوو لە پەرلەمانی عیراقیدا یەکیک بوو لەو شەش نوینەرە کوردەیی پۆزی چواری نیسانی سالی ۱۹۲۹ یادداشتێکی سەریەخۆیان، دەربارەیی مافەکانی کوردی عیراق، دایە سەرەك وەزیرانی ئێوسا عەبدولموحسین سەعدوون، ئێوێ نەتەو پەرستە توندەرە وەکانی شیتگیر کرد، ئێوانەیی بوونە کالته جاپی پەرەمێردی گەرە، زۆر بە داخوێ ئیسماعیل بەگی پەواندزی بوو قوربانیی دوو بەرەکیی ھۆزایەتی.

((بۆ پتر زانیاری لەبارەیی ئیسماعیل بەگ، بئۆرە: پەراویزی تەك ژمارە (۶) ی بابەتی پینجەم لە ۱۵۳ ی ئەم کتیبەدا ھەرچی عەبدولموحسین ئێلسەعدوون بوو لە رۆزی چوارشەممەیی ۱۲ ی تەشرینی دووھەمی ۱۹۲۹دا خۆی کوشت - ع.زەنگەنە))

سه‌ندووه. به‌فر ریگه‌ی ئیرانی گرتووه. ده‌لین حاجی نه‌وره‌س له‌گه‌ل برایانی یوسف به‌گدا به‌پیلانگێرانه‌وه‌ خه‌ریکه.

باله‌ك:

حاجی محمه‌د ئاغا، له‌ کاتی زیاره‌تیدا بۆ هه‌ولێر، خه‌لات کرا. دانیشتیوانی مه‌رگه‌ش نه‌بوونه‌ته‌ هۆی دروستبوونی هه‌یج کێشه‌یه‌کی تر بۆ من و به‌شیک له‌و شتومه‌کانه‌ی تالانیان کردبوون گێرانندیانته‌وه‌. قادر ئاغایش، که‌ جاران هاوپه‌یمانی یوسف به‌گ بوو، ده‌زگیر کرا، به‌لام دوا‌ی نه‌وه‌ی به‌لیننی دا له‌مه‌ودوا خراپه‌کاریی نه‌کات نازاد کرا.

ناوده‌شت:

ده‌لین برایانی دایک و باوکی یوسف به‌گ هه‌ر یه‌ک له‌ په‌شید به‌گ و بێگۆک ده‌ستیان له‌ یاریده‌دانی سوورچیه‌کان هه‌لگرتووه‌و وا چاوه‌پوان ده‌کریت پێوه‌ندیان به‌ شیخ نه‌حمه‌دی (بارزان-ک.م.) و تورکه‌وه‌ کردبیت. به‌لام هه‌یج مه‌ترسییه‌ک له‌و جووته‌ ناکریت. هه‌رچی به‌کر به‌گیشه‌ که‌ زپه‌رای یوسف به‌گه‌ پشتگیری میری ده‌کات.

سوورچی:

پۆزانی هه‌راکه‌ی عه‌قره‌، سوورچیه‌کانی ده‌شتی هه‌ریر، هه‌یج جوړه‌ کێشه‌یه‌کیان نه‌نایه‌وه‌، جگه‌ له‌ دوو موختاریان که‌ یه‌کێکیان ئیستا له‌ هه‌ولێر به‌نده‌، نه‌وی دیکه‌ پشیمان که‌ براهه‌تی به‌ خۆی و خاوه‌نێزانییه‌وه‌ له‌ زێ په‌ریونه‌ته‌وه‌.

هه‌رکی:

ئێسته‌ هه‌رکیه‌کان له‌ ده‌وره‌یه‌ری دێره‌ نیشته‌جی بوون و وا پێناچیت نیازی خراپه‌کاریان هه‌بیت. نه‌حمه‌د خان، په‌نجا لیره‌ی تورکیی دا له‌ بریتی ئه‌و که‌لوپه‌لانه‌ی پیاوه‌کانی به‌ تالانی بردبوویان:

هه‌رچی یاوه‌ ئاغایشه‌ پێشنیاری کرد یاریده‌ی حوکمه‌ت بدات کاتی که‌ هیزه‌کانی میری هێرشیان برده‌ سه‌ر ناوچه‌ی بارزان.

خەیلانی:

عزیزی ھودی Aziz-i-Hudi ، که سەرۆکی لقیکی ھەریکی و خزمی شیخ
عوبەیدوللای بچیلە لە گەل برازایەکی لە کاتی بۆمبارانی یەکەمی بچیلدا کوژدان.
بە راستی شیخ عوبەیدوللای پیاویکی خراب بوو.

خەیلانییەکان ھەستیان بە تالانییەکانی کردبوو. بە شیک لە ھۆزی خەیلانی
نیستا لە دەشتی ھەریر نیشتەجێ بوون و ئەو بەشەکی تریان لە ناوچەیی
ھەولێرن.

شیروان:

جەمیل ئەفەندی کاتبی ئیسماعیل بەگی (پەواندزی-ک.م.) لە م چەندانەدا
چەند پۆژیککی لە ناو ھۆزی شیرواندا بردە سەر، بە پیتی راپۆرتی ئەو نیستا
شیروانییەکان ھەموویان ھیمنن و ھیچ مەیلیکیان دەرنەبرێو بەدەنە پال شیخ
ئەحمەدی (بارزان-ک.م.) یا فارس ئاغا (زێباری-ک.م.) بە پیتی قسەیی جەمیل
ئەفەندی، ئەحمەد ئاغا شیروانی، تا وەکو بتوانیت داھاتی میری خر بکاتەو
داوای جەندرمەیی کردوو، لە ئەحمەد ئاغا خۆیشییەو نامەییە کمان پێگەبشتوو
کە تێیدا دەبیژی: فارس ئاغا بە یاری دەیی ژمارەییە کە لە مزورییەکان چۆتە یاری دەیی
سوورچییەکان.

برادۆست:

نامەییە کە لە محەمەد سەعید بەگەو گەبشتوو کە ھەوایی بەدیل گیرانی
نامەبەری ئیسماعیل بەگی بۆ سەید تەھا تێدایە. محەمەد خزمی یوسف بەگ، بە
پیتی راپۆرتەکان ئەو پردی پێوھندی بوو لە نیوان یوسف بەگ و تورکەکاندا.

بارزان:

تا ئەو کاتەیی شیخ ئەحمەدی بارزان بە توندی سزا نەدرا ھەمیشە لە ناوچەیی
پەواندزا ئەگەری روودانی ھەراو بگرەو بزواندنی خەلکەکی لە ئارادا بوو. بە
ھۆی باری کەش و ھەواو تاوھکو مانگی مارت ناتوانیت ھیرشی بکریتە سەر.

ياسا و هيمنى و بارودوځى ناوچهى ههولير

دهووبهري ناوهندي مانگي (كانوونى دووهم-ك.م.) له گوندى تهل كوشاف، له نزيك نهو شوينهى زىي گه وړهى تيدا ده رزښته ديچله وه كوشتار رووى دا. موختارى بهشى كوردى تهل كوشاف ميوانىكي له په نجرهى ديوه خانى (مالى موختار-ك.م.) هوه له لايه ن بكوژىكي نه ناسراوه وه⁽³⁷⁾ كوژان. وا گومان ده كريت بكوژه كه پياوځى عه رب بيت كه ماوه به كى دورودريژ خوږين كه وتبووه نيوانى نه وو موختاره وه، به لام هيچ به لگه، يا شاهه تىكي عه ملى له نارادا نيبه.

له كويش دوو سى كارى جه رده يى سووك له نزيك سنوورى ناوچه كه وه روويدا. تاوانباره كان نه ناسراون، به لام له وانه يه له و دوو سى گونده نزيكانه وه بيتن كه بلباسه كانى تيدا ده ژين.

ويزاى نه مانه يه ك دوو سووكه دزيش روويان داوه، هيچ پاپورتى كيش ده رياره ي روودانى تاوان، نه له هه وليزه وه و نه له ناوچه ي په واندزه وه، نه دراوه.

داهاټ:

مه پو مالآتى هه ركى خو يلانى له لايه ن موديرى ديره وه سه رزمير كراون. هه ركيبه كان، چونكه پار باجيان نه داوه، دوو باجيان لى ده سيندرى، نه نجامى سه رزميره كه ش به م جوړه يه:

هه ركى ۲۳۶۷۳ سه رمه پ.

خه يلانى ۳۴۳۶ سه رمه پ.

به هه ر دووكيان ۲۷۱۰۹ سه رمه پ.

نه وهى پتويسته بو ده سته كاربوون له يه كى شوياته وه بو سه رزميرى مه پو مالآت له هه وليرو له په واندز جيبه جى كراوه. فرمانبه رانى ناوچه له و سه رزميريه به رپرسيار ده بن، به لام بو هه ر يه كه يان ياريدده ده ريك داده نرى.

---

(37) له ده قى پوژانه كه دا وا هاتوره: ((by an unknown assailant))

داهاتی زهوی و زار⁽³⁸⁾:

پاره‌یه‌کی که م له داهاتی زهوی و زاری ناوچه‌ی هه‌ولیر کۆنه‌کراوه‌ته‌وه، نزیکه‌ی یه‌ک دهرسی‌ی گۆی قهرزی داهاتی زهوی‌وزاری په‌واندزیش تا کانوونی یه‌که‌می (سالی ۱۹۱۹-ک.م.) کۆکراوه‌ته‌وه، وه‌رگرتنی ئه‌و داهاته له ناحیه‌ی دیره‌ش باش به‌پۆه ده‌چی.

کارگێری:

دوای داخستنی دایه‌ره‌ی سیاسی باتاس، دیره‌و ده‌ستی حهریر (ههریر) به هه‌مان شیوازی ناحیه‌کانی تری ناوچه‌ی هه‌ولیر ئه‌وانیش کرانه ناحیه. یه‌حیا به‌گ، به مودیری مایه‌وه و کاتبیک و سی قۆلچیش بۆ یاریده‌دانی دانران. په‌یمانیش دراوه پشکنه‌ریکی داهات بۆ ناوچه‌که دابنری، هیوادارین به‌م زووانه بگاته چی.

وه‌قف:

به‌پۆه‌به‌ری وه‌قف نییه، به‌پۆه‌بردنی سه‌رجه‌می کاروباری وه‌قف خراوه‌ته ده‌ست موفتی که مووچه‌یه‌کی باش وه‌رده‌گری و هیچ کاریکیش نییه بیکات.

خویندن:

نه‌خۆشخانه کۆنه‌که‌ی (هه‌ولیر-ک.م.) چۆل کراوه و بیناکه‌ی ده‌کریته قوتابخانه. هه‌رچی به‌شه سه‌ره‌تاییه‌که‌ی قوتابخانه‌که‌یه له شوینه‌که‌ی خۆی، واتا له قه‌لا، ده‌مینی چونکه زۆریه‌ی قوتاییه‌کانی له و نزیکانه ده‌ژین و بۆ منداله بچکۆله‌کانیش هه‌ر وا ئاسان نییه بینه خواری بۆ دامینی گرده‌که، به‌لام به‌شه ئیبتیدانییه‌که‌ی ده‌چیته خانووبه‌ره‌یه‌کی نوێوه.

به‌لام ئه‌و خانووبه‌ره نوێیه‌ی بیرمان لێ کردۆته‌وه گه‌لێک نزمه‌و ته‌پوتوشیشی زۆره، بۆیه‌کا ژماره‌یه‌ک پێشینیازی جیاواز بۆ چاک کردن پێشکه‌ش کراوه، به‌لام تا ئیستا هیچ بریاریکی کۆتایی ده‌رباره‌ی ئه‌و بابه‌ته نه‌دراوه ده‌بێ گفتوگۆ له‌م باره‌یه‌وه له‌گه‌ل کارمه‌ندیکی به‌شی خویندندا بکری که چاوه‌پوانین به‌م نزیکانه بگاته هه‌ولیر.

---

(38) جیگورکیمان به‌ هیله‌کانی ناو پۆزانه‌کانی ئه‌فسه‌ری سیاسی هه‌ولیر نه‌کردیوه، واتا له ده‌قی

پۆزانه‌کاندا چۆن و له‌ کۆی، له‌ که‌نار، یا ناوه‌ندی لاپه‌ره‌که‌دا هاتوون ئیتمه‌یش وه‌هامان داناون.

سەربازىي:

پۆڭزى بېستوسىيى كانونى دووھى (سالى ۱۹۲۰-ك.م.) بارەگاي ھەشتاۋ ھوتى (سەربازە-ك.م.) پەنجابىيەكان لە ھەولتەر كشاۋنەتەو، ئىستاكە تەنھا حامىيەك ماوھ كە لەسى فەوج پىكھاتوھ.

شارەوانى:

پۆڭزى بېستوچوارى (كانونى دووھى ۱۹۲۰-ك.م.)، نەنجومەنى شارەوانىي ھەولتەر بۆ دانانى بودجەى سالى داھاتوو كۆبۆھ.

ئەو بابەتە سەركىيانەى سەرنجيان پاكىشا دەربارەى رىگەويان برىتەن لە جۆگەلەيەكى بەرىن كە لە ناوھەندى شەقامەكە دې دەتات، پىشنىار كراوھ ئەو جۆگەلانە پېر بىرئىنەوھو رىگەويانەكان لە ھەردووك سەرەوھ بەرەو ناوھپاست خوار بىرئىنەوھ تا باراناۋى تىدا گىر نەخوا.

ئەفسەرى تەندروسىيى موسىل لە كاتى ھاتنى ئەم دوایيانەيدا بۆ ھەولتەر نەخشەيەكى دارپشت سەبارەت بە پىرۆڭزەى ئاۋى خواردەنەوھى شار. ئەو پىرۆڭزەيە برىتەيە لە دامەزاندنى تانكىيەكى ناوھەندىي (مەركەزى گەورە)، وىراى ژمارەيەك تانكىي پچووك لە ھەرىكەت كە لە گەرەكەكانى شاردا بە قەلاۋە، ئاۋىش لە تانكى گەورەكەوھ پراگوتىزىتە تانكىيە گچكەكان، ھەلبەت ئەم كارەيش لەلايەن دانىشتوۋانى شارەوھ بەرز دەنرخىتەت. ژمارەيەكى زۆر لە رىگەويانىش لە قۇناغى دروستكردن دان، بەلام ئەم كارە بە ھۆى بارانى زۆرى ئەم دوایيانەوھ دواكەوت.

نەخۆشخانە:

بەھۆى گەلىك ئالوگۆرى سەربازىيەوھ كە بوونە ھۆى كەم بوونەوھى ژمارەى ئەو ئەفسەرانەى لىرەن، بۆيەكا ئەو بالەخانەيەى ئەوانى تىدا دەژيان ئىستا چۆلە. كەلك لەم دەرفەتە ۋەرگىرا بۆ گواستەنەوھى نەخۆشخانەى (ھەولتەر-ك.م.) بۆ ئەوئىو بەو جۆرە قوتابخانەكەش دەچىتەوھ شوئىنەكەى جارانى ۋەك پۆڭزانى تورك.

بالەخانە نوئىيەكەى نەخۆشخانەكە لە بارىكى باشدايەو زۆر لەو خانوۋە باشترە كە ئىستا تىدىيە، ھەرچۆن بى كەوتۆتە قەراغ شارەوھو ئەوھىش بە باشتر زانرا لەبارى تەندروسىيەوھو بۆ ناساغانى دەرەوھى شار⁽³⁹⁾.

(39) N. A., F. O., 371/5068, Extrat from the Diary of the Political Officer, Arbil, for the month of January 1920, PP. 233-242.

بابه تی چواردم

ناودارانی کورد

سالی ۱۹۱۹

هه‌بەت ئینگلیزه‌کان، له‌گەڵ تەواوبوونی جەنگی یەکەمی جیهاندا، مەبەستیان بوو نزیکتر لە جاران ئاگاداری ئەو بێ‌کۆڵی له‌ کوردستاندا دەستی دەپروات و سەنگ و پەنگی ئەو کەسانە چەندن و چینی و هەواداری چ هێزو لایەن و دەوڵەتیکن و بۆ؟ لەبەر ئەوەیە ژمارەیه‌کی زۆر بە‌لگە‌نامه‌و راپۆرت دەربارەی کەسایەتییه‌کانی کوردەواری له‌ ئەرشیفی نیشتمانیی حوکمەتی بە‌ریتانیدا پارێزاون، کە بێ‌گومان سەنگی مێژوویی و کۆمە‌لایەتی و سیاسییان زۆر زۆرە، چونکە پۆلی تاک یا کەسایەتی، بە‌پێی هەموو پێوانەیه‌ک، له‌ نووسینه‌وه‌ی مێژووی گشت نە‌تە‌وه‌یه‌کدا پۆلیکی دیار و بە‌رچاوه‌.

فایلی ژماره ۹۳/۲۵۱ی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی حوکمه‌تی به‌ریتانی، یه‌کیکه‌ له‌ فایله‌ گه‌وره‌کانی ساڵی ۱۹۱۹، ژماره‌ی لاپه‌ره‌کانی ۲۴۲ لاپه‌ره‌یه‌و له‌م چوار به‌شه‌ سه‌ره‌کیه‌ پێکهاتوه‌:

(۱) ئێران، راپۆرتە‌کانی ساڵی ۱۹۰۶ و ۱۹۰۷، واتا دە‌ربارە‌ی گه‌رمه‌ی سه‌ره‌تای شوپرسی ده‌ستووری به‌ناویانگه (۱۹۰۵-۱۹۱۱).

(۲) کوردستان، ساڵی ۱۹۱۹.

(۳) کۆمیتە‌ی سه‌ربازی ساڵی ۱۹۲۰ که‌ ته‌رخان کراوه‌ بۆ بابە‌تی یه‌کیکه‌ له‌ کۆمیته‌ جه‌نگیه‌ گرنه‌کانی به‌ریتانیا که‌ له‌ پۆژانه‌دا گه‌لیک ده‌زگای به‌ریتانی سه‌رقالی ئە‌وه‌ بوون چۆن پۆژیک زووتر بتوانن عیراق بکە‌نه‌ بکه‌یه‌کی سه‌ربازی سه‌ره‌کیی ولاته‌که‌یان له‌ سه‌رانسه‌ری ناوچه‌ی پۆژه‌لاتی ناوه‌راستدا.

(۴) راپۆرتی جیبب Jebb دە‌ربارە‌ی عیراق، که‌ یه‌کیکه‌ بوو له‌و راپۆرتە‌ بابه‌خدارانه‌ی پێوه‌ندی به‌ خالی سێیه‌مه‌وه‌ هه‌بوو.

که‌وابی بڕگه‌ یا خالی دووه‌می هه‌مان فایله‌، که‌ ده‌ربارە‌ی کوردستانه‌، هاوسه‌نگی سی‌ خاله‌که‌ی تری ئە‌و فایله‌یه‌. درێژه‌ی ناویشانی ئە‌و به‌شه‌ به‌م جۆره‌یه‌:

((نه‌ینی، ناوداران یا کە‌سایە‌تییه‌کانی کوردستان، حوزە‌یرانی ۱۹۱۹)) که‌ له‌

دوو به‌ش پێکهاتوه‌، به‌شی یه‌که‌میان په‌نجاو یه‌ک لاپه‌ره‌ی چروپه‌ره‌ و ناوی ۲۳۰

ناوڤاری کوردی تیدا تۆمار کراوه⁽¹⁾، به‌شی دووه‌میشیان ته‌واوکه‌ری به‌شی به‌که‌مه و به‌م ناوونیشان‌ه‌یه:

(که‌سایه‌تیبه‌کانی کوردستان، خسته‌سه‌رو پاستکردنه‌وه، ته‌مموزی سالی ۱۹۱۹)⁽²⁾. ئەم به‌شەیان له‌حه‌وت لاپه‌ره‌ پیکهاتوه و ناوی (۳۵) ناوڤاری کوردی تری تیدا تۆمار کراوه.

له‌م لیسته‌ دورودریژده‌دا، که‌ له‌وانه‌یه‌ که‌سمان تاوه‌کو ئیستا شتیکی ئەوتۆیمان نه‌بیستی، که‌لێک زانیاری گرنگ ده‌ریاره‌ی ناوڤارانی کوردی ئەو پۆژگاره‌ ناسکه‌ تۆمارکراوه.

بیگومان باس و تووژینه‌وه‌ی ژیننامه‌ی ۲۶۵ که‌سایه‌تی به‌ناوبانگ پتویستی به‌کتیبتیکی گه‌وره‌ی سه‌ربه‌خۆیه‌، هیوادارم دلسۆزیکێ کورد، له‌دواپۆژیکێ نزیکدا، کتیبخانه‌ی کوردی پی‌ئاوه‌دان بکاته‌وه‌، تایبته‌ دوا‌ی ئەوه‌ی هه‌موو به‌لگه‌نامه‌کانی ((ئهرشیفی نیشتمانی)) له‌سه‌ر کوردو کوردستان به‌ شتیاوزیکێ مه‌نه‌جی ده‌خزینه‌ به‌رده‌ست شاره‌زایان. جا وا له‌ خواره‌وه‌ پوخته‌ی چه‌ند نمونه‌یه‌کی پتویست وه‌ک به‌لگه‌ی ئەم بۆچوونه‌ ده‌خه‌مه‌ به‌رچاو.

۱. عارف پاشا:

ئەندامی ((کۆمیتە‌ی سه‌ربه‌خۆیی کورد)) ه‌ له‌ میسر، سه‌ره‌تا له‌گه‌ڵ داواکانی چه‌نه‌رال شه‌ریف پاشادا نه‌بوو، به‌لام له‌ ریگه‌ی نامه‌ی محمه‌د سالح حوسنییه‌وه‌ ئەو دووانه‌ پتوه‌ندییان په‌یدا کردو به‌وه‌یه‌وه‌ تا پاده‌یه‌ک ناوی عارف پاشا هاته‌ ناو‌وانه‌وه‌⁽³⁾.

(۲) محمه‌د سالح حوسنی:

(1) N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan, June 1919, Published by Civil Commissioner's Office, Baghdad, 1919, PP. 98-148.

(2) Ibid, P. 107, Personalities in Kurdistan, Additions and Corrections, July 1919, PP. 149-154.

(3) Ibid, P. 107.

زېږکوپړی جه نه پال شەریف پاشایه، له میسر کاروباری مولکه کانی نه وو شازاده نامینه خانی هاوسەری به پړیوه دەبات، بۆ خۆیشی له میسر و به سره مولکی هەیه، ماوه یەک له له شکرى تورکدا نه قیب بوو، دەلێن سەرەتای جهنگ (جهنگى به که مى جیهان-ک.م.) له پاریس له گەل جه نه پال شەریف پاشای باوه پیاوهیدا بووه کاتیگ تورکیکی کوشتووه که گوايه نێردرا بوو بۆ تیرۆرکردنی شەریف پاشا و له سەر نه وه تورکه کان حوکمی له سیداره دانایان بۆی دەرکردووه. وا دیاره ئیستا ((واتا سالی ۱۹۱۹-ک.م.)) نه ندامی ((کۆمیتەى سەرپه خۆی کورد)) ه له شاری نه سکه ندرییه. مانگی مایسی سالی ۱۹۱۹ نامەى دەرپاره ی پرسى کورد ناردووه بۆ جه نه پال شەریف پاشا و پێی راگه یاندووه: وا چاکه نه وه نگاهانه بنرین بۆ نه وه ی شەریف پاشا وه ک میری کوردستان نازده بکریت. له هه مان کاتدا محهمەد سالیح حوسنی پێوه ندى نزیکى له گەل عارف پاشا هەیه، که نه ویش له میسر ده ژیت. وا پێ ده چیت محهمەد سالیح حوسنی برازای غالب به گ بیت⁽⁴⁾.

(۳) عەلى غالب به گ:

سکریتیری شه خسی جه نه پال شەریف پاشا بوو، وا پێ ده چیت مامی محهمەد سالیح حوسنی بیت. شەریف پاشا حەزى ده کرد بینیریته کوردستان بۆ ناماده کردنی هوزه کان بۆ هاوکارى هاوپه یمانه کان و بۆ نه وه ی پاوێژیان بکات چون پێویسته وا به باشی رهفتاریان له گەل بکه ن (واتا له گەل هاوپه یمانه کاندای-ک.م.)، تاییهت له گەل به ریتانیای گه وره دا، پێشنیاریشی بۆی کردووه بچیته میسر بۆ دیدەنى میجر نۆبیل و له گەلى بچیته حەلب و کوردستانی پۆژئاوا. وا دیاره نه ویشی خستۆته نه ستۆی عەلى غالب به گ که هوزه کانی کورد هان بدات داوا (له هاوپه یمانه کان-ک.م.) بکه ن شەریف پاشا بکریته میری کوردستان⁽⁵⁾.

(4) Ibid, P. 130.

(5) Ibid, P. 113.

(۴) حەمدی پاشای بابان:

گەلیتکمان ناوی حەمدی بەگی بابانمان بیستوو، که وهک میریکی لووت بەرز له بەغدا ژبانی بردۆتەسەر، هەر چەندە نووسەرانی لیستەکه تەنها چەند دیریکیان دەربارەى حەمدی بەگ نووسیوه، بەلام زانیارییهکیان تۆمار کردوو، که من بەش بەحالی خۆم دەربارەى ئەو پیاوه نەمدەزانی، ئەو زانیارییهش دەربارەى کبریای حەمدی بەگ، ئەمەیش دەقی قسەکانە:

((حەمدی پاشای بابان^(۵)): له پۆزگاری تورکهکاندا مۆتەسەپیفی عەمماره بوو، کاری تری کارگێری کردوو، بەلام دەمی سالتە خۆی تەقاویت کردوو و له بەغدا نیشتهجی بووه. دواى داگیرکردنی بەغدا پیشنیارمان کرد تەقاویتیهکەى بەردەوام بێت، بەلام قەبوڵی نەکرد، گوتی هیچی نەکردوو تا شایانی ئەو تەقاویتیه بێت. پیرەمێردیکی ئیسک سووکە))^(۶).

(*) ((حەمدی بابان (۱۸۷۰ — ۱۹۶۰): جەمال بابان له کتیبی (اعلام الکورد)دا بەزمانی عەرەبی له بارهیهوه نووسیویه: کۆری محەمەد رەشید پاشایه، که بەخدیوی ناسراوه، رەچەلهکی دەجێتەوه

(۵) سمکۆی شکاک:

هه مان فایلی وه زارهتی هه نده رانی حوکه متی به ریتانی که م باسی سمکۆی شکاکیش ناکات، لیره دا چند نمونه یه کی ماناداری ئه و قسانه ده خهینه بهرچاو که شایانی وردبونه وه و لیکدانه وه و هه لسه نگانندن، که ده لیت:

سمکۆی شکاک (؟ - ۱۹۳۰)

((به ره جهنگ (جهنگی به که می جیهان-ک.م.) سمکۆ ده ی توانی نزیکه ی دوو هه زار چه کداری سواره و پیاده کۆ بکاته وه، به لام له وانه یه ئیستا (واتا دوی نزیکه ی پینج سالان-ک.م.) ژماره ی پیاوه کانی نه گاته له سه دا ده ی ئه و ژماره یه)).

هه روه ها ده لیت:

((له ریگه ی پۆسته وه بۆمبایه ک بۆ سمکۆ نیردرا، وه ک ده لیتن ئه و کاره پیلانی کاربه ده ستانی حوکه متی ئیران بو، کاتیک زه رفه که ده که نه وه و ده ته قیتته وه بیستوپینج که س له پیاوه کانی ده کوژرین و ژماره یه کی له وه یش پتریان لی زامدار ده بیت)).

سه ر خالید پاشای بابان. خۆیندنی له نه سه نه بۆل ته و او کردوه، له سه ر ده می سولتان عه بدولعه مید دا بانگه وازی ئازادی کړدوه، بۆیه ماوه یه ک خراوه ته زیندان، دوی مه مشروته ی سالی ۱۹۰۸ ئازاد کړاوه، دواتر گه راوه ته وه به غدا تا مولکه کانی باوکی له حارسیه و شوینه کانی دیکه به پتیه بیات. دوی ئه وه ی ئینگلیز لیتی دېرۆنگ ده بن، شا فه یسه لی به که م ده ستی به سه ر مولکه کانیدا ده گرت، پاریزه ری له له نده نیشه وه بۆ هینا، به لام سوودیکی ئه وتۆی نه بوو، بۆیه به غدای جیهیتشت و چوو له نده ن دانیش، دواپۆژه کانی ژبانی زۆر به ناخۆشی به سه ر بردوه -ع.زه نگه نه)).

(6) Ibid, P. 115.

دیسانہ وہ دلالت:

((ہمیشہ لہ قسہ کانیدا خوی وہ ک لایہ نگری بہ ریتانیہ کان نیشان دہ دات))⁽⁷⁾.
 بہر لہ وہی کوتایی بہ م بابہ تہ بہینین جاریکی تر دینہ وہ سہر باسی سمکوی
 شکاک، چونکہ ناوی نہ وو ژمارہ یہ ک کہ سایہ تیی کوردی تری وہ ک شیخ مہ حموودو
 یاوہرہ کانی لہ راپورتہ کہی گ. جیندا، کہ لہ ہمان فایلدہ ہ لگراوہ، ہاتوہ.

(7)Ibid, P. 118.

شیخ مهحمود و یاوه‌ره‌کانی

که م سهررداری کورد به راده‌ی
 شیخی به‌رده‌قاره‌مان ناوی له‌ناو
 به‌لگه‌نامه نه‌ینییه‌کانی حوکمه‌تی
 به‌ریتانیدا هاتوو، تایبته له
 به‌لگه‌نامه‌کانی هه‌ردووک وه‌زاره‌تی
 هه‌نده‌ران و موسته‌عمه‌راتی ئه‌و
 حوکمه‌ته‌دا، بۆیه‌کا ده‌بوو شیخ و
 هاوه‌ل و هاوده‌مه‌ نزیک و
 دلسۆزه‌کانی شوینی تایبته‌تییان له
 ناوه‌رۆکی لیسته‌ی ناوه‌کانی ناو
 ئه‌م راپۆرت‌ه‌دا هه‌بیته، و له
 خواره‌وه پۆخته‌یه‌کی ئه‌م
 باسه‌یش پیشکەش ده‌که‌ین:

(٦) مه‌حمود خانی دزلی:

یه‌کێک بوو له یاریده‌ره
 نزیکه‌کانی شیخ مه‌حمود، له‌گه‌ل
 بیاوه‌کانیدا له هه‌ورامانه‌وه بو

یاریده‌ی شیخ هاته سلیمانی، ده‌رباره‌ی دزلی ده‌لیته:

((مه‌حمود خان خه‌لکی هه‌ورامان و له بنه‌ماله‌ی ره‌زاوه... ژماره‌ی لایه‌نگرانی سی
 سه‌د تا چوارسه‌د سواره‌ده‌بن، له‌کاتی یاخیبوونه‌که‌ی شیخ مه‌حمودا (سالی ١٩١٩-
 ک.م.) دایه‌پال شیخ، به‌لام زوو لیتی ته‌کییه‌وه‌و به‌پاره‌یه‌کی زۆرو ژماره‌یه‌ک و لاخ و
 تالانییه‌وه‌گه‌رایه‌وه‌ ناو سنووری ئێران))^{(٨)*}.

(8) Ibid, P. 25.

(*) ((مه‌حمود خانی دزلی: (١٨٧٠ - ١٩٤٦): کۆری "عەزیزخان" ی کۆری "بارام بەگ" و دایکی

ناوی "پیرۆزه" یه کچی "حەسەن سولتان" ی گەره‌ی هه‌ورامانه، دایکی به‌بنه‌ماله ده‌چیته‌وه سه‌ر شیخانی (عه‌بابه‌یلی).

مه‌حموود خان، له‌سالی ۱۸۷۰دا، له‌ئاوایی (دزلی) ی ناوچه‌ی (هه‌ورامانی ته‌خت) له‌دایک بووه، دوا‌ی کۆچی دوا‌یی باوکی ده‌بیته جینشینی ئه‌و، له‌به‌ر لیها‌توویی و پڕ ده‌سه‌لاتی، ئه‌وه‌نده نابات، وه‌کو پیاوێکی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ی کورد و سه‌رۆک عه‌شیره‌تێکی به‌ده‌سه‌لاتی پۆزه‌لاتی کوردستان ده‌ناسریت. له‌ژبانی خیزانیدا چه‌ند ها‌وسه‌ریکی هه‌بووه، دواترینیان "نازیف خان" ی کچی "مه‌حموود خدر" ی سه‌رداری هه‌مه‌وه‌ند بووه، له‌سه‌رجه‌می ها‌وسه‌ره‌کانی یانزه کو‌بو شه‌ش کچی بووه، زۆربه‌یان کۆچی دوا‌ییان کردووه هه‌ندیکیشیان ما‌ون.

ناوبراو له‌ئه‌نجامی تیکۆشان و گیانی به‌ره‌هه‌ستکاریدا، له‌سالانی جیا‌وا‌زدا چه‌ندین جار ده‌ربه‌ده‌ر کراوه و خراوه‌ته‌گرتووخانه‌کانی (هیندستان، سه‌نه، قه‌سه‌ری قاچار، هه‌نیدی، پومادی، سه‌لیمانی، که‌رکوک، به‌غدا)، زۆر جار‌یش به‌ده‌سته‌سه‌ری په‌هه‌ندی شاره‌کانی ئێران و عێراق کراوه.

خانی دزلی، پیاوێکی قه‌سه‌ خۆش و دلته‌رو بێن فیز و تا‌بلتی نان بده‌و به‌خه‌شنده بووه، له‌سه‌رده‌می ئه‌و‌دا ئا‌واییه‌کانی ئه‌و بپوونه په‌نا‌گه‌و دا‌لده‌ی ئه‌و که‌سه‌نه‌ی که له‌ده‌ست پۆزه‌ داگیرکه‌ره‌کان هه‌لاتوون و له‌م مه‌له‌به‌نده‌دا هه‌سا‌ونه‌ته‌وه، خۆیشی چه‌ندین جار به‌ره‌و پو‌وی پۆیمی قاچار‌ی و په‌زا شا‌و حه‌مه‌ی کو‌ری بووه‌ته‌وه، له‌باشووری کوردستان‌یش په‌یوه‌ندییه‌کی به‌تین و دا‌نه‌پرا‌وو برا‌یا‌نه‌ی له‌گه‌ڵ زۆر له‌ سه‌رکرده‌کانی کورد هه‌بووه، له‌وانه "سه‌مکۆی شکاک" و دواتر‌یش "مه‌لا مسته‌فای بارزان" له‌گه‌ڵ "شیخ مه‌حموودی حه‌فید زاده‌ی به‌رزنجی" دا په‌یوه‌ندی تایبه‌تی وای هه‌بووه، ته‌نانه‌ت نو‌وسه‌رو مێژوونو‌وس "په‌فیع حه‌لمی" له‌ یادداشته‌کانیدا (به‌ پا‌له‌وانی یه‌که‌می شیخ مه‌حموودی دا‌نا‌وه)، ئه‌وه‌بوو شکستی به‌داروده‌سته‌ی ئه‌مپه‌ریالیزمی ئه‌نگلیز هه‌تا‌وه، له‌دوا‌ی شه‌پی ده‌ریه‌ندی با‌زیان و له‌سه‌ر دا‌وای ئه‌نگلیزه‌کان خانی دزلی گه‌را‌وه و نێردرا‌وه بۆ تاران و ئه‌نجا بۆ به‌غدا و له‌وێشه‌وه بۆ هیندستان، له‌سالی ۱۹۴۶یشدا له‌ئه‌نجامی فرۆفیل و ته‌له‌که‌بازی فه‌رمانه‌روایی ئێران، به‌ده‌ستی ئه‌فسه‌ریکی ئێرانی له‌که‌لی "مله‌ خورد"، که ده‌که‌وتته سه‌ر سنووری ئێران و عێراق‌وه، ده‌رمان خوارده‌که‌رت و دوا‌ی تۆ پۆزه‌و پو‌ودا‌وه پڕ له‌ناسۆره‌ کۆچی دوا‌یی ده‌کات.

بۆ هه‌موو ئه‌و زانیارییه‌وه‌می ته‌ریش، بنه‌ۆه: مه‌حموود خانی دزلی - شه‌وه‌شگه‌ی پۆزه‌لاتی کوردستان، عومه‌ر مارف به‌رزنجی، چاپی دو‌وه‌م، چاپخانه‌ی نو‌وسینگه‌ی ئازاد بۆ چاپه‌مه‌نی، سه‌لیمانی ۲۰۰۰ - ع. زه‌نگه‌نه))

(۷) سهید نهحمه د^(*):

((خزمی شیخ مهحموده. له لایه ن شیخه وه وه فدی کوردستانی باشوور نیردرا بۆ لای جه نه پال شریف پاشا به نیازی نه وه ی عه ززی دیدی کوردی باشوور بۆ کۆنگره ی ناشتی (له پاریس - ک.م.) بکات، به هۆی یاخیبوونه که ی شیخ مهحموده وه له میسر ریگه ی پی نه درا. سهید نهحمه د، په شید زه کی به گی له گه ل⁽⁹⁾ بو))

(*) سهید نهحمه دی به رزنجی ۱۸۸۸-۱۹۶۶/۶/۵: نه ندامتی وه فدی کوردستانی جنووبی بۆ کۆنگره ی ناشتی له پاریس بووه بۆیه نازناوی (مه ره خه س) ی هه لگرتووه، هه روه ها ره نیسی نه منیه تی عمومی دووم (حکومه تی کوردستان)، ره نیسی مالییه و گوومرگ و یاوه ر و سه ر کاتی شیخ، سه یه م حکومت نوینه ری تاییه تی شیخ بۆ دانوستان و گفتوگو تا هه زارو نۆسه دو بیست و سه فته. سه رچاوه ی نه م پیناسه یه و وینه که ی کتییی (ئه لبوومی شیخ مهحمودی هه فیده) ه که له بلاوکراوه کانی (بنکه ی ژین) و ناماده کردنی (سدیق صالح) ه وینه ی ناوبراویشی له ئه لبوومی به دریه خانی سهید نهحمه دی به رزنجی وه رگرتووه - ع. زه نکه نه.

(9) Ibid, P. 140.

(٨) پرهشید زهکی بهگ^(*):

((خه لگی سلیمانیه، شیخ مهحمود له تهك سهید نهحمه ددا وهك وهفد ناردی بۆ لای شهریف باشا بهو نیازهی دیدی کوردی باشوور عهززی کۆنفرانسیسی

(*) ((پرهشید زهکی کابان (١٨٧٦ - ١٩٤٠): کوربی مهعروف کوربی عهزیزه، لهشاری سلیمانی له دایک بووه، لهئهستهنبۆل خویندننی تهواو کردووه، دواتر بۆته ئهئندازیار لهسهردهمی دامهزاندنی حکومهتی کوردستانی جنوبي لهسالی ١٩١٨ - ١٩١٩ دا وهکو نوینهری حکومهتهکهی شیخ مهحمودو خه لگی کوردستان، بهمه بهستی داواکردنی ههقی کورد، لهگهڵ سهیید نهحمه دی نهقیب ناردوویانه بۆ پاریس تا لهوێ پهیوهندی به (شهریف پاشا) وه بکهن و دهنگی خویان بدهن به ئهوه، بهلام بهداخه وه دواي نهوهی ئینگلیزهکان نیوانیان لهگهڵ شیخ تیکچوو - نهوه بوو فه ره نسویه کان لهگهڵ سهیید نهحمه دی هاوڕینی له بهیرووت گرتیان و دواتر له مووسڵ حوکمیان داو ماوه یهك لهوێ به دهست به سهری مایه وه، جگه لهوه پرهشید کابان نهك پهروه رده کارێکی ناسراوی مندالانی کوردی سهردهمی خۆی بووه، به لکو کومه لێک له بیاوانی عهراقیش له سهر دهستی ئهوه پیگه بهشتوون.

پرهشید کابان جگه له زمانی کوردی، چه ند زمانێکی دیکه ی وهکو عه ره بی و تورکی و فارسی و فه ره نسویه زانیوه، جگه له کتیبی (اعلام الکرد) و (سدیق صالح) ی هاوکارمان له (گۆفاری په یفین) یش له سهری نووسیه، ههروه ها یهك له ژماره کانی گۆفاری (سلیمانی) یش وینه که ی بلوکردۆته وه، مۆری نوینه رایه تیه که یمان بۆ پاریس له له ٥٥ ی نه م کتیه داناوه - ع. زهنگه نه)).

ناشتی بکن، له میسر به هۆی یاخیبوونهکەى شیخ مەحمودەوہ رینگەى پى
نەدر))⁽¹⁰⁾.

(۹) دوکتۆر میهران:

((ئەرمەنییە و نیشتهجى به غدايە، دەلێن دژى ئیمة (واتا ئینگلیز-ک.م.م.)
پیلانى له گەل شیخ مەحموددا گێراوه))⁽¹¹⁾.

لێرەدا بە پێویستی دەزانم ئەم راستییە تۆمار بکەم: کاتى کەوتە
خوێندنەوہى ئەم لیستەى ناودارانى کوردستانی سالى ۱۹۱۹هـ، زۆر بەخیرایى بە
دووی ناوی موشیری حەمەى سلیمانى هەمەوہندا گەپام، چونکە ئەگەر خیانهتى
ئەو پیاوہ راست بێت، گوايە رینگەى دەربەندى بازىانى نیشانى جەنەرال فریزەر
داوہ، ئەوہش بۆتە هۆى شکاندنى شیخ، ئەوا دەبوو موشیر شوینىکى دیارى لەو
لیستەیدا بۆ تەرخان بکرایە، چونکە پى تىناچیت ئەگەر ئەو دەنگوباوہ راست
بێت ناوی موشیری حەمەى سلیمان لە کوولەکەى تەپیشدا، نەک لە راپۆرتىکى
نەینیدا نەهینریت. لە کاتیکدا باسى دوکتۆر میهرانى ئەرمەنى، کە باوہر ناکەم
کەسیکمان ناویمان بیستبیت، لە لیستەکەدا تۆمار بکریت تەنھا لەبەر ئەوہى
پێوہندیى بە شیخ مەحمودەوہ هەبووہ.

(۱۰) شیخ مەحمود:

ناوی شیخ مەحمود، بە پى سروشتى رووداوہکانى کوردستان و پۆلى
کەسایەتییەکانى، لە لیستەکەدا زوو زوو دیتە پيشەوہ، وێرای ئەوہى شوینىکى
تایبەتى بۆ ناوی خۆى تەرخان کراوہ. لەویدا نووسەرانى بەلگەنامەکە بە چروپى
باسى دەسەلاتى زۆرى شیخ و دوژمنایەتیی بەرانبەر حوکمەتى عوسمانى و کوشتنى
شیخ سەعیدى باوکى، لە کانونى دووہمى سالى ۱۹۰۹دا، لە موسل و هەلویستى لە
سالەکانى جەنگى یەکەمى جیھانداو شەپى دەربەندى بازىان و یەخسیرکردنى بە

---

(10) Ibid, P. 138.

(11) ئەمە دەقى ئینگلیزییە کە بەتێ:

((Dr. Mihran... An Armenian, resident in Baghdad, said to be conspiring with Shaikh Mahmoud against us)). (Idia, P. 131).

برینداری له گه ل شیخ محمەد غەریبی نامۆزایدا دەگەن جۆری. داپشتن و زاراوەکانی
 ئەو بەشەیی که باسی دانانی شیخ محموود بە بەرپررسی کوردستان دەکات سەرئەنجام
 رادەکێشیت، ئەمەیی لای خوارەو دەقی وەرگێرانی ئەو بەشەییە:

((که کەرکوکمان گرتەو⁽¹²⁾ (شیخ محموود-ک.م.) هاتە لامان و لە ئەنجامدا
 کانونی یەکەمی ساڵی ۱۹۱۸ بە یەکجاری کرایە سەرۆکی کۆنفیدرالی کوردی))⁽¹³⁾.
 شایانی باسە شیخ محموود دووهم ناوی ناو لیستەکی گ. جێبە، بۆیەکا
 ئەویش، وەک سمکۆی شکاک، بەر لە کۆتایی ئەم بابەتە دێینەو سەری.

---

(12) لە کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهاندا هێزەکانی بەریتانیا دووچاران شاری کەرکوکیان داگیرکرد،
 جاری یەکەمیان لە ژێر فشاری عوسمانییەکان ناچار بوون بۆ ماوەیەکی کورت پاشەکشێ بکەن و نۆدی
 نەخایاند داگیریان کردەو.

(13) ئەمەیش دەقی ئینگلیزییەکیەتی:
 ((When we re-occupied Kirkuk he came in to us and was finally appointed head of
 the Kurdish confederacy in December, 1918)) (P. 143).

به‌درخانیه‌کان و نه‌وه‌ی شیخ عوبه‌یدوللا

به‌کێک له‌و لایه‌نانه‌ی ئه‌م لیسته‌یه‌ که سه‌رنج را ده‌کێشیت به‌کیه‌تی خاکی کوردستان و تیکه‌لاوی پرسی کورده‌ تێیدا، شیخ مه‌حموودو شه‌ریف پاشای کوردستانی باشوور شان به‌ شانی شیخ عوبه‌یدوللا‌ی نه‌هری و سمکۆی شکاکی کوردستانی پۆژه‌لات و به‌درخانیه‌ی نه‌وه‌ی جه‌میل پاشای کوردستانی باکوورو پۆژئاوا پیکرا ناویان له‌سه‌ر لاپه‌ره‌کانی دین.

به‌ وینه‌ له‌ لاپه‌ره‌ شه‌شی (ته‌واوکه‌ری لیسته‌که‌) دا زانیاری وردو به‌نرخ ده‌رباره‌ی به‌درخانیه‌کان، تایبته‌ سوره‌یا به‌درخان، تۆمار کراوه‌، هه‌ر له‌ ویشدا ناوی زوبه‌یدی کوپی به‌درخان پاشای گه‌وره‌ هاتوه‌ که من بۆ خۆم تا ئیستا ناویم نه‌ له‌ هیچ سه‌رچاوه‌یه‌کدا دیوه‌و نه‌ له‌ که‌سیشم بیستوه‌⁽¹⁴⁾. له‌ لیسته‌که‌دا ده‌رباره‌ی زوبه‌ید به‌درخان، ده‌لێت:

((له‌ دیمه‌شق ده‌ژی، شه‌خسیه‌تی زه‌عیفه‌، پیاویکی کۆمه‌))⁽¹⁵⁾. به‌ر له‌وه‌، به‌ سیازده‌ لاپه‌ره‌، لیسته‌که‌ باسی شیخ عوبه‌یدوللا‌ی نه‌هری و نه‌وه‌کانی ده‌کات، تایبته‌ سه‌ید ته‌های به‌ناوبانگ، ده‌لێت:

((سه‌ره‌تای هه‌شتا‌کانی سه‌ده‌ی تۆزده‌ له‌شکری شیخ عوبه‌یدوللا‌ خۆی ده‌دا له‌ ۳۰ هه‌زار چه‌کدار، دوا‌ی نوشوست هه‌تانی راپه‌رینه‌که‌ی دوورخراوه‌ نه‌سته‌موول و تا کۆچی دوا‌یی له‌گه‌ل شیخ عه‌بدولقادری کوپه‌ گه‌وره‌یدا له‌وی مایه‌وه‌^(*). عه‌بدولقادر له‌ نه‌سته‌موول مایه‌وه‌و بووه‌ نه‌ندامی په‌رله‌مانی پژیمی نوێی ئه‌و ولاته‌. عه‌بدولقادر نه‌ندامیکی ناسراوی ئه‌و کۆمه‌له‌ کوردیه‌ی نه‌سته‌مۆله‌ که بۆ سه‌ربه‌خۆیی کوردستان تیده‌کۆشیت. پێوه‌ندی له‌گه‌ل سه‌ید ته‌هادا خراپه‌)).

لێره‌دا یادداشته‌که‌ زانیاریه‌کی بایه‌خدارو ده‌گمهنی بۆ تۆمار کردوین ده‌رباره‌ی که‌له‌که‌ بوونی سه‌رمایه‌ (تراکم رأسمال) له‌ کوردستاندا که‌ دیارده‌یه‌کی

---

(14) ته‌نها له‌به‌لگه‌نامه‌یه‌کی تری هه‌مان وه‌زاره‌تدا ده‌قی ئه‌و پرسته‌یه‌ ده‌رباره‌ی زوبه‌ید به‌درخان دوویات بۆته‌وه‌. بروه‌نه‌: د. ولید حمیدی، الکرد وکُردستان فی الوثائق البريطانيه‌، ص ۴۴۵، الملحق ج.
(15) N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan, June 1919, P. 154.

ئابووری-کۆمه‌لایه‌تی-سیاسی گرنگه و به‌کێکه له ئه‌نجامه‌کانی تیکه‌لبوونی کوردستان به‌بازاری سه‌رمایه‌داری جیهانه‌وه، له‌و باره‌یه‌وه ده‌لێت:

((شیخ سدیقی کوپه‌ پچوکی عوبه‌یدوللا له‌ کوردستان مایه‌وه (واتا وه‌ که‌ بدولقادی برای له‌ نه‌سته‌مول له‌گه‌ڵ باوکیدا نه‌بو-ک.م.)، له‌ جێگه‌ی باوکی، که‌ دوور خرابووه، بووه‌ سه‌رۆکی هۆزه‌که‌یان .وه‌ک ده‌لێن گه‌وره‌ترین قاچاغچی تووتنه‌ له‌ سه‌رانسه‌ری جیهانداو حسابی بانقی تایبه‌تی خۆی هه‌یه‌ له‌ ئینگلته‌ره له‌ (بانکی نیشتمانی و ناوچه‌یی) (National and Provincial Bank)، کۆشکی له‌ نه‌هری یه‌کێکی تره‌ له‌ قارتۆنه‌ دروست کردووه، ساڵی ۱۹۰۷ کۆچی دوایی کرد)).

ده‌رباره‌ی سه‌ید ته‌هاش ده‌لێت:

((سه‌ید ته‌ها: پیاویکی زۆر که‌ته‌وه‌له‌وه، ته‌مه‌نی نزیکه‌ی بیستوهه‌شت ساڵه‌، به‌لام گه‌وره‌تر دیاره‌، به‌رگی نه‌ه‌روپایی ده‌پۆشیت، وا دیاره‌ مرۆفیتی خۆش مه‌شره‌به‌، دانیشتن له‌گه‌ڵی زۆر خۆشه‌. به‌ر له‌ جه‌نگی (یه‌که‌می جیهان-ک.م.) سه‌ید ته‌ها پێوه‌ندی گه‌لیک نزیکه‌ له‌گه‌ڵ روسه‌کاندا هه‌بوو، جارێکیان میوانی شه‌ره‌ی کۆنسولی روسی بووه‌، بۆ خۆی ده‌لێت ته‌نانه‌ت له‌و پۆژانه‌یشدا هه‌ر بۆ دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی کوردی کاری کردووه‌ و پیتی و بووه‌ که‌ پڕۆژه‌یه‌کی له‌و بابته‌ ته‌نها به‌ حیمایه‌ی روسیا سه‌رده‌گریت، دیار بوو روس گه‌لیک له‌ ئێرانیه‌کان نیزامپاریزتر بوون. له‌م پۆژانه‌دا ده‌نگوباویک هه‌یه‌ گوايه‌ سه‌ید ته‌ها بۆته‌ گاورد^(*)، له‌ پاو بۆچوونه‌ ئاینیه‌کانیدا به‌ هیچ جۆر توندپه‌و نییه‌، سه‌ید ته‌ها نه‌ ده‌خواته‌وه‌ و نه‌ جگه‌ره‌یش ده‌کیشیت. پۆژانی هه‌راکه‌ی ورمی هه‌موو نه‌له‌مانه‌کانی نه‌و شاره‌ په‌نایان برده‌ لای نه‌و باش پیشوازیی کردن.

به‌ هۆی فشاری زۆر درێژخایه‌نی روس و تورکه‌وه‌ ئیستا باری ده‌رامه‌تی سه‌ید ته‌ها به‌ جارێک په‌ریشانه‌و هیژو ده‌سه‌لاتی جارانی نه‌ماوه‌، کۆشکه‌که‌ی له‌ نه‌هری کاول کراوه‌، روسی شه‌مدینیان تالان کرد، نیوه‌ی پیاوه‌کانی سه‌ید ته‌ها یا بلّوه‌یان لێ کردووه‌ یاخود کوزراون، ئه‌م دیاره‌یه‌ سه‌رجه‌می کوردستانی

(*) ((بۆ لیکدانه‌وه‌ی ئه‌م پرسه‌ بنۆه: په‌راویزمان له‌بابه‌تی دووه‌می ئه‌م کتێبه‌دا-ع.زه‌نگه‌نه))

گرتخته‌وه، به لّام ئه‌وانه‌ی له مهرگ قوتار بوون ئیستا باشتر چه‌کدارن، به شیک له غولامه‌کانی باوکی له‌گه‌ل شیخ عه‌بدولقادر برایدان^(*)، پیوه‌ندی نیوان سهد ته‌ها زۆر فراوانه و ده‌توانیت کۆنترۆلی ئه‌و ناوچه‌یه بکات که که‌وتۆته نیوان باش قه‌لاو په‌واندزو ئۆشنۆ (شنۆ) و ورمیوه، هه‌رچۆن بێت سهد ته‌ها به‌گشتی له کوردستاندا پیاویکی پێزداره‌و سه‌نگی ئایینی خۆی هه‌یه. ئیسماعیل ناغا (سمکۆ)ی په‌هه‌بری شکاک له‌ ریگی ژن و ژنخوازییه‌وه خزمیکی نزیکی سهد ته‌هایه‌و هه‌مان کات دوو هاوپی گیانی به‌ گیانین. سهد ته‌ها مولکیکی زۆری له ده‌ستی ورمی هه‌یه‌و به‌ پیتی نه‌ریتی بنه‌ماله‌که‌ی دژ به‌ ئیرانه‌و به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی توندو تۆل به‌ستراوه‌ته‌وه به‌ کوردی نازه‌ریا‌بجانه‌وه.

(*) ((له‌بابه‌تی دووه‌می ئه‌م کتێبه‌دا که باسی سهد ته‌ها کراوه، له‌ناو جوت که‌وانه‌یه‌کدا د. که‌مال که باسی په‌یوه‌ندی ئه‌و زاته‌ی له‌گه‌ل شیخ عه‌بدولقادر کردووه به‌ (برای) ئه‌و زاته‌ی دانا‌بو، به‌بێ سێ و دوو ئه‌م وشه‌یه‌م کردبووه (مام)، به‌لام وه‌کو لیته‌دا ده‌بینین ئه‌و هه‌له‌یه‌ وادیاره له‌ئه‌سلی به‌لگه‌نامه‌که‌دا هه‌یه بۆیه که‌وته گومانه‌وه، له‌سه‌ر ئه‌و پرسه‌ په‌یوه‌ندییم به‌ "عبدالرحمن الشیخ علاء الدین النقشبندی" هه‌ کرد، ئه‌ویش کتیبی (السادات النقشبندیه)یه‌که‌ی خۆی بۆ ناردووم که له‌سالی ۱۹۹۸دا له‌هه‌ولێر چاپ و بلا‌وکراوه‌ته‌وه، له‌ناو کتیبه‌که‌شدا په‌ر په‌ کاغه‌زێکی بۆ دانا‌بووم، سه‌رجه‌له‌ی خانه‌واده‌که‌ی "سهد ته‌ها"ی تیا‌دا نووسرا‌بووه، ئه‌وه‌بوو دُنیا بوومه‌وه که سهد ته‌ها کوپی ئه‌و (شیخ محمه‌د سه‌دیق)ه‌یه که له‌به‌لگه‌نامه‌که‌دا به‌پیاویکی سه‌رمایه‌دار ناوی هاتووه، وا دیاره هه‌ر له‌ زوویکه‌وه په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل شیخ عه‌بدولقادر خراب بووه، به‌لگه‌شمان بۆ ئه‌و بۆچوونه ئه‌وه‌یه ئه‌وه‌تا له‌بیره‌وه‌رییه‌کانی ئه‌و که‌سانه‌ی به‌شداری بزوتنه‌وه‌ی پزگاریخواری کوردیان کردووه ئه‌و پرسه‌ باسکراوه، له‌وانه‌ زنا‌ر سلۆپی ده‌لی: (حاجی مووسا به‌گ سه‌رۆکی خێلی کارچکان له‌گه‌ل سهد ته‌های برزای سهد عه‌بدولقادر ئه‌فه‌ندی هاتبووه ئه‌سته‌نبۆل که له‌لایه‌ن ئه‌ندامانی جه‌معیه‌تی ئیتیحادو ته‌ره‌قیدا بۆ ناشتکردنه‌وه‌ی له‌گه‌ل مامۆیدا هینابوویانه ئه‌م شاره)، که‌واته شیخ عه‌به‌یدوللا ته‌ها دوو کوپی هه‌بووه، شیخ عه‌بدولقادر، که له‌سالی ۱۹۲۵دا له‌دیاره‌که‌ له‌گه‌ل محمه‌دی کوپی له‌سێداره‌ درا. "شیخ محمه‌د سه‌دیق"یش که ئه‌و سه‌رمایه‌داره‌ی ئه‌ هه‌لکه‌وتوووه که به‌لگه‌نامه‌که‌ باسی ده‌کات، ئیستا هه‌ج گومانی نامینی ئه‌و زاته‌ی دواییان باوکی سهد ته‌هایه، وا پێده‌چێ ئه‌و ناخۆشیه‌ی "سهد ته‌ها"ش له‌گه‌ل شیخ عه‌بدولقادر مامی له‌به‌ر ئه‌و موک و سامانه‌ بووه که باوکی ئه‌و پێکیه‌وه‌ی نابوو - ع. زه‌نگه‌نه))

که لیک زه‌حمه‌ته بتوانین به وردی وینه‌ی ده‌روونی س‌ه‌ید ته‌ها بکیشین، دوکتور ویگرام⁽¹⁶⁾ به که‌سیکی نزمی که م وینه‌ی داده‌نیت. هرچون بیت ویگرام بۆ خۆی س‌ه‌ید ته‌های نه‌دیوه، برپاره‌که‌شی له‌سه‌ر بنچینه‌یه‌کی زۆر لایه‌نگرانه‌ی به‌سه‌رهاتیکی گاوره‌کان دارشتووه، مایسی سالی ۱۹۱۹ کاتیک س‌ه‌ردانی په‌واندنو به‌غدای کرد س‌ه‌ید ته‌ها هیچ نه‌بیت به روکه‌ش وه‌ک س‌ه‌رداریکی باش و گومان لی نه‌کراو هاته به‌رچاو، بی هیچ جۆره ئیدیع‌او تروفیزیک ناماده‌یی خۆی بۆ یاریده دانی (به‌ریتانیه‌کان-ک.م.) ده‌ریپی، خۆ نه‌گه‌ر نه‌مه‌ی شانۆگه‌ریی (ته‌مسیل) بووبیت نه‌وا بی نه‌ندازه س‌ه‌رکه‌وتوو بوو له نواندن پۆله‌که‌یدا.

س‌ه‌ید ته‌ها: بیروبوچوونی وردی هه‌یه، خۆینده‌وارنکی چاکه، کوردی و فارسی و تورکی و که‌میکیش رووسی ده‌زانیت. پی‌ی وایه، هرچون بیت، ناتوانیت (له گیتزای نه‌م پۆزگاره‌دا-ک.م.) بیریکی به که‌ک ده‌ریاره‌ی سیاسه‌تی دواپۆز داپۆزیت. له‌وانه‌یه نه‌وه‌ی کۆسپ بیت له‌به‌ر ده‌م که‌ک وه‌رگرتمان له س‌ه‌ید ته‌ها له کوردستاندا پتوه‌ندییه نزیکه‌کانییه به بزوتنه‌وه‌ی دژ به ئیران له نازه‌ربایاندا))⁽¹⁷⁾.

پیم وایه نه‌گه‌ر په‌فیک حیلمی و نه‌حمه‌د خواجاو نه‌حمه‌د ته‌قی نه‌م زانیارییه وردانه‌یان له‌به‌ر ده‌ست بوایه ده‌یاننوانی قوولتر تیشک به‌اونه س‌ه‌ر نه‌و لاپه‌په‌یه‌ی میژووی کورد له‌و پۆزگاره‌داو باشتر له‌وه بگه‌ن بۆچی و چۆن ئینگلیزه‌کان، دوا‌ی نه‌وه‌ی هیوایان به شیخ مه‌حمود نه‌ما، ویستیان پشت به س‌ه‌ید ته‌ها ببه‌ستن و هینایانه ره‌واندن.

---

(16) ده‌ریاره‌ی ویگرام بیوانه کتیه‌که‌ی خۆی و براکه‌ی که جهرجیس فتح الله سالی ۱۹۷۱ له به‌غدا به عه‌ره‌بی به ناوی ((کردستان مهد البشرية)) وه‌ه بلاوکردۆته‌وه. ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی ناراس چاپی دووه‌می له سالی ۱۹۹۹ دا له هه‌ولێر بلاوکردۆته‌وه.

(17) N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan, June 1919, P. 141.

سمکۆ و شیخ مهحموود له راپۆرتەکەى گ. جیبدا

هەك بەر له ئیستا ئاماژەمان پێ داوه بەشى چوارەمی هەمان فایلی وهزارەتى هەندەراتى حوكمەتى بەریتانى بۆ یادداشتەكەى گلاواین جیب تەرخانكراوه، كه بەلایەنى كەمەوه شەش سال دواى لیستەى ناودارانەكەى كوردستان ئاماده كراوه. هەك گوتمان: ئەو یادداشته پازده لاپەرەییە سێزده لاپەرەى بۆ كورد تەرخان كراوه. مەبەستى سەرەكیمان، لە پیشكەش كردنى پوختەى ئەو راستییانەى گلاواین جیب دەربارەى سمکۆى شكاک و شیخ مهحموود تۆماری كردوون، ئەوهیە تیشك بەاوینه سەر بەشێك له وانهكانى میژووی كورد، هەلبەت مایەى نێگەرانییه تواناو دەسهلاتى یهكێكى هەك سمکۆ پۆژ بە پۆژ رووی له نشیوی بوویت تا وای لێهات رەزا شا بتوانییت بە ئاسانى زەفەرى پێ بهینییت. دواى پیشهكییەكى كورت سمکۆ یهكەم ناوی لیستەكەى گلاواین جیبە كه دەربارەى دەلیت:

عەسكەرى كوردستان

ریزی دانیشتووی ناوهراست: ٤. فایەق کاکەمین ٥. رەشید عەبدولکەریم؟ ٦. قادر ئەفەندی قەرەداخی
 ٧. رەزا بەگی ئیسماعیل بەگ؟ ٨. سالح ساحتیب قران ٩. مەلا پێسکەندی؟ ١٠. یوونس عەبدولقادر
 ماہی ١١. ئەحمەد فەهمی؟
 راوهستاو: ریزی یەك له چهپهوه سێهەم كەس ئەمین رهواندزی
 سهراچاوه: دیاریی جهمال بابان بۆ کتیبی ئەلبیومی شیخ مهحموودی حەفید، ئامادهکردنی سدیق
 سالح، له بلاوکراوهکانی بنکەى ژین.

((ئیسماعیل ئاغا (سمکز) ره هه‌بهرتکی کوردی به‌ناویانگه، سال و نیویک ده‌بیت ناوی ژۆر له ناو ناواندا نه‌ماوه، به‌لام هه‌رچۆن بیت هه‌موو کات له‌وانه‌یه‌ بێته‌وه‌ مه‌یدان⁽¹⁸⁾ و هه‌ینده‌ی شیخ مه‌حمود له‌ سلێمانی و باشوور گێرمه‌و کێشه‌ بۆ حوکمه‌تی ئێران و ته‌نانه‌ت عێراقیش دروست بگات))⁽¹⁸⁾.

ناوی شیخ مه‌حمود دووهم ناوی نیو لیسته‌که‌یه، به‌شیکی ژۆری زانیارییه‌کانی گلا‌دوا‌ین ده‌رباره‌ی هه‌ولێ بهره‌وامی هه‌ردوو حوکمه‌تی عێراقی و به‌ریتانیایه‌ بۆ قابل کردنی حوکمه‌تی ئێرانی و خودی په‌زا شا بۆ هاریکاری له‌گه‌ڵیاندا بۆ به‌دیل گرتنی شیخ. هه‌روه‌ها گلا‌دوا‌ین باسی هاریکاری ژماره‌یه‌ک هۆزی کورد له‌گه‌ڵ شیخ مه‌حموددا ده‌کات و پێرای پێوه‌ندیی نیوان شیخ و میری قاجاری سالار نه‌لده‌وله⁽¹⁹⁾ که وه‌ک پیاویکی شیت ناوی ده‌بات⁽²⁰⁾.

دوا به‌ دوا‌ی نه‌وانه‌ گلا‌دوا‌ین دیته‌ سه‌رباسی ئه‌و فێرکه‌وان و میکانیکی به‌ریتانیانه‌ی کاتی خۆی فێرکه‌ جه‌نگیه‌که‌یان له‌لایه‌ن لایه‌نگرانی شیخ مه‌حموده‌وه‌ خراوه‌ته‌ خوارێ و خۆیان به‌ دیل گه‌راون و برا‌ونه‌ته‌ ناو خاکی کوردستانی ئێرانه‌وه⁽²¹⁾.

گلا‌دوا‌ین جیب له‌لا‌په‌ره‌ی دواتری یادداشته‌که‌یدا، باسی جافه‌ر سو‌لتان و کۆچ و په‌وی به‌شیک له‌ هۆزه‌ کورده‌کانی وه‌له‌د به‌گی و قوبادی و بابه‌جانی بۆ له‌وه‌رگه‌کانی کوردستانی عێراقمان بۆ ده‌کات⁽²²⁾.

له‌ به‌شه‌کانی تری یادداشته‌که‌یدا گلا‌دوا‌ین دیته‌ سه‌ر باسی رووداوه‌کانی خانه‌قین و مه‌نده‌لی و که‌سایه‌تییه‌ مه‌جیدی قادر ئا‌غا‌و پێک‌دانی سه‌نجا‌وییه‌کان و یاسا‌ولانی سنووری عێراق و هه‌ندی ورده‌ هه‌والی دی⁽²³⁾.

(*) ((وه‌کو له‌ راپۆرته‌که‌دا پێشبینی کراوه، دوا‌ی دوو سالیک، سمکو هاته‌وه‌ مه‌یدان و ورمی نازاد کردو رۆژنامه‌ی (کوردی) له‌وی ب‌لا‌و‌کرده‌وه، له‌ سالێ (١٩٢٢)یشدا چووه‌ سلێمانی و له‌وی سه‌ردانی مه‌لیک مه‌حمودی کرد. -ع.زه‌نگه‌نه)).

(18) N. A., F. O., 251/93, Memorandum. Iraq – Persian Border, P. 234.

(19) سالار نه‌لده‌وله، نه‌وه‌ی فه‌تح عه‌لی شای قاجارییه‌ که وه‌ک ده‌لێن سه‌دان ژنی له‌ هۆزو نه‌ته‌وه‌ جیا‌وا‌زه‌کانی ئێران هه‌تا‌وه، نه‌وه‌شی هه‌یند نۆر بوون بۆ خۆی نه‌یناسیونه‌ته‌وه، به‌کێک له‌هاوسه‌ره‌کانی کورد بووه‌ که کورپکی لیتی بووه‌ به‌ ناوی سالار الده‌وله‌وه‌ ناویانگی ده‌رکردووه، له‌ دوا قونا‌غی فه‌رمانه‌روایی قاجاره‌کاندا په‌کێک بووه‌ له‌وانه‌ی دا‌وا‌ی ته‌ختی پاشایی ئێرانی کردووه‌ و کوردستانی خا‌لوانی کردۆته‌ مه‌لبه‌ندی چالاکیه‌کانی بۆ وه‌دی هه‌ینانی خه‌ونه‌کانی.

(20) له‌ ده‌قی یادداشته‌که‌دا ده‌لێت: ((mad Qajar Prince, Salar-ed-Dowleh))

(21) N. A., F. O., 251/93, Memorandum. Iraq-Persian Border, P. 235.

(22) Ibid, P. 236.

(23) Ibid, PP. 237-239.

بابتی پینجه م

شہری بہر دہر کی سہرای سلیمانی و ٹہنجامہ کانی

سەرەتایەك:

سلیمانی، یەكێكە لەو شارانەی كوردستان كە هەمیشە شوینی دیاری لە خەباتی رزگاربخوایی نوێ و هاوچەرخێ نەتەوێ كورددا هەبوو، ئەوێ تا ئێستە زۆر جار لە سەرچەمێ بابەتەكانی تری ئەم كتیبەدا بە روونی پەنگی داوەتەو. ئەو پاستیبە میژوووییە كە لە خۆرا نەهاتوو، شیخ رەزا واتەنی (سلیمانی دار المولکی بابان) بوو، حوجرە زۆرەكانی، لە سەرەتای دروستكردنییەو، بوونەتە سەرچاوەیەكی زیندووی لە دایكبوونی چەكەرێ دەستەبژێری نوێی كوردی باشوور، تەنانەت سروشتیش بەخشندە بوو لەگەڵی، لە هەر چوار لای سەدان سەنگەری لە رووی دوژمنی دڵپەقدا بۆ پەخساندبوو.

هەموو كورد، وەكو زۆر جاری دیکە، وا چاوەپوان بوون كەوتنی ئیمپراتۆری عوسمانی و هاتنی ئینگلیز بێتە سەرچاوەی خێر و بەرەكەت بۆ نیشتمانەكەیان، هەرگیز چاوەپوانی ئەو نەبوون پۆژێك لە پۆژان تانك و فرۆكەێ ئەوانیش بکەوێ دروینی گول و گولزارو پیرو زارۆکی كوردەواری، بۆ خۆیشمان هەلەمان كەم نەبوو، ئەو نەندە شارەزای پەتەتین و فرۆفیلەكانی سیاسەتبازی نەبووین.

لەگەڵ ئەوەیشدا پەوپەوێ میژووی كوردایەتی كۆلی نەداو بێوچان تەكانی خۆی بەرەو ئاسۆی رزگاری و سەرفرازی دەدا. یەكێك لە بەلگەكانی ئەو پاستیبە شەپێ بەردەرکی سەرای سلیمانییە كە دڵسۆزانی كورد بۆ خۆیان بەهەلە ناویان لێ ناو (پۆژی پەشی شەشی ئەیلوول)، ئەو پۆژە نەك هەر پەش نەبوو، بەلكو وەك گولالە سوورەكەێ ئەحمەد موختار جاف سوور سوور بوو، چونكە بە خوینی جگەری نەمرانی كورد ئاو درابوو.

لە نەندە، بەرەبەیانێ پۆژی بیست و پینجی حوزەیرانی ۲۰۰۷.

هۆكائى تەقىنەوھى شەرى بەردەركى سەرا لەبەر رۆشنایى بەلگەنامە نەینىيەكانى حوكمەتى بەرىتانىادا

لە رینگەى ناوهرۆكى بەلگەنامە نەینىيەكانى حوكمەتى بەرىتانىيەوھ دەتوانریت،
زۆر بە ئاسانى و بە قوولئى، ھەست بە ھۆكائى نارەزایى كوردو ئو مەترسیيە
زۆرەى بەر لە مۆركردنى پەيمانى سالى ۱۹۳۰ى نىوان عىراقو بەرىتانىادا تەنگى
پى ھەلچنىبوون بكریت، دەبوو ئو بابەتە زوولە ھۆلەكانى پەرلەمانى عىراقىدا
دەنگ بداتەوھ، چونكە لەوئى، بەر لە شەرى بەردەركى سەرا بە چەند مانگىك،
پرۆژەى پەيمانى نوئى نىوان عىراق و بەرىتانىا خراپە بەر باس و لىكۆلینەوھ. ئەم
نوئىنەرانی كورد لە سەرەتای سالى ۱۹۳۰وھ چەند جارێك پرسی دواپۆژى كوردیان
لەم قوناغە نوئىەدا وروژاند:

مەعروف جیاووك

پروگرام فرقه متظاهرین کوردان، کله روزی

۱۶ - تموزی ۱۹۳۰ دا اجرا اگری

- ۱- آمال و مقصد لهم مظارمه ته صرفه له ری یکی مشروعه وه طلبی حقوق مهله وه ی کوردان له وختی خوی عصبه الامم بی بخشیه وه و قراری له سر دباوه .
- ۲ - فرقه متظاهرین به عمومی عبوره نیمنی هو قوانین و نظامات حکومتی بکات و حتی الامکان میدان به حرذیک نجات که بی به سه بهین اخلاص امنیت و آسایش .
- ۳ - هل اجتماع له برده می سرای حکومتی و به باغی بدیده ابی .
- ۴ - عموم اشراق مملکت و رؤسای عشائر و اهالی اسرو که مصادفی ۱۶ تموز ۱۹۳۰ به ساعت له نوی صرب له ناو باغی بدیده اجتماع اکات .
- ۵ - ساحه جردان فرقه متظاهرین نهم من - سرایه سکرتشی یه وه هتا برده می : بگونی کوره و ادم منطقه محدود دا نه بی .
- ۶ - له ساعت (۳۰ - ۹) صرب دا فرقه متظاهرین له حال سکرت و اعتدال دا له محل اجتماع دا حرکت اکات و اچیه برده می سکرتونی کوبه .
- له ر بدا به ناوی عمر به وه وه له طرف رمزی اتندی حاجی فزاح) وه فونفرانسیک ادویت .
- ۷ - له درای فونفرانسه که له ساعت دهی صرب دا فرقه متظاهرین بلاد اینه وه
- ۸ - هیئت محله ی فرقه متظاهرین نهم ذائقه ی لای خواره و دن :
- عبد الرحمن اغای احمد پاشا عزت بک عثمان پاشا سعید زاده شیخ قادر اتندی حمه اغای عبد الرحمان اغا
ومزی اتندی حاجی فزاح میرزا تربیق فزاز مجید اتندی حاجی رمول اغا

سلیمان : ۱۶ تموز ۱۹۳۰

سه رچاوه: سدیق صالح، نه لبوومی شیخ مه محمودی حه فید. نهم به لگه نامه یی به دیاری له
محمه د شوان بابا پاره سول به رزنجی وه رگرتوه - ع. زه ننگه نه.

ئیسماعیل پەواندزی نوینەری هەولێرو محەمەد جافی نوینەری کەرکوک و حازم شەمدین ئاغا^(*) نوینەری موسڵ و محەمەد سالی نوینەری سلیمانی و مارف جیاوکی نوینەری هەولێر. لە فایلی ژمارە ۵/۱۵۷/۷۳۰ وەزارەتی موستەعمەراتدا ژمارەیهکی یەكجار ژۆر بەلگەنامە ی پر لە زانیاری دەربارە ی ئەم بابەتە لەو بەشە ی فایله که دا که بەم ناو نیشانە وە یه (کورد لە عیراق، بەشی یه که م) هەلگیراون^(۱). وا لە خوارە وە پوختە ی ناوەرۆکی ئەو بەلگە نامانە دەربارە ی داخوازییه کانی کورد و هەلۆیستی هەردووک حوکمەتی عیراق و بەریتانیا دەخەینە بەرچاو.

(*) ((حازم شەمدین ئاغا (۱۸۹۵ - ۱۹۵۴): کوری یوسف پاشای کوری شەمدین ئاغا، لەشاری زاخۆ لەدایک بوو، ئەو نەندە ی من بیزانم هەندئ لە ئەندامانی خانە وادە که یان گە یشتوونەتە سودان. حازم شەمدین ئاغا لەسالی ۱۹۲۵ دا کراو تە نوینەری موسڵ، نواتریش بەر دەوام بە نوینەری ئەم لیوا (پاریژگا) یه هەل بژێردراو تە وە. لەسالی (۱۹۴۶ - ۱۹۵۴) کراو تە ئەندامی ئەنجوومەنی پیاوماقولاتی عیراق، لەسالی ۱۹۵۰ دا وەزیریکی بێ وەزارەت بوو، هەر لە حوزە ییرانی ئەم سالە دا لە موسڵ کوچی دوایی کردووە - ع. زەنگەتە))

{1} N. A., C. O., 370/157/5, Kurds in Iraq, Part 1.

پۆژی سیازدهی شوباتی سالی ۱۹۳۰ کۆنترین میژوو که یه کێک له به لگه نامه کانی ناو ئه م فایله تیدا باسی هه لۆیستیکی نوینه ری هه ولیر مارف جیاوو کمان به م جۆره بۆ ده گێرینه وه :

((له به غدا مارف جیاووکی نوینه ری هه ولیر یه ک دوو هه ولی خۆنیشانده رانه ی⁽²⁾ دا بۆ وروژاندنی مه سه له ی کورد له (ئه نجومه نی نوینه ران) دا، پۆژی سیازده ی شوباتی (سالی ۱۹۳۰-یش-ک.م.) زۆر به پاشکاو ی⁽³⁾ ئه م پرسیاره ی کرد: ئایا مافه کانی کورد له و په یمانه نوینه دا ده پارێزری که له گه ل به ریتانیدا مۆر ده کریت؟))⁽⁴⁾ (*) .

دوا به دوا ی ئه مه هه مان به لگه نامه دیته سه ر باسی ئه وه ی چۆن ((ده وروبه ری کۆتایی مارتی هه مان سال پاوێژکاری وه زاره تی ناوخۆ⁽⁵⁾ بوونی پشکنه ری کارگێری (مفتش اداری - ک.م.) لیاوکانی هه ولیرو موسل و که رکووکی له به غدا به ده رفه ت زانی بۆ ئه وه ی ده رباره ی بارودۆخی ئیسته ی کورد گفتوگۆیان له گه ل

(2) له ده قی به لگه نامه که دا ده ئیت: ((made one or two sporting efforts))

(3) به لگه نامه که لیره دا وشه ی (outright) ی به کاره یناوه که به واتای سه راحت یا مونا فیکانه دیت. (4) N. A., C. O., 370/157/5, Kurds in Iraq, Part 1, PP. 185-186.

(*) ((نه ک هه ر ئه وه نده، مارف جیاوو ک له و مشت و میو دانوستانه شیدا که له ۱۹۳۰/۸/۸ دا له شاری هه ولیر کردبووی، هه لۆیستی کوردانه و بویری خۆی به رامبه ر به و وه فده، که له و رۆژه دا هاتبوونه شاره که، نیشاندا بوو، دياره وه فده که جه عفر عه سکه ری وه کیلی سه رۆک وه زیرانی ئه وسا، هه روه ها وه کیلی مه ندوبی سامی و چه ند که سێکی دیکه ی له گه لدا بووه، مارف جیاوو ک داوا ی جێبه جێکردنی بپاری ئه وسا ی (عصبه الامم) له مه ر کێشه ی کورد له عیراق کردووه. جیاوو ک له بېگه یه کی قسه کانی له به رامبه ر وه فده که ده لی: جه عفر پاشا چاکی ئه زانی ئیعه له گه ل عه ربه با مومکین نییه به سوپه تی ته وحید (جیاوو ک په هه کانی خسته ناو یه کتر) گوتی به م سوپه ته بژین، فه قه ت به سوپه تیکی (ئینجا ئه مجاره په هه کانی جووت کرد) گوتی: قابیله به م نه وعه وه کو ئوستریا و مه جارستان بژین.

له م باره یه وه بنۆیه: ژیان (رۆژنامه) ژماره ۲۵۷ ی ۱۴/۸/۱۹۳۰-ع. زه نگه نه)).

(5) له و سالانه دا له هه موو وه زاره تی کدا راولێژکار (موسه شان) یکی ده سترۆیشتووی ئینگلیزی وه ک ئه دمۆندس هه بوو.

بکات. ئەوان هەرسێکیان لەو باوەڕەدان کە وا باشە حوکمەتی عێراق ژمارەیهک چاکسازی لە کاروباری ناوخۆ پەرۆردەدا لە ناوچە کوردییەکاندا بکات، بۆ جێبه جێ کردنی ئەو گفتانە ی لە رابردوودا دراوەتە کوردو بۆ پەواندنه وهی ئەو مەترسییانە ی دەربارە ی دواپۆژیان لە ئارادان. پراویژکاری وەزارەتی ناوخۆ مەندوبی سامی وای بە باش دەزانن لەگەڵ حوکمەتی عێراقیدا لەو پاسپاردانە بکۆڵنەوه کە هەرسێک پشکنەری (هەولێر و موسڵ و کەرکوک - م. م.) پیشکەشیان کردوون. هەمان کات ئەو هەوالە ی پۆژنامە عەرەبییەکان دەربارە ی دەستپیکردنی گفتوگۆی بەستنی پەیمانی نوێی نێوان عێراق و بەریتانیا لەیهکی نێسانەوه بۆتە هۆی قەناعەتی کورد کە ماوەیهکی یەكجار کورتیان لە بەردەمدایە بۆ ئەوهی بکەونه کار ئەگەر بیانەوێت کاریگەرانه بێنه دەست. لە ئەنجامی ئەوهدا پێنج ئەندام پەرلهمانی کورد ئەم عەریزه یەیان پیشکەش بە مەندوبی سامی کرد

- که وا له خواره وه ناوه رۆکی ده که یه ئینگلیزی))⁽⁶⁾. ئەمەیش ناوی ئەو پێنج نوینەرە کوردەیه که به م جۆره ریزکراون:
۱. ئیسماعیل ره واندزی - نوینەری هەولێر.^(*)
  ۲. محەمەد جاف - نوینەری که رکوک.
  ۳. حازم شەمەدین ئاغا - نوینەری موسڵ.
  ۴. محەمەد سالح - نوینەری سلیمانی.
  ۵. مارف جیاووک - نوینەری هەولێر.

---

(6) N. A., C. O., 370/157/5, Kurds in Iraq, Part 1, P. 186.

(بەپێویستمان نەزانی دەقی ناوهرۆکی ئەو عەریزهیه، که له لاپه ره ۱۸۸-۱۸۸۱ی هه مان فایلهدا کراوته ئینگلیزی، دیسانه وه وهری گێڕینه وه سه ر زمانی کوردی، چونکه تا ئیسته زۆر جارن، چ به کوردی و چ به عه ره بی، بلوو کراوه ته وه.)

(*) ((ئیسماعیل به گی ره واندزی (۱۸۹۷-۱۹۳۳): کۆپی سه عید به گی کۆپی عه بدوللا موخلیس کۆپی ره سول ئاغا یه، له ره واندز له دایک بووه، به ره چه له ک له به گزاده کانی بنه ماله ی پاشای کۆره یا که وره یه، ره سول ئاغا یه باپه ره که وره یه برای محەمەد پاشای میری سۆزانه، له سالی ۱۹۲۰دا، دوا ی ئەوه ی ئینگلیز دینه ئەم و لاتنه، ده که رتته حاکمی ره واندز. دوا ی دامه زانده ی مه مله که ته ی عیراق، له هه لبێزاردنی سالی ۱۹۲۵دا، له نه نجومه نی نوینەرانه (مجلس النواب) دا ده بیته نوینەری هەولێر، له سالی ۱۹۲۸دا جاریکی دیکه هه لبێزێردراوه ته وه، له نێو کورده واریدا ناوه که ی وه کو سمایل به گ گۆ ده که ن، گۆفاری (تۆزک) له باره یه وه نووسیویه: (له به ر ئەوه ی هه لویستیکی جوامیرانه ی له به رامبه ر شوێشی بارزان ده بن، بۆیه له لایه ن ده سه لاتدارانی ئەوسای عیراق گومانی ده که وێته سه ر)، ناوبراو دژی سه رباز گرتنی به زۆره ملی بووه، له سالی ۱۹۳۳دا له بۆسه یه کی نه یارانی، له دۆلی (نیشاوێ) ی نزیک (خه لیفان) غافلکوژ ده که رتت، هه ندێ ده لێن هه وائی کۆژرانی دلی پاشای عیراقی خۆش کردیوه، چونکه مروفینکی کورد په ره وه به هه لویست بووه.

فۆلکلۆر په ره ره (ئه سه ده عه ق) ته واری داستانی کۆژرانی سمایل به گی له کتیبیکی فۆلکلۆریدا زیندوو راگرتیوه. به داخه وه نه که و ته وه سه ری تا زانیاری دیکه تان به خه مه به رده ست، له کتیبی (اعلام الکورد) ی جه مال بابان دا سالی له دایک بوونی به ۱۸۹۵ نووسراوه، ئەم وینه یه ی لێره دا بلوومان کردۆته وه له ژماره (۱) کانوونی دووه می ۱۹۹۹ی گۆفاری (تۆزک) ی سیاسی پۆشنییری گشتی وه رگه راوه - ع. زه نگه نه)).

دوا به دواى ئه وه به لگه نامه که پیمان راده گه ینیت که زۆر لایه ن پشتگیری ئه م
عه ریزه به بیان کردووه، هى وه ک پشده ریبه کان و جافو داوده وه هه مه وه ندو شیخ
بزینى و شوان و قه لاسیوکه و گه لیک هۆزى تری کوردستان⁽⁷⁾.

هه مان به لگه نامه راستیه کی بایه خداری که م زانراوى بۆ تۆمار کردوین
ده رباره ی ئه وه ی پۆزى هه شتی نیسانی سالی ۱۹۳۰ مه ندوبى سامى له به غدا
دیده نیی له گه ل ئه و پینچ په رله مانتاره کورده دا کردووه. به پیتی ناوه رۆکی
به لگه نامه که په رله مانتاره کورده کان له و دانیشه نا ((هه مان سکالاکانی جارانیان
دووپات کردۆته وه، هى وه ک مه ترسییان له وه ی عه ره ب وه ک جاران به چاوی
هاوولاتییه کی نزم سه یری کورد له ده ولته ی عیراقیدا بکن و نیشانیان دا که حه ز
ناکه ن ژماره ی فه رمانبه رانی عه ره ب له ناوچه کوردنشینه کاندای زۆر بکرین، که
ئه وه یش خۆی له خۆیدا پیچه وانیه ی پاسپارده کانی (کۆمه لای گه لان) ه، هه روه ها
بیزاریی خۆیانیان ده ربه ریه ی ئه و جۆری په ره وه رده (تعلیم) ه ی له گه ل
کورددا په یره و ده کۆریت و ئه و هه وله ئاشکرایانه ی عه ره به کان ده یده ن بۆ خامۆش
کردنی هه سته ی کوردایه تی له فێرگه کاندای⁽⁸⁾.

له کۆتاییدا به لگه نامه که ده لیت: ((مه ندوبى سامى زۆر به بایه خه وه گوپی له
قسه کانی ئه و په رله مانتارانه پاگرت، له وه یش دلنیای کردن که ده توانن پشت به و
به ستن و هه رچی له تواناییدا بیست ده یکات بۆ جیبه جی کردنى داوا
یاساییه کانیان. ئه وه یشی گوت که ئامانجی سیاسه تی به ریتانیا ئه وه یه کوردو
عه ره ب و گشت نه ته وه کانی تری پاشانشینی عیراق پیکرا، به یه کگرتووی و
ته بایی بزین...))⁽⁹⁾.

شایانی باسه دوا نه وه ت و حه وت لاپه ریه ی هه مان فایل ته رخان کراوه بۆ ناوو
شوین و سه روشتی کاری فه رمانبه رانی کوردستانی باشوور⁽¹⁰⁾.

---

(7) Ibid, P. 188.

(8) Ibid, P. 188.

(9) Ibid, PP. 188-189.

(10) Ibid, PP. 139-236

هه‌لۆیستی ئه‌و په‌رله‌مانتارانه‌ وه‌ك پو‌شوو‌ی بن‌ كا‌ گ‌ری به‌ردایه‌ پ‌قی پ‌یرۆزی په‌نگ خواردوو‌ی ناو‌ ناخی ده‌روونی كوردی باشوو‌و⁽¹¹⁾ له‌ هه‌ر چوار لای ئه‌و پارچه‌یه‌ی كوردستانه‌وه‌ په‌یتا‌په‌یتا‌ نام‌ه‌و بروسكه‌و یادداشتی ده‌م‌راستانی ئه‌وسای ناوچه‌كه‌ ئاراسته‌ی (كۆمه‌له‌ی گه‌لان) و لێپرسراوانی به‌غداو له‌نده‌ن ده‌كران بێ ئه‌وه‌ی هه‌یچ هه‌نگاوێك بۆ چاره‌سه‌ریكی عادیلان‌ه‌ی كیشه‌ی كورد بن‌زیت. عه‌زمی به‌گی بابان و حه‌مه‌ی ئه‌وپه‌رحمان ئا‌غاو شیخ قادری برای شیخ مه‌حموودو عیزه‌ت به‌گی وه‌سمان پاشاو توفیق قه‌زاز^(*) و حه‌مه‌ س‌ال‌ج به‌گ و ئه‌وپه‌رحمان ئا‌غای ئه‌حمه‌د پاشاو مه‌جید به‌گی حاجی په‌سول‌ به‌گ (بن‌پۆه): په‌راویژمان له‌ ١٦٢٢-ع. زه‌نگه‌نه‌) و په‌زمی مه‌لا م‌ارف و فایه‌ق بابان و دوایی شیخ مه‌حمه‌دی گولانیش له‌م بوواره‌دا له‌ گشت پوناكیرو ناسراوانی شاری سلیمان‌ی گه‌رم‌تر له‌و پۆژانه‌دا هاتبوونه‌ ده‌ست، هه‌ر پۆژه‌ی بروسكه‌یه‌ك یا یادداشتێك یا نامه‌یه‌کیان، ده‌رباره‌ی داخو‌ازیه‌ی كانی كورد، بۆ سه‌ره‌ك وه‌زیران و وه‌زیرانی هه‌نده‌ران و موسته‌عه‌راتی به‌ریتانیاو مه‌لیك فه‌یسه‌لی یه‌كه‌م و سه‌ره‌ك وه‌زیرانی عیراق و ((كۆمه‌له‌ی گه‌لان)) و ده‌زگا گ‌رن‌گه‌ی تر ده‌نارد. له‌و فایله‌ی سه‌ره‌وه‌ی وه‌زاره‌تی موسته‌عه‌راتدا وێنه‌ی ژماره‌یه‌کی زۆر له‌و بروسكه‌و یادداشتانه‌ هه‌لگه‌راون كه‌وا له‌ خواره‌وه‌ چه‌ند نموونه‌یه‌کیان لێ ده‌خه‌ینه‌ به‌رچاو.

(11) شایانی باسه‌ شاعیرانی كوردی ئه‌و پۆژگاره‌یش درێغییان نه‌كردووه‌، تاییه‌ت بێكه‌س و پیره‌مێرد، ئه‌میان،واته‌ پیره‌مێرد، له‌و پۆژانه‌دا دوو پارچه‌ شیعیی ناوازه‌ی دژی توند‌په‌وه‌ عه‌ره‌به‌كان و تاییه‌ت پۆژنامه‌ی سه‌ر به‌ حوكمه‌تی (العراق) كوتووه‌ كه‌ ده‌رفه‌تی بلاوكردنه‌وه‌یان نه‌بووه‌ بۆیه‌كا له‌ناو شیعه‌ر بلاوكراوه‌كانی پیره‌مێرددا نیین، به‌لام وێنه‌یان له‌ فایله‌ نه‌ئینیه‌ی كانی حوكمه‌تی به‌ریتانیا‌دا هه‌لگه‌راوه‌. بیوانه‌: كه‌مال مه‌زه‌ه‌ر، چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌ك له‌ مێژوو‌ی گه‌لی كورد، به‌رگی دووه‌م، ل ٥١٧-٥٢٦.

(*) ((توفیق قه‌زلز (١٨٩٨ - ١٩٥٥): كۆپی حه‌سه‌نی قه‌زلزه‌، به‌خزمایه‌تی ده‌بیته‌ مامی سه‌عید قه‌زلزی دوا وه‌زیری ناو‌خۆی بو‌یر و ئازای سه‌رده‌می پاشایه‌تی، ئه‌و زاته‌، جگه‌ له‌وه‌ی د. كه‌مال هه‌وال‌و م‌ژده‌ی نو‌زینه‌وه‌و هه‌بوونی كۆمه‌لێك به‌لگه‌نامه‌ی له‌باره‌وه‌ راگه‌یان‌دووه‌، لای خه‌لكی شاریش نه‌ك هه‌ر به‌نیشتمانه‌په‌روه‌ریكی كوردیه‌تی ناو ده‌نگی دلوته‌وه‌، به‌لكو كاره‌ بازگانییه‌كانیشی هه‌ر له‌زوێكه‌وه‌ سه‌رنجی هه‌موو لایه‌کی بۆخۆی راكێشایوو، ئه‌وه‌بوو له‌خوولی حه‌وته‌می په‌رله‌مانی ئه‌وسا وه‌كو نو‌ینه‌ر هه‌ل‌بژێردرا، ئه‌و زاته‌ باوكی (د. شه‌فیع قه‌زلزی سه‌رۆکی ئێستای (ئه‌كادیمیای كوردی)یه‌، له‌كۆره‌كانی بێكه‌ی: ناوی فاشیق و نامیق و ره‌فیع و سه‌رچل و سامان و سه‌ریه‌ست هاتوو، (زه‌گیه‌ قه‌زلزی كچیشی هاوسه‌ری (سه‌عید قه‌زلز) بووه‌، بۆ زانیاری زیاتر بن‌پۆه: چه‌مال بابان، اعلام الكرد، ص ١٩٢، مطبعة شفقان، السليمانية - ع. زه‌نگه‌نه‌)).

(١) پۆژی بیست و شەشی تەمموزی سالی ١٩٣٠ عەزمی بەگی بابان و ھاویرەکانی لە ریگی مەندوبی سامیی بەریتانییەو یادداشتیکیان بۆ ((کۆمەڵەی گەلان)) ناردوو، تییدا پەرۆسی خۆیانیان بەرانبەر بڕایەتی کوردو عەرەب دەربەرپووە و گوتیانە: پتەوکردنی ئه و بڕایەتی بەر لە هەرشت پتویستی بەو یە مافی خودموختاری بدریتە کوردو فەرمانرەواو کاربەدەستانی عەرەب لە ناوچە کوردنشینەکاندا بگۆردرین بە کورد، چونکە بەشی هەر زۆری ئه و فەرمانرەواو کاربەدەستانی ئیستای کوردستان عەرەبن. لێرەدا نێرە رانی یادداشته که خالیکی زۆر گرنگیان تۆمارکردوو که ئەمە ی لای خواروو دەقی وەرگێرانە که یەتی:

((رەفتاری کاربەدەستانی حوکمەتی عەرەب لە گەل کورددا، لە کاتی کدا که هیشتا قەیمومەت (ئینتیداب) ی بەریتانی بەسەر عیراقوو بەردەوامه، وامن لی دەکات بیرمان بۆ ئه وە بچیت که لە گەل نەمانی ئینتیدابدا ئه و پەفتاره لە پەفتاری رابردوو و ئیستای تورک دژی کورد باشتەر نەبی، ئه وە ی بۆتە هۆی دروستبوونی دوژمنایەتی و لیکدا برانی بە کجارەکی لە نێوان کوردو تورکدا.

له بهر پۆشنایی ئه و پاستییانهی سه ره وه دا دوا بریاری قه طعیی كورد داوا كړینی دامه زانندی حوكمه تیی كوردییه له ژێر سه ره رشتیی (كۆمه له ی گه لان) دا.
 تكای یاریده تان لی ده كه یین بۆ جیبه جیكړینی داخوازییه په واكانمان))⁽¹²⁾.
 (۲) پۆژی سیی ئابی سالی ۱۹۳۰ دیسانه وه عه زمی به گی بابان و هاوییرانی ئه م یادداشته یان بۆ مه ندوی سامیی به ریتانی له به غدا نارد:
 ((سلیمانی، كوردستانی باشوور، پۆژی سیی ئابی ۱۹۳۰، بۆ پایه به رز مه ندوی سامیی به ریتانی له عیراق، به غدا.

سییری به پیز- شه ره فمه ند ده بین شكۆدارتان ئاگادار بكه یین كه به ر له ئیسته ئیمه ی كورد گه لیك داخوازیمان له رینگه ی پۆست یا بروسكه وه ناردوه بۆ (كۆمه له ی گه لان)، دوینی وه لامنامه یه كی به پیره به ری به شی ئینتدابمان پیگه یشت كه ده لیت: به پتی په پیره وه كارگیزییه كانی نه نجوومه نی (كۆمه له ی گه لان) هه موو داواكاریییه كانی دانیشتوانی ئه و ناوچانه ی ده كه ونه ژێر رکیفی ئینتیدابه وه پتویسته له رینگه ی ده ولته ی مونه ده به وه پیشكه شی سكرتارییه تی كۆمه له بكرین. بۆیه كا وا وینه ی ئه و داخوازییانه ده نیرینه خزمه ت شكۆدارتان، تكایه به لكو ئیوه یش بیانگه یینه شوینی مه به ست))⁽¹³⁾.

(۳) دوا ی ماوه یه كی كورت (تق كس له ئه شرافی سلیمانی) بروسكه یه ك ده نیرن بۆ خودی وه زیری موسته عمه رات له له نده ن كه ئه مه ده قی وه رگپړانه كه یه تی:
 ((له سلیمانییه وه بۆ وه زیری موسته عمه رات-له نده ن. په یمانی نوئی نیوان هه ردوك حوكمه تی شكۆداری به ریتانی و عیراقی دانی نه ناوه به و مافانه ی دراونه ته كوردو خراوه ته ئه ستوی مه ندوی سامیی له عیراق، بۆیه كا داوا له به پیزتان ده كه یین فه رمان بده ن كه (ئه و مافانه -ك.م.) بخرینه ناو په یمانه كه وه و بمانپاریزن و ئه و مافانه ی پیمان دراون جیبه جییان بكه ن و داخوازییه نه ته وه ییه كانمان مسۆگه ر بكه ن. ئه شرافی سلیمانی عه زمی بابان⁽¹⁴⁾، عه بدولقادر حه فید⁽¹⁵⁾، حه مه ئاغا⁽¹⁶⁾، عیزه تی عوسمان پاشا، حه مدی ره شید پاشا، شه فیق ره شید پاشا، عه بدولپه رحمان ئه حه مد پاشا، فایه ق بابان، توفیق قه زان))⁽¹⁷⁾.

(12) N. A., C. O., 370/157/5, Kurds in Iraq, Part 1, P. 78.

(13) Ibid, P. 76.

(14) چۆن له بروسكه كه دا هاتووه وه ك خۆیان ده یانئوسین.

(٤) وا دیاره له و پۆژانه دا شان به شانی ئه و پیاوما قولانه ی کورد ژماره یه ک
هه رزه کاریش هه بوون

که دوور نییه دل سۆز بووین، به لام به شیوازیکی ناشی و گێره شیوتین کاریان
کردوو، بۆیه کا زیانیان زوو که لکیان هیچ نه بووه، ئه وه ی به ئاسانی له ناوه رۆکی
ئهم به لگه نامه یه وه ههستی پێده کهین.

((چه ند کۆمه له یه کی نهیننی که ژماره یه کیان هه م کۆن و هه م له گیانه لادان و
به شیکیشیان نوین و له وه ده که ن هاتینه وه هۆش خۆیان، یا وه ک قارچک هه لتوقیبن،
گشتیان نهینن و ده ستیان داوه ته بلۆکردنه وه ی په خشه و نامیلکه . شیوازی داپشتنی
ئو په خشه و نامیلکانه که لیک ناشیانه یه، تیراژیشیان که مه و بۆ ژماره یه کی که م له
کاربه دهستی به ریتانی که وه به رپرسیارو سیاسییه عیراقیه کان نێردراون. ئو
په خشه و نامیلکانه وه ک ئامرازکی پرۆیاگه نده بی بایه خن، به لام وه ک به لگه ی بوونی
کێشه یه ک ئه وه نده بی بایه خ نین))⁽¹⁸⁾.

(٥) به ر له و قۆناغه هه رگیز هاوده نگیی سه ره ک هۆزانی کوردستانی باشوور
نه گه یشتۆته ئو ئاسته به رزه ی پۆژانی به ر له ته قینه وه ی شه ری به رده رکی سه را. له
لاپه ره سه دو هه فتا و دووی هه مان فایلدا وینه ی بروسکه یه ک هه لگه یه که بیستوچوار
سه ره ک هۆزی به ناویانگ پۆژی بیستی ته مموزی سالی ١٩٣٠ نار دوویانه بۆ وه زیری
موسته عمه رات له له نده ن دژی ئه وه ی ماق کورد له په یمانی نوئی نیوان عیراق و
به ریتانیا دا خراوه ته پشت گوئی، له کۆتایی بروسکه که یاندا ئو سه ره ک هۆزانه ده لێن:
((کورد خودموختارییان ده ویت، تکایه دلنیا مان بکه ن)). ئه مه یش ناوی ئو
بیستوچوار سه ره ک هۆزن، چۆن له به لگه نامه که دا نووسراون به و جۆره تۆماریان
ده که ین:

((له جاف: حه سین به گ و حه سه ن به گ و عه بدوللا به گ و ئه حمه د به گ و داود
به گ و عه لی به گ و شیخ ره شیدو عه بدوللا نه و پۆلی.
له هه ورامانه وه: مسته فا جافه ر سولتان و ئه فراسیاو سولتان.

(15) دیاره مه بهستی شیخ قادری برای شیخ مه محموده .

(16) حه مه ی ئه و په حمان ناغا .

(17) N. A., C. O., 370/157/5, Kurds in Iraq, Part 1, PP. 180-181.

(18) Ibid, P. 185.

له پشده رهوه: حهسهن ئاغاو حهماغاو نه مین بهگ و حهسهن بهگ و نه حمده هاوار
ئاغاو رهشید ئاغاو مستهفا بهگ و سهعید بهگ و ههمزه ئاغاو محهمه دی حاجی
عه بیاس ئاغاو محهمه ئاغا.

له ههمه وهند: فه تاح ئاغاو سه لمان ئاغاو نه مین محهمه ئاغا))⁽¹⁹⁾.

(٦) دواى مانگیك و چوار پۆژ سه رۆكانى هۆزى داودهى كه ركوك دینه دهنگ و له
ریگهى مهنوبى سامیى به ریتانییه وه له عیراق مه زبه تهیهك ده نیرن بۆ سه رۆكى
(كۆمه لهى گه لان)) له جنیف و تیییدا، بهر له هر شت، به توندی بهر په رچی ره فعهت
به گى نیسماعیل به گیان^(*) داوه ته وه كه ئه ویش به كێكه له سه رۆكانى داوده وه بهر
له وان بروسكه به كى پشتگیری بۆ حوكمه تی عیراقى نارووه. سه رۆكانى داوده له
مه زبه ته كه یاندا ده لێن: ((زۆر به گه رمى پشتگیری خۆمان بۆ داخوارییه كانی كورد،
تایبته نه وانى سلیمانى، راده گه بیئین)).

سه رهك هۆزانی داوده به م جۆره كۆتاییان به مه زبه ته كه یان هیناوه ((به كورتى زۆر
به گه رمى و نه وه پهری سۆزه وه داواى مافه نه ته وه ییه كانی خۆمان ده كه مین تاوه كو
بتوانین نیشتمانیكى ته واو ئازاد دامه زینین و تیییدا به هیمنى و ئاسوده بژین)).

ئه مانه ییش ناوى سه رهك هۆزه كانی داوده ن به و شیوازه ی له به لگه نامه كه دا تۆمار
كراون:

حه مه نه مین ئاغاى خورشید ئاغا، عه لى ئاغاى مستهفا ئاغا، ئیبراهیم ئاغاى
مه دحهت ئاغا، نه حمده ئاغاى حه مه ئاغا، نامیق ئاغاى قادر ئاغا⁽²⁰⁾.

(٧) فایلیكى تری وه زاره تى موسسه عمه راتى به ریتانى كه ژماره كەى
(٦/١٥٧/٧٣٠) ه ته رخان كراوه بۆ بابه تی ((كورد له عیراقد سالی ١٩٣٠، به شى
دووه م))⁽²¹⁾. ژماره ی لاپه ره كانی ئه م فایله ١٨١ لاپه ره یه و زانیاریى زۆر بایه خدارى
تییایه ده رباره ی كوردستانی باشوور له سالی ١٩٣٠ دا، تایبته نه وانیه یان كه
پێوه ندییان به شه پى به رده ركى سه راوه هیه. ئه وه ی له م خاله دا مه به ستمانه

(19) Ibid, P. 172.

(*) ((ئه و زاته، له گه ن شیخ مه حموودا، به شداری له شه پى شوعه ییه دا كرده وه، بنه ماله كه شیان،
به درێزایی بیسته كان ناحه زى ئینگلیزو پشتیوانى شیخ مه حموود بوون. بنۆره: بابه تی شه پى
شوعه ییه، به رگی دووه می چه ند لاپه ره یهك له میژووی گه ل كورد، ل ٢٠ - ع. زهنگه نه)).

(20) Ibid, P. 50.

(21) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II.

ئاماژەى بۆ بەكەين ئەو ەيە كە تەنانت نورى سەعیدی دووربەين و بە رەگەز كورد⁽²²⁾، لەبەر خاترى عىراق لەو پۆژە ناسكەدا هېچ ەولتێكى نەداو ە بۆ ئەو ەى ئاوبكات بە ئاگرەكەى شەرى بەردەركى سەرادا. بە پى راپۆرتێكى دوورو درىژى جۆرج كليركى بالۆيزى بەرىتانى لە ئەنقەرە^{(23)*} كە ناردوويه بۆ ئارثەر هيندیرسونى وەزىرى ەندەرانى بەرىتانىا⁽²⁴⁾ نورى سەعید ەر خەرىكى ئەو ەبوو ەرمانرەوايانى توركيا لە سياسەتى حوكمەتەكەى بەرانبەر كورد دلتيا بكات، تەنانت، وەك كليرك نووسيوه، ((پەيمانى تەواوى داو ە حوكمەتەكەى پشتگىرى هېچ گزبەندىكى كوردىى لەسەر سنوورى (نىوان عىراق و توركيا دا - ك.م.) نەكات))⁽²⁵⁾.

(22) گالمانى بالۆيز لەو كتیبەيدا، كە دواى كەوتنى پزىمى پاشايى عىراق، بە ئاوينشانى: ("Iraq Under Nuri as-Said"، بلاوى كردۆتەو ە دەلت نورى سەعید بە خوین كوردو بە زوبان تورك و بە ەست ەرەب بوو.

(23) مەبەست سىر جۆرج رەسىل كليرك (Sir George Russell Clerk) ە كە بىستوتوى تەشرىنى دوو ەمى سالى ۱۸۷۴ لە ەندستان لە داك بوو، ئاقانەى جەنەرال سىر كليركى باوكى بوو، لە سالى ۱۸۹۸ ەو ەبۆتە كارمەندى وەزارەتى ەندەران، لە كانوونى دوو ەمى ۱۹۲۶ ەو ەبۆتە بالۆيزى بەرىتانى لە توركيا، توركيبەكى چاك و گەلتك زوبانى تىر زانىو، بپواى بە ئەتاتورك نەبوو ە دى بەلشەفیزمىش بوو، پۆژى ەژدەى حوزەيرانى ۱۹۵۱ كۆچى كردوو. بپوانە: (Oxford Dictionary of National Biography), Volume 12, Oxford, 2004, PP. 43-45.

(*) (لە بابەتى داهاووى ئەم كتیبەدا دەقى وەرگىراوى ئەو راپۆرتە بلاو دەكەينه ە)

(24) ئارثەر هيندەرسون Arthur Henderson: پۆژى بىستى ئەيلوولى سالى ۱۸۶۳ لە داك بوو ە پياوێكى لىبرالى بوو، زوو بوو ە ەبەرىكى بەئاوبانگى ((پارتى كرىكاران)) و يەكتك لە ئەندامانى لە ((ئەنجومەنى گشتى)) (مجلس العموم)ى بەرىتانيدا، كانوونى دوو ەمى سالى ۱۹۲۴ بوو ەزىرى ناوخر، حوزەيرانى سالى ۱۹۲۹يش بوو ەزىرى ەندەران و لەم پۆستەيدا تەواو ئاوبانگى دەركرد، پۆژى بىستى تەشرىنى يەكەمى سالى ۱۹۳۵ كۆچى دواى كرد. بپوانە:

((Oxford Dictionary of national Biography)), Volume 26, Oxford, 2004, PP. 297-302

شايانى باسە دافىدى كورە گەورەى هيندیرسون لە شەرى سۆمى ئاوخاكى ەرنسەدا كۆزراو، لەو شەردا بۆ يەكەم و دواجار ئەمانەكان چەكى كىمياوييان بەكارهتتا. ناوى هيندیرسون چۆتە ئاوبانگى شىعەرى سياسىى ەوچەرخى كوردىيەو، فايەق بىكەسى شاعىر كاتىك ەرخنە لە ەلوئىستى ((كۆمەلەى گەلان)) بەرانبەر بە كورد دەگرىت كۆمەلە دەشوبهتنت بە ((كوتەكى دەستى مەستەر ەنەرسن)).

(25) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 92-93.

بیانامه بوکوردی کاتی لوای سلیمانی

به بی اتقانیه بک که له سال ۱۹۲۷ دامضای کرده شیخ محمودنهدی کرد نوکه له
دئی بکداله خارج حدود عراق دا اقامت نکاوبه بی اذنی حکومت داخلی عراق نه بیندوه و
عیسج وسیله بک له له لوای سلیمانی دنه له هیچ جیکایی بری عراق داسداخه اداره حکومت
عراق نکا .

شیخ محمود ام شرفاهی مور نکاندوه وهر چند امری بی کراوه که حاکی عراق بی
بیلی اطاعت از امرانی نکردوه که درلهری دلم چند هفته رابوردوه داله مناسلق لوا
سلیمانی دانستی کردوبه - و روانه ده ولونباشینی کرده که له ضد حکومت شوروش رفایا
لبراه امری بی کراوه نوزاً خاکی عراق بی بی بیلی واکر اطاعت ام امره نکا له حق خود
وانتاعی اجراءات لازمه اتخاذ اگری .

بنام علیه وا اخطارتان ا که بن که هر کس بنا بده به شیخ محمود واناعی و اطاعت بان
خوی نونی جزای شدید اکا .

۱۹۳۰ / ۱۰ / ۲۰

سه چاوه: نه کره می مه محمودی سالحی ره شه، شاری سلیمانی، ده زگای روشنبیری بلاوکردنه وهی
کوردی، کتیبی ژماره ۲۳۱، لاپه ره (۳۶۲)، سالی ۱۹۸۹.

دوارۆژه کانی

بەر له تهقینهوهی راپه‌رینی شه‌شی ئه‌یلوول

بەم جۆره تا دەهات هۆکانی کامڵبوونی تهقینهوهی شه‌پی به‌رده‌رکی سه‌را زۆتر که‌له‌که ده‌بوون، شه‌قامه‌کانی شاری سلیمانی بۆنی خوینیان لێ ده‌هات. بۆ روونکردنه‌وهی ئه‌م پاستیه‌یه‌ په‌نا ده‌به‌ینه به‌ر به‌لگه‌نامه‌یه‌کی یه‌کجار گرنگی وه‌زاره‌تی موسته‌عمه‌رات، که له هه‌مان فایله‌دا شویتتیکی وه‌به‌رچاوی بۆ ته‌رخان کراوه.

به‌لگه‌نامه‌ی ئاماژه بۆکراو راپۆرتتیکی چوارده‌ لاپه‌ره‌یی که‌وه‌ی ئاخراو به‌ وردترین زانیاری هه‌مه‌جۆر، ((دایه‌ره‌ی پشکنه‌ری کارگێڕی ئینگلیز له سلیمانی (Office of the Administration Inspector, Sulaimani Liwa)) ئه‌و راپۆرتی ئاماده‌ کردووه‌ و سێ دانه‌ی لێ ناردووه‌ بۆ راپۆرتکاری وه‌زاره‌تی ناوخوا له‌ به‌غدا، که‌ ئه‌ویش ئینگلیز بووه‌ و له‌سه‌ریشی نووسراوه‌ نه‌یتی و به‌ په‌له‌ ((Secret and Urgent))، بابته‌: راپۆرت ده‌رباره‌ی یاخیبوونه‌که‌ی شاری سلیمانی پۆژی شه‌شی ئه‌یلوولی ١٩٣٠)).

((Subject: Report on Riot at Sulaimani Town on 6th September 1930)).

ئهمانه‌ پوخته‌ی ئه‌و زانیاریانه‌ن، که له‌و به‌شه‌ی راپۆرته‌که‌دا تۆمارکراون، له‌ سه‌ره‌تا که‌یدا ده‌لێت:

((له‌ نامه‌ی پۆژی یه‌کی ته‌مموزی ساڵی ١٩٣٠مدا ئاماژه‌م به‌وه‌ کردووه‌ که‌ بزێوی له‌ ئارادایه‌، ئه‌وه‌ی پتویسته‌، بۆ دابینکردنی مه‌رجه‌کانی هه‌لبژاردن کردوومانه‌، به‌لام زۆربه‌ی هه‌ره‌ زۆری خه‌لکه‌که‌ ره‌فزیان کرد هه‌یج جۆره‌ به‌شداریه‌ک له‌ هه‌لبژاردنه‌که‌دا بکه‌ن تا چاره‌سه‌ری مه‌سه‌له‌ی کورد نه‌کریت. ئهمانه‌ی لای خواره‌وه‌یش دیارترینی موعاریزه‌کان بوون⁽²⁶⁾.

---

(26) له‌ ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا ده‌لێت:

((The most prominent of the objectors were the following))

شیخ قادر، میرزا توفیق قهزاز، پهمزی فہنی (مہبست پهمزی فہتاحة ك.م.)،
 حہ ماغا، عہزمی بہگی بابان، عیزت بہگی و ہسمان پاشا، ئہورہ حمان ناغای
 ئہ حمہد پاشا، محہمد سالح بہگ، مہجید ئہ فہندی کانئسکان (مہبست مہجید
 بہگی حاجی پہسول بہگ ك.م.)^(*)، فایق بہگی بابان، شیخ محہمدی گولانی.
 ئہم یازدہ کہسہ پیکرا، لہگال ئہفسہریکی تۆپچی لہشکری عیراق بہ ناوی
 عیزتہ تہوہ⁽²⁷⁾، کہ بہ ئیجازہ ہاتبوہ سلیمانی، کۆمہ لہیہ کیان پیکہینابو بۆ
 ہاندانی (جہ ماوہر- ك.م.) دواي بلاوکردنہ وہی ناوونیشانہ سہرہ کییہ کانی پہیمانی
 ۱۹۳۰ لہ پۆژی بہکی تہموزہ وہ. عیزت بۆ خوئی ئیمزای ہیچ کام لہ بروسکہ و
 مہزیہ تہ زۆرہ کانی نہ کردوہ کہ لہ لایہن کۆمہ لہ کیانہ وہ نیردراونہ تہ ((کۆمہ لہی
 گہلان)) و بۆ و ہزیری موستہ عمہرات و مہندی سامیی و سہرہک و ہزیرانی عیراق.
 لہ لایہکی ترہوہ ژمارہ یہک نامادہی ئہو دوو کۆبوونہ وہیہ بوون کہ
 ہہ لئیزاردنیان کرد، خہ لکہ کہ نارہ زاییہ کی زۆریان بہ رانہ ریان دہربری، بہ لام ئہوان
 ہر لایہ نگیری خۆیانیان بۆہ لئیزاردنہ کہ نیشان دا. دیارترین کہسی ئہم دہستہ یہ
 حاجی مہ لامحی الدینہ، کہ یہ کیکہ لہ بازرگانہ ہرہ دہولہ مہندہ کانی سلیمانی و
 پیاویکی خاوہن مہوقیفہ⁽²⁸⁾، وئیرای حاجی مستہفا پاشا⁽²⁹⁾ کہ کاتی خوئی
 جہنہ پال بوو لہ سوپای تورکدا⁽³⁰⁾.

لہ لاپہرہی دواتردا پشکنہری ناوبراو بہم جۆرہ باسی یہ کیٹک لہو
 خۆنیشاندانانہی شاری سلیمانی دہکات کہ پۆژی یازدہی ئاب رووی داوہ بہ

(*) ((د. کہمال بہ تہلفون، لہسہر داوای (تہجات خان)ی خوشکی رایسپاردوہ، ئہو ناوہی (مہجید
 بہگ حاجی پہسول بہگ) ہہ لئیرم و راستیہ کہی بنوسم: مہجید بہگی کانئسکان لہ خانوادہی
 فوناد مہستی باوکی نەوشیروانہ، باپیری دوکتور یادگار حیشمہ تہ- ع. زہنگنہ)).

(27) مہبستی عیزتہ فاتہیہ کہ بہ عیزتہ تۆپچیش ناسراو بوو.

(28) لہ دہقی بہ لگہ نامہ کہ دا دہ لئیت: (a man of some local standing)

(29) مہبستی مستہفا پاشای یامولکییہ کہ درژمنی باوہ کوشتہی مستہفا کہمال بوو، چونکہ کاتی
 خوئی، کہ سہرۆکی دادگای عورفیہی تورکیی بوو، فہرمانی لہ سیدارہ دانی دژی ئہ تاتورک دہرکردبوو.

(30) N. A., C. O., 730/156/6, Kurds in Iraq, 1930, Part II, P. 111

ریخۆشکه‌ریکی شه‌ری به‌رده‌رکی سه‌رای له‌ قه‌لم ده‌دات، ده‌لێت:
 ((خۆنیشاندانه‌کانی پێشوو، تایبەت ئه‌و خۆنیشاندانه‌ی سه‌ر له‌ به‌یانی پۆژی
 یازده‌ی ئاب رووی دا دژی ئه‌و کۆبوونه‌وه‌یه‌ی جیگرانی سه‌ره‌ک وه‌زیران و مه‌ندوبی
 سامیی⁽³¹⁾ و نه‌شراق سلێمانی و سه‌رۆکه‌کانی سازیان کردبوو. له‌و شوێنه‌یشدا
 ژماره‌یه‌ک قوتایی له‌لایه‌ن مامۆستاکانیاوه‌، به‌ تایبەت عه‌لی ئاغا⁽³²⁾ و محمه‌د
 سالح قه‌فتان⁽³³⁾ و ره‌فیع نه‌ه‌ندییه‌وه⁽³⁴⁾ هینرا بوون، وێرای شاگردانی
 فێرگه‌ی شه‌وی زانستی که‌ که‌ریم به‌گ⁽³⁵⁾ مامۆستایان بوو. هه‌موو ئه‌وانه‌ هاندران
 بۆ ئه‌و خۆنیشاندانه‌ که‌ پیاوه‌ شه‌لاتییه‌کانی شیخ قادیرو هاوپی‌کانی دایانه‌ پالێان.

(31) له‌و پۆژانه‌دا سه‌ره‌ک وه‌زیران و مه‌ندوبی سامیی به‌ریتانی له‌ ده‌ره‌وه‌ی عیراق بوون، بۆیه‌کا
 جیگره‌کانیان هاتنه‌ سلێمانی، جه‌غه‌ر عه‌سکه‌ری جیگری نوری سه‌عید بوو، کۆبوونه‌وه‌که‌ش هه‌ر
 له‌به‌رده‌رکی سه‌رادا سازکرا، ئه‌و پۆژه‌ ره‌مزی فه‌تاح زۆر پیاوانه‌ هاتبووه‌ ده‌ست.

(32) به‌ عه‌لی ئاگا ناوبانگی ده‌رکردبوو، مامۆستایه‌کی روو خۆش و سه‌ره‌که‌وتوو بوو، ماله‌که‌یان
 ته‌نیشته‌ مزگه‌وتی دوو ده‌رگای سه‌رده‌شتی ئه‌حمه‌دی ساغا، له‌سه‌ر رێگه‌ی نیوانی سلێمانی-هه‌له‌بجه
 بوو، خۆری عه‌لی ئاگا سالی ١٩٥٧ به‌شی ئینگلیزی (دار المعلمین العالیة)ی ته‌واو کرد، چه‌په‌ره‌و بوو،
 شه‌وی کرد به‌ ئه‌فسه‌ریکی عه‌ره‌ب، که‌ به‌کێک بوو له‌ یاریده‌ ده‌رانی عه‌بدولکه‌ریم قاسم و به‌عسیبه‌کان
 سالی ١٩٦٢ له‌ سوپا ده‌ریان کرد.

(33) مه‌به‌ستی میژوونوسی ناسراومان سالح قه‌فتانه‌، نازه‌ن قه‌فتان دووه‌م کچییه‌، هاوپی‌لی من بوو
 له‌ به‌شی میژووی (دار المعلمین العالی)، چه‌په‌ره‌و بوو، هاوسه‌ری خوالێخۆشبوو مسته‌فا جانی حامید
 به‌گه‌، ده‌می ساله‌ له‌ نه‌ده‌ن ده‌ژی.

(*) (له‌ سالی ١٨٨٤دا له‌ دایک بووه‌، ده‌رچووی قوتابخانه‌ی جه‌نگیی (ئه‌سته‌نیوول) بووه‌، له‌ سالی ١٩٢٧دا
 ماوه‌یه‌ک سه‌ربه‌رشتی رۆژنامه‌ی (ژیان - زیان)ی کردووه‌. خاوه‌ن و به‌رپه‌وه‌ری ئه‌و گۆڤاری (زانستی)یه
 بووه‌ که‌ ژماره‌ ١ له‌ ٢٥ی شوباتی ١٩٢٨دا له‌ شاری سلێمانی بلۆکراوه‌ ته‌وه‌، له‌ ٣٠ ئابی ١٩٦٨ له
 شاره‌که‌ی خۆی کوچی دوابی کردووه‌ و هه‌ر له‌وێ له‌ گه‌رستانی (گریدی سه‌یوان) نێژاوه‌ - ع. زه‌نگه‌نه‌)).
 (34) مه‌به‌ستی ره‌فیع حیلیمیه‌.

(35) مه‌به‌ستی که‌ریم سه‌عید به‌گه‌، که‌ له‌به‌ر پۆلی گه‌وره‌ی له‌ قوتابخانه‌ی زانستیدا، به‌ که‌ریم زانستی
 ناسراوه‌، گێلاسی کچی سالی ١٩٥٧ به‌شی جوگرافیا له‌ (دار المعلمین العالیة)ی ته‌واو کرد، هاوسه‌ری
 خوالێخۆشبوو دادوهر جه‌لیل هوشیاره‌ که‌ له‌ نزیکه‌وه‌ ده‌مناسی، له‌ کورده‌ هه‌ره‌ دلسۆزه‌کان بوو،
 گێلاسی که‌ریم به‌گیش ده‌می که‌ له‌ ئینگیلته‌ره‌ ده‌ژی.

پۆژنامه نووس و میژوونووس صالح قهفتان

پۆژی دووی ئەیلوول هه‌په‌شه‌یه‌کم نارد بۆ په‌شید ئەفه‌ندی⁽³⁶⁾، به‌پۆه‌به‌ری خویندن و مامۆستا سه‌ره‌کیه‌کان، که‌یه‌کیکیان له‌ ناوبراوانی سه‌ره‌وه‌ن، پیم‌په‌راگه‌یاندن که‌خۆنیشانان ئیتر قه‌ده‌غه‌یه‌و سزای تووندی هه‌ر که‌سێک ده‌دریت هه‌په‌شه‌بکات، یا ریگه‌بگریت له‌وانه‌ی ده‌یانه‌وێت به‌شداریی بکه‌ن له‌هه‌لبژاردنه‌که‌داو پتویسته‌گشت توانایان بخه‌نه‌گه‌پ⁽³⁷⁾.

لی‌ره‌دا دوو پرسیااری میژوویی ره‌وا خۆیان فه‌رز ده‌که‌ن، یه‌که‌میان، ئایا ده‌توانین ئەم هه‌موو چالاکی و به‌شدارییانه‌ی قوتابییانی سلیمانی له‌و پۆژانه‌دا که‌ریگه‌یان بۆ به‌رپایوونی شه‌ری به‌رده‌رکی سه‌را خۆش کردو پۆژی شه‌ره‌که‌یش خۆی که‌یه‌کێک له‌ برینداره‌کانی شاگردیکی زانستی بوو بیانکه‌ینه‌سه‌ره‌تا، یا به‌ردی بناغه‌ی له‌ دایکبوونی بزوتنه‌وی قوتابییانی کوردستانی باشوور که‌هه‌میشه

(36) له‌ ریگه‌ی به‌ریز دکتۆر ئەمین موتاجیبیه‌وه‌ زانیم که‌مه‌به‌ستی ره‌شید کابانه‌.

(37) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 92-93.

شوینی دیاری هه بووه له گشت قوناغه کانی بزوتنه وهی رزگار یخوای کوردی باشووردا له میژوی هاوچهرخدا، دووهمیشیان: ئایا رۆلی دیاری قوتابیان له شه‌ری به‌رده‌رکی سه‌رادا به‌لایه‌نی که‌مه‌وه نامه‌یه‌کی ماجستیری سه‌رکه‌وتووی لی ده‌رناچیت؟.

دوای ئەم ناوێرە دەگەرێنەوێه سه‌ر سه‌رگوزشته‌که‌ی شه‌ری به‌رده‌رکی سه‌را له‌ پاپۆرت‌که‌ی ((پشکنه‌ری کارگێڕی ئینگلیز له‌ سلێمانی)) که‌ له‌ لاپه‌ره‌ی داهاتووی پاپۆرت‌که‌یدا ده‌گاته سه‌ر باسی رووداو‌ه‌کانی پۆژی پینجی ئه‌یلوول، واتا بیستوچوار سه‌عات به‌ر له‌ هه‌لگیرسانی شه‌ری به‌رده‌رکی سه‌راو، ده‌لێت:

((پۆژی پینجی ئه‌یلوول ئاردم به‌دووی ئه‌و یازده‌ ره‌هه‌به‌ره‌دا، که‌ له‌ سه‌ره‌وه‌ به‌ درێژی باسیانم کردووه⁽³⁸⁾، شیخ قادر و حه‌مه‌ی ئه‌وه‌ر حه‌مان ئاغا و شیخ حه‌مه‌دی گولان نه‌بیته‌، که‌ له‌ سلێمانی نه‌بوون ئیتر ئه‌وانی تریان هه‌موویان هاتن و پیم گوتن ئه‌وانه‌ بۆ خۆیان ئازادن به‌شداری له‌ هه‌لبژاردنه‌که‌ ده‌که‌ن یا نایکه‌ن، به‌لام بۆیان نییه‌ رینگه‌ له‌ که‌سیش بگرن به‌شداری هه‌مان هه‌لبژاردن بکه‌ن))⁽³⁹⁾.

لابردنی توفیق وه‌ه‌بی

توفیق وه‌ه‌بی، له‌و قوناغه‌ ناسکه‌دا، موته‌سه‌ریفی سلێمانی بوو، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی کوردیکی دڵسۆز بوو، حوکه‌ته‌ی عیراقی هه‌زارو یه‌ک بوختانی بۆی هه‌لبه‌ست تا پۆژی حه‌فده‌ی ئابی ساڵی ١٩٣٠، واتا توژده‌ پۆژ به‌ر له‌ هه‌لگیرسانی ئاگری شه‌ری به‌رده‌رکی سه‌را، به‌پنی ((ئیراده‌یه‌کی خاوه‌ن شکی))، بپاری له‌سه‌ر کار لابردنی توفیق وه‌ه‌بی کۆپی مه‌عروف ده‌رچوو. ئه‌و بپاره‌ له‌ ژماره‌ ٨٩ی پۆژی ٢٨ی ئابی ساڵی ١٩٣٠ی ((الوقائع العراقية))دا به‌ ئیمزای شه‌ریف عه‌لی و جه‌عفر عه‌سکه‌ری جیگری سه‌ره‌ک وه‌زیران له‌ هه‌مان فایله‌دا هه‌لگیراوه⁽⁴¹⁾. ئه‌و بپاره‌ ده‌بیته‌ هۆیه‌کی نوێی تری ته‌شه‌نه‌سه‌ندنی نا‌په‌زایی کورد، چونکه‌ به‌لگه‌نامه‌یه‌کی ناو‌ه‌مان فایله‌ به‌ تاییه‌ته‌ی باسی ئه‌وه‌ی کردووه‌ که‌ په‌هه‌به‌رانی

(38) مه‌به‌ستی عه‌زمی به‌گی بابان و هاوه‌له‌کانیه‌.

(39) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 113-114.

(41) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, P. 147.

توفیق وهیبی، موتەسەریفی سالی ۱۹۳۰

به توندی دژی بریاری لابردنی توفیق وهیبین و داوا له حوکمەت دەکەن بی خواستن بیگیریتە وه سەر پۆستەکی خۆی⁽⁴²⁾.

رۆژی شەشی ئەیلوول

له ژێر ناوێشانانی ((پۆژی شەشی ئەیلوول)) دا پشکنەر بۆ خۆی زۆر به وردی به م جۆرهی لای خوارهوه، باسی تهقینهوهی شەپی بهردهرکی سەرای بۆ تۆمار کردوین: ((پۆژی شەشی ئەیلوول))، بریارم دا له دیوانی موتەسەریفییەت له سەرا کۆبوونهوهیهک بۆ لیژنەیی پشکیننی (ههلبژاردنه که ک. م. ساز بکه م. به یانیی شەشی ئەیلوول دهعهوتنامه مان نارد بۆ حاجی محیی الدین و نزیکه ی ۳۰ کهسی

---

(42) Ibid, P. 153.

تر له ئه شرافى شار كه نوينه رى گه ره كه كان بوون و ده ستركا به هه لېژاردن⁽⁴³⁾، له كاتى ديارى كر او دا ئاماده بوون و هه لېژاردنه كه به سه ره رشتى سه روكى شاره وانى ده ستى پيكر د... تا ئه و كاته بارودوخى شار، به پيى ئه و راپورتانه ي بو مان ده هاتن، ئاسايى بوو، هيچ نيشانه يه كى هه راو بگر له ئارادا نه بوو.

ژماره يه كى زور له پوليس له به رده ركى سه را و به ناو بازاردا بلاوكرانه وه بو ئه وه ي نه هيلن دوكانداره كان دوكانه كانيان دا بخه ن و هه روه ها ريگه يش نه دن خه لكه كه له نزيك سه راوه كو بينه وه. هه مان كات له به ر ئه وه ي هه ره شه له هه موو ناسراوه كان⁽⁴⁴⁾ كرابوو، نزيكه ي سه د پوليسى تايبه تى له ناو خودى سه رادا ئاماده كران، پيمان وابوو ئه و كارانه مان به سن بو داين كردنى هيمنى.

ياخي بوونه كه

زورى نه برد ئاگادار كراين كه نزيكه ي په نجا قوتايى شه لاتي به سه ركردايه تى فايقه فه نى⁽⁴⁵⁾ كه وتوونه ته هاندانى دوكانداره كان بو ئه وه ي دوكانه كانيان دا بخه ن و كو بينه وه. زورى نه برد به ره و پيش هاتن تا گه يشتنه لاي قوتابخانه كه⁽⁴⁶⁾ كه هيزيكي پوليس ده پياراست. چه شاماته كه به هوى ژماره يه ك شه لاتي و بازا رپيه وه تا ده هات زورترو ياخيگه رتر ده بوون. لي ره دا هيتانى هيزى تر به پيوست زانرا،

(43) هه لېژاردنى نوينه رانى سلېمانى بو ((ئه نجوومه نى نوينه ران))ى نوئى كه ده بوو ده نگ له سه ر په يمانى سالى ١٩٣٠ بيات.

(44) مه به ستى له ناسراوه كان، ئه شرافه كان لايه نگرانى هه لېژاردنه كه يه، ئه وان هه ره شه يان لى كرابوو كه نابيت به شدارى ئه و هه لېژاردنه بكن.

(45) مه به ست فايقه بيكه س (١٩٠٥-١٩٤٨)ى شاعيرى ناوداره، بو زانيارى پتر: نه وشيروان مسته فا ئه مين، كوردستانى عراق له سه رده مى قه لهم و موراجه عه ت (١٩٢٨-١٩٣٠)، زنجيره كتيبى ده زگاي سه رده م، (٣٣) سلېمانى، ١٩٩٩، ٦١.

(46) مه به ستى قوتابخانه ي به ناويانگى فه يسه ليه يه كه يه كيك بوو له قوتابخانه هه ره به ناويانگه كانى شارى سلېمانى و به ناوى مه ليك فه يسه له وه ناو نرابوو، قوتابخانه ي ناو براو دوو نه وم بوو، كه وتبووه ناوه راستى شار، به رانبه ر سه را.

فرماندهی حامیهی سوپای عیراقی داوای سەد سەربازی بی چهکی کرد بو یاریدهدانی پۆلیسهکان. هیزی پۆلیس له گەل یەدە که کان (ئیحتیاتەکان) دا شەقامەکی لای سەرایان پاک کردهوه، بەلام بارودۆخە که تا دەهات ئالۆزتر دەبوو، زۆری نەبرد بە شیک له جەماوەرە که کهوتنە بە کارهینانی کورسییهکانی چایخانهکی (بەردەرگی سەرا- ک.م.) وە کۆتە ک دژی پۆلیسهکان که ژمارهیهکیان بریندار بوون. لێرەدا دەرکەوت که بە کارهینانی هیز کاریکی پیویستەو بەو جۆرە یەکم دەستە ی چهکداری له شکر داوا کرا زۆری پی نەچوو کاتی که حەشاماتە که دپیان بە پۆلیس دا، ئەوساکە ئەوانیش لەسەر خۆ کشانەوه ناو باخچهکی سەراوهو سەراکەش خۆی که کردبوویانە سەنگەر پەناگە ی خۆیان. لێرەدا بە شیک یاخیبوووەکان رزانه سەر ئەو شەقامە ی کهوتۆتە نزیک چایخانهکی حەماغا له تەنیشت باخچهکی سەراوه، له کاتی کهدا ژمارهیهکی کم له چاونهترسهکانیان هاتبووونە ناو خودی باخچهکهوه، ژمارهیهکی تریشیان لەسەر شەقامەکهوه له بالەخانە ی سەراکه نزیک کهوتبوونەوه. لەم ساتەوه یاخیبوووەکان بی پەروا کهوتنە بەردەبارانی چ سەراو چ پۆلیسهکان. لێرەدا داوا له فرماندهی حامیهکرا بەتالوینیک بنیتریت بو پشتگیری ئەو هیزه ی تر که بە پێوه بوو.

بەردەباران تا دەهات تەشەنە ی دەسەند، هیزشەباران کهوتنە بە کارهینانی ژمارهیهک قۆچەقانی، هەروەها ژماره ی دارو گۆچان بە دەستی (خۆنیشاندەران - ک.م.) تا دەهات پەره ی دەسەند. لەو کاتەدا هەوال گەیشت که بە شیک تری حەشاماتە که چوونەتە سەر سەربانی بەندیخانه که کهوتبووه شوینیکی تری ناو سەراکهوهو بەو جۆرە ئەویشیان خستە مەترسییهوه.

زۆری نەبرد کاتی که هیزی پیاده گەیشتە جی، چوار چوار بە ئەوپەری نيزامهوه چوونە ناوهندی باخچهکی سەراوه، ئەوساکە بەردەباران وەستاو یاخیبوووەکان له باخچه که کشانەوه، هەستیش کرا ئەوانە ی پشتەوه ی حەشاماتە کهش وردە وردە کهوتنە پاشەکشی. هیزهکان نيزهکانیان بەسەر چه کهکانیاندا کرد و فرمانیان پیدرا بلأوه بە خۆنیشاندەرهکان بکن. هیزه که دەستبەکار بوو، بە پیی فرمان رزانه سەر شەقامەکان، بەلام حەشاماتە که دەستبەرداری شوینەکانی خۆیان

نەبوون و دەبىنرا چۆن ياخىبووھەكان بە تەوژم ھىرشىيان دەبردە سەر سەربازەكان و چەند بەرھەو پىش دەھاتن ھىند زۆرتەر بەردەبارانىيان دەكردن و كورسى و شتى تريان تىدەگرتن، بەو جۆرەيش كار گەيشتە ئاستى خۆينرپشتن.

لەو دەمەدا گويمان لە تەقەيەك بوو، سەربازىكى عىراقى كوژدا، ئىنجا دەمانچەى ئۆتوماتىك يا دەمانچەى تر خرايەكارو دوو سەرباز برىندار بوون، ئەوساكە ھىزەكان يەكسەر كەوتنە دەسپىژ، ژمارەيەكى زۆر لەسەربازەكان بە ئەنقەست تەقەيان بە ئاسماندا دەكرد. حەشاماتەكە دەستوبرد كشانەوھەو ديار نەمان و دواى خۆيان ژمارەيەك كوژراوو زامداريان لەسەر شەقامەكان جى ھىشت، بەوھيش تەقە يەكسەر وھستىنرا. زۆرى نەبرد بە تالىونەكەش گەيشتە جى و بەپىي فرمانىكى خۆم دەست گىرا بەسەر سەرانسەرى شارداو لە ھەر چوار لا ئاسايش دابىن كرا، ئەو كارەيش بە خىراى و بى ھىچ تەگەرەيەك جىبەجى كرا.

پىكراوھەكان

بەر لە گەيشتنى سوپا، پۆليس دە پىكراوى كۆكردەوھە، نۆيان بە بەردو تىلا برىندار كرابوون، يەككىشىيان بەخەنجەر، سەدو پەنجاو سى پەنجەرەى سەراو حەفدە گلۆپى سەر شەقامەكانىش شكىنرا بوون.

پىكراوانى سوپا

۱. يەك نەفەر سەربازى كوژراو.
۲. دوو نەفەر سەربازى برىندار كراو بە گوللە.
۳. يەك نەفەر سەربازى برىندار كراو بە بەرد.

پنکراوی یا خیبووه کان

۱. سیازده کوژراو، پینجیان به نیزه وه هشتیشیان به گولله، ده له و سیازده یه یه کسه ر گیانیان له ده ست دا، نه و سیانه که ی تریان پاشتر مردن.
  ۲. بیستو سی بریندار که دوازده یان له نه خویشخانه که وتوون.
- سه رجه می پنکراوه مه ده نییه کان سه ر به چینه کانی خواره وه ی کومه لن، شاگردیکی فیرگه یش بریندار کراوه.

کۆمیتته ی ههلبژاردن

به ره له وه ی ناژاوه که بگاته لقه پۆبه نه شرافی شار ده نگیان بۆ کۆمیتته ی پشکنین داو ده نگه کانیان خراوه سندوقی تاییه تی ده نگه کانه وه، دوا ی نه وه نه و نه شرافانه هاتنه لام و گوتیان پتویست بوو حوکمه ت نه و که سانه بپاریزیت که یاسایان پتیشیل نه کردوه، و پرای نه وانه ی هاتبوون بۆ جینه جی کردنی نه رکیکی کۆمه لایه تی (واتا نه وانه ی بۆ ده نگ دان هاتبوون-ک.م.)، گوتیشیان تا ناژاوه چیه کان به ته وای دانه مرکینرینه وه، تا شیخ قادرو هاوه له کانیسی ده دستگیر نه کرین، نه مان ناتوانن له سه ر کاره کانی خویان به رده وام بن. منیش پیم راگه یاندن که وا هیزه کانی سوپا خه ریکی بلاوه پنکردنی خه لکه که ن و فره مانی ده دستگیرکردنی هانده ره سه ره کییه کان ده رچوه.

گرتنی ره هبه ره کان

به پتی نه و فره مانه ی ده رمکرد، له گه ل خۆر ناو ابووندا، پۆژی شه شی نه یلوول ده که س له و یازده ره هبه ره ی له سه ره تای نه م راپۆرته مدا ناویانم تۆمار کردوه ده دستگیرکران، یازده مینیشیان: شیخ محمه دی گولان که له سلیمانی نه بوو⁽⁴⁷⁾،

---

(47) شیخ محمه دی گولانی، که ماله که ی له گه ره کی کاننسکان بوو، له راپۆرته که دا ناوی هه ره به گولان هاتوه، وا دیاره دوا ی دامرکاندنه وه ی راپه رینه که هه له اتوه بۆ ناوچه ی هه له بجه و دوا جار ناچار بووه خۆی بدات به ده سته وه، وه ک ده لئین پیاویکی چوست و چالاک بووه، نه فسه ری پۆلیس شیخ ره زای گولانی کۆپی نه وه، پیاویکی که له گه تی بۆشناغه، زوو دایه پال شۆرش.

له ناوچهی هه له بجه پۆژی ۱۰ی ئه یلوول خۆی دا به دهسته وه. وا به باش زانرا ئه و ده سه رکرده یه ی که شه شی ئه یلوول گیران بی دواخستن له سلیمانی دور بخزینه وه، بۆیه کا شه وی شه ش له سه رحه وت گویزانه وه به ندیخانه ی که رکوک. هه مان کات پۆلیس چالاکانه که وتونه ته سۆراخی ئه و که سانه ی به شداری ناژاوه که یان کردوه تا بیانگرن و په وانه ی دادگای تاوان (المحکمة الجنائیه) بکرین⁽⁴⁸⁾.

دوا به دوا ی ئه م سه رگوزشته دورو درێژو ورده پشکنه ر له دوو خالی سه ره کیی پاپۆرته که یدا گه لیک به شانوباهووی هیزه چه کداره کانی میریدا هه ل ده دات و وای نیشان ده دات ئه گه ر ئه و هیزانه ناچار نه کرانایه هه رگیز ده ستیان له دانیشه توانی شاری سلیمانی نه ده کرده وه. له نیوه ی دووه می لاپه ره نۆی پاپۆرته که ی شه وه: به پیشه ی پۆژئاواییه کان، پشکنه ر له ژیر سه رناوی پوخته (خلاصة Summary) دا به هه مان ده ستور تا کۆتایی پاپۆرته که ی له لاپه ره چوارده دا باسی رووداوه کان به کورتی ده کاته وه، هه روه ها ئه و هه نگاوانه ش ده خاته روو که له ناو شاروقه زاکانی سه ر به لیوای سلیمانی بۆ ته واوکردنی هه لپژاردنه که نراون⁽⁴⁹⁾.

هه لسه تگاند نیکی سه رپیی

من به ش به حالی خۆم، تاوه کو ئیمرۆکه و له هیه چه سه رچاوه یه ک و به هیه زوبانیک، پاتۆرامایه کی وا فراوان و وردو پر له زانیاری ئه وه ها ده گمه نم ده رباره ی شه پی به رده رکی سه را نه دیوه، برواش ناکه م له دواپۆژیشدا بیبینم. ئه و پاپۆرته ی پشکنه ر ده چیته خانه ی ئه و به ره مانه وه که خۆینه ر خواخوایه تی کۆتاییان نه یه ت.

وێپرای ئه وه گه لیک لایه نی ناو پاپۆرته که یاریده ی میژوونوس ده دن وردتر له دیارده کانی ئالوگۆپی هاوچه رخی کورده واری تی بگات. لیته دا هه ر وه ک نمونه،

(48) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 110-119.

(49) Ibid, PP. 120-123.

ئاماژە بۆ ئەو تېببىيىيەى ناو راپۆرتەكە دەكەم كە دەئەت ((سەرجهەمى پىكراوھ مەدەنىيەكان سەر بەچىنەكانى خوارەوھى كۆمەلن))، بپوانە: ئەو بەشەى پشكەنەر ناوى لى ناوھ ((پىكراوى ياخيپووهكان))، بە داخوھ ھەن ئەو بۆچوونەيان پى ھەزم ناكرىت كەپىيان واىە: كۆمەلانى خەلك پووشووى دروستكەرى رووداوى مېژوووين.

بە پىويستى دەزانين سەرنج بۆ چەند لاىەنىكى تىرى ناو راپۆرتەكە رابكىشىن. پشكەنەر، مافى خۆيەتى بەشان و باھووى ھىزەكانى مېرىدا ھەل بەدات، بەلام ئەو، ھەلبەت، رىگە لە مېژوونووس ناگرىت ھەست بەوھ بەكات كە زۆربەى ئەفسەرەكان زۆر درندانە رەفتارىيان دەكردو كەلكيان لە بى ناگايى سەربازەكانيان وەرەگرت بۆ ئەوھى ئەوانىش بە چاوى دوژمن سەبرى كوردەكە بكن. تاوھكو ئىستا چەند چارىك لەبەرىز لىواى خانەنشىن "فوتاد عارف" م بىستووھ كە يەكك لە ئەفسەرەھى سلىمانى خەلكى سووریا بوو، ئەو بە يەك چاوسەبرى كوردو جووى دەكرد، شەپى بەردەركى سەراى بە ھەل زانى بۆ دروینەى گيانى ئەو لاوھ كوردە دلسۆزانەى زۆر كەمترىان بۆ نەتەوھكەيان دەويست وەك لەوھى ئەو بۆ عەرەبى دەويست.

بىگومان قوربانىيەكانى كورد لە شەپى بەردەركى سەرادا ژمارەيان لەوھ زۆرتەر بوو كە پشكەنەر لە خالى ((پىكراوى ياخيپووهكان)) دا ئاماژەى بۆ كرددوھ، وا ديارە ھەر ئەو ژمارانەيشن چوونەتە ناو تۆمارى فەرمىى حوكمەتى عىراقىيەوھ بەرھەمى مېژوونووسە عەرەبە ناسراوھكانى وەك عەبدولپەرھاق ئەلحەسەنى. بەر لە ھەر شت ھىچ گومان لەوھدا نىيە كە ژمارەى زامدارەكان لەو ژمارەيەى ناو راپۆرتەكە زۆرتەر بوون، چونكە گەلەك زامدارى تر لەو پۆژەدا لە ترسى گرتن و تۆلە خۆيان شارەدبووھو، ئەوھيش دياردەيەكى گشتىيە نەك تايبەتى.

وئپراى ئەوھى گوتمان بەلگەى تەواو سەلمىنەر ھەيە كە كوژراوھكان زۆرتەر بوون لەو ژمارەيەى راپۆرتەكە ئاماژەى بۆ كرددوھ. بۆ ئەمەيان پەنا دەبەينە بەر بەلگەنامەيەكى زۆر بايەخدارى تىرى خودى وەزارەتى موستەعمەرات كە بۆ بابەتى قوربانىيەكانى شەپى بەردەركى سەرا سەرچاوەيەكى، نەك كەم ھاوتا، بەلكو بى وئینەيە. ئەو بەلگەنامەيە برىتییە لە نامەيەكى سى لاپەرەيى جىگرى مەندوبى سامىي بەرىقانى دەربارەى شەپى بەردەركى سەرا كە پۆژى ھەشتى تەشرىنى

دووه می سالی ۱۹۳۰ له به غداوه ناردوویه بۆ شه خسی پاسفیلدی وه زیری
موسته عمه رات⁽⁵⁰⁾. نامه که دوازه خال له خۆ ده گریت، ئه مه ی لای خواره وه ده فی
وه رگی پانی خالی تۆیه میه که ئیمه مه به ستمانه:

((۹-سی مندال (به لئ سئ مندال - م.ک.) له ناو کوژاوه کانداهه بوون، یه که میان
ته مه نی نۆو دووه میان ته مه نی دهو سییه میشیان ته مه نی دوازه سالان بوو.
هه رسیکیان له ناو جه ماوه ره که دا بوون، یه کیکیان، هه رچۆن بیست، له به رد
هاوژده کان بوو. هه یج به لگه به کیش به ده سته وه نییه نیشانی بدات، یا بکریته
بنه مای بۆچوونیکه سه لمینه ر که سه ربازه کانی عیراقی مه به سستیان بووه ئه و
مندالانه بکوژن))^{(51)*}.

به م بۆنه یه وه ئامازه بۆ ئه وه ییش ده که یین که له هه مان نامه دا جیگری مه ندووی
سامی ده لیت کورده کان ((پۆژی شه شی ئه یلوول کاتیک هیرشیان هینایه سه ر
سه را ویستیان به ندیخانه که ی ناو سه را بشکیئن بۆ ئه وه ی به نده کانی ناوی

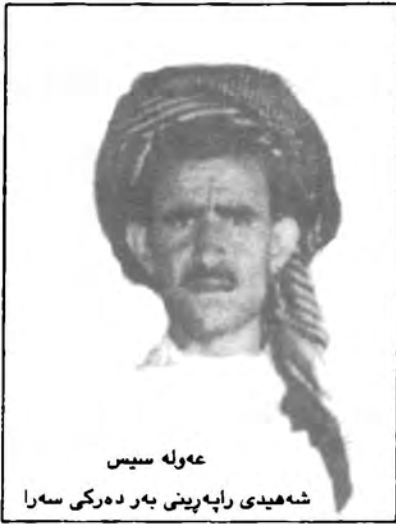
---

(50) بارون سیدنی جیمس ویب پاسفیلد Baron Sidney James Webb Passfield: پۆژی
سیازده ی ته مموزی سالی ۱۸۵۹ له له نده ن له دایک بووه، خۆی و پیترایس ویبی هاوسه ری له فابییه
ناسراوه کانی به ریتانیا و ئه ندامی (پارتی کریکاران) بوون، یاسای له زانکۆی له نده ن خویندووه، سالی
۱۸۹۵ پۆلی دیاری بینی له دامه زاندنی (قوتابخانه ی ئابوویری له نده ن) دا، سالی ۱۹۱۲ و بۆ ماوه ی
پازده سالان کرایه پروفیسوری کارگری گشتی، له نیوان سالانی ۱۹۲۲ و ۱۹۲۹ دا ئه ندامی په ره مان بوو،
له نیوان سالانی ۱۹۲۹ و ۱۹۳۱ دا وه زیری موسته عمه رات بوو، سیازده ی تشرینی یه که می سالی
۱۹۴۹ کۆچی دواپی کرد، پینج کتیبی به ته نها و سیازده کتیبی له گه ل پیترایس ویبی هاوسه ریدا
ده رباره ی بیروباوه ری سۆسیالیزی فابی نووسیوه. به وانه:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Volume 42, Oxford, 2004, P. 982.

(51) N. A., C. O., 730/157/7, Kurds in Iraq 1930, Part III, From: Acting High
Comissioner for Iraq, The Residency, Baghdad, 8. October 1930, To: Lord
Passfield P.C., Secretary of State for the Colonies, London, PP. 26-28.

(*) (("نازاد عویید" ی هاوکارمان له کاتی هه له چنی ئه م به شه دا ناگاداری کردینه وه: له ژماره (۸۲۸) ی
(التأخي) ئه یلوول ۱۹۷۱ دا هاتووه ۴۵ کوژاو، ۲۰۰ بریندار، ۱۰۰ گراو- ع. زه نگه نه)).

عەولە سەیس
شەهیدی راپەرینی بەر دەرگی سەرا

فایەقی بیکەس

ناپۆرای خەلگ لە رۆژی ٦ی ئەیلوول لە سلیمانی

نازاد بگەن کە ژمارەیان چل کەس بوو⁽⁵²⁾ ، ئەو قسە یەش پاستە چونکە ئەو چل
کەسە هەموویان نیشتمانپەروەری کوردو زۆربەیان لایەنگری مەحمود بوون.

(52) Ibid, P. 27.

مه ترسیبی

دوو پاتبوونه وهی راپه رینیکی وه ک شهشی ئه یلوول

دامرکاندنه وهی شه پری به رده رکی سه را له هه رهس هینانیک به و لاوه شتیکی تر نه بوو، میژووی گشت نه ته وه یه کی خه باتگتیریش، به میژووی کورد خویه وه، پره له هه رهس هینان و پاشه کشی ناچاری که دهرسه کانیا هه میسه ریگه یان خوش کردوه بۆ له دایکبوونی راپه رینی گه وره تر، ئه و راستیه فه رمان په وایانی عیراقی پۆژگاری پاشایی باش ده رکیان کردبوو، بۆیه کا دوا ی نه وهی راپه رینی شهشی ئه یلوولیان له خوینی کورددا گه وزاند به دوو پۆژ جه میل مه دفه عیش وه زیری ناوخۆ (نامه یه کی ژۆر نه ئینی)، ده نیرت بۆ موته سه ریفه کانی هه ر چوار لیوای باکوور - موسل، که رکوک، هه ولیر، سلیمانی و وینه ششی داوه ته نوری سه عیدی سه ره ک وه زیران. وه زیری ناوخۆ له و نامه یه ییدا که ژماره که ی (سی/ ۲۹۵۲) ه به گه رمی داوا له و چوار موته سه ریفه ده کات ((به هیچ جۆر ریگه نه دهن جارنکی دی رووداویکی وه ک نه وهی سلیمانی روو بداته وه))⁽⁵³⁾.

ره تگدانه وهی

شه پری به رده رکی سه را له رۆژنامه و گوڤاره ئینگلیزیه کاند

گه وره یی شه پری به رده رکی سه را له گه لیک دیارده ی تر دا خو دهنوینت، یه کی له و دیاردانه بایه خ پیدانی پۆژنامه و گوڤاره جیهانییه کانه، به پۆژنامه و گوڤاره ئینگلیزی و عه ره بییه کانه وه، که ده شیت بکریته ناو نیشانی وتاریکی میژووی په سه ن و به نرخ. لیره دا ته نها دوو نمونه ده هینینه وه، یه که میان ده رباره ی پۆژنامه ی ((تایمس)) ی له نده نیی به ناوبانگه⁽⁵⁴⁾ و دووه میان ده رباره ی گوڤاری

(53) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, very secret, No., C./2252, Ministry of the Interior, Baghdad, the 8th September, 1930, PP. 126-127.

(54) تایمس: یه کیکه له پۆژنامه هه ره دیرین و بلاوو سه نگینه کانی دنیا، سالی ۱۷۸۸ له نده ن

دامه زینرا، ئیستا تیرازی پۆژانه ی ۲،۲۷۴،۸۵۵ دانه یه.

((پۆژھەلاتی نزیک و هیندستان))⁽⁵⁵⁾ هه که له هه موو ژماره یه کیدا، به پێی بۆچوونی خۆی، تیشکی ده خسته سه ر سیاسه تی ده ولته ته گه وره کان و هه لۆیستی گه لانی پۆژھەلاتی نزیک⁽⁵⁶⁾ به رانه به به و سیاسه ته .

پۆژنامه ی ((تایمس)) پۆژی دوازه ی ئه یلوی سالی ۱۹۳۰ له ژێر ناو نیشانی ((شه پی کورد له گه ل هیزه چه کداره کانی عیراقد. سیازده کوژراو))⁽⁵⁷⁾ ئه مه ی لای خواره وه ی بلاو کردۆته وه :

له هه والئێرمانه وه ،

به غدا، یازده ی ئه یلویل.

له شه رێکی قورسدا له نیوان پۆلیس و سوپای عیراقی و خۆنیشاندانه رانی کورددا له سلیمانی، که زۆرینه ی دانیشتوانی کوردن، سیازده که س کوژران که به کێکیان پۆلیسه ، ۳۵ که سیش بریندار بوون، چواریان سه ربازو توپان پۆلیسن.

هه راکه به خۆنیشاندانێکی دوو هه زار که سی دژی ئه و کوردانه ده سستی پێ کرد که به شداری ئه وه لێژاردنه گشتیه ی ئیستای عیراقیان کردوه . چه کی خۆنیشاندانه ران بریتی بوو له ده مانچه و خه نجه ر، ئه وان ئابلووقه ی دایه ره کانی حوکمه تیان دابوو، هاواریان ده کرد ((به رووخت هه لێژاردن)) و ((هه لێژاردنێکی ئازاد له ناوچه کورده واریه کانداهه حاله)). پۆلیس به دار به ربوونه گیانی خۆنیشاندانه ران، به لām کاتیک کاربه ده ستان له وه دنیا بوون که چاره سه ری بارو دۆخه که له ویزه ی پۆلیسدا نییه داوای له شکریان کرد، له شکر ناچاری ده سڕیژ بوو.

حالی حازر ده ست به سه ر وه زعدا گیراوه ، تو له په هبه ره نه ته وه بیه کانی کورد گیراون و بۆ تووێژینه وه له گه لیاندا ئێردراونه ته که رکوک⁽⁵⁸⁾.

---

(55) پۆژھەلاتی نزیک و هیندستان: به کێک بوو له گۆفاره گرنه گه نینگلیزیه کان، له لهنده ن چاپ ده کرا، وتاری بایه خداری ده رباره ی هیندستان و به شی زۆری ولاته کانی پۆژھه لات بلاو ده کرده وه ، ژماره یه کی به کجار نۆر وتاری به نرخی ده رباره ی کوردو کوردستان بلاو کردۆته وه .

(56) پۆژھەلاتی نزیک: زاراوه یه کی جوگرافیایی -سیاسیه که له سه ده ی تۆزده هه مه وه داها ت و هه موو ئیمپراتۆریه تی عوسمانیه ی به به شه ئه روپایه ی و ئه فریقیا بیه کانی به وه ئێرانی ده گرته وه .

((Kurds battle with Iraqi troops. Thirteen killed)) (57).

لێره دا به پێویستی ده زانین ئاماژه بۆ دوو راستیی ناو راپۆرته که ی پۆژنامه ی ((تایمس)) بکه ین، یه که میان ئه وه یه که ده لیت: ژماره ی ئه وانه ی له خۆنیشاندانه کانی ئه و پۆژه دا به شدار بوون دوو هه زار که س ده بوون. لیکدانه وه یه کی خیرای ئه و ژماره یه ئه وه مان پێ ده لیت که زۆربه ی هه ره زۆری دانیشتوانی شاری سلیمانی له گه ل راپه رینی شه شی ئه یلوولدا بوون، چونکه به پێی هه مو سه رژمێرییه فه رمیه کان ژماره ی دانیشتوانی ئه وسای شاری سلیمانی به هیج جۆر له ۲۰ هه زار که س تینه ده په ری ئاخۆ له وانه چه ندیان ژن و مندال و پیرو په ککه وته بوون؟.

دووه میشیان: دروشمه کانی راپه رینه که یه د، به پێی ((تایمس)) قه ناعه تی کورده که ئه وه بووه که هه لبژاردنیکی ئازاد له بارودۆخی ئه وسای کوردستاندا کاریکی مه حال بووه، که واته کورد هه لبژاردنیکی ئازادی ده ویست نه ک ساخته، ئه وه یش هه میشه داخوایی گشت نیشتمانه په روه رانی جیهان بووه له و پۆژه وه ی ژیا نی په رله مانی داها توه.

هه رچی گوشاری ((پۆژه لاتنی نزیك و هندستان)) ه، له ژماره ی پۆژی پینج شه ممه، شازده ی ته شرینی یه که می سالی ۱۹۳۰یدا، وتاریکی به م ناوونیشانه تیدایه ((عیراق و ناوچه ی باکوور))، که سه رجه می ده رباره ی هه لوێستی هه ردووک حوکه تی عیراقی و به ریتانیا یه به رانبه ر کێشه ی کوردو پێوه ندیی نیوان کوردو ئاشوورییه کان که هه بوون کنه یان تیدا ده کرد⁽⁵⁹⁾.

---

(58) ((The Times)), September 12, 1930; N. A., C. O., 730/157/5, No. 783/5, Kurds in Iraq 1930, Part II, P. 38.

(59) (Iraq and Its Norther Province), -(The Near East and India), London, Thursday, October 16, 1930, P. 423; N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 174-175.

شەرى بەردەرکی سەراو دواوژۆ عیراق لە نیوان جەمیل مەدفعەى و کۆرۆنوالیسدا

دیسانەو دەگەرتینەو سەر بەلگە نامەیکى یە کجار بایە خدار، نەك تەنھا بۆ روون کردنەو هێ لایەنە شاردر او هەکانى شەرى بەردەرکی سەرا، بەلکو بە هەمان رادەو بگرە ژۆرتريش بۆ تیشك هاویشتنە سەر دواوژۆ کورد لە چوارچینۆهێ حوکمەتى عیراقدا کە ئیتر لە سالى ۱۹۳۲ هەو دەبیته ئەندامى ((کۆمەلەى گەلان)) و حوکمەتیکى سەر بەخۆ.

سەرچاوهى ئەم بەشەى بابەتە کە مان بریتیبە لە راپۆرتیکى نۆ لاپەرەبى کۆرۆنوالیسی⁽⁶⁰⁾ راپۆرتکارى وەزارەتى ناوخۆ کە پۆژى هەژدەى ئابى سالى ۱۹۳۰، واتا بیست پۆژ بەر لە قەومانى شەرى بەردەرکی سەرا، ناردوویە بۆ جەمیل مەدفعەبى وەزیرى ناوخۆ⁽⁶¹⁾ و لە دە خالى تیرۆتە سەلدا بە وردى بیرو بۆچوونەکانى وەزیر، بەر لە هەرشت لە بەر خاترى دواوژۆ عیراق، هالده سەنگیتیت، بەلام جەمیل مەدفعەبى بە هیچ جۆر بە راکانى کۆرۆنوالیس قایل

---

(60) سیڤر کینهان کۆرۆنوالیس (Sir Kinhan Cornwallis): نۆزدەى شوبانى سالى ۱۸۸۳ لە نیویۆرک لە دایک بووه، باوکى نووسەر و پۆژنامەنووسیکى ناسراو بوو، زانکۆى ئۆکسفوردى تەواو کردووه، زوبانى عەرەبیبى خویندووه و سالى ۱۹۰۶ لە سودان و دواى ئەو لە ميسرو عەرەبستان کارى کردووه و لە شەپهکانى ولاتە کەیدا دژى لەشکرى عوسمانى لە سووریا و فەلەستین بەشداریبى کردووه. لە سالى ۱۹۱۶ بۆتە کۆلۆنیل و کراوتە بە پێوه بەرى بیرو (هەکتەبى) عەرەبیبى بە ناوبانگ و لە سالى ۱۹۱۹ هەو پێوه ندى نزیکی لە گەل مەلیک فەیسەلى یە کەمدا هەبووه و حوزەبیرانى سالى ۱۹۲۱ لە گەلیدا هاتۆتە عیراق و لە وساو هەو ماوهى پازدە سالان بۆتە راپۆرتکارى وەزارەتى ناوخۆ عیراقى، سالى ۱۹۳۵ خۆى تەقاربت کردووه و بەو بۆنە یەو مەلیک غازى ویسامى رافدینى داوتى، لە گەل بەرپابوونى جەنگى دووهى جیهانى گەراوتە وە سەرکارو لە نیسانى سالى ۱۹۴۱ هەو تا مارتى سالى ۱۹۴۵ بۆتە بالتۆینى بەریتانى لە عیراق، پۆژى ۳ى حوزەبیرانى سالى ۱۹۵۹ لە ئەندەن کۆچى دواى کردووه. (پروانە: ویب سابتى ئەرشیفى نیشتمانى، هەرەو هەا:

((The pominions Office and Colonial Office, List for 1935)), London, P. 644))

(61) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 156-164.

نابیت بۆيەكا ھەردوولايان دېنە سەر ئەو بېروايەي پۆختەي بېروپۆچوونەكانيان
عەرزى ئەنجومەنى ۋەزيران بىكەن. كۆرۈنۈواليس بى دواخستىن پاپۆرتە نۆ
لاپەرەبىيەكەي خۆي ئامادە دەكات و پۆزى ۱۸ى ئاب دەينىرېت بۆ خودى جەمىل
مەدفعەي تا ئەو، بەپىي ياسا، بەرزى بىكاتە ۋە بۆ ئەنجومەنى ۋەزيران.

كۆرۈنۈواليس، لە خالى يەكەمى راپۆرتەكەيدا، بەر لە ھەر شت، دەكە ۋېتە
ھەلسەنگاندنى ئەو پېشنىارانەي ۋەزىرى ناخۆكە پېي ۋابوۋە دەبنە ھۆي ھېمىن
كردنە ۋەي بارودۆخى كوردستان و تايبەت سلىمانى جا با بزائىن پېشنىارەكانى
ۋەزىر چى بوون:

((أ. بى دواخستىن لاپردنى مۆتەسەرىفى سلىمانى توفىق ۋەھبى (*).

ب. بى دواخستىن لاپردنى مەدىرى پۆلىسى سلىمانى ۋە ۋەزىرە بېكى كوردى زانى
بخرىتە جى.

ج. لاپردنى دەستوبردى سەرجمەي ئەو قايمقام و مودىر ناخىانەي سلىمانى كە
بېروپۆچوونيان لەگەل بېروپۆچوونى حوكمەتى ناۋەندىدا يەك ناگرنە ۋە.

د. بى دواخستىن ھەمو ئەو كەسە ناسراوانەي داۋاي دامەزاندنى حوكمەتتىكى
كوردىيان لە سلىمانى كردوۋە بگىرېن و بدرىنە دادگا، ژمارەشيانى بە دوازە كەس
مەزەندە كردوۋە.

(*) ((توفىق ۋەھبى (۱۸۹۱-۱۹۸۴): توفىق كوپى مەعرف، لە ۲۱ى كانوونى يەكەمى ۱۸۹۱دا لە شارى
سلىمانى لە دايك بوۋە، (ۋەھبى) نازناۋە، ئەۋىش لە بەرزىرەكى و پېشكەرتنى لە خوتىندى پى بەخشاۋە.
خوتىندى سەرەتايى و ناۋەندى لە سلىمانى و قوتابخانەي سەربازىي لە ۱۹۰۸دا تەۋاۋ كردوۋە. لە
سالانى ۱۹۲۵-۱۹۲۸ مامۇستا بوۋە لە كۆلجى سەربازىي لە بەغدا، پاشان كراۋەتە مۆتەسەرىفى
سلىمانى، داۋاي راپەرىنى ۶ ئەيلۈلى ۱۹۳۰ لە نىۋان سالانى ۱۹۴۴-۱۹۵۰ چەند جار بۆتە ۋەزىرى
ئابوۋرى. لە ۱۹۴۸-۱۹۵۸ ئەندامى ئەنجومەنى پىاۋ ماقولان بوۋە. داۋاي شۆپشى ۱۴ى تەمۋوزى ۱۹۵۸
چۆتە لەندەن تا لە رىككەۋىتى ۵ى كانوونى دوۋەمى ۱۹۸۴ لە لەندەن كۆچى داۋايى كردوۋە، لە سەر
راسپاردەي خۆي تەرمەكەي ھىتراۋەتە ۋە سلىمانى و لە جىاي پىرەمەگروون نىژراۋە، كۆمەلېك كىتېپ و
نوۋسىنى لە بوۋارى جىاجىايى زمان و مېژوۋدا ھەپە. سەرچاۋە: ھىوا، (گۇفان)، پارىس ژمارە ۲ى
مايسى ۱۹۸۴، - ئازاد عوبېيد).

۵. پراوه دونانی هه موو ئه و که سانه ی له پیناو جیابوونه وهی (کوردا - ک.م.)
چالاکانه تیده کوشن))⁽⁶²⁾.

ئه مه ی لای خواره وهیش ده قی وه لاهه که ی کورونوالیسه ده رباره ی ئه م
پیشنیارانه ی وه زیری ناوخۆ:

((۲). من ناتوانم بۆچوونه کانتان په سهند بکه م، له بهر ئه وهیش که ئه و بابته بی
ئه ندازه گرنگه و اباشه، وه ک کاریکی ئوسولی، پیشکشی ئه نجومه نی وه زیرانی
بکه ی، چه زیش ده که م بۆچوونه کانم به تۆمار کراوی عه رزی وه زیره کان بکرین بۆ
ئه وه ی ئه وانیش رای خۆیان ده رباره ی ئه و هه نگاوانه ده ریبه رن که جه نابتان
پیشنیاز ده که ن بنرین.

۳. بۆ ره فتارکردن له گه ل بارودۆخی گشتیدا بهر له هه رشته ئاشکرایه که
ده بیته حوکمه تی عیراق له دیارکردنی سیاسه تی خۆیدا ته نها نه پوانیته ئیمروکه،
به لکو پتویسته هه مان کات به پوانیته ئه و بارودۆخه ی دوا ی سالی ۱۹۳۲ دیته
کاپه وه⁽⁶³⁾، ده بیته برپاری ئه وه بدات که نیازییه هه ول بدات لیوا کوردییه کان یا
له ژیر سایه ی به ره له ستی دانیشته وانه کانیاندا به پتوه ببات، یا به ره زامه ندی
ئه وان. ئه گه ر پتوبازی به که میان هه لبه ژیردریت ئه وساکه پتویسته له ریگه ی
به کاره یئانی هتزه وه ئه و خه لکه دابین بکرین، ئایا له به رژه وه ندی عیراقه به شیکه ی
دیاری ولاته که ی هه میسه بیزار بیته، یا له راستیدا گه یشتبیته ئاستی به رپا کردنی
شورشیکه ی ئاشکرا؟

۴. له وتووێژیکدا له گه ل به پرتزان هه ستم کرد جیاوازییه کی قسول له
بۆچوونه ماندا ده رباره ی ده رفه تی پشپوی له لیوا کوردییه کاند، هه روه ها ده رباره ی
هه سته نه ته وه یی له و لیوا یانه دا هه یه. به پرتزان له و به وایه دان بزوتنه وه ی

---

(62) Ibid, P. 156.

(63) مه به سته کورونوالیس له و قسانه ی ئه وه یه ئه و راستیه له چه میل مه دفعه ی و وه زیره
هاویره کانی بگه یینیت که دوا ی ئه وه ی عیراق له سالی ۱۹۳۲ هه وه ده بیته ده وله تیکه سه ره به خۆ ئینگلیز
ئیت ره وک جارن به رپرس نابن له به رپتوه بردن و ره فتاره کانیاندا، بۆیه کا پتویسته هه ره له ئیستاره خۆی
ئاماده بکات بۆ ئه و به رپرسییه ی دواوژی ولاتی له سه ره وه ستاره.

(كوردایه تی-ك.م.) ئیستا دهستكردی ژماره یه ك گێره شیۆینن كه ئه گهر ده مكوت بكرین ئه وساكه بزووتنه وه كه تیکده چیت. به پێزتان پیتان وایه ته نانه ت ئه گهر خه لکی دژی حوكمه ت پاپه پن ئه وا سوپای عیراق ده توانیت به ئاسانی دایانمرکینیتته وه. ئیوه پیتان گوتم چۆن له پۆزگاری تورکه کاندایه که تیبه یه کی په رپووت به یه ك دوو توپی شپه وه بی هیچ جۆره ته گهره یه ك ده یوانی ده رسی هۆزه رق ئه ستوره کان دابات. گالته هاتنتان به توانای کورد بۆ به ره له سستی کردنی حوكمه تی عیراق بنه مای سیاسه تی ئیوه یه، ئیوه هه موو مه یلیك بۆ ره فتارکردن به نه رمونیانی له گه ل کورددا به لاوازی له قه له م ده دن.

به پیتی بۆچوونی من له حاله تی ته قینه وه ی هه ر پاپه پینکی کوردی گه ورده ا پیکرا هیزه کانی به ریتانیا و عیراق تووشی گه لیک گرفت و کیشه دین، پيشم وایه دوا ی سالی ۱۹۳۲ سوپای عیراق له و باره ی ئیستا تیدایه ناتوانیت (وه ك پئویست -ك.م.) روو به رووی ئه و ئه رکه بیتته وه. خۆ ئه گه ر هاتوو له م قسانده ا زیده پۆی بیینریت ئه وساکه ده لیم لیشاوی پیداو یستییه ماییه کانی حه ره کاتی سه ریازی و مانه وه ی هیژکی فرمی گه وره له لیوا کوردییه کاندایه زۆر له سه ر حوكمه تی عیراق ده که ون.

ئه مه له خۆرا نالیم، به لکو پشت به ته جرویه ی ئه و حه ره کاته سه ریازیانه ده به ستم که چه ند سالیك له مه و به ره له ناوچه ی سلیمانیدا پاپه رموینان، وێپای سه رنجی گشت ئه و ئه فسه رو کارمه نده به ریتانیانه ی ده ریاره ی ئه م بابه ته گفتۆگۆم له گه لیان کردوه.

به م جۆره وه ك به پێزتان ده بینن ئیمه له دوو سه نگه ری جیاوازه وه ده پوانینه ئه م مه سه له یه -چه نابتان له و پوانگه یه وه سه یر ده که ن گوایه شتیکی مه ترسیدار له کورده وه له ئارادا نییه، له کاتی کدا من له و به وایه دام ئه وان ده توانن گه وره ترین زیان به حوكمه تی عیراق بگه یینن. له قوژینی ئه م باوه رپه وه له سه ره تاوه من لایه نگیری ئه وه بووم که پئویسته حوكمه تی (عیراق-ك.م.) سیاسه تیکی ئه و تو بگریته به ره که هیچ نه بیته جار جاره لای کورد هه سستی دلنیایی دروست بکات، ئه وه یش پئویسته به جۆرێک بیت ته نها لای کورده هوشیاره کان په سندنه بیت،

به لكو لای ههركه سێكیش هه ر جۆره شاره زاییه کی ده رباره ی مه سه له ی كورد هه بیته .

من هه میسه سلم له روودانی گێرمه وکیشه کردۆته وه، به لام نه گه ر هاتوو هه ر گێرمه وکیشه یه ک یه خه ی گرتبیت نه وسا که بی سێ دوو لایه نی حوکمه تی عیراق ده گرم نه ک لایه نی کورد ته نانه ت نه گه ر بیته گێرمه وکیشه یه ک نه نجامی سکالا یه کی ره وای نه وان بیته، به لام نه وه ریم لی ناگریت بلیم دوا ی نه وه ی چوار سال به سه ر نه وه زه ماتانه دا که (دراونه ته پال کورد-ک.م.) تیپه پین بی نه وه ی هیچیان بۆ بکریته پیویسته حوکمه تی عیراق نه و گوینه دانیه ی پابردووی خۆی به کورد سه رزه نشته بکات))⁽⁶⁴⁾.

کوژنوالیس له سه ری ده روا ت و له خالی پینجه م و شه شه می راپۆرته که یدا ده لیت: ((نیستا نیمه گه یشتووینه ته قوناغیکی دژوارو به پتی بۆچوونی به نده پیویسته حوکمه تی عیراق به وردی ناگای له هه موو ره فتاریکی خۆی بیته (له گه ل کورددا- ک.م.) و هیچ هه نکاوێک نه نیت به بی هه لسه نگاندنی نه نجامه چاره پوانکراوه کانی ...من ده زانم به ریتزان داخ له دلن له سه رکرده کانی سلیمانی، به لام هه مان کات نه وه یش ده زانم له گه ل نه و بۆچوونه ی منیشدا نین که ده لیم وه نه بیته حوکمه تیش له م باره یه وه هیچ گله ییه کی لی نه کریته. که نوری پاشا کاری گرته ده ست هه سته یکی نۆر باشی لای کورد به و پاگه یاندنه ی ده رباره ی نیازی حوکمه ت بۆ بلاوکردنه وه ی یاسای زمانه ناوچه ییه کان و جیبه جی کردنی نه و گفتانه ی دراونه ته کورد دروستکردو بووه هۆی ناردنی بروسکه ی عه فه ویی سوپاسگوزاری له سلیمانییه وه، به لام نۆری نه خایاند نه م کارتیکردنه باشه تا راده یه کی نۆر به و پاگه یاندنه ی (نوری سه عید-ک.م.) شیوینرا که تییدا گوته زانینی زمان (واتا زانینی زمانی کوردی -ک.م.) نه ک نه ته وه⁽⁶⁵⁾ مه رجه بۆ دانانی کارمه ندان (له لیوا کوردیه کاند-ک.م.)، وێرای نه وه ی هیچیش نه کرا بۆ جیبه جی کردنی گفته کانی

(64) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 157-159.

(65) مه به ستیان نه وه بوو هه موو غه یره کوردیکی عیراقی، دیاره له سه ر هه مووشیانه وه عه ره ب، مان نه وه یان هه یه بینه کارمه ندی میری له ناوچه کورده وارییه کانی عیراقدا.

تریش (که درابوونه کورد-ک.م.) و په یمانه کهش⁽⁶⁶⁾ بلوکرایه وه بی ئه وهی هیچ
 ناماژیه کی بۆ مافه کانی کورد تیدا بیئت، ئه وساکه په هبه رانی کوردیش هیچ
 بهوایه کیان نه ماو له ناو خۆیاندا په کیان گرت. خۆ ئه گه ر بهاتایه و جه نابی جیگری
 سه ره ک وه زیران⁽⁶⁷⁾ بیتوانیایه زوو بچیته شاری سلیمانی ئه وساکه مه ودای ئه وه
 نه ده بوو سه رداره کورده کان فریا بکه ون خۆیان کۆبکه نه وه، به لام به داخه وه ئیمه
 چهند هفته به کمان به مونا قه شه یه کی توند په وانه ده رباره ی ئه وهی ده بیئت چ
 بدریئت و چ نه دریئت به کورد به فیرۆدا، ئه وهی هه لی بۆ ئه و سه ردارانه ره خساند
 تاوی و لاخه که یان بدن. چهند مانگێک له مه و به ر به نده مه ترسی ئه و جوړه
 دواخستن و دوو دلیم نیشاندا و ئه سه فی خۆیشم ده ربړی له سه ر ئه وهی نویتیرینی
 پیشنیاره کان له کاتی پتویستدا قه بوول نه کران.

۷. هه رچۆن بیئت هیچ که لکێک له وه دا وه دی ناکه م فیکری خۆمان به وه وه
 خه ریک بکه ین که ده بوو چ بکه ین، ئه وهی پتویسته حوکمه ت وه به رچاوی بگریئت
 سیاسه تی ئیستا و دوا پۆزیتی و به ر له هه ر شت بریار بدریئت ئایا باشتر وایه هه ول
 بدریئت سه رداره کورده کان ده مکوت بکریئن یان هه ول بدریئت رایانکیشیته ئه و
 ئاسته ی که نوری پاشا به بلوکورده وهی په که م راگه یان دنه که ی خۆی کردی. له به ر
 ئه و هۆیانه ی باس م کردن پیم وایه ئه م سیاسه ته ی دوا یی تاکه ریگه ی پتویسته
 بگریته به ر، له وانه یه ئه وه کارێکی هه ر وا ئاسان نه بیئت، به لام پیم وایه پتویسته
 هه ولی بۆ بدریئت. ده بیئت هه نگاری په که م بریتی بیئت له وه خسته گه ری ئه و
 گفتانه ی وان له پرۆگرامی حوکمه تدا که پتویسته بلویش بکریته وه⁽⁶⁸⁾.

بۆ جیبه جی کردنی ئه م مه به سه ته کورۆنوالیس له هه مان خالی راپۆرته که یدا
 پیشنیار ده کات بی دواخستن ناوه رۆکیی یاسای زمانه ناوچه بیهکان جیبه جی
 بگریئت و بی هیچ جوړه ده ست تیوه ردانییک و دواخستنیک ((یاریده ده ری

(66) مه به سته ی په یمانی سالی ۱۹۲۰هـ.

(67) مه به سته ی جه عه فر عه سه کرییه که جیگری نووری سه عیدی سه ره ک وه زیران بوو، ئه وه بوو کاتی
 خۆی له گه ل جیگری مه ندوبی سامیدا هاتنه سلیمانی.

(68) N. A., C. O., 370/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 159-161.

به پرتوه بهری گشتیی کارگتیری))⁽⁶⁹⁾ که ده بیئت کورد بیئت دابمه زیتیریت و ده ست وبرد به پرتوه بهریتی وه رگتیران بکه ویته کار. داواش ده کات هه ردوک موته سه ریفی که رکوک و هه ولیر ناگادار بکیرین که پیویسته هه ول بدن سه رداره کورده کانی لیواکانیان به لای خویاندا رابکیشن و کاریکی نه وتو بکن نه که ونه ژیر کاریگه ریی پرۆگانده ی ره به رانی سلیمانیه وه و پیویسته نه مانیش قایل بکیرین که جیبه جی کردنی گفته کان له به رژه وه ندیی خویانه .

به ندی هه شته مینی راپۆرته که ی کۆرۆنوالیس به م جۆره ی لای خواره وه داریژراوه :
 (۸). نه گه هاتوو نه م هه موو کارانه بق جیبه جی کردنی چاره سه ریکی ناشتیانه سه ریان نه گرت، نه وساکه حوکمهت ده توانیت پاده بق هه بزوتنه وه یه کی جیاخوازی (حركة انفصالية - ك.م.) دابنیت. له بارودۆخیکی وادا حوکمهت ده توانیت له بوواری سیاسه تیدا به رانبه ر به کورد له ئاستیکی باشترا دابیت چونکه نه وساکه حوکمه تی خاوه ن شکۆی به ریتانیا و (کۆمه له ی گه لان) پشتگیری لی ده که ن، چونکه (حکومه تی عراق - ک.م.) به م جۆره سنگ فراوانی و لیها تووی⁽⁷⁰⁾ خۆی نیشان ده دات، که سیش لاریی له وه نیبه که حوکمهت ده بیئت حوکم بکات. هه مان کات وا چاوه پوان ده کریت نه م فاکته رانه کار بکه نه سه کورده میانپه وه کان و بینه هۆی ره واندنه وه ی هه ر پشتیویه ک. دلسۆزانه هیوادارم حوکمهت هیچ هه نگاو یکی دامرکینه ر نه نیت ته نانه ت نه گه ر کورده کانیش ناپازی و هه رس بن و هیچ چاره سه ریک بق دوارپۆژ نیشان نه دهن. به لام نه گه ر هاتوو سه رۆکه توندپه وه کانیان پییان له سه ره لویستی خویان داگرت ته نات دوا ی هاتنه وه ی وه لامی (کۆمه له ی گه لان) یش (له سه ره زبه ته کانیان - ک.م.) نه وساکه پیموایه هیچ به دیلیک⁽⁷¹⁾ له ئارادا نامینیت.

(69) واتا "معاون مدير العام الاداري" له وه زاره تی ناوخۆ.

(70) له ده قی به لگه نامه که دا زاراه ی Statesmanship به کارهیتراوه، نه م وشه یه ش Statesman

له وه وه هاتوو که ده قار ده ق مانای "پیاری ده ولته ه".

(71) کۆرۆنوالیس لیزه دا وشه ی Alternative ی به کارهیتراوه.

۹. تیبینیەکانی من دەربارەى ئەو ھەنگاوانەى ئیۆھ پێشنیارتان کردوون و
وہک لەسەر ھوہ وتران، بەم جۆرەن:

ن. ئەگەر ئەحمەد بەگى تۆفیق بەگ قایل بوو ئەوا مەسەلەى دانانى مۆتەسەرپەى
(سلیمانى-ک.م.) حەل دەبێت و ئەوساکە وەک بېریار دراوہ تۆفیق وەھبى بەگ بە
فەرمى ئینفیکاک ناکات تا کاتى دانانى ئەو کەسەى دەچێتە جێگەى ئەو.

ب. پێم وایە لە رووى کارگێرپێھوہ دروست نییە مۆتەسەرپەى بەرپۆھ بەرى
پۆلیس⁽⁷²⁾، لە یەک کاتدا بگۆردرێن، تابیەت چونکە ئەفسەرى پشکنەرى پۆلیسى
(سلیمانى-ک.م.) شیپارد (Mr. Sheppard)، لەسەر پۆیشتنە، مۆراد بەگیش نیازی
ھەبە وەک کارمەندىکى حوکمەتى عیراق خۆى تەقاویت بکات، پێشم وای نییە (مۆراد
بەگ-ک.م.) وەک فەرمانبەرێکى حوکمەت لە جێبەجێ کردنى ئەرکەکانیدا قسوروى
ھەبوو بێت. بەلای شەخسى خۆمەوہ گۆرپینى مۆراد بەگ بەعەرەبێکى کوردی زان
ھەلەپەکى گەرەبە. ئیمە ئەو سیاسەتە نوێیەمان تاقیکردەوہ کە دەپەویست زمان
نەک نەتەرە بکاتە بنەمای دامەزاندنى (کارمەندان-ک.م.) و گواپە ئەوہ لە
بەرژەوہندى کوردە، بەلام لەم بارەبەوہ نابێت ئەو راستیە لەبیر خۆمان بەرینەوہ
ئەو کارە لادانێک بوو لە یاسا کە لەم نواییاندا عەبدولمۆحسین بەگ⁽⁷³⁾ تێى کەوت.

ج. پێم وای نییە ھیچ گۆرپینىکى قایمقام و مۆدیر ناحیەکان بە شیوازێکى لە
پۆتین بەدەر شتێکى پێویستە، تەنانەت دواى ئەو ھیش کە وەلامى ((کۆمەلەى
گەلان)) دێتەوہ⁽⁷⁴⁾.

د. لەگەڵ ھ- ھەولم دا ئەو کەلکانە نیشان بەدەم کە لەسزا نەدانى رەھبەرەکانى
سلیمانى چاوہرپوان دەکرین، ئەو زیانانەى (لە سزا دانیان دەکەونەوہ-ک.م.)
بریتین لەوہى کە لەوانەبە رقى کۆمەلە (کۆمەلەى گەلان-ک.م.)، دوور نییە

---

(72) ئەوساکە مۆراد بەگ بەرپۆھ بەرى پۆلیسى لیوای سلیمانى بوو.

(73) مەبەستى عەبدولمۆحسین ئەلسەعدونە کە لە ناوہندى بیستەکانى سەدەى پابردوودا سەرەک
وہزیران بوو.

(74) مەبەستى ئەوہیە ئالۆگۆرپى کارمەندانى ناوچە کوردنشینەکان پێویستە دواى گەپشتنەوہى
وہلامدانەوہى (کۆمەلەى گەلان) یش بۆخواوہن مەزبەتە کوردەکان.

حوکمهتی خاوهن شکۆی به ریتانیاش، به کارێکی سه رکێش (مهوور-ک.م.) ههلبستینیت و کوردیش وهپس بکات بهر له وهی چاره سه رێکی ناشتیانه بۆ کێشه که بیته ناروه.

له و بهروایه دام گرتنی سه رکرده کانی سلیمانی ده بیته هۆی نه وهی هه موو کورده میانپه وه کان بده نه پال توندپه وه کان و نه وه یش بیته هۆی ته شه نه کردنیکی فراوانی یا خیبوون له لیوا کورده کانداو ههچ هیوایه کی چاره سه ری ناشتیانه ی (کێشه ی کورد-ک.م.) له ئارادا نه مینیت و حوکمه تی عیراقیش دوو چاری دوزمنایه تی و به ره له ستیه کی هه میشه یی بیت.

پێویسته داوی لیبوردن بکه م چونکه راپۆرتکه م وه ها دووو درێژه، به لام پیم وایه بایه خی بابه ته که پاکانه ی نه وه م بۆ ده کات. نه گه ر بیتو نه نجومه نی وه زیران هه لوێستێکی به خشنده و دۆستانه بگرێته بهر، نه وساکه من بی هووده نابم له وهی بتوانین کێشه که چاره سه ر بکه ین. به لام نه گه ر هاتوو وه زیره کان هاویر بوون له گه ل به پێزتاندنا که ده توانریت کورد بی په روا له ههچ سزایه ک پێشیل بکړین نه وساکه من ده توانم ته نها بۆچوونی قوولی ناره زایی خۆم تۆمار بکه م. وینه ی نه م راپۆرته م ده نێرمه خزمه ت به پێزان جێگری مه ندوبی سامی و جێگری سه ره ک وه زیران.

ئیمزا

ک. کۆرۆنوالیس

راویژکاری وه زاره تی ناوخر

(75) (1930/8/18) (*)

---

(75)N.A., C.O., 370/157/6, kurds In Iraq. 1930, part II, PP. 146-161.

(*) ((تیبینی بۆ چاپی دووه م: سه رنجی تۆژه رو خوێنه ران، له باره ی (شه پی بهر ده رکی سه رای سلیمانی)یه وه، بۆ کتابیک راده کێشین. که له لایه ن: نه حمه د حسین نه حمه د به هه مان ناوینشان و له سالی 2002دا له لاپه ن هه فته نامه ی (سلیمانی نوێ)ی سه ر به شاری سلیمانی بلاوکه راده ته وه. کتێبه که کۆمه لیک بابه تی له خۆگرتوه که له لایه ن نووسه رو تۆژه رو سیاسه توانانی کوردی وه کو: (مام جه لال، نه وشێروان مسته فا نه مین، عه لئه دین سجادی، مه لا عه بدوللا زێوه، شاکیر فه تاح، میرزا محمه د نه مین مه نگه پی، د. ئاره حمان عه بدوللا، نه حمه د خواجه، سدیق سالح، نه کره م مه حموود سالح ره شه، ره شه د کریم)ی نووسراوه، به به راورد کردنی نه و بابه تانه له گه ل به لگه نامه کانی حوکمه تی به ریتانی ئه د لایه نی دیکه ی رابه رینه که روون ده بیته وه. - ع. زه نگه نه)).

هيوادارم زنده پۆيى نەبىت ئەگەر بلىم ھەر شارەزاو ئاگادارىك بە وردى بىر لە ناوهرۆكى ئەم راپۆرتە ناوازه يەى كۆرۆنواليس بکاتەو دەگاتە ئەو سەرئەنجامەى ئەگەر بەھاتايە فەرمانرەوايانى ئەوساى عىراق بە گوئى كۆرۆنواليسيان بکردايە زۆر پئى تىدە چوو نە شەرى بەردەرکى سەرا، تەنانەت شۆپشى چواردەى گەلاوئىژى سالى ۱۹۵۸يش، روويان بدايە . ئەو پۆژەى لە خوئندنەوہى ئەم راپۆرتە بوومەوہ بەرئىز دوکتۆر طاھر البکاء، لە ولاتە يەگرتووەکانى ئەمريکاوہ، تەلەفۆنى بۆ کردم، کە لە وەلامى ئەو پرسىارەيدا کە ھەموو جارئک دەربارەى کارەکەم لەگەل بەلگەنامە نەئىنيەکانى حوکمەتى بەریتانيدا لىمى دەکات ئەو بۆچوونەى سەرەوہم پئى گوت حەپەسا . لەگەل ئەو رايەى دوکتۆر طاھر دام کە دەئىت کارکردن لە بەلگەنامە نەئىنيەکانى حوکمەتى بەریتانيدا راگەياندى ئەرکئىكى نىشتمانىيە .

ئەم بۆچوونە بە ھىچ جۆر ماناى نكۆلى کردن نيە لەوہى کە دىپلۆماسىيە بەریتانىيەکان بەر لە ھەر شت خزمەتى بەرژەوہندىيەکانى ولاتەکەى خۆيانيان نەکردوہ، ئەوہيش مافئىكى رەواى خۆيانە، پئويستە ھەموو دئسۆزئک بەر لە ھەرشت بىر لە نىشتمانەکەى خۆى بکاتەوہ، بەلام ئەوہندە ھەيە ئەوان دوربين بوون لە بىرکردنەوہکە يانداو پەناشيان بردۆتە بەر عەقل بەر لە عاتيفە . وئپراى ئەوہ و، ھەر لەبەر ئەوہيش لە ناو کاربەدەستانى ئىنگليزى ئەو قۇناغەدا ھى وا ھەبوون کە بە چاوى گومانەوہ سەيرى پرسى کوردو تايبەت ژمارەيەک لە رەھبەرانى کورديان دەکرد، ئەو پاستىيەى تا ئىستا چەند جارئک لە بابەتەکانى ناو ئەم بەرھەمەدا ھەستمان پئى کردوہو دوايىش ھەستى پئى دەکەين .

بەر لەوہى کۆتايى بەم بەشەى بابەتەکەمان بەئىنين بە پئويستى دەزانم، زۆر بە کورتى، ئاماژەيش بۆ ئەوہ بکەم کە كۆرۆنواليس بەر لەو راپۆرتەى سەرەوہى بە ماوہيەک چەند ھەلۆئىستئىكى بايەخداری ترى نواندوہ کە لە سەرچەمياندا بە گەرمى و لەسەر ئەساسى مەنتىق ويستوويەتى قەناعەت بە فەرمانرەوايانى ئەوساى عىراق بکات کە کورد نەتەوہيەكى جىاوازن لە عەرەب و مافى رەواى خۆيانە ناوچە کوردنشينەکان بەرئوہ بەرن و دەبىت ئەوى پئويستە لەم بوارەدا

حوکمه‌تی به‌ریتانی وه‌ک خاوه‌ن ئینتیداب و حوکمه‌تی عیراق وه‌ک ده‌وله‌تیک له‌ژێر سایه‌ی ئینتیداب دا جێبه‌جێی بکه‌ن بۆ راکێشانی هه‌ستی کورد. یه‌کێک له‌و پێشنیارانه‌ی کۆرۆنوالیس کردوونی دانانی سیمبولیکی کوردیی بووه‌ له‌ناو ئالای فه‌رمیی عیراقد⁽⁷⁶⁾، ئه‌وه‌ی دوا‌ی جێبه‌جێ‌کراو بووه‌ هۆیه‌کی پته‌وکردنی پێوه‌ندی نیوان کوردو عه‌ره‌ب و دوا‌ی که‌وتنی پزیمی به‌عس و هه‌لۆیستی کاربه‌ده‌ستانی نوێی عیراق به‌رانبه‌ر ئالاکه‌ی سه‌دام حه‌سه‌ین په‌هه‌رانی کورد زوو ئاماژه‌یان بۆی ده‌کرد.

سه‌ره‌نجامی گه‌راوه‌کان:

ئهو کوردانه‌ی سلێمانی که‌ له‌سه‌ر شه‌ری به‌رده‌رکی سه‌را گه‌ران و په‌وانه‌ی به‌ندیخانه‌ی که‌رکوک کران دوا‌ی مه‌ینه‌تییه‌کی زۆر ئینجا ئازادکران. دیسان به‌لگه‌نامه‌ نه‌ینیه‌کانی حوکمه‌تی به‌ریتانی پهن له‌ زانیاری ده‌گه‌من ده‌رباره‌ی ئه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ که‌ له‌م به‌شه‌دا چه‌ند نمونه‌یه‌کی لێ ده‌خه‌ینه به‌رچاو.

دیسانه‌وه‌ هه‌لۆیستی ئینگلیزه‌کان به‌رانبه‌ر گه‌راوه‌کان گه‌لێک باشتر بوو وه‌ک له‌ هه‌لۆیستی فه‌رمانه‌ه‌وایانی عیراق، به‌ شه‌خسی نوری سه‌عیدی سه‌ره‌ک وزیرانه‌وه‌ که‌ وای به‌ باش ده‌زانی له‌و بوواره‌دا پشتی وه‌زیره‌ توندپه‌وه‌کانی ناو کابینه‌که‌ی بگریت، تایبه‌ت یاسین ئه‌له‌اشمی که‌ تنۆکیک خوینی عه‌ره‌ب له‌ گیانیدا نه‌بوو. نوری سه‌عید له‌و پۆزانه‌دا پێویستی به‌ یه‌ک ده‌نگی کابینه‌که‌ی بوو له‌ هه‌لۆیستی ئه‌ندامه‌کانیدا به‌رانبه‌ر په‌یمانی ساڵی ۱۹۳۰، بۆیه‌کا له‌و پۆزانه‌دا پشی پشیی بۆ یاسین ئه‌له‌اشمی ده‌کرد هه‌رچه‌نده‌ له‌ زۆر شتدا له‌ دوو سه‌نگه‌ری جیاوازا بوون.

هه‌ر چۆن بێت له‌ وتووێژکی نیوان نوری سه‌عیدو سێر فرانسسیس هه‌مفرایزی⁽⁷⁷⁾ مه‌ندوبی سامیدا ده‌رباره‌ی ((وه‌زعی کورد))⁽⁷⁸⁾، نوری سه‌عید به‌

(76) N. A., C. O., 730/157/5, No. 183/5, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 2, 10.

(77) سێر فرانسسیس هه‌مفرایز Sir Francis Henry Humphrys: پۆژی بیستوچاروی نیسانی ساڵی ۱۸۷۹ له‌دایک بووه‌، کۆلیجی سه‌ریازی ته‌واو کردو وه‌ک کۆلۆنیل سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌م له‌ شه‌ری ئه‌فه‌ریقادا به‌شداریی کردوه‌، ماوه‌یه‌کی زۆر له‌هندستان و ئه‌فغانستان کاری کردوه‌، کۆتایی چه‌نگی

توندی دژی دوو پیشنیاری مەندوبی سامی وەستاو، یەکە میان دەربارە ی دادگایکردنی ((ناژاوە چیبە کوردەکان))⁽⁷⁹⁾، کە هەمفرایز پیشنیاری کردووە ئاسانکارییان لەگەڵدا بکریت و دووەمیشیان: دەربارە ی بلۆکردنەوہی ((یاسای زمانە ناوچەیبەکان)) کە نوری سەعید لەگەڵ ئەوہدا نەبووہ زوو بلۆبکریتەوہ⁽⁸⁰⁾.

ئەم بیئەو بەرە یە ماوہ یەکی زۆر دەخاینیت بی ئەوہی هیچ کام لە گیراوہکان بپوخت، یا وەر بەر بەدات، زوو پیکرا نامەو یادداشت دەنێرن بۆ کاربە دەستانی ئینگلیزو ((کۆمەلە ی گەلان))، بەراستی و بە پیشە ی خۆی توفیق قەزاز لە هەموو هاوہلەکانی دپتر دەھاتە دەست⁽⁸¹⁾. لە بەلگە نامەکانی وەزارەتی موستەعمەراتیشدا نامە یەکی دایکی رەمزی فەتاح هەلگیراوہ کە ناردوویە بۆ مەندوبی سامیی بەریتانی، هەر کە نامە کە دەگاتە بەغدا سکرتری مەندوبی سامی یە کسەر نامە یە ک ئاراستە ی نوری سەعید دەکات کە تییدا داوای روونکردنەوہ یەکی کردووە دەربارە ی چارەنووسی گیراوہکان ((چونکە ئەوہ بابەتیکە کە حوکمەتی خاوەن شکۆی بەریتانی بایەخی پێ دەدات))⁽⁸²⁾.

یەکەم لە شەرگەکانی ئەوروپادا بەشدار بوو، لە سالی ۱۹۲۹ هەبوو مەندوبی سامیی بەریتانی لە عێراق، لە نیوان سالاتی ۱۹۳۲ و ۱۹۳۵ هەر لە عێراق بووہ بالۆیزی بەریتانی، دوایی لە چەند کۆمپانیایەکی گەورە ی ولاتە کەیدا کاری کردووە بە کۆمپانیای نەوتی عێراقوہ. ئەفغانستان سالی ۱۹۲۸ و عێراق سالی ۱۹۳۳ خەلاتی فەرمیی بەرزیان داوہتی، پۆژی بیست و هەشتی ئابی سالی ۱۹۷۱ کۆچی دوایی کرد. بپوانە:

((Who was who)), Volume VII, 1971-1980, London, 1981, P. 392; ((The Dominions Office and Colonial office List for 1932)), London, P. 693.

(78) ((Kurdish Situations)).

(79) ((Kurdish agitations)).

(80) N. A., C. O., 730/157/5, No. 783/5, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 18-23.

(81) گەلێک بەلگە نامە ی دەگمەنم دەربارە ی هەلۆیستەکانی توفیق قەزاز هەبوو تا ئیستا چەند جارێکیش لە نووسینەکاندا ئاماژەم بۆیان کردووە. بە وێنە بپوانە: چەند لاپەرە یە ک لە میژووی گەلی کورد، بەرگی دووہم، ل ۱۶۰، ۱۶۸، ۲۱۰، ۲۷۴-۳۷۵، ۳۷۷، ۳۷۹.

(82) N. A., C. O., 730/157/5, No. 783/5, Kurds in Iraq 1930, Part I, P. 15.

عزمی بهگی بابان

حه‌مه‌ی ئارپه حمان ناغا

ئەم فشارانە بۆ ئەنجام نەبوون، پۆزی شازدە‌ی کانونی یە‌که‌می ساڵی ١٩٣٠، واتا دوا‌ی تێپه‌ر‌بوونی سۆ مانگ و حه‌فته‌یه‌ک به‌سه‌ر شه‌ری به‌رده‌رکی سه‌رادا، عه‌بدولقادیر شه‌یدی سه‌کرته‌ری ئەنجومەنی وه‌زیران نامه‌یه‌کی ((نه‌ینسی و په‌له‌))، ده‌رباره‌ی ئەم بابەته‌ بۆ یاریده‌ده‌ری سه‌کرته‌ری مه‌ندوبی سامبی ده‌نێرتت که ئەمه‌ی لای خواره‌وه خاله‌ سه‌ره‌کیه‌کانین:

((١. ئەو یازده‌ که‌سه‌ی که له‌سه‌ر شه‌ری به‌رده‌رکی سه‌را گیراون وان له‌ به‌ندیخانه‌ی که‌رکوک:

١. پۆزی شازدە‌ی ته‌شرینی دووه‌می ١٩٣٠ بریار درا ئەم ناوانه‌ی لای خواره‌وه‌ هه‌ر یه‌که‌یان به‌ که‌فاله‌تی سۆ هه‌زار پۆپیه‌ به‌ردرێن، به‌مه‌رجیک له‌ ماوه‌ی ساڵیکه‌ ته‌واودا هه‌یج کێشه‌یه‌ک نه‌نێنه‌وه:

١. عزمی بابان⁽⁸³⁾، ٢. فایق بابان، ٣. محهمه‌د سالح به‌گ، ٤. حه‌ماغا، ٥. عیزه‌ت به‌گ، ٦. مه‌جید ئەفه‌ندی، ٧. شیخ محهمه‌د قه‌لاتی^(*) Kilati، ٨. عه‌بدولپه‌ حمان ناغا.

(83) ناوه‌کان وه‌ک خۆیان ده‌نووسینه‌وه.

(*) ((دیاره‌ ده‌بین (گولانی) بیته‌ح. زه‌نگه‌نه)).

مهجید بهگی کانیسکان

کریم بهگی زانستی

ب. ههروهه‌ها بریار درا شیخ قادری حهفید نه‌دریته دادگا، به‌لام هه‌مان کات به باش نازانریت رینگه‌ی بدریتی بگه‌رته‌وه شاری سلیمانی، بویه‌کا بریارمان داوه داوا بکه‌ین رینگه‌ی پی بدریت له شاری ناسرییه بژی و مافی ئه‌وه‌شی بدریتی سه‌ردانی به‌غدا بکات و که‌فاله‌تی پینج هه‌زار پوپی لی وه‌ریگهریت که له ماوه‌ی سالتیکی ته‌واودا هیچ کیشه‌یه‌ک نه‌نیته‌وه.

ج. دانی په‌مزی ئه‌فه‌ندی و توفیق قه‌زاز به دادگه، دادگای بالای که‌رکوک پۆژی بیستوسیته‌ی ته‌شرینی دووه‌می سالی ۱۹۳۰ له‌و تاوانه‌ی کۆلییه‌وه که ئه‌و دوانه‌ی پی تۆمه‌تبار کرابوون و بریاری دا هه‌ردووکیان بی تاوانن و پتیویسته ئازاد بکرین، هه‌ردووکیان پۆژی بیستوچواری ته‌شرینی دووه‌می سالی ۱۹۳۰ گه‌پانه‌وه شاری سلیمانی.

۲. ئه‌و هه‌شتاوچه‌وت تۆمه‌تباره‌ی (شه‌پی به‌رده‌رکی سه‌را-ک.م.) که له سلیمانی گیران نو که‌سیان هه‌ر له‌وی به کافاله‌ت به‌ردران.....⁽⁸⁴⁾، ئه‌وانی تریان پۆژی هه‌ژده‌ی ته‌شرینی دووه‌می سالی ۱۹۳۰ بریاری به‌ردانیان بۆ ده‌رچوو

---

(84) به‌داخه‌وه دوادیری ئه‌و لاپه‌ره‌یه‌ی به‌لگه‌نامه‌که دراوه، بویه‌کا نه‌مانتوانی رسته‌که وه‌ک خۆی ته‌واو بکه‌ین.

بە و مەرجەى لە پۆژى ديارىكراودا بۆ دادگايى كردنيان نامادە بن، ئە نجام ئەوانيش پاش چەند پۆژىك نازاد دەكرين))⁽⁸⁵⁾.

بە و جۆرە كيشەى گيراوەكانى شەپى بەردەركى سەرا كۆتايى هات و دواى ئەو زۆرەى يازدە پەهەرهكەى پاپەپىنى شەشى ئەيلوولى ۱۹۳۰ لە سياسەت دور كەوتنەو، بەلام بە خاوينى مانەو.

بروسكەيەكى دەگمەنى

حەپسەخانى نەقىب

كەم ئافرەتى كوردى باشوور بە پادەى حەپسەخانى نەقىب و عاديلەخانى جاف لە ميژووى هاوچەرخى نەتەو كە ياندا چالاک بون، بۆيەكا هەردووكيان ناويان لە تۆمارى ميژووى كوردو بەرەمى گەشتيارە پۆژئاوايبىەكان و بەلگەنامە نەيتىبىەكان و دەكۆمىنتەكانى ((كۆمەلەى گەلان))دا ديارە. هەلبەت لە بەرگە ليك هۆ ئافرەتتىكى وەك حەپسەخانى نەقىب نەيدەتوانى لە رووداوەكانى شەپى بەردەركى سەرا دورە پەريز بوو سستيت. شانازيبە بۆ حەپسەخانى نەقىب و بۆ كورد ئەو يەكەم كەس بوو لە سەر خوينى شەهيدانى پاپەپىنى شەشى ئەيلوول بە شتياوزىكى كەم و پتە هاتە دەنگ.

حەپسەخان پۆژى حەوتى ئەيلوولى سالى ۱۹۳۰، واتا تەنها يەك پۆژ دواى شەپەكەى بەردەركى سەراو گرتنى شىخ قادرى هاوسەرى، بروسكەيەكى ناردووه بۆ مەندوبى سامبى بەريتانى و بى سلاو بەم جۆرە دەست بە قسە پىر لە شانازيبەكانى دەكات:

((لە نقيب زاده حەفصەو،

بۆ شكۆدار مەندوبى سامبى بەريتانى،

پۆژى حەوتى ئەيلوولى ۱۹۳۰،

لە سلىمانيبەو.

---

(85) N. A., C., O., 730/157/5, No. 783/5, Kurds in Iraq 1930, Part I, PP. 10-12.

چەپسەخانی نەقیب ۱۸۸۱-۱۹۵۳

هەلبژاردنەکان بە شتیوازکی نەندانە ی بێزداوی ئەوتو پادەپەرموینریت کە هیچ گەلێکی جیهان لە پۆزگاری بەرەرییەکاندا لە وێنەیان نەبینوو. کام یاسا رێگە دەدات گەلێک لە کاتی هەلبژاردندا تیرۆر بکەیت. کێ لە ئێوه یاساپارێزو کێش لە ئێوه یاسا دەخاتە ژێر پێوه؟ کام یاسا رێگە ی داوه چەک دژی جەماوەر لە کاتی هەلبژاردندا بەکار بهێنریت؟ ئیمپۆ شاری سلیمانی گەنێندراوه تە ئۆخیکی دژواری بەرەری ئەوتوو کە بۆی هەیه سەرئەپای میژووی هەرکە سێکی بەرپرس لە کە دار بکات.

لیژنە کە تان (لیژنە ی سەرپەرشتیکردنی هەلبژاردنە کە - م.م.)، کە وتە وتووێژ لە گەل کە سانیکدا کە هیچ سەنگێکیان لە م و لاتە دا نییه. جەماوەر کاتیک بە مەیان زانی بۆ دەریزینی ناپەر زانی خۆیان کۆبوونەوه، ئەمەیش بێگومان مافی یاسایی خۆیانە. کاتیک ئەوان (واتا پیاوانی میری - م.م.) دێیان زۆری هەر زۆری خەلکە کە دژبانیان پەنایان بردە بەر سەریازو رهشاش و دەسپێژیان لیکردن، شەست حەفتایەکیان لێ کۆشتن و

بریندار کرد. کام یاسا ریگه‌ی پهفتاریکی وه‌ها ده‌دات؟، نه‌ی چۆن نه‌وانه‌ی وایان کرد ده‌توانن پاکانه بۆ کاره‌که‌یان بگه‌ن؟. ئیمه‌ی کورد بیزاری خۆمان به‌رانبه‌ر به‌م کاره‌ دپندانه‌یه ده‌رده‌بهرین و هه‌تا خوینی کوردایه‌تی له ده‌ماره‌کانماندا بجمیته هه‌ر باسی ده‌که‌ین و ده‌که‌ین، ئیوه یاساپاریزن، نه‌گه‌ر وابیته کێن نه‌وانه‌ی یاسایان پی شیل کرد؟. هیزه چه‌کداره‌کانی (میری-ک.م.) به‌وه‌وه نه‌وه‌ستان که به چه‌ماوه‌ره‌که‌یان کرد، به‌لکو رۆانه ناو ماله‌که‌ی منیشه‌وه‌و که‌وتنه‌ پشکنین و روه‌ی چه‌که‌کانیان کربووه سنگی ئافره‌ته‌کان. نه‌م پشکنینه بووه هۆی فه‌وتان و تالانکردنی شتوومه‌که به‌نرخه‌کانم. من داوای مافه په‌واکانی خۆم له سه‌رجه‌می نه‌و که‌سانه ده‌که‌م که یاسایان پی شیل کردو ریزی ماله‌که‌میان نه‌گرت. بوی نه‌م هیزه‌شه جانه‌وه‌ریه هیزه چه‌کداره‌کان که‌وتنه گرتنی پیاوه ناسراوه‌کانمان، نه‌وانه‌ی به‌ره‌به‌یانی رۆژی نوتر په‌وانه‌ی به‌غدا کران⁽⁸⁶⁾.

تکا له شکۆداریتان ده‌که‌م نه‌م بروسکه‌یه‌م وه‌رگێڤنه (سه‌ر زویانی ئینگلیزی-ک.م.) و وینه‌ی پیشکه‌شی (کۆمه‌له‌ی گه‌لان) له جنیف بگه‌ن⁽⁸⁷⁾.

پیم وایه که‌س باوه‌ر ناکات ناوه‌رۆکی بروسکه‌یه‌کی وا به‌سۆزی ئافره‌تیکی رۆژه‌لاتی ناخی ده‌روونی گشت ئازادبخواهانی جیهان نه‌هه‌ژینیت، به‌ راستی ناوه‌رۆکی نه‌م بروسکه‌یه‌ی چه‌پسه‌خانی نه‌قیب له هیچ روه‌یه‌که‌وه هیچی له به‌لگه‌نامه به‌ناویانگه‌کانی شوێنشی گه‌وره‌ی فه‌ره‌نسه که‌متر نییه. نه‌وه‌ی له ناوه‌رۆکی نه‌م بروسکه‌یه‌دا به‌ شیوازیکی تایبه‌تی سه‌رنج راده‌کیشیت نه‌وه‌یه که نو جاران وشه‌ی (یاسا)ی تیدا دووبات بۆته‌وه. وێرای نه‌وه زۆر پیم سه‌یره که له‌هه‌مان فایله‌دا سی جاران وینه‌ی نه‌م بروسکه‌یه‌ی چه‌پسه‌خانی نه‌قیب هه‌لگیراوه⁽⁸⁸⁾. من بۆ خۆم تا ئیستا له هیچ فایله‌کدا شتی له‌و جۆره‌م به‌رچاوه‌که‌وتوه.

بیگومان ده‌بوو شیخی به‌رده قاره‌مانیش خۆی له ئاستی رووداوه‌کانی شه‌پی به‌رده‌رکی سه‌رادا پی نه‌گیریت و بیته ده‌نگ.

(86) وادیاره سه‌ره‌تا وا زانراوه گه‌راوه‌کان ره‌وانه‌ی به‌غدا کران.

(87) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 84-85.

(88) Ibid, PP. 88-89, 90-91.

هه‌لۆیستی شیخ مه‌حموود

دوای خه‌باتیکی دوورو دریزی بیوجان و هه‌لۆیکی زۆری بی ئه‌نجام له‌گه‌ڵ ئینگلیزه‌کان تورک و سوڤیه‌تدا، شیخ مه‌حموود، له ژێر فشاری فرۆکه و توپ و تانکی ئینگلیزه‌دا، ساڵی ۱۹۲۷ ناچار بوو به‌وه پازنی بیته‌ له‌ناو خاکی کوردستانی ئێراندا بمینێته‌وه و ده‌ستیش نه‌خاته ناو کاروباری کوردستانی باشووره‌وه. له‌ به‌لگه‌نامه نهینیه‌کانه‌وه دیاره شیخ مه‌حموود پۆلێکی راسته‌وخۆی له ئالوگۆپو رووداوه‌کانی پایزی ساڵی ۱۹۳۰ی کوردستانی باشووردا، تایبته‌ له هه‌لگیرسانی ناگری شه‌ری به‌رده‌رکی سه‌رادا نه‌بووه. به‌لام دوای ئه‌وه‌ی کار له‌کار ترازو و پاپه‌پینی شه‌سی ئه‌یلوول هه‌لگیرسا ئیتر شیخ نه‌یده‌توانی دووره‌په‌ریز بووه‌ستیت، ئه‌وه بوو. دوای تێپه‌ربوونی ماوه‌یه‌ک به‌سه‌ر شه‌ری به‌رده‌رکی سه‌رادا، خۆی و پێشمه‌رگه‌کانی سنووری ده‌ستکردیان به‌زاندو هاته‌وه ناو خاکی کوردستانی باشوور، به‌و جووره شه‌ری به‌رده‌رکی سه‌را بووه هۆی سه‌ره‌کیی ده‌ست پێکردنی قوناغیکی نوێی بزوتنه‌وه‌ی رزگارخوازی کورد به‌ په‌هه‌ریی شیخ مه‌حموود.

به‌پیتی به‌لگه‌نامه نهینیه‌کانی وه‌زاره‌تی موسته‌عمه‌راتی به‌ریتانی، ئینگلیزه‌کان له‌و پۆژگاوه‌دا به‌ په‌رۆشی ئه‌وه بوون له‌یه‌ک کاتدا له هه‌ردووک ناوچه‌ی بادینان و سو‌راندان شو‌پشی کورد نه‌ته‌قیته‌وه، بۆیه‌کا هه‌لۆیکی زۆریان دا بۆ ئه‌وه‌ی چه‌ند ده‌توانن پۆژیک زووتر پاپه‌رینه‌ نوێکه‌ی شیخ مه‌حموود دابمرکینه‌وه، تایبته‌ له‌به‌ر ئه‌وه‌یش ئاگادار بوون ناوچه‌ی بارزانی‌ش له‌سه‌رپێته⁽⁸⁹⁾.

دوای ئه‌وه‌ی گه‌ژۆله‌ی ده‌که‌وتنه‌ لیژی و دیسانه‌وه ناچار ده‌بیته‌ په‌نا به‌ریتنه‌وه به‌ر خاکی کوردستانی ئێران شیخ مه‌حموود به‌ ناچارێ رووی ده‌می ده‌کاته به‌ریتانییه‌کان و نامه‌یه‌کی تایبته‌تی ده‌نێریت بۆ جێگری مه‌ندوبی سامیی له‌ عێراق، ئه‌میش به‌کسه‌ر

---

(89) بۆ درێژه‌ی ئه‌و باسه‌ بپه‌وه‌ بابته‌ی سێیه‌می به‌رگی دووه‌می ((چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌ک له‌ مێژووی گه‌لی کورد))، که‌ به‌م ئاروینیشانه‌وه‌ نووسیمه ((گالته‌و گه‌پ و گه‌مه‌کانی نێوان شیخ مه‌حموود و فرۆکه‌وانه ئینگلیزه‌کان)). ئه‌و بابته‌ که‌ په‌نجا لاپه‌ره‌یه‌ به‌ پشتیوانی ده‌یان به‌لگه‌نامه‌ی نهینیه‌تی حوکمه‌تی به‌ریتانی نووسراوه که‌ سه‌رجه‌میان به‌وردی باسی ئه‌و ته‌قه‌للا فراوانه‌ی هێزی ئاسمانیی به‌ریتانی ده‌که‌ن که‌ بۆ دامه‌رکانده‌وه‌ی پاپه‌رینه‌که‌ی شیخ مه‌حموود دایان.

پۆژی ههشتی تشرینی یه‌که‌می سالی ۱۹۳۰ ئەم نامە‌یه‌ی لای خواره‌وه ده‌نێریت بۆ
(نوری پاشای سه‌ره‌ك وه‌زیران):

((خۆشه‌ویستم سه‌ره‌ك وه‌زیران.

۱. له‌ ته‌ك ئەم نامە‌یه‌مدا ده‌قی ئەو نامە‌یه‌ی شیخ مه‌حمودتان بۆ ده‌نێرم كه‌ بۆ منی
ناردوه‌.

۲. له‌سه‌ره‌تاوه‌ ده‌لێم نیازم نییه‌ وه‌لامی (نامه‌كه‌ی شیخ-ك.م.) بده‌مه‌وه‌ تا له‌وه
دلتیا ده‌بم گه‌راوه‌ته‌وه‌ ناو خاکی نێران، وێرایی ئەوه‌ پێم وایه‌ ده‌بیته‌ سێر
فرانسیس (مه‌ندوبی سامی-ك.م.) وه‌لامی بداته‌وه‌ نه‌ك من.

۳. هه‌رچۆن بیته‌ چه‌ز ده‌كه‌م به‌ر له‌ گه‌رانه‌وه‌ی سێر فرانسیس چه‌ند بتوانم هێند
ئاگاداری ئەو شتانه‌ بێم كه‌ له‌سه‌ریان (ده‌ریاره‌ی شیخ مه‌حمود-ك.م.)
پێككه‌وتوون، هه‌لبه‌ت ئەو كاتیش سێر فرانسیس به‌خته‌وه‌ر ده‌بیته‌ له‌گه‌ڵ
به‌پێژتاندا له‌سه‌ر ئەو وه‌لامه‌ی كه‌ ده‌نێرته‌وه‌ بۆ شیخ مه‌حمود پێك بگه‌ون.

۴. به‌لای منه‌وه‌ پێویسته‌ ئەم خاله‌ سه‌ره‌كییانه‌ له‌وه‌لامه‌كه‌دا وه‌به‌رچاو بگیرین، هێ
وه‌ك ئەوه‌ی تابیته‌ شیخ مه‌حمود ده‌ست بخاته‌ ناو كاروباری شاری سلێمانیه‌وه‌و
سووریوونی حوكمه‌ت له‌سه‌ر جێبه‌جێ كردنی ئەو گفتانه‌ی دراونه‌ته‌ كورد، له‌وانه
دامه‌زاندنی كوردیك وه‌ك یاریده‌ری كارگێڕی گشتیی وه‌زاره‌تی ناوخۆ و
دامه‌زاندنی بیرۆکی وه‌رگێڕان و دانانی پشكهنه‌ریکی په‌روه‌رده‌ی كوردو یاسای
زمانه‌ ناوچه‌یییه‌كان..

پێویسته‌ ئەوه‌یش نیشان بدریته‌ كه‌ سالانی پابردوو عه‌ره‌ب و كورد به‌ ته‌بابی
پێكه‌وه‌ ژیاون، وێرایی ئەوه‌ی كورد پێی خۆشه‌ له‌گه‌ڵ نه‌ته‌وه‌یه‌كه‌دا بژی كه‌ زمانه‌كه‌ی
زمانی قورئانه‌..

هه‌مان كات ده‌بیته‌ سه‌رنجی شیخ مه‌حمود بۆ ئەو قسانه‌ی میچه‌ر یونگ
پابكێشریته‌ كه‌ له‌ سلێمانی كردنی، تاییه‌ت ئەو به‌شه‌ی تێیدا گوتی: حوكمه‌تی
به‌ریتانی گۆی ناداته‌ هێچ جۆره‌ چالاکییه‌کی وه‌ك جوداخوازی له‌ناو كورددا، ئەوه‌یش
نیشان بدریته‌ كه‌ بیركردنه‌وه‌ له‌سه‌ربه‌خۆیی خه‌یال پلاوییه‌و به‌رژه‌وه‌ندی گشتیی

كورد به بهرژه وه ندى عىراق وه به ستراره ته وه و تاكه هىواى گه شه سه ندى و به خته وه رى كورد له وه دا به بده نه پال حوكمه تى عىراق نهك دزى بووه ستن.

دلسۆزتان

ئىمزا

ر. بروك-پۆپهام⁽⁹⁰⁾ ⁽⁹¹⁾

ئىنجا با لىره دا به دهقى نامه كهى شىخ محمود خۆى كۆتايى به بابته شىرى بهرده ركى سهرا بهىنن كه ئو يش نامه كهى (بنۆپه: پاشكۆى ژماره (1)- ع. زهنگه نه) دانسقهى بلآونه كراوهى شىخى نه مره وه له بهت تىشك ده هاوئته سهه گه لىك لايه نى بارى سهخت و دژوارى بزوتنه وهى رزگارخوازى نه ته وهى كورد.

((1930/9/17). سه عاده تى مهنوبى سامى به رىتانى له عىراق. دواى سالو

گومان له وه دا نى به كه سه عاده تان باش ناگادارى بارى كارگىرى ئىستاي كوردستان، ئه و كاره پر له شه ره زارىانهى له كوردستان كران⁽⁹²⁾. ئه و كاره دىندانانهى عه ره به كان له سللىمانى ئه نجاميان دا كوردستان هه رگىز له وئنه يانى

---

(90) سىر هىنرى پۆپهام (Sir Henry Robert Moore Brooke Popham):

پۆزى هه ژدهى ئه لولولى سالى 1878 له داىك بووه، سالى 1904 بووه كاپتانى فرۆكه وان، له جهنگى به كه مى جىهانيدا له به ره كانى فه ره نسه دا به شدار بوو، دواى جهنگ بۆ ماوه به كهى كورت گوتىزايه وه روىسا، سالى 1924 نازناوى يارىده رى مارشالى پىدرا، له سالى 1927 وه گوتىزايه وه عىراق، سالى دواتر بوو به به رتوه به رى هىزى ئاسمانى به رىتانى له عىراق، به كه م فرۆكه وان بوو كرايه جىگىرى مهنوبى سامى و كه ئه و له وى نه ده بوو ئه ركه كانى به رتوه ده برد، دواى عىراق له كه نه داو باشورى ئه فه رىقا و كىنياو سه نه فاقره وه هۆنگ كۆنگ و و شوئى تر كارى كرد، پۆزى بىستى تشرىنى به كه مى سالى 1953 له له نده ن كۆچى دواى كرد. بىوانه:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol. 5., PP. 1-6, ((Who was who 1951-1960)), Vol. V, London, 1964, P. 883.

(91) N. A., C. O., 730/157/7, Kurds in Iraq 1930, Part III, Secret, No., P.O. 225, The Residency, Baghdad, 8 October 1930, His Excellency Nuri Pasha al-Sa'id President of the Council of Ministers, Baghdad, PP. 23-25.

(92) مه به ستنى شىرى بهرده ركى سهرايه.

به خۆیهوه نه بینیوه، دواى ئهوه ههلبهت لای سه عاده تان ته واو ئاشکرایه تا چ پاده یهک ئیتر کوردو عه رهب ناتوان پیکرا بژین. کورد هه میشه و بئ هیچ جۆره شهرتوشروتیک ئیستاو دواپۆژیش خۆیان به قه رزدارى حوکمه تی به ریتانى ده زانن. کورد وهک ئه رکی سه رشانى خۆیان هه رگیز درۆغیان نه کردوه له ده رپینى دۆستایه تی و ملکه چیان بۆ به ریتانییه کان چ ئیمپۆکه و چ له دواپۆژیشدا. به لام به داخیکى گرانه وه ده لیم ئه م دۆستایه تی و ملکه چیه تا وه کو حالى حازر له کیشه و نه هه مه تی به ولاوه هیه چى بۆ کورد لئ نه که وتۆته وه و بۆ عه ره بیهش بوونه ته هۆى خێرو بێر.

به پێى ئه و نامه و سه ره خۆشیانیه ی پیم گه یشتون له وه گه یشتم که کورده کانی دراوسێشمان هیه هیوایه کیان نه ماوه و ئه وانیش ته واو بئ هووده بوون⁽⁹³⁾. به رده وام له هه ر چوار لای کوردستانه وه هه والی ئه وه م ده گاتى که دواى خوینپرشته نه پر له شه ره زاریه که ی عه ره ب له گه ل کوردی لای خۆماندا (واتا کوردی کوردستانی باشوور-ک.م.) کردیان ئیتر حه قى هیه ماف و ئیدیعایه کیان نییه.

به ناوی ئه م نه ته وه ئارییه وه (ده لیم-ک.م.) هه موو داواى کورد ئه وه یه ئیوه له چنگى عه ره ب رزگاریان بکه ن و جودایان بکه نه وه. کورد ئۆر به په رۆش و بپواوه داوا ده که ن هه میشه له ژێر حیمایه ی به ریتانییه کاندایان.

ئیمزا

مه محمود⁽⁹⁴⁾

دوا سه رنج:

سه رگۆزشته ی شه پى به رده رکی سه را ئاو ئۆر ده کیشیت و وهک گوتمان ئه و کاره ساته وه رچه رخانیکى بایه خدار بوو له مێژووی بزوتنه وه ی پزگایخوای هاوچه رخی نه ته وه ی کوردا، تابه ت له بوواری شیوازی سه رکردایه تی ئه و بزوتنه وه یه دا، هه لبه ت له خۆرا نه بوو که سه رجه می په هبه رانی شه پى به رده رکی

(93) ده بیته شیخ مه به ستی کوردی تورکیا و ئیران بیته که ئه وانیش جاران وهک کوردی عیراق هیوايان به به ریتانیا بوو.

(94) N. A., C. O., 730/157/7, Kurds in Iraq 1930, Part III, P. 25.

سەرا بە پێوانەى کات و شوێن و بۆ پۆزگارى سىبەکانى سەدەى رابردوو خوێندەوارى چاک و لێهاتوو بوون، لە خۆپاش نەبوو کە نە لە دوورو نە لە نزیکەو نە ناوى شىخ مەحمود لە و ژمارە زۆرەى مەزبەتە يەك لە دواى يەكەکانى ئەو پەهەرانەدا نەهاتوو، هەرەها شىخ مەحمود بۆ خۆيشى درەنگ لەسەر شەپى بەردەركى سەرا هاتە دەنگ. ئەوانە هەموويان ئالوگۆپى نوێ و پێويست بوون و هيجيش لە سەنگى قورسى شىخ لە تۆمارى کوردایەتییو لە ناخى دەروونى دڵسۆزانى کورددا کەم ناکەنەو، بەلگەکانى ئەم بۆچوونە خەرمانێکن، وا مشتێكى کەمى بۆ ئەم دوا سەرنجە لى دەکەینە نمونە.

بەر لە هەشت پەنا دەبەینە بەر هەلسەنگاندى بەرپرسيارىكى گەورەى ئینگلیز لە عىراقى ئەو سالانەدا کە بە تايبەتى و نەيتى لە راپۆرتێکدا ئامادەى کردووە بۆ وەزارەتى موستەعمەراتى بەریتانى، ئەو بەرپرسياره ئيفيان هۆلتە⁽⁹⁵⁾، کە پۆزى سىازدەى مايسى سالى ۱۹۳۱، وانا دواى دوا خۆبەدەستووەدانى شىخ مەحمود، ئەو بیروبۆچوونەى خۆى دەربارەى نووسيو، گرنگيش ئەو یە کە ئيفيان هۆلت بۆ خۆى لە پینجوين بە ناوى هەردووک حوکمەتى عىراق و بەریتانییەو و توویژى ئەو خۆبەدەستووەدانەى لەگەڵ شىخ مەحموددا کردووەو بۆ خۆيشى لەگەڵ شىخى

---

(95) سىر ئيفيان هۆلت: پۆزى بیستوپینجى کانونى دووهمى سالى ۱۸۹۶ لە دایک بوو، لە سالى ۱۹۱۹هەو لە عىراق کارى کردووە، کە سالى ۱۹۲۶ مس بێلى بەناوبانگ کۆچى دواى کرد ئەو جیگەى گرتهووەو لەوساوە بوو سكرتیرى پۆزەهلاتی مەندوبى سامیى بەریتانى لە عىراق کە پۆستىکى بەرزو کارىگەر بوو، ئيفيان هۆلت لەو کارەیدا هیند سەرکەوتوو بوو کە نیتەر دەروازەى بەرەوپیش چون لە رویدا کرایەو، لە پۆزگارىکى ناسکى وەك دواى جەنگى دووهم بووە بالۆیزى بەریتانى لە ئىران و لە نزیکەو ئەگادارى گشت رووداوەکانى کۆمارى مەهاباد (کوردستان) بوو، سالى ۱۹۴۹ کرایە بالۆیزى ولاتەکەى لە کۆریا، وانا لە پۆزگارىکى سەختى سەرەتاکانى ((جەنگى سارد)) لە نێوان هەردووک بەرەى سۆسیالیزمى و سەرمایەداریدا کە کۆریا بۆ خۆى یەکێک لە بەرە سەرەکییەکانى ئەو جەنگە بوو، ئەو سەرکەوتنەى ئيفيان هۆلت رێگەیان خۆش کرد بۆ ئەوێ نازناوى بەرزى سىرى پى بدیت، پۆزى بیستونى تەمەوزى سالى ۱۹۶۰کۆچى دواى کرد. بیوانە:

((Who was Who)), Vol. V, 1951-1960, London, 1964, PP. 536-537.

یه خسیرداو له ژرچاودیری هیزه کانی میریدا له پینجوینه وه تاوه کو به غدا له
ته نیشتییه وه بووه. شیخان هۆلت له راپۆرته نهینییه که یدا ده لیت:

((شیخ مه محمود نازایانه، خاویڤ و مهردانه ده جهنگی.. دپۆاندنی له شهردا ناوی
له ناو کوردی باشووردا نه زپاند. دواي نه وه ی له پینجوین خۆی دا به دهسته وه به
دهستبه سه ری گواستمانه وه، کوردی گونده کانی دامینی چیاکان به لیشاو به سه ری
ده پۆان، به په رۆشه وه دهستیان ماچ ده کرد، گه لیکیان به چاری پر له فرمیسک و
هه نسکه وه مال ناوایییان لێ ده کرد.. باسی دل په قبی ده که ن، به لام کی شایه ته؟،
له ناو لادیته کاند شایه تیکی وا نییه، نه وان له کاتی به زینیدا پاله په ستویان بوو تا فریا
بکه ون دهستی ماچ بکه ن. شایه تیکی وا له ناو فرۆکه وانه کانی هیزی ناسمانی
مه له کیشدا، که دژی جهنگین، چنگ ناکه ویت، دووانیان لای شیخ دیل بوون، نه وانیش
به دل ده یانویست له و کاتی شکستییه یدا دل نه وایی بکه ن. که س لاری له وه نییه
شیخ طه موح و خاوه ن کیریا بوو، به لام هه ردوکیان بو نه ته وه که ی بوون نه که ته نها
بو خۆی، زۆد که سی تریش وه که نه و طه موح و خاوه ن کیریا بوون و نه وه یان پێ
شهرم نه بوو. با نازناوی چه ته و یاخیکه ری له ناستی یاسادا پێ ببه خشین، نه ی
غاریبالدی و مسته فا که مالیش وه که نه و نه بوون؟. خو نه گه ر بیتو هه ردووک لایه نی
مه سه له که وه به رچاو بگرین نه وساکه دروستترین حوکم به سه ریدا نه وه یه که
گه وره ترین هه له ی شیخ بریتی بوو له وه ی سه ده یه که دره نگتر له وه ی ده بوو له دایک
بوو))⁽⁹⁶⁾.

دواي ده سالی په به ق ده ره ده ری له سه ماوه و ناسرییه و عانه و به غدا، شیخ
مه محمود راپه رینه که ی په شهید عالی گه یلانی سالی ۱۹۴۱ی به هه ل زانی و له
به غداوه به نهینی گه رپاوه کوردستان و ئیتر به پیتی دوا ریککه وتننامه ی له گه ل
حوکه تدا گوندی داری که لی بووه مه لبه ندی خۆی و په ناگه ی ژماره یه که
نیستمان په روه رانی کورد. له وساو هه ر کاتی که بو زیاره تی گلکۆی حاجی کاک

---

(96) N. A., C. O., 730/163/88069, XM 08533, 1931, Shaikh Mahmud, Part II, Appendix A, Biographical Note on Shaikh Mahmud by Captain V. Holt.

هه روه ها بپوانه: که مال مه زهر، چند لاپه ره یه که له میژوی گه لی کورد، به رگی دووه م، ل ۶۵-۶۶.

ئاپۆزای خەلکی کورد لە دەوری ئۆتۆمبیلی شیخ مەحمود، لە کاتی هاتنی
مەلیک فەیسەلی دووهم بۆ سلێمانی، لە ساڵی ۱۹۵۲دا
سەرچاوه: ستۆدیۆ ره‌فیق - سلێمانی

ئەحمەدی شیخی باپیره گۆره‌ی، یا بۆ پرسه‌و هه‌ر بۆنه‌یه‌ک رینگه‌ی بکه‌وتایه‌ سلێمانی به‌ ئه‌وپه‌ری رێزو ته‌قدیره‌وه‌ پیشوازی ئی ده‌کرا. بۆ خۆم زۆر باشم له‌ یاده‌ که‌ ئه‌مێن زه‌کی به‌گی میژوونووس سه‌ره‌تای هاوینی ساڵی ۱۹۴۸ هاته‌وه‌ سلێمانی، شیخ مەحمود به‌ تابه‌تی له‌ داری که‌لییه‌وه‌ هات بۆ زیاره‌تی، هه‌رچه‌نده‌ شیخ له‌ رێبازی کوردایه‌تی ئه‌مێن زه‌کی به‌گ پازی نه‌بوو، ئه‌و ئازادی کوردستانی له‌ لوله‌ی تفه‌نگه‌وه‌ وه‌دی ده‌کرد. به‌ هه‌مان ده‌ستور ساڵی ۱۹۵۲یش شیخ بۆ پیشوازی مەلیک فەیسەلی دووهم هاته‌وه‌ سلێمانی، به‌لام له‌ قه‌راغ شارحه‌شاماته‌که‌، له‌ بریتی ئه‌وه‌ی روو بکه‌نه‌ ئۆتۆمبیله‌که‌ی خاوه‌ن شکۆ، پاله‌په‌ستویان بوو تا بکه‌نه‌ لای شیخی به‌رده‌ قاره‌مان و ئۆتۆمبیله‌که‌یان وه‌ک ته‌ختی پاشایی خسته‌ سه‌ر شانیان. که‌ له‌ ئه‌یلوولی ساڵی ۱۹۵۶ یشدا شیخ بۆ دواجار مائناوایی له‌ چیا سه‌رکه‌شه‌کانی کوردستان کرد ره‌ش و رووت و جامانه‌ به‌ سه‌ره‌کانی ناوبازاپو شاگردان و مامۆستایانی قوتابخانه‌کان و ئه‌فه‌ندییه‌کانی دایه‌ره‌کان به‌ خوینی گه‌شی ئه‌خته‌ری شوخ و شه‌نگ رینگه‌ی ته‌رمه‌که‌ی شیخیان گولاویژین کرد.

بابه تی شه شه م

دیارده سه ره کییه کانی قوناغی نویی خه باتی رزگار یخوایی کورد
دوای ته او بوونی جهنگی دووه می جیهانی له بهر پوشنایی به لگه نامه
نهئیییه کانی حوکه تی به ریتانیا دا

سەرەتایەك

تەواو بوونی جەنگی دووھمی جیھان، تاییبەت لە وولاتانەدا كە ئیتر بەناوی جیھانی سێیەمەوھ ناسران، سەرەتای قۆناغیكی نوێی لە مێژووی هاوچەرخێ گشت جیھاندا داڕشت. گەلانی ئەو جیھانی سێیەمە، بەر لە ھەمووانیش گەلە چاوساوھ و بێ مافەکانی، دواي ئەوھى ھیچ ھیوايەکیان بە پۆژئاوا نەما پووایان کردە ولاتی شوورەوی. ئەم دیاردەيە لەناو کورددا زۆر زەق دیاریوو، تەنانەت زۆریەي ھەرە زۆری دەستەو ریکخراوھ نەتەوھییەکانیش بەناشکرا ئەو سەنگەرەیان ھەلبژارد. دیپلۆماسییە بەریتانییەکانی ئەو پۆژگارە بەوردی کەوتوونەتە سۆراخی ھەموو لایەنەکانی ئەم ئالۆگۆرە بایەخدارە کە ((پارتی رزگاری کورد)) یەکیك لە دیاردە گرنگەکانی بوو.

پارتی رزگاری کورد لە بەلگەنامە نەینییەکانی حوکمەتی بەریتانیا

پووناکبیرانی کورد، بە ماوھیک بەرلەوھى جەنگی جیھانی دووھم کۆتایی بیت، کەوتنە خۆ ژمارەیک کۆمەلەو ریکخراوی نوێیان دامەزاند، ئەوانەي رۆلێکی گەرەیان لە ھاندانی کۆمەلانی خەلکی کوردستاندا بینیو بوونە ھۆی ئەوھى شار ببیتە ناوھندیکی کاریگەری تری خەباتی کورد، ((پارتی رزگاری کورد)) ییش یەکیك لەو ریکخراوھ چالاکانە بوو کە لەسەرەتای سەرھەلدانییەوھ سەرنجی دیپلۆماسییە ئینگلیزەکانی پاکیشا. ھەر ئەوھندە بەشی پۆژھەلاتی وەزارەتی ھەندەرانی حوکمەتی بەریتانی بە ھەوایی دامەزاندن و بیروپراکانی ((پارتی رزگاری کورد)) یان زانی یەکسەر پۆژی بیست و شەشی تەمووزی سالی ۱۹۴۶ بە نامەي ژمارە ۶۶/۱۲/۲۲۱ داوا لە بالۆیخانەي بەریتانی لە بەغدا دەکات چي دەزانیت دەربارەي ئەو پارتییەو پێبازو شێوازی کاری و ئەندامە چالاکەکانی بیکاتە راپۆرتیک و بۆی بنیژیت، بالۆیخانەي بەریتانی داوا لە ئەفسەری پاراستنی ئاسایش و (د. دەیل یو ئوین) دەکات دەستوبرد ئەو فەرمانە جێبەجێ بکات، ئەمەي لای خواروھەیش دەقی وەرگێراوی راپۆرتەکەي ئوینە:

((نهێنی))

ئهفسهری ئاسایشی گشتی،

بهغدا،

بۆ: بالۆیخانەی خاوهن شكۆ له بهغدا،

بابهت: پارتی رزگاری كورد

۱- وهلام بۆ نامه‌ی ژماره ۲۱۱/۱۰/۴۶ی پوڤی دوازه‌ی ته‌مموزی سالی ۱۹۴۶تان وا له خواره‌وه پوخته‌یه‌کی ئه‌و زانیاریانه‌تان بۆ ده‌نیترین كه ئی‌مه ده‌بارهی ئه‌و پارتییه‌هه‌مانن. ل

۲- قوتابیانی كۆلیجی یاساو دارالمعلمین العالیة ((پارتی رزگاری))یان دامه‌زراند، رزگاری داوای یه‌كگرتنی سه‌رجه‌می نیشتمانه‌په‌روه‌رانی كورد ده‌كات، به‌ ناو قوتابیانی كه‌ركوك و هه‌ولێر و سلێمانی و كویسنج و په‌واندزو عه‌مادییه‌و زاخۆدا بلاو بوته‌وه، هه‌مان كات پێوه‌ندیشی له‌گه‌ڵ ئه‌و بارزانیانه‌دا هه‌یه‌ كه ئیسته له ئێران په‌نا به‌رن. ئه‌و پوڤنامه‌ی پارتی كۆمه‌له له مه‌هاباد (ئێران) په‌خشیان ده‌كات له رێگه‌ی عه‌لی عه‌بدوڵڵای خاوه‌نی كتیبخانه‌ی په‌واندزه‌وه ده‌نیترین بۆ ((پارتی رزگاری)) تا ئه‌و له عێراق به‌نهێنی دابه‌شیان بكات.

۳- له هه‌ولێر به‌هۆی ئه‌و چالاکیانه‌وه كه ژماره‌یه‌ك له قوتابی و فه‌رمانبه‌رانی شار له هه‌لسوپاندنی ئاهه‌نگی نه‌ورۆزی (ئیمساڵدا- ك.م.) نواندیان هه‌ست به‌ بوونی ((پارتی رزگاری)) كراو به‌وه‌یش زانرا كه كتیبخانه‌ی شیخ محه‌مه‌د شوینی كۆبوونه‌وه‌ی نه‌ندامانی رزگارییه‌، وێرایی ئه‌وه نه‌خشه‌یه‌کی ئه‌و پارتییه‌ دۆزرایه‌وه كه دابه‌ش كردنی كوردستان به‌سه‌ر عێراق و تورکیا و ئێران و سووریا دا نیشان ده‌دات.

۴- زۆر نییه‌ وێنه‌ی مه‌لا مسته‌فای بارزان به‌ به‌رگی جه‌نه‌پالیی رووسییه‌وه له سلێمانی دابه‌ش كراوه^(۱)، ده‌شلێن حوكمه‌تی ناوه‌ندی عێراق توانیویه له هه‌ولێر گورزی باش له ((پارتی رزگاری)) بووه‌شینیته‌ت.

---

(۱) به‌ر له رووخانی پوڤی پاشایی دابه‌ش كردن و باربوو كردنی هێزه‌ نیشتمانییه‌كان له رێگه‌ی فرۆشتنی وێنه‌ی بارزانی به‌ به‌رگی جه‌نه‌پالییه‌وه دیارده‌یه‌کی به‌ربلاو بوو، خوالیخۆشبوو فارسی برینیچ

مهلا مسته فای بارزان به جلی جه نه پالییه وه

۵- وا پئ ده چیت له به غدا ناکۆکی مه بیت له نیوان بالی چه پره وی قوتابیانی (سەر به م ریکخراوه - ک.م.) سه بارهت نه وهی ئایا پیوسته ((رزگاری)) بداته پال ((پارتی ته چه پوری نیشتمانی))⁽²⁾ یا وهک دهسته یه کی کۆمونیستی سه ره خۆ سه ره به خۆ بمینیتسه وه. به پیتی دیارده ههسته پیکراوه کان لایه نگرانی سه ره به خۆیی رزگاری زۆرتن، هه چه نده ژماره یه ک کورد تا وه کو ئیسته یه ش وهک ده زگایه کی جیاواز له گه ل ته چه پور کار ده که ن. هه روه ها ئه و راپۆرتانه ی باسی پرۆژه ی

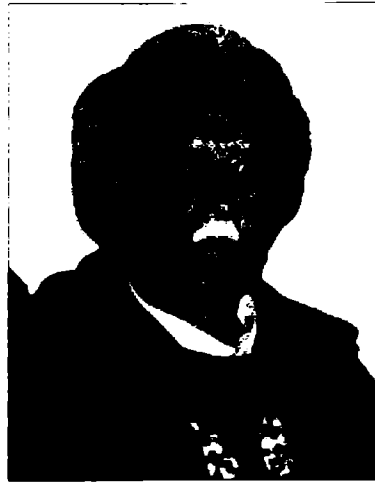

که هه ر به دکتۆر فارس ناسرابوو هه میسه دهسته یه ک له و وینه یه ی بارزانی له به ریaxe لدا بوو که به ئیمه و مانانی ده فروشت.

(2) ته چه پور: پارتیه کی چه پره وی سەر به حیزی شیوعی عیراقی بوو، له کوتابی چله کاندا له کوردستان لایه نگری زۆر بوو، به داخه وه دوویه ره کییه کی توندوتیژ که وتبووه نیوان ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) و ((پارتی ته چه پوری نیشتمانی))، ته نانه ت زۆر جارن به جیا خۆنیشان دانیان ده کرد.

شیخ محمەد ناسراو بە (شېخە شەل)^(*)

علی عەبدوللا ناسراو بە (علی مەکتەبە)

پێشنیارکراوی یە کگرتنی ((پارتی نیشتمانی دیموکراسی)) (الحزب الوطني الديمقراطي) و ((پارتی یەکیه تیی نیشتمانی)) (حزب الاتحاد الوطني) و ((پارتی گەل)) (حزب الشعب) دەکەن دەلێن ((رزگاری کورد)) یش هەز دەکات بداتە پال ئەو رێکخراوانە ی سەرەو بە پیتی پەیره و کردنی مەرجه کانیان کە بریتین لە وەستاندنی سەرجه می چالاکیه نهینیه کان و بانگدانی وەرگرتنی ئاشکرای ئەندامه تی.

٦- بەلای سالح هەیدەر ییه وه که قوتایی ((کۆلجی یاسای بەغدا)) یه کارکردن له رزگاریه کی چه پرهوی سهر به خۆی وه که نه وهی پۆزانی پشووی (سهری سالی - ک. م.) پابردوو دامه زینرا که لیک باشته له و رزگاریه ی باسی ده کهن. شایانی باسه سالح هەیدەری خزمی داود پاشای هەیدەر ییه.^(**)

ئیمزا

د. دەبلیو. ئوین⁽³⁾

^(*) ((له سەر ده می مندالی ئیمه دا، له دوا ی ١٤ تەمموزی ١٩٥٨، دروشمێک له ناو مندالان دەگوترایه وه: بژی گەل، رۆڵی گەل، مام رحمان و شێخە شەل - ع. زەنگەنە))

^(**) ((سالح هەیدەری: ئامۆزای لود هەیدەر ییه. تییینی د. جهمشید هەیدەری له سەر چاپی یه کم - ع. زەنگەنە))

(3) N.A., F.O., 371/52369, Kurdish Problems, Iraqi Kurdistan Relations, Secret, From: D.W. Owen, Defense Security Office, To: His Majesty Embassy, Baghdad, P.8.

عوسمانی سمیری (ناپو)

به کامیرای د. جمشید خه بدهری

پۆژی بیست و شەشی تەموزی سالی ۱۹۴۶ سکریتیژی بالوێزخانەیی بەریتانیی لە بەغدا
ئەو زانیارییانەیی سەرەووە دەربارەیی ((پارتی رزگاری کورد)) بە نامەییەکی تاییەتی
دەنێریت بۆ بەشی پۆژەلاتی وەزارەتی هەندەرائی حوکمەتی بەریتانی لە لەندەن،
ئەمەیش دەقی وەرگێرائی ئەو نامەییە:

((بالوێزخانەیی بەریتانی، بەغدا،

ژمارە ۲۲۱/۱۲/۴۶، ۲۶ی تەموزی ۱۹۴۶،

بەشی پۆژەلاتی خۆشەویست!

تکایە سمیری نامەیی ژمارە ۲۲۱/۵/۴۶ی بیست و نۆی کانونی دوومی رابردوومان بکەن.
وا پێدەچیت هیچ گومانیک لەوەدا نەبیت کە (پارتی رزگاری کورد) پێکخراوێکی بە
رووکەش، یا بەلکو تەنانەت لەوانەیشە دەستکردی کۆمۆنیست بیت، وا وەک هاوپیچ
وێنەیی راپۆرتەکی ئەفسەری پاراستنی ئاسایشتان بۆ دەنێرم کە ئەو زانیارییە نوێیانەیی
تێدایە کە دەستمان کەوتوون.

ئیمزا

دلسۆزی هەمیشەبیان

(۴) سکریتیژ

---

(4) Ibid, British Embassy, Baghdad, No. 221/12/46, 26th July, 1946, To: Eastern department, Foreign Office, London.

كوردی سووریا و ئهركه كانی قوئاغی نوی

له بهر روئشای بهلگه نامه نهینیه كانی حوكمه تی بهریتانیادا

تا ئیستا، له زۆر لاپه ره ی ئه م كتیبه دا، ناوی كوردی سووریا و خه بات و كۆششی دیاریان له گه لێك بوواردا هاۆته پێشه وه . بێگومان ده بیته هۆی سیاسی و كۆمه لایه تی كاریگه ر پالی به و ژماره كه مه ی كوردی سووریا وه نابیت ئه و پۆله دیاره ببینن. سالی ۱۹۷۲ به ناوی ((كۆپی زانیاری كورد)) ه وه چوومه دیمه شق، له وی به تایبه تی سه ردانی خوالیخۆشبووان: په وشه ن به درخانی هاوسه ری جه لاده ت به درخان و قه دری و ئه كره می نه وه ی - ۹ میل پاشا و مه مدووح سه لیم⁽⁵⁾ كرد، به ره له وه یش قه دری جانی شاعیر و عیسه ت شه ریف وانلیم له به غدا دیبوو، به پاستی گشتیان نمونه ی كوردی دلسۆزو په سه ن بوون و هه ریه كه شیان به جۆرو شیوازیك كاریان كردبووه سه ره سه تی نه ته وه یی ئیمه و مانان.

به لام پاستیكه ی نه مه ده زانی نیشتمانپه ره وه ی و دلسۆزی كوردی سووریا تا ئه و راده زۆره سه رنجی دیپلۆماسیه به ریتانیه كانی راكیشاوه تا ئه وكاته ی له نزیکه وه ئاگاداری ناوه روکی فایله كانی ئه رشیفی نیشتمانی به ریتانی بووم. پوخته ی لێكدانه وه یه كی سه رپیی هۆكاره كانی ئه م دیارده یه به لای ئیمه وه بریتان له :

۱- سووریا ولاتیكه هه مو به شی پۆژئاوا ی كه وتۆته سه ره ده ریای سپیی ناوه پاست، بۆیه كا بازرگانی له دیر زه مانه وه بۆته پیشه ی به شیکی زۆری دانیشتوانی⁽⁶⁾، هه ره له و ریگه یه شه وه پهریشکی شارستانیه تی جیهانی

---

(5) شایانی باسه دوكتور مه مدووح سه لیم خه لکی سووریا یه ، ((راستتر، ئه گه ره ئه وه یان كه سێکی دیکه نه بی، خه لکی (وان) بووه ، ناوبراو دوكتور نه بووه ، به لكو پۆژنامه نووسیکی لیها توو بوو، له سالی ۱۹۲۵ دا، دوا ی شكستی شیخ سه عید، ئاكنجی سووریا بوو و له لاپه ره كانی داها تووا په راویزیکی دیکه ی له سه ره ده نووسین - ع. زه نگه نه))، خوالیخۆشبوو مه سه عود مه مه د هه ره له و ده ور به رده مه مدووح سه لیمی دیبوو، وه ك كوردیکی دلسۆزو دوورین بێ نه ندازه سه رنجی راكیشا بوو، وتاریکی نازدارو قوولی ده ربیاره ی بلاو كرده وه . مه مدووح سه لیم له خا نوویه كی په ریوتدا ده ژیا كه به هه مه جۆر سه رچاوه ی نایاب ده ربیاره ی كوردو كوردستان ئاخرا بوو، ته نات له سه ره نه رزی ژووری میوانه كه شی ژماره یه ك له و سه رچاوانه كه له كه كرابوون.

(6) كه س نه بوو شان له شانی فینیقیه كانی سووریا بدات له بوواری بازرگانی جیهانی دیریندا.

دوا وینەى مەمدووح سەلیم
(دیاری: د. جەمشید حەیدەرى)

سەرمايه دارى، بەر لە زۆرەى ولاتانى پۆژەه لاتی نزیك و ناوه پاست شه وه زهنگى سەده ناوه نجیبه كانی سووریای ره واندەوه .

۲- سووریا به درێژایی میژووی نوێ و هاوچەرخ، لە بەر گەلیك هۆ، بۆتە پەناگەى نیشتمانپەرەوانى كوردی تورکیا، ئەوانەى خۆیان و نەو هیان چاکی خەباتیان لێ کرد بە لاداو پۆلێكى دیاریان لە بوواری دروستبوونی بنکەیهکی پتەوی کوردایەتیدا لە سووریا بینی.

۳- لاوازی پێوهندیی دەرەبەگی و هۆزایەتی لەناو خودی كوردی سووریادا و ئەوهی ژمارەیهکی زۆریان نیشتهجێی دیمەشقی پایتەخت بوون كە ناوی یه كێك لە گەرەكە بەناویانگە كانی (حی الاكراد) بوو، دەمێكە دیمەشقیش بۆتە ناوهندیكى سیاسی و فیکریی دیار.

۴- بوونی گۆپی سەلاحەددینی ئەبووبی لە دیمەشق لە قولایی دەررونی كوردی ئەو ولاتەدا جۆره شانازیەکی دروست کردووه كە ئەوان هیچیان لە كەس كە مەترنییه .

دانیشتوو: حەسەن ناغا حاجۆ، جەلادەت عالی بەدرخان، حەجی عەبدولکەریم (نۆینەری پەرلەمان)
راوەستاوان: حاجۆ حاجۆ، جەمیل حاجۆ، جگەر خوین، مەجید حاجۆ
(بیاریی: سینەم خانی جەلادەت بەدرخان)

۵- توندپەڕەویی بزووتنەوێ نەتەوێ پەرستانی عەرەب، تەنانەت میشیئەل عەفلەق ((پارتی بەعسی عەرەبیی سۆشیالیزم))ی لە سووریا دامەزراند، ئەو جۆرە بزووتنەوێ توندپەڕەوانە لە هەموو شوێنێک پال بە کەمبەکانەوێ دەنێن بە پەرژینیکی پۆلایین چوار دەوێ دابو نەریتی نەتەوێی خۆیان بدەن، جووێکان باشتەین نمونەن بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوونە.

وا لە خوارەوێ لە زمان زنجیرەیک بەلگەنامەیی نەینییی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانییەوێ باسی لایەنە جیاوازو کەم، یا هەر نەزانراوەکانی ئەو رۆلە دەکەین کە کوردی سووریا لە سەرەتای قۆناغی دواي جەنگی دووێمی جیھانیدا بینییوانە.

۱- کوردی سووریا و کۆماری مه‌هاباد (کوردستان):^(*)

دامه‌زاندنی کۆماری مه‌هاباد و کورتنی ئه‌و کۆماره‌ به‌ پاده‌یه‌ک له‌ناو کوردی سووریه‌دا ده‌نگی داوه‌ته‌وه‌ ته‌نانه‌ت سه‌رنجی خودی سه‌ره‌ک کۆماری به‌ناویانگی سووریای ئه‌وسا شوکری قوه‌تلیی و کاربه‌ده‌سته‌ گه‌وره‌کانی ئه‌و ولاته‌ی پراکتی‌شاوه‌، ئه‌وه‌یش هانی دیپلۆماسییه‌ به‌ریتانییه‌کانی داوه‌ هینده‌ی تر به‌ گه‌رمی بکه‌ونه‌ سوۆراخی لایه‌نه‌ دیارو‌شاراوه‌کانی ئه‌و بابته‌، بۆیه‌کا وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانیا به‌م ناو‌نیشانه‌ی لای خواره‌وه‌ فایلکی سه‌ربه‌خۆی بۆی ته‌رخان کردووه‌: (ئه‌رشیفی نیشتمانی، وه‌زاره‌تی هه‌نده‌ران، ۶۲۱۴۵/۳۷۱، پۆژه‌لات ۱۹۴۷، سووریا، فایلێ ژماره‌ ۱۳۰۱)⁽⁷⁾.

((مه‌لوێستی کورد له‌ سووریا)) ناو‌نیشانی به‌لگه‌نامه‌ی یه‌که‌می ناو ئه‌م فایله‌یه‌. له‌ چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌کی ئه‌م به‌لگه‌نامه‌یه‌دا سه‌رنج و لێکدانه‌وه‌ی ژماره‌یه‌ک کارمه‌ندی دیپلۆماسی به‌ریتانیی ده‌رباره‌ی ئه‌م بابته‌ ده‌گه‌مه‌نه‌ تۆمار کراوه‌ و ئه‌مه‌ی لای خواره‌وه‌ ده‌قی وه‌رگێراوی تییینییه‌کانی یه‌کێک له‌و کارمه‌ندانیه‌ که‌ ناوی گ. ه. بیکه‌ر (G.H. Baker) وه‌ پۆژی سیازده‌ی شوباتی ساڵی ۱۹۴۷ی به‌سه‌ره‌وه‌یه‌و به‌ چاپکراوی له‌ناو فایله‌که‌دا هه‌لگیراوه‌:

((ئیمه‌ زۆر باش ناگاداری جۆری بێرکردنه‌وه‌ی کورد نین چ له‌ سووریا و عیراق، یا له‌ ئێران، یا (ئه‌وه‌نده‌ی من ناگادارم)⁽⁸⁾ له‌ تورکیاش، وا دیاره‌ پرسیاوی سه‌ره‌کیش بریتانییه‌ له‌وه‌ی ئایا کورد ئیسته‌که‌ ئاتاجی هیچ پراویژێک یا رێگه‌ نیشاندانێکن له‌لایه‌ن به‌ریتانییه‌کانه‌وه‌. بێموايه‌ هیچ هۆیه‌ک له‌ ئارادا نییه‌ وام لێ بکات بێم به‌لێ ئه‌وان ئاتاجن، هه‌موو⁽⁹⁾ ئه‌وه‌ی ئیمه‌ ده‌توانین له‌سه‌ری بپۆین

(*) ((ده‌سته‌واژه‌ی (کۆماری مه‌هاباد)، له‌هه‌ر کۆپیه‌کی ئه‌م کتێبه‌دا دانرابێ، له‌ناو دووکه‌وانه‌دا ناوی (کوردستان)مان له‌پاڵ داناه، دیاره‌ بۆ ئه‌م کاره‌شمان پاساوی خۆمان هه‌بووه‌، له‌په‌راویژێکی دیکه‌ی لاپه‌ره‌کانی دواتردا بنۆیه‌: ل(۴۱۰-۴۱۵) ئه‌م کتێبه‌، به‌وردی باسیمان کردووه‌ - ع. زه‌نگه‌نه‌)).

(7) N.A., F.O., 371/62145, Eastern- 1947, Syria, File No. 1301.

(8) له‌ ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا وا هاتووه‌: ((as far as I am aware)).

(9) له‌ ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا ئه‌م پرسته‌یه‌ له‌ وشه‌ی (هه‌مووه‌وه‌) تا وشه‌ی (رووسیا) خراوه‌ته‌ نێوان دوو که‌وانی گه‌ره‌وه‌.

تیبینییه‌کی سکرتری شوکری قوه‌تلییه که ده‌لایت حوکه‌تی سووریا به په‌رۆشه‌وه ده‌پوانیته مه‌یلی کورد به‌لای رووسیا‌دا. به پتویستی ده‌زانم پاو بۆ‌چوونی بالۆیزخانه‌ی خاوه‌ن شکر له دیمه‌شق سه‌باره‌ت نه‌م خاله بزانی. نه‌گه‌ر کوردی سووریا پتویستییان به‌ رایه‌ک، یا پاو‌یژکی مه‌عقول مه‌بیت نه‌وا کۆلۆنیل ئیلفینستۆن⁽¹⁰⁾ که‌سیکی ته‌واو له‌باره بۆ نه‌و کاره‌و چوونیشی بۆ سووریا له‌وانه‌یه نه‌نجامی باشی لێ بکه‌ویته‌وه، پێشم وانیه ئیلفینستۆن هیچ جۆره گومانیک لای سووریه‌کان بوورۆژنیته‌ت تایبه‌ت له‌و گۆشه‌نیگایه‌وه که سکرتری قوه‌تلیی به‌ خۆمی گوتوه، تیش ناگه‌م بۆچ تورکه‌کان ده‌بیت له‌ چوونی کۆلۆنیل بکه‌ونه گومانه‌وه. به‌ه‌رحال نه‌گه‌ر کۆلۆنیل ئیلفینستۆن بیری گۆپی و بریاری دا بچیت به‌ش به‌حالی خۆم له‌و باوه‌په‌دا نیم زیاره‌ته‌که‌ی بۆ هیچ لایه‌نیک زیانی لێ بکه‌ویته‌وه.

ئیمه له‌م پۆژانه‌دا گه‌لێک شت ده‌ریاره‌ی نه‌وه‌ی کورد پتر له‌ جاران چاویان برپوه‌ته رووسیا ده‌ببستین، به‌لام من بۆ خۆم شتیکی وا له‌ نارادا نابینم پالم پتوه بنیت پشتگیری بۆ‌چوونیکه‌ی له‌و جۆره‌ بم. بروسکه‌ی روونکردنه‌وه بۆ دیمه‌شق.

ئیمزا

۱۳‌ی شووباتی (۱۹۴۷)⁽¹¹⁾.

---

(10) کۆلۆنیل ئیلفینستۆن (Colonel W.E. Elphinston) به‌کێکه له‌و نه‌فسه‌ره به‌ریتانیانه‌ی له‌دوای جه‌نگی یه‌که‌می جیهانه‌وه له‌ نزیکه‌وه ناگاداری پرسی کورد به‌گشتی و کوردی سووریا به‌تایبه‌تی بووه، سالی ۱۹۱۹ کراوه‌ته یاریده‌ری نه‌فسه‌ری سیاسیی به‌ریتانی له‌ناوچه کورده‌واریه‌کانی باکووری سووریا، به‌ ئینگلیزی وتاری له‌سه‌ر کورد بلاو کردوه‌ته‌وه، پیم‌وايه به‌کێک له‌ وتاره‌کانی کراوه‌ته کوردی و له‌ گوشاری ((گه‌لاوین)) دا بلاو‌کراوه‌ته‌وه.

(11) N.A., F.O., 371/62145, Eastern- 1947, Syria, File No. 1301. Kurdish Situation in Syria, Minutes, G.H. Baker, February, 1947.

پۆڭى بېستى شوبىتى سالى ۱۹۴۷ ۋە زارەتى ھەندەران بېرېوچوونى ھاو⁽¹²⁾
دەربارەى ئەم بابەتە دەنئىرئىت بۆ بالۆيىزخانەى بەرېتانى لە دېمەشق، ئەمەى لای
خوارە ۋە ھېش دەقى ۋە رېگېرانى ئەو بەلگە نامە يە يە:

((ئى ۱۵۰۱/۱۳۰۱/۸۹،

نەيئىتى، شفرەى و. ت. پ،

لە: ۋە زارەتى ھەندەران ۋە،

بۆ: دېمەشق،

ژمارە ۸۸، ۲۰ شوبىتى ۱۹۴۷،

ۋېنەى بۆ:

بېرېوت، ژمارە ۶،

دايەرەى پۆڭمەلاتى ناۋە پاست لە قاھىرە، ژمارە ۵۵،

ئەنقەرە، ژمارە ۷.

ئەمەى لای خوارە ۋە لە ھاۋە ۋە يە

۱- كۆلۆنىل ئېلفېنستون پېئوئەندىى لە گەل ژمارە يە ك كورددا ھەبوو لە ۋە پۆڭمە ۋە يە
سالى ۱۹۱۹ كرايە يارىدەرى ئەفسەرى سىياسىى (بەرېتانى - ك. م.) لە ناۋچە
كوردىيە كانى باكورى سوورىادا، لەم چەندانەى دوايىشدا لە لايەن موھسىن
بەرازىيە ۋە⁽¹³⁾ كە سكرتېرى سەركۆمارى (سوورىايە - ك. م.) بانگھېشت
كراۋە بۆ زيارەتى دېمەشق بۆ ئەۋەى (پاۋيژى مەعقول) بىداتە كوردى سوورىا.

---

(12) ۋا ديارە سىر پويەرت جۇرچ ھاو (Sir Robert George Howe) فەرمانبەرىكى گەۋرەى
ئەۋساي ۋە زارەتى ھەندەرانى ھۆكەمەتى بەرېتانى بوۋە، پۆڭى تۆزدەى ئەيلۋولى سالى ۱۸۹۳ لە داىك
بوۋە، دەرچۋى زانكۆى كامېرىچ بوۋ، لە سالى ۱۹۳۵ ۋە بۆتە كارمەندى ۋە زارەتى ھەندەران، لە چىن ۋە
كۆمارە كانى بەلتىك ۋە ھەبەشە ۋە سوودان كارى كرىۋە، لە سالى ۱۹۴۵ ۋە بۆتە يارىدەرى ۋە زىرى
ھەندەرانى ھۆكەمەتى بەرېتانى، پۆڭى بېستو ۋە دوى حوزەيرانى سالى ۱۹۸۱ كۆچى دوايى كرىۋە.
بېۋانە:

((Who was Who)): Vol. V, III London, 1991, P.370.

(13) موھسىن بەرازى يە كېكە لە كوردە ناۋدارە كانى سوورىا.

حوكمه تي سووريا ترسي نه وهی لی نیشته وه که کوردی نه م ولاته مه یلی داوه ته رووسیا . له و کاته وهی موحسین گه پراوه ته وه سووریا کۆلۆنیال ئیلفینستون ده عوه تنامه یه کی نووسراوی له مسته فا شاهینه وه بۆ هاتوه ، که یه کی که له ره هبه ره به ناویانگه کانی کورده به رازییه کان، بۆ نه وهی زیاره تی سووریا بکات .

۲- کۆلۆنیال ئیلفینستون له ئیمه ی پرسى ناخۆ هیچ هۆیه ک هه یه وامان لی بکات چه ز بکه ین نه وه ده عوه تنامه یه قه بول بکات، تا نه گه ر وا نه بیته له وانیه نه ویش ده عوه ته که قه بول نه کات . به خته وه ر ده بم نه گه ر زوو به زوو به بروسکه وه لامم بده نه وه تا بزائم نایا ئیوه هیچ هۆیه ک پالتان پتوه دهنیت له و بپروایه دا بن کوردی سووریا، به تایبه تی ئیسته ، ئاتاجی (نه سیحه تیکی مه عقول⁽¹⁴⁾ بن)⁽¹⁵⁾ .

لیکۆلینه وهی دیپلوماسییه به ریتانییه کان له له نده ن و دیمه شق ده رباره ی نه م بابه ته به رده وام بوو، پۆزی ۱۰ ی مارت له دیمه شقه وه نه م بروسکه یه دهنیرن بۆ وه زاره تی هه نده ران له له نده ن:

((شفره / و.ت.پ،

له : دیمه شقه وه،

بۆ: وه زاره تی هه نده ران،

میسته ر ئایرئس،

ژماره ۶۷،

۱۰ ی مارتى ۱۹۴۷.

بروسکه ی ژماره هه شتاو هه شتتان، نه مه ی لای خواره وه بۆ سیرر.گ. هاوه .

۱- موحسین به رازی هیچ هۆیه ک له ئارادا نابینیت بۆ نه وهی کۆلۆنیال ئیلفینستون زیاره تی کوردستان نه کات، تایبه ت که له سه ره تاوه پيشنیاری زیاره ته که له خودی کۆلۆنیاله وه بووه نه ک له به رازییه وه .

---

(14) خودی به لگه نامه که ئیمزای به سه ره وه نییه .

(15) N.A., F.O., 371/62145, Eastern- 1947, Syria, File No. 1301, E1501/1301/89, Secret, Cypher/ OTP, from: Foreign Office, To: Damascus, No.88, 20th February, 1947, Reported to Beirut, No.6, British Middle East Office, No.55, Angora, No.7.

۲- هەرچەندە باشتر وایە پاپۆرتیکی راستەوخۆمان دەربارەى ناوچە کوردییەکان بۆ بیټ، بەلام لەگەڵ ئەوەیشدا بەراستی ناتوانم بڵێم کوردی سووریا بە جۆریکی تایبەتی نییستە پێویستییان بە (نەسیحەتییکی مەعقولە). راستە رادیۆی رووسی پشی پشی بۆ کورد دەکات، بەلام رووداوەکانی نازەریایجان نەبوونەتە هۆی ئەوەی بپوای کورد بە رووس پەرە بسینیت، بۆیکە بە پێویستی نازانم ئیمە کۆلۆنیال ئیلفینستۆن هان بدەین دەعوەتنامە کوردییەکە قەبول بکات.

وینەى بنیەردیټ بۆ سیرر. هاو))⁽¹⁶⁾.

ئەم بیئەو بەرەیه ماوہیەکی تر دەخائینیت تا پۆژی نۆزدەى مارت هاو نامەیکە تایبەتیی، بەناوی وەزارەتى هەندەرانەو، دەنیریت بۆ کۆلۆنیال ئیلفینستۆن کە ئەمەى لای خوارەو دەقى وەرگێردراوہکە یەتى:

((وہزارەتى هەندەران،

۱۹ مارتى ۱۹۴۷،

لە: سیرر. هاوہو،

بۆ: کۆلۆنیال ئیلفینستۆن،

ناوچەى ۳۴ ھەرلینگھام، س. دەبل یو. ۶.

سوپاستان دەکەم بۆ نامەى پۆژی حەوتى مارت کە دەربارەى زیارەتتان بوو بۆ لای ھۆزە کوردەکانى سەر سنوورى نێوان سووریاو تورکیا کە بۆ خۆت لە نزیکەوہ شارەزایانى. داواى لیبوردنت لى دەکەم کە زووتر وەلامم نەداونەتەوہ. بەپێى بۆچوونى من بەر لەوہى ھیچ بپاریک بدەیت باشتر وایە بیروپۆچوونى بالۆیخانەى بەریتانى لە دیمەشق بزانیټ.

ھیچ ھۆیک لە ئارادا نابینین فشارتان بخەینە سەر بۆ کردنى ئەو گەشتە، بەلام ئەگەر بپاریارى چوونیشتان دا ھیچ ئیعتیرازنکمان نییە، ھەلبەت لەو حالەتەیشدا،

---

(16) Ibid, Cypher/ OTP, from Damascus, To: Foreign Office, Mr. Eyres, No.67, 10th March 1947.

بئىگومان، ھەز دەكەم راستەوخۇ لە يەككىكى ۋەك تۆۋە ھەۋالى ناۋچە كوردىيەكان بېيىستىم.

لەگەل ئەم نامەيەدا نامەكەى مستەفا شاھىنت بۇ دەنئىرمەۋە))⁽¹⁷⁾.

ھەۋالەكانى كوردى سوورىا ئەنقەرە دەۋرۋىتىنن، ئەۋەى لەندەن ناتوانىت بىخاتە پشت گۈى، دوو بەلگەنامەى ناۋ ھەمان فابىل تىشكمان بۇ دەخەنە سەر لايەنەكانى ئەم بابەتە. بەلگەنامەى يەكەمىان برىتتىيە لەم نامەيەى لاي خوارەۋەى بالۆىزخانەى بەرىتانى لە ئەنقەرە بۇ ۋەزارەتى ھەندەران لە لەندەن:

((شفرەى و.ت.پ،

لە: ئەنقەرەۋە،

بۇ: ۋەزارەتى ھەندەران،

سىرد. كىللى،

ژمارە ۲۵۷

۵ى نىسانى ۱۹۴۷،

ۋىنەى بۇ دىمەشق ۋىروت ۋ دايەرەى پۇژھەلاتى ناۋەپاست لە قاھىرە، نەپتى.

۱- نىشانە بە بروسكەى ژمارە ۸۸ ى بۇ دىمەشق دەرىيارەى زىارەتى كۆلۆنىل

ئىلفىنىستون.

ئەگەر ئىلفىنىستون بچىتە سوورىا بىگومان توركەكان لەرىگەى كۆنسولخانەى توركىيەۋە لە ھەلەب پى دەزانن. ئەگەر ئەۋ زىارەتە سەرى گرت ئەۋكاتە ھەز دەكەم دەسەلاتدارانى تورك بە شىۋازىكى نەپتى دەرىيارەى چۈنەكەى كۆلۆنىل ئىلفىنىستون، بەۋ جۆرەى لە پەرەگرافى يەكەمى بروسكەى ئامازەبۇكراتاندا ھاتوۋە، ئاگادار بىكەم. ئەگەر ۋا نەكەم ئەۋساكە بەئاسانى ئەۋگەشتەى ئىلفىنىستون لەلەين توركەكانەۋە خراب لىك دەدرىتەۋە.

---

(17)Ibid, : Foreign Office, S.W.1, 19 March, 1947, Registry No.E 2195/1301/89, From: Sir R.Howe, To: Colonel Elphinston, 34 Hurlingham Court, S.W.6.

۲- له بهر نه وانه زؤر به ختوهر دهم نه گهر ناگادارم بکن له وهی ئایا کولونیل
ئیلفینستون ده چیت بؤ سووریا یا ناچیت، نه گهر ده چیت که ی نیازیه نه و
سه فهره ی بکات؟

تکا له وهزاره تی هه نده ران ده کم وینه ی نه م نامه یه م بنیرن بؤ دیمه شق،
ههروه ها بروسکه ی ژماره هه ژده شم))⁽¹⁸⁾.

پاش ماوه یه ک وهزاره تی هه نده رانی به ریتانی نه م وه لامه ی لای خواره وه
ده نیریت بؤ بالوئیزخانه ی به ریتانی له نه نقره:
(وهزاره تی هه نده ران،

س. ده بل یو. ۱،

۲۱ نیسانی ۱۹۴۷،

ژماره ای ۸۹/۱۳۰۱/۲۸۹۷.

سکرتیری خوشه ویست.

نیشانه به بروسکه ی ژماره ۲۵۷ ی پؤزی پینجی مارتتان ده رباره ی نه گهری
زیاره تی کولونیل ئیلفینستون بؤ لای هؤزه کورده کان.

کولونیل ئیلفینستون نیازی نییه ئیسته نه و زیاره ته بکات.

وینه ی نه م نامه یه ده نیرین بؤ بالوئیزخانه کانمان له دیمه شق و بیروت و دایه ری
پؤژه لاتی ناوه پاستی به ریتانی.

هه میشه دلسؤرتان

به شی پؤژه لات))⁽¹⁹⁾.

---

(18) Ibid, Cypher/ OTP, from: Angora, To: : Foreign Office, Sir Kelly, No. 257, 5th April, 1947, Reported to Damascus, Beirut, British Middle East Office Cairo, Secret.

(19) Ibid, : Foreign Office, S.W.1, 21st April, 1947, No. E2897/1301/89, to the Chancery, British Embassy, Angora.

ب- راپۆرتی کۆلتۆنیل ئیلفینستۆن دەربارە ی پرسی کورد:

لێرەدا ئیتر وەزارەتی هەندەرانى حوکمەتی بەریتانی داوا لە کۆلتۆنیل ئیلفینستۆن دەکات بیرو بۆچوونەکانی خۆی دەربارە ی کوردو کوردستان بە گشتی و لەمە پ کوردی سووریا بەتایبەتی بکاتە راپۆرتیکی سەر بەخۆ بۆیانی بنیڕیت. ئیلفینستۆن دەستوبرد راپۆرتیکی تیروته سەلی دە لاپەرەیی ئامادە دەکات و پۆژی هەشتی مارتی سالی ۱۹۴۷ دەینتیریت بۆ وەزارەتی هەندەران. راستە ژمارەیهک هەلە ی ئاسایی وەک هەلە ی ناو و شوین و سال کەوتوونەتە ناو ئە و راپۆرتە وە، راستیشە بە ئاسانی هەست بە دزایەتی سۆفیت و کۆمۆنیزم بە گشتی و کۆمۆنیزم لە ناو کورددا بەتایبەتی لە هەندیک شوینی راپۆرتە کە دا دەکریت، بە لام نە ئەوانە و نە غەیری ئەوانە ییش هەرگیز لە بایەخی سیاسی و کۆمەلایەتی و میژوویی راپۆرتە کە کەم ناکەنە وە و ئەمە ی لای خوارە وە ییش دەقی وە رگێراوی ناوەرۆکی ئە و راپۆرتە یە کە بە چاپکراوی لە فایلێ ژمارە ۶۱۶۸۷/۲۷۱ ی وەزارەتی هەندەراندا هەلگیراوە، ((کیشە ی کورد سالی ۱۹۴۷)) ییش ناوینیشانی ئە و فایلە یه⁽²⁰⁾.

((کیشە ی کورد))

کورد وەک دیرینترین ئە رستۆکراتیی جیهان وە سەف کراون⁽²¹⁾. دە لێن لە وەحە سۆمەر ییەکانی دوو هەزار سال بەر لە زایین باسی کوردیان کردووە، هیرۆدۆتس⁽²²⁾ و زەینە فونیش⁽²³⁾ باسی کوردیان کردووە. کەواتە کورد گە لێکن وەک قارچک لە بن زەوییه وە هەلنە تۆقیون. ئە گەر کورد توانیبیتیان بۆ ماوہ ی چوار هەزار سال وەک

---

(20) N.A., F.O., 371/61678, The Kurdish Problem, 1947.

(21) لە دەقی فایلە کە دا ئە م پستە یە یە کە م دیری راپۆرتە کە یە:

((The Kurds have been described as the oldest aristocracy in the World))

(22) هیرۆدۆتس: گە وەرە ترین و کۆنترین میژوونوسی گرێک و جیهانە، نۆد دە میکە ((باوکی میژوون)) بۆتە نازناری.

(23) زەینە فون یا کسە نە فون: سەر کردە یەکی سەربازی گرێکی کۆنە، سالی ۴۰۱ ی بەر لە زایین لە رینگە ی کوردستانە وە بەرە و ولاتی خۆی گەراو تە وە و لە و بەرە مەیدا کە ناوی ((ئە ناباسیس)) ه باسی کوردی کردووە.

جنسیکی⁽²⁴⁾ به کگرتووی پاسته قینه هه بووین، ئەی ئایا بۆچ ناتوانن وه ک گه لیککی جیاوازی خاوهن کیشهی خۆی بمینن. من پیموایه هۆی سه ره کیی ئه وه یش له وه دایه که کورد گه لیکن مل بۆ تواندنه وه که چ ناکه ن.

هۆزیک هه یه ژماره ی نه ندامه کانی چوار سه د که س ده بن، له سه ده ی حه قده وه له ناوچه ی مه سایفی غه زه ی عه له ویکانی سووریا دا ده ژین، ئه و هۆزه له هه ر چوار لاره به عه رب چواره وه ره دراوین، که چی هه ر به کورد ماونه ته وه، ته نانه ت جل و به رگیشیان کوردییه .

یه کیک له کورده هه ره ناسراوه کانی میژوو سه لاهه ددینی ئه یوبییه که ناوی به ناوی خاچ هه لگران (صلیبی) یه وه به ستراره ته وه، ئه و باشترین نمونه یه بۆ کوردیکی هاوچه رخ که چۆن ده توانیت کاری باش له چوارچیوه ی پزیمیککی عه ره بیدا پا په رموینیت.

به دریزایی سه ده ی حه قده مین کورد بوونه به شیک له خه باتی نیوان تورکه هاتوه کان و سه فویه کانی ئیراندا. به ده ستووری کوردی ئیمپرۆکه ئه وسا کورده کان پتوه ندییان له گه ل حوکمه تی ئیراندا زۆرباش نه بوو بۆیه کا، هیه نه بیته زۆریه یان، دایانه پال حوکمه تی عوسمانی زه وتکه ر دژی حوکمه تی ئاریی ئه و ولاته ی تیبدا ده ژیان، چونکه کورد بۆ خۆیشیان ئارین.

که س ناتوانیت چاو له ئاستی ئه و ویکچوونه دا بنوقینیت که ئیمپرۆ له نیوان نازه ریا یجان و ناوچه کانی پۆژه لاتی تورکیادا هه یه و خۆی له وه گیل بکات که نه گه ر هاتوو کورد جاریککی دی یاریده ی هیرشه یته ریککی له باکووره وه دژی ئه و ولاتانه ی تیباندا ده ژیت دا ئه وه خۆی له خۆیدا په فتاریکی له نمونه به ده ره⁽²⁵⁾.

---

(24) له ده فی به لگه نامه که دا ((as a social entity)) چاپ کراوه، به لام به کیک، که زۆر له وه ده چیت خودی ئیلفینستون خۆی بیت، وشه ی (Social) هه که ی به خه تی خۆی کوژاندۆته وه و کربویه به (racial)، خه ته که ش ده قاه ده ق له خه تی ناوو ئیمزاکه ی دوا لاپه ره و هه موو وشه چاککراوه کانی پاپۆرتکه ده کات.

(25) مه به سستی نووسه ر ئاشکرایه که ده یه ویت بلیت هاریکاریی کورد له گه ل سۆفیه ته کان که له باکووره وه له سه له کانی جهنگی دووه مدا هاتنه ناو خاکی ئیرانه وه په فتاریکی بی وینه نییه و ئه وه تا نازه رییه کانیش هه مان هه لویستیان هه بوو.

دوای مۆرکردنی په‌یمانی سالی ۱۶۳۹ له‌نیوان سولتان مورادی تورکیا و شا عه‌ببایسی دووه‌می ئیران سنووری نه‌و دوو ولاته ده‌ستنیشان کراو بی‌گۆرپین وه‌ک خۆی تاوه‌کو سالی ۱۹۱۸ مایه‌وه‌و به‌و جۆره‌یش کورد له‌ریگه‌ی سنووره‌وه لیک جیاکرانه‌وه به‌هه‌مان ده‌ستووری جیاکردنه‌وه‌ی هۆزه (کوردیه‌کانی - ک.م.) باشووری پۆژه‌لاتی تورکیا و سووریا که به‌پیتی ریککه‌وتننامه‌ی فرانکلین- بووییت⁽²⁶⁾ نه‌یلوولی سالی ۱۹۲۱ لیک دابهرتندران.

سولتان مراد، که‌لیک نیمتیازی به‌خشیه‌ی کورده‌کانی تورکیا، به‌رانبه‌ر نه‌و یاریده‌یه‌ی دژی ئیرانییه‌کان پیشکه‌شی سولتانیان کرد، بریاری دامه‌زاندنی یازده ئیماره‌تی کوردی دراو تاوه‌کو سالی ۱۸۲۶ ژیانیکی به‌خته‌وه‌ریان له‌ناو خاکی ئیمپراتۆرییه‌تی عوسمانیدا ده‌برده‌سه‌ر، له‌و ساله‌دا سولتان محمه‌دی دووه‌م به‌نیازی لیدانی ده‌سه‌لاتی بارۆنه‌کان، واتا سه‌رکرده‌ ده‌ره‌به‌گه‌کان، سیاسه‌تی نوێخوازی گرت به‌ر تاوه‌کو بتوانیت له‌و ریگه‌یه‌وه ده‌زگای کارگێری سیفیل و مۆدیرن دابه‌زینیت.

یاخبوونی محمه‌د علی له‌ میسر و هیترشی ئیبراهیم پاشای (کۆپی محمه‌د علی - ک.م.) بۆ سه‌ر سووریا و تورکیا ده‌رفه‌تی بۆ کورد په‌خساند به‌سه‌رکردایه‌تی به‌درخانی میری بۆتان کۆنفیدراسیۆنیکی سه‌ره‌خۆی کوردی دابه‌زینن که له‌سالی ۱۸۳۰ و تاوه‌کو سالی ۱۸۴۵ ژیا. سالی ۱۸۴۷ تورکه‌کان به‌درخانیان لادا و ده‌سه‌لاتی خۆیانیان داسه‌پانده‌وه. به‌درخان دوور خرایه‌وه دورگی کریت و سالی ۱۸۶۸ له‌ دیمه‌شق کۆچی دوایی کرد.

هه‌رچنده‌ نه‌و راپه‌رینه‌ی به‌درخان دامرکینرایه‌وه به‌لام بناغه‌ی بۆ بزووتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورد داپشت که له‌وساوه‌ له‌ تورکیا درێزه‌ی کیشاو نیستا که‌یش له‌لاین (کۆمه‌له‌ی خۆبیوون) سه‌وه له‌ سووریا په‌هه‌ری ده‌کریت. یه‌که‌م سه‌رۆکی (خۆبیوون) جه‌لاده‌ت به‌درخان بوو که پاسته‌وخۆ نه‌وه‌ی نه‌و پیاوه‌یه‌ که سه‌رکرده‌ی شوپشی سالی ۱۸۳۰ بوو.

---

(26) مه‌به‌ست نه‌و ریککه‌وتننامه‌یه‌یه‌ که نه‌یلوولی سالی ۱۹۲۱ له‌نیوان به‌ریتانیا و فه‌ره‌نسه‌دا مۆرکراو به‌ناوی نوینه‌ری به‌ریتانیا فرانکلین (Franklin)، نوینه‌ری فه‌ره‌نسا بوویین (Bouillon) وه‌ ناسراوه‌.

کۆمهالی کوردیی سووریا له سێ دهسته پێکهاتوو، یهکه میان هۆزه کوردهکانی باکووری جهزیرو کوردداغی باکووری- پۆژئاوای حهله بن که ژماره یان خۆی ده دات له دوو سه د هه زار که سێک، دووه میان کوردی دیمه شقه که ژماره یان بیست هه زارێک ده بیته و سێیه میشیان په نابهره سیاسیه کوردهکانی تورکیان که له ناوچهی جیاوازی سووریا و لوبنان نیشته جێ بوون.

ئه مانه ی دوا یی (واتا کورده په نابهرهکانی تورکیا- ک.م.م.) هێزی بزوی ئی کۆمیته ی نه ته وه یی کوردیی- (خۆبیوون) پێک ده هێنن و ههر (خۆبیوون) بۆ خۆشی پێوه ندیی له گه ل بزوتنه وه ی نه ته وه یی ئهرمه ندا له رێگه ی ئه ندامانی (داشناق) وه که سه ره به (خۆبیوون)ن، دامه زانده.

به درخانیه کان ئیستا ئه ندامی (خۆبیوون) نین، کۆمه له که له لایه ن لیژنه یه کی پێنج که سییه وه به رپۆه ده برت، دوانیان- قه در ی و ئه کره م کو پر ه زای جه میل پاشای دیاره کرن، وێپای دوو دوکتۆر (پزیشک)- یه که میان مه مدووح سه لیمه که خه لکی حه سه که یه و دووه میان نافیز به گه که خه لکی قامیشلییه، جگه له نیشتمان په روه رێکی خۆین گه رم که ناوی عوسمان سه بریه^(*)، په هبه رانی کوردی دیمه شق با یه خ ده ده نه بزوتنه وه ی نه ته وه یی کورد، تایبه ت عه لی زلفو، به لام وای بۆ ده چم ئه وانه بۆ ناوو شو ره تی خۆیان رێگه ی کوردا یه تی یان هه لبا ژاردوو، یا نه وه ی ناخو خه لکی جییان پێ بلێن ئه گه ر وا نه که ن.

(*) ((عوسمان سه بری (۱۹۰۵-۱۹۹۳): له گوندی نارنجی ناوچه ی کوخته ی ویلا یه تی (ئادیا مان) له کوردستانی باکوور له دایک بووه، دوا ی دامرکاندنه وه ی شو پشه کانی باکوور رووی له سووریا کردوو و له وی ئاکنجی بووه، له گۆفاری (هاوار) و دواتر له گۆفاری (رۆناهی) و رۆژنامه ی (رۆژا نوو) بابه ت و نووسینی بلاو کردۆته وه، له ریکخراوی (خۆبیوون) یشدا کاری کردوو و دواتر له سالی ۱۹۳۸ دا به شداری له دامه زانندی (نادی کوردستان) له دیمه شق کردوو. له گه ل حه مید ده رویش و چه ند تیکۆشه رێکی دیکه به شداری له دامه زانندی (پارتی) ی له سووریا کردوو، له دوا ی که رت بوونی ئه و حیزیه له سالی ۱۹۶۵ دا خۆی بۆ ته سکرته رری بالێکی، رینوسنێکی کوردیشی به لاتینی داناره و به (رینوسسی عوسمان سه بری) ناسراوه، له ژیا نیدا خه لک نازناوی (ئاپق) یان داوه تی. چه ند جارێک له عیراق و سووریا و لوبنان گه رراه، جارێکیش سرگونی مه ده غه شقه ر کراوه، چه ند دانراوێکی هه یه. له ۱۹۹۳/۱۰/۱۱ دلی له لیدان که وتوو له گوندی (په که فه ر) له پارێزگای حه سه که نێژراوه - ع. زه نگه نه)).

سه رهك هۆزه كانی (كورد- ك.م.) دواي ئه وه پۆلئیکی گه وره یان بینی، ئه وان پیاوه كانیان و كۆمه کیان ده ناره ده تورکیا بۆ یاریده دانی یاخیبوونه كانی ۱۹۲۵ و ۱۹۳۰، و پێای ئه وه ی رۆلئیکی باشیان گێپا له بوواری ئالوگۆپکردنی نامه كانی (په هبه رانی كورددا- ك.م.) له نێو تورکیا و ئێرانداو له پشت به ره كانی شه په وه .

هه مان كات (خۆبیوون) پێوه ندیی به بزووتنه وه ی كوردی تورکیا و عیراق و ئێران وه هه بوو، به پیتی تواناش ده ستی یاریده ی بۆ ئه و كورده نیشتمان په روه رانه درێژ ده كرد كه ئاتاجی پاره بوون، ماوه یه كیش (خۆبیوون) مانگانه ی بۆ په هبه ری یاخیبوونه كه ی سالی ۱۹۳۰ ئیحسان نوری⁽²⁷⁾ برپیتۆوه، ئیحسان نوری زۆر به هه ژاری له تاران ده ژیا.

هه رچه نده بزووتنه وه ی نه ته وه یی كورد وه ك ئه نجامیكی پرۆتییست دژی هیرشی تورکیی بۆسه ر به رژه وه ندییه ده ره به گایه تیبه كان ده ستی پێ كرد، به لام ده كه وینه گێژاوی هه له یه كی گه وره وه ئه گه ر بێتو هۆی بزووتنه وه ی كوردایه تی نوێ ته نها بۆ خه ونی ده ره به گه كان به ده سه لات و سه نگی رابردوویانه وه بگێرینه وه . پاسته ژماره یه كی زۆر له په هبه رانی (بزووتنه وه ی رزگار یخوازی كورد- ك.م.) ده ره به گن، به لام له هه مان كاتدا گه لئیکیشیان ده ره به گ نین، ئه و

---

(27) له ده قی به لگه نامه كه دا نووسراوه (Isman Nuri) و پاستیش نه كراوه ته وه، دیاره مه به ست ئیحسان نوری پاشایه . شایانی باسه ناوه ندی هه فتا كانی سه ده ی رابردو له تاران داوام له خوالئخۆشبوو مامۆستا جه میل پۆژه یانی كرد بمباته خزمه ت ئیحسان نوری پاشا كه دیاربوو پۆژه یانی زوو زوو سه ردانی ده كرد، چه ند سه عاتیك له خزمه ت خۆی و خانمی هاوسه ریدا برده سه ر، خانم كه ئافره تئیک شۆخ و شه نگی تورك بوو، هه ر زوو له گه ل ئیحسان نوریدا هه زیان له یه ك كرده بوو، پۆژانی راپه رینه كه ی ئاگری داغیش خانم به به رگی پیاوانه ی كوردییه وه شان به شان شۆپشگێزان ده جه نگی، هه ردووکیان زۆر قۆزو یه كجار قورس بوون، له قه راغ شاری تاران له شوقه یه كی پچووكدا ده ژیان، به داخه وه وه جاخیان كوێر بوو. پوخته ی ئه و دیده نییه م تۆمار كردو كه سالی ۱۹۷۵ شۆپش نوشوستی هێنا له گه ل گه لئیک نووسراوی تردا له رێگه ی برای به ریز (قه رهاد هه ونی)) یه وه ناردمه نه غه ده و ئه ویش له وێ به ئه مانه ته وه لای براده رێك بۆی دانا بووم، خۆم درهنگ هاتمه ئه ویدیو، به داخه وه هه موو ئه و نووسراوانه م فه وتان.

دياريدە يەي لەنيۆ پىزى سەرکردەكانى ئىمپۇكەي عەرەبى فەلەستىنىشدا وەدى دەكرىت. سەرکردە سىرۇشتىيەكانى كورد ئو دەرەبەگانەن كە ھەمىشە بە چاوى پەھبەر، يا سەرکردە سەپىريان كراوہ. ھەمان بۆچوون عەرەبى فەلەستىنىش دەگرىتەوہ⁽²⁸⁾.

ھۆكانى ئو سى ياخيپوونەي لەنيوان ھەردوو جەنگى يەكەم و دووھەمدا (لە كوردستانى توركييا- ك.م.) بەرپا بوون- ياخيپوونى سالى ۱۹۲۵ بە سەرکردايەتى شىخ سەئىدى پىران و ياخيپوونى سالى ۱۹۳۰ بە سەرکردايەتى ئىحسان نورى و ياخيپوونى دەرسىمى سالى ۱۹۳۷- لەوہ قوولتر بوون كە بكرىتە ئەنجامى ھاندانى سەرکردە دەرەبەگەكان.

سالى ۱۹۱۹ بۆ ماوہى ھەشت مانگ لەنيۆ ھۆزىكى كورددا ژيام و توانىم زۆر لە نزىكەوہ ئەندامەكانى بناسم. دەزانم ئو ھۆزە لەنيۆ ھەموو ھوكمەتەكاندا گەر بىانتوانىيايە ھوكمەتى توركيان ھەلدەبژاردو زۆرىش دژى سەربەخۆيى كورد بوون. كورد ھەر ئەوئەندە بەرھەمىكى كشتوكالىي ئوتۆي ھەبىت نانەكەي مسۆگەر بكات و كاوپىكى ھەبىت بۆ ميوانەكەي سەرى بېرىت و بوتلى عەرەقى بۆ شەو ھەبىت و گولەي تەواوى بۆ تۆلەو بەرگىيە ھەبىت ئىتر باكى ئەوہى نىيە سەربە كام ھوكمەتە، ھەمان كات توركى دەزانىت و بەلەدى ئورىگەبەيە كە پۆزى تەنگانە دەيگەبىتتە ھەوارگەي ھۆزەكەي، ئىتر عەودالى ھىچ گۆرپىنك نىيە.

لەم دواييانەدا خويئەندەوارى ژيانى كوردى گۆرپوہ، كۆرە گەورەي سەرەك ھۆزەكە⁽²⁹⁾، يا وەك خۆيان پىي دەلەين ناغا، ئىستا زانكۆي ئەمەرىكايى بىروتى تەواو كوردووە و ئىنگلىزىيەكى زۆر باش دەزانىت. ھۆزەكە بۆ خۆيشى ئىستا ناگادارى بەسەرھاتەكانى جىھانى دەرەوہيە، پتر كەلكى شارستانەتى نوئو

---

(28) لە دەقى بەلگەنامەكەدا بە دەستخەت ئەم پستەيە نووسراوہ: ((The Same Argument)) (P.4) ((applies the Arabs in Palestine)) كە دەقى وەرگىرپانەكەي دەبىتە ((ھەمان بۆچوون عەرەبى فەلەستىنىش دەگرىتەوہ)).

(29) مەبەستى ئو سەرەك ھۆزە كوردەي سوورپايە كە سالى ۱۹۱۹ بۆ ماوہى ھەشت مانگ لە ناوياندا ژياوہ.

کردنه وهی قوتابخانه و نه خوځښخانه تېده گات و ده شزانتیت ته و کارانه له ویزه ی سرکرده دهره به گه کانیاندا نییه و هستی پټویستی لاواز کردنی فرمانپه وایی دهره به گی له نیوانیاندا له پهره سندن دایه. ناخو هوی ته مه چی بیت ؟. پټموایه ته وه نه نجامی شانازی کردنیانته به ته سللی خوځیانه وه. کورد گه لیک شانازی به خوځیانه وه ده گن که کوردن، شانازی به ته سللی دیرینی خوځیانه وه ده گن و سوورن له سهر ته وهی نه له بۆته ی تورک و نه عه ره ب و نه فارسدا نه توینه وه.

ته و سیاستی توانندنه وهی مسته فا که مال په پیره وایی کرد، به تایبته ته و یاسا دژ به کوردانه ی کانوونی دووه می سالی ۱۹۳۷ بللو کرایه وه، بوونه هوی به رپا بوونی یا خیبوونه کانی کورد له نیوان هه ردووک جهنگی جیهانیدا.

هستی کوردایه تی، له عیراق و ئیران، شیوازیکی تری هه یه. کورد حه ز له وه ناکه ن ژړده هسته ی حوکمه تیکی عه ره ب یا فارس بن، به لام ته وان ناماده بوون حاله تیکی وا په سهند بکه ن به و مه رجه ی به چاوکی یه کسان په فتاریان له گه ل بکریت. کورد له و برپوایه دان که له ئیران عادیلانه مامه له یان له گه ل ناکه ن، هه رچی دهریاره ی عیراقه دان به وه دا ده نین که به گشتی خراب مامه له یان له گه ل ناکه ن، به لام باش له وه گه یشتوون که ته وه نه نجامی ده ست تیره دانی به ریتانییه کانه و له به رژه وه ندیی ته وانه، ته گینا هیه برپوایه کیان به حوکمه تی عه ره بیی به غدا نییه.

ناخو له وه دا چ به رژه وه ندییه کی حوکمه تی به ریتانی و گه لی به ریتانی وه دی ده کریت ؟. من وای بۆ ده چم که ناشتی له پۆژه لاتی ناوه پاستداو پیره ندیی ریکوپیک له گه ل که لانی پۆژه لاتی ناوه پاستدا یه کیکن له به رژه وه ندییه هه ره سه ره کییه کانمان و پټویسته به وردی ناگاداری ته وه هه لوستانه بین که ده بنه هوی ناژاوه نانه وه، تایبته هه ولی هیزه دهره کییه کان بۆ تیکدانی ناشتی و ناسایشی پۆژه لاتی ناوه پاست تا به و جوړه ریگه بۆ دزه کردنی بیروبوچوونی پوختنه ر خوځش بکه ن⁽³⁰⁾.

---

(30) دپاره مه به ستی کولونیل نیلفینستون لیره دا بیروباوه پی لیبرالی چه پره وه، تایبته کومونیزم.

بلاوکراوه په کی خۆبیرون له سالی ۱۹۲۸ دا وینه ی رهنگاوه نگی نالی کوردستانی به سه ره وه به

وهك گوتمان سه دهی چه فده مین کورد دژی نیرانییه کان یاریده ی تورکیان دا،
تۆ بلئی له دواړوژنکی نزدیکدا ئه وان به هه مان دهستور ناماده بن دژی فارس و
تورک یاریده ی رووسه کان بده ن؟.

به لگه ی ته واوی ئه وه به دهسته وه نییه که رووسه کان ده یانه ویت بزوتنه وه ی
رزگاریخوازی کورد ئاراسته ی خزمه تی نامانجه کانی خویان بکه ن، به لام به لگه ی
ته واوی ئه وه به دهسته وه یه که کۆی پارچه کان به راستی وینه یه کی دلگیر پیک
ده هینیت⁽³¹⁾.

---

(31) مه به سستی نووسه ر ئه وه یه که برایه تی و پیکه وه ژبانی نه ته وه جیاکانی پۆژه لاتی ناوه راست به
ته بایی نامانجیکی به رزی ئه وتویه که ده توانیت به ینریته دی.

راوه ستاوان: حه سه ن ئاغا حاجۆ، مقداد جه ميل پاشا، محمه د جه ميل پاشا، مه مدوح سه ليم، عومه ر
 ئاغا شه مدین، جه لادته عالی به درخان، کامه ران عالی به درخان، عه لی ئاغا زولفۆ، جه ميل حاجۆ، د.
 نه حمه د نافزا، کوریکي دیکه ی جه ميل پاشا، پاسه وانیک.
 دانیشتوان: حاجۆ ئاغا هه فترکی، خه لیل رامی، قه دری جه ميل پاشا.
 دانیشتوانی ریژی پیشه وه: نه کره م حاجۆ، منداله که ی دیکه ی لای چه پ نه وه ی جه ميل پاشایه
 (دیاری سینه مخانی جه لادته به درخان)

دوای ته واو بوونی جه نگی یه که می جه هان (۱۹۱۴-۱۹۱۸) ئالوگۆره
 سنوورییه کان بوونه هۆی نه وه ی بیست هه زار کوردیک بینه هاوولاتی کۆماری
 نه رمینیای سوڤیه تی⁽³²⁾. روسه کان توانییان له ناو ئه م کۆمه لگا بچوکه دا هه سته

(32) له دێر زه مانه وه کورد له ئه رمینیا ده ژین، زۆریه ی کوردی ئه رمینیا ئیزیدین که له ده سته زولم و
 زۆری موسلمانان به گه سته و عوسمانیه کان به تاییه تی په نایان برده بهر ئه و به شه ی ئه رمینیا که له ناو
 خاکی روسیای چاره کان (قه یسه ره کان) دا بوو بۆیه کا ده سته عوسمانیه کانیا ن نه ده گه یشته و دوای
 شوڤشی ئۆکتۆبه ری سا لی ۱۹۱۷ ئه و به شه ی ئه رمینیا بووه یه کیک له کۆماره کانی ناو یه که یه تی
 سوڤیه ت و کوردیش به به شیکی زۆر له مافه کانی خۆی گه یشت.

نه ته وهی کورد له هه موو ریگه یه که وه گۆش بکه ن و ناوه ندیکیان بۆ ههستی
نه ته وهی کورد پیکه وه نا که له سه رانسه ری جیهانی کورده واریدا ههست به
ره نگدانه وهی ده کریت.

کاتیک هاوپه یمانه کان له سالی ۱۹۴۱ دا هاتنه ناو خاکی ئیرانه وه کوردی
باکووری ئیران به گه رمی پیشوازیی رووسه کانیا ن کرد، به لام هه رچۆن بی ت دوا ی
ئه وه حه ماسه ی سه ره تا ئه و کوردانه تووشی خه بیته بوون له وه له ئویسته راسته ی
رووسه کان به رانه ریا ن وه ریا ن گرت و پیچه وانه ی هه لویستی حوکمه تی تارا ن
بوو⁽³³⁾.

کورده کانی باشووری پۆژئاوا ی ئیران به هه مان شیوازو ههست پیشوازیی
هاوپه یمانانیا ن کردو کۆتایی به په وینه وه ی خه ونه کانیا ن هات، ئه وان به راسته ی
ئه وه یان پێ قووت نه ده چوو چۆن ده شیت به ریتانی و رووسه کان دوا ی ئه وه ی
شه رپا ن دژی جوکمه تی ئیرانی سه ر به نازییه کان کرد⁽³⁴⁾ و به ریتانییه کان دوا ی
ئه وه ی له عیراق شه رپا ن دژی حوکمه تی عه ره بیی سه ر به نازییه کان کرد⁽³⁵⁾ ئینجا
پشته ی حوکمه تانی ئیران و عیراق بگرن، به لام ئال و گۆرپکی که م له دیدی ئه و
کوردانه دا رووی داوه که جا ران هه میشه دژی گشت جۆره هاوپه یه تی (نزیک
که و تنه وه) یه ک بوون له گه ل به ریتانیا و رووسیا دا.

دوا ی ئه وه (سه رنجی کورد - ک.م.) ده رباره ی هه لویستی رووس له ئیران
که می ک داشکا، به رله وه رووسه کان زۆر پشستگیری کوردیا ن له ناوچه
داگیرکراوه کاندای مه بهست بوو بۆ سه ر پێ شوێرکردنی کاربه ده ستانی ئیران و له و

---

(33) له ده قی به لگه نامه که دا به م جۆره هاتووه:

((after the first burst of enthusiasm the Kurds Became rather disappointed at the correct attitude the Russians adopted towards them vis-à-vis the Government in Tehran)) (P.6).

(34) مه بهستی حوکمه تی په زا شای په هله و بیه که سالی ۱۹۴۱ له ژێر فشاری سوڤیه ت و ئینگلیزا
ناچار بوو خۆی بدات به دهسته وه و نه فی کراو به غه ربیی کۆچی دوا یی کردو پاش چه ند سالی ک
ته رمه که ی هینرایه وه تارا ن.

(35) مه بهستی حوکمه ته که ی ره شهید عالی گه یلانییه که سالی ۱۹۴۱ بوخینرا.

بووارەدا لە ھەر شوێنێک (ئێرانییەکان - ک.م.) ھەستی کوردیان بریندار بکردایە ئەوان یەكسەر بۆ ئەو مەبەستی خۆیان دەیانقۆستەو.

كەمێك دوورتر، لە باشوور فەرمانبەرانى كونسولخانەى روسیا لە كرمانشا بە ناوچە كوردە وارییەكاندا گەران و ھەستی دلسۆزیان بەرانبەر خەلكەكەى دەریپى. سالى ۱۹۴۳ سیاسەتى روسیا بەرانبەر كورد چالاک و ئىجابى تر بوو، لەو پۆژانەدا (ژيانا كورد)⁽³⁶⁾ كە پێكخراوى نەتەوەیی كوردی و ھەستی كۆمۆنیزمی ھەبوو لە كوردستانی روسیا⁽³⁷⁾ كەوتە چالاکى.

دەرگەوت مەلبەندى ئەو پێكخراوە دەرووبەرى مەھابادە، واتا شارى قازى محەمەدى بەناویانگ كە لە نزیکەو پێوھەندى بەو پێكخراوەو ھەبوو⁽³⁸⁾.

---

(36) لە لاپەپەى ھوتى دەقى بەلگەنامەكەدا وا ھاتوو (Jiana Kurd) كە دیارە مەبەستى كۆمەلەى ((ژيانەو یا ژيانى كورد)) ە كە ھەر بە ((ژ.ك.)) ناودەبراو لەو پۆژانەدا بە پەھەبەرى زەببى دامەزرا بوو. خوالێخۆشبوو مامۆستا زەببى لە نزیکەو دەناسى، پیاویكى چوست و چالاک و زمانزان بوو، كورد واتەنى چەشنى دانى مار زىرەك بوو، تەنانت ھەر لە زوو ھەو خەلكى نازناوى عولەمايان بۆى ھەلبژاردبوو.

(*) ((سەرچاوەكان لەسەر پرسى (ژ.ك) جیاباواز و جۆراوجۆن، ھەندى سەرچاوەى دیکە باس لەو دەكەن ھەردوو پیتی (ژ.ك) لەبى (ژيانەو ھى كوردستان) بووبیت، لەم بارەیشەو پاساوى خۆیان ھەبە، بەنمونە: "جوتیارى حاجى توفىقى ھەرواى" لەم بارەبەو، كە لەبەدا داچوونى ئەم جۆرە بابەتانە نۆز و دە، بابەتێكى بلۆكردۆتەو، ھەروەھا "ھامیدى گەمەرى" كتیبكى بەناوونیشانى (ژيانەو ھى كوردستان) ھەبەو بەم دوايانە لەلایەن دەزگای ئاراسەو بۆ چاپ كراو. ئەو ھى شایەنى باسە "عەبدولپەحمان زەببى"، كە د.كەمال لەم پەراویزەدا بەرھەبەرى ئەو كۆمەلەبەى داناو، خۆى و تارىكى لەپۆژنامەى (خەبات)ى ئاشكرای شەستەكان نووسىو، وا دیارە ئەو بەپۆژانەش سەرچاوەى بۆچوونەكانیان ھەر وتارەكەى ئەم ژمارەبەى پۆژنامەى (خەبات) بوو. ئەو ھى بەبىرم مابى ئەو ژمارەبەى پۆژنامەكەش (۱۹۰) بوو، چونكە جارىكیان لەسەر پاساردەى كاك جوتیار خۆم بۆیم فۆتۆ كردوو و ئاردوومەتە سوید - ع. زەنگەنە))

(37) لە دەقى بەلگەنامەكەدا دەلێت (P.7) (in Russian Kurdistan)، ھەلبەت زارلویكى لەو جۆرە نییە، دیارە مەبەستى ئەو ناوچانەى كوردستانە كە ئەوسا بەدەست ھێزەكانى یەكیەتى سۆڤیەتەو بوون.

(38) زەببى دەیزانى كۆمەلەى ((ژ.ك.)) پێویستى بە كەسابەتیەكى ھەك قازى محەمەدە تاوھەكو بتوانیت باشتەر كار بكاتە سەر ھەموو چىنو توێزەكانى كۆمەلگای ئەوساكەى كوردستان، بە كۆمەلانى خەلكیشەو.

آزادی

کۆمهله که بووه هیزکی بزووینی دیاری بزوتنه وهی رزگاربخوازی کورد دهستی کرده بلۆ کردنه وهی گۆفاری⁽³⁹⁾ (نیشتمان) که تهواو به لای بیروبوای سۆشیالیزمیدا دهیشکانده وه.

دواتر ناوی کۆمهله که گۆپدرا به (کۆمه لآ کورد)⁽⁴⁰⁾ بۆ جیا کردنه وهی له (پارتی توده) که ناشکرا سه ر به رووسیا بوو، به لام کوردی مه هاباد به چاوی گومانه وه دهیوانییه توده.

تا دههات دهنگوبای یاریده ی رووس بۆ دامه زانندی دهوله تیکی کوردی سه ربه خۆ په ره ی ده سه ندو رووسه کان چاپخانه په کی کوردییان دایه قازی محمه د. سالی ۱۹۴۴ دوو گۆفاری کوردی ده رچوون که هه ردووکیان ناشکرا پتیازی کۆمۆنیستیان گرت به ر، په که میان ناوی (نازادی) و دووه میان ناوی (په کیه تی تیکۆشین) بوو⁽⁴¹⁾. له کاتیکدا (نیشتمان) کوردی هان ده دا بۆ په کگرتن له پیتناوی

---

(39) له دهقی به لگه نامه که دا ده لیت: (P.7) ((it published paper called Nishtman)) (paper) یش له زمانی ئینگلیزیدا گه لیک مانای ههیه، په کیک له و مانایانه بۆ بوواری پۆژنامه نویسی به واتای پۆژنامه نه ک گۆفار به کار دیت.

(40) هه ر به (کۆمه له) نه ک (کۆمه لآ) ناو ده برا.

(41) پۆژنامه ی ((نازادی)) و گۆفاری ((په کیه تی تیکۆشین)) له لایه ن ده سه ته کۆمۆنیسته کانی کوردی عیراقه وه، نه ک ئێران، ده رده کران.

سپینا کوروشین

داواکردنی مافه کانیانداو داوای له سرکرده دهره به گه کان ده کرد خویان بگه ییننه ناستی ژیانی هاوچرخ⁽⁴²⁾، (نازادی) خوی له بابته تی نه ته وهیی لا ده داو له بریتی نه وه داوای له کورد ده کرد یه ک بگرن دژی کونه په رستی و ئیمپریالیزم و کولونیالیزم، به ناشکرایش دژی به ریتانیا بوو. همان کات (نازادی) پروپاگنده شی بۆ یه کیه تی کوردو عه ره ب ده کرد، به لام ئه م ریبازه به دلی زۆریه ی خوینهرانی کورد نه بوو.

سالی ۱۹۴۵ قازی محمه د له مه هاباد، به په زامه ندیی روسه کان، میلیشیا یه کی کوردیی دامه زران، وه ک ده شلین له ریگه ی ئه فسه ره کورده هه له اتوو هه کان له سوپای عیراق رووسیا دهستی له راپه پینه که ی مه لا مسته فادا له ناوچه ی بارزانداهه بووه و نه وه ئه فسه رانه ییش چون بۆ یاریده دانی.

له پۆزانی ئه و بینه و به ره یه ی به هاری سالی ۱۹۴۶ د، سه باره ت به کشانه وه ی رووسیا، له نازه ریایجانی (ئیران - ک.م.) دروست بوویو قازی محمه د حوکمه تیکی کوردیی سه ره خوی له ژیر سایه ی روسه کانداهه زرانده مه لا مسته فایش ببوو (که سایه تیبه کی گه وه)⁽⁴³⁾ وه ک سه رکرده ی هیزه

(42) مه بهستی له وه یه بلتیت ((ژ. ک.)) و ((نیشتمان)) وه ک ((نازادی)) توندپه و نه بوون.

(43) تن نه گه یستم بۆچ کولونیل ئیلفینستون نه و دوو وشه یه (که سایه تیبه کی گه وه) یه ی خستوته ئیوان دوو جووت که وانی پچوکه وه: ((Splendid figure)) توبلیتی پیاوانی وه ک قازی و بارزانی به لای ئیلفینستونه وه که سایه تیبه کی گه وه نه بووین ؟

چه کداره کانی مه هاباد. هر له و ده و رو به ره دا
(قه له باچکه به کی شوومی تری به گۆبه ند⁽⁴⁴⁾ له مه هاباد
پهیدا بوو که ناوی همه ره شهیده⁽⁴⁵⁾ و پایزی سالی ۱۹۴۴
دژی حوکه تری رووسیا یاخی بوو، همه ره شهید،
له و کاته وهی له ئیران دوور خرابۆوه عیراق، له شاری
سلیمانی له ژیر چاودیری میریدا ده ژیا.

دوا به دوا ی شه وهی رووسه کان له که لی شه یتان هاتنه
خواری و ته نانت بهر له وه یش قه وام سه لته نه بیته سه ره ک
وه زیران ریگه یان دایه هیزه کانی سوپای ئیران نازه ربایجان
داگیر بکه نه وه، ئیتر شه وان ده ستیان له قازی محمه د
مه لگرت و له وساوه نازانم چی به سه ره شه و پیاوه دا هاتووه.

هر چۆن بیته ئیمه باش له وه گه یشتووین که سیاسه تی
رووس به و جووره دارپژراوه که ی به پتیوستان زانی
پاشه کشی بکه نه و هر کاتی کشی ده رفه تیان بۆ مه لکه وت

دیسانه وه بیقۆزنه وه، به لام که م گومان له وه ده که ین نه گه ر دیسانه وه ده رفه تی
له باریان له ئیران بۆ مه لکه وته وه پیاویکی تری وه ک قازی محمه د، یا هر رابه ریکی
تری کورد ناماده ده بیته یاریده یان بدات بۆ شه وه ی به مه راهه کانی خو یان بگن.

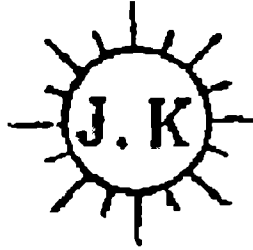
رووسه کان له عیراق، دوور له هاندانه که ی مه لا مسته فایش، تاییه ت له ریگه ی
پرپواگه نده وه نفوزی خو یان هه یه. ده سته یه کی کورد له به غدا که ناوی (پارتی
رزگاری) یان له خو یان ناوه له په خشه کانیاندا ده رباره ی مافی نه ته وه یی کورد
ستایشی رووسیا ده که نه و په خنه له به ریتانیا ده گرن.

گومان له وه دا نییه چ کوردی ئیران و چ عیراق و چ تورکیا تا پاده یه کی زۆر
که وتوونه ته ژیر کاریگه ری پرپواگه نده ی رووسیا و حیزبی شیوعی دژی به ریتانیا.

(44) له ده قی به لگه نامه که دا ده لیت (P.8) ((another stormy petrel)), (Petrel) یش مه لیکی

ده ریاییه که له (نه وره س) ده کات و مه به سستی شه و زاواوه یه یه که به عه ره بی (طائر الشوم) ی پین ده لین.

(45) مه به سستی همه ره شهید خانی بانه یه.

نیشتن ان

بۆ گوروی بیری کورئی ۱۹۶۳

گوروی کورئی لایه نی اندهی! خوبله سواری و مهکی خکوره

ژولای ۱۹۶۳ ساله به گام بولم بیری ۱۳۶۲ جولای ۱۹۶۳

همان کات به لگهش هه ن که بیروبۆچوونیکي وا له ناو کوردی سووریا شدا هه به،
تایبته به هۆی سه رۆکی حیزبی شیوعی نه و ولاته وه که لایکی لیها تووی کورده
به ناوی خالد به گدا شه وه.

ئه ی نیه له م بوواره دا چی ده توانین بکهین؟ جووتیاری کورد که به ده ست
نه خوینده واری وه هه ژارییه وه ده نالینیت که رهسته یه کی نه وتق بۆ پرپوا گهنده ی
کۆمۆنیزم پیک ناهینیت. نه و بایه خیکی نه وتق به سیاست نادات وه همیشه بیری
لای ده غل و دان وه مه رو مالاته که یه تی، هه رچی ناغا، یا سه ره ک هۆزه کورده کانیشه
قیزیان له و شتانه دیته وه که ده رباره ی به لسه فیزم ده یان بیستن و ته واو به
پنجه وانه ی ژیا نی خۆیان سه بریان ده که ن.

ئه گه ر کورد، له عیراق و باشووری ئیران، رنکه ی نه وه ی پئ بدریت به راورد
له نیتوان حیمایه ی رووسی یا به ریتانیدا بکات دووه میان هه لده بژیریت، له سووریا ش
همان وه لام ده ده نه وه له گه ل جیاوازییه کدا که له وانیه هه بن فه ره نسه یان له
هه موان پئ باشته ر بیت چونکه باشته ر ده یناسن و فه ره نسویه کان له سه له کانی
قه یومه تدا (نیتیداب) زۆر باش په فتاریان له گه ل کردون.

ئه گه ر واز له کورد به یلیریت له وانیه ئالووده ی وه رچه رخانیکي گه وره نه بن له
ژیا نیاندا، به لام کیشه له وه دایه ئاخق وازیان لی ده هینن؟ مه ترسییه که له وه دایه که
گه لیک کورد، ته نانه ت دژ به ئاره زووی خۆیشیان، ناچار بن حه ز بکه ن رووسیا

بگه پڙتیه وه. ئه وهی وا له کورد دهکات به و جۆره سهیری رووسیا بکه ن بئ هوده بوونیان له چاره نووسی پهشیان. له وانهیشه کورد هه بن چاویان بپه بیته به ریتانیا، له راستیشدا کوردی وا هه ن، به لام ئیمه هاندانی کورد بۆ پشت به ستن به به ریتانیا له سیاسه تماندا نییه. ئه گه ر ئیمه بتوانین قه ناعه ت به و حوکمه تانه بکه یه ن که کورد له گه لیاندا ده ژین به سیاسه تیکی باشتی ره فتریان له گه ل بکه ن و دان به وه دا بنه یه ن که توانده وهی کورد مه حاله و پئویستی به سیاسه تیکی عادیلانه یه نه وساکه ئه و کوردانه ده بنه هاوولاتی باشی ئه و ولاتانه ی تیا یاندا ده ژین و ئیتر مه ترسیی نه وه یش که م ده بیته وه که کورد بکه ونه ژیر کاریگه ری پڕوپاگه نده ی شیوعیه کانه وه.

پئویسته نامانجی سیاسه تی ئیمه بریتی بیته له وهی حوکمه تانی تورکیا و ئیران و عیراق هان بده یه ن گوپراه لی سکالا ره سه نه کانی کورد و ناماده ی چاکسازی بن له به ر پۆشنایی ئه و سکالایانه دا. ئه وه بۆ خۆی باشتی ره یه بکه یه بۆ به ره له سستی کردنی نفوزی سۆفیه تی و ریگه نه دان به وهی کیشه ی کورد بیته هۆی شیواندنی ناسایشی پۆژه لاتی ناوه راست. ئایا که سیك هه یه چه ز له تیکدانی ئه و ناسایشه بکات⁽⁴⁶⁾.

من بۆ خۆم پڙی کورد ده گرم، پئشم وایه هه موو یه کیک له ئیمه که هاو پڙی کوردی هه بیته پئویسته هانیان بده یه ن خۆیان ناماده بکه ن بۆ جۆره ره فتریکی وا باش تا جاریکی دی ئه وه بسه لمینن که کاتی خۆی سه لاهه ددینی ئه یوبی سه له مندی. کورد ده توانیت به ناویانگترین هاوولاتی بیته له ولاتی کدا که کورد بۆ خۆی حوکمی ناکات.

ئیمزا

ئیلفینستون

نۆزده ی مارتی (۱۹۴۷) ⁽⁴⁷⁾.

---

(46) له دهقی راپۆرتیه کدا ئه م دوا رسته یه به ده سته خه ت نووسراوه ته وه، وایه ده چیت خه تی ئیلفینستون خۆی بیته.

(47) N.A., F.O., 371/61678, The Kurdish Problem, 1947, PP.817.

بەر لەم راپۆرتە و لە لاپەرە پینجی هەمان فایلدا دەقی ئەو نامە یە هەلگیراوە کە
وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی پۆزی چوار دەی مارتی ساڵی ۱۹۴۷
ناردوویە بۆ کۆلۆنیال ئیلفینستۆن، ئەمە ی لای خوارە وەش دەقی وەرگیردراوی ئەو
نامە یە یە:

((وەزارەتی هەندەرانی،

۱۴ ی مارتی ۱۹۴۷،

بۆ: کۆلۆنیال ئی. ئیلفینستۆن،

پەیمانگای مە لەکی پرسی نێو دە وڵە تیبەکان،

بالە خانە ی چاتهام ۱۰،

شە قامی گۆرە پانی جیمس،

لە نە دەن س. دە بل یو ۱.

سو پاستان دە کە م لە مەر ئەو نامە یە ی پۆزی هە شتی مارتتان کە وینە ی
دە سنووسی وتارە کە تانی دە ربارە ی کورد لە گە ئدا بوو.

هیچ شتێک لە دە سنووسی ئەو وتارە دا نییە مایە ی ئەو بە ی ت ئیمە لە گە ئیدا
نە بین. گە لێک منە تبارمان دە کە ن ئە گەر رێگە مان بە دە نێ جارێکی دی ئەو وتارە کە
وا وە ک هاو پێچ بۆ تانی دە نێر مە وە، ببیننە وە.

ئیمە بە دل حە ز دە کە ی، ئە گەر لێ تان زیاد نە بە ی ت، ژمارە یە کی ئەو وتارە لە
نە رشیفی خۆ ماندا هە لگیرین. خۆ ئە گەر هاتوو ئە وە تان پێ نە کرا ئە و سا کە تکایە بۆ
ما وە یە ک دە سنووسە کە م بۆ بنێرنە وە تا وە کو بتوانم وینە ی لە سەر بگر مە وە.

ئیمزا

سێرر. هاو) (48).

---

(48) Ibid, 14th March, 1947, To: Colonel E. Elphinston, Royal Institute of International Affairs, Chatham House 10, St. James Square, S.W.1.

یادداشتی دوکتور ئەحمەد

نافیز بەگ بۆ بیفن

هەر ئەو مانگەی کۆلۆنیال ئیلفینستۆن ئەو راپۆرتە دوورو درێژەیی خۆی سەبارەت بە پرسەی کورد ناردۆتە وەزارەتی هەندەرائی ولاتەکەیی، کوردییکی دڵسۆزی سووریایی، کە ناوی دوکتور ئەحمەد نافیز بەگ، بێ ئەوەی هیچ ئاگایەکی لە راپۆرتە نەینیبیەکەیی ئیلفینستۆن بیست، یادداشتییکی گرنکی دەربارەیی پرسەی کورد ناردوو بۆ سێر بیفنی⁽⁴⁹⁾ وەزیری هەندەرائی بەریتانی کە ئەو کاتە لە مۆسکۆ لە کۆنگرەییەکی ولاتە هاوپەیمانەکان بوو.

لەرستەو بۆ چەپ: قەدری جەمیل پاشا، د. نووری دەرسیمی، د. ئەحمەد نافیز، د. نۆرەددین زازا

(حەلەب ۱۶/۸/۱۹۴۷)

(49) سیر ئیرنیست بیفن: پۆزی حەوتی مارتی سالی ۱۸۸۱ لە دایک بوو، لە هەرپەتی لایبیه وە پیوهندیی بە نەقابه کریکاره کان و سۆشیا لیزمه کان و ولاتەکە یه وە هه بووه، سالیه کانێ جهنگی دووه می جیهانی وەزیری کار (عمەل) بوو، لە هه لێژاردنی گشتیی سالی ۱۹۴۵ دا سیر ئیرنیست بیفن پۆلیکی گهره ی گێرا بۆ ئەوه ی ((پارتی کریکاران)) سەرکەوێت بۆیه کا له وساو ه ئەتلی کردییه وەزیری هەندەران لە کابینه کەیی خۆیدا، بیفن، بە دەستووری چەرچل، زۆری دەخواردو زۆری دەخواردو وەو نۆر زۆریش جگهره ی دەکێشاو هیچیش وەرزشی نەدەکرد، لە دوی سالی ۱۹۴۵ وە تەندروستی خراب بوو، پۆزی چوارده ی نیسانی سالی ۱۹۵۱ بە نەخۆشیی دڵ کۆچی دای کرد. برهانه:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol.5. Oxford University Press, 2004. P.P.601-6011.

شایانی باسه ئیلفینستۆن له راپۆرتە کە ی خۆیدا کاتیک دینه سەر باسی ((خۆییوون)) ناوی ئەحمەد نافیز بەگی هیناوه و وهک گوتمان دەلێت ((کۆمه له که له لایەن لیژنە یەکی پینچ که سییه وه به پۆیه ده بریت)) که دوانیان دوکتۆرن ((یه که میان مه مدووح سه لیمی^(*) خه لکی هه سه که یه و دووه میان نافیز به که که خه لکی قامیشلییه))⁽⁵⁰⁾.

یادداشته که ی ئەحمەد نافیز به گ له دوو لاپه ره پیکهاتووه و به زوبانی فەرهنسی نووسراوه و⁽⁵¹⁾ به تهنه له فایلێکی سهریه خۆی وه زاره تی ههنده رانی

(*) ((مه مدووح سه لیم ۱۸۹۳ - ۱۹۷۶): پۆژنامه نووس و شوپشگێزێکی کوردستانی باکوور بوو، خه لکی (وان) ه نه وهک (هه سه که)، ئەمه ئەگەر ئەم ناوه ی وه کوو له م به لگه نامه یی سهره ودا هاتووه که سێکی دیکه نه بوویت، دوا ی تیکچوونی شوپشی شیخ سه عیدی پیران په پویه سووریا و له وی ئاکنجی بووه . د. که مال خۆی له هندی له نووسینه کانی باسی ده کات، ته نانه ت خۆی له سهره تای هه فتا کاندای دیویه، ئامازه شی بۆ ئه وه کردووه مامۆستا مه سعوود مه مه د به بۆنه ی کوچی دوا یی شیوه نێکی به سۆزی بۆی کرێوه، هه روه ها باس له وه ده کړی ناوبراو کتێبخانه یه کی گه روه ی له مال وه هه بووی، ئەسکه نده ر به گ ناویکی دیکه ی ئەو زاته بووه و له نیو (خۆییوون) پیتی ناسراوه، له سالی ۱۹۱۲ و دواتر ئەندامی (جفاتی هێلی ته له به ی کوردان) بووه و ماوه یه کیش سکرته یی ته و کۆمه له یه بووه . له سالی ۱۹۱۹ دا، دوا ی هه مزه ی مۆکسی، له ژماره (۲۱) به دواوه ی (ژین) دا بۆته خاوه ن ئیمتیازو به پۆیه به ری لێپرسراوی ئەو گۆزاره، دواتر به رپر ساریتی پۆژنامه ی (ژین) هه فتانه ی وه رگرتووه که دوا ی جیا بوونه و یان له کۆمه له ی ته عالی کوردستان بۆته زمانی (کۆمه له ی ته شکلاتی ئیجتیماعیه ی کورد)، له سالی ۱۹۲۵ دا ماوه یه ک هاتو ته به غدا و له وی میوانی دوکتۆر مه مه د شوکری سه کبان بووه، ته نانه ت دوو وتاریشی له گۆزاری (بیاری کوردستان) بلا و کردۆته وه، له یه کێکیاندا به رگری له (جفاتا هێلی ته له به ی کوردان) کردووه، مه مه د ئوزون پۆمانتیکی تایبه تی به ناوونیشانی (سییا ئەفین) له سه ر ژیا نی نووسیوه، به داخه وه له هه یچ کام له سه رچاوه کانی ئەنسکلۆبیدیایی ژیا نی ناودارانی کورد، که ئیستا له به رده ستن، ناوی ئەو زاته نه هاتووه، ئەوه ی شایانی باسه پێشتر له نووسینی کهدا من سالی (۱۸۸۰) م بۆ له دایک بوونی (مه مدووح سه لیم) دانابوو، ئەوه بوو دواتر د. جه مشید حه ده ری به به لگه یه کی ره سمی ئەو ساله ی بۆ راست کردمه وه بۆی سه لماندوم که ئەو ساله ۱۸۹۳ بووه، دیاره به پیتی ته مه ن و سالی کوچی دوا یه که ی ناوبرا ویش بیته ئەوه ی د. جه مشید راستره - ع. زه نگه نه)).

(50) N.A., F.O., 371/61678, The Kurdish Problem, 1947, PP.10.

(51) نۆد به گه رمی سوپاسی برای به ریز دوکتۆر نه جاتی عه بدوللا ده که م که ده ی یادداشته فەرهنسییه که ی ئەحمەد نافیز به گم بۆی نارده پاریس و ئەویش له رێگه ی پۆسته وه ده فی وه رگێزانه که ی بۆ

حوکمهتی بهریتانیدا هه لگیراوه⁽⁵²⁾. دامینی لاپه پهری دووه می یادداشته که ئیمزای دوکتۆر ئه حمده نافیز^(*) و مۆری (کۆمه له ی کوردیی) ی به سه ره وه یه، ناوی کۆمه له که له سه ر مۆره که به کوردی و فه ره نسی به م جۆره هه لکه نراوه:

((LIGUE KURDE، KOMEL E KURDI)). دوکتۆر نافیز له یادداشته که یدا له ریگه ی بیقنه وه داوا له ده وله ته گه وره کان ده کات پشتی کورد بگرن بۆ دامه زانندن (کوردستانێکی یه کگرتووی سه ره به خۆ)⁽⁵³⁾ ئه مه ییش ناوه رۆکی یادداشته که یه:

((بیرۆت، یازده ی مارتی ۱۹۴۷،

بۆ: جه نابی به ریز بیقن،

مۆسکۆ.

جه نابی به ریز

له وه تی جه نگی کۆتایی هاتووه گه لی کورد پۆژانی ته نگانه له ریگه ی (کۆمه له ی کورد) و چه نندین پێخراوی هه مه چه شنه وه رووی له زله یزه کان ناوه هه ولّ بده ن کۆتاییه ک بۆ نه وره وشه دابنێن که هه ره شه له بوونی فیزیکی گه لی کورد ده کات و وه کی دیکه په وشسی ناشتی جیهانی، به ناشتی و ئارامیی ولاتانی پۆژه لاتیی نزیکه وه ده خاته مه ترسییه وه.

ژماره ی گه لی کورد نۆ ملیۆن که سه، کورد خاوه نی خا ک و زه ویی خۆیه تی نه ک که مینه یه کی نه ته وه یی له چوارچێوه ی ئه و ده وله تانه دا که کوردستانیان دابه ش کردووه، کورد گه لی که گشت تاییه ته ندییه پێویسته کانی هه یه بۆ نه وه ی سنوورو سه ره به خۆیی خۆی هه بیّت.

سه ر زویانی کوردی بۆ ناردمه وه له لهنده ن. وا دیاره دوکتۆر نه جاتی عه ببوللا یه کێکه له لاوه هه ره دلسۆزه کانی کورد بۆیه کا له قولایی ده وه تامه زویی بینینیم.

(52) N.A., F.O., 371/61547, Kurdish Situation, 1947, PP.1-4.

(*) ((له په راویزێکی لاپه ره ۲۶۱ ی ئه م کتێبه دا د. ئه حمده نافز بناسه - ع. زه نگه نه))

(53) له ده قی نامه که یدا دوکتۆر ئه حمده نافیز ئه م رسته یی وا دارشوووه:

((United Independent Kurdistan)).

ئەو پرنسپالە ئى لە كۆتايى جەنگى يەكەمى جىهانىيە وە جاپ دراون مافى ئەو وە دەدەنە كورد داواى گەپاندە وەى حەقى زەوت كراويان بکەن. جىگەى ئاماژە پىئکردنە كە ئەو سى دەولتە سەرەكىيەى كوردستانيان دابەش كوردو وە، واتا تورکيا و ئىران و عىراق، دەولتە تانىكى خاوەن پابردو وىەكى خويئاوين. بۆ ئەو وەى نەچىنە ناو و رەدە كارىيە كانه وە هيند بەسە ئەو وە بىر بەيئىنە وە چۆن تورک لە دەورانى جەنگى گەورەدا ئەرمەن و ئىنجا، لە ماو وەى ئەم چارەكە سەدە يەى دوايىدا، كوردىشيان پەشە كوژ كوردو وە، چۆن ئىران بە دەستوورى سەدە ناو نىجىيە كان مامەلەى كوردى كوردو وە چۆن لە عىراقىش ئاسوورى - كلدانى و كورد رەشە كوژ كراون.

گومان لە وەدا نىيە كورد چۆن لە ماو وەى جەنگدا بە وەفا لە گەل ھاو پەيمانە كاندا ماى وەو بە دەستوورى سالى ۱۹۱۸ گشت متمانە و ھىوا يەكى خۆى خستبو وە سەر بىرۆكەى دىموكراسىي و ئازادىي ھاو پەيمانە كان، ئەو وەى لە بەرپا كردنى شوپشى جەنەپال مستەفا بارزانى لە عىراق و دامەزراندنى كۆمارى كوردى مەھاباد بە سەر كردايەتى سەرۆكى گەورەيان قازى محەمەد لە ئىران، پەنگى خۆى دايە وە، و ئىپراى شوپشە كانى سالانى ۱۹۲۵-۱۹۲۶ و ۱۹۳۰ و ۱۹۳۸ لە تورکيا. كورد لە ھەموو لايەكە وە ئەو وەيان بە پاشكاوى دەرپى كە دەيانە و ئىت بە ئازادى لە ولاتى خوياندا بژين و ئەو وەيش بە مافىكى سروشتىي خويان دەزانن، مافىك كە جارنامە يەك لە داواى يەكە كانى ھاو پەيمانە كان دانيان پيدا ناو وە.

بەلام ئايا ئەوان (تاوانبارن - ك.م.) لە و ھەموو بەرپرسى و ئەو ھەموو خويئ پشتنە بە كوئى گەيشتن ؟، لە كاتىكدا لە ئۆرئنبورگ⁽⁵⁴⁾ و چەندىن شوئى دىكە تاوانكارانى دژە مرقۇبايەتى يا سزا دراون، يا خەرىكە سزا دەدرين. بەرانبەر بە وە بە چاوى خۆمان دەبىنين حوكمەتى ئىران ھىزە كانى خۆى نارووتە سەر كۆمارى مەھاباد و ئاوايىە كانى كورد بۆ مەبەباران دەكات و خەلكانى بىئ وەى چەندىن شارى ھەمە چەشنە، بە مەھابادىشە وە، دەكوژرين، فەرمانرە و ايانى عىراقىش شانازى

(54) ئۆرئنبورگ شارىكە لە ئەلمانىا، داواى كۆتايى جەنگى دوو مى جىهان ھاو پەيمانە كان لە و شارە

دادگە يەكى بەرزيان بۆ دادگايى كردنى نازىيە كان دامەزراند.

به‌وه ده‌کن ته‌نانهت مریشکی زیندووش له ئاواپیه کوردییه‌کاندا نه‌مان. ئیمه به‌ئوپه‌پی نیگه‌رانیه‌وه روو ده‌که‌ینه (نوینه‌رانی - ک. م.) نه‌و زله‌یزانه‌ی به‌رپرسیاری جیهان و دادپه‌روه‌ری و نازادییان له‌ئه‌ستۆدایه‌و ده‌پرسین چۆن ده‌توانن وا بێ خه‌م لێ دانیشتون؟.

په‌وشه‌که له‌تورکیاش به‌هه‌مان شیوه‌و شیوازه، وێپای نه‌وه‌ی که‌ستاستیکه فه‌رمیه‌یه‌کان نه‌وه به‌دیار ده‌خه‌ن که‌چار ملیۆن دانیشتووی نه‌و ناوچانه‌ی وه‌ک کوردستان ناسراون (په‌وانه‌ نه‌خشه‌ی نی. م. تورک که‌له‌ماوه‌ی جه‌نگی جیهانیدا ب‌لاوکراوه‌ته‌وه) که‌چی له‌وئ (واتا له‌تورکیا - ک. م.) کورده‌کان ناتوانن ته‌نانهت بشلێن ئیمه‌ کوردین، نه‌وان له‌سه‌ر پچووکتین بیانوو ده‌گیرین و زیندانی ده‌کریین، فه‌لاقه‌ ده‌کریین، ده‌کوژریین، ناوچه‌که‌له‌رووی ئابووریسه‌وه به‌جاریک وێرانه‌یه‌.

ئه‌گه‌ر چه‌ند له‌به‌رچاو گرتنیکی نیو ده‌وله‌تی پێگر بن له‌وه‌ی ده‌مو ده‌ست بێر له‌وه‌ بکریته‌وه کوردستانیکی یه‌کگرتوو و سه‌ربه‌خۆ دروست ببیت، نه‌وه‌ی ده‌شیت و ده‌بیت ده‌موده‌ست به‌جیگه‌ی بگه‌یه‌نریت نه‌وه‌یه‌ که‌هیزه‌گه‌وره‌کان ته‌ده‌خول بکه‌ن بۆ نه‌وه‌ی په‌وشیکی به‌رگه‌ بۆ گه‌راوو مرۆفانه‌ بۆ کورد دروست ببیت و دان به‌ئۆتومییه‌که‌یاندا بنریت له‌چارچیوه‌ی نه‌و و لاتانه‌ی تێیدان. ئیمه‌ رێگه‌ به‌خۆمان ده‌ده‌ین سه‌رنجی جه‌نابی به‌پێرتان بۆ نه‌وه‌ پاکیشین که‌ئهم هه‌لوێسته‌ی ده‌وله‌تانی خاوه‌ن مه‌سه‌له‌که‌ که‌ته‌حه‌دای هه‌موو بێرۆکه‌یه‌کی دادپه‌روه‌ری و ماف پارێزی ده‌که‌ن و هه‌لوێستی خه‌مساردی گه‌وره‌هیزه‌کان به‌وه‌ کۆتایی دیت که‌گه‌نجانی دڵ گه‌رمی کورد بێزار بن، نه‌وه‌ هانیان ده‌دات هه‌موو باوه‌پو گشت متعانه‌یه‌کیان به‌ماف و دادپه‌روه‌ری له‌ده‌ست بده‌ن.

به‌لای ئیمه‌وه‌ پێویسته‌ پێ له‌سه‌ر نه‌و خاله‌ دابگرین و به‌پاشکاوێ ب‌لێن ئه‌گه‌ر هاتوو سه‌به‌ینێ گه‌نجانی ئاوه‌ها له‌ناو موعاناتدا له‌دایکبوون و دژی ئهم بێ دادییه‌ رابوون و چه‌ند چه‌مکیکی پوچه‌رای و بێ هووده‌بیان کرده‌ هی خۆیان و نه‌مانه‌یان ته‌رجه‌مه‌ کرد بۆ کرده‌وه، چۆن ده‌کریت نه‌وانه‌ سزا بدریین؟. ئهم گه‌نچه‌ هاوچه‌رخانه‌ی ئیمه‌ی ئهم تێبینییانه‌تان بۆ ده‌نووسین داخۆ چ ده‌بینن به‌چاری خۆیان؟، نیشتمانپه‌روه‌رانی کورد، ئه‌فسه‌رو ئه‌ندازیارو نووسه‌رو مامۆستا هاوشان

له گه لَ جووتیارو چیا بیه نیشتمان په روه رو چاکه کاندایه کیان گرتووه و به یه ک دهنگ
بو سه ربه خوئی خوئیان خه بات ده کهن، به لام له وه لامدا زور دل په قانه بهر
په شاش ده درینو له به رانبه رو له دیوه که ی دیکه له یه ک کاتدا له لایه ن ئیران و
عیراقه وه بۆمباران ده کرین.

جه نابی به ریژ: له گه لَ سوپاسگوزاری پیشده ستیانه مدا تکایه پزلیتانی له
مه مووان شایانتری ئیمه قه بو لَ به رمون.

مۆر:

ئیمزا: د. ئه. نافین) (55).

بئگومان ده بیته لاوانی کوردی سووریا له هر کوئی بن، نه وانیه به شیریکی وا
خاوین گوش کراون چاوو دلی دوکتور نه حمه د نافین^(*) و هاوه له کانی له به هه شتی
به ریندا هینده ی تر رووناک بکه نه وه.

---

(55) N.A., F.O., 371/61547, Kurdish Situation, 1947, PP.1-4.

(*) دکتور نه حمه د نافین به گ (1902-1968): نه ویش هر خه لکی باکوور بووه، خه بانگیزیکی ماندوو
نه ناس بووه، به بنه چه خه لکی (پاخو مادن) ه، که شارنکه ده که ویتته نیوان (دیاریه کی) و (تالازین). نه و
تیکۆشهره ولاتپاریزه له باب و کالانییه وه هر ولاتپاریزه بوونه، (مه لا یوسف) ی باوکیشی
کورد په روه ریکی ژیهاتی بووه. (نه حمه د نافین)، دوا ی خویندنی سه ره تایی و ناوه ندی له شاره کانی
(مادن) و (دیاریه کی)، به مه به سستی ته واو کردنی خویندنی بالآ روو له نه سته نبۆل ده کات و له وی
خویندنی پزیشکی ته واو ده کات. هر له و شاره شدا تیکه لی کومه له و رنکخواوه کانی کوردان ده بیته،
له گه لَ بنه ماله ی (جه میل پاشا) و به درخانیا ن نیوانی خو ش بووه، په یوه ندی به (کومه له ی
نازادی) یه وه کردوه، که راپه رینه که ی (شیخ سه عیدی پیران) ده سته پیده کات، نه ویش به شدارییه کی
کاریگه ری تیدا ده کات، نه وه بوو دواتر به سه ردا ده گه ری. سالی 1927 کاتی هه لبژاردنی شاره وانیه کان
له تورکیا ده سته پیده کات، نه وه بوو (دوکتور نافین) یش له سه ر داوا ی خه لکی (مادن) خوی هه لده بژی و
ده بیته سه رۆکی شاره وان، له ویدا نه خو شخانه یه ک بق شاره که دروست ده کات، به لام نه وه ندی
پیتناچی، که مالیه کان لیتی هه لده گه رینه وه و لیتناگه رین نه وه ندی له سه ر کاره که ی خوی به مینیتته وه،
نه وه بوو سه رۆکی هه موو شاره وانیه کانی کوردستان لاده دن و (تورک) ده خه نه شوینیا ن، بویه
(دکتور نه حمه د نافین) ناچار ده بی بجیتته (دیاریه کی)، به لام له ویش هر وازی لیتناهی ن، (سته فا تالی

كوردە سوورپه كانی له ندهن

خۆشبه ختانه ژماره يەك له و لاوه كوردە سوورپه يانەم ناسپوه كه نيشته جیبی له ندهن. پیری موغانی ئەو كوردانه دوكتور جهواد مه لایه كه هه رنه وه نده زانیبوی من لیره م پێوه ندیی پێوه كردم و پیری خسته مه وه چۆن سالی ۱۹۷۲ كاتێك هیشتا قوتابی بووه و سهردانی به غدای كردوه له ((كوپری زانیاری كورد)) هاتۆته لای منیش. دوكتور جهواد به گه رمی ئاماده یی برایانه ی خۆی بۆ هه موو یاریده یه كی پێویست نیشان داو به و بۆنه یه شه وه داوای ئی كردم سهردانی مه لبه ندی ((كۆمه له ی پۆژئاوای كوردستان)) له له ندهن بكه م، تاییه ت پۆژی هه فده ی ته موزی ۲۰۰۷ چونكه، وه ك گوتی، له و پۆژه دا ((كوپری پۆشنپیری

شه ركسی) كه حاكمی كوردستان ده بی و سیاسه تی (ئه تا تورك) له ناوچه كه جیبه جی ده كات، زیاتر ته نگی پێهه لده چنی و فه رمانی داوه ری بۆ ده رده كات، تا ببینزیتته (ئه زمیر)، ئه وه بوو (دكتور ئه حمه د نافین) به ماڵ و منداله وه له گه ل (نوره ددین زاا) ی برای، كه دواتر له سووریا پارتی دیموكراتی كوردی دامه زاندوه، سنوور ده برن و ده چنه سووریا، له وی سه ره تا له هه له ب جیوار ده بی، دواتر به هاوکاری دۆست و براده رانی ده چیتته دیمه شق و له وی ئاكنجی ده بی. دیاره ئه وسا ده وله تی فه ره نسا، كه حوكمی ئه و ولاته ی ده كرد و نیوانیشی له گه ل توركیا خۆشبوو، نه یده هیشته رۆشنپیرانی كورد له ناوچه ی جزیره و شوپنه كانی دیکه ی كوردان به میننه وه، بۆیه ماوه یه كی زۆری ویست تا رێگا به ئه حمه د نافیز درا بچیتته ناوچه ی (هه یندیه و).

دوای خه باتێکی درۆخایه ن، ئه وه بوو له سالی ۱۹۶۸ دا ئه حمه د نافیز نه خۆش ده كه وی و ده چیتته بیروت تا له نه خۆشخانه ی ئه مه ریکی چاره ی خۆی بكات، به لام له وی مردن پشتی ئی ده ستینی و كوچی دوایی ده كات، له سه ر راسپارده ی خۆیشی ده بیه ن له گوندی (دووكری) ده بینین، ده لێن به هه زاران كه س له كوردو هه ره ب و ئه رمه نی و سرپانی ناوچه كه، چوو بوونه پێشوازی ته رمه كه ی. دكتور ئه حمه د نافیز له ژبانی خۆیدا هه ر دۆست و خۆشه ویستی خه لك نیشتمانپه روه رانی كوردی ناوچه كه بووه، له وانه (حاجق ئاغای هه فترکی، هه بدولپه حمان ئاغای یونس، هه مزه به گی موكسی، حاجی موسا، هه سه ن ئاغای حاجق، مه مدوح سه لیم)، هه روه ها (جه لاده ت به درخان) گۆشه یه كی له گۆفاری (هاوار) دا بۆ ته رخان كرده بوو، به رده وام بابته تی ته ندروستی تیدا بلاوه كرده وه. به داخه وه له كتیبخانه كه مدا نه كه وتمه وه سه ر ئه و سه رچاوانه ی له باره ی ئه و زاته نووسیبویانه، بۆیه نه كرا چالاکیه سیاسییه كانی دیکه باس بكه م - ع. زه نگه نه).

دەربارەى پەرتوکیکی نوئی دوکتۆر پەزوان بادینی)) دەبەستن که بە عەرەبى دوو سالّ لە مەو بەر لە پاریس چاپی کردووه، بەر لە وەیش لە مۆسکو بە رووسی بلأوی کردۆتەو⁽⁵⁶⁾. بەر لە پۆزی کۆرە که یان دوکتۆر جەوادو دوکتۆر پەزوانم لە و کۆرە دا بینى که ئیوارەى پازدەى تەمموز بۆ باسى میژووی که رکوک و دەرو بەرى بۆ منیان ساز کردبوو⁽⁵⁷⁾، هەردووکیان لە بەشدارە چالاکەکانى ئە و کۆرە بوون.

بەر لە بەستنى کۆرە که بە سەعاتیک من و شە هلاو نە جاتی خوشم گەیشتینه مەلەندى ((کۆمەلەى پۆژئاواى کوردستان)) چونکە دوکتۆر جەواد حەزى دە کرد پیشانگای کوردە واریى مەلەندە که یان ببینین که دل و چاوی روون کردینه وە، لە نیمچە هۆلیکدا گەنجینه یەك جل و بەرگ و کلاش و گەلیک کلاو و کەلوپەلى کوردە واریى تر بە شیوازیکى پازاوەى سەرنج پراکیش لە نیو ئالای کوردستاندا دانرابوون، وەك گوتیشیان، ژمارە یەکی باش لە بیانیه کان سەردانى دە که ن. وێپای ئەو هەر لە تەنیشت پیشانگا که وە کتیبخانە یەکی پچوک، بە لام پەر لە سەرچاو، دەربارەى کوردی سووریا دانراو، تاییەت ئەوانەى ((کۆمەلەى پۆژئاواى کوردستان)) بلأوی کردوونە تەو، وەك کتیبە که ی دوکتۆر جەواد خۆی که لە نەدەن سالى ۲۰۰۵ بەم ناو نیشانە وە بلأوی کردۆتەو: ((کوردستان و کورد. نیشتمانیکى دابەش کراو نە تەو یەکی بێ دەوڵەت))⁽⁵⁸⁾.

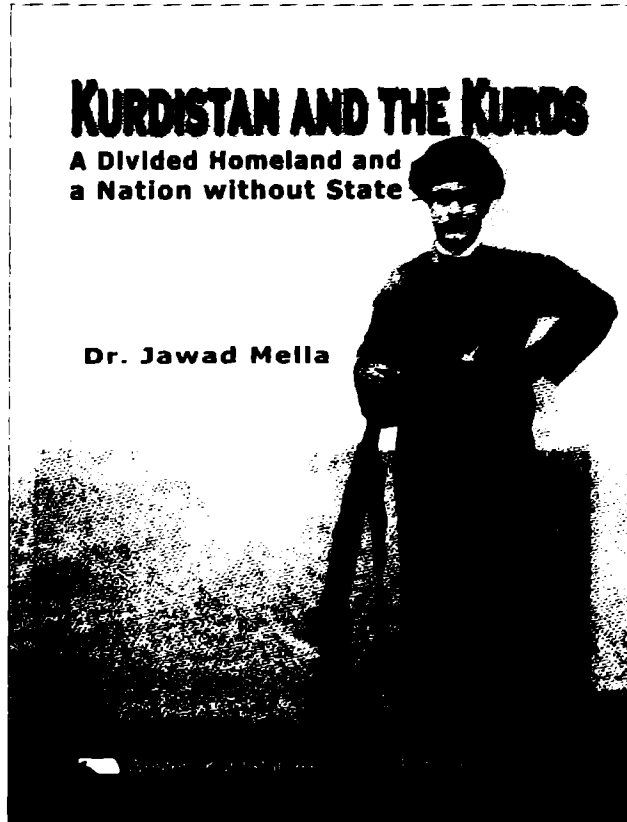
لە کاتی دیاری کراو دا کۆرە که دەستی پێ کردو دوکتۆر پەزوان بادینی بە کوردیه کی پەوان ئەوی مەبەستی بوو پایگە یاند، ئینجا نامادە بووان، که زۆر بە یان کوردی سووریا بوون، که وتنە و توویژو پرسیار. دوکتۆر جەواد خۆی کۆرە که ی بە پێو دەبرد، بەر لە کۆتایی داواى لە منیش کرد شتیک بلیم. سەرە تا بە زویانى

---

(56) د. رضوان بادینی، أكراد سوريا: موعد مع التاريخ، باريس، ۲۰۰۵، ۱۹۵ صفحة.

(57) بەرینز کاک شێرکۆ حەبیب کۆرە که ی بە پێو دەبرد، ئەویش یەکیکە لە برا کوردانەى دانیشتووی لە نەدەن که زۆر خزمەتیان کردوین، تەنانەت کاتی خۆی بۆ بەسەرکردنە وەم بە تاییەتى هاتبوو ه مانچستەر بۆ لام.

(58) Dr. Jawad Mella, Kurdistan and the Kurd. A Divided Home and a Nation without State, London, 2005, 296 PP.

کوردی گوتم له بهر ئه وهی دژستی نژیکی نه ته وه که مان عبدلمنعم الاعسم و هاوسه ره که ی⁽⁵⁹⁾ لیره و کۆره که یان گه وره تر کردوه، بۆیه من قسه کانی خۆم به عه ره بی ده که م. پاش ئه وه زۆر به کورتی باسی پوخته ی ناوه رۆکی ئه و به لگه نامانه ی سه ره وه م، ده رباره ی هه لۆیستی ره سه نی باوو باپیرانیان، بۆ کردن که بی ئه ندازه پێیان شاگه شکه بوون، تایبه ت له و شوینه دا که سه رنجم پراکتیشان

(59) براده ران گووتیان: عبدالمعظم الاعسم ناماده ی گشت کۆره کانی کوردان ده بیته، ئه و رۆژه یش به ر له ده ست پێکردنی کۆره که به ماوه یه ک هات و بی ئه وه ی هیج له دوکتۆر ره زوان بادینی تێبگات، چونکه وه ک گوتم: ئه و به کوردی قسه ی ده کرد، خۆی و هاوسه ری بی ورته له پێشی پێشه وه دانیشبوون، وا دیاره هه ندیک جار شتیکی له قسه کانی دوکتۆر ره زوان هه لده کړاند چونکه به سه ر پشته گیری خۆی ده رده بری.

بۆ ئەوەی هەردووک زاراوی ((کوردستانی سووریا)) و ((کوردستانی پۆژناوا)) لەو بەلگەنامانەدا چەند جارێک بەکار هێناون⁽⁶⁰⁾.

ئەو کاتەى خۆرى پیرۆزى مەهاباد ئاوا بوو ماته مینی سەرتاپای کوردستانی گرتەو، بەلام ئەو ئەو بۆ خۆی، هەروەک چۆن لاپەرەیهکی بایەخدارى میژووی نەتەوێکەمان بوو، بە هەمان شێواز وانەیهکی پڕ لە سوودی ئەو میژووهیش بوو، وەک لە بابەتی داھاتووی ئەم کتیبەدا هەست بە گەلیک لایەنی نەزانراوی دەکەین.

(60) شاھۆ ئەمین کۆرەکی بۆ سەتەلایتی کوردستان تۆمار کرد، زۆرم پێی خۆش بوو کە زانیم هاوسەری شاھۆ کیژە کوردیکی سووری قەشەنگە، بادینی و سۆرانیش زۆر بە باشی دەزانن.

بابەتى جەوتەم

هەلھاتن و خیرا ئاوابوونى خۆرى مەھاباد

لەبەر پۆشنایى بەلگەنامە نەینییەکانى حوکمەتى بەریتانیا

پیشه کی

له بابته کانی ئەم بەرھەمەدا، کەم ناو بە پادە ی ناوھ کانی مەھابادو کۆماری مەھاباد (کوردستان) دووپات بۆتەو، ھۆی ئەوھش لای ھەمووان ئاشکرایە، نەدەکرا ئەو باسو خواسانەش لەم بابتەدا کۆ بکەینەو، چونکە ھاوسەنگیی نیوان بەشەکانی کتیبە کە تەواو تیک دەچوو. ئەوھیش کە لەم بەشەدا بلأوی دەکەینەو، چمکیکی کەمی ئەو خەرمانە دەولەمەندو ھەمە جۆرە یە، کە لەناو بەلگە نامە نھینییەکانی حوکمەتی بەریتانیدا رەنگیان داووتەو، ئەو بەلگە نامانە پێن لە لاپەرە ی نەزانراو کەم زانراو، کە بیگومان دەتوانن میژووی نووسراو ی ھاوچەرخ ی کورد دەولەمەندتر بکەن، وێپرای ئەو وانە گرنگانە ی کە پتویستە رابەرانی کورد، بەر لە ھەمووان، دەرسیان لی وەر یگرن.

بیگومان لە دایکبوونی ھەموو رووداویکی میژووی، وە ک مەھاباد، پتویستی بە ژانێکی دوورو درێژی کەم ھاوتایە، ئەو ژانە ی کاتی خۆی ماموستا ئیبراھیم ئەحمەد بە رەوایی ناوی ((ژانی گەل)) ی بۆی ھەلبژاردووە. بەر لە ھەر شتیش پتویستە ئەو وەبیر بەنننەو کە ھۆی دەرەکی پۆلێکی گەرە ی لە ھەلھاتنی خۆری مەھابادا بینی، ئەگەر زۆرانبازی نیوان زلھیزەکان و توندپەوی نازییەکان و ھەلەکانی رەزا شای پەھلەوی نەبوونایە ئەو خۆرە پیرۆزە بۆی نەدەلوا خۆی لە گەردەلوولی ستەم و زۆرداری قوتار بکات.

لەگەل ئەو یشدا نیشتمانپەرە رانی کوردستانی پۆژھەلات، لە پینا و پزگایی گەل و نیشتماندا، عەودالی ھەر دەر فەتیک بوون و لە ھەر کوئیە کەو وە بوو بیت تا لە پینا و ئەو خەون و ناواتە یاندا بیقۆزنەو. بە ھۆی ھەلە گەرە کە ی ھیتلەرەو، کە سالی ۱۹۴۱ ھێرش ی بردە سەر یەکیەتی سۆڤیەت و رووداوە گەرە یە ک لە دوا یە کە کانی ئەو ھێرشە - بانگدانی جەنگ دژی ئەلەمانیای نازیی لە لایەن سۆڤیەتەو و داگیرکردنی خاکی ئێران لە لایەن ھاوپەیمانەکانەو و کەوتنی رەزا شا رینگە یان خۆش کرد بۆ ھەلھاتنی خۆری مەھاباد، ئەو رووداوە میژووییە دەگمەنە لە ناو کوردی کوردستان و دەرەو ی کوردستاندا راستە و خۆ دەنگی دایەو وە بوو ھۆی شلە ژاندنیکی کەم وینە ی گشت فەرمانرەواییانی ئەو ولاتانە ی کوردستانیان بە سەردا دابەش کرابوو.

دەنگدانەوہی مەھاباد لە بەشەکانی تری کوردستاندا و

ھەلووبستی بەریتانیاو یەکیەتی سۆڤیەت

لەبەر ڕۆشنایی بەلگەنامە نەینیبەکانی حوکمەتی بەریتانیا

بەلگەنامەکانی ناویەکیک لەو فایلانە وەزارەتی ھەندەرانە حوکمەتی بەریتانی، کە پێرە لە باسو و خواسی دانسقە ی ئەم بابەتە، لە کۆتایی سالی ۱۹۴۱ وە دەست پێ دەکات، وا دیارە مەھاباد، بەر لە ھەمووان، فەرمانپەر وایانی تورکیای تۆقاندووہ. یەکەم بەلگەنامە ی ناو ئەم فایلە، کە ھەشتاو سێ بەلگەنامە ی تێدایە، بریتیبە لە نامە یەکی ئەنتۆنی ئیدنی⁽¹⁾ وەزیری ھەندەرانە بەریتانیا، کە ڕۆژی بیستی کانوونی یەکەمی سالی ۱۹۴۱، بۆ میخائیل مۆلوتوفی⁽²⁾ وەزیری ھەندەرانە یەکیەتی سۆڤیەت ناردووہ، تیایدا باسی نیگەرانی زۆری تورکیای بۆ کردووہ دەربارە ی ئەوہی ((کوردەکان نیازیانە دەولەتیک ی سەر بەخۆ

---

(1) ڕۆبەرت ئەنتۆنی ئیدن (Robert Anthony Eden): ڕۆژی دوازدەمی حوزەیرانی سالی ۱۸۷۹ لە دایک بوو، خۆیندنی بەرزی بە سەرکەوتوو ی تەواو کردووہ، سالی کانێ جەنگی یەکەم براوہ بۆ سەربازی، ھەر لەو سالاتدا براکە ی لەلایەن ئەلەمانەکانوہ دەستگیر کراوہ، ئیدن بۆ خۆی لە شەرکەکانی فەرەنسە بریندار کراوہ و سالی ۱۹۱۷ میدالی سەربازی پێ دراوہ، لە پایزی ۱۹۱۹ وە دەستی کردە خۆیندنی زمانە ڕۆژھەلاتیبەکان لە زانکۆ ی ئۆکسفۆرد، تابیەت فارسی و عەرەبی، سالی ۱۹۲۲ بە پلە ی شەرەف خۆیندنی تەواو کردو یەکەمی دەورەکە ی خۆی بوو، ئەندام بەرلەمانیک ی چالاک ی حیزبی موخافیزین بوو، لە سیبەکانی سەدە ی رابردووہوہ، وەک دیپلۆماسیبەکی سەرکەوتوو، ناوبانگی دەرکرد، کانوونی یەکەمی سالی ۱۹۳۵ بوو وەزیری ھەندەران، سالی کانێ جەنگی دووہم وەزیری ھەندەرانە وەزارەتەکە ی چەرچل بوو، ناوہندی بەنجاکانی سەدە ی رابردوو بوو سەرک وەزیران، گەلیک وتارو کتیبی ھەبە، وێرایی یادداشتەکانی، کە لە چەند بەرگیکدا چاپ کراون، ژمارە یەکی نۆر میدالو خەلاتی بەرزی پێ دراوہ، ڕۆژی بیستو شەشی تەموزی سالی ۱۹۶۱ کۆچی دوا ی کرد.

بپوانە:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol. 17, Oxford University Press, 2004, PP. 664-679.

(2) میخائیل مۆلوتوف: وەزیری ھەندەرانە ئوسای یەکیەتی سۆڤیەت و یەکیک لە رەھبەرە دەست ڕۆیشتووہکانی ئەو ولاتە بوو لە ڕۆژگاری ستالیندا (۱۹۲۴-۱۹۵۳).

دابەحە زەینن))، مۆلتۆتۆ لە وەلامە کەسێ خۆیدا، کە پۆژی یەکی کانونی دووھەمی سالی ۱۹۴۲ ناردووێ بۆ ئیدن، دەلێت ((یەکیەتی سۆفیت نە ئاگاداری نیازیکی وای کوردەو نە ئاگاداری ھەراویگری کوردی تورکیایە))⁽³⁾.

سێ بەلگە نامە ی تری ھەمان فایل بۆ ئەم بابەتە تەرخان کراون، وەزارەتی ھەندەرائی حوکمەتی تورکیا پۆژانی دوو و پینچ و یازدەھێ کانونی دووھەمی سالی ۱۹۴۲ سێ نامە دەنیریت بۆ وەزارەتی ھەندەرائی بەریتانی دەریارە ی بارودۆخی کوردستانی ئێران، لە نەدەن حەزی کردووێ مۆسکۆ بۆ خۆی ئەنقەرە دانیایا بکات دەربارە ی وەزعی کوردستان. شایانی باسە ئەو بەلگە نامانە لە ناو فایلە کە دا بەم ناو نیشانە وە ھەلگراون ((چالاکییەکانی کورد و ھەلوێستی حوکمەتی تورکیا))⁽⁴⁾.

ھەلبەت حوکمەتی بەریتانی بۆ خۆیشی عەودالی ئەو بوو لە نزیکە وە ئاگاداری گشت ئال و گۆرەکانی مەھاباد بیت. پۆژی نۆی کانونی دووھەمی سالی ۱۹۴۲ بۆلاردی⁽⁵⁾ بالۆیزی بەریتانی لە تاران نامە یەکی تایبەتی دەنیریت بۆ وەزارەتی

---

(3)N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, Confidential, E 60/21/34, December 20, 1941 and January 1, 1942, PP. 3-9.

(4)Ibid, Kurdish Activities, attitude of the The Turkish Government, PP. 10-12.

(5) سیر پیدەر و لیا م بۆلارد (Sir Rrader William Bullard): پۆژی پینچی کانونی یەکیەتی سالی ۱۸۸۵ لە نەدەن لە دایک بوو، یەکیکە لە دپلۆماسییە ھەرە بە ناویانگەکانی بەریتانی و جیھان لە سەدە ی بیستەمدا، گەلێک لایەنی ژیان و کارەکانی سەرنج پادە کیشن، یەکەم کاری دپلۆماسییە لە ئەستەموول لە دوا پۆژەکانی فەرمانرەوایی سولتان عەبدولحەمیدی دووھەمی بوو، دوا ی ئەو بۆتە جیگری کۆنسول لە تەرابزۆن و ئەرزیزۆم و بەو ھۆیە وە کوردیشی لە نزیکە وە ناسیو، کە ھاوینی سالی ۱۹۱۴ کراو تە کۆنسولی بەریتانی لە بەسرە بە کەلەک لە دیار بە کرەو بە دجلە دا ھاتۆتە بەغدا و لەوێشەو بە پاپۆر چۆتە بەسرە، شەش سال لە عیراق مایەو، ئینجا تا سالی ۱۹۳۰ بە پیز لە عەرەبیی سعودی و یۆنان و حەبەشە کاری کردوو، دوا ی ئەو چوار سالی وەک کۆنسول لە مۆسکۆ لینینگراد بردە سەر و ئینجا تا سەرەتای جەنگی دووھەمی جیھان بە پیز بوو کارمەندی بالۆیزخانەکانی بەریتانی لە سترازبورخ و رەبات و بیروت و جەدەو لە کانونی یەکیەتی سالی ۱۹۳۹ یشدا، واتا سەرەتای جەنگی دووھەمی، بوو وەزیر موفەوھەز لە تاران و سالی ۱۹۴۳ ھەر لەوێ بوو بالۆیز، لەو سالانە دا تاران شتی گەرە ی بە خۆیە وە بینی، ھی وەک ((کۆنفرانسی سێ گەرە کە)) (The Big Three) چەرچلو

هەندەران لە ئەندەن دەربارەى ھەلۆیستی یەکیەتی سۆفیەت بەرانبەر بە کوردو
بارودۆخى شارى پەزانییە (ورمى)، ئەمەى لای خوارەو دەقى وەرگىراوى خالە
سەرەکییەکانى ئەو نامە یە یە:

((لە تارانەو بە وەزارەتى هەندەران،

سێرر. بۆلارد،

ژمارە ٤٢،

پاستەوخۆ.

١- بروسکەى ژمارە ٢٦٨٤ تان و بروسکەى ژمارە ٦٠٦ ی من بۆ ئەنقەرە.

بالتویزی تورکیا بروسکە یەکی نیشان دام کە لە کۆنسولی تورکیاوە لە پەزانییە
پیتی گەیشتووە، ئەمەى لای خوارەو ناوەرۆکییە:

((کوردو ئەرمەن و ئاشووری پارتییەکیان بە ناوی ((زنگاری)) ھووە دامەزاندووە
کە ھەر پەشە لە فەرمانبەرانى حوکمەت دەکات بۆ ئەو پەزانییە بەجى بهێلن.
ئەفسەریکی پۆلیس و ئەو ئاشووریانەى کە قەبول ناکەن بەدەنە پال ئەم پارتییە
کوژراون. باندە چەکدارەکان لە شارى پەزانییە و دەورووبەریدا تالانی دەکەن.
پۆڤى سى و یەکی کانوونى یەکەمى ١٩٤١ سۆفیەتەکان فەرمانیان داوەتە حاکی
شار ژمارەى پۆلیسى پەزانییە لە سەدەو بەهینتە خوارى بۆ چلو پینچ ئەگینا بۆ
خۆیان چەکی پتر لە چلو پینچ کەسیان دادەمالن.

پۆزفلتو ستالین، لە و کۆنفرانسەدا چەرچل لە نیوان ستالین و پۆزفلتو دانیشیبوو، بەرانبەریشیان بۆلارد
لە نیوان فۆرشیلوفو مۆلتوفدا دانیشیبوو، لەسەر پۆلی گەورەى لە و کۆنفرانسەدا بۆلارد خەلات کرا.
لەدوای جەنگەو تەقاویت بوو، بەلام ھەر سەرقالى کارى دیپلۆماسیى بوو، لە نیوان سالانى ١٩٥١-
١٩٥٦ دا بوو بەرێوەبەرى ((مەھەدى دیراساتى کۆمۆنۆلیت)) لە زانکۆى ئۆکسفۆرد، نووسینی زۆرە،
سالى ١٩٦١ بیرەوەرپیەکانى خۆى بەم ناوینشانەو بەلاو کردووە ((The Camels must Go))
(حوشترەکان دەبیت بپۆن)، ئەدەب دۆستو زمانزان بوو، گەلیک زمانى پۆزناوایى و پۆزەلاتیى دەزانى،
ژمارە یەکی زۆر شەھادەى فەخری پێدرابوو، پۆڤى بیست و چوارى مایسى سالى ١٩٧٦ کۆچى دوایى
کرد. بیوانە:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol. 18, Oxford University Press,
2004, PP.603-605.

۲- وه زيرى هه نده رانى (ئيران- ك.م) نه وه والانهى پى پراگه ياندم، گوتيشى له
ماكردا سؤفيه تيبه كان فه رمانيان داوه ته فه رمانبهره فارسه كان نه و شاره جى
بهيلن چونكه نازهرى تاكه زوبانى فه رميى نه و شاره يه.

۳- من هيچ كاتيك هه وال به بالويزى سؤفيه تى پراگه يه نم چونكه بپروام به
نه مانه تى نيبه، وپراى نه وهى بالويزخانه كه يان گه ليك جيگه ي گومانه، ته نانه ت
خودى وه زيرى هه نده رانى (ئيران- ك.م) بؤ خؤمى گيپراوه ته وه چؤن بالويزى
سؤفيه تى چه ند جار يك گله يى لاي وه زير كردوه و پى گوتوه: ئيه
هه ميشه لؤمى سؤفيه تيبه كان ده كه ن بى نه وهى جار يكيش چيبه دئى
به ريتانيبه كان قسه بكن. هه رچؤن بيت من، به ره زامه ندى بالويزى توركييا،
قسه كانى كؤنسولى توركم كردۆته بنه ماي قسه كانم له گه ل بالويزى سؤفيه تدا،
نه و پاساوه يه ش كه بؤم هيتاوه ته وه نه وه يه كه جياوازيى سياسى نيتوان
ئيمه و نه وان له وان هه كيشه مان بؤ دروست بكات، تايبه ت نه گه ر بيتو لايه نيكي
تر ده ست له و كار هه ردا ت. نه وه يشم وه بپر بالويز هيتاوه وه كه گفتم پى داوه
ده باره ي سياسه تى خؤمان له مه پ كورد ناگادارى بكه م و پيشم گوت:
ئاماده م به خؤشيبه وه سه باره ت نه وه وه هر لايه نيكي ترى سياسه تعمان
به رانه ر ئيران ناگادارى بكه م. بالويز نه بپرسى من چ مافىكم هه يه بابه تى
سياسه تى سؤفيه تى له نازه ر يايجان له گه لى بوورؤننم، به لام پشتى نه گرتم
له وه دا كه گوتم: نه وه هه له ي من بوو (چونكه شتىك نيبه نهينى بيت)⁽⁶⁾.

۴- بالويزى سؤفيه تى تۆمه تى نه وهى دايه پال حاكمى ره زانيبه كه پياويكى موالى
نيبه وه كه نمونه نه وهى گيپرايه وه كه چه كى داوه ته ژماره يه ك كورد له
گؤشه نيگايى نه وه وه گوايه نه وان هه كوردى (چاكن)⁽⁷⁾. بالويز خودى خؤى به وه
موقته نيبه (چونكه هيشتا ته علمياتى وه رنه گرتوه ته وه سه باره ت

---

(6) به و جۆره نه و دو وشه يه (group undec) خراوه ته نيتوان دوو كه وانى گه وره وه كه له بيتوه ندى
ديپلوماسيدا بؤ حاله تيك به كار ديت كه بيتويستى به شفره نه بيت.

(7) له ده قى به لگه نامه كه خويدا نه و وشه يه به م جۆره خراوه ته نيتوان دوو جوت كه وانى بچووكه وه:
For instance, he had given arms to some of the Kurds on the ground that they were
(good) Kurds.

پرسپاره‌کانی له ده‌زگا به‌رپرسه سۆفیه‌تیه‌کان) که ئەگەر شتیکی وه‌ک بزووتنه‌وه‌ی رزگار یخ‌وازی له ئارادا بی‌ت ئەوه کارێکی عه‌فه‌وییه، یا کرده‌ی حاکمه بۆ مه‌به‌سته تایبه‌تیه‌کانی خۆی. لی‌شم پرسسی به‌رپرسه سۆفیه‌تیه‌کان پشت به‌ چ بۆ‌چوونێک ب‌ریاری که‌م کردنه‌وه‌ی ژماره‌ی پۆلیس و جه‌ندرمه‌ی په‌زانییه‌یان داوه، بۆ‌شم روون کرده‌وه که به‌رپرسانی به‌ریتانی کارێکی وایان له‌و ناوچانه‌دا نه‌کردوه که به‌ده‌ست ئەوانه‌وه‌ن نه‌با حوکمه‌تی ئێران ئەوه بکاته به‌لگه‌ی بی‌ ده‌سه‌لاتی پاراستنی ئاسایشی ناوچه‌که. بالۆیز گووتی: ده‌زگا‌کانی ئاسایش له‌گه‌ڵ هاتنی هێزه‌ چه‌کداره‌کانی سۆفیه‌تدا هه‌موویان رووخان، کاتیکیش وه‌زیری ناوخۆی (ئێران - ک.م.) داوای کرد رۆکه‌ بدری‌ته حوکمه‌ته‌که‌ی بۆ دامه‌زراندنه‌وه‌ی ئەو ده‌زگایانه‌ لی‌تم پرسسی چه‌ند ژماره‌ی پۆلیس و جه‌ندرمه‌ پێویستن بۆ جێبه‌جێ کردنی ئەو کاره، ئەویش ئەو ژمارانه‌ی بۆ په‌زانییه‌ گووت، به‌لام گووتیشی بۆ هه‌ندێک ناوچه‌ حوکمه‌ت به‌ پێویستی ده‌زانی‌ت ئەو ژماره‌یه‌ زۆتر بی‌ت، ئەوه‌ی به‌رپرسانی سۆفیه‌ت پازی بوون له‌سه‌ری.

۵- وه‌زیری هه‌نده‌رانی (ئێران - ک.م.) وێنه‌ی ئەو تیبینیانه‌ی بۆ ناردووم که بیده‌مه‌ بالۆیزی سۆفیه‌تی سه‌باره‌ت رووداوه‌کانی په‌زانییه‌ و ماکو، ده‌شلێت حوکمه‌تی ئێران پێشنیاری کردوه له‌شکر بنی‌رێته ئەو ناوچانه. دواتریش بروسکه‌تان ده‌ریاره‌ی ئەم بابته‌ بۆ ده‌نێرم⁽⁸⁾.

دوای ئەمه، ده‌رباره‌ی هه‌مان بابته، بروسکه‌یه‌کی بی‌ ئەندازه‌ نه‌ینی دانراوه که به‌ر له‌ ئەدریس و ژماره‌و هه‌ر شتیکی دی ئەم دوو دێره‌ له‌سه‌ری سه‌ره‌وه‌ی لاپه‌ره‌که‌دا نووسراوه که تاوه‌کو ئەو پۆژه‌ی ئەم بروسکه‌یه‌م دی له‌ناو ئەو هه‌زاران به‌لگه‌نامه‌و یادداشت و بروسکه‌نه‌دا که من دیومن، له‌ وێنه‌یم به‌رچاو نه‌که‌وتوه‌:

---

(8)N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, from Tehran To Foreign Office, Sir R. Bullard, No. 42, 9th January, 1942, Immediat, PP. 14-15.

((ئەم بروسكە يەكجار نەئىنئىيە و پىئويستە ئەو كارمەندەى وەرى دەگرىت
هەلىبگرىت و نەيدات بە كەس))⁽⁹⁾.

دوا بەدوای ئەمە ناوەرۆكى بروسكەكە دەست پى دەكات كە ئەمەى لای
خوارەو دەقى وەرگىدراوەكە يەتى:

((لە تارانەو بۆ وەزارەتى هەندەران،

سىر پ. بۆلارد،

ژمارە ٤٨،

٩ى كانوونى دووهمى ١٩٤٢،

وینەى بۆ:

دەلەى و ئەنقەرە ژمارە ٦ و قاھىرە و بەغدا.

١- بروسكەى ژمارە ١٢٥٨ تان.

حوكمەتى ئىران لە و بېروايە داىە كە بزوتنەو سەريازىيەكانى ئەم دواييانە بۆ
ماوە يەك ئەو مەترسىيەى نەهیشت كە لە كورد لە ئارادا بوو. هەمان كات
بلاوكردنەوەى ئەو پاگە ياندنەمان، كە سىياسەتى ئىمە هەول دەدات، هانى
حوكمەتى ئىران بدات دەسەلاتى بگىرپتەو كوردستان و هەموو سكالایەكى پەوا
چارەسەر بكات قەناعەتى بە دلسۆزى ئىمە بە حوكمەتى ئىران كردو ئىدىعەكانى
پەهەبەرە كوردەكانى بە درۆ خستەو كە گوايە حوكمەتى خاوەن شكۆى بەرىتانيا
پشتى بزوتنەوەى كوردى دەگرىت، ئەوەى پەهەبەرە كوردەكان بەوانەيان
دەگوت كە دوويان كەوتون.

٢- وەزىرى هەندەرانى (ئىران- ك.م.) دانى بەو دەنا كە سەر كەوتنەكانى
حوكمەتى ئىران بەسەر كورددا چارەسەر نىن، بەلكو پىئويستە هۆكانى
نارەزايان چارەسەر بكرىن. هەرچۆن بىت لە و بېروايەدا نىم كە بەرپرسىيارە
سەريازىيە (ئىرانىيەكان- ك.م.) لەگەل ئەم بۆچوونەدا بن. داوا لە حوكمەتى

---

(9) ئەمە دەقى ئىنگلىزىيەكە يەتى:

((This telegram is of particular secret and should be retained by the authorized recipient and no passed on)).

ئێران دەكەم دەربارەى نەخشەى چاكسازىيەكانيان (لە كوردستان - ك.م.)
 ئاگاداران بكن چونكە دەمەوێت ئێوه زانياريتان دەربارەيان هەبێت.
 ٣- ئەو پێى وايە، ئەوەى لە پەرەگرافى چوارى بروسكە كە تدا ئاماژەت بۆ
 مەترسىيە روودانى كردووە ئىستا لەوانە نىيە روو بدات، بەلام من پۆژى
 دوازدهى كانوونى دووهم لەگەڵ جەنەرال قوينان (General Quinan) باسى
 ئەو دەكەم. بە داخووە كوردێك نىيە كە پۆژى گشتىيە هەبێت⁽¹⁰⁾ تاوەكو
 بكرێتە حاكى كوردستان⁽¹¹⁾.

دواى ئەو نۆرە دیتە سەر بآلۆيزى بەریتانيا لە ئەنقەرە وەزىرى هەندەرانى
 توركيا ببىنیت و دەربارەى هەمان بابەت ئال و گۆپى بۆچوونەكانيان بكن وەك لەم
 بەلگەنامەيەدا رەنگى داوەتەو:

((لە توركياو،

لە ئەنقەرەو، بۆ وەزارەتى هەندەران،

سێر ه. كئاتچبول هۆگىسێن،

ژمارە ٦٩،

١٠ى كانوونى دووهمى ١٩٤٢،

وێنەى بۆ كويبەشيف ژمارە ٣ و

تاران ژمارە ٥ و بەغدا ژمارە ٩ و

بىروت ژمارە ٨ و قاھىرە ژمارە ٢٩،

تكا لە وەزارەتى هەندەران دەكەين وێنەى بروسكەى ژمارە سىمان بۆ

كويبەشيف و وێنەى بروسكەى ژمارە هەشتيشمان بۆ بىروت بنێرن.

١. لە دىدەنى ئىمپرۆمدا لەگەڵ وەزىرى هەندەرانى (توركيا دا - ك.م.) باسى پرسى

كوردەم لە كۆشەنىگای ناوهرۆكى پەرەگرافى دووهمى بروسكەى ژمارە بيست و

(10) ديارە مەبەستى ئەو كوردانەيە كە سەر بە تاران، يا لەندەن.

(11) N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, from Tehran To Foreign Office, Sir R. Bullard, No.48, 9th January, 1942, Reported to Foreign New Delhi, Angora No.6, Cairo Saving, Baghdad Saving, P.17.

حهوتى مۆسكۆوه كرد. پېئيم گوت: مۆلتۆتۆ دەئيت هيچ ئەساسىك نيه بۆ گومان كردن له سياسهتى سۆفیهت، پېئيشم راگه ياند كه جه نابتان يادداشتيكتان دهربارهى بابته كه داوه ته ستالين، ده بيت ته عليمات بۆ روونكردنه وهى ئەو باسه ده چپت، دياره ئەو كات شته كان باشتروون دهنه وه. ههروهها باسى ئەوه يشم بۆى كرد كه مۆلتۆتۆ گوتويه: هيچ هۆيهكى سياسىي گرنك له نارادا نيه بۆ سۆفیهت تا نيازى بيت سياسهتى خۆى بشاريته وه و هيچ هۆيه كيش بۆ نيگه رانى تورك نيه.

۲. ههروهها وهزيرى هه نده رانى توركيام له بروسكهى ژماره دووسه دو نه وهت و پېنجى كويبه شيفت ناگادار كرد، له وه لامدا گوتى: ئەو يش ئەو بروسكه يه پيگه يشتوه كه پيشنيار دهكات حوكمهتى توركي بۆ خۆى راسته وخۆ پيوه ندى به حوكمهتى سۆفیهت وه بكات.

۳. وهزيرى هه نده ران قسه كانى كه ميك به گومانه وه وه رگرت و گوتى: كه ليك يارى به وشهى (سياسهت) ده كريت. له وه لامدا منيش پېئيم گوت: ئەم وشه يه پيوسته هه موو شتيك بگريته وه بۆ داپوشينيى ئەوهى ناو نراوه پيلانى سه ربه خۆى كورد، يان چالاكىي دژى ئەو دهوله تانهى كورديان تيدا ده ژى. وهزيرى هه نده ران قسه كهى خۆى دووپات نه كرده وه.

۴. هه رچى دهربارهى كوردى عيراقه، وهزيرم ناگادارى ناوه رۆكى بروسكهى ژماره هه زارو سئ سه دو شه ست و پېنجى به غدا كرد. ئەوه يشم پيى راگه ياند كه حه فتهى پيشوو كاتيک له به غدا بووم قسه م له گه ل بالويى حوكمهتى خاوه ن شكۆى به ريتانيا و سه ركردهى بالاي هيزه كانى (به ريتانيا له عيراق - ك.م.) كردو هه ردووكيان گوتيان: كوردى عيراق دابين كراون و هه ردووكيشيان پتيان وايه كوردى عيراق سه رچاوه نين بۆ هيچ جوړه نيگه رانيهك (قه له ق).

۵. دهربارهى كوردى سوورياس پېئيم گوت كه له حه له ب بووم كۆلتونيل ئيلفينستونم دى و پيى راگه ياندم كه جه لادهت به درخان ئەو گفتهى خۆى دووپات كرده وه، كه له ئەسلدا دابويه جه نه پال ويگاندم (General Weygand) دهربارهى ئەوهى كيشه بۆ توركه هاوپه يمانه كانمان دروست نه كن.

٦. به گشتی وهزیری هندهرانی تورکیا له بیروبوچوونیدا ده‌بارهی کوردی هه‌موو شوین، ته‌ن‌ها کوردی ئیران نه‌بیته، میان‌په‌و بوو.

٧. نه‌و هه‌مان کات قه‌له‌قیکی زۆری ده‌بارهی چالاکیه‌کانی روسیا له نازه‌ریایجان ده‌ریپی.

له‌گه‌ل نه‌م بروسکه‌یه‌دا بروسکه‌ی ژماره‌ په‌نجاو‌ه‌وتیش بنی‌رن بۆ کویبه‌شیف و بروسکه‌ی ژماره‌ هه‌شتیش بۆ بیروت))⁽¹²⁾.

ژماره‌یه‌ک به‌لگه‌نامه‌ی تریش له هه‌مان فایلدا بۆ هه‌مان بابته‌ ته‌رخان کراون، به‌لام بئ‌ نه‌وه‌ی شتیکی نوییان تیدا بیته⁽¹³⁾.

له‌ لاپه‌ره‌ بیستو‌ه‌وتی هه‌مان فایلدا نه‌م بروسکه‌یه‌شی تیدا‌یه‌ که خودی وهزیری هندهرانی به‌ریتانی نه‌نتونی ئیدن ناردوویه بۆ س. کریپس له کویبه‌شیف، نه‌مه‌ی لای خواره‌وه ده‌قی وه‌رگێ‌دراوه‌که‌یه‌تی:

((نه‌ینی،

ئی ٣٤/٢١/٣٢١،

له: میسته‌ر ئیدن‌ه‌وه،

بۆ: سێر کریپس، کویبه‌شیف،

ژماره‌ ١٦،

وه‌زاره‌تی هنده‌ران،

١٣ی کانوونی دووه‌می ١٩٤٢.

سێر: له‌ کاتی گه‌فتوگۆی نه‌م ئیواره‌یه‌مدا له‌گه‌ل بالویزی سۆفیه‌تی (له‌ لنده‌ن - ک.م.) پێیم گوت: که‌ له‌ مۆسکۆ بووم له‌گه‌ل میخائیل مۆلوتوفدا قسه‌م ده‌ریاره‌ی کورد کردو له‌و باره‌یه‌وه‌ تیبینییه‌کم پێی گوت که‌ بریتییه‌ له‌وه‌ی نه‌و مه‌سه‌له‌یه‌ هیشتا نه‌چۆته‌ خانه‌ی به‌لگه‌نامه‌یه‌کی دیپلۆماسییه‌وه‌، به‌لکو بریتی بوو

---

(12) Ibid, From Turkey, From Angora to Foreign Office, Sir Knatchbull Hungessen, No.69, 10th January, 1942, Reported to Kuibyshev No.3, Baghdad, No.9, Beirut No.29, PP. 19-20.

(13) Ibid, PP. 21-26.

له تېبنييه كه بى من ناماده كرابوو، بزيه كا به شيوازيك دانه پريژرايوو بشيت بى
نه وهى پيشكه شى حوكمه تىكى بيانى بكرت. نيمه نيتسه وه لاسى مؤلوتوفمان بى
هاتوته وه كه تا راده يه كه به شيوازيكى په ق دارپژراوه، دوور نييه نه وه يش نه نجامى
نه وه له يه من بيت كه به و شيوازه به لگه نامه يه كى (فهرميم - ك.م.) پيشكه ش به
حوكمه تى سؤفيه تى كردووه، له وان يه هر له بهر نه وه يش بيت كه وه زاره تى
هنده رانى سؤفيه تى دروست له مه سه له كه نه گه يشتووه. م. مايسكى⁽¹⁴⁾ پيگه نى و
گوتى: من ته واو به و جوړه تيگه يشتم وه لبت ميخائيل مؤلوتوفيش به هه مان جوړ
تيايگه يشتووه، گوتيشى هه ول ددات هه مو لايه نه كانى نه و كار ه بى حوكمه ته كى
خى روون بكاته وه. دلسؤرتان نه نتونى نيدن⁽¹⁵⁾.

نه م به لگه نامه يش كه پوژى هه ژده ي كانونى دووه مى سالى ۱۹۴۲ وه زاره تى
هنده رانى به ريتانى له لهنده نه وه ناردوويه بى بالويژخانه ي به ريتانى له تاران به
هه مان شيواز دارپژراوه، نه مه ي لاي خواره وه ده قى وه رگيپرانه كه يه تى:
(نه م بروسكه يه يه كجار نه ينييه و پيوسته نه و كارمهنده ي وه رى ده گريت
هه لبيگريت و نه يدات به كه س.

بى نيران،

له وه زاره تى ههنده رانه وه،

بى تاران،

ژماره ۹۴،

۱۸ى كانونى دووه مى ۱۹۴۲،

وينه ي بى:

نه نقره ژماره ۱۲۱،

كوبيه شيف ژماره ۱۰۶.

---

(14) دياره مه به ست له م. مايسكى (M. Maisky) ناوى بالويژى سؤفيه تيبه له لهنده ن.

(15) N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, Secret, E 321/21/34, Mr. Eden to Sir S. Cripp (Kuibyshev), No.16, Foreign Office, January 13, 1942, PP. 27-29.

۱- که له مۆسکۆ بووم تیبینییه کم دهریاره ی وه زعی کورد پئشکه شی م. مۆلتۆتۆف کرد که نه ساسه که ی بروسکه کانی تۆو سیر ه. کتاجپوول هه گیتسین بو، نه و تیبینییه ش بۆ به کارهینانی من ناماده کرابوو (واتا نه ک بۆ نه وه ی له گه ل سۆفیه تییه کاندای باسی بکه م- ک.م.)، له بهر نه وه یش که بۆ پئوه ندی کردن به حوکمه تی سۆفیه تییه وه ناماده نه کرابوو بۆیه کا به شیوازیکی پئکوپیتک دانه پئژرابوو، نه م عیباره ته ی تیکه وتبوو:

((به لای سیر بۆلارده وه گوره ترین ته گه ره له م بوواره دا نه وه یه که سیاسه تی سیاسی سۆفیه تی⁽¹⁶⁾ له و ناوچه داگیرکراوه ی (ئیراندا- ک.م.) که به ده ست سۆفیه ته وه یه کاروباری له لایه ن ده زگایه که وه ده برتت به پئوه که بالۆیزی سۆفیه تی له تاران که م قسه ی لای ده پوات)).

یه کسه ر نه م هه لۆیسته م بۆ م. مایسکی و م. مۆلتۆتۆف روون کرده وه وه هه ردووکیان دروست هه لیا نسه نگاند، به لام بۆ نه وه ی هیچ جۆره لیکدانه وه یه کی نادروست نه یه ته کایه وه، که له وانه بیت کار بکاته پئوه ندی تۆ به هاوکاره سۆفیه تییه که ته وه (واتا بالۆیزی سۆفیه تی له تاران- ک.م.)، من جارێکی دی نه وه ی پوویدا بۆ م. مایسکیم روون کرده وه. پئشم گووت راستیکه ی شیوازی توندی دارپشتنی نه وه وه لامه ی من له حوکمه تی سۆفیه ته وه پئیم گه یشته (پروانه بروسکه ی ژماره سه دو چوارم بۆ نه نقه ره) له وانه یه نه نجامی نه وه بیت که وه زاره تی هه نده رانی سۆفیه تی دروست له هه لۆیسته که نه گه یشته بوو. م. مایسکی جه ختی نه وه ی کرده وه که چ خۆی و چ میخانیل مۆلتۆتۆف ته واو دروست له وه زعه که گه یشته وون و گفته شی دا هه موو لایه نه کانی (نه م بابه ته- ک.م.) بۆ ده زگاکانی حوکمه ته که ی به پئکوپیتکی روون بکاته وه⁽¹⁷⁾.

(16) له ده تی به لگه نامه که دا به ئینگیلیزی وا هاتوه:

((the main difficulty is that Soviet Political Policy...))

(17) Ibid, To Persia, from Foreign Office to Tehran, No. 49, 18th January, 1942, Reported to Angora No. 121, Kuibyshev No. 106, PP. 30-31

نالو گۆپه خیراکانی نهو پۆزانه ی ورمی و دهووبه ری، که سه ره تای
وهرچه رخانیکی نوی بوون، سه رنجی گه لیک لایه نی دهوله تییان پاکیشا.
به لگه نامه ی داهاتوی ناو هه مان فایل بریتیه له نامه یه کی سیرپ. بۆلارد که پۆژی
چوارده ی کانونی دووه می سالی ۱۹۴۲ له تاران هه ناردوییه بۆ وهزاره تی
هه نده رانی حوکمه ته کی له له نده ن ده رباره ی نه م بابه ته، وه ک له ده قی
وهرگێرانه که یدا ده بیینین:

((له ئىترانه وه،

له تاران وه بۇ وه زاره تى هه نده ران،

سىر پ. بۇلارد،

ژماره ٦٨،

١٤ى كانوونى دووه مى ١٩٤٢،

وئنه ي بۇ:

حوكمه تى هندو ئه نقره وه به غداو قاهره، راسته وخق.

١- تىكايه وئنه ي بنيرن بۇ كويبه شيفت له گه ل بروسكه ي ژماره بيستو دوومدا.

ئهمه ي لاي خواره وه مان له ته وريزه وه پى گه يشتووه:

نزىكه ي چوار سه د كه س له دانىشتوانى په زائيبه كه له ئه شرافو بازركان و كارمه ندانى مبرى پىكها توون دوئنيكه گه يشتنه ئيره (واتا ته وريزه - ك. م.) كه له تاو وه زعى ئه وي هه له اتوون. له ريگه ي سه رچاوه ي باوه پ پىكراوه وه زانيومه كه چوار جه ندرمه پىرى له سه ر شه قامه كانى په زائيبه كوژاون، هه روه ها چوار كه سيش له كارمه ندانى كرمپانباي شه مهنده فهرى به ها، ويپاي كوشتنى بى وچانى خه لكى به هاندانى ئه وه ده زگا تيرورسته بى به زه بيبانه ي له هه موو ئايينو قه وميكيان تىدايه و ئامانجيان تىكدانى ته ختو تاراجى سه رجه مى ده زگا كارگىرپيه كانى تاران و دامه زراندنى حوكمه تىكى ناوچه ييه له ژىر چاودىرى سؤفيه تدا. سؤفيه تيبه كان ده وويهرى دوو هه زار تا سى هه زار سه ربازيان له وي هه يه، به لام ته ده خوليان نه كردوه. حاكمى گشتى په زائيبه ش داواي ياريدى له تاران كردوه چونكه ئاسايشى گشتى نه ماوه.

٢- پىم وايه ئه وه واله انه ي سه روه پاستن وه هيج گوره نه كراون، وئنه ي بۇ

كويبه شيفت - ژماره هه شتاو دووى پؤزى پازده ي كانوونى دووه مى وه زاره تى

هه نده ران))⁽¹⁸⁾.

---

(18) Ibid, From Persia, from Tehran to Foreign Office, Sir R. Bullard, No. 68, 14th January, 1942, Reported to Government of India, Angora, Baghdad, Cairo, Immediat, PP. 32-33.

دوای ئه وه گرنه گرتین زنجیره ی ئه م فایله ده ست په ده کات و بریتیه له هه قده لاپه ره (ل ۲۴-۵۱) که سه رجه میان به لگه نامه ی بایه خدارن، چونکه بۆ بابه تی سیاسه تی به کیه تی سو فیه ت به رانه بر کورد و ئازه ر، له و قوناغه ی جهنگی دووه مدا، ته رخان کراون. شایه نی باسه ئه و هه قده لاپه ره یه هیند خوینراونه ته وه و هیند سه رنجیان له سه ر نووسراوه و هیند بۆ وینه گرتن یا بۆ هر مه به سستیکی تر له فایله که ده رهینراون که به شیکیان په رپووت بوون و ریزی دانانه وه یان له ناو فایله که دا ته واو شیوینرا بوو. وا له خواره وه به لگه نامه هه ره گرنه گانیا ن، تاییه ت ئه وانیه یان که له رووی ناوه رۆکه وه دووپات بوونه وه یان تیدا نییه، وه ک خو یان ده که یه کوردی، له به ر دپاویسی چه ند شویننکی لاپه ره کانیش ناچار بووین ئه و پرستانه به پرنین که شوینه گانیا ن له به لگه نامه کاند ا دپاوه .

دووه م به لگه نامه ی ئه م زنجیره یه له بالۆیزخانه ی به ریتانییه وه له تاران پۆژی پازده ی کانونی دووه می سالی ۱۹۴۲ نیردراوه بۆ وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی له له نده ن، بریتیه له دوو به ش، به شی یه که میان سه عات یازده و چل ده قیه ه نیردراوه و به شی دووه میشیان سه عات دوو و نیوی هه مان پۆژ نیردراوه، وا له خواره وه ده قی وه رگیتراوی هه ردووک به شه که پیشکه ش ده که ین:

به شی یه که م:

به شی یه که می ئه و به لگه نامه یه بریتیه له چوار خال، که له لاپه ره یه کی گه وره ی دوو دیویدا تۆمار کراون، ئه مه یش ده قی وه رگیتراوه که یانه:

((له ئیرانه وه،

له تاران وه بۆ وه زاره تی هه نده ران،

سیر پ. بۆلارد،

ژماره ۷۶،

۱۵ ی کانونی دووه می ۱۹۴۲،

وینه ی بۆ:

حوکه ته ی هند ژماره ۳۶،

قاهیره ژماره ۱۳،

به‌غدا ژماره ۲۲،

نه‌نقهره ژماره ۱۱،

ژۆر په‌له⁽¹⁹⁾

تکایه وینه‌ی ئەم نامە‌یه له‌گەڵ بروسکە‌ی ژماره بیست و پینجمدا بنیترن بۆ کویبه‌شیف.

نیشانه به هەردووک بروسکە م ژماره ۴۲ و ژماره ۶۸،

۱- بآلویزی تورکیا (له تاران- ک.م.) و حوکمەتی ئیتران پۆژی سیازده‌ی کانوونی دووهم به ره‌سمی پتیا‌ن پاگه‌یه‌ندرا که کورده‌کان ره‌زائییه‌یان داگیر کردووه و فه‌رمانبهره ئیترانییه‌کان له‌وئ هه‌لهاتوون. هەردووک لایان به پتویستی ده‌زانی (له ره‌زائییه- ک.م.) ئینزار جار بدریت، به‌لام به‌واننه ناوه‌رۆکی ئه‌و بروسکە‌یه‌ی کۆنسولی حوکمەتی خاوه‌ن شکۆ له‌ ته‌وریزه‌وه ناردوویه‌و له سه‌ره‌وه ئاماژه‌ی بۆ کراوه. به‌ر له‌ بینینی ئه‌و بروسکە‌یه له‌ بآلویزی سۆفیه‌تم پرسى که ئایا ئه‌و ناگاداری هه‌واله‌کانی ره‌زائییه‌یه، له‌ وه‌لامدا گووتی: حاکمی شار نیستیقاله‌ی کردووه و ئه‌ویی جی‌هیشتووه و ئه‌و ده‌نگوباویکی وای بلاکردۆته‌وه، گووتیشی نیستا که له‌وئ ته‌واو هیمنه. هه‌رچی بآلویزی تورکیا و حوکمەتی ئیترانه له‌و به‌روایه‌دان بارودۆخه‌که به‌و جۆره نییه وه‌ک روس ده‌لێن و ژۆر به‌لگه‌ش هه‌ن که ئه‌وه ده‌سه‌لمینن.

۲- ده‌میکه ئاماژه‌م بۆ ئه‌وه کردووه که ئه‌وه‌ی روس ده‌یلێن گوايه ئه‌وان ده‌ست له‌ کاروباری ناوخۆ وه‌رناده‌ن ته‌واو پێچه‌وانه‌ی ئه‌وه‌یه که ئیتمه ده‌یزانین. سه‌ره‌تای ئیحتیلال دوا‌ی ئه‌وه‌ی چه‌کی جه‌ندرمه‌و پۆلیسی شاریان دامالی قایل نه‌بوون هاریکاری بکه‌ن بۆ دامرکاندنه‌وه‌ی ئاژاره‌که. له‌ ئازه‌ریایجان کاربه‌ده‌ستی بێن که‌لکیان داناوه‌و رێگه‌ی به‌ره‌لاییان داوه‌و له‌وانه‌یشه هانی بده‌ن.

۳- به‌ پتیی قسه‌ی وه‌زیری هه‌نده‌رانی (ئیتران- ک.م.) بآلویزی سۆفیه‌تی پتیی گوتووه تاوه‌کو نیسته چه‌ند جارێک بروسکە‌ی ناردۆته‌ مۆسکۆ ده‌ریاره‌ی ئه‌و داوایه‌ی ئیتران که رێگه‌ی پتیی بدریت ژماره‌ی جه‌ندمه‌رکانی له‌ ناوچه‌که‌دا ژۆر بکات، به‌لام تاوه‌کو نیسته وه‌لامی وه‌رنه‌گرتۆته‌وه. بآلویزی (سۆفیه‌تی له

(19) له ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا خه‌تیک به‌ژێر (ژۆر په‌له) که‌دا هاتووه.

ئىران ك.م.) هيچ ناتوانىت كار بكا ته سەر بەرپرسانى سۆڧىهت لە نازەربايجان، تەنانەت وەك پتووستيشە ناگادارى وەزەكەى ناكەن، ئەو وەيش نازانرئەت كە ئايا مۆسكۆ خۆى ئەو سىياسەتە دادەپرئزئەت كە پتووستە (لە ناوچەكەدا- ك.م.) پەپرە و بكرئەت، ئەوان ئامادەن بئى پەروا وەپشت گوىى بخەن گەر هەلوئىستىكى وا لەگەل دىدياندا بگونجئەت، بەلام بە هەر حال زەحمەتە بەرپرسىي كار بەدەستە ناوچەيە سۆڧىهتئەيەكان (لەوەى روو دەدات- ك.م.) وەپشت گوىى بخرئەت.

٤- يەكەم: بەرپرسە سۆڧىهتئەيەكان رىگەيان نەدا هئزەكانى سوپاى ئىران بنكەى خۆيانيان هەبئەت نەك لەو ناوچانەى ئىراندا (كە بەدەست ئەوانەوەن) بەلكو لە هەموو ئەو ناوچانەى ترئيش كە كەوتوونەتە باكوروى قەزوئن- تاران- مەشەدەو، وئپراى ئەوەى ئىرانئەيەكان تەنانەت مافى ئەوەشيان نئەيە خۆيان بە تەنها لە رىگەى جەندرمەوە ئاسايشى ناوچەكە دابئن بكەن.

دووم: بە درئزائى چەند حەفتەيەك دواى داگير كردن (سۆڧىهتەكان- ك.م.) رىگەيان نەدەدايە جەندرمەو پۆلىسى ئىرانى چەك هەلبگرن. حوكمەتى ئىرانى رايگەيان ئەو شئوازەى سۆڧىهتئەيەكان لەم بووارەدا پەپرەويان دەكرد تەنها بە نئسبەت جەندرمەوە ژمارەيان بەپئى شوئئە جئاوازەكان دەستئيشان كرددبوو، هەرچى پۆلىسە هيچ تەحدئدئەك بۆ ژمارەيان دانەنرابوو، زۆرئيش نئەيە فەرمانئان داوە ژمارەى جەندرمە لەو رئزەيە كەمتر بئەت كە سەرەتا لەسەرى رئككەوتبوون. ئەوە برپواى خۆمە كە تەحدئدى ژمارەى پۆلىس نەكرابوو چونكە هيچ رئكەوتننامەيەكى نووسراوە دەربارەى ئەو بابەتە نئەيە لە چەند خشتەيەكى پەپرەوت بەولاوە كە لە چەند شوئئەك ئاماژە بۆ ژمارەيان كراوە. هەرچۆن بئەت ئەگەر سۆڧىهتەكان بە راستى بئانەوئەت، وەك دەلئئن، يارئدەى حوكمەتى ئىران بدهن ئەوساكە هيچ هۆيەكى پەسەند لە ئارادا نابئەت رئگە نەدرئەت ژمارەى جەندرمە زۆر بكرئەت، تائەبەت لەو ناوچانەدا كە هەموومان دەزانئن هئئمن نئئو بئىبەشن لە وجوودى هئزى سەربازى، بە هەمان دەستور هيچ ماناشى نئەيە فەرمان بدرئەت دەربارەى كەم كردنەوەى تەنانەت ژمارەى پۆلىسىش. فەرمانى كەم كردنەوەى ژمارەى پۆلىسى تەورئز لە چوار سەدەوە بۆ دوو سەدو پەنجا لە

کاتیڤدا ده رچوو که به پیی راپۆرتەکانی کۆنسولی خاوهن شکۆ کوردەکان بی
پەروا به تەنگەوه و تەنانەت به پەشاشیشەوه هاتوچۆیان دەکرد.
سێیەم: پەهەبەرائی کورد بێردرانی باقۆ بۆ سەردانیکی پۆشنییری⁽²⁰⁾، وا دیاره
زوو زوو دەعوەت و دەعوەتکاری دەکرێت.

چوارەم: هەرچەندە بەلگە ی تەواو دەربارە ی ئەم خالە بە دەستەوه نییە، بەلام
گومان لەوه دا نییە که بەگشتی ئەفسەر و قۆمیسەری سۆفیه تی ئەوتۆ هەن، ئەگەر
دەزگا فەرمییە سۆفیه تییه کانی ش نەبێت، ئەوان هەر که مینەکان دژی حوکمەتی
ناوەندی و کریکاران دژی پارەداران و باج دەران دژی میری و تورک زویان دژی فارس
زویان و پاستیکە، هەموو مەیلیکی یەکنەگرتن هان دەدەن.

بەشی دووهمیش دیت.

وینە ی لی نێردراوه بۆ کویبەشیف بە ژمارە هەشتاو پینجی وه زاره تی
هەندەران)).⁽²¹⁾

بەشی دووهم:

بەشی دووهمی هەمان بەلگەنامە بریتییه لە پینج خال که لە لاپەرەیه کی
گەورە ی دوو دیویدا تۆمار کراون و ئەمە ی لای خواریه وهیش دەقی
وه رگێردراوه که یانە:

((له ئێرانەوه،

له تارانەوه بۆ وه زاره تی هەندەران،

سێر پ. بۆلارد،

ژمارە ۷۶، بەشی دووهم،

۱۵ کانوونی دووهمی ۱۹۴۲،

نۆر بە پەله

---

(20) له دهقی بەلگەنامە کە دا دە لیت: ((on a cultural visit)).

(21) N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, From Persia, From Tehran to Foreign Office, Sir R. Bullard, No.76, Reported to Government of India No. 36, Cairo No. 13, Baghdad No. 23, Angora No. 11, Most Immediat, P. 37.

۵- سەرەتا لەو بېروایەدا بووم کە حوکمەتی سۆڤیەتی گشت کۆششینیکی سەرەکیی خۆی بۆ دابەش کردنی ئیتران دوا دەخات بۆ دواى قۆناغى كشانەو و خۆی بە ھەلسەنگاندنی وەزەكەو و پەيدا کردنی سیخوڤەو و خەریك دەكات. ھەرچۆن بێت رووداوەکانی ئەم دوايیانەى نازەریایجان ئاماژە بۆ نیازی دوورتر دەكەن، لەوانەيشە ئەوێ من دەیلێم بە زەبرى فشارى چەند ھۆیەكى وەك ئەمانەى لای خواریو و روو بەدات:

یەكەم: سەرکەوتن بەسەر ئەلەمانیادا، ئەوێ نەك تەنھا سەنگى رووسیا لە پیزی ھاوپەیمانەکاندا ژۆر دەكات بەلكو دەشبیتە ھۆی ئەوێ ژۆر حسیتب بۆ ئیتران نەكات.

دووەم: پتەو کردنی جینگە پیتی رووسیا لە پۆژمەلاتی دوور⁽²²⁾.

سێیەم: لە نزیکەو وە زانینی ھەرەس ھیتانی دەولەتی ئیترانی.

چوارەم: دلسۆزی بەریتانییەکان بۆ حوکمەتی ئیتران کە بوو ھۆی ئەوێ پشتی کورد نەگرین، ئەوێ دەرفەتی بۆ رووسیا پەخساندوو کە خۆی بە دۆستیان لە قەلەم بەدات.

۶- ھەرچۆن بێت ھۆ بزۆینەکانی سیاسەتی سۆڤیەتی بەرانبەر نازەریایجان بوو ھۆی ئالۆزکردنی بارودۆخەكەو ئەویش بە مەرجیک چارەسەر دەكریت ئەگەر بێتوو لە باكوور پەفتار لەگەڵ حوکمەتی ئیتراندا بكریت بەو شیۆزەى ئیمە لە باشوور پەفتاری لەگەڵ دەكەین، واتا رینگى بدريتى چەند بە پێویست دەزانن ھیند جەندرمەو پۆلیسیان ھەبیت کە پشت ئەستوور بن بە ھیتزکی سەربازى لەبار. ئەگەر ئەو بەس بێت بۆ ھاریکاری، یا ھیچ نەبیت بۆ دەست تێوھردانی بەرپرسیانی سۆڤیەت...⁽²³⁾ . حوکمەتی سۆڤیەتی حەز ناکات ئەو

---

(22) وەك دەزانین لەو پۆژانەدا كۆمۆنیستەكانى چین بە سەرزكایەتى ماوتسى تۆنگ لە گەرمەى خەباتدا بوون و جى پى شان كای شىكیان شلوق كردبوو.

(23) لێرەدا لەنێو دوو كەوانى گەردەدا نووسراوە (grp. Undec) كە مەبەست لەوێ بەلێت بۆمان نەخویندراپەو، دیارە لە بالۆیزخانەى بەریتانى لە تاران ئەوێ پەشنووسى بەلگەنامەكەى چاپ

دهسه لاته كه مەيش بىداته حوكمه تى ئىران، بۆيه كا به پىويستى ده زانم حوكمه تى خاوه ن شكۆ ئو بابە ته له گە ل حوكمه تى سۆفیه تیدا، له سه ر بنه ماى زانىارىيه كانى توركو و كۆنسولخانه ی خاوه ن شكۆ له ته وریژ، بوورویژنییت.

۷- هه راو بگره كه ی نازه ریا بجان زیانى زۆرى به ئیمه يش گه یاند، به لام ئو پاستیبیه ی پىويسته وه به ر چاو بگرییت ئو وه یه كه حوكمه تى سۆفیه تى چاوه پوانى شتىكى وه ها نه بوون...⁽²⁴⁾ . ئو هه لویسته ی من پيشنیا رم كردوه پشت به و سه رنجانه ده به ستیت كه له په ره گرافى داها تودا با سم كردوون له خالى هه شته مدا- ك.م.).

۸- یه كه م: هاندانى كورد له باكوور بارى سه رشانى به ریتانییه كان له باشوور قورستر ده كات. به هه مان ده ستوور كاریه ده سته سه ریا زییه ئیترانییه كان ده ترسین به رده وام بن له سه ر كاره سه ریا زییه كانیا ن به ره و باكوور نه با رووسه كان بكه ونه هاندانى كورد دژیا ن (زۆر باشه . كورد ئیستا هه ست ده كه ن كه ته نها رووسیا دۆستى ئه وانن)⁽²⁵⁾ .

دووه م: حوكمه تى توركى ته نانه ت له وه يش پتر نیازه كانى سۆفیه ت شپرزیه ده كه ن (هه رچۆن بییت ئیمه له مه دا ناتوانین پشت به تورکیا بیه ستین، ئیمه شه پمان له گە ل ئه له مانه بۆیه كا ده توانین- هیه چ نه بییت له م قۆناغه دا- تورکیا وه پشت گوئى بخه ین).

سێیه م: بۆچوونىكى وه ك ئو وه ی نازه ریا بجان، له لایه ن رووسه وه، هان دراو ن بۆ ئو وه ی له ئه نجامدا ولاته كه یان بخزیته سه ر رووسیا ده بیته هۆى له كار خستنى وه زاره تى جهنگى ئىران كه خۆى له خۆیدا ناتوانییت به ره نگارى كیشه

كردوه له و شویتنه دا شتىك هه بووه بۆى نه خویندراوه ته وه بۆیه كا ئو تیبیبییه ی داناوه، ئیمه يش به ناچارى ئو خالانه مان داناوه.

(24) دیسانه وه له ده قى به لگه نامه كه دا هه مان دوو وشه خراونه ته نیو دوو كه وانى گه وره وه بۆ هه مان ئو مه به سته ی له په راویزی پيشوودا روونمان كردۆته وه.

(25) له ده قى به لگه نامه كه دا وا ها توه:

((Excellent. Kurds will now realize that Russia their only friend)).

هەنووکە بێبەکانی وەك پاراستنی ئاسایشی هەموو ناوچەکان بێبەتەو (حوکمەتی ئێران بە ھەر حال و بەرانبەر بە ھەر شتێک تەواو بێ ھوودە یە ئیتر بۆچ دەبێت ئێمە چاکسازی لە شکرێک بکەین کە لەوانە یە لە دواییدا دژی خۆمان بەکار بهێنرێت).

چوارەم: لەوانە یە ھەراوێگر بە جۆرێک تەشەنە بسینتیت کە کار بکاتە ھێل و رینگەوبانەکانی پێوەندیی ئینگلیز-رووسی (ئەم رینگایانە کە مەتر بایەخیان بۆ ئەم مەسەلە یە ھە یە چونکە سەرکەوتنەکانمان لە باکووری رووسیادا دەبنە ھۆی ئەو یە شتومە ک و چەکی زۆرتر لە رینگە ی مورمانسکە وە⁽²⁶⁾ بۆ رووسیا بنێردرێت. ھەرچ ی دەربارە ی ھێلەکانی پێوەندیی ناوچە کە ی ئێمە یە دەتوانین وەلام بەدەینە وە. لەم بووارە دا تاکە رینگە ی بایەخدار کە لەوانە یە بکەوێتە مەترسییە وە لەوانە ی شە پتووستیمان بە و رینگە یە بێت بۆ پتە وکردنی بەرە ی قەفقاس، بەلام لە راستیدا ئێمە ناتا جی شتێکی لە و بابە تە نیین، خۆ ئەگەر ھاتو پتووستیمان پت ی بوو ئەوساکە سۆفیە تیە کان کوردە کان ناچار دەکەن ھێمن بن).

پنجەم: ھەر گێرە شتووتییە ک لە باکووری باکووری پۆژناوای (ئێران-ک.م.) کە لە ناوچە ھەرە زەنگینەکانی ئەم ولاتە ن، دەبێتە کۆسپ لەبەر دەم ھەولە کانماندا بۆ بوژاندنە وە ی ژیا نی ئابووری ئێران (چ دەکرێت لە حالە تێکی وە ھا دا ؟، لەوانە یە ئێران تێکی بە توانا شتێکی باش بێت بۆ بەریتانیا...)⁽²⁷⁾

۹- کاتێک کار بە دەستانی ئێران...⁽²⁸⁾ پازی بن لە سیاسەتی سۆفیەت بەرانبەر ولاتە کە یان ئەوساکە بە ئاسانی دەتوانم ئەو یان وەبیر بەینمە وە ھەر کاتێک بە یمانە کە مۆر بکرێت بۆ ئەوان ئاسانتر دەبێت لەگە ل سۆفیە تیە کاندا گفتوگۆ دەربارە ی ئەمە و ھەر بابە تێکی تر بکەن.. بە داخە وە وەزعی ئازەربایجان کار

---

(26) مورمانسک: یەکیکە لە بەندەرە گرنگەکانی باکووری رووسیا، لە جەنگی دووھمی جیھاندا، نوای ئەو یە لە شکر ی ئە لەمانیا ی نازی توانی زۆر لە و ناوچانە ی باکوور داگیر بکات و تەنانەت بەشگاتە قەراغ شاری لیتینگراد (پەتسبورگ) و ئابلوقە ی بدات، سەنگی ئە و بەندەرە ھیندە ی تر گەورە بوو چونکە بەشی سەرەکی یاری دەکانی ھاو پیمانان لە وێو دەگە یینرانە سوپا ی سۆفیە تی و شارە ئابلوقە دراوہکانی ئە و ولاتە.

(27) دیسانە وە ھەمان دوو وشە (grp. Undec) خراونە تە نێوان دوو کە وانە وە.

(28) دیسانە وە ھەمان دوو وشە خراونە تە نێوان دوو کە وان ی گەورە وە.

ناکاته سەر بەرزەوهندییەکانی ئێران بە تەنھا، بە لکو کار دەکاتە سەر
ئێمەیش.

(وێنە ئێم بەشی دوووەمە دەدرێتە کویبەشیفیش - ژمارە ٨٥) (29).

ژمارە یەکێ زۆر لە لیپرسراوان و دەزگا فەرمییەکانی حوکمەتی بەریتانی بە
بایەخەو ئێم پاپۆرتە ی سێر پ. بۆلارد دەخویننەو و پابوۆچوونی خۆیان
دەربارە ی خالەکان و هەلسەنگاندن و دیدەکانی دەردەبەن (30).
هەر هشت خالی دوا بە لگە نامە ی ئێم بە شە ی هەمان فایل بایەخیان وە ک
وەرچەرخانێکی خێرای تر لە بارو دۆخی ورمیداو هەلوێستی بەریتانی و
سۆفییە تەکان بە رانبەری زۆرە، ئەمە ی لای خوارە وە بیش دەقی وەرگێردراوی ئێو
خالانە یە:

((ای ٣٤/٢١/٣٣٢))

شفرە،

بۆ ئێران،

لە وەزارەتی هەندەرانەو و بۆ تاران،

ژمارە ١١٦،

٢١ ی کانوونی دوووەمی ١٩٤٢،

وێنە ی ئی دراوہ تە:

ئەنقەرە ژمارە ١٤٩،

کویبەشیف ژمارە ١٣٠،

حوکمەتی هەند ژمارە ١٣٤٩،

بەغدا ژمارە ٨٤،

قاھیرە ژمارە ٣٨٤.

---

(29) N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, From Persia, From Tehran to Foreign Office, Sir R. Bullard, No.76, (part 2), 15th January, 1942, Most Immediat, PP. 39-40.

(30) Ibid, PP. 41-48.

- ۱- بروسکەي ژماره حەفتاو شەشتان (دەربارەي رووداوەکانی نازەربایجان و کوردستانی ئێران). ئەمەي لای خوارەوہ بریتیبە لەو یادداشتەي پۆژی بیست و یەکی کانوونی دووہم ناردووہ بۆ بالوێزی سۆفیەتی (لە لەندەن - ک. م.).
- ۲- پاپۆرتەکان وا پادەگەییئنن کە کوردو ئەرمەن و ئاشوورییەکانی رەزانییە لیژنەییەکیان دامەزراندووہ بۆ لابردنی فەرمانبەرەکانی حوکمەتی ئێران و دامەزراندنی حوکمەتیکی سەرەخۆی ناوچەیی⁽³¹⁾.
- ۳- حوکمەتی سۆفیەتی لەگەڵ ئەوہدایە کە زۆر پێویستە هیمنی و ئاسایشی گشتییە هەموو ئێران بپارێزێت. ئەگەر هاتوو بەرەللایی بەردەوام بوو لەوانەییە حوکمەتی هەردوو لامان ناچار بن تەدەخول بکەن بۆ دابین کردنی ئاسایش، ئەو کارەي دەبیئە هۆی خەریکبوونی هیژیکیی چەکداری زۆر کە لەوانەییە لە شوێنی تر پێویستمان پێی بیئ.
- ۴- وێرپای ئەوہ تەشەنەسەندنی ناٹارامییەکی لەو جۆرە وەک ئەنجامی بی دەسەلاتی حوکمەتی ئێران لە بوواری پاراستنی ئاسایشدا لەوانەییە خراپ کار بکاتە سەر ئەو پێگایانەي یاریدەي جەنگیی پێویستیان پێدا دەنێردرێت بۆ یەکیەتی سۆفیەت، ئەگەر ناٹارامیی ناوچەکانی نازەربایجان و کوردستانی ئێران بگرتەوہ ئەوہ، بیگومان، کار دەکاتە سەر هەندی ئەو کەلوپەلە سەربازیانەي دەگەنە یەکیەتی سۆفیەت.
- ۵- لەوہیش پتر حوکمەتی خاوەن شکۆی بەریتانی سل لەوہ دەکاتەوہ ئەو راپۆرتانەي باسی ناٹارامیی تەوڕینو پەزانییە دەکەن بینە هۆی ناپەزایی توندی حوکمەتی تورکیا چونکە ئەو رووداوانە لە ناوچەییەکی زۆر نزیک لە سنووری ئەوہوہ روو دەدەن. لە گۆشەنیگای ئەو بەرژەوہندیانەشەوہ کە ستالین لەکاتی گفتوگۆکانی مۆسکۆدا باسی کردن پێویستە پشتی حوکمەتی تورکیا، وەک سەنگەرێک دژی ئەلەمانیا، بگێرێت، بۆیەکا بە پێویستی دەزانم ئاماژە بۆ ئەوہ بکەم کە بە پێی مەترسیی سێرە. کناتچبول - هەگینسین وەزعی ئێستەي کوردستانی ئێران گەورەترین کۆسپە لەبەردەم چاکبوونی

(31) لە دەقی بەلگەنامەکەدا وا هاتووہ:

((and setting up independent local government in their place))

پتوهندییه‌کانی نیوان تورک و سۆقیهت. تورکیا، له‌به‌ر مه‌وقیعی جوگرافی، بی‌ئەندازه مه‌به‌ستییه‌هیچ ئال و گۆرێک له وه‌زعی نازەریایجانی ئێراندا روو نه‌دات، بۆیه‌کا زۆر مه‌به‌سته ئه‌و مه‌ترسییه‌ی تورکیا کۆتایی بیئت، چونکه ئه‌گه‌ر وا نه‌بیئت ئه‌وه کار ده‌کاته سه‌ر هه‌موو سیاسه‌تی ئه‌و ولاته به‌رانبه‌ر جه‌نگ و له‌وانه‌یه ته‌نانهت کار بکاته سه‌ر هه‌لوێستی‌شی به‌رانبه‌ر هێرشێ ئه‌له‌مان.

۶- حوکمه‌تی خاوه‌ن شکۆ باش هه‌ست به ئه‌رکی سه‌رشانی حوکمه‌تی ئێرانی ده‌کات که پتویسته ئاسایشی ناوخۆی هه‌موو ولات بپارێزێت، هه‌روه‌ها باشیش له‌وه گه‌یشتوووه که حوکمه‌تی سۆقیه‌تی ناتوانیئت رێگه‌ بداته حوکمه‌تی ئێران هێزه‌کانی خۆی بنێزێت، یا رێگه‌ بدات هێزه‌کانی جه‌ندرمه‌ بگه‌رێنه‌وه ئه‌و ناوچانه‌ی له لایه‌ن سوپای سۆقیه‌ته‌وه داگیر کراون، به‌لکو فه‌رمان دراوه‌ته ده‌سه‌لاتی کارگێڕی ته‌وریزو ره‌زائییه که ژماره‌ی پۆلیسی ئه‌و دوو شاره‌ که‌م بگه‌رێنه‌وه تا نیوه‌ی ژماره‌ی ئێسته‌یان.

۷- ئه‌گه‌ر ئه‌مه واقیعی حالّ بیئت ده‌توانم پێشنیار بکه‌م که حوکمه‌تی سۆقیه‌تی ئه‌وه وه‌به‌ر چا و بگه‌رێت که له‌به‌ر ئه‌وه‌ی حوکمه‌تی ئێران پتویسته ئاسایش بگه‌رێته‌وه بۆیه‌کا ده‌بیئت رێگه‌ی بدیئت چه‌ند بۆ ئه‌و کاره پتویسته هیند جه‌ندرمه‌ و پۆلیسیان له نازەریایجان و کوردستان هه‌بیئت و ده‌بیئت رێگه‌یش بدیئت ژماره‌یه‌کی باش سه‌ریاز بۆ جیبه‌جێ کردنی ئه‌و مه‌به‌سته پشتیان بگرن. هه‌روه‌ها پتویستی‌شه فه‌رمان بدیئته به‌رپرسیانی سۆقیه‌تی بۆ ئه‌وه‌ی له‌و ناوچانه‌دا، له‌پێناوی دابین کردنی ئاسایشدا، هاریکاری له‌گه‌ڵ ئێرانییه‌کاندا بکه‌ن.

۸- به‌رانبه‌ر به‌وه‌ی بالۆیزی سۆقیه‌تی ئه‌م پێشنیارانه بگه‌یئێته حوکمه‌ته‌که‌ی ده‌یه‌ویئت به‌ئێنی ئه‌وه بدیئت که حوکمه‌تی به‌ریتانی‌ش په‌یره‌ویی هه‌مان سیاسه‌ت بکات له‌و ناوچانه‌ی (ئێراندا- ک.م.) که له‌لایه‌ن ئه‌وه‌وه داگیر کراون. له‌ کۆتایی‌شدا ده‌ریاره‌ی ئه‌وه‌ی له‌م بوواره‌دا پتوه‌ندیی به‌ حوکمه‌تی تورکیاوه هه‌یه ئه‌وا ته‌علیما‌ت نی‌ردراوه بۆ بالۆیزی حوکمه‌تی خاوه‌ن شکۆ له ئه‌نقاره که له‌م باره‌یه‌وه پێشنیاری نزیک که‌وتنه‌وه‌ی تورک له سۆقیه‌تیان بۆ بکات⁽³²⁾.

---

(32) N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, E 332/21/34, Cypher, To Persia, From Foreign Office, To: Tehran, No. 116, 21st January, 1942, Reported

پڙڙي بيستويهڪي شوباتي سالي ۱۹۴۲ ٺهنتوني ٺيدني وهزيري هندهراني بهريتاني ٺم بهلگهنامهيه دنيريت بڙ وهزيري هندهراني سوڦيهتي، ٺهويش به نامهيهڪي تايبهتي سوپاسي ٺيدن دهڪات⁽³³⁾.

دوا بهدواي ٺمانه له ههمان فايلدا ٺم نامه ده خاليهي بالويزي بهريتاني له ٺهنقهرهوه ناردويه بڙ وهزارهتي هندهراني بهريتاني له لهندن هه لگيراوه، ٺمهيه لاي خوارهوه دهقي وهرگيردراوي ٺه نامهيهيه:

((به شفره،

له تورڪياوه،

له ٺهنقهرهوه بڙ وهزارهتي هندهران،

سيئر ه. ڪناتچبول - هوگيسين،

ژماره ۹۴،

۱۴ي ڪانووني دووهيه ۱۹۴۲،

ويئهي لي دراوهته:

تاران ژماره ۶،

بهغداو قاهرهوه حوڪمهتي هند.

۱- نيشانه به بروسڪه ڪانم ژماره ۲۹۱۶ و ۰۶۹ وهزارهتي هندهراني (تورڪيا - ڪ.م.)، پڙڙي دهيه ڪانووني دووهيه سيئهم يادداشتي وهبهرهينرهوهيه⁽³⁴⁾ بڙ ناردووم.

۲- وهك له پهرهگرافي دووهيه بروسڪهيه ژماره ۲۸۳۹مدا سهبارته به (سنگ فراواني)⁽³⁵⁾ سوڦيهتي ٺماڙهيه پڻ ڪراو له پهرهگرافي دووهيه بروسڪهيه ٺودا دهرهق تهسريجهڪهيه م. مڙلوتوڙ ڪه باسي ٺهوه دهعهته دهڪات ڪه

---

to Angora No. 149, Kuibyshev No. 1130, government of India No. 1349, Baghdad No. 84, Cairo No. 384, PP. 49-50.

(33)Ibid, P.51.

(34) Aide- memoire زاواويڪي فهرههسييه به واتاي (مذڪره ٺاڪيد) ديته.

(35) له دهقي بهلگهنامهكهده وشهيه دلفراواني ((toleration)) بهو جوڙه لهنيوان دوو جووت كهواني

بجووڪدا هاتوهوه مههستي جوڙه گالته پڻ ڪردنيڪ، يا راگه ياندني پيچهوانهيه ٺهوه وشهيهيه.

سۆڤىتىيەكان بۇ سەردارەكانى كوردىيان كىردووه كه بچنه باكۆو پىنجىشيان به ناو ناويان هاتووه وەك دەشلەين باسى نەخشەى سەربەخۆى كوردىيان كىردووه خەلاتەكەشيان برىتى بووه له تەنگىك دەستىك جلو بەرگ و سىتەك بىتەل (لاسكى)، دەشلەين كه گەراونەتەوه رەزائىيە سەدان كورد به ئالای (كوردستان- ك.م.) و وینەى ستالین و مۆلتوتوف و دروشمى (هەر بژى بەلشەفیزم) هوه پىشوازيان كىردوون.

۳- به پىى دەنگوباسە دوپات كراوهكان له باكۆو پىيار دراوه كۆمىتەيەكى ناوهندى (رزگارى)⁽³⁶⁾ دابەزىنىت بۆ ئ. وەى بىتە بنەماى دامەزراندنى دەولەتى سەربەخۆى كورد.

۴- وەك دەلەين كۆبوونەوهى تر له رەزائىيە ساز كراوه بۆ سویندخواردنى سەربەخۆى له لایەن ئەندامە كوردو ئەرمن و ئاشووربەكانى كۆمىتەى ناوېراوهوه دەشلەين دە هەزار كەس بەشدارى ئو كۆبوونەوهيەيان كىردووه پىيارىان داوه ئەگەر (بە خۆشى- ك.م.) دەسەلات نەدرىتە كۆمىتەى رزگارى ئەوساكە به زەبرى چەك وەرى دەگرن. وەك دەشلەين ئاھەزانی ئو پىبازە تووشى ئەزىت هاتوون.

۵- دەنگو باسە دوپاتكراوهكان كه له پەرەگرافى يەكەمى بروسكەى تارانى ژمارە چلو دوودا ئاماژەى بۆ كراوه ئەندامانى هۆزە كوردو ئەرمنى و ئاشووربەكانى (پەرەزائىيە- ك.م.) به لایەنى كەمەوه دە هەزار تەنگىيان هەيه.

۶- دەلەين بەرپىرسانى سۆڤىتەى گوى نادەنە وەپسبوونى خەلكى (سەر بە ئىران- ك.م.) و تەنانەت له وەيش زياتر ئو تاوانبارانەيان ئازاد كىردووه كه كاتى خۆى له لایەن حوكمەتى ئىرانەوه بەند كرابوون.

۷- واش باوه كه موخابەراتى سۆڤىتەى⁽³⁷⁾ له باكۆو سەردارەكانى كوردىيان پاسپاردووه كه پەنا بەرنە بەر چەك ئەگەر هاتو پۆلىسى ئىرانى هەولیان

---

(36) دىسانەوه له دەقى بەلگەنامەكەدا وشەى رزگارى ((deliverance)) خراوتە نىوان دوو جوت كەوانى چچووكەوه.

- دا چهکیان بکن. دهنگوباویکی واش هه یه که دهسته ریگرو جهرده کان به ناو شاری ره زانییه و دهورو به ریدا بلاو بوونه ته وه.
- ۸- وهک ده لئین هیزه چهکداره سوؤقیه تییه کان دهسه لاتی ته واری پروپاگنده یان له نازه ربایجانی ئیران پی دراوه و بو ئه م مه به سته یش پاپورتی زۆر بلاو ده که نه وه ده باره ی نه وه ی بارودوخی تورکه کانی نازه ربایجانی روسیا گه لیک باشه.
- ۹- وینه ی یادداشته دوویات کراوه کانتان له ریگه ی جانتای دیپلوماسییه وه بو ده نئیرین.
- ۱۰- تکایه وینه ی بروسکه ی ژماره پینجیشم بنئیرن بو کویبه شیف.
- (وینه ی به پیی ژماره نه وه تویه کی وه زاره تی هه نده ران ده دریته کویبه شیف)⁽³⁸⁾.
- به شی زۆری به لگه نامه کانی دواتری ئه م فایله بو بابه تی خالی هه شته می به لگه نامه ی پیشوو، واتا بایه خ دان به پروپاگنده ده باره ی باری چاکی نازه ربایجانی سوؤقیه ت له نازه ربایجانی ئیران، ته رخان کراون⁽³⁹⁾، وئیرای بایه خ دانی تورکیا به سیاسه تی سوؤقیه ت به رانبه ر کوردی ئیران⁽⁴⁰⁾.

---

(37) له دهقی به لگه نامه که دا G.P.U هاتوو که له K.G.B ی روسییه وه هاتوو، واتا ((کومیتیه ی پاراستنی ئاسایشی ده ولت)) که له سه ره تای شوپشی نوکتۆبه ری سالی ۱۹۱۷ دا وهک ده زگایه کی نه منی دامه زئیرا، له پۆزگاری فه رمانه وایی ستالیندا بووه ده زگایه کی داپلۆسیته ری کم هاوتا له سه رانسه ری جیهاندا.

(38) N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, Cypher, From Turkey, From Angora to Foreign Office, Sir H. Knatchbull- Hugessen, No.94, January 14th, 1942, Reported to Tehran No.6, Baghdad, Cairo, government of India, PP. 52-53.

(39) Ibid, PP. 54-70.

(40) Ibid, PP. 71-83.

پۆژنامه بیانیه‌کان چۆن باسی مه‌هاباد و ره‌نگدانه‌وه‌ی

مه‌هابادیان کردووه؟

به‌لگه‌نامه نه‌تییه‌کانی حوکه‌تی به‌ریتانی تیشکیان خستۆته سه‌ر گه‌لیک لایه‌نی بایه‌خداری ته‌م بابه‌ته. به‌که‌م به‌لگه‌نامه‌ی فایلیکی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانی که ۱۳۲ لاپه‌ره‌یه‌و ته‌رخان کراوه بۆ کیشه‌ی کورد له‌ سالی ۱۹۴۶ دا بریتیه له‌ نامه‌ی بالۆیزی به‌ریتانی له‌ قاهره بۆ خودی سیر ئیرنیست بیقنی وه‌زیری هه‌نده‌ران⁽⁴¹⁾ که تییدا باسی وتاریکی پۆژنامه‌یه‌کی میسری به‌ زبانی فه‌ره‌نسی ده‌کات ده‌ریاره‌ی پرسى کورد که پۆژی بیستی مایسی سالی ۱۹۴۶ بلۆی کردۆته‌وه⁽⁴²⁾. شایانی باسه پۆژنامه‌ی ناوبراو نه‌خشه‌یه‌کی گه‌وره‌ی کوردستانیشی له‌گه‌ل وتاره‌که‌یدا بلۆکردۆته‌وه‌و هه‌مووی به‌سه‌ر په‌که‌وه وه‌ک هاوپیچ ناروون بۆ بیقن، ته‌مه‌ی لای خواره‌وه‌یش ده‌قی وه‌رگێراوی نامه‌که‌ی بالۆیزه:

((بالۆیزخانه‌ی به‌ریتانی،

قاهره،

ژماره ۸۲۶ (۴۶/۶/۲۲۸)،

۱۲ ته‌موز، ۱۹۴۶.

گه‌وره‌م

۱- شه‌ره‌فهم‌ندم له‌گه‌ل هاوپیچی ته‌م نامه‌یه‌دا وتاریکتان سه‌بارته به‌ داواکارییه‌کانی کورد بۆ بنیرم که پۆژی بیستی مایس له‌ پۆژنامه‌ی (Progre's Egyptien) دا بلۆ کراوته‌وه. ته‌وه‌ی به‌ر له‌هه‌ر شت له‌م وتاره‌دا سه‌رنج پاده‌کیشه‌یت ده‌ریاره‌ی سنووری کوردستانه که به‌ جۆرێک کیشه‌راوه‌ کانه نه‌وته‌کانی ئینگلیزی- ئیرانی بگه‌رێته‌وه، بۆیه‌کا وتاره‌که له‌وه ده‌کات پڕوپاگه‌نده‌یه‌کی سه‌ر به‌ رووسیا بیته. هه‌رچۆن بیته له‌وانه‌یه بیروبوچوونی نه‌ته‌وه‌یی ئیسته‌ی کورد بیه‌سه‌رتیته‌وه به‌ناوی جه‌نه‌رال شه‌ریف پاشاوه که تۆماری پیوه‌ندی به‌ به‌ریتانییه‌کانه‌وه

---

(41) ده‌ریاره‌ی بوخته‌ی ژاننامه‌ی سیر ئیرنیست بیقن بڕوانه په‌راویزی ژماره ۴۹ ی بابه‌تی شه‌شه‌می ته‌م کتیبه.

(42) Les Kurdes revendiquent leur autonomie, ((Progre's Egyptien)), 20th May, 1946.

دوووردیژ، به لام بیگومان له وانه نییه له پابردودا هیچ پتوه ندییه کی به روسه وه هه بوویت. من نه مزانی مه به ست له و دیپلوماسییه به ریتانییه کتیه که ناوی له ستونی نووه می وتاره که دا هاتوه، به لام بۆچونه کانی زۆر له وانه ده که ن که جه نه پال شهریف پاشا ته شرینی نووه می سالی ۱۹۴۵ بۆ سیر والتر سمارت (Sir Walter Smart) ی ده بریون و له و نامه مه دا که ژماره که ی ۱۵۷۷ و پۆژی بیست و نۆی ته شرینی نووه می سالی ۱۹۴۵ بۆم ناریدون له باره یان ناگادارم کردون. ۲- وینه کانی ئەم هاوپیچەم بۆ ئەنقەرەو بەغداو تارانیش دەنێرم.

خزمه تکاری هه ره دلسۆزتان

((ئیمزا))⁽⁴³⁾.

دوای دوو لاپه ره، له هه مان فایلدا، نامه یه کی له وه یش بایه خدارتری با لۆیژی به ریتانی له یه که ته سۆفیه تی تیدایه که پۆژی سازده ی حوزه ییرانی سالی ۱۹۴۶ ناریدویه بۆ وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی له له نده ن و ئەمه یش ده قی وه رگێراوی ناوه رۆکی ئەو نامه یه یه:

((له مۆسکۆوه بۆ وه زاره تی هه نده ران،

به پێژ. م. پیتتیرسون،

ژماره ۲۱۰۳،

۱۶ ی حوزه ییرانی ۱۹۴۶،

بایه خدار (موهیم).

۱- تکایه وه زاره تی هه نده ران ئەمانه بنیڕیت بۆ: تاران ژماره ۱۵۸ و ئەنقەرە ژماره ۵۳ و بهغدا ژماره ۱۷ و واشنتون ژماره ۱۶۱.

پۆژنامه ی (ترود)⁽⁴⁴⁾ پۆژی پازده ی حوزه ییران ستونیک ی بۆ وتاری فاسیلپیف (Vasiliev) (نایا پرسی کورد له تورکیا هه یه ؟) ته رخان کردوه.

(43) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq File No.19, Kurdish Problems: Iraqi Kurdistan Relations, British Embassy, Cairo, No. 826 (228/6/46), 12th July 1946, PP. 2-4.

(44) به کێک له پۆژنامه سه ره که یه کانی پۆژگاری سۆفیه تی نار ی ((ترود)) و اتا ((کار- العمل)) بوو که

له مۆسکۆ ده رده چوو.

۲- ناوه‌رۆکی سه‌ره‌کیی ئه‌و وتاره بریتییبه له‌وه‌ی که نووسه‌ر ده‌لێت هه‌رچه‌نده سه‌رژمێرییه فه‌رمیییه‌کانی تورکیا دان به‌وه‌دا ده‌نێن که نزیکه‌ی ملیۆن و نیۆیک کورد له‌ تورکیا ده‌ژین به‌لام تورکه‌کان دان به‌ بوونیاندا نانێن و په‌نا ده‌به‌نه به‌ر ئه‌مرازی داپلۆسه‌ر دژی ئاواته نه‌ته‌وه‌یییه‌کانیان. وتاره‌که ده‌شلێت (کورده‌کان ته‌نها رانه‌گوێزاونته‌ ناوچه‌کانی ناوه‌ندی تورکیا، به‌لکو راگوێزاونته‌ ناوچه‌کانی قارس و ئه‌رده‌هان). ده‌ریاره‌ی ئه‌وه‌ی (له‌ودیه‌و شوورای ئاسنێن) وه‌ه⁽⁴⁵⁾ روو ده‌دات شتی گه‌لێک سته‌م ده‌گێرته‌وه‌.

۳- له‌م رووه‌وه‌ په‌خنه له‌ په‌یمانی تورکی- عیراقی ده‌گیریت، ده‌لێن ئه‌و راپۆرته نه‌ینییانه‌یش که باسی په‌فتاری (حوکه‌تی تورکیا- ک.م.) له‌گه‌ڵ هۆزه‌کانی کورد ده‌که‌ن زۆر ریگه‌یان تی ده‌چیت. پۆژنامه‌یه‌کی فارسی به‌ ناوی (ده‌ریا) وه‌ه⁽⁴⁶⁾ که پشتگیری ئاواته‌کانی کورد ده‌کات و (پۆژنامه‌ی ترود- ک.م.) شتی ئی وه‌رگرتوه‌ له‌لایه‌ن پۆژنامه‌ی تورکییه‌کانه‌وه‌ هێرشی کراوه‌ته‌ سه‌رو به‌پێی ئه‌و پۆژنامه‌نه سه‌رجه‌می ئه‌و شتانه به‌ هاندانی سوڤیه‌ت روو ده‌ده‌ن.

۴- وتاره‌که گه‌یشتوته ئه‌م سه‌رئه‌نجامه: به‌هۆی په‌ره‌سه‌ندنی هه‌ستی نه‌ته‌وه‌یییه‌وه‌ پرسای کورد له‌وانه نییه له‌ ریگه‌ی دامرکاننده‌وه‌، یا له‌ ریگه‌ی نکوولی کردنی بوونییه‌وه‌ چاره‌سه‌ر بکریت. وه‌رگێرانی وتاره‌که‌تان (له‌ زوبانی رووسییه‌وه‌ بۆ سه‌ر زوبانی ئینگلیزی- ک.م.) به‌ جانتای دیپلۆماسیدا بۆ ده‌نێرم.

به‌م ژمارانه‌ی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌ران ۶۳۰ و ۳۶۸ و ۴۹۶ یه‌ک له‌ه‌وای یه‌ک، وێنه‌ی ئی نێردراوه‌ته‌ تاران و ئه‌نقهره‌و به‌غدا، بۆ واشنتونیش به‌ ژماره ۸۱۵ی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌ران نێردراوه‌.

هه‌روه‌ها وێنه‌یشی ئی نێردراوه‌ته‌ به‌شه‌کانی راگه‌یاندن⁽⁴⁷⁾.

(45) واتا (وراء الستار الحديدی) یه‌وه‌.

(46) له‌ ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا سه‌رته‌تا به‌ هه‌له‌ ناوی پۆژنامه‌که‌ چاپ کراوه، له‌ بریتی (Darya) نووسراوه (Darka)، له‌ به‌لگه‌نامه‌ی دواتری هه‌مان فایله‌دا، که ده‌ریاره‌ی هه‌مان بابته، ناوه‌که به‌ دروستی هاتوه. به‌ریژ (دوکتور ئه‌مین موئابجی) یش هه‌مان بۆچوونی هه‌یه‌.

(47) N.A., F.O., 371/52369, Kurdish problems: Iraqi Kurdistan Relations, Departmental No.2, Moscow to Foreign Office, Sir M. Peterson, No. 2103, 16th June, 1946, PP. 9-10.

دو لاپه‌په‌ی دواتری هه‌مان فایل ته‌رخان کراوه بۆ بروسکه‌یه‌کی نه‌پینی که به شفره پۆژیک له‌وه‌وبه‌ر، وانا پازده‌ی حوزه‌یرانی سالی ۱۹۴۶، له‌مۆسکۆوه نێردراوه بۆ وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی حوکمه‌تی به‌ریتانی له‌لنده‌ن که نه‌مه‌یش ده‌قی وه‌رگیراوه‌که‌یه‌تی:

((به شفره،

له‌مۆسکۆوه بۆ وه‌زاره‌تی هه‌نده‌ران،

سیر م. پیتیرسون،

ژماره ۲۱۰۴،

۱۵ی حوزه‌یرانی ۱۹۴۶،

بایه‌خدار.

نیشانه به بروسکه‌ی پاسته‌وخۆ نێردراوم. نه‌مه‌یه‌که‌م جاره پرسى کورد له پۆژنامه‌وانی سۆقیه‌تیدا موناقه‌شه ده‌کرت، نه‌گه‌ر (هه‌واله‌کانی مۆسکۆ) (Moscow News) ی لی ده‌ریکه‌ین، که گۆفاریکی پروپاگه‌نده‌یه‌و به ئینگلیزی چاپ ده‌کرت (بپوانه بروسکه‌ی ژماره ۲۸۸ی میسته‌ر پۆبه‌رتس (Mr. Roberts)⁽⁴⁸⁾ .

تکا له وه‌زاره‌تی هه‌نده‌ران ده‌که‌م وینه‌ی نه‌م بروسکه‌یه بنیترت بۆ به‌غداو نه‌نقهره‌و تاران و واشنتون به‌پیی ژماره‌ی بروسکه‌کانم ۱۸ و ۵۴ و ۱۵۹ و ۱۶۲))⁽⁴⁹⁾ .

---

(48) وا دیاره به‌ر له‌وه ((هه‌واله‌کانی مۆسکۆ)) (Moscow News) دا وتاریکی تر ده‌ریاره‌ی پرسى کورد به ئینگلیزی بلاوکراوه‌ته‌وه‌و کاتی خۆی پۆبه‌رتس به بروسکه وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی حوکمه‌تی به‌ریتانی ده‌ریاره‌ی ناگادار کردوه.

(49) N.A., F.O., 371/52369, Kurdish problems: Iraqi Kurdistan Relations, Cypher, Departmental 2, From Moscow to Foreign Office, Sir M. Peterson, No. 2104, 15th June, 1946, PP11-12.

دهقى وتارىكى پوژنامەى (تروود)

لاپەرە چواردهو پازدهى هەمان فايل تەرخان كراون بۆ دهقى وەرگىپاوى وتارە
رووسىيەكەى پوژنامەى ((تروود)) بۆ سەر زوبانى ئىنگلىزى كە وتارىكى دوورو
درىژى بايەخدارەو نەخشەيەكى گەرەى كوردستانىشى لەگەندايە، ئەمەيش دەقى
وەرگىپاوى ئەو وتارەيە لە ئىنگلىزىيەو بۆ سەر زوبانى كوردى⁽⁵⁰⁾:

پوژنامەى ((تروود))،

پازدهى حوزەيرانى ۱۹۴۶،

ئايا پرسى كورد لە توركيە هەيە ؟،

نوسىنى ئاى. فاسىليتيڤ.

ئەوئەندەى من بيزانم ژمارەيەكى وەبەرچاوى يۆنانى و ئەرمان و جوولەكەو
عيسايى و كوردو هى دى لە توركيە هەن. لەگەل ئەوئەيشدا بەرپرسە فەرمىيەكانى
تورك و پوژنامە توركيەكان هەموو دەرەفەتتەك دەقۆزەو بۆ ئەوئەى بلتەن پرسى
نەتەوئەى لە توركيادا نىيەو هەموو ئەو كەسانەى لەم و لاتەدا دەژين توركەن.
نوسەرى تورك تەكىن ئەلپ (Tekin Alp) باسى ئەوئەى لەو كەتتەيدا كوردووە كە
سەرەتاي سالى ۱۹۳۶ بە ناوونىشانى ((كەماليزم)) هەو بلاوى كردۆتەو.

بەپتەى سەزىمىرى فەرمى، كە سەزىمىرىكى ياسايە، نزيكەى مليۆن و نيويتك
كورد لە ويلايەتەكانى پۆزەلاتى توركيە دەژين⁽⁵¹⁾ كە لە پۆزەلاتەو لەگەل

---

(50) بە داخووە لە ئەندەنەو دەستم نەگەيشتە دەقى وتارەكە بە زوبانى رووسى، بەلام لەو دلتيام
وتارەكە بە ئەمانەتەو كراوتە ئىنگلىزى.

(51) پۆزى سىويەكى تەمموزى ۲۰۰۷ گەيشتوومە ئەم ئاستە كاتتەك براى بەرپەز مامۆستا مستەفا
هيجرى سەعات يەكو نيوى نيوەپۆ بە كاتى لەندەن تەلەفونى بۆ كردم، ئۆزى پى خۆش بوو كە عەزىم
كرد بە دانانى ئەم كەتتەو خەرىكم و ئيمرۆ گەيشتوومە تە بابەتى حەوتەمى كە دەربارەى كۆمارى
مەهابادە. شايانى باسە لەو كۆرەدا كە چەند پۆزتەك لەمەوبەر لىرە بۆ كەشەى كەركوك بۆيان ساز
كردم بە شىوازيكى تايبەتتى سوپاسى برا ديموكراتەكانى ئەودىوم كرد چونكە ياريدەى دلتۆزانەى
ئەوان نەبوايە بەرگى يەكەمى كەتتەكەم دەربارەى ((كەركوك و دەروويەرى)) زەحمەت بوو بەچاپ

ئىران و لە باشووری پۆژھەلاتەوہ لەگەڵ عىراق و لە باشوورەوہ لەگەڵ سوورىادا
 ھاوسنوورن. ئەم ناوچەيە بە ناوی کوردستانی تورکياوہ ناسراوہ.
 لەگەڵ ئەو ھەموو راستىيانەشو ئەو ھەموو بەلگە باشانەيشدا ئىنجا پۆژنامەي
 ((سۆن پۆستە)) (Son Posta) ي تورکي، لە ژمارەي پۆژي شازدەي نىسانى سالى
 ١٩٤٦يدا، نووسيوبيە ھەرگىز لە تورکيا ((نە کوردی نىشتەجى و نە کوردی کۆچەر
 نەبوون)).

لە تورکيا وا بىر دەکەنەوہ گوايە سەرچەمى کەمىنەکانى نەتەوہيى
 تواناونەتەوہ و گشتيان بوونەتە تورک. حوکمەتى تورکي ماوہيەکى دوورودرئۆ
 پەيرەويى سياستەتى تواندنەوہي دەکرد. مايسى سالى ١٩٢٥ سەرکۆمارى ئىستەي
 تورکيا ئىنۆتۆ (ئەوسا عيسمەت پاشا) لە يەکێک لە گوتەکانيدا گووتى:
 ((ئىمە خۆمان بە نەتەوہ پەرسەت دادەنئین. نەتەوہ پەرسەتیش تاکە ھىزى
 بزوينى چالاکىيەکانمانە. پتويستيشە بە ھەر نرخیک بێت ئىمە ھەموو ئەوانە
 بکەينە تورک کە لە ولاتەکانماندا دەژين)).

لە ميژووي ھاوچەرخى تورکياوہ ديارە دەرچوونى ئەو پرنسپانە ھەميشە
 بوونەتە ھۆى ناپەزايى کەمىنەکانى تورکيا. وێرئى ئەوہ گەلێک جار ئەو سياستەتە
 بۆتە ھۆى پاپەپىنى کوردى تورکياو دامرکاندنەوہيان بە شىوازيکى دپندانە لەلايەن
 سوپاي تورکياوہ. بە وینە ھەوالئىرى گۆشارى ((ئىکۆنۆمىست)) ي بەرىتانى لە
 ژمارە دەي مايسيدا ئەوہي ھىتاوہتەوہ ياد کە ((سالى ١٩٣٠ لەشکرى تورک
 ھىرشىکى زۆر فراوانى کردە سەر کورد، سالانى ١٩٣٧، ١٩٣٩ لەشکر ئەوہي
 دووپات کردەوہ، ئەوساکە وەزىرى ناوخواي تورکيا پايگەياند کە ئىتر کيشەي کورد
 لە ناو خاکی تورکياوہ نەماوہ)). لە دريژەي قسەکانيدا ھەوالئىرى ناوبراو گووتى:
 ((لەوساوہ کورد بە پەسەمى نەماون، خۆو بەختانە ھەندىک جار بە ناوي
 ياخيگەرە شاخاويکان، يا تورکە شاخاويکان ناو دەبرئین)).

بگات. ((ھەموو پۆستە نەينىبيەکانى منيش، لەسەردەمى رژىمى سەددامدا، لەنۆوان ھەوليترو بەغدا زياتر
 لەريگەي برادەرانى حيزبى ديموکرات لەھاتوچۆدا بوو-ح.زەنگەنە)).

هەمان ھەوالئىتر، كە زۆر نىيە لە گەشتىكى پۆڭھەلاتى نزيكە ۋە گەراۋەتە ۋە،
پايگە ياند كە ((شتىكى ديارى كراۋ دەربارەى چارەنوسى كوردى توركيە نازانرئىت،
كوردستانى توركيە بە شوورايەكى پۆلايىن چواردەورە دراۋە))، راستىكەشى وايە،
شتىكى كەم دەربارەى بارودۆخى ئىستەى كوردى توركيە دەزانرئىت، بە زەحمەتئىش
چاۋەپوان دەكرئىت پۆڭنامەكانى تورك دەربارەى ئەو پرسە بنووسن، نەك تەنھا لە بەر
ئەۋەى بە گشتى نكولى بوونى كورد، ۋەك يەكئىك لە نەتەۋەكانى توركيە، دەكرئىت،
ئەۋەى ھەوالئىترى پۆڭنامەى ((نيويۆرك پۆست)) (New York Post) پۆڭى ھەفدەى
نىسانى سالى ۱۹۴۶ دەربارەى نووسىويىبە. بە پىتى گوتەى ئەو:

((كورد لە توركيە بە پادەيەك يا كوژراۋن يا نەفى كراۋن كە ھوكمەتى توركيە
ئىستاكە ئىديعا دەكات گوايە پرسى كورد لە توركيادا نىيە)).

لە گەل ئەۋەيشدا ئەو ھەوالئەى جار جارە دزە دەكەنە سەرلاپەرەكانى
پۆڭنامە بيانىيەكان ئەۋە نىشان دەدەن كە پرسى كورد نەك تەنھا لە توركيە ھەيە،
بەلكو سەربارى ئەۋەيش بۆتە ھۆى نىگەرانى ھوكمەتى تورك.

بە پىتى راگەياندىنى پۆڭنامە بيانىيەكان، تەنات پۆڭنامە توركيەكانىش، پۆڭى
بىستو چوارى مارت پەيمانئىكى دۆستايەتى لە نىۋان عىراقو توركيادا مۆر كراۋە.
سەبارەت بە ئەم بابەتە ئەۋە راگەيىنراۋە كە ((كارى ھاۋبەش لە بوۋارى كۆششدا
دژى ھۆزەكانى كورد)) لە نىۋان ھەردووك ھوكمەت وتوۋىژى دەربارە كراۋە،
ئەۋەى بە پىتى بۆچوونى ژمارەيەك ھەوالئىترى بيانى لە پاشكۆكانى پەيمانەكەدا
پەنگى داۋەتە ۋە.

ئەم جۆرە پاپۆرتانە نۆر جىگەى بىۋان، چونكە دەربارەى ئەو ھەنگاۋانەن كە
ئاراستە كراۋن بۆ دامرکاندەۋەى ئاۋاتە نەتەۋەيىيەكانى كوردى توركيە. دەربارەى
ئەو ئاۋاتانە پۆڭنامەى ((دەريا))ى ئىترانى پۆڭى پازدەى نىسان نووسىويىبە ۋە دەئىت:
((بزووتنەۋەى كورد لە توركيە عىراق لە پىناۋى ئۆتۆنۆمىدا دياردەيەكى تەۋاو
سروشئىيە، چونكە كورد لە روۋى نەژادەۋە چ لە تورك و چ لە عەرەب جىاۋان))،
ئەۋان ((بىگومان مافى خۆيانە داۋا بكن بە زوبانى زگماكى خۆيان بخۆين)).

پۆژنامە تورکییەکان کاتیگ باسی کورد دەکەن هێرشێکی دوژمنانە دەبەنە سەر یەکیەتی سۆفیەت و پەرخنە لە کۆمارە سۆشیالیزمە سۆفیەتیە یەگرتوووەکان دەگرن چونکە وەک دەلێن کورد بۆ سەر بەخۆی نەتەوێی هان دەدەن، سەرباری ئەوێ پەرخنە لە کارەکانی حوکمەتی تورکیا دەگرن، پۆژنامە تورکییەکان ئەمە بۆیە کە دەکەن تاوێ کو پاستیی بارودۆخی کوردستانی تورکیا، کە بریتییە لە وێنە یەکی زۆر ستم، بشارنەوێ.

پۆژی سیتی نیسان هەوالتیری ئازانسێک لە بەغداوێ⁽⁵²⁾ بە پشتیوانی تەعلیقێکی ماجید مستەفا بەگی⁽⁵³⁾ ئەندامی پەرلەمان دەلێت ((کورد لە تورکیا گەلێک خراپ پەفتار دەکۆن)) و داواشی لە ((نەتەوێ یەگرتوووەکان کردووێ لە باری ژبانی کوردی تورکیا بکۆلێتەوێ)).

لەو ناوچانەدا، کە کوردیان تێدا دەژین، هیچ دەزگایەکی تەندروستی، یا قوتابخانە، یا هیچ جۆرە پێکخراوێکی رووناکبیری نییە، کورد قەدەغەن لەوێ لە سوپادا یا لە دەزگا کارگێڕییەکاندا هیچ جۆرە پۆستێکیان بدریتێ، وێرایی ئەوێ ناتوانن هیچ هەستێکی پشتگیری بەرانبەر هیچ بزوتنەوێ یەکی نەتەوێی کورد دەریبێن.

لەوێش بەوێوێ وەک پۆژنامەێ ((دەیلی ئیکسپریس)) (Daily Express) ی (لەندەنی) پۆژی بیست و یەکی مارت پرایگە یاندووێ ((لە تورکیا کوردەکان لە گوندەکانی سەر سنووری سووریە پراگۆیزدان)) و دوور خراونەتەوێ قوولایی ولاتەوێ. بە هەمان دەستوور پراگۆستنی دانیشتوانی گوندەکانی ناوچەکانی سەر سنووری ئێران و عێراقیش بە نیازی تواندەوێ یان کاری کردۆتە سەر باری ژبانیان. کوردەکان تەنھا پراگۆیززینە ناوچەکانی ناو قوولایی تورکیا، بە لکو هەمان کات پاشیان دەگۆیزنە ناوچەکانی قارس و ئێردەهان، ئەو دوو ناوچە یەکی هەمان کات

---

(52) لە دەقی بەلگە نامە کە دا دەلێت: ((AP correspondent in Baghdad))، بۆ پیتی A دەزانم

کورتکراوێ (Agency)، بەلام بە داخوێ نەمزانی پیتی P نامازە بۆ چی دەکات؟.

(53) بە هەل، یا بە پیتی نەریتی پۆژناواییەکان دەلێت: مستەفا ماجید بەگ، کە دیارە مەبەستی

ماجید مستەفایە، ئەوسا ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەران بوو.

ژماره یهك ئه رمه نیان لێ دوور خستۆته وه و ژماره یه کی تریشیان لێ کووشتون و پێیان وایه به و جۆره گوايه چاره سه ری پرسی ئه رمه نیشیان کردوه . هه ر به و جۆره یش نێستا له تورکیا هه ولّ ده ده ن گوايه پرسی کوردیش ((چاره سه ر))⁽⁵⁴⁾ بکه ن. ده یان هه زار کورد له زێدی باوو باپیرانیان راگوێزاون و ناچار کراون ده ست له مال و حالیان هه لبگرن و نازانن چۆن پارووه نانێک په یدا بکه ن، تابه ت دوا ی ئه وه ی هه مو مه رو مالانیا ن له قه راغ شه قامه کان مر دار بوونه ته وه، ژماره یه کی زۆر له پیرو ئافه ره ت و منداله کانیا ن له رینگه مردوون، ته نها ژماره یه کی که میان که یشتوونه ته ئه و هه وارگانه ی بۆیا ن دیاری کراوه .

ئه و کوردانه یش که نه یان نویستووه راگوێزێن، یا له پیزه کانی سوپادا بینه سه ریا ز، په نیا ن بر دۆته به ر کێوه سه خته کان و له وێ ژیا نێکی دژوار به سه ر ده بن. هه مو ئه مانه ناشی ت نه بینه هۆی نا په زایی کورد .

ئه م جۆره نکولی کردنه ی بوونی کورد له تورکیا و هه مان کات نه بوونی پرسی کورد وه ک ئه نجامی نه بوونی کورد ته نها نیشانه ی ئه وه ن که ده سه لاتداری تورک به و جۆره ده یانه ویت نیازه کانیا ن بۆ ((چاره سه ری))⁽⁵⁵⁾ پرسی کورد به شیوازی تورکانه له رای گشتی به شار نه وه . چه وساندنه وه و زۆر لێکردن و قه ده غه کاریی ئاواتی نه ته وه یی هه رگیز ئه نجامی باشیا ن له بوواری چاره سه رکردنی پرسی نه ته وه پیدا لێ نه که وتۆته وه، دوا به دوا ی رماندنی فاشیزم له رینگه ی هاریکاریی هه موو گه له ئازاد یخوا گانه وه هیوا و ئاواتی سه رجه م نه ته وه کانی جیهان به شیوازیکی به رچا و په ره ی سه ند . راستیکه ی هیچ شتیکی سه یر له وه دا وه دی نا کریت گه ر ئاواتی نه ته وه یی کوردی تورکیا⁽⁵⁶⁾ په ره بسینیت و به م شیوه، یا به و شیوه ته عبیر له بوونی خۆی بکات. ئه وه نه شاره زاییه کی سیاسیه ئه گه ر

(54) وشه ی ((Solve)) به و جۆر خراوه ته نێو دوو جووت که وانی پچوکه وه .

(55) لێره دا وشه ی چاره سه ره که، وه ک جارانی دیکه نه خراوه ته نێوان دوو جووت که وانی پچوکه وه، به لکو نێمه خۆمان به هه مان ده ستوور خستمانه ته نێوان ئه و دوو جووت که وانه وه، چونکه ئه و کاره به پێچه وانه وه ئا ئۆزکردن و دژوارکردنی چاره سه ری پرسی کورده له تورکیا .

(56) له ده فی به لگه نامه که دا ده لیت ((The Turkish Kurds)) و اتا کورده تورکه کان.

بگوتریت پرسی کورد له تورکیا له ریگه ی تواندنه وه ی زۆره ملیتی کورده وه، یا له ریگه ی دامرکاندنه وه ی ئاواتی نه ته وه بییه وه، یا هر نه بیته له ریگه ی نکولی له بوونی مه سه له که وه، پروانیتته بابه ته که))⁽⁵⁷⁾.

هه زار هه زار جار مالت ئاوا فاسیلیتێف چونکه، بۆ کورد بیته یا بۆ کورد نه بیته، نه و پاستییانه ت گوتوو هه که بیگومان خزمه تی هه مووان ده کات، هه ی تورک ئینجا هه ی کورد.

دوا به دوای ئه م وتاره بایه خداره، که زیندوویتی پرسی کورد نیشان ده دات، له هه مان فایدا شه ش لاپه ره ته رخا ن کراوه بۆ هه مان بابه ت، به لام ئه مجاره یان له پروانگه یه کی جیاوازه وه. چاپه مه نییه پۆژئاواییه کان به هۆی کۆماری مه هاباد (کوردستان) وه که مترعه ودائی هه وائه کانی کوردستان نه بوون. بۆ روون کردنه وه ی ئه مه بهر له هه ر شت ده قی وه رگێرانی نامه یه کی بالۆی زخانه ی به ریتانی له ئه نقه ره بۆ به شی پۆژه لاتی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی له لهنده ن پیشکه ش ده که ی ن:

((بالۆی زخانه ی به ریتانی،

ئه نقه ره،

هه ی ته موزی ۱۹۴۶،

ژماره ۴۶/۲۶/۱۴.

۱- خۆشه ویستم هایته ر

پیم وایه به شی (پۆژه لات- ک. م.) هه ز ده که ن ئه م یادداشته هاوپیچه ده ربیره ی کورد بخویننه وه که به ناو پیوه ندیی هه یه به نوکتۆر بووره وه (Doctor Burr) و له لایه ن ئالین (Allen) ی مولحه قی پۆژنامه وانیه وه نووسراوه وه ک پراگه یان دنیک به نوینه رانی پۆژنامه ی (تایمس) و (ده یلی تیلیگراف) و هه وائنی ره سوپسری و ئه مه ریکایی و که نه دییه کانه وه که عه ودائی زانیاری بوون ده ربیره ی بابه ته که ی

---

(57)N.A., F.O., 371/52369, Kurdish problems: Iraqi Kurdistan Relations, Cypher, Departmential 2, PP. 14-15.

ئالین. هرچی بابه ته که ی دوکتور مالکۆلم بووره له (گۆفاری کۆمهله ی ئاسیایی ناوهندیی مه له کی) دا (پۆزی یازده ی مارتی سالی ۱۹۴۶- ک. م.) بلاو کراوه ته وه.
۲- له سه ر داوا ی مولحه قی سه ریازی وینه یه کی تایبه تی (وتاره که ت- ک. م.) بۆ ده نیرم تا ئیوه بینیرن بۆ وه زاره تی جهنگ که پیم وایه پئیان خوشه بیینن.

ئیمزا

دلسۆزتان

دافید ف. کیلی ((58)).

چوار لاپه ره ی دوا ی ئه و نامه یه ته رخا ن کراون بۆ وتاره که ی مالکۆلم بوور که، وه گوتمان، پۆزی یازده ی مارتی سالی ۱۹۴۶ له ((گۆفاری کۆمه له ی ئاسیایی ناوهندیی مه له کی)) دا بلاوی کردۆته وه، وا له خواره وه ئه وی به پئویستی ده زانین له ناوه رۆکی ئه و وتاره و سه رنجی خۆمان ده رباره ی بلاو ده که ینه وه:

((تیبینییه ک ده رباره ی کورد. نویسنی مالکۆلم بوور.

بۆ ئه وه ی بتوانیت له کیشه ی ئیسته ی کورد تیبه گه ی پئویسته له پوانگه ی میژووییه وه تئێ بپوانیت. کورد گه لیکی دیرین و هه مو ئه و تایبه ته ندییانه یان پئوه دیاره که وان له ژینگه و ئابووری گه له شاخاویه کاندان. سه ره تایی سه ده ی هه ژده مین خو و په وشتیان زۆر له خو و په وشتی ئیسکۆتله ندییه شاخاویکانی ئیسته یان ده کرد. له پاستیشدا ئه و مه له بنده سه ره کییانه ی وه ک دیاره که و سنه و مه جلیسی ده ره به گانی بدلیس و عه مادییه و شاره زوور و دابو نه ریتی قه لاکانی بنه ماله فه رمانپه واکانیان گه لیك ئاوه دان و پازاوه ترن ئه گه ر له پووی ژیاریشه وه پئشکه و توتر نه بن وه ک له سه رداره کورده کانی ناوچه شاخاویکانی ئیمپۆ. تراجیدیای پووی که لچه ری ناوچه شاخاویکان له دوا ی سالی ۱۹۴۵ وه له وه دایه که سه د سا ل دوا که وت. له پاستیدا تراجیدیاکه له هه ولی داسه پاندنی ده ولته تیکی نویدایه به سه ر کۆمه لگایه کی دوا که وتوودا که هه مان کات گیرۆده ی ئابوورییه کی

---

(58) Ibid, From: David V. Kelly, British Embassy, Angora, 5th July, 1946, No. 14/26/46, To: W.G. Hayter, Esq. Foreign office, London, P.18.

دەرمالی و فەزاولە خۆبایی بوون و پێوەندیی باوکایەتی ھاتبێت و قەبوولی ھیچ دیاردەیکە بەرھەپیشچوون نەکات).

لێرەدا پێویستمان بە پوونکردنەو و ھەلسەنگاندنی ئەم بۆچوونانە ی مالتکۆلم بوورە. کەس ناتوانیت نکتۆلی لەو بکات کە بوور خۆیندەواریکی پڕو لە بوواری بەراوردی میژوویی و ئەدەبیدا شۆرە سواری و تا پادەیکە باش ئاگاداری میژوویی نوێ و ھاوچەرخێ کوردە و بە سەرکەوتوویی کورد بەراورد دەکات بە گەلە شاخاویکانی وەک گەلانی ناوچەیی ئالپ و بۆسنە و ھەرسک، وێپرای ئیسکۆتلەندییەکان وەک لە سەرەتادا گوتمان، باسی سواری ھەمیدی و سیاسەتی سولتان عەبدولحەمیدی دووم و ئەو دەرەدەسەرییانەمان بۆ دەکات کە کورد لە ساڵەکانی جەنگی یەکەمی جیھاندا گیرۆدەیان بوو، لەو بوورەدا دیتە سەر باسی ھێرشێ لەشکری پووسیش بە سەرکردایەتی جەنەرال بەراتۆف بۆ سەر کوردستانی باشوور و پوختەیی کۆشتارەکە ی پەواندزمان پێشکەش دەکات کە ئەرمەنیش دەستیان تێیدا ھەبوو، دوا ی ئەو دیتە سەر پاپەڕینەکانی کورد دژی کەمالییەکان و ئامازە بۆ شیخ سەعیدی پیران وەک پەھبەریکی ئایینی دەکات.

دوا بەدوا ی ئەوانە (بوور) باسی سەرنجەکانی نەتەو پەریستانی کورد دەکات ئەوانە ی، وەک دەلیت: ((ژمارە ی گەلە کە یان بە ۱۰ ملیۆن لە قەلەم دەدەن و کوردستانی بە لایانەو لە شاخی توورسەو دەست پێ دەکات و دەگاتە سەر زەریای قەزوین لە باکوورەو و کەنداوی فارس لە باشوورەو)) و تەنانت ((ئەو لوپانە ی کە کوردیش نازانن ئەوان ھەر بە کوردیان دادەنێن))، بەلام بۆ ئیزیدیەکان دان بەو دەنیت کە ((کوردن و بە کوردی دەدوین ھەرچەندە جیاوازییەکی زۆر لەنیوان کەلچەری ئیزیدی و موسلمانەکاندا ھەبێت)).

ھەرچی مالتکۆلم بوور خۆیەتی ژمارە ی کورد بە دوو ملیۆن دەخەملێنیت و ئەویش، بێگومان، بە ھەموو پێواندنیک ژمارەیکە یە کجار کەمە، بەتایبەت ئەگەر ئەو و بەرچاوی بگرین کە بوور بۆ خۆی ژمارە ی کوردی عێراق بە تەنھا بە ۷۰۰ ھەزار کەس لەقەلەم دەدات، بەو پێوانەیش ژمارە ی چ کوردی تورکیا و چ کوردی ئێران لە ژمارە ی کوردی عێراق کەمتر دەرەچن و ھیچیش بۆ کوردی سووریا و لوبنان و ئەرمینیا و ئازەربایجانی باکوور و شوینەکانی دیکە نامینیتەو.

به پێویستی دهزانين ديسانه وه بێينه وه سه ره مه به سستی سه ره کي بوور له وتاره که ی، نه وه مه به سستی له ژێر په رده وه زيره کانه ئاماژه ی بۆ ده کات، وه که نه وه ی ده لیت ((ته نانه ت له ئیمړۆی عیراقیشدا)) کورد ((نه گه ر یاریده ی ژیرانه ی به ریتانییه کان نه بوایه گه یشتبوونه ئاستی گیانه لا))، ئینجا له گه ل نه وه شدا ((ده توانیت له ناو کوردی عیراقیشدا خانه واده ی نه وتو وه دی بکه یت که په فتارو کرده و یان ئالان برێک ستیوارتو رۆب رۆی لای خۆمان ده هیننه وه یاد))⁽⁵⁹⁾

که وایت مه به سستی سه ره کي مه لکو لم له وتاره سه نگینه که ی نه وه یه پیمان بلیت کورد هه رچه نده گه لیکي دیرین و خاوه ن دابو نه ریت و هه لویتستی په سه نه به لام میژوو زو لمی لئی کردوه و ئیستا که کاتی دامه زانندی کوماری مه هاباد (کوردستان) به یاریده ی یه که یتي سۆقیه ت نییه چونکه نه وه خۆی له خۆیدا بازدانه به سه ر قو ناغی میژووی ئیسته ی کوردا که له بارتیرین پۆیم بۆی پۆیمی میانپه وه ی عیراقیه له ژێر سایه ی به ریتانیدا، بێ نه وه ی ده رگای که لگ وه ره گرتن له (شۆرش کشتوکالیی) تورکیا له روماندا دابخات، چونکه به م جۆره ی لای خواره وه کوتایي به وتاره که ی ده هینیت:

((به م جۆره تورک که قوه تیان له شۆرشه کشتوکالیه که ی نه تاتورکه وه هاتوه نمونه یه کيان داچه سپاندوه که ده ست ده دات نه ک هه ر له ناوچه کوردنشینه کانی ولاته دراوسێکاندا، به لکو له سه رانه سری پۆژه لاتي ناوه پاستیشدا لاسایی بکریته وه))⁽⁶⁰⁾.

---

(59) ئالان برێک ستیوارت (Allan Breck Stewart): سکۆتله ندییه، سالی 1752 کۆچی دوايي کردوه، رۆب رۆیش (Rob Roy) سکۆتله ندییه، سالی 1671 له دایکبووه و سالی 1724 کۆچی دوايي کردوه، هه ردووکیان پاله وانی دژ به یاسا بوون لای قه ومی خۆیان چونکه به خشنده وه هه ژار پارێز بوون و تا پاده یه ک ده یان شوبه یتن به رۆبن هوود (Robin Hood) ی به ناویانگ که پاله وانیکی نه فسانه یی یاخو بوو، له کوتاییه کانی سه ده ی دوازه وه له به ریتانیا سه ری هه لداوه، له سه ده ی پازده مینه وه ده یان کتیبیان ده رباره ی رۆبن هوود داناوه، هی وایان هه یه ته نانه ت شوینی گۆره که شی ده ستنیشان کردوه، له سه ده ی رابردوه وه رۆبن هوود بووه بابه تیکي سه رکه وتووی فلیمه کانی هۆلیوودو دواي هویش هی ته له فیزیقۆن. ده رباره ی نه وه سن پاله وانه نه فسانه یییه بروه نه:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol. 27, Oxford University Press, 2004, PP. 926-929, Vol. 35., Oxford University Press, PP. 440-444.

(60) N.A., F.O., 371/52369, Kurdish Problems: Iraqi Kurdistan Relations, From: David V. Kelly, British Embassy, Angora, 5th July, 1946, No. 14/26/46. To:, W.G.

شەریف پاشا و مەھاباد

بە دەستووری مەھاباد شەریف پاشای خەندانی بە کێکە لە و کوردە ناسراوانە ی کەم کورد بە پادە ی ئەو ناوی لە نێو بە لگە نامە جیاواژە نەینییە کانی حوکمەتی بەریتانیدا دووپات بوووە تەو، بێگومان رووداوە کانی مەھاباد ناخی دەروونی شەریف پاشایان هەژاندوو، وای بۆ دەچم ئەگەر هەستی شاردراوە ی بەرانبەر سۆقیەت و کۆمۆنیزم نەبوایە بە گۆچانە ماندوو کە ی لە و پۆژانە دا بەر لە هەمووان رووی دە کردە مەھاباد.

General Sherif Pasha
Unknown/Courtesy Hacı Kılıç

شەریف پاشا

Hayter, Esq. Foreign Office, London, Brace Lenman, The Jacobit Rising in Britain 1689-1746, London, 1980, PP. 11-12, 46-47, 182, 236.

بیگومان مہابادو شہریرف پاشا دوو دیوی یه ک لیرہی بی غه لو غه شن، بۆیه کا لهو به لگه نامه نهئینیانہدا که بۆ باسو خواسی مہاباد تہرخان کراون گه لیك جار ناوی شہریرف پاشا دووپات دہ بیته وهو ئه مانہی لای خوارہ وه چند نموونہ یه کی به لگہی ئه و بۆچوونہ.

باشترین به لگہی ئه م بووارہ زنجیرہ یه ک راستیی نه زانراون که لهو فایله گه وره یه دا هه لگیراون که سه رجہمی به لگه نامه کانی بۆ پرسی کورد له سالی ۱۹۴۶دا تہرخان کراون و چند ئاماژہ یه کی سه لمینہ ریان تیدایه بۆ ئه م بۆچوونہ. ئه مہی لای خوارہ وه دہقی وه رگیپراوی ئه و به لگه نامه یه یه که له لاپہرہ په نجاو هہشتی ئه و فایله دا هه لگیراوه:

((له قاہیرہ وه بۆ وه زارہتی هہندہ ران،

له لۆرد کیلیرنہ وه⁽⁶¹⁾،

ژمارہ ۴۲۵،

۳۱ کانوونی یه کەمی ۱۹۴۵،

وینہی بۆ به غدا، ژمارہ ۷۰.

۱- بروسکە ی ژمارہ ۱۹۵۱تان، پۆژی پازدہی کانوونی یه کەمی ۱۹۴۵ دہ ریارہی گفتوگری نیوان وه زیری پۆژہ لات و شہریرف پاشا. ئه مانہی خوارہ وه بۆ میستہر هاو (Mr. Howe) ن⁽⁶²⁾.

---

(61) مہبہست لامپسون مایلس ویدیر بوون کیلیرنہ (Lampson Miles Wedder burn Killearn)،

پۆژی چواری ئابی سالی ۱۸۸۰ له دایک بووه. بەشی هہرہ نۆری ژیا نی دیپلوماسیی خۆی له پۆژہ لات ی دوور، تاییهت له چین و ژاپۆن، هہرہ ها له میسو سودان بردۆتہ سہر، پیاویکی بی ئه ندازہ که تہ و قہ لو بووه، درۆی مہ تریک و ۹۶ سانتیمہ ترہ کیشی ۱۱۵ کیلو بووه، پۆژی هہ ژدہی ئه یلوولی سالی ۱۹۶۴ کۆچی دوا ی کردووه. بیوانہ:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol. 32, Oxford University Press, 2004, PP. 355-356.

(62) سیر پۆیرت جۆرج هاو (Sir Robert George Howe): پۆژی نۆزدہی ئه یلوولی سالی ۱۸۹۳ له دایک بووه، دہرچووی زانکۆی کامبریجہ، له پۆژی یه کی تہ شری نی یه کەمی سالی ۱۹۱۹ وه ژیا نی

شەریف پاشا بەر لەم زیارەتە ی دواییشی پەیوەندیی بە بالۆیزخانە ی (بەریتانییەو لە میسر - ک. م.) هەبوو. شەریف پاشا کە داوای کرد وەزیری پۆژەلات ببینیت وەزیر نەیدەزانی شەریف پاشا دەیەوێت دەربارە ی چی قسە ی لەگەڵ بکات. جارێکیان کە پرسى کوردی وروژاند وەزارەتی پۆژەلات بۆ ئەو کارە ی هانی نەدا، ئەوە ی شەریف پاشا بۆ خۆیشی لە دوا بڕگە ی یادداشته کە یدا ناماژە ی بۆی کردوو.

۲- بێگومان ئێوەیش پازین کە شتیکی باش نییە رێگە ی شەریف پاشا بدریوت ناوی حوکمەتی خاوەن شکۆ تیکەڵ بە چالاکییەکانی خۆی بکات. وەزیری پۆژەلات ئەم هەلۆیستە ی زۆر بە روونی دەربەری لە کاتی گفتوگۆکە یدا لەگەڵ شەریف پاشا. پێم وایە شتیکی باشە ئێمە تێی بگەییین کە وا ناگاداری گشت چالاکییەکانین. لەم قوژنەو هەندێک شت هە یە پێویستە بە شەریف پاشایان بڵێین ئەگەر هاتوو جارێکی دی پە یوەندیی پێوە کردین تا نەهێلین (بە جارێک - ک. م.) لیتمان دوور بکەوێتەو.

۳- لە لایەکی ترەو پێم وایە ئێستە هیچ پێویست ناکات رێگە بدەین حوکمەتی عێراق لە بەر هیچ هۆیک گومان لەو بکات ئێمە پشتگیری ئەو کە سانە دەکەین کە کار بۆ سەر یەخۆیی کورد دەکەن، خۆ ئەگەر شەریف پاشا بە خۆمۆختاریی کورد قایل بوو وە جارێکی دیکە لە بالۆیزخانە ی خاوەن شکۆ پیشوازیی لی کرایەو ئەوساکە پێویستە حوکمەتی عێراقی دان بەو دا بنیت کە شەریف پاشا پالنتیوەری پەوای خۆی هە یە بۆ ئەوە ی (لە هەلۆیستی عێراق - ک. م.) ناپازی بیت. وێرایی ئەو هەمیشە لەوانە یە ئەو جۆرە پە یوەندییانە وە ک پشتگیرییەکی فرمی لە لایەن شەریف پاشاوە هەلسەنگیترین.

۴- وە ک جۆرە موازەنە یە ک لەوانە یە وا باشتر بیت جارێکی تر پیشوازیی شەریف پاشا لە دەرەوە ی بالۆیزخانە ی خاوەن شکۆ بکەین و هەوڵ بدەین لە رێگە ی

دیپلۆماسیی سێر هاو دەستی پێ کردوو، بە ریز لە دانیمارک و یۆگوسلافیا و نەرجهنتین و رۆمانیا و چین کاری کردوو تا پۆزی یەکی مارتی سالی ۱۹۳۸ گویزراوەتەو خۆدی وەزارەتی هەندەران لە لەندن، ماوە یەکی ش لە حەبەشەو سودان کاری کردوو. بڕوانە:

((Who Was Who)), Volume VIII, London, P.370, ((Foreign Office List and Diplomatic and Consuler Year Book)), one Hundered and Twenty -First Publication, London, 1948, P.253.

ترهوه په یوه نندی پټوه بکهین بۆ نه وهی به لایه نی که مه وه له وه دلنیای بکهین که ئیبه ناگاداری چالاکیه کانین. ئایا قایلن به قسه کانم ؟.

وینه ی لای نیردراوه بۆ میستر هاوو بۆ سکرتریه تی به شی پۆژه لات))⁽⁶³⁾.

بیگومان نه وه مه موو بایه خدانه ی حوکمه تی به ریتانی به شریف پاشا نه جامی که وره بوونی پرسى کورد بوو به هوی مه هاباده وه، نه وهی له گه لیک به لگه نامه ی نه نینی تری نه و پۆژگاره ی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانیدا په نگى داوه ته وه و کار که یشتوه به وهی یادداشتیکى سه ره خۆ ده رباره ی بنووسن. به م یادداشتو به گه لیک له به لگه نامه کانى دیکه دا دیاره که مه ترسیی به که می به ریتانییه کان له م بوواره دا له وه وه هاتبوو که ته واو له په نگدانه وهی مه هاباد له ناو کوردی عیراقتا زراوه تره ک ببوون، چونکه پیم وایه کوردی عیراق پتر له هه مووان که وتبوونه ژیر کاریکه ریی کۆمارى مه هاباد (کوردستان) که بۆ خۆیشیان له ریگی بارزانیه کان و نه فسه ره کورده کانه وه پۆلی راسته وخۆی خۆیانیان له رووداوه کانى نه و پۆژگاره ی کوردستاندا بینى، نه و مه ترسییه ی به ریتانییه کان ته واو له په یوه نندی به رده وامه کانیان به شریف پاشاوه په نگى داوه ته وه نه و یادداشتی لای خواره وهی سیر والتر سمارت⁽⁶⁴⁾ نمونه یه کی سه لمینه رى نه و

---

(63) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No. 19, From Cairo to Foreign office, Lord Kill earn, No. 425, 31st December, 1945, Reported to Baghdad No.70.

(64) سیر والتر سمارت نه لیکسه نده ر (Sir Walter Smart Alexander): پۆی دوازه ی نه شرینى دووه می سالی ۱۸۹۲ له دایک بووه، دیپلوماسیه کی به ریتانی به ناوبانگه، نۆر به ی سالانى کارى له پۆژه لات بر دۆته سه ر، تاییه ت له ئیران و ولاته عه ره بییه کان، له دیمه شق و بیروت و حه له بو قاهره و تاران و ته ورینو شیراز کارى کردوه، له پۆژئاواش له ولاته به کگرتوه کانى نه مه ریکا کۆنسل بووه، گه لیک نازناو و میدالی به رزی پښ دراوه، پۆی یه کی ئابى سالی ۱۹۴۵ کاتیک له قاهره کارى کردوه نازناوی (Plenipotential) له لایه ن وه زاره تی هه نده رانی به ریتانییه وه دراوه تن، به پتی فه ره نگى لاتینیى ئوکسفورد نه و نازناوه پله یه کی دیپلوماسیى به رزو ده گمه نه، له بالوینى (فوق العاده) نۆرتره چونکه مافى نه وهی هیه به پتی بۆچوونى خۆی، بښ نه وهی بگه ریته وه بۆ وه زاره تی هه نده ران، هه لویتس وه ریگریت. ده رباره ی ژینامه ی سیر والتر سمارت بر وانه:

((The Foreign List and Diplomatic and Consular Book)), London, one Hundred and Twenty – Second Publication, P.346.

په یوه نډیانه یو له بهر نه و بایه خه شبیه که وینه ی یادداشته که له دوو فایلو جیاوازی وه زارته می هنده رانی به ریتانیا دا ه لگراوه، په که میان فایلو ژماره (۴۵۳۴۶/۳۷۱) ه که نه مه ناوونیشانیه ((پژوهلات ۱۹۴۵، عراق، فایلو ۳۲))^(۶۵)، دوو میشیان فایلو ژماره (۵۲۳۶۹/۳۷۱) په که نه مه ناوونیشانیه ((پژوهلات ۱۹۴۶، عراق، فایلو ۱۹))^(۶۶). له فایلو په که میاندا ژماره په که نامه ی تایبه تی دهرباره ی ه مان یادداشت له نیوان ژماره په که دیپلوماسی به ریتانیا دا ه لگراوه که که لیک لایه نی نه زانراوی نه و بابه ته مان بۆ رووناک ده کاته وه بۆ په که میان به وه رگتپرانی ده قی گرنگترینی نه و نامانه ده ست پنی ده که ی، که په که میان بریتیه له نامه په که ی بالویزی به ریتانی سیر ه. ستونهیویر بیرد^(۶۷) که پوژی بیستی ته شرینی دوو می سالی ۱۹۴۵ له به غداوه به بروسکه ناردویه بۆ وه زارته می هنده رانی ولاته که ی و نه مه ی لای خواره وه ده قی وه رگتپرانه که په تی:

((نه م بروسکه په نه نینه بۆ په که پتویسته نه و به رپرسه ی وه ری ده گرت به شیوازیکی تایبه تی بیپارزیت و نه گاته ده ست که س.

له به غداوه بۆ وه زارته می هنده ران،

له سیر ه. ستونهیویر بیرده وه،

ژماره ۹۰،

ده رباره ی زاروه ی Plenipotentialy پش بروانه:

((The Latin Oxford Dictionary)), Oxford, Eight Edition, 1990, P.914.

(65) N.A., F.O., 371/45346, Eastern 1945, Iraq, File No. 3229.

(66) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1945, Iraq, File No. 19.

(67) سیر فرانسیس هف^(*) ولیه م ستونهیویر بیرد (Sir Francis Hugh William Stonehewer Bird)

پوژی سیازده ی ته شرینی دوو می سالی ۱۸۹۱ له دایک بووه، له هه رته لاییه وه بۆ ته کارمندی وه زارته می هنده ران، له یوگوسلافیا و سعودیه و کازابلانکا و پومانی و حه به شه کاری کردوه، پوژی بیست و هه شتی مارتی سالی ۱۹۴۵ بۆ ته بالویزی ولاته که ی له عراق، ینگلینیه که ی بن نه ندازه ده وله مند بووه، با نه ویش بلین پاش ته نها مانگو نیویک دوی نه وه ی بووه ته بالویزی ولاته که ی له به غدا نه م پاپورته چوپوره ی وه ک شاره زایه کی کون و که له به ری سه رانسری عراق، به کوردستانی باشوریشه وه نویسیوه. ده رباره ی بروانه:

((The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book 1947)), London, P. 308.

(* (وا بیاره نه و ناوه له په رلوینی (۷۳) ی ل ۲۹۶ دا به (هه خ) خویندرلوه ته وه - ع. زه نگه نه)).

٢٠ی تەشرینی دووهمی ١٩٤٥،

وینەیی بۆ:

بێروت، ژماره ٤٧،

تاران، ژماره ١٨١،

ئەنقەرە، ژماره ١٣.

١- ئەم بەیانییە کە سەرە ک وەزیرانی عێراقم دی بە دەرفەتم زانی دەربارەیی رووداوەکانی ئەم دواییانەیی باکووری ئێران گفتوگۆیی لەگەڵ بکەم و پێی بلێم: ئەو رووداوانە بۆ حوکمەتی عێراقی بەکەلکەن بۆ ئەوەی دیسانەوێ هەرێمەکان کوردەکان دلتیا بکاتەوێ کە بەرژەوێندییەکانیان ناخرێنە پشت گۆی و ئەوانیش وەک سەرجمی دانیشتووانی عێراق بەشی تەواوی خۆیان دەبیت لە گشت چاکسازی و بەرەوپێشچوونیکیی ولاتدا.

٢- ئەو روونکردنەوێی حوکمەتی خاوەن شکۆم دەربارەیی هەرێمەکانمان بەرانبەر کوردی عێراق هێنایەوێ یاد بەرێزبان، ئەوەی کە پۆژی چواردهی حوزەیران وینەیم لێ دایە دەست خۆی، هەر وەک چۆن لە نامەیی ژماره ٢٥١میشدا ئاماژەم بۆی کردووە. لە پۆزانی هەرێم بگرەکەیی ئەم دواییانەیی بارزاندن کاریکیی ومان کرد هەمووان، بە کوردیشەوێ، زۆر بە روونی بزاندن بەلای ئێمەوێ هەمووان هەرێمەکانمان عێراقیی ئاسایین، بۆیە کە شتیکی بایەخدارە کورد لە هیچ شوێنیک لە دەرەوێ سنووری عێراق بە دواي دۆستدانە گەرێن.

٣- سەرە ک وەزیران یەکسەر لە مەبەستەکانمان گەیشت و سوپاسی کردم، گفتیشی دا کاریکیی ئەوتۆ بکات لە وتاری عەرشدان، کاتی کردنەوێ پەرلەمان لە پۆژی یەکی کانوونی یەکەمی داهاوو، ئاماژەییەکی لەبار بۆ کوردستان بکریت و تێیدا بگوتریت زۆرەیی کوردی عێراق⁽⁶⁸⁾ دلسۆزی ولاتن⁽⁶⁹⁾.

ناوەرۆکی بەلگەنامەیی دواتریش، کە سێر هەرێم بە ناوی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانییەوێ پۆژی پینجی شوباتی سالی ١٩٤٦ ناردوویە بۆ سێر هەف ولیەم

---

(68) بە داخوێ دەستم ناگات بە تۆمارەکانی پەرلەمانی ئەو کاتی عێراقیدا تاوێکو بزاندن چی لە وتاری عەرشدان دەربارەیی ئەم بابەتە گوتراوێ.

(69) N.A., F.O., 371/45346, Eastern 1945, Iraq, File No. 3229, From Baghdad to Foreign office, Sir H. Stone hewer Bird, No. 90, 20th November, 1945, Reported to: Beirut No.47, Tehran No. 181, Angora No. 13, P.32.

ستونھۆیۆر بۆردی بالۆیزی بەریتانی لە بەغدا، جاریکی دیکە لایەنەکانی بایەخی
ھەمان یادداشتەمان بۆ دەخاتە روو، ئەمە ی لای خوارەویش دەقی وەرگێراوی
ئەو بەلگەنامە یە یە:

((وہزارەتی ھەندەران،

س. دەبلیو ۱،

ژمارە ۹۳/۱۹/۱۰۰۸،

شەخسی و نھیتی،

پینجی شوباتی ۱۹۴۶.

گەلێک سوپاستان دەکەم بۆ نامە ی پۆژی دوازدە ی کانونی دووہمتان دەریارە ی
قسەکانی سمارت لە گەل جەنەپال شەریف پاشادا دەریارە ی پرسی کورد.
من پیم وایە ھەمیشە زەحمەتە بۆ وەزیری پۆژھەلات بریار بەدات ناچارە
دیدەننی یەکیکی تاییبەتی بکات و دەریارە ی ئەم حالەتە (حالەتی بینینی
شەریف پاشا- ک. م.) من پیم وانیبە سمارت چاکی کردبیت پەفزی بینینی ئەو
پیاوہ ی کردبیت. من لە گەلتام لەوانە یە ھۆ بزۆینەکانی شەریف پاشا بۆ ئەوہ ی
لە بالۆیزخانە ی بەریتانی پیشوازی لی بکریت بریتی بیت لەوہ ی بە
جەماعەتە کە ی پابگە بینیت کە وا ئەو لەو بالۆیزخانە ی پیشوازی لی کراوہ و ئەوہ
بکاتە سەرما یە بۆ خۆی، بەلام من لەوہ دەترسیم کەس لە ئیمە ھەمیشە
نەتوانیت بینینی یەکیک پەفز بکات تەنھا لەبەر ئەوہ ی گومان لە پادە ی خاوینی
ھۆ پالنیوہرەکانی دەکریت. بە ھەر حال کە جەنەپال شەریف پاشا پرسی
خودموختاری کوردستانی عراقی لە چوارچۆوہ ی دەولەتی عراقدا وروژاند،
سمارت حەقی بوو کە نە یویست ببینیت. ھەرچەندە (ئۆتۆنۆمی ناوچە یی)
بابەتیکی یە کجار بلۆہ (لە ئیمپۆی ئیراندا- ک. م.) بەلام سمارت نەیدەویست
شتیک بلایت کە لەوانە بیت بۆ بەرژوہ وەندی عراق لیک نەدریتوہ، ھەرچەندە ئەو
بە پاشکاو ی لە وەلامە کەیدا گوتوویە ((ئیمە ناتوانین ھانی ھیچ بزۆوتنەوہ یە ک
بەدین کە لەوانە بیت ھاو پەیمانە کانمان لاواز بکات)). بە لای ئیمە وە ئەم وەلامە
تەواو لە گەل پەوتی راستیدا دەگونجیت.

ئەویش⁽⁷⁰⁾ كە تايبەتە بە ئايا عەزام⁽⁷¹⁾ كە مەتر لە نوری⁽⁷²⁾ بايەخ دەداتە
پرسی هيجرەتی جوولەكە بۆ فەلەستین بەلای مەوە بابەتیکە هەلناگریت زۆر
لێی بکۆلرێتەو، وا دیارە نە میسرییەکان و نە عیراقییەکان لە راستیدا
پێشنیاریەکانی ئیمەیان بە دڵ دەریارە ئەوێ تا ماوێیەکی دیکە رینگە لەو
هيجرەتە نەگیرێت. ئەوان هەردووکیان دەلێن ئامادەن ئەوێ ئیمە پیمان باشە
قەبوولی بکن، بەلام کێشەكە لەو دەدايە كە دەولەتە عەرەبییەکان لەو بوواریدا
هەلۆیستیکێ لەو پەقتیان هەیه.

لەو دانیام ئیوێ باش دەکن هیچ جۆرە پەخنەیهك لە بالۆیخانەیی قاهیرە
لە بروسكە دپلۆماسییەكانتاندان ناگرن. ئەگەر لە دواپۆژدا هیچ گلەییەكتان هەبوو
باشتر وایە ئیمە ناگادار بکن، ئەوسا كە ئیمەیش، بەو شیوازی كە لە تواناماندا
بیت یاریدەیی خۆمان پێشكەش دەكەین.

ئیمزا

دۆسۆزتان

ر. گ. هاو

وینەیی بۆ سیر هەخ ستۆنھیتۆیر بێرد لە بەغدا⁽⁷³⁾.

لەپەرەیی دواتری هەمان فایل تەرخان کراوێ بۆ دەقی ئەو نامەییەیی هاو ناردووییە
بۆ سیر هەخ ستۆنھیتۆیر بێرد دەریارەیی شەریف پاشا⁽⁷⁴⁾. بەر لە تۆمارکردنی

---

(70) ئەم دوابابەتەیی بەلگەنامەكە پەيوەندیی نییە بە كوردو شەریف پاشاو، بەلام بە بێویستمان
نەزانی لەویدا ناوێرۆكی بەلگەنامەكە بقرتینین، هەلبەت فەلەستین و جوولەكەیش بابەتیکێ گرنن.

(71) مەبەستی عەبدولپەحمان عەزامی ئەمینداری گشتی كۆمكاری عەرەبییە.

(72) مەبەستی نوری سەعیدە.

(73) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No.19, Foreign office, S.W.1.,
No. 1008/19/93, Personal and Confidential, 5th February, 1946, Sgd. R.G. Howe,
Copy to: Sir Hugh Stone hewer Bird, Baghdad, P.77.

(74) Ibid, Registry No. E 1008/19/93, From: Mr. Howe, To: Sir A. Stone hewer
Bird, Baghdad, Personal and Confidential, P.78.

دهقی یادداشته‌که‌ی سمارت، بالۆیزی به‌ریتانی له قاهره لۆرد کلێرنیش ئەمە‌ی لای خواره‌وه‌ی کردۆته پێشه‌کی، یا روون کردنه‌وه‌ی یادداشته‌که‌:

((پێوه‌ندییه‌کانی عیراق به‌ کورده‌وه. نیشانه به‌ نامه‌ی ژماره‌‌ی ۹۳/۳۲۲۹/۹۶۹۶- وێنه‌ی یادداشته‌ی سێر والتەر سمارته به‌ به‌رواری بیست و شەشی تەشرینی دووهم که‌ باسی دیدە‌نییه‌ک له‌گە‌ڵ جە‌نەرآل شە‌ریف پاشادا ده‌کات، شە‌ریف پاشا کاتی خۆی سه‌رۆکی ئەو کۆمیتە کوردییه‌ بووه‌ که‌ له‌ پاريس له‌ پۆزانی وتووێژه‌کانی په‌یمانە‌کانی فێرسایدا دامە‌زێنرابوو. شە‌ریف پاشا گوتووێه که‌ له‌ لایەن ژماره‌یه‌ک له‌ ئە‌شرفی ناوچه‌کانی که‌رکوک و سلێمانی و موسڵه‌وه‌ کراوته نوێنه‌ریان بۆ داواکردنی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانی عیراق له‌ چوارچۆیه‌ی ده‌وله‌تی عیراقدا له‌ کۆنفرانسی ناشتی))⁽⁷⁵⁾.

ئە‌مە‌ی لای خواره‌وه‌یش ده‌قی وه‌رگێراوی⁽⁷⁶⁾ ئە‌و یادداشته‌ گرنه‌یه‌:

((یادداشت

جە‌نەرآل شە‌ریف پاشا، ئە‌وه‌ی من بیزانم، سه‌رۆکی ئە‌و کۆمیتە کوردییه‌ بوو که‌ له‌ پاريس کاتی گفتوگۆکانی په‌یمانە‌کانی فێرسایدا دامە‌زێنراو له‌گە‌ڵ سه‌رۆک ویلسندا⁽⁷⁷⁾ باسی سه‌ریه‌خۆیی کوردستانی کردووه‌، ئیمپۆ به‌یانی (واتا پۆژی بیست و شە‌شی تەشرینی یه‌که‌می ۱۹۴۵- ک. م.) بانگی کردم.

له‌ دانیشته‌که‌دا پێی‌ راگه‌یاندم ژماره‌یه‌ک له‌ ئە‌شرفی ناوچه‌کانی که‌رکوک و سلێمانی و موسڵ⁽⁷⁸⁾ داوایان لێی کردووه‌ داخوازییه‌ک ده‌ریاره‌ی ئۆتۆنۆمی کوردستانی عیراق، له‌ چوارچۆیه‌ی ده‌وله‌تی عیراقیدا، پێشکه‌ش به‌ کۆنفرانسی

---

(75) N.A., F.O., 371/45346, Eastern 1945, Iraq, File No. 3229, Iraqi Relations with Kurds, From Lord Kill earn, Cairo, No. 1577(1327/3/45), Dated 29th November, 1945, P.33.

(76) شایانی باسه‌ منیش دوو جار ئە‌و یادداشته‌م وه‌رگێراوه‌ ته‌ سه‌رزوبانی کوردی.

(77) مه‌به‌ستی ویدرۆ ویلسنی سه‌رۆکی به‌ناویانگی ولاته‌ یه‌کگرتووه‌کانی ئە‌مه‌ریکایه‌ که‌ سه‌رۆکی وه‌فدی ولاته‌که‌ی بوو بۆ کۆنفرانسی ناشتی له‌ پاريس له‌ سالی ۱۹۱۹داو له‌ و قۆناغه‌دا چوارده‌ به‌نده‌ به‌ناویانگه‌که‌ی خۆی بلۆ کرده‌وه‌.

(78) له‌ هه‌موو به‌لگه‌نامه‌کانی تری ئە‌م فایله‌دا ناوی هه‌ولێریش له‌ گشت ئە‌و شوێنه‌دا هاتووه‌ که‌ باسی ئە‌م بابته‌ ده‌که‌ن.

ناشتی بکات، گوتیشی ئەوانەى ئەو نامەیهیان بۆى ئاردووه دواى ماوهیهکی کورت وە کالەتى تایبەتیی بۆ دەنێرن بۆ جیبەجی کردنی ئەو کارە. هەمان کات شەریف پاشا هەمیشە لایەنگری بەریتانییەکان بوو و هەرگیز نایەوێت بێ ناگاداریی ئێمە هیچ هەنگاوێک بنیت، بۆیە کە حەز دەکات لەوە دلتیایم ئەبا راپۆرتی سیخوڕە نەینییەکانمان ببیتە هۆی ئەوێ گومانی لێ بکەین.

شەریف پاشا ئەو هیشی نیشان دا کە بارودۆخی کوردستان بەرەو قۆناغێکی مەترسیدار دەچیت. هەرچی کوردی تورکیایە هەرگیز ناتوانن لەو سیاسەتی کوشتارو داپلۆسینەى بیستەکانی تورک خوش بین.

(کۆمیتەى کوردی) بە سەرۆکایەتى بەدرخانیهکان لە دیمەشق بۆ سەر بەخۆی کوردی تورکیا خەبات دەکەن. لە ئێرانیش رووس بە پارەو لە رێگەى دیکەو کورد دەبزوینن، ئەگەر بەریتانیای گەرە دەستوێرد فریا نەکەوێت شتێک بکات ئەوا رووس بە شتێوازێکی غەیرە موباشیر بۆمان دەگەنە کەرکوک و تەوقەسەری هەناردنی نەوتی عێراقی⁽⁷⁹⁾.

شەریف پاشا ئەو هیشی گێڕایەو وە چۆن سالی ۱۹۱۹ بە پەهەریی ئەو گفتوگۆی دامەزراندنی کوردستانی کوردی پێکھاتوو لە هەر سێ پارچەکەى کوردستانی عێراق و ئێران و تورکیا کرا. ئەو پێی وایە جیگەى داخە بەریتانیای گەرە لایەنگریی ئەو پەرۆزەیهى نەکرد، ئیستەش، وە ک دەلێت، گرنگ ئەو یە کوردستانی عێراق بە لایەنگری بەریتانیا بعمینیتەو وەو ببیتە شوورایە ک لە بەردەم پێشکەوتنی رووسدا، بەلام کوردی عێراق لە لایەن عەرەبەو بە باش مامەلە ناکرێن، دەرفەتى خویندنیان بە زوبانی زگماکی خۆیان بۆ نەپەخسینراو، فەرمانبەری عەرەب دەنێرن بۆ حوکمرانیان، زۆر پێویستە کورد دەزگای پەرورەدەى تایبەتیی خۆیانمان هەبیت و فەرمانبەری کورد ولاتەکەیان بەرێو بەیات.

---

(79) لە دەقی بەلگە نامە کە دا قسەکەى شەریف پاشا بەم جۆرە داپێژراو:

((Unless Great Britain did something soon, the Russians would, indirectly, be in Kirkuk and on top of our Iraq oil supplies))- N.A., F.O., 371/45346, Eastern 1945, Iraq, File No. 3229, Iraqi Relations with Kurds, From Lord Kill earn, Cairo, No. 1577(1327/3/45), Dated 29th November, 1945, P.35.

جه نرال شەریف پاشا گویشی حەز دەکات بزانیته هەلوێستی ئێمه بەرانبەر
 پێشنیاری دامەزاندنی کوردستانیکی ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی عێراقدا چیبە .
 لە وەلامدا پێم گوت: من ناتوانم وەلامی ئەو پرسیارەیی بدەمەوه، بەلام
 ئەوەندە دەزانم ئێمه هاوپهیمانی تورکیاو عێراق و ئێرانین، بۆیه کە نابێت هیچ
 بزووتنەوهیهک هان بدەین کە لەوانە بێت بێتە هۆی لاواز بوونی ئەو
 هاوپهیمانانەمان. لێشم پرسسی ئایا گومان لەوهدا هەیه کوردستانیکی ئۆتۆنۆمی
 لەو جۆرە لە عێراقدا نابێتە ناوهندیکی پاکێشەر بۆ دروست بوونی
 بزووتنەوهیهکی لەو بابەتە لە کوردستانی ئێران و کوردستانی تورکیادا ؟
 جەنەرال شەریف پاشا لە وەلامدا گوتی: بەلێ پێی تێ دەچیت شتیکی وا روو
 بدات، گویشی ئەمە تەنها بۆ روون کردنەوه بوو، ئێمه پێوهندییمان هەر وەک
 خۆی دەمێنیت⁽⁸⁰⁾ و دواي ئەوهی ئەو وەکالەتەیی لە سەرەوه ئاماژەمان بۆی
 کرد دەگاتە دەستی دێتە سەردانم.

شەریف پاشا ماوهیهک لەگەڵ تورکە لاوهکان بوو، بەلام لەگەڵ (کۆمیتەیی
 تورکانی لاو) دا تیکچوو بۆیه کە ناچار بوو لە تورکیا هەلبێت و بچیتە فەرەنسا،
 لەوێش تورکە لاوهکان هەولیان دا تیرۆری بکەن⁽⁸¹⁾، ئەو لەوساوه بە یەکجاری لە
 فەرەنسه دەژی. شەریف پاشا خەلکی سلێمانییەو وەک بیستوومه پۆلێکی
 گەورەیی دیوه لەو کۆششەدا کە دواي جەنگی ئەم دوايیه بۆ سەرەخۆیی
 کوردستان دراوه.

شەریف پاشا هەمیشە خۆی بە دۆستی زۆر نزیکی ئێمه زانیوه، بەلام لە پۆژانی
 جەنگی (دووه‌مدا- ک. م.) چەند پاپۆرتێکی نەهینی ئاماژەیان بۆ ئەوه کردووه کە

(80) لە دەقی بەلگەنامەکەدا ئەم بەشەیی وەلامەکەیی شەریف پاشا بەم جۆرە داڕێژدراوه:

((He said that this present demarche was merely to keep "au courant", "demarche",
 us au courant))

فەرەنسینو وەک زاواو بە واتای هەر وەک خۆی، یا تا ئیمڕۆکەیش دێن. شایانی باسه سێر والتەر
 سمارت بە تاییەتی خەتی بە ژێر ئەو دوو وشەیدا هێناوه.

(81) باسی ئەوه‌مان لە سەرەتای بابەتی ژماره چواری ئەم کتێبه‌دا کردووه کە بۆ (ناودارانی کورد لە

سالی ۱۹۱۹) دا تەرخان کراوه.

پتوهندیی به ئەلهمانه‌کانه‌وه هه‌بووه⁽⁸²⁾ وهك به‌شێك له ههستی دژ به رووسی (بڕوانه ٤٢/٦/١٦٠٠، هاوپیچ). دژد روونو ناشکرایه که جه‌نه‌پاڵ شه‌ریف پاشا هه‌رگیز دژی به‌ریتانییه‌کان نه‌بووه، به‌لام وهك کوردپه‌روه‌رێك هه‌میشه ئاماده بووه شتێك بۆ به‌ره‌وپێش بردنی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی کورد بکات، له‌م باره‌یه‌وه بڕوانه نامه‌ی ژماره ٤٤/٣/١١٢١ ی ده‌زگای (نیستیخباراتی پاراستنی ئاسایشی پۆژه‌لاتی ناوه‌راست)⁽⁸³⁾ که دژدوکه‌م پۆشنایی ده‌خاته سه‌ر ژياننامه‌ی ئەم پیاوه⁽⁸⁴⁾.

ئیمزا

والته‌ر سمارت

٢٦ ی ته‌شرینی دووه‌می ساڵی ١٩٤٥))⁽⁸⁵⁾

ئەم هه‌لۆیسته‌ی شه‌ریف پاشا، که سی‌ر والته‌ر سمارت له یادداشته‌که‌یدا باسی ده‌کات، یه‌کێکه له ده‌یان هه‌لۆیستی تری هاوشانی و باوه‌ریش ناکه‌م ئەوی بیخوینێته‌وه، چ له کوردوچ له غه‌یری کورد، هه‌ست نه‌کات ئه‌و پیاوه تا چ پاده‌یه‌ک دیپلۆماسییه‌کی هاوچه‌رخ و پڕ و دلسۆز و شاره‌زایه‌کی چاکی په‌ته‌په‌تینی سیاسه‌ت

---

(82) شه‌ریف پاشا، هه‌مان کات و بۆ هه‌مان مه‌به‌ست، پتوه‌ندیی به‌ مۆسۆلینیشه‌وه کردووه و دوو نامه‌ی بۆی نارده‌وه. بڕوانه: د. فه‌هاد په‌ریال، ژنه‌پاڵ شه‌ریف پاشا (١٨٦٥-١٩٥١). یه‌که‌مین سیاسه‌تمه‌داری کورد که داوای ده‌وله‌تێکی سه‌ره‌خۆی بۆ کورد کرد، سلێمانی، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، ٢٠٠١، ل ١٢٦-١٢٩.

(83) ته‌نها کورته‌کراوه‌ی ناوی ئه‌و ده‌زگایه‌ نووسراوه (S.I.M.E.) که ئەمه ده‌قی ته‌واوی ناوه‌که‌یه‌تی ((Security Intelligence Middle East)) واتا ((نیستیخباراتی پاراستنی ئاسایشی پۆژه‌لاتی ناوه‌راست)) که ده‌زگایه‌کی سیخوپی دژد چالاکی به‌ریتانی بوو، ساڵه‌کانی جه‌نگی دووه‌می جیهان پیاوه‌کانی به‌ راست و به‌ چه‌پدا له ناوچه‌کانی پۆژه‌لاتی ناوه‌راستدا، به‌ کوردستانه‌وه، گاله‌یان ده‌هات.

(84) له ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا ده‌لێت: ((more or less white- washing him)) که بیگومان ئه‌وه ده‌گه‌پینێت که ئاماژه‌مان بۆی کردووه.

(85) N.A., F.O., 371/45346, Eastern 1945, Iraq, File No. 3229, Iraqi Relations with Kurds, From Lord Kill earn, Cairo, No. 1577(1327/3/45), Dated 29th November, 1945, PP. 34-36.

بووه، يا له وه دوودل بېت كه به قوولې بهرهمه كاني ماكيا فيللي خويندو ته وه. ناخو كام كورد سهرى نه وازش بو نو پياوه دلسوزهي ((قاچي له پارس و بيري له بهریتانیا و دلېشى له كوردستان)) بوو⁽⁸⁶⁾ دانان وینیت و هزار په حمهت بو گوړه ونه كهي له قاهره نه نیریت، تايهت دواي نه وه ي به خامه ي پيروزي خوي پوخته ي ژيانى بو كردو وینه ته مؤتودراما يه كي⁽⁸⁷⁾ دانسقه⁽⁸⁸⁾، به لي كوردیكي وا دلسوز ده بېت بگاته ناستي نه وه ي ((له پارس له ئوتلیكي دهره جه پینجی نه رهنیه ك)) بكه ویت و پاره ي ئوتیله كهي نه بېت بیدات، به لكو ((پاره ي ژه ميك خواردنی ئیواره)) یشی له باخه لدا نه بو بیئت⁽⁸⁹⁾.

شایانی باسه دهنگو باوی ئم هه ولانه ي دوايی شهریف پاشا، هستی نه وره حمان به گی بابانی بزواندووه و به و بونه یه وه شیعریکي ناوازه ي به سهردا هه لداوه⁽⁹⁰⁾.*

با لیره دا بچینه سهر باسی هه لویتستی چین و دهسته یه كي دیکه ي كوردستان كه له زور رووه وه كه ليك له شهریف پاشا و نه وه ي به درخان و جه میل پاشای دیار به كر جیاوازن، به لام ته نانهت ئه وانیش له بهر نه وه ي به دهست یه ك دوزمنه وه ده یاننا لاند زور به گرمی، هیچ نه بیت له سهره تاوه، له دهوری دروشمه كانی كۆماری مه هاباد (كوردستان) ئالان و له ناو خو یاندا كه وتبوونه پېشبركی يه كتر له بواری دهر برینی خو شه ویستیاندا به ران بهر یه كیه تی سۆقیهت.

(86) به كه ميك دهستكار بیه وه له مؤتودراما كهي وه رگراوه.

(87) له وشه ي (Drama) وه هاتوه كه مانای هونه ری شانویه.

(88) بیوانه ده قی ئه و مؤتودراما يه له: د. فه رهاد پیریا ل، سه رچاوه ي ناویرا و، ل ۱۲۴-۱۳۳.

(89) هه مان سه رچاوه، ل ۱۳۱.

(90) بیوانه: محمود أحمد محمد، به شیک له دیوانی نه وره حمان به گی بابان، به غدا، ۱۹۸۹، ل ۸۱.

(*)) شایانی باسه (عه بدولر هحیم ره حمی هه كاری) یش، له ژیز ناویشانی: (ژ بو شهریف پاشا) شیعریکي بو نووسیوه و له ژماره (۲۱) ی سالی ۱۹۱۹ ی گو قاری (ژین) له نه سته نبول بیلوی كردووه ته وه - ع. زه نكه نه))

هەلوۆستی ژمارە بەک

دەرە بەگی کورد

فایلی ژمارە ۲۳۶۹/۲۷۱ هە ۱۹۴۶ ی وەزارەتی هەندەرائی حوکمەتی بەریتانی گەلێک بەلگە نامە ی گرنگی دەریارە ی کۆماری مەهاباد (کوردستان) تێدایە کە تەنھا دەقی بەشیکی کەمی پاپۆرتی کاپتەن م.م. جاکسۆنی یاریدەری پاپۆژکاریی سیاسی هەولێری لێ وەر دەگرن کە تەرخان کراوە بۆ ئەو گفتوگۆیە ی لەگەڵ سێ سەرەک هۆزی کوردستانی ئێراندا کردوویەتی و ئەمە ی لای خوارە وەش دەقی وەرگێراوی ئەو بەشە ی پاپۆرتە کە یەتی:

((۱- دەر فەتێکی باش بوو لە نزیک سنووری عێراقی- ئێرانی، لە زینۆی شیخی^(*)، دیدەنی لەگەڵ سێ گەرە پیاوی کوردستانی ئێراندا بکەم، قەرەنی ناغای قەلارەشی سەرۆکی پێران و شیخ موسڵیحی خزمی شیخ عوبەیدوللای زینۆ، کە وێنە بەکی رەنگاوپرەنگی ئال و گۆرە کانی نازەریایجانی لێ وەدی دەهات... پاش پێشەکییەکی ئاسایی ئەم پرسیارانە م لێ کردن:

کاپتەن جاکسۆن: ناغا گوندە کەت لە ئێران کە و تۆتە کوپۆه ؟

قەرەنی ناغا: گوندە کە ی من قەلارەشە، لیم بیورە ئەو گوندە لە ئێران نییە، بەلکو لە ناو نازەریایجاندا یە .

(*) ((زینۆی شیخی: گوندیکە کە و تۆتە نێوان حاجی ئومەران و پایات، بە دوو کیلۆمەترێک لە (شازادی) یە وە دوورە، پۆلێکی بەرچاوی لە شۆرشی ئەیلوولدا هەبوو، وەکو زۆر لە گوندە کانی دیکە ی کوردستان کە لە گەڵ گوندیکە دیکە بە جووتە ناویان دیت. زۆر جار ئەمیش لە گەڵ گوندی خەلان، واتە وەکو (زینۆی و خەلان) ناوی هاتوو. لە دوای نسکۆی شۆرشی ئەیلوول و پاگواستنی خەلکی گوندە کان ئەمیش تێکرا بوو، لە دوای راپەرین جاریکی دیکە ئاوەدان کراوە تەو، لە دەقە کە دا ناوی وەکو (زینۆی شیخی) هاتوو، ئەمویست دەستکاری ناوە کە بکەم، لە بیریشم کردبوو پەرانی بۆ بکەم، ئەو بوو لە کاتی هەلە بژێری کۆمپیتەردا (ئەبووب محەمەد بابەکی) ی هاوکارمان، کە بە پەرسەن خەلکی ئەو گوندە یە، ناوہ پاستە کە ی نووسیویووە. کاتی ئاگاداری منی کردووە، سەرەتا دەستخۆشیم لیتی کرد، بەلام کە دواتر جاریکی دیکە هەلە بژێری بابەتە کە م کردووە بینیم لە سووتویی بەلگە مانە دا هاتوو بۆیە وەکو خۆیم دانارە تەو، ئەو بە چاویۆشین لەو ی لە هەندی سەرچاوی دیکەش هەر بە (زینۆ) نووسراوہ -ع.زەنگەنە)).

كاپتەن جاكسون: چۆن واى لى ھات؟ من پىم وابوو ئازەربايجان بەشىكە لە ئىران و ناوچەى باكوورى ئەو ولاتە پىك دەھىتتە.

قەرەنى ئاغا: نا، وا ديارە نەتبىستووہ ئىستاكە ئىمە حوكمەتى خۆمانمان ھەيە.
كاپتەن جاكسون: بەلى شتىك دەريارەى ئەوہ بىستووہ، وابزانم شەپكى زۆر قورسىش لەسەر ئەوہ قەوماوہ.

قەرەنى ئاغا: نەخىر وا نەبوو، سەرکەوتتىكى ئاسان بوو، لە گەلىك شوپىن ھىچ جۆرە شەپكىش نەقەوما.

كاپتەن جاكسون: كەوابى ئىوہ زۆر باش چەكدارو ئامادە بوون، ئىوہ لە كوپوہ ئەو ھەموو چەكەتان دەستكەوت، ئايا كرىوتانن؟

قەرەنى ئاغا (بە فيزىكەوہ): نەخىر، دلئىابە نەمانكړيون، بەلكو لە رووسەكانى دۆستمانەوہ بۆمان ھاتوون !.

كاپتەن جاكسون: بە راستتە؟، من وام دەزانى رووسەكان لە ھىچ كام لە رووداوہ كاندا بەشدار نەبوون، چونكە ئەوان بۆ خۆيان وايان دەگوت.

قەرەنى ئاغا: ئۆ، كوپرە بەسىيە، ئەوان لەسەر لاپەرەكانى رۆژنامەكانى تەوريزو رەزائىيەش ھەمان شتىان گوت، ئەوہ تەنھا بۆ سەر لى شىواندەن⁽⁹¹⁾، ئەوان زۆر زۆر يارىدەمان دەدەن، بە وپنە پىنج سەد تەنگو تۆ لۆرييان داوہ بە مەھابادى ئىمە، لە ھەموو شوپىنكى (كوردستانىش - ك. م.) تەنگو ئوتومبىليان دابەش كردووہ، ئەوان بۆ ئىمە گەلىك باشن.

كاپتەن جاكسون: يەكەم جار ھەرا لە كوئى قەوما؟.

قەرەنى ئاغا: ئۆ، لە مەھاباد. ئىمە يەكەم كەس بووين فەرمانبەر سەربازە فارسەكانمان لە مەھاباد وەدەر نا، دواى ئەوہ ناوچەكانى دىكەش ھەمان پىيازىان گرتە بەر.

كاپتەن جاكسون: كەواتە ئىوہ ئىستا حوكمەتى خۆتانان ھەيە، لەوانەيە بگوتريت زووترىش.

---

(91) لە دەقى بەلگەنامەكەدا وشەى (bluff) ى بەكار ھىناوہ كە بلوفى كوردى و عەرەبىي لەوہوہ ھاتووہ، لە عەرەبىدا خراوہتە قالىبى رابردوو و داھاتوو شەوہ: بَلْفَى، بَلْفَتُهُ...

محەمەد ئەمىن ئاغا: نەخىر، بەلام بەم زووانە بەخىرى دايدەم زىنن. ئىستەكە كىشە يەك لە نىو كورد و توركماندا (مەبەستى ئازەرەكانە - ك. م.) ھەيە، ئەوان دەيانە وىت حوكمەتتىكى جياواز لە تەوريز دابمە زىنن، كوردىش دەيانە وىت حوكمەتتىكى جياواز بۆ خويان لە مەھاباد دابمە زىنن.

كاپتەن جاكسون: ئەو جياوازيبەي نىوانتان چۆن چارەسەر دەكرىت؟

قەرەنى ئاغا: بەلى قازى محەمەد رەھبەرمانە، ئەو چۆتە مۇسكو بۆ وتوويز لە گەل ستالىندا، ئىمە لەو دەلتايان چ وەلامىك لە گەل خويدا دەھىننەتە، روسەكان ھەمىشە پشتى ئىمەي كورد دەگرن.

كاپتەن جاكسون: وا ديارە قازى محەمەد پياويكى گەرەيە، ئايا ئەو پياوہ نىيە كە رەھبەرى كۆمەلەيە لە مەھاباد؟

محەمەد ئەمىن ئاغا: قوربان كۆمەلە بەسەر چوو، ئىمە ھەموومان ئىستاكە ديموكراتىن ((مەبەستى ئەوہيە بلىت ھەموومان لە (حيزبى ديموكراتى كوردستان) - ك. م.))، بەلام قازى محەمەد ھەر سەرۆكمانە، ھەلبەت پياويكى يەكجار گەرەيە، ئىنگلىزى و فەرەنسى و گەلىك زمانى دى دەزانىت.

كاپتەن جاكسون: ئايا ئىوہ لە مەھاباد رۆژنامەي خۆتانتان ھەيە؟

قەرەنى ئاغا: بەلى زۆر نىيە دەستى بە دەرچوون كردووہ، روسەكان چاپخانە يەك و كاغەزىشيان داوينەت.

كاپتەن جاكسون: ئايا ئىوہ ھىچ پياويكى گەرەي ترى وەك قازىتان ھەيە؟

قەرەنى ئاغا: ئەي چۆن نىمانە، مەلا مستەفای بارزان كارى سەربازى بەرپوہ دەبات، روسەكان زۆريان خۆش دەويت، قازى محەمەد زەوى و زارىكى تۆرى لە دەرووبەرى شنۆ پى داوہ و نزيكەي تۆ ھەزار دىنارى عىراقىشى بۆ خوى و لايەنگرەكانى كۆكردۆتەوہ.

كاپتەن جاكسون: كەواتە بارزانى و پياوہكانى لە شەرەكانى ئىستەدا بەشدار بوون؟

قەرەنى ئاغا: بەلى بەشدار بوون، ئەحمەد ئاغاى مىرگە سوورو شىخ ئەحمەدى بارزان بەرپرسى بەرەي پەزائىيە بوون، مەلا مستەفای ناوچەكەي بەسەر كردۆتەوہ،

به کسر بۆ پۆژی دواتر گه‌یشته شنۆ که لێره وه نزیکه و بێ دواکه‌وتن له‌ویشه‌وه چوه
سه‌رده‌شت.

کاپته‌ن جاکسۆن: وا دیاره خه‌ریکن سه‌رده‌شتیش بخه‌نه سه‌ر ناوچه‌که‌تان.

قه‌ره‌نی ئاغا: به‌لێ نه‌ک هه‌ر سه‌رده‌شت، به‌لکو سنه‌یش!

کاپته‌ن جاکسۆن: که‌ی به‌خه‌ری ئه‌و کاره جیبه‌جی ده‌که‌ن؟

قه‌ره‌نی ئاغا: هه‌لبه‌ت ئه‌وه کارێکی پێویسته‌و زۆر ناخایینه‌یت!

کاپته‌ن جاکسۆن: ئایا له‌وێ که‌س هه‌یه کار بۆ ئێوه بکات؟

قه‌ره‌نی ئاغا: به‌لێ هه‌مانه، هه‌مه‌ په‌شید خان به‌کێکیانه.

کاپته‌ن جاکسۆن: بۆ هه‌مه‌ په‌شید خان ئیستا له‌ ئێرانه‌؟

قه‌ره‌نی ئاغا: زۆر نییه له‌ عیراق هه‌له‌هاتوه، رووسه‌کان له‌ پۆژنامه‌کانی خۆیاندا

وایان راگه‌یاندوه که به‌ریتانییه‌کان یاریده‌ی هه‌مه‌ په‌شید خانیاں داوه بۆ ئه‌وه‌ی

هه‌لبه‌ت تاوه‌کو له‌وێ (له سه‌رده‌شت- ک. م.) هه‌رایه‌ک دژی ئێرانییه‌کان بنه‌یته‌وه.

کاپته‌ن جاکسۆن: ئه‌گه‌ر ئێوه حوکمه‌تی خۆتان دامه‌زراند ئایا کادری ته‌واوتان

هه‌یه بۆ ئه‌وه‌ی ببه‌ن به‌پێوه‌؟

حه‌مه‌د ئه‌مین ئاغا: ژماره‌یه‌کی زۆر کادریان هه‌یه، به‌لام رووسه‌کانیش گه‌فتیان پێ

داوین چی پێویست به‌ت بۆ ئه‌وه یاریده‌مان بده‌ن، وێرای ئه‌وه‌ش ئیمه‌ ریگه‌مان داوه

سه‌رجه‌می کارمه‌نده فه‌رمییه‌ نازه‌رییه‌کان له‌ شوینه‌کانی خۆیان به‌مینه‌وه.

کاپته‌ن جاکسۆن: ئه‌ی ده‌ریاره‌ی پاره‌ چۆن؟، ئایا تاران ده‌ستی نه‌گرتوه به‌سه‌ر

پاره‌یه‌کی زۆرتاندا؟

قه‌ره‌نی ئاغا: راسته‌ وایه، به‌لام رووسه‌کان پێیان راگه‌یاندوین تاوه‌کو ئه‌و پۆژه‌ی

به‌ریتانی و ئه‌مه‌ریکاییه‌کان دان به‌ حوکمه‌ته‌که‌ماندا ده‌نێن ئه‌وان پاره‌مان بۆ چاپ

ده‌که‌ن.

کاپته‌ن جاکسۆن: به‌لام گریمان به‌ریتانی و ئه‌مه‌ریکاییه‌کان ئه‌وه‌یان نه‌کرد، ئه‌وسا

چۆن؟

قه‌ره‌نی ئاغا: نه‌خه‌ر دانی پێدا ده‌نێن، ئه‌ی ئه‌وه ئه‌وان نین ئه‌و هه‌موو قسانه

ده‌ریاره‌ی مافی گه‌له‌ بچوکه‌کان ده‌جوونه‌وه‌؟

كاپتەن جاكسون: ئەي ئاخۇق وەزەي تووتنى ئىمسالتان خراپ نىيە؟
 قەرەنى ئاغا: بەلى خراپە، تاران تا ئىستەكەيش دوو مليۆن رىئالى داھاتى سالى
 پارمان قەرزدارە، بەلام رووسەكان دەلئىن ئەگەر تاران بەرھەمى تووتنى ئىمسالىان
 نەبرد ئەوا ئىمە دەبىيەين و دوو مايۆن رىئالەكەي پارىشتان دەدەينى.
 كاپتەن جاكسون: وا پى دەچىت رووسەكان حوكمەتەكەتان بەپتوہ دەبەن؟
 قەرەنى ئاغا: ئاي قورىان ئەوان گەلىك خاسنو باشترىن دوستى كوردن،
 ھەرچىيەكيان لى داوا بكەين بى سى و دوو دەماندەنى!
 كاپتەن جاكسون: ئەي ئتوہ بەرانبەر ئەو چاك بەي ئەوان چىيان پى دەدەن؟
 قەرەنى ئاغا: ئەوانىش مافى دەرھىنانى نەوتى كوردستان-ك. م.)يان پى دراوہ.
 كاپتەن جاكسون: ئايا دەستيان بە كار كردوہ؟
 قەرەنى ئاغا: بەلى، ژمارەيەكى زۆر ئەندازىاريشيان لە رووسياوہ ھىتاوہ.
 كاپتەن جاكسون: ئەي ئاخۇق ھەژارانى (كورد-ك. م.) لەم ھەموو ئالو گۆراناہ
 چىيان پى دەبدرىت؟
 قەرەنى ئاغا: ئەوان زەوييەكانيان لە زەنگىنەكانى تاران وەرگرتوتەوہ، وپراي ئەوہ
 خەرىكىن قوتابخانەو نەخۆشخانەو رىگەو بان و ھىلى شەمەندەقەريان بۆ دوست
 دەكەين.
 كاپتەن جاكسون: واى بۆ دەچم دواى ئەوہى زەنگىنەكانى تاران نەماون، ئاغاىانى
 (كوردى-ك. م.) وەك بەرپىزتەن زەويى و زار دەدەنە ئەو خەلكە!
 محەمەد ئەمىن ئاغا بە گەرمى: نەخىر ئىمە كۆمۆنىست نىن، ئىمە دىمۆكراتىن!
 كاپتەن جاكسون: واى بۆ دەچم سەربەخۆبىيەكەتان زۆر تەواو نەبىت، رووسەكان
 حوكمەتەكەتان بۆ بەپتوہ دەبەن، وپراي ئەوہىش ھەرچىيەكتەن پىويستە لە
 رووسياوہ دەيانھىنن.
 قەرەنى ئاغا: بەلى، ئەوہ تا خۆمان دەگرىن، رووسەكانىش گەفتى ئەوہيان پى
 داوين.
 كاپتەن جاكسون: كەواتە ئتوہ كەوتوونەتە نىوان دوو ئاگرەوہ، چونكە رووسەكان
 بەيمانىان داوہ لە يەكى مارتەوہ ناوچەكە بەجى بەيلىن!

قهره‌نی ئاغا: ئه‌وه هه‌ر قسه‌یه، ئیمه د‌ل‌ن‌ی‌ای‌ن له‌وه‌ی ئیمه چه‌ند پ‌ت‌وی‌ست‌مان پ‌ی
ب‌ی‌ت نه‌وان ه‌ی‌ند ده‌م‌ین‌نه‌وه.

کاپته‌ن جاکسون: چ گه‌ل‌یک‌ی ت‌رتان له ناز‌ه‌ریا‌ی‌جان سه‌ند‌وه؟.

قهره‌نی ئاغا: ئاشووری و نه‌رمه‌ن.

کاپته‌ن جاکسون: ئایا نه‌رمه‌نه‌کان نیازیان نییه بچه نه‌رمینیای س‌وه‌یه‌تی تا له‌وی

ن‌ی‌شته‌ج‌ی ب‌ی‌ن؟

قهره‌نی ئاغا: ئیمه به رووسه‌کانمان گوتوه کار‌یک‌ی خ‌راپه ژماره‌ی دان‌ی‌شت‌وو‌انی
نازه‌ریا‌ی‌جان که م بک‌ری‌ته‌وه، نه‌وان‌ی‌ش ته‌عل‌ی‌مات‌یان ده‌رک‌رد‌وه که ده‌ب‌ی‌ت نه‌رمه‌نه‌کان
هه‌ر له‌و شو‌ی‌تانه‌ی خ‌و‌یان ب‌م‌ین‌نه‌وه، و‌پ‌رای نه‌وه‌ی‌ش گ‌فت‌یان داوه به‌م زووانه‌ س‌ی
ناوچه‌ی تو‌رک‌ی‌اش ب‌خ‌نه سه‌ر ناز‌ه‌ریا‌ی‌جان.

له‌م گ‌فت‌وگ‌ویه‌وه به‌ روونی د‌یاره پ‌روپاگ‌نده‌ی رووس له ناز‌ه‌ریا‌ی‌جان ته‌واو له‌گه‌ل
ب‌ی‌روبو‌چوونی عه‌شره‌تی‌یه‌کاندا ده‌گ‌ون‌ج‌ی‌ت. ب‌ی‌گ‌ومان هه‌رچی سی‌اسه‌تی ئ‌ی‌ج‌ابی و
پ‌اس‌ت‌گ‌وی به‌ری‌تان‌ی‌شه، وه‌ک نه‌و سی‌اسه‌ته‌ی له‌ ع‌ی‌راق په‌ی‌ره‌وی ده‌کات، له‌وانه نییه
له‌گه‌ل ب‌ی‌روبو‌چوونی عه‌شره‌تی‌یه‌ ساکاره‌کاندا ب‌گ‌ون‌ج‌ی‌ت، نه‌وانه‌ی هه‌رگ‌یز ب‌ی‌ر له‌ س‌به‌ی
پ‌وژ‌ی‌ ناکه‌نه‌وه، به‌لام رووسه‌کان، به‌ پ‌ی‌چه‌وانه‌وه له‌ ر‌ی‌گه‌ی ج‌ۆره گ‌فت‌ی‌کی خ‌ی‌راوه که
له‌وانه‌یه ج‌ی‌به‌ج‌ی ب‌که‌ن یا نا، تو‌ان‌ی‌وی‌انه کار‌یک‌ی ز‌ۆر ب‌که‌نه سه‌ر ناوچه کورد‌ی‌یه‌کان.
له‌ د‌وا د‌واشدا داوا ده‌که‌م به‌راو‌رد‌ی‌ک ب‌که‌ن له‌ن‌ی‌وان نه‌و ش‌ی‌وازی حه‌ماس و ئاواته‌ی
کورد‌ی ئ‌ی‌زان و نه‌و په‌ش‌ب‌ینی و ب‌ی‌ هووده‌ب‌ی‌یه‌ی با‌لی به‌سه‌ر په‌واند‌زدا ک‌ی‌شاوه
که‌واب‌زانم، ئ‌ی‌م‌پ‌ۆ یا د‌وا‌پ‌ۆژ، له‌مد‌یو سنوور (مه‌به‌ستی ناو خاکی کورد‌ستانی ع‌ی‌راقه -
ک.م.) په‌نگ ده‌داته‌وه.

ئ‌ی‌م‌زا

ج‌ی‌گ‌ری ی‌اری‌ده‌ری

پ‌او‌ی‌ژکاری سی‌اسی

کاپته‌ن ه. م. جاکسون، هه‌ول‌ی‌ن⁽⁹²⁾

---

(92) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No. 19, Tour Notes: Deputy Assistant Political Adviser, Erbil, Rowanduz- Rayat, 6-9 January, 1946, PP. 65-70.

له بهر بایه‌خی نۆدی راپۆرته‌که‌ی کاپته‌ن جاکسۆن، بالۆیزخانه‌ی به‌ریتانی له به‌غدا وینه‌یه‌کی ده‌نتریت بۆ وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانی که پۆژی چوارده‌ی شووبات به‌م نامه‌یه‌ی لای خواره‌وه‌ی بیروبوچوونی خۆی ده‌رباره‌ی ده‌رده‌بریت:

((وه‌زاره‌تی هه‌نده‌ران،

۱۴ی شووباتی ۱۹۴۶،

ژماره ۵۹ (ی ۹۲/۱۹/۹۸۸)

سێر

۱- به‌شوقیکی نۆده‌وه نامه‌ی ژماره‌سی و یه‌کی هه‌ژده‌ی کانوونی دووه‌می پێژدارتان و راپۆرته‌که‌ی کاپته‌ن ه.م. جاکسۆنی هاوپیچیشیم خوینده‌وه که ده‌رباره‌ی کوردی په‌واندزی کوردستانی عیراقن و وینه‌ی هه‌ردووکیانم نارده‌ بالۆیزخانه‌ی حوکمه‌تی خاوه‌ن شکر له واشنتۆن و مۆسکۆ.

۲- بیروبوچوونتان ده‌رباره‌ی ئه‌وه‌ی که ته‌نها به‌شیکێ پچوک له کوردستانی عیراق که‌وتۆته ژێر کاریگه‌ری پڕۆژه‌ی سه‌ریه‌خۆیی بزوتنه‌وه‌ی (دیموکراسی)⁽⁹³⁾ له رینگه‌ی سنووری ئێرانه‌وه سه‌رنج راده‌کیشیت، هه‌روه‌ها نۆر به‌گه‌رمی له‌گه‌ڵ ئه‌و بۆچوونه‌ی به‌پێژتاندام ده‌رباره‌ی پێویستی بێ ئه‌ندازه‌ی نانی هه‌نگاوێکی راسته‌وخۆ بۆ پاراستنی کورد له ئه‌نجامه‌کانی ئه‌و ناره‌زاییه‌ په‌وایه‌ی هه‌یانه. به‌نده له‌وه‌ دلنایام که پێژدارتان هه‌یج هه‌لیک له ده‌ست خۆتان ناده‌ن بۆ ئه‌وه‌ی رینگه‌ی راست نیشانی کارمه‌ندانی حوکمه‌تی عیراقی بده‌ن و تێیان بگه‌یه‌نن که وه‌زعه‌که ترسناکه‌و ته‌حه‌مولی هه‌یج جۆره‌ دواخستنیک ناکات، بۆیه‌کا پێویسته له‌سه‌ریان ده‌ستوبرد ئه‌و گفته‌ باشانه‌ی له رابردوودا داویانه‌ته کورد هه‌موویان جێبه‌جێ بکه‌ن.

له‌گه‌ڵ پێزی نۆرمدای بۆ جه‌نابی سێر

له‌ خزمه‌تکاری ئه‌لقه له‌ گویتانه‌وه

پ. ده‌بلیو. پاکسته‌ن)⁽⁹⁴⁾

---

(93) له ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا وشه‌ی دیموکراسی به‌و جۆره‌ خراوه‌ته‌ نیوان دو جوت که‌وانی پچوک‌وه.

(94) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No. 19, From Foreign office, S.W.1 14th February, 1946, No. 59 (E 988/19/93), To His Excellency Sir Hugh Stone hewer Bird, Baghdad, P.73.

سەرباری ھەموو ئەوانەى گوتمانن بەلۆیزی بەریتانی لە بەغدا راپۆرتەكەى
كاپتەن جاكسۆن بە تايبەتى دەنیریت بۆ خودى وەزیری ھەندەرانى ولاتەكەى سیر
ئیرنست بیفن و ئەمەى لای خوارەو ەیش دەقى وەرگێرانى نامەكەىەتى:

((بەلۆیزخانەى بەریتانى،

بەغدا،

۱۸ى كانوونى دووھەمى ۱۹۴۶،

ژمارە ۳۱، ۴/۴/۱۶۶،

سیر ئیرنست بیفن

۱- شەرەفمەند دەبم لەگەڵ ئەم نامەىەمدا وێنەى ئەو راپۆرتەى ھ. م.
جاكسۆنى یاریدەرى راپۆزكارى سیاسى ھێزەكانى بەریتانى لە ھەولیرتان
دەربارەى بارودۆخى پەواندز لە كوردستانى عیراق، بنیرمە خزمەتتان. پێم وایە
(دواى خویندەنەوہى راپۆرتەكە- ك. م.) لەگەڵم دەبن كە كاپتەن جاكسۆن
وێنەىكەى بەكجار باشى بۆ بارودۆخى ئەو ناوچە زۆر بزێوہى ولات كێشاوہ،
سەرنجە وردو بێ لایەنەكانى شایانى سوپاسن، گفتوگۆكانیشى لەگەڵ ناغا
كوردەكانى كوردستانى ئێران بایەخێكى زۆریان ھەىە.

۲- من بەگشتى لەگەڵ بۆچوونەكانى كاپتەن جاكسۆن دام، چ خۆم و چ
ستافەكەشم ھیچ دەرفەتێكمان لەكیس نەداوہ بۆ فشار خستە سەر حوكمەتى
عیراق دەربارەى رادەى بێ ئەندازەى پێویستى چارەسەر كردنى سكالاً پەواكانى
كورد. ئەو سكالایانەى كاپتەن جاكسۆن ئاماژەى بۆیان كردوہ ھەر ئەوانەن كە
سەرنجى منیشیان راکێشاوہ و ھیوادارم ھەموو ئەمانە ببنە ھاندەرى حوكمەتى
(عیراق- ك. م.) كە ئاوێ لە كورد بداتەوہ.

۳- راستە كورد ھێزێكى گەلیك نوێ لە ئاسۆدا وەدى دەكەن (دیارە مەبەستى
بەكەىەتى سۆفیهە- ك. م.) و ھەز دەكەن بۆ ئەمیان دەست لە خۆشەویستە
كۆنەكەیان ھەلبگرن. ئەوان ناتوانن لەوہ بگەن كە حوكمەتى خاوەن شكۆ بێ
وچان كار بۆ خزمەتى بەرزەو ەندییەكانى ئەوان دەكات بێ ئەوہى ھیچ جۆرە
پەیمانێكى ئەوتویان بداتن كە پێى جێبەجێ نەكړت. ھەلبەت بەرھەمى

سیاسه‌تیکى له و بابته کتوپر ده‌رناکه‌وێت، تایبته نه‌گەر له‌گه‌ڵ گفته دلخۆشکه‌ره‌کانى (دیموکراته‌کانى)⁽⁹⁵⁾ نازه‌ریایجان⁽⁹⁶⁾ به‌راوردی بکه‌ین، هیچ نه‌بیته بۆ نه‌وانه‌ی کاولکردنى په‌واندزیان له‌ لایه‌ن رووسه‌وه له‌ ساله‌کانى جه‌نگى یه‌که‌مدا له‌یاد نییه⁽⁹⁷⁾. باوه‌ر ناکه‌م له‌ به‌شیکى پچووکى کوردستانى عیراق به‌ولاوه، نه‌و به‌شەى سوپای عیراق پایزى پابردوو له‌گه‌ڵ مه‌لا مسته‌فای بارزاندای شه‌رى تیدا کرد، به‌و ده‌رده‌ی په‌واندن برابیت.

٤- وێنه‌ی ئەم نامه‌یه ده‌نێرم بۆ بالۆی‌زخانه‌کانى خاوه‌ن شکر له‌ نه‌نقه‌ره‌و قاهره‌و سه‌رۆکى به‌پێوه‌به‌ریته‌ی پۆژه‌لاتى ناوه‌پاستى به‌ریتانی له‌ قاهره‌. هه‌روه‌ها به‌شى سێیه‌مى ئەم نامه‌یه‌م لێره دایه‌ پاوێژکارى سیاسى سه‌ره‌کى مولحه‌قى سه‌ریازی ئەمه‌ریکا، وه‌ک زانیومه‌ نه‌ویش نارده‌ویه بۆ واشنتۆن. سێر شه‌ره‌فمه‌ند ده‌بم له‌گه‌ڵ پۆزیکى زۆرمدا خزمه‌تکارى هه‌ره‌ دلسۆزتان بم. ئیمزا))⁽⁹⁸⁾.

---

(95) وشه‌ی دیموکراته‌کان له‌ ده‌قى به‌لگه‌نامه‌که‌دا به‌و جۆره‌ خراوته‌ نیوان دوو جوت که‌وانى پچووکه‌وه.

(96) له‌ به‌لگه‌نامه‌کاندا له‌باتى ناوی کوردستان زوو زوو ناوی نازه‌ریایجان دووپات ده‌بیته‌وه، بۆیه‌کا لێره‌دا نه‌وه وه‌بیر خۆینه‌رى به‌پێز ده‌هێنینه‌وه، که‌ به‌ نیازی خراپو بۆ نانه‌وه‌ی دووبه‌ره‌کى نه‌ته‌وه‌یى و ئایینیى له‌ پۆزیکارى په‌زاشای په‌هله‌وییه‌وه، به‌شیکى به‌رفراوانى کوردستانى پۆژه‌لاتى سووننى مه‌زه‌ب، به‌ مه‌هابادیشه‌وه، له‌ رووی کارگێپیه‌وه خراوته‌ سه‌ر نازه‌ریایجانى شیعە مه‌زه‌ب، بۆیه‌کا، وه‌ک گوتمان، زۆر جارن له‌ نووسینی پۆژئاواویه‌کاندا ئاماژه‌ بۆ نه‌و ناوچانه‌ له‌ رێگه‌ی نازه‌ریایجان‌ه‌وه ده‌کریته‌ نه‌ک له‌ رێگه‌ی کوردستان‌ه‌وه.

(97) شایانى گووته‌ن دپلۆماسیه‌ پۆژئاواویه‌کان له‌م بوواره‌دا نه‌و راستیه‌ی له‌یاد ده‌که‌ن که‌ جه‌نرال باراتوڤ (General Baratov) ی سه‌رکرده‌ی هێزه‌کانى رووسیا له‌ کوردستان دایه‌ پال له‌شکری سپی (الجیش الابيض) که‌ گه‌وره‌ترین دۆزمنى شوڤشى ئۆکتۆبه‌ر و دامه‌زاندنى یه‌کیه‌تى سوڤیه‌ت و له‌شکری سوور (الجیش الاحمر) بوو بۆیه‌کا ولاته‌ سه‌رمایه‌داره‌کانى پۆژئاوا به‌ هه‌موو جۆر یاریده‌ی نه‌و له‌شکره‌یان ده‌دا.

(98) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No. 19, From British Embassy, Baghdad, 18th January, 1946, No. 31/166/4/46, To: Sir Ernest Bevin, London, P.64.

خۆشبهختانه له گه‌ڵ ئەم نامەیه‌ی ب‌الۆیزی به‌ریتانی بۆ ئیترنست بی‌ئفن، به‌شی
یه‌که‌می راپۆرت‌ه‌که‌ی کاپته‌ن جاکسونی له‌گه‌ڵدايه ، وه‌ك له‌ خواره‌وه‌ ده‌یبینین،
ته‌نانه‌ت جاکسون له‌ویدا باسی رینگه‌و بان وه‌کش وه‌وای په‌واندزیشمان بۆ
ده‌کات:

تیبینییه‌کانی گه‌شتیک

جینگری یاریده‌ری راپۆزگاری سیاسیی هه‌ولیر،

((په‌واندز- راپات،

٦-١٩ کانوونی دووه‌می ١٩٤٦.

رینگه‌و بان:

١- هه‌ولیر- باتاس- په‌واندز- ریزان- راپات- زینوی شیخی- گه‌ڵاله-
ریزانۆك- جندیان- دیانا- حه‌ریر- هه‌ولیر.

٢- وه‌زعی رینگه‌ی سه‌ره‌کیی نیوان هه‌ولیرو راپات زۆر باشه، به‌لام پێویسته‌ پردی
گه‌ڵاله- راپات بێ دواخستن چاك بکړیته‌وه، چونکه‌ په‌رینه‌وه‌ی چه‌که‌ قورسه‌کان له
هاوینی رابردوودا له‌گه‌ڵ لیشاوی بارانی نیسته‌ به‌شیک له‌ پرده‌که‌یان داته‌پاندووه، چه‌ند
شوینیکی رینگه‌که‌یش ئیتر به‌رگه‌ی چه‌کی قورس ناگریت. تاشه‌ به‌ردی گه‌وره‌یش له‌ زۆر
شوین که‌وتوونه‌ته‌ ناو گه‌لیی عه‌لی به‌گو رینگه‌ی نیوان ده‌ربه‌ند و راپات. به‌گشتی
نیشانه‌ی هیچ کاریکی چاك کردنی رینگه‌که‌ وه‌به‌رچاوا ناکه‌وێت.

که‌ش وه‌وا:

١- له‌ وای راپاته‌وه‌و نزیک حاجی ئۆمه‌ران رینگه‌وبان به‌هۆی به‌فره‌وه‌ گه‌راوه.
له‌ سه‌له‌ ئاساییه‌کاندا له‌ ده‌ربه‌ند به‌ولاوه‌ جاروبار رینگه‌ ده‌گیریت.
پله‌ی گه‌رما بۆ ئەم وه‌رزهی نیسته‌ زۆر به‌رزه، ته‌نانه‌ت له‌ به‌رزایی زینوی
شیخیش هه‌ر به‌رزه، له‌وی شه‌وو به‌ره‌به‌یان گه‌لێك سارده، به‌لام گه‌رمای پۆژ وا
له‌پیاو ده‌کات هه‌ست بکات به‌هاره‌ نه‌ك زستان، لیژمه‌ی بارانیکی زۆریش گشت
ناوچه‌که‌ی گرتۆته‌وه.

بارودۆخی سیاسی:

۱- په واندز

أ- تهنه دوو شتی دلخۆشکر له ناوچهی په واندزدا هیه- که شو هه و او
ناهنگی ئاشوورییه کان به بۆنه ی جیژنی سه ری ساله وه. به راستی، نه ک تهنه لای
خه لکی ناوچه که به لکو به لای حوکمه تی عراقیشه وه، خۆشیی که شو هه وای
ئیمسال په حمه تییه کی گه وره یه، نه وه ی تا راده یه ک له په نگدانه وه ی
قوربانیه کانی شه پی ئیسته ی که م کردۆته وه، چونکه به لایه نی که مه وه
دانیشتوانی ده شتی دیانا ده توانن له ده واردا ژیان به رنه سه ر، زۆربه ی
ئاشوورییه کانی هاودیانیش، هیچ نه بیته له بهر باران، توانیویانه ژووریک له ماله
ئاوارة بووه کانیاں چاک بکه نه وه، هه رچه نده کوردی هاودیان و ناوچه کانی دیکه ی
ده شتی دیانا هیشتا فریا نه که وتوون شتیکی نه وتۆ بکه ن بۆ نه وه ی
خانویه ره کانیاں وا لی بکه ن ده ست بده ن بۆ نه وه ی تییدا بژین. حوکمه تیش بریک
گه نمی بۆ ناروون به و مه رجه ی دوا ی دروینه ی به ره می داها توو بیگیژنه وه، به لام
که س تا وه کو ئیسته پاره ی قه ره بووی کشتوکال و ناومالی وه رنه گرتوو هه رچه نده
پاریژگاری هه ولیژ⁽⁹⁹⁾ گه تی داوه به م زووانه شتیکی له و قه ره بووه ی بریار دراوه
هه ر نه وه نده له به غداوه بگات، دابه شی بکات. ریژه ی نه خۆشیش له ناوچه که دا
له وه نزمتره که چاوه پوان ده کرا، بۆیه کا به دريژایی دوو حه فته ی پابردوو، له
گشت ناوچه ی دیانادا، چوار که س مردوون، دکتۆری په واندزیش له هیچ کامیاند

---

(99) له و سالانه دا خوالخۆشبوو سه عید قه زاز پاریژگاری لیوا ی هه ولیژ بوو.

(*) ((ناوبراو له سالی ۱۹۰۴ دا له دایک بووه، له ۱۹۴۴/۸/۱۴ دا بۆته جیگری مه سه رپی لیوا (پاریژگا) ی
هه ولیژ، له ۱۹۴۴/۹/۱۷ دا کراوه ته مه سه رپ، دیاره له و سالانه دا بزوتنه وه که ی بارزان له گه رمه یدا
بووه، حکومه تیش چه ند که سایه تییه کی کوردی له خۆی کۆکردبووه و پله و پایه ی دابوونی. بۆ زیاتر
زانبا یی له سه ر نه و پرسه بنۆره: سعید قزاز و دوره فی سیاسه العراق حتی عام ۱۹۵۹، عبدالرحمن
البیاتی، تقدیم د. کمال مظهر، ۲۰۰۱. دیاره نه مرق به لگه نامه کان سه لماندیانه که سه عید قه زاز، چ
له راپه پاندنی کاروباری ده ولته و وه زیفه که ی و چ له راستگویی بۆ کوردایه تی، پیاویکی بی غه ل و غه ش
بووه و به سه ره رزیش چۆته به ر په تی سیداره - ع. زه نگه نه)).

ياريدى پيشكەش نەكردوو، ھەر چواريشيان بە زات الرئە، يا بەھۆى نەخۆشىي گەدە (مەعیدە) ھوہ مردوون، ديارە نەخۆشيبەکانى گەدە ئەنجامى بئى كەلكىي خۆراكى خەلكەكە يە .

ب- ھۆى سەرەككىي پەشئويى گشتىي ناوچەكە لەوانە يە مەجلىسى عورفىي⁽¹⁰⁰⁾ بئيت، كە خەلكەكە بئى ئەندازە لئى وەپسن. خەلكەكە بەگشتى لەو بپوایەدان مىرى نيازى نيبە بەم زوانە ئەو حوكمى عورفىيە لابەريئت، نەك تەنھا لەبەر ئەھوى دەيەويئت بە چەپۆكى ئاسنين ناوچەكە دابىن بكات، بەلكو ھەمان كات بۆ ئەو ھيش چەند بئوانريئت ھئند ئيعادەى ئيعتبيار (بۆ تواناى دەولەت- ك. م. بكريتە ھوہ لەو گۆشە نيگايە شەوہ كە بارودۆخەكە تاوہ كو ئيستە تەواو ئاسايى نەبۆتە ھوہ... ئەو بيزاريىيەى جەماوہ ريش خەلكەكە زۆرتر ھان دەدات روو بكەنە پۆژمەلات (واتا كۆمارى مەھاباد (كوردستان) و يەكەيتى سۆڤيەت- ك. م.)).

ج- راستە ئاواتى كوردى ناوچەى پەواندز بە براكانى ئەوديو سنوورە ھوہ (واتا كوردستانى ئيران- ك. م.) بەستراوہ تەوہ، بەلام ئەوہ وا ناگە بيئنيئت ئەوان ئەو كەسەى لەنيوانياندا ھئند خوئندە وارن بئوانن پەشو سببى ناو ويئەكان بە دروستى ليك جودا بكەنە ھوہ. كەمىي راديۆو پۆژنامە ھئندەى تر ئەو ئەركەى دژوار كردووہ بۆيەكا ناتوانن لەوہ بگەن رووداوہ كانى ئازەربايجان (مەھاباد) بەرەو كوئ دەچن. ھەرچۆن بئيت سئى خالى سەرەكى لە ئارادان كە زۆرينەى خەلكى ناوچەكە بايەخيان پئى دەدەن، ئەو سئى خالەيش ئەمانەى لاي خوارە ھون:

يەكەم: يەككەك لە ئامانجەكانى خەباتى ئازەربايجان (مەھاباد) سەر بەخۆيى كوردە،

دووہم: يەككەك لە زلھيزەكانى جيھان⁽¹⁰¹⁾ بەگرمى پشتى ئەو خەباتەى گرتووہ.

---

(100) لە دەقى بەلگە نامەكەدا دەلئيت: (The Court Martial) كە مەجلىسى عورفى و ھەمان كات دادگەى سەربازيش دەگريتە ھوہ، دەبيئت مەبەستى جاكسون ئەو حوكمى عورفىيە بئيت كە بەھۆى بزوتنە ھوہ كانى بارزانى ۱۹۴۳-۱۹۴۵ ھوہ لە ناوچەكەدا راگە بيئنا.

(101) ديارە مەبەستى يەكەيتى سۆڤيەتە.

سێیه‌م: مه‌لا مسته‌فای بارزان و لایه‌نگره‌کانی، که حوکمه‌تی عیراق به یاریده‌ی هۆزه‌کانی کورد کردنیه ئه‌ودیه سنوره‌وه، ئیسته له‌پێناو ئازادیدا به‌شداریه‌کی سه‌ره‌کین له‌و خه‌باته‌دا.

له‌به‌ر ئه‌وه‌یش که ئه‌وان ده‌زانن سنوره‌کانی نێوان پارچه‌کانی کوردستان سنوره‌یه‌کی ده‌ستکردن، بۆیه‌کا له‌وه دانیان پۆژیک له پۆژان مه‌لا مسته‌فاو کوردی ئازهره‌بایجان (مه‌هاباد)⁽¹⁰²⁾ روو ده‌کته عیراق. وێپای ئه‌وه‌یش ئه‌و کوردانه‌ی له‌ودیه سنوره‌وه دین ئه‌وه ده‌گێرینه‌وه که بارزانی نه‌ک هه‌ر ئه‌وه‌ی کردوه به‌ تنه‌ا یه‌کێک له ئامانجه‌کانی، به‌لکو هه‌مان کات بۆ سزادانی ئه‌و کوردانه‌یش که سالی رابردوو خیانه‌تیان له‌ پرسای کورد کرد.

د- با ئه‌وه‌یش بلیین سالی رابردوو هۆزه‌کانی کورد یاریده‌یه‌کی زۆری حوکمه‌تی عیراقییان داو له‌وانه‌یشه ئه‌و کاره دیسانه‌وه دووپات بێته‌وه. به‌ پێی بۆچوونی من، هه‌رچۆن بێت، چه‌ند هۆیه‌ک له ئازادان که ده‌بنه‌ کۆسپ له‌به‌ر ده‌م روودانی شتیکی وادا، هی وه‌ک:

یه‌که‌م: به‌ پێی بۆچوونی من هه‌یچ گومان له‌وه‌دا نییه که زۆری هه‌ره زۆری ئه‌و سه‌ره‌ک هۆزانه‌ی یاریده‌ی حوکمه‌تیاندا خراپترین نمونه‌ی کوردن، له‌ ناو خه‌لکدا خۆشه‌ویست نینو ئه‌وه‌ی پالی پێوه ناون (بۆ یاریده‌دانی حوکمه‌تی عیراق- ک. م.) بریتی بوو: له‌ دوژمنایه‌تی شه‌خسییان و غیره کردنیان و هه‌له‌پیان بۆ ده‌سکه‌وت، هی وه‌ک شیخ ره‌شیدی لۆلان و شیخ ره‌قیبی سورچی و ئاغا‌کانی زیبار، که‌س له‌م ناوانه‌ شه‌عبیه‌تیان نییه‌و ئاغا‌یانی زیبار چونکه دل‌په‌قن هه‌رگیز له‌ ناو خه‌لکدا خۆشه‌ویست نه‌بوون، ئه‌وان سالی پارێش به‌ کرده‌وه هه‌یچ هه‌ولیکیان نه‌دا بۆ ئه‌وه‌ی وینه‌ی خۆیان لای خه‌لکی چاک بکه‌ن، ئه‌وان ئه‌مه‌ باش ده‌زانن...⁽¹⁰³⁾

---

(102) له‌و شوێنه‌دا خۆمان ناوی مه‌هابادمان خستۆته نێوان دوو که‌وانی گه‌رده‌وه.

(103) راستیه‌که‌ی حه‌زم نه‌ده‌کرد ئاماژه بۆ ناوی که‌س بکه‌م، به‌لام پیم وایه بۆ ئیمه‌زی کورد نۆد بێتیه‌سته، به‌ر له‌ هه‌رشت، که‌ک له‌ وانه‌کانی میژووی خۆیان وه‌ربگرن.

دووهم: سالی پابردوو له وهی ده کرد سه ربه خوی کورد هیشتا هیوایه کی زور دوور بیته و چالاکییه کانی حوکمه تی عراقیش دژی مهلا مسته فا وهك كوششی میری بۆ سزادانی بنه ماله یه کی سه رکیش و باوه ربه خو که هه میشه له گه ل حوکمه تدا ناکۆکن، نه نجامدار بیته، به لام نیمرۆکه بارودۆخه که به جارێک گۆر دراوه و پیگه ی هه لۆیستی مهلا مسته فا گه لیک پته وه.

سییه م: پرۆپاگه نده ی چالاکی ده زگا فه رمییه ناوچه ییه کان و سوپای عراق، له ماوه ی سالی پابردودا، دیارو وه به رچاو بوون. به ریتانیاش وهك یه کیک له زله یزه کان، له و رۆژه وه ی حوکمه تی عراق دامه زراوه، هه میشه جی پتی له باکووری نه و لاته دا قایم بووه و کوردیش به چاوی دۆست و پارێزه ر سه یریان کردوه، به لام له نیو هۆزه کانی کورده کانی هه نده راندا نیسته نه و پرۆپاگه نده یه یان دژ ده کریت که به ریتانیا هه میشه هیتزیکی گه ره بووه له پشت حوکمه تی عراق وه دژی مهلا مسته فا، بۆ نه و مه به سه ته سوپای عراق له لایه ن به ریتانیا وه پر چه ک ده کریت، فرۆکه و تۆپ و لۆری نه و سوپایه هه موویان به ریتانیا داویانته ته سوپای ناوبراو بۆ له ناو بردنی مهلا مسته فا. به لام نیستا ده وله تیکی گه وه ی وهك نه و له گۆره پانه که دا سه ری هه لداوه که نه گه ر به شیوازیکی فه رمیش نه بیته نه و به شیوازیکی تایبه تی پشتی ئاواته کانی کورد ده گریت و هه چ نه بیته هانیان ده دات.

هـ. په نگبێ نه وه ی لای په واندز بیر نه بیته، به لام ته مه ندارانی نه و شاره به بقو کینه وه هیتزی رووسیان بۆ سه ر ناوچه ی په واندز و سووتاندن و تالانی و کاولکاریه کانیا نیان له یاده که چۆن یالتیکی گه ریان دوا ی خویان جی هیشت. به لام نه و راستییه هه لۆیسته و کاره باشه کانی نیستای رووس به رانه ر کوردی نازه ربایجان (مه هاباد) ناسپیتته وه، هه رچۆن بیته یاریده ی رووس له وه باشتره که هه چ یاریده یه ک له که س وه رنه گرن. له گه ل نه وه یشدا زاراوی کۆمۆنیسته و به لشه فیک له و زاراوانه ن که پیاوانی هۆزه کان و ته مه نداران ده تۆقینن، هه رچه نده له وانه یه ته نها پتیوستیان به چه کی رووس نه وه یان له بیر به ریتته وه.

و- ئەو ھەلەھە ئەگەر وا بزانریت ھەستیکى فروانى دژ بە بەریتانییەکان (لە ناو کورددا- ک. م.) لە ئارادایە، کوردەکان لەو ھەگەن بێ بەریتانییەکان وەزعیان لە عیراقددا دژوارتر دەبیت و لەو ھەیش ھەگەن کە بەریتانییەکان گەلیک کاری چاکیان لە کوردستاندا کردوو. تا ئیمڕۆکەیش جۆرە ھیوايەك ھەیە بەو ھە بەریتانییەکان مەیلیان بۆ کورد ھەبیت، بەلام ئەو ھیوايەکی کورد ئیستە تەواو کز بوو و ھەك جاری جاران نەماو. شتیکى سەیر نییە لەناو خۆیندەوارانى کورددا بە توندی پەخنە لە بەریتانیا بگیریت چونکە کاتی خۆی زۆر باسی بەیانی ئەتلەسی و مافی نەتەو پچووکەکانی دەکردو ئیستەیش ئەوانەکی لە یاد کردوو ھەك ئەو ھە نەبووین. بەلام عەشرەتیەکان ئەو ھەیان لەیادە چۆن (کاتی خۆی- ک. م.) ئەفسەرە بەریتانییەکان گیانیان کردوو بە بەر پەواندزی ھەلئەکیئراو کاول کراوا.

ز- پۆزی بەکی کانونی دوو ھەمی سالی ۱۹۴۶ داواکردنی لەدايک بووانی سالی ۱۹۲۷ بۆ سەربازی بوو سەربازی ھۆ پەشبینیەکانی کورد دواي رووداو ھەرگەرەکانی پار کە بە جارێک چارەکی لەشکری عیراقییان لا پەش بوو... تەنانەت دەزگا کارگێرییە ناوچەییەکانیش بپەرەری تالیان دەربارەکی ئەو رووداوانە لە دلدایە. ئەو بانگەشتنەکی لەدايک بووانی سالی ۱۹۲۷ ھیندەکی دیکە قورس ھاتە بەر چاو چونکە بەدەلی پەنجا دیناریش⁽¹⁰⁴⁾ پارەیکەکی زۆرەو بە ھەمووان نادریت⁽¹⁰⁵⁾.

بێگومان ھەموو ئەمانە گەرەکی کۆماری مەھاباد (کوردستان) و پەنگدانەو ھە لە بەشەکانی دیکەکی کوردستاندا نیشان دەدەن، ئەو بابەتەکی لە گەلیک فایل و

---

(104) لە عیراق، لە پۆزگاری پاشاییدا، ئەو لاوانەکی کاتی سەربازیان دەھات و لە قوتابخانە نەبوون دەیانئوتوانی پەنجا دینار بەدەن و لەباتی دوو سال تەنھا سێ مانگ سەربازی بکەن، ئەو ھە پێیان دەگوت بەدەل کە لە (بەدلی) عەرەبییەو ھەرگێراو، ئەو یاسایەش لەبەر دوو ھۆ دانرابوو، یەكەمیان داوین کردنی داھاتیك بوو بۆ بودجەکی دەولەت کە ئەوسا زۆر لاواز بوو، دوو ھەمیشیان بۆ یاریدەدانی کورپی پارەداران بوو، تاییەت ئەوانەیان کە لایەنگری دەولەت بوون.

(105) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No. 19, From British Embassy, Baghdad, 18th January, 1946, No. 31/166/4/46, To: Sir Ernest Bevin, London, PP. 65-70.

به لگه نامه ی تردا به روونی پهنگی داوه ته وه، به راده یه ک سه رجه می به لگه نامه کانی
 فایلی ژماره ۴۵۵۰۳/۲۷۱ ی وه زاره تی هه نده رانی حوکه تی به ریتانی بۆ بابه تی
 ((خۆپیشاندان بۆ پشتگیری سه ره خۆیی کورد سالی ۱۹۴۵))⁽¹⁰⁶⁾ ته رخا ن کراون.
 له و فایله دا ده یان به لگه نامه ی بایه خدار ده رباره ی کۆماری مه هاباد
 (کوردستان) و ده نگدانه وه ی و په خشه ی رێکخواه کوردییه کان و راپۆرت و نامه ی
 کاربه ده ستانی ئینگلیز له لهنده ن و تاران و به غدا و نه نقره هه لگه راره، وێرای
 ژماره یه ک به لگه نامه به زویانی فه ره نس ی که میژوی هه موویان ده گه رپته وه
 ناوه ندی چله کانی سه ده ی رابردوو. له یه کێک له و راپۆرتانه دا، به وینه، نه م
 ژمارانه ی ده رباره ی کوردو کوردستان تیدا هاتوو:

ژماره ی کوردو پێژه یان	کۆی ژماره ی دانیشتوان	ناوچه کوردنشینه کان به کیلومه تری چارگۆشه رێژه یان	روپۆی گشتی به کیلومه تری چارگۆشه	
۴۰۰۰۰۰ (٪۲۵)	۱۶۲۰۰۰۰	۲۲۰۰۰۰ (٪۲۹)	۷۶۰۰۰۰	تورکیا
۳۵۰۰۰۰ (٪۲۳)	۱۵۰۰۰۰۰	۱۹۰۰۰۰ (٪۱۲)	۱۶۰۰۰۰۰	ئێران
۱۰۰۰۰۰ (٪۲۸) ⁽¹⁰⁸⁾	۳۵۰۰۰۰۰	۱۰۰۰۰۰ (٪۲۹)	۴۵۰۰۰۰ ⁽¹⁰⁷⁾	عیراق

له هه مان فایله دا نامه یه کی فه رمی و نه یینی کۆنسولی گشتی به ریتانی له
 ته ورێز ج. ده بلیو. وڵ (J.W. Wall) ی تیدا یه که پۆزی حه وتی مایسی سالی ۱۹۴۵
 ناردوو به بۆ سێر ریده ر بۆلادی بالۆیزی به ریتانی له تاران و نه م یه ش پۆزی شازده ی

(106) N.A., F.O., 371/45503, Demonstration in favour of Kurdish Independence.

(107) له ده فی به لگه نامه که دا ژماره که به هه له ۳۰۰ هه زار کیلومه تری چوارگۆشه نووسراوه.

(108) N.A., F.O., 371/45503, Demonstration in favour of Kurdish Independence, PP. 10, 19.

همان مانگ نارديوويه بۆ وهزارهتی ههندهرانی بهریتانی و تئیدا باسی ((ناههنگی سه‌ریه‌خۆی کورد له مه‌هاباد)) ده‌کات و ده‌لئیت ((هر بژی ستالین ئازادکەری نه‌ته‌وه پچووکه‌کان)) یه‌کێک له دروشمه سه‌ره‌کییه‌کانی ئه‌و ناههنگه بوو.

به‌پیتی هه‌مان به‌لگه‌نامه ئه‌مانه کوردی به‌شه‌کانی دیکه‌ی کوردستانیان بزواندوه، به‌ر له هه‌مووانیش شاره کورده‌کانی تورکیا، تاییه‌ت دیاریه‌که‌که، که زنجیره‌یه‌که خۆپیشانانی پشت‌گیرییان ساز کردوهو ((هێزه چه‌کداره‌کانی تورکیا ده‌سپێژیان لی کردوون و به‌پیتی هه‌واله‌کانی ۱۲۰ (به‌لێ ته‌نها سه‌دووییست- ک. م.) ناو‌داری کورد له‌سه‌ر ئه‌وه گیراون و له‌سێداره دراون))⁽¹⁰⁹⁾.

کاتی‌ک به‌لگه‌نامه‌کانی ناو ئه‌م فایله دینه سه‌ر باسی خودی مه‌هاباد، هه‌ندیک شت ده‌گێرینه‌وه که پێم وایه که سمان چاوه‌پروان نه‌بووین ئه‌و شتانه له مایسی سالی ۱۹۴۵ و ته‌نانه‌ت به‌ر له‌وه‌یش روویان دا‌بیت، وه‌ک باسی ((خۆ ئاماده کردن بۆ دامه‌زاندنی له‌شکری سه‌ریه‌خۆی کورد)) و ناوزه‌د کردنی قازی محهمه‌د بۆ پۆستی ((سه‌ره‌ک کۆماری کورد)). هه‌ر له‌ویدا به‌لگه‌نامه‌که ده‌لئیت:

((به‌لام دوو که‌س بزۆینه‌ری سه‌ره‌کی رووداوه‌کانن- خه‌لیل بلوری و عه‌زیزی فه‌یزوللا به‌گی⁽¹¹⁰⁾، ئه‌و نووانه‌ی پۆزی پازده‌ی شوبات ئازاوه‌چییانان هان دا هێرش به‌رنه سه‌ر پۆستی پۆلیسی مه‌هاباد. وه‌ک ده‌لئین: ئه‌و نووانه پیاوانی هۆزه‌کانی ده‌ورویه‌ری مه‌هاباد هان ده‌ده‌ن بده‌نه پال له‌شکری سه‌ریه‌خۆی (کوردستان- ک. م.) دژی فه‌رمان و ئاره‌زووی سه‌رۆکه‌کانی خۆیان، ئه‌وانه‌ی داویان له سه‌ره‌شکری ئێرانی له ته‌وریز کرد فریایان بکه‌وئیت، ئه‌میش یاریده‌ریکی خۆی نارده مه‌هاباد بۆ سوێراخی ئه‌و هه‌والانه، هیوادارم نوای گه‌رانه‌وه‌ی له نزیک‌تره‌وه ئاگاداری هه‌واله‌کانی مه‌هاباد بم.

موخه‌یریکمان له په‌رژانییه (که هه‌واله‌که‌ی پتیوستیی به‌به‌دواداچووندا هه‌یه) ده‌لئیت سه‌ردارانی شکاک و هه‌رکی و به‌گژاده چه‌ند کۆبوونه‌وه‌یه‌کیان له نزیک شار ساز داوه و سووین له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی هاوکاری کوردی مه‌هاباد بکه‌ن. وا دیاره په‌هه‌رانی ئه‌م هه‌لۆیسته بریتین له تاهیری کۆپی سمکزی شکاک و په‌شید به‌گی هه‌رکی و سه‌عید خان

---

(109) Ibid, From: Sir R. Bullard, Tehran, To: Foreign Office, No. 245/90/A-7/45, 16th May, 1945.

(110) گه‌لێک سوپاسی برای به‌پێژ مامۆستا هاشمی که‌ریمی ده‌که‌م که چه‌ند ناو رووداویکی ناو ئه‌م بابته‌ی بۆ روون کردومه‌ته‌وه.

به گى براى. هرچى عهه ر خانى شكاكه (ياربده رى رابردوى سمكۆ) وا دياره
خۆى دورده پەريز گرتوه.

((وا پى ده چىت جموجۆلى كوردى مهلبه ندى ره زائيه تا راده يه ك بوويته
هۆى نارەزايى توده بيه كانى گونده كانى ئەو ناوچه يه. ئەو گوندنشينانه، كه
هيجيان دژى كورده شه پخوازه كان له لايەن كۆمىته ي ناوچه يى توده وه بۆ نه كرا،
په نايان برده به ر پارتى توده خۆى. ژماره يه ك له سه ره ك هۆزه كانى كورد بۆ
ئەم كارە هانيان دان، يه كۆك له وانه زيړۆ به گى هر كى بو.

رپۆرتىكى تر كه له مه هاباده وه پيمان گه يشتوه، باسى ئەوه ده كات چۆن
سۆن حهفته له مه به ر كاتىك جىگىرى كۆنسولى سۆفیه تى له ره زائيه وه هاتۆته
مه هاباد به بۆنه ي كورده وه ي لقى ((كۆمه له ي رووناكبيرى ئيرانى-
سۆفیه تى)) يه وه له وى گاردى شه ره فى له شكى سه ره خۆى تازه دامه زراوى
كورد پيشوازيى كوردوه))⁽¹¹¹⁾.

وه ك چاوه پوان ده كرا به و شتوازه لايه نه كانى ئابوورى و تىكه لآوى ژيانى
ئابوورى پارچه كانى كوردستان و ره نگدانه وه ي ئەو فاكتره ره له سه ر هه لۆيستی
سياسى گشت لايه نه كان له ناو دوو تووى به لگه نامه نه ينييه كانى حوكمه تى
به ريتانيدا به زه قى خۆ ده نوينن. له م بوواره دا په نا ده به ينه به ر به شىكى كه مى
رپۆرتىكى وه زاره تى هه نده رانى به ريتانى كه راسته وخۆ پيوه ندى به كۆمارى
مه هاباد (كوردستان) وه هه يه.

له هه مان فايلى ژماره ۲۳۶۹/۲۷۱ هه زاره تى هه نده راندا رپۆرتىكى دوور
دریژی به شى توژی نه وه ي ئەو وه زاره ته هه لگىراوه كه له حه فده خالى سه ره كى
پىكه اتوه وه له گه رمه ي پۆژانى كۆمارى مه هاباد (كوردستان) دا نووسراوه وه سۆ
خالى كۆتايى رپۆرتكه بۆ ئەم مه سه له يه ته رخان كراون و ئەمه ي لاي
خواره وه يش ده قى وه رگىراوى ئەو سۆ خاله يه:

((۱۵- دوو خال هه ن له وانه يه وا له پرسى كوردستانى توركيا بكن
بايه خىكى زۆرى بۆ حوكمه تى سۆفیه تى هه بىت، يه كه ميان برىتييه له وه ي له و
ويلايه تانه دا، كه به ويلايه تى كوردى ده ژميردین، له وانه يه نه وت بنۆزىته وه.

---

(111) N.A., F.O., 371/45503, Demonstration in favour of Kurdish Independence, PP. 56-58.

كۆمپانىيە ستاندرىد ئۆيل⁽¹¹²⁾ لەو گەيشتووه بۆيەكا هەولئى داوه مافى دەرهيتانى ئەو نەوتەى بدريتئى.

١٦) نووهم خاليشيان بوونى كوردە لە سايليزياو كوردداغ (شاخى كورد) لەسەر سنوورى نيوان توركيواو سوورواو لە نوورى سىو پينچ ميل لە بەندەرى ئەسكەندەررونەوه، ئەوئى لەوانەيه رووسەكان بيكەنە بيانوو بۆ گەرەكردنى رووپيتوى كوردستان بە جۆرئىك ئەو بەندەرەيش بگريئەوه.

ئەم داخوازيە دەشيت شانبەشانى چاوتبيريئى ئەمەريكايەكان لە سايليزيا دابنريت، تا بەلكو بخريئە تاى بەك تەرازوووه لەگەل پڕۆژەى جۆرجيەكان لەمەر شاخى تووروس، لەوانەيشە هيچ كاميكيان سەر نەگريئ.

١٧) زەحمەتە بىر لەو بەگريئەوه كە لەوانەيه تورك هيچ جۆره سازشئىك لە بووارى ئازادى كورداندا بەكەن، تەنانەت ئەگەرچى توركيش لەو گەلانە بن بە سروشت و نەريت ئامادە بن لە ريگەى نانى هەنگاويكى ليبرالييهوه بۆ قازانجى خۇيان بيقۆزنەوه، ئينجا لەگەل ئەوئىشدا عەقل هەرگيز تەسەورى ئەوه ناكات تورك لەژئىر فشارى رووسدا هەنگاويكى وا لەگەل كورددا بنين و تەنانەت ئەگەر لەسەر كاغەزئىش ئەوئىان كرد بە كوردەوه هيچ ناكەن. ترس لەوئى بارى كەمىنەيهك بەرەو ئۆتۆتۆمى بچيئ و خودمختيارىيەكەش بەرەو سەريەخۇيى بروت ئەوه وەك تيغئىكى كوشندەيه ئاراستەى سياسەتى تورك كردنەكەيان دەكريئ، بۆيەكا بە لايانەوه باشتر واىە شەر بەكەن وەك لەوئى خۇيان بخنە گيژاويكەوه ببئيئە هۆى لەدەست دانئى بەشئىكى ئۆرى ولاتەكەيان و دانيشتووانى ئەو ولاتە.

بەشى توؤئىنەوه،
وہزارەتى هەندەران،
٩ى مايسى ١٩٤٦))⁽¹¹³⁾

---

(112) ((Standard Oil Company)) يەكئىكە لە كۆمپانىيا نەوتىيە هەرە كۆن و گەرەكانى ولاتە يەكگرتووهكانى ئەمەريكاو هەموو جىهان، سەرەتاى دامەزراندنى دەگەرپتەوه سالى ١٨٦٣، ماوئىيەكى ئۆر ٩٠-٩٥٪ نەوتى ئەمەريكاي بە دەستەوه بوو، هەر زوويش دەستى گەيشتە كانە نەوتە دەولەمەندەكانى پۆژەلاتى نزيك و ناوہراست، بە كوردستانيشەوه. بروانە:

Internet, B.S. Beth, British oil policy 1919-1939, London, 1985, PP.1-5, 41-44, 93, 103-108, 132 etc.

چەند نموونە یەکی دەگمەنتر لە بەلگەنامە نەپنەکانی

حوکمەتی بەریتانیدا دەربارەی کۆماری مەهاباد (کوردستان)

بیگومان ئەوانەی تا ئیستا لەم بابەتەدا دەربارەی کۆماری مەهاباد (کوردستان) پێشکەشمان کردوون پەڕدە لەسەر پووی گەلیک رووداوی نەزانراوی ئەو کۆمارە لا دەدەن، ئینجا لەگەڵ ئەوەیشدا ژمارە یەکی زۆر فایلی دیکە یەزارەتی هەندەرانە بەریتانی تەرخان کراون بۆ باسی مەهاباد و شتی یەكجار حەبەسینە ریشیان تێدا هەلگیراوه. فایلی ژمارە ۲۵۹۶/۱۹۵ یەکیکە لەو فایلانە کە ئەمە ی لای خوارەوه پوختە ی پێناسە کە یەتی.

ئەم فایلە ژمارە ی لاپەرەکانی لەسەر نییە، کە بۆ خۆم ژماردەن دەرچوو ۹۷ لاپەرە یە، گەلیک لە لاپەرەکانی هەردوو ک دیویان نووسراون، دوو نەخشە ی گەورە ی کوردستان و وێنە ی پوژنامە یەکی تێدا یە کە و تارێکی لەسەر کورد بلوو کردۆتە وە. میژووی بەلگەنامە ی یە کە می ناو ئەم فایلە چوار دە ی تەشرینی دوو می سالی ۱۹۴۶ و میژووی دوا بەلگەنامە ییشی سی و یەکی کانونی یە کە می هەمان سالی.

لەسەر بەرگی یە کە می فایلە کە نووسراوه ((بالیۆزخانە ی بەریتانی، ئەنقەرە، ژمارە ۱۴، ئەوپەری نەپنی، ناوی فایل: کورد و کوردستان، ئەوپەری نەپنی)). شایانی باسە لەسەر بەرگی پشته وە ی هەمان فایل جارێکی دیکە بە گەورە یی نووسراوه ((ئەوپەری نەپنی))، و اتا سی جار لەسەر هەردوو بەرگی ئەم فایلە رستە ی ((ئەوپەری نەپنی)) نووسراوه.

پاستە چەند بەلگەنامە یەکی ناو ئەم فایلە لە فایلەکانی تری هەمان وەزارەتدا هەن، وە ک بە شیک لە راپۆرتە کە ی کاپتەن جاکسون، بە لام من بۆ خۆم تا ئیستا لە وێنە ی ئەم قەلغانی (نەپنی) یە م لە هیچ فایلیکی تردا بە دی نە کردووه⁽¹¹⁴⁾.
لە گەلیک روو وە بەلگەنامەکانی ناو فایلی ژمارە (۵۲۷۰۲/۳۷۱) ی وەزارەتی هەندەرانە بەریتانیش با یە خیکی زۆریان بۆ بابەتی کۆماری مەهاباد (کوردستان)

(113) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No. 19, The Kurds of Turkey, Research Department, From Foreign office, 29th May, 1946, PP. 26-35.

(114) N.A., F.O., 371/52369, British Embassy, Angora, No.14, Top Secret, Name of File: Kurds and Kurdistan, Top Secret.

ههیه⁽¹¹⁵⁾. ژماره‌ی لاپه‌په‌کانی ناو ئەم فایله سه‌دو هه‌فتاو دوو لاپه‌په‌یه، هه‌فده‌ی کانوونی دووه‌می سالی ۱۹۴۶ میژووی به‌که‌م به‌لگه‌نامه‌ی و به‌کی کانوونی دووه‌می سالی ۱۹۴۷ میژووی دوا به‌لگه‌نامه‌که‌یه‌تی، ژماره‌یه‌ک له لاپه‌په‌کانی له هه‌ردووک دیویان نووسراوه، چه‌ند پارچه‌ی پۆژنامه‌یه‌کی تیدا هه‌لگیراوه که وتاریان ده‌رباره‌ی کورد و کۆماری مه‌هاباد (کوردستان) تیدا، هی وه‌ک وتاریکی م. فلیپس پرایس که به ناوونیشانی ((ریگه به‌ره‌و دیمه‌شق)) پۆژی بیست‌و‌شه‌شی کانوونی دووه‌می سالی ۱۹۴۶ له پۆژنامه‌ی ((مانچستر گاردیان)) دا بلاوی کردۆته‌وه⁽¹¹⁶⁾. وا دیاره ئەم فایله له لایه‌ن توێژه‌ران و که‌سانی تره‌وه زۆر به‌کارهاتووه بۆیه‌کا چ به‌رگه‌وچ لاپه‌په‌کانی به‌جاریک په‌ریشانن.

ئەم فایله پرییه له به‌لگه‌نامه‌ی بایه‌خدار ده‌رباره‌ی ناکۆکیه‌کانی نیوان قازی محه‌مه‌دو جه‌عفر پێشه‌وه‌ریی سه‌ره‌ک کۆماری ئازهریایجان⁽¹¹⁷⁾ که ده‌یویست کۆماری مه‌هاباد (کوردستان) بریتی بیت له خودموختارییه‌کی ناوچه‌یی ژێر ده‌سته‌ی ئازهریایجان، وه‌ک ئەو پاپۆرته‌ گرنگه‌ی جینگری کۆنسولی به‌ریتانی له ته‌وریز پۆژی هه‌شتی شوباتی سالی ۱۹۴۶ ئاردوویه بۆ سێر پیده‌ر بۆلارد له تاران⁽¹¹⁸⁾.

له هه‌مان فایله‌دا ئەم به‌لگه‌نامه‌ گرنگه‌ش ده‌رباره‌ی هه‌لوێستی حه‌مه‌ په‌شید خانی بانه‌ هه‌لگیراوه:

(115) N.A.,F.O., 371/52702, Eastern 1946, Persia, File No.104.

(116) Ibid, P.42., M. Philips Price, The Road to Damascus, -(Manchester Guardian), Manchester, 26th January, 1946.

(117) شایانی باسه، به‌ر له‌وه‌ی له‌شکری ئێرانی بگاته ته‌وریز، جه‌عفر پێشه‌وه‌ری و هاوه‌له‌کانی هه‌له‌هاتنه ناو‌خاکی ئازهریایجانی سۆفیه‌تییه‌وه، پاش ماوه‌یه‌ک پێشه‌وه‌ری به‌ کاره‌ساتی ئوتومبیل گیانی له‌ده‌ست دا، ده‌نگوباسنکی وا بلاو بۆوه که باقرۆفی سکرته‌ری پارتی کۆمونیستی ئازهریایجانی سۆفیه‌تی و به‌کێک له‌ کاربه‌ده‌سته هه‌ره‌ نزیکه‌کانی ستالین پیلانی وه‌رگه‌پانی ئوتومبیله‌که‌ی پێشه‌وه‌ریی دلپشتووه، هه‌مووی چه‌ند سالیکی نه‌خایاند دوا‌ی مرینی ستالین که باقرۆف بۆ خۆشی له‌سێداره‌ درا. باقرۆف گه‌لێک عه‌زتی بارزانییه‌کانیشی دا‌بوو. له‌ شه‌سته‌کانی سه‌ده‌ی راپه‌ربوودا بۆ خۆم نرێژه‌ی ئەم هه‌والانه‌م له‌ ئازهرییه‌کانی باکرو کورده‌ په‌نا‌به‌ره‌کانی وه‌ک دوکتور په‌حیمی قازی و دوکتور عه‌لی گه‌لاویز بیستووه.

(118) N.A.,F.O., 371/52702, Eastern 1946, Persia, File No.104, PP. 35-36.

((به شفره،
له تارانوه بۆ بهغدا،
سپۆر. بۆلارد،
ژماره ۳،
۳ی کانوونی دووه می ۱۹۴۶،
وینهی لێ دراوه ته وهزارهتی
ههندهران، ژماره ۱۴،
حوکمهتی هند،
دایه ره ی پۆژمه لاتی ناوه راستی
به ریتانی له قاهره .

نیشانه به بروسکی ژماره نه وهتتان. به پیتی پاگه یاندنی سه رۆکی ستافی
گشتیی سوپای ئیتران همه ره شید (خانی بانه - ک. م.) سنووری به زاندوووه⁽¹¹⁹⁾
ئیستا له مه هاباد له گه ل قازی محه مه ددا خه ریکی پیلان گێرانه.
سه رۆکی ستافی گشتیی سوپای ئیتران ئاماژه ی بۆ ئه وه کرد که ده زگا
به رپرسه کانی عیراق رایان گه یاندوووه که نه یانتوواییوه همه ره شید بگرن و که
ده رباره ی ئه وه لیتی پرسرا گوتی ئه وه به و جۆره ئاگادار کراوه.
تکا له وهزاره تی ههندهران ده که م بروسکی ژماره سێ و ژماره نۆیشم بنیین
بۆ به غداو حوکمه تی هند.

وینهی دراوه ته به غداو به پیتی ژماره چوارده ی وهزاره تی ههندهران و به لقی
دایه ره ی ته له گرافی هند بۆ گه یاندنی به حوکمه تی هند⁽¹²⁰⁾.
پیم وایه گرنگترین به لگه نامه ی ناو ئه م فایله ده رباره ی راپۆرتی ئه وه
کارمه نده ی ئیستیخباراتی به ریتانییه، که به تایبه تی له لهنده نه وه ناروویانه ته
سووریواو کوردستانی عیراق ته نها بۆ ئه وه ی له نزیکه وه ده رسی پاده ی کارتیکردنی

(119) ئه و کات همه ره شید خان دوور خرابوووه عیراق.

(120) N.A.,F.O., 371/52702, Eastern 1946, Persia, File No.104, Cypher, From Tehran to Baghdad, Sir R. Bullard, No.3, 36 January, 1946, Reported to Foreign Office, No.14, Government of India, British Middle East Office Cairo, P.3.

پروپاگاندەى سۆڤىەتى لەسەر كوردو ئەو ھەنگاوانەى پتوئىستە دەزگا بەرىتانییە پەيوەندىدارەكان بۆ بەرھەنگاربوونەوھى ئەو پروپاگاندەىە بىنئىن. شایانى باسە لە ھىچ كام لە بەلگەنامەكاندا ناوى ئەو كارمەندە نەھاتووە، كە دوور نییە نەفسەرىكى دەرهجەدار بووبیتو ((رووسیا و كورد))یشى كردۆتە ناوئىشانى راپۆرتەكەى⁽¹²¹⁾. ئەمەى لای خوارەوھ دەقى وەرگێردراوى خالە سەرھەكییەكانى راپۆرتەكەى ئەو كارمەندەىە كە بە ئىمزاو لێدوانى لیوا ماكنایەوھ پۆژى بیستو حەوتى كانوونى دووھى سالى ۱۹۴۶ نێردراوھ بۆ ئەو دەزگایانە:

((نھێنى،

ستافى گشتى دەزگای زانیارى

(ئىستخبارات - ك. م.)، سەرکردایەتى

گشتى ھێزەكانى پۆژھەلاتى

ناوھەپاست،

۲۷ى كانوونى دووھى ۱۹۴۶⁽¹²²⁾،

بە پتوھەبەرى دەزگای زانیارى (م. ئای. ۳)،

دایەرەى جەنگ،

لەندەن، س. دەبلیو. ۱.

۱- ماوھەكى زۆر نییە كارمەندىكمان ناردۆتە سووریاو باكوورى عىراق بۆ ئەوھى دراسەى وھزەى كورد بگاتو بۆ پێشكەشكردنى ھەر پێشنيارىكى پتوئىستى بە بىردا دیت بۆ بەرپەرچ دانەوھى پروپاگاندەى سۆڤىەتى⁽¹²³⁾. راپۆرتەكەى ھاوپێچى ئەم نامەىە.

۲- من نامەوئیت دەربارەى راپۆرتەكە، كە سەرۆبەرى راپۆرتىكى سیاسىیە، ھىچ بلتیم، تەنھا ئەوھ نەبیت كە لەگەڵ دێرى یەكەمیدا نیم وھك بنەمايەكى وتووێژ،

(121) Ibid, Russia and the Kurds, 10 January, 1946, P.49.

(122) لە باتى سالى ۱۹۴۶ بە ھەلە سالى ۱۹۴۷ چاپ كراوھ.

(123) دەقى ئىنگلیزییەكەى بەم جۆرەىە:

((1-An observer was recently sent into Syria and Northern Iraq to study the Kurdish situation and to make any Suggestions thought necessary to offset Russia propaganda. His report is attached)) (N.A.,F.O., 371/52702, Eastern 1946, Persia, File No.104, P.48).

هەر وهك چۆن له گهڵ ئهوهيشدا نيم كه ئيستا كاتيكي له باره بۆ جيبه جي كردنى برهگه يه كه مى ((پيشنياره كانى دهستبه كار بوون)) (مقترحات العمل).

۲- هه چۆن بيته كيشه ي كورد كاتيک بۆ ئيمه ده بيته ديارده يه كى ترسناكى گه وه كه رووسيا بير له وه بكا ته وه كه لك له دهستكه وته كانى نازه ريباجان وه برگرته بۆ كار كردنه سه ر كوردى عراق.

رووسيا بانگهيشتى ژماره يه ك له وه سه ر كرده (كوردانه ي- ك. م.) بۆ شارى باكو كردوه كه له ئيزان ده ژين، پاره وه چه كيشى داوه ته هۆزى جياواز، زنجيره يه ك پاپۆرت ئاماژه يان بۆ ئه وه كردوه كه هۆزه (كورده كانى- ك. م.) عراق به به هه شتى سۆشيه تى له نازه ريباجانى دراوسيان گه ليك به خته وه رن- ئه مه يش هه مان په نگدانه وه ي له ناو كوردى ولاته كانى ديكه ي پۆژه لاتی ناوه پاستدا ده بيته ...

ئيمزا

ليوا گ. ماكناب⁽¹²⁴⁾.

ئه وه كارمهنده له خودى پاپۆرته كه يدا گه وه ترين ريبازى به رنه گار بوونه وه ي پلانه كانى يه كيه تى سۆشيه ت له كوردستاندا له وه دا ده بينيته (دهستوبرد له عراق و توركيya و سووريا ئۆتۆتۆمى بدريته كورد) و وهك ده ليته ((نورى پاشا (دياره مه به ستى نورى سه عيده- ك. م.) ئاماده يه به يانى ئه وه ئۆتۆتۆميه بDATE كورد))، هه رچى ((سووريا شه گوئى رايه له))، به لام توركيya ده بيته ((فشارى بخريته سه رو هه ره شه ي ئه وه ي لى بكرته كه هه لۆيسته ي (ناديمو كراسيانه ي ك. م.) ده بيته هۆي ئه وه ي ناوچه كوردنشينه كان بدۆرپينته)) ئه وساكه ((ئه ويش ناچار ده بيته مل بدات))⁽¹²⁵⁾.

---

(124) Ibid, Secret, General Staff Intelligence General Headquarters Middle East Force, 27 January, 1946, Director of Military Intelligence (M. I. 3) The War Office, London S.W.1., Brigader G. Mac nab, P.48.

(125) Ibid, Russia and the Kurds, 10 January, 1946, P.49.

سەرەنجام

هه‌موو ئه‌و به‌لگه‌نامانه‌ی بۆ نووسینی بابته‌ی چه‌وته‌می ئه‌م کتێبه‌ به‌کار هێنراون وه‌کوو کانیایه‌یکن له‌ زه‌ریایه‌کی بێ سنوور، بۆیه‌کا زۆر به‌ دلنسیایه‌وه‌ دووپاتی ده‌که‌مه‌وه‌ که‌ زانکۆکانی کوردستان ده‌توانن، به‌ پشتیوانی به‌لگه‌نامه‌ نه‌ینیه‌کانی حوکمه‌تی به‌ریتانی، ژماره‌یه‌کی زۆر نامه‌ی ماجستێرو دوکتۆرای په‌سه‌ن بۆ لاپه‌ره‌ جیاوازه‌کانی میژووی کۆماری مه‌هاباد (کوردستان) ته‌رخان بکه‌ن.

لێره‌شدا ژماره‌یه‌ک به‌لگه‌نامه‌ ده‌هێنمه‌وه‌ که‌ گشتیان ئاماژه‌ بۆ سه‌وزبوونه‌وه‌ی خێزای تۆوه‌کانی کۆماری مه‌هاباد (کوردستان) له‌سه‌ر ده‌ستی پۆله‌کانی کوردستانی ئێرانی وه‌ک نه‌مران هه‌ژارو قاسملوو هێمن و زه‌بیحی و سادقی شه‌رفکه‌ندی و په‌حیمی قازی و عه‌لی گه‌لاویژ و غه‌فوری هه‌مزهبی و ئه‌وانی تر ده‌که‌ن. به‌لگه‌نامه‌کانی ناو فایلی ژماره‌ (١١٤٨٠٩/٣٧١)ی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانی بۆ چالاکییه‌کانی ((حیزی دیمۆکراتی کوردستان))ی ئێران و تایبه‌ت ((کوردستان))ی ئۆرگانی ئه‌و حیزبه‌ ته‌رخان کراون.

به‌لگه‌نامه‌ی یه‌که‌می ناو ئه‌م فایله‌ تیشکی ته‌واو ده‌خاته‌ سه‌رگشت لایه‌نه‌کانی ئه‌م بابته‌. به‌لگه‌نامه‌ی ئاماژه‌ بۆکراو بالۆیزی به‌ریتانی له‌ تاران پۆزی هه‌ژده‌ی کانونی دووه‌می ساڵی ١٩٥٥ ناردوویه‌ بۆ دوگالد ل.ستیوارت له‌ به‌شی پۆژه‌لاتی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانی له‌ له‌ندن، به‌لگه‌نامه‌که‌ دوو لاپه‌ره‌ و پینچ خالی سه‌ره‌کییه‌ که‌ ئه‌مه‌ی لای خواره‌وه‌ ده‌قی وه‌رگێردراوه‌که‌یه‌تی:

((نه‌ینی،

ژماره‌ ٥٥/١/١٠١٩،

بالۆیزخانه‌ی به‌ریتانی، تاران،

١٨ی کانونی دووه‌می ١٩٥٥،

بۆ: دوگالد ل.ستیوارت،

به‌شی پۆژه‌لات،

وه‌زاره‌تی هه‌نده‌ران،

لهندهن، س. ده بلیو ۱.

خۆشه ویستم دوگالد

۱- تکایه ناماژه بدهنه نامهی دینس پرایت (Denis Wright) بۆ فرای (Fry) که ژماره‌که‌ی ۱۸۲ ای. پ ۱۰۱، ۵۴/۲ و پۆژی حهوتی ئابی سالی پابردوو ده‌بارهی کوردستان نووسراوه. ماوه‌یه‌کی کورت له‌مه‌وبهر لیتره هاوه‌لم⁽¹²⁶⁾ له بالۆیزخانه‌ی ولاته یه‌کگرتووهرکانی ئەمهریکا چهند وینه‌یه‌کی له وه‌رگێپدرانی ناوه‌رۆکی پۆژنامه‌ی (کوردستان)ی دامج که تۆرگانی ئەو پارتیه‌یه که پیتی ده‌لێن (حیزبی دیموکراتی کوردستان). بالۆیزخانه‌ی ولاته یه‌کگرتووهرکانی ئەمهریکا، له رێگه‌ی کۆنسولخانه‌که‌ی ته‌وریزیانه‌وه پاش ده‌رچوونیان به ماوه‌یه‌کی کورت، وینه‌ی پۆژنامه‌کانیان ده‌ستکه‌وتیبوو. ئەو پۆژنامه‌یه بۆ یه‌که‌م جار سالی ۱۹۴۶ په‌خش بووه، له‌وساوه پچپ مانگی جارێک ده‌رده‌چیت.

۲- (کوردستان) له‌سه‌ر لاپه‌ره‌ی گه‌وره و به‌ کوردی و نه‌هینی چاپ و دابه‌ش ده‌کریت. ئەمهریکاییه‌کان به‌وه‌یان زانیوه که ئەو پۆژنامه‌یه له مه‌هابادو سه‌قز بلاو ده‌کریته‌وه، وا پێ ده‌چیت ده‌شگاته باکووری ئەو ناوچانه، به‌لام ئەوان نازانن تیرازی هه‌ر ژماره‌یه‌کی چهنده‌و تا چ پاده‌یه‌ک کاریگه‌ره.

۳- ژماره‌کانی زووی (کوردستان-ک. م.) تا پاده‌یه‌کی زۆر په‌یڤه‌وی پێیانێ کۆمۆنیزمیان ده‌کرد، باسی کوردستانیشیان، وه‌ک ناوچه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆی هاوشانی ئێران و ئازهریایجان ده‌کرد. دواژماره‌ی، که بالۆیزخانه‌ی ولاته یه‌کگرتووهرکان ده‌ستی که‌وتوو، ئەیلوولی سالی ۱۹۵۴ چاپ کراوه‌و گه‌لێک ئاشکراتر باسی سه‌ربه‌خۆی کوردستانیکێ (نازاد له‌ چه‌وساندنه‌وه‌ی ئێران و تورکیا و عێراق) ده‌کات و یادی (کۆماری دیموکراسی) کوردی سالی ۱۹۴۶ و قوربانییه‌کانی ده‌کاته‌وه‌و که‌متر ناماژه بۆ هاریکاری له‌گه‌ڵ هاوێی ئازهری و فارسه‌کاندا ده‌کات، به‌لام هه‌لبه‌ت خێرو بێره‌کانی یه‌کیه‌تی سوڤیه‌ت له‌ یاد ناکات. وا دیاره

(126) له ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا ده‌لێت: ((My opposite number in the United Embassy here...))

سه‌ره‌تای ئەو رسته‌یه، وانا my opposite number مانای (ژماره‌که‌ی به‌رانبه‌رم)ه، ئەوه‌یش زاراویکه بۆ واتای (ئوه‌ی له‌و لا کاره‌که‌ی وه‌ک کاره‌که‌ی خۆم وایه له‌م لا) به‌کار ده‌مینریت.

ئەمەریكایىھەكان نۆرد بايەخيان بەم وەرچەرخانە داوہ، بەلام پەنگبى ھۆى سەرھكىى ئەوہ لەوہوہ ھاتبىت كە ئەو ژمارەيەى (كوردستان - ك. م.) يادى دامەزاندنى (حيزبى ديمۆكراتى كوردستان) لە سالى ۱۹۴۶دا⁽¹²⁷⁾ دەكاتوہ. ھىچ گومان لەوہدا نىيە كە دەرچوونى ئەم ژمارەيەى (كوردستان) چەپۆكىكە ئاراستەى ئەو دەستەيە دەكرىت كە دوو مانگىك لەمەوبەر خۆيان ناو ناوہ ((چاكسازىكەرانى پارتى تودە)) دژى جىابوونەوہ خوازان و ناردبوويان بۆ پۆژنامەكانى تاران.

۴- ھەمان كات ھاوكارە ئەمەرىكايىھەكەم پىنى راگەياندم كە ئەوان بەلگەى ناپراستەوخۆيان لايە دەريارەى ئەوہى ژمارەيەكى كەم لە نوینەرانى مەلا مستەفای بارزان (بەروانە نامەى ژمارە ۱۰۱۱۵/۱۲/۵۴ى بالۆيزخانەى بەرىتانى لە بەغدا كە پۆژى يەكى حوزەيرانى سالى ۱۹۵۴ دەريارەى ئەو بابەتە ناردوويە بۆ مۆسكۆ) دەورو بەرى سى چوار مانگ لەمەوبەر لە بەكەتى سۆڤىيەتوہ ھاتوونەتە ئىران و ماوہيەك لە ناوچە كوردەوارىيەكانى باكورى ئىران ماونەتەوہو پىئوہنديان بە سەرەك ھۆزەكانەوہ كردووەو ئىنجا چوونەتە عىراق. ئىمە بۆ خۆمان لە تاران ھىچمان دەريارەى ئەمە نەبىستووە، بەلام ھىچ شتىك لە ئارادا نىيە بۆ ئەوہى وا بە بىردا بىت كە بارودۆخى ناوچە كوردەوارىيەكان ئارام نەبىت لەكاتى ئەو رووداوہى لە نامەكەى سەرەوہى دىنيس رايتدا (Denis Wright) باسى كراوہ.

۵- وىنەى ئەم نامەيە دەنيرم بۆ بالۆيزخانەكانمان لە ھەريەك لە ئەنقەرەو بەغداو مۆسكۆ نوینەرايەتى خاوەن شكۆ لە نىقۆسيا⁽¹²⁸⁾.

پاش ماوہيەك دوگالد ئەم وەلامە دەنيرىت بۆ ج. ت. فېرنلىتى (J.T. Fearnley)

لە تاران:

((لە وەزارەتى ھەندەرانەوہ،

س. دەبلىو ۱،

۱۶ى مارتى ۱۹۵۵،

---

(127) بە ھەلە لە بەلگەنامەكەدا لەباتى ۱۹۴۶ سالى ۱۹۵۴ چاپ كراوہ.

(128) N.A., F.O., 371/114809, Confidential, No. 1019/1/55, British Embassy, Tehran, January 18, 1955, To: Dugald L. Stewart, Eastern Department, London.

كوردستان

ايرگاني حزبي ديهو كراتي كوردستان

ژماره اي، پ. ۱/۱۰۶،

نهيني.

گهليک سوپاسي نامهي ژماره ۵۵/۱/۱۰۱۹ ي پۇڭي ههژدهي مارتان دهربارهي
پۇڭنامهي (كوردستان) دهكه م.

بهشي توڭينه وهو راگه ياندي (وهزارهتي ههندهران - ك. م.) ههز دهكات
وينه ي نهو ته رجه مانه ي (ناوه رۆكي پۇڭنامهي كوردستان - ك. م.) ببينيت نه گه ر
ليتان زيادن، وڭراي هه ر ته رجه مه يه كي وهك نه وه له دوا پۇڭدا.

ئيمزا

دوگالد ل. ستيوارت⁽¹²⁹⁾.

له م بوواره دا ((بهشي توڭينه وه)) ي وهزارهتي ههندهراني بهريتاني دهگاته نهو
بپوايه ي پڭويستيان به وه هه يه فايلىكي سه ربه خو بو پۇڭنامه كورديهه كان ته رخان
بكه ن وهك له م نامه يه ي ئيكلتسي كارمه ندي نهو به شه وه به رووني دهرده كه ويت:

---

(129) Ibid, Foreign Office, S.W.I, March 16, 1955, No. EP 1016/1, Confidential,
To: J.T. Fearnley, Esq. Tehran.

((مۆزەکانی کورد))

نوێترین پۆژنامە دەربارەی کورد بۆ بەشی تووژینەوه نارد، تکایە هەر پۆژنامەیەکتان لایە لەمەپ کوردی تورکیا و سووریا و عیراق و ئێران بۆمیانی بنێرن بۆ پێکەوه نانی فایلێکی تەواو بۆ هەر بابەتێک و بۆ هەر سالیێک.

ئیمزا

ئی. ئیکلیس

بەشی تووژینەوه

- ١ی کانوونی دووهمی ١٩٥٦

وینە ی بۆ:

بەشی باشوور،

بەشی سەوز،

بەشی پۆژەلات و سووریا و لوپنان))⁽¹³⁰⁾.

دوا بەلگەنامەی ناو ئەم فایلە دەربارەی پۆژنامەی ((کوردستان)) وەلامنامەیەکی بالۆیزخانەی بەریتانییە لە تاران کە پۆژی دووی مایسی سالی ١٩٥٥ ناردوویە بۆ بەشی پۆژەلاتی وەزارەتی هەندەران لە لێندەن و ئەمەیش دەقی وەرگێردراوە کە یەتی:

((بالۆیزخانەی بەریتانی،

٢ی مایسی ١٩٥٥،

ژمارە ٥٥/٣/١٠١٩،

نهیێتی.

دوگالیدی خۆشەویست.

١- نامەی ژمارە ئی. پ/ ١ی شازدەیی مارتان دەربارەی پۆژنامەی (کوردستان)⁽¹³¹⁾، و هاوپیچ لەگەڵ ئەم نامەیەدا دوو وینەیی وەرگێردراوی

---

(130) Ibid, Kurdish Tribes, E. Eccles, Research Department, January 10, 1956, Southern Division, Green Division, Eastern and Levant Division.

ته‌اوتان بۆ دەنئیرم که می هه‌موو ئه‌و ژمارانه‌ی پۆژنامه‌که‌ن و لئیره‌گه‌یشتوونه‌ته‌ ده‌ست با‌لۆی‌زخانه‌ی ولاته‌یه‌ک‌گرتووه‌کان. وه‌رگه‌ی‌ترانه‌که‌ له‌ هه‌ندیک‌ شو‌یندا زۆر ته‌واو نییه‌، چونکه‌ ئه‌وانه‌ی لامان کار ده‌که‌ن سه‌ره‌تا له‌ کوردیی‌ه‌وه‌ کردوویان‌ن به‌ فارسی و ئینجا له‌ فارسییه‌وه‌ کراونه‌ته‌ ئینگلیزی.

۲- کونسولخانه‌ی ولاته‌یه‌ک‌گرتووه‌کانی ئه‌مه‌ریکا له‌ ته‌وریز له‌ دوا‌ی ئه‌و ژماره‌یه‌ی (کوردستانه‌وه‌- ک. م.)، که پۆژی شازده‌ی ئه‌یلوولی ۱۹۵۴ ده‌رچووه‌، ژماره‌ی دیکه‌ی پێ‌ نه‌گه‌یشتووه‌. به‌ هه‌ر حال ئه‌مه‌ وا ناگه‌یه‌نئیت په‌خشی پۆژنامه‌که‌ دوا‌ی ئه‌و ژماره‌یه‌ وه‌ستای. هه‌رچۆن بئیت وا پێ‌ ناچئیت ئه‌و هه‌یرشه‌ی ده‌زگا ئێرانییه‌کان، ده‌رووبه‌ری مانگیک‌ له‌مه‌وبه‌ر کردیانه‌ سه‌ر چاپخانه‌که‌ی حیزبی توده‌ له‌ ته‌وریز بئیته‌ هۆی ده‌رنه‌چوونی (ئه‌و جۆره‌- ک. م.) پۆژنامه‌نه‌. به‌پێ‌ی قسه‌ی هاوکاره‌ ئه‌مه‌ریکاییه‌کانم ده‌زگا (ئه‌منیی‌ه‌کان- ک. م.) له‌ کاتی هه‌یرشه‌که‌ی‌اندا پلئیتی ناوی پۆژنامه‌ی (کوردستان)یان دۆزیوه‌ته‌وه‌، له‌وانه‌یه‌ له‌و کاته‌دا چاپی پۆژنامه‌که‌ ته‌واو بووئیت. بێ‌ گومان ئه‌و جۆره‌ چالاکیه‌ نه‌ئینیانه‌ زۆر ئاسانه‌تره‌ له‌ ته‌وریز بکری‌ن وه‌ک‌ له‌ خودی کوردستان که‌ شاره‌کانی له‌و بچووکترن.

ئیمزا

ج.ن. فیرنلئیی⁽¹³²⁾.

دوا به‌دوا‌ی ئه‌م نامه‌یه‌، وه‌رگه‌ی‌تردراوی ئینگلیزی ناوه‌رۆکی ئه‌م ژمارانه‌ی پۆژنامه‌ی ((کوردستان)) به‌م جۆره‌ هه‌لگه‌ی‌راون:

أ- ژماره‌ی پۆژی یه‌ک شه‌ممه‌ی پازده‌ی ئۆردیبه‌هه‌شتی سالی ۱۳۳۳ (واتا مایسی سالی ۱۹۵۴) که‌ بریتیی‌ه‌ له‌ چوار لاپه‌ره‌و نیوی زۆر گه‌وره‌و ئه‌مه‌ی لای خواره‌وه‌یش ناو‌نیشانه‌کانی ناوه‌رۆکی ئه‌و ژماره‌یه‌ن:

---

(131) شایانی گووتنه‌ له‌ هه‌ر شو‌ینئیکی به‌لگه‌نامه‌کانی ناو ئه‌م فایله‌دا ناوی پۆژنامه‌ی ((کوردستان))

هاتووه‌ خه‌تیک‌، به‌ مه‌به‌ستی سه‌رنج پاک‌یشان به‌ژێر ناوه‌که‌دا هه‌ی‌راوه‌.

(132) N.A., F.O., 371/114809, Confidential, No. 1019/1/55, British Embassy, Tehran, May 2, 1955, No. 1019/3/55, Confidential From: J.T. Fearnley, To: Dugald L. Stewart, Esq., Eastern Department, Foreign Office, London.

- ۱- سەرۆتار (ل ۱-۲).
- ۲- گەلانی ئىران ھەمىشە لەپىناو جىيەجىيە کردنى مافی خۆمالي کردنى نەوتدا دەجەنگن (ل ۲-۳).
- ۳- برايتىي ھەمىشەيى نيوان گەلانی كوردستان و ئازەربايجان پۆژ لەدوای پۆژ توندوتۆلتەر و ئاگادارتەر دەبیت (ل ۳-۴).
- ۴- ھەر شەكاوھ بىت پۆژى يەكى ئايار- پۆژى فيستيقالى جيهان (ل ۴-۵).
- ب- ژماره دووی خوولی دووم^(*)، پۆژى يەك شەممەي تۆزدەي خوردادی سالی ۱۳۳۳ (واتا حوزەيرانی سالی ۱۹۵۴) كە بریتىيە لە سىن لاپەپەو نیوی زۆرگەرەو ئەمانەيش ناوونيشانەکانی ناوهرۆکی ئەو ژمارەيەن:
- ۱- وتاری ((لە رىگەي دەنگ دانی پروا (سيفه) بە حوکمەتەكەي زاميدی مەجلیس سروشتی راستەقینەي خۆي نیشان دەدات)) (ل ۱).

(*) ((بەچاوپۆشین لەو پۆژنامەي (كوردستان)ەي كە بەيەك لاپەپەو وەكو بەشيك لەپۆژنامەي (ئازەربايجان)ی تۆرگانی (فیرقەي ديموکراتی ئازەربايجان)ە لەباکۆي پایتەختی ئازەربايجانی سۆفیهتی جاران بلاوکراوھتەو، كە د.کەمال خۆيشی لە ۲۲۲ی کتیبی (تنگەيشتنی راستی)یەكەيدا باسی دەکات، ئەوئەندەي ئاگادارم، دەبىن پۆژنامەي (كوردستان)، لەدوای پووختانی (جەمھوریەتی كوردستان) و وەستانی پۆژنامەكەيان، ئەو بەيەكەم جارە، وەكو خوولی دووم، جارێکی ديکە لەسالی ۱۹۵۴دا دەست بەبلاوکردنەوھي دەکرتەو، ئەو بەلگەنامەيەي سەرەوھش زیاتر ئەو بۆچوونە دەسەلمىن. لەم بارەيەوھش، لەگەڵ ھاوکارم پەفیع سالی، لەبابەتیکماندا بەناوونيشانی (بابەري پۆژنامەنووسیی كوردی) لەژمارە (۱۱-۱۲)ی گوشاری (پۆژنامەفانی) لەسالی ۲۰۰۳دا نووسىمانە: (نووسەرائی ئەم پۆژنامەيە: غەنی بلوریان، سەدیقى ئەنجیری، عەزیزی یوسفی، عەبدولپەحمان قاسملوو بوون، چاپخانە: فیرقەي حیزبی ديموکراتی ئازەربايجان، شوینی دەرچوون: تەرۆژ، ژمارەکانی: ژمارە (۱) لە ۱۳۳۳/۲/۲۵، مەتاوی (۲۵ی ئاوریلی ۱۹۵۴)دا دەرچووه، ژمارەي (۴)ی لە ۱۳۳۳/۳/۱۶ (۶ی ژوئەي ۱۹۵۴)دا دەرچووه، ژمارە (۵)ی پۆلیس دەستی بەسەردا گرتووه). ھەر لەویدا نووسىمانە: (پیشتر جگە لەژمارە ۲۵۷ی پۆژنامەي (كوردستان)ی تۆرگانی حیزبی ديموکراتی كوردستان، كە لەسالی ۱۹۹۸دا بلاوکراوھتەو. ھیچ سەرچاوەو كەسێکی ديکە باسی ئەم پۆژنامەيەي نەکردیوھ، پیشم وایە ئەم زانیاریانەي لەبابەتەكەي ئێمەدا ھاتوھ لەگەڵ ناوهرۆکی ناو ئەو بەلگەنامەيە تیکدەكەنەوھ - ع. زەنگەنە)).

۲- بۆ پېشەوۈ لە پېتئاو وەدى ھېتئاى ئاواتەكانى گەلى ئىتراندا (۲ل).

۳- لاپەرە سىتى وەرگىپدرانى ئەم ژمارەيە تەرخان كراوۈ بۆ بابەتتىكى بايەخدار دەربارەي سىياسەتى شۆفېنىيى فەرمانپەرەوايانى ئىتران دژى نەتەوۈى كورد بەم ناوئىشانەوۈ ((لەناو بردنى نەتەوۈەيەك)) كە بەم جۆرە دەست پى دەكات. ((ئىمپىريالى و فاشى و دەرەبەگانى حوكمەتى كۆنەپەرست ھەول دەدەن نىشانى بدەن كورد نەتەوۈەيەكى ژيارىي نىيەو چىيان پى بگرېت دەيەكەن بۆ پىشەكېش كردنى ھىواو رووناكىي نەژادى كوردو بەو جۆرە دەيانەوئىت دابو نەرىتمان كوئىرەكەنەوۈ)) (۳ل).

۴- يادى سەرکەوتن بەسەر فاشىزىمدا. لەم وتارەيدا پۆژنامەي ((كوردستان)) بە گەرمى يادى نۆى مایسى سالى ۱۹۴۵ دەكاتەوۈ كە (پۆژى سەرکەوتنى لەشكرى سۆفېتېيە بەسەر فاشىزىمدا⁽¹³³⁾ و كە بوو ھۆى رزگار كردنى گشت گەلانى جىهان لەدەست زولم و نۆرى فاشىستى) (۴ل).

ج- دواى ئەوۈ لە سى لاپەرەو نىوى نۆر گەورەدا وەرگىپدراوى ئىنگلىزى ئەو ژمارەيەي پۆژنامەي ((كوردستان)) ھەلگىراوۈ كە پۆژى شازدەي ئەيلوولى سالى ۱۹۵۴ دەرچووۈو سەرجمەي بۆ يادى نۆيەم سالى پۆژى بىست و پىنجى شەھرىوۈرى سالى ۱۳۲۴، واتا شازدەي ئەيلوولى سالى ۱۹۴۵ كراوۈ كە لەو پۆژەدا ((حىزبى دېمۇكراتى كوردستان))ى ئىتران دامەزىنراوۈ. سەرجمەي سى لاپەرەي يەكەمى ئەو ژمارەيە بۆ سەروتارى ((كوردستان)) بە بۆنەي ئەو يادەوۈ تەرخان كراوۈ بە وردى باسى خەباتى پەرەوای نەتەوۈى كوردو دامەزىراندن و كەوتنى (كۆمارى مەھاباد-كوردستان) و لەسىدارە دانى قازى محەمەدو سەيفى قازى و

---

(133) پۆژى نۆى مایسى سالى ۱۹۴۵ سوپاى سوورى سۆفېتې تونىي بەرلىنى بايتەختى ئەلەمانىيەي ھىتلەرى بگرېتو ئەو پۆژە كرايە جەژنى سەرکەوتن بەسەر فاشىزىمداو سەرجمەي چەپرەوانى جىهان ھەموو سال يادىان دەكرەوۈ. شايانى باسە پىشېركىتېەكى گەلېك توند لەنئوان ھىزە چەكدارەكانى يەكەمى سۆفېت و ولاتە يەكگرتوۈەكانى ئەمەرىكادا ھەبوو بۆ داگر كردنى شارى بەرلىن، ھەرچەندە كەوتنى ئەلەمانىيا كۆتايى تەواوۈتېي بە جەنگى جىھانىي دووۈم نەھىتئا.

سەدرى قازى و نوشوستىيەكانى كورد دەكات و بەلئىنى كۆل نەدان و تۆلە
سەندنەو دەدات (ل ۱-۳).

هەرچى لاپەرەى چوارى ئەو ژمارەيەى پۆژنامەى ((كوردستان)) تەرخان
كراوه بۆ ئەم سى بابەتە:

۱- داواى باربوو كردنى (حيزبى ديمۆكراتى كوردستان) چونكە حيزب لە
يارىدەى نىشتمانبەرەران بەولاهە هېچ شك نابات، بۆيەكا داوا لە دلسۆزان دەكات
هەر يەكەيان داهاى پۆژئىكيان بۆ حيزب تەرخان بەكن.

۲- سرودى ((ئەى پەقىب هەر ماوه قەومى كورد زمان)) كە بە سرودى
نەتەوئەيى كورد وەسفى دەكات، دەببیت ((كوردستان)) لەو ژمارەيەيدا هەموو
بەيتەكانى هۆنراوه ناوازهكەى دلدارى بلأو كردببیتەو، بەلام لە وەرگىردراوهكەى
بالويزخانەى ولاتە يەكگرتووهكانى ئەمەريكادا تەنھا چوار درپىرى يەكەمى كراوهتە
ئىنگلىزى.

۳- لەو لاپەرەيدا لەژىر ناونيشانى ((هەوالەكان)) دا ((كوردستان)) باسى
تەخشان و پەخشانى ((هەتپوهكەى پەزا خان)) دەكات، كە ديارە مەبەستى
محەمەد پەزا شا، لەویدا ((كوردستان)) دەلئت شا كە هاوتە مەهاباد تەنھا لە
شەوئىكدا ببست و سى هەزار تومانى خەرج كردووه و ئەو بۆتە وێردى سەر زمانى
پۆژنامە كۆنەپەرستەكانى ئىران⁽¹³⁴⁾.

---

(134) N.A., F.O., 371/114809, Confidential, No. 1019/1/55, British Embassy,
Tehran, May 2, 1955, From: J.T. Fearnley, To: Dugald L. Stewart, Esquire., Eastern
Department, Foreign Office, London.

داستانه‌که‌ی محهمه‌دی مه‌ولود

حه‌ز ده‌که‌م کۆتایی ئه‌م بابته به کورته باسیکی یه‌کێک له پۆله هه‌ره دلسۆزو ساکاره‌کانی مه‌هاباد به‌یتم که ناوی محهمه‌دی مه‌ولوده، له سالی ۱۹۶۱وه دوکتۆره نه‌سرین فه‌خری و دوکتۆر عیزه‌ددین مسته‌فا په‌سوڵ و من له نزیکه‌وه ئه‌و زاته‌مان ناسیو به دڵ خۆشمان ویستو پێژیکێ تایبه‌تیمان لێی ده‌نا. خوالیخۆشبوو محهمه‌دی مه‌ولود پیره‌کوردیکێ ساکارو په‌شیدو به جه‌وه‌رو لای خه‌لک خۆشه‌ویستو پێژدار بووه، هه‌ر زوو هه‌ستی کوردایه‌تی په‌سه‌ن پالی پتوه ناوه بیه‌ته پێشمه‌رگه‌یه‌کی دلسۆزی کۆماری مه‌هاباد (کوردستان) و نزیک خودی قازی محهمه‌د. ئاوا بوونی خۆری ئه‌و کۆماره و له‌سێداره‌دانی پێشه‌واو هاوه‌له‌کانی و کرداره چه‌په‌له‌کانی دوژمن ناخی ده‌روونی خاوینی ده‌هه‌ژینن،

حه‌مه‌ی مه‌ولودی: له‌ساله‌کانی دوایی ژیاویدا. یه‌کێک بوو له‌که‌سایه‌تییه ناو‌داره‌کانی کۆماری کوردستان، سالی ۱۹۷۹ له‌ته‌مه‌نی (۸۰) ساڵیدا له (باکو) کوچی دوایی کردووه. کچه‌که‌ی له‌سه‌ره‌سیه‌تی باوکی هاتۆته‌وه مه‌هاباد و مشتێ له‌خاکه‌که‌ی بردووه بۆ (باکو) و به‌سه‌ر گلکۆی ئه‌و کۆپه‌رییه‌ی دا‌کردووه.

((سه‌رچاوه: ژماره ۵۹ی گۆفاری (مه‌هابادی) ۲۰۰۶)).

خوی له گه ل خویدا بریار دهدات توله یه ک بسینیت، بیری ساکاری نم نه خشه یه ی بۆ داده ریژیت- نه مه لایه ی بهر له سیداره دانی ته لقینی قازی محمه دی داوه خۆل و دۆی به سه ردا بکات و به سواری که ریگ چهند بۆی بلویت هیند شاربه ده ری بکات⁽¹³⁵⁾، نه نجام محمه دی مه ولود په نا ده باته بهر ولاتی سۆشیت و له شاری باکوی پایته ختی نازه ربایجان تا کوچی دواپی له کوتایی حه فتاکانی سه ده ی پابردودا به قه دره وه ده ژیا^(*).

(135) شایانی باسه محمه دی مه ولود بۆ خوی زۆر ده گه من توخنی نه و باسه ده که وت، به لام گه لیک جار دوکتور په حیمی قازی و دوکتور علی گه لاویژو کاک عه بدوللای برای دوکتور مورادو ژماره یه ک نازه ری وک دوکتور پۆنیتدی نه م باسه یان بۆ گپراومه ته وه، هه روه ها به بۆنه ی سال یادی مه هاباده وه بوخته یم له وتاریکدا نووسی که پیم وایه له رۆژنامه ی (گوردستان) دا بلآو کرایه وه، بهر بۆنه یه وه برای به ریز ماموستا عه بدوللای حه سن زاده ناگاداری کردم که نه و مه لایه ناری مه لا سدیق بووه و پیاویکی خراب نه بووه، پیتی وابوو به و کاره ی نه رکیکی نایینی به جی ده گه به نیت، برای به ریز ماموستا هاشمی که ریمیش له م رۆژانه دا له لهنده نه مه ی دووپات کرده وه و به پیتی گپراوه ی دیموکرا ته کانی نه و دیو سافاک، به زۆر هه په شه ی کوشتن، گه لیک له پیاوه نایینی کانی مه هابادو ده وریه ریان ناچار کردوه قسه ی ناشیرین دژی کوماری مه هاباد (گوردستان) و پیشه واکه ن و ته نها مه لایه ک زاتی کردوه بهر په رچیان بداته وه و له سه ر نه وه شه هیدیان کردوه.

(*) ((وه کو ده بینن هه ر بابه تیک په یوه ندی به ناوه رۆکی به لگه نامه کانی به ریبتانییه وه هه بوویت د. که مال باسیان ده کات و هه ندیک پوونکرده وه شیان له باره وه ده نووسیتته وه، به لام نه م بابه ته ی "محمه دی مه ولود" له دروو نزیکه وه هچ په یوه ندیبه کی به و به لگه نامه وه نییه که چی وای لیره دا جپی کراوه ته وه له رینگه یه وه کوتایی به م بابه ته هینراوه، من پیموایه نا نه وه شیان یه ک له و شیوازانه یه که د. که مال له رینگه یه وه میژوی لای، ته نانه ت خه لکی ناسایی خۆشه ویست کردوه. به لام دلنیام له پال نه و مه به سه ده دا. که مال ده یه وی خۆینه ران شاره زای هه ندی چه مکی (میژوو) مان بکات که نه ده بوایه له سه ر لاپه ره کان بنووسرابانه وه. من نه وه نده ی سه ردینم و سه رده به م و بیر له پابردوی خۆمان و نه و عه قلیه ته ی ده سه بریز (سیاسییه کان) ی میلیه ته که ی خۆمان، له باره ی نه وه ی په یوه ندی به شکستی پاپه رین و شۆر شه کانیانه وه هه یه ده که مه وه، نه وه نده ی دیکه غه م دامده گرئی، ته نانه ت هه ندی جارن وره م داده به زئی، نازانم بۆ که لیبیان ده قه ومی چهند پاساویکی بی بنه ما بۆ تیکشکانه که یان دیننه وه، نه وه تا "مه لای خه تی" به رامبه ر تیکشکانی جوولانه وه که ی پاشای کۆره قیت کراوه ته وه، "نیزدین شیر" پاساوی پووخانی نه ماره تی (بۆتان) ه، شکانی شیخ محمودی حه فیدیش "مشیری حه مه ی سلیمان" ی بۆ قوت کراوه ته وه و ناوه ناوه (گۆره شان) ده کریتته وه. باش بوو چهند سالیک له مه و بهر د. که مال خوی بابه ته که ی ("مشیری حه مه ی سلیمان" ی وروژاند و داوی لیبورنی

له گیانی کرد. هه ندیک هه بوون بۆچوونه که ی دوکتوریان پێ قبول نه کرابوو، به لام تاوه کو نه مۆکەش نه یان توانیوه، جگه له یادداشته کانی ره فیهق حیلمی، یه که به لگه ی له سه ر بیننه وه، دیاره بۆچوونه کانی نه ویشیان له یادداشته وه رگرتوه که به ماوه ی پتر له (۲۵) سالن دواتر نووسراوه ته وه، نه وهش ناکاته به لگه ی بنه بر. "ئیزدین شیر" یش له ناوه راستی سه ده ی تۆزده هه مدا خۆی شوپشی دژی ده ولته ی عوسمانی کردوه، ته نانه ت حاجی قادری کۆبی له شیرنکیدا به (شێن ی) داناهه. "د. جه بار قادر" یش بابه تیکی له سه ر نووسیوه و پیمان ده لیت: نه و کاته ی "به درخان پاشا" دژی ده ولته ی عوسمانی راپه رپوه، نه و زاته و خانه واده که ی هه موویان لای "به درخان پاشا" له زیندان بوون. جگه له و پاساوی هینانه وه ی بۆچوونه که ی "حاجی قادر"، هه روه ما یه که مین پۆژنامه ی کوردی (کوردستان) یش که باس له "به درخان" و بنه ماله ی به درخانیاان ده کات، به تاقه وشه یه کیش چیه نزیك نه و بابه ته نه که وتوه ته وه، نه و بابه تشیان ته نیا نه و بۆچوونه ی له باره وه له به رده سه ته که "د. بله ج شیرکۆ" له کتێبه که ی (القضية الكردية) دا باسی کردوه، دیاره تاوه کو نیتسا کیشه ی نه میش به کلا نه بۆته وه له نیتوان سه ن که سان: "جه لاده ت به درخان و سووره یا به درخان و محمه د عه لی عه ونی" کامیان نووسه ری نه و کتێبه ن و به لگه یه کی راست و دروست له به رده سه تدا نییه هی کامیان بووه.

چه ند سالنیکیش له مه و به ره له ژماره (۱۲) ی گۆفاری (هه زار مێرد) دا کاته ی هاوکارم "سه دیق صالح" بابه تیکی له باره ی "سه عید ته نه ر" بلۆکرید بۆه تیایدا ئاماژه یه کی وای دابوو گوايه سه رۆکی هه ریمی کوردستان به ناوی نه و زاته کرابیته وه که ناوه نه سلێبه که ی "مه سه عود" بوو، له و بابه ته مدا که به ناو نیشانی (کاریمای کورد هه لا سه ته فای بارزانی) نووسیومه، به ته ما بوم نه و بابه ته ی هاوکارم، له گه ل چه ند بابه تی تۆژه رانی دیکه بۆ ده سه ت خستنی زانیاری له سه ر نه و پرسانه نه وسا چوومه لای د. که مال له به غدا، دیار بوو بۆچوونه که ی ئی وه رنه گرتم، به لکو ئامۆژگاری کردم راست و دروستی سه ربورده که له "مه سه عود بارزانی" خۆی بپرسم، نه وه بوو له رینگای "فه یسه ل ده باغ" وه نامه یه کم بۆ جه نابی نووسی، نه وه نده ی نه برد وه لام بۆ هاته وه که جه نابی، له ناوی باپه ره گه وره ی خۆی زیاتر به ناوی هیه ک سه نکه وه نه کراوه، دیاره سه رچه له ی نه و زاته خۆی هه موو گومان و بۆچوونه کانی دیکه وه لا ده نی. هه ر له و بابه ته ی (کاریمای کورد...) دا باسی دادگاییکردنی پیشه وای کوردستان "قازی محمه د" و هاوه لانی وه سه یه تنامه که یان کراوه، چونکه له سالی ۲۰۰۰ دا که گۆفاری (خه باتی قوتابیان) ده قی وه سه یه تنامه یه کی بلۆکرید وه گوايه نه وه هی پیشه وای قازی محمه د بووه و له شه وه نه رشیفی سوپای ئێران چنگ خراوه، زوو به زوو من، به باوه رینکی زۆر پته وه وه، نه و بۆچوونه ی ناو وتاره که ی (خه باتی قوتابیان) م ره ت کرد وه، به تاییبه تی که ده قی وه سه یه تنامه یه کم لاپوو، که به ئیمزای سه ید محمه دی سه مه دی له ژماره (۲۴ - ۲۵) ی گۆفاری (مامۆستای کورد) بلۆکرید وه که فه رهاد شا که لی له سوید ده ری ده کرد.

به داخه وه نه وه نده ی پێته چوو که ناوه رۆکی هه مان وتار هینرایه سه ر پینووسی لاتینی و له گه ل هه مان وتاردا له دوو تویی کتێبیکدا هه زاران دانه ی ئی چاپ کرا، دیاره نه و کتێبه بلۆکریه وه، به ره وادی سه د سه له بارزانی ده چووین، منیش ده مێک بوو خۆم ئاماده ده کرد و به دوای هه ر به لگه نامه یه کدا ده گه پام

که له سەر ئه و زاته نووسرابن، دیاره دواى بینینی به لگه نامه بلاوکراوه که ی (مامۆستای کورد) به هیچ شتیه یه ک پیم قبول نه ده کراو پروام نه ده کرد، جه نابی قازی له سهرمه رگدا وه سیه تی ناوه ها بئ مانای کردین و شالویش بیاته سهر میلیه تیکی دیکه، بۆیه ئه و نه ده ی بۆم بلوایا و بۆم بچووبایه سهر به دواى به لگه و رای پسیۆر و سیاسیه کان ده گه پام، به بیرمه کاتی خۆی له نووسینگه ی هه ولتیری (هیژیسی دیموکراتی کوردستان) له سهر ئه و پرسه قسم له گه ل "عه بدوللا حه سه ن زاده" هه روه ها "که مالی که ریمی" ش کردبوو، که له سهر وه د. که مال له په راویزه که ی خۆیدا شاهیده که ی یه که میان و چه ند که سئیک دیکه ی له زاریانه وه له سهر "مه لا سدیق سدی" گه راوه ته وه.

هه روه ها پیموانیه ی د. که مال مه زهر ئه و پۆزه ی کۆتایی ناداری (۲۰۰۱) ی له بیر چووبن، که مه لا جه میلی پۆزه یانی تیدا تیرۆر کرا. ئه وه بوو پاش نیوه پۆکه ی له سهر ئه و پووداوه جه رگ بره ته له فۆنم بۆ جه نابی کردو ویستم هه واله که ی پئ بلیم تا ئه ویش لای خۆیه وه دۆست و ناسیاوانی به غدای لی ناگادار بکات، ئه وه بوو لای ئیواره ش سهر دانی جه نابیم کرد. دیار بوو کورده کانی به غدا له سهر ئه و پووداوه شله ژابوون، بۆیه شه هلا خانیش ریی دانه گرت له گه ل خوشکی د. که مال بچه لای دوکتۆر، که پئیشتر مه وعیدیان بۆ دانابوو، بۆیه هه موو لایه ک حه زیان ده کرد تا گه رانه وه ی ئه وان من له گه ل مامۆستا بمیتمه وه، پیموایه ئه و ماوه ی (۶) سه عاته ی له وئ ماومه ته وه زپینترن کاتمه له زیاندا که هه ر هه موویم له گه ل به رتیزیدا به قسه کردن له سهر میژووی هاوچه رخ و نوئ به سهر بریدیست، هه ر ئه وسابوو خۆزگی ئه وه م ده برد ته سچیلێکمان لایه وه و ئه وه موو گفتوگۆیه مان تۆماریکردابا، یه ک له و پرسانه ی میژوومان که ئه وسا باسمان کردبوو ده قی ئه وه وه سیه تنامه ی (مامۆستای کورد) و وه سیه تنامه ساخته که ی "م. م. بۆکانی" ی (خه باتی قوتابیان) بوو. هه ر له ویدا باسی ئه و "مه لا سدیق" هه شمان کردبوو، به داخه وه ئه وسا سه ره داوه کان هیشتا ئالۆز بیوون، به لام من هه ر وازم له کردنه ویان نه هینا. ئه وه بوو له سالی ۲۰۰۷ دا، که دلنیا بووم نۆریه ی ناوه رۆکی ئه و کتیبه به ناوونیشانی (سه رۆک کۆماری کوردستان له به رده م دادگای ئێراندا) بلاوکراوه ته وه وه کو هه لبه ستراره، ئه و "م. م. بۆکانی" یه ش که ده ستنوسه فارسیه که ی له گه ل خۆی هینابوو کوردستان، ته نیا بۆ ئامانج و مه به ستی خۆی و چه ند ده سته که وتیکی ماددی ئه و وه سیه تنامه ی هه لبه ستوو. دواى ئه وه ی که هاوکارمان "موسا ئه حمه د" یه ش، که ئه و کاته ی (خه باتی قوتابیان) بابه ته که ی بلاوکردۆته وه ئه و سه رنوسه ی بووه، هه موو بۆچونه کانی سه له اندم. ئه وه بوو بابه تیکم به ناوونیشانی (دلوه ریکردن و وه سیه تنامه که ی پئیشه وا قازی محه مه د...) به ئیمزای (کوردیکی یه که رهنگ) وه کو (دیاری ژماره) (۱۰) ی (پۆژنامه نووس) له سالی ۲۰۰۷ دا له و گۆژاره که دا بلاوکرده وه، وا لیره دا له ته ک هه موو ئه و پوونکردنه واندا ئه و وینانه ی "مه لا سدیق سدی" و "محه مه دی مه ولود" و فۆتۆی وه سیه تنامه که ی پئیشه وا قازیش وه کو دیاریه که ی دانسه ق ده خمه نئو ئه م کتیبه. جارێکی دیکه ش ده یلیمه وه هه قه ئیمه له جیاتی قسه و شیعری درۆی هه لبه ستراره له سهر سه رکرده و رپه ره کانمان، به دواى به لگه نامه ی راست و دروست دا بگه رپین، پووداوه کانی ژانیایشیان به تال و شیرینییه وه، وه کو خۆی بنوسینه وه -ع. زه نگه نه)).

وهسیتنامه‌ی پیشه‌وا قازی محمده

ناماده‌کردنی: سه‌بید محمده‌ی سه‌مده‌ی

سالی ۱۹۹۵ جلونۆیه‌مین سالرۆژی دامه‌زران و پرووخانی کۆماری کوردستان له مه‌هاباده و جلوه‌هسته‌مین سالرۆژی شه‌هیدبوونی پیشه‌وای خۆشه‌ویست و گه‌ره‌ی کورد قازی محمده. له ماوه‌ی هه‌موو ئه‌م سالانه‌ی رابوردوودا زۆر کتیب و لیکۆلینه‌وه و وتار له‌باره‌ی نه‌زموونی کۆماری کوردستان و ژیان و شه‌هیدبوونی پیشه‌واوه‌ نووسراوه. له زۆربه‌ی سه‌رچاومه‌کانیشدا باسی وه‌سیتنامه [یا وه‌سیتنامه‌کان]ی قازی کراوه. به‌لام هه‌تا ئیستا تیکستی راسته‌قینه‌ی ئه‌و وه‌سیتنامه‌یه له هیچ کۆتیه‌ک بلاونه‌کراوه‌ته‌وه.

ئیستا بۆ یه‌که‌م جار وه‌سیتنامه‌که‌ی پیشه‌وا له مامۆستای کورددا بلۆدمکریته‌وه. سوپاس بۆ باری هیژا مامۆستا سه‌بید محمده‌ی سه‌مده‌ی و ئه‌و به‌رێزانه‌ی که بۆ ناماده‌کردنی ئه‌م به‌لگه‌ کرنه‌ی میژووی تازه‌ی کوردستان هه‌ولیان داوه.

خوێندنه‌وه و لیکۆلینه‌وه‌ی ئه‌م به‌لگه‌نامه‌یه زۆر شت سه‌بارته‌ کۆماری کوردستان، هه‌لومه‌رجی شه‌هیدبوونی پیشه‌واکانی کۆمار و ته‌نانه‌ت باری ده‌روونی پیشه‌وا قازی محمده‌ ده‌خاته‌ روو. هیوادارین بلۆبوونه‌مه‌که‌ی بیه‌ته‌ هۆی زیاتر ناسین و ناساندنی ئه‌و قۆناخه‌ی میژووی کورد و قوولکرینه‌وه‌ی باس و لیکۆلینه‌مه‌کانی بیومه‌نیدار به‌ نه‌زموونی کۆماری کوردستانه‌وه، به‌تایبه‌ت که ده‌زانی سالی داها‌توو؛ ۱۹۹۶، یادی په‌نجایه‌مین ساله‌ی دامه‌زران و پرووخانی کۆماری کوردستانه‌.

مامۆستای کورد

این صورت در تمام مدارس از سال ۱۳۲۵ گنجانده شود و به ترتیب زیر باشد

<p>۱- <u>تاریخ و محل تولد</u> <u>محل تولد</u> <u>تاریخ تولد</u></p>	<p>۲- <u>تحصیل در مدارس</u> <u>نام مدرسه</u> <u>سال ورود</u> <u>سال فارغ التحصیل</u></p>	<p>۳- <u>تحصیل در دانشگاه</u> <u>نام دانشگاه</u> <u>سال ورود</u> <u>سال فارغ التحصیل</u></p>
<p>۴- <u>تحصیل در مدارس عالی</u> <u>نام مدرسه</u> <u>سال ورود</u> <u>سال فارغ التحصیل</u></p>	<p>۵- <u>تحصیل در مدارس عالی</u> <u>نام مدرسه</u> <u>سال ورود</u> <u>سال فارغ التحصیل</u></p>	<p>۶- <u>تحصیل در مدارس عالی</u> <u>نام مدرسه</u> <u>سال ورود</u> <u>سال فارغ التحصیل</u></p>
<p>۷- <u>تحصیل در مدارس عالی</u> <u>نام مدرسه</u> <u>سال ورود</u> <u>سال فارغ التحصیل</u></p>	<p>۸- <u>تحصیل در مدارس عالی</u> <u>نام مدرسه</u> <u>سال ورود</u> <u>سال فارغ التحصیل</u></p>	<p>۹- <u>تحصیل در مدارس عالی</u> <u>نام مدرسه</u> <u>سال ورود</u> <u>سال فارغ التحصیل</u></p>

هندی سرنج و روونکردنوه:

- ۱- نم سندهی لیره دا بلاوده کړیته وه به شیکه له وهسیتنامهی پیشهوا قازی محمده. که به خمتی مهلا صدیق صدقی له شوی ۱۰-۱-۱۳۲۶ی هه تاویدا. نیو ساعتیک پیش شهید بونی قازی نووسراومه وه و له ژیره وه نیمزای مهلا صدیق و قازی محمدهی پیومه. قازی همیشه نیمزای ختی به محمد قاضی نووسیوه. ماموستا مهلا سدیقی سدقی رڅانیه کی زږد به ریزی مهابادی بووه و له رابوردویدا پیشوئیز و دهرسیژی مزکومتی هه باساغای مهاباد بووه. له شوی له دار درانی قازیدا بز وسیت کردنی قازی و پارانی. نویان هیناوه تا وسیته کیمان یادداشت بکا. نسلی نم وهسیتنامه په له لای دۆکتور عبداللّٰه نبریشمی به. دۆکتور نبریشمی پیاوونکی هه لکه ونووی مهاباده. زاوای قازی محمده و نیستا له تاران دهری. کاک سعیدی هوماپون که خوشگهزای قازیه. بز روونکردنوه و شیکردنوهی چند جیکه په کی نو و به لگنامهی بارمه تیان دام. زږد سوپاس بز کهرمی و پیاومتی هردوو لایان.
- ۲- [گندمی که در تثبیت است]، تثبیت (تسبیت) ناوی جیکه په که و عمباری دهغل و دان بووه.
- ۳- معینی: محمده نه مینی موعینی: وزیری کیشور له کابینهی کوماری مهابادا.
- ۴- [سید سلام نیدام هشت هزار تومان]، سعید سلامی حوسه مینی. نریاب (خاوهن)ی دتی سوزی بووه.

۵- باباشنخ: جهنابی حاجی باباشنخ:

- سهرۆکومیزیانی حوکومتی مهاباد.
- ۶- له دوو جیکه دا ناوی سهروان شریف هاتوه. نم سهروان شریفه نهفسریک بووه له یادگانی مهاباد که نو سردهمه له لایین حوکومته وه و مگ وکیل (پاریزهر)ی به زږد دانراو (تسخیری) بز پیشهوا قازی دیاری کراوه. پیاوونکی به ریز و راستگژ بووه. پاشتر خاتو مریمی کاکاغازادهی خه لکی مهاباد بوو به هاوسری. زږبهی پروداوهکان له باره قازیه وه و کاروباری به دادگادانی نوری بز خه لکی مهاباد کتیرا بووه و ناشکرا کردبوو.
  - ۷- [عیالم مادر بچه ها ... و ملا عبدالله]. مهبست مهلا عبداللّٰه موده رپسیه.
  - ۸- [اگر ان پانزده هزار تومان بالا اخذ شد به هریک از سعید همایون و میرزا رحیم ... و به محمد فیروزه خانم]، سعیدی هوماپونی که سایه تیه کی به ریز و خوشه ویستی مهاباده (له بنه مالهی فهیزولابه گیبه) و خوشگزای پیشهوا قازی محمده. میرزا رحیم. میرزا رحیمی جه وانمردی قازیه. محمدهی فهیزوزه خانم کارمندی نیدارهی دوخانیات (کارکتیری توتن)ی مهاباد بووه. نارژمنگی لینهاتو بووه و پورزای قازی بووه.
  - ۹- میرزا رحمت: خودالتی خوشبوو میرزا رحمتی شافعی. به کتیک بوو له که سایه تیه ناودار و دپارمکانی مهاباد.
  - ۱۰- ناغلیان: ناوی دتیه که له دهوروبه ی مهاباد.

این وصیتنامه، قاضی در دهم فروردین ۱۳۲۶ بحضور اینجانب محمد صدیق صدقی گفته‌اند.

چون سروان شریف زحمت ... در حدود سیصد تومانی به او بدهند.

یک پارچه یا دو پارچه قالی یا قالیچه سید رحیم پسر سید جامی با اسبابهای منند، بدهید بخودش و او هم پولی به من مفروض است، اگر داد خوب و اگر نداد مختار است.

اگر از پانزده هزار تومان بالا اخذ شد به هر یک از سعید همایون و میرزا رحیم که خدمت کرده‌اند یک هزار تومان و به محمد فیروزه خانم هم پانصد تومان بدهید.

کندمی که در تثبیت بوده‌است و مال من است اگر دادند بگیری.

خواهر خودم هستند غیر از اغلیان که به اسم خودم ثبت شده، در همه، ترکه پدرم حق دارند، ایشان را راضی نمانید.

ماشین فوردد ۴۶ هم مال شخص خودم است.

عیالم مادر بچه‌ها وصی باشد اطفالها سرپرستی بکند و ملا عبدالله ناظر باشد.

موقعی که مرا بازداشت کردند پنجهزار و دویمست تومان در جیبم بوده، از من گرفتند و یکمصد و پنجاه و سه تومان هم یک فقره و ده هزار تومان هم سروان شریف به نام حق الوکاله از عیالم من گرفته آن را هم پس بگیری.

مطیعه هم خودم خریده‌ام مال من است

مام عزیز قرنی اقا کاری که بر سرش آمده به خیالش به تحریک من بوده‌است اگرچه بی خبرم، اما کاری نکنید که مرا آزاد نماید.

معینی سه هزار تومان چیزی زیاد یا کم به من مفروض است و او هم چیزی داده‌است و ساعت که به عنوان هدیه برای من آورده داخل دفتر شرکت کرده و من با شرکت طرف نبوده‌ام.

میرزا رحمت یا دیگری هرچند از کشتن نجاتش دادم اگر از من چیزی در دل داشته باشد از اسم کند.

سید سلام نمیدانم هشت هزار تومان یا چیزی کمتر طلب بر سرم دارد، هرچه خودش گفت به او بدهید.

نوکرها که این مدت خدمت کرده‌اند زحمت با من کشیده‌اند، نیکی به ایشان کرده و ایشان را راضی نمانید.

تلفون را برده‌اند تعقیب نمانید.

بعد از ... چند هزار تومان برایم اسقاط و تهلیل نمانید.

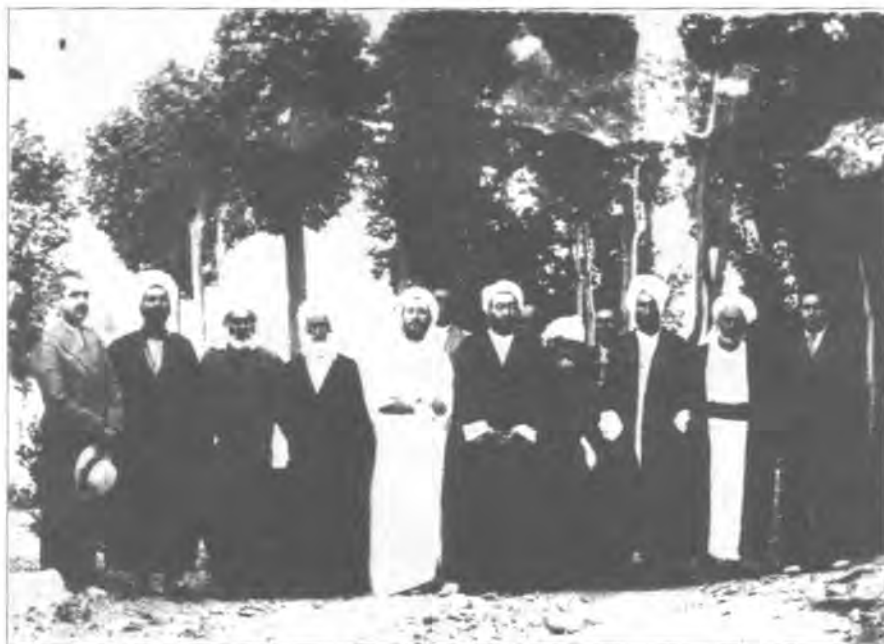
اتومبیلی که از بابا شیخ گرفته‌اند انهم مال شخصی خویش است.

شب ۱۰-۱-۱۳۲۶

امضاء ملا صدیق صدقی و قاضی محمد

چهار جیب که بشخص خودم ... و در اختیار من بوده آنها هم مال شخص خودم میباشند.

مه‌آباد - مزگه‌وتی شاده‌رویش - ۱۳۱۵/۱۶ ی مه‌تاوی.

له‌راسته‌وه: ۱- روحانی (ره‌یسی سه‌بت و نه‌حوال)، ۲- مه‌لا حوس‌تین مه‌جدی، ۳- مه‌لا
 عه‌بدوللا موده‌پرسی، ۴- میرزا وه‌هاب قازی (کوپ‌ی قازی مون‌عیم)، ۵- قازی مون‌عیم، ۶-
 شه‌مسولوا‌عیزین، ۷- قازی مح‌مه‌د، ۸- مه‌لا سه‌دیق سد‌قی (نه‌و مه‌لایه‌ی دواتر ته‌لقینی
 پیشه‌وا قازی و هاوه‌لانی داوه)، ۹- مه‌لا نه‌حمه‌دی ماوه‌رانی، ۱۰- مه‌لا مح‌مه‌دی لاهیجانی،
 ۱۱- سه‌دری قازی.

((دیاری: حاجی مح‌مه‌د مه‌لانی، ژماره ۶۱ ی گۆفاری (مه‌آباد) ی نیسانی ۲۰۰۶)).

ئوۋە ئەر كىتەپىە كە ۋەسىيە تىنامە ھەلبەستىرلۈە كەى

پېشەۋا (قازى محەمەدى) تىندا بلۆكرىۋەتەۋە

((ھاۋكارمان (مامۇستا ئەحمەد) كە كاتى خۇقى سەرنووسەرى گۇفارى (خەباتى قوتايان) بىۋە بەنۋادلچوۋىنىكى لەسەر بۇچوۋنەكانى ئىمە لەسەر ۋەسىيە تىنامە كەى پېشەۋا ھەبىۋە ۋە بەنامە بەك بۇى نارىۋىن، ئىمەش دەقى نامە كەيمان لە ل(۲۲۶-۲۲۸)ى كىتەپى (بىستىكى خاكى كوردستان بەھەموۋ ئونىا ناگۇرۋەۋە) بلۆكرىۋەتەۋە - ع.زەنگەنە))

بابه تی هه شتم

پرسی کورد له نیوان بهرداشی عه بدولکه ریم قاسم و به عسدا، چون
له به لگه نامه نهینییه کانی حوکه تی به ریتانیا دا پهنگی داوه ته وه...؟!

پيشه‌كى

باوهر ناكهم كهس گومان له بايه‌خى زۆرى ئەم بابەتە بكات، هۆ بزۆينه جياوازه‌كانى سه‌رجه‌مى رووداوه‌كانى پيويستيان به ليكدانه‌وه‌و هه‌سه‌نگاندنى قوول و بابەتە‌كيبه، تايبەت ئەگەر ئەوه‌يش له‌به‌رچاو بگريه‌ن كه گشت لايەنه ناوخۆو دهره‌كيبه‌كان، له ئەوپه‌رى چه‌په‌وه تا ئەوپه‌رى راست، ئوبالتي به‌سه‌رهاته‌كانى ئەو قوناغەيان ده‌كه‌ويته ئەستۆ كه به شۆرشى چوارده‌ى گه‌لاويژى سالى ١٩٥٨ دەست پي‌ده‌كات و تا ئيم‌رۆكه‌يش به‌رده‌وامه، به‌لام كوتاييه‌كانى سالى ١٩٦٣ ئەلقه‌يه‌كى گه‌ليك بايه‌خداری زنجيره‌ى ئەو ميژووه پيك ده‌هينيت، دلنيام له‌وه‌ى كه‌م رووداوى ديكه‌ى ناوچه‌كه به‌پاده‌ى ئەو ئەلقه‌يه به قوولتي له به‌لگه‌نامه نه‌ينيبه‌كانى حوكمه‌تى به‌ريتانيداا ره‌نگى دابيتنه‌وه، له‌و بوواره‌دا پرسى كورديش شوينتيكى گه‌وره‌و ديارى هه‌يه.

سفران جمهوريه العراق

بیگومان شۆپرشى چواردەى گەلاوێژ، بە ھەموو پێودانێک، ھەنگاویکی میژوویی گەرە بوو بۆ پێشەو، بە پێی بەندیکی سەر بە خۆی دەستووری کاتیی ئەو شۆرشە کوردو ەرەب بوونە دوو گەلی ھاوبەشی عێراق و خەنجەری کوردی شان بە شانی شیرى ەرەبى دروشم و ئالای فەرمیی نوێی عێراقیان پازاندەو، یاسای چاککردنی کشتوکال و کێشانەو ە لە پەیمانى بەغداو⁽¹⁾ بلۆکی ئیستەرلینی و ھەولێ خۆمالی کردنی نەوت و گەلیک شتی تری وەك ئەوان ھەنگاوی گرنگ بوون بۆ پێشەو ئەگەر بەھاتایە وڵات دووچارى گێژاویکی سەختی ئەوتو نەھاتایە و لە نیشتمانپەرەریکی گەرەى وەك محەمەد رەزا شەیبیبی بکات فاتیحا بۆ پۆحیانەتی نوری سەعید بنیریت و مەسعوود محەمەدیش، کە یەکیک بوو لە پەرلەمەنتارە ھەرە چالاکەکانی بەرەى موعارەزە، وای لێ بیئت تا دواپۆژی ژيانى خەون بەو ەو ە ببینیت پەرەو ەى میژوویی وڵات بگەریتەو ە ئاستی پۆژی سیازدەى تەمموزی سالی ۱۹۵۸⁽²⁾.

یەكەم بەرپرسی ئەو وەرچەرخانە ەبدولکەریم قاسمە. کەس لاریی لەو ە نییە کە ەبدولکەریم قاسم نیشتمانپەرەریکی داسۆزو پیاویکی ساکارو بی تروفیزو لەخۆبوردووش بوو، تا کۆچی دواى کرد چەند ژووریکی وەزارەتی بەرگری کردبوو شویتی ژیان و بارەگای کارى پۆژانەى و⁽³⁾ دلنەرم و دەست و داوین خاوین و

(1) شایانی باسە ئیوارەى پۆژی ئاھەنگى نەورۆزی سالی ۱۹۵۹، کە لە ھۆلی کۆلیجی علوم لە ئەزەمییە ساز کرا، ەبدولکەریم قاسم بۆ خۆی ئامادەى بوو، لەوێ وتاریکی خویندەو ەوتیدا گووتی: ەز دەکەم بەم بۆنەى ە ئاگادارتان بکەم کە لەم پۆژانە دا مژدەى ەکی خوش بە گەلی عێراق پادەگەییین، دواى دەرکەوت مەبەستی ھەوالی کێشانەو ەى عێراق بوو لە ((پەیمانى بەغدا)) کە لەساو ە ناوی بوو ((پەیمانى سێنتل)). لەو ئاھەنگە دا بۆ خۆم ئامادە بووم و وتاریکیشم دەریارەى بە کوردی بلۆ کردەو، نوکتور عیزەدین مستەفا رەسوولیش بە بەرگی کوردییەو ە عریفی ئاھەنگە کە بوو، مام جەلالیش سەرپەرشتیی ئاھەنگەکەى دەکرد.

(2) ئەم وتارەى د. کەمال بەناوونیشانی (نەورۆزی سالی ۱۹۵۹ لە بەغدا) لە ژمارە (۸)ی گۆڤارى (ھیوا)ى ئەو سالە دا بلۆکراو ەتەو-ع. زەنگەنە

(3) جارەھای جار بۆ خۆم ئەو قسەى ەم لە خوالێخۆشبوو مەسعوود محەمەد بیستوو ە.

(3) بەرێز فوناد عارف، کە پێو ەندیی زۆر نزیکی بە ەبدولکەریم قاسمەو ە ھەبوو، شتی گەلیک دانسقە لەم بارەى ەو ە دەگێریتەو ە و لە یادداشتەکانى خوشیدا ئاماژەى بۆ ەندیکیان کردبوو، کاک فوناد چەند جارێک لەو ژووری نووستەى وەزارەتی بەرگری لەگەل ەبدولکەریم قاسمدا خەوتوو، دەلیت ژوورە کە یەك قەرپیلەى تیدا بوو ە بۆ زۆر ئەو لەسەر قەرپیلەکەى خۆی نواندوو ە بۆ خوشی لەسەر ئەرزە کە نووستوو، لەمە دا ەبدولکەریم قاسم تا پادەى ەك لە ستالینی کردبوو، ھەرچەندە جیاوازی نیوانى ئەو دوانە ئاسمان و رێسمانە. دەریارەى ژياننامەى ستالین کە جۆرجییەو پۆژی بیستویەکی کانوونى یەكەمى سالی ۱۸۷۹ لەدلیک بوو ە لە سالی ۱۹۲۴و ە بوو سکرتیری یەكەمى پارتی کۆمونیستی سوڤیەتی تا کۆچی دواى کتوپرێ لە پینجی مارتى سالی ۱۹۵۲ دا بروانە:

“The New Encyclopedia Britannica”, Volume 28, Chicago, London....., 1988, PP. 193-197.

ئەفسەرىكى لىھاتوو بوو، كوردىشى خۆش دەويست، بەلام پياوى سياسەت و حوكم نەبوو، ئەو دووانە، واتا سياسەت و حوكم، سەختتەن دياردەو ھونەرى ژيانن، ماكياڧىللى واتەنى ئەوى لە عۆدەى ئەو ھونەرە نەيەت نابىت توخنى بگەوئت.

لىرەدا بەپئويستى دەزانم، بۇ پتر روونكردەنەوى مەبەست پوختەى سەرگوزشتەيەكى سەير دەربارەى عەبدولسەلام عارفى رەھبەرى دووھەى شۆپشى چواردەى گەلاوئىڭ بگىرەمەو. ليوا پوكن دوكتور سوبجى نازم، كە تۆزەرە لە كۆلجى زانستە سياسىيەكانى زانكۆى بەغدا، دەمىگە دەيناسم، توركامانىكى كەركوكىي كەلگەت و كامل و بە توانايە، سالى ۱۹۶۲ يەكەمى كۆلجى ئەركانى عىراقى بوو، بۆيەكا ھەليانبىژاردوھە بىتتە گەرە ياوھەى عەبدولسەلام عارف، دواى كۆدئتاي ھەشتى شوباتى ئەو سالەو تا كەوتنە خوارەوھەى فېرۇكەكەى عەبدولسەلام عارف لەو پۆستەدا ماوھتەو، دوكتور سوبجى بە چاوى مام سەيرى فەرىق عومەر عەلىي كرووھە بۆيەكا پائىزى پىي كرووھە ئەو كارە بكات يا نا، عومەر عەلى كارەكەى پىناخۆش بوو، بەلام زانويىيە دوكتور سوبجى وەك ئەفسەرىك مافى رەتكردەنەوى ئەو فەرمانەى نىيە، بۆيەكا پىي گوتووھ ئەو پياوھ ھەلەشەيەو شتى سەيرى لى دەوھشەتتەو، لەبەر ئەوھ نامۆزگارىي من ئەوھە، ھەموو شەويك بەر لە نووستن، سەرنجەكانى خۆت لەبارەى رەفتارەكانى بنووسىتەو. دوكتور سوبجى ئەو نامۆزگارىيەى لا پەسەند دەبىت و لە يەكەم پۆزى كارەكەيەو لە دەفتەرى تايبەتيدا ئەوھى لە مال و لە كۆشك لەو پياوھى ديوھ و بىستووھ ھەمووى وەك خۆيان، بە وردى و بىلايەنانە، تۆمار كروون و دوايى يادداشتىكى گەرەو دەگمەنيان لى دەرچووھ. چەند سالىك لەمەوبەر، دواى ئەوھى يادداشتەكەى تەتەلە كروو بە شىوازىكى نازدار دايرشتەو، داواى لە من كرو پىشەكەيەكى بۇ بنووسم.

نۆر بە وردى كەوتمە خوئندەنەوى ئەو يادداشتە، بەپاستى ھەرگىز نەمدەزانى و پروام نەدەكرو عەبدولسەلام ھىند سىفاتى باشى تىدا بىت، ھىند دل ساف و ساكارو بەوفا بووبىت بۇ ھارپى و برادەرو دراوسىكانى، ھەموو پۆز بەر لە دەوام داواى لە ياوھرو ياساوالەكانى كرووھ لە تەختانى عەنتەر چاوپەئى بن و خۆى بە سەلتى و بەپىن ھاتووھ لاي گەلىك دوكاندار لاي داوھ و ماوھەيەكى كورتى لە چاىخانەكەى تەنىشت سىنەماى ئەغزەمىيە لەگەل ھارپى كۆنەكانى بىردۆتە سەر، يا چۆن ئىوارەيەكيان

كاميل چادرچى

محەمەد رەزا شەيبىي نۆر بە تورەبى ھاتۆتە سەرى و چۆن ئەم لەسەرەخۆ دلتەوايى کردووہ و ساردى کردووہ تەوہ و دواییش تکای لى کردووہ بەر لەوہى پروات پىکرا نوژی خەوتنان بکەن، بە و مەرجهى شىخ بىتتە پىش نوژ، چۆن ھەر لە مالە کۆنەکەى خۆى لە ئەزەمىيە زياوہ و قەبولى نە کردووہ بگۆزىتتەوہ کوشكى کۆمارى و چۆن رىگەى نە داوہ مندالەکانى خۆيان لە کەس بە زياتر بزائن⁽⁴⁾، يا بەئىت ھىچ کاميان ھىچ جۆرە پۆستىكى ديار وەر بگرن و چۆن و چۆن و چۆن...؟!

ئىنجا، لە گەل ھەموو ئەوانە و گەلتيكى دیکەى وەك ئەوانە، کۆتايى پىشەکىيەکەى خۆم بەو ھىنا کە بەختى ئەو پياوہ نەبەيتناوہ بۆيەکا تىکەلى سياسەت بووہ و بووہ تە سەرەك کۆمار، چونکە لە بووارى کارگىریدا تەنھا شايانى ئەوہ بوو بىتتە سەرۆكى کۆمەلەيىكى ھاريکاريى ئىسلامى (جمعيە تعاونیە إسلامیە).

---

(4) کۆتايى ھەفتاکانى سەدەى رابردوو رەجاء عەبدولسەلام عارف بەکک بوو لە قوتابىەکانم لە بەشى فارسى کۆلىجى زمانەکانى زانکۆى بەغدا کە دوکتۆر ئەمىن موتابجى سەرۆكى ئەو بەشە بوو، رەجاء کچىكى ئوغرو رىکوپىتک بوو، پىم وايە ھەر بۆ ئەزىت دان لەو بەشە وەرگىرا بوو، دەمبىست قوتابىيە بەعسىيەکان بە پلارو توانج وەرسيان کردووہ، من بۆ خۆم نۆر پىزم لى دەنا.

بۆ هه‌مان مه‌به‌ست په‌نا ده‌به‌مه به‌ر کامیل چادرجی، که نیشتمانی په‌روه‌ریکی په‌سه‌نو ئازاو د‌لسۆزو دیموکراسیخواز بووه، رووناکبیرانی کوردیش به‌ دل‌ خوشیان ده‌ویست، چونکه که‌م په‌هه‌بری عه‌ره‌ب به‌ پاده‌ی ئه‌و په‌رۆشی براه‌تی و هاوخه‌باتیی نیوان کوردو عه‌ره‌ب بوون، ته‌نانه‌ت کامیل چادرجی به‌که‌م که‌س بوو، به‌ر له‌ شۆرشی چوارده‌ی گه‌لاویژ به‌ چه‌ند سالی‌تک، هاوبه‌شیی کوردو عه‌ره‌بی کردبووه به‌ندیکی سه‌ره‌کیی پرۆگرامی ((پارتی نیشتمانی دیموکراسی)) (الحزب الوطني الديمقراطي)⁽⁵⁾، به‌لام ئاخۆ ئه‌و کامیل چادرجیی گه‌وره‌یه‌ چه‌ند له‌و دروشمه‌ به‌رزانه‌ی پێ‌ جیبه‌جێ ده‌کرا ئه‌گه‌ر له‌و سالانه‌دا ببووايه‌ ته‌ سه‌ره‌ک وه‌زیران، یا سه‌ره‌ک کۆماری عیراق؟

(5) دوکتۆر عادل ته‌قی به‌لداوی، که به‌کێکه له‌ قوتابییه هه‌ره خوشه‌ویسته‌کانم و ئیستا میژوونووسیکی ناسراوه‌و دۆستی کوردیشه، کتیییکی سه‌ره‌خۆی ده‌رباره‌ی بارزانی له‌ به‌ر پۆشنایی به‌لگه‌نامه نه‌تییه‌کانی حوکمه‌تی عیراقیدا بلاوکردۆته‌وه، کاتی خۆشی به‌ سه‌ره‌رشتیی من هه‌ردووک نامه‌ی ماجستیرو دوکتۆراکه‌ی ته‌رخان کرد بۆ میژووی ((پارتی نیشتمانی دیموکراسی)) و ((پارتی نیشتمانی)) و په‌هه‌ره‌ دیاره‌کانیان چادرجی و محمه‌د حه‌دیو حسه‌ین جه‌میل و ئه‌وانی تر، ئه‌وه‌ی یاریده‌ی منیشی دا نزیکتر ئاگاداری هه‌لۆیسته سیاسییه‌کانی کامیل چادرجی بم.

کورتە پیناسەیه کی فایله کانی ئەم بابەتە

ناوەڕۆکی هەزاران لە بەلگەنامە نەپتییەکانی تاییبەت وەزارەتی هەندەرانە
حوکمەتی بەریتانی پۆشنایی تەواو دەخەنە سەر گەلیک لایەنی نەببیرا و کەم
زانراوی ئەم بابەتە، کە پۆشنبیرۆ توێژەرۆ سیاسەتمەدارانی کوردو عەرەبو غەیری
ئەوانیش تامەرزۆی زانینیانن. لێرەدا زۆر بە کورتی، بە پیزو بە پیتی پۆژگار، ناماژە
بۆ ناوەڕۆکی تەنها حەقدە فایلی وەزارەتی هەندەرانە حوکمەتی بەریتانی دەکەین
کە وینە ی سەرجه میانمان گرتوووە تەووە توێژەران، بە پیتی پتویست، دەتوانن
کە لگیان لێ وەر بگرن.

یە کەم - فایلی ژمارە ۱۶۴۲۸۲/۳۷۱

ژمارە ی لاپەرەکانی لە سەر نییە، سەدو پەنجا لاپەرە یە ک دەبیت، بە لگەنامە ی
یە کە می ناو ئەم فایله نامە یە کی نەپتی بالۆیزی بەریتانییە لە بەغدا، کە پۆژی
حەقدە ی کانوونی یە کە می سالی ۱۹۶۲ ناردوو یە بۆ هەردووک بەشی پۆژەلات و
ئابووری وەزارەتی هەندەرانە بەریتانی دەربارە ی بارودۆخی ئەمنی کە رکوک و
دەرووبەری.

دوا بە لگەنامە ی ناو هەمان فایل بریتییە لە نامە ی نەپتی بالۆیزخانە ی بەریتانی
بۆ ژمارە یە ک لە بەشەکانی وەزارەتی هەندەرانە بەریتانی لە لەندەن بە بەرواری
بیست و نۆی کانوونی یە کە می سالی ۱۹۶۲ دەربارە ی پتووەندی کردنی
بەریتانییەکان بە دیپلۆماسییەکانی ولاتە یە کگرتوووەکانی ئەمەریکاوە لە عیراق
دەرحەق هەمان بابەت.

ئەم فایله پرییە لە بەلگەنامە ی زۆر بایەخدارو نەزانراو دەربارە ی سیاسەتی
عەبدولکەریم قاسم لە بوواری نەوتدا، کە هەمیشە یە کێک بوو لە هۆ
سەرەکییەکانی بایەخدانی گشت لایەنەکان بە پرسی کورد لە میژووی نوێ و
تاییبەت هاوچەرخدا. یە کێک لە بەلگەنامە هەرە گرنەکانی ناو ئەم فایله بریتییە لە
پاپۆرتیکی بیست و نۆ لاپەرە یی کە لە پەنجاو دوو خال پیکهاتوووە میژووی

بیست و شہشی تہ شرنی دووہ می سالی ۱۹۶۲ی بہ سہرہ وہیہ و بریتییہ لہ پای
ہاویہ شی سہرۆکانی ((کۆمپانیای نہوتی عراق)) و ((کۆمپانیای نہوتی موسل)) و
((کۆمپانیای نہوتی بہ سرہ)) کہ بہ ریز نہ مانہ بوون- ہ. والدووک (H. Waldook)
و س. ب. ر. کووک (S.B.R. Cooke) وی. لاوتہ رپاچت (E. Lauterpacht) ویپرای
م. ج. مہستیل (M.J. Mustill)⁽⁶⁾.

لیرہ دا نہ م پرسیارہ زانستیہ پڑوایہ دیتہ پیشہ وہ: نایا ((سیاسہ تی
عہ بدولکہ ریم قاسم لہ بوواری نہوتدا لہ بہر پڑوشنای بہ لگہ نامہ نہینییہ کانی
حوکمہ تی بہ ریتانیدادا)) چۆن نامہ یہ کی دوکتورای پڑسہنو بہ کہ لکی لی
دہردہ چیت؟.

دوہ م- فایلی ژمارہ ۱۷۰۴۲۸/۳۷۱

نہ م فایلہ ش ژمارہ ی لاپہرہ ی لہ سہر نیہ، دووسہد لاپہرہ دہ بیت، یہ کہ م
بہ لگہ نامہ ی ناو نہ م فایلہ بریتییہ لہ نامہ یہ کی نہینیی د. ک. ہاسکیٹ⁽⁷⁾ کہ
پۆژی بیست و دووی کانوونی یہ کہ می سالی ۱۹۶۲ لہ بہ غداوہ ناردوویہ بۆ
وہزارہ تی ہندہ رانی بہ ریتانی و پتیاں رادہ گہ یہ نیت پڑژنامہ ی ((الجمہوریہ)) ی
عیراقی لہ ژمارہ ی پۆژی بیست و دووی کانوونی یہ کہ می نہو سالہ یدا نہو برپارہ ی
بلاو کردۆتہ وہ کہ لہ پۆژی شہشی کانوونی دووہ می سالی ۱۹۶۲ اوہ عہ بدولکہ ریم
قاسم، دوا ی نہوہ ی چوار سالی وہ ک عہ مید پوکن بردوہ تہ سہر، دہ بیتہ لیوا
پوکن.

(6) N.A., F.O., 371/164282, Iraq Petroleum Company Limited, Mosul Petroleum
Company Limited, Basrah Petroleum Company Limited, Joint Opinion, Messrs.
Bischoff and Company, City Wall House, 79/83, Chiswell Street, London, E. C.. 1.

(7) ڈونالد کیٹ ہاسکیٹ (Donald Keith Haskell): پۆژی توی مایسی سالی ۱۹۳۹ لہ دایک بوہ، سالی
۱۹۶۱ زانکری کامریجی تہ او کردوہ، لہو سالہ وہ بوہ تہ کارمندی وہزارہ تی ہندہ رانی بہ ریتانی و بہ
ریز لہم شوینانہ کاری کردوہ: بارہ گای وہزارہ تہ لہ ہندہنو بیروت و بہ غداو بہ نغازی و طرابلس و
سانتیاگو شوینی دیکہ، دیپلوماسیہ کی سہرکہ وتوو بوہو چہ ند خہ لاتیکی وہرگرتوہ. بروانہ:
"Who's Who 1980", London, 1980, P. 1126.

دوا بەلگەنامەى ناو ھەمان فایل دیسانەوہ نامەىەکی ھاسکیتلە کە پۆژى بیستو دووی کانوونى دووہمى سالى ۱۹۶۳ نارڊوویە بۆ گودچايلد لە بەشى پۆژەلاتى وەزارەتى ھەندەرانى بەریتانى و تیییدا باسى ئەوہ دەکات چۆن مانگرتنى قوتابییە بەعسییەکان بۆتە ھۆى دواخستنى پۆژى ھەلپژاردنى ئەندامانى نەقابەى مامۆستایان بۆ کۆتایى مانگى شوبات و پۆژنامە شیوعییەکانیش زۆر بە توندی دژى ئەو دواخستنەن^(۸).

سێیەم- فایلى ژمارە ۱۶۴۲۸۴/۳۷۱

فایلیکی پچوکە، ئەمەشیان لاپەرەى لەسەر نییە، بەپێى ژماردنى خۆم پەنجاو تو لاپەرەى، بەلگەنامەى یەکەمى ناو ئەم فایلە نامەىەکی فەرمى و نھینى بالۆیزخانەى بەریتانییە لە بەغدا، کە پۆژى بیستو چوارى کانوونى دووہمى سالى ۱۹۶۲ بە ئیمزای د. ج. ب. پۆببیهوہ^(۹) نێردراوہ بۆ د. م. سمیث^(۱۰) و بەشى ((خویندەن و کۆمەلایەتیەکان)) و ((بەشى ھەرەوہزى تەکنیکی)) وەزارەتى ھەندەرانى بەریتانى لە ھەندەن. لەو نامەىەدا، کە لە شەش خال پیکھاتوہ، پۆبى باسى ئەوہ دەکات چۆن سیاسەت بالى بەسەر گشت بووارەکانى خویندەندا کیشاوہ و چۆن کاربەدەستانى عیراقى، لەدواى شۆرپشى چواردەى گەلاوێژەوہ، بەچاوى گومانەوہ سەیرى ئەو بەریتانییانەیان کردوہ کە لەبووارى خویندەن و پەرەردەدا کاریان کردوہ^(۱۱).

---

(8) N.A., F.O., 371/170428, From: D. Haskell, British Embassy, Baghdad, No. 10116/1/63, January 22, 1963, To: D.L.N Godchild, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

(9) دوگلاس جۆن بریت پۆبى (Douglas John Breet Robey): پۆژى ھەوتى ئابى سالى ۱۹۱۴ لەداک بوو، لەسالى ۱۹۲۷وہ بۆتە کارمەندى وەزارەتى ھەندەرانى بەریتانى، بە پیز لە پەکین و واشنتۆن و پاريس و بەرلین و بەغدا و شیکاغۆ و نەتوہ یەکگرتوہکان کارى کردوہ، ژمارەىەک وتار و کتیبى ھەبە. بیوانە: ((Who's Who 1980)), London, 1980, P.2176.

(10) دەبیت مەبەستى داھید ماکلیز سمیث ((David MacLies Smith)) بیت کە سالى ۱۹۰۰ لەداک بوو و وتار و بەرھەمى زانستىی زۆرە. بیوانە: Ibid, P. 2364.

(11) N.A., F.O., 371/164284, From: D.J.B. Robey, British Embassy, Baghdad, No. 1741/3/62, Confidential, January 24, 1962, To: D.M. Smith, Esq., Education and

هەرچی دوا بەلگەنامەى ناو ئەم فایله یە، بریتییە لە راپۆرتیکی یازدە لاپەرەیی
کە لە دوازدە خالۆ دوو پاشکۆ پیکهاتوو، پۆجەر ئەلیتیی بالۆیزی بەریتانی لە
بەغدا رۆژی یەکی کانوونی یەكەمى سالى ۱۹۶۲ ناردووێه بۆ وهزارەتى هەندەران
لە ئەندەن دەربارەى هەمان بابەتى خویندن و پەرورەدە لە رۆژگارى فەرمانپەرەوايى
عەبدولکەریم قاسمدا⁽¹²⁾.

چوارەم - فایلی ژمارە ۱۷۰۴۲۹/۳۷۱

ئەمەشيان ژمارەى لاپەرەى لەسەر نییە، دوو سەد لاپەرە دەبیّت، بەلگەنامەى
یەكەمى راپۆرتیکی نەینى دوو لاپەرەیی چوپەرە، کارمەندى بالۆیزخانەى بەریتانى
لە بەغدا، پ. دەبلیو. مۆنرۆ (R.W. Monro) ناو، رۆژی بیست و دووی کانوونی
دووەمى سالى ۱۹۶۳ ناردووێه بۆ بەشى پۆژەلاتى وهزارەتى هەندەران لە
ئەندەن، دیسانە وه باسى مانگرتنەكەى قوتابییه بەعسییه كان و خۆپیشاندانەكانى
لە بەغدا تێدايه، وێپرای بیروبۆچوونی هەردووك رۆژنامەى ((الجمهورية)) ى میرى و
((المواطن)) ى سەر بە كامیل چادرچى⁽¹³⁾.

دوا بەلگەنامەى ناو ئەم فایله ش بروسكەى بالۆیزی بەریتانى لە هۆلەندەیه، كە
رۆژی دەى شویاتى سالى ۱۹۶۳ ناردووێه بۆ وهزارەتى هەندەرانى ولاتەكەى لە
ئەندەن دەربارەى ئەوهى حوكمەتى هۆلەندى هیتشتا بریاری خۆى ئەداوه دان بە
پژیمى نوێى عیراقدا بنیّت⁽¹⁴⁾.

Social Services Department, Department of Technical Co-operation, Foreign Office,
London, S.W.1.

(12) Ibid, Form: Roger Allen, British Embassy, Baghdad, No. 81 (1746/11/62),
December 1, 1962, To: Foreign Office, London S.W.1.

(13) N.A., F.O., 371/170429, From: R.W. Monro, British Embassy, Baghdad, No.
1016/9/63, Confidential, January 22, 1963, To: D.L. N. Godchild, Eastern, Foreign
Office, London, S.W.1.

(14) Ibid, From: The Hague, To: Sir A. Noble, No. 37, February 10, 1963, Foreign
Office, London, S.W.1.

شایانی باسه بالۆیزی بهریتانی له ستۆکهۆلم وینە ی بروسکه که ی خۆی به ریز داو ته هه ریه ک له بالۆیزخانه کانی بهریتانیا له تاران و واشنتۆن و پاریس و بۆن و نه نقره و پۆماو باره گای ((په یمانی ناتق)) و به غدا و نیویۆرک.

پینجه م - فایلێ ژماره ۱۷۰۴۳۰/۳۷۱

ژماره ی لاپه ره ی له سه ر نییه، نزیکه ی سه دو په نجا لاپه ره ده بیته، فایلێکی به کجار بایه خداره، سه رجه می به لگه نامه کانی ناو ئه م فایل به یه که م چوار پۆژی دوا ی کۆدیتای هه شتی شو باتی به عسییه کان ته رخا ن کراون، ئه و پۆژانه ی دیپلۆماسییه بهریتانییه کان، له و چوار پۆژه دا به په رۆشه وه و ئان به ئان دووی رووداوه کانی عیراق که وتیبوون، بۆیه کا له م فایل دا گه لێک هه وائی بی ئه ندازه دانسقه ده خوینینه وه.

به لگه نامه ی یه که می ناو ئه م فایل به بروسکه یه کی بالۆیزی بهریتانییه له به غدا که پۆژی دووه می کۆدیتا که ناردوو یه بۆ وه زاره تی هه نده رانی بهریتانی و تییدا وه زاره ت له وه ئاگادار ده کات که گشت دیپلۆماسییه به لچکییه کان له عیراق سه لامه تن⁽¹⁵⁾.

هه رچی دوا به لگه نامه ی ناو ئه م فایل به بریتانییه له بروسکه یه کی بالۆیزخانه ی بهریتانی له تاران، که پۆژی یازده ی شو باتی هه مان سا ل ناردوو یه بۆ وه زاره تی هه نده رانی بهریتانی و تییدا ده لێت ئه م به یانییه وه زیری هه نده رانی ئیران پتی راگه یاندم که هه ر ئیمپۆ تاران دان به پۆژی نوێ عیرا قدا ده نیت⁽¹⁶⁾.

به لگه نامه ی دووه می ناو ئه م فایل به بروسکه یه کی نه پتی بالۆیزی بهریتانی له به غدا سیتر پۆجه ر ئه لینه که پۆژی نوێ شو باتی ناردوو یه بۆ وه زاره تی هه نده رانی بهریتانی بۆ راگه یاندنی هه وائی بریندار بوونی دوو بهریتانی که گولله ی وێل به ر

---

(15) N.A., F.O., 371/170430, From: British Embassy, Baghdad, No.108, 9 February, 1963 To: Foreign Office, London, S.W.1.

(16) Ibid, From: British Embassy, Tehran No.136, 11 February, 1963, To: Foreign Office, London, S.W.1.

لاقیان کہوتووہ، یہ کہ میان ک. دیفیسی ہوالنیری پویتہ رو دووہ میشیان پ. برایشوہیتی ئہفسہری یاریدہری کارگیڑپیہو چون ہردووکیان گہیئندراونہتہ نہخوشخانہ⁽¹⁷⁾.

ہمان پوڑی نۆی شوبات دیسان سیر پوچہر ئہلین لہ بہغداوہ بروسکہیہکی پہلہی ناردووہ بۆ وہزارہتی ہندہران لہ لہندہن دہربارہی دوزینہوہی لاشہی ہر یہک لہ عہدولکہریم جہدہو وہسفی تاہیر لہناو داروپہردووی وہزارہتی بہرگریدا، بہلام ہرچی عہدولکہریم قاسمو مہداوی و تہا شیخ ئہحمہدہ⁽¹⁸⁾ بہ زیندووی دہستگیر کراون و دوی ئہوہ گوللہباران کراون و تہرمہکانیان لہ ہۆلی ((ئہنجوومہنی نیشتمانی)) عہرز دہکرین⁽¹⁹⁾.

پوڑی دواتر، واتا دہی شوبات، سیر پوچہر ئیلین لہ بہغداوہ بروسکہیہکی ناردووہ بۆ وہزارہتی ہندہران لہ لہندہن دلنیایان دہکات لہ وہزعی بہریتانیہکانی بہغداو کہرکوک و بہسرہ، ئہوہیش بہلگہنامہی چوارہمی ناوہمان فایلہ.

ہمان پوڑی دہی شوبات دیسانوہ سیر پوچہر ئیلین لہ بہغداوہ بروسکہیہکی ناردووہ بۆ وہزارہتی ہندہران لہ لہندہن و تیبدا فرمانپہوایانی بہریتانیا لہوہ ناگادار دہکات کہ وہزیری ہندہرانی پڑیمی نویی عراق پیی پراگہ یاندووہ کہ حوکمہتہکی ((ہیوادارہ ہاشترین پیوہندی بہ بہریتانیاوہ ہہبیت و نیازییہ بہ زووترین کات بالوئیزکی خوی بنیریتہ لہندہن))⁽²⁰⁾.

بہلگہنامہی شہشہمی ہمان فایل بروسکہیہکی پہلہو نہینی سیر پوچہر ئیلینہ بۆ وہزارہتی ہندہرانی ولاتہکی و تیبدا دہلئت:

---

(17) Ibid, From: British Embassy, Baghdad No.139, 9 February, 1963, To: Foreign Office, London, S.W.1

(18) لہ دہقی بہلگہنامہکہدا بہ ہلہ تاہیر شیخ ئہحمہد (Taher Shaikh Ahmed) نووسراوہ.

(19) N.A., F.O., 371/170430, From: British Embassy, Baghdad, No.110, 9 February, 1963 To: Foreign Office, London, S.W.1.

(20) Ibid, From: British Embassy, Baghdad, No.127, 10 February, 1963, To: Foreign Office, London, S.W.1

((وهزیری ههندهرانی نوئی عراق داوای لی کردووم ئیمرق سهعات دوو و نیوی باش نیوهرق بهکاتی بهغدا بجم بۆلای، پیشنیاریش دهکهم بجم)).
وهزارهتی ههندهرانی بهریتانی یهکسر موافقهت دهکات، ههمان کات وهزیری ههندهران پیشنیار دهکات ((له ماوهی بیستو چوار سهعات، یا نهوپهپهکهی له ماوهی چلوههشت سهعاتدا، حوکمهتی خاوهن شکو به فرمی دان به پژیمی نوئی عراقدا بنیئت))⁽²¹⁾.

بهلگهنامهی دواتری ناو ههمان فایل هی سیر پۆجر ئیلینه که داوی دیدهنییهکهی لهگهڵ وهزیری ههندهرانی پژیمی نوئی عراقدا یهکسر ناردوویه بۆ وهزارهتی ههندهران و ئهمه لای خوارهویش دهقی وهرگێرانهکهیهتی:
((وهزیری ههندهرانی (عراق - ک.م.) گهنجیکی سی سالان دهبیئت⁽²²⁾، چونکه بپوانامهی نهاندازیاری له لهندهن وهرگرتووه، ئینگلیزییهکی زۆر باش دهزانیت، پیتی گوتم که ژنیکی ئینگلیزی ههبووه، عهسهبییهتی پێوه دیار بوو، بهلام یهکجار دۆستانه گفتوگۆی لهگهڵ دهکردم))⁽²³⁾.

بهلگهنامهکانی دیکه لای ناو ئهم فایله زۆر بهروونی پادهی بهختهوهری گشت فرمانپهروا کۆنه پهستهکانی ناوچهکه، لهسهروو ههموشیانهوه نهتهوه پهسته

---

(21) Ibid, From: British Embassy, Baghdad No.123, 10 February, 1963, To: Foreign Office, London, S.W.1, Ibid, From Foreign Office, London, To: Baghdad, Cypher, OTP, No. 179, February 10, 1963, Emergency, Confidential.

(22) مه بهستی طالب حسهین شیبیه، داوی بووه نوینهری عراق له نهتهوه یهکگرتووهکان، بهر له کۆچی داوی بیره وهرییهکانی دهبارهی نهو پۆزگار بهلاو کردووتهوه.

(*) ((نهو بیره وهرییهکانی لهم پهراویزه دا نامازهی بۆ کراوه، له پۆزنامهی (الزمان) ی چاپی (له نهندهن) دا بهلاو کراوتهوه، (سالح محهمد ئهمین) بهشی (17) و (18)، که تاییهته به پرسی کورد، کردوویهتیه کوردی و له ژماره (3) ی (باسکار) ی 1999 دا بهلاوی کردووتهوه و به داوا چوونیکیشی له سهرنوسیهوه.
باسکار: گۆفاریکه تاسالی 2001، (7) ژماره ی لی دهرچووه، له وساره ژماره ی دیکه ی لی بهلاوه کراوتهوه، (سه باهی غالب) سهرنوسه ی بووه - ع. زهنگه نه)).

(23) N.A., F.O., 371/170430 Confidential, From: Sir Roger Allen, British Embassy, Baghdad, Cypher OTP, No.128, February 10, 1963, To: Foreign office, Immediat, London, S.W.1.

عەرەبەكان نیشان دەدەن كە بەبۆنەى كەوتنى پزئیمەكەى عەبدولكەرىم قاسمەوہ پششبركئیان بوو لە بوواری پشتگیری و دان پیاانادا بە پزئیمی بەعس. بەپیتی یەكێك لە بەلگەنامەكان سەعات حەوت و نیوی سەرلەبەیانیی پزئیی تۆی شوبات شیخی كویت بروسكەى پیرۆزیایی بۆ عەبدولسەلام عارف ناردووہ و لە ھەموو كوچەو كۆلان و شەقامێك و ئیزگەى كویت بۆتە شایى و ھەلپەركئ، ھەموویشی بیست سالی نەخایاند كاتێك سەدام حسەین سەد قات حەقى ئەو چاكە یەى دانەوہ.

شەشەم- فایلێ ژمارە ۱۷۰۴۳۱/۳۷۱

ژمارەى لاپەرەكانى لەسەر نییە، دوو سەد لاپەرە دەبێت، بەلگەنامەى یەكەمى بروسكەى وەزارەتى ھەندەرانى حوكمەتى بەریتانییە بۆ بالۆیزخانەى بەریتانى لە بەغدا، لە سەعات ھەشت و دە دەقیقەى بەیانیی ھەشتى شوباتى ۱۹۶۳ بەكاتى لەندەن. دەقى ناوھەرزكى بروسكەكە دەئێت:

((حوكمەتى ئەلەمانیای (پۆژئاوا- ك. م.) ھەوالی ستافی بالۆیزخانەكەیان لە بەغداو ئەلەمانەكانى دیکەى ئەوئیان لە ئێمە پرسى. تکیا پتوھندیى بە بالۆیزخانەكەیانو ھە بکەن و ئەم راپۆرتەیان بگەئینن))⁽²⁴⁾.

دوا بەلگەنامەى ناو ھەمان فایل بریتییە لە دوو وتار، یەكەمیان وتارى پۆژنامەى ((تایمس))ى پزئیی دوازدەى شوباتى ھەمان سالا بە ناوئیشانى ((پیاوھ نوێكانى عیراق))وہ⁽²⁵⁾، دووھمیشیان وتارى پۆژنامەى ((دەیلی ھەیل))ى پزئیی سیازدەى شوباتى ھەمان سالا بەناوی (یەكەم ھەوالئێرى بەریتانى لە بەغدا)وہ⁽²⁶⁾، ھەردووك وتارەكەش ئاماژەیان بۆ كورد كردووہ، لە ((دەیلی ھەیل))دا وئینەى ئارثەر كووك و سێر پۆجەر ئەلئینی بالۆیزی بەریتانى لە بەغداو وئینەى خۆپیشاندانئیکى گورەى

(24) N.A., F.O., 371/170430, Confidential, From:, Foreign office, London, To: Baghdad, Cypher OTP, No.147, February 8, 1963, D.8. 10 p-m.

(25) Ibid, Iraq's New Men, -"The Times", 12 February, 1963.

(26) Ibid, Arthur Cook, First British reporter in Baghdad, The voices of Nasser Speak,- "Daily Mail", February, 1963.

خه لکی کویت به بونهی سهرکه وتنی کۆدیتای هه شتی شوباته وه بلۆ کرانه ته وه
(بروانه پاشکوی ژماره ٦).

ویژای هه موو نه وانه گه لیک به لگه نامه ی ده گمه ن و بایه خدار ده رباره ی رووداوو
نالۆ گوپو هه لسوکه وتی په هه رانی پژی می نوئی له م فایله دا هه لگراون.

حه وته م- فایلی ژماره ١٧٠٤٣٢/٣٧١

ژماره ی لاپه ره کانی له سهر نییه، نزیکه ی دوو سه د لاپه ره ده بیته، به لگه نامه ی
یه که می بریتیه له نامه یه کی نه ئینی بالۆیزخانه ی به ریتانی له که راجی که پۆژی
دوا زده ی شوباتی سالی ١٩٦٣ ناردوویه بۆ وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی له
له نده ن ده رباره ی هه وائی دان پیدانانی پاکستان به پژی می نوئی عیرا قدا، دوا
به لگه نامه ی شتی بریتیه له وتاریکی ئیریک داونتۆن له ((ده یلی تیلایگراف)) دا به م
ناوونیشانه وه: ((جهنگی عیراق دژی کۆمونیسته کان))⁽²⁷⁾.

هه شته م- فایلی ژماره ١٧٠٤٣٢/٣٧١

ژماره ی لاپه ره کانی له سهر نییه، به لām فایلیکی ژۆرگه وره یه، به لایه نی که مه وه
سئ سه د لاپه ره ده بیته، سئ لاپه ره ی یه که می بریتین له ژماره یه ک بروسکه ی په له و
نه ئینی بالۆیزخانه ی به ریتانی له به غدا بۆ وه زاره تی هه نده ران له له نده ن ده رباره ی
رووداو ه کانی پۆژانی یه که می دوا ی کۆدیتای هه شتی شوباتی ١٩٦٣.

دوا ی بروسکه کان، یه که م به لگه نامه ی ناو ئه م فایله نامه یه کی نه ئینی
بالۆیزخانه ی به ریتانییه له نه نقره که پۆژی پارزه ی شوباتی سالی ١٩٦٣
ناردوویه بۆ وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی له له نده ن، له خالی پینجه می
نامه که یدا بالۆیز ده لیت ((به پئی بۆچوونی پۆژنامه تورکییه کان پیوه ندیی تورکیا
به پژی می نوئی عیراقه وه له جاران باشته ده بیته))، وینه ی ئه م نامه یه دراوه ته
به غدا و دیمه شق و بیروت و عه ممان و تاران و قاهره و ئه سینا⁽²⁸⁾.

(27) N.A., F.O., 371/170432, Eric Downton, Iraq's "War" on Communists, - "Daily Telegraph", 21 February, 1963.

(28) N.A., F.O., 371/170433, From Ankara, To: Foreign Office, By Bag, No. 10 Saving, February 15, 1963, London, S.W.1.

دوا به لگه نامه ی ناو هه مان فایل سوپاسنامه یه کی نهینیی (گ. ف. هیللن) ه پۆژی پازده ی مارتی سالی ۱۹۶۳ ناردوو به بۆ ((پۆچهر ئه لئین)) ی بالۆیزی به ریتانی له به غدا که پاپۆرتیکی سێ لاپه ره یی نهینیی ده رباره ی رووداو و رابه رانی کۆدیته ی هه شتی شوپات و سه رنج و بۆچوونیانی بۆی ناردوو⁽²⁹⁾.

یه کیک له به لگه نامه ده گمه نه کانی ناو ئه م فایله راپۆرتیکی نهینیی دوو لاپه ره و نیویه ده رباره ی هه لۆیستی ئیزگی ((په یکی ئێران)) به رانه ر کۆدیته ی هه شتی شوپات، ((په یکی ئێران)) ئیزگه یه کی نهینیی بوو، پرۆگرامه کانی به فارسی و نازه ری و کوردی له ئه له مانای پۆژه لاتوه به خش ده کرد⁽³⁰⁾، ده قی وتاره که ی ((په یکی ئێران)) به زمانی کوردیی بووه، به لام له فایله که دا وه رگێرانه که ی به ئینگلیزی هه لگه روه. به کورتی ئه م فایله پرپی له راپۆرت و نامه و بروسکه ی یه که له دوا ی یه که ده رباره ی کۆدیته که ی هه شتی شوپات، که زانیاریه کانی ناو زۆربه یان پێوه ندیان به پرسی کورده وه هه یه، بۆیه کا سه رچاوه یه کی ره سه ن و پێویستن بۆ هه مووان، تاییه ت بۆ توێژه رو نووسه ران.

تۆیه م- فایلی ژماره ۱۷۰۴۳۵/۳۷۱

ژماره ی لاپه ره کانی له سه ر نییه، نزیکه ی سه د و په نجا لاپه ره ده بیته، یه که م به لگه نامه ی ناو ئه م فایله نامه یه کی فه رمیی وه زیری هه نده رانی نوێی عیراق ((طالب حسه ین شیبیب)) ه که پۆژی بیستی شوپاتی سالی ۱۹۶۳ ناردوو به بۆ سێر ((پۆچهر ئه لئین)) ی بالۆیزی به ریتانی له به غداو تییدا سوپاسگوزاری پزئمی نوێی عیراق راده گه یه نیت به رانه ر بریاری دان پێدانانی حوکمه تی خاوه ن شکوی به ریتانی له پۆژی دوا زده ی شوپاتا به پزئمی نوێی عیراق⁽³¹⁾. شایانی باسه نامه که ی (طالب شیبیب) له سه ر لاپه ره فه رمیه کانی پۆزگاری فه رمانه وه یی عه بدولکه ریم قاسم چاپ کراوه که

(29) Ibid, Confidential, EQ 1015, From: G.F. Hiller, Foreign Office, London, March 15, 1963, To: Sir Roger Allen, K.C.M.G, British Embassy, Baghdad.

(30) Ibid, No. EE/1176/A4/1, International Affairs, Middle East, Peyk-e Iran, on the Iraqi Coup d'Etat, Berlin (G D R), in Kurdish.

(31) N.A., F.O., 371/170435, From: Foreign Office, Baghdad February 20, 1963, To: Sir Roger Allen, Ambassador of Her British Majesty's Government, Baghdad.

له لای سهره وهی به دروشمه کۆنکه کی ئه و پۆزگار به رازوه ته وه که وینه ی شیری
هه ره بو خه نجه ری کوردی تێدایه (به روانه: پاشکوی ژماره ٥)).
دوا به لگه نامه ی ناو هه مان فایل بریتیه له دوو نامه ی نه یی ده رباره ی پرسه کورد
به به رباره ی یازده ی نیسان و یازده ی مایسه سالی ١٩٦٣، وێرایی ده یان به لگه نامه ی زۆر
باهه خداری دیکه ده رباره ی هه مان بابه ت.

ده یه م- فایل ژماره ١٧٠٤٣٧/٣٧١

ژماره ی لاپه ره کانی له سه ر نییه، نزیکه ی دوو سه د لاپه ره ده بیته، ((پێوه ندییه کانی
کوردی عیراق)) ناو نیشانی به که م به لگه نامه ی ناو ئه م فایله یه و بریتیه له یادداشتیکی
دوو درێژی چوار لاپه ره یی که پۆزی تۆی مایسه سالی ١٩٦٣ کارمه ندی وه زاره تی
هه نده رانی به ریتانی ((پێرسی کراډۆک))⁽³²⁾ نووسیویه⁽³³⁾. ئه م چوار وتاره گرنگی
خواره وه یش له هه مان فایلدا هه لگراون:

أ- ((مه ترسییه کانی راپه رین له عیراق))، پۆزنامه ی ((یۆرکشایه ر پۆسته))،
پازده ی مایسه ١٩٦٣⁽³⁴⁾.

ب- ((کورد هه ولّ ده دن سه رۆک ناسر یاریده یان بدات، له هه وائێری پۆزه لاتێ
ناوه راستمانه وه، بیروت))، پۆزنامه ی ((تایمس))، هه زده ی مایسه ١٩٦٣⁽³⁵⁾.

---

(32) پێرسی کراډۆک (Percy Cradock): پۆزی بیسته وشه شی ته شرینی به که می سالی ١٩٦٣
له دایک بووه، له سالی ١٩٥٤ وه بووه ته کارمه ندی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی، وه ک کۆنسۆل وه وزیر
موفه وه ز له چین وه ۆنگ کۆنگ و کوالامپورو شوینی دیکه کاری کردوه، سالی ١٩٧٦ بووه ته بالوێزی
به ریتانیا له ئه له مانیا ی پۆزه لات، کاتیک ئه و نامه یی لای سه ره وه ی نووسیوه و تا سالی ١٩٦٦ له
خودی وه زاره تی هه نده ران کارمه ند بووه. به روانه:

((Who's Who 1980)), London, 1980, P. 570.

(33) N.A., F.O., 371/170437, Confidential, Iraqi, Kurdish Relations, P. Cradock,
May 9, 1963.

(34) Rising Dangers in Iraq.- ((Yourkshire Post)), 15 May, 1963.

(35) Kurds Seek help of President Nasser, From our Middle East Corresponded,
Beirut, -(The Times)), 18 May, 1963.

ج- ((ناماده بوونی هیزهکانی عراق بۆ شه‌ری کورد))، پۆژنامه‌ی ((ده‌یلی تیگراف))، بیستی مایسی ۱۹۶۳⁽³⁶⁾.

د- ((پوچه‌لکردنه‌وه‌ی پیلانه‌که‌ی عراق، سه‌دو هه‌شتا گه‌راو))، پۆژنامه‌ی ((تۆبیزیره‌ن))، بیست و شه‌شی مایسی ۱۹۶۳. له‌ ناوه‌رۆکی وتاره‌که‌دا ((تۆبیزیره‌ن)) ده‌لیت: شه‌ست که‌س له‌ گه‌راوه‌کان ئه‌فسه‌رن⁽³⁷⁾.

یازده- فایلی ژماره ۱۷۰۴۳۸/۳۷۱

ژماره‌ی لاپه‌ره‌کانی له‌سه‌ر نییه، نزیکه‌ی سه‌دو په‌نجا لاپه‌ره‌ ده‌بیته. یه‌که‌م به‌لگه‌نامه‌ی ناو ئه‌م فایله‌ نامه‌یه‌کی نه‌ینیی با‌لۆیزی به‌ریتانی سیر ((پۆچه‌ر ئه‌لین)) ه‌که‌ پۆژی تۆی حوزه‌یرانی سالی ۱۹۶۳ ده‌ریاره‌ی چالاکیه‌کانی چه‌کدارانی کورد له‌ ده‌رووبه‌ری که‌رکوک نارووبه‌ بۆ به‌شی پۆژه‌لاتی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی حوکمه‌تی به‌ریتانی، پێشینیار ده‌کات به‌ریتانیه‌کانی ئه‌و ناوچه‌ی بگۆزێرنه‌وه‌ ناو که‌رکوک خۆی، یا بۆ به‌غدا⁽³⁸⁾.

دوا به‌لگه‌نامه‌ی ناو هه‌مان فایلیش بریتیه‌ له‌ به‌یانیکی جه‌وت لاپه‌ره‌ی ((ئه‌نجومه‌نی سه‌رکردایه‌تی شۆرش)) که‌ پۆژی ده‌ی حوزه‌یرانی هه‌مان سالّ بلاوی کردۆته‌وه‌ له‌گه‌ڵ ناوه‌رۆکی ئه‌و کۆنگره‌ پۆژنامه‌وانییه‌ی جیگری سه‌ره‌ک وه‌زیرانو وه‌زیری ئیرشاد علی سالح سه‌عدی هه‌مان پۆژ به‌ستویه‌تی و گه‌لیک پۆژنامه‌نوسو هه‌والئیری عراقی و عه‌ره‌بو بیانی تینیدا به‌شدار بوون و چ ئه‌میان که‌ پینچ لاپه‌ره‌یه‌و چ ئه‌ویان بۆ سیاسه‌تی به‌عس به‌رانبه‌ر پرسی کورد له‌و پۆژگاره‌ ناسکه‌دا ته‌رخان کراون⁽³⁹⁾.

ویپای ئه‌وانه‌ به‌شی هه‌ره‌ زۆری به‌لگه‌نامه‌کانی ناو ئه‌م فایله‌ پێوه‌ندیان به‌ پرسی کورده‌وه‌ هه‌یه‌ له‌ پۆژانی فه‌رمانپه‌روانی به‌عسداو به‌و جه‌وره‌ ده‌بنه‌ سه‌رچاوه‌یه‌کی بایه‌خدار بۆ تۆزینه‌وه‌ی پرسی کورد له‌و قۆناغه‌دا.

(36) ((Iraqi Troops Massing in case of Kurdish War)), -((Daily Telegraph)), 20 May, 1963.

(37) ((Iraq plot foiled, 180 arrested)), -"The Observer", 26 May, 1963.

(38) N.A., F.O., 371/170438, Confidential, From: Sir Roger Allen, No. 613, June 9, 1963, Cypher OTP, British Embassy, Baghdad, To: Foreign Office, Priority Confidential, London, S.W.1.

(39) Ibid, Sayed Ali Saleh Al-Sa'adi, Deputy Prime Minister and Minister of Guidance, held a Press Conference at 11.30 A.M. at Broadcasting Station, PP.8-12.

نوازده - فایلێ ژماره ۱۷۰۴۳۹/۳۷۱

ژماره‌ی لاپه‌ره‌کانی له‌سه‌ر نییه، یه‌که‌م به‌لگه‌نامه‌ی بریتییه له‌ نامه‌یه‌کی نه‌ینییی بالۆی‌زخانه‌ی به‌ریتانی له‌ به‌غدا که پۆژی یازده‌ی حوزه‌یرانی سالی ۱۹۶۳ به‌ ناوونیشانی ((هه‌لوێستی کورد)) (Kurdish Situation) هه‌و ناردووێه بۆ به‌شی پۆژه‌لاتی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌ران له‌ هه‌نده‌ن.

دوا دوو به‌لگه‌نامه‌ی ناو هه‌مان فایلێش بریتین له‌ دوو نامه‌ی دیکه‌ی هه‌مان وه‌زاره‌ت، ده‌رباره‌ی هه‌مان بابته، که پۆژانی سیازده‌ی ته‌مموز حه‌وتی ئه‌یلوولی سالی ۱۹۶۳ ناردوونی بۆ به‌شی پۆژه‌لاتی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانی له‌ هه‌نده‌ن. وێپای ئه‌وانه زۆریه‌ی به‌لگه‌نامه‌کانی تری ناو ئه‌م فایلێ ته‌رخان کراون بۆ پرسی کوردی عێراق له‌ دوا قۆناغی یه‌که‌م فرمانه‌وه‌ی به‌عسدا، له‌وانه ئیستیقاله‌که‌ی فوئاد عارف و بابه‌ عه‌لی شیخ مه‌حمود و چالاکیه‌کانی جه‌وامیری (بنقۆه: پاشکۆی ژماره (۴) - ع. زه‌نگه‌نه) له‌ فیه‌نناو مه‌مه‌د سه‌عید خه‌فاف له‌ هه‌نده‌ن، وێپای ژماره‌یه‌ک پۆژنامه‌ی جۆراو جۆر که هه‌واله‌کانی کوردستانی ئه‌و پۆژگاره‌یان بلۆ کردوو هه‌ته‌وه⁽⁴⁰⁾.

سیازده - فایلێ ژماره ۴۵۲۲۷۸/۳۷۱

ژماره‌ی لاپه‌ره‌ی له‌سه‌ر نییه، نزیکه‌ی سه‌د لاپه‌ره‌ ده‌بێت. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌یشدا به‌لگه‌نامه‌کانی بایه‌خکی تایبه‌تیان هه‌یه، چونکه زۆریه‌یان ده‌رباره‌ی وتووێژی حوکمه‌تی به‌عسن له‌گه‌ڵ په‌هه‌یرانی کورددا.

به‌لگه‌نامه‌ی یه‌که‌می ناو ئه‌م فایلێ نامه‌یه‌کی دوو لاپه‌ره‌یی سێر ((پۆچهر ئه‌لین))ی بالۆی‌زی به‌ریتانییه له‌ به‌غدا که پۆژی یازده‌ی نیسانی سالی ۱۹۶۳ به‌ ناوونیشانی ((وتووێژی عێراقی - کوردی)) یه‌وه ناردووێه بۆ به‌شی پۆژه‌لاتی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانی له‌ هه‌نده‌ن⁽⁴¹⁾.

---

(40) له‌ به‌شه‌کانی دیکه‌ی ئه‌م بابته‌دا دێینه‌وه سه‌ر درێژه‌ی ناوه‌ڕۆکی ئه‌م به‌لگه‌نامه‌ و وێنه‌ی به‌شیکیشیان ده‌که‌ینه پاشکۆی ئه‌م کتێبه.

(41) N.A., F.O., 371/4522787, Confidential, From British Embassy, Baghdad, No. 395, 11 April, 1963, Iraqi- Kurdish Negotiations, To: Foreign Office, London, S.W.1

دوا بەلگەنامەى ناو ھەمان فایل دیسانەوہ بریتییہ لە نامەىەکی سى لاپەرەى
چروپى نھینى سىز پۆجەر ئەلینى بالۆینى بەریتانى لە بەغدا دەربارەى پرسى کورد
کە پۆزى پازدەى مایسى ھەمان سال ناردوویە بۆ بەشى پۆزەلاتى وەزارەتى ھەندەرانى
بەریتانى لە لەندەن و وینەشى لى داوہتە بالۆیخانەکانى بەریتانیا لە ھەر یەك لە
واشنتون و تاران و ئەنقەرە و قاھیرە و بیروت و دیمەشق⁽⁴²⁾.

لەم فایلەدا گەلێك بەلگەنامەى گرنكى دیکە دەربارەى پرسى کورد لەو پۆزگارەدا
ھەلگىراون، لێرەدا سەرنجى خوینەر بەتایبەتى بۆ بابەتەکانى ناو ئەم پینچ پۆزنامەىەى
لاى خوارەوہى ھەمان فایل رادەكێشین:

أ- ((بىارى كوشتنى نوازە سەریازى عىراقى بە گوللە))، پۆزنامەى ((تایمس))، ۲۲ى
نیسانى ۱۹۶۳. بەپینى ((تایمس)) ئەو سەریازانە بە كوشتنى عەبدولوہاب شەوافى
رەھبەرى یاخىبوونەكەى موسلى سالى ۱۹۵۹ تاوانبار كراون⁽⁴³⁾.

ب- تائىستە لە ناو ئەو فایلانەى ئەرشىفى نىشتمانىى حوكمەتى بەریتانیدا، كە بۆ
پرسى كورد تەرخان كراون و من دیومن، تەنھا پۆزنامە بەریتانىیەكان ھەلگىراون
ئەم فایلە نەبیت كە وتارىكى گەورەى پۆزنامەى بەناوبانگى ((نیویۆرك
تایمس))ى ئەمەریكى دەربارەى ئەو پرسەى تیدا ھەلگىراوہ. ((مۆسكۆ
پشتگىرى دامەزراندنى دەولەتێك بۆ ھۆزە كوردەكان دەكات)) ناوونیشانى
وتارەكەو ((سىمۆر تۆپىنگىش)) نووسەرییەو بەشى یەكەمى لە عەموودى
یەكەمى لاپەرەى یەكەم و بەشەكەى دیکەشى لە عەموودى شەشەمى لاپەرە
شەشى ((نیویۆرك تایمس))ى پۆزى حەوتى مایسى سالى ۱۹۶۳دا
بلاوكراوہتەو، كە لە پۆزانى وتووێزى دامەزراندنى ((كۆمارى عەرەبى
یەكگرتو))دا پێشكەشى كەردبوو دەربارەى ئەوہى كوردستانى عىراق ھاوشانى
ولاتە عەرەبىیەكان بێت و بە دەستورى ئەوان یەكێك لە ئىقلىمەكانى ئەو
كۆمارە بێت⁽⁴⁴⁾.

---

(42) Ibid, Confidential, From British Embassy, Baghdad, No. 522, 15 May, 1963,
To: Foreign Office, London, S.W.1

(43) ((12 Iraq Soldiers to be shot))- "The Times", 22 April, 1963.

(44) Seymour Topping, Moscow Supports State for Iraqi Kurdish Tribes, -"New
York Times", 7 May, 1963.

- ج- ((ئینسات، روس پشنگیری دهوله تیکی کوردی دهکن له ناو کوماری عه ره بیی به کورتوی نویدا))، رۆژنامه ی ((تایمس))، ۸ مایسی ۱۹۶۳⁽⁴⁵⁾.
- د- کلیر هولینگورث، به عسییه کان خالی پشکنین (سیطره) داده نینه وه، رۆژنامه ی ((گاریان))، ۱۴ مایسی ۱۹۶۳⁽⁴⁶⁾.
- ه- ریچارد بیستون، رژیمی عراقی له مه ترسیدایه. یاریده ی نا به دلی هیزه سه به ناسریه کان)) رۆژنامه ی ((دهیلی تیلیگراف))، ۲۱ مایسی ۱۹۶۳⁽⁴⁷⁾.

چوارده- فایلێ ژماره ۱۷۰۴۴۹/۳۷۱

ژماره ی لاپه ره کانی له سه ر نییه، فایلێکی گه وره یه، ((پاپه پینی کورد: پیکه ادا ن له گه ل سوپادا)) ناو نیشانی ئه م فایلێه⁽⁴⁸⁾، واتا گشت به لگه نامه کانی ناوی ده رباره ی پرسی کوردن له گه رمه ی رۆژانی به که م فه رمانه وهایی به عسی عراقدا.

به لگه نامه ی به که می ناو ئه م فایلێه و گه لێک به لگه نامه ی دیکه شی ده رباره ی هه له اتانی هه زاره ها مندال و ئافره ت و پیریژن و پیره میربو په که وته ی کوردی عراقن له ژیر فشاری سوپادا بۆ ناو خاکی تورکیا، تایبه ت بۆ ناوچه شاخاوییه سه خته کانی هه کاری و هه لویستی حوکمه تی تورکیا به رانبه ریان وه ک نواییش له م بابه ته دا به دریزی باسی ده که ین. له هه مان فایلدا گه لێک به لگه نامه ی دیکه ی نه پنی و بایه خداری وه زاره تی هه نده رانی حوکمه تی به ریتانی هه لگه راون، که به شی هه ره رۆریان بۆ دارپشتنی ناوه رۆکی ئه م بابه ته به کار ده هینرین و دلنیا ین له وه ی له هه مو روویه که وه سه رنجی خوینه راده کیشن.

پازده- فایلێ ژماره ۱۶۴۲۸۱/۳۷۱

ژماره ی لاپه ره کانی له سه ر نییه، به لایه نی که مه وه سه سه د لاپه ره ده بیته. به لگه نامه ی به که می ناو ئه م فایلێه بریتیه له یادداشتیکی بالۆیژخانه ی به ریتانی له

(45) Monitor, Russian Support For Kurdish State in New U.A..R., -"The Times", 8 May, 1963.

(46) Clare Holling worth, Ba,atheists retain control, -"The Guardian", 14 May, 1963.

(47) Richard Beston, Iraq Regime in Danger. Discontent aiding pro- Nasser forces, - "Daily Telegraph", 21 May, 1963.

(48) N.A., F.O., 371/170449, Kurdish Revolt: Conflict with army.

به‌غدا، پۆژی شازدهی تەشرینی دووهمی سالی ۱۹۶۲ ناردوویە بۆ لەندەن دەربارەى بارودۆخی وڵات لە دوا قوناغی فەرمانزەهوانی عەبدولکەریم قاسمدا⁽⁴⁹⁾، دوا بەلگەنامەى ناو هەمان فایلش بریتییە لە وتاریکی پۆژنامەى ((دەیلی تیلگراف)) کە پۆژی حەوتی کانونی یەکەمی سالی ۱۹۶۳، وانا دواى کەوتنى پۆژمی بەعسی بەکسەر بلاوی کردووەتەوه⁽⁵⁰⁾.

یەکتک لە پۆژنامەکانی ناو ئەم فایلە باسی فراندنی ((میسەر فرانک گۆسلینگ))ی بەریتانی تەمەن سى و هەشت سالان دەکات کە جیۆلۆجییەکی کۆمپانیای نەوتی کەرکوک بوو و وا مەزەندە دەکات ((شاخاویکان لەنزیک کەرکوک وە فراندبیتیان))⁽⁵¹⁾.

شازده- فایلێ ژماره ۱۸۶۷۴۸/۳۷۱

ژمارەى لاپەرەکانی لەسەر نییە، فایلێکی ژۆرگەرەیه، بە لایەنى کەم سى سەد لاپەرە دەبیت، بەلگەنامەى یەکەمی ناو ئەم فایلە بریتییە لە نامەىکی بآلویزخانەى بەریتانی لە ستۆکھۆلمی پایتەختی سویدەوه کە پۆژی هەژدەى مایسی سالی ۱۹۶۶ بآلویزی بەریتانی ناردوویە بۆ بەشى پۆژەلاتی وەزارەتى هەندەرانى حوکمەتى بەریتانى لە لەندەن، نامەکە دەربارەى وتاری پۆژنامەىکی سویدیە کە پۆژیک لەوهوبەر دەرەحق ((کۆمیتەى کوردی - سویدی)) (Swedish Kurd Coommittee) نووسیویە، کۆمیتەى ناوبراو بە دەستووری ((کۆمەلەى خویندکارانى کورد لە ئەوروپا)) هەولێ داوه پرسى کورد بوورۆژنیت و ((خاچی سووری سویدی)) قایل بکات یاریدەى لێقەوماوانى کوردی عیراق بەدات⁽⁵²⁾.

دوا بەلگەنامەى ناو هەمان فایلش بریتییە لە بەیاننامەى لیژنەى ناوەندیی ((پارتى دیموکراتى کوردستان)) کە پۆژی پینجی تەشرینی دووهمی سالی ۱۹۶۶ دەرەحق

---

(49) N.A., F.O., 371/164281, Confidential, From: Sir Roger Allen, British Embassy, Baghdad, No. 754, November 16, 1962, Cypher OTP To: Foreign Office, London, S.W.1

(50) Eric Downston, Europeans in Iraq agree to curfew, Daily Telegraph Special Correspondent, Beirut, -"Daily Telegraph", 7 December, 1963.

(51) "Briton Missing in Iraq", -"The Times", 19 December, 1963.

(52) N.A., F.O., 371/186748, From: J.H. Lambert, British Embassy, Stockholm, 18 May, 1966, To: Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

حهوتمین کۆنگره‌ی پارتی بلّوی کردۆته‌وه (بنۆره: پاشکۆی ژماره ۱۶)، به‌یاننامه‌که که سێ لاپه‌په‌یه وه‌ک هاوپیچ له‌گه‌ڵ نامه‌یه‌کی بالۆی‌زخانه‌ی به‌ریتانی له‌ به‌غداوه ناردوویه بۆ به‌شی پۆژه‌لاتی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی حوکمه‌تی به‌ریتانی له‌ لنده‌ن و تیرو ته‌سه‌ل باسی پرسی نه‌وتیش وه‌ک هۆیه‌کی کاریگه‌ری سیاسی ده‌کات⁽⁵³⁾. شایانی باسه وینه‌ی ئەم نامه‌یه‌ی بالۆی‌زخانه‌ی به‌ریتانی له‌ به‌غداو هاوپیچه‌که‌ی دراونه‌ته هه‌ریه‌ک له‌ بالۆی‌زخانه‌کانی به‌ریتانیا له‌ نه‌قهره‌و تاران و دیمه‌شق و عه‌مان و به‌حره‌ین و بیروت و قاهره‌و جه‌ددو و کویت و مۆسکۆ ته‌ل ئه‌بیب و واشنتۆن و نیقوسیا و عه‌ده‌ن.

وێپای هه‌موو ئه‌وانه‌ی گۆتمان ژماره‌یه‌کی یه‌کجار زۆر به‌لگه‌نامه‌ی ده‌گه‌من ده‌رباره‌ی پرسی کورد له‌ پۆژگاری فه‌رمانپه‌وایی عه‌بدولسه‌لام عارفدا له‌م فایله‌دا هه‌لگیراون.

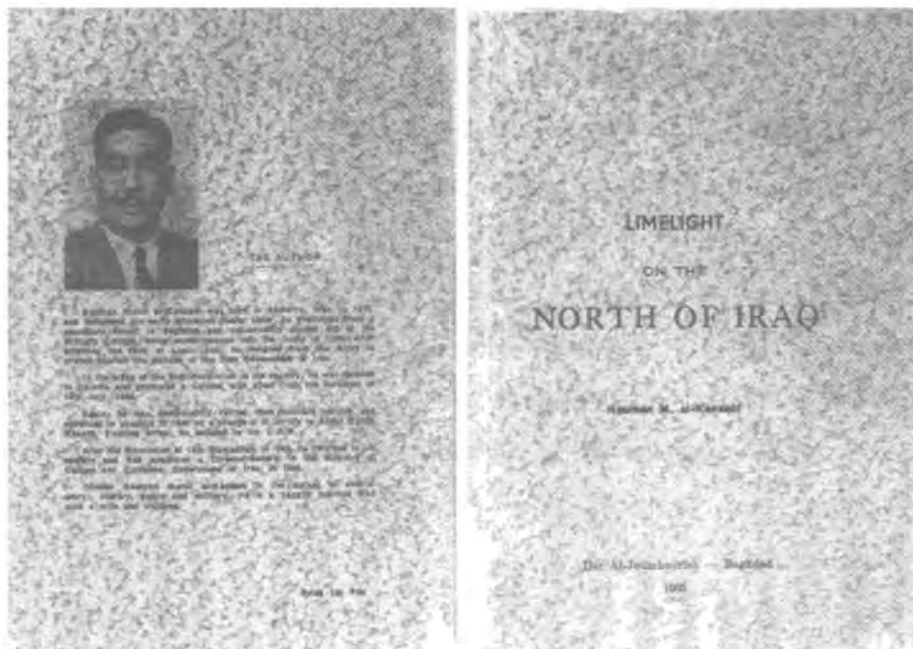
حه‌فده‌- فایلی ژماره ۱۸۰۸۱۳/۳۷۱

ئه‌میش فایلیکی زۆر گه‌وره‌یه، ژماره‌ی لاپه‌په‌کانی له‌سه‌ر نییه، به‌لایه‌نی که‌مه‌وه سێ سه‌د لاپه‌په‌ ده‌بیت، به‌شی هه‌ره زۆری به‌لگه‌نامه‌کانی ناو ئەم فایله‌ ده‌رباره‌ی پرسی کوردی عیراقن له‌ پۆژگاری فه‌رمانپه‌وایی عه‌بدولسه‌لام عارفدا. شایانی باسه ئه‌و کتێبه‌ی نه‌ته‌وه‌په‌رستی عه‌ره‌ب نه‌عمان ماهیر که‌نعانی له‌و پۆژگاره‌دا به‌ ناوونیشانی ((په‌وناکی مه‌شخه‌لێک بۆ سه‌ر باکووری عیراق)) به‌ ئینگلیزی بلّوی کردۆته‌وه‌و حه‌فتاو دوو لاپه‌په‌یه له‌م فایله‌دا هه‌لگیراوه⁽⁵⁴⁾.

وێپای ئەم حه‌فده‌ فایله‌ ده‌وله‌م‌هندو زه‌نگین و سه‌نگینه‌ی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی حوکمه‌تی به‌ریتانی له‌ ده‌یان فایلی دیکه‌ی هه‌مان وه‌زاره‌تدا باسو خواسی شوێشی چوارده‌ی گه‌لاوێژو یه‌که‌م فه‌رمانپه‌وایی به‌عسی عیراق و پۆژگاری عه‌بدولسه‌لام عارف هاتووته‌ پێشه‌وه که تاییه‌ت بۆ توێژه‌ران و سیاسه‌تمه‌دارانی کوردو عیراقی و عه‌ره‌ب که‌لکی زۆریان هه‌یه، ئه‌وه‌ی له‌ دوو توێی ئەم کتێبه‌یشدا هه‌ستی پێ ده‌کریت. دوا‌ی ئەم کورته‌ پێناسه‌یه‌ی ئەم حه‌فده‌ فایله‌ ده‌چینه‌ سه‌ر گێپانه‌وه‌ی پوخته‌ی میژووی پرسی کورد له‌ پۆژگاری فه‌رمانپه‌وایی عه‌بدولکه‌ریم قاسمه‌وه تا کۆتایی پۆژگاری فه‌رمانپه‌وایی عه‌بدولسه‌لام عارف له‌به‌ر پۆشنایی به‌لگه‌نامه‌ نه‌هێنه‌کانی حوکمه‌تی به‌ریتانیدا.

(53) Ibid, Confidential, From: S.L. Eager ton, British Embassy, Baghdad, No. 10114/117/66, 20 Decmber, 1966, Kurdish Affairs, To: D. Montgomery, Esq., Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

(54) Naaman M. al- Kanaani, Limelight on the North of Iraq, Baghdad.

وینەى هەردوو بەرگی کتێبه‌که‌ى (نعمان ماهر الكنعانى) که لەرزۆڤگارى عەبدولسەلام عارفدا بە نینگلیزی و عەرەبى لە ساڵى ١٩٦٥دا لە بەغدا چاپکراوه، کتێبه‌که ٧٢ لاپه‌ره‌یه‌و دانەیه‌کی بە نینگلیزی له فایلی ژماره (١٨٠٨١٣/٣٧١)ی وه‌زاره‌تى هه‌نده‌رانى حکومه‌تى به‌رىتانیادا هه‌لگیراوه وینەى بەرگی پشته‌وه‌ى کتێبه‌که بریتیه‌ له پیناسه‌ى دانەر-که‌مال مه‌زه‌ر.

دواپۆژه کانی عهبدولکه ریم قاسم و پرسى کورد

له بهر روئشنایی به لگه نامه نهینیه کانی حوکمه تی به ریتانیدا

دیپلۆماسییه به ریتانییه کان، به وردی و ههنگاو به ههنگاو تاقیبی ئال و گۆره خیراکانی دوا قوئاغی فه رمانپه وایی عهبدولکه ریم قاسمیان ده کرد، هه وال و سه رنج و تییبینییه کانی خوئیانیان، یه ک له دوا یی یه ک، ده کرده پاپۆرت و یادداشت و ده یانئارده ده رگا به پر سه کانی هه ردوو وه زاره تی هه نده ران و جهنگی به ریتانی له له نده ن. مولحه قی سه ر یازی بالۆتیزخانه ی به ریتانی له به غدا پوژی هه ژده ی شو باتی سالی ۱۹۶۳ یادداشتیکی چوار لاپه رهی بۆ یاریده ری وه زیری جهنگ له له نده ن نار دوه، ناوبراو به شی هه ره زۆری به شی یه ک می یادداشته که تی ته رخان کردوه بۆ پرسى کورد له دواپۆژه کانی فه رمانپه وایی عهبدولکه ریم قاسمدا و ته نانه ت وشه ی ((جاش))یشی⁽⁵⁵⁾ به کاره یئاوه، ئه مه ی لای خواره وه ده قی وه رگێدرایوی ناوه رۆکی ئه و یادداشته یه:

((نهینی،

به شی یه که م،

باری سه ر یازی،

حه ره کاتی کوردی.

۱- هه والی دیکه ی دوا ی نامه ی ژماره ۲۳، په ره گرافی یه ک. ده نگوباسیک هه یه گوا یه ۶۰۰ که س له وانه ی پتیا ن ده لئین یاخیگه ر (متمرد) خو یان داوه به ده سه ته وه. هه رچۆن بیته هه مووان ده زانن ئه و شه ش سه د که سه یاخیگه ر نین، به لکو (جاش)ن⁽⁵⁶⁾ واتا ئه و عه شایر بیانه ی سه ر به حوکمه تن، حوکمه تیش به چاوی یه ده ک سه یریان ده کات.

---

(55) ئه مه یه که م به لگه نامه ی نهینی حوکمه تی به ریتانییه، له وه زاران به لگه نامه ی من تا ئیستا

دیومن، وشه ی (جاش) به کاره یپتیت، وا دیاره ئه وانیش له زوه وه فتری ئه و وشه یه بوون.

(56) له ده قی به لگه نامه که دا، له نئو دوو جووت که وانی بچووکدا، نووسراوه جهش "jahash"، وه ک

ناشکرایشه وشه ی جاش له زمانی کوردیدا له جهش عه ره بییه وه هاتوه.

۲- هه‌وایی دیکه‌ی دوا‌ی نامه‌ی ژماره ۲۳، په‌ره‌گرافی دوو. دیسانه‌وه بپیری لیبووردن (عه‌فوات) تا کۆتایی جیژنی قوریان، واتا تا بیست و هه‌وتی شوباتی سالی ۱۹۶۳ درژ کرایه‌وه.

۳- به‌پیتی سه‌رچاوه‌یه‌کی باوه‌پ پیکراو، پۆژی دوو شه‌مه‌ی بیست و هه‌شتی کانوونی دووه‌می ۱۹۶۳، بیست برینداری دیکه له باکووره‌وه گه‌یه‌نرانه نه‌خۆشخانه‌ی سه‌ریازگه‌ی ره‌شید (له به‌غدا- ک.م.). به‌پیتی سه‌رچاوه‌یه‌کی تر هیرشیکه‌ی (کورد- ک.م.)، به‌لام به زیانیکی زۆر، پوچهل کرایه‌وه به‌م جۆره- یاخه‌گه‌ران له ژۆر ئالایه‌کی سپیدا گوايه بۆ خۆبه‌ده‌سته‌وه دان به‌ره‌وییری سوپا هاتوون و له‌په‌ر چه‌که شاردراره‌کانیان ده‌ره‌یتناوه و که‌وتوونه‌ته ده‌سپۆژ له سه‌ریازه‌کان.

۴- به‌پیتی سه‌رچاوه‌کان، پۆژی سیویه‌کی کانوونی دووه‌می سالی ۱۹۶۳، باری دوو لۆری کۆژاوو برینداری سوپا له باکووره‌وه هینراونه‌ته‌وه به‌غدا. هه‌روه‌ها نه‌وه‌یش ده‌گه‌پنه‌وه چۆن خه‌بیریکه‌ی روس، که له‌گه‌ل هیزی ئاسمانی عیراقیدا کار ده‌کات، کۆتایی کانوونی دووه‌می (سالی ۱۹۶۳- ک. م.) له ژووری نووستنه‌که‌ی له که‌رکوک فرینراوه.

۵- پۆژی سی شوباتی ۱۹۶۳ سیفیلیکی به‌ریتانی، به‌ناوی میسته‌ر ئارمسترۆنگه‌وه، که نه‌ندازیاری کۆمپانیای نه‌وتی عیراقی- به‌ریتانییه، له کاترۆمیری هه‌ژده‌وه پازده ده‌قیقه له‌ریگه‌ی نیوان زاب- دوویزدا که‌وتوه‌ته ناو بۆسه‌یه‌کی کورده‌گانه‌وه بریندار کراوه، دوا‌ی سێ سه‌عات قافله‌یه‌کی سه‌ریازی، له‌گه‌ل ئوتومبیلیکی فریاگوزاری، گه‌یشه‌ لای برینداره‌که.

ته‌علیق: وا پێ ده‌چیت ئه‌م رووداوه ئه‌نجامی بێ به‌ختی ئه‌و سیفيله به‌ریتانییه بیت چونکه سه‌عات هه‌ژده‌وه چاره‌کێک تاریکایی دادیت بۆیه‌کا یاخه‌گه‌ره‌کان زۆر لۆمه‌یان ناچیته سه‌ر⁽⁵⁷⁾.

---

(57) دوور نییه مه‌به‌ستی له‌و قسه‌یه‌ی ئه‌وه بیت بلێت پێشمه‌رگه‌کان ئه‌و نه‌ندازیاره ئینگلیزه‌یان نه‌ناسیوه‌ته‌وه.

٦- شهوی سن له سەر چواری شویاتی ١٩٦٣، کوردهکان دهسپێژان له شه مه نده فه ری شه وان ه ی نیوان که رکوک و به غدا کرد، ئه و هێرشه بووه هۆی ئه وه ی شه مه نده فه ره که شه ش سه عات دوا ی کاتی خۆی بگاته به غدا. شه مه نده فه ره که گه یشتبووه نوزخورماتو کاتیک سن سه د سواره ی کورد ئابلقه یان داوه و ژماره یه ک له پۆلیسانه یان کوشتووه که به رگریان کردووه، کوردهکان چل په نجا سه ریازن کیشیان له پاسه وانانی شه مه نده فه ره که به دیل گرتووه، ژماره یه ک ئه فسه ری سوپا و معاونیکه ی پۆلیسیش به دیل گیراون⁽⁵⁸⁾.

بۆ پۆزی دواتر هه مان مولحه قی سه ریازی به ریتانی به شی دووه می یادداشته که ی ده نئیریت بۆ جیکری وه زیری جهنگ، ئه م به شه یان سیازده لاپه ره ی گه وره یه، به لام ته نها ئه مه ی لای خواره وه ی، که له سه ره تای ئه و به شه دا هاتووه، په یوه ندی به شوێشی یازده ی (ئه یلول) ی سالی ١٩٦١ او په نگدانه وه کانیه وه هه یه و ئه مه ی لای خواره وه ییش ده قی وه رگێرانه که یه تی:

((جهنگی نژ به کورد (له پۆژگاری عه بدولکه ریم قاسمدا- ک. م.) هه ژده مانگ درژده ی کیشا بێ ئه وه ی هه یج سه ره که وتنیکه ی سه ریازی، یا چاره سه ریکه ی سیاسیه ی، لی بکه ویته وه. سوپا نه یوانی کورد بیه زینیت چونکه نه مه شقی ته واوی هه بوو، نه دلێشی به شه په که وه بوو. راستیکه شی ریگه نه ده دراپه سوپا ته کانی ته واوی خۆی له هێرشه کانیدا بدات، خۆ ئه گه ر هاتوو له شوینیک هه نگاویکه یای نا ئه و به لالووتیه وه بۆی له قه له م ده درا⁽⁵⁹⁾. زیانه کانی سوپا، که ژماره یه کی زۆریان (له لایه ن کورده وه- ک. م.) به دیل گیرابوون، بوونه هۆی ئه وه ی زۆریه ی ئه فسه رو ده رجه دارانی سوپا بینه نوزمعی قاسم⁽⁶⁰⁾.

(58) N.A., F.O., 371/170434, Secret, Military Attache, British Embassy, Baghdad, 18 February, 1963, No. MA/I/1/31, Memorandum for the Under Secretary of State, The War Office, London, Part I- Military, Kurdish Op.

(59) له ده قی به لگه نامه که دا وا هاتووه: ((more often than not received a "bloody nos")) (بۆدی نۆس) هکه شی که خراوه ته نیوان دوو جووت که وانی پچوکه وه زاراوه یه و مانای بۆکسیکی خویناوی یا بۆکسیکی خوین پزین ده گه یه نیت.

(60) N.A., F.O., 371/170434, Secret, Military Attache, British Embassy, Baghdad, No. MA/I/60/13, 19 February, 1963, Memorandum for the Under Secretary of State, The War Office, London.

به داخوه کالقامی عه‌بدولکه‌ریم قاسم له بوواری سیاسه‌تدا گه‌یشتبووه‌ئو. ئاسته‌نزمه‌ی مه‌رگی بارزانی لای بپیته‌رزگارکه‌ری پژی‌مه‌که‌ی له‌گشت‌نه‌هامه‌تیبه‌کانی، بۆیه‌کا به‌ر له‌کۆدیته‌ی هه‌شتی شوباتی سالی ۱۹۶۲ هه‌ر‌ئوه‌نده‌ت ده‌زانی ده‌زگا‌فهرمیبه‌کانی راگه‌یاندن ده‌که‌وتنه‌جا‌ردانی هه‌والی‌کوشتنی بارزانی. یازده‌پۆژ به‌ر له‌که‌وتنی پژی‌مه‌که‌ی عه‌بدولکه‌ریم قاسم به‌غدا بۆ‌دو‌جار هه‌والی‌کوشتنی بارزانی راگه‌یاند، ئه‌وه‌واله‌ی یه‌کسه‌ر به‌م‌جۆره‌ی لای‌خواره‌وه‌ده‌چپته‌ناو‌یه‌کی‌ک له‌به‌لگه‌نامه‌کانی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی حوکمه‌تی‌به‌ری‌تانیه‌وه:

((دوینی له‌به‌غدا هه‌والی‌مردنی په‌هه‌به‌ری به‌ناوبانگی یاخه‌گه‌ریبه‌که‌ی کورد، که‌به‌((مه‌لای‌سوور)) (الملا‌الاحمر) ناسراوه‌راگه‌یه‌نرا. به‌پیتی ئه‌وه‌واله‌(بارزانی-ک.م.) له‌کاتی هێرشیه‌کی سوپای عیراقیدا به‌سه‌ختی بریندار بووه، به‌برینداری په‌نای برده‌وه‌ته‌به‌ر‌گوندیک له‌ناو‌خاکی تورکیاداوه‌له‌وی گه‌یانی له‌ده‌ست‌داوه))⁽⁶¹⁾.

ده‌ستوبرد‌گشت‌پۆژنامه‌به‌ناوبانگه‌کانی جیهان ئه‌م‌هه‌واله‌بلاو‌ده‌که‌نه‌وه،‌سیان‌له‌وه‌پۆژنامه‌-((تایمس)) و ((سه‌ندی ئیکسپریس)) و ((سه‌ندی‌تیلگراف)) له‌هه‌مان‌فایله‌هه‌لگه‌یرون⁽⁶²⁾، وێپای‌ده‌یان‌به‌لگه‌نامه‌ی‌بایه‌خدار‌دی‌که‌ده‌رباره‌ی‌هه‌لوێستی‌هه‌له‌شه‌ی‌عه‌بدولکه‌ریم‌قاسم‌به‌رانبه‌ر‌کورد.‌جگه‌له‌وانه‌ئه‌م‌به‌لگه‌نامه‌به‌نرخانه‌ی‌لای‌خواره‌وه‌یش‌له‌هه‌مان‌فایله‌هه‌لگه‌یرون:

أ- به‌یاننامه‌ی ((پارتی دیموکراتی کوردستان- ناوچه‌ی به‌غدا)) که‌پۆژی‌پازده‌ی‌کانوونی‌یه‌که‌می‌سالی‌۱۹۶۲‌بلاو‌کراوه‌ته‌وه‌و‌باسی‌خۆپه‌شاندانیکی‌جه‌ماوه‌ری‌شاری‌سلیمانی‌دژی‌دیکتاتۆریه‌تی‌عه‌بدولکه‌ریم‌قاسم‌و

(61) N.A., F.O., 371/170428, Internal Political Situation: military coup and revolution and Kurdish situation, 1963.

(62) Ibid, "Death" Claim by Baghdad, by our Diplomatic Staff, "Sunday Telegraph", London, 30 December, 1962, Kurdish rebel, "Red Mullah" is reported dead, - "Sunday Express", London, 30 Times" London, 1 January, 1963.

داروده‌سته‌که‌ی ده‌کات، وپرای کوشتنی ژماره‌یه‌ک جاش که یه‌کیتکیان ناوی شیخ محمه‌د بووه.

ب- نه‌خشه‌ی کوشتنی زه‌عیم مسته‌فا، به‌لام نه‌و پیش کات هاتووه‌ته سلیمان‌ی بویه‌کا نه‌خشه‌که‌سه‌ری نه‌گرتووه.

ج- کوشتن‌و به‌دیل گرتنی نزیکه‌ی سی‌و‌شه‌ش سه‌ربازو دوو نه‌فسه‌ر. شایانی باسه‌له‌ ناوه‌ندی چله‌کانی سه‌ده‌ی رابردووه‌وه پوژئاواییه‌کان به‌ته‌وسه‌وه‌ نازناوی ((The Red Mulla))^(*) یان بۆ بارزانی هه‌لبژاردبوو به‌و نیازه‌ی وای نیشان بدن گوايا مه‌لا مسته‌فا پیاوی نه‌لقه‌له‌ گوئی شووره‌وییه، جاروبار نه‌ته‌وه‌په‌رستانی عه‌ره‌بیش نه‌و نوقله‌یان ده‌شکاند.

له‌ هه‌مان فایلدا ژماره‌یه‌ک به‌یاننامه‌ی به‌عسی عیراق هه‌لگیراوه، که‌له‌ هه‌موویان سه‌یرو سه‌مه‌ره‌و سه‌رنج راکیشتر نه‌و وتاره‌ی ((الاشترایی))ی ئورگانی به‌عسه‌که‌له‌ ژماره‌ی مانگی ته‌شرینی دووه‌می سالی ۱۹۶۲یدا به‌م ناوونیشانه‌ی بلاوی کردووه‌ته‌وه: ((مه‌ترسییه‌کانی بزووتنه‌وه‌ی گومان لیکراوی باکوورو هه‌لوئستی قاسم به‌رانبه‌ری))، واتا به‌عسییه‌کان به‌ر له‌وه‌ی ده‌سه‌لات بگره‌ده‌ست به‌ماوه‌یه‌کی کورت به‌و جووره‌ده‌یانروانییه‌نه‌و کورده‌ی به‌چه‌که‌وه‌ به‌ره‌نگاری گه‌وره‌ترین دوژمنی سه‌سه‌ختی نه‌وسای به‌عس بووه‌وه!

دوژمنانی کورد هه‌میشه‌به‌ندو بالۆره‌ی نه‌وه‌یان لی داوه، تا ئیسته‌یش به‌رده‌وام لیتی ده‌ده‌نه‌وه، گوايه‌ بزووتنه‌وه‌ی رزگارخوازی کورد ده‌سنیژی ئینگلیزو نه‌مه‌ریکایی و سایۆنیزم و ئیران و سوڤیه‌ت و گه‌لێک لایه‌نی دیکه‌ن. تا ئیسته‌له‌ زمان به‌لگه‌نامه‌ نه‌ینییه‌کانی حوکمه‌تی به‌ریتانییه‌وه‌ پاده‌ی بی‌ویژدانیی نه‌و جووره‌بوختان و تۆمه‌تانه‌مان به‌پیتی توانا نیشان داوه. ئیسته‌یش با بزانی نه‌و وه‌زیری هه‌نده‌رانه‌ی محمه‌د په‌زا شای په‌له‌وی، که‌به‌خوینی سه‌ری عه‌بدولکه‌ریم قاسم تینوو بوو، چی‌ده‌رباره‌ی هه‌لوئستی نه‌و پیاوه‌به‌رانبه‌ر کوردی عیراق ده‌لئیت. پوژی سینی کانونی دووه‌می سالی ۱۹۶۲ بالۆیزی به‌ریتانی

(*) ((بۆ زیاتر زانیاری له‌سه‌ر نه‌م بۆچوونه‌ بنۆره: کتییی (خناجر و جبال او قاسم والا کرد)ی نه‌حمه‌د

فه‌وزی-ع. زه‌نگه‌نه)).

له تاران نامه يه كي نهينى نارووه بۆ بهشى پۆژه لاتی وه زاره تی هه نده رانی ولاته كه ی كه نه مه ی لای خواره وه ده قی وه رگپرانه كه یه تی:
(۱- هه لبت لیزه (واتا له تاران- ك. م.) له نزیکه وه تاقیبی ئالوگپه كانی كوردستانی عراق ده كه ن.

۲- له کاتی گفتوگویه کی ئەم دوایانەمدا له گه ل وه زیری هه نده رانی (ئیران- ك. م.) وه زیر له خۆپا گوتی: ئه و تا پاده یه ك مه یلی به لای كوششی قاسمدا، بۆ دامرکانده وه ی یاخیبوونه كه ی كورد، ده شكیته وه، چونكه ئیرانییه كان مه ترسییان له بزوتنه وه یه کی كوردی جیا بوونه وه خواز هه یه كه له سه ر سنووری ولاته كه یان له لایه ن بارزانییه مه یلداره كانی كۆمۆنیسته وه سه ر كرده یه تی بكریت.

ئهمیش په یوه نسی هه یه به و پاپورتانه وه ی پیمان گه یشتوون ده رباره ی ئه وه ی ئیرانییه كان نیازیان نییه هیه ج جۆره یاریده یه کی وه ك چه كو ئازوقه و شتی دیکه بۆ یاخیبووه (كورده كان- ك. م.) بنێرن نه با بینه هۆی فشار خستنه سه ر قاسم. ئه وه نده ی ئیمه ئاگادارین ئیرانییه كان سنوریان له رووی یاخیگه ره (كورده كاندا- ك. م.) داخستوه، هه رچه نده هاتوچۆی ئاسایی هۆزه كان له ریگه ی سنووره وه وه ك خۆیه تی.

۳- وینه ی ئەم نامه یه مان ده نترین بۆ هه ردووك بالۆی زخانه مان له به غدلو ئه نقه ره))⁽⁶³⁾.

هه رچۆن بیته كه س ناتوانیت نكۆلی له وه هه بیته كه راپه پینی نوپی كوردستانی باشوور گشت به شه كانی دیکه ی كوردستانی هه ژانده بوو، وا دیاره له هه مووانیش پتر فه رمانه وایانی تورکیای زراوه تره ك كرده وه، ئه وه ی دیپلۆماسیه به ریتانییه كان به ئاسانی هه ستیان پیتی كرده وه گه لیك نامه و بروسكه و پاپورتیان ده رباره ی نووسیوه . به وینه به شی پۆژه لاتی وه زاره تی هه نده ران له راپورتیکی نهینى خۆیدا ده لیت:

((پاپورتیکی پۆژنامه وانی سووریا ده رباره ی كیشه ی كورد وای بۆ ده چیت كوردی عراق و تورکیا و ئیران و سووریا یه كده گرن و كوردستانیکی سه ریه خۆ داده مه زینن))⁽⁶⁴⁾.

(63) N.A., F.O., 371/163988, Kurdish question in the Middle -East, 962, Confidential, No. 1821/62, British Embassy, Tehran, January 3, 962, To: Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

هه مان پۆژی پازدهی ته شرینی دووه می سالی ۱۹۶۲ ج. ک. کلۆپی بالۆیزی بهریتانی له مۆسکو، بی ئوهی ئاگاداری ناوه رۆکی ئه و پاپۆرتی سه ره وه بیته، ده رباره ی هه مان بابته پاپۆرتیکی چروپی به کجار بایه خداری نارووه بۆ وه زاره تی هه نده رانی حوکه ته که ی له له نده ن، ئه مه ی لای خواره وه ده قی وه رگێراوه که یه تی:

۱- پۆژنامه ی ((پرافدا)) پۆژی پازدهی ته شرینی دووه م نامه یه کی ئازانسی تاسی له بیروته وه به م ناو نیشانه وه بلو کردووه ته وه ((درو ده له سه کانی پۆژنامه پۆژئاواییه کان ده رباره ی هه لویستی کوردی عیراق)) که بوخته ی وتاریکی دووو درژی پۆژنامه یه کی لوبنانیه به ناوی ((الهدف)) وه⁽⁶⁵⁾.

۲- ماکی وتاره که ی ((الهدف- ک. م.)) بریتیه له ناوه رۆکی دیده نییه کی هه وائتیریکی پۆژنامه که له دیمه شق له گه ل (په به ریکی کوردی ناسراوی لایه نگری بارزانی) که ناوی نه میناوه. مه به سته سه ره کی نامه که بریتیه له به دروخسته وه ی ته وای ئه و ده نگواوه ی پۆژنامه ی ((نیویۆرک تایمس)) په خشی کردووه، گوايه ئامانجی بارزانی به کخسته نی هه موو کوردی عیراق و تورکیا و ئیران و سووریا به له کوردستانیکی سه ره بخۆدا. هه مان کات ((پرافدا)) ئه م تیبینیانه ی خواره وه یشی تۆمار کردووه:

أ- بارزانی ته نها هه ول بۆ خودموختاریی کوردی عیراقی، چه سپینراو له ده ستووری کاتی عیراقدا ده دات، زووتر قاسم ئه مه ی په سه ند کردبوو.

ب- مه به سته وتاره کانی پۆژنامه پۆژئاواییه کان ده رباره ی بارزانی نانه وه ی پشینویه له ناوچه که دا، تایبه ته له تورکیا و ئیران و سووریا.

ج- بهریتانییه کان فشار ده خه نه سه ر قاسم بۆ ئوه ی هه لویستی له گه ل کۆمپانیاکانی نه وت و داوا کردنی کۆیتدا بگۆریت. ئه و تۆمه تانه ی ده یاندا به پال بارزانی ده رباره ی دامه زاندنی ده وله تیکی کوردی به شیکن له فشارو سیاسه تی ته قلیدی بهریتانییه کان- دابه ش بکه و حوکم بکه (فرق تسد- ک. م.).

---

(64) Ibid, Eastern Department, General, No. 1821/3, November 15, 1962.

(65) لای ناوی ((الهدف)) وه پرسکه یه کی دانه وه ک نیشانه ی ئوه ی که ئه و پۆژنامه یه لای ئه وان نه ناسراوه.

د- مەبەستی پاپۆرتە پۆژئاواییەکان دەربارەی ئەوێ داوا یاری دەی ئەمەریکای کردوو شلوق کردنی جێ پێیەتی. قاسم کاتیک بارزانی بە پیاوی بەریتانیا لە قەڵەم دا کە وتە هەمان هەلەو.

هـ. لەگەڵ هەموو ئەمانەیشدا، کورد دەیانەوێت لەگەڵ قاسمدا بگەنە رێککەوتنامەیەک و بگەڕێنەوێت دۆخی هاریکاریی کوردو عەرەب (لە پیناوی پاراستنی سەریەخۆیی ولاتەکەماندا).

۳- ماوەیەک ئەمە بەکەم ئاماژە بە بۆ کێشەیی کورد لە پۆژنامە سوڤیتییەکاندا و هەرچەند ئەو ئاماژە کردنە لە سەرچاوەیەکی دەرەکی وەرگیراوە، بەلام بۆ لۆکردنەوێت لە ((پرافدا)) دا بێ هیچ جۆرە پەرخنەیک ئەگەری ئەوێ دروست دەکات کە دەبێت ئەو سەرچاوەیە (واتا پۆژنامەیی ((الهدف)) - ک. م.) زۆر لە سیاسەتی سوڤیەتیەوێت و نزیکی بێت تا بەو جۆرە بە فەرمیی پشتگیری لێ بکەیت. ئێمە شتێکی ئەوتۆ دەربارەی ئەو پۆژنامەیی نازانین کە دەقی وتارەکەیی تێدا پەخش بوو تا خەمڵی ئەوێ لێ بدەین کە لەوانەیی هەموو کارەکی پلانێکی رێکخراو بێت بۆ دەرپرینی مەبەستە (شاردراوەکان - ک. م.) بەم جۆرە.

۴- وێنەیی ئەم نامەیی دەنێرم بۆ بالۆتیزخانەکانمان لە بەغداو بیروت و دیمەشق و ئەنقەرە و تاران و قاھیرە⁽⁶⁶⁾ (*).

بەو جۆرە کورتبیینی عەبدولکەریم قاسم و دەستەو دایەرەکەیی، هەرەو هەتا ئەگە بەرزی شوڤیتییە عەرەبەکان، کاریکی ئەوتویان کرد پرسی کورد بێتە بەکێک لە بارە هەرە قورسەکانی سەرشانی پۆژمەکەیی لە دوا قونای تەمەنیداو بارزانی واتەنی: عەبدولکەریم قاسم ئاسکێک بوو کورد ماندوویی کردو بە داخووە بە عەس پراوی کرد.

---

(66) N.A., F.O., 371/163988, Kurdish question in the Middle -East, 1962, Confidential, No. 10213/15/11, British Embassy, Moscow, November 15, 1961, To: Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

(* (بێنەرە: پاشکۆی ژمارە (۳). ع. زەنگەنە)).

سهره‌تای حوكمی به‌عس

له‌بهر رۆشنایی به‌لگه‌نامه نه‌پنیه‌کانی حوكمه‌تی به‌ریقانیادا

دوای ئه‌وه‌ی کار له‌کار ترازای، پۆژی هه‌شتی شوباتی سالی ۱۹۶۳ کودیتای لقی عراقی ((پارتی به‌عسی عه‌ره‌بیی ئیشتراکیی)) سه‌ری گرت، دیپلۆماسییه به‌ریقانییه‌کان له‌هر چوار لاره‌و ئان به‌ئان که‌وتنه‌ دووی هه‌واله‌کانی ئه‌و رووداوه‌و ته‌له‌ کردن و لیکدانه‌وه‌یان، به‌و جۆره هه‌زاره‌ها له‌ نامه‌و راپۆرت و یادداشت و بروسکه‌کانیان بوونه‌ گه‌نجینه‌یه‌کی که‌م وینه‌ بۆ لیکدانه‌وه‌و تیگه‌یشتنی هه‌موو لایه‌نه نه‌پنی و شاردراره‌کانی کودیتای هه‌شتی شوبات، وا له‌م به‌شه‌دا چه‌ند نموونه‌یه‌کی ئه‌و راستییه ده‌خه‌ینه به‌رچاو.

یه‌کێک له‌ به‌لگه‌نامه‌کانی ناو فایلی ژماره ۱۷۰۴۳۴/۳۷۱ی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌ران به‌م شیوازه‌ی لای خواره‌وه‌ی باسی که‌وتنی دراماتیکی عه‌بدولکه‌ریم قاسمان بۆ ده‌کات:

((نه‌پنی،

ژماره ۱۰۱۲۴/۵۶/۶۳،

۱۵، کورته‌یه‌ک.

قاسم به‌شیوازیکی سه‌رنج راکیش و کتوپر که‌وت. له‌ سوپا به‌ولاره قاسم هه‌چ هه‌یزکی ریکخراوی ولاته‌که‌ی له‌پشت نه‌بوو، هه‌ولێ ده‌دا هاوسه‌نگی ته‌رازووی هه‌یزی نیوان کۆمۆنیست و نه‌ته‌وه‌په‌رسته‌کان رابگریت و پتر له‌ هه‌رشت پشته به‌ یاساوه‌ تایبه‌تییه‌کانی خۆی ده‌به‌ست. به‌لام وه‌ک ده‌رکه‌وت، سوپا له‌ سیاسه‌ت دووره‌ په‌ریز نه‌بوو⁽⁶⁷⁾، نه‌وانه‌یش که‌ له‌ دژی وه‌ستان بریتی بوون له‌ نه‌ته‌وه‌په‌رستان، به‌ به‌عسییه‌کانیشه‌وه، بۆیه‌کا که‌س نه‌بوو قاسم پشته پێ به‌ستیت (په‌ره‌گرافی یه‌که‌م و دووه‌م).

تاوه‌کو ئیسته به‌ ته‌واوه‌تی ناوی پیلانگه‌په‌کان نه‌زانراوه، به‌لام وا دیاره بنکه‌ی سه‌ره‌کیی بزووتنه‌وه‌که‌یان حه‌بانیه‌یه، وێرای شانه‌یه‌کیان له‌ نه‌بوغرتب.

(67) له‌ ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا وا هاتوه‌: ((out the army proved to be not above politics))

که‌ ئه‌وه‌یش له‌ ده‌قی ئه‌و رسته‌یه‌ی عه‌بدولکه‌ریم قاسم وه‌رگه‌راوه که‌ تا کۆچی دوایی کردبوویه بنیسته خۆشه‌ی ژیر ددانی - ((الجيش فوق الميول والاتجاهات)).

یه‌که‌م ئامانجی پیلانگتیره‌کان گرتنی ئیزگه بوو، هه‌مان کات هیزشیشیان کرده سەر ئه‌و فرۆکانه‌ی له سهریازگه‌ی (معسکر) ره‌شید بوون، یه‌که‌م هیزشی فرۆکه‌یش بۆ سەر وه‌زاره‌تی به‌رگری له‌و کاته‌وه ده‌ستی پێ‌کرد که ئیزگه که‌وته ده‌ست پیلانگتیره‌کان.

ناشرانریت پیلانگتیره‌کان بۆچ له سهره‌تاوه هیزشیان نه‌برده سەر ماله‌که‌ی قاسم، دوور نییه نه‌یانویستبیت هیزه‌کانی سوپا هه‌ست به هیچ بکه‌ن به‌ر له گرتنی ئیزگه‌و هیزشه ناسمانییه‌کانی سەر باره‌گای وه‌زاره‌تی به‌رگری (به‌ره‌گرافی سینه‌م).

خودی وه‌زاره‌تی به‌رگری ئی ده‌ریکه‌یت ئیتر هیچ کام له چه‌کداره‌کانی میری به‌ره‌لستی پیلانگتیره‌کانیان نه‌کرد، چه‌ند خۆنیشاندانێکی په‌رشو بلاویش پێ‌کخرا⁽⁶⁸⁾. به‌و جۆره شه‌وی هه‌شت له‌سەر ئۆی شوبات ده‌ست به‌سەر وه‌زاره‌تی به‌رگریدا گه‌را (به‌ره‌گرافی چواره‌م).

وا پێ ده‌چیت قاسم به‌ره‌به‌یانی دووهم پۆژ له‌ناو باره‌گای وه‌زاره‌تی به‌رگریدا ده‌ستگیر کرابیت و سه‌عات یه‌ک و نیوی دوا‌ی نیوه‌پۆ کۆژداییت (به‌ره‌گرافی پینجه‌م). گه‌لێک باسی ئه‌وه ده‌کریت گوايه قاسم به‌زه‌حمه‌ت (یا به‌عونف - ک. م.) لا‌برابیت، له‌پاستیدا به‌ره‌لستی و خۆنپه‌شتنێکی که‌م قه‌وماون، هه‌رچه‌نده دوور نییه قاسم زۆر هه‌ولی دا‌بیت به‌سهرپه‌رشتی کۆمۆنیسته‌کان خۆنیشاندانی جه‌ماوه‌ری ساز بکریت. کۆمۆنیسته‌کان ده‌توانن پۆژێک له‌ پۆژان به‌و جۆره کێشه بنێنه‌وه، ئه‌مه‌یش خۆی له‌ خۆیدا یه‌کێک بوو له‌ پرنسیپه سهره‌کییه‌کانی سیاسه‌تی قاسم (به‌ره‌گرافی شه‌شه‌م).

قاسم پیاویکی خۆنپه‌ژ نه‌بوو، به‌لام ته‌موحو له‌خۆبایی و خۆپه‌رست (ئه‌نانی) و گومانه‌کر (شکاک) بوو. په‌نگبێ هیچ جۆره په‌گێکی شیتی له‌و پیاوه‌دا نه‌بووبیت،

---

(68) چه‌په‌وه‌نی کارمییه به‌شی هه‌ره ئۆی ئه‌و خۆپیشاندانانان یان دژی کۆدیتای هه‌شتی شوبات ساز کرد، شایانی باسه ئه‌وسا که تا‌هیر شه‌هباز چه‌یده‌ری، که له‌ بنه‌ماله‌ی چه‌یده‌رییه‌کانی هه‌ولێره، قایمقامی کارم بوو، هه‌ر ئه‌و پۆژه به‌ند کرا، به‌لام لیوای پۆلیس نه‌حمه‌د نه‌مینی هاو‌پێی نزیکی، که ده‌ست‌په‌شتوو بوو، فریای که‌وت.

بهلام دهسته وه سان بوو له بهرهنگار بوونه وهی ئه و کیشانهی تهنگیان پښ
هه لده چنی، سه رباری ئه وه یش پوژ به پوژ قیرسیچمه تر ده بوو. راستیکه ی قاسم
خوی له خویدا به هیچ چۆر که سایه تیبه ک نه بوو بایه خیکه ئه وتوی هه بوو بیته،
بهلام شیوانی سه ره لدان و له ناو چوونی نمونه یه کی ترسناکه (په ره گرافی
حه وته م)⁽⁶⁹⁾.

به لگه نامه ی یه که می ناو هه مان فایل بریتیه له نامه یه کی نه یینی د. ک.
هاسکیلی⁽⁷⁰⁾ یاریده ری بالوینی به ریتانی له به غدا که نار دوویه بو به شی پوژ ه لاتی
وه زاره تی هه نده رانی حوکه ته ی به ریتانی له له نده ن، تییدا باسی ده رچوونی یه که م
پوژ نامه ی پوژمی نوئی به ناوی (الجهامیر) ه وه و یه که م دیده نیی په یامنیری ئه و
پوژ نامه یه له گه ل حامیدی برای عه بدولکه ریم قاسم و ژماره یه ک وه زیرو به رپر سیاری
پوژمی پیشوودا ده کات که له (الجهامیر) دا بلاو کراوه ته وه، ئه مه ی لای
خواره وه یش ده قی وه رگیزانه که یه تی:

((نه یینی))

بالوینخانه ی به ریتانی،

به غدا،

ژماره ۶۳/۱/۱۰۱۲۸،

پوژمی ۱۹ شوبات، ۱۹۶۳.

خۆشه ویستم گودچایلد.

---

(69) N.A., F.O., 371/170434, Confidential, No. 10124/56/63, 15, Summary.

(70) دنالد کیث هاسکیل (*): (Donald Keith Haskell): دیپلوماسیه کی وریاو چلاک بوو، نوی
مایسی سالی ۱۹۲۹ له دایک بووه، ده رچووی (قوتابخانه ی زمانه وانیه ی پورتنسکوٹ) و زانکوی کامبریج
بوو، له سالی ۱۹۶۱ وه بووه کارمهندی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی و به ریز له م شوینانه کاری
دیپلوماسیه ی کردوه - باره گای وه زاره ت له له نده ن و لوینان و عراق و لیبیا و کومونویلیت و سانتیاگو
یابان. بپوانه:

((Who's Who 1980. An Annual Biographical Dictionary)), London, 1980, P.1126.

(*): ((په راوینی ژماره (۷) یش هه ر باسی ئه م زاته ی کردوه - ع.زه نگه نه)).

۱- ژماره یەك له یاریدەر وەزیرانی قاسم، كە ئیستەكە بەندن و چاوەپوانی دادگایکردن، لەم پۆزنانەدا دیدەنیی پۆزنامەوانییان لەگەڵدا ساز کرا. (الجمامیر) كە یەكەم پۆزنامە ی عەرەبیبە لە دواى شۆرشەو (له عیراق- ك. م.) دەردەچیت، لە ژمارە ی پۆژی چوار دە ی شوپاتییدا پایگە یاند كە هەوالنیریکی دیدەنیی لەگەڵ حامید قاسم و لیوا (نەحمەد سالیح- ك. م.) ئەلعبەدی و هاشم جەواد و ئیسماعیل عارف و تەلەت شیبانییدا كێدوو (71)*.

۲- (میر) (72) حامید قاسم بە درۆژی باسی دەسكەوتە حەرەمەكانی كرد كە گوتی ئەمانەن: پتر لە سەد هەزار دیناری عیراقیی كاش و خانوو یەك كە بیست هەزار دیناری عیراقی دەهینیت و سێ ئوتومبیل. هەرچی ئەلعبەدی و سێ وەزیرەكەشە لەناو خۆیاندا پیشبێرکییان بوو لە تاوانبار كردنی قاسمدا لەسەر ئەو ی (له ئامانجە سەرەكییەكانی شۆرش ی چوار دە ی گەلاوێژ لای دا) و

---

(71) نەحمەد سالیح ئەلعبەدی حاكمی عەسكەریی گشتی و هاشم جەواد وەزیری هەندەران و ئیسماعیل عارف وەزیری پەروردەو تەلەت شیبانی وەزیری پلاندانان بوو. (*)) (هاشم جواد: له ۷ ی شوباتی ۱۹۵۹ تا ۸ ی شوباتی ۱۹۶۳ وەزیری خارجیبە بوو. ئیسماعیل ئیبراهیم العارف: له ۳ ی ئایاری ۱۹۶۰ تا ۸ ی شوباتی ۱۹۶۳ وەزیری (المعارف) بوو، لەهەمان كاتدا جینگری وەزیری (الارشاد) بوو. د. طلعة علی محمد الشیبانی: له ۷ ی شوباتی ۱۹۵۹ تا ۸ ی شوباتی ۱۹۶۳ وەزیری پلاندانان (التخطيط) بوو.

ئەو زانیارییانە ی سەرەوهم لەكتیبی (تاریخ الوزارات العراقية فی العهد الجمهوری، ۱۹۵۸ - ۱۹۶۸، الجزء الخامس، ۱۹۶۱ - ۸ شباط ۱۹۶۳) دەرهیناوه، ئەو ی شایەنی باسە كتیبه كە لەئامادەكردنی هەریەك لە (د. نوری العانی و.أ. د. علاء الحریری و.د. محمد الدلیمی و.د. جهاد مجید و.د. أحمد الدلیمی والسید كامل جواد) بوو. لەسالی ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۳ لەبەغدا بلاكراوه تەو - ع. زەنگەنە))

(72) لە دەقی بەلگەنامەكەدا وا هاتوو: "Prince" Hamid Qasim، ناحەزانی عەبدولكەریم قاسم بەراست و چەپدا پڕویاگەندە ی ئەو یان بۆ حامید، كە برای عەبدولكەریم قاسمە دەكرد، گوایه ئەو هەلە ی قۆستۆتەو و زۆر زەنگین بوو، هەرچەندە خوا هەلناگریت شتی وا لە ئارادا نەبوو، بەر لە شۆرش ی چوار دە ی گەلاوێژ حامید قاسم بازراگانی دانەوتێڵە بوو، دواى شۆرشیش هیچ پۆستیکی وەرنەگرت، نە حامیدو نە مال و مندالی، بە هیچ جۆر خۆیان دەرنەدەخست.

(وه زيره كان و گەل) له ئازادى بېتەش كردبوو. ئىسماعيل عارف پايگە ياند ئەو چۆن بى ئىنجام هەولتى داوه قەناعەت بە قاسم بکات سەرپەستى بداتە وه زارەتى پەرودە بەرچا سەرکردنى مانگرتنەکانى قوتابىيان⁽⁷³⁾. هەرچى تەلەت شىبانىشە ئۆبالى (خۆشکردنى ئاگرى دووبەرەكىي) خستە ئەستۆى كۆمۆنىستەکانى عىراق، ئەوهى هانى (مەيلە دىكتاتورىيەکانى) قاسمى دا.

۲- دەربارەى سىياسەتى دەرەوهى قاسم، هاشم جەواد گوتى: ئەو لەو بېوايەدايە كە ئەو سىياسەتە (خزمەتى پىلانەکانى ئىمپىريالىزمى ئەنگلۆ- ئەمەرىكايى لە ناوچەكەدا دەکرد). هەرچۆن بىت جەواد ئەم تۆمەتە، كە جىگەى بېوا نىيە، لەو دىدەنىيەدا كە پۆژنامەنووسە بەرىتانیيەكان لەگەلیدا سازيان كرد دووپاتى نەكردووه، بەلام بەو پۆژنامەنووسانەى گوت كە ئەو (پۆلى هێوهر كردنەوهى لەنىوان قاسم و جىهانى دەرەوهدا دەبىنى)⁽⁷⁴⁾، بە وێنە قاسم كىشەى كویتی وها داپشت كە بىكاتە بىانوو بۆ كىشانەوه لە كۆبوونەوهكانى جامىعەى عەرەبىيى تا بەو جۆره خۆى قوتار بکات لە تاوانى ئىسرائىل لە بووارى گۆرپىنى پێرەوى رووبارى ئوردوندا.

۴- ژمارەيەك پەيامنێرى بىانىش دىدەنىيان لەگەل ئەو گىراوانەدا كردو بەشێك لە دىدەنىيەكەيان لەسەر لاپەرەكانى پۆژنامە لەندەنىيەكاندا بلاكورايەوه⁽⁷⁵⁾. بەپىتى قسەى بىنەران هاشم جەواد لە هەر پىنجىيان وریاو خویندەوارتر بوو، هەرچى ئىسماعيل عارف و تەلەت شىبانىشە خراپ نەبوون، بەلام ئەحمەد سالىح عەبدى لە شىتووزى قسەكردنىدا وازىح نەبوو، لەوهى دەكرد رووخابىت، هەرچى حامىد قاسمىشە لە خۆى پىرتەر ديار بوو، يەكجار پىسپىش بوو، بەهەر لایەكىشدا دەپروانىيى هەستت دەكرد تۆقيوه. هەموو ئەمانە لەو وێنانەوه

---

(73) بەعسىيەكان لە رىگەى زنجىرەيەك مانگرتنى قوتابىيانى فىرگە و كۆلچەكانى بەغداوه رىگەيان بۆ بەرىابوونى كودىتايى هەشتى شوبات خۆش كرد.

(74) لە دەقى بەلگەنامەكەدا واها تۆوه:

((He described himself as a "shock-absorber" between Qasim and the outside world)).

(75) لە شوپىنى خۆيدا ئاماژەيان بۆ دەكەين.

ديار بوون كه له پۇژنامەى (الجمامير) دا بلاوكرايونەوه، بەندەكان بيجامەو دسداشەيان لەبەردا بوو، ئەحمەد سالح عەبدى لە ھەموويان داڕوخاوتر بوو، بەلام پۇژنامەكە ھىچ وێنەيەكى حاميد قاسمى چاپ نەكردبوو.

۵- ئەو ماوە بزائين ئايا ئەم ھەموو پارانەو ھەيە دادى ئەو دەدەن ملين لە پەتى سىدارە رزگار بىت. پاپۆرتەكان وا پادەگەيەنن بپيارى خنكاندى عەبدى دەرچوو، بەلام وا پىدەچىت جىبەجى كەردنى ئەو بپيارە دواخرا بىت بۆ كاتىكى ناديار، لەوانەيە پۇژمى نويش نيازى بىت دادگاى كەردنىكى شانۆگە رىيانە بۆ ئەمانە پىك بخت كە ماىەى بەزەيىن، چونكە لەوانەيە بەو جۆرە پەنگدانەو ھى خراپى كوشتنە پەلەكەى قاسم و ئەوانى دىكە لە پۇژانى يەكەمى شۆپشدا كەم بكاتەو.

دلسۆرتان

ئىمزا

د. ك. ھاسكېل⁽⁷⁶⁾.

لەپەرەى دواترى ھەمان فايل بۆ وتارىكى پۇژنامەى ((گاردیان))ى بەرىتانى تەرخان كراوہ كە (كلەير ھۆلینگورث) بە ناوونيشانى ((شۆپشى چىنى ناوھندىى عىراقى)) ھوہ نووسىويە⁽⁷⁷⁾.

بەلگەنامەيەكى دىكەى ناو ئەم فايلە برىتتية لە نامەيەكى دوورو درىژى (مۆنرۆ)ى كارمەندى بالۆيزخانەى بەرىتانى لە بەغدا كە پۇژى بىست و شەشى شوباتى سالى ۱۹۶۳ ناردوويە بۆ بەشى پۇژھەلاتى وەزارەتى ھەندەرانى بەرىتانى لە ھەندەن، تىيدا بە ھەندىك پلارو توانجەوہ تيشك دەخاتە سەر گەلئىك لاىەنى نەزانراوى پەيوەندىى نىوان پۇژمى نوپى عىراق و شىوعىيەكان و يەكەتى سۆفیت، كە ئەمەى لاى خواروہ دەقى وەرگىپراوہ كە يەتى:

(76) N.A., F.O., 371/170434, Confidential, From: D.K. Haskell, British Embassy, Baghdad, No. 10128/1/63, February 19, 1963 To: Goodchild, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1

(77) Ibid, Clare Hollingsworth, Iraq's middle-class revolution, -((The Guardian)), 27 February, 1963.

((نەيتى))

لە پ. دەبليوو مۆنرۇۋە،

بالوئىزخانەى بەرىتانى،

بەغدا،

۲۶ى شوباتى ۱۹۶۳،

ژمارە ۶۳/۹/۱۰۱۱۳،

بۆ: د. ل. ن. گودچايلد،

بەشى پۆژھەلات،

ۋەزارەتى ھەندەران،

لەندەن

خۆشەويستىم گودچايلد

۱- سەر لە بەيانيى پۆژى شۆپش، واتا ھەشتى شوبات، ھەروەھا ئىتوارە كەيشى، كۆمۇنىستەكان لە رىگەى بەياننامە ۋە داوايان لە ئەندامانى حيزبە كەيان كرد چەك بۆ بەرگىرى لە پۆژى قاسم ھەلبىگرن. غەوغا بۆ ماۋەيەك بە شەقامەكاندا سوورپانە ۋە ۋەزەكەدا گرت. لە ئەنجامى ئەمەدا، ھەلبەت وئىپاي دووبەره كىي دوورو درىژى نيوان پارتى بەسو كۆمۇنىستەكان، پۆژى نوئى پەناى بردۆتە بەر زنجىرەيەك كارى ھەمەجۆر بۆ لەناو بردنى كۆمۇنىزمى پىكخراۋ لە عىراقدا.

۲- ھەرچۆن بىت بەعسىيەكان، لە راگەياندەنەكانياندا بۆ پاي گشتى، ھەول دەدەن ھىللىك بكىشن لە نيوان ھەلوئىستياندا بەرانبەر كۆمۇنىزم بە گشتى ۋە كە لىببوردە دەبن لەگەلى ۋە ئەوانەى ئىدىعەى كۆمۇنىستى دەكەن ۋە بەتوندى دژى شۆپش ۋەستان ۋە چەكيان لە روويدا ھەلگرت. لە يەككىك لە ۋ كۆنفرانسە پۆژنامە ۋانئىيە زۆرانەى لە سەرەتاي شۆپشە ۋە ساز دەكرىن ئە ۋە راگەيەنرا كە لەوانەيە تەنھا ھەشت كەس بە پەسمى ھەلواسرابن، لە نيۋەى ئە ۋە ژمارەيەش كەمتر كۆژدابين ۋە ئەوانى دىكەش گىراون. زۆر لە ۋە دەكات ئەمە راست بىت، بەلام

بەپىي قىسەيەكى بەربىلاو سەرجمى پەھبەرە گەورەكانى كۆمۇنىست گىراونو پەنجاشيان بەبى دەنگ ھەلۋاسراون.

۳- نە حوكمەت و نە پۇژنامەكان پۇبلىك توندىرەويان دژ بە كۆمۇنىستەكان پەيرەو نەكردووه، ئەگەر توندىرەوي رووشى دابىت ئەو پەنگدانەوھى ئەو ھىرشانەيە كە لەولاتى ئەوديو شووراي پۇلابىنەوھ⁽⁷⁸⁾ دەيكەنە سەريان. بە وئىنە (الجماهيرى) يەكەم پۇژنامەي فەرمىي شۇرپش، كە ئاشكرايش گوتەبىژى حوكمەتە، دەئىت: كۆمۇنىستەكانو دىئىقۇزى پۇژمى قاسم دەرفەتى لەباريان بۇ پەرخساو سامانىكى زۇريان لەسەر حىسبى كۆمەل بۇ خۇيان پىكەوھە نا. ئەمە بىگومان وايە. ھەرچى دەربارەي ھىرشى دوزمناھى ئىزگەي يەكەيتى سۇڧىتە ھەمان پۇژنامە دەئىت: بىگومان ئەوھ دەبىتە ھۆي تىكدانى پەيوەندى لەگەل ولاتە سۇشبالىزمەكاندا، ئەنجامى ئەوھىش يەخەي خۇيان دەگىتەوھ. (الجماهير) لەم بارەيەوھ پەرسىار دەكاتو دەئىت: ئايا ئەو ھىرشە بۇ پاراستنى دەستەيەكى دىموكراتىخوازو نىشتمانپەروھە ؟. (بۇ خۇيشى وھلام دەداتەوھ- ك. م.) دەئىت: كۆمۇنىستەكانى عىراق ھەرگىز نە دىموكراتىخوازو نە نىشتمانپەروھە بوون، تايبەت ئەوانەيان كە داوايان كرد چەك لەرووي ئەو شۇرشەدا ھەلبىگىرەت كە دىكتاتورىيەتى رووخاند. ئىزگەكانى ولاتە سۇشبالىزمىيەكان، غەيرەز ئەوھى زيان بە خۇيان دەگەيەنن، ھىچيان پى ناكىت، بىگومان ئەگەر بىتو ئەو ھىرشانە ئەوھستىنن ئەوساكە دەبنە ھۆي تىكچوونى پەيوەندى عىراق بە گەلانى ولاتە سۇشبالىزمەكانەوھ.

۴- پۇژنامەي (الفجر الجديد)يش لە سەروتارىكى خۇيدا بە ناوونىشانى (دروكانى پادىوى مۆسكۆو پۇژنامە شىوعىيەكان)ەوھ دەئىت: شۇرپشى (ھەشتى شوبات- ك. م.) بۇ ئەوھ ھەلگىرسا تاوھكو عىراق بگىرەتەوھ ناو پىزى عەرەبو بە يەكجارەكى لە خراپەكارى كۆمۇنىزمو بەدەفەپى گىرەشىوئىنەكان رىزكارى بكات.

---

(78) شووراي پۇلابىن (Iron Curtain) (السور الحديدى): زاراوتىك بوو بە ولاتە سۇشبالىزمەكان دەگوترا، تايبەت لە دوا قۇناغى فەرمانپەروھى ستالىندا، وىنستەن چەرچلى سەرەك وھزىرانى بەرىتانىا يەكەم كەس بوو سالى ۱۹۴۶ ئەو زاراوھەي بەكار ھىنا، ئەوھىش بە سەرەتاي دەست پىن كردنى جەنگى سارد (الحرب الباردة) لە نىوان بەرەي سۇشبالىزمو بەرەي سەرمایەدارىدا دەژمىردىت.

کۆمۆنیستەکان سەنگەری شەپکی دۆراویان بۆ خۆیان ھەلبژاردوو، عێراق ئیستا لە جیھان مەعزول نییە و حوکمەتە کەشی ھەول دەدات شۆپش لە گێرە شێوینەران بپارێزێت. ئەم حوکمەتە ئیستا بۆ پزگارکردنی عێراق لە خۆینێژەران بە عسو و لە چەتە پیاوکۆژو ولات فرۆشەکان دروست بوو.

گەلێک سەرۆتاری دیکە لەو بابەتە بۆ کراوەتەو، وێرێ پڕۆتییستی توندوتیژ دژی ئیزگی (پەیکی ئێران) چونکە ھەول دەدات کورد ھان بدات. وەزیری دەولەت حازم جەوادیش، کە ئیستا گوتەبیژی حوکمەتە، لە دوا کۆنفرانسی پۆژنامەوانیی خۆیدا ژۆر بە پەقی دژی کۆمۆنیزم دوا بە شیک لە شریتیکی قاسمی بۆ ئامادەبووان لێ دا کە لە وەزارەتی بەرگری تۆماری کردبوو، قاسم لەو شریتەدا داوا لە جەماوەر دەکات (دژی شۆپش - ک. م.) پاپەز، ھەروەھا نمونە ئێ و بەیاننامە ئێ بە سەریاندا دا بەش کرد، کە حیزبی شیوعیی پۆژی ھەشتی شوبات بۆی کردبوو و تێیدا ھانی خەلک دەدات بۆ بەرگری چەکدارانە.

۵- گەلێک دیاردە ئاماژە بۆ ئەو دەکەن کە تەلەفزیۆنی بەغدا ئیستا ھیچ فلیمیک نیشان نادات پەیوەندی بە کۆمۆنیزمەو ھەبێت، گشت کۆمۆنیستە ناسراوەکانی دەزگاکانی میری، تاییبەت ئەوانەیان کە سەر بە وەزارەتی ئێرشادو ئاژانسی ھەوالەکانن، یا بە یەکجاری یا بۆ چەند سالیکی دیاری کراو دەستیان لە کار کێشراوەتەو.

لە رێگە دیدەنییە ژۆرەکانمانەو، لەگەڵ کاربەدەستانی حوکمەتی نوێدا، لەو گەیشتووین کە چاوە گشت پێککەوتننامە کۆنەکانی (عێراق - ک. م.) لەگەڵ ولاتە سۆشیالیستەکاندا دەگێردرێتەو، واش پێدەچێت لەگەڵ ئەویشدا پێککەوتننامە کۆنەکان وەک خۆیان بێننەو، بەلام دەرگە قۆنتەراتی پۆژە نوێکان بۆ ھەمووان کراوە دەبێت. گەلێک شت دەریارە ئالوگۆرەکانی بەسەرھاتی خۆیندکارە ئەفریقایییەکان لە بەلغاریا ڕاگەیندراوە، بەلام ھەمان کات رینگە دراوەتە بۆ ئێزخانە بەلغاریا (لە بەغدا - ک. م.) کە ئێویش روونکردنەو ھێ خۆی دەریارە ئێ و بابەتە ڕابگەینێت.

بێست و سێ شوبات، کە پۆژی یادی دامەزراندنی سوپای رووسییە، تەنھا سێ کەسی سیفیل (لە عێراقییەکان - ک. م.) و دە دوازدە ئەفسەری سوپا ھاتبوون، جاران بە لێشاو کۆمۆنیست و تەنانەت خەلکی لاوەکی ئێ و یادەیان دەکردەو.

له شارى به غدا دهنگوباویكى زۆر ههیه دهبارهى ئهوهى دوو سهه تهكنيكییهكى ولاته سۆشیا لیزمه كان دهگه رینهوه ولاته كانى خۆیان، به لام تاوه كو ئیستا كهس به تهواوهتى نازانیت ئهوه پاسته يا پاست نییه. زۆر نییه وهزیری ههندهرانى عیراق به جیگرى بالوئیزی ولاته پهگرتوووه كانى ئه مهربیكای گوتوووه كه سهه دو په نجا تهكنیکى سۆفیتی مانگی ههفتا ههزار دینارى عیراقى له سهه حوكمهت دهكهون، ئهوهیش باریكى قورسه به سهه ولاتهوه كه بهرگه ی ناگریت. هه مان كات دهنگوباویكى دیکه بلاوه، گوايه دهبوو چوار سهه تهكنیکى سۆفیهتى تر له م پۆژانه دا بگه نه عیراق، به لام دواى بهرپابوونی شۆرش ئه و برپاره ئیلفا كرا. به پۆه بهری ئوتیللیكى به غدا، كه زۆر له نزیکه وه دهیناسم، به خۆمى گوت ئه و بیست و پینج تهكنیکاره سۆفیه تییه ی له ئوتیله كى ئه و دهزین له پۆژى شۆرشه وه (واتا له ههشتی شوباته وه - ك. م.) تا بیستی شوبات، ئه و پۆژه ی كه په كترمان دی، نه جوونه ته سهه ركار.

دوا هه والیشم⁽⁷⁹⁾ دهبارهى دیدهنی ئه م دوايیه نه ی بالوئیزی روسه له گه ل وهزیری نوئی ههندهرانى عیراق، له و كاته دا بالوئیزی ئیتالی و چه ند كه سیکى دیکه له ژورى پیتشوازی، كه به رانبه ر ژورى وهزیره، چاوه پوانى تۆده ی خۆیان بوون گوئیان لى بووه بالوئیز چۆن به تووپه یی به سهه وهزیری نویدا ده قیژنیت و چۆن له قیژه قیژ نه كه وتوووه تا ئه و كاته ی دهستكراوه به وه رگپۆرانی قسه كانى (له روسییه وه بۆ عه ره بی - ك. م.)، دوايیش بالوئیزی روسى كه له ژورى وهزیر هاتوو ته ده ره وه هه لچوون و تووپه یی و وه رگپۆیه كى تۆدی پۆه دیار بووه.

۶- ئه مانه هه ر هه موویان ئاماژه بۆ (وینه ی نوئی) عیراق ده كه ن، ئه ی ئاخۆ كار به ره و كوئى ده پوات، ئه وه یان شتیكى دیکه به.

ئیمزا

ر. ده بلیو. مۆنرۆ⁽⁸⁰⁾.

(79) له دهقی به لگه نامه كه دا وا هاتوو: ((Last but not least)) كه ده قو ده ق ((أخيراً وليس آخراً)) عه ره بی ده گرتته وه.

(80) N.A., F.O., 371/170434, Confidential, R.W. Monro, British Embassy, Baghdad, No. 10113/9/63, February 26, 1963, To: D.L. N. Good child, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1

ناوهرۆکی بەلگەنامەی دواتری ناو هەمان فایل بۆی هەیه تیشک بخاتە سەر سرووشتی ئەو پۆزخانەی میژووی عێراق. پۆزی حەوتی مارتی ساڵی ۱۹۶۳ بالۆیزخانەی بەریتانی لە بەغدا بە شفرە ئەم بروسکەییە لای خوارەوێ نارووه بۆ بەشی پۆزخانە لاتی وەزارەتی هەندەران لە ئەندەن:

((نهیستی))

لە بەغداوە،

بۆ وەزارەتی هەندەران، لە ئەندەن،

بە شفرە، لە: سیڤر پۆجەر ئەلئینەو،

ژمارە ۲۴۷، ۷ی مارتی ۱۹۶۳.

۱- بیگومان ئەو راپۆرتانەتان دیوێ دەریارەیی ئەوێ حوکمەت بپیریاری داوێ پۆزی هەشتی مارت خۆنیشاندانی پشتگیری (پۆزی نوێ- ک. م.) لە بەغدا ساز بکات. ئەم هەنگاوە لە لایەن گەلیک لایەنەو بە هەنگاویکی هەلەشە دادەنرێت و زۆر عێراقی بپیریاریان داوێ کاتی خۆنیشاندانەکە لە مأل دەرئەچن، چونکە دەترسین ناحەزانی (بەعس- ک. م.) ئەم دەرئەتە بۆ نانهوێ ئاژاوە بقۆزنەو. وەک هەموو جار هاتوچۆی (ئوتومبیل) لە بەغدا قەدەغە دەکرێت.

۲- لە ئیمشەوێ هەموو دەرگا فەرمیکانی بالۆیزخانەکە مان چۆل دەکەین و تەنھا ژمارەییکی کەم پیاویان تیدا دەهێلینەو، لە کۆنسولخانەو مالی مولحەقی فرۆکەوانی لە مەسبەح بنگەیی هەوالئیری دادەنێین. لەبەر دوو هۆ پەنا دەبەینە بەر ئەم کارانە، یەکە میان بۆ ئیحتیاتەو دوو مەیشیان بۆ ئامادە بوونە، نەبا هێرش بکریتە سەر بالۆیزخانەکە مان، بە مأل و مندالی دیپلۆماسییەکانی خۆمانیشمان پراگە یاندووێ لە مأل دەرئەچن، هەمان پاسپاردەیش دەگە یەنێنە بەریتانییەکانی دیکە ئیری⁽⁸¹⁾.

شایانی باسو سەرئەجە دیپلۆماسییە بەریتانییەکانی بالۆیزخانەیی بەریتانی لە عێراق زۆر زوو لە سروشتو نیازی نادیموکراسییانەیی پۆزی بەعس گەیشتون، بۆیەکا لە راپۆرتو نامەو بروسکە نەینییەکانیاندا دەستیان لە بەکارهێنانی زاراوێ (شۆپش) هەلگرتووێ کاتیکی باسی رووداوەکانی هەشتی شوباتی ساڵی ۱۹۶۳

(81) Ibid, Confidential, No. 10124/56/63, 15, Summary.

عیراقیان کردووه و ئیتر هر به کۆدیتا ناویان هیئاوه و رووی پاسته قینه یان به وردی هه لسه نگاندووه، نه وهی تووژهر به ئاسانی له و پاپورته پینج لاپه ره بیهی پوژی دووی مارتی سالی ۱۹۶۳ی بالووێزخانهی به ریتانی له به غدا ههستی پێ ده کات⁽⁸²⁾.

کاتیک به عس، له دواپوژانی ژیا نی یه که م پوژمیدا، گلو له ی که وته لیژی به گهرمی که وته باسی ((دیموکراسی)) و دانی گهتی سازکردنی هه لباژاردن و سه ره بستی حیزبه مو عاریزه کان ته شری نی یه که می سالی ۱۹۶۳ پوژنامه ی ((تایمس)) به م جو ره ی لای خواره وه باسی کردووه:

((به غدا گهتی هه لباژاردن ده دات،

نازاد کردنی ۲۲۸ به ندکراو،

به غدا، سیی ته شری نی یه که م.

سه ره ک وه زیرانی عیراق لیوا پوکن نه حمه د حه سه ن به کر ئیمپو رایگه یاند هیواداره ولات بتوانیت به زووترین کات هه لباژاردنی گهستی ساز بکات بو دامه زراندنی حوکه تیکی دیموکراسی له گه ل پارتیبه مو عاریزه کاند:

له دیده نیبه کدا جه نه رال به کر رایگه یاند ((ئیمه دیموکراسی پهروه رین و ژد به توندی برومان به ژیا نی دیموکراسی هه یه. هیچ حوکه تیک نیبه بتوانیت له حوکه دا بمینیت بپشتیوانی ته وای گه ل له ریگی هه لباژاردنه وه)).

به کر له سه ر قسه کانی پوژیشته و گوتی: پوژیسته پارتیبه مو عاریزه کان هان بدرین چونکه دواپوژی حوکه تی عیراق له گه ل گه ل دایه، دیاری کردنی پوژی هه لباژاردنی له سه ر نه وه وه ستاوه که ی حوکه ت ههستی کرد که بارودوخه که له باره بو نه جامدانی.

جه نه رال له سه ر قسه کانی پوژیشته و گوتی: هه لوستی عیراق له ئاستی کیشه نیوده و له تیبه کاند پوژیسته هه لوستیکی بپ لایه نانه بیت- ((سیاسه تمان له بواری کیشه جیهانیبه کاند له ناخی ویزدانمانه وه هه لده قولیت و لایه نگری که س ناکه ین)). گووتیشی: گهت ولاتیکی دواکه وتوو، به ر له هر شت، ده بیت بیر له به رزه وه ندیبه کانی خو ی بکاته وه.

(82) Ibid, The Situation in Iraq, SPP., 2 March, 1963.

گفتوگو دەر باره‌ی یه کیه‌تی

سهره‌ک وه‌زیرانی عیراق رایگه‌یان: یه‌کیه‌تی سوپایی له‌نیوان عیراق و سووریا دا هه‌نگاوی یه‌که‌مه‌ به‌ره‌و یه‌کیه‌تییه‌کی یه‌کجاره‌کیی نیوانیان، هیواشی خواست ئه‌و یه‌کیه‌تییه‌ بال بکیشیت به‌سه‌ر گشت نیشتمانی عه‌ره‌بدا. گووتیشی هیچ میژوویه‌کی دیار ده‌ستنیشان نه‌کراوه بۆ رایگه‌یانندی یه‌کیه‌تی فیدرالی، به‌لام هه‌ردووک حوکمه‌تی عیراق و سووریا له‌ کیشه‌کانی ئه‌م بوواره ده‌کوئنه‌وه.

که (ئاماده‌بوون- ک. م.) له‌ سهره‌ک وه‌زیرانیان پرسی ئایا عیراق نیازی هه‌یه ده‌زگاکانی وه‌ک بانگ و زه‌مان (ضمان) خۆمالی بکات، له‌ وه‌لامدا گووتی: هیشتا به‌ ته‌واوه‌تی له‌و بابه‌ته‌ نه‌کوئراوه‌ته‌وه.

(به‌کی) ئه‌و رایه‌شی سه‌لماند، که‌ که‌سایه‌تی و ده‌سته‌و دایه‌ره‌ی وه‌ک پارتی کۆمۆنیست هه‌ن که‌ پشتی حوکمه‌تی ئیسته‌ی عیراق ناگرن، ((به‌لام له‌ وه‌لامدا گووتی- ک. م.) پۆژۆک دیت کۆمۆنیسته‌کان له‌وه‌ تێ بگه‌ن که‌ ئیمه‌ له‌ پیناوه‌ به‌رژه‌وه‌ندیی گه‌له‌که‌ماندا کار ده‌که‌ین، به‌ر له‌ هه‌مووانیش هه‌ژارانی گه‌ل، ئه‌وساکه‌ ئه‌وانیش دینه‌ سه‌ر پێ و پشتی شوپش ده‌گرن)).

هه‌رچی هه‌والی ئازادکردنی دوو سه‌دو بیست و هه‌شت به‌نده‌که‌یشه‌ ئه‌وه، وه‌ک پۆژنامه‌ی ((العرب)) ده‌لێت، به‌پیتی فه‌رمانی حاکی سه‌ریازی گشتیی عیراق لیوا پوکن په‌شید موسلیح ئازاد کراون. ده‌سته‌ی یه‌که‌می ئازادکراوه‌کان ژماره‌یان دوو سه‌د که‌س بوو که‌ پۆژی بیستی ته‌شرینی یه‌که‌م به‌ردران- پۆینه‌ر))⁽⁸³⁾.

بیگومان دیاره‌یه‌کی ئاسایی و گشتییه‌ ئه‌گه‌ر دوا‌ی به‌ریابوونی شوپشی (ئه‌یلوول)ی ۱۹۶۱ سه‌رکردایه‌تی ئه‌و شوپشه، له‌ گوشه‌ نیگای په‌نده به‌ناوبانگه‌کی عه‌ره‌ب خۆیانه‌وه ((دوژمنی دوژمنم دۆستمه)) (عدو عدوی صدیقی)، په‌یوه‌ندیی به‌ دوژمنانی پۆیمه‌که‌ی عه‌بدولکه‌ریم قاسمه‌وه‌ کردبیت، یه‌کیکیش له‌و دوژمنانه‌ی عه‌بدولکه‌ریم قاسم که‌ سه‌رکردایه‌تی شوپشی ئه‌یلوول به‌ر له‌ رووخانی پۆیمه‌که‌ی په‌یوه‌ندیی نه‌ینییان پێوه‌ی کردوه‌ سه‌رکردایه‌تی لقی

---

(83) Ibid, Baghdad Promise of Election. 228 Prisoners Freed, -"The Times", 31 October, 1963, Iraq "needs a Democracy", Pledge by Premier, ((Yorkshire post)) 31 October, 1963.

عیراقی ((پارتی به عسی عه ره بی سۆشیالیزمی)) بووه که بارزانیان له وه ناگادار کردووه ئەوان پیلانی رووخاندنی پژییمان دارشتوووه و په یمانیان داوه تی که ههنگاو به ههنگاو له هه موو کرداره کانی خویان له و بوواره دا ناگاداری بکه نه وه، ته نانه ت له ((سه عاتی سفری)) ش⁽⁸⁴⁾، و اتا له و پۆژه ییش که تیدا ده سته به کار ده بن، به لام ئەوه یان له سه رکردایه تی کورد شار دۆته وه و پۆژیکی دره نگه تریان له هه شتی شوبات پی پراگه یاندوون، دواتر گه لیک پۆرش و بیانوی به عسیانه یان بۆ هیناونه ته وه، ئەوه ییش بووه ته سه ره تای نه خشه گلاره که یان، که دوا ئامانجی به عه رب کردنی نه ته وه ی کورد بوو، وه ک له به شی داها تووی ئەم بابه ته دا رووی گه لیک لایه نی شار دراوه و بایه خداری له بهر رۆشنایی ژماره یه ک له به لگه نامه نه یینییه کانی وه زاره تی هه نده رانی حوکه می به ریتانیدا ده خه ینه به رچاو.

---

(84) ((سه عاتی سفری)): زاراویکی سیاسی باوه، له بوواری کاری نۆر گهنگو نه یینی، وه ک جهنگو کودیتا، به کار ده هینریت، به واتای سه عاتی ده سته به کار بوونه و ته نها ژماره یه کی به کجار که م له ره هیه رو سه رکرده کان به و سه عاته نادیاره ده زانن.

پرسی کورد و رۆژانی دهسه‌لاتی یه‌که‌می به‌عس

له‌بهر رۆشنایی به‌لگه‌نامه نه‌ینیه‌کانی حوکمه‌تی به‌ریتانیا

به‌عسیه‌کان سه‌ره‌تا خۆیان وا نیشان دا گوايه له‌گه‌ل کورد نیازیان خاوتنه‌و پۆتیه‌که‌یان هه‌ول ده‌دات له سنووری عیراقد چاره‌سه‌ریکی دیموکراسیانه‌ی کیشه‌که‌یان بکه‌ن، ئه‌وه‌ی دیپلۆماسییه به‌ریتانییه‌کان، له پۆژی هه‌شتی شوباتی ساڵی ۱۹۶۲وه، به وردی که‌وتنه دووی هه‌واله‌کانی.

یه‌که‌م گه‌وره پیاوی کورد، که پۆژی هه‌شتی شوبات په‌یوه‌ندی به سه‌رکرده‌یه‌تی کودیتا‌که‌وه کردووه فوئاد عارف بووه، به‌ر له نیوه‌پۆی ئه‌و پۆژه به‌پێ روو ده‌کاته بنکه‌ی سه‌رکرده‌یه‌تی، له نزیک گۆره‌پانی حافظ قازی تووشی لۆرییه‌کی سه‌ربازی دیتو ده‌یوه‌ستینیت، دوا‌ی ئه‌وه‌ی خۆی به شۆفیره‌که‌ی ده‌ناسینیت داوا‌ی ئی ده‌کات بیگه‌یه‌نیت ئه‌و بنکه‌یه، که هه‌ست به دوودلی شۆفیره‌که ده‌کات ده‌مانچه‌ی ئی ده‌رده‌هینیت و ناچاری ده‌کات بیگه‌یه‌نیت⁽⁸⁵⁾.

به‌لگه‌نامه نه‌ینیه‌کانی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانی به‌م جوهری لای خواره‌وه له‌و به‌شه‌ی فایلی ژماره (۱۷۰۴۳۳/۳۷۱)ی خۆیاندا که ناوی ((کوردو پۆتیه‌ی نوێ))یه⁽⁸⁶⁾، له زوبان ((هه‌والنیری ده‌نگویاسی پۆژه‌لاتی ناوه‌راست))ه‌وه، ئاماژه‌یان بۆ ئه‌م ده‌وره‌ی فوئاد عارف کردووه:

((فوئاد عارفی وه‌زیری ده‌وله‌ت و نوینه‌ری کورد له حوکمه‌تی شۆرشدا رایگه‌یاند که هیچ جوهره جیاوازییه‌ک له نیتوان شۆرش و کورددا نییه، ئیعه نه‌وه‌ی یه‌ک بته‌ماله‌و یه‌ک ولاتین، هه‌موو شتیکیش به‌باشترین شیوازیکی له‌بار به‌پۆه ده‌چیت))⁽⁸⁷⁾.

جه‌لال تاله‌بانی و سالح یۆسفیش، یه‌که‌م دوو نوینه‌ری شۆرشن که ده‌گه‌نه به‌غدا، زوو زوو ناویان له به‌لگه‌نامه‌کانی ناو ئه‌م فایله‌و گه‌لیک به‌لگه‌نامه‌ی دیکه‌ی ناو فایله‌کانی تری هه‌مان وه‌زاره‌تدا دووپات ده‌بیته‌وه. له به‌شی ((کورد و پۆتیه‌ی نوێ))ی هه‌مان فایله‌ ده‌لیت:

(85) چەند جارێک دەقی ئەم قسەنامە لە خودی فوئاد عارف خۆی بیستووه.

(86) Kurds and the new regime.

(87) N.A., F.O., 371/170433, Kurds and the new regime.

((جهلال تاله بانی و صالح یوسفی نوینتری کوردی ناوچی سلیمانین که که وتووه ته باکووری عراقه وه دوتینن شه و به فرۆکه یه کی جهنگی، له رینگه ی که رکوکه وه، گه یشتنه به غدا. تاله بانی هر دوتینن له گه ل سهره ک کۆمارو (عه بدولسه لام - ک. م.) عارف و سهره ک وه زییران (ئه حمه د حه سه ن - ک. م.) به کر و وه زیری به رگری صالح مه هدی عه مماشدا کۆبووه وه))⁽⁸⁸⁾.

دوای ئه مه یه کسه ر ناوه رۆکی بروسکه ی دووه می هه مان به ش هه لگراوه، که بریتیبه له ناوه رۆکی هه والیکه ئیزگه ی له ندهن، به ناوونیشانی ((مسته فا بارزانی شه پی راگرت)) که سه عات شه ش و نیوی ئیواره ی دوو شه ممه ی دوازه ی شوپاتی ۱۹۶۳ به کاتی له ندهن، رایگه یاندووه، ئه مه ی لای خواره وه دهقی وه رگنێدراوه که یه تی:

(88) Ibid.

جھلال تالەبانی. سەرۆکی وەفدی کوردی

((تالەبانی پرایگەیاندا کە لە بەغدا لەگەڵ بەرپرسیاندا دەستی بە وتووێژی سەرەتایی (تمهیدی) کردوو. دواى ئەوەیش گووتی: مستەفا بارزانیی پەهەبەری کورد هەر ئەوەندە هەوایی شۆرشی چواردهی پەمەزانی بیست وەك بەلگەى خۆشه‌ویستی بەرانبەر ناسیۆنالیزمی عەرەبى و بۆ دەربیرینی هەستیکی دلسۆزانه بەرانبەر برابەتی عەرەبو کوردو بۆ بەرەست کردنی لە خۆرا پزاندنی خوینی نازداری عەرەبو کورد شەپى وەستاند.

تالەبانی هەمان کات گووتی: ((وتووێژی دیکە لەگەڵ بەرپرسیانى حوکمەتى عیراقیدا دەکات و ئیمە لەگەڵ پەهەبەرانى شۆرشی عیراقین))⁽⁸⁹⁾.

---

(89) Ibid.

((پۆبۆستی گەشتن بە ڕۆککەوتن)) ناوێشانى بروسکەى سێیەمى ئیزگەى ئەندەنە کە پاش تەنھا دوو دەقیقە لە پەخشی بروسکەى دووهم ڕایگەیاندوو، ئەمەى لای خوارەویش دەقى وەرگێراوەکەیتى:

((جەلال تالەبانى، کە نوێنەرى ((پارتى دیموکراتى کوردستان))ەو سالى یوسفى کە نوێنەرى یاخیبوونەکەى کوردە نەتەو پەرستەکانن، نوێنە شەو گەشتوونەتە بەغدا، گوتیان مستەفا بارزانى تەکیدى بۆ کردوون کە پۆبۆستە لەگەڵ شۆرشى عىراقیدا بگەنە ڕۆککەوتنامەى یەکى ئەوتۆ کە گەرانى بەرژەو ئەندىبەکانى هەردووک لا، چ عەرەب و چ کورد، بکات))⁽⁹⁰⁾.

لە هەمان فایلدا، دواى ئەم هەوالە گرنگانە، یەكسەر سێ وتارى بايەخدارى دوو پۆژنامەنووسى پۆژئاواى هەلگیراون، یەكەمیان وتارى پۆژنامەنووسى ئەمەریكایى بەناوبانگ ((دانا ئادەمس شمیدت))ى خاوەنى كتیبى ((گەشتێك بەناو ئازایاندا))یە⁽⁹¹⁾ کە پۆژى حەفدەى شوباتى سالى ۱۹۶۲ بە ناوونیشانى ((پەهەبەرە کوردەکان شاخەکان جێ دەهێلن بۆ کۆبوونەوهى ناشتى لە بەغدا)) لە ستونى چوارەمى لاپەرەى یەكەم و ستونى چوارەمى لاپەرەى شەشەمى ((نیویۆرك تائمس))دا بلۆى کردۆتەوه⁽⁹²⁾.

هەردووک وتارەكەى دیکەش ((ریچارد بیستۆن)) لە پۆژنامەى ((دەیلی تیلیگراف))دا بلۆى کردوونەتەوه، ((كورد لە هەلوێستى هێزەوه سازش دەكەن))

---

(90) لە دەقى بەلگەنامەكەدا واها تۆه:

((Mustafa Barzani had stressed to them: the need to reach an agreement with Iraqi Revolution which would guarantee the interests of both the Arabs and the Kurds)) (Ibid).

ئەوهى سەرنج پادەكێشیت بارزانى لەو جۆرە ڕاگەیاندانەیدا هەمیشە ناوى عەرەبى پێش ناوى كورد دەخست.

Dana Adams Schmidt, *Journey Among Brave Men*, Boston, Little Brown, 1964, 289 PP.

شایانى باسە هەر زوو مامۆستا جەرچیس فەتحوڵلا ئەم كتیبەى وەرگێراپە سەر زویانى عەرەبى و بلۆى کردەوه.

* ((هێشتا مامۆستا جەرچیس فەتحوڵلا لەژایاندا مابوو، کە دەزگای (ئاراس) لەهەولێر ئەو كتیبە و چەند كتیبىكى دیکەى لەسەر پرسى كورد نوویاره بۆ چاپ کردەوه. ع. زەنگەنە)).

(92) Dana Adams Schmidt, *Kurd Chiefs Leaving Mountains For Peace Meetings in Baghdad*, -((New York Times)), February 17, 1963.

((الکرد يساومون من موقع القوة)) ناوونيشانى وتارى يه كه ميانه كه پۆژى بيست و يهكى شوبات بلاوى كردۆته وه⁽⁹³⁾ و ((كورد هيوادارن به م زوانه بگه نه پۆژكه وتفننامهى ئۆتۆتۆمى))ش ناوونيشانى وتارى دووه ميانه كه پاش شهش پۆژ له هه مان پۆژنامه دا بلاوى كردۆته وه⁽⁹⁴⁾.

ئهمى لای خواره وه يش ده قى وه رگيڤدراوى هه والئىكى دىكهى ئهم بوواره يه كه له فايلى ژماره (170447/371)ى وه زاره تى هه نده رانى حوكمه تى به ريتانيدا هه لگيراهه :
(نهينى، عراق)

وتوويز له گه ل كوردا.

به پيى ئه وه والانهى كه ئهمه ريكا يه كان له بروسكه كانى خوياندا رايانگه ندوون، تاهير يه حيا به ناوى ((ئه نجوومه نى سه ركردايه تى شوپش)) وه به دو نوينه ره كورده ي راگه ياندوه، كه پۆژى هه ژده ي شوبات گه يشتوونه ته به غدا، پرنسيپى ئۆتۆتۆمى كورد لای حوكمه ت په سه ند كراوه، به لام تا ئيستا ئهم قسه يه روون نيه كه له واقعدا چى راده گه يينيت.

به پيى قسه ي ئهمه ريكا يه كان يه كيك له كۆسه په گه وره كانى وتوويز، پرسى نازادكرنى ديله كورده كانه، حوكمه ت نايه ويت ئه وه بنده كوردانه نازاد بكات، كه جۆريك په يوه نديان له گه ل كۆمونيسته كاندا هه بووه، ويڤاى ژماره يه كى ژۆر له و كوردانهى كه له پابروودا شتيكيان كرووه، تايهت له ئه ندامانى ((پارتى ديموكراتى كوردستان)).

ئيمزا

پ. كرادۆك⁽⁹⁵⁾

پۆژى 27ى شوباتى 1963))⁽⁹⁶⁾.

---

(93) Richard in Beston, Kurds Bargaining From Position of Strength, -"Daily Telegraph", 21 February, 1963.

(94) Richard in Beston, Kurds hoping Autonomy Pact Near, -"Daily Telegraph", 27 February, 1963.

(95) پيرسى كرادۆك (Percy Cradock): پۆژى بيست و شهشى ته شرينى يه كه مى سالى 1923 له دايك بووه، له سالى 1945 وه بۆته كارمه ندى وه زاره تى هه نده رانى به ريتانى، وهك كونسۆل و وه زير موفه وه ز، له چين و هونگ كونگ و كوالامپوود شوينى ديكه كارى كردوه، كاتيک ئه وه نامه يه لای

سه ره وه ي نووسيووه تا سالى 1966 له خودى وه زاره تى هه نده ران كارمه ند بووه. بپوانه :
(Who's Who 1980. An Annual Biographical Dictionary), London, 1980, P.1128.

به دهگهمن هه بوبون بپروا به م جزره گفت و راگه یاندنانه ی فرمانپه وایانی پژی می نویی عراق بکن، ئه وه تا هه مووی چوار مانگو دوو پۆژ به سه ر کۆدیتای هه شتی شوباتا تپه پری کاتیک پژی می نویی به فه رمی و به شیوازیکی دراماتیکی دژی کورد بانگی ده ستپیکردنه وه ی شه پری دا، له و پۆژ ده دا، واتا ده ی حوزه یرانی سالی ۱۹۶۳، ((ئهنجوومه نی سه رکردایه تی شوپش)) به یاننامه یه کی حوت لاپه ره یی ده رباره ی داسه پاندنه وه ی جهنگی به سه ر کوردا راگه یاند، دوا به دوا ی ئه وه هه مان پۆژ عه لی سالح سه عدیی جیگری سه ره ک وه زیران و وه زیری ئیرشاد کۆنفرانسیکی گه وره ی پۆژنامه وانیی له باره گای ئیزگه و ته له فیزیۆنی به غدا به ست که ژماره یه کی به کجار زۆر پۆژنامه نووس و هه وائێری عراقی و عه ره بو بیانیی ناماده ی بوبون ده قی وه رگێردراوی به یاننامه و کۆنفرانسه که بۆ سه ر زویانی ئینگلیزی له فایلێ ژماره (۱۷۰۴۳۸/۳۷۱) ی وه زاره تی هه نده رانی حوکه می به ریتانیدا هه لگیرون و ئه مه ی لای خواره و هیش پوخته یه کی وه رگێردراوه که ی هه ردووکیانن:

أ- هه ر له سه ره تاوه به یاننامه که ی ((ئهنجوومه نی سه رکردایه تی شوپش)) ده یه ویت نیازخاوینی به عس له گه ل کوردا ده ربهریت، گوایه کۆدیتا که یان هه ولێ داوه هه موو ئه و دیاردانه ی پژی می عه بدولکه ریم قاسم ((له ماوه ی چوار سال و نیوی)) ته مه نیدا له ژبانی سیاسی عراقدا تیکی دابوو گشتیان چاره سه ر بکات، ((تایبه ت ئه و باره یه که یه کجار نا ئاساییه ی هه ولێ ده دا له ناو عه ره بو کوردا دروستی⁽⁹⁷⁾ بکات که سه ده ها ساله به خو شه ویستی و هاو پیزی و هاو چاره نووسی پیکرا ده ژین))⁽⁹⁸⁾.

(96) N.A., F.O., 371/170434, Confidential, Iraq: Negotiation With the Kurds, From: P. Cradock, To: Good child, February 27, 1963.

(97) سه عات ده ی ئه م به یانییه ی پۆژی سیی ئابی ۲۰۰۷ به کاتی له نده ن گه یشتبوومه ئه م ئاسته ی پاکنووسی ئه م لاپه ره یه ی کتیبه که م بکه م کاتیک خاتوو به یانی کچی کوردی دلسۆزو ره سه ن ئیسماعیل حه قی شاهه یسی مامۆستای خو شه ویستم له سویده وه ته له فۆنی بۆ کردم، دلنایم له به هه شتی پاراوه ی کوردایه تیدا چارو دله گه وره که ی شاهه یسی کوردستان به م به ره مه ده گه شیتته وه. له لاپه ره ۱۴۷- ۱۴۸ و ۲۶۶-۲۶۷ و ۲۴۲-۲۴۴ ی کتیبی ((میژوو)) دا به رز به ره مه نا یابه کانی شاهه یسم نر خاندوو.

(98) N.A., F.O., 371/170438, Notification issued by the National Council of Revolutionary Command, P.1. (* (بنۆره: پاشکۆی ژماره (۹). ع- زه نگه نه).

ب- ((له‌بەر پۆشنایى ئاره‌زوى ئه‌نجومه‌نى سه‌ركرده‌یه‌تى شۆپرشدا بۆ نه‌هه‌شتنى خه‌یرای ئاسه‌وارى ئه‌و سه‌یاسه‌ته‌ جیاوازه‌کاریه‌ی پۆشمى په‌شى قاسم له‌گه‌ڵ هاوولاتییه‌ کورده‌کاندا په‌یپه‌وه‌ی ده‌کرد، شۆپرش له‌ لای خۆیه‌وه‌ ده‌سه‌تپه‌شکه‌ری کرد له‌ وه‌ستاندنێ شه‌ردا له‌ باکوور ئه‌و به‌ندییه‌ سه‌یاسیه‌ کورده‌نه‌ی ئازاد کرد که له‌ لایه‌ن قاسمه‌وه‌ حوکم درابوون، گشت ئه‌و کاربه‌ده‌ست و فه‌رمانبه‌رو کرێکارانه‌ش، که له‌ لایه‌ن ده‌سه‌لاتداره‌ زۆرداره‌کانی قاسمی (دابه‌شکه‌ر) وه‌ه⁽⁹⁹⁾ فه‌سل کرابوون، گه‌یژدراوه‌ سه‌ر کاره‌کانی خۆیان بۆ ئه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ برا (عه‌ره‌به‌کانیادا - ک. م.) له‌ بوواری پێکه‌وه‌نانی کۆمه‌لگایه‌کی شۆپرشگه‌یژدا به‌شدارین.

سه‌ریاری ئه‌وانه‌ حوکمه‌تى شۆپرشگه‌یژ هه‌موو هه‌نگاوێکی حازمو خه‌یرای نا بۆ نه‌هه‌شتنى ئه‌و ئابلقه‌ ئابوورییه‌ی قاسمی (دابه‌شکه‌ر) به‌سه‌ر ناوچه‌کانی باکووردا دایه‌سه‌پاندبوو تا به‌و جۆره‌ ژیانی ئابووری بگه‌شه‌ته‌وه‌و گشت هاوولاتیان ئاسوده‌ بژین))⁽¹⁰⁰⁾.

ج- ((شۆپرش په‌له‌ی بوو ئه‌و هاووپواییه‌ی نێوان عه‌ره‌بو کورد، که پۆشمى تاوانباری قاسمی (دابه‌شکه‌ر) خسته‌بووه‌ مه‌ترسییه‌وه‌، بگه‌یژته‌وه‌ دۆخه‌که‌ی جارانی، بۆیه‌کا وه‌فدیکی شه‌عبی، که له‌م زاتانه‌- سه‌ید شێخ محمه‌د په‌زا شه‌بیبی و حسه‌ین جه‌میل و فایه‌ق سامه‌پائی و فه‌یسه‌ڵ حه‌بیب خه‌یزه‌ران و دکتۆر عه‌بدولعه‌زیز دووری و زه‌ید ئه‌حمه‌د عوسمان پێکهاته‌بوو^{(101)*}، نارد بۆ گه‌فتوگۆ

---

(99) شایانی باسه له هه‌ر شوێنێکدا ناوی عه‌بدولکه‌ریم قاسم هاتوه‌ ئه‌و وشه‌ی دابه‌شکه‌ره به‌و جۆره‌ خراوه‌ته‌وه‌ نێوان دوو که‌وانی گه‌وره‌وه‌.

(100) N.A., F.O., 371/170438, Notification issued by the National Council of Revolutionary Command, P.1.

(101) هه‌ر هه‌موویان نه‌یشتمانبه‌روه‌ر بوون و باش له‌ سه‌روشتی به‌عس ته‌گه‌ به‌شته‌بوون و هه‌ر یه‌که‌یان به‌ شه‌وازه‌ک حه‌زی ده‌کرد کیشه‌ی کورد ئاشتیانه‌ چاره‌سه‌ر بکریته‌.

(*) ((زه‌ید ئه‌حمه‌د عوسمان (1924-1978): به‌کۆک بوو له‌ که‌سه‌یه‌تییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و رۆشنه‌یری و سه‌یاسیه‌کانی شاری هه‌ولێر، له‌ خانه‌واده‌یه‌کی ئایینی کۆن و ناسراوی ئه‌و شه‌اره‌یه‌، له‌ سالی 1924دا هه‌ر له‌و شه‌اره‌دا له‌ دایکه‌بووه‌، خوێندنێ سه‌ره‌تایی و ئاماده‌یی له‌وی ته‌واو کردوه‌، دواتر چۆته‌ قه‌هیره‌ تا له‌وی له‌ کۆله‌ژی مافی سه‌ر به‌ زانکۆی مه‌لیک فوناد بخوێنی، به‌لام نه‌یتوانیوه‌ خوێندن له‌وی ته‌واو

زهيد نه حمهد عوسمان

(دييارى: ئيحيان موفتى)

بكات، بۆيه گه راوه ته وه ئىراق و چووه ته كۆلئى ماف له به غدا، له سالى ۱۹۵۸ دا وه كو نوينه رى هه ولتر هه لئبژردراوه، نوينه رى ئىراقيش بووه له حوكمه تى فيدرالى هاشمى له نيوان ئىراق و ئوردون دا، دواى ۱۴ ته موونى ۱۹۵۸ بۆته ركابه ر، دواى كوده تاي ۱۹۶۸ چۆته پال شۆرشى ئه يلوول، له ۱۷ ئه يلوولى ۱۹۷۸ دا كوچى دوايى كردووه، له گورستانى خانه واده كه يان له باداوه نئژراوه.

زهيد نه حمهد عوسمان پياويكى ليبرالى بووه و بىواي به ديموكراسيه ت هه بووه، حه زى به رژيمه كانى رۆژئاوا كردووه، له سه رده مى شۆرشى ئه يلولدا جىي متمانه ي شۆرش بووه و به رده وام به شدارى له و شاندا نه كردووه كه ويستويانه سه ركردايه تى شۆرش و حكومه ت به يه ك بگه يه ن.

د.كه مال مه زه ر، پىي وايه هه ردوو كتيبى: (المجاهد الكردي أمين بروسك ولجنة فلسطين الدولية) و (نضال الأكراد، القاهرة، ۱۹۴۶) كه به ئيمزاي (مه مه د شىيزاد) و به زمانى عه ره بى بلاوكرانه ته وه، ئه وه هى (زهيد نه حمهد عوسمان) ن، به تايبه تى ئه و كتيبه ي دواييان، لاي ميژوونوسان به سه رچاوه يه كى باشى ميژووى هاوچه رخ داده نريت-ع.زه نگه نه))

لهگه‌ل نوینه‌رانی مسته‌فا بارزانی و پارتیه‌که‌یداو ده‌رپرینی هستی پتویستی
 ب‌رده‌وامبوونی په‌یوه‌ندی له‌گه‌لیاندا بۆ به‌ریاکردنی ناشتییه‌کی هه‌میشه‌یی له
 ناوچه‌کانی باکوورداو پته‌وکردنی په‌یوه‌ندییه‌ میژووویه‌کانی عه‌ره‌ب و کورد و
 جیبه‌جی‌کردنی ئاواته‌ نه‌ته‌وه‌ییه‌کانی کورد))... ((له‌گه‌ل ئه‌و پاستیه‌شدا که
 مسته‌فا بارزانی و ده‌سته‌و دایه‌ره‌که‌ی مافی ئه‌وه‌یان نییه‌ نوینه‌ری گشت کورد بن‌و
 له‌گه‌ل ئه‌و پاستیه‌ش که بارزانییه‌کان یه‌کێک بوون له‌و لایه‌نانه‌ی به‌هه‌موو
 توانایانه‌وه‌ پستی حوکی فیه‌ دیکتاتۆری قاسمیان گرتو له‌ کوشتاره‌ خویناوییه
 ترسناکه‌کانی موسڵ و که‌رکوک یاریده‌یان دا و پستی سیاسه‌تی تاوانباری
 کۆمۆنیسته‌کانی ناو ولاتیان گرت که دژ به‌ به‌رژه‌وه‌ندی گه‌لو ئاواته‌کانی له
 بوواری نازادی و دیموکراسیدا بوو، وێپای پێیازی ده‌ره‌به‌گییان و په‌یوه‌ندییان به
 ئیمپریالیزم و کۆنه‌په‌رستان و زایۆنیزمه‌وه‌ هه‌لوێست و تاوانه‌کانیان ده‌رحه‌ق
 هاوولاتییه‌ کورده‌کانی دیکه‌))، ئینجا له‌گه‌ل هه‌موو ئه‌وانه‌یشدا ((به‌پروای حوکه‌می
 شوێرش به‌ یه‌کیه‌تی و هاوچاره‌نووسی عه‌ره‌ب و کورد روون و ناشکرا له‌وه‌دا خۆی
 نواند که ئاسانکاری بۆ نوینه‌رانی کورد کرد تاوه‌کو له‌ وه‌فده‌ فهرمی و
 کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا به‌شدارین که ده‌رسی کاروباره‌کانی یه‌کیه‌تی ناوچه
 عه‌ره‌بییه‌کانیان ده‌کردو به‌و جۆره‌ مه‌ودا بۆ کورد په‌خسینرا تا له‌ نزیکه‌وه
 ئاگاداری ئاماده‌کاری و ئه‌نجامه‌کانی گفتوگۆکانی (په‌ڕۆه‌ی -ک. م.) یه‌کیه‌تی
 فیدرالی نیوان میسر و سووریا و عیراق بن))⁽¹⁰²⁾.

د- به‌و جۆره‌ به‌یاننامه‌ی ((ئه‌نجومه‌نی سه‌رکردایه‌تی شوێرش)) به‌ پاست و
 چه‌پدا باسی دلفراوانی و دلسۆزی و لیبوورده‌یی و خۆشه‌ویستی خۆی به‌رانبه‌ر کورد
 ده‌کات، به‌ پاست و چه‌پیشدا باسی سه‌پله‌یی و بێ وه‌فایی و بێگانه‌په‌رستی شوێرش
 ئه‌یلوول ده‌کات و دوایی له‌ بیست و سێ خالدا ژماره‌یه‌ک به‌لگه‌ وه‌ک نمونه‌ بۆ
 نیازپاکی خۆی و سه‌پله‌یی کورد عه‌رز ده‌کات هه‌ی وه‌ک ((په‌نادانی هه‌موو ئه‌و
 کۆمۆنیسته‌و پیاوکۆژانه‌ی له‌ده‌ست دادگا مه‌ده‌نی و سه‌ریازییه‌کان هه‌له‌تاون و

(102) N.A., F.O., 371/170438, Notification issued by the National Council of Revolutionary Command, PP.1-2.

نایانداته وه دهست به رپرسه عیراقیه کان)) و ((پشکنینی ئوتومبیل له سهر رژگه
 سه ره کییه کان و زهوت کردن و به تالان بردنی مال و مولکی خه لکی)) و ((هیرش
 بردنه سهر بنکه پۆلیسییه که لاکان و به دیل گرتن و زهوت کردن چیه که کانیا،
 و پرای هیرش بردنه سهر بنکه پۆلیسییه کان و تالان کردنیا)) و ((به نیازی ته گهره
 خستنه بهر چالاکییه کانی دهزگاکانی میری و دواختنی کاری هاوولاتیان هیللی
 ته له فۆنه کانی نیوان شارو قهزاگان ده بپن)) و ((ده سترپژ له هیزه چه کداره کانی
 (میری - ک. م. ده که ن)) و ((هاوولاتیان ده فرپتن، وه ک فراندنی قایمقامی
 میرگه سۆرو سئ که س له ئەندامانی حهره سی قومی له ناوچه ی مه خمورو پینچی
 دیکه یان له ناوچه ی ئالتون کۆپری و پینچی دیکه شیان له ناوچه ی عین دبس)) و
 ((هیرشی سئ سه د که س له یاخیه گهران و کۆمۆنیسته کان له پۆژی پینچی مایسی
 سالی ۱۹۶۳ دا بۆ سهر گوندی ئیبن ناسرو زهوت کردن چیه و پاره و پوولو
 نازاردانی دانیشتوانی ناشتیخوازی ئەو گونده)) و ((ده سپۆژی پۆژی چوارده ی
 مایسی سالی ۱۹۶۳ ی جیا بونه وه خوازان بۆ سهر ئەو هیزانه ی سوپا که له
 دهزگای ئەلکتریکی نیشتمانی دبس هیرشی ههردووک شهلاتی جهبار جهباری و
 عادل عیزهت و پتر له سئ سه د شهلاتیی دیکه بۆ سهر ناوچه ی قهره حه سه ن و
 تالانکردنی چهکی دانیشتوانی و کشانه وه یان به ره و گوندی ته کییه ی جهباری،
 هه مویشیان له دهسته و دایه ره ی بارزانی بوون)) و ((هیرشی پۆژی چواری
 حوزه ییرانی سالی ۱۹۶۳ ی جیا بونه وه خوازان و کۆمۆنیسته هه له اتوو ه کان بۆ سهر
 سواره ی سه لاهه ددین⁽¹⁰³⁾*) و شه پ له نیوانیاندا پتر له پینچ سه عاتی خایاندو به

(103) میری به ناوی سه لاهه ددینی ئە یوبییه وه ناوی ((سواره ی سه لاهه ددین*)) ی له و کوردانه نابوو
 که دژی شوپشی ئە یلوول هاریکاری سوپا و پۆلیسیان ده کرد.

(*) ((چه کداری هۆزه عهره به کانی نزیک سنووری کوردستانیش، که حکومهت بۆ دژایه تی بزوتنه وه ی
 کورد چه کداری کردبوون، پێیان ده گوترا (فرسان خالد)، به بیرمه له ناره راستی شهسته کان چه ند
 لۆرییه که له و چه کدارانه به ناو شاری هه ولێردا ده سوپانه وه هاواریان ده کرد: (ئه حنه له به نوو - - - -
 و پته له عه دوو)، ههر ئەو سابوو ئەوانه زۆر گوندی کوردیان تالان کردبوو، هه تا ئەم سالانه ی دواپیش، که
 خه لکی ده شتی هه ولێر باسی ئەو سالانه یان ده گتیرایه وه به (سالی فه رهوود) ناویان ده هینا، دیاره

كشانه وهى جيابوونه وهخوازن، كه شازده كهسيان لى زامدارو ههژدهيان لى بهديل
 گيرا، كۆتايى هات، هه رچى سواره كانيشه شىخ سامى عابيد غه زالهى سهرهك
 هۆزى سليقانييان لى كوزدا)) و ((پۆزى بيستو ههشتى مایسى سالى ۱۹۶۳
 كورده كان هيرشيان هيتايه سهر گوندى زهلكه له ناوچهى مهيدان و شىخ نورى
 زهلكهيان كوشت و گونده كهيان سووتاند له سهر ئه وهى شىخ نورى قايل نه بوو
 ههريكاريان له گه ل بكات، دانيشتوانى گونده كهش ناچار بوون په نا بهر نه بهر
 پۆستى پۆلىسى مهيدان)) و ((پۆزى پينجى حوزه يرانى سالى ۱۹۶۳
 جيابوونه وهخوازن دهسپرتيان له و پۆستانه كرد كه له شاخى قهره چۆك تاقىبى
 ئه و كۆمونيست و چلكاوخۆرو جيابوونه وهخوازنه يان ده كرد كه سهرقائى
 پرۆياگه نده بوون و حهره سه قهومييه كانيان كوشت)) و ((عومهر مسته فای
 جيابوونه وخواز، كه به عومهر ده بابه ناسراوه، مه كته بى پاريزهر كه مال
 محى الدينى له كۆيسنجق كردۆته دادگه و بپيارى ناياسايى دۆى بى تاوانان دهر
 دهكات)) و ((دهسپرتى تاوانباران له هيليو كۆپته ريك، كه به ناسمانى چه مچه مالدا
 ده فپى و پيكانى لاقى فرۆكه وانه كهى)) و ((جيابوونه وهخوازه خۆفرۆشه كان، كه له
 خانه قين دادگايه كى به پره للايان دامه زانده وه، بپيارى له سيداره دانى چوار
 هاوولائى بى تاوانى دهر كرد وه، بپياره كهش به سهر ياندا جيبه جى كراوه)) و
 ((پۆزى شهشى حوزه يرانى سالى ۱۹۶۳ جيابوونه وهخوازن په لامارى قافله يه كى
 ته جهيزاتيان له بنكهى پۆلىسى ئه زمرداوشه ريكى قورسى چند سعاتى قهوما)) و
 ((ههروهها پۆزى ههشتى حوزه يرانى سالى ۱۹۶۳ له ناوچهى سپيلك هيرشيان
 كرده سهر قافله يه كى ئه و سهر يازانهى بۆ حه وانه وه ده چوون و موقه ده مى شه هيد

چه كداره كورده كانيش له ناو خهلكدا پتيان ده گوترا: جاش يان جاش پۆلىس، مى عه ره به كانيش پتيان
 ده گوترا جاشى عه ره ب، بۆ زياتر پشت راست كردنه وهى ئه م بۆ چوونانم ته له فۆنم بۆ (معتاز
 حه يدهرى) مى مولكدارى كى ئه وسای نارچه كه كرد، ئه ويش گوتى: له بارهى جاشه كورده كانه وه خهلك
 ده يانگوت: له برسان و له ترسان كاكه مه بنه فورسان، به لام ئه وهى به بىرم مابيت ده قى شيعه كه
 ئاوه هابووه: له برسان و له ترسان خهلك هه مووى بوونه فورسان — ع. زهنگه نه)).

عەباس كەمال و سەئى سەرباز كوژدان و بىست و سەئى نايىب زابىت و سەربازى دىكە
برىندار كران و ئاگرىان لە چوار ئوتومبىلى سوپايى بەردا))⁽¹⁰⁴⁾.

ه. دوا بەدواى نەمايشى بىست و سەئى خالە پەر لە ((تاوانەكانى)) كورد
بەياننامەكەى ((ئەنجومەنى سەركردايەتى شۆرش)) بى كەم و زۆر دەلەيت:
((ئەمانەى گوتمان شتىكى كەمن لە و رووداوه تاوانكارى و چەتەگەرييانەى
جىابوونە وەخوازەكان لە پۆژانى و تووژدا كردوويانن، و پراى كارە ناياساييه كانيان
لە بوورى هاندانى سەربازو پۆلىسە كورده كانى ناو پريزه كانى سوپاو پۆلىس بۆ
ئەوەى بە چەكە كانيانە وە هەلبەن)).

لە بەر ئەمانە و گەلێك هۆى دىكەى وەك ئەمانە ((ئەنجومەنى سەركردايەتى
شۆرش برپارى دا لە ئيمرۆوه ناوچەكانى نيشتمان لە پاشماوہى بارزانىيەكان و
پياوہەكانيان پاك بکاتەوہ، هەروہا برپارىشى دا هەموو ناوچەكانى باکوورى
(عيراق - ك. م.) ناوچەى بزوتنەوہى سەربازى بن)). بەلام خوا هەلناگریت
بەخشنەيى بى ئەندانە و سنگ فراوانى بى سنورى ((ئەنجومەنى سەركردايەتى
شۆرش)) بە زەقى خۆى لە و مۆلەتە بىست و چوار سەعاتى دا نوواند كە دابوويە
شۆرشگيرانى كورد بۆ ئەوہى بە چەكە كانيانە وە خۆيان بەدەن بە دەستە وە !!⁽¹⁰⁵⁾.

و- دواى ئەم هەموو درۆو دەلەسانە نۆرەى جەنابى عەلى سالح سەعدى ديت
كە دەلەين گوايە بە رەگەز كورده، ئەميش ماوہى پتر لە دوو سەعات تۆمەتەكانى
((ئەنجومەنى سەركردايەتى شۆرش)) دوويات دەكاتەوہ و هيرشيتكى زۆر دەكاتە
سەر بارزانى و تالەبانى چونكە هەردووکیان وەك دەفەرموويت، لە يەك كاتدا گوايە
داردەستى دەرەبەگان و كۆنەپەرستان و ئيمپريالسيەكان و كۆمونيستەكان و
زايونيستەكان و هەر بە و جۆرە شىوازەيش وەلامى گشت پرسيارەكانى
پۆژنامەنووس و هەوائتيرەكان دەداتەوہ⁽¹⁰⁶⁾ (پروانە: پاشكۆى ژمارە ۸-۹)، هەموو

(104) N.A., F.O., 371/170438, Notification issued by the National Council of Revolutionary Command, PP.2-6.

(105) Ibid, P.7.

(106) Ibid, PP. 8-12.

ئەمانەت گومان لەوەدا ناهێڵن کە کورد بە درێژایی مێژووی نوێ و هاوچەرخى خۆى تووشى دوژمنىكى هەزار رووى وەك بەعس نەهاتوو، ئەوەى ئەرکى سەر شانى سەرکردایەتیی شۆرشى ئەیلوولى هیندەى دیکە سەخت و دژوارتر کردو ناچارى کرد پەنا بەریتەو بەر چەك و پتر لە جارانیس بایەخ بداتە پراگە یاندن و پەيوەندییەکانى بە هیزو و لاتەکانى دەرەوہى کوردستان.

هەرچى وەلامى تۆمەتەکانى ((ئەنجومەنى سەرکردایەتى شۆرش)) و جیگرى سەرەك وەزیران و وەزیرى ئیرشاد عەلى سەلح سەعدیە لە و یادداشتە پازدە لاپەرەبیەى جەلال تالەبانیدا دەخوینینەوہ کە بە ناوینشانى ((پرسى کوردو بەعس لە عیراق)) بە زوبانى عەرەبى لە فایلێ ژمارە (۱۷۰۴۴۷/۳۷۱) ی وەزارەتى هەندەرانى حوکمەتى بەریتانیدا هەلگیراوە. یادداشتەكە لە سى و نو خالى سەرەكى پێكهااتووہ و دوا خالى بە شىوازىكى قوول رووى راستەقینەى پزىمى بەعسى بەم جۆرە نیشان داوہ:

((۳۹- لە بارودۆخىكى واى پر لە پیلان و هەلخەلە تاندن و درێژدادپى و غەشو تەلەكە بازیدا، بەعس رووى راستەقینەى نیازەکانى خۆى دەرپرسى، پزى ۱۰ حوزەیرانى سالى ۱۹۶۳ ئینزارىكى داپە هیزە چەكدارەکانى کورد، كە چەكەكانیان بە دەستەوہ بدن، ئەگینا حوکمەت بانگى جەنگى تەفروتونا کردنیان دژ دەدات))^(۱۰۷).

دوو لاپەرەى دواترى ئەو یادداشتە بۆ پوختەیهكى ناوہرۆكى تەرخان کراوہ، ((کارە سەلبیەکانى (بەعس- ك. م.) لە پززانى وتووێژدا)) ناوونیشانى دوا بەشى ئەو پوختەیه و ئەمەى لای خوارەوہیش دەقى وەرگێرانەكە یەتى:

((ب- کارە سەلبیەکانى (بەعس- ك. م.) پززانى وتووێژ:

۱- جیبەجۆ نەکردنى یاسای بەخشینی گشتى (قانون العفو العام) بۆ بەشداربووانى شۆرشى (كورد- ك. م.).

۲- لانه بردنى بریارى حەجزى پارە و پوولى بەشدارانى شۆرشى (كورد- ك. م.).

---

(107) N.A., F.O., 371/170447, Kurdish Question and Ba,atheists in Iraq, P.14.

- ۳- نازادنه کردنی سځ هزار به ندرکراوی (کورد- ک. م.) که له پښتوگاری
 فرمانپوهایی قاسمه وه، وپړای ئه وانی دیکه⁽¹⁰⁸⁾، له به ندیخانه کاندان.
- ۴- گشت ئه فسه رانی کورد، له پښتانی وتووښدا، له سوپا دور خزانه وه.
- ۵- ده ست کپشانه وهی زږیهی هره زږی فرمانپه ره کارگپښه کانی کورد له کار
 به شیوازیکی تایبه ت.
- ۶- دانانه وهی ئابلوقه ی نابوری له سر (کوردستان- ک. م.) به شیوازیکی
 خراپتر له جارن.
- ۷- ده سترکدنه وهی (حکمت- ک. م.) به بزوتنه وه سه ربازیه کانی له نریک ئه و
 ناوچانه وهی هیزه کوردیه کانیان کږبوتنه وه.
- ۸- ئه و فرمانپه وا کارگپښانه ی دژ به کوردن، هی وه ک به دره دین عه لیهی
 موته سه ریفی هه ولیرو زه عیم سدیق مسته فا که خودی عه ماش ده رباره ی
 گوته ی تاوانبارکی ترسناکه و پښویسته له سر گشت کاره کانی دادگایی بکریته،
 نه گوردان به فرمانپه وای دیکه به و جوره ی (کورد- ک. م.) داوای گورپنیانی
 کردبوو.
- ۹- پښتانی کونگره ی کویسنجه ق فهوجی مه غاوری ئه و ناوچه یه که وته شه پ
 فروشتن به دانیشتونانی و ده سته ی کرده سووتاندنی گونده کانی ئه و ناوه.
- ۱۰- تاوه کو ئیستا هیچ هه نگاوږک بږ لبردنی ئاسه واره خراپه کانی (پښمی- ک. م.)
 قاسم نه نراوه. ((بنوره: پاشکوی ژماره ۱۰ - ع. زه ننگه نه))

(108) به داخوه وینه ی چند شوینیکی یادداشته که به باشی دهرنه چوون، له م به ندی سینه مه ی
 پوخته که یدا وشه یه کم بږ نه خویندراپه وه.

(*) ((بږ ئاسانکاری به رده م خوینه رو توژه رانمان، هه روه ها بږ به رچاوپوونی سیاسیه کانمان،
 به پښویستمان زانی ده قی یاداشتی ئاماژه بږکراو دوپاره به پښووسی نوئ بنوسینه وه و له گه ل
 پاشکوی ژماره (۱۰) دایینین، سوپاس بږ هاوکارم (په فیک صالح)، که تایپکردنی یادداشته که ی
 خسته نه ستوی خوئی، پښموایه یادداشته که مان به شیوه یه کی راست و دوست نووسیوه ته وه، ده شتوانم
 بلیم هه مووکه له به ره کانیمان پر کردوته وه - ع. زه ننگه نه))

۱۱- فوجی نو جاش پۆلیسانه‌ی قاسم له خۆفرۆشانی (کورد- ک. م.) دروستی کردبوون تاوه‌کو ئیستایش بڵاوه‌یان پێ نه‌کراوه.

۱۲- ب‌رده‌وام بوون له‌سه‌ر هه‌لخه‌تاندن و درێژدادپێ و ته‌له‌که‌بازی به‌ درێژایی چوار مانگی رابردوو⁽¹⁰⁹⁾.

شایانی باسه‌ ئه‌و فایلێ یادداشته‌که‌ی تاله‌بانیی تیدا هه‌لگیراوه‌ به‌کێکه‌ له‌ فایلێ که‌وره‌کانی ئه‌و پۆزگارهی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی حوکمه‌تی به‌ریتانی ده‌رباره‌ی پرسێ کورد، به‌لگه‌نامه‌کانی له‌ پۆژی بیستی حوزه‌یرانی سالی ۱۹۶۳وه‌ ده‌ست پێ ده‌که‌ن تاوه‌کو بیست و حه‌وتی ته‌مموزی هه‌مان سال و گه‌لیک باب‌ه‌تی گرنگیان تیداوه‌. به‌ وینه‌ به‌لگه‌نامه‌ی به‌ر له‌ یادداشته‌که‌ی تاله‌بانی نامه‌یه‌کی نه‌ینیی (پۆدریک پارکیس)ی بالۆیزی به‌ریتانی له‌ عه‌مان هه‌لگیراوه‌ که‌ پۆژی ده‌ی ته‌موزی سالی ۱۹۶۳ ناردووێه‌ بۆ (پ. س. کراوفۆرد) له‌ به‌شی پۆژه‌لاتی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی حوکمه‌تی به‌ریتانی له‌ لهن‌ده‌ن ده‌رباره‌ی ئه‌وه‌ی حسه‌ینی پاشای ئوردون پۆژی هه‌شتی ته‌مموز داواي کردووێه‌ بۆ کۆشک و بۆ ماوه‌ی دوو سه‌عات گفتوگۆیان ده‌رباره‌ی کێشه‌ی کوردی عیراق کردووێه‌⁽¹¹⁰⁾.

به‌و جۆره‌ پۆژ به‌ پۆژ بارودۆخی به‌عسییه‌کان له‌ کوردستان روو له‌ لیژی ده‌کات، ته‌نانه‌ت وه‌زعه‌که‌ ده‌گاته‌ ئه‌و پاده‌یه‌ی پۆژی نوی حوزه‌یرانی سالی ۱۹۶۳ (سیژ پۆجه‌ر ئیلین) له‌ تاو چالاکیه‌کانی ((بانده‌ کوردیه‌کان))⁽¹¹¹⁾ له‌ ده‌روبه‌ری که‌رکوک داوا له‌ وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی و لاته‌که‌ی ده‌کات رینگه‌ی بده‌ن: ((۱- یان ئنو مندالی به‌ریتانییه‌کان له‌ که‌رکوک وه‌ بگۆژینه‌وه‌ به‌غدا، یا ته‌نانه‌ت

ب- هه‌ر هه‌موو به‌ریتانییه‌کانی ده‌روبه‌ری که‌رکوک⁽¹¹²⁾ بگۆژینه‌وه‌))⁽¹¹³⁾.

---

(109) N.A., F.O., 371/170447, Kurdish Question and Ba'atheists in Iraq, P.15.

(110) Ibid, Confidential, From: Roderick Parkes, British Embassy, Amman, July 10, 1963, To: R. S. Crawford, Foreign Office, London, S.W.1

((The Kurdish bands)).

(111) له‌ ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا وا هاتووێه‌:.

(112) له‌ ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا وا هاتووێه‌:

((A- To arrange evacuation to Baghdad of British wives and families, or even.

B- To withdraw all British personnel from Kirkuk neighborhood)).

له گه ل هه موو نوشوستییه کانی و ناو زپانی و ئابروو چوو نیدا، چ له ناوه وه و چ له ده ره وهی ولات، ئینجا رژیمی به عس له دوژمنکارییه کانی خوی دژی کورد نه که وت، کار گه یشت به وهی دهیان هه زار مندال و ئافره ت و پیریژن و پیره میردی کورد په رته وازه و سه رگه ردان بنو گه لیکیان ناچار بن په نا به رنه بهر خاکی ولاته دراوسیگان. ئه مه ییش به روونی له ناوه روکی ژماره یه ک له به لگه نامه نهینیییه کانی وه زاره تی هه نده رانیی حوکه تی به ریتانیی ئه و پوژگار ه دا په نگی داوه ته وه. پوژی بیست و هه شتی ئابی سالی ۱۹۶۳ بالو یزخانه ی به ریتانیی له ئه نقه ره، له نده نی له وه ئاگادار کردو ته وه که ده ور به ری هه شت سه د بارزانی، به خو یان و خاوو خیزان و چه که کانیانه وه، له ژیر فشاری سوپای عیراقیدا، په نایان هیناوه ته بهر ناوچه ی هه کاری⁽¹¹⁴⁾ له ناو خاکی تورکیادا و ((دوای ئه وهی سه ربازه تورکه کان پیاوه کانیان چه ک کردووه هه موویان راگو یزاونه ته کامپیکی تاییه تی)). پاش هه شت پوژ به و بۆنه یه وه ئیرکینی (Mr. Erkin) وه زیری هه نده رانی تورکیا له بهر ده می ((ئه نجوومه نیی نیشتمانیی گه وه)) ی ولاته که یدا رایگه یاندووه که به هوی هیرشی سوپای عیراقه وه ((شه پۆلی هه له اتان له ناو کوردی عیراقدا ده سستی پی کردووه)).

ئیرکین له گوته که ی خویدا، به پیتی نامه نهینیییه که ی بالو یزی به ریتانیی له ئه نقه ره، ئاماژه ی بۆ ئه م خاله گرنگی لای خواره وهی کردووه:

((۳- بهر له وه میسته ر ئیرکین دیسانه وه ئه و ده نگوباوه ی به دروخسته وه که کۆمۆنیسته کان ده رباره ی ئه وهی گوایه حوکه ته که ی چالاکانه (دژی کورد- ک. م.) یاریده ی حوکه تی عیراق ده دات و گوایه ته نانه ت بۆمی ناپالمیش ده داته عیراقیه کان))⁽¹¹⁵⁾.

---

(113) N.A., F.O., 371/170438, Confidential From: Baghdad, To: Foreign Office, Cypher OTP, Sir Roger Allen, No. 613, Priority Confidential.

(114) هه کاری: به کیکه له ناوچه هه ره سه خته کانی کوردستان و هه ره بهر ئه وه ییش له تورکیا بۆته به کیکه له بنکه سه ره کییه کانی ((پارتی کرێکارانی کوردستان)).

(115) N.A., F.O., 371/170449, Kurdish Revolt, Conflict With army, Inward Saving Telegram From: Ankara, To: Foreign Office, R. September 6, 1963.

به لگه نامه ی دواتری ناو هه مان فایل دیسانه وه بۆ بابته تی ئه و په نابه رانه ته رخان کراوه و زانیاریی زۆرترو گرنگتری ده رباره یان تیدایه . پۆژی پینجی ئه یلوولی هه مان سال بالۆیزی به ریتانی له ئه نقره بروسکه یه ک ده نیریت بۆ وه زاره تی هه نده رانی ولاته که ی و تیدایه ده لیت:

((پۆژی چواری ئه یلوولی ئیسماعیل ئیره ز (Ismail Erez) ی کارمه ندی وه زاره تی هه نده رانی تورکیا پیی پاگه یاندم ئه و په نابه ره کوردانه ی (هاتونه ته ناو خاکی تورکیاوه - ک. م.) بارزانی نین، به لکو سه ر به هۆزی دیکه ی کوردی سه ر سنووری تورکیان، زۆربه شیان پیره میترو ئنو مندالن و ده لئین پیاوه کانیان شان به شانی بارزانی خه بات ده که ن⁽¹¹⁶⁾. ئیره ز گووتی ئه و ناوی ته واوی ئه و هۆزه په نابه رانه نازانیت، به لام به پیتی پۆژنامه تورکییه کان نه ستووری و پیکانین، ژماره شیان نه که هه شت سه د که س به لکو خۆی له هه زارو دوو سه د که س ده دات، چاوه پوانیش ده کړیت شه پۆلی کورده هه له اتووه کانی (عیراقی - ک. م.) روو له به رزیوونه وه بکات))⁽¹¹⁷⁾.

ئه و هه واله له سه ر لاپه ره کانی پۆژنامه تورکییه کانیش په نگه داوه ته وه، پۆژی بیست و دووی ته شرینی یه که می سالی ۱۹۶۳ بالۆیزخانه ی به ریتانی له ئه نقره وه به نامه یه کی تایبه تی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی له پوخته ی ناوه روکی بابه ته کانی پۆژنه مه تورکییه کان ده رباره ی په نا هه نده کانی کورد به م جۆره ی لای خواره وه ناگادار ده کات:

((۲- دوینن پۆژنامه کانی (تورکیا - ک. م.) پایانگه یاندم که کۆمه لیک په نا هه نده ی (نوی کوردی عیراق - ک. م.) که ژماره یان هه زار که سیک ده بییت و زۆربه یان ئنو مندالن پۆژی بیستی ته شرینی دوهم پاگو یزاونه ته وه ماردین بۆ ئه وه ی ناودیوی عیراق بکړینه وه، ده لئین ئه م په نا هه ندانه له هۆزه که ی که لحتی سه ر به میرین.

((fighting with Barzani)).

(116) له ده فی به لگه نامه که دا وا هاتووه:

(117) N.A., F.O., 371/170449, Kurdish Revolt, Conflict With army, From: British Embassy, Ankara, Department, Foreign Office, London, S.W.1.

۳- به پیتی هه‌واله‌کان له پۆژی هه‌ژده‌ی ته‌شرینی یه‌که‌مه‌وه په‌وانه‌کردنه‌وه‌ی په‌ناهه‌نده (کورده - ک. م.) عیراقییه‌کان ده‌ستی پێ کردووه .

وینیه‌ی بۆ بالۆی‌زخانه‌کانی به‌ریتانیا له به‌غداو دیمه‌شقو تاران))⁽¹¹⁸⁾ .

به‌و جۆره، به‌ر له ده‌ی حوزه‌یرانی سالی ۱۹۶۳ به‌ ماوه‌یه‌کی زۆر، پزیمی به‌عس خۆی ئاماده ده‌کرد یا ئه‌وه‌تا سه‌ر به سه‌رکردایه‌تی شۆرشی ئه‌یلوول شۆر بکات و به‌ جۆرێک به‌چه‌ند مافیکی سه‌ره‌تایی گه‌لیک که‌متر له خودموختارییه‌کی رووکەش قایل بێت، یا ئاماده بێ بۆ شه‌ری ته‌فروتوونا کردنی کوردی عیراق، ئه‌وه‌ی هه‌موو پۆژیک هینده‌ی دیکه چاره‌ی پزیمه‌که‌یانی لای هه‌ره میانپه‌وه‌و دونه‌یادیده دلسۆزه‌کانی عیراق په‌شته‌ر ده‌کرد، له دوو توپی به‌لگه‌نامه

---

(118) Ibid. From: British Embassy. Ankara. October 22, 1963. To: Central Department, Foreign Office, London. S.W.1.

نهننیه کانی حوکمه تی به ریتانیدا توپژهر زۆر به ئاسانی ههستی پێ دهکات. به وینه عهلی حهیدەر سلیمان^{(119)*} یه کێک له وانه بووه که مۆنرۆی کارمهندی بالۆیزخانهی به ریتانی له بهغدا تهنها دوو پۆژ بهر له بهیاننامه که ی دهی حوزهیرانی

---

(119) عهلی حهیدەر کوپی سلیمان بهگی پهواندزییه، که به سیلاحشۆر ناسرا بوو، له نهوهی میری پهواندزه(*)، یه کێک بوو لهو ههفتاو تو کوردهی لهسه راپههینی مایسی سالی ۱۹۴۱ گهران، چند جارێک بووه ته نوێنه ری ههولێر له په ره مانی عراقیداو چند جارێکیش بووه وهزیر، سالی ۱۹۲۹ باشترین کتیبی له سه ر میژووی ئه وروپا بۆ پۆلی سیی ناوهندی دانا.

(*) ((عهلی حهیدەر سلیمان (۱۹۰۵-۱۹۹۱): له به شیک له و په راویزه ی د. که مال که وا ناماژه ی بۆ عهلی حهیدەر کردووه به گومان بووم گوایه (له نه وه ی میری په واندن) بووین، چونکه نه وه نده ی من ناگادارم و پیتشم وایه (پاشا گلره ی) په واندز وه چه ی له پاش به جێ نه ماوه، بۆیه به ته ما بووم ئه و داپشتنه ی د. که مال بگۆرم و بیکه مه (له خانه واده یان بنه ماله، یان مالباتی میری په واندزه))، نه وه بوو دواتر په یوه ندیم به مامۆستا (فه خری سیلاح شۆپ) وه کرد که هه ندێ ژانیاری نووسراوو وینه یه کی ناویراوی بۆ هینام، له نووسینه که دا ده زانین عهلی حهیدەر له ۱۹۰۵/۳/۴ دا له په واندز له دایک بووه، په چه له کی ده چیته وه سه ر میره کانی سۆران که ئه وانیش ده چنه وه سه ر عه شیره تی راوه ندی، که سه لاهه دینی ئه یو بیبش یه کێک بووه له وان. عهلی حهیدەر سه ره تای ژانی زۆریه له به غدا و مووسل و هه لب و دیرلژووی سووریه به سه ر بردووه، هه ندێ له قوناغه کانی خویندنیسی له و شوینانه دا ته واو کردووه، نه وه نده ش که خۆم له سه رچاوه کان به بیرم مابن، له سالی ۱۹۲۵-۱۹۲۶ دا، که قوتابخانه ی له په واندز ته واو کردووه، حوسین حوزنی موکریانی له گۆفاری (زاری کرماجی) دا هه والی چوونی بۆ به یروت به مه به سستی ته واو کردنی خویندن راگه یاندووه و پیتشین لیها تووی و دوا پۆژی کردووه.

عهلی حهیدەر له سالی ۱۹۲۰ دا ژنی هیناوه، کوپو کچیکی هه بووه، کوپه که ی ناوی (عامل) و کچه که شی ناوی (عامله) بوو. له ژیا نی وه زیفی خۆیدا پله به پله سه رکه و تووه تا دواتر پۆستی چند وه زا ره تیکی وه رگرتووه، له دوا ی شۆرشی چوارده ی ته مووزیش جیتی متمانه ی ده سه لات و شۆرش بووه، چند جارێک کراوه ته بالۆیزی عراق، دواتر له ناوه راستی شه سه ته کان پۆلیکی گرنگی له دانووستانی نیوان حکومه ت و شۆرشی کورد بینووه.

نه وه ی شایانی باسی شه له سالی ۲۰۰۲ دا قوتابییه ک، که پێده چه عه ره ب بووین، به ناوی (محمود شکحان الدلیعی) به ناوونیشانی (علی حیدر سلیمان، نشاطة الثقافی و دوره السیاسی فی العراق حتی عام ۱۹۶۸) نامه یه کی ماسته ری له سه ر ناویراو پیتشه ک به زانکوی به غدا کردووه، ئای که بۆ تو مار کردنی میژووی خۆمان زۆر بی خه مین...! وادیاره هه می شه ده بی خه لک بۆمانی بنووسیته وه... - ع. زه نگه نه))

((ئەنجومەنى سەركردايەتى شۆپشى)) چەند جارێك لەو نامە دوورودرێژە سى لاپەرهەبىيەى خۆيدا كە ناردوويه بۆ د. ل. ن. گودچايلد لە بەشى پۆژھەلاتى وەزارەتى ھەندەرانى بەريتانىيە دەريارەى پرسى كورد، باسى ھەولە دلسۆزەكانى كوردوھە و سەرئەنجام وەك خۆى بە خودى بالۆيزى بەريتانىيە گوتووه ھىند وەپس بووه لە فېرتوفىلى بەعسىيەكان كە لەو لىژنەيەى پزىم ناوى لى نابوو لىژنەى واسىتەى نىوان بەغداو سەركردايەتى شۆپشى ئەيلوول دەست ھەلبگرىت⁽¹²⁰⁾.

ھەمان بەلگەنامە، بە ھەمان دەستور، باسى ھەلوئىستى بابە عەلىي شىخ مەحمود و مەھمەد سەعید خەفەف دەكات، ئەوانىش گەلێك سكالای خۆيان لای نىنگليزەكان كوردوھە⁽¹²¹⁾ (بەروانە: پاشكۆى ژمارە ۱۷).

لەو بارودۆخە ناسك و سەختەدا دياردەيەكى ئاسايى بوو پەھبەرانى كورد بى وچان ھەول بەدەن بۆ ئەوھى سەرنجى گشت لایەنە كاريگەرە عىراقى و عەرەب و ئەوردپايى و ئەمەريكايەكان بۆ ئەو كردارە ناھەموارانەى بەعس پابكىشن. دىتنى موشىر عەبدولھەكیم عامىر لە سەرەتادا، ئىنجا دىتنى خودى جەمال عەبدولناصر، لە لایەن تالەبانىيەو، يەكێكە لەو پەيوەندىيە بايەخدارانەى ئەو پۆژگارەى سەركردايەتى شۆپشى ئەيلوول، شايانى باسە پۆژنامەى ((الخابار))ى قاھىرى بە تايبەتى ئامازەى بۆ ئەو دوو دیدەنىيەى تالەبانى كوردوھە⁽¹²²⁾.

خۆئامادە كوردنى گشت چىن و دەستە و توێژەكانى كوردەوارى بۆ بەرھەنگارىبوونەوھى ھىرشى بەرفراوانى پزىمى بەعس بۆ سەر كوردستان بە شىوازىكى تايبەتى سەرنجى دىپلۆماسىيە بەريتانىيەكانى پاكىشاوھ چونكە لەو بووارەدا كار گەيشتووه بەوھى كوردەكان تەنانت بە قوولى دەرسى تاكتىك و شىوازى شەپى پارتىزانى بۆگوسلافىيەكان دژى نازىيەكان بكن و كتيبى تايبەتى لەسەر بخوێننەوھ⁽¹²³⁾.

---

(120) N.A., F.O., 371/170438, From: R.W. Monro, British Embassy, Baghdad, NO. 10114/98/63, June 8, 1963, To: D.L.N. Goodchild Esq. Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1., P.1.

(121) Ibid, PP.1,3.

(122) Ibid, P.1.

(123) Ibid, P.2.

باباعەلى شىخ مەحمود
(دىيارى: شىخ مەحمودى شىخ كاۋە)

مۆنرۇ لە تۆيەم خالى راپورتە كەيدا دەلئيت ((ويئەنى ئەم نامە يەم ناردوۋە بۇ
ھەرىكە (لە بالۆيزخانە كانمان - ك. م.) لە ئەنقەرە و بېروت و قاھىرە و دىمەشق و
تاران و واشنتون و مۇسكۇ))⁽¹²⁴⁾.

دىپلۇماسىيە بەریتانىيە كان لە عىراق بەر لە ۋەيش چەند جارىكى دىكە لە نامە
نەيتىيە كانى خۇياندا ناماژەيان بۇ بايە خپىدانى سەر كىردايە تىي شۆرشى ئەيلوول بە
پاكتىشانى سەرنجى راي گشتىي جىهانى بۇ پرسى نەتە ۋە كەيان كىردوۋە. ئەم نامە
تۇ خالىيە لاي خوارە ۋەى كە ھەمان (مۆنرۇ) لە بەغداۋە دىسانە ۋە ناردوۋە بۇ
(گودچايلد) لە لەندەن، بايەخى نۆرى ھەيە بۇ روونكىردنە ۋەى ھەمان بابەت:

---

(124) Ibid, P.3.

((نهیڻی،))

ژماره ۶۳/۳۱/۱۰۱۱۳،

بالتویزخانه‌ی به‌ریتانی،

به‌غدا،

۵ی مارتی ۱۹۶۳.

خۆشه‌ویستم گودچایلد.

۱- له درێژه‌ی نامه‌ی پۆژی بیست و شه‌شی شوباتمدا پیتان پاده‌گه‌یه‌نم که نویترین هه‌والی پرسی کورد ئه‌وه‌یه: سه‌ره‌تا وا پێده‌چوو گفتوگۆ ده‌ریاره‌ی باش به‌روات به‌پێوه، به‌لام ئیستا، ئه‌گه‌ر پچراندنی به‌کجاره‌کی نه‌بی‌ت، گه‌یشتۆته ئاستی وه‌ستان.

۲- چەند پۆژیک له‌مه‌وبه‌ر تاله‌بانی به‌هه‌والنیری پۆیته‌ری پراگه‌یاند که له‌گه‌ڵ فوناد عارفدا پیکرا جه‌مال عه‌بدولناصریان له‌قاھیره به‌ته‌نها بینیه‌وه وه‌ستیان به‌وه کردوه که عه‌بدولناصر له‌کیشه‌ی کورد گه‌یشتوه. ئه‌وه‌ی کورد ده‌یان‌ه‌وێت ئۆتۆنۆمییه‌کی ناوچه‌یه‌یه له‌چو، چیه‌یه‌ی عیراقدا که مافی به‌پێوه‌بردنی کاروباری خۆیندن و ژبانی کومه‌لایه‌تی و ئابووری و کارگێڕی ناوخویان بۆ مسۆگه‌ر بکات به‌پا‌ه‌ری یه‌ک سه‌رۆک و یه‌ک سیاسه‌تی ده‌ره‌وه، له‌گه‌ڵ سوپایه‌کی نیشتمانی و یه‌ک هیژی پۆلیسدا که هی کوردو عه‌ره‌ب بن. به‌پێی قسه‌ی خودی تاله‌بانی، کوردستان ده‌یه‌وێت بۆ عیراق وه‌ک ئیسکۆتله‌نده‌ و ابی‌ت بۆ به‌ریتانیا، گووتیشی کورد داوای به‌شیکه‌ی تایبه‌تی له‌داهاتی نه‌وت نه‌کردوه، به‌لام له‌بوواری ئابووریدا په‌یره‌وکردنی هه‌لوێستیکه‌ی یه‌کسانی مه‌به‌سته.

۳- که پۆژی بیست و هه‌شتی شوپات تاله‌بانی و (شه‌وکه‌ت- ک. م.) عه‌قراویم^(*) دی ئه‌وان هیچیان ده‌ریاره‌ی وتووێژ (له‌گه‌ڵ حوکمه‌تی عیراقدا- ک. م.)، یا بوونی ته‌گه‌ره‌یه‌ک له‌ریگه‌یدا نه‌گووت، به‌لام وره‌ی هه‌رئوکیان به‌رز بوو، گووتیشیان نوینه‌رانی کورد بۆ وتووێژ ته‌مسیلی هه‌موو کوردستان ده‌که‌ن چونکه، وه‌ک گووتیان، به‌ر له

(*) ((ماوه‌یه‌ک له‌ده‌سته‌ی یه‌که‌می خاوه‌نی ئیمتیازو نووسه‌رانی رۆژنامه‌ی (التاخی - برای) بووه که

یه‌که‌م ژماره‌ی له ۲۹/۴/۱۹۶۷دا ده‌رچوه - ع. زه‌نگه‌نه)).

هەمزە عەبدوللا (١٩١٤-١٢/١٢/١٩٩٨)^(*)

نوبراھیم نوحەمد (١٩١٤-٢٠٠٠)

شۆرش بە ماوەیەکی کورت لەگەڵ ئەو ھۆزە کوردییانەدا پێککەوتبووین کە بەر لەو ھاریکاری قاسمیان دەکرد، بەو جۆرەیش وەفدی و توویتی کورد نوێنەری سەرجهمی ھۆزە کوردەکان و (پارتی دیموکراتی کوردستان) و لایەنگرانی جارانی قاسمە.

٤- دەریارە دەسلاتی شیوعی لە کوردستاندا، چ تالەبانی و چ عەقراوی، گوتیان سەرەتای شەستەکان ھیزی کۆمۆنیستەکان (لە ناو پارتیدا- ک. م.) تیکشکینرا، نوای ئەوێ مەلا مستەفا ژمارە یەکیانی لە کۆمیتەیی ناوەندی حیزب نوور خستەو، لەوانە ھەمزە عەبدوللا و سەلح حەیدەری و نەژادی نوحەمدی عەزیز ئاغاو خەسرەو توفیق⁽¹²⁵⁾ و حەمید عوسمان. بەر لەو ھەواری ھەولێ نوورخستەوێ کوردپەرورە ڕەسەنەکاندا مەلا مستەفا مەیلی داوە کۆمۆنیستەکان و گەلیک لەو کوردانەیی

(*) ((لە چاپی یەکەمدا کۆچی نوایی ھەمزە عەبدوللامان لە ١٢/١٢/١٩٩٩ نوسی بوو، لێرەدا دەجمشید حەیدەری ئاوەھای بۆ راست کردووینەوتەو - ع. زەنگەنە)).

(125) خۆلێخۆشبوو خەسرەوی توفیق ئەفەندی ئاغا فەحووللا، یەکیک بوو لە برادەرە ھەرە نزیکەکانم، سالی ١٩٧٤ سەنگەری شۆرش لە ناوێردان بە یەکەوێ کۆی کردینەو، کوردیکی خۆیندەوارو ڕەسەن و چاوەترس بوو، بە ئاگاداری خۆم لە سەرەمەرگیشدا عەودالی ھەوالی یەکریزی کورد بوو، یشتی بە خاترو شەھباز ماجید مستەفای ھاوسەری زۆر قایم بوو.

((تهجمید))^{(126)*} کرد که کۆمۆنیست نه‌بوون، له‌وانه ئیبراهیم نه‌حمه‌دی سکرتری گشتیی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) و جه‌لال تاله‌بانی خۆی. کوردی عیراق له‌م نواییانه‌دا له‌سه‌ر به‌ کۆمۆنیزمه‌وه گۆرپه‌ران بۆ نه‌ته‌وه‌په‌رستی رووت، نه‌وان چه‌ز ده‌که‌ن پۆژناوا پشتی ئاواته‌کانیان بگرت.

(126) له‌ ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا واها‌تووه: "frozen".

(*) ((ئالیزه‌دا (پاپۆرتنوس)، وه‌کو هه‌ندێ له‌ کادیروانی حیزبه‌که‌ خۆی، که‌وتۆته هه‌له‌یه‌کی نۆرزه‌ و گه‌وره‌وه، دوو پووداوی ناو میژووی "پارتی" تیکه‌ل و پیکه‌ل کردووه. یه‌که‌میان لابردنی "برایم نه‌حمه‌د" ه‌ وه‌کو سکرتری گشتی نه‌وسای پارتی دیموکراتی یه‌گگرتووی کوردستان بووه، که‌ نه‌م پووداوه له‌ کانونی دووه‌می سالی ۱۹۵۹دا بووه، هه‌ر له‌گه‌ل نه‌ویشدا نه‌ندامیه‌تی "تاله‌بانی" هه‌له‌په‌سێردراوه، واته (تهجمید) کراوه، نا لێره‌دا نه‌و هه‌له‌په‌ساردنه ده‌قۆزه‌وه‌و له‌سه‌ر زاری "معتاز چه‌یده‌ری" نه‌و پووداوه‌ی ناو حیزبه‌کانی نه‌وساتان بۆ ده‌گێرمه‌وه، ناوبراو ده‌لێ: نه‌وسا ئیمه له‌یه‌کی‌تی لاوانی دیموکراتی کوردستان بووین، له‌لایه‌ن مامۆستا که‌مال عه‌بدولقادر نه‌شنه‌ته‌وه، که‌ نه‌وسا مه‌سئولی من بوو له‌پارتی، پێمان راگه‌یه‌نرابوو که‌ مام جه‌لال، پێشمویه نه‌وسا ناوه نه‌پێنیه‌که‌ی "شۆپش" بوو، ته‌جمید کراوه. به‌ریکه‌وت یه‌کی‌تی لاوانی دیموکراتی عیراقی بۆ سه‌ردانی باره‌گای یه‌کی‌تی لاوانی دیموکراتی کوردستانیان ده‌کرد. مام جه‌لال و شیخ له‌تیف و یه‌ک دوو که‌سی دیکه‌مان له‌گه‌ل بوو، له‌ناو مه‌راسیمه‌که‌دا له‌باره‌گای لاوان، که‌ له‌نزیک چاپخانه‌ی سه‌ید مه‌جید به‌رزنجی به‌رانبه‌ر دائیره‌ی کاره‌با بوو، مام جه‌لال ده‌بویست له‌کۆبوونه‌وه‌که‌دا چه‌ند قسه‌یه‌ک بکات، نه‌وه‌بوو منیش پێیم گووت: به‌پتی بریاری حیزب تۆ (تهجمید) کراوی، بۆیه له‌و کۆبوونه‌وه حه‌قی قسه‌کردنت نییه. نه‌ویش به‌گیانیکێ حیزببیا نه‌بول کردو گووتیشی باشه قسه‌ناکه‌م!).

(نه‌و چه‌ند دێره‌ی سه‌ره‌وه‌م، که‌ له‌ سلێمانی بوو، له‌به‌رده‌نگی ته‌له‌فۆنی مۆبایل نووسیه‌وه‌ته‌وه).

هه‌رچی دوور خستنه‌وه‌ی پێنج که‌سه‌که‌ی دیکه‌یه نه‌وه له‌ کۆتایی حوزه‌یرانی سالی ۱۹۵۹دا بووه، نه‌وه‌بوو له‌ کۆبوونه‌وه‌ی هه‌ندێ له‌ کادیره‌ پێشکه‌وتووه‌کانی پارتی، به‌سه‌رۆکایه‌تی مه‌لا مسته‌فا، بریاری دوور خستنه‌وه‌ی نه‌و که‌سانه‌ دراوه، پۆژنامه‌ی (خه‌بات) و باره‌گاکه‌یان، که‌ نه‌وسا هه‌ر باره‌گای پۆژنامه‌ی (خه‌بات) بووه، ئی سه‌ندراوه‌ته‌وه‌و برایم نه‌حمه‌د و جه‌لال تاله‌بانی گه‌پاونه‌ته‌وه‌ ناو حیزب، نه‌وه‌ی شایانی باسه نه‌وسا له‌کاتی نه‌و پووداوانه‌ بره‌هیم نه‌حمه‌د له‌گه‌ل وه‌فدیکێ عیراق له‌ولاتانی باکووری نه‌فه‌ریقا بووه، هه‌موو نه‌و په‌رسانه‌یشم له‌م بابته‌دا باس کردووه که‌ به‌ناوونیشانی (دادگی‌یکردنی خه‌بات) له‌ژماره (۴،۳،۲)ی کۆشاری (پۆژنامه‌فانی)ی سه‌ندیکی پۆژنامه‌نووسانی کوردستان له‌سالی ۲۰۰۱دا بۆ کراونه‌ته‌وه - ع. زه‌نگه‌نه).

حه‌مید عوسمان

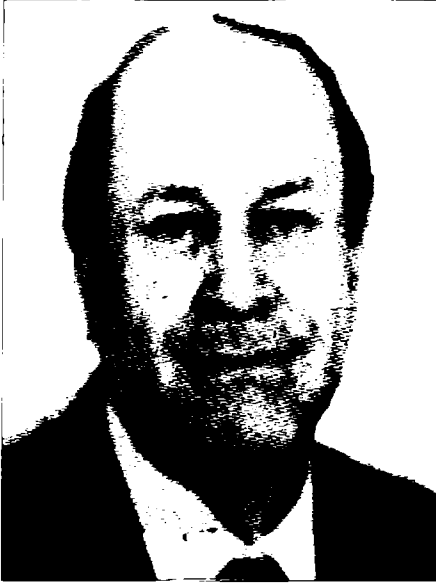
سالح حه‌یده‌ری

ئه‌گه‌ر بێتو پوژئاوا نۆستی کوردی عیراق بێت ئه‌وا جارێکی دیکه‌ ده‌رفه‌ت بۆ کۆمۆنیزم هه‌لئاکه‌وێت له‌ کوردستاندا سه‌ر به‌رز بکاته‌وه‌. هه‌رچۆن بێت کورد زۆر پێویستییان به‌ یاریده‌ هه‌یه‌، له‌ هه‌ر کۆیبه‌که‌وه‌ بێت، ئه‌گه‌ر پێویست بکات ئاماده‌ن هاریکاری شه‌یتان بکه‌ن بۆ ئه‌وه‌ی به‌ ئامانجه‌کانیان بگه‌ن. خۆ ئه‌گه‌ر پوژئاوا یاریده‌یان نه‌دات ئه‌وساکه‌ ئه‌وان درێژه‌ به‌ خه‌باتی خۆیان ده‌ده‌ن له‌گه‌ڵ یاریده‌ی (لایه‌نی دیکه‌) ⁽¹²⁷⁾. پێویست ناکات تورکیا و ئێران مه‌ترسییان (له‌ شوێشی کورد- ک. م.) هه‌بێت، چونکه‌ کوردی عیراق ته‌نها بۆ خۆیان بیر له‌ ئۆتۆنۆمی له‌ چوارچێوه‌ی عیراقدا ده‌که‌نه‌وه‌، پێویسته‌ ئه‌وانیش هه‌ز بکه‌ن ئه‌وه‌مان بۆ جێبه‌جێ بپێت. خۆ ئه‌گه‌ر هاتو کاره‌کان به‌ رێگه‌یه‌کی چه‌وتدا بران به‌رپۆه ⁽¹²⁸⁾ ئه‌وساکه‌ بێگومان کوردستان ده‌بێته‌ کۆریا په‌کی باکوور رۆژه‌لات

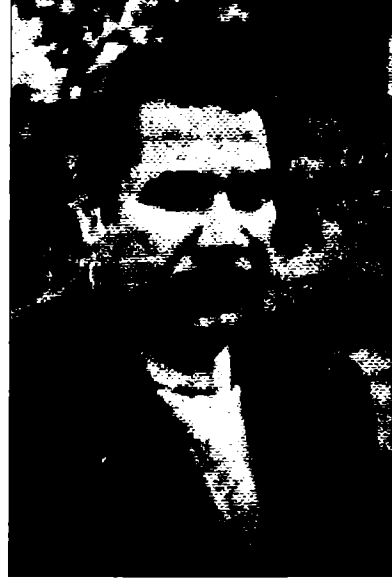
(127) له‌ ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا وا هاتوه‌:

If the west did not help them would continue the struggle with help from ((other)).

(128) دياره مه‌به‌ست هه‌لۆیستی تورکیا و ئێران و سووریا و تاییه‌ت و لاته‌ پوژئاوا بیه‌کانه‌.

نەژاد ئەحمەد عەزیز ناغا

خەسرۆ تەوفیق

بەرلیننکی یا کوبایهکی دیکه. بەلام ئەگەر دژانی کۆمۆنیست یاریدهی کورد بدەن ئەوا بەو کارەیان بۆ ماوهی پەنجا سالی داهااتوو کۆمۆنیزم لە باکووری (عیراق- ک. م.) بنبڕ دەبییت. ئەمە دەرفهتییکی لەبارە بۆ پۆژئاوا هه‌لکه‌وتوو بۆ ئەوهی په‌یوه‌ندیی به کورده‌وه چاک بکاتو بهو جۆره وه‌رچه‌رخانیکی میژوویی بیته کایه‌وه.

ئەوان (واتا تالەبانی و عەقراوی- ک. م.) ئەوساکه داوایان ئی کردم به تەحیدید پێیان بڵێم سیاسهتی حوکمهتی خاوهن شکۆ له‌گه‌ڵ کوردی عیراقددا چۆن بوو، ئایا له‌گه‌ڵیان بوو یا له‌ دژیان بوو، یا بێ‌لایه‌ن بوو؟ ئەوان وه‌لامیکی روون و بێ‌ پێچ و په‌نایان ویست، وه‌لامیکی دوور له‌ زوبانی پاراوهی دیپلۆماسی⁽¹²⁹⁾، هه‌روه‌ها ویستیان ئەوه‌یش بزانن ئایا ئێمه ده‌توانین ئێران و تورکیا قایل بکه‌ین که هیچ کاریکی دوژمنانه دژی بزوتنه‌وهی خودموختاری و بێ‌وهی کوردی عیراق

(129) له دهقی به‌لگه‌نامه‌که‌دا واهااتوو:

((by working to reforce the partnership of all countrymen))

ئەنجام نەدەن و ئايا دەتوانىن، ئەگەر لە توانادا بێت، نفوزى خۆمان لەگەڵ
 حوکمەتى عىراقدا بەکار بەيئىن بۆ گەيشتن بە چارەسەرىكى عادىلانەى كيشەى
 كورد. گووتيشيان هەر يارىدەيهكى مەعنىوى يا مادىى كورد بەدەن بە دلخۆشى
 وەردەگيريت. پۆژئاوا دەتوانيت سەد دەرسەد لەو دۇنيا بېت كە كوردى عىراق
 كۆمۇنىست نەبوون. (تالەبانى گووتى - ك. م.) من بۆ بەرىتانىيەكان باسى
 سىياسەتى دەستپووەرنەدانى ولاتانى پۆژەلاتى ناوہ پاست لە كاروبارى ناوخۆى
 يەكديدام كرد، بەلام ئەوان، ديار بوو، بەو قسانەى من قايل نەبوون. لە كۆتايى
 ديدەنييەكەدا تالەبانى بە گالتهوہ گووتى: قاسم ئيمە (واتا بەرىتانىيەكان - ك.
 م.) ناچار كرد پينچ ھەزار پاوہن بەدەينه كورد، بەلام كوا ئەو پارەيهى ئىستاكە
 ئيمە موحتاجى پولىتيكىن؟.

لە بيست و ھەشتى شوباتەوہ باروؤخەكە روو لە خراب بوون دەكات. تالەبانى
 گەراوہتەوہ باكوور بەپيى راپۆرتەكان گوتوويەتى ئامادەيه بچيئەوہ بەغدا ئەگەر
 مەلا مستەفا فەرمانى ئەوہى بەداتى. پۆژى شەممە، پيئكەوتى دووى مارت
 (ئەنجومەنى سەركردايەتى شۆرش) بەياننامەيهكى دەركرد كە تيبدا
 سووربوونيانى دەريپروہ لەسەر (نەھيشتنى ھيچ پاشماوہيهكى پۆژمى بيزراوى
 قاسم... لە پيئگەى كارکردنەوہ بۆ داسەپاندنى ھاوبەشيبى لەنيو گشت
 ھاوولاندا... بۆ مسۆگەرکردنى مافەكانى برا كوردەكانمان... بۆ بنياتنانەوہى
 ولات... بۆ دامەزراندنى حوكمەت لەسەر بناغەى يەكسانى و بەرژەوہنديى
 كۆمەلايهتى... بۆ مسۆگەرکردنى ياسا و نيزام... ھتد)⁽¹³⁰⁾. راستە ھەموو ئەمانە
 دياردەى قيژەونن، بەلام ئاواتى ھەمووان ئەوہيه گوئيبىستى راگەياندى ھەوالى
 مۆرکردنى پيئكەوتننامەيهك بن.

ئيمە تاوہكو ئىستا نەمانزانپوہ ئەو خالانە چين كە بوونەتە كۆسپ لەبەر دەم
 وتوويزدا. دەنگوباويك ھەيه كە نوينه رانى جاف⁽¹³¹⁾ و زۆبارى (ئەوانەى ھارىكاربيان

(130) شايانى باسە ئەو خالە يەك لەدواى يەكانە بەو چۆرە لە دەقى بەلگەنامەكەدا ھاتوہ.

(131) دياردەيهكى ئاساييە لە ھەلو مەرجى وەك كوردستاندا لە نيو سەركردەى مۆزەكاندا
 بېروۆچوونى جياواز دروست بېيت، ئەگەر بەو گەزەيش مۆزى گورەى جاف بېيۆين دەلتين كولاە

لهگه ل بزووتنه وه که ی بارزانیدا نه کرد) هاتوونه ته به غدا، له وانه یه حوکمهت به وه
قابل نه بوو بیت که مه لا مسته فا وتووێژ به ناوی سه رجه می کوردستانه وه بکات.
وه زیری هه نده رانی عیراق به جیگری بالوێزی ولاته یه کگرتووه کانی نه مه ریکای
گوتووه: کورد داوای ئۆتۆتۆمی ته واو ده که ن، به لام بی نه وه ی پیمان بلین نه وان
مه به ستیان له و قسه یه چیه. (به پیتی قسه ی نه و- ک. م.) حوکمهت هه ز ده کات
خودموختارییه کی کارگیپی و رووناکبیری و ژماره یه کی عادل نه ندام له وه زاره تداو
له حوکمه تی ناوه ندیدا بداته کورد، چونکه نه وان ناتوانن له وه پتریان بده نی له
ترسی نه وه ی نه با که مینه کانی دیکه ی وه ک شیع و ته نانه ت گاوه رکانیش داخواری
وه ک نه وانه ی نه وان داوا بکه ن. وه زیر گوتیشی وا پی ناچیت بارودۆخه که ی ئیستا
باش بیت.

بیستومانه چۆن نه و نه فسه رانه ی پشتگیری پرژمی قاسمیان ده کرد سووکایه تیبان
به کورد ده کرد، بیستووشمانه پاکسازییه کی زۆر له پیزه کانی فرۆکه وانه کاندای
ده کریت هه رچه نده له بهر دوری به ئاسانی ده ستمان به بنکه فرۆکه وانییه کاندای
ناکات تاوه کو له نزیکه وه بزانی شتی وا داوی شوپش رووی داوه یا رووی نه داوه،
به لام هه رچۆن بیت له وه ناکات وه زعی حوکمهت زۆر باش بیت.

ئیمزا

ر. ده بلیو. مۆنرۆ. (132)

سووره که ی نه حمده موختار جافو جوانزۆکان و دوکتۆر نه کره م جافو ئالاکانی کوردستان و وینه
پازاوه کانی مالی به من خانی حامید به گی جاف که به ته مهنی نه وه ت سالییه وه به سه روپیچی لاری
ره سه نی کورده وارییه وه نه ک هه موو پۆژ شه قامه کانی له نده ن ته ی ده کات، به لکو بهر له زۆریه ی
که نه چه کان ناماده ی گشت ئاهه نگو کۆبو خۆنیشاندانه کانی کوردی نه م ولاته ده بیت، نه مانه یش چه ند
نمونه یه کی که می ده بیان ده بیان نمونه ی دیکه ی وه ک خۆیانن.

(132) N.A., F.O., 371/170434, Confidential From: R.W. Monro, British Embassy,
Baghdad, No. 10113/31/63, March 5, 1963, To: D.L.N. Goodchild, Eastern
Department, Foreign Office, London, S.W.1.

له هه مان فايلدا ویتەى دوو پۆژنامەى لەندەنى هەلگیراون، که هەردووکیان بە گومانەوه باسى هەلۆیستى پۆژمى بەعس دەکەن بەرانبەر پرسی کوردی عیراق لەو پۆژگارە ناسکەدا، یەکەمیان پۆژنامەى ((دەیلی تیلێگراف)) ه که پۆژى یازدەى مارتى ۱۹۶۳ لە زارى ئاژانسى پۆیتەرەوه وتاریکی بەم ناوینشانەوه بلۆ کردۆتەوه ((کورد مافە نەتەوهییهکانیان پێ درا- بەپێى ئیدیعای عیراق))⁽¹³³⁾. له وتارەکیدا ((دەیلی تیلێگراف)) تەنها لە زارى پۆیتەرۆ ئیزگەى بەغداوه دەوێت و نەخشەیهکی باکووری عیراقیشى چاپ کردووه.

وتارى دووهەمیان هى پۆژنامەى ((گاردیان)) ه، که ئەویش لەهه مان یازدەى مارتدا وتاریکی درێژى بەم ناوینشانەوه بلۆ کردۆتەوه: ((کوردستان لە عیراقدا))^(*) ناوی نووسەرەکەى لەسەر نییه، بۆیهکا دەبێ بەراو بۆچوونی پۆژنامەکە دابنرێ. ((گاردیان)) یش وهک ((دەیلی تیلێگراف)) دواى ئەوهى باسى بەیاننامەکەى ((ئەنجومەنى سەرکردایەتى شۆرش)) دەکات ئینجا دەلێت:

((پاپۆرتەکان بە روونی بۆمان دەرخاخن ئەم عەرزە چى دەگەتێنێت، یا هیچ نەبێت ئەو کوردەى پاپەرپووه پێى قایله. جەنەرال بارزانی پاپەریان قایل نییه بەو گفته غامیزانەى پەهەبەرانى نوێى عیراق دەربارەى (مافەکانى)⁽¹³⁴⁾ کورد دواى ئەوهى هاتنە سەر حوکم دایان. گفتوگۆکانى بەغدا لە نێوان نوێنەرانی جەنەرال بارزانی و حوکمەتى عیراقیدا گەیشته لیواری رووخان⁽¹³⁵⁾ تا وهفدیکی بالای میرى گەیشته بارهگای جەنەرال بارزانی لە شاخەکاندا. ئایا کوردەکان پتر لە خودمۆختاریی کارگێڕییان دەوێت، یاخود داخواری دیکەیشیان هەیه، هى وهک بەشیک لە داهاى نەوت بە سەرپەرشتیى خۆیان، تەنانەت کشانەوهى هێزە عیراقییهکان لە ناوچه کوردییهکان تاوهکو هێزى کوردییان تى بچێت.

(133) Ibid, Kurds Given "Notional Rights" -Iraq Claim, "Dialy Telegraph", 11 March, 1963.

(*) Ibid ((Kurdistan in Iraq)), ((The Gurdian)), 11 March, 1963.

(134) لە دەقى وتارەکەى ((گاردیان)) دا وشەى مافەکان ((rights)) بەو جۆرە خراوهتە نێوان دوو جیوت کەوانى بچوکهوه.

(135) لە دەقى وتارەکەدا وا هاووه: ((verge of breaking)).

ئەمە بۇ خۆی کارىڭكە ھېچ ھۆكۈمەتتىكى عىراقى بەر لەم ھۆكۈمەتە نەيكردووه. لەوانە يە كارىڭكى وا پىيوستى بەدەست تىوهردانى پەھبەرىڭكى پان ئەرەبىزم ھەبىت⁽¹³⁶⁾. زۆرىشى نەبرد دواى ئەوھى وەفدى وتووژى كورد گەيشتە بەغدا ھەتا لەگەل وەفدى عراقدا پىكرا فرين بۇ قاھىرە بۇ بەشدارىكردى ئاھەنگەكانى يادى دامەزاندنى كۆمارى عەرەبىيە يەكگرتوو. لەوى ھەردووك لا سەرۆك عەبدولناصريان بىنى، دەشلەين ھەردووك لا پشتگىرىيكردى ئەويان مەبەست بوو، نەبا دواى ھىرش بكرتتە سەر پىككەوتننامەكە، وەك پىككەوتننامەيەكى دژ بە خاكى عەرەب. تەنھا ئەو عەرەبانەيش دەتوانن ھەنگاويڭكى لەو جۆرە بىنن كە ھېچ گومانىك لە دىئىسىيان ناكريت. ئەمەيش خالىڭكە لەو خالانەى لە لاپەن ئىسرائىلەوہ ناخرتتە پشت گوى.

تەنانت ئەگەر ھەردووك لا (مىرى و كورد - ك. م.) پىك بەكون ئىنجا پىمان وا نىيە ئىتر ھەموو شت دەبېرتتەوہ، ھەرگىز پەيوەندى نىوان كوردو عەرەبى عىراق لە پۆزانى دواى شوپشى سالى ۱۹۵۸ باشتر نەبووہ، بەلام ئەوہ تەنھا لە ماوہى سىن سالداتىك نەچوو. گریمان پىككەوتنەكە سەرى گرت، بەلام ئەو كىشانەى لىنى چاوپوان دەكرىن دوور نىيە لەخۆى ئالۆزترىن نەك تەنھا لە چوارچىوہى عراقدا، بەلكو لەنىو دراوسىكانى عراقىشدا. تەنانت ئەوہ كۆمپانىيە نەوتى عراقىش دەگرتتەوہ كە زۆرىيە بىرە بەرھەمھىنەرەكانى كەوتوونەتە ناو خاكى كوردەوارىيەوہ، زۆرىش ئالۆزو ستەمە لەگەل دوو دەسەلاتدا كار بكەيت، تەجروبەى ئەو كۆمپانىيە لەگەل ھۆكۈمەتەكەى جەنەرال قاسمدا زۆر تال بوو.

كورد لە سوورىا و ئىران و توركىيا، ژمارەيەكى كەمىشيان لە يەكەيتى سۆفەت ھەن. ئەوان بەگشتى دواى تەواوبوونى جەنگى يەكەمى جىھان تووشى خەبەت ھاتوون، چونكە ئاواتەكانىيان لە بووارى دامەزاندنى دەولەتتىكى سەربەخۆى

(136) مەبەستى جەمال عەبدولناصرە.

شاينى باسە بەعسىيەكان جەمال عەبدولناصريان خۆش نەدەويست، ھەرگىز ئەوہ لەياد ناكەم كە ئەيلوولى سالى ۱۹۷۰ عەبدولناصر كۆچى دواى كورد چۆن بەعسىيەكان بە تىلا بەربوونە گيانى ئەو قوتابىيانەى كە ويستيان پىرسەيەكى رەش بە قاپىي دەروەھى كولىجى ئادابدا ھەلبواسنو چۆن پارچە قوماشەكەيان دراند.

کوردستان نه ماتنه دی. به هر حال کورد، وهک یه کیک له وه کمینه نه ته وه ییه بایه خدارانه ی له لایه ن بیکانه وه حوکم ده کرین، هه میشه گوماندارن وه مه یلی شوپشیان هه یه. هه لسوکه وتی فرمانپه وایان له گه ل کوردا له ولاتیکه وه بۆ ولاتیکی دیکه ده گۆردیت، تورکیا ته نانه ت وهک دهسته یه کی جیاواز دان به بوونیشیاندا نانیته.

ئیستا وا پیده چیت یه کیک له شوپشه کانی کورد سه رکه وتبیت، دوا ی هه ژده مانگ له شه ر، حوکمه تیکی عه ره ب دانی به مافی ئۆتۆنۆمیاندا ناوه. ته نانه ت نه گه ر کورده کانی دیکه ی ئه و دیو سنووریش به چاوی بناغه یه ک بۆ دامه زانندی حوکمه تیکی یه کگرتوی کوردستان سه یری ئه و حوکمه ته ئۆتۆنۆمییه ی باکووری عیراق نه که ن خۆ هیچ نه بیت پیویسته به چاوی نمونه یه ک که ده شیت بۆ ناوچه کانی خۆیان لاسایی بکه نه وه.

هه رچۆن بیت ئه وانه ی تاوه کو ئیستا گووتمانن لایه نی تیوری (نه زه ری) بابه ته که ن، تاییه ت سه باره ت به ئه گه ری به ره نگاریبوونه وه ی فرمانپه و نوێکانی عیراق له گه ل مه ترسیی (شه ردا- ک. م.) که له راستیدا له وانه یه شه رپکی کاولکاری بیت له وانه یسه ببیته هۆی که وتنی حوکمه ت. ئه وان شایانی پیرۆزباین بۆ ئه و ئازایه تی و دووربینیه ی له مامه له کردنی کیشه که دا په پیره ویان کرد، خۆ ئه گه ر هاتو چاره سه رکردنی کیشه که نه بووه هۆی مسۆگه رکردنی پیکه وه ژبانی برایانه ی عه ره ب و کورد له ژۆر سایه ی یه ک ده وله تی عیراقیدا، ئه وا هه ر هیچ نه بیت هه نگاوێکی هیوا به خشی چاکتره وهک له به رده وامبوونی شه ر⁽¹³⁷⁾.

لیته دا پرسیاریکی ره وادیته پیشه وه: تق بلتی فرمانپه وایانی به عسی ئه وساو دوا ی ئه وانیش ئه م جوۆره لیکدانه وه قوولانه ی وهک ئه مه ی پۆژنامه ی ((گاردیان)) یان خویندبیته وه ؟، پیم وایه ئه گه ر خویندبیشیان وه که لکیان لئی وه رنه گرتوه، ئه گینا نه ده بوونه هۆی ئه و هه موو نه هه مه تیبانه ی گه لانی عیراق تووشیان هاتوون !.

---

(137) N.A., F.O., 371/170434, Kurdistan in Iraq ?, -"The Gurdian", 11 March, 1963.

سەرجهمی ئالوگۆرپە یەك له دوای یەكەکانی ئه و پۆزگارهی عیراق ئالۆزبونی
 گبروگرفته زۆرهکانی پژی می به عس دهخه نه روو، ئه و راستییی دیسانه وه به
 روونی ئه وه نیشان ده دن چۆن پژی می به عسی هه ولئ ده دا به بزگورکی پینه و
 په پۆ ده لاقه کانئ جهسته ی پژی مه که ی داپۆشیت. به وینه پۆژی هه وتی ته شرینی
 یه که می سالی ۱۹۶۲ سی وه زیری قورسی سه ر به جه مال عه بدولناصر ئیستیقاله
 ده دن- په جه ب عه بدولمه جید و ناجی طالب و دوکتۆر محمه د جه واد
 ئه لعبوسی⁽¹³⁸⁾ که جیگه یان به چه ند که سیکئ وه ک هه مید خه لخالئ⁽¹³⁹⁾ به عسی
 پر ده که نه وه⁽¹⁴⁰⁾.

ئه و جۆره کردارانه هینده ی دیکه ناحه زانی پژی می به عسیان هان ده دا بۆ
 داپشتنی پلانی قوتار کردنی عیراق پۆژیک زووتر له ده ست ئه و پژی مه . پۆژی
 بیستی ته شرینی یه که می ۱۹۶۲ حاکمی سه ربازی گشتیی عیراق فه ریق په شید
 موسلیح به یاننامه یه ک ده رباره ی ((دۆزینه وه ی تۆپیکئ سیخوپئ له عیراق))
 راده گه یه نیت که بالۆیزخانه ی به ریتانی له به غدا و پۆژنامه به ریتانییه کان گشت
 هه واله کانئ راده گه یینن و وا له خواره وه چه ند نمونه یه ک پيشکه ش ده که یین و
 سه رته تا به ده قئ وه رگپرانئ نووسینیکئ پۆژنامه ی ((ده یلی تیلگراف)) ده ست
 پی ده که یین:

---

(138) له ریکه ی خوالئخۆشبوو مه سعود محمه ده وه له نزیکه وه خوالئخۆشبوو په جه ب عه بدولمه جید
 و ناجی طالب و صوبجی عه بدولمه میدم ناسئ، زوو زوو پیکه وه له مائی په جه ب عه بدولمه جید کو
 ده بوینه وه، به ر له وه ده مزانی په جه ب عه بدولمه جید ئه فسه ریکئ ئه ندازیاری لیه اتوو بووه یه که م
 شانئ نه ئینی ئه فسه ره ئازادیخواکانئ ناو سوپای عیراقئ ئه و دايمه زانده وه، به لام تاوه کو له نزیکه وه
 نه مناسئ هه رگیز نه ده زانی چه ند پیاویکی کراوه و خوینده وارو کوردئ خۆش ده ویت و له نزیکه وه
 په یه ندی تابه تیی به تاله بانیه وه هه یه بروای به وه یه کورد ده بیت ده ولئ تی سه ربه خۆی خۆی هه بیت،
 خوالئخۆشبوو (دایکی محمه دئ) هاوسه ریشئ، که به راستی شازن بوو، کوردئ فه یلی بوو.

(139) بیرم دیت هه مید خه لخال له ناوه ندی په نجاکانئ سه ده ی رابردودا له ((دار المعلمین العالیة)) دا
 له گه ل ئی مه قوتابی بوو، پیموایه سالی ۱۹۵۷ زانکۆی ته واکرد، به عسییه کی دلسۆزو بی وه ی بوو.

(140) N.A., F.O., 371/170441, ((The Iraq Times)), Baghdad, October 8, 1963.

((دۆزینەوێی پیلانی سیخوڕانی عێراق،

پۆلی ئەفسەرە نوورخراوەکان،

له هەوائنێرمانەو،

به‌غدا،

پۆزی یەکشەممە.

حاکمی عەسکەری گشتیی عێراق فەریق پەشید موسڵح ئیمرق (واتا بیستی تەشرینی یەکەمی ۱۹۶۳- ک. م.) پراگە یاند تۆرپکی سیخوڕی نۆزاوہ تەوہ که کاریان دەکردو پارەیان دابەش دەکرد دژی کۆماری عێراق و گووتی: پیلانگێرەکان ئەفسەری نوورخراوەی سوپا و (پیاوانی توندپەوی پژیمی) جەنەرال قاسمن.

هەمان کات فەریق موسڵح گووتیشی پیلانگێرەکان ((پەبوەندیان بە بیگانە و ئیمپریالیستییەکانەو له رێگەی سنوورەو هەبوو. له پراگە یاندنەکهیدا فەریق پەشید موسڵح گووتی: سەرجمی بەشدارانێ ئه‌و پیلانە دەستگیر کران و شەوی پینچ شەممە ی داها تۆو دەدرێنە دادگای شۆرش))⁽¹⁴¹⁾.

((تایمس))ی لەندەنیش که له هەمان فایلدا هەلگیراوه هەمان هەوائی بەم جۆرە ی

لای خوارەو هە بلۆ کردۆتەو:

((له عێراق ئەفسەرە نوورخراوەکان دەستگیر دەکرین،

له هەوائنێری پۆزەلاتی ناوہ پاستمانەو،

بێروت،

بیستی تەشرینی یەکەم.

دۆزینەوێی پیلانیکێ دیکە دژی حوکمەتی بەعس له بەغدا پراگە یاندرا. به پتی قسە ی حاکمی عەسکەری گشتیی عێراق فەریق پەشید موسڵح، ژمارە یەک ئەفسەری نوورخراوەی سوپا که لایەنگری پژیمی پیشوون و سەر بە دەرەبەگەکان، دەستگیر کران و بەم زوانە دادگایی دەکرین.

---

(141) Ibid, ((Iraqi Spy plot Discovered)), -(Daily Telegraph), 21 October, 1963.

فەریق موسڵیح گووتی پیلانگێرەکان پارەیان بەشیوەتەووە لە رێگەى سنوورەووە
پەیوەندییان بە بیگانەو یاخیکەرانی کوردەووە لە باکووری عێراق کردووە. ھەرەھا
گووتیشی ئەوان دەیانویست (ھیلالی خەسیب)⁽¹⁴²⁾ دامەزێنن.
بیرۆکەى ھیلالی خەسیب بیرۆکەى ھەمەئەو کۆنەو ئامانجى سەرەکیى بریتییە لە
پەکگرتنى عێراق و سووریا و لوپنان و ئوردون)⁽¹⁴³⁾.

لەپەرەى دواترى ھەمان فایل بریتییە لە بروسکەى ھەمەئەو کۆنفرانسە
پۆژنامەوانییەکەى پەشید موسڵیح لە پۆژى تۆزدەى تەشرینی یەكەمى ۱۹۶۳دا، وێپرای
گووتەى ھەمەئەو سەرەك وەزیرانى ئەوسای عێراق ئەحمەد حەسەن بەکر کە دەربارەى
ھەمان بابەت لە کوت خوێندبوویەو. لەم بروسکەى دا ناوی کورد بەم جۆرە ھاتووە:
(حاکمى عەسکەری گشتى گووتیشی: ئیمە بەلگەى تەواومان بە دەستەوہیە کە
ئەندامانى ئەم دەستەوہ پەیوەندییان بە یاخیبوونەکەى بارزانییەو ھەبوو، بەلگەمان
بە دەستەوہیە نیشانی دەدەن کە ئەوانە شەعوپین و⁽¹⁴⁴⁾ دژى لایەنە عەرەبییەکان کار
دەکەن و پیلان دژى کۆمارى عێراق دەگێرن. گشت عێراقییەکەو گشت عەرەبیەکان ئیستا
دژى یاخیبوونەکەى بارزانین چونکە ئەو پیاوہ پارچە پارچە بوونی عێراقى دەوێت.
ئیمە دەمانەوێت پرای گشتى لەوہ دُنیا بەکەین کە لە پیلانەکە دا ژمارەى ھەمەئەو
سوورخراوہى پۆژمى گۆر بە گۆر دەربەگى بەشدارمان دەستگیر کردووە)⁽¹⁴⁵⁾.

---

(142) ((ھیلالی خەسیب)) (Fortile Crescent) پۆژەى ھەمەئەو سیاسى بوو کە بەشیک لە
نەتەوہ پەرستانى عێراق و سووریا باوہ بیان پتی بوو، کردبوویانە دروشمى پۆژانەى خەباتى خۆیان
لەپێناو یەکگرتنى سووریای گەرەو عێراقدا، بەعسییەکان بە توندى دژى ئەو پۆژەى بوون.

21 October, 1963 ((The Times)) - ((Ex- Officers held in Iraq)), N.A., F.O., 371/170441, (143)

(144) ((شەعوپى)) زاراویکی کۆنە بە گەلە موسڵمانەکانیان دەگوت و لە سەرەو ھەمووانیشەو بە
فارس، گواپە ئەو نەتەوانە بە دژ بوونەتە موسڵمان تا لە رێگەى ھەو کتە بەکەن و زەفەر بە ئیسلام
بەرن، بەعسییەکان زوو زوو ئەو زاراوہیان لە نووسینەکانى خۆیاندا دوویات دەکردەووە و ھەمەئەو
توانج دژى ھەمووان - کوردو فارسو عەجەم و شیوعى و تەنانت بۆ نیشتمانپەرەى ھەمەئەو کامیل
چادرجیش بە کاریان دەھیتا.

(145) N.A., F.O., 371/170441, Arrests of Spies in Baghdad, Experts of report of
statement by Gen. Rashid Muslih, Military Governor- General.

به لگه نامه يه کي دیکه ي ناو هه مان فایل، له زاری ئیزگه ي لهنده نه وه، به م جۆره ي لای خواره وه ناوی ده ستگیرکراوه کانی تو مار کردوه: جه نه رال محمه د ره شید جه نابی و کۆلۆنیل سالح مه هدی سامه پائی و کۆلۆنیل یاسین محمه د ره وفو توفیق سویدی و لوئه ی توفیق سویدی و جه مال بابان و نه حمه د موختار بابان و جه واد عه بدولهادی چه له بی و فه ریق غازی داغستانی و کۆلۆنیل عه لی به دری و کۆلۆنیل محمه د شیخ له تیف و دادوهر جه وده ت هندی و شیخ عه لی شه علان و شیخ طالب سوئیل و⁽¹⁴⁶⁾ لیوا روکن شه مسه ددین توفیق عه زاوی و⁽¹⁴⁷⁾ شیخ سالح طه لال و عیسا مه حموود و پارێزه ر سدیق عه بدولهادی به سام و زه رب قه سسارو جه نه رالی فرۆکه وان جه سام محمه د شاهری و صاحب محمه د مه لا مه حموود و ژماره يه کي تر⁽¹⁴⁸⁾، دووان له ده ستگیرکراوه کان له پۆزگاری پاشاییدا سه ره ک وه زیران بوون- توفیق سویدی و نه حمه د موختار بابان، ژماره يه کیشیان وه زیر بوون هی وه ک جه مال بابان و عه بدولهادی چه له بی، که ماوه يه کیش سه رۆکی ((نه نجومه نی پیران)) (مجلس الاعیان) بوو.

هه رچۆن بیته کورد ده وری له لاوازکردنی خیرای پژی می به عسدا که م نه بوو، نه و پژی مه ی مۆرانه له هه موو لایه که وه کنه ی ده کرد له جه سه تیداو به شیوازیکی چاوه پوان نه کراوو دراماتیکی له ته مه نی نو مانگیدا رووخا.

---

(146) شایانی باسه ژنیکی لوبنانی هه بوو، سه فیه ی کچی که ئافره تیکی لێهاتووه و ئیستا نه ندام په رله مانه، هاوسه ری دوکتۆر به ختیار شه مینه که یه کێک بوو له وه زیره کانی کابینه که ی شه یاد عه لوی.

(147) له پۆزگاری فه رمانه یه وایی عه بدولکه ریم قاسمدا دوو دادگای سه ربازی هه بوو، سه رۆکی یه که میان شه مسه ددین توفیق عه زاوی بوو که پیاویکی کۆنه په رست بوو، کاری نه و دادگایه دادگاییکردنی پێشکه و تنخوازه کان بوو، دادگای سه ربازی دووه م به سه رۆکایه تی عه قید ئیبراهیم غه زالی بوو که ته رخان کرابوو بۆ دادگاییکردنی کۆنه په رسته کان، دوا ی کۆدیته ی هه شتی شوبانی ۱۹۶۳ ناچار بوو له ریگه ی ئیترانه وه به قاچاغ په نا به ریتته به ر یه که یه تی سو فیه ت، له وی له نزیکه وه ناسیم، به پتی توانا خزه م ته کرد، خێزانی له بنه ماله ی محمه د مه هدی کوبه یه.

(148) N.A., F.O., 371/170441, BBC Mon Testing, Iraq Plot Trail.

كهوتنى كتوپرى رژیمی به عس
له بهر رۆشنایی به لگه نامه نهینییه کانی
حوکمهتی بهریتانیادا

دیپلۆماسییه بهریتانییه کان، وهك چاوه پوان ده کرا، به وردی دووی گشت
هه واله کانی كهوتنی یه کهم پژیمی فه رمانیره وایی به عسو دیارده و نه نجامه کانی نه و
کهوتنه کتوپیره کهوتن، بویه کا ژماره یه کی یه کجار زۆر نامه و به لگه نامه و بروسکه ی
نهینی، ویرای نووسینی پۆژنامه و هه والئیره کان، له فایله کانی نه رشیفی
نیشتمانیی حوکمهتی بهریتانیادا، ده رباره ی نه و رووداوه، هه لگیرون و نه مه ی لای
خواره وه چه ند نمونه یه کی هه لئیرا ده یانن.

بالۆیزخانه ی بهریتانی له به غدا، پۆژی سیازده ی ته شرینی دووه می سالی ۱۹۶۳
نه نامه ((په له و نهینی)) یه ی ده رباره ی دوورخستنه وه ی عه لی سالی سه عدی
ناردوووه، بۆ وه زاره تی هه نده ران له له نده ن:

((له به غداوه،

بۆ وه زاره تی هه نده ران،

سیر پۆجه ر نه لئین،

ژماره ۱۱۷۰،

۱۳ ته شرینی دووه می ۱۹۶۳،

په له و نهینی.

بۆ ئاگاداری وینه ی نه م نامه یه نیردراره بۆ هه ریه ک له بالۆیزخانه کانمان له
دیمه شق و بیروت و قاهره و عه مان و مه درید.

۱- تاوه کو ئیستا حوکمهتی عیراق هه والی دوورخستنه وه ی عه لی سالی
سه عدی جیگری سه ره ک وه زیرانی بۆ ئیسپانیا رانه گه یاندوووه، نه وه ی شه وی
یازده له سه ر دوازده ی ته شرینی دووه م رووی دا. وا دیاره چوار که سی دیکه
له گه ل سه عیدا دوورخاونه ته وه، یه کیکیان وه زیری کاروباری کۆمه لایه تییه،
ویرای دوو نه نداهمی (نه نجومه نی سه رکردایه تی شۆرش) که وا پی ده چیت

ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر

یەکیکیان سکرێتیری ئێو ئەنجومەنە بیئت، چوارەمیشیان وەنداوییه که لەم
دواییانەدا لە سەرکردایەتی (حەرەسی قەومی) دوور خرایەو.

٢- وا دیارە ئێم کۆدیتایە لەلایەن سەرەك كۆمار (عەبدولسەلام عارف- ك.
م.) و سەرەك وەزیران (ئەحمەد حەسەن بەکر- ك. م.) هەو بە پشتگیری
میانرەوێکان ساز کرابی. گەرچی بەغدا بە شائیعات تەزراوە، بەلام تاوێکو ئیستا
هێمنە. ئیمڕۆ بەیانی ژمارەیهك فرۆکە بە نزمی بەسەر بەغدادا فرین، هەرۆها وا
دیارە پەکییتیک یا بۆمبایەك گیراوە تە وەزارەتی بەرگری⁽¹⁴⁹⁾.

هەمان پۆژ، پاش تەنھا سێ سەعات و سێزده دەقیقە، بالۆیزخانەیی بەریتانی لە
بەغدا بروسکەیهکی دیکە دەربارەیی هەمان بابەت دەنیریت بۆ وەزارەتی هەندەران
لە لەندەن که ئەمەیی لای خوارەووە دەقی وەرگیراوە که یەتی:

---

(149) N.A., F.O., 371/170441, From: Baghdad, To: Foreign Office, London, Sir
Roger Allen, No. 1170, November 13, 1963, Emergency, Immediate.

((له به غداوه،

بۆ وه زاره تی هه نده ران،

سیر پۆچهر ئه لێن،

ژماره ۱۱۷۴،

۱۳ ی تهرینی دووه می ۱۹۶۳،

په له و نه پینی.

بۆ ناگاداری وینه ی ئه م بروسکه یه نێردراوه بۆ ههریه ک له بالوێزخانه کانمان له دیمه شق و عه مان و قاھیره و بیروت.

۱- چهند حاله تیکه پچووکی ته قه به چه کی سووکی لی دهریکه یته، به غدا هیمنه. قه نناسیک به رپرسی ئه و هیرشه ئه رزییه ی سه عات ئۆو چاره ک بوو که له په ره گرافی دووی بروسکه ی پیتشوومدا ئاماژه م بۆی کردبوو، ئه و که سه ده ورپه ری سی په کیتی گرتۆته کۆشکی کۆماری و وه زاره تی به رگری، له وسایشه وه هه یچ جۆره چالاکییه کی فرۆکه وانی رووی نه داوه.

۲- ئه و تانکانه ی ستۆدیۆکانی ئیزگه ی نزیک بالوێزخانه که مانیان⁽¹⁵⁰⁾ ده پاراست ئیسته جواره ده وره ی ناوچه که یان داوه. سه عات ده و چل و پیتنج ده قیقه ئیزگه ی به غدا رایگه یاند که پاش ماوه یه کی کورت سه ره ک وه زیران راگه یاندنیک په خش ده کات، به لام پاش ته نها شه ش ده قیقه هه موو په خشی ئیزگه پراوه ستا، هه رچه نده گویمان له ده نگه ی شه پۆله کانیه تی.

۳- ده ورپه ری سه عات یازده خۆنیشاندانیکه سی سه د که سیی، به سه رکردایه تی ژماره یه ک لوی حه ره س قه ومی، به لای بالوێزخانه که ماندا به ره و ستۆدیۆکانی ئیزگه ملیان ناو دروشمه کانیه به عسو دروشمه باوه کانیه دیکه ی وه ک ئه وانه ی ده رباره ی فه له ستینیان ده گوته وه، جاروباریش هه تافیان دژی حازم جه واد ده کیشا.

۴- له دوینێ شه وه وه حه ره سی قه ومی به شه قامه کانداه سوورپینه وه.

(150) ستۆدیۆکانی ئیزگه ی به غدا له که رخ که وتوونه ته نزیک باره گای بالوێزخانه ی به ریتانی له عیراق و

ده نگنینه ره کانیشی (المرسلات) له ئه بوغریب دانراون.

۵- وا دیاره قه دهغه کردنی هاتوچۆ (منع التجول) ئیستا به تهواوهتی جیبهجی ده کریت و هه مووان شه قامه کانیاں چۆل کردوه، به لام به شیک له شه قامه کان به دهست سوپاوهیه و به شه که ی دیکه شیان به دهست هه ره سی قه ومیبه وهن.

۶- به هۆی وه ستانی پیوه ندیی ته له فۆنییه وه ناتوانین پیوه ندی به و به ریتانیانه وه بکهین (که له عیراق ده ژین- ک. م.) به لام له بهر گه لیک هۆ دلنیاین له وه ی که سیان له مالّ ده رناچن و هه موویان بی وهین⁽¹⁵¹⁾.

بالۆی زخانه ی به ریتانی له به غدا، هه مان پۆژی سیازده ی ته شرینی به که م، ئه م بروسکه سهیره ده نتریت بۆ وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی له له نده ن:

((۱- سه عات دوا زده و ده قیقه یه ک ئیزگه ی به غدا به یان نامه یه کی به ناوی سه ره ک وه زیران ئه حمه د حه سه ن به کره وه بلۆکرده وه، که تیتیدا ده لیت به که تی ریزه گانی حیزی (به عس- ک. م.) ته واو تیکشکینرا، به ملیۆنه ها له کره لانی خه لک پشتگیری سه رکردایه تی نوێ ده که ن و داوا ی پشه کیش کردنی کره مۆنیزم و ئیمپریالیزم ده که ن.

۲- وه زیری به رگری سالج مه هدی عه ماش، به ناوی ئه حمه د حه سه ن به کره وه، به یان نامه که ی خوینده وه⁽¹⁵²⁾.

دوا دوو به لگه نامه ی هه مان فایل، که پۆژی نۆزده ی ته شرینی دووه می هه مان سالّ وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی ناروونی بۆ بالۆیزی به ریتانی له تاران، بایه خیان به کجار زۆره بۆ لیکدانه وه ی دوورخستنه وه ی عه لی سالج سه عدی و هه لسه نگانندی پژی می فه رمان په وایی به عس، چونکه خودی وه زیر داوا له بالۆیز ده کات نه سیحه تی محمه د په زا شای ئیران بکات دووره په ریز بیست له ئالۆگۆره گانی عیراق و دهست نه خاته رووداوه گانی و به و

---

(151) N.A., F.O., 371/170441, From: Baghdad, To: Foreign Office, London, Sir Roger Allen, No. 1174, November 13, 1963, Emergency, Confidential.

(152) Ibid, From: Baghdad Embassy, To: Foreign Office, London, Sir Roger Allen, No. 1176, November 13, 1963, Confidential.

بۆنەشەو وەزیر ئاماژە بۆ ئەو دەکات کە یەکیەتی سۆڤیەتیش
(جاریکا لە دوورەو) چاودێری وەزعی عێراق دەکات⁽¹⁵³⁾.

نەتەو پەرستە عەرەبەکانی سەر بە جەمال عەبدولناصر ژمارەیهکی زۆر کەم لە
بەعسییە میانپەرەوکان و ژمارەیهکی لەوانیش کەمتر کە سایەتیی بێلایەن بوونە
فەرمانپەرەوای نوێی عێراق کە لەناو بەلگەنامە نەینییەکانی وەزارەتی هەندەران
حوکمەتی بەریتانیادا پوختەیهک دەربارە ی هەر یەکیکیان هەیە، لەگەڵ بایەخ
پێدانیکی تایبەتی بە فرتوفیلەکانی سالیح مەهدی عەمماش کە سەرەتا بە دەست پێ
دەکەین.

((لە بالۆیخانە ی بەریتانییەو،

بەغدا،

۳۰ ی کانوونی یەکەمی ۱۹۶۳،

لە د. ک. هاسکیتلەو،

بۆ دەبل یو. مارسدین،

بەشی پۆژەلات،

وەزارەتی هەندەران،

لەندەن.

۱- ئەمانە ی لای خواریو وەربارە ی رووداوەکانی پۆژی هەژدە ی تەشرینی
دوو مەن لە بەغداو ئەو فرتوفیلانە ی لەو پۆژەدا دەربارە ی چارەنووسی وەزیری
بەرگری پێشوو جەنەرال عەمماش کەوتنە سەر زاران.

۲- زۆر زوو دەرکەوت لەوانە یە سالیح مەهدی عەمماش نەگرا بییت، ئەگەر
وابییت مانای وایە بیگومان لە ولات دەرچوو. واش بە بیردا دیت کە لەوانە یە وەک
بالۆیزی عێراق لە دوورە پایتەختیکی لەبار دانرا بییت، بە دەستووری ئەو ی
(عەبدولکەریم قاسم- ک. م.) سالی ۱۹۵۸ لەگەڵ سەرەک کۆماری ئیستە
(عەبدولسەلام- ک. م.) عارفدا کردی⁽¹⁵⁴⁾. تەنانەت راپۆرتی ئەوتۆش هەیە کە

---

(153) Ibid, From: Baghdad, To: Foreign Office, London, To: British Embassy, Tehran, No. 1455, November 13, 1963, Confidential.

(154) دوا ی شوپشی چوار دە ی گەلاوێزی سالی ۱۹۵۸، بە ماوە یەکی کورت، دووبەرەکی کەوتە نێوان
هەردوو کە سەرۆکی ئەو شوپشەو- عەبدولکەریم قاسم و عەبدولسەلام عارف، ئەوساکە زۆرینە ی

جەنەرال تاهیر یەحیای سەرەك وەزیران پێی باشە عەمماش بکریته (بالتویزی عیراق - ك. م.) له واشنتۆن چونکە، وەك گوتووێه (ئەمەریكایەكان هەمیشە بەعسییەكانیان خۆش ویستووێه بۆیەكا دەتوانن تەحەمولیان بکەن)⁽¹⁵⁵⁾. ئیزگەکانی قاهیرە و پاریس و تونس رایانگەیاندا کە (عەمماش - ك. م.) له بەغداوە بە فڕۆکەیکە سەربازیی گەیشتۆتە قاهیرە، ئەوەیش لێرە (واتا له بەغدا - ك. م.) مەزەندەیی خەلکەکی دەربارەیی چارەنووسی عەمماش پتر له جاران بەرفراوانتر کرد. یەکیك له نووکتانەیی دەربارەیی ئەمە و لەسەر زاری خەلکی دەلیت: عەمماش بۆ خۆی داوای کردوو، ئەگەر بپاریی دورخستەوێه (نەفی)یان داوێه ئەوا با بینێرنە قاهیرە، خۆ ئەگەر وا نەبێت ئەوساکە بۆ خۆی دەتوانێت داوای پەنابەریی لهوئێ بکات! . هەرچۆن بێت رووداوەكان وا نیشان دەدەن لهوانە یە عەمماش له قاهیرە نیشتەجێ کرابێت. راپۆرتە پۆژنامەوانییەکانی ئیمپڕۆکەیش دەلێن دوینی عەمماش له گەڵ خێزان و منداڵەکانیدا گەیشتووونەتە ئەوئێ، لهوانە یەشە بەر لهوێه عەمماش گەرابێتەوێه بەغدا بۆ ئەوێه خێزانەکی له گەڵ خۆیدا بەریت.

۳- وەزیری ئیرشاد له کۆنفرانسی پۆژنامەوانییەکی خۆیدا کە پۆژی بیستو چواری تەشرینی یەكەم بەستی (بپوانە نامەیی ژمارە ۶۳/۱۸۹/۱۰۱۳ ی پۆژی حەوتی تەشرینی یەكەم) رایگەیاندا کە جەنەرال عەمماش کراوێه بالتویزی عیراق له قاهیرە، بەلام پۆژی دوواتر وەزیری نوئی بەرگری فەریق تکریتی ئەو قەسەیی بە درۆ خستەوێه.

له دوابەشی نامەکیدا بالتویزی بەریتانی له بەغدا ناماژە بۆ ئەو سەرچاوە پۆژنامەوانییانە دەکات کە هەمان هەوالیان بلۆکریدۆتەوێه، لهوانە پۆژنامەیی

ئەفسەران و جەماوەری عیراق، بە کوردیشەوێه، بە دڵو بە گیان له گەڵ عەبدولکەریم قاسمدا بیون، ئەمیش بۆ چارەسەری کێشە کە بپاریی دا عەبدولسەلام عارف بکاتە بالتویزی عیراق له بۆن، ئەو بپیارە کێشەکی دژوارتر کرد، عەبدولسەلام یاخی بوو، بۆیەکا درایە دادگا و فەرمانی لەسێدارەدانی بۆ دەرچوو، بەلام عەبدولکەریم قاسم بە بپارییکی شانزگەرییانە بەخشیی.

(155) دەقی قەسەکی تایەر یەحیا خراوێه نێوان دوو جوت کەوانی پچوکەوێه ئەمیش دەقەکە یەتی:

((It was even reported that General Yahya, the new Prime Minister, favoured his appointment to Washington, Commenting ((the Americans have always liked the Ba'athist, they can have them!))

((العرب)) ی پوڙی بیست و هشتی ته شرینی دووهم. له خالی چواره مینی نامه کهیدا
بالتویزی به ریتانی ئەم تیبینییه وردهی لای خواره وهی بو تو مار کردوین:
((بیگومان شتیکی سه رنج پاکیشه نه گهر عه ماش بچیته قاهره، نه وساکه
ئیمه ییش به خته وهر ده بین بزاین ئایا جه مال عه بدولناصر هیچ بایه ختیکی پی
دهدات یا نا)).

بالتویزی به ریتانی له به غدا، له دوا خالی نامه کهیدا ده لیت ((وینه ی ئەم
نامه یه م ده نیرمه هه ریه ک له بالتویزخانه کانمان له عه مان و بیروت و قاهره و
دیمه شق و کویت و واشنتون))⁽¹⁵⁶⁾.

ئهمه ی لای خواره وهیش بریتییه له و زانیارییه له به لگه نامه نه ئینییه کانی
وه زاره تی هه نده رانی حوکه تی به ریتانیدا، ده رباره ی گشت فه رمانه و
سه ره کییه کانی پژی می نوئی عیراق هه لگیراون: ((سه ره ک وه زیرانی نوئی تاهیر
یه حیا نه ته وه په رسته، دوور نییه ناصریش بیته، وه ک سه رۆک نه رکانی له شکر (له
پوڙگاری به عسدا - ک. م.) بووه په هه به ری راسته قینه ی کۆدیتاکه ی ئەم دوا ییانه.
وه زیری به رگری فه ریق پوکن هه ردان تکریتی به عسییه، له شوباته وه بوته
فه رمانده ی هیزی ئاسمانی، خالۆزای سه ره ک وه زیرانی ئیستایه.

وه زیری ناوخۆ، لیوا په شید موسلیح، نه ته وه په رسته، له وانیه دژی به عس و
سه ر به ناصر بیته، حاکمی سه ربارزی گشتی بوو.

وه زیری هه نده ران، لیوا صوبجی عه بدولحه مید، دژی به عسه، له وانیه سه ر به
عبدولناصر بیته، به پتیه به ری بزوتنه وه ی سه ربارزی (مدیر الحركات العسكرية) بوو.

وه زیری شاره وانی و کاروباری لادی، فه ریق پوکن مه مه د شیت خطاب،
به عسییه، له حوکه تی پیشوودا هه مان وه زاره تی به ده سته وه بوو.

وه زیری پلان دانان (التخطيط)، دوکتۆر عه بدولکه ریم نه له علی، هیچ
هه لۆیستیکی سیاسی دیاری نییه، نه اندازیه.

---

(156) N.A., F.O., 371/170443, Confidential, From: D.K. Hasskell, British Embassy, Baghdad, No. 10/3/192/63, November 30, 1963, To: Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

وهزيرى كاروبارى هاتوچۆ، فەرىق عەبدولسەتار عەبدوللەتيف،
 نەتەو پەرستە، لەوانە يە سەر بە بە عەس بێت، لە حوکمەتى پيشوودا وهزيرى
 كاروبارى هاتوچۆو بە وه کاله تيش وهزيرى پيشە سازى بوو.
 وهزيرى نەوت دوکتۆر عەبدولعەزىز ئەلوترى، هەلۆيستی سياسى ديارى نيە،
 لەوانە يە مەيلى بە عەسى هەبێت⁽¹⁵⁷⁾.
 وهزيرى پيشە سازى عەبدولکەريم کە نوونە، هەلۆيستی سياسى ديارى نيە،
 بەر لە کەوتنى بە عەس بە کارى مەدەنيەو خەرىک بوو، هاو پێى سەرەك
 وهزيرانى نوێە.
 وهزيرى پەرەردە دوکتۆر ئەحمەد عەبدولسەتار ئەلجەوارى، نەتەو پەرستە،
 دا يە پال بە عەسيە کان، لە حوکمەتى پيشوودا هەمان وهزارەتى بە دەستەو بوو.
 وهزيرى دارايى، دوکتۆر محەمەد جەواد ئەلعبوسى، وا ديارە هەلۆيستی
 سياسى ديارى نيە، ئابووريناسە، مايسى سالى ١٩٦٣ وهزيرى دارايى بوو، بەلام
 تەشرىنى يە کەمى هەمان سال دەستى لە وهزارەت هەلگرت.
 وهزيرى داد، کاميل ئەلخەطيب، لەوانە يە مەيلى بە عەسى هەبێت، پارێزەرە،
 تەشرىنى يە کەمى سالى ١٩٦٣ کرا يە وهزيرى داد.
 وهزيرى تەندروستى، دوکتۆر عيزەت مستەفا، لە حوکمەتى پيشوودا هەمان
 وهزارەتى بە دەستەو بوو⁽¹⁵⁸⁾.

(157) لە بەلگە نامە کە دا وا هاتووه:

((bue sympathetic to Ba'ath)) وشەى (bue) م لە هېچ فەرھەنگىدا نەمدۆزىيەو، تەنانت لە
 ((فەرھەنگى ئىنگلىزى ئەلېکترۆنى ئۆکسفۆرد)) (Oxford Electronic English Dictionary) يىشا،
 کە بەر فەرمانترى فەرھەنگى ئىنگلىزى، بەلام بە شىوازى دا پشتنى رستە کە دا وا ديارە مەبەستى بێت
 بێت لەوانە يە وهزيرى نەوت مەيلى بە عەسى هەبێت، لەوانە يە وشە کە هەلەى چاپ بێت.
 (158) باسى بېروبووچونى دوکتۆر عيزەت مستەفاى نەکردووه، بەلام يە کێک بوو لە بە عەسيە کۆنە
 ميانرەوکان، ماله کەى لە مەنسور (شارع الاميرت) لای مالى خوالخوشبوو پەجەب عەبدولمەجيدەو
 بوو، بە پێى قەسەى ئەو دوکتۆر عيزەت پياويكى قورس و پارەدار بووه، لە دواى کۆديتايى تەممووزى
 شەست و هەشت تاو هەكو سالى ١٩٧٣ بۆتە وهزيرى تەندروستى، لەو سالە دا لە سەر پيلانە گەرە کەى

وهزیری کشتوکال، لیوای فرۆکهوان عارف عهبدولپهزاق که بۆ ماوهی سێ ههفته دواى شۆرشى شوباتى سالى ۱۹۶۲ فهرماندهى هیزى ئاسمانى بوو، ههچ له کشتوکال تى ناگات.

وهزیری ئابووری، دوکتۆر عهبدولعزیز ئهلقاف، پیاویکی به توانایه، ههچ جوهره مهیلیکی سیاسى نییه، راگر (عهمید)ی کۆلیجی بازرگانى زانکۆی بهغدا بوو.

وهزیری بینا و کاره گشتیهکان، دوکتۆر عهبدولفهتاح ئهلعبوسى، دور نییه نه ته وه په رستىكى بى لایه ن بىت، نه ن داز یاریکی عیراقى پيشه ییه، نه ن دامى (کۆمیتەى کۆمه له ی نه ن داز یاران).

وهزیری ئیسلاخى زه راعى، دوکتۆر عهبدولصاحب عه لوان، راگرى پيشووى کۆلیجى کشتوکال بوو، ههروه ها وه ک راویژکار هاریکاری له بوواری دانانى یاسای چاککردنى کشتوکال (قانون الاصلاح الزراعى) دا کردوه، پتر زانایه وه ک له وه ی سیاسه ته دار بىت، نه ته وه په رسته و له وانه یه سه ر به به عس بوو بىت.

وهزیری کاروبارى وه حده، دوکتۆر شامیل سامه پائى، نه ته وه په رسته و له وانه یه مه یلى ناصرى هه بىت، فیزیکه.

وهزیری ده ولت موسلیح نه قشبه ندى، کورده، به لام به هۆى دو به ره کى هۆزایه تیه وه دوژمنى باوه کوشته ی مه لا مسته فا و بازرانیه کانه، پيشینه یه کى ناینیى هیه، خالۆزای نه ن دامى ((نه نجوومه نى سیاده)) که ی پۆزگارى قاسم

نازم گزاری به پێوه به رى گشتى ئاسایش، له وه زاره ت لابراوه و دوکتۆر ریاض حاج ئیبراهیم حسه ن جیگه ی گرتۆته وه، دوکتۆر ریاضیش له به عسیبه کۆنه میانپه وه کان بووه، کاتى خۆى نۆر به ی کۆبوونه وه نه ن ییه کانى سه رکر دایه تی به عس له مالى نه و ساز کراوه. له پۆزانی شه پى ئیزان و عیراقد ا له کۆبوونه وه یه کى سه رکر دایه تیدا به مه به ستى بنه رکردنى بیانوه کانى ئیمام خومه ینى نۆر ساویلکانه پيشنبارى کردوه سه دام حسه ن بۆ ماوه یه کى کورت به روکه ش ده ست له پۆستی سه ره ک کۆمار هه لبگرت و وه ک سه رۆکى حیزب ولات به پێوه به ریت، له سه ر نه و قسه یه ی سه دام فه رمانى داوه سه ره تا زمانى بچن و ئینجا بیکوژن. به ر له که وتنى پۆیم چه ند جارێک له پزیشکه کورده کانم بیستوه که دوکتۆر ریاض پیاویکی رینکوپێک بووه.

بوو⁽¹⁵⁹⁾، بۆ خۆیشی له پۆزگاری نوری سه عیددا ئەندامی ((ئەنجومەنی نوینەران)) بوو.

وەزیری کارو کاروباری کۆمەڵایەتی (العمل والشؤون الاجتماعية)، دوکتۆر عەبدولکەریم هانی، لەوانە یە بە عەسی بێت، جاران لە وەزارەتی تەندروستی بە پێوە بەری خزمەتگوزارییە پزیشکایەتیەکان (مدیر الخدمات الطبية) بوو. هەر جۆرە ئالوگۆرێک لە م کابینە یەدا رووی بدایە ئالوێزخانە ی بەریتانی لە بەغدا یە کسەر بەشی پۆزەھەلاتی وەزارەتی هەندەرانی دەربارە ی ئاگادار دەکرد. بە وینە هەر ئەوەندە عەبدولمەجید دوجەیلی کرایە وەزیری کاروباری هاتوچۆ یە کسەر ئالوێزخانە ی بەریتانی لە بەغداوہ ئەم بروسکە یە ی لای خواروہ ی نار دووہ بۆ لەندەن:

((نهیتی،

لە بەغداوہ،

بۆ وەزارەتی هەندەران،

لەندەن.

پۆزنامەکانی (عیراق - ک. م.) ئەم بەیانییە پرایانگە یاندا کە عەبدوللە تیفی وەزیری پێشوی کاروباری هاتوچۆ کراوہ تە ئالوێز لە دیوانی وەزارەتی هەندەران و لە جینگە ی ئەو عەبدولمەجید دوجەیلی دانراوہ کە ناصرییە کی میانرەوہ و هەمان کات دژ بە کۆمۆنیزم و بە عەسە، دانانیشی لە و پۆستەدا دەستکەوتیکە بۆ سەرۆک عەبدولسەلام عارف⁽¹⁶⁰⁾.

شایانی باسە جارێکی دیکە لە هەمان فایلدای لیستیکی دیکە ی ناوی فەرمانرەوایی پزیمی نوێ هەلگیراوە، بەلام ئەمجارە یان بە ناوی (سەرەک کۆمار فیلد مارشال عەبدولسەلام محەمەد عارف) دەست پێ دەکات کە دەربارە ی

---

(159) مەبەستی خالد نەقشەندییە کە بەر لەوہ ی پزیمەکی عەبدولکەریم قاسم بروخیت ئەو کۆچی دوایی کرد.

(160) N.A., F.O., 371/170443, Confidential, From: Baghdad Embassy, To: Foreign Office, London, Sir Roger Allen, No. 1283, December 5, 1963.

ده لیت: ((نه ته وه په رسته، سهره تاي پوژنای شوږشه که ی قاسم پکه بهری قاسم بوو، دواي کؤدیتای شوباتای سالی ۱۹۶۲ هاریکاری پارتی به عسی کرد، مه یلی ناصریی هه یه)).

دوا به دواي نه وه یه کسه به م جوړه باسی نه حمده حه سن به کر ده کات: ((جیگری سهره ک کؤمار فه ریق نه حمده حه سن به کر، به عسییه کی میانپه وه، له حوکمه تی پیشوودا سهره ک وه زیران بوو))⁽¹⁶¹⁾، دواي نه وه یش لیسته ی ناوی وه زیره کان وه ک خوی دیسانه وه تومار ده کات.

که وایت تاکه ((ده سته وتی)) کورد، له رووخانی پوژیمی به عسی، وه زیریکی بی ده سله ات بوو که هوی هه لیزاردنی نه ویش هویه کی نابابه تی شو فینیی زه ق بوو به پیتی ته رازوه بی سهره به ره که ی عه بدولسه لام عارف که نه یده زانی نه قشبه ندییه کان له پوژگاری خالید نه قشبه ندی گه وره وه و له ژیر فشاری زنجیره یه ک هوی سیاسی و ئابووری و کؤمه لایه تی ئالوژو تیکه لاه وه له چوارچیوه ی بنه ماله و ته نانه ت کوردستانی نیشتمان و پیوه ندی خوینه وه ده رچوبوون و ببوونه ریباژیکی ئاینی به رفراوان و له وساوه له ژیر پاله په ستوی فشاری زنجیره یه ک هؤکاری بابه تییه وه شوینه نجه یان به بزوتنه وه ی رزگار یخوازی نه ته وه ی کورده وه دیار بوو⁽¹⁶²⁾.

پیویسته، له م گوشه نیگایه وه، هه لویستی نه و خالید نه قشبه ندییه، که له په نجاکانی سده ی پابردوه وه ناوی که وتوته سهر زاران و له م به لگه نامه یه دا ناوی هاتوه، هه لسه نگینین. خالید نه قشبه ندی ده رچووی کولجی سهریازی بوو، له پوژگاری پاشاییه وه بووه فه رمانده ی سهریازی حامیه ی په واندز، پاشان ریبازی کارگیچی گرتنه به رو سهره تاي په نجاکانی سده ی پابردوو بووه قایمقامی ژماره یه ک قه زای کوردستانی وه: هه لجه و پانیه، دواي نه وه بووه پاریزگار

---

(161) Ibid, Confidential, From: Baghdad Embassy, To: Foreign Office, London, S.W.1.

(162) یو دریزه ی نه و بابه ته بیوانه: جه عفر په رسول عه ی، سو فیزم و کاریگری له بزوتنه وه ی رزگاری - نه ته وه یی گه ی کوردا ۱۸۸۰-۱۹۲۵، نامه ی دوکتورا، زانکوی کویسنجه ق، نه یلولی ۲۰۰۷.

خالد نه قشبه ندى

(موتسه سەرف)ى ھەولتېر، خالد نه قشبه ندى پياويكى سادەو ساكارو بى تروفيز بوو، نه زارى كورى گەيشته پلەى عەقيد لە سوپاي عىراقيدا و يەكك بوو لەوانەى بە فەرمانى صەدام حسەين لە سىدارە درا، غازى كوريشى، كە كۆلجى ئەندازيارى زانكۆى بە غەداى تەواو كەرد زوو خۆى خانە نشين كەرد. ھەرچى موسلىح نه قشبه ندىشە لە دوا قوناغى رۆزگارى پاشاييدا نوينه رى ھەولتېر بوو لە پەرلەمانى ئەوسادا⁽¹⁶³⁾. بە لام لە سەراپاي ئەم ميژووھدا تەنھا ئەوھ سەرەنجى عەبدولسەلام عارفى پراكتشاوھ كە وەك لە دەقى بەلگە نامە كەدا دەلئيت: ((موسلىح نه قشبه ندى دوژمنى باوھ كوشتەى مەلا مستەفا و بارزانىيە كان بووھ)) بۆيە كا بووھ تە تاكە وەزىرى كوردى ناو يەكەم كابىنەى رۆزگارى نوئى و ئەوھيش، بى گومان، ھۆى سەرەكىى چارە سەرئەكردنى كيشەى كورده لە رۆزگارى فەرمانپەرەواى عەبدولسەلام عارفدا.

---

(163) ديدەنى لەگەل تاهىر شەھباز حەيدەرى و شىخ ئەحمەدى شىخ عەبدولقادى نه قشبه ندى.

پرسی کورد له پوژانی فه‌مانه‌ه‌وایی عه‌بدولسه‌لام عارف دا له‌بهر روژنایی به‌لگه‌نامه نه‌ینیه‌کانی حوکمه‌تی به‌ریتانیدا

پاسته عه‌بدولسه‌لام عارفی سه‌ره‌ک کۆمار له پوژگاری فه‌مانه‌ه‌وایی به‌عسدا ده‌سه‌لاتیکی نه‌وتۆی نه‌بوو، ته‌نها له بوواری شه‌پی کورددا نه‌بیت که به ئاره‌زووی خۆی هه‌رچیه‌کی بو‌یستایه ده‌یکرد، زوو زوویش سه‌ری هه‌زه‌کانی سوپای له کوردستان ده‌دا، ئه‌وه‌ی به شیاو‌زیک‌ی خه‌ستوخۆل له به‌لگه‌نامه نه‌ینیه‌کانی حوکمه‌تی به‌ریتانیدا په‌نگی داوه‌ته‌وه‌و وای به باش ده‌زانین ئه‌م به‌شه‌ی باب‌ته‌که‌مان به چهند نمونه‌یه‌ک له ناوه‌رۆکی ئه‌و به‌لگه‌نامه‌نه ده‌ست پێ بکه‌ین و تیشک‌یش به‌او‌یژینه سه‌ر ئه‌وه‌ی چۆن عه‌بدولسه‌لام ده‌یویست د‌لسۆزی خۆی بۆ یه‌کیه‌تی عه‌ره‌ب له رێگه‌ی سوور کردنی ده‌ستی سه‌ریازه سوورییه‌کان به خوینی کورد سه‌لم‌ینیت.

عه‌بدولسه‌لام عارف

پۆژی بیست و پینجی تەشرینی یەكەمی سالی ١٩٦٣ بالۆیزی بەریتانی لە بەغدا ئەم نامەیی لای خوارەووی ناردوو بە بەشی پۆژەلاتی وەزارەتی هەندەرائی بەریتانی لە ئەندەن:

((نەینیی،

لە س.ل. ئینگیرتۆنەو،

بەغدا،

ژمارە ١٠١١٤/٢٢٩/٦٣،

بۆ میستەر گودچایلد،

بەشی پۆژەلات،

وەزارەتی هەندەران،

لە ئەندەن.

بارودۆخی ئیستای شەر، دژی کورد، وای نیشان دەدات عیراقییەکان نزیکەیی سێ هەفتەیان پتویستە بۆ ئەوێ بە تەواوەتی خۆیان دژی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) نامادە بکەن، پارتی ناوچە شاخاویییەکانی دەورووبەری سلیمانی و هەلەبجەیی بە دەستەوێ. عیراقییەکان ژمارەییەکی زۆر بە تالۆنیان گواستۆتەوێ کەرکوک و سلیمانی بۆ ئەوێ لەو بزوتنەوانەیی لەشکردا بەشداری بکەن کە هەول دەدەن رینگەیی کەرکوک - سلیمانی - هەلەبجە پاک بکەنەو. بەشی زۆری ئەو هیزانە لە باکوورەو هینراون.

هەرچۆن بیئت کەش و هەوای زستان بەرپۆیە، تەنانەت لە دەورووبەری زاخۆیش بارانێکی بێ شومار باریو، پتویستە مانگی داها توویش سوپای عیراقی بەشی زۆری هیزەکانی خۆی پاگوێزێتە زستانە هەوارەکانی مووسل و هەولیر و کەرکوک و سلیمانی، لە ناوچە شاخاویییەکاندا تەنھا ئەو پۆستانە دەهێلێتەوێ کە قایمگیرن، گرنگترینیان بامەرنییە کە کەوتۆتە باشووری زاخۆ، وێرایی عەقرە کە کەوتۆتە ئەولای باشووری پۆژەلاتەو، ئەو وێرایی بافێستا و سەید صادق و دوکان. وای پێدەچێت کوردەکان چەک و ئازوقەیی باشیان هەبیئت و وەزارەتی جەنگی (بەریتانی - ک. م.) لەو باوەرەدایە چەکی کاریگەریشیان، هی وەک بازوکا، دژی

تاك ههيه، به لام ئه وان له بهردهم هيرشى فرۆكه دا بئ دهسه لاتن بۆيه كا، بۆ ئه وهى له بۆمبارانى هيزى ئاسمانى عيراقى خويان بياريزن، په نا ده به نه بهر نه شكه وته كان.

وا پئده چي ت سووريه كان چه ند شه پركى چالاكيان له ده ووبه رى زاخو كرديت، ئه وه يش ياريد هيه كى گه وريه بۆ عيراقيه كان دژى كورد. ده توانين له ئيستاوه پيشبيني ئه وه بكه ين كه له سه ره تاى ته شرينى دووه مه وه و بۆ ماوه ي سئ مانگ جۆره هودنه يه ك دروست ده بيت.

ئيمزا

س. ل. ئيگيرتون

بيست و پينجى ته شرينى يه كه مى (1963))⁽¹⁶⁴⁾.

پۆزى دواتر، واتا بيست و شه شى ته شرينى يه كه مى 1963 هه مان ديپلوماسى به ريتانى س. ل. ئيگيرتون⁽¹⁶⁵⁾ له به غداوه نامه يه كى نه نيسى دوو دريژى سئ لاپه ريه ي ناردوه بۆ ده بل يو. ماركسيدين له به شى پۆزه لاتى وه زاره تى هه نده رانى به ريتانى له له نده ن ده رباره ي ئه و گه شته ي سه ره ك كۆمار عه بدولسه لام عارف پۆزانى بيست و بيست و يه كى ته شرينى يه كه مى سالى 1963 كوردويه بۆ كوردستان كه ئه مه ي لاي خواره وه ده قى وه رگيرانى خاله سه ره كيه كانيه :

1- سه رۆك عارف پۆزانى بيست و بيست و يه كى ته شرينى يه كه م گه شتيكى كرد بۆ ناوچه كانى باكوور و باشوورى پۆزه لاتى كوردستان كه پروپاگه نده يه كى

---

(164) N.A., F.O., 371/170450, From: S.L. Egerton, Baghdad Embassy, Secret, No. 10114/229/63, October 25, 1963, To: Mr. Godchild, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

(165) ستيفن لوفتس ئيگيرتون (Stephen Loftus Egerton): پۆزى بيست و يه كى ته مموزى سالى 1962 له دايك بووه، ده رچوى زانكۆى كامبريج، له سالى 1952 وه بووه كارمهندى وه زاره تى هه نده رانى به ريتانى، له باره گاي وه زاره ت له له نده ن و له ولاته يه كگرتوه كانى ئه مريكا و ژماره يه ك ولاتى عه ره بى كارى كرده، له سالى 1963 وه تاوه كو سالى 1967 له عيراق بالويز بووه، واتا له پۆزگارى به عس و عه بدولسه لام و عه بدولپه حمان عارفا. بپوانه:

((Who's Who 1980. An Annual Biographical Dictionary)), London, 1988, P. 770.

یەكجار زۆری بۆی كردوو. وهبیرتان دینمهوه كه ئهو سههرهتای هێرشى ئه‌مجاره زوو زوو زیاره‌تى به‌ره‌كانى شه‌رى ده‌كرد، به‌لام وا بۆ دوو مانگ ده‌چیت زیاره‌تى نه‌كردوو و له‌ خوتبه‌كانیدا ئاماژه‌ى بۆ ئه‌مه‌ كردوو و مه‌عزه‌ره‌تى هیناوه‌ته‌وه و گوتوو به‌ ماوه‌یه‌ك به‌هۆى زیاره‌تى قاھیره و دیمه‌شقه‌وه گه‌لیك سه‌رقاڵ بووه.

۲- بۆئى یه‌كه‌مى زیاره‌ته‌كه‌ى عارف فه‌ریق پوكن تاهیر یه‌حیای له‌گه‌ڵ بوو، ئه‌و پۆژه چوو سه‌ربازگه‌ى عاصی⁽¹⁶⁶⁾ كه كه‌وتۆته نزیك زاخۆه، له‌وێ لى‌وا سوورى فه‌د ئه‌لشاعیر كه به‌ ((سه‌ركرده‌ى هێزى یه‌رموك)) ناسراوه، له‌گه‌ڵ لى‌وا فه‌یسه‌ڵ سه‌رحان ئه‌لعرسی فه‌رمانده‌ى لى‌واى هه‌شتى سواره‌ى سوپای عیراقیدا پێشوازییان كرد. هه‌وائى ئه‌م كۆبوونه‌وه‌یه سه‌رنج پاكیشه چونكه یه‌كه‌م دان پێدانانى فه‌رمیه‌ ده‌رباره‌ى بوونى سوپای سوورى له‌ باكورى عیراق. لى‌وا فه‌یسه‌ڵ ئه‌لشاعیریش كه‌سایه‌تییه‌كى ناسراوه، مارتو نیسان ئه‌ندامى وه‌فدى سوورى بوو بۆ گفتوگۆی وه‌حده له‌ قاھیره.

۳- ئه‌فسه‌رو سه‌ربازان له سه‌ربازگه‌ى زاخۆ پێشوازیی عارفیان كرد، له ده‌وكیش زیاره‌تى سه‌ربازگه‌ى لى‌واى چوارده‌ى سواره‌ى كرد، له‌وێ عه‌مید ته‌ها مه‌مه‌د ئه‌مین پێشوازیی كرد، ئینجا چوو زیاره‌تى سه‌ربازگه‌ى ئالوكه⁽¹⁶⁷⁾ و چاوى به‌ به‌تالیۆنى دووی لى‌واى هه‌ژده‌ى سواره كه‌وت كه لى‌وا نه‌عیم عه‌بدولنه‌بى سه‌ركرده‌یه‌تى، ده‌لێن له ئالوكه لى‌وا عه‌بدوللا جاسمیش، كه فه‌رمانده‌ى كه‌تیبه‌یه‌كى تۆپه، له هه‌مان سه‌ربازگه پێشوازیی كردوو.

(166) دیاره به ناوی روبراری عاصی سووریوه ناو نراوه وهك نیشانه‌یه‌كى (هاتنه‌ دبی) یه‌کیه‌تی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب.

(*) راستیه‌كه‌ى (ئاسی) به‌ كه‌ گوندیكه له نزیك ریگای سیمیل - زلخۆ، له ده‌شتی سلێمانه‌تى، ره‌نگه‌ كاتى خۆی بۆ ته‌عرب پێیان گوتی: عاصی / تییینی: د. عه‌بولفه‌تاح بۆتانی له‌سه‌ر چاپی یه‌كه‌مى ئه‌م كتیبه - ع. زه‌نگه‌) (167) ئالوكه: ناوی گوندیكه كه‌وتۆته پۆژئاواى شارى ده‌وكه‌وه، پردي ئالوكه‌یش كه به‌ناوی گونده‌كه‌وه‌یه له‌سه‌ر شیویك دروست كراوه، جۆگه ئاوێكى پێدا ده‌چیت و ریگه‌ى نیوان ده‌وك و موصلی پێدا تیده‌په‌ریت، ناوه‌ندى سه‌ده‌ى نۆزده‌مین ناچه‌ى ئالوكه شه‌ریكى میژوویی گه‌رده‌ى به‌ خۆیه‌وه بینه‌وه له‌نیوان سوپای والی به‌ناویانگی موصل مه‌حمود جه‌لیلی و سوپای میر زوبیتر پاشای بادینی، كه له‌سه‌ر كوردانى ئیزیدی هاتۆته ده‌نگ و خراپ سوپای والی موصلی شكاندوو، ئه‌وه‌ى له فۆلكلۆرى باوی ناوچه‌كه‌دا ده‌نگی داوه‌ته‌وه. بپوانه: انور المانی، الاكراد فی به‌دینان، الموصل، ۱۹۶۰.

۴- عارف به فرۆکه له دهۆکهوه چوو موسڵ و شهوی لهوی برده سه. بۆ سبهین، وانا بیستویهکی ته شرینی به کهم، له کۆلجی پزیشکی موسڵ وتاریکی ههست بزوینی پێشکهشی قوتابیهکان⁽¹⁶⁸⁾ کرد، تییدا گووتی: پێویستیمان به هێرشیکی وریاهه دژی پیلانگیران⁽¹⁶⁹⁾. ده ربارهی وه حدهش گووتی: هه چهنده له وانهیه جیگهی داخ بێت به لام ((ئو یهکیهتییهی ههیه له نیوان سووریا و میسریدا له مهترسیدایه. ئهوهی ئیمه ئیستا عه و دالین بۆی یهکیهتییهکی لیکۆلراوهی ته وای عه ره به)). ئه م گوته توندوتیژه ناماژه بۆ قۆناغیکی نوێی هێرشێ شار دراوهی⁽¹⁷⁰⁾ عارف دهکات له بواری ئه و دروشمهیدا که ده لیت ((هه موو شتیک بۆ هه موو عه ره ب)) (کل شی من أجل کل العرب).

۵- سه رهک کۆمار له موسڵه وه به فرۆکه چوو که رکوک، له فرۆکه خانه حاکی عه سه کری گشتیی باکوور عه مید سه عید فه تحی صقلی و سه رکرده ی فیرقه ی دوو عه مید شه نشه ل پێشوازییان کرد، وێرای ژماره یهک له ئەندامانی سواره ی سه لآحه ددین. دوا ی ئه وه به ناو شاردرا گه پراو چوو زیاره تی سه ربا زگهی فیرقه ی دوو، ئینجا به فرۆکه چوو سلیمانی، لیره ش پارێزگاری فرمانده ی لیوای سواره ی بیست عه مید صدیق مسته فا پێشوازییان لێی کرد. سه ر له ئیواره ی بیستویهکی ته شرینی به کهم عارف گه پرایه وه به غدا.

۶- برای سه رهک کۆمار، عه مید عه بدولره حمان محمه د عارف، که فرمانده ی فیرقه ی پینجه، له به شیکی پۆزی دووه می گه شته که ی سه رهک کۆماردا له گه لی بوو، له چرکه یهکی بێ ئاگاییدا⁽¹⁷¹⁾ عه مید به په یامنیترکی ((ئازانسێ هه واله کانی عیراق)) ی پراگه یاند دوا ی نوێژ به هاریکاری نیوان سوپا و سواره ی سه لآحه ددین

(168) له دهقی به لگه نامه که دا واهاتوه: ((he gave a pep talk to the students)).

(169) دیاره مه بهستی کورده.

(170) له دهقی به لگه نامه که دا وشه ی (fence) هاتوه که بۆ قسه ی مه به ستدار به کار دیت.

(171) له دهقی به لگه نامه که دا واهاتوه:

((in a rather unguarded moment the Brigadier said to a representative of the Iraq News Agency...))

به و جزیره ش واتای (زلة لسان) یا کورد واته نی ((دهمی ته ته له ی کرد)) ده گه به نیت.

(قافلەكە بەرپڭكەوت و بئى ھىچ جۆرە كۆسپىڭ نىوان جلەولاو سلىمانى بېرى و دوای ئەو لىواى بىستەمىن خورپەى خستە دلى ياخيگەرانهوه)⁽¹⁷²⁾. ھەلبەت بەر لەو ھىچ ناماژەيەكى فەرمى نەكراو ھەربارەى ئەو ھىچ كىشەيەك لە رىگى سلىمانى تووشى قافلەكە ھاتبىت، ھەرچەندە ئىمە ئەو ھەمان دەزانی كە ماو ھەيك جئ پىتى موعارەزە لەوئى قايم بوو⁽¹⁷³⁾.

خالى ھوتى بەلگەنامەكە بۆ باسى جىگۆرپكىي رۆتىنىي ھىزەكانى مېرى لە ناوچە كوردىيەكانى ئەو پۆزانەدا تەرخان كراو ھە شىكى كەركوكىشى گرتتەو ھە. ھەرچى خالى ھەشتەمىيە پەيوەندىي بە زىنجىرەيەك لە چالاكىيە نھىنىيەكانى كوردەو ھەيە كە ئەمەى لای خوارەو ھەقى ھەرگىر دراو ھەكەيەتى.

((۸) دوور نىيە ھەندىك لە و شتانەى⁽¹⁷⁴⁾ ئەمەرىكايەكان پىيان پاگە ياندووين شايانى ئەو ھە بن پىتانی رابگەيىنن، چونكە ئەوان لە سەرچاوەيەكى بەرزى ((پارتى دىموكراتى كوردستان)) ھەو ھەريان گرتوون. ئەو سەرچاوەيە گوتوويە و ھەى شەركەرانى كورد (پەنگبىت بە پىچەوانەى لادىي و ئافرەت و مندالانەو ھە)⁽¹⁷⁵⁾ چ لە باكوور و چ لە باشوورى پۆژھەلات بەرزە، كوردەكان لە سئ ناوچەى سەرھەكيدا سەنگەرى بئى ئەندازە پتەويان ئامادە كردو ھە، كە دووانيان ئەم ناوچانە دەگرنەو ھە:

---

(172) ئەوانە قسەكانى عەبدولپەھمان عارفن بۆيەكە لە دەقى بەلگەنامەكەدا خراو ھەتە نىوان دوو جوت كەوانى پچووكەو ھە، ھەروەھا لە دەقى بەلگەنامەكەدا ھەر بەناوى ئەو ھە دەلئىت ترسى تىرۆدى خستە ناو دلى ياخيگەرانهو ھە، بەلام پىم وايە پستەكە بەو جۆرەى سەرھەو خۆشتر دىتە گوئى. ھەرچون بىت ئەم زانىارىيە خۆى لە خۆيدا بايەخى نۆرە، چونكە وا دەگەيىنئىت پىشمەرگەكانى ناوچەى سلىمانى ھەولى كوشتنى عەبدولسەلام عارفیان دابىت.

(173) لە بەلگەنامەكەدا وا ھاتو ھە:

((though we have known for some time that the supply position there was serious)).

(174) لە دەقى بەلگەنامەكەدا و ھەى (snippets) نووسراو ھە كە ماناى بەشك دەگەيىنئىت.

(175) لە دەقى بەلگەنامەكەدا وا ھاتو ھەو خراو ھەتە نىوان دوو كەوانى گەورەيشەو ھە:

(as opposed, perhaps, to villagers, women and children).

أ) ناوچه‌ی پۆژه‌لاتی هێلی ماوه‌ت - به‌رزنجه - هه‌له‌بجه .

ب) ناوچه‌ی چوارگۆشه‌ی دێلیژه - ده‌ربه‌ندی خان - شیخ بابا (که زۆر نزیکى خانه‌قینه) - کفری - دوز .

ج) له باکووری پۆژه‌لاتیش ئه‌و ناوچه‌ی سێ سووچکه‌یه‌ ده‌گرێته‌وه که شاره‌کانی له‌ژێر ده‌ستی حوکمه‌دان، واتا - زاخۆ - عه‌مادیه - ده‌وک . له‌ولاتره‌وه به‌ره‌و پۆژه‌لات، کورده‌کان دان به‌وه‌دا ده‌نێن که هێزه‌کانی میری له‌ شیروان مه‌زن و بارزان ده‌سته‌که‌وتیان هه‌یه .

۹- هه‌رچی سه‌باره‌ت به‌ رێککه‌وتنی شیخ ئه‌حمه‌دی بارزانه له‌گه‌ڵ حوکمه‌تدا⁽¹⁷⁶⁾ (تکایه‌ بپروانه‌ ئه‌و نامه‌یه‌ی ژماره ۱۰۱۴/۲۳۱/۶۲ ی پۆژی نوێ ده‌ی ته‌شرینی یه‌که‌مه‌ که ناروومه‌ بۆ داڤید گوڤاڤێد) ئه‌و کورده‌ گوتویه‌تی ئه‌و کاره به‌ ئاگاداری مه‌لا مسته‌فا کراوه . هه‌رچۆن بێت شیخ ئه‌حمه‌د ته‌نانه‌ت تاکه‌ چه‌کدارێکی کورد چیبه له‌گه‌ڵ خۆیدا نه‌یه‌یناوه . ئه‌مه‌ریکایه‌کان له‌و باوه‌په‌دان که له‌ پشت په‌رده‌ی هاتنی شیخ ئه‌حمه‌ددا گه‌لیک دیارده‌ی دیکه هه‌ن که به‌ چا و نابینرێن و ئه‌وانیش (واتا ئه‌مه‌ریکایه‌کان - ک. م.) ناتوانن به‌ وردی ئه‌و لایه‌نانه هه‌لبه‌سه‌نگین .

۱۰- هه‌مان کات کورده‌کان به‌ ئه‌مه‌ریکایه‌کانیان پراگه‌یاندووه که عیراقیه‌کان پۆژی پینجی ته‌شرینی یه‌که‌م (له‌ شوپێنێک له‌ ده‌ره‌وه‌ی عیراق) پێوه‌ندی فرمیان، له‌سه‌ر داوای کورد، به‌ کورده‌وه کردووه . له‌و کۆبونه‌وه‌یه‌دا عیراقیه‌کان داوایان کردووه مه‌لا مسته‌فا یه‌کێک بنیڕیت بۆ ئه‌وه‌ی بپیتته نوێنه‌ری خودی ئه‌و له‌ هه‌ر وتووێژیکدا بۆ ئه‌م مه‌به‌سته له‌ داها‌توودا ساز بکری‌ت و پێشیان پراگه‌یاندووه سالح یوسفی که یه‌کێکه له‌ په‌هه‌رانی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) ئیستا له‌ حله‌ به‌نده‌وه هه‌ر ئه‌ویش ده‌زانیت بارزانی چ گه‌رانتیه‌کی له‌ حوکمه‌تی عیراق ده‌وێت بۆ رێککه‌وتن . نازانم ئه‌م قسانه چه‌ند ئاو ده‌کێشن، به‌لام پۆژی کۆبونه‌وه (له‌گه‌ڵ نوێنه‌ری خودی بارزانییدا - ک. م.) به‌ روونی دیاری کراوه .

---

(176) به‌ر له‌وه‌و له‌ هه‌مان فایله‌ به‌لگه‌نامه‌یه‌کی نه‌ینیی دیکه بۆ باسی هه‌مان بابته‌ی هه‌لوێستی

شیخ ئه‌حمه‌دی بارزان ته‌رخان کراوه .

۱۱- وینهی ئەم نامەیه‌م دەنێرم بۆ بالۆی‌زخانه‌کانمان له ههریه‌ک له واشنتۆن و تاران و ئەنقەرە و بیروت و قاهرە و دیمەشق و کویت و عەدەن، له‌گەڵ ئەم هاوپیچەشیدا وینه‌یه‌کی دیکە‌یتان بۆ دەنێرم نە‌با بۆ کاری دیکە پێویستیتان پێی بێت.

ئیمزا

س. ل. ئیگێرتۆن⁽¹⁷⁷⁾.

له هه‌مان فایلدا و دوا‌ی چه‌ند به‌لگه‌نامه‌یه‌کی دیکه، که ده‌گه‌رپینه‌وه سه‌ریان، و تاریکی گۆژاری ((ئیکۆنۆمیست))ی له‌نده‌نی به‌م ناو‌نیشانه‌وه هه‌لگیراوه ((ناشتی له‌گه‌ڵ کورددا)) که پۆژی حه‌فده‌ی ته‌شرینی یه‌که‌می سا‌لی ۱۹۶۳ بلا‌وی کردۆته‌وه و ئەمه‌ی لای خواره‌وه‌یش ده‌قی وه‌رگێرا‌وی ئەو وتاره‌ بێ لایه‌ن و ورده‌یه‌:

((ناشتی له‌گه‌ڵ کوردا))

شتی ئەوتۆ له‌ ئارادان که وا نیشان ده‌ده‌ن حوکمه‌تی عیراق بپاری دا‌بێت ده‌ست له‌ سیاسه‌تی قه‌رکردنی یاخیبوونی کورد له‌ رێگه‌ی چه‌که‌وه هه‌لبگریت، ئەو سیاسه‌ته‌ی تاکه مانگێک له‌مه‌وبه‌ر له‌وه ده‌چوو سیاسه‌تیکی نه‌گۆپی حوکمه‌ت بێت (پروانه‌ ئەو راپۆرت‌ه‌مان که سه‌باره‌ت به‌ بابه‌تی ناوبراو له‌ ژه‌ماره‌ بیست و شه‌شی ((ئیکۆنۆمیست))دا بلا‌ومان کردۆته‌وه). ئەوسا‌که یاخیه‌گه‌ره کورده‌کانیش، که پێیان وابوو شه‌ر پانا‌وه‌ستیت، به‌لام له‌وه دلتیا بوون هیزه‌کانی میری ده‌رفه‌تی سه‌رکه‌وتنیان که‌مه. هه‌رچۆن بێت له‌ ماوه‌ی دوو حه‌فته‌ی راپه‌ردوودا ئەم هه‌والانه‌ی لای خواره‌وه‌مان پێ گه‌یشتوون:

- ۱- پتر له‌ هه‌زار کورد، که له‌ ماوه‌ی چه‌ند مانگێکدا به‌ند بوون، دوو حه‌فته له‌مه‌وبه‌ر ئازاد کران، به‌شی نۆزی ئەو به‌ردراوانه له‌ سلیمانی به‌ند بوون.
- ۲- ده‌یان که‌س له‌و کورده عیراقییانه‌ی له‌ ترسی گرتن له‌ ده‌ره‌وه‌ی ولات ده‌ژیان گه‌رانه‌وه عیراق.

---

(177) N.A., F.O., 371/170450, From: S.L. Egerton, British Embassy, Baghdad, No. 10114/237/63, Confidential, October 26, 1963, To: W. Marsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1

۳- له ریځی ژماره یك له و كوردانه ی له بهندیخانه ی به غدا نازاد کران
حوکمهت ههستی ناشتیپانه ی خوی به رانبه ر یاخه گه رانی کورد ده رپری.

۴- به پنی گنپانه وه ی نه و عیراقیپانه ی له م دواییانه دا گه یشتونته له ندهن
شیخ نه حمده ی بارزان، که برا گه وره ی مسته فا بارزانی په هبه ری یاخه یوونه که یه،
نیستا به میوانداری حوکمهت له به غدا یه، له وانه یه هاتنه که ی بۆ یاریده دان بیته له
بوواری وتووژی به لئندر او دا.

پاپرتی هه مه جۆر سه بارهت به هه لویستی شیخ نه حمده هه یه. پۆلی یازده ی
ته شرینی یه که م حوکمهتی عیراق رایگه یاند که شیخ دلسۆزی خوی بۆ حوکمهت
ده ربرپوه. نه م قسه یه راست بیته یا درۆ له سهنگی شیخ وه ک ناوپیژیکه ریک که م
ناکاته وه. کاتی خوی حوکمهتی قاسمیش هه مان دهنگوباری ده رباره ی بلۆ
کرده وه. هه رچۆن بیته شیخ نه حمده لای کورده کان هه میشه وه ک پیاویکی بۆ
لایه ن له هه راکه دا سهیری کراوه، بۆیه کا پنیان وایه ناوپیژیکه ریکی له باره.

له به ره ی کوردا میانپه وه کان، که له گه ل وتووژدان، ورده ورده جی پنیان
له سه ر حسینی توندپه وه کان که دژی وتووژن، پته و ده بیته. هه رچۆن بیته
توندپه وه کان، وه ک بارزانی، پۆلی شیخ نه حمده له م بوواره دا به پنیوست نازان.
ویپای نه وه توندپه وه کان، کتوپر ده ستیان به سه ر نیژگه یه کی نویدا گرت، نه و
نیژگه یه مانگیك له مه و به ر دامه زینراو له به غدا و شاره کانی دیکه ی عیراق به باشی
ده بیستریته. نه و نیژگه یه پۆزانه پرۆگرامه کانی بۆ ماوه ی سه عات و نیویک به
کوردی و عه ره بی په خش ده کات و داوا له عیراقیپه کان ده کات بدنه پال خه باتی
کورد له پینا و پوخاندنی نه و پژی مه ی به غدا دا که نه وان به پژی مه ی فاشستی حیزی
به عس وه سفی ده که ن.

په نگبێ نه و هۆ سه ره کیپانه ی پال به حوکمهتی عیراق وه ده نین پیوه ندی به
یاخه گه رانی (کورده وه - ک. م.) بکه ن بریتی بۆ له:

۱- وا دیاره نیستا حوکمهت ههستی به وه کردوه که کاری سه ربارزی به ته نها
ناتوانیته کوتایی به به رگری کورد به نینیت. ریگه سه ره کیپه کانی هاتوچۆی نیوان
که رکوک و سلیمانی نیستا که به ته واوه تی وان له ژیر کۆنترۆلی یاخه گه راندا.

ياخيگه ران له شه پښکدا له نزيك زاخړوه، که که وتوتته باکووری پوځه لاتی مووسل و
حهفته ی رابردوو قهوما، پتر له پینچ سه د که سیان له هیزه کانی میری گه مارو داو
نهوی کوژا کوژاو نهوانی دیکه یشیان به دلیل گرتن.

ب- هیرشه کانی میری بوونه ته باریکی قورس به سهر ژیانی تابووری
(ولاته وه - ک. م.). نه مه یه کیک بوو له و هویانه ی وه زیری پیشووی دارایی دوکتور
نه لعبوسی ناماژه ی بۆ کردن و بوونه هوی نه وه ی خوی و دوو وه زیری دیکه
سهره تای نه م مانگه دهست له کورسیی وه زارعت هه لېگرن.

ج- پهره سهندنی چالاکییه کانی ناصر چ له ناو پریزه کانی سوپادا و چ له ولاتدا.
د- (پارتی فاتی) که به نهینی کار دهکات له م چه ندانه ی دوايیدا زور ناویانگی
دهر کردوه، هه رچه نده شتیکی که م ده رباره ی نه م پارتیه ده زانین، به لام هوی
دهر که وتنی ده گه پښته وه بۆ نه م دروشمانه ی:

۱- نه م پارتیه نوییه داوا له جه ماوه ری عراق دهکات نه و پڙیته بپوخیئن که
ناوی لی ناوه دیکتاتوریه تی که مینه ⁽¹⁷⁸⁾.

۲- بلاوکراوه کانی فاتی وای ده رده خن نه و (پارته - ک. م.) نویته ری شیهه
بیته که زوری نه ی دانیشتوانی عراق پیک ده هیئن، که چی زوری به ی هره زوری
فه رمانپه وایانی حوکمه تی به عس سوننی مه زه بن، له وانه سهره ک کومار
عه بدولسه لام عارف و جه نه پال نه حمه د حه سه ن به کری سهره ک وه زیران و میسته ر
عه لی سالح سه عدیی چیگری سهره ک وه زیران و جه نه پال سالح مه هدی عه مماشی
وه زیری به رگری و سه رۆکی سوپای عراقیی - سووری یه کگرتوو، وپرای جه نه پال
تاهیر یه حیای سه رۆکی نه رکان.

۳- به گویره ی چه ند راپورتیک، که نازانریت تا چه ند راستن، پارتی فاتی
که وتوتته ژیر کاریگری کومونیسته کان.

ه- ولاته یه کگرتوو ه کانی نه مریکا هه ندیک فشاریان خستوتته سهر په هبه رانی
به عس بۆ نه وه ی بگه نه جوړه پیکه وتنیک له گه ل یاخیبووه کورده کاند. نه وه
زانراوه که نه مریکاییه کان پیوه ندییان هیه به هه ر په هبه ریکی کورده وه

(178) دیاره مه بهستی سونته یه.

دهستان بیگاتی چ له به‌غدا یا بیروت یا ژماره‌یه‌ک پایته‌ختی ئه‌وروپایی بیته. له بیروت مانگی پابردوو وه‌زیری هه‌نده‌رانی عیراق طالب شیبب و وه‌زیری ناوخری عیراق حازم جه‌وادو براکه‌ی نازم جه‌واد، که بالوئیزی عیراقه، له بیروت گفتوگویان له‌گه‌ل میسته‌ر نارمین مییه‌ر (Mr. Armin Meyer) ی بالوئیزی ئه‌مه‌ریکا له لوبنان کرد. میسته‌ر مییه‌ر دلنایای کردن له هه‌ستی باشو ئاماده‌یی ئه‌مه‌ریکا بۆ یاریده‌دانی به‌عس، مییه‌ر گفتوگزی له‌گه‌ل ئه‌و کورده عیراقییانه‌شدا کردوو که له لوبنان ده‌ژین و داوای لێ کردوون فشار بخه‌نه سه‌ر یاخیکه‌ره کورده‌کان بۆ وتووئیزی ئاشتیانیانه له‌گه‌ل حوکمه‌تی عیراقدا. نیشانه‌یه‌کی دیکه‌ی جۆری بیرکردنه‌وه‌ی ئه‌مه‌ریکاییه‌کان (له‌م بواره‌دا - ک. م.) له‌وه‌دا وه‌دی ده‌کریت که به‌شی لیتپرسراوی ده‌وله‌ت مانگی پابردوو فیزه‌ی دایه‌ دوو نوینه‌ری کورد تاوه‌کو بتوانن له‌ نه‌توه‌یه‌کگرتوو‌ه‌کان ئاماده‌ بن کاتیک پرسی کورد له‌به‌رده‌میدا تاوتوئ ده‌کری.

ئه‌مه‌ریکاییه‌کان هۆی بزوئینی سیاسی په‌وا پالیان پتوه‌ ده‌نیت بۆ ریکخستنی حوکمه‌تی عیراق و کورد، هۆ سه‌ره‌کییه‌کانی ئه‌و راستییه‌ له‌مانه‌دا وه‌دی ده‌کرین:

- ۱- بپروای ده‌وله‌ت که حوکمه‌تی به‌عسی ئیسته‌ شایانی پشتگیریه‌ چونکه:
  - أ- دژ به‌ کۆمۆنیست و دژ به‌ سوڤیته،
  - ب- رژیمیکی میانپه‌وه‌و تا راده‌یه‌ک موسته‌قیره.
- ۲- ئه‌مه‌ریکاییه‌کان ده‌یانه‌وئیت کاریکی ئه‌وتو بکن کورده یاخیبوو‌ه‌کان بۆ یاریده‌ په‌نا نه‌به‌نه‌ به‌ر کۆمۆنیسته‌کان و رووسیا، ئیستا ئه‌مه‌ریکاییه‌کان ئه‌و بیرۆکه‌یه‌یان لا په‌سه‌نده‌ که کورد نیشتمانپه‌روه‌رن و چه‌ز ده‌کن یاریده‌ له‌ کۆمۆنیسته‌کانه‌وه، یا هه‌ر لایه‌نیکی دیکه‌وه‌ بیته، وه‌ریگرن، له‌ کاتیکدا میسته‌ر ده‌له‌س⁽¹⁷⁹⁾ کاتی خۆی پتی وابوو بارزانی و پیاوه‌کانی کۆمۆنیست بوون چونکه پتوه‌ندیان به‌ مۆسکۆوه‌ هه‌بوو.

(179) مه‌به‌ستی ده‌له‌س (Dulles) ی وه‌زیری هه‌نده‌رانی ولاته‌یه‌کگرتوو‌ه‌کانی ئه‌مه‌ریکایه.

۲- ئەمەریکاییەکان حەز دەکەن کورتایی بە پڕۆپاگەندەیی سۆڤیەتی نەک تەنھا لە نێو کوردی عێراقدا بەیتن ، بە لکو هەمان کات لە نێو کوردی ئێرانیشدا کە کوردی عێراق یاری دەیان لێ وەردەگرن.

هەرچی بەریتانییەکانە بە دوو دلی یاری دەی ئەو دەدەن ئاشتی کورد بگاتە هەمان دوا ئامانج⁽¹⁸⁰⁾.

لە هەمان فایلد بە لگە نامە نەتییەکانی حوکمەتی بەریتانی باسی ئەو دەکەن کە کورد دەتوانن بێرە نەوتەکان و بەرەستەکانی وەک دوکان و دەریبەندیخان کاول بکەن، بەلام، وەک بالۆیزی بەریتانی لە بەغدا بەشی پۆزەلاتی وەزارەتی هەندەرائی ئاگادار کردوو کورد ((هیچ کاتیک نایانە ویت لەو بوواریدا زەبری گەورە بوو شیتن)) نەبا ((ئەو کارە کار بگاتە سەر هەلۆیستی پۆزتاوا))⁽¹⁸¹⁾.

بە لگە نامە یەکی با یە خداری دیکە ی ناو ئەم فایله بریتییە لە راپۆرتیکی دەگمەنی بالۆیزخانە ی بەریتانی کە پۆزی شازدە ی تەشرینی دوو می سالی ۱۹۶۳ دەربارە ی شەرە بە ناویانگە کە ی چەمی ریزان ناردوو یە بۆ بەشی پۆزەلاتی وەزارەت لە لندەن و ئەمە ی لای خواری وەیش دەقی وەرگێردرای ناوەرۆکە کە یە تی:

((بالۆیزخانە ی بەریتانی،

بەغدا،

نەتیی،

ژمارە ۱۰۱۱۴ / ۲۴۹ / ۶۳،

۱۶ تەشرینی دوو می ۱۹۶۳،

لە: ای. ف. گ. مایناردەو،

بۆ: دەبل یو. مارسدین،

بەشی پۆزەلات،

---

(180) N.A., F.O., 371/170450, Extract From (The Economist), London, October 17th, 1963, (Peace with the Kurds, PP. 7-8.

(181) Ibid, Secret, From: E.F.G. Maynard, British Embassy, Baghdad, No. 10114/237/63, November 9 and 23, 1963, To: W. Marsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

وهزارهتی هه ندهران،

له ندهن.

۱- تکایه بپوانته نامی ژماره ۱۰۱۱۴/۲۴۸/۶۳ ی پۆژی تۆی ته شرینی دووه می ۱۹۶۲ مان ده رباره ی بووداوه کانی کوردستان.

۲- زۆر نییه، له پتر له سه رچاوه یه که وه، به وه مان زانی ئه و سه رکه وتنه ی چه می پێزان که حوکمه ت باسی ده کات (بپوانه په ره گرافی هه شته می نامه که ی سه ره وه مان) له راستیدا شکاندن بووه. ئیمه تاوه کو ئیستا ناتوانین به وردی شوینی چه می پێزان له سه ر نه خشه دیاری بکه یین، به لام چه مه که به گه لیه کدا تیده په پێت و ژماره یه کی زۆر ئه شکه وتی تیدایه که کورده کان کردویانته ته عه ماری نازووکه و شوینیکی یه کجار سه خته و زۆریش له پێگای سه ره کیی نیوان که رکوک و سلیمانیه وه دوور نییه. ئه م ده نگوباوه پێوه ندیداره به وه وه که حوکمه ت هه ولێ دا له م گه لیه دا به ره وه پێش بچیت، به لام به زیانیکی زۆره وه ناچار ی کشانه وه کرا به ره له وه ی ((سه رکه وتنه)) که یان⁽¹⁸²⁾ پابگه یه نن. له رێگه ی ئه م پابگه یاننده وه میری ویستی پاکانه بۆ ئه و زیانه زۆره بکات و ئه و خیزانانه ی گه ره کی سه وه⁽¹⁸³⁾ که

---

(182) له ده می به لگه نامه که دا وشه ی سه رکه وتن (victory) خراوته نیوان دوو جیوت که وانی بچووکه وه که پێچه وانه ی واتای وشه که ده گه بیته ت، واتا ژێرکه وتن. هه رچی چه می پێزانیه که وتنه لای چه پی چه مچه ماله وه سه رکه وتنی گه وره ی پێشمه رگه له و شه ره دا ده نگینکی یه کجار گه وره ی دایه وه و پێزانی وه ک ناوی کیژ هینده ی دیکه له ناو کورده واریدا خو شه ویست کرد.

(183) دوا ی شو رشی چوارده ی گه لاویژی سا لی ۱۹۵۸، عه بدولکه ریم قاسم زه ویی به سه ر ئه و سه دن خیزانه دا دابه ش کرد که به به خێو کردنی گامیش و دروست کردنی قه یماغه وه له زه لکا وه کانی با کوری شاری به غدادا ژیا نکی سه ختیان ده برده سه رو له وسا وه ناوی (ثوره - شو رش) له و گه ره که ترا و دانیشه توانی عه بدولکه ریم قاسمیان ده به رست و به شی هه ره زۆریشیان سه ر به حیزبی شیوعی عیراقی بوون، بۆیه کا نه ته وه په رسته شو قینیه کان به خو ئینی سه ریان تینوو بوون. شایانی با سه دوا ی کو دیتای هه شتی شو بیاتی سا لی ۱۹۶۸ به ما وه یه ک به عسییه کان ناوی گه ره کی سه وه ریان گۆپی به شاری سه دام (مه دینه صدام).

((ئێستاش له ژێر کاریگه ری "ره وتی سه در" ناوی گه ره که که یان له جیاتی نا وه کۆنه که ی (الثوره)

کردۆته "مه دینه الصدر" - ع. زه نگه نه))

که وتۆته قه راغ شاری به غداوه هیور بکاته وه چونکه دهنگی بیزاری به هۆی
له دهستدانی جگه رسۆزه کانیانه وه له ناویاندا بهرز بۆته وه.

۳- وینهی ئەم نامهیه م ده نیرمه هه ریه ک له بالۆیزخانه کانیان له واشنتۆن و
تاران و ئەنقهره و بیروت و قاهره و دیمه شق و عه ده ن و مۆسکۆ و کویت و عه مان
و به حرهین و نیقوسیا.

ئیمزا

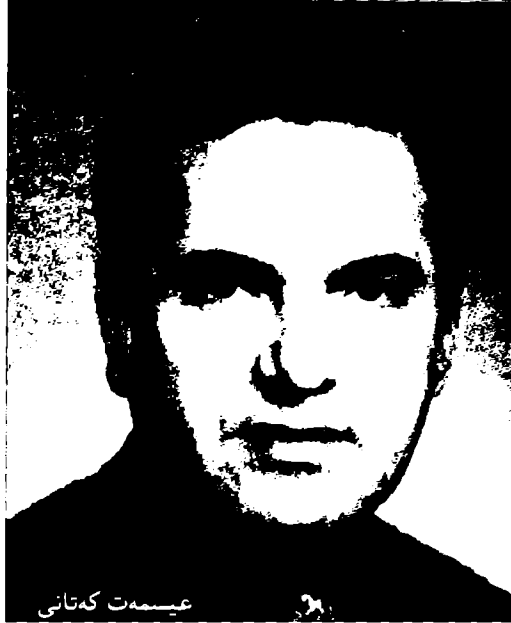
ئی. ف. گ. ماینارد⁽¹⁸⁴⁾

هه موو ئەمانه پرسى كوردى عیراق به راده و شیوازیکی نه بینراو ده وروژینن،
ئە و پرسه گه لیک له جاران زۆرتر سه رنجی پای گشتی جیهان و ده ولته ته گه و ره کان
را ده کیشیت و روونا کبیره دلسۆزه کانی کوردیش چالاکانه دینه ده ست، وا لیره دا
له بهر پۆشنایی به لگه نامه نهینیه کانی حوکمه تی به ریتانیدا تیشک ده خهینه سه ر
ئە م لایه نه بایه خداره ی میژوی هاوچه رخی کورد. له م بوواره دا زوو زوو ناوی
دوکتۆر کامه ران عالی به درخان و محمه د سه عید خه فاف و په شید عارف و
عیصمه ت که تانی^(*) و ئەندامه چالاکه کانی ((کۆمه له ی خویندکارانی کورد له

---

(184) N.A., F.O., 371/170450, British Embassy, Baghdad, Confidential, No.
10114/249/63, November 16, 1963, From: , E.F.G. Maynard, To: W. Marsden,
Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

(*) ((عیصمه ت که تانی (۱۹۲۹ - ۲۰۰۱): کوپی حاجی ته ها کوپی عه بدولعه زیز که تانییه، له شاری
ئامیدی له دایک بووه، هه ر له ویش خویندنی سه ره تایی ته واو کردووه، خویندنی ناوه ندیشی له سه ره تایی
چله کان له هه ولیر ته واو کردووه، دواناوه ندیشی له ژیر سایه ی مامیکی به ناوی عه لی عه زیز، له دیوانیه
ته واو کردووه، له بهر زیره کی و لینه اتووی و پله باشی له خویندن و به یه که م ده رچوونی له سه ر لیواکه
نیردراوه بۆ ئەمه ریکا و له (زانکۆی قینکۆس) زانستی سیاسی ته واو کردووه، ناویراو کاری له گه ل
هه ریه ک له ئەمینه داره گشتیه کانی نه ته وه به کگرتووه کان، یوشانت و کۆرت فالت هابیم و دیکولار و
په ترۆس عالی و کوفی ئەنان کردووه، زۆر پله ی کاری (UN) ی پێ سپیردراوه و گه لیک له گرفته کانی ئە و
پیکخواه ی چاره سه ر کردووه، سه رۆکایه تی کۆنگره به کی ئافره تانی جیهانی له چین کردووه. وه کو

ئەوروپا)) و كەسانی دیکەى وەك ئەوان زوو زوو لەو بەلگەنامانەدا دینە پیشەوہو بەو بۆنەيەوہ دپیلۆماسییە بەریتانییەکان دەکەونە باس کردنیان و ھەلسەنگاندنی بیرو بۆچوونەکانیان.

لەم فایلەى بەردەستماندا گەلێك لەو بابەتانە ھەلگیراوە كە پێم وایە لە سەرچەمیان گرنگتر نامەيەكى دانسقەى دوکتۆر کامەران عالی بەدرخانە لەگەل نامەيەكى سكرتیری نوینەرایەتیى بەریتانیا لە نەتەوہ یەكگرتووہەکان كە دەربارەى

جەمال بابان نووسبویە: ھەقە كورد سوود لەو كتیبخانە دپیلۆماسییەى وەریگرت كە بەچەند زمانێك ئیستا وا لەجنێف ماوەتەوہ. كاتی كۆچى دوايى كرد تەرمەكەى ھینرایەوہ زىدى خۆى و لەگوندی (كانى سنج)ى سەر بەنامیدی نێژا. حكومەتى عراق لەھەمووان زیاتر سەریەرشتى پرسەكەى كردبوو، ھەر سێ پۆژەكە (جیگىرى سەرۆكى ئەنجومەنى وەزیران بۆ كاروبارى دەرەوہ وەزیری دەرەوہ) نامادەى پرسەكەى بوونە كە لەمزگەوتى (حاجى مەحموود بنیە)ى بەغدا بۆى دانراوہ.

دواتر چلەكەى كە لە ۲۰۰۷/۱۲/۷ بووہو لە (ھۆلى شیخ عەبدولقادرى گەیلانى) بۆى گێردراوہ، ناوبراو برا بچووكى د. حەسەن كەتانی و برازای عیززەت عەبدولعەزیزى شەھیدی ۱۹ى حوزەیرانى ۱۹۴۷ بووہ

- ع. زەنگەنە))

دوكتور كامهران عالی به درخان - ئو میره ی تا دوا هه ناسه ی
ژیانی وهك مؤم بۆ كوردو كوردستان ده سووتا - كه مال مه زههر

نامه که ی دوكتور كامهران نارديوويه بۆ (بهشی پۆژهه لات) ی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی له لهنده ن و هاوپنچه کانی دوكتور كامهرانیشی بۆ نارديووه .
هه موو ئو به لگه نامانه به سه ر یه که وه ده لاپه رهن، به لام ئه فسوس له و ده لاپه ریه ته نها لاپه ریه یه که میان، که نامه ی سکریتیره ئینگلیزه که یه باش چاپکراوه و ده خویندریته وه، ئه وی تری هیند کال چاپکراون که خویندنه وه یان به زه ره بینه تاییه تیه کانی ئه رشیفیش یه کجار زه حمه ته، هه رچۆن بیت نامه که ی دوكتور كامهرانم وه رگپراو توانیشم له خاله گشتیه کانی هاوپنچه کان تیبگه م. جا با سه ره تا به نامه فه رمیه که ی سکریتیری نوینه ری حوکمه تی به ریتانی له (کۆمه له ی نه ته وه یه کگرتووه کان) له نیویۆرک ده ست پی بکه ین که پۆژی شازده ی ته شرینی یه که می ۱۹۶۳ ده رباره ی نامه که ی دوكتور كامهران به درخان نارديوويه بۆ (بهشی پۆژهه لات) ی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی له لهنده ن و ئه مه ی لای خواره وه ده قی وه رگپدرراوه که یه تی:

((نۆپنەرایەتیی بەریتانیی))

لە نەتەوێ یەكگرتووێكان،

نیویۆرك،

ژماره ۱۸۲۱۵|۷۲|۶۳،

۱۶ی تەشرینی دووهمی ۱۹۶۳.

خۆشه‌ویستان

- ۱- هەرچەندە دوور نییە ئێوێ ئەم بابەتەتان لە سەرچاوەی دیکەوێ پێگە‌یشتبێت، بەلام وا وێنە‌ی نامە‌یەکی ئەمیر بەدرخان‌تان لەگە‌ڵ دوو هاو‌پێچی دیکە‌دا دە‌ربارە‌ی پرس‌ی کورد بۆ دە‌نێرین.
- ۲- ئەمە نامە‌یەکی بلۆ راگە‌یەندراوێ کە بیگومان نێردراوێ بۆ گشت بالۆ‌یزخانە‌کان بۆ‌یە کە هیچ پێناسە‌ و زانیاریە‌کتان دە‌ربارە‌ی بۆ نانیین.
- ۳- وێنە‌ی ئەم نامە‌یە دە‌نێرین بۆ بالۆ‌یزخانە‌کانمان لە هەر یەك لە بە‌غداو واشنتون.

دڵسۆزی هەمیشە‌بیستان

ئیمزا

سکرتێر (185).

دوا بە‌دوای ئەم نامە‌یە، لە هەمان فایلدای، یەكسەر نامە‌کە‌ی دوکتۆر کامەران عالی بە‌درخان بە‌ زوبانی ئینگلیزی هە‌لگیراوە‌. وادیارە‌ بۆ‌ژی چوارده‌ی تەشرینی یەكە‌می ۱۹۶۳ دوکتۆر کامەران لە ئوتیلی بارییسۆن- پلازای نیویۆرک‌وێ ناردوویە‌ بۆ بالۆ‌یزخانە‌کان، لە‌وانە‌یشە‌ بۆ شوپینی دیکە‌شی ناردبێت، ئەمە‌ی لای خوارە‌و‌ه‌یش دە‌قی وەرگێردراوی ئەو نامە‌ دانسقە‌یە‌:

---

(185) Ibid, From: United Kingdom Mission to the United Nations, New York, No. 18215|72|63, October 16, 1963, To: Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

((نیویۆرك،

۱۴ی تەشرینی یەكەمی ۱۹۶۳،

ئوتیلی باربیسون - پلازا،

۱۰۶، باخی گشتی،

باشووری نیویۆرك، ۱۹،

ژمارەى تەلەفۆن: ۷-۷۰۰۰.

بە پێژ:

گوته بێژی پێكخراوی نەتەوە یەكگرتووەكان، گەلیك جاران لە پێژە یەكی جیهانیدا، بەرگری لە گەلە چەوساوەكان كردوو، پێم وایە ناشیت ئەم هەلۆیستە گەلی كوردیش نەگرتتەو.

لەو گۆشە نیگایەوێی كە گەلی كورد لە هەشتی حوزەیرانی سالی ۱۹۶۱اوە خەبات بۆ جێبەجێكردنی ئەو مافە نەتەوەییانەى خۆی دەكات كە حوكمەتى عێراق (بە پێی یاسا- ك. م.) دانى پێدا نابوو⁽¹⁸⁶⁾ بە مافی خۆی دەزانی كە جارێكى دیکە روو بكاتە بە پێزتان و داواتان لێ بكات ئێرە و گشت پێكخراوە جیهانییەكان، كارێكى ئەوتۆ بكەن پادەیهك بۆ چەوساندنەو و كوشتاری جەماوەرى سیفیلی كورد دا بنریت و هەنگاوى پێویست بۆ جێبەجێ كردنی مافە نەتەوەییەكانیان بنریت.

داواتان لێ دەكەین، بە لایەنى كەمەو، لیژنەى بەسەر كێرێنەوێ راستییەكان (لجنة تقصي الحقائق- ك. م.) بنێرن بۆ عێراق وەك چۆن لە گەل ئەو ولاتانەدا كێرێوتانە كە گیرۆدەى هەمان كێشەن. وەك دەزانن پرسی كورد پرسیكى نەتەوەییە، پرسی مافی نەتەوەییە، لە لایەكى دیکەو كاره دێندەییەكانى سوپای عێراق (دژی نەتەوەى

---

(186) مەبەستى ئەو بەندەى دەستوورى كاتیى عێراقە كە دواى شوێشى چوار دەى گەلاوێژى سالی

۱۹۵۸ دانى بە مافی گەلی كورددا لە چوارچێوەى عێراقدا نابوو.

((لە دەقى مادەى سێى ئەو دەستوورەدا واهاتوو: يقوم الكيان العراقي على اساس من التعاون بين المواطنين كافة باحترام حقوقهم وصيانة حرياتهم، ويعتبر العرب والاكرد شركاء في هذا الوطن ويقر هذا الدستور حقوقهم القومية ضمن الوحدة العراقية- ع. زەنگەنە))

كورد- ك. م.) گه‌یشتوونه‌ته راده‌یه‌ك ناكردیت ئیتیر به كیشه‌یه‌کی ناوخوی عیراق له قه‌لم بدریت.

با ئاماژه بۆ ئه‌وه‌یش بکه‌م که پئویسته بپیاره‌کانی (پیکخواوی نه‌ته‌وه‌یه‌گرتووه‌کان) له یازده‌ی کانوونی یه‌که‌می سالی ۱۹۴۶ او سالی ۱۹۴۸ و چوارده‌ی کانوونی یه‌که‌می سالی ۱۹۶۰ دا وه‌به‌رچاو بگیریین.

ئاوردانه‌وه‌تان له‌م بابه‌ته نئوده‌وله‌تییه ناسکه له‌وانه‌یه، هه‌مان کات، بیته هۆی ئه‌وه‌ی حوکمه‌تی عیراق هه‌ست به‌وه‌له‌وتیسته دژ به‌یه‌که‌ی (موته‌ناقیزه‌ی) خۆی بکات که له‌ لایه‌که‌وه‌ گوایه‌ دژی په‌فتاری ئیمپریالییه‌کان ده‌ری ده‌بپریت که‌چی خۆی، له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌، گه‌لیک له‌وه‌یش خراپتر (له‌گه‌ل گه‌لی کورددا- ک. م.) ده‌کات.

حه‌زم کرد به‌پرزتان ئاگاداری ئه‌م پاستییانه بکه‌م، وا هاوپیچیش له‌گه‌ل ئه‌م نامه‌یه‌مدا مه‌تریالی دیکه‌ ده‌نئیرمه‌ خزمه‌تتان تاوه‌کو بزانی چی له‌ کوردستان روو ده‌دات.

تکا له‌ به‌پرزتان ده‌که‌م قه‌بولی سوپاسی دلسۆزانه‌م بفرموون بۆ هه‌ر کارێک بۆ گه‌لی کوردی بکه‌ن.

دلسۆزتان

ئیمزا

ئهمیر ک. به‌درخان

نوینه‌ری گه‌لی کورد

هاوپیچه‌کان:

۱- یادداشت ده‌رباره‌ی کیشه‌ی کوردستانی عیراق.

۲- وینه‌ی راپۆرتیکی ئازانسێ هه‌واله‌کان⁽¹⁸⁷⁾.

---

(187) N.A., F.O., 371/170450, New York, October 14, 1963. Bar bison Plaza Hotel, 106 Central Park, South New York 19, Telephone Circle 7-7000m, From Emir K. Badir- Khan Representative of the Kurdish People.

ناوه‌ڕۆکی هاوپیچی نامە یەكەمی دوکتۆر کامەران بەدرخان، كە ناوی ئی ناوه ((یادداشت دەربارە ی كێشە ی كوردستانی عێراق)) بریتییە لە باسی زنجیرە یەك وتارو موحازەرە و بەراوردکاری و سەرژمێری و بەلگە نامە ی فەرمیی دەربارە ی كوردی عێراق لە سییەكانی سە دە ی رابردوووە كە هەموویان مافی پەوای كورد دەسەلمێنن. هەرچی هاوپیچی دوو هەمیشە لە زوبان پۆژنامە و ئاژانسەكانی هەوآله وە باسی بارودۆخی كوردستانی عێراق دەكات.

هەرچەندە بەشیکی سەر بەخۆی ئەم بابەتی هەشتەمە بۆ چالاکییەكانی ((كۆمەلە ی خۆیەندكارانی كورد لە ئەوروپا)) لە و سالانەدا تەرخان دەكەین، بەلام لێرەدا لە بەر چەند هۆیەك، بەپێویستی دەزانی ئاماژە بۆ نامە یەكی عومەر شیخ موس و وەلامەكانی بێكەم كە ئەوانیش لە هەمان فایلدە هەلگیراون.

پۆژی بیست و پینجی تەشرینی یەكەمی سالی ۱۹۶۳ عومەر شیخ موس بە ناوی ((كۆمەلە ی خۆیەندكارانی كورد لە ئەوروپا- لقی بەریتانیا)) وە ئەم نامە یە ی لای خوارە وە ی ناردوووە بۆ شاژنی بەریتانیا ئەلیزابیتی دوو هەم:

((كۆمەلە ی خۆیەندكارانی كورد لە ئەوروپا-

لقی بەریتانیا،

و. شیخ موس،

شەقامی جیمس ئەفینیو،

ژمارە ۳۴،

لەندەن، دەبل یو ۱۴،

۲۵ ی تەشرینی دوو هەمی ۱۹۶۳.

شاژنی خاوەن شكۆ

ئەو بارودۆخە ترسناكە ی حوكمەتی عێراق لە كوردستاندا، بە بۆمبارانی لادێكان و سووتاندنی بەروبووم و كوشتنی خەلكی سیفیل و بەندكردنی هەزارەها كەسی بێ تاوان، دروستی كردوو هە، پیشیل كردنیکی دڕندە و نامرۆفانە ی پێرەوی نەتەو هەكگرتوو هەكان و بەندە سەرەكییەكانی مافی مرۆفان.

حوكمەتەكە تان پازی بوو هە چەكی قورس بداتە حوكمەتی عێراق، ئەو چەكەش دژی كورد بەكار دەهێنریت و تەنها بارودۆخەكە دژواریتو هەرەشە ی زۆرتر لە

ئاسایشی پۆژمەلاتی ناوهراست دەکات و قوپەسەریی پتر، چ بۆ کورد و چ بۆ
عەرەب، دەهینیت.

بەناوی ئەو مۆفایەتییهوه، که جەنابتان زۆر پێزی لێ دەنێن، تکا له
شکۆدارتان دەکەین داوا له حوکمەتەکتان بکن چاو بەو بپیارەیی خۆیدا
بگێریتەوه و هەناردنی چەک بۆ عێراق بوو ستنیت.

دلسۆرتان

سکرتیری (کۆمەڵەی خۆبندکارانی

کورد له ئەوروپا- لقی بەریتانیا)

ئیمزا

.و. شیخ موس)) (188).

شایانی باسو پیاوه‌لدانه که کۆشک و وهزارەتی هەندەرانێ بەریتانی ئەم نامەیهی
عومەر شیخ موسیان نەخستۆتە پشت گۆی بەلکو به ئەوپەری پێزو ته‌قدیره‌وه وه‌لامی
خاوه‌نه‌که‌یان داوه‌ته‌وه، ئەوهی له رینگه‌ی دوو به‌لگه‌نامه‌ی ناو هه‌مان فایله‌وه به‌ روونی
هه‌ستیان پێ ده‌کەیت و ئەمە‌ی لای خواره‌وه‌یش ده‌قی وه‌رگێردراوی هه‌ردووکیانه:
(یادداشت).

۱- نامە‌ی هاو‌پێچ، که له لایه‌ن سکرتیری ((کۆمە‌ڵە‌ی خۆبندکاران له ئەوروپا-
لقی بەریتانیا)) میستر و. شیخ موسه‌وه ئاراسته‌ی شازن کراوه، به شیوازیکی
فهرمی نێردراوه بۆ وه‌زاره‌تی هه‌ندەران بۆ ئەوه‌ی وه‌لامی بدریته‌وه.

۲- سه‌باره‌ت به ئەو پخنه‌یه‌ی خاوه‌نی نامه‌که له سیاسه‌تی حوکمه‌تی خاوه‌ن
شکۆی گرتوه که چه‌کی قورس ده‌داته حوکمه‌تی عێراق، به‌لای منه‌وه باهه‌تیکه
ده‌چیته‌ خانه‌ی بایه‌خی به‌شی سیاسی وه‌زاره‌تی هه‌ندەرانه‌وه.

ئیمزا

به‌شی پڕۆتۆکۆل

.یه‌کی ته‌شرینی دووه‌می (۱۹۶۳)) (189).

---

(188) Ibid, From: K.S.S.E- U.K Branch, O. Sheikh Mous, 34, St. James Ave,
London, W.13, 25th October, 1963, To: Her Majesty.

له بهر پۆشنایى ئه و ئامۆژگاریه ی سه ره وه دا، وه زاره تی هه نده ران پۆژی ئۆزده ی
ته شرینى دووه می سالی ۱۹۶۳ ئه م نامه نازداره ده نیتریت بۆ عومه ر شیخ موس:
(ژماره: ۱۰۱۹/۶۸، کیو
له نده ن، س. ده بلیو. ۱،
۱۹ ته شرینى یه که می ۱۹۶۳.
که وره م !

به پیتی فه رمانی میسته ر به تله ر (Butler) ی سکرته ر، ئاگادارتان ده که م ئه و
نامه یه ی پۆژی پازده ی ته شرینى یه که م نارده بووتان بۆ خاوه نشکو شازن گه یشت و
نیتردرايه ئه م به شه ی (وه زاره تی هه نده ران). ناوه رۆکی نامه که تان وه به رچا و گیرا.

سیر

من خزمه تکاری ئه لقه له گویتانم)) (190).

سه ره ک کۆمار عه بدولسه لام عارف، پۆژی بیست و دووی ته شرینى دووه می
سالی ۱۹۶۳، کۆنفرانسیکی پۆژنامه وانیی فراوان ده به ستیت، به لام به ر له وه،
پیکه رانی کۆنفرانسه که داوایان له پۆژنامه نووسه بیانیه کان کردوه هه ر
پرسیاریکیان هه بئ به نووسراوه یی پیتشه که شی بکه ن، عه بدولسه لام عارفیش
وه لامه کانی به عه ره بی و نووسراوه یی ئاماده کردوه و پۆژی کۆنفرانسه که
وه لامه کانی خویندۆته وه. دوو خالی سه ره کی له و کۆنفرانسه دا سه رنجی په یامنیتری
پۆژنامه ی ((نیویۆرک تایمس)) ی ئه مه ریکیان پراکیتشاوه، په که میان بیروبوچوونی
سه ره ک کۆمار ده رباره ی سیاسه تی بئ لایه ن (حیاد) ی ولاته که ی. دووه میشیان
ده رباره ی ئه وه بووه که عه بدولسه لام گووتوویه تی حوکه مه ته که ی (هه ول) بۆ
دۆزینه وه ی چاره سه ریکی ناشتیانه بۆ کیتشه ی کورد ده دات). پۆژی دواتر

---

(189) Ibid, Minutes, H. Bowen, Protocol Department, November 1, 1963.

(190) Ibid, No. EQ 1019/68, London, S.W.1., November 19, 1963, To: Mr. O. Sheikhmous, K.S.S.E. (United Kingdom Branch), 34 St. James Avenue, W. 13.

((نيويۆرك تايمس)) وه لآمه كانى عه بدولسه لام عارفى به م جۆره لاي خواره وه بلآو كردۆته وه:

((سياسه تى من ئه وه به نه له ميان و نه له ويان⁽¹⁹¹⁾ داواى ياريد ه نه كه م، به لام پيشوازي هه موو جۆره ياريد ه به كى بى شه رتوشرووت ده كه م، ياريد ه به ك توخنى سه به خوييمان نه كه ويته ... هيزه چه كداره كانى عراق هه ميشه به شى زۆرى چه كه كانيان له پۆزگارى رۆژمى قاسمه وه له به كيه تى سؤفيه ته وه هاتون، به كيه تى سؤفيه ت كه وته پيشكه شكردنى ياريد ه به كى ئابوورى به كجار فراوانيش بۆ به ره وپيشبردنى عراق، به لام له پۆزگارى به عسدا هه رچۆن بيته ياريد ه به سه ربازى و ئابوورى رووسيا تا ده هات كه م ده بۆزه تا گه يشته ئاستى نه مان. به ريتانيه كان قايل بوون هه نديك چه ك به عراق بفروشن)).

هه رچى ده رباره لى كورده ئه مه لى لاي خواره وه وه لآمى عه بدولسه لام عارفه وه ك له و ژماره به لى ((نيويۆرك تايمس)) دا و به ر له خاله كه لى ديكه چاپ كراوه⁽¹⁹²⁾:

((هه ميشه به په رۆشه وه چاره پوانى ئه و پۆزه بووم ته وه له گه ل هه ر ده ستيك بكه م بۆ براهه تيمان دريژ بكرت، ئيمه له گه ل برا كورده كانماندا له م ولاته هاوبه شه دا پيكرآ ژياوين. ئيمه خوا يار بيته هه تا هه تا به هه ر بيكه وه ده ژين)).

وا پى ده چيته به يامنيرى ((نيويۆرك تايمس)) له دلدا گالته لى به م وه لآمه لى سه ره ك كۆمار هاتبيته، چونكه له گه ل ته واو بوونيدا، بۆ خۆى ده لآيت:

((هه ر ماوه لى گفتوگو كردنه كه لى لى ده ربكه يت، كه له هه شتى شوباته وه تاوه كو ده لى حوزه يرانى ئيمسالى خاياند ئيتر حوكمه تى عراق له سالى 1961 او ه شه ر له دۆى كورد ده كات))⁽¹⁹³⁾.

(191) عه بدولسه لام عارف مه به ستى هه ردوو به ره لى ولاتانى سؤشباليزم و سه رمايه داريه ه.

(192) به داخوه به يامنيرى ((نيويۆرك تايمس)) له راپۆرته كه لى خويدا ناوى كوردى وه ك (كه ليكى نيچه كچه لى نيشته جيلى باكوورى پۆزه لآتى عراق) هيتاوه، هه رچه نده دانيشى به وه دا ناوه كه گه لى كورد هه ميشه داواى ئوتۆنوميان كردوه.

(193) N.A., F.O., 371/170450, Minutes, No. EQ 1019/72 (A), - (New York Times), 23 November, 1963.

هك هەر به عسییه توندپه وهه كان، به لكو به راده ی ئه وانیش، عه بدولسه لام عارف و یاریده ره نزیکه نه شماره زا کانیسی له و پۆژگاره دا زۆر لووت به رزانه ده یانپوانییه پرسی کورد، هه لبت ئه وهیش له هیچ روویه که وه، نه له ناوه و نه له دهره وه ی ولات، له قازانچیان نه بوو، ئه و راستییی دیسانه وه به روونی په نگیان له به لگه نامه نه یینییه کانی حوکه مه تی به ریتانیدا داوه ته وه. هەر ئه و پۆژه ی ((نیویۆرک تایمس)) و تاره که ی خزی تیدا بلاو کردبوه وه، دیپلۆماسییه به ریتانییه کان له نامه نه یینییه کانی خۆیاندا به م جۆره ی لای خواره وه و به ناوینیشانی ((کورد)) وه تیشکیان ده هاویشته سه ر گه لیک لایه نی ئالۆزی ئه و بابته:

((١- میسته ر ئیلیتس (Mr. Eilitis) ئیمرۆ پتی راگه یاندم ئه و کوردانه ی که لیره پتوه ندیی پتیانه وه هه به پتیان گوتوه له شکری عراق له کوردستان به ره زامه ندیی تایه ر یه حیا نوینه ریکیان، که (قاچاغچییه)⁽¹⁹⁴⁾ ناردۆته لای مه لا مسته فا و پیشنیاری ده ست پیکردنی وتووێژی ناشتیان عه رز کردوه. له وه لامدا مه لا مسته فا گوتوویه تی: پتویسته وتووێژ له ریکه ی نوینه ره کانییه وه له به غدا ده ستی پیکریت (له وانه یه مه به ستی به نده کورده کان بیت)، ده شبیت وتووێژ به ئاشکرا بکرت هک به نه یینی.

٢- هه روه ها میسته ر ئیلیتس گوتی: کورده کان هه ز ده که ن فیزه یه کی ئه مه ریکا بۆ په هبه ریکی کورد به ناوی ئیبراهیم ئه حمه ده وه، که ئیستا له به ره ی باشووری شه په له کوردستان، وه ریکرن تاوه کو بچیته ولاته یه کگرتوه کانی ئه مه ریکا، چونکه ده یانه ویت ببیته لۆبی کورد له نیویۆرک.

٣- میسته ر ئیلیتس گوتوویه تی زه حمه ته به هۆی باری ناسکی عراقه وه ریکه ی ئه و زیاره ته بدن، هه مان کاتیش پتیان ئاسان نییه په تی بکه نه وه. میسته ر جه ستیس دۆگلاس (Mr. J. Douglas) ئیستا لپرسراوی پرسی کورده.

٤- کورده کان پیشنیازیان کردوه ئیبراهیم ئه حمه د فیزه که له له نده ن وه ریکریت. ئه گه ر به یاری ئه وه درا ئایا ده بیت ئیمه ریکه ی به یینی بیته ئیره ؟.

(194) مه به ستی له وه یه شتیکی ئه وتۆ نه کات حوکه مه تی عراقیان لێ بوورۆتینیت.

۵- گووتم من ناتوانم داخواییه که ی پەت بکه مه وه، ئەگەر ئیبراهیم ئەحمەد هاته کۆنسولخانە ی بەریتانی و پاسپۆرتیکی دروستی پێ بوو، هەر وه ها بشزانین که فیزە ی ولاتە یه کگرتوو هکانی ئەمەریکایشی پێ دەدریت، ئەوساکە به بیری من زەحمەت دەبیت بۆ ئیمە فیزە ی ترانزیتی پێ نە دەین، هەر چه نده بێ گومان دەبیت بە ئینی ئەوه ی ئی وەر یگرین که ئەو ماوه یه ی لێره دەبیاته سەر باش پەفتار بکات.

ئیمزا

دەبل یو. مۆریس (195)

۲۲ ی تەشرینی دووه می (۱۹۶۳)).

هەر لە ژێره وه ی ئەو تیبینیانە ی مۆریسدا دوا ی چوار پۆژ دەبل یو. ماریس دینیش تیبینییه کانی خۆی، که دوو هیندی تیبینییه کانی مۆریس دەبن، بەم جۆره ی لای خواره وه تۆماری کردوون:

((دەرباره ی برگی چواره م و پینجە می تیبینییه کانی میستەر مۆریس دەلیم سێ کەس لە گوته بیژانی کورد- تالە بان ی و میر بە درخان و شه و کەت عەقراوی ئیمسال داوا ی فیزە ی بەریتانیان ئی کردین. هۆکانی هەلوێستی ئەوسا ی ئیمە لە دان یا نەدانی فیزە ی بەریتانی پێیان هاوسەنگ بوون. هۆ دژەکان بریتی بوون لە وه ی که دانی فیزە پێیان موزازه فه یه چونکه له وانه یه بیته هۆی دروستبوونی چالاکیی له خاکی ئیمە دا دژی حوکمەتی عیراق، ئەوه یش دەبیته مایه ی ناپه زایی عیراقیه کان. له لایه کی دیکه وه ئەگەر ئیمە رێگه نە دەینه ئەو گوته بیژانه ئەوساکه

---

(195) سێر ویلیی مۆریس (Sir Willie Morris): پۆژی سێی کانوونی یه که می سالی ۱۹۱۹ لە دایک بووه، دەرچووی زانکۆی ئوکسفۆرده، له سالی ۱۹۴۷ وه بۆته کارمەندی وه زاره تی هەندەرانی بەریتانی و له گەلێک ولاتی عەرەبیی وه ک میسرو سعودیه و یه مەن، وێرای چه شه کاری کردووه، له نێوان سالانی ۱۹۶۰-۱۹۶۳ دا بۆته سه رۆکی به شی پۆژه لاتی وه زاره تی هەندەرانی بەریتانی. بپوانه: ((Who's Who 1980. An Annual Biographical Dictionary)), London, 1980, P. 1816.

دهبینه تاکه ولات لهو بووارهدا و وا دهرده چیت که ئیمه به شداریکی سهره کین دژی کوردو نه وهی پتر بابته دانی چه که به عراقییه کانمان لی دهرورژینیت، وپرای نه وهی له وانه یه له په رله مانیشدا په خنه مان لی بگریت نه گهر هاتوو به وه زانرا که نه مانویستوو گوی بدهینه پرسی کورد. خالیکی دیکه که پیویسته وه به رچاو بگریت بریتییه له وهی که کورده کان ده توانن زیانی زور گهره له (کومپانیای نه وتی عراق) بدن، نه و کاتیش کاریکی بی عه قلی ده بیت نه گهر موجازه فهی نه وه بکهین سزایان بدهین چونکه به و جوره پالیان پیوه دهنین نه وانیش ده سته برداری نه و سیاسه تهی ئیستایان بن که توخنی ده زگاکانی نه وت ناکه ون.

من بق خۆم لایه نگرى نه وه م که:

ا- فیزه بدریته نه و گوته بیژانه ی کورد که سومعه یان باشه.

ب- پیویسته نه وهی له توانادا بیت بیکهین، به لکو گفتیکی نافه رمیش له و گوته بیژانه وه ریگرین که فیزه یان ده دریتی هیچ چالاکییه کی ناشکرای جه ماوه ری نه که ن.

ج- نابیت ریگه بدریته هیچ جوره دیده نییه کی فه رمی له گه ل نه و گوته بیژانه دا بگریت، باشتر وایه ریگه بدریته به رپرستیکی پچوک له دهره وهی باره گای وه زاره تی هه نده ران بیانینیت و گوی بگریت له وهی ده یانه ویت بیلین⁽¹⁹⁶⁾.

من له و بپوایه دا نیم رووداوه کانی ئیمروى عراق له وه بجیت بینه هوی روودانی وه رچه رخانیک له پیوه ندی نیوان حوکمه تی عراق و کوردا. پیمان وایه حوکمه تی عراق ئیستا پتر له هه رشته حوکمه تیکی سه ربازییه، به لام له گه ل نه وهیشدا له وانه یه که کیشه ی کورد له وه رزی زستاندا، به هوی کزیوونی شه په وه که متر خۆ بنوینینیت، ئینجا میری ده ست له هه لویستی په قی خۆی هه لئاگریت و ناماده نییه، به پتی نه و مه رجان نه بیت که ئاسان نییه مه لا مسته فا پتیان قایل بیت، وتووژ

---

(196) تاله بانى له دانیشتنیکدا باسى نه وهی کردوو چون له و سالانه دا دیپلوماسییه کی به ریتانی له گازیئویه که دهره وهی باره گای وه زاره تی هه نده ران له گه لی دانیشتوو وه باسى کیشه ی کوردیان کردوو، دور نییه نه وه به پتی پیشناریکی وه کو نه وهی سهره وهی مارسدین بوویت.

بکات. له بهر پۆشنایی ئەمه دا وا چاوه پروانم ئەو نوێنهره کوردانهی داوای فیزه یان لیتمان کردووه تا پادهیهک پیکوپیک پهفتار بکهن، هه لۆیستمان به رانبه ریان پتویسته هه ر بهو جۆره بیت که له سه ره وه ئاماژه مان پتی داوه .
به جیا تیبینییه کانی خۆم ده رباره ی بابته ی پتوه ندیه گشتیه کانی ئیستای کوردی عراق ده رده بپم .

نیمزا

ده بلیو. مارسدین)) (197).

له هه مان فایلدا به لگه نامه یه کی نه ئینی بالۆیخانیه ی به ریتانی له به غدا هه لگه راوه، باسی ئەو گفتوگۆ سهیره ی نێوان خودی بالۆیزو وه زیری به رگری نوئی عراق هه ردان تکریتی ده کات که ده رباره ی کیشه ی کورد له کۆتاییه کانی سالی ۱۹۶۳ دا له کاتیکدا هه ردوکیان پیکرا به ته نه ا کۆبوونه ته وه، ئەمه یش ده قی وه رگه یراوه که یه تی:

((نه ئینی))

له به غداوه،

بۆ وه زاره تی هه نده ران،

به شفره،

بۆ لۆرد پۆجه ر ئەلین،

ژماره ۱۰۱۳،

یازده ی کانونی یه که می ۱۹۶۳.

بروسکه ی ژماره ۱۰۱۳ ی یازده ی کانونی یه که می ۱۹۶۳ ده نیرین بۆ واشنتون

و تاران و قاهیره .

۱- ئەم به یانییه چومه سه ردانی هه ردان تکریتی وه زیری به رگری و لیم پرسی:
ئایا باری هیرش بۆ سه ر کورد له چیدایه ؟. له وه لامدا گوته ی: باش ده پروات به پتوه، ماوه ته وه سه ر ته نه ا چه ند ده سته یه که له یاخه گه ران.

---

(197)N.A., F.O., 371|170450, Minutes, Confidential, Kurds.

له وه لآمدا پيم گوت: له گه ل پريمدا، به لايه نى كه مه وه پينج مانگ ده بيت، من هه مان وه لام له سه چاوه ي فرمى جياوازه وه ده بيستم. دواى نه وه ليم پرسى نايا هيچ نه گه ريكي پاسته قينه له نارادا نيبه بۇ ريكيه وتن له گه ل مه لا مسته فادا ؟. تكريتى گوتى: نه و پيى وايه ريكيه وتن له گه ل مه لا مسته فادا ئىستا مومكينه، مه لا مسته فا بۇ خويشى داوايه كى واى كردوه. له وه لآمدا به تكريتيم گوت: من زؤر به خته وهرم به وه ي قسه يه كى وا له وه ده بيستم هه رچه نده ناشزانم مه رجه كانى كورد بۇ ريكيه وتن يكي له و بابته چين. وه وزير گوتى: ئىستاكه هيچ پرسىكى دامه زراندىنى حوكمه تىكى كوردى جودا له نارادا نيبه، كورد نه مانه يان ده وئت:

ا- دروستكردنه وه ي گونده كانيان.

ب- چه ككردنى هيزه كانى ميرى و سواره كانى كورد.

ج- ريگه بدرتته هه موو كورده كان بگه رپنه وه ناوچه كانى خويان.

د- پئويسته ياريدىه تايبه تى كورد بدرت بۇ چاره سه ركردنى كيشه ي خويندن به زمانى كوردى و نه و جؤره بابته تانه.

وه وزير گوتى: هيچ جؤره كؤسپيك له به رده م چاره سه ركردنى خالى يه كه م و چواره مدا نيبه، هه رچى دووه ميشه پئويسته چه كى هه ردوك لا به خيرايسى دابمالرئت، به لام خالى سيبه م به هيچ جؤر هه نكاويكى له بار نيبه، چونكه له وانته يه ببيتته هؤى رووبه پوو بوونه وه (هه راويگى) (به لام من به ته واوه تى ليم روون نه بوو مه به ستى وه وزير رووبه پوو بوونه وه له گه ل حوكمه ته⁽¹⁹⁸⁾ يان له نيو هؤزه كورده كان خوياندا).

2- تكريتى واى نيشان دا كه نه و زؤر ناگادارى مه وداى پئويستى كؤتايى هينانى شه په له باكور. پيم گوت ئىستاكه گه ليك كه س له به غدا پيم ده لئين كاتى نه وه هاتوو كؤتايى به و شه په به يئيرت و من بۇ خؤم له و بپوايه دام نه گه ر حوكمه ت بتوانتت كارىكى وه ها جيبه جى بكات نه وساكه زؤر له پايه و مه قامى خؤى به رز ده كاته وه.

(198) له ده قى به لگه نامه كه دا ده لئت ((vis-à-vis)) كه زاراوه يه كه واتاى رووبه روو يا به رانبه ر به يه كتر ده گه يئنتت.

۳- جنرالی تکریتی گه لیک گه شبینه ده باره ی چاره سه رکردنی نه و کیشیه و بهوه ی که نهوه ناوات و خوژگه ی گشت نه و کاربه ده ستانه یه که من له م باره یه وه دواندومن.

۴- وه زاره تی هه نده ران با نه م نامه یه بنیژیت بۆ واشنتون و تاران و قاهره، ویرای نه و بروسکانه م که ژماره کانیا ن په نجاو نه وه ت و سئ سه دو بیست و چوارن⁽¹⁹⁹⁾.

بالوئیزخانه ی بهریتانی له بهغدا، پاش ته نها سئ پۆژ، دیسانه وه دیته وه سه ر باسی شه په به ناوبانگه که ی چه می پیزان و پیوه ندیی نیوان پژی می عه بدولسه لام عارف و کورد، نه مه ی لای خواره وه ده قی وه رگی پدراوی نه و به لگه نامه دوورو دریزه یه که سه رجه می خاله کانی به لگه ی سه لمینه ری بایه خدانی زوری نه مه ریکایی و ئینگلیزه کانن به رووداوو ئالوگۆره کانی کوردستانی عیراق له و قوناغه دا:

((بالوئیزخانه ی بهریتانی،

بهغدا،

ژماره ۱۰۱۱۴/۲۵۷|۶۳،

۱۴ کانوونی یه که می ۱۹۶۳،

نهینی

۱- تکایه بگه پینه وه بۆ نه م نامانه م: ژماره ۱۰۱۱۴/۲۵۷|۶۳ ی پۆژی حه وتی کانوونی یه که م و ژماره ۱۰۱۱۴/۲۵۷|۶۳ ی پۆژی سیی ته شرینی دووه م، که هه ردووکیا ن له مه ر پووداوه کانی کوردستان.

۲- ئیستا هه والی نه و شه په ی چه می پیزانمان پیگه یشت، که واتایه کی میژوویی روونی هه یه، ویرای نه وه ش تیشک ده خاته سه ر هه لوئستی ئیستای حوکمه تی عیراق به رانبه ر کیشیه ی کورد. سئ پۆژ له مه وه ر گوته بیژکی فه رمیی (پارتی دیموکراتی کوردستان) به نه ندامتیکی بالوئیزخانه ی نه مه ریکایی (له بهغدا- ک.م.) راگه یانددبوو که سوپای عیراق له شه پی چه می پیزاندا دوو هه زار که سی لی

---

(199)N.A., F.O., 371|170450, Confidential, From: Baghdad Embassy, To: Foreign Office, Cypher OTP, To: Lord Roger Allen, No, 11, 1963, Addressed to Foreign Office telegram No. 1031 of December 11.

کوژداوه وئو له ديقه تی ئو قسه یه گه لیک دلتیا بوو. ئه مریکاییه کان له سرچاوه یه کی دیکه وه پیمان گوتراوه که ئو ژماره یه له وانه نییه له هزار که س تیپه ریټ. هه ولم دا ئه م ژمارانه هه لسه نگیتم و به راوردیان له گه ل ئو ژماره یه دا بکه م که کوردیک داوییه به دانئیس⁽²⁰⁰⁾، ئه ویش هه زارو شه ش سه د که سه، ئه و ژماره یه ی که بهر له ئیستا من ناماژم بۆی نه کردوه، به لام دانئیس پیی وایه له وانه یه ئه و ژماره یه راست بیټ. پۆژنامه ی (خه بات) ی نهینی له و ژماره یه ی خۆیدا، که مانگی ته شرینی یه که م ده رچوه و وۆر نییه دانئیس دانه یه کی لیی پیگه یشتوه، ده لیت: زیانی ئه و هیزه ی حوکه مته، که پۆژی یه کی ته شرینی یه که م هیژی پی کرده سر چه می پۆژان، ده گه یشته سی هه زار (۳۰۰۰۰) که س، به لام ئیمه پیمان وایه ئه و هیزه له چوار لیوا پیگه اتبوو که ژماره یان په نگبیټ بگاته دوازه هزار که س. کورده کان ده لئین دوا یه حفته یه ک له شه پی قورس، که بوونه هۆی کوشتن و بریندار کردنی ژماره یه کی وۆری دوژمن، پیشمه رگه له چه می پۆژان کشانوه (پیمان گوتراوو کورده کان بهر له کشانوه یان به شی وۆری نازووقه و که لوپه لی خویان گواستبووه شوینی دیکه). به پیی قسه ی پۆژنامه ی (خه بات) له و شه په دا یازده تانک یا زنیووش پیکراون. پۆژنامه که له سه ری ده پروات و ده لیت: پۆژی حه فده ی ته شرینی دووم کورده کان توانییان چه می پۆژان بگره وه. ئه و کورده ی پیوه ندیی به ئه مریکاییه کانوه هه یه ئیدیعاه ده کات که سوپای حوکه مته وۆر بهرگریی نه کردوه و چوار سه د که سیشیان لئ به دیل گیراوه.

۳- به پیی قسه ی یه کیک، که پیوه ندی به سوپاوه هه یه و جیگه ی متمانه یه، که دوینی لیم پرسی، له وه لامدا گوتی: ناتوانم ده رباره ی زیانه کانی سوپای عیراق له (چه می پۆژان- ک.م.) ژماره یه کی دیارت پی بلیم، به لام دلتیام که زیانه کانی سوپا گه لیک گه وه بوون⁽²⁰¹⁾.

(200) له به لگه نامه که دا ناوی دانئیس (Danes) ئاوه ها به رووتی هاتوه، بی ئه وه ی ناماژه ی بۆ کاری، یا پیئاسه که ی کرابیت، بۆیه کا بی سوود هه ولئیکی وۆرم دا بۆ ناسینه وه ی، له وانه یشه ناوی خوازراو (موسته عا) ی کارمه ندیکی بالوئیزخانه ی بهریتانی بیټ له به غدا.

(201) له ده قی به لگه نامه که دا وا هاتوه. (but they were very heavy).

٤- له شه‌ریکی له و جۆره‌دا رپیی تی‌ناچیت زیانه‌کانی سوپای میری هیند گه‌وره بووبن که بگه‌نه نه‌ک دوو هه‌زار به‌لکو هه‌زار که‌سیش، له‌وانه‌یه نه‌و زیانانه نه‌وپه‌ره‌که‌ی دوو سه‌د یان سه‌د که‌س بن. پتر له‌وه‌یش کورده‌کان که‌لک له ده‌نگویاوێکی وا گه‌وره کراو ده‌بینن چونکه نه‌وه بۆ نه‌وان له‌ناو ریزه‌کانی سوپای میریدا باش په‌نگ ده‌داته‌وه که خۆی له خۆیدا گه‌لێک گیرۆده‌ی ده‌ستی سه‌رماو سۆله‌و نه‌و راستییی که هیچ نیشانه‌یه‌کی ته‌واوبوونی نه‌م شه‌په له ئاسۆدا به‌دی ناکن. دوور نییه نه‌مه خۆی له خۆیدا بوویته هۆی نه‌وه‌ی گه‌لێک راپۆرتمان پێ بگات که باسی نه‌گه‌ری ده‌ستپێکردنه‌وه‌ی وتووێژ له‌گه‌ڵ کورددا ده‌کن. دوینی دوو سه‌رچاوه‌ی جیاوازی به‌لام هه‌ردووکیان جیگه‌ی باوه‌پن، پێیان راگه‌یاندم که له‌م هه‌لومه‌رجه نوێیه‌دا کورده‌کان وای به‌باش ده‌زانن که خودی سه‌ره‌ک وه‌زیران بۆ وتووێژ بچیته کوردستان. ده‌شلین گوايه له‌وانه‌یه وه‌زیری هه‌نده‌رانی عیراق له قاهره‌ پێوه‌ندیی به‌ شه‌وکه‌ت عه‌قراوییه‌وه، که نوێنه‌ری کورده له قاهره، کردییت، ده‌شلین ئیبراهیم نه‌حمه‌دی سه‌کرته‌ری گه‌شتیی (پارتی دیموکراتی کوردستان) دوا‌ی نه‌وه‌ی گه‌یشه‌ قاهره نه‌ویش داویه‌ته پال عه‌قراوی. ده‌لین ئامانجی سه‌ره‌کیی نه‌م هه‌والانه پته‌وکردنی هه‌لوێستی (به‌ره‌ی- ک. م.) ناصر- عارفه له عیراق. هه‌مان کات وا باوه‌ ماجید مسته‌فا، که یه‌کیکه له وه‌زیره کورده‌کانی پۆزگاری پاشایی، پالێوراوه بۆ پۆستی جیگری سه‌ره‌ک کۆمار نه‌گه‌ر بیتو بتوانیت کیشه‌کانی خۆی له‌گه‌ڵ کورده‌کاندا بپه‌وینیته‌وه (ئیکیرتۆن به‌ جیا راپۆرتیکتان ده‌ریاره‌ی نه‌م بابه‌ته پێشکه‌ش ده‌کات). هه‌روه‌ها چه‌ند چیرۆکیکمان ده‌ریاره‌ی نه‌وه بیستوه که حوکمه‌ت گه‌لێک به‌په‌رۆشه بۆ نه‌وه‌ی بابه‌ عه‌لی مسته‌فا⁽²⁰²⁾ ی وه‌زیری کشتوکاڵ له پۆزگاری به‌عسدا بپیته ناویژیکه‌ر (له‌نیوان میری و کورددا- ک. م.). بابه‌ عه‌لی یه‌کیک بوو له به‌شدارانی وتووێژی حوزه‌یرانی نیمسال له‌گه‌ڵ کورددا و وه‌ک ده‌لین نه‌و به‌ هیچ جۆر نایه‌وێت جارێکی دیکه نه‌و تاقیکردنه‌وه‌یه دووپات بکاته‌وه. هه‌رچۆن بیت به‌پیتی قسه‌ی کورده ئاگاداره‌کان نه‌ ماجید مسته‌فا و نه‌ بابه‌ عه‌لی لای کورد په‌سه‌ند نین.

(202) له ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا وا هاتوه، نه‌وه‌یش تیکه‌لکردنیکی بیه‌به‌سته له‌نیوان بابه‌ عه‌لی

کۆپی شیخ مه‌حمود و عه‌لی مسته‌فادا.

۵- کوردەکان، بە پیتی قەسەى ئەو کوردە پێتوهندیداره لە گەڵ ئەمەریکایەکاندا، خۆیان بۆ بزوتنەوێهەکی دیکەى دژ بە حوکمەت ئامادە دەکەن، واش پێدەچیت یەکیک لە هەنگاوەکانى (ئەم نەخشەى - ک. م.) هێرش بردنە سەر خودى شارى کەرکوک بێت. وەك دەشلێن کوردەکان داواىەکی مەرییان بۆ ئاگرەست لە کاتى وتووێژدا پەت کردۆتەو. ئەو کوردە (پێتوهندیداره - ک. م.) بە وردى بە بالۆزى ولاتە یەكگرتووەکانى نەگوتووێهە کوردەکان نیازیانە لەم بارەىوێهە چى بکەن، بە لآم ئەوێهە لەم بووارەدا سەرنج پادە کێشیت ئەوێهە کە پۆژنامەى (خەبات) لەو ژمارەىەى تەشرینی دووھەمدا قەسەىەکی جەلال تالەبانى وەرگرتووێهە کە گواىە کوردەکان خەرىکی دامەزاندنى هێزى فیدائین (بۆ پاککردنەوێهەى شارەکان لە بووارى خۆ ئامادەکردندا بۆ ئازاد کردنى گشت عىراق). ئیئە گومان دەکەین کورد بئوان هېچ شارێک، تەنانەت سلێمانى، ئازاد بکەن، بە لآم دوور نییە ئەمە نیمچە ئامازەىەك بێت بۆ ئەو هێرشانەى لەوانەىە بکرین.

۶- ئەو کوردە پێتوهندیداره بە ئەمەریکایەکانەو، چ لە هەلۆیستى ولاتە یەكگرتووەکانى ئەمەریکا و چ ئیئەش (واتا بەریتانییەکان - ک. م.) گەلێک ناپازىیە، ئەو زۆر بەتوندى پەخنى لە ئەمەریکایەکان گرت چونکە فیزەیان نەداىە نوینەرانى کورد تاوھکو ئامادە بن لە نەتووە یەكگرتووەکان لە نیویۆرک و ئامازەى بۆ گەلێک نەمۆنە کرد، هى وەك هەلۆیستى ئەمەریکایەکان بەرانبەر کاپتەن گالفۆى دوژمنیان⁽²⁰³⁾، هەرچى هۆى رقیشیانە بەرانبەر بە ئیئە (مەبەستى حوکمەتى بەریتانییە - ک. م.) لەوێهە هاتووێهە کە ئیئە چەك دەدەین بە سوپای عىراق. لەم چەندانەى داویدا هەستم بەوێهە کوردەکانى بەغداش لەسەر ئەوێهە هەستى دوژمنایەتییان بەرانبەرمان پەرهى سەندوو. ئەوان ئەو هۆیانەیان بە لاوێهە سەند نین کە دەبنە کۆسپ لەبەردەم دەستپوێهەردانمان لە کاروبارى سیاسى ولاتانى پۆژمەلانى ناوھپاستدا، پێیان وایە چونکە کورد زۆریان بەدەست دەنەنە حوکمەتى عىراقەوێهە چیشتووێهە بۆیەکا پێویستە رینگەىەك بدۆزێتەوێهە بۆ

(203) کاپتەن گالفۆ (Captain Galvo): دەریاوانێكى چەتە و پێگى پورتوگالی بوو، لە شەستەکانى سەدەى بیستەمدا، لە نزیک پۆخەکانى بەرازیلەوێهە ژمارەىەك سیفیلی ئەمەریکایى بەدیل گرتووێهە، لە گەڵ ئەوێهە بێشدا حوکمەتى ولاتە یەكگرتووەکانى ئەمەریکا توندپەرەو نەبووێهە لە گەلدا.

یاریده‌دانیان. هیچ شتیک قه‌ناعه‌تیاں پښ ناکات که ئیمه نه‌ده‌بیبین مه‌جبوور نین یاریده‌یان بده‌ین، له‌گه‌ل نه‌وه‌یشدا ورده ورده خه‌ریکه ده‌رکی نه‌وه ده‌که‌ن که روودانی نه‌وشته له پاستیدا گه‌لیک دووره⁽²⁰⁴⁾. هه‌رچون بیټ نه‌و‌ر‌قه به‌رانبه‌ر ئیمه له‌وانه نییه، هیچ نه‌بیټ له‌م قوناغه‌دا، بیټه هژی نه‌وه‌ی وه‌رچه‌رخانیکی گه‌وره له هه‌ستیاندا به‌رانبه‌ر رووبدات.

کورده‌کان دالده‌ی ژماره‌یه‌کی دیاریان له کۆمۆنیسته‌کان داوه، به‌لام به‌پیتی قسه‌ی ئاگاداران نه‌وان نه‌ریگه‌ی چه‌ک هه‌لگرتن نه‌به‌کار هیئانی چه‌کیان نه‌داونه‌تی چونکه به‌ویان پتیاں نییه. پتیمان وایه نه‌مه تاوه‌کو ئیستاگه‌یش له ئارادایه، به‌لام رووسه‌کان گه‌لیک هه‌ول ده‌ده‌ن خویان له کورد نزیک به‌خه‌نه‌وه هیچ نه‌بیټ له ریگه‌ی پشتگیری نه‌ده‌بیبیا‌نه‌وه، نه‌وه‌یش له‌وانه‌یه له‌گه‌ل کاتدا بیټه هژی نه‌وه‌ی تا پاده‌یه‌ک جڼ پیتی خویان بکه‌نه‌وه به‌و مه‌رجه‌ی شه‌ر له کوردستاندا نه‌وه‌ستیټ.

۷- وینه‌ی نه‌م نامه‌یه‌م ده‌نیرم بۆ بالۆی‌زخانه‌کانمان له هه‌ریه‌ک له واشنتون و تاران و نه‌نقه‌ره‌و بیروت و قاهره و دیمه‌شق و مؤسکو و عه‌مان و به‌حیره‌ین و عه‌ده‌ن و نیقۆسیا.

ئیمزا

ئی. ف. گ. ماینارد⁽²⁰⁵⁾.

هه‌مان پۆژی چوارده‌ی کانونی یه‌که‌می سالی ۱۹۶۳ ماینارد نه‌م نامه‌یه‌شی، ده‌رباره‌ی وتووێژی حوکمه‌تی عه‌بدولسه‌لام عارف له‌گه‌ل سه‌رکردایه‌تی شوپرسی کورددا، ناردووه بۆ به‌شی پۆژه‌لاتی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانی له‌هنده‌ن:

(204) مه‌به‌ستی نه‌وه‌یه بیټ کورده‌کان خه‌ریکه له‌وه تڼ بگن که له داها‌تووشدا له‌وانه نییه حوکمه‌تی به‌ریتانی بتوانیټ ده‌ستی یاریده بۆ کورد درژ بکات.

(205) N.A., F.O., 371|170450, Confidential, From: E.F.G. Maynard, British Embassy, Baghdad, No. 10114\257\63, December 14, 1963, To: W.Marsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

((نهی))

بالتویزخانهی بهریتانی،

بهغدا،

ژماره ۱۰۱۱۴/۲۶۱|۶۳،

۱۴ کانوونی بهکه می ۱۹۶۳.

۱- تکایه بگه پینه وه بۆ نامه ی پۆژی چوارده ی کانوونی بهکه مم که ده رباره ی رووداوه کانی کوردستانه.

۲- ئیمړۆ له بهغدا هر باسی نه وه به که گفتوگۆ له گه ل کورددا ههنگاوی باشی به ره وپیش ناوه، گوايه کیشه که له ماوه ی به که هفته دا چاره سه ره ده کریت. هه رچه نده نه مه به لای ژماره به که له و کوردانه ی ئیمه پتوه ندیمان پپیانه وه هه به و به پروایان به هه موو شتیك نیبه پتی تی ده چیت، به لام به لای ئیمه وه که میك ترش و خوئی به و باسه وه کراوه. دوور نیبه نه و زیاره ته ی شیخ نه حمه دی بارزان، له ژنیر چاودیری میریدا، بۆ بهغداد و کۆبوونه وه ی له گه ل سه ره ک وه زیراندا بوویته هوی ورژاندنی نه م مه سه له به. هه روه ها نه وه یشمان بیستوه که سالح عه بدوللا یوسفی له به ندیخانه نازاد کراوه و گه پاره ته وه کوردستان. یوسفی که به ره پرساری بهغداو باشووری عیراقه له (پارتی دیموکراتی کوردستان) دا تاکه نه ندامیی سه ره کیی وه فدی وتووژی کوردی بوو که له بهغدا ما بۆوه کاتیک حوکمه ت شه پری هه لگه رسانده وه بۆیه کا گه ر. ده لئین به عسییه کان نه و پۆژانه دپندانه ره فتاریان له گه ل کردوه. به پتی ده نگوباوئیک، که وا پیده چیت راست بیته، له کاتی ئاماده کردنی نه و پیکه وتنامه به ی که ده بیته له لایه ن حوکمه ت و مه لا مسته فاهه ئیمزا بکریت وا به باش زانرا سالح یوسفی به مینیتته وه نه با حوکمه ت ده رباره ی وتووژ پتویستی پتی بیته، نه وسا که هه موو کات ده توانیت قسه له گه ل نه و بکات چونکه یوسفی زۆر باش ئاگاداری به رو بۆ چوونه کانی مه لا مسته فایه. نه مه راست بیته یا نا، نازاد کردنه که ی یوسفی له به ندی نیشانه به کی مژده دهره.

۳- شتیکی نه وتق ئاگادار نین ده رباره ی پتوه ندیی نیتوان هه ردووک بالی نیو پارتی، به لام نه و کوردانه ی لیره پتوه ندیمان پپیانه وه هه به ده لئین پتویست ناکات

بایه ختیکی زۆر به و راپۆرتانه بدریّت که باسی ناکۆکیی نێوان مه لا مستهفا و حیزب ده کهن، چونکه ههردوو لایان به رانه بر حوکمه تی عراق له به ره یه کدان. گومان له وه ده کهین وتووێژی نێوان کورد و حوکمه ت بگاته ئاستی وتووێژیکی به رفراوان. زۆر له وه ده کات شه پۆلیکی گه شبینی عه ره بیی ته قلیدی له ئارادا بیّت بی و به رچاو گرتهی پاستیه کان (حه قیقه ته کان). زه حمه ته ئه وه بزانه ریّت حوکمه ت تا چ پاده یه ک ئاماده یه ئه وه مه رجان ه په سه ند بکات که له وانه یه کورد داویان بکه ن وه ک که مترین گه رانته یی بۆ دوا پۆژیان.

۴- وینه ی ئه م نامه یه ده نیتم بۆ هه ریه ک له بالۆی زخانه کانه مان له واشنتۆن و تاران و ئه نقاره و بیروت و قاهره و دیمه شق و مۆسکو و کویت و عه مان و به حره یین و عه ده ن و نیقۆسیا.

ئیمزا

(ئی. ف. گ. ماینارد) (206).

تارانیش، به پیشه ی هه میشه یی خۆی، بی ئه ندازه عه ودالی گشت هه واله کانی عراقی ئه و پۆژگاره و تایبه ت پتوه ندی نێوان حوکمه ت و کورد بوو، چه ندیش بۆی بلوایه هه ولی ده دا له هه زار سه ره وه ده ست وه ردا ته سه رجه می ئالۆگۆر و رووداوه کانی عراقه وه، ئه و پاستیه ی به لگه نامه نه ئینییه کانی حوکمه تی به ریتانی که م تیشکیان نه خستۆته سه رو گه لیک جار له دووتوی ئه م به ره مه دا هه ستمان پیی کردوه. ئه م به لگه نامه یه ی لای خواره وه یش بریتیه له نامه یه کی نه ئینی بالۆی زخانه ی به ریتانی له تاران که پۆژی دوا زده ی کانونی یه که می سالی ۱۹۶۳ ناردویه بۆ به شی پۆژه لاتی وه زاره تی به ریتانی ده رباره ی بیرو بۆ چوونی محمه د په زا شاو حوکمه ته که ی له م بوواره دا:

((۱- دوینی وه زیر موفه وه زی ولاته یه کگرتوه کانی ئه مه ریکا له تاران پیی گوتم که سه ره ک وه زیرانی ئیران پیی راگه یاندوه که ئه و له و به وایه دایه تا

---

(206) Ibid, Confidential, From: E.F.G. Maynard, British Embassy, Baghdad, No. 10114/261/63, To: W. Mardem, Eastern Department Foreign Office, London, S.W.1.s

پادهیهك پاستیی لهو پاپۆرتانه دا كه له بهغداوه گهیشتونته حوكمهتی ئێران، وهدی دهكریت دهربارهی ئهوهی مهلا مستهفا خهريكه لهگهڵ حوكمهتی ناوه نیدیدا جۆره پێكکهوتنێك ببهستیت و حوكمهتیشی لهوه ئاگادار کردووه. ئهمه شتیکی سهرنج پاكیشه له بهر پۆشنایی ئهوه وهوالهی لهو بروسکهیهی بالۆیزخانهی (بهیتانی - ك. م.) دا هاتووه كه ژمارهكهی ۱۳۰۱ و پۆزی یازدهی كانوونی یهكهم لهوێوه نێردراوه بۆ وهزارهتی ههندهران.

۲- ئێمه لێره شتیکی ئهوتۆمان نییه بیخهینه سهر ئهمه جگه لهوهی ههفتهی رابردوو موسافیریکی عیراقی كه جینگهی برهوه و تاله بانیی دیوه نهك مهلا مستهفا، ئهوه دهلێت تاله بانیی وای نیشان داوه لهوه نیکهراوه كه بزوتنهوهی کوردی وای لیکبدریتهوه كه بزوتنهوهی شهروال له پێ و کلاو له سهری هۆزایهتی⁽²⁰⁷⁾ بی، نهك وهك بزوتنهوهیهك كه ههستی رووناکبیران و شارهزایانی کورد دهربرێت. تاله بانیی بی ئهندازه له کاربه دهستانی حوكمهتی بهریتانی ناپارزیه له سهر ئهوهی فیزهیی بهریتانیان نه داوه تی. دهلێن ئهوه گوتویه کورد به شیک نین له ولاته ژێردهسته (موسه عمه ره) کانی بهریتانیا، ئهگینا دهیان توانی داوای یاریدهی نیو دهولتهی بکن، ئهوه بارودۆخهیی ئهوانی تێدان بۆته هۆی خستنه پشت گوئی پرسی نه ته وه بیان.

۳- به پێی پاپۆرته کان تاوه کو ئیستهیش پێوه نیدییهکی ههست پیکراو له نیوان کوردستانی ئێران و کوردستانی عیراقدا ههیه، زۆریهیی په نابه ره کانی دیوی عیراق په نابه ری چه کدار نین، ههروه ها وای دیاره ئازووقه یهکی زۆر لێره وه بۆ کورده کانی عیراق ده چیت و به شی هه ره زۆری بریتییه له شه کرو نه وت و ئهوه جۆره شتانه، وێرایی ژماره یهکی که م له تفهنگی چیکی. ههفتهی رابردوو کاتیک شا قسهی له گهڵ یهکیکی سهر به ئێمه ده کرد⁽²⁰⁸⁾ گوئی ئهوه ههچ کۆسپێک ناخاته بهردهم ئهوهی

---

(207) مه بهستی له وهیه بزوتنهوهی کوردایهتی بخزیته چوارچێوهی وینهیهك، یا قالیکی پاشکه وتووه وه.

(208) له ده که بیدا وای هاتووه: ((Speaking last week to an informant of ours)) که واتای موخبرێک، یا سیخوونێکی ئێمه ده گه ئینیت.

بېړك ياریده بۆ كوردهكانی عیراق بچیت، به پیتی بیرى ئه و باشترین چاره سهرى راسته قینهی كیشه كه ئه وه یه كه كوردی عیراق بگه نه جۆره رېككه وتنك له گه ل حوكمه تی به غدادا. دیار بوو شا مه ترسیی له وه نییه كورد نه توانن خویان له به رده می هیژشی سوپای عیراقدا بگرن، به لكو له وه یه چهنده ی كیشه كه دریزه بسینیت، هیند پتر ده رفه ت بۆ ده ست تیوه ردانی لایه نیکی سییه م ده په خسییت.

۴- وینه ی ئه م نامه یه ده نیژمه به غداو قاهره و دیمه شق.

ئیمزا

ه. فلیپس⁽²⁰⁹⁾.

دوا سئ به لگه نامه ی ناو هه مان فایل بۆ دوو بروسكه ی ژماره یه ك له سه ره ك هۆزانی بادینان و دیده نیی رادیۆ ته له فزیۆنی به غدا له گه لیاندا ته رخان كراون، كه ناوه رۆکیان جاریکی دیکه كورتبینی عه بدولسه لام عارف و ده سته و دایه ره كه یمان نیشان ده دن كه چۆن وه ك جاری جارن هه ول ده دن له سه ر گشت په ته كان یاری بكن، ئه مه ی لای خواره وه یش ده قی وه رگێرانه كانیا نه :

((ب ۷۲))

سه رۆكانی كورد له ته له فزیۆنی به غدادا،

رادیۆی به غدا.

ئیمشه و چوار كه س له براكانمان، كه سه رۆکی هۆزه كوردیهه كانن، به ده نگ بانگه وازه كه ی سه ره ك كۆمار عارفه وه هاتوون، چه كه كانیان داناو دلسوژی خویانیان بۆ حوكمه تی نیشتمانی ده رپیری و له ته له فزیۆنی به غداشدا نیشان ده درین)).

بروسكه ی دووه میان به م جۆره ی لای خواره وه پتر رۆشنایی ده خاته سه ر ئه م بابه ته :

---

(209) N.A., F.O., 371/170450, From: H.Phillips, British Embassy, Tehran, No. 18.../63, December 12, 1963, To: W. Morris, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

((سەرۆکه‌کانی کورد له رادیۆو ته‌له‌فیزیۆنی به‌غدادا:

نیمشه‌و رادیۆی به‌غدا دیدهنیی ته‌له‌فیزیۆنی به‌غدای له‌گه‌ڵ سێ سەرۆکی هۆزه کورده‌کاندا نیشان دا، نه‌وانه‌ی به‌ ده‌نگ داواکه‌ی سهره‌ك کۆمار عارفه‌وه هاتوون و له‌گه‌ڵ چوار سه‌د که‌س له‌ پیاوه‌کانیان ته‌سلیمی حوکمه‌ت بوون. نه‌و سێ که‌سه نه‌مانه‌ن: عه‌بدولواحیدی حاجی مه‌لۆی سهره‌ك هۆزی مزوری و نه‌بوپکر عه‌بدی نه‌زیدکیی کورپی سهره‌ك هۆزی نه‌زیدکی و عه‌بدی ئاغای نه‌زیدکی، نه‌فسه‌ری ناوچه‌ی ده‌وک عه‌بدولکه‌ریم تکریتیشیان له‌گه‌ڵ هاتبوو. هه‌والنێره‌که‌ گوتی: سهره‌ك هۆزی یونس محمه‌د که‌ له‌ هۆزی نه‌زیدکییه، سهره‌ك هۆزی حیکمه‌ت عابد، که‌ له‌ هۆزی مزورییه، نه‌وانیش هاتبوونه‌ ستۆدیۆی ته‌له‌فیزیۆنی به‌غدا.

نه‌و سینیانه‌ی یه‌که‌م که‌ قسه‌یان کرد داویان له‌ کورده‌کان کرد نه‌وانیش هه‌مان رێگه‌ بگره‌ به‌رو بارزانییان تاوانبار کردو گرتیان نه‌و گه‌ته‌ی عه‌بدولسه‌لام عارف دابووی ده‌ریاره‌ی نه‌وه‌ی له‌وانه‌ خوش بیه‌ت که‌ خۆیان ده‌ده‌ن به‌ ده‌سته‌وه‌ پاست و دروسته‌)). شایانی باسه‌ وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانی نه‌م هه‌واله‌ی له‌ رێگه‌ی ئینسه‌تی ((نیزگه‌ی بی. بی. سی))یه‌وه‌ وه‌رگرته‌وه‌⁽²¹⁰⁾.

به‌و جوړه‌ پزێمه‌ لاوازه‌که‌ی عه‌بدولسه‌لام عارف دووی کلاوی بابردوو که‌وتبوو، له‌ کاتی‌که‌ ده‌یتوانی له‌ رێگه‌ی عه‌قله‌وه‌ کورد بکاته‌ دۆسته‌کی نزیکی خۆی و جێ پێی پزێمه‌که‌ی له‌و رێگه‌ دروسته‌وه‌ قایم بکات، راده‌یه‌کیش بۆ نه‌و کیشانه‌ی دیکه‌ دابنیت که‌ له‌ پۆژانی کۆدیتای هه‌شتی شوباته‌وه‌ زۆرینه‌ی گشت چین و توێژه‌کانی ولات، به‌ عه‌ره‌ب و کورد و تورکمان و کلدان و ئاشووری و شیعه‌ و سوننه‌و عیساییه‌وه‌، گیرۆده‌یان ببوون. به‌لگه‌نامه‌یه‌کی نه‌ینیی یه‌کجار دانسقه‌ و گرنگی حوکمه‌تی به‌ریتانی زۆر به‌ وردی باسی لایه‌نه‌ جیاوازه‌کانی گشت نه‌و کیشانه‌مان بۆ ده‌کات که‌ حوکمه‌ته‌که‌ی عه‌بدولسه‌لام عارف گیرۆده‌یان ببوو، وا له‌ خواره‌وه‌ خاله‌ سهره‌کییه‌کانی نه‌و نامه‌یه‌ تۆمار ده‌که‌ین.

---

(210)Ibid, Kurdish heads to appear on Baghdad T.V., B.B.C. Monitor 2250, 2/12 ND., December 2, 1963.

بالتویزی به ریتانی، له خالی یه که می نامه که یدا به م جوړه باسی مملانی تی
پژیمه که ی عه بدولسه لام عارفمان له گه ل پاشماوه کانی ((حاره سی قهومی)) دا بۆ
ده کات که هه زار تاشه به ردی دابوو به پشت گشت ده زگا داپلۆسیته ره کانی
هیتله رو مؤسۆلینیدا. عه بدولسه لام ده یویست به زووترین کات ده زگا کانی نه و
پیکخواوه چه ک بکات، چونکه زۆر باش ده یزانی له یه که م ده رفه تی په خساودا
رووی نه و چه کانه ده که نه رژیمه لاوازه که ی خۆی. له گه ل نه وه یشدا عارف
ده ره قه تی فرتوفیالی به عسییه کان نه هات بۆیه کا ناچار بوو چه ند جاریک مۆله تی
ته سلیم کردنی چه کی ((حاره سی قهومی)) دریز بکاته وه. ده رباره ی نه مه بالتویزی
به ریتانی له خالی سییه می نامه که یدا ده لیت:

((له گه ل هه موو هه په شه کانی حوکه تدا نینجا گومان له وه ناکریت که ژماره ی
نه و چه کانه ی حه فته ی پابردوو ته سلیم کراون زۆر که مه و ژماره یه کی زۆر له چه کی
سووک، که په نگب ژماره یان له بیست هه زار تیپه پ بکات، ته نها له به غدا له ژۆر
خاکدا یا له زێرابه کاند، حه شار دراون، بۆیه کا نه و دواپۆژه ی که له خالی دووه مدا
باسیمان کردوو وه ک دواکاتی ته سلیم کردنی چه ک دویتن شه و دریز کرایه وه تا
پۆژی پینجی کانوونی یه که م))⁽²¹⁾.

خالی سییه می نامه که ی بالتویزی به ریتانی بۆ بابه تی نه قابه کان و خالی
پینجه میش بۆ بابه تی ((هیزه چه کداره کانی میری)) ته رخان کراون، باسی کۆششی
زۆری رژیمه که ی عه بدولسه لام عارفیش ده کات بۆ پاککردنه وه ی نه و دوو ده زگایه
له به عسییه کان، تایبته له ناو ریزه کانی سوپادا که وه ک ده لیت:

((پژیمی عارف ده یه ویت سوپا له سیاست دوور بخاته وه و نه و کۆسپانه ییش
ده ستنیشان بکات که وان له به رده م جیبه چی کردنی نه و ناواته دا، هی وه ک بوونی
ژماره یه کی زۆر له نه فسه ری به عسی و ناصری له ناو سوپادا و وه رگرتنی سی سه د
قوتابی به عسی له کۆلیجی سه ریازی عیراقیدا به ر له که وتنی به عس به ماوه یه کی

---

(21) N.A., F.O., 371/170443, Confidential, From: S.L. Egerton, British Embassy, Baghdad, November 30, 1963, To: W. Morsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1., P.1.

کورت و ئه وهی که له گشت ولاته عه ره بیه کاندای سوپا به شیکی گرنکی دانه پراوی ژیا نیی سیاسیه))⁽²¹²⁾.

خالی شه شه م و حه وته می نامه که بۆ بابته تی ((زانکۆی به غدا و قوتابیه کان)) ته رخا ن کراون و گه لیک سهرنجی وردیا ن تیدا یه، بۆیه کا پتویسته زۆتر تیشک بخه ینه سه ر لایه نه سه ره کییه کا نی ئه م دوو خاله چونکه شاگردانی ده زگا به رزه کا نی خویندن له عیراق، له پۆژگاری عوسمانیه کا نه وه⁽²¹³⁾، پۆلی دیاریان له روودا وه میژوویه هاوچه ر خه کا نی عیرا قدا هه بوو، ئه و راستیه ی به عسییه کان به قوولی ده رکیان پی کردبوو، به لام به داخه وه به ریگه یه کی گه لیک چه وت و هه له یاندا برد.

بالتویزی به ریتانی له به غدا، له نامه ی ژماره ۶۳/۱۸۸/۱۰۱۲ ی پۆژی بیست و سیتی ته شرینی دووه میدا، به شی پۆژه لاتی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی له وه ناگادا ر کردوو ه که بریا ره زانکۆ په یمانگا به رزه کان تاوه کو پۆژی هه یینی بیست و دووی ته شرینی دووه می ۱۹۶۳ دا بخزین، به لام ((وا چاوه پروان ده کرا پۆژی دواتر خۆنیشاندانی گه وه ی قوتابیه (به عسییه کان - ک. م.) ده ست پی بکات. دوا ی ئه وه گو تیا ن بریا ره بیست و هه شت یا بیست و نو یا سی ته شرینی یه که م خۆنیشاندانی گه وه ساز بکریت، به لام گوا یه حا کمی عه سکه ری گشتی، دوا ی ئه وه ی ئه وه هه والیه ی بیستوه، گو توویه تی ئه وه فه رمانی دا وه به هیزه سه ریا زیه کان ته قه له هه ر که سیک بکه ن که گو پرا یه لی فه رمانی قه ده غه کردنی هه ر کۆبوونه وه یه ک نه بییت که له پینچ که س تیپه ر بکات. پۆژی بیست و نو ی ته شرینی دووه م دیسانه وه هه والیکمان بیست گوا یه ره هه رانی به عس له به غدا بریا ریا ن دا وه داوا ی سازکردنی خۆنیشاندان بکه ن))⁽²¹⁴⁾.

(212) Ibid, P.2.

(213) مه به ستمان مانگرته به ناویانگه که ی قوتابخانه ی به رزی ماف (حقوق) له به غدا دژی والی توندپه وی به ناویانگ جه مال پاشای سه فاح له سالی ۱۹۱۱ دا.

(214) N.A., F.O., 371/170443, Confidential, From: S.L. Egerton, British Embassy, Baghdad, November 30, 1963, To: W. Morsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1., PP. 2-3.

لیتره‌دا بالۆیزی به‌ریتانی له عیراق ناماژە بۆ پاستییەکی بایەخدار دەکات کاتیەک دەلیت:

((هیچ کاتیەک ئاسان نەبوو تەقدیری مەودای هیزی بەعس لەنیو پیزه‌کانی قوتابیان و مامۆستایاندا بکریت، سەیر ئەو یە هیچ کاتیەک ئەوان بە ژماره زۆر زۆر نەبوون، بەلام پێکخستنه‌که‌یان یە کجار توندو تۆلبوو بۆیه‌کا دەنگیان له پهنگیان دیارتره⁽²¹⁵⁾. هه‌مان کات زۆری هه‌ره زۆریان سەر به‌عەلی سەلح سەعدی بوون، له‌و بپروایه‌شدا نیم‌حازم جه‌واد و طالیب شیب سەنگیکی ئەوتۆیان له‌ناو قوتابیاندا هه‌بیته⁽²¹⁶⁾)).

خالی هه‌شته‌مین نامە‌که‌ی بالۆیزی به‌ریتانی، که بۆ بابەتی دەزگا کارگێڕییەکان تەرخان کراوه، زانیاری بایەخدارو وردی تێدایه‌و به‌م جۆره‌ دەست پێ دەکات:

((پژمی نوێ له‌م بپرواوه‌دا کێشه‌یه‌کی گه‌وره‌ی هه‌یه‌ چونکه‌ کارمەنده‌ ناوه‌ندییه‌کانی دەزگا کارگێڕییەکانی له‌لایه‌ن به‌عسییه‌کانه‌وه‌ باش هه‌لبژێردرا‌بوون، په‌هه‌رانی هه‌ژده‌ی تەشرینی دووهم (واتا کۆدی تاکه‌ی عەبدولسه‌لام عارف- ک. م.) له‌وانه‌یه‌ ناوه‌کانیشیان بزانن و پقیشیان له‌ هه‌موویانه‌، به‌لام بێ ئەوان ناتوانن کاری ده‌ولت به‌پێوه‌به‌رن. تا ئیمڕۆ، ئەوه‌نده‌ی ئیعه‌ ناگادارین، ژماره‌یه‌کی زۆر که‌م له‌ به‌عسییه‌ ناسراوه‌کان، که له‌ پله‌ی به‌پێوه‌به‌ری گشتیدان (مدیر عام)، له‌سه‌ر کاره‌کانیان لابراون و خه‌لکی دیکه‌ له‌ جێگه‌یان دانراون. گه‌وره‌ترین ئالوگۆپ له‌ وه‌کاله‌ی ئەنبای عیراقیدا کراوه‌ به‌وه‌ی شازل طاقه‌ی سه‌رۆکی لابراوه (ده‌رباره‌ی شازل طاقه‌ بپروانه‌ نامه‌ی ژماره‌ پ. ٦٣/٤/١٦٧٢ م که‌ ناردوووه‌ بۆ جۆن درینکول (John Drinkall)، شازل طاقه‌ش دراوه‌ ته‌ دادگه‌ و جارێکا ئەفسه‌ریک

---

(215) له‌ ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا ده‌لیت: ((they were vocal)) که‌ پیموايه‌ به‌ کوردییه‌کی (دەنگیان له‌ پهنگیان دیارتره‌) پڕ به‌پیتییه‌.

(216) N.A., F.O., 371/170443, Confidential, From: S.L. Egerton, British Embassy, Baghdad, November 30, 1963, To W. Morsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1., P.3.

له جینگه که ی دانراوه. شازل طاقه، وهك شه فئق كه مالی به پرتوه بهری گشتی له وهزارهتی ئیرشاد، پیای عهلی سالح سه عدی بوون، وا دیاره شه فئق كه مالیش لابراوه⁽²¹⁷⁾. دهنگوباویکی زۆر ههیه ده رباره ی پاکسازی له وهزارهتی ئیرشادا، به لام له وه ناکات ئه و کاره به پرتوپتیکی بپرتیه سه⁽²¹⁸⁾.

خالئ نۆیه می نامه که ی بالۆیزی به ریتانی بۆ بابه تی ده زگای پۆلیسی عیراقی ته رخان کراوه ده ئیت: ((له ده زگای پۆلیسدا به پرتوه بهری گشتی ئه حمده ئەمین⁽²¹⁹⁾ که به عسییه کی فه ناتیک بوو به ره به یانی پۆزی هه ژده ی ته شرینی دووم دهستی له کار کیشرایه وه، ناتوانم له وه به ولاره ئامازه بۆ به عسیی ناسراوی دیکه بکه م له ده زگای ناوبراو دوور خرابیتته وه، به لام لیوا پۆلیسیکی هاو پرتیم، که کاتی خۆی ئه حمده ئەمین له خۆرا دهستی له کار کیشابۆوه، پیتی وایه گتیرانه وه ی بۆ سه ر کاره کۆنه که ی خۆی گه لیک زه حمه ته⁽²²⁰⁾)).

بالۆیزی به ریتانی له به غدا، له دوا دوو خالئ نامه که یدا، زۆر به وردی ده که ویتته هه لسه نگاندنی گشت دیوه چاوه پوانکراوه کانی ره فتاری ((پارتی به عس)) دوا ی

---

(217) شه فئق که مالی و شازل طاقه هه ردووکیان ئه دیب بوون. شه فئق که مالی، له پرتوکاری سه دام سه بندا، کرایه به پرتوه بهری گشتی ده زگای ((افاق عریبه)) که گۆفاریکی به هه مان ناوه وه ده رده کرد، ده لئین کاتی خۆی له سه ر قسه یه ک ده رمانخوارد کرا. شازل طاقه یه کرایه بالۆیزی عیراق له به کیه تی سۆفیه ت، به لام زۆری نه برد کوچی دوا یی کرد.

(218) N.A., F.O., 371/170443..., P.3.

(219) له په راویزی شه ستو هه شتی ئه م بابه ته دا ئامازه م بۆ ئه وه کردوه که ئه حمده ئەمین هاو پرتیه کی زۆر نزیک تابه ر حه یه ریه یه، له سالی ۱۹۹۲ وه منیش له ریگه ی کاک تابه ره وه له نزیکه وه ناسیم. ئه حمده ئەمین زۆر له ئه حمده حه سه ن به کر نزیک بووه. چه ند جارێک له خۆیم بیستوه چون به کر، که سه ره ک کۆمار بوو، له وه دلنیا بوو سه دام حه سه ین به وردی تا قیبه گشت حه ره کات و سه که ناتیکه ده کات، بۆیه کا، چ له ماله وه و چ له باره گای سه ره ک کۆمار، هه ر کاتیک ویستیته قسه یه کی تابه ته تی، یا سه کالایه کی دلئ خۆی، بۆ ئه حمده ئەمین بکات، به بیانوی پیاسه وه بر دیوه ته حه وشه و له وئ قسه که ی بۆی کردوه.

(220) N.A., F.O., 371/170443, Confidential, From: S.L. Egerton, British Embassy, Baghdad, November 30, 1963, To W. Morsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1., P.3.

که وئنی پزیمه‌که‌ی، که یه‌کێکیان ئه‌گه‌ری نزیکه‌وتنه‌وه‌یه له ((پارتی کۆمۆنیستی عێراقی))، یا له ناصرییه‌کان و سوورییه‌کان که له‌وانه‌یه، وه‌ک ده‌لێت، دروشمی ((سووریا بۆ سوورییه‌کان)) به‌رز بکاته‌وه، واتا ((سیاسه‌تیکی نوێی تا پاده‌یه‌ک گۆشه‌گیر بگرێته‌ به‌ر))⁽²²¹⁾.

به‌و جۆره‌ پزیمه‌که‌ی عه‌بدولسه‌لام عارف و ناحه‌زه‌کانی که‌وتبوونه ناو گێژاوی که‌رده‌لولێکی سه‌یرو که‌م وێنه‌وه، به‌لام خوا هه‌لناگرێت پیاوه‌که بۆ خۆی بێ ئه‌ندازه به‌ په‌رۆشی ده‌سه‌لات بوو، ته‌نانه‌ت ((وه‌حده‌ی عه‌ره‌ب)) یش، که کردبوویه وێردی سه‌ر زوبانی و دروشمی یه‌که‌می دیده‌نی و خوتبه‌و سه‌رجه‌می پاگه‌یانده‌کانی، له ناخی ده‌روونیدا دارده‌ستی یه‌که‌می بوو بۆ وه‌ده‌ست هێنان و پاراستنی ده‌سه‌لات. بۆ دیاریکردنی ناوه‌رۆکی ئه‌م بۆچوونه به‌ پێویستی ده‌زانم بۆ مێژوو پوخته‌ی ئه‌م سه‌رگوزشته‌ سیاسییه‌ی لای خواره‌وه تۆمار بکه‌م که له خودی دوکتۆر خه‌یره‌ددین حه‌سبیم⁽²²²⁾ بیستوه.

به‌ر له‌ که‌وتنی پزیمه‌که‌ی سه‌دام حه‌سین، به‌ ماوه‌یه‌کی کورت، دوکتۆر ومیض جه‌مال عومه‌ر نظمی، به‌بۆنه‌ی سه‌ردانی دوکتۆر خه‌یره‌ددین حه‌سبیم هاوپی و هاوپی‌یه‌وه دانیشتنێکی گه‌وره‌ی له مائی خۆیان ساز کردبوو، ژماره‌یه‌ک پیاوی سیاسی وه‌ک نه‌صیر کامیل چادرجی و مامۆستای زانکۆی وه‌ک دوکتۆر سه‌عد ناجی جه‌واد⁽²²³⁾ بانگ کردبوو، له‌ کورد هه‌ر سه‌لاح سه‌عدوللاو منی لی بووین. یه‌کێک له‌و

---

(221) Ibid, PP. 3-4.

(222) دوکتۆر خه‌یره‌ددین حه‌سبیم: له‌ بنه‌ما له‌یه‌کی موسلاوی ناسراوه، ناصرییه‌کی دلسۆز و یه‌کێک له‌ عێراقیه‌ هه‌ره‌ نزیکه‌کانی سه‌رۆک جه‌مال عه‌بدولناصر بوو، له‌ پۆژانی فه‌رمانبه‌وایی عه‌بدولسه‌لام عارفدا وه‌زیری وه‌حده‌ بوو، ده‌میکه‌ له‌ بێروت نیشته‌جێیه‌ و وه‌ک سه‌رۆکی (مرکز دراسات الوحدة العربیة) له‌ بوواری فیکریدا چالاکییه‌کی وه‌به‌رچاو ده‌نوێنیت، پێوه‌ندیی نزیکه‌ی له‌گه‌ڵ تاله‌بانی و فوئاد عارفدا هه‌یه‌.

(223) دوکتۆر سه‌عد ناجی جه‌واد: مامۆستایه‌کی کۆلیجی زانسته‌ سیاسییه‌کانی زانکۆی به‌غدایه‌، نامه‌ی دوکتۆراکه‌ی، که‌ ده‌رباره‌ی مێژووی هاوچه‌رخێ پرسی کورده‌ له‌ عێراق، له‌ بریتانیا ته‌واوی کردوه، ناجی جه‌واد الساعاتی باوکیشی دۆستیکێ ناسراوی کورده‌.

شانهی دوکتۆر خهیره ددین حهسیب له و دانیشته دا به درێژی گێرایه وه ده رباره ی هه لۆیستی عه بدولسه لام عارف بوو له بواری پرۆژه ی یه کگرتنی میسرو عیراق و سووریا دا. له کۆبوونه وه کانی قاهره دا ده رباره ی ئه و بابه ته دوکتۆر خهیره ددین حهسیب یه کێک ده بێت له ئه ندامانی وه فدی عیراقی به سه رۆکایه تی خودی عه بدولسه لام عارف. جه مال عه بدولناصر، به دووربینی خۆی، ههستی به دوولیی عه بدولسه لام عارف کردوه که وادیاره حهزی نه کردوه به ههچ جۆر پۆستی سه ره ک کۆماری له کیس بجیت بۆیه کا عه بدولناصر به تایبه تی ئه و راستیه ی به دوکتۆر خهیره ددین گوتوه و داوای لێ کردوه به شیوازیکی دیپلۆماسیی کۆتایی به وتووێژه کانی قاهره بهێتن، عه بدولسه لام به ئه و په ری خۆشییه وه، وه ک مژده ئه و برپاره ی قۆستۆته وه⁽²²⁴⁾.

پێویسته له و گۆشه نیگایه وه گشت هه لۆیست و هه نگاوه سیاسیه کانی عه بدولسلام عارف هه لێسه نگێترین، له سه رو هه مووشیا نه وه هه لۆیست و کرداره کانی له گه ل کوردا که به پێی ناگاداری وردی دیپلۆماسیه به ریتانییه کان سه رکرده کانیان ناماده ی رێککه وتن بوون له گه لیدا، ته نانه ت ده قی ناوونیشانی به لگه نامه ی یه که می ناو فایلی ژماره (۳۷۱|۱۷۰۴۵۰) ی وه زاره تی هه نده رانی حوکمه تی به ریتانی، که پۆزی دوازه ی کانونی یه که می سالی ۱۹۶۳ ی به سه ره وه یه، به م جۆره یه: ((ئه گه ری رێککه وتنی مه لا مسته فای بارزان له گه ل حوکمه تی مه رکه زیدا))⁽²²⁵⁾.

هه لۆیستی پاراو هه لپه رستی پزێمه که ی عه بدولسه لام عارف سه رکرده یه تی شوپشی کوردی ناچار کرد، وێرایی پته و کردنی سه نگره کانی له ناوه وه ی کوردستاندا، دیسانه وه په نا به ریته وه به ر پای گشتیی جیهانی و ده ولته گه وره کان و نه ته وه یه کگرتوه کان بۆ ئه وه ی فشار بخه نه سه ر حوکمه تی عیراق ده ست له هه لۆیستی

---

(224) ته نانه ت دوکتۆر خهیره ددین حهسیب ئه وه یشی گێرایه وه چۆن عه بدولسه لام عارف له خۆشیدا شه هییه ی کراوه ته وه، هه رچه نده پارێزیشی هه بووه، به دل مریشکیکی سووره وه کراوی له به ر چاوی خۆی خواربووه.

(225) N.A., F.O., 371|170450, Eastern Department, Iraq, No. 1821|63, Confidential, Possibility of Mulla Mustafa reaching agreement with the Central Government.

General Mustapha Barzani

بارزانی که هردوو پڑیمی به عس و عهبدولسه لام عارف به خوینی سەری
تینوو بوون، که چی ئەوان مردن و ئەویش زیندوو- که مال مه زهەر

توندره وانە ی خۆی به رانبەر به کورد هەلبگریت و به شیوازیکی دیموکراسییانە
چاره سەری کیشه که یان له چوارچێوه ی عیراقددا بکات و رینگهش نه دهنه هیچ دهوله تیک
یاریده ی سەریازی عیراق بدات، چونکه هەر چه کیککی که دەیدریتتی دلره قانە بۆ
کاولکردنی کوردستان و قێکردنی گه له که ی به کاری ده هینیت.

پیمان وایه یه کیک له نمونه زیندوو هه کانی ئەم بوواره نامه یه کی بارزانییه که پوژی
پازده ی کانونی دووه می سالی ۱۹۶۶ به زویانی عه ره بیی له رینگه ی بالۆیزی
به ریتانییه وه له تاران ناروویه بۆ هارۆلد ویلسنی سهره ک وه زیرانی به ریتانی⁽²²⁶⁾ و

---

(226) هارۆلد جهیمس ویلسون (Harold James Wilson): پوژی یازده ی مارتی سالی ۱۹۶۶ له دایک
بووه، له بنه ماله یه کی ناسراو نه بوو، ده رچووی زانکوی ئوکسفورد بوو، زۆر زیره ک و لیتاتوو بوو، چند
جاریک بووه ئەندامی په رله مان، سه رۆکی ((پارتی کریکاران)) بوو، یه کیکه له دیپلوماسییه هه ره
به ناویانگه کانی نیوه ی دووه می سه ده ی بیسته م، دوو جار بووه سه ره ک وه زیرانی به ریتانی، جاری

دهقه‌که‌ی له فایله‌کانی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی حوکه‌تی به‌ریتانیدا هه‌لگیراوه‌ و نه‌مه‌ی لای خواره‌وه‌یش ده‌قی وه‌رگێرانه‌که‌یه‌تی:

((شکومه‌ند میسته‌ر ویلسنی سه‌ره‌ک وه‌زیرانی ولاتی به‌کگرتوی خاوه‌ن شکو.

له‌ رێگه‌ی به‌رێز بالوێزی ولاتی به‌کگرتوی خاوه‌ن شکوی پێژدار له‌ تاران.

به‌خته‌وه‌رم نه‌م نامه‌یه‌ ئاراسته‌ی ئیوه‌ی شکومه‌ند بکه‌م به‌و هیوایه‌ی وینه‌ی نه‌م جه‌نگه‌تان بۆ بکیشم که‌ له‌ نیشتمان‌که‌ماندا، کوردستانی عیراق، به‌ریا کراوه‌. به‌رێزتان ناگادارن که‌ گه‌لی کورد، نزیکه‌ی چوار ساله‌، له‌ لایه‌ن سن پێژمی دیکتاتوری سه‌ریازی، یه‌ک له‌ دوايه‌که‌وه‌، هێرشی په‌گه‌زیه‌رستی شۆفینیی ده‌کرێته‌ سه‌ر.

مه‌ودای نه‌و جه‌نگه‌ له‌ مه‌ودای جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م زۆتره‌ و مه‌موی به‌سه‌ر یه‌که‌وه‌ چه‌ند مانگیکیش له‌ مه‌ودای جه‌نگی جیهانی دوهم که‌مه‌تره‌. چه‌که‌ کاولکاری و بکوژو هه‌لته‌کینه‌ره‌کانی فرۆکه‌ و تانک و توپه‌کانی حوکه‌تی عیراقیی، که‌ له‌ جه‌نگه‌ دوژمنکارییه‌که‌یدا ده‌یکاته‌ سه‌ر گه‌لی کوردی بێ‌وه‌ی، گه‌لێک له‌و چه‌کانه‌ی له‌ هه‌ردووک جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م و دوهمدا به‌کار هێناون نوێترو کاولکه‌رتن. به‌رێزتان و گه‌له‌که‌تان، که‌ سه‌رگه‌ردانی و نه‌گه‌تیه‌کانی جه‌نگی جیهانیان دیوه‌ ده‌توانن له‌وه‌ بگه‌ن نیشتمان‌که‌مان گیرۆده‌ی چ کاره‌ساتیک و گه‌له‌که‌مان تووشی چ ده‌ربو ناژاریک هاتوون.

سه‌ریاری جه‌نگ، که‌ به‌ ته‌نها خۆی نه‌هامه‌تیه‌، گه‌له‌ بێ‌ وه‌یه‌که‌شمان گیرۆده‌ی سیاسه‌تیکی په‌گه‌زیه‌رستی قیزه‌ون و کرداری زۆرداری و کومه‌لکوژی و تالانی و پاگواستن و ده‌ریه‌ده‌ری و سووتاندنی کێلگه‌ و خه‌رمان و گونده‌کانیان و کاول کردنی ماله‌کانیان به‌سه‌ر خانه‌واده‌ منداڵ و پیرپێژن و پیره‌مێرده‌کانیاندا، وێرپای زه‌وت کردن و نه‌تککردنی ئافه‌ره‌ته‌کانیان هاتوون.

نه‌وه‌یش که‌ پالم پێوه‌ ده‌نیت نه‌م نامه‌یه‌ بنێرمه‌ خزه‌تتان شووڵ ئی هه‌لکێشانی نه‌م دوايه‌انه‌ی حوکه‌تی عیراقیه‌ له‌ په‌فتاره‌ دوژمنکاری و کاولکارییه‌کانیدا که‌ بوونه‌ته‌ هۆی په‌رته‌وازه‌بوونی ده‌یان هه‌زار هاوڵاتی کورد، نوای سووتاندنی گونده‌کانیان و تالانکردنی

یه‌که‌م له‌ ده‌ی ته‌شرینی یه‌که‌می سالی ۱۹۶۴وه‌ تاوه‌کو تۆزده‌ی حوزه‌یرانی سالی ۱۹۷۰ و جاری دوهمه‌یش له‌ جواری مارتی سالی ۱۹۷۴وه‌ تاوه‌کو پینجی نیسانی سالی ۱۹۷۶، پۆژی بیست‌وسێی مایسی سالی ۱۹۹۵ کۆچی دوايي کرد. بروانه:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Volume 59, Oxford University Press, 2004, PP. 554-555.

که لوپه له کانیان و به و جۆره جهنگه که دیسانه وه چۆوه قۆناغی ته فروتوناکردن به نیازی قپ کردنی گه لی کورد دواى ئه وهى حوکمی دیکتاتورى سه ریازی نه یتوانی شوپشی کورد له ناو به ریت. هه مو ئه مانه یش که ده رحه ق گه له که مان ده کرین له بهر ئه وه یه ده یه ویت زویانی زگماک و نه ریت و پیناسه ی نه ته وه یی خۆی بپارزیت، ئه وه پى داخوازی گه له که مان بریتیه له دان نان به مافه په واکانیدا له چوارچێوه ی کوماری عراقدا، ئه وه ی گشت یاسا ده وله تییه کان دانی پێدا ده نین و له گه ل هه لویستی زانراوی ولاته که تان و حوکمه ته که تاندا به رانبه ر ئازادی و مافی چاره نووسی گه لاند ده گونجیت.

ئه وه یش که حوکمه تی عراقی ده یه ویت پرسى کورد بکاته کیشه یه کی ناوخۆ له بنه ماوه پووچه له، چونکه گه لی کورد نه ته وه یه که زویان و نه ریت و دیارده تایبه تییه کانى خۆی هه یه، وێرای ئه وه ی ((کۆمه له ی گه لان)) (عصبه الامم)، ئه وانئى ئیمڕۆکه کورد داواى ده که ن، ئه و کردنه مه رجه ئه و بپارهی پۆزی شازده ی ته شرینی دووه می سالی ۱۹۲۵ی که کوردستانی باشووری پێ خرایه سه ر عراق. جگه له وه سالی ۱۹۶۲ حوکمه تی عراقی سوپایه کی بیانی هیناوه بۆ شه پی کورد که ئه ویش سوپای سووریه. به رده وامبوونی جه نگیش له کوردستاندا هه په شه یه له ناشتی پۆژه لاتیی ناوه راست و ئه وه یش هیمنی و به رژه وه ندییه یاسایه کانى ده وله تان له ناوچه که دا ده خاته مه ترسییه وه.

بۆیه کا به ناوی خۆم و به ناوی گه له زۆرلیکراوه که مانه وه داوا له شکومه ندتان ده که م چه ک نه دهنه حوکمه تی عراق و فریای گه لی کوردی گیرۆده بووی ئه م جه نکه بکه ون و کاریگه ری فراوان و هه ولی پیرۆزتان بخه نه گه پ بۆ چاره سه رتکی ناشتیانئى پرسى کورد له سه ر بنه ماى جیبه جێ کردنی مافه نه ته وه ییه په واکانى گه له که ماندا. تکایه سوپاس و ته قدیرم قه بول بفرمون.

دلسۆزتان

مسته فا بارزانی

سه رۆکی ئه نجوومه نی شوپشی کوردستانی عراق

(۱۹۶۶/۱/۱۵ ئیمز))⁽²²⁷⁾

(227) F.O. N.A. 371|186747 - ((سیاده المستر ولسن رئیس وزراء المملكة المتحدة الموقر،

بواسطة سعاده سفير المملكة المتحدة بطهران المحترم، من المخلص مصطفى البارزاني رئیس مجلس قيادة الثورة لكرستان العراق، ۱۵/۱/۱۹۶۶)).

عەبدولپەھمان عارف

لە ھەمان بوواری ھەول داندە بۆ پراکتیشانی سەرنجی رای گشتیی جیھان بۆ دەردەسەرییەکانی گەلی کورد ((کۆمەڵەی خۆپێندکارانی کورد لە ئەوروپا)) لەو سالانەدا پۆلیکی یەكجار گەورە ی بینی، ئەو راستییە دەیان بەلگە نامە ی دەگمەنی ناو فایلەکانی وەزارەتی ھەندەرائی حوکمەتی بەریتانی تیشکیان خستۆتە سەر لایەنە جیاوازاکانی بەشتیوازیك که بە دلتیایییەو دەلتین بوونەتە سەرچاوەیەکی پەسەنی کەم وێنە بۆ تینگەیشتنی دەوری میژوویی ئەو ریکخراوە کوردییە لەو قۆناغە چارەنووسیە ی کورددا.

شایانی باسە لەناو فایلەکانی وەزارەتی ھەندەرائی حوکمەتی بەریتانیدا ژمارەیک نامە ی دیکە ی لەو بابەتە ی بارزانیی ھەلگیراوە . بیوانە : پاشکوی ژمارە (۱۲-۱۳-۱۴).

چالاکییه کانی (کۆمهلهی خویندکارانی کورد له ئه وروپا) دوای شوێرش
چواردهی گهلاویژ
له بهر روژشایی به لگه نامه نهینیه کانی حوکمهتی بهریتانادا

بیگومان ((کۆمهلهی خویندکارانی کورد له ئه وروپا)) وه چهرخانیکه گه و ره بوو له بوواری چالاکیه فیکری و سیاسیه چاپوکی رووناکبیران و خویندکارانی کورددا تاییهت له شهسته کانی سه دهی پابردوودا، ئه وهی تاوه کو ئیستا چه ند جارێک ئاماژه مان بۆ لایه ن و دیارده بینراوه کانی کردووه. ئاماچهی کۆمه له که بریتی بوو له کۆششی ریکوپیک بۆ ناساندنی رای جیهانی پیشکه وتوو به ره وایهی پرسه ی کورد. هه ر له سه ره تاوه ((کۆمه لهی خویندکاران)) به پتویسته زانی گوڤاریک به زوبانی ئینگلیزی به ناوی ((کوردستان)) هوه ده ر بکات. ((سکرتهیری کۆمیه ته ی ده رکردنی گوڤار)) عومه ری قازی^{(228)*} پۆژی بیسته وسته ی کانونی دووه می سالی ۱۹۵۸ له لهنده ن به یاننامه یه کی به کوردی و عه ره بی بلأو کرده وه که له سه ره تا که یدا ده لیت:

((ئهی خویندکاری کوردی خۆشه وسته هه موومان ئه زانین که یه کێک له ئاماچه ی پرۆژه کانی کۆمه له خۆشه وسته که مان گه یاندنی میژوو و ویژه و زانسته کورده به

---

(228) عومه ری قازی: خزمی نزیك و زاوای پیشه واه قازی محمه ده، مروفیکه کورد په روه ری خاوین و دلسۆزه. کاتی خۆی لیسانس له زانکۆی تاران وه رگرتووه، ده مێک ساله له سوید ده ئی، هاوسه ره که ی به پیلانیکی دوژمن شه هید کراوه.

(*) ((ئهو ناوه ی (عومه ر قازی) ئاماژه بۆ کراوم له نێوان (عومه ری قازی) و (ئهمیری قازی) بۆ یه کلا نه کرایه وه، به لأم ئه وهنده ی به بیرم بێ، (عیقه ته ی) هاوسه ری (ئهمیری قازی) له پۆژی ۱۹۹۰/۹/۶ دا له شاری (فیسته ریس) ی ولاتی سوید به نامه ی ته قینه ره وه گیانی خۆی له ده ست دا، له نێو ئابپۆره ی زیاتر له (۲۰۰۰) که سه ی کوردی ده ره وه دا ته ره که ی به خاک سپێدره، ته نانه ت (شیرکک بیکه س) ی شاعیر به م بۆنه وه شه یه رکی خویندۆته وه، دیسان ئه وه ی به بیرم بێت یه ک له ژماره کانی گوڤاری (به ریانگی) ی ئه وسا به بۆنه ی پروداوه که وه، پتییۆرتاژیکه ی به وینه وه بلأو کردۆته وه - ع. زه نگه نه))

میلله تانی تر))⁽²²⁹⁾. هر له و ساله یاشدا سه لاج سه عدوللا، که نه ندامتیکی خوینده وارو چالاک کی کومه له که بو، له لهندهن کتیبیکی ئینگلیزی به ناوی خواسته نیی (س.س. گافان) و ناوینیشانیکی سه رنج پاکیش: ((کوردستان. نیشتمانیکی دابه شکر اوی پۆژه لاتی ناوه راست)) هوه بلو کرده وه⁽²³⁰⁾. پاش سالیك عیصمه ت شهریف وانلیش، که لویکی چالاک و ئیشکه ر بو، له پاریس ناملکه یه کی سی لاپه بهی ده رباره ی پرسی نه ته وه یی کورد له ئیران بلو کرده وه⁽²³¹⁾. که کومه له خوی گرت دامه زینه رانی هه ولیان دا خویان به کار به دهسته نه وروپییه کان بناسینن. له یه کیک له فایله کانی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانیدا ئه م نامه یه ی لای خواره وه ی عیصمه ت شهریف وانلی، که پۆژی بیست و پینجی کانونی دووه می سالی ۱۹۶۱ نار دوویه بۆ سه ره ک وه زیرانی به ریتانی، هه لگیراوه:

((لۆزان،

۲۵ ی کانونی دووه می ۱۹۶۱،

ژماره ب/ ۸۴۰.

پێژدار سه ره ک وه زیرانی به ریتانیای که وره

له گه ل نه وازشی کومه له ی خویندکارانی کورد له نه وروپا.

ئیمزا

عیصمه ت شهریف وانلی

سه رۆکی کومه له ی خویندکارانی کورد له نه وروپا

نه درتسی کومه له

((Switzerland, Lausann, Avenu Dicknes, 10))⁽²³²⁾

(229) دیویکی به یاننامه که به کوردی و دیوه که ی دیکه ی به عه ره بی به پۆنیۆ چاپ کراوه .

(230) S.S. Gavan, Kurdistan. Divided Nation of the Middle East, London, 1958.

(231) I.C. Vanly, Aspects de la question nationale Kurde en Iran, Paris, 1959, 30 PP.

(232) N.A., F.O., 371/157404, Kurdistan question in Middle East, 1961, To: His Excellency the Prime Minister of Great Britain, London, From: Ismet cheriff- Vanly, President of the Kurdish Students Society in Europe, No. B/840, 25th January, 1961, Lausanne, Switzerland.

د. نيجسان فوناد

شەستەکانی سەدەى رابردوو ((کۆمەڵەى خۆبەندکارانى کورد لە ئەوروپا)) کۆنفرانسی ساڵانەى خۆى لە بەکک لە شارە ئەوروپییەکان، تاییەت لە ئەلمانیا دەبەست، ژمارەیهکی زۆر لە خۆبەندکارانى کورد لە زۆریەى ولاتە ئەوروپییەکانەوه، بە ولاتە سۆشیاڵیزمەکانیشەوه، بۆ ماوهى چەند پۆژیک کۆدەبوونەوه و بە دەم سرود و هەلپەریکۆه گەلیک وتارو شیعرى نیشتمانیى بەسۆزى تیدا دەخویندرايه وه. یەکیک لە کۆنفرانسەکانى کۆمەڵە هەستى دوکتۆر نيجسان فونادى^(*)، بەداخه وه کەم بەرهمى، وهها بزواند هۆنراوهیهکی نازدار پيشکەش بکات کە تیدا بە سۆزەوه روو دەکاتە پيشمەرگەى کوردستان و پیتی دەلیت:

(*) ((د. نيجسان فوناد (۱۹۳۶-۲۰۰۸): له ۱/۷/۱۹۳۶دا له شاری هەولێر له دایک بووه، له ۱/۶/۲۰۰۸دا له شاری سلێمانی کوچى نوایی کرد، له ژماره ۹۷ رۆژنامەى (بەدرخان)ى رێککەوتى رۆژى یەکشەممەى ۸/۶/۲۰۰۸ مەله فیکى لەسەر ژيانى بلاوکراوه تەوه، نيمەش لەویدا له ژیرناوونیشانى (گەرهم، چیت له باره وه بنووسم...؟) بەشداریمان تیادا کردووه و زۆر له وردەکارییهکانى ژيانیمان باس کردووه -ع زەنگەنە).

محمد مهدي نجله‌واهي‌ري

پيشمه‌رگه‌كه‌ي مه‌رگ به‌زين
 من گياني خوم دايه ده‌ست تو
 تانكي دوژمن هه‌لته‌كينه
 توش نازاديم بو بسينه

شاياني باسه سه‌راني ((كۆمه‌له‌ي خويندكاراني كورد له ئه‌وروپا)) شاعيري
 گه‌وره‌ي عه‌ره‌ب و دۆستي نزيكي كورد محمهد مه‌ه‌دي جه‌واهي‌ري بانگ ده‌كه‌ن بو
 به‌كۆك له كۆنفرانسه‌كانيان و له‌وي قه‌سيده هه‌ميشه زيندووه‌كه‌ي ((كوردستان او
 موطن الابطال)) ده‌لئت: كه به‌م به‌يته ده‌ستي پي‌ي كردووه:

قلبي لكردستان يه‌دي والفم
 به‌م به‌يته‌ش كۆتايي پي‌ي هيناوه:
 ولقد ي‌جود بأصغريه‌ الم‌عدم
 شعب دعائمه‌ الجماجم والدم
 تت‌حطم الدنيا ولا يت‌حطم

ئەندامانى ((كۆمەلەي خويندكاران)) لە كۆنفرانسەكانياندا، بە پىي بۆچوونى خۆيان، گفتوگويان دەريارهى بارودۆخى ھەموو پارچەكانى نيشتمان دەکرد. ھەمان كات، سەرکردەكانى كۆمەلە، پىيوەندييان بە سياسەتەدارو بەرپرس و پۆژنامەنووسانى ئەوروپايى و ئەمەريكايى و نەتەوہ يەگگرتووەكان و ئاگادارانى كيشەي كوردى، ھەك ئەدمۆندسەوہ، دەکرد، بە ھەمان دەستور و لە سنوورى توانادا پىيوەندييان بەو كوردە ناسراوانەيشەوہ ھەبوو كە لە ئەوروپا دەژيان، ھى ھەك توفيق و ھەبى و دوكتور كامەران عالی بەردرخان و محەمد سەعيد خەفاف و دوكتور ئەكرەم جاف و دوكتور عيصەت كەتانى، كە لە سەرەتادا پۆلى گەورەي لە دامەزراندنى كۆمەلەدا بينى بوو، ئەوہى لەناو بەلگەنامە نەينىيەكانى ھەزارەتى ھەندەرانى حوكمەتى بەريتانيادا رەنگى داوہتەوہ، ھەك دوایى لە شوينى خۆيدا باسى دەكەين.

نۆر زوو گۆڤارى ((كوردستان)) ھەك ئۆرگانى ((كۆمەلەي خويندكارانى كورد لە ئەوروپا)) لە داىك بوو، گۆڤارىكى ھەرزى دەولەمەند و پازاوە بوو، جىگەي لە كتيبخانەي ميژوونووسىي كورددا ديارە.

دوای شوپشى چوار دەي گەلاويزى سالى ۱۹۵۸ى عىراقى و داننانى پۆيمى نوپى ئەو ولاتە بە مافەكانى گەلى كورددا لە چوارچىوہى عىراقدا، دەرفەتتىكى نوپى بۆ ھىواو ئاواتەكانى سەرجمەي كوردى جىھان رەخسا، ھەرچى خويندكارانى كوردى عىراق لە ئەوروپا ھەبوون ئىتر ھەر ھەموويان بە ئاشكراو بى ناوى خواستەنى ھاتنە گۆرەپانى خەباتى رووناكبرى و سياسىي كوردايەتییەوہ، بەلام خۆرى ئەو بە ھارە خۆشەي كورد زوو ئاوا بوو، بۆيەكا دەبوو ((كۆمەلەي خويندكارانى كورد لە ئەوروپا)) يش خۆي لە گەل ئەركەكانى قوناغى نويدا بگونجىنيت. كاتىك بارودۆخى كوردستانى عىراق تەواو گرژ بوو و ساردى كەوتە نىوان رەبەرى شوپش عەبدولكەريم قاسم و ((پارتى ديموكراتى كوردستان)) ھوہ خويندكارە چالاكەكانى سويسرە دەكەونە خۆو كۆتايى تەمموزى سالى ۱۹۶۱ ((كۆمىتەي پارىزگارىي مافى نەتەوہي كورد)) دادەمەزىتن، كە ھەر زوو سەرنجى دىپلۆماسىيە بەريتانيەكان پادە كيشيت و دەكەونە كۆكردنەوہى زانىارىي وردو دانسقە دەربارەي، ئەو زانىارىيانەش رەنگىكى خەست و خۆليان لەناو بەلگەنامە نەينىيەكانى ھەزارەتى ھەندەرانى

بەریتانیدا داوەتەوہ . یەکیک لە راپۆرتە ھەرە گرنگەکانی وەزارەتی ھەندەرانی بەریتانی لەم بووارەدا بریتییە لەم راپۆرتە ی دەقی وەرگێراوە کە یان پێشکەش دەکەین:

((وہزارەتی ھەندەران،

نھینی،

کۆمیتە ی پارێزگاری مافی نەتەوہ ی کورد.

۱- ئەمە ھەر ھەمان کۆمیتە ی پارێزگاری کوردستانە، کۆتایی تەمموزی سالی ۱۹۶۱ لە لایەن ژمارە یە کوردی نیشتە جێی سويسرەوہ، بە ھاندانی دیپلۆماسی عیراقی لە جنیف عیصمەت کە تانی⁽²³³⁾ دامەزرێنرا. عیصمەت کە تانی خۆی لە عیصمەت شەریف واتلی نزیك خستەوہ و داوای لێی کرد ئەو کۆمیتە یە دا بە زێنیت.

۲- کاکلە ی (نەواتی) راپەرێنەری ئەم کارە نزیکی بیست و پینج کەسی خۆین گەرم بوون کە کۆتایی سالی ۱۹۶۲ لە لۆزان گریبوونەوہ. ئەمانە پێوہندییەکی توندوتۆلیان بە کۆمونیستەکانەوہ ھەبوو، دەوربەری بیست و پینج لە سەدی (۲۵٪) ئەندامانی کۆمیتە کۆمونیست بوون، رەنگبێ زۆری ئەندامانی کۆمیتە ھەز بە کوردستانی کەن کە شیوعی نەبیت، بەلام ئەو ھەموو کۆمەکە ی لە بلۆکی سۆشیتییەوہ (بۆ کورد- ک. م.) نیت بۆتە ھۆی پەرەسەندنی ژمارە ی ئەوانە ی لەو باوہ رەدان کە تاکە ھیوای کورد یاریدە ی کۆمونیستە .

---

(233) عیصمەت کە تانی، لە بنەمالە یەکی ناسراوی ئامیدیە، دیپلۆماسییەکی بەناوبانگە، تەھا کە تانیی باوکی عیصمەت پیرێکی ئۆغرو دۆنیادیدە و کامل و زۆر لایەنگری بارزانیی بوو، بارزانیی زۆر پێزی لێ دەنا، خزمی نزیکی عیزەت عەبدولعەزیزی ئەفسەرە کە داہ پال راپەرینی بارزانی و کۆماری مەھاباد (کوردستان) و حوزەیرانی سالی ۱۹۴۷ لەسەر ئەوہ لەگەڵ خەیروللا عەبدولکەریم و مستەفا خۆشناو و محەمەد قودسی لەسێدارە درا. ھەسەن و کەمالی برایانی عیصمەت، کە ھەردووکیان کۆچی داویان کردبوو، لە خۆیندەوارە دیارەکانی کوردستانی باشوور بوون.

((لەنوی بەیانی ۱۱ ئاداری ۱۹۷۰، پیموایە لە سالی ۱۹۷۲ بوو ئەو زاتە بووہ سەرۆکی سالانە ی جمعیە الام، ئەوہ بوو پێژنامە ی "الثورة" ی حیزبی بەعس ھەوالەکی بلۆکریبۆوہ و نووسیوی: وھو اول عربی عیراقی یحتل هذا المنصب الكبير، رێژی نواتریش پێژنامە ی (التأخي) لە ژێر ناوونیشانی: دیپلۆماسی عیراقی کردی یقولی منصباً رفیعاً فی الامم المتحدة، لە سەری نووسیوی. بئۆرە: ۱۹۵۲-۱۹۵۳ ی ئەم کتییە و ژیا ننامە کە ی بە تێرۆتەسەلی بخوینەوہ - ح. زەنگەنە)).

۳- له ماوهی نیوهی په که می سالی ۱۹۶۲ دا عیصمهت شهریف وانلی و حه سه ن سلیمان زه ماوی و ژماره یه کی دیکه ی نه دمانی کرمیته ی ناویرو زیاره تی مؤسکو و ولاتانی نه و به ریه بیان کرد بۆ گوره کرنی پرسى کورد و وه ده ست هیتانی یاریده ی مالی بۆ مه لا مسته فا و ده هزار دۆلاریکیان بۆ نه و مه به سته له حوکمه ته کۆمونیسته کان ده سته کتوت.

۴- هر چه نده نه م کۆمیته یه هر گیز پرۆگرامیکى فرمیی پانه گه یاندوه، به لام به هه لویسته کانیدا زۆر زۆر دياره نه ته وه په رسته و شوباتی سالی ۱۹۶۳ رایگه یاند که نه و دژی هر پیکه و تننامه یه که له گه ل به غدادا مؤر بکریت نه گه ر خودموختارییه کی وه های تیدا نه بیته ((مافی نه وه بدات له شکرى کورد بمینیت و هیزه کانی عیراق له ناوچه کوردیه کان بکشینه وه و به شیک له داهاتی نه وتی عیراق بدریته کورد))⁽²³⁴⁾. وانلی ئاماژه ی بۆ نه م خالانه له رنگه ی نيزگه ی به رلینه وه⁽²³⁵⁾ کردو نه وه یشی راگه یاند نه گه ر بیتو حوکمه تی عیراقی له ماوه ی دوو حه فته دا نه م داوايانه په سه ند نه کات نه وساگه ((کۆمیته ی پاریزگاری)) داوا له بارزانی ده کات حوکمه تیکى کوردی دابمه زرینیت و فرمان بداته له شکرى شوپش شهر په لگيرسینیتته وه تاوه کو کوردستان نازاد ده کریت.

۵- ئازانسى تاسى (سۆفیه تی- ک. م.) به زوبانی ئینگلیزی نه و قسانه ی ((کۆمیته ی پاریزگاری مافی نه ته وه ی کورد)) ی راگه یاندبوو که کۆمیته پۆلی شازده ی نه یلوول بلاری کردبووه و تیدا به عسییه کانی به هه لگيرسینه رى ((شه پیکى چه وسینه رو نه گریس))⁽²³⁶⁾ تاوانبار کردبوو، و پرای نه وه ی گالته ی به ده ستپوهردانی سوورییه کان هاتبوو، هه مان کات کۆمیته داوا ی پشتگیری جیهانی بۆ کورد کردبوو⁽²³⁷⁾.

به و جۆره چالاکیه کانی عیصمهت شهریف وانلی سه رنجی دیپلوماسییه به ریتانییه کان پاده کیشیت و ده که ونه کۆکردنه وه ی زانیاری ده رباره ی نه سل و فه سلئ و نه م پاپۆرته ورده ی لای خواره وه ی له سه ر داده نین که له وانه یه دایک و باوکی وانلی پتر له وه یان له مه پ کوره که ی خویان نه زانیبیت:

(234) له ده قى به لگه نامه که دا نه و رسته یه به و جۆره خراوه ته نیو دوو جووت که وانى پچوکه وه.

(235) نه وساگه به رلین پایته ختی نه له مانیاى دیموکراسی بوو که به شیک بوو له به ره ی سۆشیا لیزمی.

(236) دیسانه وه له ده قى به لگه نامه که خۆیدا نه و رسته یه به و جۆره خراوه ته نیو دوو جووت که وانى پچوکه وه.

(237) N.A., F.O., 371|170450, Secret, The Committee for the Defence of the Kurdish Peoples Rights.

عیصمهت شریف وانلی / له ئەرشیفی د. مارف خەزنەدار وەرگراوه

((وہزارهتی هەندەران،

نەینی،

عیصمهت شەریف وانلی.

۱- پۆژی بیست و یەکی تەشرینی دووھمی سالی ۱۹۲۴ له دیمەشق لەدایک بوو. تەشرینی دووھمی سالی ۱۹۴۸ گەیشتۆتە لۆزان و دەستی کردوو بە خویندنی زانستی سیاسی و نامەیهکی دەربارە ی پرسی کورد نووسیوو. له سالی ۱۹۴۹ وە بوو برادەری خویندکارە کوردە کۆمۆنیستەکان بەلام بێ ئهوهی ئەوساکە بۆ خۆی توخنی کاروباری سیاسی بکەوێت، بۆیە کا پتر بە ((پیشکەوتنخوان))⁽²³⁸⁾ دادەنرا نە کۆمۆنیست.

۲- سالی ۱۹۵۸ بوو نوێنەری ((لاوانی دیموکراتی کوردستانی باشوور)) له حەوتەمین کۆبوونەوهی نامادەیی فیستقالی لاوانی جیهان و سالی ۱۹۵۹ یش وە ک سەرۆکی ((کۆمەڵەی خویندکارانی کورد له ئەوروپا)) هەلبژێردرا، سالی ۱۹۶۰ دیسانە وە له کۆنفرانسی کۆمەڵە له بەرلین بۆ هەمان پۆست هەلبژێردرایە وە، له و

---

(238) له دەقی بەلگەنامەکه خۆیدا وشە ی پیشکەوتنخوازەکه بەو جۆرە خراوەتە نێوان دوو جوت

کەوانی بچووکه وە.

کۆنفرانسه‌ی کۆمه‌له‌یشدا که مانگی ئابی سالی ۱۹۶۳ له میۆنخ به‌سترا وه ک سه‌رۆکی کۆبوونه‌وه‌کان ناو ده‌برا.

۳- له دوا‌ی که‌وتنی پۆئیمی قاسمه‌وه ژماره‌یه‌ک خوتبه‌ی دژی کاره‌ درنده‌کانی به‌عسی عیراق داوه‌ وه‌ست و سۆزی پێزانینی بۆ پشتگیری کردنی سۆفیه‌ت له خه‌باتی کورد له‌پێناو خودموختاریی نه‌ته‌وه‌یییدا ده‌ریپوه⁽²³⁹⁾.

له‌ و پۆژه‌وه‌ی هه‌ردووک پۆئیمی به‌عس و پۆئیمی عه‌بدولسه‌لام عارف به‌ریبونه‌ته گیانی کورد، پرسى نه‌دانى چه‌ک له‌لایه‌ن حوکمه‌ته‌ پۆژئاوا‌ییه‌کانه‌وه به‌ عیراق بووه‌ یه‌کێک له‌ ئه‌رکه‌ په‌له‌کانی سه‌رشانی په‌هه‌ران و ده‌زگا و پێکخواه‌ کوردییه‌کان، بارزانی و تاله‌بانی و دوکتۆر کامه‌ران عالی به‌درخان ده‌یان جار له‌ نامه‌ و دیده‌نییه‌کانیادا ئاماژه‌یان بۆ ئه‌و بابته‌ کردوه‌ . ته‌نانه‌ت بېاریار و ابوو تاله‌بانی به‌ ناوی کورده‌وه‌ که‌شتیک بۆ وڵاته‌ پۆژئاوا‌ییه‌کان بکات بۆ عه‌رزى ئه‌و بابته‌ له‌سه‌ر رای‌ گشتی و فه‌رمیی ئه‌و وڵاتانه‌ و نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتوه‌وه‌کان، بۆیه‌کا به‌ریتانییه‌کان که‌لێک دوودل بوون له‌وه‌ی ئیزه‌ی پێ‌ بده‌ن، ئه‌و پاستیییه‌ی به‌لگه‌نامه‌ نه‌ینیییه‌کانی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانی چه‌ند جارێک به‌ تایبه‌تی ئاماژه‌یان بۆی کردوه‌ . لێره‌دا وه‌ک نمونه‌ ده‌قی وه‌رگی‌پانی پاپۆرتیی کارمه‌ندیکی ئه‌و وه‌زاره‌ته‌ به‌ناوی ده‌بلیو. مۆریس (W. Morris) وه‌و پێشکه‌ش ده‌که‌ین که‌ پۆژی حه‌قه‌ی ئه‌یلوولی سالی ۱۹۶۳ له‌ پاريسه‌وه‌ ناردویه‌ بۆ وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانی سه‌باره‌ت به‌ ئه‌و کۆنفرانسه‌ پۆژنامه‌وانیییه‌ی پۆژیک له‌وه‌به‌ر تاله‌بانی له‌وی ساری کردبوو:

((چه‌ک بۆ عیراق:

۱- دوینێ نوینه‌ری کورد تاله‌بانی⁽²⁴⁰⁾ له‌ پاريس کۆنفرانسیکی پۆژنامه‌وانیی ساز کردو له‌وی به‌ریتانیای به‌وه‌ تاوانبار کرد که‌ چه‌ک ده‌داته‌ عیراق بۆ به‌کاره‌ینانی له‌وه‌نگه‌دا که‌ له‌گه‌ل کوردا ده‌یکات، چه‌که‌که‌ش (وه‌ک گووتی - ک. م.) فرۆکه‌و تانکی سووکی تیدایه‌ . پۆژنامه‌ی (ده‌یلی ورکه‌) ئیمپۆکه‌ ئه‌و هه‌واله‌ی قۆسته‌وه‌، هه‌روه‌ها پۆژنامه‌ی (مانچسته‌ر گاردیان) یش ده‌ریاره‌ی هه‌مان بابته‌ پرسیاری

(239)N.A., F.O., 371|170450, Secret, Ismet Sharif Vanly.

(240) له‌ ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا وا هاتوه‌: (the Kurdish Emissary Talabani) واتای ته‌واوی وشه‌ی (Emissary) نێردراو بۆ ئه‌رکیکی گرنگ (مبعوث لاداء مهمة دقيقة) ده‌که‌ینینت.

ئاراستەى (بەشى ھەوال)⁽²⁴¹⁾ كەردووه، ئەوپۆ بەيانى چاوه پوانى پرسىيارى دىكەيش دەربارەى ھەمان بابەت لە پۆژنامەكانى دىكە دەكرىت.

۲- ئەوھى كە فەرىق ھەردان تەكرىتى بۆ تەواكردنى مامەلەى كرىنى فۆكەكان پۆژى بىستى ئەيلوول دەگاتە ئىترە بۆتە ھۆى پتر ئالۆزكردنى دەنگوباوى ئەم ھەوالە، ھەرچەندە تاوھكو ئىستا شتىكى ئەوتق دەربارەى ئەم زيارەتە نەگوتراوھ. بەلام واى بۆ دەچىن كە زۆر لەوانەيە ھاتنى تەكرىتى و مەبەستى ئەو ھاتنەى ھەفتەى داھاتوو دەنگ بەداتەوھ.

۳- مانگى مايسى پابردوو (بەشى ھەوال) پۆژنامەكانى ئاگادار كرد كە ئىمە برىارى تەواومان داوھ چەك بەدەين بە عىراق، ئەوھى بە كارىكى ئاسايى لە قەلەم دەدرىت، ئىمە وھ تەقلىدك ھەمىشە چەكمان داوھتە عىراق تەنھا بە ھوكمەتەكەى قاسم نەبىت، ھەرچى ھوكمەتى عىراقى ئىستاىە بىگومان سىياسەتى پىچەوانەى سىياسەتى قاسمە كە بى سنوور پىشتى بە سەرچاوه كۆمۆنىستەكان بەستبوو.

۴- ئەگەر پۆژنامەكان ئىمپۆ پرسىيارىان دەربارەى لىدوانەكەى تالەبانى كەردو وھ چاوه پوان دەكەين پىمان بلىن سىياسەتى ئىمپۆمان وھ سىياسەتى مايسى پابردوومان نىيە كە (كاتى خۆى- ك. م.) شەرھمان كرد، لە ھالەتتىكى وادا دەتوانىن چۆن ئەوسا گوتمان ئىستەش بلىن داواكردنى چەك لەلايەن عىراقىيەكانەوھ داوايەكى ئاسايە.

۵- خۆ ئەگەر ھاتوو باسى ئەوھ ھاتە گۆپۆ كە لەوانەيە پرىشكى ئەو ھەنگاوه ئەو جەنگەيش بگرىتەوھ كە لەگەل كورددا دەكرىت ئەوساكە پىويستە (بەشى ھەوال) لە وھلامدا بلىت ئەو كارە پىوھندى بە سىياسەتى ناوخۆى ھوكمەتى عىراقەوھ ھەيە، ھەرچەندە ئىمە ھەمىشە بە روونى گوتوومانە ھىوادارىن چارەسەرىكى ئاشتىيانە (بۆ كىشەى كورد- ك. م.) بدۆزىتەوھ. دوور لەوھىش كە دەربارەى ئەم بابەتە گوتراوھ پىويستە (بەشى ھەوال) بلىت ھەموو جۆرە چەكك وھ ديارىدەيەكى ئاسايى دەبىتە ھۆى بەھىزىوونى تواناى سەربازى ھەر ھوكمەتەك بە كارى سەربازىيەوھ تىگلابىت، بەلام مەبەست لەو چەكەى ئىمە دەيدەينە ھوكمەتى عىراق ئەوھ نىيە تايبەت تەرخان بكرىت بۆ بەكارھىتەنى لە جەنگى دۆ

---

(241) ((بەشى ھەوال)) (News Department) بەكەكە لە بەشە سەرەكىيەكانى وھزارەتى

ھەندەرانى بەرىتانى.

به كورددا، وێرای ئه‌وه‌ی پڕۆژه‌كه‌ی قاسمیش به‌ چه‌كی سووژیتی شه‌ری كوردی ده‌كرد.

٦- ئه‌گه‌ر دوا‌ی گه‌یشتنی فه‌ریق هه‌ردان په‌رسیار ده‌ریاره‌ی زیاره‌ته‌كه‌ی كرا پتویسته (به‌شی هه‌وال) بگه‌رێته‌وه‌ سه‌ر روونكردنه‌وه‌كه‌ی پێشوو‌ی و بلیت تکریتی لیره‌یه‌ بۆ گه‌فتوگۆ ده‌ریاره‌ی كپینی چه‌ك له‌ به‌ر پۆشنایی ئه‌و سیاسه‌ته‌دا كه‌ له‌ سه‌ره‌وه‌ روون كرایه‌وه‌و نه‌شبو‌ته‌ عورف و عاده‌ت درێژه‌ی ئه‌و كپین و فرۆشتنه‌ په‌خش بکریت. هه‌روه‌ها (به‌شی هه‌وال) ئه‌وه‌یش په‌رون بکاته‌وه‌ كه‌ راسته‌ سیاسه‌تی هه‌ناردنی چه‌ك له‌ لایه‌ن حوكمه‌تی خاوه‌ن شكۆه‌ دیار ده‌كریته‌، به‌لام سه‌ردانه‌كه‌ی تکریتی له‌ راستیدا بۆ وتووێژه‌ له‌ گه‌ڵ كۆمپانیا ئه‌هلپیه‌كاندا.

نیمزا

ده‌بل یو. مؤریس

١٧ ئه‌یلوولی (١٩٦٢))⁽²⁴²⁾.

هه‌لبه‌ت ده‌بوو ((كۆمه‌له‌ی خوێندكارانی كورد له‌ ئه‌وروپا)) بایه‌خێکی تایبه‌تی به‌م بابته‌ بدات و په‌هه‌به‌ره‌كانی، پتر له‌ هه‌ر لایه‌نیکی دیکه‌ی كورد، كه‌لك له‌ نووسینه‌كانی پۆژنامه ئینگلیزییه‌ به‌ ناویانگه‌كان وه‌ریگرن بۆ نیشاندانی گشت لایه‌نه‌ ناهه‌مواره‌كانی سیاسه‌ت و په‌فتاره‌ نامرۆقییه‌كانی هه‌ردووك پڕۆژی به‌عس و عه‌بدولسه‌لام عارف به‌رانبه‌ر به‌ كورد. له‌م بوواره‌دا وایزانه‌ سه‌رۆکی لقی به‌ریتانی ((كۆمه‌له‌ی خوێندكارانی كورد له‌ ئه‌وروپا)) مه‌مه‌د سه‌الح قه‌رده‌اغی بۆری هه‌مووانی داوه‌، ئه‌وه‌ی به‌ ئاسانی له‌ نێو به‌لگه‌نامه نه‌ینییه‌كانی ئه‌و پۆژگاره‌ی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانیدا هه‌ستی پێ ده‌كه‌ین، پیمان وایه‌ ئه‌م نمونه‌ی لای خواره‌وه‌یش به‌لگه‌ی سه‌لمینه‌ری ته‌واوی ئه‌م بۆچوونه‌ن:

له‌ فایلی ((شه‌رپشی كورد: شه‌ر له‌ گه‌ڵ سوپادا)) كه‌ به‌ر له‌ ئیستا ئاماژه‌مان بۆی كرده‌وه‌ به‌ یاننامه‌یه‌کی پێنج لاپه‌ره‌یی قه‌رده‌اغی كه‌ پۆژی بیست و نۆی حوزه‌یرانی ١٩٦٢ په‌خش كراوه‌و هه‌لگیراوه‌. ((پیشیل كردنی پێپه‌وه‌ (میساق)ی نه‌ته‌وه‌ یه‌كگرتووه‌كان له‌ لایه‌ن حوكمه‌تی عێراق)) هه‌وه‌ ناوونیشانی ئه‌و به‌ یاننامه‌یه‌یه‌ كه‌ دوا‌ی هێتانه‌وه‌ی چه‌ند خاڵیکی پێپه‌وی ناوبراو به‌ چه‌روپه‌ری

---

(242) N.A., F.O., 371/170449, Kurdish revolt: Conflict with army, Confidential, Minutes: Arms for Iraq.

باسی جوگرافیای کوردستان و سروشتی کۆدیتای ههشتی شوباتی سالی ۱۹۶۳ی کردوو و ئینجا به پشتیوانیی سێ پۆژنامهی هه ره به ناوبانگی به ریتانیا- ((تایمس)) و ((گاردیان)) و ((دهیلی تیلگراف)) باسی پهفتاره دپندهکانی سه رکردهکانی ئه و کۆدیتایه ی دژی کورد کردوو و له زویان ((گاردیان)) هوه نه و هیشی تۆمار کردوو که ((سه رانی به عس سه د هه زار پاوه ن خه لاتیان ته رخان کردوو بۆ ئه و که سه ی په هه به ری کورد جه نه پال به رزانی به زیندوویی یا مردوویی به خسیر بکات))⁽²⁴³⁾.

هه مان کات محمه د سالح قه ره داغی به پشتیوانیی پۆژنامه ی ((سه نده ی تایمس)) ی پۆژی دووی حوزه رانی سالی ۱۹۶۳وه خالی چواره می به یاننامه که ی ته رخان کردوو بۆ باسی نه وه ی چۆن سه رکردایه تیی شوپشی کورد ((بێ غه ل و غه ش که وته و تووژ له گه ل سه رانی پۆژمی به عسدا)) و ((ئهو سێ هه زار دیله کورده ی له پۆژگاری فه رمان په وایی قاسمه وه گیرابوون به عسییه کان نازادیان نه کوردن هه رچه نده کورده کان ئه و دوو هه زار عیراقییه ی ده ستگیران کردبوون هه موویان نازاد کردن))⁽²⁴⁴⁾.

قه ره داغی له خالی شه شه می به یاننامه که یدا له زاری ژماره بیستی مایسی سالی ۱۹۶۳ی پۆژنامه ی ((دهیلی تیلگراف)) هوه ئه م هه واله سه یرو سه مه ره یه ی په خش کردوو که پر به پیستی توندپه وه به عسییه گانه:

((وه زیر و ئه فسه ره پله داره کانێ حوکمه تی عیراق له کاتی و تووژێ ئه م چه ندانه ی دوایی (نیوان نوینه رانی حوکمه ت و کورددا- ک. م.) به ئه و په پی له خۆبایی بوونه وه گوتویانه ئه وان ده توانن له ماوه ی چه ند پۆژکی که مدا کیشه ی کورد چاره سه ر بکه ن وه تا هه تابه راده بۆ ئه و کیشه یه دا بنێن))⁽²⁴⁵⁾.

(243) N.A., F.O., 371/170449, Kurdish revolt: Conflict with army, Confidential, Minutes: Arms for Iraq, Appeal by the K.S.S.E. (U.K. Branch) on account of the violation of the charter of the U.N. by the Government of the Republic of Iraq, PP. 1-2.

(244) Ibid, P.2.

(245) له دهقی به لگه نامه که دا وا ها تووه:

((Ministers and senior army officers at the time of the negotiator had been heard boasting that they could end the Kurdish problem in a few days and solve this problem once and for all)), Ibid, P.3.

له خالی حوتەمی به یاننامە کەیدا، محەمەد سەڵح قەرەداغی ئەوجا له زاری ژمارە ی پۆژی دوازدە ی حوزەیرانی سالی ۱۹۶۳ ی پۆژنامە ی ((تایمس))—وه بوختە ی ئەو پڕۆژە یە ی بلۆ کردۆتە وه که حوکمە تی عیراق به ناوی ((ئیدارە ی لامرکزی))—یە وه رایگە یاندو دەبوو به پیتی ناوهرۆکی عیراق له رووی کارگێرییە وه دابه ش بکریت به سەر ئەم شەش ناوچە یە دا: موسڵ و کەرکوک و سلیمانی له باکوور و بەغدا و بەسره و حیللەیش له باشوور که هەر یە که یان گوايه دەبیت مافی ئۆتۆنۆمی خۆیان یان هەبیت و تەنها له ناوچە ی ئۆتۆنۆمی سلیمانی شدا خۆیندن تەنها له شەش پۆلی سەرەتاییدا به کوردی بیت⁽²⁴⁶⁾.

ئەو پڕۆژە یە ی به عسییه کان، بیگومان، وه لامیکی سەقەت بوو بۆ پڕۆژە ی شوێنی کورد دەر بارە ی خودمختاری کوردستانی باشوور، وێرای ئەو ی یە کێک له ئامانجە سەرەکییە کان دابرینی یە کجارە کیی کەرکوک و دەوروبەری بوو له کوردستان.

به یاننامە کە ی لقی به ریتانیای ((کۆمەلە ی خۆیندکارانی کورد له ئەوروپا)) به پشتیوانی پۆژنامە ئینگلیزییە کان له چەند خالکی دیکە دا باسی ئەو بارو دۆخە بین ئەندازە سەختە ی کوردی عیراق له ژێر سایە ی حوکمە تی به عسدا دەکات، له وانه قەدەغە کردنی پۆژنامە وانیی و چاپە مەنی به زوبانی کوردی و گرتنی هەزاران کورد و عەرەب که به پیتی پۆژنامە ی ((دەیلی تیلگراف)) خۆی داوه له چوار هەزار کەس. ئینجا به یاننامە کە باسی ئەو دەکات چۆن به پیتی راگە یاندنی خودی ئیزگە ی به غدا، وێرای ئیزگە ی له نده نیش، پتر له سەد عەرەب و کورد له سیداره دراون، جگە له دانانی دادگە یە کی سەربازی بۆ دادگاییکردنی ((یاخیبووانی کورد)). لێره دا محەمەد سەڵح قەرەداغی له زار پۆژنامە ی ((دەیلی تیلگراف))—وه دەلێت پۆژی سیازدە ی حوزەیرانی سالی ۱۹۶۳ حوکمە تی عیراق به فەرمی بپاری داوه ((مەرگ سزای هەر کەسێک بیت پشتگیری بارزانی بکات)).

له کۆتای به یاننامە کەیدا، که وینە ی لی ناردوو بۆ گە لێک پۆژنامە، محەمەد سەڵح قەرەداغی دەلێت:

((به ناوی هەزاران قوریانی کوردە وه لیتان دە پارێمە وه داوا له حوکمە تی به ریتانی بکن چا و به بپارە کەیدا بخشینتە وه و چە ک نە داتە عیراق، چونکە ئەوان

(246) Ibid, P.4..

(به عسبیه کان - ک. م.) دژی کورد و عه ره ب وه ک به کاری ده هینن و نه وساکه
به ریتانییه کانیش به شیوازیکی ناراسته وخو به شداری تاوانه که یان ده بن⁽²⁴⁷⁾.
ئیمه گه لیک منه تباری به دهنگه وه هاتنی خیرلو به ویژدانتانین بو نه وهی شه پری قه
کردنی کوردو دانی چه ک (له لایهن به ریتانیاوه - ک. م.) به حوکمه تی عراق بووه ستینریت.

ئیمزا

محهمه د سالح قه ره داغی

سه رۆکی لقی به ریتانیای ((کۆمه لهی

خویندکارانی کورد له نه وروپا))،

بیست و نۆی حوزه یرانی سالی ۱۹۶۳))⁽²⁴⁸⁾.

له هه مان فایلدا، له بریتی دانه یه ک، دوو دانه له نامه یه کی دیکه ی محهمه د سالح
قه ره داغی هه لگیرون که پۆژی چوارده ی نه یلوولی سالی ۱۹۶۳ ناردوویه بو
پۆژنامه کان تاوه کو له ریگه یانه وه رای گشتیی به ریتانی دژی حوکمه تی به عس
بوورویتیت، نه مه ی لای خواره وه یش ده قی وه رگیپراوی نه و نامه یه یه :

((محهمه د سالح قه ره داغی

سه رۆکی لقی به ریتانیای

(کۆمه لهی خویندکارانی

کورد له نه وروپا)،

۱۴ی نه یلوولی ۱۹۶۳.

خۆشه ویست جه نابی سیر !

به درژیایی چوار مانگی پابردوو حوکمه تی عراق شه پکی به ریه ری قه کردنی
(جینۆساید) دژی گه لی کورد له کوردستانی عراق ده کات. هه فتا هه زار که س له
سوپای عراق بو نه م شه په کاولکاری و دوور له به زه ییه ته رخان کراون، و پرای
هیزی ناسمانی که که وتۆته و یرانکردنی گونده کوردنشینه کان و به ربوونه ته گیانی
پیره میردو پیریژن و زارۆکانی کورد.

---

(247) له ده قی به لگه نامه که دا وا هاتوه:

((for they are used against the Kurds and Arabs alike, Britain although indirectly must share their guilty)), Ibid, P.5.

(248) Ibid, P.5.

به ناوی مافی مرۆڤ و هه زاران قوربانیی به سه زمانی کورده وه تکاتان لی ده کهین داوا له نوینه رتاقان له نه ته وه به کگرتوو هه کان بکه ن پشتگیری خه باتمان له پیناو خودموختاری له چوارچێوهی ده وه له تی عیراقدای بکات. له ته که نامه که مدام ئه دوو هاوپیچهی خواره وه ده نێر مه خزمه تتان:

۱- نامیلکه یه که ده ریاره ی کورد و کوردستان،

۲- داخوازییه که له لایه ن (کۆمه له ی خویندکارانی کورد له ئه وروپا) وه.

ئیمزا

دلسۆرتان

محمد صالح قه ره داغی⁽²⁴⁹⁾.

له لاپه ره ی دواتری هه مان فایللی وه زاره تی هه نده رانداو یه کسه ر دوا ی ئه و نامه یه ی سه ره وه ی محمد صالح قه ره داغی وینه یه کی پاراوه ی ده سه ته یه که قوتابی کورد که زۆربه یان به رگی کوردییان له به ردا یه هه لگه راره وه⁽²⁵⁰⁾ به زوبانی ئینگلیزی له ژێر وینه که دا نووسراوه ((ده سه ته یه که له ئه ندامانی کۆمه له ی خویندکارانی کورد له ئه وروپا به به رگی نه ته وه ییه وه ده سه ت له ناو ده سه تدا به ره و یه که یه تی)). له هه مان لاپه ره ی ناو ئه و فایلدا و له سه روو وینه که وه به جیا نووسراوه: ((نابیت هه یچ له سه ر ئه م لاپه ره یه بنووسریت)). به داخه وه که سانی ناو وینه که م نه ناسیوه ته وه، ئه وه یه ش سه رنجی پاکیشام که کیژه کوردیکیان له نیودا نییه.

وا دیاره ئه م چالاکیانه ده وری باشیان له بوواری پاکیشانی سه رنجی پای گشتیی ئه وروپیدا به لای په رسی کورد و په رسوا کردنی پزیمه شو فینیه کانی عه ره بدا بینیه، بۆیه کا پۆژنامه ی ((الجهاد)) بۆ هاوسه نگی و پا کانه کردن بۆ کاره کانی پزیمی عیراق له کوردستانی باشووردا سه ره تای ئه یلوی ۱۹۶۲ راپۆرتیکی دروستکراوی زۆر سه یری له شوینیکی دیاری لاپه ره ی یه که میدا بلآو کردۆته وه که گوایه ((له له نده ن سه رچاوه یه کی باوه ر پیکراو له سه رکردایه تی شوپشی کوردا

(249) Ibid, Admiralty House, Whitehall, S.W.1., Date 19th September, 1963.

(250) گه لێک مه به سه تم بوو ئه و وینه نازداره وه که خۆی له م کتێبه دا بلآو بکه مه وه، ئه وه ی پێویستی به هه فته یه که و تۆ پاوه ن بوو چونکه ده بوو له ده ره وه ی ئه رشیفی نیشمانیی بۆ خزیان وینه که ی له سه ر بگره وه، چونکه نابیت ته نانه ت وینه یه کیش جیه، به ده ستی کارمه ندیکی فه رمی نه بیته، له ئه رشیف بجیته ده ره وه. (مه به سه تی ئه و وینه یه یه که له لاپه ره ی واته ر دانه راره - ع. زه نگه نه)

محەمەد سەعید خەفەف

رۆژی یەکی ئەیلوول بیریاری دامەزراندنی دەولەتییکی سەر بە خۆی کوردی
پاگە یاندوووە و دەلێت پەهەبەری شوێرش مەلا مستەفای بارزان وەك سەرۆکی ئەو
دەولەتە نەوزەت كراوە تا ئەو كاتەى ئەنجومەنیكى نیشتمانى، دواى تەواو بوونی
كۆششی ئازاد كردنی خاكی كوردستان، هەڵدەبژێردرێت. ئەم ئەنجومەنەیش لە
نوێنەرانى كوردی توركیا و ئێران و عێراق و كوردە دوورخاوەكانى ئەوروپا
پێكھاتوووە بۆ ئەم مەبەستە ئەنجومەنیكى وەزیران لە پازدە ئەندام و دە
بالیۆزی گەڕۆك⁽²⁵¹⁾ دامەزێنرا⁽²⁵²⁾.

بەلام بەپێی هەمان بەلگەنامە ((سكرتارییەتی لیژنەى بەرگری مافی كورد لە
ئەوروپا)) پاگە یاندوووە: ((كە ئەو هیچ هەوالتیكى دەربارەى ئەوێ دەگوترێت

---

(251) لە دەقی بەلگەنامە كەدا وا هاتوووە: ((and ten Roving Ambassadors were appointed)).

(252) N.A., F.O., 371/170449, Kurdish revolt: Conflict with army, The Arab World, September 9, 1963, Weekend's Main News and Trends, Has Kurdish State been Proclmtd ?, Mr. Goodchild, Eastern Department, Foreign Office.

سه بارهت دامه زانندی دهوله تیککی سه ربه خۆی کورد له عیراق پینه گه یشتوووه و شتیکی له و بابه ته له گه ل سیاسه تی بزوتنه وه ی کورددا ناگونجیت، چونکه نه و په پری ئامانجی نه و بزوتنه وه یه بریتیه له خودموختاریی (کوردستانی باشوور- ک. م.) له چوارچیوه ی دهوله تی عیراقیدا... پۆژنامه ی ((الندا)) ی ئۆرگانی کۆمۆنیسته کان، که له بیروت ده رده چیته، بلاوی کردۆته وه که سکرترییه تی کوردی پاپۆرته کانی له ندهن ده رباره ی دامه زانندی دهوله تیککی سه ربه خۆی کوردی له عیراق به درۆ ده خاته وه))⁽²⁵³⁾.

وا دیاره له ناو کوردیشدا ساخته چیی نه وتۆ هه بوون که ویستویانه ده رفه تی باری ناله باری کورد بۆ قازانجی خۆیان بقۆزنه وه. له ناو هه مان فایلدا ئه م هه واله سه یره ده خوینینه وه:

((به پیتی ئازانسی هه واله عه ره بییه کان له بیروت ده سته یه ک ساخته چی (عصابه) به سه رۆکایه تی محمه د حمید ئه لشه ریف ناویکه وه، به ناوی سه رکرده ی شوپشی کورد بارزانیه وه، باربوویان له کوردی لوبنان کۆکردۆته وه که هه ره که یان له ده تا بیست لیره یان داوه، ئه لشه ریف و تاقمه که ی به ند کران بۆ دادگا یکردنیان))⁽²⁵⁴⁾.

که واییت به لگه نامه نه یینییه کانی وه زاره تی هه نده رانی حوکمه تی به ریتانی ئاوینه یه کی بێ غه لغه شو و بایه خدارن بۆ بینینی گه لیک لایه نی که م زانراوی چالاکییه کانی ((کۆمه له ی خویندکارانی کورد له ئه وروپا)) و نه و کورده خاوین و دلسۆزانه ی نه وسای له ندهن که له پیتناو گه له سته مدیده که یاندا په نایان بردۆته به ر گه لیک که سایه تی به ریتانی. له م بوواره ی دوایشدا به پتیوستی ده زانم ده قی وه رگپراوی به لگه نامه یه کی زۆر ده گمه نی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانی ده رباره ی هه لویستیکی محمه د سه عید خه فاف پیشکه ش بکه م.

پۆژی بیست و سیتی حوزه یرانی سالی ۱۹۶۲، واتا له گه رمه ی ده سه لاتی رژی می یه که می به عسدا، (محمه د سه عید خه فاف) به تایبه تی زیاره تی (ده بل

---

(253) Ibid.

(254) ((نوسه ر خۆی له ده ستنوسه که یدا، ده قی ئه م په راویزه ی دیار نه کردوووه، به مه زنده ی من له وانه یه نه می ش (Ibid) بوو بیت- ع. زه نگه نه)).

وتنه‌ی (کۆمبیس) کاتێ بالۆیزی به‌ریتانیا بووه له‌ئهنده‌نوسیا - ک. م.

یو. ئای. کۆمبیس⁽²⁵⁵⁾ ی له‌ ماله‌که‌ی خۆی کردووه چونکه وه‌ک بازرگانێکی ناسراوو خۆینده‌وار له‌ و کاته‌وه‌ی (کۆمبیس) له‌ به‌غدا سکرته‌یری بازرگانیه‌ی

---

(255) سیر ویلیس کۆمبیس (Sir Willis Combs): پۆژی شه‌شی مایسی سالی ۱۹۱۶ له‌ شاری مێلبورن (Melbourne) له‌دایک بووه، له‌ بنه‌ماله‌یه‌کی نیوزیلهنديه‌، ده‌رچووی زانکۆی کامبریجه، له‌ نێوان سالی ۱۹۴۰ و ۱۹۴۶ دا چۆته‌ پیزی سوپای به‌ریتانییه‌وه، له‌ سالی ۱۹۴۷وه بۆته‌ کارمهندی وه‌زاره‌تی ههنده‌ران و ههر ئه‌و ساله‌ بۆته‌ سکرته‌یری دووه‌می بازرگانیه‌ی بالۆیزخانه‌ی به‌ریتانی له‌ پاریس و نۆری نه‌خایاندووه ههر له‌وێ بۆته‌ سکرته‌یری یه‌که‌م و تا سالی ۱۹۵۱ له‌وێ ماوه‌ته‌وه‌و له‌و ساله‌دا گۆیزراوه‌ته‌وه هه‌مان پۆست له‌ ریو دی جانیرۆ، له‌ سالی ۱۹۵۳یشدا بۆته‌ سکرته‌یری یه‌که‌می بازرگانی و کۆنسۆلی ولاته‌که‌ی له‌ په‌کین، دوا‌ی ئه‌وه چهنده‌ سالیگ له‌ باره‌گای وه‌زاره‌ت له‌ لهنده‌ن کاری کردووه تا له‌ سالی ۱۹۵۹دا بۆته‌ کۆنسۆلی بازرگانیه‌ی له‌ بالۆیزخانه‌ی به‌ریتانی له‌ به‌غداو سالی ۱۹۶۵ بۆته‌ بالۆیزی به‌ریتانی له‌ رانگۆن و دوا‌ی ئه‌وه له‌ سالی ۱۹۷۰وه تا سالی ۱۹۷۵ بۆته‌ بالۆیزی به‌ریتانی له‌

ئهنده‌نوسیا، ئه‌مه‌یش ئه‌درتسیتی: Sunest, Wadhurst Park, wadhurst, East Sussex.

به‌وانه: ((Who's Who 1980. An Annual Biographical Dictionary)), London, 1980, P. 526.

وینەى كۆمبىس لەناو پاشماوھ رۆمانىيە نېزىنەكانى شارى بەعە بەگدا، لەسا سالەكانى ژياندا - كەمال مەزھەر

بالتۆيخانەى بەرىتانى بووھ جۆرھ ھاوړيپهتتېكى برايانەى دوور لە مەبەست لە نتيوانياندا دروست بووھ⁽²⁵⁶⁾ ويستووپهتتې لە ريگهى ئەوھوھ بە پاشكاوى پەوايى پىرسى كورد و دلنپايى خۆى لەوھى حوكمەتتې بەرىتانى نپازيپه ياريدەى كورد بدات پابگەپيتنيت، (كۆمبىس)يش بۆ پۆژى دواتر ئەم نامەپهى لاي خوارەوھ دەربارەى پوختەى ئەو دانپشتنە بە شتپوازتتېكى فەرمىى دەنپزيت بۆ سەرۆكى بەشى پۆژەلاتى وھ زارەتتې هەندەرانى بەرىتانى:

---

(256) سىر ويلپس كۆمبىس پتپوھندپى لەگەل مەمەد سەعید خەفاددا يەكجار نزيك بووھ، چەند سالتك ھاتوچۆ لەنتپوان خپزانى ھەردووکیاندا بەردەوام بووھ، وھك دەلتيت پپاوتتېكى دونپادپدەو يەكجار سادەو بپ ئەندازە دلستۆزو خاوتپن بووھ، بەدل كوردى خۆشويستوھ، مەبەستتې سەرەكپى كاك مەمەد سەعید لە دپدەنپى ئەو پۆژەى لەگەل كۆمبسددا ھاندانى بەرىتانپپهكان بووھ بۆ ئەوھى دەستتې ياريدە بۆ شۆرپشى كورد درپژ بكن.

(دپدەنپى لەگەل مەمەد سەعید خەفاد پۆژى بپستپوپهكى ئەپلوول ۲۰۰۷ لە لەندەن).

((نهیڻی))

یادداشتیکی فہرمیی.

۱- کوردیکی عیراقی، بہ ناوی محمہد سعید خہفافہوہ، دوینی ہاتہ مالی خۆمان بۆ لام. خہفاف بازرگانیکی ناسراوی بہغداہو من لہ و کاتہوہی کۆنسولی بازرگانی بوم لہوی زۆر لہ نزیکہوہ ناسیم. خہفاف پیی گوتم ہہرچہندہ ئو لہ سالی ۱۹۴۸وہ توخنی سیاست نہکہوتووہ⁽²⁵⁷⁾، ئوہی من پیم وایہ راست دہکات، بہلام بہ ناچاری بۆتہ ئەندامی لیژنہی کوردیی بۆ وتووێژ لہگەل حوکمەتی عیراقیدا. زۆری نہخایاند نوای ئوہی وتووێژہکہ رووخا بۆ پۆژیک لہ لایەن پۆلیسی عیراقوہ گیراوہ و ہہرچہندہ لہوہ نہترساوہ تووشی ہیچ جۆرہ گێرہ و کیشمہیہکی گورہ بیٹ، بہلام لہگەل ئوہیشدا بریاری داوہ بۆ ماوہیہک عیراق بہجئ بہئیئت.

بہو جۆرہ لہ پیئجی حوزہیرانہوہ ہاتۆتہ لہندەن و ئہگەر بتوانیئت نیازیہ لیرہ بمیئیتہوہ تا ئو کاتہی بارودۆخہکہ ہیمن دہبیئتہوہ، مال و مندالہکانیشی تاوہکو ئیستا ہەر لہ بەغدان.

۲- وا دیارہ پیوہندیی بہ تہا مہعروفہوہ⁽²⁵⁸⁾ ہہیہ کہ پیم وایہ کارمہندی بالۆیژخانہی عیراقی بوو لہ لہندەن تا ئو کاتہی لہ لایەن قاسمہوہ دەستی لہکار

---

(257) محمہد سعید خہفاف: لہ مندالییہوہ کوردایہتی لہ کہللہی داوہ، لہ پۆلی دووی ناوہندییہوہ بۆتہ ئەندامی ((پارتی ہیوا)) و بۆجووہکانی رەفیق حیلمی کاریان تیی کردووہ، دوایی بۆتہ ئەندامی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) و بہرپرسی لقی بەغدا بۆ ماوہیہک، پیوہندیی ہارونیہتی و فیکری لہگەل ئیبراہیم ئحمەددا مہبووہ، تەنات لہ تەمەنی ہەژدہ سالیدا بۆ خۆی پیشنباری کردووہ ئو نامہیہی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) ویستووہتی بینیریئت بۆ ئو ئہفسەرہ کوردانہی سوپای عیراق کہ دابووایانہ پال کۆماری مہاباد (کوردستان) ئو بیگہیئیت بہلام ئیبراہیم ئحمەد، لہبەر تەمەنی، رێگہی نہداوہ، لہ کوتایی چلہکانی سەدہی رابردووہوہ دەستی لہ حیزبایہتی، نہک کوردایہتی، مہلگرتووہ (مہمان دیدہنی).

شایانی باسہ محمہد سعید خہفاف کوپی حاجی ئیبراہیم ناغایہ کہ باوو باپیرانی لہ بنہمالہ ناسراوہکانی سلیمانین، لہ بنہرەتدا لہ قەلاچوالانی پایتہختی مہرنشینی بابان ژیاون و نوای ئوہی سلیمانی بۆتہ ((دار العولکی بابان)) باوو باپیرانی حاجی ئیبراہیم ناغایش ہاتووہتہ سلیمانی.

(258) مہبەستی تہا محیی الدین مہعروفہ، کہ لہ بنہمالہیہکی ناسراوی سلیمانییہ، ناوی حاجی مہلا محی الدینی باوکی چہند جاریک لہو بہلگہنامہ نہینیانہی حوکمەتی بہریتانیدا ہاتووہ، کہ باسی

کیشرایه وه. هه مان کات خالد شایمی مولحه قی بازگانیی بالوێزخانه ی عراقیسی له لهندهن دیوه که چهنه سالتیکه هاویتی به کترین.

۳- وهک کوردیک میسته ر خه فاف به رانه بر پرسی کورد هه مان پتیازی باوی گرتوته بهر، به لام پیم وایه پیویسته نامازه بی بیروکه به ک به کم که له میشکیدا چه سپاوه، به پیتی قسه ی ئه و حوکمه تی خاوه ن شکوی (به ریتانی- ک. م.) ده یه ویت یاریده ی کورد بدات، ئه و یاریده یه ش (به لای ئه وه- ک. م.) پیویسته فرۆکه و فرۆکه وانیش بگرتته وه. منیش پیم گوت هه رچه نده ئه وه کاری من نییه به لام شتیکی له و بابته به هیه جۆر له وانه نییه روو بدات. میسته ر خه فاف گوتی ئه و تی ده گات که له وانه یه من نه زانم، به لام ئه وه ی پیتی گوتم ته واو پاسته. (به روانه: پاشکوی ژماره ۱۸).

ئیمزا

ده بل یو. ئای. کۆمبس

۲۴ ی حوزه بیرانی ۱۹۶۳

به شی پۆزهلآت))⁽²⁵⁹⁾.

به و جۆره کورده دلسۆزه کانی ئه و پۆزگار، له هه ر شویتیک بووین، چاکی کوردایه تییان لی کردوه به لاداو به پیتی تواناو شیوازی سه نگینی خویان وهک ((کۆمه له ی خویندکارانی کورد له ئه وروپا)) ئه وانیش پشتی شوپشی نه ته وه که یانیا ن گرتوه، به لام کۆمه له وهک هه ر ده زگایه کی دیکه ی قوتابیان له جیهاندا دهنگی زولآلتر بووه، ئه وه ی به ئاسانی له ریگه ی خویندنه وه ی خیرای دوا ژماره ی گۆفاری ((کوردستان)) وه به روونی هه ستی پی ده که یین.

شه پی به رده رکی سه را ده که ن (به روانه بابته ی پینجه می ئه م کتبیه)، ته ها محی الدین به کیک بوو له دامه زینه رانی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) له عراق، ته نانه ت سالی ۱۹۴۷ وهک نوینه ری پارتی به نه ئینی له ناوچه ی (بستان الخسی) به غدا له گه ل فه هدی سکرتری پارتی کۆمونیستی عراقدا کۆبۆته وه.

(259) N.A., F.O., 371/170435, Confidential, Minutes, W.I. Combs, June 24, 1963, Eastern Department.

ژماره‌یه‌کی دانسقه‌ی گوڤاری (کوردستان) و ئاوا بوونی خوڤری دره‌وشاوه‌ی کۆمه‌له‌ی خویندکاران

به‌ر له ئیستا ئاماژه‌مان بو ئه‌وه کرد که گوڤاری ((کوردستان)) وه‌ک ئورگانیک‌ی وه‌رزنی ((کۆمه‌له‌ی خویندکارانی کورد له ئه‌وروپا)) نۆر زوو له‌دایک بوو. ژماره‌ سیازده‌ی ((کوردستان)) که سالی ۱۹۶۹ له‌ لنده‌ن به‌ سه‌رپه‌رشتی دارا عه‌تتار چاپ کراوه‌ ئه‌و ژماره‌ دانسقه‌یه‌ی ئه‌و گوڤاره‌ بوو. ناوه‌رۆکی ئه‌و ژماره‌یه‌ ده‌وله‌مه‌ندی و پازاوه‌یی ((کوردستان)) ده‌سه‌لمینن، دوا‌ی سه‌روتاری دارا عه‌تتار⁽²⁶⁰⁾ ئه‌م وتاره‌ی سه‌ردار ئاراراتی چاپ کراوه‌ (نا ده‌ستوری مامه‌له‌ی کورد له‌ تورکیا) که له‌ به‌ر پۆشنایی پینچ به‌ندی سه‌ره‌کی ده‌ستوری تورکیای که‌مالیدا پاده‌ی نایاسایی په‌فتاره‌کانی ئه‌نقه‌ره‌ به‌رانبه‌ر کورد نیشان ده‌دات⁽²⁶¹⁾. دوا به‌ دوا‌ی ئه‌و وتاره‌ هه‌ر پازده‌ بپیاره‌کانی دوا‌زده‌مین کۆنگره‌ی کۆمه‌له‌ له‌ به‌لگراد (کانوونی دووه‌می ۱۹۶۹) له‌ گه‌ڵ سوپاس و ئاواتدا بلاو کراوه‌ ته‌وه⁽²⁶²⁾، ئینجا به‌ ریز باسی چالاکیه‌کانی کۆمه‌له‌ له‌ هه‌ر یه‌ک له‌ یه‌کیه‌تی سۆڤیه‌ت و سویدو پۆلۆنیا و ئه‌لمانیای دیموکراسی و به‌ریتانیا و به‌رلین ده‌کات⁽²⁶³⁾، دوا‌ی ئه‌وه‌ دیته‌ سه‌ر باسی چالاکیه‌کانی خویندکارانی کورد له‌ فیسټیڤالی جیهانی سۆڤیادا، که له‌ نێوان پۆزانی بیست و هه‌شتی ته‌مموزو شه‌شی ئابی سالی ۱۹۶۸دا، له‌ به‌لغاریا ساز کرا⁽²⁶⁴⁾.

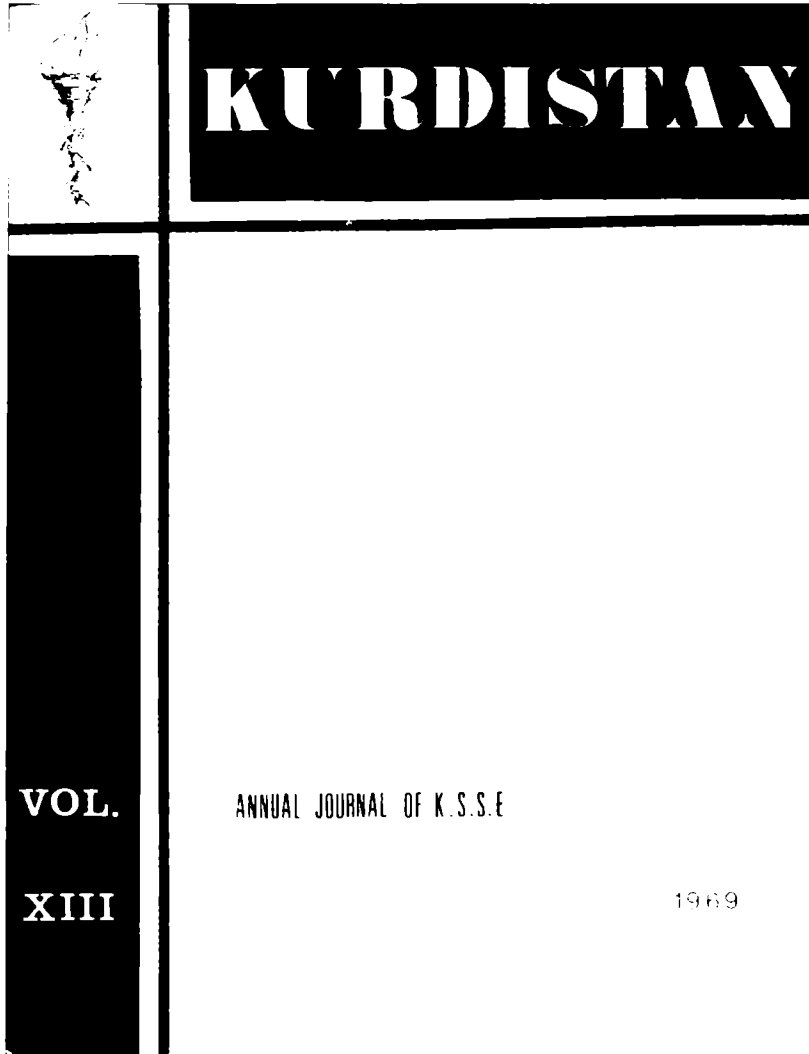
(260) Editorial, Kurdistan Politics in Perspective, (Kurdistan, Vol. III, Annual Journal of K.S.S.E., London, 1969, PP.4-7).

(261) Sardar Ararati, Unconstitutional Treatment of the Kurds in Turkey,- ((Kurdistan)), Vol. XIII, PP. 1,8.

(262) Ibid, PP. 9-10.

(263) Ibid, PP. 11-12.

(264) Ibid, PP. 15-16.

دوا به دواى نهوانه نهم ژماره يه ي ((كوردستان)) نهم وتاره زانستيه به نرخه ي
توفيق وه هبى بلاو كردوته وه: ((پاشماوه ي ميثرايه كاني حه ضره و كوردستاني
عراق و پاشماوه كانيان له به زيزمدا. به زيزيه كان شه يتانپه رست نين))⁽²⁶⁵⁾.

---

(265) Taufiq Wahby, The Remaints of Mithraism in Hatra and Iraqi Kurdistan and its Traces in Yazidism: The Yazidis are not Devil- Worshippers, ((Kurdistan)), Vol. III. PP. 18-19, 25-30.

دوای ئه وه وتاره پۆمانسییه که ی لۆرد کیلبراکیڤی⁽²⁶⁶⁾ ئایرله نده یی ((عیشقی من بۆ کوردستان)) دوا ژماره ی گوفاری ((کوردستان)) ی پازاندۆته وه . شایانی باسه لۆرد کیلبراکیڤ، که ئه ندامی ((پارتی کرێکاران)) و په رله مانی به ریتانی و

John Raymond Godley (266) ناوی ته وای لۆرد کیلبراکیڤ جۆن پامۆند گۆدلییه - Kilbracken، پۆژی حه فده ی تشرینی به که می سالی ۱۹۲۰ له دایک بووه، له ئایرله نده ی باکوور ده ژیا، ماجستیڤری له زانکۆی ئوکسفۆرد وه رگرتووه و دواییش هه مان زانکۆ دوکتۆرای فخری داوه تی، کیلبراکیڤ سه ره تا فرۆکه وان بوو (۱۹۴۰-۱۹۴۶) و گه یشته پله ی نه قیبی فرۆکه وان یی ده ریای به ریتانی و فه رمانده ی هه ردووک تیپی ۷۱۴ و ۸۱۱ ئه و هیزه، دوای جهنگی دووه می جیهان دهستی له کاری سه ربازی هه لگرت و بووه په یامنیڤری ژماره یه ک له پۆژنامه به ریتانییه به ناویانگه کان، وه ک پۆژنامه ی ((ده یلی مه ره)) (Daily Mirror) له نیوان سالانی ۱۹۴۷ و ۱۹۴۹ داو پۆژنامه ی ((سه نده ی ئیکسپریس)) (Sunday Express) له نیوان سالانی ۱۹۴۹ و ۱۹۵۱ دا، دوای ئه وه له نیوان سالانی ۱۹۵۱ و ۱۹۹۶ دا وه ک پۆژنامه نووس و وینه گرتکی سه ره به خۆ کاری کردو گه لیک له گوفار و ته له فریۆنه گانی به ریتانیاو ولاته به کگرتووه گانی ئه مه ریکا و ولاتانی دیکه به ره مه ناوازه کانیان بلآو ده کرده وه، له سالی ۱۹۴۰ وه ژماره یه ک کتیبی بلآو کردۆته وه، هی وه ک: ((ته نانه ت با بۆ سه عاتیکیش بیته)) (Even For An Hour) که بریتییه له هۆنراوه گانی، ((ئه وه ی دواترم پین بلی)) (Tell Me The Next One) ، (نامه گانی به ره به یانی نیویزله نده)، (Letters From Early New Zealand)، ((ژیان وه ک لۆردیک)) (Living Like a Lord)، ((لۆردیک له پشت په رده وه)) (A Peer Behind the Curtain)، ((وه ستا فرۆگه)) (The Master Forger)، ((که شتی ئایرله نده ی ئه سپی بوداق)) (Shamrocks and Unicorns)، (فان میگیڤن) (Van Megeren) ژماره یه کی دیکه له و کتیبانه ی وا دیاره هه موویان به ره مه ی په خنه ئامیزی دیاره ناله باره گانی کۆمه ل بوون، سالی ۱۹۵۲ کیلبراکیڤ بووه ئه ندامی ((پارتی لیبرالی)) و له سالی ۱۹۶۶ ی شه وه بووه ئه ندامی ((پارتی کرێکاران)) و نوینه ری له په رله ماندا. لۆرد کیلبراکیڤ عاشقی کوردو کوردستان بوو، سالی ۱۹۶۶ دوو جار زیاره تی ناوچه نازاد کراوه گانی کوردستانی باشووری کردو له سالی ۱۹۷۵ وه بۆ ماوه ی پازده سال ئه ندامی ((کۆمه له ی ئۆستا په تی به ریتانی - کوردی)) بوو، به داخوه پۆژی چوارده ی ئای سالی ۲۰۰۶ کوچی دوایی کرد، ئه مه ییش ناوونیشانی جۆنی کورپییه بۆ ئه و کوردانه ی رێگه یان ده که وینه ئایرله نده ی باکوور، یا هه ر کوردیک مه به سستی بیته:

Killegar, Co. Leitrim, Ireland. T. and Fax: (49) 433430.

به وانه:

((Who's Who 1966. An Annual Biographical Dictionary)), London, 1966,
P.1693, ((Who was who 1897-2006)), London, 2006, Kilbracken.

عاشقه گه‌وره‌که‌ی کوردستان لۆرد کیلبراکین (سالی ۱۹۶۶) به‌جل و به‌رگی کوردیییه‌وه – که‌مال مه‌زه‌هر.

سه‌رچاوه: گۆفاری کوردستان

دوکتۆرای شه‌ره‌فی زانکۆی ئۆکسفۆردو خاوه‌نی ژماره‌یه‌ک کتیب بوو، دوو جارن زیاره‌تی ناوچه‌ی نازاد کراوه‌کانی کوردستانی کردووه‌و به‌جلوبه‌رگی کوردیییه‌وه‌ چۆته‌ ناو پێشمه‌رگه‌ و به‌ره‌کانی شه‌ره‌وه‌و سه‌ری له‌ قوتابخانه‌کانی ناوچه‌ نازادکراوه‌کان و نيزگه‌ی ((ده‌نگی کوردستان)) داوه‌و له‌ نزیکه‌وه‌ شمشال ژهن و شوانی تۆ سالانی کوردی به‌ په‌سته‌که‌وه‌ دیوه‌، هه‌موو ئه‌وانه‌یش به‌سه‌ر په‌که‌وه‌، وێرای شاخی په‌نگاوپه‌نگی که‌م هاوتای کوردستان وینه‌ی ئه‌و عیشه‌ په‌روژه‌یان له‌و دله‌ گه‌وره‌یه‌دا کێشاوه⁽²⁶⁷⁾.

(267) Lord Kilbracken, Kurdistan Man Amour. ((Kurdistan)), Vol. XIII, 1969, PP. 20-24.

خویندکارانی کورد له شهروپا به شداری تۆیه م فیستیفالی جیهانی لاوان و قوتابیان ده‌کن که له بیست و شه‌شی ته‌موزه‌وه تاوه‌کو شه‌شی ئابی سالی ۱۹۶۸ له سۆفیای پایته‌ختی بولگاریا ساز کرا. سه‌رچاوه: گۆفاری کوردستان – که مال مه‌زه‌ر.

له راسته‌وه بۆ چه‌پ: حوسین فه‌قی نه‌حمه‌د بارزانی، ؟ ، د. وه‌هیه‌ شه‌وکه‌ت، برای جه‌لال ده‌باغ، جمشید حه‌یده‌ری، جه‌وه‌ر شاه‌وه‌یس (برای نوری شاه‌وه‌یس)

خویندکارانی کورد له له‌نده‌نی به‌ناویانگ و قه‌شه‌نگ به‌ بپواوه‌ ناوی کوردستان به‌رز ده‌که‌نه‌وه – که مال مه‌زه‌ر. سه‌رچاوه: گۆفاری کوردستان.

ئینجا دوا ژماره‌ی ((کوردستان)) و تاریکی ئەدمۆندسی دووباره کردۆتەووە که چەند مانگیك له‌وه‌بەر بەم ناوێشانەووە ((شەپری کورد لە عێراق: پێشینه دەستووربەهێه‌کانی)) له ژماره‌ی کانوونی یەکه‌می ساڵی ١٩٦٨ی ((گۆفاری جیهانی ئیمرق))ی له‌نده‌نیدا بلأوی کردۆتەووە⁽²⁶⁸⁾.

هەمان ژماره‌ی ((کوردستان)) پێنج لاپه‌ره‌ی خۆی بۆ ژماره‌یه‌ک به‌لگه‌نامه‌ی میژووویی نۆر بایه‌خدار ته‌رخان کردووه. یه‌که‌م به‌لگه‌نامه‌یان نامه‌یه‌کی بارزانییه بۆ جەنەرآل دیگۆل سەرۆکی فەرهنسی که شوباتی ساڵی ١٩٦٨ بۆی ناردووه و به سۆزێکی نۆروه گله‌یی لی کردووه چونکه پێی سه‌یره پیاویکی وا گه‌وره، که فەرهنسای له‌ده‌ست داگیرکه‌ر قوتارکرد، ئاوڕ له‌ ده‌ردو ئازاری گه‌لی کورد نه‌داته‌وه و به یه‌ک چاو سه‌یری کوردو فیتنامییه‌کان نه‌کات، وه‌ک موسلمانیش کۆتایی نامه‌که به ئایه‌تیکی پیرۆزی قورئان ده‌هینیت و هیوای ئه‌وه ده‌خوازیت جەنەرآل دیگۆل و فەرهنسا بینه‌ مژده‌ده‌ری به‌هه‌شتی رزگاری له ئاسمانی کوردستاندا، ئه‌وه‌ی پای گشتیی فەرهنسی ده‌بزوینیت و وا له ژماره‌یه‌ک که سایه‌تی ناسراوی ئه‌و ولاته ده‌کات داوا بکه‌ن ئه‌گه‌ر هاتوو فەرهنسا چه‌کی دایه عێراق مه‌رجی ئه‌وه‌ی بۆ دابنیت پوی ئه‌و چه‌که نه‌کریته کورد^{(269)*}.

به‌لگه‌نامه‌ی دووه‌می ((کوردستان)) ئه‌و یادداشته‌یه که دوکتۆر کامه‌ران عالی به‌درخان پۆزی پازده‌ی ته‌شرینی دووه‌می ساڵی ١٩٦٨ وه‌ک ((گوته‌بیژی ئه‌نجومه‌نی شۆرشی کورد له کوردستانی عێراق)) پێشکه‌شی نه‌ته‌وه به‌گه‌رتوووه‌کانی کردووه له نیویۆرک⁽²⁷⁰⁾. دوا‌ی ته‌نها سێ پۆژ دوکتۆر کامه‌ران نامه‌یه‌ک ده‌رباره‌ی هەمان بابەت ده‌نیریت بۆ خودی یو. ئانتی سکرته‌یری گشتیی نه‌ته‌وه به‌گه‌رتوووه‌کان و پۆزی شازده‌ی مایسی ساڵی ١٩٦٩یش نامه‌یه‌کی دیکه‌ی بۆ ده‌نیریت⁽²⁷¹⁾.

---

(268) C.J. Edmonds, The Kurdish War in Iraq: The Constitutional Background, - (Kurdistan), Vol.XIII, 1969, PP. 31-34.

(269) "Barzani writes to do Gaulle", (Kurdistan), Vol.XIII, 1969, P. 35.

(*) ((دلنایام ئەم نامه‌یه‌ی بارزانی بۆ دیگۆل)) دواتر کاریگه‌ری خۆی بووه. بۆ پتر زانیاری له‌م باره‌یه‌وه بنۆره: به‌رگی دووه‌می کتییی بیره‌وه‌رییه‌کانی موخسین دزه‌یی - ع. زه‌نگه‌نه‌)).

(270) ((Memorandum on the Kurdish Question presented to the United Nations in November 1968)), -(Kurdistan), Vol.XIII, 1969, PP.36-37.

(271) Ibid, PP. 37-38, 41.

دوای دامه‌زاندنی لقی پۆلۆنیای (کۆمه‌له‌ی خوێندکاران) له‌ ساڵی ١٩٦٢دا خوێندکارانی کوردی نه‌و
 ولاته‌ زوو زوو به‌و جوړه‌ ده‌پژانه‌ سه‌ر شه‌قامه‌کانی وارشایی پایته‌خت - که‌مال مه‌زه‌ر
 سه‌رچاره: گۆفاری کوردستان

خوێندکارانی کوردی هاوپی دڵسۆزه‌ سویدییه‌کانیان به‌و په‌پی بیواوه‌ ناوی کوردستان له‌ سه‌ر شه‌قامه‌کانی
 شاری ستۆکهۆلمی پایته‌خت به‌رز ده‌که‌نه‌وه - که‌مال مه‌زه‌ر. سه‌رچاره: گۆفاری کوردستان

دوا لاپه‌په‌ی ئەم بەشەى گۆفارى ((كوردستان)) تەرخان كراوه بۆ دوو بەلگەنامەى دىكەى زۆر دەگمەن لە هەمان بوو، وێپاى نامەى كۆمەلەى خۆى بۆ سەرەك كۆمارى سووریا. پۆڤى پازدەى مايسى سالى ۱۹۶۹ لە ((ئەنجومەنى لۆردان))ى بەرىتانی لە گەرمەى گۆفارى بەكارهێنانى ولاتەى يەكگرتووەكانى ئەمەرىكا بۆ هێزى ناسمانى بەرىتانی لە فیتنام هەمان عاشقى كوردستان لۆرد كیلبراكین وەستایانە ئو هەلەى قۆستۆتەوه بۆ وروژاندنى پرسى كورد. بەر لە وەيش پۆڤى بیست و حەوتى كانوونى دووهى سالى ۱۹۶۸ (م. پوايس) لە پەرلەمانى فەرەنسیدا مەسەلەى بەكارهێنانى چەكى فەرەنسى دژى كورد دەورۆژیتیت، لە وەلامیدا درۆ دەلەسەكانى عەبدولسەلام عارف باس دەكریت كە شوباتى سالى ۱۹۶۶، لە كاتى زیارەتەكەى پاريسیدا، چۆن باسى ((برا)) كوردەكانى كوردبوو. دوا بەلگەنامەى نامەكەى ((كۆمەلەى خۆپێندكارانى كورد لە ئەوروپا)) بە بۆ سەرەك كۆمارى سووریا نۆرەددین ئەتاسى بە بەروارى بیست و دووى تەشرینی دووهى سالى ۱۹۶۸ دەربارەى ژيانى سەخت و نالەبارى نیو ملیۆن كوردى ئو ولاتە⁽²⁷²⁾.

دوا بابەتى دوا ژمارەى ((كوردستان))ى ئۆرگانى ((كۆمەلەى خۆپێندكارانى كورد لە ئەوروپا)) خستەبەكە دەربارەى گرنگترین رووداوى كوردستان، لە سالى ۱۸۲۴ وە تاوهكو مارتى سالى ۱۹۶۹، لەگەڵ ناوى ژمارەى ك سەرچاوهى هەلبژاردە بە گەلێك زوبان دەربارەى مێژووى كوردو كوردستان^{(273)*}.

ئەم پوختەى ناوهرۆكى ئەم ژمارەى گۆفارى ((كوردستان)) نیشانە و بەلگەى سەلمیتەرە بۆ پۆل و سەنگى ((كۆمەلەى خۆپێندكارانى كورد لە ئەوروپا))، بۆیەكا دەبوو بەلگەنامە نەپتیبەكانى وەزارەتى هەندەرانى بەرىتانی لە گەلێك

(272) Ibid, P. 39.

(273) Ibid, PP. 40-44.

(*) ((لەبەر گرنكى ناوهرۆكى ئەم ژمارەى گۆفارى كوردستان، ئەگەر بێمێن تەواوى لاپه‌په‌كانى لە ژمارەى داهاوونى گۆفارى (رۆژنامه‌نووس)ى سەندىكای رۆژنامه‌نووسانى كوردستان وەكو (بیاړى ژمارە) بۆلۆدەكەینەوه - ع. زەنگەنە)).

((دواتر تەواوى لاپه‌په‌كانى لە ژمارە (۱۴)ى گۆفارى نامازە بۆ كراو بۆلۆكراپه‌وه - ع. زەنگەنە)).

بووه وه بایه خ بدات به و دیارده نوییهی ژیانیی سیاسی و فیکیری هاوچه رخی کوردو به و جۆره سه رچاوه یه کی په سه ن و ده گمه ن پێک ده هیتن بۆ لیۆکۆلینه وه ی زانستی گشت لایه نه فیکری و سیاسی و چالاکیه کانی (کۆمه له ی خویندکارانی کورد له ئه وروپا) و دیسانه وه به دلنیا ییه وه ده لێین ده توانریت نه ک ته نها ده رباره ی کۆمه له خۆی نامه یه کی دوکتۆرای گه و ره بنووسریت، به لکو هه مان کات و به هه مان ده ستور ده توانریت دوو نامه ی ماجستیری پیکوپیکیش ده رباره ی گۆفاری ((کوردستان)) ی ئۆرگانی کۆمه له بنووسریت، یه کێکیان له بوواری میژووداو ئه وی دیکه شیان له بوواری پۆژنامه نووسیدا. هه لبه ت ئه و خویندکارانه ی کاریکی زانستی نایابی وه ها ده گرنه ئه ستۆ ده توانن له رێگه ی ئه م ناوه به رپێژانه ی لای خواره وه گه نجینه یه کی ده وه له مه ند له زانیاریی بایه خدارو په سه ن بۆ کاره که یان وه ده ست به یتن:

عیصمه ت شه ریف وانلی و دارا توفیق (نووسینه کانی)، دوکتۆر که مال فونادو دوکتۆر وریا په واندزی و نوره ددین زازا (نووسینه کانی)، عومه ر شیخ مووس و سه لآح سه عدوللا (نووسینه کانی) و دوکتۆره نه سرین فه خری و دوکتۆر عیزه ددین مسته فا په سول و دوکتۆر کاوس قه فتان و د. مارف خه زنه دار و د. جه مشید حه یده ری و دوکتۆر ئیحسان فوناد و هاواری کاکه زیاد و دارا عه تتار و سیامه ند سه مه د به نا و جه وهر صدیق شاهو یس و که سانی دیکه ی وه ک ئه وان، وێپای ئه وه یش پۆژنامه ی ((خه بات- النضال)) سالی ۱۹۶۰ به عه ره بی و ((التأخی)) دوچار هه ر به عه ره بی و هه ر سێ جاره که یش به ناو نیشانی (کۆمه له ی خویندکارانی کورد له ئه وروپا) وه وتاریان بلاو کردۆته وه ⁽²⁷⁴⁾، دوور نییه له م بوواره دا وتاری دیکه ش هه بیته که ده چنه خانه ی سه رچاوه ی به که لک و پێویسته وه ^(*).

(274) بروه: ((خه بات- النضال))، بغداد، ۷ مارت ۱۹۶۰، ((التأخی))، بغداد، ۱۴ اب و ۲ ایلول ۱۹۷۳.
 (*) ((له ژماره کانی (۲، ۳، ۴) ی گۆفاری (پۆژنامه فانی) دا، وه کو له په راویژنکی پێشوشدا ئاماژه م بۆ ئه م بابته کردوه، بابته تیکم به ناوونیشانی (دادگاییکردنی خه بات) بلاو کردۆته وه، زۆریه ی ناوه رۆکه که ی له باره ی (کۆمه له ی خویندکارانی کورد له ئه وروپا) بووه، کاتی خۆی (خه بات) خۆشی هه ر له سه ر ئه و کۆمه له یه، که ئه وسه بۆ به شداریکردن له کۆنگره ی قوتابیانی جیهان سه ردانی به غدا یان کردبوو، دراوه ته دادگا، چونکه له ئه نجامی مشت و مر له سه ر هه بوونی کورد وه کو نه ته وه، سه رنووسه ری

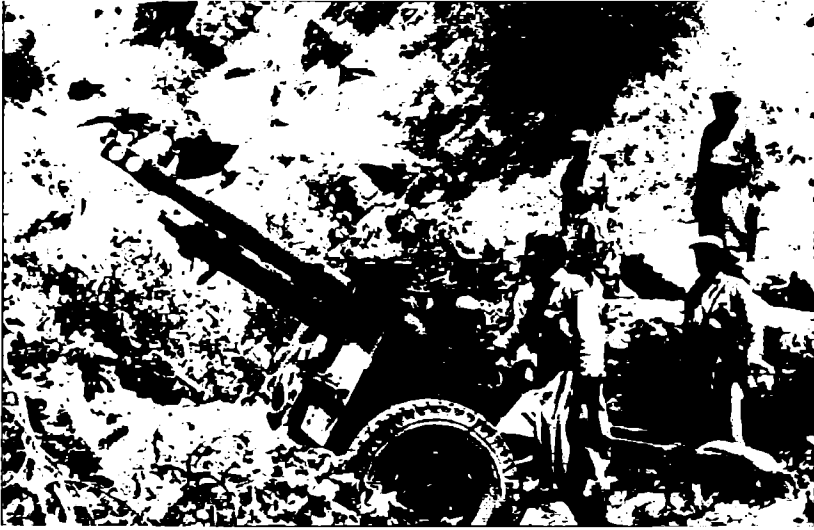

زاننا و سیاسه‌تمه‌داری ناسراوی کورد
ماموستا توفیق وهه‌بسی به‌گ. خویندکارانی
کورد له‌ئه‌ورویا تایبته له‌له‌ندهن تا کۆچی
دوایی خۆی و خاتوو ناسیای هاوسه‌ری که
ده‌ورو خولیان بوون - که مال مه‌زه‌ر.
سه‌رچاوه: گۆفاری کوردستان

(خه‌بات)، که برابیم ئه‌حمه‌د بوو، سه‌روتاریکی به‌ناوونیشانی (الامة الكردية والعامة الثانية من الدستور) نووسیوو. هه‌روه‌ها له‌ژماره (٦) ی گۆفاری (پۆژنامه‌نووس) ی سالی ١٢٠٠٥ د. بابه‌تیکمان به‌ناوونیشانی (پۆژنامه‌گه‌ری خویندکارانی کورد له‌ده‌ره‌وه‌ی کوردستان) بۆ نه‌وزاد عه‌لی ئه‌حمه‌د بلاوکردۆته‌وه، وه‌کو له‌خۆیشیم بیستوو، به‌م زوانه‌ وه‌کو کتیب بلاوده‌کرتیه‌وه.

له‌ژماره (٢ - ٣) ی گۆفاری (هاڤیبوون) ی سالی ١٩٩٨ د. (د. که‌مال فوئاد) بابه‌تیکمان به‌ناوونیشانی (چه‌ند زانیارییه‌ک له‌باره‌ی بزوتنه‌وه‌ی خویندکارانی کورده‌وه له‌هه‌نده‌ران) بلاوکردۆته‌وه، هه‌ر (د. که‌مال فوئاد) له‌سه‌ره‌تای هه‌فتاکاندا نامیلکه‌یه‌کی له‌سه‌ر کۆمه‌له‌ له‌لایه‌ن (یه‌کیتی قوتابیانی کوردستان) بۆ بلاوکراوه‌ته‌وه. له‌سالی ١٩٦٨ یشدا، کۆمه‌له‌ی خویندکارانی کورد، نامیلکه‌یه‌کیان به‌ناوونیشانی (اضواء علی الحركة الطلابية فی الخارج) له‌پراگ بلاوکردۆته‌وه. ئه‌وه جگه له‌وه‌ی گۆفاری (پۆژی نوێ) ی سالی ١٩٦٠ ی سلیمانی چه‌ند نامه‌یه‌کی به‌ریرسانی ئه‌و ریکخراوه‌ی وه‌کو خۆی بلاوکردۆته‌وه.

هه‌رچی ئه‌و بابه‌تانه‌ی (التأخیر) یه‌که د. که‌مال ئاماره‌ی بۆی کردوو، ئه‌وه به‌بۆنه‌ی به‌ستنی کۆنگره‌ی شازده‌می کۆمه‌له‌که‌ بووه، (دارا توفیق و سه‌لاح سه‌عدوللا) و چه‌ند که‌سیکی دیکه‌ بابه‌تیان به‌م بۆنه‌یه‌وه نووسیوه، له‌کۆنگره‌که‌شدا محمه‌د مه‌حمود عه‌بدولره‌حمان "سامی" وتاریکی درێژی به‌ناوی "پارتی دیموکراتی کوردستان" خویندۆته‌وه، - ع. زه‌نگه‌نه))

پاریزه‌رانی کوردو کوردستان له‌بنکه‌یه‌کی نزیك شاری سه‌ربه‌ری ره‌واندز - که‌مال مه‌زه‌ر.
سه‌رچاوه: گۆفاری کوردستان.

هیلی پیتشه‌وهی به‌ره‌ی شه‌ر: پیتشه‌رگه‌یه‌ک، له‌فرمانده‌ خۆجییه‌کانی پارتی دیموکراتی
کوردستان، به‌دوو‌رین سه‌یری شاری ره‌واندزو هیزه‌کانی سوپای عیراق له‌ نزیك ئەم‌شاره‌وه
ده‌کات. سه‌رچاوه: گۆفاری کوردستان.

بابهتی نویم

پرسی کورد لهنیوان دوو دزه تهوهری ئیمام خومهینی و سهدام حسهیندا
لهبه رۆشنایی به لگه نامه نهینییهکانی حوکمهتی بهریتانیا

كورتە روونكردنه وه يه ك

پيموايه پيشتر، له شويى ديكى ئەم بەرھەمەدا، ئاماژەم بۆ ئەو كوردو، كه سەرھەتا له كارمەندانى فەرمىي بەریتانى بەولاه كەس مافى ئەوئى نەبوو، بەلگەنامە ھەلگىراوھەكانى ناو ((ئەرشىفى نىشتمانى)) بەریتانى بىننىت، چونكە ناوھەركى ئەو بەلگەنامانە بە سەرنج و پاپۆرت و كارە نەپنىيەكانى كار بەدەستە بەریتانىيەكان تەنراون، واتا ئەو شتانەى كه له ھەموو ولاتىك بەنەپنى دەولەت ((أسرار الدولة)) دادەنرێن و كەسى ديكە بۆى نىيە بىانبىنى. دواى كوششێكى زۆر لەلایەن توێژەر و پەسپۆر و پەرلەمانتار و پۆزنامەنووسانى ئەم ولاتە خۆيان، بپيار درا دواى تىپەربوونى پەنجا سال (نىو سەدە) بەسەر ھەر بەلگەنامەيەكدا رىگە بدريتە ھەمووان بىبن، تەنھا ژمارەيەكى كەم لەو بەلگەنامانە نەپنىت كە يەكجار نەپنى و لەوانەيە كار بەكەنە سەر پتوھەندىيە ديپلۆماسىيەكانى حوكمەتى بەریتانى، يا ببنە ھۆى ناوژپاندنى بئەمالەى پاشايانى ئەم ولاتە، كە بەچارى سىمبولى نىشتمانى سەير دەكرێن. پاش ماوھەك ئەو پەنجا سالە كرايە چل سال و ئىستائىش سى سالە، لە سالى دوو ھەزارو ھەوتيشدا، واتا ئەو سالەى من دەستم داى دانانى ئەم كتيبە، توێژەرەن مافى ئەوھيان ھەيە تەنھا ئەو فايلانە بىبن كە ميژوويان دەگە پتەوھە پيش سالى ۱۹۷۲.

پۆزتيكان واپىككەوت ئەو پۆزتيكە يا بانييەى لە تەننىشت مەنەوھە كاري دەكردو بيوونە برادەر يەككە لەو فايلانەى ئەو پۆزە كاري تيدا دەكرد ھى رووداوھەكانى دە دوازدە سال پاش سالى ۱۹۷۲ بوو. كە پرسىم گووتيان: بەلئى شتيكى كەم لەو فايلانەى ھىچ جۆرە نەپنىيەكى دەولەتيان تيدا نىيە بىننىيان قەدەغە نىيە، ئەوھەك ھەمووان پرسى كوردىش دەگريتەوھە. بەو جۆرە ژمارەيەك پاپۆرتى بەنرخم دەستكەوت كە دواى سالى ۱۹۷۲ نووسراون و پتوھەنديان بە كوردوھە ھەيە، يا سەرچەمى ناوھەركىيان بۆ ئەو پرسە تەرخان كراوھە، وھەك لەم نمونانەى خواوھەدا دەيانبنىن.

محمد رضا شا

شاپور بهختیار

یه که م: که و تنی شای ئیران و گه پانه وهی ئیمام خومه یینی
 که س ناتوانیت نکۆلی له وه بکات که دلی سه رجه می پۆله دلسۆزه کانی کورد له
 رهزا شای بکوژی سمکۆی شکاک و محهمه د په زاشای بکوژی پیشه و او هاو بیره کانی
 پر بوو له هیواو ناواتی بوخانی پۆژیک زووتری پژی می په هله وی له ئیران، بۆیه کا
 شۆرشی ئیسلامی ئیرانی مژده ده ریکی پر له هیوا بوو بۆ کوردیش که به دل
 پشتگیریان کردو قوربانیان له پیتاویدا دا، ته نانه ت پۆژنامه بیانیه کانیش باسی
 ئه وه یان ده کرد چون کیرۆ لای کوردی که رمانشا و سنه و مه هاباد و شاره
 کوردیه کانی دیکه، به به رگی کوردی ئالوالا و چه پله پیزانه وه، پیشوازیان له
 که و تنی پژی می په هله وی و گه پانه وهی ئایه توللا خومه یینی ده کرد⁽¹⁾، به داخه وه

(1) بۆ درێژهی نه و باسه بپوانه: أمل عباس جبر البحرانی، الثورة الاسلامیة فی ایران. دراسة تاریخیة فی
 أسبابها و مقدماتها و وقائعها، اطروحة دکتوراه، جامعة المستنصریة، بغداد، ۲۰۰۷.
 (شایانی باسه ئه م نامه یه به سه ریه رشتیی من ناماده کرا و پله ی ئیمتیازی پین درا. وه ک گووتیشمان
 سه ره تا گه لی کورد به گه رمیی پشتگیری شۆرشی ئیسلامی ئیران و گه پانه وهی سه رکرده ی نه و
 شۆرشه ئایه توللا خومه یینی کرد، له م بوواره دا ته نانه ت کار گه یشت به وهی سه رکردایه تی بزووتنه وهی
 رزگاریخوازی کوردی ئیران سه ره تای کانونی دووه می سالی ۱۹۷۹ ناماده یی ته وای خۆی به
 سه رکردایه تی شۆرشی ئیسلامی رابگه یینیت ده رباره ی نه وهی هر چه کیکیان پتیوسته بۆ

نیام خومهینی

دواتر ئه و به هاره خوۆشه ی کورد دیسانه وه بووه خهونیک له رابردوو. لایه نیک ی
ئه م راستیه، له راپۆرتیک ی نو لاپه ره یی فایلی ژماره (۹۳/۹۷۳) ی وه زاره تی
هه نده رانی به ریتانیدا رهنگی داوه ته وه که به م ناوونیشانه وه یه:
(خشته ی پۆژانه ی رووداوه سه ره کییه کانی ئیران دوا ی پۆیشتنی محمه د
ره زاشا په هله وی پۆژی شازده ی کانونی دووه می سالی ۱۹۷۹ و گه رانه وه ی
ئایه توللا خومهینی له مه نفاوه "یه کی شوباتی ۱۹۷۹- پینجی مایسی ۱۹۸۰" ((²⁾
ئه مه ی لای خوواره وه یش ده قی وه رگنیراوی (بنۆپه: پاشکۆی ژماره (۱۹)
ناوه رۆکه که یه تی:

مسۆگه رکردنی سه ره که وتنی شوپش ئه وان ناماده ن پیتشه شیان بکن، وێپای ئه وه هر له و
ده وروبه ردا بروسکی پشتگیریه که ی بارزانی بۆ ئایه توللا خومهینی و خو ناماده کردنی بۆ گه رانه وه
له ولاته یه کگرتوه کانی ئه مه ریکاره له هر چوار لاره دهنگی دایه وه).

(2) N.A., F.O., 973/93, Chronology of the principal events in Iran following shah
(Muhammad) Reza Pahlavi's departure on 16 January 1979 and Ayatollah Khomeini's
subsequent return from exile (1 February 1979- 5 May 1980), 9PP.

۱۹۷۹))

یه کی شوبات: گه رانه وهی ئایه توللا خومه یینی له فهره نسه وه بۆ ئیران.
سیتی شوبات: خومه یینی داوا له حوکمه ته که ی دوکتور به ختیار ده کات واز له
کار بهینیت⁽³⁾.

پینجی شوبات: خومه یینی مه هدی به زرگان دیاری ده کات بۆ پۆستی سه ره ک
وه زیرانی حوکمه تیکی کاتی.

نۆ تا دهی شوبات: کوشتار له فرۆکه خانه سه ربازییه کانی تاران و هیرشی
سه ربازه یاخیبووه کان و چه کداره سیقیله کان بۆ سه ر پۆلیس خانه و سه ربازگه کان.
یازدهی شوبات: ئیستیقاله ی دوکتور به زرگان و کابینه که ی.

دوازدهی شوبات: دوا ی چوار پوژ پیکدادان له گه ل هیزه سه ربازییه
یاخیبووه کان له تاران فه رمان درایه هیزه کانی سوپا بگه پینه وه سه ربازگه کانیان.
ئو وه زیرو نه فسه رانه ی له ماوه ی چه ند حه فته ی رابردوودا به ند کرابوون ده درینه
دادگه ئیسلامیه کان بۆ دادگاییکردنیان.

چواردهی شوبات: حوکمه تی به ریتانی ئیعتیراف به حوکمه تی به زرگان ده کات.
پازدهی شوبات: دادگه ی ئیسلامیه یه که م بریاری له سیداره دانی ئو
که سایه تیه سه ربازی و سیقیلانیه ده رکرد که به پررسی تاوانه کانی پوژگاری
شابوون.

---

(3) مه به ست شاپوور به ختیاره، که نه دمامی ((به ره ی نیشتمانی)) بوو. کانتیک محمه د په زا شا
گۆله ی که وته لیژی داوا ی له که ریم سنجا بیی به په سه ن کوردی کرد وه زاره تیکی نو ئی دایمه زینتی،
به لام ئو قابل نه بوو ئه رکیکی وا به فه رمانی شا قه بوول بکات، ئه وسا شا داوا ی له شاپوور به ختیار
کرد وه زاره تی نو ئی دایمه زینتی، که به ختیار قابل بوو ((به ره ی نیشتمانی)) یه کسه ر بریاری ده رکرد
به ختیار له ریزه کانی خۆی ده رکرد، هه رچۆن بی ت شاپوور به ختیار پوژی سی ویه کی کانوونی یه که می
سالی ۱۹۸۷ وه زاره تی نو ئی دامه زراند. دوا ی گه رانه وه ی ئایه توللا خومه یینی به ماوه یه کی کورت
به ختیار ناچار بوو ده ست له کار هه لبگریت و به نه ئینی هه لبیت و بۆ پارسی بجیت.

حه فدهی شوبات: سه رۆکی ((پښکخراوی رزگار یخوای فه له ستین)) (منظمة
تحریر فلسطین) یاسر عه ره فات سه ردانی تاران ده کات⁽⁴⁾.

شه شی مارت: حوکمه ت رایگه یاند شاو خیزانه که ی به غیابی دادگایی ده کرین
وهک ریگه یهک بۆ حه جزی پاره و پولیان له هه نده ران.

دوازدهی مارت: ئیران و پاکستان کشانه وهی خویان له په یمانی سینتو
راده گه بینن. کشانه وهی تیپی سه ربازی ئیرانی له هیزه کانی ناشتیاریزی نیوان
ئیسرائیل و سووریا.

شازدهی مارت: خومه ینی فه رمانی له سیداره دان قه ده غه ده کات و داوای له
دادگاکانی شوپش کرد جارنکا هه موو پریاریکی دیکه له و باره یه وه بووه ستینن.
هه لگیرسانی شه پی قورس له نیوان هیزه کانی حوکمه ت و شوپشگیرانی ناوچه کانی
کوردستان و تورکمان⁽⁵⁾.

سیی مارت: شا له مه راکیشه وه ده چیتته باهاما.

سیی - سی ویه کی مارت: ده نگدانی نیشتمانی - ده نگدانی بی شو مار بۆ
کۆماری ئیسلامی.

حه وتی نیسان: له سیداره دانی سه ره ک وه زیرانی پیشوو (ئه مین) هوه یدا.
وه زیری داد ده ست له کار ده کیشیتته وه.

---

(4) فه له ستینبیه کان، به مۆی هه لویتستی شاره، به گه رمی پیشوازیان له هه لگیرسانی شوپشی
نیسلامی کرد، ته نانه ت، به پیی گه لیک سه رچاوه، ژماره یه کیان به چه کی خویانه وه به شداریان له
جیبه جیکردنی فه رمانه کانی سه رکردایه تی شوپشدا کرد، بۆیه کا دواي گه رانه وهی ئایه توللا خومه ینی
له پاريسه وه، به ماوه یه کی کورت، کاتیک لایه نگرانی ده ستیان به سه ر باله خانه ی مه لبه ندی ئیسرائیلی
له تاران گرت، ته خته ی ناوی مه لبه نده که یان داگرت و له جیگه ی ئه و ته خته یه کی دیکه یان به م
ناوونیشانه وه هه لواسی: ((بالوئیزخانه ی فه له ستین))، که چی دواتر یاسر عه ره فات له هه موو روویه که وه
پشتی سه دام حسه ینی ده گرت.

(5) له ده قی به لگه نامه که دا به م جزره هاتوه:

((Serious fighting between Government forces and insurgents in Kurdistan and
Turkoman provinces)) (N.A., F.O., 973/93...., P.1)

شازدهی نيسان: په هبهری پارتي توده (کۆمونیست)ی ئيران که یا نوری له مه نفاوه ده گه پیتته وه.

پینجی نيسان: شه پیکي گشتی له نه غه دهی نازه ربایجان⁽⁶⁾ پینج سه د کوزاوی لی که وته وه.

حه وتی مایس: بالویزه کانی ئیران له ولاته پوژئاواییه کان⁽⁷⁾ بانگکرانه وه.

سیی مایس: له هیزه کانی سوپا و میلیشیای ئیسلامی له گه ل عه ره بی ئیراندا له خوړمشه هر پیکدا ده دن، به پیتی راپوژته کان هه شتا کوزراو هه یه.

چواری حوزه یران: فرۆکه کانی عیراقی بۆمبارانی گونده کوردییه کانی پوژئاوای نازه ربایجان ده کن.

هه شتی حوزه یران: خۆمالیکردنی بانکه ئیرانی و بیانییه کان.

دهی حوزه یران: شا له باهاماوه ده چیتته مه کسبک.

سیازدهی حوزه یران: حوکمه تی ئیرانی هاتوچۆ له ناوچه سنوورییه کاندا قه ده غه ده کات و عیراقیش به هه ناردنی چه ک بۆ عه ره بی خۆزستان تاوانبار ده کات.

پازدهی حوزه یران: پوژدهی ده ستوری کۆماری ئیسلامی نوئی په خش کرا.

بیست و پینجی حوزه یران: خۆمالیکردنی کۆمپانیاکانی دراو (شرکات الصیرفة) و ته ئمین.

بیست و نوئی حوزه یران: پتر له په نجا هه زار ئه ندای موجهیدی نی خه لک، که ریکخراویکی مارکسییه، له زانکۆی تاران دژی مه لاکان مان ده گرن.

پینجی ته مموز: خۆمالیکردنی کارگه پیشه سازییه سه ره کییه کان.

---

(6) له دهقی به لگه نامه کدا وا هاتووه، ئه گینا نه غه ده شارنکی کوردستانی په سه نه و له رووی کارگرتییه وه سه ره به نازه ربایجانی باشووره. Ibid, P.2 .

(7) له دهقی به لگه نامه کدا ده لیت: ((Iranian Ambassadors recalled from overseas)) وشه ی (oversea) یش (پشت ده ریاکان - ما وراء البحار) ده گه بینیت که مه به ست ولاته پوژئاواییه کانه. Ibid, P.2.

ناوهندی ته مومز- دووی ئاب: دواى شه پێكى سهخت له كوردستان به پهله هیزىكى سه رىازى نێردرايه سه رىازگه ی مه رىوانى سه ر سنوور كه له لایه ن هۆزه كورده كانه وه ئابلقه دراوه .

سێ ئاب: پارتى كۆمارى ئىسلامى سه ر به خومه ینى زۆرینه ی ئه وه هفتاو سێ هه لبێژدراوه ی ئه نجوومه نى شاره زایانى هه لسه نگاندى پپۆژه ی ده ستوورى وه ده ست هیتا .

دوازه تا چوارده ی ئاب: شه رو پێكدادان له نێوان گروه چه پروه راستره وه كانى تاران .

هه زده ی ئاب: هیزه كانى سوپا له كاتى هیزشياندا بۆ سه ر كورد شارى پاوه ی سه ر سنوورى ان گرت و سنووره نزیكه كانى عىراقى ان داخست .

ناوه ندى ئاب: گه لێك له ياخيپووه كانى كورد له پاوه كه رمانشه هر له سێداره دران، به لام شه ر نه وه ستاوه .

بىستو هه شتى ئاب: خومه ینى ناگره سى ((نافه رمى))⁽⁸⁾ له گه ل ياخيگه رانى كوردا په سه ند ناكات. له سێداره دانى ژماره یه كى دىكه له ياخيگه رانى كوردا توركمان .

ده ی ئه یلوول: ئایه توللا تاله قانى، كه دووه مه لای ئێران (دواى خومه ینى- ك. م.) له تاران، كۆچى دواى كرد .

سیازده ی ئه یلوول: ئه نجوومه نى شاره زایان ئه وه پێشنياره ی ده ستوورى ده باره ی پیزانىنى توانای خوداوه ندیى خومه ینى په سه ند كرد⁽⁹⁾ .

سێ ته شرینى یه كه م: رینگه درایه وه رۆژنامه ی ((مردم)) ی ئورگانی پارتى توده (كۆمونیست) كه ده رىچیته وه .

---

(8) له ده قى به لگه نامه كدا به و جۆره وشه ی نافه رمى ((unofficial)) خراوه ته نێوان دوو جوت كه وانى چچوكه وه .
Ibid, P.3.

(9) له ده قى به لگه نامه كدا به م جۆره هاتووه :

((Assembly of Experts approved Constitutional proposal to invest Supreme power in Khomeini)), Ibid, P.3.

چوار تا هه شتی ته شرینی یه که م: پیکدادان له نیوان یاخیکه رانی کوردی مه هابادو هیزه سه ربازییه کانی میری. په نجا که س له ئەندامانی پاسه وانی شوپش (حه ره سی خومه ینی - ک. م.) له بۆسه یه کدا کوژران.

بیست و سیتی ته شرینی یه که م: شا له مه کسیکه وه چوه و لاته یه کگرتوه کانی ئەمه ریکا بۆ ته داوی.

بیست و چواری ته شرینی یه که م: کۆمیته یه کی وه زیران هاتنه سنه بۆ وتووێژ له گه ل کورددا.

چواری ته شرینی دووهم: دواي ئەو خۆنیشاندانانە ی له تاران له ئەنجامی ره خنه گرتنی خومه ینی له و لاته یه کگرتوه کانی ئەمه ریکا له سه ره ئەوه ی په نای داوه ته شا، قوتابیانی ئیرانی بالۆیزخانە ی و لاته یه کگرتوه کانیا ن داگیر کردو ئەندامانی بالۆیزخانە که وه ک بارمه (رهائن) گلدرانه وه.

پینجی ته شرینی دووهم: بالۆیزخانە ی حوکمه تی به ریتانی له تاران بۆ ماوه ی شه ش سه عات له لایه ن قوتابیانی ئیسلامی و پاسه وانانی خومه ینییه وه داگیر کرا، هه مان پۆژ حوکمه تی ئەمه ریکا رایگه یاند ریگه نادات شا ته سلیمی ئیران بکریت. حوکمه تی ئیران یه ک لایه نی بانگی هه لوه شانده وه ی په یمانی ناشتی سالی ۱۹۲۱ ی له گه ل یه کیه تی سوڤیه تدا و په یمانی به رگری هاوبه شی له گه ل و لاته یه کگرتوه کانی ئەمه ریکا دا راگه یاند.

شه شی ته شرینی دووهم: حوکمه تی بازرگان ئیستیقاله ی کرد. خومه ینی بریاری دا ئەنجومه نی شوپش حوکمی ئیران بکات و هه لبژاردنیش دوا بخریت.

هه شتی ته شرینی دووهم: قوتابییه مانگرتوه کانی (ناو بالۆیزخانە ی و لاته یه کگرتوه کانی ئەمه ریکا له تاران - ک. م.) داوای ((پیکخراوی رزگار یخوازی فه له ستین)) ی قه بول نه کرد که ده یویست بکه ویته نیوان ئەوان و ئەمه ریکا ییه کان. هه مان پۆژ سکرتری گشتی نه ته وه یه کگرتوه کان داوای له حه ره سی خومه ینی کرد گه رانتی ئازاد کردنی بارمه کان بدات. یه که م هه نگاوی دیپلۆماسی بالۆیزانی و لاته ئەندامه کانی ((بازاپی هاوبه شییه ئەوروپی)) له تاران ده رباره ی بارمه کانی بالۆیزخانە ی و لاته یه کگرتوه کان.

دهی ته شرینی دووهم: خومهینی جاریکی دیکه داوای کرد شا بنیږدریته وه ئیران.

یازدهی ته شرینی دووهم: نوینه رانی قاتیکان و سوید و سووریا و فهره نسه و جه زائیر سر له بارمه نه مریکاییه کان ددهن. کورده کان هیترشیکی فراوانی دیکه دهست پی دهکن و هیترش دهکنه سر (هیژه کانی میری - ک. م.) له سنه و سه قز.

دوازدهی ته شرینی دووهم: سه رۆک کارته ر فرمان ده دات هاوردنی نه وتی ئیران بۆ ولاته یه کگرتووه کانی نه مریکا بوه سستینریت. هر چه فتا و پینچ نویته ره دیپلوماسییه بیانیه کان له تاران داوایان کرد نه و داوایه ئیران دهرباره ی ته سلیم کردنه وه ی شا جیبه جی بگریته. سییه م داوای بالويزانی ولاته نه ندنامه کانی ((بازاپی هاوبه شیی نه وروپا)) له تاران دهرباره ی بارمه کانی بالويزخانه ی نه مریکی. چواردهی ته شرینی دووهم: پاره وپوولی حوکمه تی ئیران له ولاته یه کگرتووه کانی نه مریکا ته جمید کرا، نه نجوومه نیی ناشتی نه ته وه یه کگرتووه کان داوای ئیران بۆ وتوويز پهرت ده کاته وه.

پازدهی ته شرینی دووهم: نه نجوومه نی شاره زایان دوا پرۆژه ی ده ستووری (نوی ئیران - ک. م.) پيشکesh ده کات.

نۆزده - بیستی ته شرینی دووهم: سیازده کهس له بارمه کانی (ناو بالويزخانه ی - ک. م.) ولاته یه کگرتووه کان نازاد کران و گه پانه وه ولاتی خویمان. هه مان پۆژ خومه یی پایگه یانند زۆربه ی بارمه کانی دیکه وه ک سیخوپ ده دریته دادگه .

بیستی ته شرینی دووهم: بالويزانی ولاتانی ناو ((بازاپی هاوبه شیی نه وروپا)) له تاران گرتنی بارمه نه مریکاییه کان و هه ره شه ی ئیران دهرباره ی دادگایی کردنیان به وه ژیر پینانی یاسا نیو ده وله تیه کان داده نین.

بیست و دوو تا بیست و سیتی ته شرینی دووهم: خومه یی هه ره شه ی نه وه ی کرد که نه گه ر بیتو ولاته یه کگرتووه کانی نه مریکا هیترش بینته سر ئیران نه وساکه نه و ناتوانیت ریگه له قوتابیه کان بگریته بارمه کان نه کوژن. سه رۆک کارته ر

قسهی دهربارهی ((ئو ئه نجامه هه ره خراپانه))⁽¹⁰⁾ کرد که له ئازاردانی هه ر کام له بارمه کان ده که ویته وه .

بیست و چواری ته شرینی دووه م: ده رچوونی چواره م پرۆتیستی بالۆیزانی ولاتانی ناو (بازاپی هاوبه شیی ئه وروپا) له تاران .

بیست و هه شتی ته شرینی دووه م: (به نی سه در) کرایه وه زیری دارایی و سادق قوتبزاده ییش کرایه وه زیری هه نده ران .

بیست و نۆی ته شرینی دووه م: داوای ولاته یه کگرتووه کانی ئه مه ریکا ده رباره ی پیشکesh کردنی ئیران به ((دادگای دادوه ریی نیو ده ولته تی)) (محکمه العدل الدولی) له لاهای . سه رۆکانی ولاتانی ناو ((بازاپی هاوبه شیی ئه وروپا)) که له (دبلن) کۆبوونه ته وه داوای ئازاد کردنی بارمه کان و ولاته یه کگرتووه کانی ئه مه ریکا ده که ن .

یه ک تا چواری کانونی یه که م: ئه نجومه نی ئاسایشی نه ته وه یه کگرتووه کان داوای ئازاد کردنی بارمه کان ده کات بی هیچ جۆره دواخستنیک . ئیران داوای دوکتۆر قالد هایمی (سکرتیری گشتیی نه ته وه یه کگرتووه کان - ک . م .) بۆ زیاره تی ئیران قه بول ناکات .

سیتی کانونی یه که م: ده رچوونی پینجه مین پرۆتیستی بالۆیزانی ولاتانی ناو ((بازاپی ئه وروپایی)) (ده رباره ی بارمه ئه مه ریکاییه کان - ک . م .) شه شی کانونی یه که م: چه کداره ئازهرییه کان ده ست به سه ر ئیژگه و ته له فزیۆنی ته وریزدا ده گرن .

حه وتی کانونی یه که م: ئه وه سه لاتهی ده ستووری نوێ داوییه به خومه یینی و مه لاکان له ریگهی ریفیراندۆمه وه په سه ند کرا .

سیازده ی کانونی یه که م: ئه نجومه نی ((په یمانی ناقل)) داوای ئازاد کردنی بارمه ئه مه ریکاییه کان بی دواخستن ده کات .

---

(10) له ده قی به لگه نامه که خۆیدا ئه و پرسته یه به و جۆره خراوته نیوان دوو جوت که وانی بچوکه وه .

نەبوڵحەسەن بەنی سەدر

جیمی کارتەر

پازدەهی کانونوی یەكەم: شا لە ولاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكاوە چووە پەنەما. دەرچوونی فەرمانی ((دادگای دادوهری نیو دەولەتی)) بۆ ئێران⁽¹¹⁾ دەربارەهی ئازادکردنی بارمتهكان و دانەوہی بالۆیزخانەكەیش بە کارمەندانی ولاتە یەكگرتووەكان.

حەفدەهی کانونوی یەكەم: تاتچەری (سەرەك وەزیرانی بەریتانی - ك. م.) لەكاتی سەردانیدا لە واشنتۆن كارتەری دُنیا كرد كە حوكمەتی بەریتانی پشتی بریاری نەتەوہ یەكگرتووەكان دەگریت دەربارەهی سزادانی ئابووری ئێران. ((ئەنجومەنی شوپش)) پۆزی بیست و پینجی کانونوی دووہمی بۆ هەلبژاردنی سەرەك كۆمارو پۆزی پازدەهی شوباتیشی بۆ هەلبژاردنی ئەندامانی پەرلەمان دەستنیشان كرد.

هەژدەهی کانونوی یەكەم: وەزیرانی هەندەرائی ولاتانی ناو ((بازاری هاوہەشیی ئەوروپا)) پشتمگیری خۆیانیان بۆ سیاسەتی فشاریی دیپلۆماسیی ئەمەریكا لەپیناوا ئازادکردنی بارمتهكاندا راگەیاندا.

---

(11) لە دەقی بەلگەنامەكەدا دەلیت فەرمانی داوہتە ئێران:

((Interim decision of ICJ ordered Iran to release hostages and return Embassy to US jurisdiction)) (N.A., F.O., 973/93, Chronology..., P.5).

نۆزده تا بیست و دووی کانوونی یه که م: له زاهدان شه ر له نیوان حه ره سی
خومه ینی و هۆزه بلوجیه کانداهه لگیرسا.
بیست و پینجی کانوونی یه که م: له کریسمس ((جیژنی سه ری سال)) دا پیاوانی
کلنسه (له تاران- ک. م.) سه ریان له بارمه کان دا.
بیست و هه شتی کانوونی یه که م: ئیران هیرشی یه که تی سو فیه تی بو سه ر
ئه فغانستان تاوانبار کردو ئه و کاره ی وه ک هیرش بردنه سه ر گشت ولاته
موسلمانان له قه له م دا.

۱۹۸۰

یه ک تا چواری کانوونی دووه م: دوکتور کزرت قالد هایم زیاره تی تاران ده کات و
ده گه پیته وه بی ئه وه ی خومه ینی ببینیت.
چوارو پینجی کانوونی دووه م: له قوم و ته وریز لایه نگرانی خومه ینی و
شه ریه تمه داری، که پیاویکی میانپه وه، پیکدا ده دن.
شه شی کانوونی دووه م: سووننه و شیعه موسلمانان کان (به نده ر له نگه)
شه ریان ده بیت. عراق هیرش ده کاته سه ر سه ر بازگه سنوورییه کانئیران.
حه وت و هه شتی کانوونی دووه م: لایه نگرانی شه ریه تمه داری بنکه ی حه ره سی
خومه ینی له ته وریز گولله باران ده که ن.
سیازده ی کانوونی دووه م: یه که تی سو فیه ت و نه له مانیا ی پوژه لات ده نگ بو
برپاری ((ئه نجوومه نی ئاسایشی نه ته وه یه کگرتووه کان)) ده رباره ی سزادانی
ئابووری ئیران ده دن.
حه فده ی کانوونی دووه م: ((دادگای دادوهری نیو ده وله تی)) داوای له ئیران
کرد به رگری له خو ی پیتشکه ش بکات (ئیران وه لامی نه بوو)⁽¹²⁾. قوتبزاده گو تی
ئیران حه ز ده کات و توویژ له گه ل ولاته یه کگرتووه کانئمه ریکادا، ده رباره ی
ته سلیم کردنه وه ی شاو گپرانه وه ی پاره کانئیران، به رانبه ر ئازاد کردنی
بارمه کان بکات.

---

(12) له ده قی به لگه نامه که دا وا هاتووه:

((ICJ invited Iran to present her defence (not taken up)) (Ibid, P.5).

ههژدهی کانوونی دووهم: پیکدادانی گشتیی له کوردستان له نیتوان پیکخراوی جاش و پیشمه‌رگه‌ی کورددا⁽¹³⁾.

بیستی کانوونی دووهم: دادگاکانی شوپش له سه‌ر ده‌رکردنی بریاری له سیداره‌دان به‌رده‌وامن.

بیست و سیی کانوونی دووهم: له تاران خومه‌ینی بریایه نه‌خوشخانه.

بیست و شەشی کانوونی دووهم: دادگایی کردنه‌کانی بنکه‌ی ئاسمانیی ته‌وریز ته‌واو بوون، چوار نه‌فسه‌ر له سیداره‌دان.

بیست و نۆی کانوونی دووهم: ئاشکرا بوو نه‌و شه‌ش کارمه‌نده‌ی بالۆیزخانه‌ی ولاته‌یه‌کگرتوو‌ه‌کانی ئەمه‌ریکا که له چواری ته‌شرینی دووهمی (سالی ۱۹۷۹هـ- ک. م.) خو‌یان له باره‌گای بالۆیزخانه‌ی که‌نه‌دا له تاران شارده‌بووه (بالۆیزخانه‌ی ناوبراو پۆژی بیست و هه‌شتی کانوونی دووهم داخرا) توانیویانه‌ه‌لبێن.

سیی کانوونی دووهم: دووبه‌ره‌کیی له کامیاران و کوردستان و خو‌نیشاندانه‌کانی دژ به‌حوکمه‌ت له ئەسه‌فه‌هان به‌رده‌وامن. شه‌پو پیکدادان له نیتوان گروپه‌ جیاوازه‌کانی زانکۆی تاران قه‌وما.

سیی و یه‌کی کانوونی دووهم: داواکاری گشتی فرمانی گرتنی شای ئیمزا کرد. یه‌کی شوپات: نرخ‌ی به‌رمیلێک نه‌وتی خاوی ئێرانی له دوو پاوه‌ن و نیوه‌وه‌ گه‌یشه‌ سی و یه‌ک پاوه‌ن.

دووی شوپات: دادگای شوپش پیشنیاری نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتوو‌ه‌کانی ده‌ریاره‌ی پۆلی شا په‌سه‌ند کرد.

سیی شوپات: به‌پیتی راپۆرت‌ه‌کان له شه‌پی نیتوان کوردو سوپادا هه‌شتا کوژراو که‌وته‌وه‌.

چواری شوپات: به‌نی سه‌در، وه‌ک یه‌که‌م سه‌ره‌ک کۆماری ئێران، سویندی خوارد. خومه‌ینی، که هه‌شتا هه‌ر له نه‌خوشخانه‌یه‌، هه‌رش‌ی یه‌کیه‌تی سوڤیه‌تی بۆ سه‌ر نه‌فغانستان تۆمه‌تبار کرد.

(13) له ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا وا هاتوو، دور نییه‌ هه‌له‌یه‌کی تیکه‌وتیبیت:

((Intercommunal clashes in Kurdistan between Jash,ha (Labour) organisation and Kurdish Peshmerga)) (Ibid, P.5).

پینجی شویات: سهرهك كۆمار بهنی سهدر، وهك سهروکی دادگای شوپش،
ههلبژێردرا (تا کاتی ههلبژاردنی مهجلیس).

ههشت تا دوازدهی شویات: شهرو پیکدادانی سهخت له گۆن ئابادو تورکمان.
یازدهی شویات: ئه و قوتابییانهی بارمه ئه مهربیکاییهکانیان گرتوه ده لێن ئه و
بارمتانه ته نها به فهرمانی خومهینی بهرده درێن. سهرهك كۆمار بهنی سهدر گوتی
بارمهکان له ماوهی ((ده رۆژدا)) نازاد ده کرێن ئه گهر بێتو لێژنه یهکی نیوده وه له تی
تۆماری کرداره کانی شا هه لسه نگینیت و ولاته یه کگرتوه کانی ئه مهربیکایش دان
به بهرپرسی خۆی له ((تاوانهکانیدا))⁽¹⁴⁾ له ئێران بنیت.

دوازدهی شویات: به پیتی راگه یاندنی وه زیری بهرگری ئێران نرخه که لوپه لی
پتیوست (بۆ سوپای ئێران - ک. م.) ده گاته سی (۳۰) بلیۆن پاوه نی ئیسته رلینی
چونکه ئه و که لوپه لانهی هه ن به هۆی نه بوونی سپیره وه له کار که وتوون.

سیازدهی شویات: سهرهك كۆمار بهنی سهدر رایگه یاند: نه خشه ی نازاد کردنی
بارمه کانی مۆر کردوه. دو به ره کیی نیوان سهرهك كۆمارو ئه و قوتابییانهی
بارمه کانیان ده ستگیر کردوه په ره ده سه نیت.

چواردهی شویات: ئێران، دوا ی لافاوه کانی خۆزستان، داوا ی کۆمه کی
فریاگوزاریی ده کات. (دواتر حوکمه تی به ریتانی، ماوه یه ک له رێگه ی نه ته وه
یه کگرتوه کانه وه، ده ملیۆن پاوه نی به خشی به ئێران).

نۆزدهی شویات: خومهینی وازی له پۆستی سهر کرده ی بالای هیزه
چه کداره کان هینا بۆ سهرهك كۆمار.

بیستی شویات: (لیژنه ی ده رخسته نی راستیه کان) (لجنة تقصي الحقائق)
سه ر به نه ته وه یه کگرتوه کان⁽¹⁵⁾ که له نوینه رانی فه نزویلا و جه زائیرو سووریا و
سه ریلانکا و فه ره نسا پیکه اتوو ه بۆ هه لسه نگاندنی سکالا کانی ئێران دامه زرێنرا.

---

(14) له دهقی به لگه نامه که دا به و جۆره وشه ی تاوانه کان "crimes" خراوه ته نیوان دوو جوت
که وانی بچووکه وه. Ibid, P.6.

(15) له دهقی به لگه نامه که دا وا هاتوه:

((UN Commission Enquiry (comprising Venezuela, Algeria, Syria, Sir Lanka and
France) set up to investigate Iranian grievances)) Ibid, P.6.

بیست و یه کی شوبات: دهسته جیاوازه موسلمانهکان له گه لیک شاری سه ره کی
ئیراندا به ربوونه ته گیانی به کدی.

بیست و سی شوبات: ((لیژنه ی ده رخستنی پاستیه کان)) گه یشته تاران.
خومه یی رایگه یاند په رله مان، دوا ی هه لبراردنی، چاره نووسی بارمه کان
دهستنی شان ده کات. نایه توللا به هه شتی کرایه سه رۆکی دادگای بالا.

بیست و نۆی شوبات: ئیزگه ی رادیۆی عیراقیی له سه ر سنوور (له لایه ن
ئیرانه وه - ک. م.) کاول کرا.

یه کی مارت: ((حیزی دیموکراتی کوردستان)) پێشنیاری نوۆ، ده باره ی
خودموختاریی کورد، پێشکەش به سه ره ک کۆمار به نی سه در ده کات.

دووی مارت: خومه یی له نه خووشخانه ده رچوو.

پینجی مارت: ئه و بۆرییه نه وتانه ی غاز ده گه ییننه ناو خاکی سوؤیه ته وه له
ساوه ی نزیک تاران وه ته قیترانه وه.

شه شی مارت: به ره می پۆزانه ی نه وتی ئیران له پۆزگاری شادا پینج ملیۆن
به رمیل بوو، ئیستا دوو ملیۆن به رمیله.

حه وتی مارت: راگه ییندرا که له دوا پۆزدا خومه یی حوکم ته نها ده باره ی
بابه ته ئاینیه کان ده دات. قوتبزاده ی وه زیری هه نده ران هیرشی برده سه ر
بارمه کان و بالۆی زخانه ی ولاته یه کگرتووه کان.

هه شتی مارت: قوتابییه کان به رگری له قوتبزاده ده که ن و ده لێن ده ست
هه لئاگرین.

یازده ی مارت: ((لیژنه ی ده رخستنی پاستیه کان)) ی نه ته وه یه کگرتووه کان،
دوا ی ئه وه ی زانیاریی پتویستی کۆکرده وه، نه ی توانی بارمه کان ببینیت و ئیرانی
جێ هیشته. راگه یاندنه جیاوازه کانی خومه یی و قوتابییه ده ستگیرکه ره کانی
بارمه کان و دادگای شوپش و قوتبزاده پاشاگه ردانییه کی ئه وتۆیان دروست
کردوو که س نه زانیت چاره نووسی بارمه کان له ده ست کێدایه.

چوارده ی مارت: له قۆناغی یه که می هه لبراردنه کانی په رله ماندا ((پارتی
کۆماری ئیسلامی)) زۆرینه ی ده نگی وه رگرت. ئه و سکا لایانه ی ده باره ی ناخاویتی

هه لَبْزاردنه که پيشکەش کران گشتيان له لايەن خومەينيبەوه رەت کرانەوه. پۆڤی چواری نيسان بۆ قوناغی دووه می هه لَبْزاردن دەستنيشان کرا. چوار تا شازدەي مارت: خۆنیشانانی چوار هه زار بی کارەي خوزستان گەلێک کورزاوی لی که و ته وه.

هه ژدەي مارت: ولاته يه کگرتووه کانی ئەمەریکا داوای له ((دادگای دادوهریسی نێو دەوله تی)) کرد ئێران تۆمه تبار بکات چونکه نه يتوانیوه فه رمانی دادگا بۆ نازاد کردنی بارمته کان ده ریکات. دوا به داوی سه رنه که وتنی وتووێژی دوو لایه نه ده ربارەي نرخي غازی ئێران يه کسه ر هه ناردنی غازی بۆ يه کیه تی سۆقیه ت وه ستاند.

بیستی مارت: راگە یانندی لیخۆشبوون له و کارمه ندانه ی پژیمی شا که تاوانه کانیان گه وره نین. قوتابییه ده ستگیرکه ره کانی بارمته کان پایانگه یاند: تاوه کو ئەو پۆڤه ی شوپشی ئێران به ته واوی ئامانجه کانی ده گات⁽¹⁶⁾ ئەو بارمته نه نازاد ناکرین.

بیست و سێی مارت: شا بۆ عیلاج له په ناماوه چوه میسر. بیست و پینجی مارت: داوای ئێران بۆ ته سلیم کردنه وه ی شا ئیمپۆکه درایه حوکمه تی په ناما. سه ره ک کۆمار به نی سه در رایگه یاند ئێران هه رگیز ده ست له دورگی هرمز هه لئاگریت ((دورگی ناوبراو له سالی ۱۹۷۱وه له لایه ن ئێرانه وه زه وت کراوه)).

بیست و پینجی مارت: سه ره ک کۆمار کارته ر داوای له تاته چه ر کرد حوکمه ته ئەوروپییه کان هان بدات بۆ کارێکی هاوبه ش (دژی ئێران - ک. م.) له سه ر بارمته کان.

---

(16) له ده قی به لگه نامه که دا ده لیت:

((Student captore now said that hostages would not be released until completion of the Iranian Revolution)).

واتا: ((قوتابییه ده ستگیرکه ره کان نیستا ده لێن بارمته کان نازاد ناکرین تا ئەو کاته ی شوپشی ئێران

(Ibid, P.7).

ته واو ده بیئت))

سى و يەكى مارت: دەلئىن ھىزەكانى عىراق ھىرشىيان ھىناوئە سەر سەريازگەي خوسرەويى (ئىرانى - ك. م.) كە كەوتتۆتە سەر سنور.

يەكى نىسان: سەرەك كۆمار بەنى سەدر دۇى ئەگەرى گواستەنەوئەي بارمەتەكانە بۇ بەندىخانەكانى حوكمەتى ئىران. سەرەك كۆمار كارتەر بىريارى سزادانى ئىرانى دواخست.

شەشى نىسان: روودانى كاوكارىي دىكە لە دەزگا نەوتىيەكانى عەباداندا. ئىمىرۆ بىست كەس لە پىاوانى كلئىسە (كە يەكىكىيان كاپوسىي Capussi پەھبەرى ئەرتەدۆكسە يۇنانىيەكان بوو) زيارەتى بارمەتەكانى ولاتە يەكگرتووەكانىان كرد. حەوتى نىسان: خومەينى رايگەياندا: ھىچ جۆرە ئالوگۆرپىك لە وەزعى بارمەتەكاندا ناكرىت و ھەر لە دەست قوتابىيە دەستگىرەكەكانىاندا دەمىننەو.

ئىمىرۆ ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەرىكا پىئوئەندىي دىپلۆماسىي لەگەل ئىراندا پىچراندو بىريارى سزادانى ئىرانى دەركرد. ھەر ئىمىرۆپىش ئەندامانى بالۆئىزخانەي ئىرانى لە بەغدا داوايان لى كرا بگەرىنەوئە ئىران. چەند ھەزار موسلمانىكى شىعەي ((ئىرانى))⁽¹⁷⁾ لە عىراق دوور خزانەو.

ھەشتى نىسان: خومەينى لە رىگەي رادىئوى تارانەوئە گەلى عىراقى ھان دا بۇ رووخاندنى رىژىمى سەدام حسەين.

نۆى نىسان: دىپلۆماسىيە ئىرانىيەكان ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەرىكايان جى ھىشت.

دەي نىسان: وەزىرانى ھەندەرانى ولاتانى ((بازارپى ھاوبەشىي ئەوروپا)) لە لىشبونەي (پايتەختى پورتوگال - ك. م.) لەسەر ئەوئە رىككەوتن كە بالۆئىزەكانىان (لە تاران - ك. م.) خودى سەرەك كۆمار بەنى سەدر بىينن، بىريارى سزادانى ئىرانىشيان دواخست.

---

(17) لە دەقى بەلگەنامەكەدا بەو جۆرە وشەي ئىرانى (Iranians) خراوئە نىوان دوو جوت كەوانى پىچووكەوئە وەك گالتە پىن كردن بەوئەي كە ئو دوورخراوانە بە ئىرانى لە قەلەم دەدەن، چونكە ئەوانە كوردە فەلىيەكان بوون كە لە دىزەمانەوئە لە زىدى باووپىرانى خوياندا دەژيان و لەبەر ئەوئە دوور نەخزانەوئە چونكە شىعەن، بەلكو لەبەر ئەوئە دوور خزانەوئە چونكە كورد بوون.

یازدهی نیسان: قوتبزاده به بالۆیزانی ولاتانی ((بازاری هاویه شیعی ئه وروپا)) ی
راگه یاند: سزاکانی ئه مریکاییه کان دژی ولاته که ی ده بنه کۆسپ له بهرده م
نازادکردنی بارمه کاندا.

دوازدهی نیسان: بالۆیزانی ولاتانی ((بازاری هاویه شیعی ئه وروپا)) له گه ل یاباندا
پینجه م داوا ده رباره ی نازادکردنی په له ی بارمه کان ده ده نه سه ره ک کۆمار به نی
سه در.

چواردهی نیسان: تاتچه ر بایه خی پشتگیری کردنی نیوده وله تیی له ولاته
یه کگرتوه کانی ئه مریکا دوپات کرده وه و په یمانیشی دا که حوکمه تی به ریتانی
به گه رمی پشتی ئه مریکا بگریت.

پازده تا بیست و دووی نیسان: ته شه نه سه ندنی هیرشیکیی به رفراوان بۆ سه ر
زانکۆکانی ئیران، چه ند که سیک کوزان و هه زار که سیکیش بریندار بوون، ئوبالی
ئه و هه راوبگره ده که ویته ئه ستۆی به ره ی ئیسلامی. سه ره ک کۆمار به نی سه در
رایگه یاند ته حه دا کردنی ده سه لاتی شه رعی ولات به ره و ((که شو هه وای کۆدیتا
ده بات)).

حه فدهی نیسان: سه ره ک کارته ر برپاری دا سزا ئابورییه کانی سه ر ئیران زۆتر
بکات و هه ره شه شی کرد که دوور نییه هه نگاوی داها تووی ولاته که ی ئابلۆقه دان، یا
هه ر کاریکی سه ربازی دیکه دژی ئیران بیت. هیرشه ئاسمانییه کانی ئیران بۆ سه ر
گونه کوردییه کان بوونه هۆی ئه وه ی تۆری ئینزاره کانی تورکیا بکه ونه کار⁽¹⁸⁾.
حه فده تا بیست و سی نیسان: گه رم بوونی شه پ له به ره ی کوردستاندا⁽¹⁹⁾.

بیستی نیسان: دوا به دوا ی کۆمپانیای نه وتی به ریتانی کۆمپانیای شیلی
یابانیش برپار ده دات ئیتر نه وتی خاو له ئیران نه کپیت دوا ی به رزکردنه وه ی نرخ
هه ر به رمیلیک نه وتی ئیرانی بۆ سی و پینچ پاوه نی ئیسته رلینی.

---

(18) دیاره مه به ستییه بلیت هیرشی فرۆکه کانی ئیرانی بۆ سه ر گونه کوردییه کان هیند به رفراوان و
توندو تیژ بوون که ته نانه ت تۆری ئینزاره کانی ناو سنووری تورکیاش که وتونه ته ئیش.

(19) له ده قی به لگه نامه که دا ده لیت (له به ره ی کوردیدا) on Kurdish front که دیاره مه به ستی
به ره ی شه ره له کوردستان.

بیست و دووی نیسان: حوکمه تانی ((بازاری هاوبه شیعی ئه وروپی)) بریار ده دن له پۆزی حه فدهی مایسه وه سزا ئابوورییه کانی سه ر ئیران په سه ند بکه ن ئه گه ر هاتوو هیچ جۆره به ره وپیش چوونیک له بوواری ئازاد کردنی بارمه کاندای روو نه دات.

بیست و چواری نیسان: به کیه تی سو فیه ت و ئیران ریکه و تننامه به کی بازرگاننیان مۆر کرد به رانبه ر سزا پۆژئاواییه کان. راگه یاندنی به رفراوان کردنی هاریکاری له بوواری وزه دا له گه ل ئه له مانیا ی پۆژه لاتدا، هه روه ها له بوواری بازرگاننی نه وتیشدا له گه ل پۆمانیادا. هه مان پۆژ هیزی ئاسمانی ئیران هیرشی کرده سه ر پێشمه رگه کانی کورد⁽²⁰⁾ له ناوچه ی سه ن.

بیست و پینجی نیسان: سه ر نه گرتنی هه ولی سه ربازی ولاته به کگرتوو ه کانی ئه مه ریکا بۆ ئازاد کردنی بارمه کان به هۆی هۆکاری ته کنیکیه وه له بیابانه کانی ته به سی⁽²¹⁾ ئێرانیدا. دوا ی ماوه به ک له تاران لاشه ی هه شت کوژاوی ئه مه ریکایی عه رز کران که له ئه نجامی پێکدادانی دوو فرۆکه، له فرۆکه به شداره کانی ئه و کاره دا، گیانیان له ده ست دا بوو. راگه یاندنی ده ست له کار کێشانه وه ی سایرۆز فانس ی وه زیری ده وله تی ولاته به کگرتوو ه کان که به و موجه وه یه قایل نه بوو.

بیست و شه شی نیسان تا سیی مایس: له و ماوه یه دا قوتبزه ده زیاره تی هه ر به ک له سووریا و لوبنان و کویت و ئیماراتی عه ره بیی به کگرتوو ی کرد بۆ روونکردنه وه ی هه لۆیستی شوڕشی ئێرانیی ئیسلامی و داوا کردنی پشتگیری عه ره ب.

بیست و هه وتی نیسان: له گه ل ئه وه یشدا که سه ره ک کۆمار به نی سه در بریاری ئاگر به سی راگه یاند، شه پو پێکدادان له کوردستان نه وه ستا (له پێکدادانی ئه م دوا ییانه دا سی سه دو حه فتا و پینج سه ربازو پینج سه د کورد کوژران).

---

(20) له ده قی به لگه نامه که دا ده ئیت:

((Kurdish guerrillas in Sanandaj attacked by Iranian Air Force))

N.A., F.O., 973|93, Chronology..., P.9.

که دیاره مه به ستی پێشمه رگه یه. بپوانه:

(21) بیابانی ته به سی که وتوته پۆژه لاتی ئێرانه وه، له نیوان خۆراسان و کرمان و سیستان و بلوچستاندا، به کێک له شاره که مه کانی ئه و بیابانه نار ی ته به سه، فرۆکه زۆر به ئاسانی ده توانیت له و بیابانه دا بنیشیته وه.

بیست و نۆی نیسان: هه‌ولێ کوشتنی قوتبزاده له کویت. به‌حره‌ین بالۆیزی خۆی له تاران ده‌کیشیتته‌وه دوا‌ی نه‌وه‌ی ئێران به‌حره‌ینی به‌وه تۆمه‌تبار کرد که له موغامره سه‌رنه‌که‌وتوه‌که‌ی ولاته‌یه‌کگرتوه‌کاندا ده‌ستی هه‌بووه .

سیی نیسان تا پینجی مایس: ده‌سته‌یه‌ک چه‌کدار، که ده‌لێن عه‌ره‌بی خۆزستان، بالۆیزخانه‌ی ئێرانیان له له‌نده‌ن داگیر کردو داوا‌ی ئازاد کردنی نه‌وه‌تو یه‌ک به‌ند کراو له عه‌بادان و داننانی حوکه‌تی ئێران به‌ مافه‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کانی که‌مینه‌کانی ئێران ده‌که‌ن به‌رانبه‌ر ئازادکردنی ده‌وربه‌ری بیست کارمه‌ند و میوانی بالۆیزخانه‌ی ئێران له له‌نده‌ن. دوا‌ی نه‌وه‌ی چه‌کداره‌کان دوان له بارمه‌کانیان کوشته‌ هیزه‌ تایبه‌تییه‌کان⁽²²⁾ هێرشیان کرده سه‌ر بالۆیزخانه‌که و نه‌و نۆزده که‌سه‌یان ئازاد کرد که مابوون (یه‌کیکیان پۆلیسیکی به‌ریتانی بوو)، زۆربه‌ی چه‌کداره‌کانیش کوژران⁽²³⁾.

دووه‌م - راپۆرتیکی سه‌ربه‌خۆ ده‌رباره‌ی کیشه‌ی کورد - مارتی سا‌لی ۱۹۷۹

دوا‌ی نه‌و پانۆراما قه‌شه‌نگه‌ به‌رفراوانه‌ی که وینه‌ی یه‌ک له‌دوا‌ی یه‌کی رووداو و به‌سه‌رهاته‌کانی دوا پۆژانی ژبانی سیاسی و ده‌ربه‌ده‌ریی محمه‌د ره‌زاشاو گه‌رانه‌وه‌ی ئیمام خومه‌ینی له پاریسه‌وه‌ بۆ تاران و کیشه‌ نوێکانی ئێرانی، به‌ کیشه‌ی کوردیشه‌وه‌، به‌ وردی بۆ کیشابووین، دیننه‌ سه‌ر ناوه‌رۆکی فایلیکی دیکه‌ی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی حوکه‌تی به‌ریتانی که بۆ هه‌مان قۆناغ ته‌رخان کراوه‌، به‌لام نه‌میان بریتیه‌ له راپۆرتیکی چوار لاپه‌ره‌یی و خشته‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆ

(22) له ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا ده‌لێت: ((SAS stormed the Embassy)) واتا هیزه‌ تایبه‌ته‌کان (قوات خاصه‌)، نه‌وانه‌ی هێرشیان کرده سه‌ر بالۆیزخانه‌که (۹ل).

(23) N.A., F.O., 973|93, Chronology of the principal events in Iran following Shah (Muhammad) Reza Pahlavi, s departure on 16 January 1979 and Ayatollah Khomeini, s subsequent return from exile (1 February 1970- 5 May 1980), P.9.

که سرجه میان ته‌نھا بۆ بابەتی ((کیشەیی کورد)) تەرخان کراون که له مارتی سالی ۱۹۷۹دا نامادە کراوه⁽²⁴⁾.

وا دیاره ئه‌و جۆره پاپۆرتانه به‌شیکن له‌و فایلانەیی له‌ سالی ۲۰۱۴وه ده‌خزینە به‌ر ده‌ست خوینەران، به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی هیچ شتیکیان تیدا نییه‌ پێوه‌ندیی به‌ سیاسەتی حوکمەتی به‌ریتانییه‌وه‌ هەبیت، یا له‌وانه‌ بیست زیان به‌ به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی ئه‌و حوکمەته‌ بگه‌یبینیت بۆیه‌کا له‌و فایله‌ ده‌ری ده‌هینن و ده‌یخه‌نه‌ ناو فایلیکی نوێوه‌و ژماره‌یه‌کی نوێشی ده‌ده‌نی، به‌لام له‌ ژێده‌ری لاپه‌ره‌ی یه‌که‌می ئه‌و جۆره پاپۆرتانه‌دا ئه‌م پسته‌یه‌ی لای خواره‌وه‌ ده‌نووسن:

((ئهم به‌لگه‌نامه‌یه‌ بۆ کاری په‌له‌ی گشتیی نامادە کراوه‌ . به‌هیچ جۆر نابیت و هه‌ا لیکبدریته‌وه‌، یان به‌جۆریک ناماژه‌ی بۆ بکرت که بیروبوچوونی حوکمەتی (به‌ریتانی - ک . م .) ده‌رده‌بریت))⁽²⁵⁾. ئه‌مه‌ی لای خواره‌وه‌یش ده‌قی وه‌رگێراوی ئه‌و پاپۆرتیه‌:

((ژماره‌ی گه‌لی کورد په‌نگیبت ئیستا ده‌وروپه‌ری ده‌ ملیۆن که‌س بیست و پێژه‌یه‌کی وه‌به‌رچاوه‌ له‌ هه‌ریه‌ک له‌ تورکیا و ئێران و عیراق پێکده‌هینن، پێژه‌یه‌کی له‌وه‌ که‌متریش له‌ هه‌ریه‌ک له‌ سووریا و یه‌کیه‌تی سۆفیه‌ت و لوبنان هه‌ن. کورد زۆربه‌یان له‌ ناوچه‌ شاخاوییه‌کانی پۆژه‌لاتی تورکیا و ده‌وله‌ته‌ دراوسێکانیدا ده‌ژین، له‌وانه‌یش ئه‌رمه‌نستان و جۆرجیا و ئازهریاجانی سۆفیه‌ت (بروانه‌ خشته‌که‌ی لاپه‌ره‌ چوار - واته‌ لاپه‌ره‌ (۵۹۷)ی ئه‌م کتیبه‌ - ع.زه‌نگه‌نه‌). زۆربه‌ی هه‌ره‌ زۆریان موسلمان و سوننی مه‌زه‌بن.

کورد وه‌ک گه‌لیکی له‌ هۆز پێکهاتوی خاوه‌ن نه‌ریت و زوبانی خۆی به‌لایه‌نی که‌مه‌وه‌ سێ هه‌زار سال ده‌بیت له‌م ناوچه‌یه‌دا ده‌ژین، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌یشدا تاوه‌کو

---

(24)N.A., F.O., 973|32, Background Brief, Foreign and Commonwealth Office, London, March 1979, The Kurdish Problem, 4+1 PP.

له‌ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا واماتوه‌: (بپوانه‌: باشکۆی ژماره‌ ۲۰)

(25) This paper has been prepared for general briefing purposes. It is not and should not construed or quoted as an expression of Government policy (Ibid, P.1).

دوادواکانی سەدهی نۆزده لای په هه‌به‌رانی کورد بیرۆکه‌ی یه‌کیه‌تی کورد له چوارچێوه‌ی یه‌ک ده‌وله‌تدا دروست نه‌بوو بوو، به‌لام له‌وساره‌هه‌ولی هه‌مه‌جۆر بۆ گه‌یشتن به‌و ئاواته‌ دراوه. یه‌کێک له‌ کۆسپه‌هه‌ره‌ سه‌ره‌کیه‌کانی پێکه‌وه‌نانی یه‌کیه‌تی نه‌ته‌وه‌یی له‌و بابته‌ بریتیه‌ له‌وه‌ی زویانه‌که‌یان له‌ دوو زاراوی سه‌ره‌کی پێکهاتوه، دووه‌م کۆسپیش له‌ هه‌مان بووردا بریتیه‌ له‌وه‌ی له‌ سه‌دا هه‌شتاو پینجی (٨٥٪) کورد نه‌خوینده‌وارن، جیاوازی هه‌زایه‌تیش کۆسپێکی دیکه‌ی یه‌کگرتن بوو.

له‌ سه‌ده‌ی هه‌ژده‌وه‌ تاوه‌کو سه‌ده‌ی بیست سێ له‌ چواری کورد که‌وتبوونه ژێر ده‌ستی ده‌وله‌تی عوسمانیه‌وه، ئه‌وانی دیکه‌شیان که‌وتبوونه ژێرده‌ستی ئێترانی سه‌فه‌ویه‌وه. له‌و ماوه‌یه‌دا یه‌ک له‌دوای یه‌ک کورد پاپه‌رینی هه‌لگیرسان، تاییه‌ت دژی تورکیا له‌ سالانی ١٨٢٦ و ١٨٣٦ و پۆزانی جه‌نگی روسی- تورکی له‌ سالانی ١٨٥٣-١٨٥٦دا.

له‌گه‌ڵ به‌زینی تورکیادا له‌ سالانی جه‌نگی یه‌که‌مدا گشت نه‌ته‌وه‌ ژێرده‌سته‌کانی (ناو ده‌وله‌تی عوسمانی- ک. م.) چاوه‌پوانی ئه‌وه‌بوون به‌ سه‌ربه‌خۆیی بگه‌ن: ((پڕۆگرامی ویدرۆ ویلسنی سه‌ره‌ک (کۆماری وڵاته‌ یه‌کگرتوه‌کانی ئه‌م‌ریکا- ک. م.) ده‌ریاره‌ی ناشتی جیهان)) که‌ سالی ١٩١٨ رایگه‌یاندا ده‌لێت گشت که‌مینه‌ ناتورکه‌کانی ئیمپراتۆری عوسمانی پێویسته‌ (ده‌رفه‌تی ته‌واوی به‌ره‌هه‌پیشچوونی ئۆتۆنۆمییا بۆ بیره‌خستنی) ⁽²⁶⁾. به‌پیتی

---

(26) له‌ ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا وا هاتوه‌:

((President Woodrow Wilson's "Programmed of the World's Peace" of 1918 said that the non-Turkish minorities of the Ottoman Empire should be assured of an "unmolested opportunity of autonomous development") (Ibid, P.1).

مه‌به‌ستی راپۆرته‌که‌ چوارده‌ به‌نده‌ به‌ناوبانگه‌که‌ی ویدرۆ ویلسنه‌ که‌ یه‌کێک بوو له‌ هه‌یانه‌ی پالیان به‌ کوردیشه‌وه‌ نا بۆ وه‌دی هه‌نانی ئاواتی سه‌ربه‌خۆیی، نه‌نانه‌ت شیخ مه‌حمود له‌ کاتی دادگایی کردنه‌که‌یدا له‌ به‌غدا له‌ لایه‌ن به‌ریتانییه‌کانه‌وه‌، دوای دامرکانده‌وه‌ی پاپه‌رینه‌که‌ی سالی ١٩١٩ی و یه‌خسیر کردنی، هه‌ر چوارده‌ به‌نده‌که‌ی سه‌ره‌ک ویدرۆ ویلسنی له‌سه‌ر لاپه‌ره‌یه‌کی قورئان نویسیوه‌وه‌ وه‌ک گوله‌به‌ند له‌سه‌ر قۆلی گرێی دابوو، له‌و کاته‌دا زۆر توپه‌ ده‌بیته‌ فه‌قیانه‌که‌ی هه‌لده‌کات و

(پهیمانی سیقەر) که ئابی سالی ۱۹۲۰ له نیتوان دهوله ته هاوپهیمانگان و سولتانادا مۆرکرا دان به دامه زانندی دهوله تیک له کوردستان⁽²⁷⁾ و دهوله تیکیش له ئهرمهستان نراوه، وپرای دامه زانندی سی دهوله تی عهره بیی له هر بهک له حیجاز (که دواپی بووه عهره بیی سعودی) و سوریا و عیراق، سیقەر چه ند مه رجیکی بق دامه زانندی دهوله تی کوردی دانابوو، هی وهک ئاره زووی زۆرینه ی کورد دهر باره ی ئه وه ی له ناوچه یه کی جودا (سه ره خۆ) دا بژینو (ئه نجومه نی کۆمه له ی نه ته وه کان) یش دان به وه دا بنیت که کورد شایانی ئه وه ن سه ره خۆ بژین⁽²⁸⁾.

پهیمانی سیقەر مه رگیز له لایه ن (ئه نجومه نی نیشتمانی تورکی) یه وه دانی پیدا نه نراو سالی ۱۹۲۲ یش سولتانی عوسمانی له سه ر ته خت لاپراو دوا به دوا ی ئه وه

لاپه ره که دهر ده هیتیت و دهیدات به رووی دادره ره به ریتانییه که دا و به فارسی پتی ده لیت: ((پده ر سوخت (ناجسن) من به پشتی ئه م قسانه بانگی سه ره خۆییم دا))^(*). بق درێژه ی ئه و باسه بروانه ئه و بابه ته ی دهر باره ی به نده کانی ویدرۆ ویلسن له و کتیه م دایه که سالی ۱۹۷۸ به ناو نیشانی ((أضواء علی قضایا دولیه)) وه بلاوم کردۆته وه.

(*) (شازاد عه بدولوا حید) ی هاوکار ی شمان له باره ی ئه و پروداوانه ی ناو هۆلی ئه و دادگایه ی شیخ مه محمودی تیدا موحا که مه کراوه، بۆی گێراوینه ته وه کاتی خۆی له گفتوگۆیه کدا له گه له خوالیخۆشبوو (مه محمود شه وقی) که شهش سال له بزووتنه وه سیاسی و چه کدارییه که ی شیخ مه محمودی حه فیدا بووه وتوو یه: له پاش به دیل گرنتی شیخی حفید له شه پی دهر به ندی باز یاندا په وانه ی شاری به غدای ده که ن تا بدریته دادگا. له به غدا گرینه هارس له دادگاییکردنیکی رووکه شانه دا له به رده می دادگا ئاماده ی ده که ن، کاتی ده بییه نه ناو هۆلی دادگا وه ته ماشا ده کات ئه و که سانه ی که له ناو هۆله که دا ئاماده کرابوون بق ئه وه ی له دژی ئه و شایه دی بده ن، زۆر به یان که سانی نزکی خۆی و خه لکی شاره که ی بوون، بۆیه کاتی لیبان ورد ده بیته وه و ده یانناسیته وه پبیا ن ده لی: (دینی نویتان په رۆزیه ییت...!) - ع. زه نگه نه).

(27) هه رسیک به ندی ۶۲ و ۶۳ و ۶۴ ی (پهیمانی سیقەر) بق دامه زانندی کوردستانی سه ره خۆ ته رخا ن کراون.

(28) بق درێژه ی ئه و باسه بروانه: کمال مظهر، نظره جدیدة إزاء معاهدة سيفر والمسألة الكردية، ترجمة: محمد الملا عبدالکریم، ((الثقافة الجديدة)) (مجلة)، بغداد، العدد ۵۲، ۱۹۷۳.

شایانی باسه سیقەر هیند لای کورد خۆشه ویسته که دایکو باوکانی کورد کردوویانه ته ناوی کوپ و کچه کانیا ن، به کیک له وانه سیقهری مه محمود زامداره.

مستهفا که مال ئەتاتورک کۆماری ئەرمینیا که (به پێی پهیمانی سیڤهر-ک. م.)^(*) دامه‌زێنرا بوو له‌ناوی بردو ئاواتی سه‌ربه‌خۆیی کوردیشی وه‌چال نا⁽²⁹⁾. جارێکی دیکه‌ هه‌رگیز نه‌و پرسه‌ (مه‌سه‌له‌یه‌) به‌شیوازیکی جیدی نه‌هینرایه‌ پێش. له‌م سالانه‌ی دوایدا بزووتنه‌وه‌ نه‌ته‌وه‌بیه‌کانی کورد، له‌ هه‌ریه‌ک له‌ عێراق و ئێران و تورکیا، به‌ شیوازیکی گه‌لێک دوور له‌یه‌که‌تر به‌پێوه‌ ده‌چوون، هه‌رچه‌نده‌ چالاکی زۆر له‌ به‌زینی سنوور له‌ ئارادایه‌ و ته‌نها کوردی عێراقیش هیند توانایان هه‌بوو بینه‌ هه‌رپه‌شه‌یه‌کی گه‌وره‌ بۆ حوکمه‌تی ناوه‌ندی. کورد هه‌میشه‌ خۆیان له‌ کاری تیرۆستی دووره‌په‌ریز گرتوه‌، له‌و جۆره‌ کارانه‌ی ژماره‌یه‌ک له‌ ئەندامانی (پێکخراوی رزگاریخوازی فه‌له‌ستین) (منظمة تحرير فلسطين) ئەنجامی ده‌ده‌ن.

تورکیا:

دوای راپه‌ڕینه‌ کوردیه‌کانی بیست و سییه‌کانی (سه‌ده‌ی راپه‌ردوو-ک. م.) فه‌رمانه‌ه‌وایانی تورک به‌توندی که‌وتنه‌ به‌ره‌ه‌ه‌ستی‌کردنی هه‌موو جۆره‌ هه‌ست و پێناسه‌یه‌کی جوداخوایی کورد. سالی ١٩٦٧ له‌ تورکیا به‌ شیوازیکی نه‌پینی (پارتی دیموکراتی کوردی)^(**) دامه‌زێنرا که‌ به‌یروبووچوونی سۆشیاڵیزمی به‌هێز

(*) (وه‌کو ده‌بینین د. که‌مال له‌زۆر شوینی ئەم کتێبه‌دا ناوه‌که‌ وه‌کو (سیڤهر) ناوه‌ها به‌ (ی)ی کراوه‌ گۆ ده‌کات، هه‌رچی لای کورده‌کانی باکووره‌ نه‌وا به‌ "سیوه‌ر" گۆی ده‌کات، لای خه‌لکی ئیمه‌ش (ی)ه‌که‌ کراوه‌ نییه‌، واته‌ نیشانه‌ی (٧)ی له‌سه‌ر دانانێ، وه‌کو "سیڤهر"ی مه‌حمود زامدار. لێره‌دا گرفتیکم له‌سه‌ر نه‌و پرسه‌ هه‌بووه‌، تاییسته‌کاشمان به‌رده‌وام (٧)ه‌که‌یان له‌سه‌ر یای "سیڤهر" دانه‌ده‌نا، ئیمه‌ش هه‌مان کوردوه‌ ناوه‌کان، وه‌کو چۆن د. که‌مال گۆی کردوون، ناوه‌ها وه‌کو خۆیان بیا‌ننووسینه‌وه‌. له‌زۆر شوین و جینگه‌ی دیکه‌ی ئەم کتێبه‌دا گرفتی ناوه‌ها‌مان هه‌بووه‌، ته‌نانه‌ت تاییسته‌کان به‌رده‌وام وشه‌ی (عێراق) یان به‌ (عێراق) ده‌نووسیه‌وه‌، ده‌یان به‌لکو سه‌دان جار ( )ه‌که‌مان لاده‌برد که‌چی نه‌وان دواتر هه‌ر وه‌کو خۆی ده‌یاننووسیه‌وه‌-ع. زه‌نگه‌نه‌))

(29) یه‌کێک له‌ پۆژنامه‌ توندپه‌وه‌کانی که‌مالیه‌کان کاتی خۆی وینه‌یه‌کی کاریکاتیری بلاو کردبووه‌ که‌ بریتی بوو له‌ گۆرێک له‌سه‌ر کێله‌که‌ی نووسرا‌بوو ((ده‌وله‌تی کوردستان)). بڕوانه‌: الدکتور به‌ج شېرکوه‌، القضية الكردية، القاهرة ١٩٣٠.

(**) (ناوی دروستی (پارتی دیموکراتی کوردستان له‌ تورکیا)یه‌، له‌ لاپه‌ره‌کانی دواتر دا به‌راویزێکی

دیکه‌ی بۆ ده‌نووسین -ع. زه‌نگه‌نه‌)).

بوو وه هاوپه یمانی (پارتی کریکارانی تورک) بوو که پیکخراویکی نهپنی نییه و نه مهیش بووه هوی پهره سەندنی فشاری سەریازی بۆ سەر ناوچه کوردیه کان. له م سالانهی دوا ییدا تا پاده یه ک نه و فشاره سەریازییه که م بۆوه و نه وه مهیش بووه هوی سەر هه لانی چالاکییه کی که می کوردایه تی. به لام کورد هه مهیشه هیزکی ناماده ی ناژاوه بوون.

ئێران:

کوردی ئێران، به پێچه وانە ی کوردی ئیمپراتوری عوسمانیه وه، دوا ی جهنگی یه که می جیهان به شتیاو زکی پاسته وخۆ نه بزویئران بۆ نه وه ی بیر له دامه زانندی ده وله تی سەریه خۆ بکه نه وه⁽³⁰⁾. هه رچۆن بیته نزکی کوردی ئێران له یه که تی سۆفیه ته وه ده رفه تی نه وه ی بۆ په خساندن له زویه که وه پتوه ندی به ئایدۆ لۆجیای سۆفیه تیه وه بکه ن و سالانی ۱۹۰۵ و ۱۹۱۸ ییش نه نجومه نی سۆفیه تی کورت ته مه ن له چه ند ناوچه یه کی کوردنشینی ئێراندا دابه زریئن⁽³¹⁾. سالی ۱۹۴۱ ییش، دوا ی داگیرکردنی ئێران له لایه ن به ریتانی و سۆفیه تیه کانه وه، چ نه و کوردانه و چ نه و نازه رییانه ی له ناوچه ی ژێر ده سه لاتی سۆفیه تدا بوون توانییان چالاکانه فه رمانپه وایی خۆیان بکه ن، به پێچه وانە ی نه و ناوچه یه وه که

---

(30) مه به سستی نه وه یه له بهر نه وه ی ئێران وه ک تورکیا به شداری جهنگی یه که می جیهان نه بوو بۆیه کا شتیکی وه ک (په یمانی سیفهن) له نارادا نه بوو بۆ هاندانی کوردی ئێرانیش بۆ نه وه ی هه ولی دامه زانندی ده وله تیکی سەریه خۆ بده ن.

(31) له ده قی به لگه نامه که دا وا هاتوه:

((Their Proximity to the Soviet Union, however, gave them early contact with Soviet ideology and short- Lived Soviets were set up in parts of Kurdish Iran in 1905 and 1918)) (N.A., F.O., 373/32, Foreign and Commonwealth Office, The Kurdish Problem, March 1979, P.2).

بیموایه مه به سستی نه نجومه نه کانی پۆزگاری شوپشی ده ستوریی ئێران (۱۹۰۵-۱۹۱۱) و دوا ی شوپشی نوکتۆبه ری سالی ۱۹۱۷ یه.

له ژیر دهسه لاتی به ریتانیدا بوو چونکه هیزه ئیرانییه کان لیره نازاد بوون بو
ئوهی دهسه لاتی خویان داسه پیننه وه. کانوونی یه که می سالی ۱۹۴۵ دوو کۆمار
له ناوچهی دهسه لاتی سوڤیه تیدا دامه زریتران: کۆماری دیموکراسیی نازه ریايجانی
(ئیران)⁽³²⁾ و کۆماری کوردیی مه هاباد^(*). هرچۆن بییت دواي کشانه وهی

---

(32) له دهقی به لگه نامه که خۆیدا وشه ی ئیران به و جۆره خراوته نۆیان دوو که وانی گه رده وه ره
(ibid, P.2).

(*) ((ئوهی راستی بییت (کۆمار) له ۱۹۴۶/۱/۲۲ دا دامه زراوه، نه وه که له سالی ۱۹۴۵، وه کو له م
به لگه نامه یه دا هاتوه، له لایه کی دیکه وه وه کو ده بینن نووسراوه: (کۆماری کوردیی مه هاباد)، (د.
کمال)یش له هه موو نووسینه کانی خۆیدا (کۆماری مه هاباد)ی نووسیوه، ته نانه ت له به رگی دوه می ئه و
کتیبه ییدا که به ناو نیشانی (چه ند لاپه په یه که له میژووی گه لی کورد)ه، که له ئاماده کردنی من بووه، له
ل(۴۰۰، ۴۳۶، ۴۵۰) دا هه مان ده سه واژه ی چه ند جار به کاره ییتاوه، بیرمه جارێکیان له کاتی ئاماده کردنی
کتیبه که دا خۆم گه یانده به غداو ئه و پرسیا ره م لێی کرد، باسی ئه وه شم بۆی کرد که ناوه دروسته که ی
به زاراوه ی ئه مێژ ده بی (کۆماری کوردستان) بی، له ئه سلێشدا ئه و ناوه (چه مهووی کوردستان) بووه
نه وه که (کۆماری مه هاباد). ئه وسا جه نابی وای وه لام دامه وه که ده سه واژه که ی ئه ویش راسته، دیا ره
ئه وسا باسی ئه وه م بۆی کردوه که ئه و (کۆماری مه هاباد) ه له گه ل بلۆکرده وه ی کتیبه که ی ولیام
ئینگلتن و ئارشی رۆزفلت له شه سه کان و سه ره تای چه فتاکان که وتۆته سه ر زاران، ئه گینا ئه وه نده ی
من ئاگادارم و سه رنجم داوه تی تا کۆتایی شه سه کان هه ر زاراوه ی (کۆماری کوردستان) به کاربیاوه،
هه موو به لگه نامه و گۆفاری پۆژنامه و بلۆکراوه و به یان نامه کانی سه رده می کۆمار، دواتریش هه موو
بلۆکراوه کانی دواتری ئه م دیوو ئه و دیوی سنوور ئه وان ه که له شاخ بلۆکراونه ته وه، هه تا ئه و
چاوپێکه وتنه ئه و ته یه تیه شه که له گه ل شیخ ئه حمه دی بارزان کراوه و به دوو ئه لقه له پۆژنامه ی (نازادی) ی
سالی ۱۹۵۹ دا بلۆکراوه ته وه، هه ر ئاوه ها ناویان بردوه و ناوی (کۆماری مه هاباد) له ئارادا نه بووه.
به داخ وه (عه قید به که ره عه بدولکه ریم) ی به شداریکی کارای کۆمار، که بیره وه ریه کانی خۆی له دوو تویی
کتیبه ییدا که هه ولێرو سلیمانی چاپ کردوه، ناوی (گه شتی که به کۆماری مه هاباد) ی له سه ر کتیبه که ی
داناره که به م دوا ییانه چاپی کردوه، با خوێنه ر و تۆژه ران له لایان (عه جیب و غه ریب) نه بییت نه گه ر
بۆیم زۆریه ی ئه و بیره وه ریه یانه پیشتر له سالی ۱۹۶۰ دا به پتر له (۳۰) ئه لقه و به زنجیره له سه ر لاپه ره کانی
پۆژنامه ی (دهنگی کورد) ه که ی عومه ر جه لال چه ویزی و به نیمزای (ب. ئه لوئه ن) بلۆکراونه ته وه و ئه و

هیزه کانی سۆڤیهت (له ئێران - ک. م.) له مایسی سالی ۱۹۴۶دا په کیهتی سۆڤیهت هیچ ههولیکه نه دا بۆ نه وهی رێگه نه داته ئێرانییه کان ههردووک کۆماری نازه ریاچان و مه هاباد له کانونی یه که می ۱۹۴۶دا له ناو بهرن و په هه به ره کانیان له سیداره بدهن⁽³³⁾. به وچۆره شا به رده وام بوو له فشار خستنه سه ر نه ته وه په رستانی کوردو (پارتی دیموکراتی کورد)ی قه دهغه کرد که داوای خودموختاری له چوارچۆیهی ئێرانیکی دیموکراسیدا ده کرد بۆ توخن که وتنی

ناونیشانه نامۆیهی له سه ر نه بووه، نه وه تا خوالێخۆشبوو مه محمودی مه لا عزه تیش، که شاره زایه کی میژووی کۆماره، کاتی خۆی و له سالی ۱۹۷۰دا، بابه ته کانی خۆی له باره ی کۆماره وه له سه ر لاپه په کانی کۆفاری (پزگاری) بلاوه کرده وه، ناوی (کۆماری مه هاباد)ی بۆ دانا بوو.

دواتریش هه ر ئه م ناوونیشانه ی دابوو کتیبیکه ی خۆی که به دوو بهرگ له شاخ بلاوکراوه ته وه، نه وه بوو له داوی راپه رپین هه ستی به م هه له یه ی خۆی کردبوو بۆیه له سه ر لاپه په کانی یه ک له ژماره کانی کۆفاری (شاران)، که له داوی راپه رپین له چه مه مال ده رده چوو، بابه تیکه بلاوکردبووه وه رخنه ی له خۆی گرتبوو، نه وه بوو دواتر ئه م بابه ته له ژێر ناوونیشانی: (ناوی میژووی قه واره که و ریشه ی ناوی قه واره که) بۆته به شیکه گرنگی لاپه په (۱۴۶-۱۵۴) نه و کتیبه ی که به ناوی (جه مهوریه تی کوردستان) له سالی ۲۰۰۱دا له لایه ن ده زگای سه رده م له سلێمانی بلاوکراوه ته وه، به پشت به ستن به م بۆچوونانه مه موو (کۆماری مه هاباد)ه کانی نیو نه و کتیبه ی به رده ستانم له م کتیبه دا کردبووه (کۆماری کوردستان)، دواتر به بیرم هاته وه که جارێکیان دکتۆر که مال خۆی نامۆزگاری کردبووم که بۆچوونه کانی خۆم بکه مه په راوێژیکه ئه م کتیبه، بۆیه له ته ک ناوی (کوردستان)ی نیو دوو که وانه له هه ر شوێنیک که ناوی (کۆماری کوردستان)م دانا بوو، دووباره (کۆماری مه هاباد)م دانا په وه، دیاره مامۆستا ی خۆشه وسته شیم له وه هه له بۆژیه ی که خۆی کردبووی هیچ لارییه کی له م کاره م نه بووه، ته نیا له یه ک شوێندا راپه سباردبوو که بکرتنه وه (کۆماری مه هاباد) نه ویش له دووتووی به لگه نامه یه کدا بووه، دیاره به لگه نامه ش، وه کو مامۆستا بۆی نووسیوم، به هیچ شیوه یه ک نابێ ده ستکاری بکری، ته نانه ت وابزانم نه مریکه هیچ ناسته نگیکی سیاسیش له پیش به کاره ی نانی ئه م ناوه میژووییه نییه، به لگه شمان بۆ نه و بیرو بۆچوونه نه وه یه که له کۆماری ئێرانی ئیسلامیدا پۆژنامه و کۆفاره کوردیه یه کان زۆر ناسایی ئه م ناوه له سه ر لاپه په کانیان به کارده به ن - ع. زه نکه نه)).

(33) نه وی راستی بیته په هه به رانی کۆماری مه هاباد (کوردستان) له سیداره دران، هه رچی په هه به رانی

کۆماری نازه ریاچان بوون هه له هاتنه ناو خاکی یه کیه تی سۆڤیهت.

دهسه لاتی حوکمه تی ناوهندی چ له بوواری سیاسه تی دهروه و داو چ له بوواری دانانی پلانی درێژخایه نی ئابوویداو چ له بوواری بهرگری (سوپا) دا.

دوای که وتنی پژی می شا پرسى پیوه ندی دواپۆژی کوردی ئیران به حوکمه تی ئیسلامی نوپوه هاته گوپۆ. له دهستوری نوپۆ ئیراندا پیویسته حوکمه ت به وردی ئاگای له وه بیته که نمونه یه کی نوپۆ (سابقه یه ک) نه یه ته وه کایه وه له ریگه ی دانى ئیمتیازه وه به کورد وه ک تاکه که مینه یه ک له ناو هه مواندا به تورکمان و ئه فغان و بلوچ و ئازهری و عه ره بی ئیرانه وه. زۆری نه برد دوای وه رگرتنى دهسه لات له شوباتى سالى ۱۹۷۹دا کاتیک حوکمه ت وه فدیکى نارده (کوردستان - ک. م.) بۆ هه لسه نگاندنى بارودۆخه که (لتقصي الحقائق) له ناوچه کوردیه کان (کوردستان)⁽³⁴⁾ دوای نه وه ی ئه و پاپۆرتانه گه یشتن که باسى خۆپیشاندانى کوردو پیکدادان له نیتوان هۆزه کورده کاندای (که له لایه ن په هبه رى کوردی عیراقه وه جه لال تاله بانیه وه قیاده ده کرین)⁽³⁵⁾ له گه ل لایه نگرانى حوکمه تی نوپیدا ده که ن. وه فده که شیخ عیززه ددینی حسه ینى⁽³⁶⁾ بینى که په هبه ریکى ئاینی مه هاباده.

شیخ ته کیدی ئاواتی ئۆتۆنۆمی کوردی کرد له گه ل جی هیشتنى سیاسه تی دهروه و کاروباری سه ربازی و دانانی نه خشه ی پلانى ئابووری ولات بۆ حوکمه تی ناوه ندی. ئه میر ئینتیزامی نوپه رى سه ره ک وه زیرانىش ته کیدی کرد هه رچۆن بیته حوکمه ت ریگه نادات هیچ پارچه یه کی ئیران جیا بیته وه.

(34) له دهقی به لگه نامه که دا وا هاتوه: ((Kordestan))

(35) له دهقی به لگه نامه که دا وا هاتوه:

((... following reports of Kurdish demonstrations and of clashes between Kurdish tribesmen (led by the Iraqi Kurdish leader Jalal Talabani) and supporters of the new government)) (N.A., F.O., 373/32, Foreign and Commonwealth Office, The Kurdish Problem, March 1979, P.2).

(36) شیخ عیززه ددینی حسه ینى: خه لکی یانه یه، مه لایه تیی له مه هابادو بۆکان ته واو کردوه و دوای نه وه بۆته ئیمام جومعه ی مه هاباد، هه ستنی کوردایه تیی هه میشه به هیز بووه و له پۆزگاری فه رمان په وایی محمه د په زا شاییدا وه ک نیشتمان په ره ریکى دلسۆز په فتاری کردوه، دوای که وتنی پژی می په هله وی له مه هاباد ده فته ر (مه کته ب) یکى سه ریه خۆی دامه زانده وه و گه لیک مه لاو فه قن و روونا کبیری له ده ور کۆپۆته وه، ئه ندامی لیژنه ی وتووێژ بوو له گه ل حوکمه تی ئیسلامیدا، دانوی له گه ل پژی می نوپۆ ئیراندا نه ده کولا بۆیه کا په نای برده بهر سویدو له وی ده ژى.

(حیزی دیمۆکراتی کوردستان) که رادیکالتره و ئیستا له لایه ن ئابووریناس
عه بدولپه حمان قاسملووه وه⁽³⁷⁾ بۆ یه کهم جار له گۆرپه پانی کاردا په هه به ریی

(37) خۆشبهختانه له ساڵی ۱۹۵۹وه دوکتۆر عه بدولپه حمان قاسملووم له نزیکه وه ناسی و ته نانه ت یه کیک له وتاره زووه کانم له پۆژنامه ی ((ژین))دا ده رباره ی ئه وه، له ژياندا که م که سی وه ک ئه و زیره ک و وریام دیوه، هه ردووک زا راوی کوردی و زمانه کانی فارسی و تورکی و عه ره بی و ئازهری و چیکی و سلۆفاکی و رووسی و فه ره نسی و ئینگلیزی ده زانی، له ریگه ی ئه وه وه پۆژنامه نووسی فه ره نسی کرێس کۆچێرا ((مۆبیک))ی دۆستی دلسۆزی کوردم ناسی، قاسملوو نامه ی دوکتۆراکه ی که ساڵی ۱۹۶۳ به پیشکەشی زانکۆی پراغی کرد دوا ی ته نها یه ک ساڵ ((بنکه ی بلاو کردنه وه ی سیاسی))ی له براتیسلاو به زویانی سلۆفاکی و ناوونیشانی ((کوردستان و کورد)) وه بلاوی کرده وه، دیسان له چیکۆسلۆفاکیا ساڵی ۱۹۶۵ به زویانی ئینگلیزیش بلاو کرایه وه وه له لهنده نیش بنکه ی به ناواینگی کولینز چاپی کرده وه، ساڵی ۱۹۶۸ له به غدا هه مووی و ساڵی ۱۹۷۰یش له بیروت پوخته یه کی به عه ره بی بلاو کرایه وه ساڵی ۱۹۶۹ له وارشاو به زویانی پۆلۆنی چاپ کراو دوا ی هه مووانیش تۆره ی زویانی کوردی هات و ئه وه بوو مامۆستا عه بدوللای حه سه ن زاده ساڵی ۱۹۷۲ کردیبه کوردییه کی پاراوو په وان و

دهكریت و بهر له سی و دوو سال له لایه ن قازی محمه دی (سه رۆکی کۆماری کوردستانی ته من کورته وه) دامه زینراوه، ده لیت نایه توللا خومه ینی وتووێژی له گه ل یه کێکی وه ک نه حمه دی موفتیزاده ی⁽³⁸⁾ سنه یه⁽³⁹⁾. به پێی راپۆرتیه کانی عه لی هومام قازی⁽⁴⁰⁾ که ره هبه رێکی دیکه ی کورده ده لیت: هه رچه نده کوردی ئیران داخوازی جیا بونه وه یان هه لته گرتوه، به لام نه گه ر بیت و جارێکی دیکه داواکانیان ده رباره ی دامه زانندی ناوچه یه کی ئۆتۆنۆمی دیموکراسییه وه پشت گوێ بخریت، نه وساکه نه و کاره ده بیته هۆی دروستبوونی گیره وکێشمه.

((بنگه ی پێشهوا))یش له کتێبکی چوار سه د لاپه په بیدا بلۆی کرده وه، چه ن جارێک پۆژنامه و گۆفاره کوردی و بیانییه کان نه و به ره مه ی قاسملوویان به رز نر خاندوه، خوالیخ شیبو له گشت به ره مه کانیدا هه میشه وه ستایانه هه ولی دها دیا رده میژوو یییه کانی کورد تیکه ل به باری ژانی نابووی و کۆمه لایه تی بکات. ((میژووی سیاسی و به ره مه زانستییه کانی نوکتور عه بدولپه حمان قاسملو)) ناو نیشانیکی سه رکه وتووی نامه یه کی نوکتورای ره سه ن و پێویسته.

(38) نه حمه دی موفتیزاده: له بنه ماله یه کی به ناویانگی سنه یه، مه لایه کی باسه وادو شاره زا بوو، له ناو فه قن و مه لایانی سنه و ده وریه ریدا لایه نگر ی زۆر بوو، دژی پێژی به هله وی بوو و به گه رمی پشتی شوپشی نیسلامی گرت، نه ندای لیژنه ی وتووێژ بوو، به لام هه مان کات مه یلی به لای وه هابییه کاندای ده شکایه وه، نه وه ی دلی تاران ی کرمن کردو بووه هۆی به ند کردنی و ده وریه ری ده سال له زینداندای مایه وه تا به هۆی نه خو شیبیه وه نازاد کراو زۆری نه خایاند کۆچی دوایی کرد.

(39) له ده قی به لگه نامه که دا ده لیت:

((...has been negotiating whith the conservative secondary- level leader, Ahmed Muftizadeh of Sanaadaj)).

ده قی وه رگێرانی وشه ی (Conservative) مو حافیز (محافظ) ده گه یه نیت. بپوانه:

N.A., F.O., 372/32, Foreign and commonwealth office, The Kurdish problem, March 1979, P. 2.

(40) له بنه ماله ی پێشهوا دوو عه لی ناو هه یه، یه کیان عه لی کوپ ی پێشهوا قازی محمه ده که ناسراوه به ((کوپ ی په ش))، نه ویدیکه شیان عه لی کوپ ی سه در ی قازییه. هه رچی عه لی هومامی قازییه که ناوی له به لگه نامه که دا هاتوه، بۆمان ساخ نه بۆوه کێیه...!

(*) ((بێ نوو دلی ده لیتیم مه به ست له م ناوه هه ر عه لی کوپ ی پێشهوا قازی محمه ده و که سه یکی دیکه نییه، له م باره یه وه به لگه ی راست و دروستم له لاهه یه -ع.زه نکه نه)).

عیراق:

کوردی عیراق، که نیشته جیی ناوچه شاخاویکانی باکووری- پۆژه لاتی نه و ولاتن، له وانه یه یهک له پینجی دانیشتوانی پیک بهینن، له و پۆژگار وهی نیمپراتوری عوسمانی کۆتایی هات که وتونه ته گیتاوی خه باته وه له گه ل حوکمه تی به غدادا. عیراق، به پینچه وانه ی ولاتانی دراوسییه وه، له نیوان هه ردوک جهنگی جیهانیدا چ له ژیر سایه ی قهیمومه تی به ریتانیدا و چ له و پۆژگار وهی بۆ خۆی بووه دهوله تیکی سه ره خۆی نوێ له بهرده م (کۆمه له ی نه ته وه کان) دا پوو به پووی ژماره یهک نه رکی ده ستوری بووه ته وه که ده بوو جۆره ئۆتۆنۆمییه ک بداته کورد. به لام هه رچۆن بیته فه رمانه وه وایانی عیراق سلیمان له وه ده کرده وه نه گه ر بیته و خودموختارییه کی به رفراوان بده نه کورد نه وساکه نه وه بیته هۆی جیا بوونه وه، به و جۆره ییش ناوچه سه ره کییهکانی وه به ره مه یێتانی نه وت، که له ده وروپه ری که رکوکدان، بکه ونه مه ترسییه وه، چونکه که رکوک بۆ خۆی که وتۆته ناوچه ی کورده وه⁽⁴¹⁾. سه له ها شه رو پیکدادان له نیوان کوردو هیزه عیراقیه کاندایا بهرده وام بوو. (پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق) ده یگوت نه و خه بات ته نها له پینا و ئۆتۆنۆمیدا بۆ کوردستان ناکات، به لکو هه مان کات خه بات بۆ ئازادی و دیموکراسی بۆ گشت عیراق ده کات. بالی سه ریازی پارتی پینشمه رگه یه که ژماره یان له گه رمه ی خه باتدا له په نجا هه زار که س تیده په رپیت.

دووبه ره کیی ئیرانی- عیراقیش نه م بارودۆخه ی هینده ی دیکه ئالۆز کرد. تاوه کو سه آلی ۱۹۷۵ شا چهک و یاریده ی مالی ده دایه کوردی عیراق، به لام دوا ی ریکه وتنه نامه ی جه زائیری سه آلی ۱۹۷۵ هه لۆیستی ئیران بووه هۆی هه ره سه یێتانی شوپش. له وانه یه عیراق له ناو ولاتانی پۆژه لاتی ناوه راستدا به رفراوانترین ئۆتۆنۆمی دابیته ناوچه کوردنشینهکانی، هه رچه نده به پیتی (پارتی دیموکراتی کوردستان) نزیکه ی چاره که ملیۆن که سه یک له زیدی خۆیان پاگو یزاون بۆ دروستکردنی

(41) له دهقی به لگه نامه که دا وا هاتوه:

((The Iraqi authorities, however, fear that by giving too much autonomy to the Kurds they could risk the secession of Iraq's main oil producing areas around Kirkuk, which fall within the Kurdish area)) (N.A., F.O., 372|32, Foreign and Commonwealth Office, The Kurdish Problem, March 1979, P.3).

ناوچه په کی چۆل⁽⁴²⁾ له نێوان سنووری عیراقد له گه‌ڵ تورکیا و ئێران. هه‌روه‌ک چۆن له گه‌ڵ تورکیادا، به هه‌مان ده‌ستوور حوکمه‌تی عیراق ده‌بێت ئاگاداری ئه‌گه‌ری په‌نگه‌نه‌وه‌ی رووداوه‌ نوێکانی ئێران بێت. له گه‌ڵ به‌رده‌وامبوونی بزوتنه‌وه‌ ئاساییه‌کانی هۆزه کوردیه‌کانی ناوچه سنووریه‌کاندا بۆچوونێک له‌ ناو به‌شێک له کوردی ئێراندا دروست بووه، که ئه‌وان ده‌توانن هه‌لی لاوزیوونی حوکمه‌تی ئێران بقۆزنه‌وه بۆ هاندانی کورده‌کانی دراوسێیان بۆ وه‌دی هێنانی ئه‌م پرۆسه‌یه، یا بۆ به‌ره‌پێدانی کۆششی خۆیان له‌ پێتئاوه‌ ده‌سه‌ت هێنانی ئۆتۆنۆمیه‌کی به‌ر فراوانتردا.

یه‌کیه‌تی سۆفیه‌ت:

کورد له‌ ناو یه‌کیه‌تی سۆفیه‌تدا که‌مینه‌یه‌کی پچوکتر پێک ده‌هێنن، به‌لام وه‌ک نه‌ته‌وه‌یه‌کی سۆفیه‌تی دانیان پێدا نراوه‌ وه‌ندێک مافی رووناکبیریان پێ دراوه‌. به‌لام کاربه‌ده‌سته سۆفیه‌تیه‌کان به‌ ئاشکرا چه‌ز به‌ بێرۆکه‌ی پان- کوردی کوردستانی سه‌ربه‌خۆ ناکه‌ن، یا ته‌نانه‌ت به‌ ئۆتۆنۆمیه‌کی به‌ر فراوانتری کورد له‌ چوارچۆیه‌ی سنووره‌کانی ئێستادا، کورده‌کانی سۆفیه‌ت په‌یوه‌ندییه‌کی که‌میان به‌ کوردی ولاته‌کانی دیکه‌وه‌ هه‌یه‌ و زۆر تێکه‌لی ئاواتی به‌ر فراوانتری نه‌ته‌وه‌یی نه‌بوون. به‌پێی ئه‌وه‌ش هه‌لۆیستی کاربه‌ده‌سته سۆفیه‌تیه‌کان به‌رانبه‌ر پێکخواه‌ کوردیه‌کانی ولاته‌ دراوسێکان ده‌گۆڕدرێت. کاتیکی به‌رژه‌وه‌ندییه‌ کوردیه‌کان له‌ گه‌ڵ سیاسه‌تی سۆفیه‌تیدا به‌ باشی یه‌کده‌گره‌نه‌وه، وه‌ک پشتگیری گرتنی پارته‌ کۆمۆنیسته‌کان دژی بزوتنه‌وه‌ سیاسیه‌کانی دیکه، ئه‌و کاته‌ روس له‌ ژێر په‌رده‌وه‌ یاریده‌ی (کورد- ک. م.) ده‌ده‌ن. ئه‌مه‌ له‌ عیراقد و بوو، له‌وێ سۆفیه‌تیه‌کان پێوه‌ندییان به‌ په‌هه‌رانی کورده‌وه‌ هه‌بوو و دوا‌ی که‌وتنی کۆماری ته‌مه‌ن کورتی مه‌هاباد له‌ ساڵی ۱۹۴۷ و تا وه‌کو گه‌رانه‌وه‌ی بۆ عیراق له‌ ساڵی ۱۹۵۸ دا په‌ناگه‌یان دایه‌ مه‌لا مسته‌فای بارزان (بارزانی له‌ مه‌نفا له‌ ولاته‌ یه‌کگرتوه‌کانی ئه‌مه‌ریکا پۆزی یه‌کی مارتی ساڵی ۱۹۷۹ کۆچی دوا‌یی کرد). به‌لام دوا‌ی ئه‌وه‌ی کوردی عیراق قایل نه‌بوون بچنه‌ ناو ئه‌و (به‌ره‌ نیشتمانی) یه‌ی

(42) له ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا وا هاتوه‌:

((to create a free zone along Iraq's frontiers with Turkey and Iran)) (Ibid, P.3).

ته مموزی سالی ۱۹۷۳ دامه زینرا یاریدهی سۆفیه تی (بۆ کورد - ک. م.) رووی له کزی کرد. روسه کان له ئێران ئاگاداری ئه وه بوون سازشی پێوه ندییان به شاهه له گه ل پشتگیری ئاشکرای کوردی ئێراندا نه که ن⁽⁴³⁾. له کاتیکدا یاریدهی نه ته وهیی سۆفیه ت بۆ هیزه شوپشگێره کوردیهی کان به گشتی که م بوو، به لام روس هیوادار بوون بتوانن له رێگهی پێوه ندی دوورو درێژیانه وه به په هبهره کورده کانه وه تا پادهیه ک کار بکه نه سه ر رووداوه کان نه گه ر هه ولی کورد بۆ ئۆتۆنۆمی له ئێران یا له هه ر شوێنیکێ دیکه سه ری گرت.

سووریا:

کوردی سووریا که م ده رفه تی ئه وه یان هه بووه هه سستی خۆیان ده رباره ی خودموختاری ده ربهرن و فه رمانه وه وایانی سووریا پێبازی به زۆر کردنه عه ره بیان له ناوچه کوردیهی کاندای گرت هه به. له م سالانه ی دواییدا نه ته وه په رستی کورد له سووریا دیاردهیه کی زیندوو نه بوو. له نیوان سالانی ۱۹۷۵ و ۱۹۷۸ دا سووریهی کان یاریده ی چالاکیه کانی جه لال تاله بانینیان له عیراق ده دا، به لام له ژیر سایه ی نزیکه و تنه وه ی ئه م دوایانه ی نیوان عیراق و سووریا ئه و یاریده یه وه سستی نرا. هه رچی کوردی لوبنانیشه بۆ خۆیان په نابهرن و بنکه یه کی ناوچه یان نییه، له گه ل ئه وه یشدا رێگه یان پێ دراوه پتر له ولاته کانی دیکه ی پێژه لاتی ناوه پاست هه سستی خۆیان ده ربهرن و ئه نجام دابه ش بوون به سه ر ئه و پارتییه (لوبنانیهیانه دا - ک. م.) که له گۆره پانی سیاسه تدا کار ده که ن، هه رچه نده له وانه یه هه ر کاتیک بێت له و ولاته دوور بخرینه وه.

خشته:

له بهر ئه وه ی به ده گمه ن سه ر ژمیتری ده کریت زه حمه ته مه زنده یه کی ته واو و پیکوپیکێ ژماره ی کورد بکریت، هه مان کاتیش جیاوازییه کی زۆر له نیوان ئه و ژمارانه دا هه یه که په هبه رانی کورد ده یانلین و ئه وانه دا که (فه رمانه وه وایانی ئه و

(43) له ده قی به لگه نامه که دا وا هاتوو:

((In Iran the Russians were careful not to compromise their relations with the shah by openly supporting the Iranian Kurds)) (Ibid, P.3)

ولاتانە - ك. م.) دەیانلێن كە كەمینه كوردەكانیان تێدا دەژین. ئەم خشتەیی لای خوارەو دە مەزەندەییە كە كە لەبەر دەستدایە و ئاماژەیی ھەردوو كە مەزەندەیی نزم و بەرز دەكات:

كۆی ژمارەیی دانیشتوانی ولاتەكە	زۆرتەیین	كەمەتەیین	
۳۵۶۶۶۰۰۰	۸ ملیۆن	۳۲۰۰۰۰۰	توركیا
۲۸۴۴۸۰۰۰	۵ ملیۆن	۱۸۰۰۰۰۰	ئێران
۹۴۹۸۰۰۰	۲,۵ ملیۆن	۱۵۵۰۰۰۰	عیراق
۶۲۹۴۰۰۰	۶۰۰۰۰	۳۲۰۰۰۰	سووریا
۱۳۱۳۲۰۰۰	۳۰۰۰۰	۸۰۰۰۰	یەكیەتی سۆقیەت (نەرمەنستان و جۆرجیا و ئازەربایجان)
۲۶۴۵۰۰۰	۷۰۰۰۰	۴۰۰۰۰	لوینان

سەرچاوە: ((كورد)) (دەستەیی مافی كەمینهكان)، (۱۹۷۵))⁽⁴⁴⁾.

دوا بەدوای دەقی ناوەرۆکی راپۆرتەكە بەشی ھەرە نۆری لاپەرەیی چوارەمی بۆ ئەو خشتەییەیی سەرەو دەربارەیی ژمارەیی كورد تەرخان كراوە (بەوانە: پاشكۆی ژمارە ۲۰).

(44) Ibid, P.4.

سیئەم - راپۆرتیکی سەر بە خۆی دیکە دەربارەی کێشەیی کورد - حوزەیرانی
سالی ۱۹۸۳

هەرچەندە جۆرە وێکچوون و دووپات کردنەووەیەکی ئاسایی لە نێوان ناوو
رووداوێکانی ناو راپۆرتی دووهم و ئەم راپۆرتەدا هەیە، بەلام بە پێویستمان زانی
دەقی ئەم راپۆرتەیش وەک خۆی پێشکەش بکەین، چونکە جیاوازیی لە نێوان
ناوەڕۆکی هەردووکیاندا نۆرە، هیچ نەبێت لە بەر ئەوەی ئەمیان چوار سال و سێ
مانگ دوا ئەویان نووسراوە. شایانی باسیشە راپۆرتی ئەمجارەمان تەتەلە کراوە
چونکە لە سەری نووسراوە ((Revised))، لە پەرەوێزی لاپەرەیی یەکەمیشیدا
هەمان پرستە دووپات کراوەتەووە کە دەلێت:

(ئەم بەلگەنامەیی بۆ کاری پەلەیی گشتیی ئامادە کراوە، بە هیچ جۆر نابێت
و هەڵبێت و هەڵبێت، یا بە جۆرێک ئامازەیی بۆ بکۆت کە بیروبووچوونی حوکمەتی
(بەریانی - ک. م.) دەردەپێت).

راپۆرتی سیئەممان لە حەوت لاپەرە پێکھاتوووە و لاپەرەیی شەشەمی
خشتەییکی سەرژمێری کوردە و لاپەرەیی حەوتەمیشی نەخشەییکی کوردستانە،
ئەمەیی لای خوارەویش دەقی وەرگێرانی ناوەڕۆکی ئەو راپۆرتەیی:

((کێشەیی کورد.

کورد، کە ژمارەیان نزیکەیی دە ملیۆنە، بەشێکی بایەخدار لە دانیشتوانی
تورکیا و ئێران و عێراق پێکدەهێنن. ئەوان لە سووریا و یەکیەتی سۆفیەت و
لوبنانیش هەن. بە شیوازیکی سەرەکی کورد نیشتهجێی ناوچە شاخاویییەکانی
تورکیا و دەوڵەتەکانی دەورووبەری. نۆزینی کورد موسڵمانی سووننەن، بەلام لە
ئێران ژمارەیی کوردی شیعیەش هەن. کورد، وەک گەلێکی لە هۆز پێکھاتووی
خاوەن کولتور و نەری و زبانی خۆی، بە لایەنی کەمەووە سێ هەزار سالە هەن،
لە ماوەیەدا نەریتیکی سەر بە خۆی نۆز بەهێزی پێکەووە ناو. لە نێوان سەدەیی
حەفدە و بیستدا سێ لە چواری گەلی کورد لە لایەن عوسمانییەکانەووە و ئەوانی
دیکەیشی لە لایەن ئێرانەووە حوکم دەکران. گەلێک پاپەرینی کوردیی یەک لە دوا
یەک، تاییبەت دژی عوسمانییەکان، لە نیووەیی یەکەمی سەدەیی نۆزدەمیندا بەرپا
بوون، بەلام تەنھا لە دوا قۆناغی سەدەیی نۆزدەمیندا پەرەبەری کورد عوبەیدوللا

بیرۆکه‌ی گه‌لێکی به‌گگرتووی له‌ ده‌وله‌تیکدا هه‌تایه‌ کایه‌وه⁽⁴⁵⁾. کورد هه‌ولی هه‌مه‌جۆره‌یان بۆ دروستکردنی به‌کیه‌تیه‌کی نه‌ته‌وه‌یی له‌ بارودۆخی جیاوازی و دووبه‌ره‌کی هه‌ژایه‌تیدا داوه‌، ئه‌و جیاوازی و دووبه‌ره‌کییه‌ی حوکمه‌ته‌ ناوه‌ندییه‌کان هه‌میشه‌ ده‌یانقۆستنه‌وه‌. هه‌مان کات ته‌شه‌نه‌سه‌ندنه‌ نه‌خوێنده‌واری و نه‌وه‌ی زوبانی کوردی له‌ دوو زاواوی سه‌ره‌کی پێکهاتوه‌، وێپای جیاوازی نێوان (بیرۆ بۆچوونی - ک. م.) په‌هه‌به‌ره‌ ده‌ره‌به‌گه‌ موخافیزه‌کان و باڵی چه‌په‌وه‌و پادیکالی کورد بوونه‌ته‌ کۆسپ له‌به‌رده‌م پته‌وکردنی بزوتنه‌وه‌ی رزگاربخواری کورددا.

هه‌ر که‌ تورکیا له‌ جه‌نگی به‌که‌می جیهاندا ژێرکه‌وت بابته‌ی سه‌ربه‌خۆیی (که‌لانی ناو نه‌و وڵاته‌ - ک. م.) هاته‌ گۆڕی. (په‌یمانی سیفهر) که‌ ساڵی 1920 له‌ نێوان هاوپه‌یمانه‌کان و حوکمه‌تی سوڵتاندا به‌سترا، به‌ ده‌ستوویی دامه‌زراندنی سن ده‌وله‌تی عه‌ره‌بیی له‌ حیجاز (دوایی خرایه‌ سه‌ره‌ه‌بیی سه‌عوودی) و سووریا و عیراق، کوردیش بۆ به‌که‌م جارو دواچار ده‌رفه‌تی دامه‌زراندنی کوردستانیکه‌ی سه‌ربه‌خۆیان بۆ هاته‌ پێش. ته‌شرینی دووه‌می ساڵی 1922 له‌ تورکیا سه‌لته‌نه‌ت لابراو دوای نه‌وه‌ دامه‌زراندنی کۆماری تورکی کۆتایی به‌ ئاواتی کوردستانیکه‌ی سه‌ربه‌خۆ هه‌تایا. (په‌یمانی لۆزان)ی ساڵی 1923 که‌ تورکیا مۆری کرد، ئاماژه‌ی بۆ کوردستان نه‌کردو چه‌سه‌پاندنی سنووری نوێی نێوان نه‌ته‌وه‌کان بووه‌ هه‌ی دروستبوونی کۆسپی دیکه‌ له‌ به‌رده‌م ئاواته‌کانی کورددا.

---

(45) پاسته‌ شیخ عوبه‌یدولای نه‌ه‌ری ساڵی 1880، بۆ به‌که‌م جار، دروشمی دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی کوردو جیابوونه‌وه‌ی کوردی، هه‌م له‌ ده‌وله‌تی عوسمانی و هه‌م له‌ ئێران، به‌رز کرده‌وه‌، به‌لام به‌درخانی گه‌وره‌یش، به‌ر له‌و به‌ لایه‌نی که‌مه‌وه‌ به‌ سن ده‌یه‌ (عقد)، دروشمی سه‌ربه‌خۆیی به‌رز کردبۆوه‌ و کارگه‌ی دروستکردنی چه‌کیشی دامه‌زراندبوو، وێپای نه‌وه‌ نۆڤه‌ی هه‌ره‌ نۆڤی ئیماره‌ته‌ کوردیه‌یه‌کان نیمچه‌ سه‌ربه‌خۆ بوون، له‌ دانی باجیکه‌ی دیاریکراوی که‌م له‌ کاتی جه‌نگدا ژماره‌یه‌ک چه‌کار به‌ولاره‌ هیچ شتیکی دیکه‌ نه‌و ئیماره‌تانه‌ی نه‌ به‌ نه‌سته‌مووله‌وه‌و نه‌ به‌ نه‌سفه‌هان و تارانوه‌ نه‌ده‌به‌سته‌وه‌، نه‌و پاستیه‌ میترووییه‌ی له‌ نه‌ده‌بی کوردیشدا به‌ ئاشکرا په‌نگی داوه‌ته‌وه‌، نه‌وه‌تا شیخ په‌زای تاله‌بانی له‌ بیرۆ بوو که‌ سلیمانی ((دار المولکی بابان)) بوو، ((نه‌ په‌خسیری عه‌جه‌م نه‌ سوخره‌کیشی ئالی عوسمان بوو)).

له م سالانه‌ی دواییدا نامانجه‌کانی هه‌ریه‌ک له بزوتنه‌وه‌ی رزگاربخوازی کورد
له عیراقو ئێران و تورکیا به شێوازێکی سه‌ربه‌خۆ له یه‌کدی به‌ره‌وپێش ده‌چوون،
هه‌رچه‌نده‌ چالاکی له‌نیوان سنووره‌کاندا هه‌ر به‌رده‌وام بوو. کورد هه‌رگیز په‌نایان
نه‌بردۆته به‌ر تیرۆری نیو ده‌وله‌تی وه‌ک ئه‌مرانێکی سه‌رنج پراکێش بۆ پرسی
گه‌له‌که‌یان.

ئێران:

بپاری دامه‌زاندنی ده‌وله‌تیکی سه‌ربه‌خۆی کوردی، به‌پێی (په‌یمانی سیفهر)،
ناوچه‌ کوردنشینه‌کانی ئێرانی نه‌ده‌گرتوه⁽⁴⁶⁾. له‌ بیسته‌کان و سییه‌کانی
(سه‌ده‌ی پابردوودا- ک. م.) زنجیره‌یه‌ک پاپه‌پینی کوردی له‌ ئێران به‌ریا بوو، به‌لام
په‌زاشا زۆر به‌ توندی دایم‌رکاندنه‌وه. سالی ۱۹۴۱ داگیرکردنی خاکی ئێران له‌لایه‌ن
یه‌کیه‌تی سۆفیه‌ت و به‌ریتانیاوه‌ لابرندی په‌زاشا له‌سه‌ر ته‌خت بوونه‌ هۆی نه‌مانی
ده‌سه‌لاتی حوکمه‌تی ناوه‌ندی له‌ سه‌رجه‌می ناوچه‌کانی ئێراندا. له‌ نازه‌ریایجان و
کوردستان، که‌ که‌وتبوونه‌ ژێر ده‌سه‌لاتی سۆفیه‌ته‌وه، دروشمی ئۆتۆنۆمی له‌ لایه‌ن
سۆفیه‌تییه‌کانه‌وه‌ هان ده‌دا، ئه‌وه‌ی رێگه‌ی خۆش کرد بۆ دامه‌زاندنی کۆماری
نازه‌ریایجانی دیموکرات و کۆماری مه‌هابادی کوردی له‌ کانونی یه‌که‌می سالی
۱۹۴۵دا. قایل نه‌بوونی هێزه‌کانی یه‌کیه‌تی سۆفیه‌ت له‌ باکووری ئێران بکشینه‌وه‌ و
وه‌ک به‌پێی به‌ندی داگیرکردنی ناوچه‌که‌ ده‌بوو بیه‌کن بووه‌ هۆی روودانی یه‌که‌م
کێشه‌ی نیو ده‌وله‌تی له‌نیوان پۆژه‌لات و پۆژئاوادا دوا‌ی ته‌واو بوونی جه‌نگی
دوهم، له‌و بوواره‌یشدا ولاته‌ یه‌گرتووه‌کانی ئه‌مه‌ریکا زۆر به‌ گه‌رمی پشتی
حوکمه‌تی ناوه‌ندی تاران‌ی ده‌گرت. مایسی سالی ۱۹۴۶ هێزه‌کانی سۆفیه‌ت ناچار

---

(46) ئێران وه‌ک تورکیا له‌ به‌ره‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهاندا به‌شدار نه‌بوو هه‌رچه‌نده‌ شای قاجارو
زۆریه‌ی گه‌لی ئێران به‌ دل‌ لایه‌نگری ئه‌له‌مانیاو هاوپه‌یمانه‌کانی بوون، به‌لام ده‌وله‌تی عوسمانی یه‌کێک
بوو له‌و ده‌وله‌ته‌ شه‌پکه‌رانه‌ی پێیان ده‌لێن ((ده‌وله‌تانی ناوه‌ند)) (دول الوسط)، ئه‌له‌مانیا و لایه‌نگرانی
که‌ دژی ده‌وله‌ته‌ هاوپه‌یمانه‌کان ده‌جه‌نگین سه‌رئه‌نجام جه‌نگیان دێران‌و زنجیره‌یه‌ک په‌یمان له‌نیوان
هاوپه‌یمانه‌کان و ئه‌واندا به‌سترا که‌ لایه‌نیکی سه‌ره‌کیی ناوه‌رۆکیان بۆ دابه‌ش کردنی ولاته‌ ژێر
ده‌سته‌کانیان ته‌رخان کرابوو، ئێران به‌ ده‌وله‌تیکی بێ لایه‌ن له‌و جه‌نگه‌دا ده‌ژمێردا بۆیه‌کا که‌س
مافی یاسایی نه‌بوو ده‌ست بۆ خاکی ئه‌و به‌ریت.

بوون له باکووری ئیران بکشینه وه به رانبر ئیمتیازی نه وتی سه راخ که که وتۆته باکووری پۆژه لاتئ ئیرانه وه، ئه و ئیمتیازه ی دوایی په رله مانی ئیرانیی تازه هه لبرژدراوی سالی ۱۹۴۷ په سه ندی نه کرد. کانوونی یه که می سالی ۱۹۴۶ سوپای ئیران ئه و ناوچانه ی داگیر کرده وه که به ده ست سؤفیه تییه کانه وه بوون و به و جزره پۆژمه که ی پیشه وه ری⁽⁴⁷⁾ له نازه ربایجان و پۆژمه کوردییه که ی مه هاباد رووخان. قازی محمه دی سه ره ک کۆماری مه هابادی کوردی له سیداره دراو شانبه شانی که وتنی کۆماری مه هاباد حوکه ته ی ناوه ندی ده ستی گرته وه به سه ر هه موو ناوچه کانی کوردستانی ئیراندا.

(حیزیی دیموکراتی کوردستان)^(*) سالی ۱۹۴۵ له لایه ن قازی محمه ده وه دامه زینرا. ئه وساکه ئه و پارتییه پادیکالتیرین و به هیترتیرین ده ستیان له ناو هه موو نه ته وه په رستانی کورددا پیک ده هینا و په هه ری هیتری پیشمه رگی ده کرد. (حیزیی دیموکراتی کوردستان) له و قوناغه دا له رووی ئایدۆلۆجیا وه سه ر به یه کیه تی سؤفیه ت بوو، هه ر ئه ویش یاریده ی ده دا، به لام حیزیی ئیستا ده لیت پیوه ندیی له گه ل پارتی (توده ی ئیرانیی کۆمونیستا پچراندوه. ته شرینی دووه می سالی ۱۹۸۱ (حیزیی دیموکراتی کوردستان) دایه پال (ئه نجومه نی

---

(47) مه به ستی جه عفره پیشه وه ری سه ره ک کۆماری نازه ربایجانی ئیرانه که له گه ل کۆماری کوردستان پیکرا دامه زینران، پیشه وه ری و هه زاران نازه ری دیکه په نایان برده به ر خاکی شووه وی بۆیه کا محمه د په زاشا نه یوانی، وه ک په هه رانی کورد، زه فه ریان پی به ریت.

(*) (د. که مال له چه ندین نووسینی پیشووتری ئه و ناوه ی به (پارٹی دیموکراتی کوردستان) وه رگتیا وه ته سه ر زمانی کوردی، دیاره، له م کتیه شدا چه ندین جار هه ر ناوه ها دووباره کرابۆوه، ئه وه بوو جارکیان به ته له فۆن له گه ل به ریزیدا ره خنه م له سه ر ئه و کاره ی لئی گرت که نابی ئه و ناوه به م شیوه یه وه ریکتیریته سه ر زمانی کوردی، به تاییه تی که له ئه ده بیاتی هه موو حیزیه کوردییه کاندای ناوی (پارٹی دیموکراتی کوردستان) بۆ (پارٹی) یه که ی عیراق به کار ده بردی، هه رچی پارتییه که ی دیوی ئیرانیسه ئه و هه میسه له سه رده می کۆماره وه، دواتریش به شوپشگترو نا شوپشگتیریبانه وه و خوی ده کرد چه ند پارچه ده بوون، هه ر پی گوتراوه (حیزیی دیموکراتی کوردستان)، ئه وه بوو دوای چه ند رۆژیک هه ر له په یوه ندییکی ته له فۆنیدا، جه نابی دوکتۆر ئه و ره خنه یه ی لی قبول کردم، وه کو ده بیسن ناوه کانی ئه و حیزیه له هه ر شوینیکی ئه م کتیه دا هاتی به م شیوه یه ی سه ره وه نووسیومه ته وه نه وه ک (پارٹی دیموکراتی کوردستان) - ع. زه نگه نه)).

بەرگری نیشتمانی) که مەسعوود پەجەوی لە پارێس دايمەزاند، پەجەوی پەهەری (موجاهیدینی خەلک) ه که لە مەتفا دەژی. بە سەرکردایەتی پەهەری ئیستای عەبدولپەحمان قاسملوو (حیزبی دیمۆکراتی کوردستان) دەستبەرداری دروشمی کوردستانی گەورە پیکهاتوو لە ناوچە کوردنشینەکانی تورکیا و سووریا و عێراق و ئێران و یەکیەتی سۆڤیەت بوو، ئەو دروشمی کورد گەلێک بپوای پێیەتی، قاسملوو دروشمی میانپەوی ئۆتۆنۆمی ناوچەیی لە جیگەیی ئەو دروشمە بەرز کردۆتەووە. (کۆمەڵە) که دەستەبەکی پچوکی مارکسی - ماویە هاوپەیمانی (حیزبی دیمۆکراتی کوردستان) ه، وێرایی شەيخ عیززەددینی حسەینیش که سەرکردەبەکی ئایینی کوردە و پیکهراویکی نەتەویی بەپێوە دەبات، هەرەها دەستەبەکی چەپەوی دیکە که لە پیاوی ئایینی نەتەویی پیکهاتوو، گشت ئەم پیکهراوانە داوای ئۆتۆنۆمی دەکەن و کاروباری پێوەندی لەگەڵ هەندەران و بەرگری و نەخشە دانانی ئابووری بۆ حوکمەتی ناوەندی جێ دەهێلن.

شوباتی ساڵی ١٩٧٩، لەگەڵ کەوتنی پزیمی شادا، کورد داوای مافەکانی خۆیانمان لە کۆماری ئیسلامی تازە دامەزرێنراو کرد. پەهەرانی پزیمی نوێی ئێران بۆ هەلسەنگاندنی بارودۆخەکە وەفدیکیان ناردە ناوچەیی کوردی، دوا بەدوای ئەو بەپێی راپۆرتەکان خونیشاندان و پیکدادان لەنێوان هۆزەکانی کورد و لایەنگرانی حوکمەتی نویدا قەوما. وتووێژ لەنێوان هەردووک لادا پچراو ئابی ساڵی ١٩٧٩ ئایەتوللا خومەینی فەرمانی لەناوبردنی یاخیکەرانی کوردی دەرکرد. تەشرینی دووهمی ساڵی ١٩٨١ بۆکان، که دوا شاری کوردی بوو بەدەست نەتەو پەروەرانی کوردەو، لەلایەن هێزەکانی میریەو داگیر کراو لەوساو سوپای ئێران توانیی کوردەکان ناچار بکات پەنا بەرنە بەر ناوچە شاخاویکان. هێرشیکێ چپری هێزەکانی میری، لە کۆتایی ساڵی ١٩٨٢ و سەرەتای ساڵی ١٩٨٢ دا، بوو هۆی داگیرکردنی رینگەیی ستراتیجیی نێوان پیرانشارو سەرەشت، بەو جۆرەیش چ (حیزبی دیمۆکراتی کوردستان) و چ (کۆمەڵە) لەو هێلە داپردان که لە رینگەبەو یاریدەیی عێراقیان پێ دەگەشت، ئەمەیش خۆی لە خۆیدا کارەساتیکێ گورە بوو و بەپێی راکەیانندی پادیۆی بەغدا دوکتۆر قاسملوو ناچار کرد داوای یاریدەیی نێو دەوڵەتی دژی حوکمەتی ئێرانی بکات.

له بهر ئه وهی یاخیبوونی کورد ده بیته هۆی خه ریکبوونی هیزه کانی میری له بریتی به کارهێنانیان دژی عیراق، بۆیه کا حوکمه تی ئیتران پتر بایه خ به و یاخیبوونه ده دات وه ک له گشت سه رپنچیه کانی که مینه کانی دیکه ی ناو ئه و ولاته .

عیراق:

کوردی عیراق له ناوچه شاخاوییه کانی باکووری- پۆژه لاتدا ده ژین و نزیکه ی له سه دا بیستی دانیشتوانی ئه و ولاته پیک ده هینن، زۆرینه ی دانیشتوانی عیراق عه ره بن، کوردیش، له و کاته وه ی ده ولته تی عوسمانی پوخا، بوونه ته به شیکی حوکمه تی به غدا. به پنچه وانه ی دراوسیکانییه وه، عیراق وه ک ده ولته تیک که له نیوان هه ردوک جهنگی جیهانیدا که وتبووه ژیر سایه ی قه یومه تی به ریتانییه وه و ئینجا به هۆی مه رجه کانی سه ره بخۆیییه وه که (کۆمه له ی گه لان) بۆی دانا بوو جۆره ئۆتۆنۆمییه کی دابوو کورد. کاربه ده ستانی عیراق له وه سل ده که نه وه که ئۆتۆنۆمییه کی به رفره وان بیته هۆی دابیرنی ناوچه نه وتییه کانی ده وریه ری که رکوک. شه پ (له نیوان میری و کورددا- ک. م.) زوو زوو ده قه وما، له هه مویشیان به رفره وانتر ئه و شه پانه بوون که له سالی ۱۹۶۱ هه هه لگه رسان، ئه و کاته ی مه لا مسته فای بارزان بانگی دامه زاندنی ده ولته تیکی کوردی دا⁽⁴⁸⁾، ئه و شه په ییش سالی ۱۹۷۰ وه ستیئراو تاوه کو سالی ۱۹۷۴ ئاشتییه کی لاواز له نیوان هه ردوک لادا به رده وام بوو.

(پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق)، که دوا ی به رپابوونی شۆپشی سالی ۱۹۵۸^(*) دروست بوو، ده یگوت ئه و ته نها له پیناوی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان خه بات ناکات، به لکو هه مان کات خه بات له پینا و ئازادی و دیموکراسیدا بۆ گشت

---

(48) ئه وساکه کورد له خودمختارییه کی مه ودا ته سک له چوارچۆیه ی عیراقیکی دیموکراتی به گگرتوودا به ولاره هیچی دیکه ی داوا نه ده کرد.

(*) ((پاستییه که ی (پارتی دیموکراتی کوردستان) له سالی ۱۹۴۶ دامه زراوه نه وه ک له سالی ۱۹۵۸ دا، وه کو له م به لگه نامه یه واهاتوو، به لام له دوا ی شۆپشی ۱۴ ی ته موزی ۱۹۵۸ دا به ئاشکرا کاری کردوو، واته له سالی ۱۹۶۰ دا، دوا ی پاگه یاندنی یاسای کۆمه له کان، مۆله تی په سمی وه رگرتوو و ده بی له بهر مۆله ت وه رگرتنی ئه و ماوه یه یه بووی نۆربه ی سه رچاره بیانیه کان و ئاماژه ی بۆ ده که ن له دوا ی ۱۹۵۸ دامه زرابن- ع. زه نگه نه)).

عیراقیش دەکات. کوردەکان ھاوپەیمانن لەگەڵ پارتییە ئۆپۆزسیۆنە عیراقییەکاندا، بە حیزبی شیوعیی عیراقییەو. لە سەرەتای دامەزراندنیدا (پارتی دیموکراتی کوردستان) بەرگری لە کۆمۆنیزم و ھەروەھا لە ناسیۆنالیزمی کوردی دەکرد⁽⁴⁹⁾، بەلام دوایی لە ژێر سەرکردایەتی مەلا مستەفادا بیروبۆچوونی رادیکالیی پارتیی لە بەردەم ھۆزایەتیدا، تاییبەت ھۆزایەتی بارزانییەکاندا، پاشەکشیی کرد. ئیستا (پارتی دیموکراتی کوردستان) بە ڕەھبەری ھەردوو کوردەکانی مەلا مستەفا⁽⁵⁰⁾ گەورەترین و پڕچەکتەری پێکخراوی کوردییە، ژمارە ی پێشمەرگەکانی دەورووبەری بیست ھەزار شەپکەری ئامادەن بۆ ڕاگەیانندی ئەرکەکانیان (بەپێی ھەندیک سەرچاوە ژمارەیان خۆی لە چل ھەزار دەدات). دووھمین گەورەترین دەستە ی کوردی (یەکی نیشتمانیی کوردستان) ھە کە جەلالەددین تالەبانی⁽⁵¹⁾ سالی ۱۹۷۵ دا یە زاندا، یەکی پێکخراویکی مارکسییە و لەرووی سیاسەتیشەو لە ھەمووان خەباتگێرتن، لیبیا و سووریا یاری دە یەکی دەدەن. لەنیوان سالانی ۱۹۷۶ و ۱۹۸۰ دا شەپ لەنیوان (پارتی دیموکراتی کوردستان) و (یەکی نیشتمانیی کوردستان) دا لەسەر دەسەلاتی ناوچەیی قەوما. پێکخراوە کوردییەکانی دیکە بریتین لە (پارتی سۆشیالیزمی کوردی)^(*) کە سالی ۱۹۷۹ بە ناوی ((پارتی سۆشیالیزمی یەکگرتوی کورد))^(**) ھو دەوامەزراو یەکی بوو لەو پێکخراوانە ی بیانیان بۆ پارە

(49) مەبەستی ئەو پۆزگارە یە کە بالی چەپرەو (ھەمزە عەبدوللا و ھاویبەرەکانی) بەر لە شۆپشی چوار دە ی گەلاوێژی سالی ۱۹۵۸ بالادەست بوو لە سەرکردایەتی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) ی عیراقدا.

(50) دیارە مەبەستی خوالێخۆشبوو ئیدریس و مەسعود بارزانییە.

(51) لە دەقی بەلگەنامە کە دا بەو جۆرە نووسراوە جەلالەددین تالەبانی "Jalal al Din Talabani" ئەویش یە کە م جارە لەو بەلگەنامە نەپتییانە ی ھو کە تی بەریتانیدا کە م تاوھ کو ئیستا دیوم ناوی تالەبانی بەو جۆرە بی. بیوانە:

N.A., F.O., 973/319/, The Kurdish Problem, June 1983, Reviced, P.3.

(*) ((راستەر ناوھە ی (حیزبی سۆشیالیستی کوردستان) بووھو کورت کراوھە کە ییشی (حسک) بووھ -

ع. زەنگەنە))

(***) ((پێموایە لێرە دا دەبی نووسەری رابۆرتە کە ناوھە کە ی لەگەڵ (پاسۆک) لێ تیکچووی - ع.

زەنگەنە)).

ئیدریس بارزانی - مەسعود بارزانی

دەفراند، وێپای (پارتی دیموکراتی گهلانی عیراق) (*) که سالی ۱۹۸۱ دامەزرینراوه. سالی ۱۹۶۸ بەپیتی یاسا له عیراق دان بە نەتەوهی کورددا نرا، وا چاوه‌پوان دەکرا له ماوهی چوار سالی دواي ناگره‌بەسی سالی ۱۹۷۰ وتووێژی دووقۆلی بە دامەزراندنی پزیمتیکی ئۆتۆنۆمیی پەسەند کوتایی بیئت، بەلام مارتی سالی ۱۹۷۴ پڕۆژه‌یه‌کی ئۆتۆنۆمیی ناتەواو پاگه‌یه‌نراو له هه‌ولێر ته‌شرینی به‌که‌می سالی ۱۹۷۴ نه‌نجومه‌نیکی (یاسادانان)ی بێ ده‌سه‌لات کرایه‌وه. کورد هیچ کام له‌م کارانه‌ی لا پەسەند نه‌بوو، وێپای ئه‌وه‌ی به‌ لایانه‌وه نوێنه‌رایه‌تی کورد له‌ حوکمه‌تی ناوه‌ندیدا زۆر که‌م و لاواز بوو. شه‌پی ئاشکرا له‌ نێوان هه‌ردووک لادا هه‌لگیرسایه‌وه. ئێران ئه‌م هه‌له‌ی بۆ ئالۆزکردنی بارودۆخی عیراق قۆسته‌وه‌وه که‌وته یاریده‌دانی مادیی کورد.

(*) ((راستتر ناوه‌که‌ی (پارتی گه‌لی دیموکراتی کوردستان)) بووه، که شه‌هیدی ده‌ستی تیرۆر (سامی عه‌بدولپه‌حمان) پێشپه‌ه‌وايه‌تی ده‌کرد، دواي راپه‌رین له‌گه‌ل (پاسۆک) چوونه‌ ناو (پارتی دیموکراتی کوردستان) - ع. زه‌نگه‌نه)).

مارتی سالی ۱۹۷۵ ئیتران و عیراق پښککه وتننامه ی جه زائیریان مؤر کرد، عیراق به پیتی ناوه رۆکی ئه و پښککه وتننامه یه داواکانی ئیترانی ده ریاره ی سنوور به رانبه ر وه ستاندنی یاریده دانی کورد په سه ند کرد، له ئه نجامی ئه وه یشدا به خیرایی یاخیبوونه که ی کورد هه ره سی هینا. دوا به دوا ی ئه وه حوکمه تی عیراق پښککه یه کی ئاوه دانی له ناوچه کوردنشینه کانددا ده ست پښ کردو که وته دابه ش کردنی زه وی و ریگه درایه چل هه زار کوردیک له وانه ی به زۆر پاگو یز ابونه باشوور بگه پښه وه شوینی خۆیان، ئه یلوولی سالی ۱۹۸۰ یش هه لپژاردنیکی نوئی (ئه نجوومه نی یاسادانان) ی ناوچه ی کوردستانی ئۆتۆنۆمی کرا.

جه نگی نیوان ئیتران و عیراق ده رفه تی ئه وه ی بۆ کورد په خساند جاریکی دیکه چه که له رووی حوکمه تی ناوه ندیدا هه لپگرنه وه. ئیلغای پښککه وتننامه ی جه زائیر له گه ل ئیتراندا ده رفه تی ئه وه ی بۆ کورد په خساند بتوانن له نیوان سنووری هه ردووک ولاتدا بښو بچن و ئیترانیش ده ستی یاریده ی بۆ دریز ده کردن. سالی ۱۹۸۱ به ره یه که له نیوان پښککه و کوردیه جیاوازه کان، که یه کیکیان (پارتی دیموکراتی کوردستان) بوو، له گه ل (پارتی ده عوه) ی شیعیه ی شه پکه رو ژماره یه که که سایه تی مونسه قی عیراقیدا دامه زرا، له و بارودۆخه ی حوکمه تدا، که بوواری ئه وه ی نه بوو هینزی ته و او بنیرتته باکوور، پښم ناچار بوو بکه ویتته گفتوگۆ. به و جۆره ریگه درایه هینزه کوردیه کان له ناو خاکی کوردستاندا کار بکه ن، کورده به نده کان ئازاد کران و ته مموزی سالی ۱۹۸۲ به خشین گشتی بۆ ئازاد کردنی گشت به نده کان پاگه یه نرا، ته نها ئه وانه نه بن که له سه ر تاوانی کوشتن یا فراندنی بیانی گیرابوون.

تورکیا:

ویپرای خستنه پشت گوئی ئاواته نه ته وه بیه کانی کورد ئه و ئالوگ پرانه ی که له دامه زراندنی پښمی کۆماریی که وتنه وه هه ستی ئایینی کوردیان بریندار کرد. پپیری لابرندی خه لافه ت له مارتی سالی ۱۹۲۴ دا و بانگ دانی فه رمانپه وایی عیلمانیی نوئی له سالی ۱۹۲۵ بوونه هزی به رپا بوونی یه که م یاخیبوونی^(*)

(*) ((ئاماره یه بۆ بزوتنه وه که ی شیخ سه عیدی پیران - ع. زه نگه نه)).

گه و ره ی کورد (له پۆزگاری کۆماریدا - ک. م.). حوکمهتی تورکیا هه رگیز دانی به و هدا نه ناوه که کورد نه ته وه یه کی جیاواز، یا خود که مینه یه کن له تورکیادا و به پێشه هه میشه به توندی دژی هه موو جۆره بانگه وازتکی پێناسه ی جودایی بوون. بزوتنه وه (کوردیه کانی - ک. م.) سییه کانی به توندی لیدران. دامه زانندی (پارتی دیموکراتی کورد) (*) به نهینی له سالی ۱۹۶۷ دا که بۆ چوونێکی سۆشیا لیزمی به هیزی هه بوو، وه هاو په یمانی (پارتی کرێکاران) بوو که نه و ساکه به ئاشکرا کاری ده کرد، رێگه یان بۆ پته وکردنی ده سه لاتی سه ریازی له ناوچه کوردیه کانا خۆش کرد. له وه یش به دوا وه هه فتا کانی (سه ده ی پابردوو - ک. م.) به هژی پراگه یانندی حوکمی عورفیه وه ئاشووب و ئاژاوه ناوچه کوردیه کانی، وه ک ناوچه کانی دیکه ی تورکیا، گرت وه. هه رچۆن بێت هه وله کانی پارتی کۆمونیستی تورکیی نهینی و ئیزگه که ی له نه له مانیا ی پۆژه لاته وه بۆ هاندانی رق و کینه ی کورد له ده ست سه رکوتکردنی سه ریازی و په فتاری دپندان له ناوچه کوردیه کانا سه رکه و تنێکی که می وه دی هینا. کۆمه لگای کوردی هه رچه نده به هژی نه ریته باوه کانی تۆله سه ندنی خوین و قاچاغچیتیه وه هه میشه هه وارگه ی ئاژاوه بووه، به لام وا دیاره باری ئاسایشی ناوچه که دوا ی کۆدیتا سه ریازییه که ی سالی ۱۹۸۰ به ره و باشی ده چیت. کوردی تورکیا هه رچه نده هه میشه هیزیکی به رده وامی ئاژاوه بوون، به لام وا پێ ده چیت زۆریه یان ئاماده نه بن دوی چالاکیه کانی نه و چه ند چه پر وه بکه ون که وان له ریزه کانیاندا، یا نه ته وه په رستی کوردی ئێران و عیراق قه بوول بکه ن.

(*) ((نه و ناوه ده بن (پارتی دیموکراتی کوردستان له تورکیا) بن، له سالی ۱۹۶۵ دا دامه زراوه، هینده ی پێنه چوو ناکۆکی که و تیبوه نێوانیان، نه وه بوو له ژیر هه مان ناودا بوو به دوو پارتی و به هه مان ناو کاریان ده کرد، له سالی ۱۹۷۱ دا، که حوکمی عورفی له تورکیا دامه زرا، سه رکردایه تی هه ردوو لایان هاتنه کوردستانی عیراق، له و نێوه نده دا هه ندێ له سه رکردایه تیبان کورژان، "دکتۆر شفان" به کێک بوو له کورژاوان، پاش نه مانی حوکمی عورفی له سالی ۱۹۷۳ دا جارتیکی دیکه که و تنه وه کارکردن. هه فالانی "سه عید ئالچی" به ناوی (پارتی دیموکراتی کوردستان تورکیا) ده ستیان به کار کرده وه، هه فالانی (دکتۆر شفان) ییش به ناوی (پارتی دیموکراتی کوردستان له تورکیا) کاریان ده کرد.

بۆ زیاتر زانیاری له سه ره ئه م باسه بنۆره: کوردستانی تورکیا، ۱۹۸۳، نووسینی: دلاوه، وا پێده چیت کاتی خۆی نه و نامیلکه یه له شاخ بلاوکرا بێته وه - ع. زه نگه نه)).

كوردی په كیه تی سۆڤیه ت:

كورد له ناو په كیه تی سۆڤیه تدا په كیك له كه مینه هره بچو كه كانی نه و ولاته پیک ده هینن، به لام وهك نه ته وه یهك ئیعترا فیان پی كراوه و تا پاده یهك مافی رووناك بیریان پی دراوه، هی وهك ئیزگه و په خش كردنی پۆژنامه ی كوردی. كوردی سۆڤیه ت پیوه ندییه کی نه و تویان به كوردی ده وله ته دراوسپكانی (په كیه تی سۆڤیه ته وه - ك. م.) نییه و تیکه لی نه و خه باته یان نین كه له پیناوی ئاواته فراوانه كانیاندا ده یكهن⁽⁵²⁾، نه وه یش یاریده ی سۆڤیه تی داوه له هر كوئی بی ت پشتگیری چالاکیه كوردیه یه كان بكات، تاییه ت نه وانیه یان كه له گه ل سیاسه تی سۆڤیه تیدا بگونجین، وهك پشتگیری كردنی پارتییه كۆمونیسته ناوچه ییه كان له لایه ن كورده وه. نه مه له عیرا قدا به روونی ههستی پی ده كرا، له وی رووسه كان ساله های سال پیوه ندییه یان به سه ر كرده كورده كانه وه هه بوو، له سالی ۱۹۴۶ اوه تا وه كو گه پانه وه ی دوا ی به ریا بوونی شو رشی سالی ۱۹۵۸ مه لا مسته فا له وی په نابهر بوو. به لام نه و پشتگیری كردنه ی په كیه تی سۆڤیه ت، دوا ی نه وه ی له سالی ۱۹۷۲ اوه پیوه ندی له گه ل عیرا قدا باش بوو، كه میك رووی له نشیوی كرد.

---

(52) نه م بابه ته ئاو زور ده كیشیت و پیویستی به لیکولینه وه په کی سه ربه خزی دورو دریزه، به لام زور به كورتی ده لیم نه و كوردانه ی سۆڤیه ت وهك هر كوردیكی دلسۆزی دیکه بۆ كوردو كوردستان به په رۆش بوونو به په رۆشن: خوالیخۆشبووان دوكتور قه ناتی كوردۆو جاسمی جهلیل و عه ره بی شامۆ و دوكتور عه سه كروف شامیل سه لیم ئو غلو و دوكتور حه سین عه لی شانۆف (كورد ئو غلو) و له زیندووانیش، خوا ته مه نیان دریز بكات، دوكتور ئوردیخانی جهلیل و دوكتور جهلیل جهلیل و جه میله ی جهلیل موسیقا ژهن و دوكتور شاكرو ی خدۆی مه حمود^(*) و دوكتور كه رهم نه نقوسی خه لكی تبلیسی پایته ختی جۆرجیا و گه لیک دیکه. هه رگیز فرمیسه كه كانی خوالیخۆشبوو هه ژاری موكریانی شاعر له یاد ناكه م كاتیك چاوی به كوردی نه له گه زی نه رمه نستان كه وت هه لیده رشتن.

(*) ((له نۆی نه و ناوانه ی له م په راویزه دا له سه ره وه وهك زیندو ناویان ها توه، ئیستا دووانیان كۆچی دوا یان كرسوه، په كیكیان د. ئوردیخانی جهلیل، له ۲۰/۱۰/۲۰۰۸ دا له سانت پترسبورگ كۆچی دوا یی كرد، (ئازاد عوبید) هاوكارم نه و رۆژه ی بۆ دیار كرسوم، ئوردیخان كوردناسیكی كارامه بووه له په ریفان بپوانامه ی وه رگرتوه و كاری كوردناسی كرسوه، برای د. جهلیل جهلیل. نه وه ی دیکه شبان د. شاكرو خدۆیه و له ۲/۱/۲۰۰۷ دا كۆچی دوا یی كرسوه - ع. زهنگه نه)).

بارودێخی بگۆڕی کێشه‌ی کورد دهرفته‌ی ئه‌وه‌ی بۆ سۆڤیه‌ت په‌خساند که‌ی بیان‌ه‌وێت به‌ بیان‌ووی هه‌لۆیستیانه‌وه‌ به‌رانبه‌ر به‌ کورد فشار بخه‌نه‌ سه‌ر ئه‌و حوکمه‌تانه‌ی ئه‌وان په‌قیان لێیان ده‌بووه‌وه‌. سۆڤیه‌ت له‌ ئێران په‌شتگیری خه‌باتی کوردیان له‌ پێناو خودمختاریدا کرد، به‌لام هه‌رچۆن بێت ئاگاداری ئه‌وه‌یش بوون پێوه‌ندیان له‌ گه‌ڵ حوکمه‌تی شادا تیک نه‌ده‌ن به‌هۆی یاریده‌دانی ئاشکرای کورده‌وه‌⁽⁵³⁾، به‌ هه‌مان ده‌ستور خۆیشیان له‌وه‌ ده‌پاریژن سه‌رکرده‌ ئیسلامیه‌کانی ئیستای ئێران بتوانن تۆمه‌تی ئه‌وه‌یان بده‌نه‌ پال که‌ به‌ چه‌ک و پاره‌و زانیاری سه‌ریازی یاریده‌ی کورد ده‌ده‌ن.

کوردی سووریا و لوبنان:

کوردی سووریا دهرفته‌ی که‌میان بۆ داواکردنی ئۆتۆنۆمی بۆ په‌خسا، سیاسه‌تی کاربه‌ده‌ستانی سووریا له‌ بوواری به‌ عه‌ره‌ب کردندا ناوچه‌ کوردنشینه‌کانیشی گرتۆته‌وه‌. له‌م چه‌ند سالانه‌ی دوایدا ناسیۆنالیزمی کوردی له‌ سووریا پرسنکی زۆر وه‌به‌رچاو نه‌بوو، هه‌رچه‌نده‌ کورد دژی سیاسه‌تی به‌ عه‌ره‌ب کردن له‌ ولاته‌دا وه‌ستاون. سووریه‌کان په‌شتی خه‌باتی جه‌لاله‌ددین تاله‌بانی له‌ عێراق ده‌گرن. هه‌رچی کوردی لوبنانه‌ زۆربه‌یان په‌تابه‌رن، به‌لام ئه‌وان ئازادی ده‌رپه‌ریان له‌ کوردی گشت ولاته‌کانی دیکه‌ی پۆژه‌لاتی ناوه‌راست زۆرترو ده‌نگیان له‌ رێگه‌ی شه‌به‌نگه‌ به‌ پۆژنکی سیاسیه‌وه‌ خۆ ده‌نوینیت⁽⁵⁴⁾. هه‌رچۆن بێت کوردی لوبنان هه‌میشه‌ مه‌ترسیی ئه‌وه‌یان هه‌یه‌ له‌ ولاته‌ دوور بخه‌ینه‌وه‌⁽⁵⁵⁾.

(53) له دهقی به‌لگه‌نامه‌که‌ وا هاتوه‌:

((however, they were careful not to compromise their relations with the Shahis government by giving overt support to the Kurds)) (N.A., F.O., 973/319, The Kurdish Problem, June 1983, Revised, P.5).

(54) له دهقی به‌لگه‌نامه‌که‌دا وا هاتوه‌:

((They have been allowed a greater degree of self-expression than in other Middle Eastern countries, and are represented across the political spectrum)) (Ibid, P.5),

دوا وشه‌ی ئه‌و پرسته‌یه‌یش، واتا (spectrum) مانای شه‌به‌نگه‌ به‌ پۆژه (طیف شمسی).

(55) N.A., F.O., 973/319, The Kurdish Problem, June 1983, Revised, PP. 1-5.

له لاپهړه شه‌شې ئه‌م راپورته‌يشدا خشته‌يه‌كي سه‌رژميري كورد بللو كراوته‌وه كه له گه‌ليك رووه‌وه جياوازيي له‌گه‌ل خشته‌ي راپورتي دووه‌مدا هه‌يه و نه‌م‌ي لاي خواره‌و‌ه‌يش ده‌قي وه‌رگيرانه‌كه‌يه‌تي:

((خشته. گه‌ليك زه‌حمته ژماره‌ي دروستي كورد وه‌ده‌ست بكه‌ويت، به ده‌گمن سه‌رژميريان كراوه‌و جياوازييه‌كي زوريش هه‌يه له‌نيوان ئه‌و ژمارانه‌ي سه‌ركرده كورده‌كان ده‌يانلئين و نه‌وانه‌ي حوكمه‌تاني ئه‌و ولاتانه‌ي كورديان تيدا ده‌ژين ده‌يانلئين. ئه‌م خشته‌يه‌ي لاي خواره‌وه دوا خه‌ملاندني ژماره‌ي كورده به هه‌ردوك پيوانه‌ي زورو كه‌مه‌وه كه ده‌ستمان پيدا راگه‌يشتووه:

ولت	به‌لايه‌ني كه‌مه‌وه (*)	به‌لايه‌ني زوره‌وه	كزي دانيشتواني ولات‌ه‌كان (به‌پتي دوا سه‌رژميري كه ده‌ستمان كه‌وتووه)
توركيا	۳۲۰۰۰۰	۸ مليون	۴۵ مليون (سالي ۱۹۸۱)
ئيران	۱۸۰۰۰۰	۵ مليون	۳۴ مليون (سالي ۱۹۸۰)
عراق	۱۵۵۰۰۰	۲,۵ مليون	۱۲,۲ مليون (سالي ۱۹۷۷)
سووريا	۳۲۰۰۰۰	۶۰۰۰۰	۸,۹۸ مليون (سالي ۱۹۸۰)
يه‌كيتي سؤفيه‌ت (نه‌رمه‌نستان و جورجيا و تازه‌ريايجان)	۸۰۰۰۰	۳۰۰۰۰	۳,۱۶ مليون (سالي ۱۹۸۱)
لوينان	۴۰۰۰۰	۷۰۰۰۰	
كزي هه‌ردوك ژماره‌ي كورد	۶۹۹۰۰۰	۱۶۴۷۰۰۰	

۱) به‌پتي سه‌رژميري سالي ۱۹۶۵ ژماره‌ي كوردزوياني توركيا ۲,۲ مليون بون. سه‌رچاوه: ((كورد، ئاماده‌ كورني (ده‌سته‌ي مافي كه‌مينه‌كان)، (۱۹۸۱))⁽⁵⁶⁾.
لاپه‌ر هه‌وتی راپورته‌كه ته‌رخان كراوه بۆ نه‌خسه‌كه. (بنپوه: پاشكوي ژماره (۲۱).

(56)Ibid, P.6.

چوارهم - شاراپۆرتی راپۆرتان:

لێره دا دهگهینه سه ر شاراپۆرتی راپۆرته كان كه بریتییه له پوخته یه کی وردی مهینه تییه کانی کوردو خهباتی بی وچانی مان و نه مانیان له بوواری به رهنگار بوونه وهی فرتوفیله شهیتانییه کانی سه دام حسهیندا⁽⁵⁷⁾.

راپۆرتی ئهم جاره مان بریتییه له شەش لاپه ره⁽⁵⁸⁾ ده رباره ی ((کیشهی کورد له عیراق))⁽⁵⁹⁾ که مایسی سالی ۱۹۹۲ نووسراوه و سه ره تای راپۆرته که به رایه کی تاله بانی ده ست پێ ده کات که له نیسانی سالی ۱۹۹۱ دا گو تویه تی:

((کیشهی کورد بریتییه له هه له اتن له ده ست دیوه زمانی ته فروتونا کردن و کۆمه لکوژی (جینۆساید) و راگواستن)) (جه لال تاله بانی، ره هبه ری یه کیتی نیشتمانیی کوردستان، نیسانی سالی ۱۹۹۱)⁽⁶⁰⁾، ئه مه ی لای خواره وه یش ده قی (بنۆره: پاشکوژی ژماره (۲۲) وه رگیزاری راپۆرته که یه:

---

(57) له پۆزگاری فه رمانزه وایی (سه دام حسهین) دا ژماره یه کی که م له مامۆستایانی زانکو ی به غدا، که هاو بی ر بووینو بپوامان به یه کتر هه بوو، جاروبار له ناو خو ماندا سکا لمان له ده ست وه زعه که ده کردو باسی پیلانگیزی سه دام حسهینمان ده کرد، زوو زوو دوکتور ئیبراهیم دا قوقی، که روونا کیری کی تورکمانی پێشکه و تنخا و دزستی نزیک ی کورده، لای دوکتور ئه مین مو تابیچی و من ده یگوت سه دام حه فته یه ک به ر له شه یتان له دایک بووه، منیش له وه لامدا پێم ده گوت: دوکتور بیکه ره مانگێک. پێم خو ش بوو که ئهم راپۆرته پتر له جارێک ئاماژه ی کردووه بۆ فرتوفیله کانی (سه دام حسهین) که له هه مووان زۆدر کورد گیرۆده ی هاتبوون.

(58) به ده ستووری راپۆرته کانی پێشووی ئهم بابه ته له په راوێزی لاپه ره یه کی ئهم راپۆرته یشدا هه مان تیبینی نووسراوه که ((ئهم به لگه نامه یه بۆ کاری په له ی گشتی ئاماده کراوه و به هه یج جۆر نابیت وه ها لیکه درته وه، یان به جۆرێک ئاماژه ی بۆ بکریت که بیرو بچوونی حوکمه تی (به ریتانی - ک. م.) ده رده برییت)).

(59) N.A., F.O., 973/689, Background Brief, Foreign and Commonwealth Office, London, May 1992, The Kurdish Problem in Iraq, 6PP.

(60) له ده قی به لگه نامه که دا وا هاتووه:

((The Kurdish Problem is the problem of escaping the gangers of annihilation, of genocide, of deporation)) (Jalal Talabani, Leader of the Patriotic Union of Kurdistan, April 1991) (Ibid, P.1).

((كورد كه ژماره‌يان له پازده ملیون تیده په پښت وهك گه لیکي عه شره تیی خاوهن کولتورونه ریت و زوبانی خویانن و به لایه‌نی که مه وه سځ هه زار ساله هه‌ن، به لآم له گه‌ل ناواتی نوری رزگار بوونیان له داگیرکری بیانی هه رگیز له ژیر نالای یهك سه رۆکدا کۆنه بونه ته وه. کورد به نوری له ناوچه شاخاوییه کانی باکووری عیراق و باکووری پۆژناوای ئیران و باشووری- پۆژه لاتی تورکیا ده ژین. ژماره یه کی که متریان له سووریا و دهوله ته کانی ناوچه ی قه فقاسی یه کیه تی سؤقیه تی جارن و لوینان ده ژین. نۆرینه ی کورد موسلمانن سوننی مه زه بن، به لآم ژماره یه کی که م شیعیه ی کوردیش له ئیران و له وهیش که متر له عیراق هه‌ن. دووبه ره کیی هۆزایه تی له نیتو کورددا هه میشه قوول بووه، ئه وه ی حوکه ته ناوه ندییه کان هه میشه له گه‌ل جیاوازی سیاسی نیوان سه رهك هۆزه موخافیزه کان و چه پره وه پادیکاله کاندایه ناوقۆزنه وه. کۆسپیکي دیکه ی گه وه له به رده م یه کگرتنی پیزه کانی کورددا ته شه نه سه ندنی نه خوینده واری و جیاوازی دیالیکته کانی زمانه که یانه .

ئاواتی ئۆتۆنۆمی:

نۆربه ی کورد، به درێژایی سه ده کانی حه فده تا بیست، له لایه ن ئیمپراتۆری عوسمانییه وه حوكم ده کران، هه رچه نده به شیکي وه به ر چاویشیان له ئیرانن. دوا ی هه لوه شانده نه وه ی ئه و ئیمپراتۆریه ته پاش ته وای بوونی جهنگی یه که می جیهان به پیتی (په یمانی سیفهر) ی ته سدیق نه کراو له نیتوان هاوپه یمانان و سولتانی عوسمانیدا مافی ئۆتۆنۆمی درایه ناوچه کوردنشینه کان له گه‌ل نه گه ری دامه زاندنی ده وله تیکي کوردی سه ره به خۆدا. له گه‌ل ئه وه یشدا په یمانی ناوبراو له لایه ن تورکیای که مال ئه تاتورکه وه زینده به چال کراو چواری ته مموزی سالی ۱۹۲۳ په یمانی ناشتی لۆزان له نیتوان هاوپه یمانان و تورکیادا جیگه ی گرته وه، ئه و په یمانه ی هیچ ئامازه یه کی بۆ کوردستان تیدا نه بوو. دوا ی ئه وه کوردستان دابهش بوو له نیتوان تورکیا و ولاتی فارس (ئیران) و هه ردووک ده وله تی تازه دامه زیننرای سووریا و عیراقد. به لآم تا ئه و لیژنه تاییه تییه ی (کۆمه له ی گه لان) پیکه یه تینابوو

بەپاری نەدا کە ویلایەتی موسڵ، بە زۆرینەی کوردەگە یەو، دەبێت بخرێتە سەر
عێراق سنووری نێوان تورکیا و عێراق بەپێی پەیمانێ بەریتانی- تورکی- عێراقیی
پێنجی حوزەبیرانی سالی ۱۹۲۶ دەستنیشان نەکرا.

شەستەکان و حەفتاکانی (سەدە ی بیستەم- ک. م.) (پارتی دیموکراتی
کوردستان) بە سەرۆکایەتی مەلا مستەفای بارزان (شۆرشییکی- ک. م.) دژی
حوکمەتی بەغدا بەرپا کرد لەپێناو خودمختاری کوردی عێراقدا. یاخیبوونی کورد
لە سالی ۱۹۶۱ وە دەستی پێ کردو بە درێژایی شەستەکان شەپێ گەرم لەنێوان
هەردوو لادا بەرپا بوو، هەرچەندە سالی ۱۹۶۸ حوکمەت دانسی بە بوونی
نەتەوایی کورددا لە دەستووری کاتی عێراقیدا نابوو، بەلام دەسەڵاتدارانی عێراق
ترسی ئەوەیان ئی نیشتبوو کە لەوانە یە سەرکەوتنەکانی کورد ببنە هۆی
داگیرکردنی ناوچە ی کانه نەوتەکانی دەورووبەری کەرکوک. مانگی مارتی سالی
۱۹۷۰ رێککەوتننامە یەکی پازدە خالی لەنێوان سەرکردایەتی کوردو (ئەنجومەنی
سەرکردایەتی شۆرش) (مجلس قيادة الثورة) دا مۆر کرا (ئەوساکە⁽⁶¹⁾ سەدام
حسەین جیگری سەرۆکی ئەنجومەنی شۆرش بوو، بەلام یە کەم دەسەڵاتداری ناو
ریزەکانی پارتی بەعسی عەرەبی سۆشیالیزم بوو، سالی ۱۹۷۹ بوو سەرک
کۆمار). (ناوهرۆکی سەرەکی ئەو رێککەوتننامە یە- ک. م.) کە دەبوو لە ماوێ
چوار سالددا جیبەجی بکریت بریتی بوو لە:

* کورد بەشداریی تەواو لە دەزگا مەدەنییەکانی میری و سوپادا بکاتو یە کێک لە
جیگرانی سەرک کۆماریش کورد بێت.

* دە بێت فەرمانبەرانی کورد ئەو ناوچانە بەرن بەرێو کە زۆرینە ی دانیشتوانیان
کوردن.

* دەبێت رێژە یەکی عادیلانە لە داھاتی ئابووری ولات بدریتە ناوچە کوردییەکان.
* دان بە نەتەوایی کوردو کوردیی وەک زمانیکی فەرمیی ناوچە کوردنشینەکاندا
دەنریت، هەر وەھا زمانی عەرەبیش.

* پێویستە سەرژمێرییە ک بکریت بۆ دیار کردنی ئەو ناوچانە ی زۆرینە یان کوردن.

---

(61) ئەو رستە یە لە بەلگە نامە کە خزیدا بوو جزەرە خراوتە نێوان دوو کەوانی گەرەو.

دواييش دهركهوت پښكکه وتننامه‌ی مارتی ۱۹۷۰ پاشكۆ (پېرۆتۆكۆل) يكي نهيني له گه‌لدا بوو ده‌رباره‌ی هيزه چه‌كداره‌كاني كورد (پيشمه‌رگه) و چه‌ك داماليني نهو كوردانه‌ی دزيانن (واتا جاشه‌كان- ك. م. م.) و مافي (پارتی ديموكراتی كوردستان) بۆ كاركردي نازاد له ناوچه كوردنشينه‌كاندا و جيبه‌جئ كردني سه‌رژميرييه‌كه له ماوه‌ی ساليكدا. دواي تيبه‌پ بووني چوار سال به‌سه‌ر مؤركردني پښكکه وتننامه‌كه‌دا حوكمهت يه‌ك لايه‌نبي ياسايه‌كي تۆتۆنومي پراگه‌ياندا و گوايه پښكکه وتننامه‌كه به‌و جۆره جيبه‌جئ كرا، به‌لام له پاستيدا له‌و كاره‌يدا سه‌ركه‌وتوو نه‌بوو.

ته‌شريني يه‌كه‌می سالی ۱۹۷۴ له هه‌ولير (نه‌نجومه‌نی ياسادانان) دامه‌زيرنرا، به‌لام كورد چ نه‌مه‌و چ بپياره‌كاني ديكي ميريبان په‌ت كرده‌وه چونكه داواكانياني وه‌به‌رچاو نه‌گرتبوو، تايبه‌ت نه‌وانه‌يان كه پيۆه‌ندييان به‌ نوينه‌رايه‌تی كورده‌وه له حوكمه‌تدا هه‌بوو. كوردك كرايه جئگري سه‌ره‌ك كۆمار⁽⁶²⁾، به‌لام ده‌سه‌لاتي كه‌مه‌و له لايه‌ن كورديشه‌وه به‌چاوي نوينه‌ري پاسته‌قينه سه‌ير ناكريت. هه‌روه‌ها هيج هه‌نگاوئيكيش له بوواري سه‌رژميري كردنه‌كه‌دا بۆ ديارى كردني نه‌و ناوچانه‌ی زۆرينه‌يان كوردن نه‌نرا. به‌و جۆره شه‌پ ده‌ستی پئ كورده‌وه و ئيرانيش نه‌و ده‌رفه‌ته‌ی قۆسته‌وه بۆ لاواز كردني پڙمه‌كه‌ی سه‌دام حسه‌ين له ريگه‌ی يارنده‌دانی مادي كورده‌وه. حوكمه‌تی عيراقی ده‌ستی كرده پراگواستنی ده‌يان هزار كورد له زیدی خۆيان تايبه‌ت بۆ ناوچه‌كاني باشووری عيراق، وه‌ك ده‌لئین سه‌دان گونديش كاويل كران به‌پیتی سياسه‌تی (الارض المحروقة)⁽⁶³⁾ تا جاريكي ديكه دانيشتوانی نه‌و گوندانه نه‌توانن بگه‌رینه‌وه ناويان. پڙم ده‌يه‌ويست له‌و ريگه‌يه‌وه توانای بنه‌مای پيشمه‌رگه‌ی كورد هه‌لته‌كينييت و هه‌ستی يه‌كيه‌تی نه‌ته‌وه‌ی لای كورد بسپريته‌وه تاوه‌كو ريگه خۆش ببیت بۆ په‌ره‌سه‌ندنی هه‌ستی يه‌كيه‌تی نيشتمانی عيراقی (شعور الوحدة الوطنية العراقية) له پريزه‌كانياندا.

(62) مه‌به‌ست ته‌ها محي الدين مه‌عروفه.

(63) له ده‌قی به‌لگه‌نامه‌كه‌دا واماتوه ((Scorched earth policy)) كه ده‌قار ده‌ق (سياسة الارض

المحروقة) ده‌گه‌بينيت، پيم وايه له كورديدا زاراويكي وامان نيبه.

سالی ۱۹۷۵، که پێککه و تننامه‌ی جه‌زائیر مۆر کرا⁽⁶⁴⁾، شا به‌رانبەر جیبه‌جی کردنی عیراق بۆ داخووزیبه سنووریبه‌کانی ئێران له یاریده‌دانی کوردی عیراق وه‌ستا، ئه‌وه‌ی بووه هۆی هه‌ره‌س هینانی یاخیبوونه‌که‌ی کورد. دوابه‌دوای ئه‌وه حوکمه‌تی عیراق پڕۆژه‌یه‌کی ئاوه‌دانی له ناوچه کوردنشینه‌کاندا ده‌ست پێ کردو که‌وته‌وه دابه‌ش کردنی زه‌وی و رێگه‌ دره‌ به‌ چله‌زار کوردیک له‌وانه‌ی به‌زۆر راگوێزرا‌بوونه باشوور بگه‌ڕینه‌وه شوینی خۆیان، ئه‌یلوولی سالی ۱۹۸۰یش هه‌لبژاردنیکی نوێ بۆ دانانی په‌نجا ئه‌ندامی (ئه‌نجومه‌نی یاسادانان)ی ناوچه‌ی ئۆتۆنۆمی کورد کرا.

سالی ۱۹۷۵ پارتیکی سه‌ره‌کیی موعاریزی کوردی دیکه به‌ په‌هه‌بری جه‌لال تاله‌بانی به‌ ناوی (یه‌کیتی نیشتمانی کوردستان) هه‌وه دامه‌زرا، له‌به‌ر ئه‌وه ئه‌ندامانی به‌شیک بوون له (پارتی دیموکراتی کوردستان). (یه‌کیتی نیشتمانی کوردستان) سه‌یری خۆیان وه‌ک پارتیه‌کی چه‌په‌وترو شارستانی‌ترو مۆدیرن‌تر (نوێخوازتر) ده‌بینی وه‌ک له (پارتی دیموکراتی کوردستان). له‌ دوا سالانی هه‌فتاکانی (سه‌ده‌ی رابردوودا- ک. م.) (یه‌کیتی نیشتمانی کوردستان) مه‌یلی به‌لای به‌غدادا ده‌شکایه‌وه، به‌لام هه‌ر ئه‌وسا که شان به‌شانی (پارتی دیموکراتی کوردستان) چه‌کیان دژی هه‌لگرت کاتی که ده‌ستپێکردنه‌وه‌ی شه‌پی نێوان عیراق و ئێرانیان به‌ده‌رفه‌ت زانی بۆ دامه‌زراندنی ئه‌و ئۆتۆنۆمییه‌ی خۆیان ده‌یانویست. ته‌مموزی سالی ۱۹۸۳ (پارتی دیموکراتی کوردستان) توانیی، به‌ یاریده‌ی ئێران و شیعه یاخیبووه‌کانی عیراق، ناوچه شاخاوییه‌کانی حاجی ئۆمه‌ران، که شه‌ش کیلۆمه‌تر له سنووره‌وه دووره‌وه هه‌شت سال له‌وه‌په‌ر له کیسیان چوو‌بوون، ئازادیان بگه‌نه‌وه.

---

(64) وه‌ک قوتابی زانکو، له په‌نجاکانی سه‌ده‌ی رابردوودا، ئاگاداری ئه‌وه بووم چۆن نیشتمانه‌په‌روه‌رانی کورد به‌پتی توانا پشتی خه‌باتی گه‌ل جه‌زائیریان ده‌گرت، به‌لام دوا پێککه و تننامه‌ی جه‌زائیری سالی ۱۹۷۵ بومیدیانی سه‌ره‌ک کۆماری ئه‌و ولاته به‌ پاده‌یه‌که له‌به‌رچاوی کورد که‌وت که مردنه‌که‌یان به‌ تۆله‌ی کورد له‌ قه‌لم ده‌دا، گه‌لێک چاره‌ خه‌لکی دلپه‌ری ساده‌ی کوردم ده‌بیست ده‌یانگوت: خواوه‌ندی گه‌ره له‌ ئامی کوردا بومیدیان و شای برده‌وه، ماوه‌تاره سه‌ر سه‌دام هه‌سین.

ته‌کتیکه‌کانی سه‌دام:

له قوناغه دژواره‌کاندا سه‌دام حسه‌ین هه‌ولی ده‌دا له ریگی وتووێژه‌وه کورد دلتیا بکات، ئه‌و وتووێژه‌ی هه‌ر کات بۆ ئه‌م لا یا ئه‌ولا ده‌ستی نه‌ده‌دا ده‌وه‌ستا: گفتوگۆ له‌گه‌ڵ (یه‌کیتی نیشتمانیی کوردستان)، که یه‌کتیکه له دوو ده‌سته سیاسیه هه‌ره به‌هێزه‌که‌ی کورد، کانونی یه‌که‌می سالی ۱۹۸۳ ده‌ستی پێ‌کرد (واتا له‌و کاته‌دا که عیراق که‌وتبووه گێژاوی ئه‌وه‌وه چۆن بتوانیت سه‌رچاوه‌ی یاریده‌ی سه‌ربازی و مالی بۆ جه‌نگه‌که‌ی له‌گه‌ڵ ئێراندا بدۆزیته‌وه)، به‌لام ئه‌و گفتوگۆیه پاش چه‌ند مانگیکی که‌م پوخوا، هه‌رچه‌نده به شیوازیکی پچ‌ر پچ‌ر تاوه‌کو کانونی دووه‌می سالی ۱۹۸۵ به‌رده‌وام بوو.

(یه‌کیتی نیشتمانیی کوردستان) داوی ده‌کرد ئه‌و هه‌شت هه‌زار خێزانه کورده‌ی پاگوێزایبونه باشوور بگه‌ڕینه‌وه زیدی باووباپیرانیان و گشت به‌نده سیاسیه‌کان نازاد بکری‌ن و هێزه‌کانی ئاسایشی ناوچه‌ی ئۆتۆنۆمی به‌ده‌ست نه‌وانه‌وه بێت و سه‌رجه‌می ناوچه نه‌وتیه‌کانی ده‌ورووبه‌ری که‌رکوک بخری‌نه سه‌ر ناوچه‌ی ئۆتۆنۆمی و پێژه‌یه‌کی دیاریکراو له داها‌تی نه‌وت بدریته ئه‌و ناوچه‌یه. هه‌روه‌ها داواشی ده‌کرد (جاش)⁽⁶⁵⁾ واتا ئه‌و هێزه نافه‌رمییانه‌ی (ده‌سته‌ی سووکه‌له - الافواج الخفیفة) یان پێک ده‌هیناو کاریان بۆ حوکمه‌تی به‌غدا ده‌کرد. حال بکری‌ن. جاشایه‌تی بووه هۆی ئه‌وه‌ی ژماره‌یه‌کی زۆر له هۆزه‌کانی باکووری عیراق بینه یاریده‌ری فه‌رمیی پزیم له سالانی جه‌نگی نیوان عیراق و ئێراندا.

به‌هۆی نزیکه‌وتنه‌وه‌ی نیوان (پارتی دیموکراتی کوردستان) و (یه‌کیتی نیشتمانیی کوردستان) هه‌و سالی ۱۹۸۷ هه‌نگاوی باشی به‌خۆیه‌وه بینی له‌ بوواری یه‌ک پزیمی هێزه سیاسی و سه‌ربازییه‌کانی کوردا، دواجاریش له‌ دروستبوونی به‌ره‌ی نیشتمانیی یه‌کگرتویی کوردستاندا که پینچ پارتیی سه‌ره‌کیی کورد له‌ ژێر سایه‌یدا کۆبوونه‌وه. به‌لام سالی ۱۹۸۷ هه‌ر ئه‌وه‌نده فشاری ئێران بۆ سه‌ر باشووری عیراق که‌م بۆوه سه‌دام حسه‌ین روی کرده باکوور بۆ سزادانی کورد

(65) له ده‌قی به‌لگه‌نامه‌که‌دا به‌و جزیره هاتوه: "jash".

صدام حسین

له‌سه‌ر هاریکارییان له‌گه‌ل ئێراندای. عه‌لی حه‌سه‌ن مه‌جیدی⁽⁶⁶⁾ ئامۆزای صه‌دام، که بووه وه‌زیری جه‌نگ، جێبه‌جێ کردنی ئه‌و سیاسه‌ته‌ تۆقینه‌ره‌ی گرتنه‌ ئه‌ستۆ. وا مه‌زه‌نده ده‌کرتت ته‌نها سا‌لی ۱۹۸۸ سێ هه‌زار گوندی کورد کاول کرابیت. نزیکه‌ی له سه‌دا سیه‌ی (۳۰٪) ناوچه کوردنشینه‌کان که سیان تێدا نه‌هێلرا. گه‌لێک کوردی وه‌ک ژماره‌یه‌کی زۆر له ئه‌ندامانی هۆزی بارزان به‌ خۆفروش دانران و له‌ناو بران، کوردی دیکه‌ پاگویتزانه کامپه‌ زۆره‌ملییه‌کان له باشووری عیراق. دواتر زۆریه‌ی کوردی گونده کاولکراوه‌کان پاگویتزانه کامپه‌کانی باکووری عیراق، چونکه له‌و کامپانه‌دا ئاسانتر ده‌ستی حوکمه‌تیان ده‌گه‌یشتی وه‌ک له گونده‌کانی ناوچه شاخاوییه‌کاندا. پتر له شه‌ست هه‌زار سه‌ریاز ته‌رخان کران بۆ هێرشیه‌کی درێندانه درێ چه‌کداره یاخه‌گه‌رو سیفله‌کان، که‌وتنه به‌کاره‌ینانی چه‌کی کیمیاوی درێان که هه‌له‌بجه یه‌کێک له‌و کاره‌ساتانه‌ی کیمیاباران بوو که ده‌نگه‌کی زۆری دایه‌وه، له هه‌له‌بجه نزیکه‌ی پینچ هه‌زار که‌س، که زۆریه‌یان ئافره‌ت و مندال بوون، به‌ گاز خنکان. به‌پێی ژماره‌یه‌ک پاپۆرت ده‌یان گوندی دیکه کیمیاباران کران و هه‌زاران که‌س به‌گاز خنکان.

(66) له‌ناو کورددا هه‌ر به‌ عه‌لی کیمیاوی ناسراوه.

ئەیلۈۈلۈ سالى ۱۹۸۸ (نىشتەجىن كوردنەو) ⁽⁶⁷⁾ ھىندەى دىكە پەرەى سەند. ھىزە چەكدارەكانى عىراق ناوچەىكى ئارام (ئەمنى) (security zone) يان بە پانابى سى (۳۰) كىلۆمەتر لەسەر ھەردووك سنوورى توركيا و ئىزان دروست كرد، سالى دواتر نىزىكەى سى سەد ھەزار كەسى ئەو ناوچەى پاكۆئىزان و دەزگاكانى مېرى دەيانگوت گوايە ئاسانكارى باشترىان بۆ دەكرىت.

بەو جۆرە لە ماوەى دە سالى پابردوودا ھەزاران كورد ⁽⁶⁸⁾ بوون. بەپىي راپۆرتىكى ((پىكخراوى عەفوى نىودەولەتى)) گروپە بى لايەنەكانى مافى مرفۆ كە حوزەىرانى سالى ۱۹۹۰ رايانگە ياندووە لە سالى ۱۹۸۸ ۱۰ ھەزارەى لە ناوبراوان و لەسىدارە دراوانى كورد رووى لە زىدەبوون كروو. ھەزارەىك لەو قوربانىيانە برىتىن لەو كوردانەى بەپىي زنجىرەىك بىرارى لىبووردنى حوكمەتەو ە پابوونەو.

تەنانەت ئەو كوردانەى عىراق كە زۆر فشاريان نەدەخرايە سەر جياوازگەرىي مافى سىياسىي و ئابوورى دەىگرتنەو. پالىئوراوانى ھەلبىئاردنى ((ئەنجومەنى ياسادانان)) لە لايەن مېرىيەو دەستنىشان دەكران و خودى ئەنجومەنەكەيش يەككە بوو لە بووكە سەماكەرەكانى پىئىمى سەدام ⁽⁶⁹⁾.

تاوھكو دۆزىنەوەى نەوت لە باشوورى عىراق لە سالى ۱۹۶۹دا، باكورى عىراقى كوردى بە بەرھەمى نەوت و كشتوكالەو سەرچاوەى بەشى ھەرە زۆرى سامانى عىراق بوو، تاوھكو ئىستائىش ھەر لەوئى بەشكە لە نەوتى عىراق و بەرھەم دەھىتئىت.

---

(67) لە دەقى بەلگەنامەكەدا بەو جۆرە وشەى نىشتەجىن كوردنەو كە ((resettlement)) خراوتە نىوان دوو جوت كەوانى چوكەو كە ديارە گالتە پىكردنە بەو زاراوہەى بىووە وىردى سەر زوبانى عەلى حەسەن مەجىدو ياوہرو ھاوپرەوشتانى.

(68) لە دەقى بەلگەنامەكەدا بە ھەمان جۆر وشەى ون بوونەكە ((disappeared)) خراوتە نىوان دوو جوت كەوانى بچوكەو كە دىسانەو گالتە پىكردنىكى ئاشكرابە بە پەفتارو كردارەكانى پىئىمى بەعس لەگەل كورددا.

(69) لە دەقى راپۆرتەكەدا بەم جۆرە ھاتووە:

((and the Council is widely viewed as a puppet of Sadams regime))

وشەى ((puppet)) ىش دەقاو دەق بووكە سەماكەرەى.

کیمیایی بۆ...؟!

پژیم هه‌ولێ دا له‌ روی ئابوورییه‌وه‌ ناوچه‌ کوردنشینه‌کان ناچار بکات پشت به‌ بازاری به‌غدا ببه‌ستن و چالاکی ئابووری ناوچه‌یی (کوردستان- ک. م.) هه‌لته‌کینیت. حوکمه‌ت نه‌یده‌ویست سه‌رژمیری بکات چونکه‌ له‌وه‌ سلێ ده‌کرده‌وه‌ کوردو (تورکمانیش)⁽⁷⁰⁾ ژۆرینه‌ی دانیشتوانی که‌رکوکێ خاوه‌ن نه‌وت ده‌ریچن و به‌و جۆره‌یش هۆکانی نه‌وه‌ی که‌رکوک بخه‌رتته‌ سه‌ر ناوچه‌ی ئۆتۆنۆمی کورد به‌هه‌یتر ده‌بوون. حوکمه‌ت گه‌لێک خه‌یزانی عه‌ره‌بی عیراق و (ته‌نانه‌ت له‌ خه‌یزانی نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌شی) له‌ باشووره‌وه‌ هه‌یناوه‌ته‌ که‌رکوک بۆ که‌م کردنه‌وه‌ی پێژه‌ی کوردو تورکمان (ئه‌و تورکمانانه‌ی که‌مینه‌یه‌کی ناوچه‌یین که‌ چه‌ند سه‌ده‌یه‌ک له‌مه‌وبه‌ر هاتوونه‌ته‌ ئێره‌)⁽⁷¹⁾.

(70) له‌ ده‌قی راپۆرته‌که‌دا به‌و جۆره‌ ناوی تورکمان خراوه‌ته‌ نێوان دوو که‌وانی گه‌رده‌وه‌. بۆ درێژه‌ی بابته‌ی تورکمانی که‌رکوک و ده‌رووبه‌ری بیوانه‌: کمال مظهر أحمد، کرکوک و توابعها. حکم التاریخ والضمیر. دراسة وثائقية عن القضية الكردية في العراق، الجزء الاول، ص ۸۲-۹۴.

(71) له‌ ده‌قی راپۆرته‌که‌دا به‌م جۆره‌ هاتووه‌:

ئالوگۆرەكانى ئەم دوایانە:

دوای ھێرشى سەر كوێت لەلایەن عىراقەوہ لە ئابى سالى ١٩٩٠داو پراوودوونانى سوپای عىراق لەلایەن ھىزە ھاوپەيمانەكانەوہ، ناوچەيەكى فراوانى شىعەنشینی باشوورى عىراق، تايبەت لە دەوروبەرى بەسەر، وێپرای ناوچەيەكى شىعەنشینی فراوانى نىوان بەسەر و بەغدا كۆتايى شوباتى سالى ١٩٩١ دژى حوكمەتى ناوہندى ياخى بوون. صەدام حسەين پاشماوہكانى سوپای ئاراستەى ئەو ناوچانە كرد بۆ بەرەنگاربوونەوہى بارودۆخەكە و ھەمان كاتيش دەستى كردە كيشانەوہى ھىزى دىكە لە بنكەكانى باكورەوہ. گرۆپە ناحەزە كوردەكانى پزىم ئەمەيان بە دەرفەت زانى بۆ بەرپاكردنى ياخىبوون، ژمارەيەكى زۆر لە دانىشتوانى ناوچەكە پشتگىرييان كردن و جاشەكان و سەركردەكانيشيان بپارىيان دا لە پزىمى بەغدا ھەلگەپىنەوہ⁽⁷²⁾.

شان بەشانى گىرۆدە بوونى پزىم لە ھەر چوار لاوہ كورد پيشكەوتنى گەورەى ھىتايە دى، دەستيان گرت بەسەر گەلێك ناوچەى باكورى پۆزەھلاتى عىراقدا بە شارە گەورەكانى ھەولێرو سلێمانى و دەھۆك و بۆ ماوہيەكيش كەركوك. بەلام دوای ئەوہى حوكمەت توانى ياخىبوونەكەى باشوور سەرەونگوم بكات ھىزەكانى ئاراستەى باكور كرد. دەرفەتى بەرھەلستى كردنى (ئەو ھىرشە - ك. م.) بە چەكى سووك كارێكى ئاسان نەبوو، بۆيەكا مېرى تاوہكو سىتى نىسان توانى دەسەلاتى خۆى بەسەر زۆربەى باكوردا داسەپىننیتەوہ. بەشىكى زۆر لە دانىشتوانى ناوچەكە ناچار بوون لەژێر فشارى چپى ھىزەكانى مېرى بە ھىلىكۆپتەر تانك و پۆكۆت و تۆپى قورس مائەكانيان چۆل بكەن.

نزىكەى ملیۆن و نىوۆك كوردو عىراقى دىكە مائو و حالى خۆيان جى ھىشت و پەنايان بردە بەر ناوچە شاخاويكانى عىراق و توركيا و ئىران و ژيانىكى يەكجار سەختيان دەبردە سەر، پۆزانە گەلێكيان لە سەرمانا پەق ھەلدەھاتن و لەبرساناو

((and Turcomans (a regional minority which moved into the area some centuries ago))).

(72) دەمىكە پۆزەھىكى زانستىم بە دەستەوہى بۆ ھەلسەنگاندنى جاشايەتى لە مێژووى نووى و ھاوچەرخى كورددا، پۆزانى ئەو راپەرىنەى كوردستان لە سلێمانى بووم، بەچارى خۆم دەمدى ئەوانەى ناوئراون جاش چۆن بە گەرمى روى چەكەكانيان ئاراستەى بنكەكانى پزىمى صەدام حسەين دەكرد.

له بهر هۆی دیکه ده مردن، شهوانه جیهانیش له ریگه‌ی ته‌له‌فریۆنه‌وه ئه‌و مه‌ینه‌تییه‌یان به‌چاوی خۆیان ده‌بینی⁽⁷³⁾. کومه‌لگای نیۆده‌وله‌تی ده‌ستوبرد که‌وته خۆو له‌سه‌ر پێش‌نیاری سه‌ره‌ک وه‌زیرانی به‌ریتانی (په‌ناگه‌ی ئه‌مین) (الملاج‌ الامن)⁽⁷⁴⁾ دانراو ژماره‌یه‌ک هه‌وارگه (مخیم) له‌ باکووری عیراق بۆ لیقه‌وماوان، تاییه‌ت ه‌ی کورد، دروست کران و پاراستنیان له‌ ه‌یرش دابین کرا. نه‌ته‌وه‌یه‌کگرتوه‌کان تیمیکی فریاگوزاری دامه‌زراند، که‌ له‌ نزیکه‌ی نۆسه‌د که‌س پێکهاتبوو، بۆ دابه‌ش کردنی خۆراک و چاککردنه‌وه‌ی پرۆژه‌کانی ئاوو ته‌ندروستی و ئاوه‌پۆو به‌و جۆره‌یش هه‌زاران که‌س له‌ مه‌رگ قوتار کران.

ه‌یزه‌ ئاسمانی و ئه‌رزیه‌کانی به‌ریتانی و دانیمارک و ولاته‌یه‌کگرتوه‌کانی ئه‌مه‌ریکا و تورکیا و فه‌رنسا پاراستنی ئه‌و پرۆژه‌یان گرتنه‌ ئه‌ستۆ، ئه‌مه‌یش چاره‌سه‌ریکی کاتیی بوو بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی پێویستییه‌ په‌له‌کانی په‌نابه‌ره‌کان. ئامانجی سه‌ره‌کیی ئه‌م کارانه‌ ئه‌وه‌بوو لیقه‌وماوه‌کان له‌ دواپۆژی خۆیان دانیان بن تاوه‌کو دوا‌ی بتوانن له‌ شاخه‌کانه‌وه‌ بگه‌ڕینه‌وه‌ سه‌ر ما‌ل و حا‌لی خۆیان. عیراقیه‌کان یادداشتیکیان له‌گه‌ڵ نه‌ته‌وه‌یه‌کگرتوه‌کاندا مۆر کرد ده‌ریاره‌ی ریگه‌دان به‌ دامه‌زراندنی (په‌ناگه‌ی ئه‌مین) و کانونی په‌که‌می سا‌لی ۱۹۹۱ ماوه‌ی کارپێکردنی ئه‌و یادداشته‌ بۆ شه‌ش مانگی دیکه‌ درێژ کرایه‌وه‌.

له‌ مارتی سا‌لی ۱۹۹۱وه‌ پزیمی عیراقی ده‌ستپێشکهری کرد بۆ ده‌ست پێکردنه‌وه‌ی وتووێژ له‌گه‌ڵ به‌ره‌ی کوردستانیدا و پێش‌نیاری کرد ئۆتۆنۆمی له‌سه‌ر بنه‌مای پێکه‌وتنه‌نامه‌ی سا‌لی ۱۹۷۰ بدریته‌ کورد. سه‌دام حه‌سه‌ین ده‌رکی ئه‌وه‌ی کردبوو که‌ له‌و کاتی لاوازییه‌دا پێویسته‌ له‌گه‌ڵ کورددا پێک بکه‌وێت. شه‌رمه‌زاری په‌ناگه‌ ئه‌مینه‌کانی لیقه‌وماوانی کورد پالی ده‌نا به‌ سه‌دام حه‌سه‌ینه‌وه‌ هه‌ول بدات نه‌ته‌وه‌یه‌کگرتوه‌کان قایل بکات واز له‌ بپیاره‌کانی ده‌ریاره‌ی سزا دانی عیراق به‌ئینیت، ه‌یوایشی وابوو ه‌یزه‌ نیۆده‌وله‌تییه‌کانی پاراستنی باکوور ده‌ست له‌

---

(73) له‌ فه‌ره‌نگی سیاسی هاوچه‌رخ‌ی کوردیدا ئه‌و کاره‌ساته‌ که‌م هاوتایه‌ی میژوو ناونه‌وه‌:

((کوچ و په‌وی ملیۆنی)).

(74) کاره‌ساته‌ دلته‌زێنه‌ که‌م وینه‌کانی کوردستان بوونه‌ته‌ هۆی داریشتنی زلراوی نوێ له‌ بووری میژوونوسی و سیاسی جیهانیدا، ه‌ی وه‌ک ((په‌ناگه‌ی ئه‌مین)).

کاره‌کانیان هه‌لبگرن و هه‌ولێ ده‌دا بگاته رێککه‌وتننامه‌یه‌ک به‌پیتی مه‌رجه‌کانی خۆی له‌گه‌ڵ کورددا.

په‌هه‌برانی کورد پێشنیاری ده‌ستپێکردنه‌وه‌ی وتووێژیان په‌سه‌ند کردو به‌و جۆره‌ وتووێژ له‌ به‌غدا ده‌ستی پێکرده‌وه. (پارتی دیموکراتی کوردستان) له‌ (یه‌کیتی نیشتمانی کوردستان) به‌ په‌رۆشته‌ر بوو بۆ نه‌و وتووێژه. به‌پیتی ته‌کتیکی سه‌دام ده‌بوو فشاری سه‌ربازی و ئابووری له‌سه‌ر کورد به‌رده‌وام بێت له‌کاتی وتووێژ له‌گه‌ڵ په‌هه‌برانی سیاسی کورددا که بێگومان ده‌یویست له‌و رێگه‌یه‌وه ناچاریان بکات یا بگه‌رێنه‌وه باوه‌شی حوکمه‌ت، یا به‌ ئۆتۆنۆمییه‌کی نیوه‌و نیوه‌چل قایل بن. پایزی ساڵی ۱۹۹۱، کاتێک به‌غدا به‌شیک له‌ ئابلقه‌ ئابووریه‌کانی خسته‌وه سه‌ر ناوچه کوردنشینه‌کان، مه‌سه‌عود بارزانی گه‌فتوگۆی وه‌ستاند، به‌لام هه‌مان کات (پارتی دیموکراتی کوردستان) پرایگه‌یاندا ئاماده‌یه‌ بێته‌وه سه‌ر میزی وتووێژ کاتێک میری ئه‌و ئابلقه‌ ئابوورییه‌ ده‌وه‌ستینیت. مووچه‌ی زۆربه‌ی کارمه‌نده کورده‌کانی باکوور وه‌ستینرا، فه‌رمانبه‌ره گه‌وره‌کانی وه‌ک پارێزگا و پاشماوه‌کانی سوپای عیراقی له‌گه‌ڵ ده‌ستپێکردنه‌وه‌ی ئابلقه‌ ئابوورییه‌که‌دا ناوچه‌که‌یان جێ هێشت، مووچه‌ی ته‌قاویتی و گشت پڕۆژه خزمه‌تگوزارییه‌ گه‌شتیه‌کانی (ئه‌و ناوچه‌انه - ک. م.) وه‌ستینران⁽⁷⁵⁾. هه‌روه‌ها به‌غدا به‌ رێژه‌یه‌کی زۆر هه‌ناردنی خۆراک و سووته‌مه‌نی به‌پیتی نرخ‌ی میری بۆ ناوچه کوردنشینه‌کان که‌م کرده‌وه. سوپای عیراقی گشت ئه‌و رێگه‌ و بانانه‌یان به‌ خالی پشکنین ته‌نێن که ده‌چوونه باکوور، هه‌موو ئوتومبیلێک ده‌پشکنن و خواره‌مه‌نی و سووته‌مه‌نی و که‌لوپه‌لی دیکه زه‌وت ده‌که‌ن، بۆیه‌کا سه‌رده‌اره کورده‌کان ناچارن ئه‌و هه‌نگاوانه بنێن که پێویستن بۆ پێکه‌وه‌نانی ئابوورییه‌کی سه‌ربه‌خۆ، ده‌ستبورد خالی پشکنین له‌لایه‌ن کوردیشه‌وه دانران، تاییه‌ت ئه‌و ئوتومبیلانه‌ی له‌ تورکیاوه دێن و ئه‌وئ ده‌بن⁽⁷⁶⁾. عیراقیه‌کان

---

(75) ئه‌و بارودۆخه‌ ناهه‌مواره ژماره‌یه‌کی زۆر کوردی دیکه‌ی عیراقیان ناچار کرد له‌ برسانا په‌نا به‌رته‌ به‌ر ولاته‌ پۆژناواییه‌کان.

(76) ئه‌و خالی پشکنینه‌ له‌لایه‌ن کورده‌وه دوا‌ی ئه‌وه دامه‌زینران که پڕیعی به‌عس شوولێ لی هه‌لکێشاو کار گه‌یشت به‌وه‌ی ده‌یان ئوتومیلی به‌مێن چێنراو (سیارات مفخعة) بنێرنه‌ شاره‌کانی کوردستان، ته‌نانه‌ت به‌شیک له‌و ئوتومیله به‌مێن چێنراوانه له‌ تورکیا و سووریاوه ده‌هاته‌ کوردستانی باشوور.

به پیچەوانەى بەندەکانى بپارىى ژماره ٦٨٨ى نەتووه بەگگرتوووه کانهوه پەفتار دەکەن کە دەبیت دەست لە چەوساندنەوهى کورد هەلبگرن و هاریکاری دەزگا مروفییهکان بگەن. پۆلیسی عیراقى لە باشوور تەنانهت لە جارانیى خراپتر پەفتار لەگەڵ شیعهکان دەکەن.

مانگی مایسی (سالى ١٩٩٢- ک. م.) هەلبژاردنى ناوچهیى لە باکووری عیراق بۆ دەستنیشانکردنى پەههبریکی کوردی و ئەنجومەنیکی نوینەران دەکریت بۆ راپەراندنى کاروباری بەکخستنى پێشمەرگە لە ژێر سەرکردایەتییه کدا. بەو بۆنەیهوه (پارتى دیموکراتى کوردستان) راپیگەیاند کە هەلبژاردنەکە لەبەر پۆشنایى رێککەوتننامەى مارتى سالى ١٩٧٠دا رادهگەییتریت بۆ دەستنیشان کردنى ناوچهی ئۆتۆتۆمى نەك حوکمەتیکی جیاواز.

ئاواتى صەدام حەسەین ئەوهیه کوردی باکووری عیراق بەیئیتتووه ژێر پکیفی حوکمەتى ناوهندی بۆ دەست تێوهردانى کۆمه‌لگای نێودهولەتى، بەلام هاوپه‌یمانان بنگه‌یه‌کی ئاسمانییان لە باشووری تورکیا هه‌یه بۆ پاراستنى دانیشتوانى باکووری عیراق، نەتووه بەگگرتوووه کانیى بەرده‌وامه‌ له‌سەر سەرفى بەشى زۆرى خەرجى ئەو کارانه‌ لە عیراقو بەریتانییه‌کانیش لە نیسانی سالى ١٩٩١وه پەنجا ملیۆن پاوه‌نى ئەو خەرجه‌ دەدەن⁽⁷⁷⁾.

لە کۆتاییشدا دەلیم نازناوی ((شا راپۆرتى راپۆرتان)) پیر بەپێستی ئەم دوا راپۆرتەیه، نرخى بۆ ئەندازه بەرزى ئەم راپۆرتە له‌وهوه هاتوووه کە دانەرانی وه‌ک میژوونووسێکی کوردی بۆ لایەن، یان بە دەستووری پێشکەوتنخوازێکی پەسەنى عیراقی وه‌ک دادوهر زوهیر کاظم عەبود عەوداللى راستییه‌کانن، پیم وا نییه‌ کە سمان له‌و بپروایه‌دا بوویین کە پۆژئاواوییه‌کان بەم راده‌یه‌ به‌ پەرۆشن بۆ دەرپیرین و تۆمار کردنى راستییه‌کان وه‌ک خۆیان چۆن به‌و جۆره‌ . بریا کاتى خۆى ده‌قى ئەم راپۆرتە دەست دادوهر پەروف پەشیدو موده‌عی گشتى جەعفر موسەوى و جیگرى موده‌عی گشتى مونقیز ئەلفرعون دەکەوت تاوه‌کو کاتى دادگایى کردنى صەدام حەسەین و عەلى حەسەن مەجیدو دەستەو دایه‌ره‌کە یان پێشکەشیان دەکرد.

---

(77) N.A., F.O., 973/687, Background Brief, Foreign and Commonwealth Office, London, May 1992, The Kurdish Problem in Iraq, PP. 1-6.

پاشبه‌ند

وینہ و بہ لگہ نامہ

شاهیدی بیدهنگی بزوتنهوهی رزگاربخواری کورد

میژوونووسهکان دهلین: (میژوو) بهین ههبوونی بهلگهنامهی نووسراو جینی متمانه و بروا نابیت، نهگه جاراز نهو بۆچوونه پاساوی خۆی ههبووین، نهوا له شهمرۆی سهردهمی ئینتهرنیت و تهکتۆلۆژیا نهو قولتر بۆتهوه. له سهردهمهی ئیمهشدا (وینه) جورنکی دیکهیه له بهلگهنامه، بهلکو له زۆر لایهنهوه له بهلگهنامهی نووسراو پرورده کارتره و تهانهت تییشی دهپهرینیت.

نهو تا کاتی خویشی (شهرفخانی بهدلیسی) که کتیبی (شهرفنامه) کهی نووسیه کومه لیک تابلۆی له گه ل داناه. وادیاره میژوونووسانمان نهوسا ههستیان به بایه خی نهو تابلۆیانه نه کردبوو و درهنگتر تییکه یشتون، بۆیه نه یا تخستبووه دووتوینی لاپه رهکانی وه رگپرایی (شهرفنامه) کهی هه ژار و چاپه عه ره بیه کهی محمه د عالی عه ونی و نواتریش چاپی یه که می عه ره بیه کهی مه لاجه میل رۆژبه یانی، نهو بوو نواتر (عه بدولپه قیب یوسف) کارنکی زۆر باشی کرد که نه مینا توهرانهی په یادکردن، له گه ل لیکۆلینه وه یه ک و لیکدانه وهی تابلۆیه کان هه مووی چاپ کردن. دیاره بیانیه کان، به ماوه یه کی زۆر بهر له ئیمه، ههستیان به گرنگی و بایه خی وینه کردووه، هه ره به نمونه (میچهر ئوییل) به ده یان وینه ی کوردانی له گه ل رۆژانه کان داناه، هه روه ها ئه رشیفخانهی به ریتانیاش، وه کو دکتۆر که مال له م کتیبه دا ئاماره ی بۆ کردووه، پتر بایه خی به وینه داوه، هه ر بیانیه کان، له رۆژگاری ئه مرۆشماندا، بهر له خۆمان، بایه خیان به وینه ی کوردان داوه. نهو تا به م دواییانه (سۆزان مه سیلاس)ی نه مریکی له ژنیر ناوونیشانی (کوردستان له سیبهری میژوودا) کتیبیکی وینه داری پر گرنگی له سه ر کورد ده رکردووه.

له شهمرۆی ئیمه دا نامه ی ماسته رو تیزی دکتۆراکان، له هه ر بووارنکی میژوودا بن، بایه خیکی باش به (وینه) ده دن. کاتی خویشی من، له کاتی ئاماده کردنی بهرگی نووه می کتیبی (چه ند لاپه ره یه ک له میژووی گه لی کورد)، هه ولم دابوو زۆرترین ژماره ی وینه، به پیتی پتویست، به سه ر لاپه ره کانێ نه م کتیبه دا دابهش بکه م، نهو بوو وینه کان شوینی خویان گرت.

له م کتیبه شدا نهو هنده ی بۆم چوه ته سه ر درتقیم له دانانی (وینه) له ناوه وهی کتیبه که دا نه کردووه، له بهر هه ندی هۆ هۆکار هه ر نهو هنده شم بۆ کراوه. به لام هه ندی جار له کاتی گه پان و پشکنین و ئیش کردندا مرۆف هه ندی سه رچاوه ی دیکه ی دیته بهرده ست، به ده ست خۆی نابیت که حه ز بکات بیانخاته بهرده ست هه موو لایه ک. نهو بوو چه ند رۆژنک بهر له چاپکردنی کتیبه که بۆ هه ندی پرسى نه م کتیبه و میژووی بنه ماله ی به رخانیا ن سه ردانی (سینه مخانی جه لاده ت به رخان) م کرد. هه ر زوو نه لبوومیکى تاییه تی دامن، که له لایه ن (په رله مانی تورکیا) وه چاپکرا بوو، کاتی ناوونیشانه که یان بۆ کردمه کوردی ئاوه ها ده رچوو: (شاهیدی بیدهنگی بهری (۱۵۰) سالان)، به راستی ناوونیشانیکی سه رنج راکیش و پر به پستی خۆی بوو، وینه و باسی، (۵) یان (۶)، له دوا

سولتانه کانی عوسمانی و خانه واده و دهست و پیوه نده کانیان تیدابوو. نهک هر نه و نده به لکو وینهی (مستهفا که مال نه تاتورک)ی گورگه بوری تورکه کانیشی له خو گرتبوو. نه و هی له م نه لیبومه دا بۆ من شایانی لۆ وردیونه و هیوو (۱۲) وینهی تاییهت به هه ندی له که سانی خانه وادهی به درخانیاں بوو، له وانه عه لی شامیل و عه بدولر ه زاق به درخان ...

ته نانهت وه کو (سینه مخان) به هاوکاری کچیکی قوتابی خه لکی باکور، به ناوی (میدیا)، هه ندی له په راویزی وینه کانی له تورکییه وه بۆ کردمه کوردی، وادیار بوو باسی کوشتنی نه و (ره زوان) پاشایه ی تیدابوو که له سه ر نه م کاره له لایه ن سولتان عه بدولحه مید گه و ره و بچوکی به درخانیه کان سرگونی (ته رابلووسی پۆژشاوا) کران، هه روه ها باسی (خالیده نه دیب)ی به ناویانگی تیدا بوو، دیاره عه لی شامیل (زپ باوک)ی خالیده بووه، لای من هه بوونی نه م وینه نه له م نه لیبومه دا لیکدانه وه ی زۆر هه لده گری هه قه کورد له مه و دوا چاو به پابردوی خویدا بگپرتیه وه و زۆر پرسیار له باره ی خوییه وه بکات. به نمونه ئایا زیان و قازانجیان چه ند بووه که به رده وام له ده سه لات درپۆنگ و دوور بوونه؟ به رمه کییه کان، نه گه ر کورد بووین، ئایا کاریکی باشیان کردوه، که ببوونه پشت و په نای عه باسییه کان یان خراپ؟ باشه دهسته و تا قمی هه ر نه ته وه یه که نه گه ر له ده سه لات نزیک بووین، ئایا بۆ نه ته وه که ی خویان باش بووه یان خراپ؟ ئایا نه وه کاریکی باشه که هه ندیکمان کلتوری سه لاهه ددینی نه یوبی و عوسمانی و ئیرانی به هی خۆمان نازانین؟ له و پرسیارانه زۆرین و وه لام و لیکدانه وه ی تاییه تیان ده ویت...! ته نانهت له پال نه م پرسیارانه من لای خۆمه وه زۆر جارن گومان له نازایه تی خۆمان ده کم، پیم وایه نه وه ناکا نازایه تی کورد هه ر نه شقیان بن و له په نا به رد و که په که شاخان ئینجا بوین ته قه له دوژمنانیاں بکه ن و له ولوش خیروبیزی ولاتی خویانیاں بۆ جیبیلن. نه گه ر بپه ده سه لاتیکیشیاں بده نی، ناگایان له خویان و ده ورو به ره که یان نه مینیت...!

دوا به دوا ی نه م وینه نه ی سه ره وه چه ند وینه یه کی (شیخ سه عیدی پیران) یشم چنگ که وتن، که وا دیاره کاتی خۆی (مالعیسانژ) براده ریکی خۆی به ناوی ((سه عید نایدۆ کموش)) له مزایه ده یه کی نه وروپا له تورکانیاں کریوه ته وه، له وینه کاندایاره گه رماو گه رم دوا ی گرتنی نه و زاته له لایه ن جه ندرمه ی تورکانه وه گه راوه.

له به ره نه وه ی بابته ی هه شته م دریزترین و چروپرتین بابته ی نه م کتیه یه و پتیوستی به دانانی کۆمه لیک وینه و به لگه نامه ده کرد، بۆیه بۆ نه میش هه ندیک وینه ی دانسقه و ده گه من بۆ هیماکانمان داناوه، هه رچه نده کاتی خۆی مه لا مسته فای بارزانی چه ند جارنیک شای ئیرانی له نزیکه وه ببینیوه، به داخه وه هیچ وینه یه کم چنگ نه که وت که له گه ل شای ئیران و پاشاکانی عیراق و سه رۆک وه زیرانی نه وسا گه رابن، بۆیه هه ر به وه نده وازدینم با وینه کان خویان به یی ده نگی بدوین.

وېنه يەك يۆ يادگارى له چه په وه:

- (۱) بينباشى سه عید
- (۲) مته سه رفى میدلى سه مته غالب پاشا
- (۳) عه بدولر ه زاق به درخان
- (۴) قایمقام به درخان
- (۵) قایمقام جه میل (میرى خوشکاوانه)

عبدالکریم پاشا به درخان، برزای علی شامیل پاشا، له گه ل مرؤیه کی سر به ره زوان پاشا بووه ناخوشییان، له و نیوه دا ره زوان پاشا له نزیک مائی علی شامیل کوژا، نه و بوو نه وانه ی ره زوان پاشایان کوشت ته سلیمی علی شامیل کران. عبدالکریم پاشا به درخان ته ده خولی کرد و نه وانه یان به پره للا کرد، له بهر نه مه سولتان عبدالکریم میدی دووم همو خانه واده ی به درخان یانی سرگونی (ته رابلوسی رۆژناوا) کرد.

مفرتیشی نه نقره نه مین عالی به درخان له گه ل کوی وی سورہیا له قوتابخانہی سولتان

له گه ل هردوو کوره که ی دیکه ی جه لادهت و کامه ران.

سورہیا بہ درخان قوتابی قوتابخانہ ہی مہکتہ بی سولتان

سورہیا بہ درخان قوتابی قوتابخانہ ہی مہکتہ بی سولتان

قرتاله یفا جقه کی جان لرزه در دست اولانه فطوفان فرسیانده
 ظهور بایده رسم

میرزا محمد
 مرقوم مدحت
 مرقوم مدحت فانه بازار ری { ۱ سنم } ۲ فروردین

میقداد میدحت له سه بیرانگای باخچه ی کارتال له نزدیک نهسته نبؤل
 ۲- فروردین ۳- عه بدولره حمان (ناگادلرین نهو که سه خاوه نی روزنامه ی کوردستان نییه - ع. زهنگنه)
 بی ژماره که خوالیخوشبوو عه لی سالحه، هه ردووه که ی دیکه برای ژنی میقداد میدحت تن

علی شامیل پاشا

عورت ملك چوئقردى

دوولەزارۆكەكانى عەلى شامىل پاشا

بعلله ماشه ایل انقورده ده - علی شاه شاه بولسته -

دوی زاروکی دیکه له زاروکه کانی عه لی شامیل پاشا.

عہد سلاطین دارالعلوم مدرسہ کتب خانہ

www.dawar.org

زاقا بن عہد شامیل ناظم وی یوسفہ

بزرگوار مهری حسینک زاماری

حسین ناویک زاماری متهمه رفی یوزغاده که نزدیکی مالباتی به درخانیانه

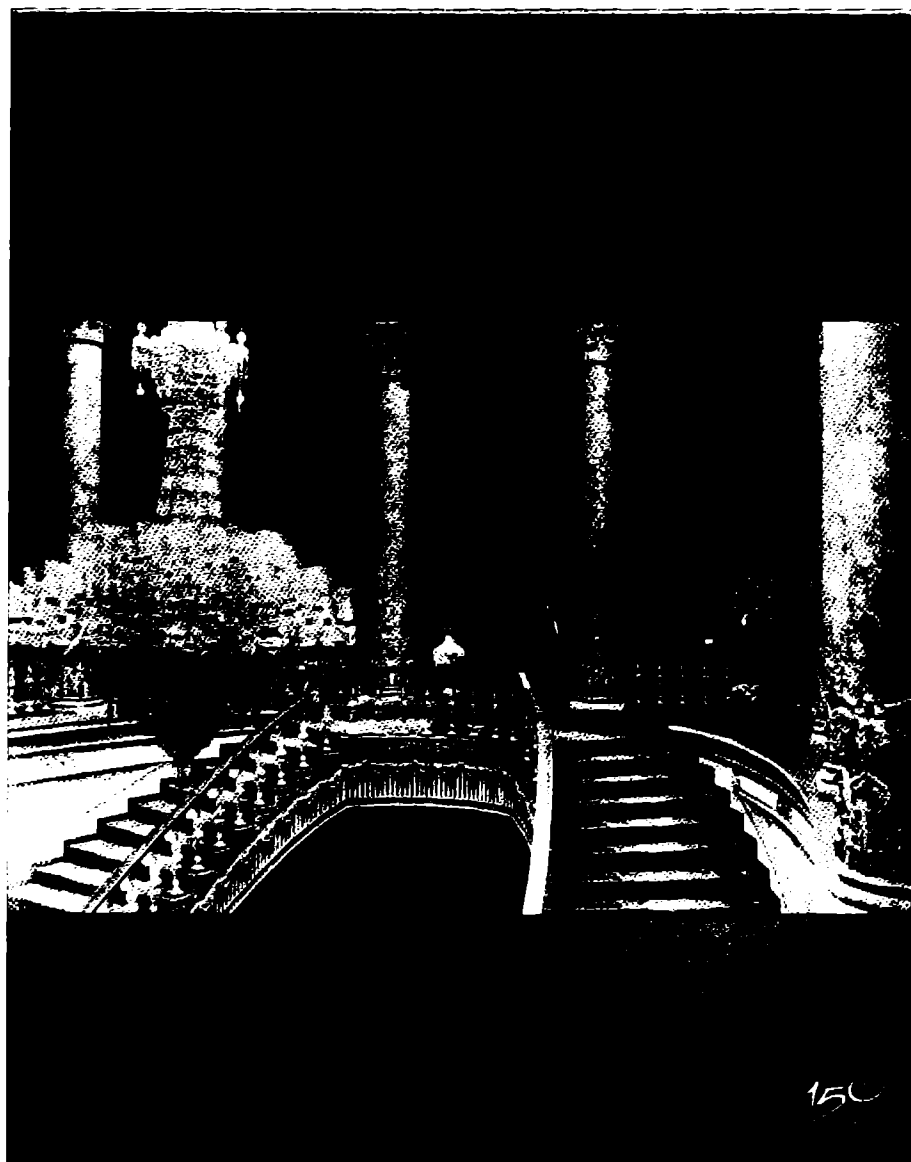

مرغوم عو شاس

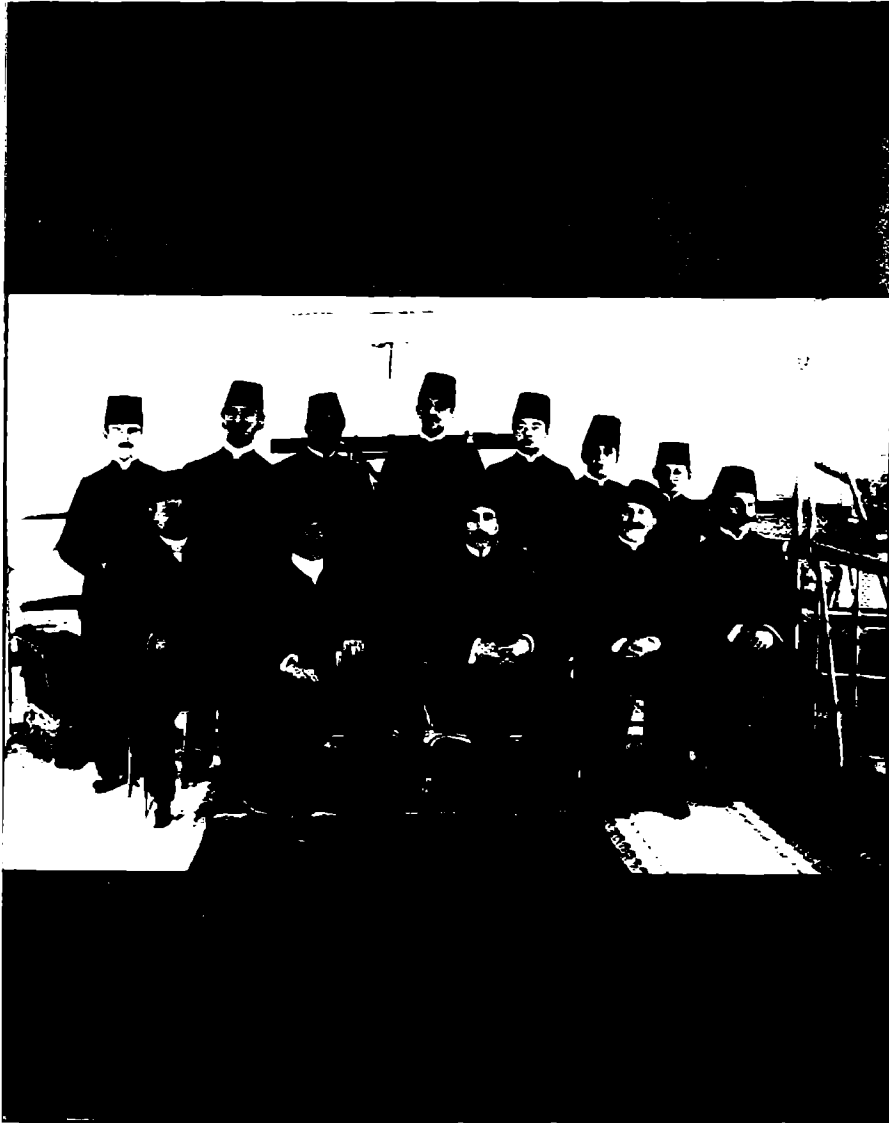
وینه یه کی دیکه ی عه لی شامل

یهک له‌خانه‌واده‌ی به‌درخان به‌جلی نیشتمانیی‌وه

ناوو بهرگی یه که می نه لیووم: شاهیدی بیده نگی بهری ۱۵۰ سالان

به‌رگی دووه‌می نه‌لیبوم: ویتنه‌کانی سه‌رای دۆلمه باخچه

شیخ مه محمود دواى به خسرکردنى له شه‌پى دهره‌ندى بازیان

دانیش‌توان: (فه‌یسه‌ل - مندال)، نه‌حمه‌د عوسمان هه‌ولێرى (موته‌سه‌ریف)، شیخ مه‌حمود،

شیخ محمه‌د غه‌ریب

راوه‌ستاوان: شیخ نوورى شیخ محمه‌دى قازانقایا، شیخ ره‌شیدی شیخ عه‌لى سه‌رکار، ماجد

مسته‌فا، که‌ریم جاو، ره‌زا به‌گی ئیسماعیل به‌گ، فه‌مى سه‌عید

ریزی پیشه‌وه: سید محمدهد جه‌باری عه‌بدوللا عادیل، حامید به‌گی جاف، عزیزت به‌گی وه‌سمان
پاشا، شیخ مه‌حمود، حاجی مه‌لا سه‌عیدی که‌رکوکی زاده، نه‌حمدهد موختار جاف، سید نووری نه‌قیب

سمکری شکاک و هاره‌لاکانی

شیخ سعید و چند هم‌فالتین خوه پشتی کو هاتن گرتن، د ناه مه‌فرزه‌یا زیا بهگ ده. (فرقا
 ۱۲)، جی: دیاربه‌کر، سال: ۱۹۲۵

شیخ سعید و هم‌فالتین خوه پشتی کو هاتن گرتن، له‌گه‌ل مه‌فرزه‌یا زیا بهگ، جی: نینزی
 دیاربه‌کر، ل بهر پرا دجلی، سال: ۱۹۲۵

دهما سەرهلدانا شیخ سعید، مەحکومین پێشین ل بەر سێبێیان، جێ: دیاریه کر، سال: ۱۹۲۵
ئەو سێ وێنەیی پیشووی شیخ سعید و هاوێلانی سعید ئایدۆکۆمۆش لەمزایە دەیه کی تورکان
کریویە تەو و "مالیسانز" لەوی خواستۆتەو.

شیخ سه‌عیدی پیران له به ندیخانه‌دا

حەبەسەخانی نەقیب و شیخ قادری هاوسەری، دوو لە چالاکەکانی راپەرینی بەر دەرکی سەرا سلیمانی

ساتەکانی پیش راپەرینی بەر دەرکی سەرای سلیمانی

ئىحسان نوورى پاشا و يەشار خان، دوو لە خەباتگيرانى شۆپشى ئارارات
سەرچاوه: كوردستان لە سيبەرى ميژوودا، سوزان

دهستەى مامۆستایانی سەردەمی کۆماری کوردستان لە مهاباد

پێشەوا قازی محەمەد و یاوەرانی لە سەردەمی کۆماری کوردستان

پیشه و قازی محمەد له نووسینگەى خۆى له سەردەمى کۆماردا

پیشه و له نێوان هەردوو شاعیر هیمن و هەزار له سەردەمى کۆماردا

۱۹۴۷/۳/۳۱ پیشه‌وا قازی محمەد

عیزت عەبدولعەزیز مستەفا خۆشناو خەیروللا عەبدولکەریم محمەد قودسی
له ۱۹ی حوزەیرانی ۱۹۴۷دا له بەغدا له سێدارە دران

بەر لە سالی ۱۳۰۶ی هەتاوی / ۱۹۲۸ی زایینی - مەھاباد
 لە راستەووە بۆ چەپ: ۱- ۲؟ - مەلا حسامەددین شەفیعی. ۳- قازی شیخ محەممەد موھسین
 قازی موکری. ۴- مەلا سەدیق سەدی (ئەو مەلایەتی لە شەوی خنکاندن تەلقینی قازی
 محەممەدی دا و دەستیەتی بۆ نووسیوە تەوہ) ۵- مەلا عەبدوللای مودەریسی.

برایم ئەحمەد - جەلیل مۆشیار / بەندیخانە، کۆتایی چلەکان

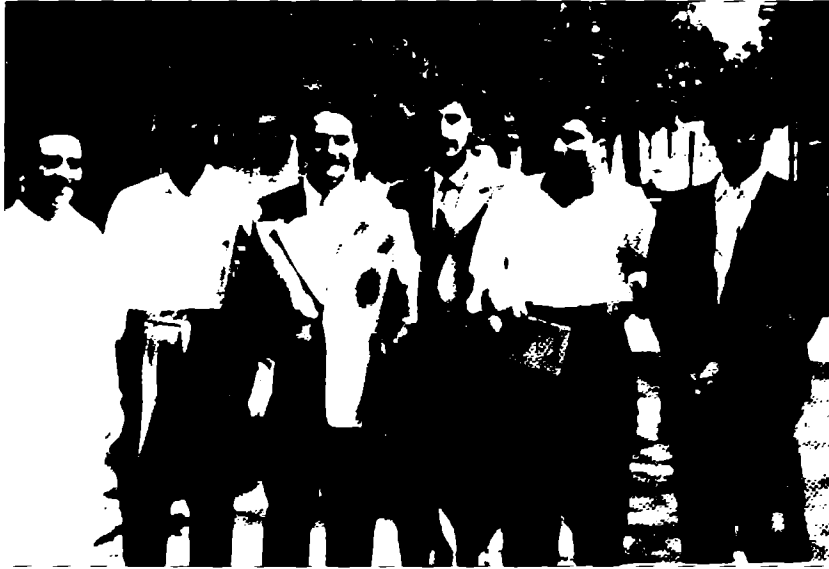

لای چپ بۆ راست: کهمال فوناد (سکرتری کۆمه‌له‌ی خۆپێندکارانی کورد له ئه‌وروپا)، عیسمه‌ت شه‌ریف وانلی (سه‌رۆکی کۆمه‌له‌)، ئه‌وه‌ی هه‌ره‌ دوایی، لای راست، جه‌وده‌ت خه‌زنه‌داره (وینه‌که له رۆژی ۷ تشرینی به‌کمی ۱۹۶۰ له‌کاتی کۆنگره‌ی شه‌شهمی په‌کیتی قوتابییانی جیهانی له به‌غدا گه‌راوه)

له‌راسته‌وه بۆ چپ: مارف خه‌زنه‌دار، عیسمه‌ت شه‌ریف وانلی، کاوس قه‌فتان. (پێش ده‌رگای سه‌ره‌کی ئامۆژگای فێرکردنی زمانی پووسی بۆ بینگانان، له‌هاوینی سالی ۱۹۶۰ دا، به‌یۆنه‌ی هاتنی عیسمه‌ت شه‌ریف بۆ مه‌سه‌له‌ی خۆپێندکارانی کورد، گه‌راوه).

له راسته وه بۆ چهپ: مارف خه زنه دار، عيزه ددين مسته فا ره سول، كه مال مه زهر، ره حيمى قارى، كاوس قه فتان؟ بابان،
 (نم وينه ده گهن و دانسقه به، له ناو باخچه ي پيش به شي ناوخو ي قوتابيان له رۆزى په كشه مووى ۱۹۶۰:۶/۱ له مؤسكو گجراوه).

به شدارانى وه فدى خو يندكارانى كورد له كو نگره ي قوتابيانى جيهانى، له سالى ۱۹۶۲ دا، به شداريووانى
 وه فده كه له راسته وه بۆ چهپ به پيى دانيشتن نه مانه ن:
 عيسمهت شه ريف، كه مال فوناد، نحصان فوناد، مارف خه زنه دار، (وادياره نه ندامى كو نگره كاوس
 قه فتان ده مى گرتنى وينه كه له وي ناماده نه بووه).

شەم دوو ویتەیه لەه‌اوینی سالی ١٩٦٠ دا کۆمه‌لیک له‌به‌شداربووانی کۆنگره‌ی
خوێندکارانی کورد له‌ئه‌وروپای بۆ ئه‌رشیف کردووین. به‌داخه‌وه له‌مارف خه‌زنه‌دار
(که‌سی دووه‌می لای راست) زیاتر ئه‌وانی دیکه‌مان نه‌ناسییه‌وه.

کۆمه‌لیک له ئەندامانی کۆمه‌له‌ی خویندکارانی کورد له ئەوروپا.
 له راسته‌وه بۆ چه‌پ: میران فوئاد مه‌ستی، ماری خه‌زنه‌دار، سه‌لاح فه‌ره‌ج، ته‌لعه‌ت نادر، ئەمین
 جه‌لال به‌رزنجی (۱۹۶۸ - ۱۹۶۹)، کاوس قه‌فتان.
 (له‌پۆڤی ۱۹۶۰/۵/۸ دا له چه‌ریۆمشیکینیکایا گیراوه).

جه‌لال تاله‌بانی، دووهم که‌س له‌لای چه‌په‌وه، له فیسیتیفالی پیتنجمی لاوان و
 خویندکاران له وارشو - ۱۹۵۵

دوو وینهی قیستیقالی شه شه می لاوان و خویندکاران له مؤسکز - ۱۹۵۷
له ههردوو وینه کهدا له لای چه په وه دووهم کس جه لال تاله بانى له وینه که ی سره وه دا
له لای راسته وه: قه دری جان، ئومهرى دزه یی

عەبدولكەرىم قاسم — مەلا مستەفای بارزان (۱۹۵۸/۱۰/۷)

مستەفا بارزانی لە نێوه راستی پیاو ماقولانی شاری هەولێر لە دوای هااتنه‌وه‌ی له یه‌كێتی
 سوڤییه‌ت، ئەوانه‌ی ناسراونه‌ته‌وه له‌لای راسته‌وه: جه‌لیل هۆشیار، عیزه‌دین فه‌یزی، موسا
 سه‌مه‌د، گیوی موکریان / ۱۹۵۸

له چه پوهه (ريزي پيښهوه): مه لا مسته فاي بارزان، جمال عه بدولناسر، نووري نه حمده ته ها، صالح ميران، ؟
له راسته وه (ريزي دوپوه): نه سعده خوښه وي، سادق بايق بارزاني، برايم نه حمده، ميرحاج نه حمده

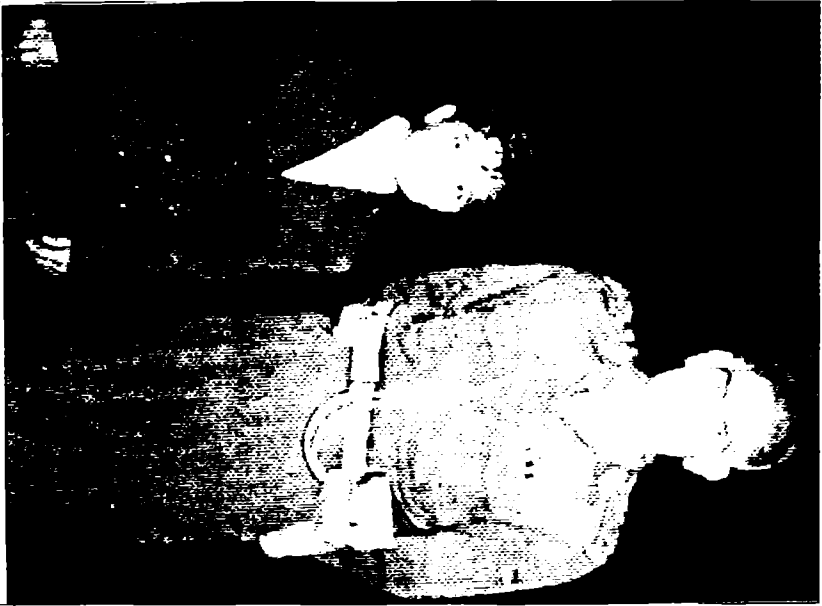
له راسته وه بڼ چه پ: عه بدوللا نه لحه ديسي، فه وزي جه ميل سائيب، (له پشت نه وانه وه وښه گر عه بوش)،
باباعه لي شيخ مه حمودي حه فيد (وه زيري نه شغال)، بارزاني مسته فا، خالد نه لنه قشبه ندي (نه ندلمي نه نجومه ني
سه روکايه تي)، له سه يرانتيكي ناوچه ي عه زويه ي پاريزگا (ليوا) ي کوت، له کوتاييه کاني سالي ۱۹۵۸ل.
(دياري: مونه يده عه بدولغه فار نه لنه قشبه ندي، ژماره (۲۰) ي گوڦاري (دهوک) ي حوزه يراني ۲۰۰۲).

Mustafa Barzani (second from right) on a visit to the pyramids, Egypt, 1958.

مه‌لا مسته‌فای بارزان و یاوه‌رانی له‌کاتی
سه‌ردانی شه‌ه‌رامه‌کاتی میسر/ تشرینی
یه‌که‌می سالی ۱۹۵۸

لیلا روکن عبدو لکرم قاسم و مسعود بارزانی
(له تهمینی ۱۳ سالگی)

شیخ سعید بارزانی ، سوزا سعید بارزانی
په ۱۹۵۸ کۆنۆی عێراق

Mustafa Barzani after his return to Iraq from the Soviet Union, his son Idrees is seated to his right, 1958.

بارزانی لەدوای گەڕانەوەی لە یەکێتی سۆڤیەت /
مێرد منداڵەکی لای چەپ ئیدریس بارزانیە،
ئەوێ لای راستیش: شیخ خالد بارزانی

Mustafa Barzani (centre) on a visit to an establishment in the Soviet Union / 1960

بارزانی لەکاتی سەردانی یەکێک لە دامەزراره کانی
یەکێتی سۆڤیەت لە ساڵی ١٩٦٠دا

مهلا مستهفای بارزان له سهردهمی دانوستانی ۱۹۶۴ له گهه ن سه رۆك وه زیرانی عیراق تاهیر یه حیادا

له راسته وه:

باباعه لی شیخ مه محمود، مهلا مستهفای بارزان، فوئاد عارف، تاهیر یه حیا ۱۹۶۴

له راسته وه: تاهير يه حيا، مه لا مسته فاي بارزان، نه وه ي له پشتيه وه وه ستاوه نوري شاوي پاشان مو حسين دزه يي

مه لا مسته فاي بارزان - تاهير يه حيا له (ناوه راست)، له لاي راسته وه: عه بدولكه ريم فره خان (وه زيري
كشتوكال)، لاي چه په وه: وه زيريك

له راسته وه: ۱-۳ (نه ناسراون)، ۴- مهلا مسته فای بارزان، ۵- تاهیر یه حیا، ۶- عهلی حه بدهر سلیمان
۷- جهلال تاله بانئ. (دیاریئ: فه خری سیلاح شۆر)

له لای چه پی مهلا مسته فای بارزانییه وه: تاهیر یه حیا، سه رهنگ روکن: ئیبراهیم فه یسه ن
نه نساری، سه رهنگ: عهزیز چه له بی

له لای راستییه وه: عه بدولره زاق سه ید مه حموود (مه سه ریفی سلیمانی) - خه له کان، ۱۹۶۴

عزیز شریف - مهلا مسته‌فای بارزان

مه‌لای مسته‌فای بارزان و کامیل چادرچی، نه‌وه‌ی جل سپیه‌که همزه عه‌بدوللایه

جەلال تالەبانی سەرۆکی وەفدەی کوردی لە گەڵ سەیدە سالیح یوسفی بۆ دانوستان لە گەڵ
حکومەت بەرەو بەغدا دەچن

له راسته وه: ؟ نه حمده خه مه ده مين دزه يي، جه لال تاله باني، عه لي عه سكه ري، ئيبراهيم
 نه حمده، كاكه زيادي كويه، عومهر ده بابيه / نيساني ۱۹۶۴

له راسته وه بۆ چه پ: صالح يوسفى، جه لال تاله باني، عه گيد سديق، شاخه وان ناميق (شوان). رانيه
 شوياتي ۱۹۶۴.

(دياريى: د. عه بدولفه تاج بۆتاني، ژماره (۲۰) ي گۆفاري (دهوك) ي ريكه وتي حوزه يراني ۲۰۰۳).

رۆله كانی دوارۆژ له یه كێك له قوتابخانه كانی سهردهمی شوێرشى ئهیلولدا

له راستهوه بۆ چهپ: سهرهنگ سالم (قهرماندهی مهوقعی سلیمانی)، مهلا مهعصوم خدر (باوکی دكتور فوئاد)، مهلا مستهفای بارزان، پهيامنیزی گوڤاری (روزالیوسف)ی میسری جلال الكشك، مهسعود بارزانی، لوقمان بارزانی، شوباتی ۱۹۶۴ رانیه.
(دیاری: میقداد هورهیی، ژماره ۲۰ی گوڤاری (دهۆك)ی حوزهیرانی ۲۰۰۲).

Mustafa Barzani
with Kurdish
warriors in Rania.
His son Masoud
Barzani is standing
to his right. 1964.

بارزانی مسته‌فا له‌گه‌ڵ پێشمه‌رگه‌کان له
شاری رانیه‌ / له‌گه‌ڵ مه‌سه‌عود بارزانی
له‌لای راست. سالی ١٩٦٤ رانیه‌.

Mustafa Barzani
(foreground), with
the Kudish
Representative in
Europe, Kurdistan.
1964.

بارزانی مسته‌فا له‌گه‌ڵ عیسه‌مه‌ت
شه‌ریف وانلی، نوێنه‌ری شوێنه‌ری کورد
له‌ ئه‌وروپا، سالی ١٩٦٤

یاری شہ ترہنج لہ گہل رۆژنامہ نویسی نلہمانی (دیشمنہ)

راوہ ستاوان: نل سعد خوشہ وی و نیدریس بارزانی

مهلا مسته‌فای بارزان و سه‌رۆك كۆماری عیراق عه‌بدولرێه‌حمان عارف / ۱۹۶۶

مهلا مسته‌فای بارزان و عه‌بدولرێه‌حمان عارف - به‌رزێوه / ۱۹۶۶

بارزانی مسته‌فا له‌کاتی گفتوگۆیه‌کی رۆژنامه‌وانی له‌گه‌ڵ په‌یامنیری
ناژانسی ده‌نگوباسی عێراقی له‌ سالی ١٩٦٦دا

Mustafa Barzani in an interview with an Iraqi journalist, Kurdistan, 1966.

Mustafa Barzani with
the Iraqi Defence
Minister, Kurdistan,
1966.

مه‌لا مسته‌فای بارزان و لیوا روکن شاکر
مه‌حمود، وه‌زیری به‌رگری پیشووی
عێراق. سالی ١٩٦٦

1970, March, 10 Mulla Mustafa Barzani and Saddam Hussein just before the signature of the 11 of March Agreement.

۱۹۷۰، مارچ، ۱۱ مولا مستطفا بارزانی و سخاماد حوسین پیش موورکردنی ریکوتنی ۱۱ مارچ

دیاری: د. جمشید حیدری

مهلا مسته‌فای بارزان — که مال جان پۆلاد

مهلا مسته‌فای بارزانی و
پریماکۆف

بارزانی و پیاری تاییینی
مه‌سیحی قه‌شه یوسف
په‌ری له ١٩٦٧دا

Mustafa Barzani with
a Christian priest,
Kurdistan. 1967.

BERBANG

ALJAMA'AH NASIONALAH KONGRES, EN-PUKUH TAMPILU BERBANG

DR. QASIM O HAT KUSTIN

59

به بانگ

تعمیراتی بر جهانگیر د. قاسم

معماری کورده نازاری کاسی پاکستان

A group of members of the
Kurdish students society in
their National dress hand
in hand for unity.

بنۆڤه په راویزی ژماره (۲۵۰) ی لاپهږه (۵۰۱) ی نه م کتیبه

جمله بچه ۱۹۸۷

راپ پهن

به کامیترای کریس کوجیرا

دوای (راپه‌پین) کوچ‌په‌و

په‌رله‌مانی کوردستان

به لگه نامه کان

د. که مال مه زهر، له گه ل هه پوښته يه کي به شه کاني نه م کتیبه دا، هه ر جاره و کومه لیک به لکه نامه ی بۆ ناردوین، له سه ر هه موو لاپه ر هه کاني ژماره و کۆدی به لکه نامه کاني به ده ستی خو ی نووسیون، ته نانه ت هه نديکیان روون کردنه وه ی، به زمانی کوردی، له سه ر داناون و به ته لیک له به لکه نامه کهي به ستاون، به داخه وه يه ک له هه له کاني من له نامه ده کردنی نه م کتیبه دا نه وه بووه، هه موو به لکه نامه کاني، له گه ل ده قی ناوه پوکی به شه کاني کتیبه که بۆ له به ر گرتنه وه ناره سلیماني، دياره نه و که سه ی به لکه نامه کاني سکان کردووه، له کاتي له به ر گرتنه وه دا، به بی مه به ست، هه مووی تیکه ل و پیکه ل کردوون، نه وه بوو که هاتینه سه ر نه خشه سازي کتیبه که هه ر په ر وه به لکه نامه يه کمان له لایه ک ده دۆزییه وه، له کاتي ماوه ی دوو مانگیك خه ریک بووین تا نه وه نده مان لی هه لئینجاون، نه وه ش دوا ی نه وه ی هه موو به لکه نامه کانيان ریخسته وه و دووباره سکانمان کردۆته وه، له وانه يه به قه د نه و ژماره يه شمان له لا ماوه دياره هه نديک له به لکه نامه کانيش ديار نه ماون، به نمونه شتیکی توپیل، شتیکی عه زمی به گی بابان، شتیکی حه پسه خانی نه قیب... هتد. دياره د. که مال له کاتيکدا نه وانه ی هه موو بۆ نووسیوم، نه وه تا دوا ی ماندوو بوونیکی زۆر نيمه هه ر نه وه نده مان بۆ ریخراوه ته وه، پیمان وایه کتیبه که ش وه کو خو ی هه ر نه وه نده له به لکه نامه ئوریزنا له کان هه لده گری، ئومیده وارین د. که مال دانه ی دیکه ی له ونبووه کاني له لا مابی، هه ر توژه ر یان نووسه ریک بیه ویت کار له سه ر نه م به لکه نامه دا بکات، نه واه به دلفراوانییه وه له خزمه تی داده بین و ته نانه ت به لکه نامه کاني دیکه شیان ده خه ينه به رده ست.

ع. زهنگه نه

پاشکزی ژماره (۱)

نامه‌های شیخ محمود دواي دامرکاندنه‌وی شه‌پی به‌رده‌رکی سه‌را، بن‌تیره: ل (۱۹۸)

(C o p y .)

25

17-2-30 To: His Excellency the High Commissioner for Iraq.

After Compliments,

No doubt Your Excellency well knows the present state of administrative affairs in Kurdistan and especially the outrages which have taken place in Kurdistan. The atrocities that were perpetrated by the Arabs in Sulaimani have had no precedent in Kurdistan, and after such state it must be evident to Your Excellency how quite impossible it has become for the Kurds and the Arabs to live together. The Kurds always and without conditions are obedient to the British Government now and in the future. The Kurds, as in duty bound, have never been lacking or late in showing their friendship for and obedience to the British in the past for will they do so in ^{the} future. But with great regret this friendship and obedience has hitherto only brought trouble on the Kurds and given advantage to the Arabs.

According to the letters and messages of condolence I have received, I understand that the hopes of our neighbour Kurds have changed into despair, while from all sides of this Kurdistan I receive incessant information that the Kurds are bereft of patience after this outrageous use of arms against our Kurds by the Arabs.

In the name of this Aryan nation, the Kurds as a whole request that you will liberate and separate them from the Arabs. They strongly and definitely ask that they may only remain under the protection of the British.

(Signed) M a h m o u d.

پاشکوی ژماره (۲)

شبهه وینهی شو وتاره فاره نسییه که پوژی بیستی مایسی ۱۹۴۶ بلوکراوه ته وه . بنقیره ل: (۲۷۶)

LES KURDES

revendiquent leur autonomie

A travers les longues heures de ces jours courts, l'émotion de nos frères étrangers et, surtout, de nos compatriotes, se reflète dans les yeux et dans les gestes de nos représentants.

Le Kurdistan est une terre d'histoire et de civilisation. Elle a été le berceau de grandes cultures et de grands peuples. Ses habitants ont toujours été des hommes libres et indépendants. Ils ont résisté à toutes les tentatives de domination étrangère et ont toujours cherché à préserver leur autonomie et leur identité.

Malgré les siècles de domination étrangère, le Kurdistan a toujours été une terre libre et indépendante. Ses habitants ont toujours été des hommes libres et indépendants. Ils ont résisté à toutes les tentatives de domination étrangère et ont toujours cherché à préserver leur autonomie et leur identité.

Le Kurdistan est une terre d'histoire et de civilisation. Elle a été le berceau de grandes cultures et de grands peuples. Ses habitants ont toujours été des hommes libres et indépendants. Ils ont résisté à toutes les tentatives de domination étrangère et ont toujours cherché à préserver leur autonomie et leur identité.

Le Kurdistan est une terre d'histoire et de civilisation. Elle a été le berceau de grandes cultures et de grands peuples. Ses habitants ont toujours été des hommes libres et indépendants. Ils ont résisté à toutes les tentatives de domination étrangère et ont toujours cherché à préserver leur autonomie et leur identité.

Malgré les siècles de domination étrangère, le Kurdistan a toujours été une terre libre et indépendante. Ses habitants ont toujours été des hommes libres et indépendants. Ils ont résisté à toutes les tentatives de domination étrangère et ont toujours cherché à préserver leur autonomie et leur identité.

Le Kurdistan est une terre d'histoire et de civilisation. Elle a été le berceau de grandes cultures et de grands peuples. Ses habitants ont toujours été des hommes libres et indépendants. Ils ont résisté à toutes les tentatives de domination étrangère et ont toujours cherché à préserver leur autonomie et leur identité.

LE KURDISTAN

پاشکری ژماره (۳)

نامه‌یکی نهینی بایه‌خداری بالویزی به‌ریتانی له‌مؤسکو دواى کودیتاکه‌ی هه‌شتی شویاتی ۱۹۶۳ به
سیانزه پۆژ که له‌بابه‌تی هه‌شته‌مدا ناماژه‌ی بۆ کراوه، شایانی باسه پۆژئاواییه‌کان هیشتا له‌سروشتی
کودیتاکه تینه‌گه‌یشتیبوون. بنۆره: ل(۲۷۶).

نهم به‌لگه‌نامه‌یه له‌فایلی ژماره (۱۷۰۴۳۳/۲۷۱) ی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانیادا هه‌لگیراوه.

PERSONAL AND
CONFIDENTIAL

RECEIVED
AF...
27 FEB
EG 1015/119

Dear George

M. G. ... 26/2
M. G. ...
M. G. ...

British Embassy,
MOSCOW.
February 21, 1963.

9PM
26/2

M/R in ...

Thank you very much for your letter of February 14, which I was very pleased to get. I am naturally following the news from Iraq as closely as I can from the newspapers and I hope that you will copy anything of interest from Baghdad to me which I would not see in the normal course of events. The Iraqi Ambassador here is very pleased and neither he nor the U.A.R. Ambassador show the slightest concern about the number of communists, etc., who have been shot. But neither the Iranian nor the Syrian Ambassador like it very much. They are clearly afraid of the longer-term effects on Iraq and the surrounding countries. I hope that the present régime will soon settle down and stabilise things. I know none of the soldiers excepting Najj Talib, but the civilians are all reasonably sensible people and it is encouraging to see that Wattari is now Minister of Oil. I am not surprised to see that Mahdawi and Mohamed Amin, Taha Sheikh Ahmed and Jalal Auqati were guilty, but I was surprised that they had it in for Abdul Majid Jalal, the head of Security. My impression was that he was from time to time involved in plots against Qasim and the Security was sufficiently friendly to us to tip us off every now and again when there was something on foot against us. I only hope that Tariq al Qadi is all right. This particular plot looks, from the scanty information I have, as if it were one which was beginning in my time. I remember particularly our information about Taser Yahia and the suggestion that they had the Habbaniya Air Squadron with them.

made of ...
re ...
at ...

2. You probably know that two of Qasim's men got away. I gather that he told Hashim Abdul Jabbar to get out of the country, that Vienna was too hot for him owing to the opposition of the Iraqi students and that he is now in Sofia. Khadhim, the old Iraqi Military Attaché in Moscow, also got away and is now in London.

3. The attack on the Iraqi Government's action against communists is now in the form of a direct attack by the Party here, but I hear that the Soviet Ambassador in Baghdad has pointed out that it is a Party and not a

/governmental

G.F. Miller, Esq., C.M.G., O.B.E.,
Foreign Office,
London. S.C.I.

PERSONAL AND CONFIDENTIAL

PERSONAL AND
CONFIDENTIAL

governmental attack. So I presume the Soviet Government are still prepared to get on as best they can with the Iraqi Government and keep on their technical aid, etc. This is what I should expect. But of course I have no detailed information on this.

4. I may add that Adzhubei, the Chief Editor of Izvestiya and Khrushchev's son-in-law, asked me, half jocularly, what part we had in the new Iraqi revolution. So I naturally replied that I was personally responsible for it, as I had been for all recent revolutions in Iraq including that of 1958.

Tam can.

Henry Sturtevant.

PERSONAL AND CONFIDENTIAL

پاشکزی ژماره (۴)

مهردووک یاداشته که ی لیژنه ی بالای (حرکه الدفاع عن الشعب العراقی) به نئیمزای جه واهیری دژی تاوانه کانی پژی می به عس و له دووه میاندا به تاییه تی ناماژه ی کردووه بۆ رهفتاره نامرؤفانه کانی نه و پژی مه له کوردستان، باره گای لیژنه که ش له فیه ننا ی پایته ختی نه مسا بووه . بنۆپه : ل(؟)

HIGH COMMITTEE

• **حرکه الدفاع عن الشعب العراقی** • **Movement of Defending Iraqi People**

Postamt Wien 64 : Postfach 220
WIEN — AUSTRIA

Your Excellency,

Following the Coup d'état of 8th February in Iraq and the seizure of power by force and violence Iraqi citizens, inside the country and abroad, have been subject to a form of oppression hardly matched in history. The present government has tortured to death citizens inside Iraq, persecuted those abroad regardless of their political beliefs, withdrawn the passports of some of them, halted the stipends of students and prevented their people back home from sending them means of support etc.

The High Committee for the Defence of the Iraqi People appeals to you to extend a helping hand to the victimized Iraqi students studying in your country or to those Iraqi citizens who have found refuge and protection under your laws, by permitting them to continue their studies or medical treatments, etc. We appeal to you to give them every possible help until this black cloud hanging over the Iraqi people will be dispersed. The Iraqi people will never forget this kindness.

Please accept the Committee's thanks and deepest respect.

High Council
THE MOVEMENT OF DEFENDING IRAQI PEOPLE

CHAIRMAN
Mohammad Mahdi Ali Jawahiri

محمد المهدی الجواهري

HIGH COMMITTEE
Movement of Defending Iraqi People

الائتلاف العليا
حركة الدفاع عن الشعب العراقي

Postamt Wien 64 : Postfach 220

WIEN — AUSTRIA

Your Excellency,

The coup d'état of 8th February in Iraq revealed its non-democratic and illegal methods from the very first day. It seized power by sword and fire, vainly trying to impose its will on the people by terror, torture and murder. The number of those who have lost their lives under torture and in prison has reached an unbelievable figure.

The tyrannical despotic junta which seized power in Iraq, with every passing day, discloses new methods of oppression and cruelty. The Iraqi people have begun to rally their forces to defend their freedoms and their lives, since no one in the world can remain silent in the face of such violence and brutality. But the more intensive becomes the struggle of the Iraqi people, the more ferocious and barbaric is the response of those in power.

The Iraqi people, in general, are outraged and are struggling against this regime. Recently, war has been declared against the Kurdish people in Iraqi Kurdistan in order to impose on them conditions which contravene the legitimate demands of the sector of the Iraqi people. The rulers of Iraq are not even ashamed to officially announce that they would annihilate every Kurdish village that fired a shot, that is,

HIGH COMMITTEE
Movement of Defending Iraqi People •

اللجنة العليا
حركة الدفاع عن الشعب العراقي

Postamt Wien 64 : Postfach 220

WIEN — AUSTRIA

they would annihilate whole villages if a single person in that village disobeyed them. This is but one example of their barbarity and cruelty.

We appeal to your excellency to study closely up the news and events in Iraq. You will realise that by supporting those who are courageously defending their rights as human beings you are doing your duty. We are fully confident that the murderers and criminals cannot continue for long, but your voice and that of your others like yourself who defend democracy and the rights of the peoples, may help cut short the battle and reduce the number of victims.

We are confident that your excellency will stand side by side with the oppressed who are defending their lives against a most savage clique. We hope that our appeal will find a sympathetic and warm response on the part of your excellency.

The High Committee for the
Defence of the Iraqi People

CHAIRMAN
Mohamed Kader Al-Jawahiri

پاشکوی ژماره (۵)

وتینه نامه یه کی (طالب شعیب)ی وه زیری هه نده رانی عیراق له پۆزی بیستی شوباتی سالی ۱۹۶۳ له سه لاپه ره فره میه کانی پۆزگاری فره مانه وایی عه بدولکه ریم قاسم چاپکراوه، بنۆره: ل ۲۶۱ ی نه م کتیبه.

الجمهورية العراقية
وزارة الخارجية
التشريفات

بغداد في ۱۹۶۳

سيادة السيد

السيد باعناكم تحسني تاليم العار. مور ۱۹۶۳/۱۰/۱۵ مانه لصيوات
صحو ان اردو لبسا مذكرة وزارة الخارجية. اما هو مذكرة سفارة صاحبة الخلاله
التي هي حون اعتراف حكومة صاحبة الخلاله بالسيادة العراقية الجديدة.
مستند هذا الفرسه لا هرت نام من فائق التفتد بهو الا احترام.

_____
: (اتان حسن الشعيب)

انسور روحس الن

صير صاحبة الخلاله العربية لية

بغداد

پاشکوی ژماره (٦)

وینہی نارسہ رکوک و سیر روجہ ر ئه لینی بالوینی بهریتانی له بهغدا و وینہی خویشاندانیکه گورهی
خه لکی کویت به بونهی سهرکه و تنی کوده نای هه شتی شوپاته وه، بنوره: ل ٢٥٩ ی ئه م کتیبه.

٦٠٩٥٥/٢٥٩

FIRST British reporter in Bagdad

ARTHUR COOK
comes from Iraq

The voices of Nasser speak

BAGDAD, Tuesday

THE real struggle for power is yet to come in Iraq as Communists are set to death by the hundred.

But so far there are signs that relations between Britain and Iraq may improve.

The two meetings between Sir Roger Allen, our Ambassador, and Mr. Fuad Khayat, Iraq's Foreign Minister, were held in Baghdad.

Mr. Allen said that the British Government was interested in the progress of the new Government in Iraq and that it was willing to help in any way possible.

Mr. Khayat replied that the new Government was determined to build a free and democratic Iraq and that it was grateful for the support of the British Government.

The new Government in Iraq is expected to be a coalition of various groups, including the Ba'ath Party, the Arab Socialist Party, and the National Front.

It is believed that the new Government will be able to bring about a period of stability and progress in Iraq.

SIR ROGER ALLEN

been made by taking two Kurds into the Ministry. No Iraqi Government could live to Kurdish demands for an independent State.

Kuwait, only last month to solve the Government's announcement thanking the State of the Independent State of Kuwait has been withdrawn.

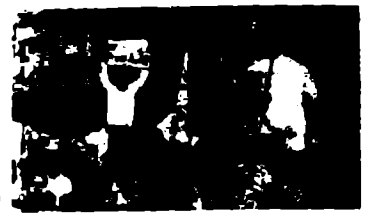
No mention of that phrase 'independent State' in answer to Kuwait's proposal of the Government has been made since. In fact, Kuwait is the one country which is not being considered at all.

It could be supposed that Kuwait's status as the only State in the Gulf which was not a member of the League of Arab States was a factor in the decision.

Split

There is a split in the ranks of the Ba'ath Party in Iraq, according to a source who has been speaking to the press.

The source said that the split was between the 'left' and 'right' wings of the party, and that it was a result of the new Government's policies.

CROWDS IN BAGDAD SQUARE, THE NEW SQUARE

Put in the best clipping

Princeton - News Dept.

*dy
14/2*

Sidney James Webb, 1st Baron Passfield

From Wikipedia, the free encyclopedia
(Redirected from Sidney Webb)

Sidney James Webb, 1st Baron Passfield PC (13 July 1859 – 13 October 1947) was a British socialist, economist and reformer, normally referred to in the same breath as his wife, Beatrice Webb.

He was one of the early members of the Fabian Society in 1884, along with G. Bernard Shaw (they joined three months after its inception) Together with Beatrice Webb, Annie Besant, Graham Wallas, Edward R. Pease, Hubert Bland and Sidney Olivier, Shaw and Webb turned the Fabian Society into the pre-eminent political-intellectual society in England in the Edwardian era and beyond.

Webb was born in London to a professional family. He studied law at the Birkbeck Literary and Scientific Institution for a degree of the University of London in his spare time, while holding down an office job, and in 1895 helped to establish the London School of Economics, using a bequest left to the Fabian Society by a benefactor. He was appointed its Professor of Public Administration in 1912, a post which he held for fifteen years. In 1892, Webb had married Beatrice Potter, who shared his interests and beliefs. The money she brought with her had enabled him to give up his clerical job and concentrate on his other activities.

Both were members of the Labour Party and took an active role in politics, Sidney becoming MP for Seaham at the 1922 general election.^[1] The couple's influence can be seen in their hosting of the Coefficients, a dining club which attracted some of the leading statesmen and thinkers of the day. In 1929, he was created **Baron Passfield**, continuing as a government minister (serving as both Secretary of State for the Colonies and Secretary of State for Dominion Affairs) under Ramsay MacDonald. In 1930 ailing health resulted in his stepping down from the Dominions Office, but retaining the Colonial Office. The Webbs were supporters of the Soviet Union until their deaths, their book, *The Truth About Soviet Russia* being published in 1942.

Webb co-authored a pivotal book on the *History of Trade Unionism* (1894) with wife Beatrice Webb.

In H G Wells's *The New Machiavelli* (1911), the Webbs, as 'the Baileys', are unmercifully lampooned as short-sighted, bourgeois manipulators. The Fabian Society, of which Wells was briefly a member (1903-08), fares no better in his estimation.

Contents

- 1 Archives
- 2 Bibliography
- 3 References
- 4 External links

Archives

Sidney Webb's papers are among the Passfield archive at the London School of Economics.

http://en.wikipedia.org/wiki/Sidney_Webb

06/07/2007

Sidney James Webb

self-portrait

Born 13 July 1859

London, UK

Died 13 October 1947

Spouse Beatrice Webb

پاشکزی ژماره (۸)

شتیکی به عسییه کان، به یانامه ی (نه دجوومه نی سه رکردایه تی شلپش) بنقره: (۲۶۲-۲۹۷)

- 1 -

NOTIFICATION ISSUED BY THE
NATIONAL COUNCIL OF THE
REVOLUTIONARY COMMAND

The National Council of the Revolutionary Command issued today the following notification:

IN THE NAME OF GOD THE ALL-MERCIFUL

Ramadhan 14 Revolution emanated from the very sanguinary heroic struggle of the people against the Qassimite rule which opposed people's hopes and objectives in liberty, democracy, and national and social flourishing. It came to eliminate that rule, and its pillars and traces, as well as to correct all the abnormal situations which it created within 14 years, especially the abnormal situation which it attempted to found between Arabs and Kurds, who lived together for ages with amity and solidarity and under a common destiny. Also it came to realize a gigantic developmental drive that shifts Iraq from a state of backwardness and poverty into a state of progress and prosperity. Out of these ends, and in view of the wish of the National Council of the Revolutionary Command to expedite with removing the injustice caused to the Kurdish citizens in the black Qassimite regime, the Revolution immediately took the initiative for a cease-fire in the region of military operations in the North, released the Kurdish political prisoners who were jailed by Qassim, and reinstated the Kurdish officials, employees and workers who were dismissed by Qassim's (the divider) despotic authorities, in order to partake with their brethren in building a new revolutionary community. Moreover, the revolutionary government adopted all decisive and urgent measures to remove the economic blockade which Qassim (divider) had imposed on the northern regions, in order that the economic life may flourish and all the citizens enjoy prosperity.

The revolution hastened to restore the confidence between Arabs and Kurds, which was threatened by the rule of the criminal Qassim (divider). It sent a popular delegation, comprising Sayeds Al-Sheikh Mohammed Ridha Al-Shabibi, Hussain Jamil, Fniq Al-Samerra'ie, Faisal Habib Al-Khaizaran, Dr. Abdul Aziz Al-Douri, and Zaid Ahmed Othman, to conduct talks with ^{the} representatives of Mustafa Al-Sarazani and his party. The responsibilities

maintained continuous contact with them to establish everlasting peace in the northern regions, consolidate the historic relations between Arabs and Kurds, and fulfill Kurds aspirations for greater contribution to the nationalistic and progressive flourishing operation in Iraq. This is in addition to the fact that our people is quite aware that the abnormal circumstances, which caused the fight between Qassim's (divider) Government and the Barazanis, completely vanished upon the emanation of the people's democratic rule that represents all the citizens and their aims and ambitions.

Despite the fact that Mustafa Al-Barazani and his clique have no right of representing all the Kurds; despite the fact that the Barazanis were from among the elements that supported, with all capabilities, Qassim's abnormal dictatorial rule and aided it in the dreadful bloody massacres that took place in Mosul and Kirkuk, and their backing up of the local communists in their criminal policy, opposing the people and his aspirations in liberty democracy and national prosperity; despite of their feudalistic identity and their relation with imperialism, reactionary and Zionism, and their antagonistic attitudes and crimes committed against the other citizens from among the Kurds...the Revolution government's belief in the unity of destiny that joins the Arabs and Kurds was clearly manifested in enabling the Kurdish representatives to partake with the official and popular delegations in studying the unity affairs in the Arab regions, thus enabling the Kurds to have a close contact with the proceedings and results of the Federal Unity talks between Egypt, Syria and Iraq.

After the Revolution government studied the demands submitted by Mustafa Al-Barazani and having faith in the necessity of taking quick serious measures in fulfillment of the demands of the Kurds and the achievement of their objectives in the national prosperity and the actual participation in the revolutionary rule, the National Council of the Revolutionary Command announced on 9th March, 1963, its historic statement concerning the application of the system of decentralization only after the elapse of one month on the emanation of the Revolution and at a time when dangers were threatening it from every side. The revolutionary government hastened towards the formation of official and popular committees to study the principle of decentralization and reach the best form for it. Drawing up of the special draft law regarding the system of decentralization was actually completed.

The Revolution government quickly, commenced on re-considering the economic plan in such a way that enables the reconstruction of the area destroyed during the fight between Qassim and the Barzanis, and in a way that ensures for the northern areas a big share of the projects that attain economic flourish in that part of the homeland and shift it from backwardness to a state of progress.

O, Citizens,

The people's revolution announced in its First Declaration and in other two notifications of its leadership Council, as well as in its Stage Program, its belief in Kurds aspirations for increasing their contribution to the operation of nationalistic and progressive flourishing in Iraq. The national government endeavoured sincerely and faithfully, since the very beginning, to reach a peaceful and rapid solution for the problem which emerged in the Qassimite regime...this problem which damaged, by keeping it pending up to now, the national economy, badly affected the security, and hindered all the construction and development projects in the northern regions, such as the industrial, agricultural, irrigation, Agrarian Reform and Summer resort and tourism projects. But the secessionist and feudalistic phalanx, which is well known for its relations with imperialism, reactionary and Zionism, and which supported for a long time the dictatorial and reactionary Qassimite rule, was not affected by this noble attitude of the National Government, neither it took into consideration the legitimate interests of Kurds and all the Iraqis, nor did it endeavour to spare the blood of the Arab and Kurdish citizens and establish security and stability, so as to end the abnormal state of affairs. Also, this phalanx did not place the national interest and that of the Kurdish masses above its selfish and ill-famed interests, nor did it discard its opportunist covets of dominating the Kurdish masses. But, it followed the track of gangs and was stubborn in its attitudes which appeared, undoubtedly, to the national government that it is not looking for the development of the economic and social life of Kurds, neither aiming to consolidate fraternity between Arab and Kurds, nor endeavouring to achieve prosperity for them. But it is concentrating on an imperialistic reactionary secessional demand, firmly linked with the interests of the covetous foreign countries, and aiming to threaten Iraq's independence, national unity, and revolutionary drive.

Several incidents brand these feudal phalanges as having secessionist intentions and desiring to foil any attempt for reaching a peaceful solution. Below are some of these incidents:-

- 1- Sheltering all the communists and murderers who have fled from justice, civilians and militarists, and not handing them over to the Iraqi authorities.
- 2- Some members of these armed gangs are wandering throughout the northern villages, threatening the citizens to join them, imposing taxes and collecting arms from the secured citizens.
- 3- Issuance of instructions by representatives of the insurrectionists to the citizens in the northern area not to call upon the government authorities, forcing them to call upon them in regard to any matter relating to them.
- 4- Inspecting the vehicles along the main roads, plundering and looting properties of the citizens.
- 5- Attacking the remote police stations, captivating the policemen and looting their arms, as well as fittings and furniture of the police stations.
- 6- Cutting off the telephone lines between the cities and Qasabats to affect the activity of the government authorities and to delay the proceedings of the citizens.
- 7- Opening of fire at the armed forces.
- 8- Kidnapping the citizens and officials like the kidnap of (Karga Soor) Qaimmaqam, three members of the national guards in (Makhmoor), five in (Al-Tur-Kupri), and five others in (Ain Dibis) area.
- 9- On 5/5/1963, three hundred insurrectionists and communists attacked Ibn Nasser village and looted weapons and money, and oppressed the peaceful inhabitants of the village.
- 10- On 14/5/1963 the secessionists opened fire at the army units working in the area of the National Electricity Service in Dibis.

11- The ruffian Jabar Al-Jbbari and Adcl Izzat, with 150 more Ruffians attacked (Qara Hassan) area, looted its weapons, and retreated toward Takiya Jabary village. All were from Barzani groups.

12- The secessionists attacked in (Harir) area an ambulance carrying a sick soldier, plundered from the two soldiers escorting the sick their guns and amunitions.

13- On 28/5/1963 they attacked (Zalka) village in (Maydan) area, killed Sheikh Nouri Zalka, burned the village, because he refused to cooperate with them and thus the citizens were forced to take shelter in Maydan Police Station.

14- On 4/6/1963 the secessionists and the fleeing communists opened fire at Salah Al-Deen cavalry. The clash lasted more than five hours and ended with the withdrawal of the insurrectionists their loss was 16 dead, 30 wounded, and 18 prisoners. From the cavalry force Sheikh Sami Abid Ghazala head of Slivani tribe was killed.

15- On 5/6/1963 the secessionists opened fire for 15 minutes at the army in Haj Abraham Bey village, which ended by killing one of the citizens and killing another. Four of the deserters privates were arrested.

16- On 5/6/1963 the secessionists opened fire at the Police operating ⁱⁿ Qara Jouk mountain, while they were investigating about the communists, deserters, and insurrectionists, who are carrying provocative action there and who killed a national guard.

17- The secessionist Umar Mustafa known as (Umar Dabbaba) used the office of the lawyer Kamal Muhi Aldin in (Kousinjad) as court and passed unjust sentences on the innocents.

18- The secessionists in Amadiya, Zawitta, Zakho and other areas attacked passenger's cars, detained some of the passengers, kidnapped officials and prevented the inhabitants from their daily work.

9- The criminals opened fire at a helicopter during its flight over Chamchamal area and wounded the pilot in his leg.

20- The traitorous secessionists formed an anarchist court in (Khanqeen) and passed death sentences on four innocent citizens. The sentences were actually passed on them.

21- On 6/6/1963 the insurrectionists attacked a supply convoy in Azmir Police Station and a fierce battle took place which lasted for hours.

22- On 8/6/1963 the insurrectionists attacked another supply convoy in (Kuler) area and opened fire at it.

23- On 8/6/1963 they also attacked a military convoy of soldiers on leave, while this convoy was on an ordinary movement in (Sbeelik) area. they killed the martyr Lt. Abbass Kamal and three privates and wounded 23 non commissioned officers and soldiers and set fire to four military vehicles.

These are some of the many incidents of crime and disturbance committed by the secessionists during the period of negotiation in addition to their criminal acts of inciting the Kurds in the army and police force to flee with their arms.

In regard to the above ^{and} being keen on protecting the citizens of the northern area and reinstating peace and stability in the homeland in order to enable the national government to execute what was provided ^{for} in the Stage Programme of the National Council of the Revolutionary Command, and in compliance with the will of the people in protecting his independence and national unity from the havoc of the reactionary, secessionist traitors, we decided purging the national areas from the remnants of the Barzanis and their followers with effect from today, as we also decided considering all the northern areas an area of actual military movement.

The National Council of the Revolutionary Command hereby warns the treacherous clique that opposed the people's will and his national unity to lay down ^{their} arms within 24 hours from the date of announcing this warning and to announce their allegiance to the popular democratic national rule in order to save the area

from the disasters of war that all may work on building the free and prosperous nation. Otherwise the National Council will hold this clique responsible for all the consequences resulting from its treacherous attitude.

citizens,
The National Council of the Revolutionary Command calls upon all the citizens to support and aid the armed forces and the government authorities to destroy this treacherous clique and to inform of any person who may dare to help this clique in any form whatsoever.

the
Long live/Revolution of blessed 14 Ramadhan.
Death to the traitorous secessionists, enemies of the people.

Signed

THE NATIONAL COUNCIL OF THE
REVOLUTIONARY COMMAND

Issued in Baghdad on 18th of Muharram Al-Haram, 1383 Hijri; coinciding 10th June 1963.

پاشکزی ژماره (۹)

عہد علی صالح سعیدی تومہ تہکانی (نہنجوومہنی سہرکردایہتی شورش) دوویات دہکاتہ روہ و ہیرشینکی
زور دہکاتہ سہر بارزانی و تالہبانی، بنقوہ: ل (۴۰۳) ی نہم کتیبہ.

- 8 -

SAYED ALI SALIH AL-SA'ADI,
DEPUTY PRIME MINISTER AND
MINISTER OF GUIDANCE, HELD
A PRESS CONFERENCE AT 11.30
A.M. TO-DAY, AT THE BROADCASTING
STATION.

Sayed Ali Salih Al-Sa'adi, Deputy Prime Minister and Minister of Guidance, held a Press Conference at 11.30 A.M. to-day, at the Broadcasting Station, and it was attended by newsmen, News Agencies Correspondents, and cinematographers.

The Minister opened the conference saying: Ramadan 14 Revolution has demonstrated complete understanding of the Kurdish question since the very first day. It made direct contacts with a number of Kurds to elucidate the government's attitude regarding several points. In fact, a large number of our Kurdish brethren understood the government's attitude and showed their readiness to cooperate, so as to put end to the Kurdish question, lay sane solution for it, restore the fraternal relations which are founded through out the history between Arabs and Kurds, and clear the negative atmospheres left by the reckless Qassimite rule. But as soon as a few days elapsed over the revolution, the government noticed that some strange and odd acts were committed by Barazani phalanx.

These suspicious acts did not prevent the Revolution Government from endeavouring seriously to solve this question in a sane way that guarantees the reasonable rights and demands reiterated by Kurds. This condition continued, but Barazani's phalanx explained the situation as being infirm. They began stirring up difficulties and placing barriers in the way of the government and its efforts to solve the problem; also they began propagating lies and fabrications among the Kurdish citizens. But even this behaviour did not provoke the government, and it continued its efforts to solve the problem created by Qassim. Thus, it released the Kurdish political prisoners who were arrested by Qassim, reinstated the officials and employees dismissed in Qassim's regime, removed the economic blockade which Qassim imposed on the Kurdish region, and planned many oil construction projects in the areas destroyed by the fight during Qassim's regime.

The government has also worked towards increasing the direct contacts with them. It formed a popular delegation which got in touch with them several times.

The contacts were at the same time made on the official level and were ever constant.

We at the same time used to receive information about behaviour of Al-Barazani gang which made raids and looted vehicles that passed through their areas. They also kidnapped a number of the Arab and Kurdish officials, and cut off all their contacts with the administrative authorities as part of their scheme, aiming not to recognize the existing rule.

The Minister added saying that the crimes which have been committed are more than could be numbered some of which have been mentioned in the notification issued to-day by the National Council of the Revolutionary Command.

Sayed Al-Sa'adi said that the negotiations resumed despite all these incidents. The Barazani phalanx made a proposal which is considered a clear and obvious call for secession. This proposal has uncovered their real intentions. It also exposed their false claim in that they do not want to secede.

The government has proposed a draft law on decentralized government. It will publish Barazani's proposal and also the decentralization proposal which the government of the Revolution has prepared for the press.

The Minister of Guidance said that the Kurds instead of accepting the government's proposal, their representative, Jalal Al-Talabani went abroad to publish a series of statements hostile to the existing revolutionary government in Iraq. And instead of prevailing a peaceful state of affairs in the northern region, phalanx of Al-Barazani carried out heebly large-scale attacks against ^{the} / army units. They killed one officer and four soldiers and wounded 25 others. And as a result of this attack three other soldiers were missing. They burnt down four army trucks. This is in addition to the assaults and crimes which have never ceased for one single day.

In accordance with the above, the government has warned Mustafa Al-Barazani and his phalanx to stop these incidents within 24 hours, to hand over the criminals who assaulted the army and to release the prisoners. In case of non-compliance to this warning, they themselves will bear the responsibility.

In conclusion of the press conference, the foreign and Arab pressmen and correspondents directed a number of questions which the Minister answered.

In reply to a question relating to the time of Barazani's attack at the military convoy, Sayid Al-Sa'adi said, it took place yesterday.

In reply to another question whether the Syrian and the United Arab Republic governments have participated in studying the Kurdish problem, he said, "Certainly, Egypt, Syria and Iraq signed the Charter of forming the Federal State. It is natural that these regions should meet and discuss all the affairs concerning the three regions and it is also natural that this case has already been clarified from the very first day up till now.

Asked whether the events of the north would delay the establishment of the Federal State and conducting of the plebiscite, and whether Iraq would seek assistance of Egypt and Syria, Sayid Al-Sa'adi said that the liberated Arab regions, even if there was no agreement among them, it is natural that they would cooperate in treating any case that concerns any part of the homeland, for, what affects Iraq affects Syria and Egypt at the same time, and as well as the other liberated Arab countries. He added saying, "Despite that the Arab Unity has not been attained yet, but we believe in the unity of the Arab destiny and that any occurrence in the far Arab east or west affects all parts of the homeland. And this is a historic destiny faced by the Arab Nation, being one Nation.

Asked about the real motives that instigate Barazani, Sayid Al-Sa'adi said, "If we review the history of this man and his social reality we will conclude that he is an influential feudalist, his background is full of crimes, and he is ever inclined towards imposing his influence over all the Kurds and for that reason he indulged himself in bloody battles with the

other Kurds. In fact he has committed horrible crimes against the Kurds, burnt to the ground Kurdish villages, slain old men and women, and committed rapacious acts motivated only by his lust for leadership.

The second reason is that he is surrounded by a number of feudalists whose only concern is to preserve their feudalistic interests which were threatened by the Agrarian Reform. Their purpose out of all this dispute is the abolishment of the Agrarian Reform law.

The third reason is that the movements carried out by the Barazani have proved that there is a foreign hand stirring them up.

The fourth reason, is communist instigation. Because Barazani fully cooperates with the local communists: in fact, many local communists have fled to Barazani districts.

Sayed Al-Sa'adi was asked whether it was possible that the Barazani movement expresses the aspirations of Kurds. He said, no, and the best proof to that is that thousands of Kurds have filed petitions to volunteer and fight the Barazanis, already we have over 10,000 applications. These are insisting that under no circumstances they would accept Barazani's leadership, besides, they despise him because of the crimes he has committed against them.

In reply to another question regarding "whether it was possible to know the foreign fingers moving Barazani", Sayed Al-Sa'adi said that the foreign fingers are known in this region and are the ones who have interests in Iraq.

Sayed Al-Sa'adi was asked about the contents of the Barazani and government proposals. He said, the two proposals will be published tomorrow in the local newspapers.

Replying another question on the attitude of the Revolution Government towards those who helped Barazani during the regime of the tyrant Qasim, and who now declare their allegiance to the national government, Al-Sa'adi said: "We know well that many who have raised arms with Barazani are from among the plain

persons who were forced, under pressure and suppression, to be with Barazani. But actually, they want peaceful life and aspire re-construction of their districts which were ravaged by the fight during Qassim's regime, and the government appreciates their circumstances and could never bear vengeance towards them.

Answering a question on the role of communism in this problem and the steps to be taken by the government in facing this role, al-Sa'adi said: Prior to this, the government announced repeatedly that the local communist party has betrayed and opposed the national cause, since its founding, and taken always antagonistic stands towards our national issues, such as Palestine cause, the subject of local and international Zionism, the issue of Arab unity, and its instigation of the minorities, by deceiving them in that the Arab National movement is a racial movement. This contradicts reality of the humane national movement which movement is completely far away from racial and denominational fanaticism; while the local communist party never took into consideration the national interest in defining its political attitudes. For this, the government will never allow the local communists to exercise their political activity specially after they became stooges to Qassim (divider) rule and raised arms against the Ramadhan Revolution.

The last question put before Sayid Al-Sa'adi was whether the military movements in the north will affect the constructional and economic projects, he replied "No doubt that any military movement will affect the expenditures of the country which will in turn affect the economy in general..

In conclusion of his conference which lasted over two hours, Sayid Al-Sa'adi thanked the journalists and foreign correspondents for attending the conference and participating in directing questions.

*****

كان الدافع الأساسي لظهور هذا المصطلح هو
 حقيقة أن كل من الشعب الكردي لا يظن في يوم من الأيام بوجود
 زيادة أو نقصان في نوع العرلات التي يلعبها بين أجزاءه
 وحكوماته . وبين ما هي أخطار الشعب الكردي أن وجد الفرصة
 لتكون له تسوية الإحسان في تسهيل الشعب من موانع
 العرلات المراد إيجادها . بين ما أثر أجزاء الوطن العربي خاصة
 والدول العربية المتحررة خاصة إذا كان نوع تلك العرلات وداها .

ثالثاً -
 فإذ لا يمكن أن نحقق في المستقبل ، وربما لا يمكن
 بين الطوائف التي قد تتفرقت أقطاعات القاهرة وبين
 الحلق القوية للشعب الكردي في العراق ، فليس
 رأيه النيق من أهمية وجوده وركزه في العراق ، و
 كعادته وتجاربه خلال التاريخ في شعبة تتألف العرلات بمسئله
 من الشعب العربي في الأحوال المظلمة .

(أ) فيما إذا بقي العراق بدون تغيير في كيانه بقدر
 مطلب الشعب الكردي في العراق على عهد الصبان
 الماد من الجمهورية العراقية بشأن الحلق القوية
 للشعب الكردي على أساس اللامركزية .

(ب) فيما إذا انضم العراق الواحد في ذاتي ، ويجب طمس
 الشعب الكردي في العراق حكماً ذاتياً بضمونه التصريف
 غير الطول ولا الضيق طيه .

(ج) فيما إذا اندمج العراق في وحدة كاطلة مع دولة عربية
 أخرى يمكن الشعب الكردي في العراق القوية مرتبطة
 بالدولة المتحدة على نحو يحقق الغاية من صيانة
 وجوده ، وعلى في الوقت نفسه نسبة الاتصال ضمن
 تظهر العلاقات الوثيقة بين الشعبين الفيلقن بحسب
 مستقبل الفعل ، وظلوا فائق الاحترام .

من الوجه المذكور في الفقرة
رقم ١٠٧٠
مذكرات السيد

ولي ما يلي من المذكرات التي قدمها الوفد الكروني الى الحكومة العراقية
في ١٠ نيسان . بناء على طلبها . باسقاط المطالب الكروية .

ان التعلق للاعبه المرمية الكروية ، والحرص على تحقق الرباط القسي
تعد الشمين العربي والكروني يفضي الى بحر منذ لجر الاجلام ، لا يسمه
في مجال العمل الا ان يظن غير السبل لا راحة تلك الامة . وارتداء التعامير
بينها على اسر راسمة لية .

وحقائق التاريخ تعلمنا ان اكل صورة للارتباط الاخرى بين الشعوب
هي التي تقوم على اساس الاتحاد الاختياري بينها بعيدا عن موجبات
الحكم القسري الذي لم يوجد عبر الزمن الا المشاكلة بالآسي والمطاطحة .
ولا يكون للاتحاد الاختياري الاخرى معنى حقيقي اذا لم يتم على
اساس الاعتراف بمفهوم الامم الكريمة له ، بحمايتها معا وتكثفها من موارثها
فك الحقيق داخل الكيان العام لهذا الاتحاد .

وبذلك واقع الدول الحديثة على ان الحكم القسي الخاص السبدي
تطوره القوي على الطامحة في ادارة مرافقة السياسية والاقتصادية والثقافية
ولا حقا من طار الحكم الاتحاد العام ، غير ضمان كليل ياراد الاتحاد
الاختياري بينها ، بجانب كونه جوهر هذا الاتحاد واساسه الوليد . ومنها
اتحادات سوريا وروملانيا وتشيكوسلوفاكيا والهند وجنوب افريقيا
على العملية الاتحاد الاختياري كأساس لسلطة الحكم وكفطان لوجود الدولة .

وله بلغ من وضوح الفاهمة لهذا النوع من الاتحاد الاختياري ان احاد
ضمانه لوجيا اخذت به باختياره شكلا واقعا للحكم الديمقراطي ، وهي
صادرة من الارتباط الطوي . كما هي الحال في ألمانيا الاتحادية وإيطاليا
والبرازيل وبنما والولايات المتحدة ، وكما سيكون شأن الجمهورية المرمية
الحمدة لا تثار بحر وسوية والعراق .

انا نجد الادلة في احاطة التاريخ وفي الواقع الراهن على ان قطع
القوي على العاقبة في ظل دولة واحدة يظلها القوية من طريق مجالها

التشريعية والتطبيقية الناجمة عن اجراءات اعلان حالة الطوارئ في العراق
وعدم اذابة وتماشيها مع الدستور العراقي بعد المصادقة عليه في سنة
بموازاة النظم والنقابات والهيئات المهنية التي كانت تحت اشرافه
بمعنى هذه الاعترافات والحفاظ على هذه الحقوق بلغة واضحة وان كان
حكومة الجمهورية هي هذا المقصود في النيابات جدي منها في تعزيز الوحدة
العراقية العميقة، وترسيخ الاحقة العربية الكردية وتحميها بوجه خاص
التمتع والسيادة اليمن في الداخل والخارج . وانها اذا اقرت هذا المقصود
تأني عند مستوى سوابقها في حين تراث الاحقة العربية الكردية المتكسول
التي من عصر التاريخ وتبليغ الى الاحمال القادمة اوضح منها بما هو
سواء وحسن تداعي الخلود .

انما لتأمل من ان مجلس قيادة الثورة المنشق من ثورة طائفية ذات سلطة
وتبهاج . وتبكين وما لعبد المعلن عنه مرارا على لسان لادنه . باختراصه
الحقيق القوية المفروضة لقب الكردى بما فيها حق تقرير المصير . ليكسب
القرار لهذا الصبر ولا . انه بالجد الذر التزم بمولمده على نفسه ويقتض
بذلك مهذا جديا لروايات الاحقة التاريخية بين الضمير العربي والكسرى
واقترابا على اسرقتنا من المراحة والموافق والله من وراء القصد .

- اولا - الجمهورية العراقية دولة وحدة موافقة من القويتين الديمقراطيةين
العربية والكردية المتعاضدين بحقوق متساوية . وقد صرحا عن
ارادتهما استنادا الى حق تقرير المصير في الميثاق .
- ثانيا - ضمن الدستور العراقي نصوصا بحماز تقريرهم الى للجمهورية
ولرئيس الجمهورية والحكومة . كما ضمن الدستور تنظيم
الحبار القوي المستقر بحماية الشعب الكردى لحقوقه القوية
في الامور التشريعية والتنفيذية والقضائية في منطقة كردستان .
- ثالثا - تكون الاخر الطالب من صلاحيات الحكومة المركزية :

- ١- رئاسة الدولة .
- ٢- الشؤون الخارجية وتنظيم - التمثيل السياسي والفصلي
والتمار . المساعدات والاطالات الدولية ، هيئة الاسم
المتحدة ، اعلان الحرب وفق الطبع .
- ٣- الدفاع الوطني (القوات البرية والبحرية والجوية) .
- ٤- العملة وصدار النقد .

١٠- السكك الحديدية والطرق العماط الرئيسية .
 ١١- تنظيم المزارع العمالية للدولة .
 ١٢- الاشتراط على الآلات الميكانيكية والطقنين المركزي .
 ١٣- الطاقة الذرية .

١٤- إنشاء :
 ١- تكون طارئة الشعب الكروي لحلوله الفورية من طريق
 مجلس تنفيذى منتخب من مجلس تشريعى طقس من مجلس
 الطاقنين فر كردستان بالافتراء السرى الحر العاشر .
 ٢- يختص المهاز الذي المنصوص عليه في المادة الثانية
 بشؤون :
 العدل ، الداخلية ، القربة والتعليم ، الصحة ، الزراعة ،
 التبغ ، البلديات ، العمل والعموى الاحتشافية ، الاصدار
 والمناحة .
 وكل ما يتعلق برفع المستوى المعاشي والاجتماعي والخصبة
 الاقتصادية وغير ذلك من الامور التي لم ترد ضمن اختصاص
 الحكومة المركزية .
 ٣- للمجلس التشريعى من كافة اللواتين اللارة لطاردة الصلاحيات
 المذكورة في الفقرة الثانية اعلاه . ينتخب المجلس التشريعى
 رئيس المجلس التنفيذى ، وله حق سحب الثقة عن من اعضاء
 المجلس التنفيذى .
 ٤- يقوم المجلس التنفيذى بممارسة السلطة التنفيذية في حدود
 اختصاصاته المهاز القيسى الواردة في الفقرة الثانية اعلاه .
 ٥- يملك اللواتين التي تصدرها المجلس التشريعى ، وكذلك
 اللواتين واللائحة العماط التي تصدرها الحكومة المركزية
 بقرار تلتها كردستان وله تعيين موطني اجهزة الادارة

والقضايا الاخرى في الخطط والبرامج
من اطارها

- ١- الموارد المالية والموارد البشرية والموارد التي تخص داخل كردستان
- ٢- حصة كردستان بنسبة حدر سكانها التي قد تكون في
- واردات النفط والغاز، والغازات، والمياه، والاصار
- والبنية التحتية والبنية التحتية والبنية التحتية، من
- ان تنضم فيها معاريف الزراعة والدوام والمالية، واصدار
- العملة وادارة وزارة النفط والبنية التحتية والبنية التحتية وادارة
- المصارف بنسبة حدر سكانها التي سكان العراق
- ٣- حصة كردستان من المساعدات والقروض والمعونات الخارجية
- التي تتحمل فيها الحكومة بنفس النسبة السابقة
- ٤- القروض الداخلية والقروض والمساعدات غير الحكومية التي تتحمل
- فيها كردستان
- ٥- واردات التبغ والمايسف والمخدرات
- ٦- تمثير كردستان مساهمة بحصة تعادل نسبة سكانها التي سكان
- العراق في المؤسسات والمشاريع والمصالح ذات المصلحة العام

- ٧- جعل مدينة كردستان الجهة السياسية، وتكون وارسل والاقتصادية
- والقضايا التي تنسبها كردستان في لياحي الجول ودوالي
- ٨- يكون نائب رئيس الجمهورية العراقية كردستان وينتميه حسب كردستان
- بالطريقة التي يتبعها رئيس الجمهورية العراقية
- ٩- ضمن دستور الجهاز وادارة المعارف بنسبة حدر سكانها القومي
- لنقله كردستان الحلق الثقافي والاجتماعي والاقتصادي والمهني
- الدينامية والدينامية للمواطنين من الاقليات كالتركمان والاشوريين
- والكردان واليمن وغيرهم من الطوائف الدينية والمهنية مع ضمان
- ساواتهم التامة في الحقوق والواجبات مع ابناء المواطنين العرب
- والكردية، وضمن تضليلهم في المجلسين القشري والمجلسين
- ١٠- حصة المنطقة بنسبة عادلة

- ١- يخلّف شعب كردستان في المسكن الوطني العراقي بعدد من الخوارج يتناسب مع نسبة سكان كردستان الى سكان العراق .
- ٢- يكون لشعب كردستان عدد من الوزراء في الوزارة المركزية يتناسب مع نسبة سكان كردستان الى سكان العراق .
- ٣- تكون نسبة الوزراء الاكراه في الوزارات المركزية المحطة متناسبة مع نسبة سكان كردستان الى العراق .
- ٤- (أ) يخلّف في جامعة بغداد والمعاهد العاليه العراقية مصدر من طلاب كردستان يتناسب مع نسبة سكانها الى العراق .
(ب) ترسل الحكومة منها بين البعثات والوفدات والصح الخارجية عدد من طلاب كردستان يتناسب مع نسبة سكانها الى العراق .
- ٥- يكون احد معاوني رئيس اركان الحينز كرديا .
- ٦- يحتفظ الحينز العراقي باسمه وفي حالة تعديل الاسم يطلق على القسم الكردي هذا اسم " صلق كردستان " .
- ٧- يوزع ابناء كردستان عدده العلم فيها . وهما الفعاليات والهيئات الصغرى الصغرى لا تساهب سياسة لوصية الى الحينز العراقي .
- ٨- يخلّف في كميات المسكنة والشرطة والاركان والطيران والمؤسسات العسكرية الاخرى عدد من طلاب كردستان يتناسب مع نسبة سكانها الى العراق .
- ٩- للحكومة المركزية ارسال فدايات اعوانية الى طفلة كردستان في حالة التمرد لهجوم خارجي او وجود تهديد خطري بالاهداء الخارجي على الجمهورية العراقية . وفي غير هذه الحالات يجب الحسد مؤانلة المسلمين التتريحي والتميز في كردستان .
- ١٠- يكون قيام فضايات الحينز العراقي بالحركات العسكرية الضميمة داخل كردستان بمؤانلة مجلسها التتريحي او ابناءه على طلب مجلس التتريحي .
- ١١- يحقير باطلا كل تمترريحي ايا كان مصدره . اذا كان من فائده تهديد خطري للشعب الكردي القومي والديخراطي وهدم مجالا حقهمة بها .

بموجب إعلان القضاء العمومي في كردستان في ١٠ كانون الثاني ١٩٢٤
المعروف بوجود خطر حقيقي بالمدون الاجنبي - بموافقة
المجلس التشريعي .

١٣- وكذا أحد الفيزا الاكتراد العالمين بتأليف المجلس القضائي
التي تلت لها من صلاحيات المجلس مؤقتا .

١٤- ازالة آثار حكم الطائفة باسم جميع المظالم لتجسس
قوة كردستان تمهيدا حادلا سرهما في فترة لا تتجاوز اربعة اشهر .

١٥- في حالة تعديل الجنسية العراقية التي الجنسية العربية
بمصر في وثائق شهادة الميلاد ونظام النفوس وجوازات السفر متى
كون حاطها كردستانيا ضمن الجنسية العربية المتحدة
اذا كان من مملكة كردستان ، وكرديا اذا كان من اصل كردي .

١٦- عقد جود سبل العلم العراقي او شعار الدولة العراقية
تحت المظلة المصارف كردية .

من شهر نيسان سنة ١٩٦٢. حيث تبادل الرسائل بين الجانبين
 الضباط الاحرار وقادة الجبهة الديمقراطية الكوردستاني حول ايجاد
 اتفاق بين القوى القوية في العراق من جهة وبين القوى الكوردية
 للاطاحة بحكم الطاغية لاجل . وكانت الرسائل تتوقع من قبل السيد
 طاهر يحيى رئيس اركان الجيش حاليا بالتمسك للضباط الاحرار
 والسيد ابراهيم احمد السكرتير العام للحزب الديمقراطي الكوردستاني
 بالتمسك للاكراد . وكان الرئيس الاول " كهم فره ني " يحمل الرسائل
 التي المبعوثين . تم الاتفاق بين الجانبين على توحيد الجبهتين
 لاطاحة قاسم . معترف الجانب العربي بالحكم الذاتي للاكراد
 ضمن الدولة العراقية . وهو مصلح البارزاني بتأليف حكومة مملوكة
 موثقة في كردستان لحسن احراق الانتخبات مشترك في الوزارة
 المركزية كل من السادة - فواد طارف ، هاجا طي ، وصبر مخلص
 وحلال الطالاني .

٢- كانت تسمى اتصالات مستمرة بين الجانب الكردى والقوى القوية
 العربية في العراق ، وكان الاستاذ صديق شيفل يمثل الجانب
 العربي والمهندس فهد طراوى يمثل الجانب الكردى . وفي صدر
 من الاحتفالات قبل الانتخاب انضم الى الجانب الكردى السيد
 صالح يوسف واحمد الخيلاني وتم الاتفاق طر ان الاكراد يتحسبون
 العموم القوية هذا الاتصال .

٣- كانت الاتصالات مستمرة بين الزعيم فواد طارف والسيد طاهر يحيى ،
 وكانا على وفاق تام حول جميع الحقوق القوية لشعب الكردى ضمن
 الدولة العراقية وكانا على طم بكل المراحل والاتصالات الجارية
 بهذا الشأن .

٤- في اواخر سنة ١٩٦٢ جرى احزاب طام في جامعة بغداد وقد تسمى
 حتى نطقت جميع احزاب العراق واشترك بها الطلبة القوميين العرب
 وكذلك القوميين الاكراد ولم يشترك بها الشيوعيين ومؤيديهم وكان
 لهذا الاحزاب عدد كبير من الابطاط العراقية هانت بوادر الثلثة

والثلاثين بغير حق، واليهما التمس التمس الكرم بغير حق،
 في يوم ٢٠/١٠/١٩٦٣، في الساعة ١٢:٠٠، في مقر اللجنة من اجتماع
 بين قائد الجبهة السيد علي الحبيب الذي حضره السيد علي الحبيب
 بعد ان حضر الاجتماع من اللجنة السيد علي صالح السجدي وشخصين
 اخرين الجانب الكردي صالح اليوسفي واسعد الخليلي محمد الدلايلة
 ثم الاتفاق ان يقوم الجانبان بالانقلاب مشترك للاطاحة بحكم القائم
 مع الاعتراف بالحكم الذاتي للمنصب الكردي الا ان علي صالح التصدي
 لم يكف بالحكم الذاتي فمسب، بل عرض حق تقرير المصير اجسدياً
 وكذلك تم الاتفاق على عقد اجتماع اخر في يوم الاثنين ١٩٦٣/٢/١١
 جرى خلاله تسهيل الاتفاقية على شرط مسجل على ان يحتفظ كل من
 الجانبين بنسبة من هذا التسهيل - لكن الاجتماع لم يجره جيسبي
 وقع الانقلاب في ٢/٨ .

.....

امان الانقلاب

- ١- في الساعات الاولى من صباح ١٤ رمضان (اي يوم الانقلاب) اتصل
 كل من السادة صالح اليوسفي والمهندس شوكت طراوي بالاتحاد الفسيفس
 قال لهم الاتحاد فنقل بالحرف الواحد - بأن الطالبين بالمركبة
 هم الشباب الذين كان يتصل بهم ، وطلبه يجب تأييدهم وانه يضمن
 مطالب الاكراه القوية كما هو المتفق عليه .
- ٢- حضر كل من الزعيم مولد طارف والسيد بن اليوسفي وطراوي الي طمس
 المجلس الوطني في دار الاذاعة - يوجد هناك جميع اعضاء الحكومة
 الحاليين بما فيهم السيد عبد السلام طارف ، محمد الفيلات والتمريكات
 وطلبهم لعدم اطلاقهم بمساحة السفر اجاب السيد علي صالح السجدي
 بأن القرار اتخذ تياراً من نظراً لاجالة هـ ما يطمئن من القويين مستل
 التقاد ، لذا كان يجب عليهم القيام بالمركبة لكن رغم هذا لم يمس
 على وجودهم - وطلب من الجانب الكردي اذاعة لعدد ٣١ على التمس
 الكردي لتأييد الثورة ، الا ان الجانب الكردي اكتفى باوسفي
 برقة تضمن مشاركة الحركة ونظارة الاكراه للمخطوات الايجابية لتسهيل
 القضية الكردية ، وذلك بحسب الحكم الذاتي ضمن الدولة العراقية

كما طلبت الجامعة والهيئات العراقية ان يكون يوم ١٠ من الشهر المذكور هو يوم التأسيس للجمهورية العراقية
والى ان يقرر البرلمان والوزراء في هذا الشأن .
شركات المرافعة والحقن بتأسيسه .

١- على اثر الثورة اخذت بدأت جامعة الشعب الكبرى بتأسيه الانقلاب
ويؤيدون الجبهة الاكبراء الموجهين في الجيش الهادي من الدب سراج
من لاسم . على باقر باقر .

٢- اعدت البارزاني امرا الى جميع النقاط الثورية بايثاق القتال فاستمروا
والتعاون مع سلطات الانقلاب .

٣- في اليوم الثاني من الانقلاب حضر السيدين صالح اليوسفي ومركبته
طراوى طر السلسر الوطني مهتلين بحضور جند الكرم لاسم وطالبين
الحلاق سراج ال (٧١٢) محتفلين من الاكبراء الذين اوقفهم
لاسم الا انهم تدرجوا بحماسة انفسهم في ملاحقة الشيوعيين الذين
تعدوا للثورة على حد زعمهم .

٤- في اليوم الثالث من الانقلاب حضر السيد : فواد طارف ، صالح
اليوسفي ، شوكت طراوى الى مقر وزارة الداخلية وطلبوا السيد طسي
صالح السعدى وطلبوا منه اطلاق سراح المعتقلين واجراء الاتصال
مع قادة الثورة الكردية ، الا انه نظرا من الاحابة بحورة وامانة
مركبا حرص على مطيعة الاكبراء لانه على حد ليله = اعوانه
الاكبراء = .

٥- في مساء اليوم الرابع من الانقلاب اصدف مدير الشرطة العام برتبة
الى كافة سجون العراق باطلاق سراح جميع الوطنيين القوميين الاكبراء
ما هذا الشيوعيين ، وعلى اثر ذلك الثورة تم في نفس الليلة اطلاق
المعتقلين في كل من لوائي الناصرية والرمادي ، لان بعضي اللوامين
المذكورين (في ذلك الوقت) كرديان ، هما السيدين لوزي جميل
صالح والشيخ طارف الطالاني .

٦- وفي صبيحة اليوم الثاني اعدت الحاكم العسكري برفقة بلغسي
فيها برفقة مدير الشرطة العام بهذلك لم يتم اطلاق سراح الوطنيين
في جميع السجون ، ما هذا جنبي الناصرية والرمادي والمصعب المذكورين
اخذه ، وكذا تم اطلاق سراح سجناء فترة الستين بعد حل بن بن

الكتاب (الاستراتيجية الحزبية) الذي صدر في بغداد في سنة ١٩٦٣
 في ١٠٠٠ نسخة من قبل اللجنة التنفيذية للحزب في العراق
 في ذلك الوقت . . . . .
 الرشيدي صحيفة الانقلاب حيث تم كسر السجن ، وهكذا أصبح هبة الذي خرجوا
 من السجن بحوالي (١٢٠٠) من السجناء (١٧٢٠) . . . . .
 لا يزال فيها ، وقد زاد عدد هم حتى يومنا هذا في القتل بغير العيب
 (٢٠٠٠) معتقل . . . . .

بعد الانقلاب

- ١- في يوم ١٠/٢/١٩٦٣ ارسل المكتب السياسي للتحزب برفقة الى الحكومة
 فخرجوا فيها ما تركه لاسم من الاثار السبقية في كردستان وطمعوا ان تفسر
 حكومة الانقلاب تنفيذ وجودها وحل القضية على اساس الحكم الذاتي
 وفتح باب الاتصال بين الجانبين .
- ٢- يوم ١١/٢ سافر السيد صالح اليوسفي من بغداد الى كردستان
 بطائرة عسكرية يرافقه السيد لقمان نحل اللا مصطفى الذي كان قد هرب
 من سجن معسكر الرشيد وذلك لاطالة البارزاني واطلاعه على حقيقة الوضع .
- ٣- في يوم الاثنين ١٨/٢/١٩٦٣ حضر السيد جلال الطالباني وصالح
 اليوسفي الى بغداد حاملين رسالة الى السيد عبد السلام طرف من
 سادة البارزاني صيغت يده بحول فيها الطالباني واليوسفي بالاضافة
 مع الحكومة حول اصدار بيان رسمي تعلن فيه الحكومتان انهاء عهد الكرم
 لاسم هو انهاء للنزاع الدمية في كردستان ، والعمل على حل
 القضية الكردية على اساس الحكم الذاتي .
- ٤- بعد وصول السيدين اليوسفي والطالباني الى لندن في بغداد ، جاء
 اللواء طاهر يحيى الى لندن و بعد الترحاب اطمأن بأن المجلس الوطني
 قد وافق على اصدار بيان يعلن فيه منح الاكراه الحكم الذاتي - وسيتم
 ذلك في نهار القند وكان ذلك بحضور الزعيم لواء طرف وعيقت طرفي .
- ٥- يوم ١٦/٢/١٩٦٣ بعد ان زار الوفد السيدين عبد السلام عارف
 واحض حسن البكر . . . تم اجتماع في غرفة وزير الدفاع في طر المجلس
 الوطني حضره من الجانب الحكومي الفريق سيد صالح وعلى صالح

٠٠٠/٥

الشمس والشمس جرد أن الكرسي - وهو من السجود الطاهر
الشمس - كما عجز الاحتجاج الحسيني الكرمي في قوله طاب لها
الشمس .

انتج الاحتجاج الشمسي بلوم الحزب الديمقراطي الكردستاني على علاقة
مع الكومينترن وحادثة للبعث - واجابه الطالباني بان البعث لم يكن لسنه
عندما حول القضية الكردية . وان جميع المنظمات بعثة كانت او قسوة كانت
تعارض القضية الكردية والا حال الكردية فلا بد للحزب ان يلف ذلك الموقف .
بعد الاخذ بالرد استمر في التفسير فوافق طرف الرابطة التاريخية بين الشيوعيين
الكردى والشمس ودر الاكراد في خلق الدولة العراقية . . . ثم اخاف الوزير
بابا طلي بمراسلي طلي ما قاله فوافق طرفه بعد ان اصبح الجووديا لسال
الفرق مبدا صان ما يلي : (ان لم يكن نأ قاله حريا ، فهو ما معناه)
ايها الاخوان :

ليس الاكراد حطاة من الناس او قبيلة او عشيرة او طائفة . . بل انهم
شعب ذواتهم حافل بالبطولات يملكون كل طويات ذلك ، ولهم ارضهم
وطرقتهم وادابهم . . الخ ولا بد لهذا الشعب ان ينال حقه في تقرير
مصيره بنفسه . لذلك وللاسياب الاتية علينا نحن العرب ان نساعد الشعب
الكردى في تحقيق حقوقه ليكنوا نصيرا لنا ويكون نصيرا لهم .

١- لو فرضنا بأنه تم القضاء على الثورة الكردية الحالية ، وذلك بتجليدها
جميع القوى العربية في العراق فدها فبعد سنتين تندلع ثورة القوي
واذا رات الثورة الحالية ١٥ شهرا فان الثورة الثانية عدوم ثورات
سنوات . ولو فرضنا باننا جمعنا جميع القوى العربية فدها وتم سحقها
ايها فبعد ثلاثة سنوات تندلع ثورة القوي واعظم واحسن من سابقاتها .
صحط الاكراد انهم في حقه تقرير المصير - ينصرون
من العراق صميم اعداءنا بعد ان كانوا اعداءنا لنا هذا من الناحية
السياسية .

٢- من الناحية الاقتصادية فان الثورة الحالية انصرت على عتلة محددة ،
الا ان الاقتصاد الوطني قبل من المصير الضال الي المصير الجنوب . . .
واثره السيء مسم حتى في البصرة .

من الناحية العسكرية نظراً أن إسرائيل لم تكن قد أعلنت في السابق أن إسرائيل
 وتعتبر الظروف إذا جعلت من إسرائيل بالأكواب أحد أهم أهدافنا في المستقبل
 الذي نتخبره بالاحتمال جدياً وأياهم تلك الروابط
 من الناحية الدولية ارتدت محاولة اغتيال الطالبة عبد الكريمه -
 استياء دولياً مما فكيف إذا حاولنا القضاء على شعبنا كالمعتاد
 للكردى .

ولم يمتد الثمن من ثلاث حتى أجابه الأكراد الأربعة - الجسم
 فؤاد خارف ، بابا طي ، الطالباني ، واليوستي . . . بموت
 الا هو - والله عبرت من كل ما يجترئ علينا
 وقد تلك المرة لان الجاني - طي أنا لا نقبل
 جميع العرب في العراق وكذلك انتم لا تقبلون جميع الأكراد في العراق ،
 لذا فننصر في طرد مؤتمرهم واسع يحضره من الجانب العربي
 إضافة الى الوفد الحكومي الرسمي كل من السادة : صديق هنيبل
 ومختار حبيب الخيزران ومحمد رضا القطبي ومسن جميل جاسل
 الكيفي . وكذلك طي الجانب الكردي ان يضيف الى وفد هدر سن
 الضلعيات الكردية يمثلون مختلف الجهات الشعبية . طي ان يصمم
 الاجتماع في يوم الجمعة ١٢/٢/٦٣ لوافق الجانب الكردي طي ذلك
 طي انه اوضح بانهم يمثلون الاكثية المطلقة للشعب الكردي ، ورفض
 ذلك منهم يؤيد من طرد المؤتمر القومي - وانفس الاجتماع طي ان يتم
 طرد المؤتمر في ١٢/٢/١٩٦٣ .

في يوم ١٢/٢/١٩٦٣ عقد اجتماع اخر رسمي مع اللواء طاهر يحيى
 حضره السادة الطالباني واليوستي وفراي وطالب اللواء طاهر يحيى
 بارسال برقية الى البارزاني لاطلاق سراح المعتقلين الموجودين لدى
 قوات الانصار الكردية لوافق الجانب الكردي طي ان يطلق بالمقابل
 سراح المعتقلين الأكراد ورفع الحصار الاقتصادي على كردستان وسلي
 اثر ذلك ذهبوا الى غرفة رئيس الوزراء السيد احمد الهجر وحضر
 المناظر كذلك وطلب من الطالباني بارسال البرقية لفعل ذلك - طلب
 رئيس الوزراء من الحاكم العسكري (ظفونا) الحلاق سراح المعتقلين
 الاكسراد .

طلب الجانبان برافق الطالباني السيد الحكيم الحسيني والشمس الحسيني
القاهرة للشهيرة بميد الوحدة . ذلك بعدم تولد الوحدة العراقية في كنفه
التي هي ليستار خلق سني فوافق على ذلك جدا على ان يلاحظ
رأى الجارزاني بذلك .

٦- في صباح ٢/٢١ سافر الطالباني بمعية السيد الى القاهرة والجزائر

وطى اثره لم يتم المؤتمر الشعبي المزمع عقده في يوم ١٩٦٢/٢٢٢٢ .

٧- ارسل الحاكم العسكري برفقة طينة الى بعض السجنين لاطلاق سراح

المتعقلين الاكوار ، الا انه ارسل برفقة سبعة بعدم ذلك فلم يتم

الاطلاق سراح المعتقلين الاكوار رغم ان الجارزاني امر بالاطلاق سراح

جميع المعتقلين الذين هم في الحفيلة اسرى حرب حيث اطلقوا

في ساحات القتال بينا المعتقلين الاكوار هم مدينون هم اخذوا مسن

بموتهم او اصابهم .

٨- بعد عودة الوفد من القاهرة والجزائر طلب الجانب الكردي وفد المؤتمر

المضيق طيه ، الا ان الجانب الحكومي تلصق من هذه بحجة اخطائهم

المزيد من الوقت للدراسة لطلب الطالباني الساج له بالعودة التي

كردستان لاطلاع الجارزاني على حقيقة الموقف ونتائج زيارته الى القاهرة

والجزائر واحتجاجه بسيادة الرئيس جمال عبد الناصر واحد من سلا .

ابدن المعاش رضته بالسفر معه الى كردستان لطالبة الجارزاني فرحب

الجانب الكردي بذلك واصلا على السفر في اليوم التالي بنفس الطائرة

الا انه عند زهاب الطالباني الى المطار العسكري لم يجد صلا

هناك فاسفر لوحده .

٩- على اثر عودة الطالباني وفي الوصول الى نتيجة تجرد الحالة لسي

بعداد وكردستان لاصدر المجلس الوطني بيانا صيحا لذكر الروايات

التاريخية بين الشمسين حين ان القضية الكردية سجل .

١٠- الا ان البيان لم يسلل من حالة التجرد ، فاسفر كل من اللواء طاهر

بهي والزمم فواد طريف والسيد باها على والسيد على حيد سليمان

سفر العراق في الولايات المتحدة الى كردستان واجتمعوا بالجارزاني

واطلعوا على وجهة نظره الذي اصبر على وجوب اعلان المواطنة

على مبدأ الحكم الذاتي ثم خلق جو احمي للتفاوض .

بمقتله يتم وضع الخطوط المرحمة لنوع التحم الذاتي - طلب اللجوء
 طاهر يحيى عن البارزاني اقتراح الحزب الديمقراطي الكردستاني بالحكم
 الا انه البارزاني اشتراط اشراق جميع القور الوطنية بالحكم ومنح الحلق التابع
 الديمقراطية لكافة المواطنين ووقف عمليات الاقتال والحرب والتعذيب بحسب
 الناصر مقابل ذلك .

١١- خلال الاسبوع الاول من شهر مارس سافر وفد شعبي مكون من المداولة
 محمد رضا الشبيبي والدكتور عبد المنيز الدوري ولعل حسب ه
 وطاق السامرائي وحسين جميل واحتموا بالبارزاني الذي اصبر
 بدوره على اعلان مبدأ الحكم الذاتي ، بعد اجتثاث لعدا يوصن
 تم الاتفاق ان تعمل الحكومة منح الحلق القومية للشعب الكروي على
 اسس اللامركزية ، وكذلك يتم في الوقت نفسه :

- ١- اطلاق سراح جميع المعتقلين الاكرد القوميين .
  - ٢- رفع الحصار الاقتصادي عن كردستان .
  - ٣- اصدار عفو عام عن القائلين بالثورة الكردية .
  - ٤- فك الحجز عن اموال القائلين بالثورة الكردية .
  - ٥- تعديل الموظفين الاداريين الفاسدين الذين اصابوا والسي
 الاكرد بحيزهم من الموظفين السزجين .
  - ٦- عودة قطاعات الميزرالي طراتها الاضادية .
  - ٧- تسريح الشرطة غير النظامية .
- بعد ذلك توجه لجنة مشتركة من الجانبين لرسم الخطوط
 المرحمة للامركزية .

- ١٢- طار الوفد الشعبي الى بغداد وفي يوم ١٩٦٣/٣/٩ اصدر
 المجلس الوطني بياناً اطن فيه بعد مهنمة لطيفة ، احترامها
 بالحقوق القومية للشعب الكروي على اساس اللامركزية .
- ١٣- بعد يومين صدر قانون العفو عن القائلين بالثورة الكردية وسماهم
 (القائلين بالحركة الكردية المسلحة) كذلك تم رفع الحصار
 الاقتصادي عن معظم المناطق .
- ١٤- كان للبيان اثره العميق في نفوس الاكرد وعلى اثره دعا البارزاني الي

١٩٦٣

مؤتمر شعبي واسع النطاق بين ١٨ و ٢٢ مارس حضره البارزاني نفسه وقيادات
الحزب الديمقراطي الكردستاني وروادة المتناظرين في الشمال
وصغلي المنظمات العممية كالمناطق الطلابية والبيئية والمطوية والعممية
الغلاية ومنظمات القومية ودر كبر من المنظمين الفخر حارسين وشخصيات
كردية كثيرة معروفة بأصفيها في القضية الكردية .

بعد ان بحث المؤتمر كيفية القبول الثورة ومراحل المطالبات التي
جرت مع الحكومة والبيان الصادر عن المجلس الوطني تم وضع خطوط مبدئية
للالمركية حسب وجهة نظر الاكراد وتم انتخاب وفد مكون من ١٤ عضوا
برئاسة الطالباني للسفر الى بغداد وتمرر المشروع على الحكومة ومطالبتها
حول التوصل الى حل مقبول للقضية . وتأليف الوفد من السادة جلال
الطالباني ومالح اليوسي والمفيد الركن عطفي مهيز وحبيب محمد كريم
وفهد الحسين القسبي وهاشم العفراوي وكلمه اضاة في الحزب الديمقراطي
الكردستاني وكذلك من السادة الشيخ حسن حافظه السامي محمود محمد
المفيد وروؤف احمد السامي ابا بكر محمود المهدس رشيد طارف التاجر
محمد سعيد جفاف المعلم مكيد صديق وفهد المهد محمد .

٤٥ - حضر الوفد الى بغداد يوم ٣٠/٣/١٩٦٣ وفد رفيع
من جبهه جبهه السيد حسين جميل مرحبا بهم . كذلك حضر
لتحيتهم السادة نائل السامرائي وجميل حبيب وفهد العزير الذي
وفهدهم .

١٦ - في يوم ٢/٤/١٩٦٣ تم اجتماع تصهيدى بين الجانب الكردي
والوفد الشعبي الذي سيق وزار كردستان .

١٧ - في يوم ٣/٤/١٩٦٣ تم اجتماع في جامعة بغداد حضره
الوفد الكردي والوفد الشعبي وطلب من الوفد الكردي بيان
مطالبه الا ان الوفد الكردي ابدى بأن الحكومة لم تصدر
بأنها حول الموضوع . لذا فان الوفد يربط الاطلاع على ما تقدمه
الحكومة للاكراد .

١٨ - في يوم ٤/٤/١٩٦٣ تم اجتماع اخر في نفس المكان وطلب الوفد
الكردى من الوفد الشعبي بيان ملاحقاته وهل انه يمثل الحكومة .
وهل الحكومة تتسك بما يتوصلون اليه . العزير . اذا كان

...../١٠

ذلك طعنله الحكومة سراحة . وعلى اثر ذلك تم الإغلاق . بأن يمتنع . فكمين واحد
من كل حاسب برئيس الوزراء ليمان المتوقف وتم الاتفاق على ان يمثل الحاسب
الكردي المحامي سمود محمد والنائب الاخر السيد الجليل حبيب الخيضر
بوجه الاعمال برئيس الوزراء تلفونيا . لخميين وجه للإجتماع به . الخبر هـ
انه يستعرج الى الاجتاع بالبلد الكردي الخاضع اختيارا من يوم الثلاثاء فاستسقى
١٩٦٢/٤/٦ . وانه بنفسه سيتراس النائب الحكومي .

١٩- بعد حوالي ساعين من المناورة التلفزيونية مع رئيس الوزراء اصطلح
راديو بغداد سخره مرابي يرافقه رئيس الوزراء الى القاهرة
لاجراء محادثات حول الوحدة الاتحادية . . وهكذا فأجتعل
الامر . ولم يتم اي اجتاع حتى عودة الوفد فسي ١٩٦٢/٤/١٧
الي بغداد .

٢٠- خلال وجود الوفد في القاهرة جرت اتصالات عديدة بالمسؤولين
امثال حازم حواد وظاهر يحيى وضربها حول وجود تحفيزات عسكرية
في كردستان ورفض المصارقات الاقتصادية وعدم الملاقاة سراج المعتقلين .
وهالمعكس زاد درهم . وكذلك عدم تنفيذ قانون المعاملات العام . وكان
حواهم روي ان هذه قضايا بسيطة . . واننا بعدد تفكر
مجموية كردستان الاشتراكية . وغيرها من الاقوال المصولة .

٢١- اتفاه الطامحات والاتصالات ابدى كل من السعدى وحاشى تمولهم
من حل القضية الكردية لان القاهرة حستخلفه صلاحا ضد هـ
وتتهمهم باستطاع جزء من الوطن العربي . وفي احد الاحاديث
قال حاشى مشيرا باصمعه على رفته " والله جمال عبد الناصر
يكسر رفته اذا والفتا على مطالبكم " .

كما كانوا يحبرين الوفد الكردي بان جمال عبد الناصر لا يوافق
على اعطاء الاكراد حلهم . وهذا ما ابدى الطالباني بان سياره
الرئيس جمال عبد الناصر يوافق على كل حل يتوصل اليه الجانبان
وانه يوافق على مبدأ الحكم الذاتي . كان يحارب السعدى وحاشى
بأنه يتكلم بهذا الشكل محكم ههكل آخر معنا .

٢٢- بعد عودة الوفد الحكومي من القاهرة بيومين . تم الاتصال به
لمصاف اجتاع في مقر وزارة الداخلية حموه من النائب الحكومي
على صالح السعدى والتكرهني وشابط آخر . وحضره سبعة من

اعضاء الوفد الكردي ... بعد اجتماع استمر من الساعة ١١ الى الساعة ١٢
انكم قد لستم بشرة وطبعا لكم مطالبةكم ، ولطبع يرجى منكم ان تطلبوا
دراستها فلما بان للحكومة مشروع آخر سيتم دراسة الطرفين معا .

٢٣ - يوم ١٩٦٣/٤/٢٤ هم الوفد طرطوط ومن ان هذا المشروع
قابل للتفاوض وهذا يمثل وجهة النظر الكردية . وايدوا استعدادهم
لابداء مفاوضات في المرحلة في الوصول الى حل يحسن المصالح المشتركة
للكرد من سيطرة الدولة الكاطية .

٢٤ - لم يتم الا احياء على المشروع الكردي الا ان الاخبار الواردة من
كردستان بحمد الحكومة حيوية في ارسال الطائرات التي كانت
في البصرة الى كركوك ، ارسال كتاب الدعوية وفيه الطاعة الموجودة
في الجنوب ، ارسال الدعايات والدعايات الثغرية ، وكذلك وجود
ارهاب وتمديدات على الاكرد في كل مكان ، وان الطرق قطعها
التي انشأتها الحكومة ... وان الحمار الاقتصادي لم يفرج
اخرى الخ ... فاشتر الجانب الكردي الاتصال بالصوت ولم يكن
فكانت اجتهادهم بانها اعمال فردية ولا تمثل سياسة الحكومة ،
وحمل القضية الرئيسية فحمل هذه القضايا الثانية .

٢٥ - في يوم ١٩٦٣/٤/٢٤ جرى احتجاج بين عدد من اعضاء الوفد الكردي واللقاء
طاهر يحيى واخبرهم بان رئيس الوزراء سيجتمع بهم يوم الاربعاء
١٩٦٣/٥/١ .

٢٦ - في يوم ١٩٦٣/٥/١ تم الاحتجاج برئيس الوزراء واخبر به هو الجانب الكردي
بانهم قد ارسلا المشروع الى القاهرة ودعوا للوقوف على وجهة
نظرها - وهنا طلب الطالباني السماح له بالسفر الى القاهرة
لاطلاع سيطرة الرئيس عبد الناصر على وجهة النظر الكردية ايدوا ،
فأجاب رئيس الوزراء بانهم يحرمون الا مرطوطي المجلس الوطني يطلب
الموافقة على ذلك صغيره بالقرار بواسطة طاهر يحيى في اليوم التالي
وخلال المناقشات ابدى الجانب الكردي استياءهم للمطالبة والتصديق
من الجانب الحكومي اما في الا استعدادات لا اطفال الكمال ،
ويظهر رئيس الوزراء وضع القرار الشريف وقال - وحمل هذا القرار
ليس لدى نيات سيئة تجاهكم - وقال الطالباني - وحمل هذا القرار
قد لا تكون لدىكم نيات سيئة تجاهنا ، لكن نيات جميع قادة البعث
هي سيئة تجاهنا .

وطلب من رئيس الوزراء الموافقة على عودة الوفد الى كردستان بمناصفة
العميد الاندريش وقال - ان هذا يعني فتح المفاوضات وليس في مصلحتنا
الطرفين العودة قبل الحصول على نتيجة مرضية .
وهكذا انفض الاجتماع دون الوصول الى نتيجة . .

٢٨- من يوم ١٥ / ١١ / ١٩٦٣ اخبر اللواء طاهر يحيى الجانب الكردي موافقة
العميد الوطني على سفر الطالباني الى القاهرة وهيئة له استكمال
السفر في اليوم الثاني الذي كان يعاد فيه الاخص المبارك .
٢٩- عندما طلب الطالباني من الجانب العراقي موافقة على السفر الى القاهرة
استجاب الجانب العراقي الى الطلب خلافا لان الجانب العراقي يؤمن بان القضية
الكردية لا تحل الا على يد القاهرة . . وهكذا تم سفر الطالباني
الى بيروت والقاهرة .

٣٠- بعد سفر الطالباني الى القاهرة شعر اليمت بغطاء السطح بمسرح
الطالباني من العراق وافتتاح كاديه لانهم لم يرسلوا الطالباني
الكردي الى القاهرة وكانوا يرمون من ذلك كسب بعض المولت لان الرئيس
عبد الناصر كان مفضلا جدا في تلك الةدهه صهفر على الطالباني
مقابلته ، حيث صادف عودته من الجزائر ووصلانها ثم زيارة احمد
بن بلا وجوده الليات العربية من اليمن ثم السفر الى اديس ابابسا .
طلبت الحكومة من الوفد الكردي الا يراق الى الطالباني للعودة حالاً
بمخدا ان مشروع الحكومة جاهز ، وان هذا وزارة كوكبا من (٥) نذرا
جاهر لفاولتهم وكانوا يرمون من وراء هذا كما ذكر مع الطالباني
من مقابلته الرئيس عبد الناصر من جهة ومن جهة اخرى خلق فتور
بين القاهرة والاكراد من غير ان الطالباني انتظر عودة الرئيس من
اديس ابابا وقابلته .

٣١- استتصحت الحكومة العراقية بعض مواد قانون ادارة الاولوية الذي
وضعته نوري السعيد في الايام منتهت ، مع تعديل بعض المبارات ،
ومرضها على الاكراد بصورة غير مباشرة كمشروع مقابل للطالباني .
ولم ينص على الحليل القوية للاكراد ولا اي نوع من اللامركزية او الحكم
الذاتي ، بل الى كيفية انتساب المسائل القوية وغيرها من القضايا التي
لا تعلقها مطلقا بمطالب الاكراد ، وبلغ الجانب الحكومة ان هذا
المشروع لا يطلع اساسا للتفاوض .

٢٢ - اغبرت الحكومة الجانب الكردي من النزاع في الاقليم المشار اليه في مرسومها
للمناقشة :

- ١- المرسوم الذي تمهده التوجه الكردي
- ٢- المرسوم المكوشي

٣- مرسوم مركب من المرسومين الاول والثاني

٢٣- وضع التوجه الكردي مع المراتب القديمة لم تصف الا لاقامة الجبهة
في لندن غير ان من يقدّر حيث كانا في حيز الحكومة العراقية .

٢٤- في اوائل شهر حزيران جرى اجتاحت حربي على نطاق واسع حفرة كارد
البحث بما فيها ميدان طلق والا قاضي وكثير من العسكريين والاداريين
المشهورين بحدودهم وهذا فهم الصريح اتجاه الشعب الكردي وطبورا
استئناف القتال وفي الوقت نفسه ابدت الحكومة وخاصة المطابق ومحمد
القرب للوضعين الكرديين - لولا ان جازف بها على لحد من التمسك
من جانبهم ، اما انما الى ان طاهر حبي وار التوجه الكردي في لندن
واخبرهم بقرب انتهاء الحكومة من احضار المرسوم وحل القضية خلا
برضا للجانبين وذلك بحضور الوهم لولا ان طرف .

٢٥- يوم ١٦-٥ حزيران توارت عن الاخبار من كردستان التي يقدّم بان
الطغاة بدأت تتحرك نحو المراكز الكردية وبدأت الدبابات تتحرك
بعد ان تجرى محادثات استطلاعية داخل المدن للوقوف بالارهاب .

٢٦- في يوم ١٦/٦/١٩٦٣ اجتمع الوزراء على وجه اخص التوجه الكردي
برئيس الوزراء وخبروه بان تحرك الطغاة وحك الدبابات نحو مواقع
الاكزاب ، فذهب رئيس الوزراء بوضع البرلمان الشريف على سبيل المثال
" يا رب يا قران اصيني واقني على وطني الخالي اذا كانت
للملكة نيات سيئة " .

٢٧- في نفس اليوم اجتمع السيد صالح البوشي وزير الدفاع واخبره بالامر
لان ان المطابق في ذلك الوقت طالب بوجه بان الامر غير صحيح .

٢٨- في حينه ١٦/٦/١٩٦٣ حضر الوزير طاهر حبي الى لندن غير ان
مع الوضوح لولا ان جازف بها على ولهم التوجه الكردي المرسوم المكوشي
لحل القضية الكردية واخبرهم بان طاهر حبي في طيار
بمسكر التوجه لطلب من كردستان ليعرض المرسوم على الجانب الكردي .

وهنا هم المرح بين الأكراد والعراقية من المشرقين بحدودهم ، لا أن يكون
 أخذ الى حين معسكر الرشيد بجلاء الى الشمال وحصل هناك .
 كانت الحكومة تربي من هذه التطورات تصبح الأكراد بالظهور استنام
 الا من حيث احسرت الحكومة لاقعة بأسماء (٧٠٠) كروي لاقعة القس
 طيبم في بغداد لفظ وحتى لا يغشي احداهم .
 ٢٩- بهذا الجو من الدس والتصف والتطاول والغش والعداوة اصطنع
 البعث من حيلولة لولاءه بقرى ١٤١٢/٦/١٤ وهو اذاعة البعث
 القواء الكردية بموجب تسليم المستعجم والا اطفه الحكومة حشرب
 الا بارة عند حشرب .

الخلاصة

قد يكون من الطبع بيان مؤلفه الجائز من هذا الانقلاب حتى الآن .

الجانب الكردي

- ١- ارسال برقية بآرك لهما لقرى ١٤ رمضان في حقلها الاولى .
- ٢- وطوف جميع الأكراد من الدينين والمكرمين الى جانب حكومة الانقلاب
 في بوجها الاول .
- ٣- اطلاق طلائع القنال على جميع الجبهات .
- ٤- ارسال وفد الى بغداد للتعطيل وطرح وجهة النظر الكردية .
- ٥- اطلاق سراح جميع المعتقلين الذين هم في الواقع اشد حشرب .
- ٦- جلاء القواء الكردية في المدن بلاء على طعن الحكومة .
- ٧- السماح للطائفة العسكرية المطرقة بالعودة الى قرافها .
- ٨- السماح بتبادل القطاعات العسكرية .
- ٩- اطلاق سراح الجنود المعتقلين في اذار ١٩٦٣/٣/٦١ مع مجيهم
 الاطلاق على منطقة كركوك واخذة التنازلات العسكرية الفارسة
 التي تركها الجيش وانه مع جميع الاطعمة .
- ١٠- ارسال البارزاني برقية شكر بمناسبة اطلاق المجلس الوطني للمحكمة
 الامركي .

- ١١- انسحاب القوات الكردية من جميع جبهات الطريق الرئيسي الى الموصل
- ١٢- انسحاب القوات الكردية من المناطق الحدودية

الجانب الحكومي

أ- الاعمال الاجرامية

- ١- اصدار بيان الاعتراف بالحقائق القوية للخصب الكردي .
- ٢- اصدار لوائح الملغون اللاتين بالفترة الكردية .
- ٣- رفع الحصار الاقتصادي لفترة من الزمن .
- ٤- اطلاق سراح ما يقرب من (١٢٠٠) معتقل .

ب- الاعمال السلمية خلال فترة الطوارئ

- ١- عدم تنفيذ لوائح التطوع العام من اللاتين بالفترة .
- ٢- عدم رفع الحيز من احوال اللاتين بالفترة .
- ٣- عدم اطلاق سراح (٣٠٠٠) معتقل منذ حكم البعث .
- ٤- الاخيرين في المعتقلات .
- ٥- تصريح جميع الميادين الاكرام من الجيش وخلال الطوارئ .
- ٦- الاضطهاد من عداوات الاكثية المظنين من الموظفين الاكثريين
- ٧- الادارة من بصورة خائفة .
- ٨- اعادة فرض الحصار الاقتصادي بصورة ابدع .
- ٩- اعادة التحركات العسكرية قرب النواحي التي يتركز فيها القوات الكردية .
- ١٠- عدم تعديل الموظفين الاداريين الذين طلب تمييزهم والمعادين الى الخصب الكردي من امثال بدر الصين طي تصرفاتهم بوسائل والزعيم صديق مصلحي الذي قال المياض انه ياتهم بفساد عظيم يجب ان يحاسب طي كليا اطلاقه .
- ١١- قيام فتح المناهج بالانطواء وتحويل القرى التي كانت مزجرا كالمسجون
- ١٢- عدم القيام بأي عمل بتحويل اثار الضيم السميكة .
- ١٣- عدم تسريح الفرطانية المظنانية الذين جرد هم لاتبين من المظنانية
- ١٤- القسود والمناطس المظنانية المظنانية

مذكرة القاهرة

فيما يلي المذكرة التي قدمها الطالباني، باسم الوفد الكردي الى مفاوضات القاهرة، بتاريخ ٨ نيسان ١٩٦٣:

الى/ السادة رئيس واعضاء الوفد العراقي في مفاوضات القاهرة المحترمين.

بمناسبة حضوركم اجتماعات القاهرة المعقودة بين ممثلي الجمهورية العراقية والجمهورية العربية السورية والجمهورية العربية المتحدة، وبالنظر لطبيعة المباحثات التي تجرى اثناءها وشمول أثرها لعامة الشعب العراقي، بما فيه الشعب الكردي، المحاط بظروفه الخاصة، المميزة له ولمشاكله، وجدنا من واجبنا نحن اعضاء الوفد الكردي المخول بالمفاوضة مع الحكومة العراقية، حول تمكين الشعب الكردي من ممارسة حقوقه القومية على اساس اللامركزية، ان تنور الوفد العراقي المحترم برأي الشعب الكردي وموقفه من شكل العلاقة التي قد تنشأ بين العراق وبين دولة او دول عربية، كي تكون القرارات التي قد يتم الوصول اليها حول ذلك منسجمة مع طبيعة مركز الشعب الكردي في العراق وخالية من التعارض مع حقوقه القومية.

أولاً- نقول ابتداء انه مما تقتضيه طبيعة الشمول لمباحثات القاهرة ان يكون الشعب الكردي ممثلاً فيها على وجه من الوجوه، لأن ما قد تتخذ فيها من قرارات حول تنظيم العلاقات بين الجمهوريات الثلاث، يسحب أثرها بداهة الى الشعب الكردي وحقوقه في الجمهورية العراقية، ويمتد ذلك الاثر، في رأينا، الى موضوع اللامركزية، كما سيتضح لكم من سياق هذه المذكرة.

قد يقال ان وفد الجمهورية العراقية يمثل الشعب العراقي كله من الناحية الدستورية والقانونية، الا اننا مع تقديرنا لهذا الاعتبار، نرى ان المشاكل القائمة من جهة والصفة المصرية لمباحثات القاهرة من جهة اخرى، تستدعي ان يكون الوفد الممثل للعراق اوفى

شمولاً لمحتواه المتمثل في القوميتين الكبيرتين العربية والكردية، كي تأتي القرارات التي يصادق عليها اكثر انطباقاً على واقع العراق، ان خلو الوفد العراقي من عنصر يستكمل التركيز الواجب في تمثيله للشعب الكردي، كان الدافع المباشر لتزويدكم بهذه المذكرة.

ثانياً- نوضح لكم ان الشعب الكردي لايقف في يوم من الايام بوجه ارادة الشعب العربي في نوع العلاقة التي يقيمها بين اجزائه وحكوماته. ومن دواعي اعتزاز الشعب الكردي ان وجد الفرصة ليكون له شرف الاسهام في تسهيل الصعب من موضوع العلاقة المراد ايجادها بين سائر اجزاء الوطن العربي عامة والدول العربية المتحررة خاصة اياً كان نوع تلك العلاقة ومداها.

ثالثاً- تفادياً لاي اشكال محتمل في المستقبل وربما لاي تعارض بين المقررات التي قد تتمخض عنها اجتماعات القاهرة وبين الحقوق القومية للشعب الكردي في العراق، نلخص فيمايلي رأيه المنبثق عن طبيعة وجوده ومركزه في العراق، وعبر كفاحه وتجاربه خلال التأريخ في كيفية تنظيم العلائق بينه وبين الشعب العربي في الاحوال المختلفة:

أ. فيما اذا بقي العراق بدون تغيير في كيانه يقتصر مطلب الشعب الكردي في العراق على تنفيذ البيان الصادر من الجمهورية العراقية بشأن الحقوق القومية للشعب الكردي على اساس اللامركزية.

ب. فيما اذا انضم العراق الى اتحاد فيدرالي، يجب منح الشعب الكردي في العراق حكماً ذاتياً بمفهومه المعروف غير المتنازل ولا التضيق عليه.

ج. فيما اذا اندمج العراق في وحدة كاملة مع دولة عربية اخرى يكون الشعب الكردي في العراق اقليمياً مرتبطاً بالدولة الموحدة، على نحو يحقق الغاية من صيانة وجوده، ويبقى في الوقت نفسه شبيهة الانفصال ويضمن تطوير العلاقات الوثيقة بين الشعبين الشقيقين نحو مستقبل افضل.

وتقبلوا فائق الاحترام.

عن الوفد الكُردي المفاوض
رئيس الوفد: جلال الطالباني

مذكرة المطالب

وفيما يلي نص المذكرة التي قدمها الوفد الكُردي الى الحكومة العراقية في ٢٥ نيسان، بناء على طلبها، باسماً فيه المطالب الكُرديّة.

ان المخلص للاخوة العربية-الكُرديّة، والحريص على تمتين الروابط التي تشد الشعبين العربي والكُردي ببعضهما الى بعض منذ فجر الاسلام، لايسعه في مجال العمل الا ان يتلمس خير السبيل لادامة تلك الاخوة وإرساء التعايش بينهما على اساس راسخه قوية.

وحقائق التاريخ تعلمنا ان اكمل صورة للارتباط الاخوي بين الشعوب هي التي تقوم على اساس الاتحاد الاختياري بينها بعيداً عن موجات الضم القسري الذي لم يولد عبر الزمن الا المشاكل والمآسي والمنازعات.

ولا يكون للاتحاد الاختياري الاخوي معنى موضوعي اذا لم يقيم على اساس الاعتراف بحقوق الامم المكونة له بتعايشها معاً، وتمكنها وتكونها من ممارسة تلك الحقوق داخل الكيان العام لهذا الاتحاد.

وبدلنا واقع الدول الحديثة على ان الحكم القومي الخاص الذي تمارسه القوميات المتأخية في ادارة مرافقها السياسية والاقتصادية والثقافية والاجتماعية ضمن اطار الحكم الاتحادي العام، خير ضمان كفيل بادامة الاتحاد الاختياري بينها، بجانب كونه جوهر هذا الاتحاد وأساسه الوطيد، وما إتحادات سويسرا ويوغسلافيا وتشيكوسلوفاكيا والهند ونيجيريا الا شواهد على افضلية الاتحاد الاختياري كأساس لسلامة الحكم، وكضمان لوحدة الدولة.

ولقد بلغ من وضوح الفائدة لهذا النوع من الاتحاد الاختياري، ان أمماً متجانسة قومياً، اخذت به بإعتباره شكلاً رائعاً للحكم الديمقراطي، وتعبيراً صادقاً عن الارتباط الطوعي، كما هي الحال في المانيا الاتحادية وايطاليا والبرازيل وبريطانيا والولايات المتحدة، وكما سيكون شأن الجمهورية العربية المتحدة لاقطار مصر وسورية والعراق.

انا نجد الادلة في احقاب التأريخ وفي الواقع الراهن على ان تمتع القوميات العائشة في ظل دولة واحدة بحقوقها القومية عن طريق مجالسها التشريعية والتنفيذية الخاصة، لا يتعارض مع انسجامه مع منطلق وحدة الدولة وتماسكها فقط، انما يجاوزه الى تمتين تلك الوحدة وتقويتها وتغذيتها بزاد البقاء وشد اجزائها وابنائها بعضها الى البعض شداً وثيقاً محكماً.

فعلى هذه الاعتبارات والحقائق المتقدمة نقول بثقة وإيمان ان موافقة حكومة الجمهورية على هذا المشروع هي اسهام جدي منها في تعزيز الوحدة العراقية الصادقة وترسيخ الاخوة العربية والكردية و تحصيلها بوجه عوامل التصدع واسباب الوهن في الداخل والخارج... وانها اذا اقرت هذا المشروع تكون عند مستوى مسؤولياتها في صون تراث الاخوة العربية-الكردية الموكل اليها من ضمير التأريخ، وتسلمه الى الاجيال القادمة اوضح منهاجاً واهدى سبيلاً واحفل بدواعي الخلود.

انا لنأمل من ان مجلس قيادة الثورة، المنبثق من ثورة عقائدية ذات فلسفة ومنهاج، سيكون وفيماً لعهد المعلن عنه مراراً على لسان قادته وياحترامه الحقوق القومية المشروعة للشعب الكردي بما فيها حق تقرير المصير. فيكون اقراره لهذا المشروع وفاء منه بالوعد الذي التزم به وقطعه على نفسه ويفتح بذلك عهداً جديداً، لروابط الاخوة التاريخية بين الشعبين العربي والكردي وإقامتها على أسس متينة من الصراحة والوضوح والله من وراء القصد.

أولاً- الجمهورية العراقية، دولة موحدة مؤلفة من القوميتين الرئيسيتين العربية والكردية، المتمتعين بحقوق متساوية، وعبرتا عن ارادتهما استناداً الى حق تقرير المصير في العيش معاً.

ثانياً - يتضمن الدستور العراقي نصوصاً بجهاز تشريعي أعلى للجمهورية ولرئيس الجمهورية وللحكومة. كما ويتضمن الدستور تنظيم الجهاز القومي المختص بممارسة الشعب الكردي لحقوقه القومية في الامور التشريعية والتنفيذية والقضائية في منطقة كردستان.

ثالثاً - تكون الامور التالية من صلاحيات الحكومة المركزية:

١. رئاسة الدولة.
٢. الشؤون الخارجية وتتضمن: التمثيل السياسي والقنصلي والتجاري، المعاهدات والاتفاقيات الدولية هيئة الامم المتحدة، اعلان الحرب وعقد الصلح.
٣. الدفاع الوطني (القوات البرية والبحرية والجوية).
٤. العملة واصدار النقد.
٥. شؤون النفط.
٦. الكمارك.
٧. الموانئ والمطارات الدولية.
٨. البرق والبريد والتلفونات.
٩. السكك الحديدية والطرق العامة الرئيسية.
١٠. شؤون الجنسية.
١١. تنظيم الميزانية العامة للدولة.
١٢. الاشراف على الاذاعة المركزية والتلفزيون المركزي.
١٣. الطاقة الذرية.

رابعاً -

١. تكون ممارسة الشعب الكردي لحقوقه القومية عن طريق مجلس تنفيذي منبثق من مجلس تشريعي منتخب من قبل القاطنين في كردستان بالاقتراع السري الحر المباشر.
٢. يختص الجهاز القومي المنصوص عليه في المادة الثانية بشؤون: العدل، الداخلية، التربية والتعليم، الصحة، الزراعة، التبغ، البلديات، العمل والشؤون الاجتماعية، الاعمار والمصايف وكل ما يتعلق برفع المستوى المعاشي

والاجتماعي والتنمية الاقتصادية وغير ذلك من الامور التي لم ترد ضمن اختصاص الحكومة المركزية.

٣. للمجلس التشريعي سنّ كافة القوانين اللازمة لممارسة الصلاحيات المذكورة في الفقرة الثانية اعلاه. وينتخب المجلس التشريعي رئيس المجلس التنفيذي وله حق حجب الثقة منه وعن اعضاء المجلس التنفيذي.

٤. يقوم المجلس التنفيذي بممارسة السلطة التنفيذية في حدود اختصاصات الجهاز القومي الواردة في الفقرة الثانية اعلاه. وينفذ القوانين التي يصدرها المجلس التشريعي، وكذلك القوانين والانظمة العامة التي تصدرها الحكومة المركزية بقدر علاقتها بكردستان، وله تعيين موظفي اجهزة الادارة والدوائر الاخرى في المنطقة ويكون مسؤولاً امام المجلس التشريعي في اعماله كافة.

خامساً- مالية الجهاز القومي لمنطقة كردستان، وتتكون من:

١. الموارد المحلية والضرائب والرسوم التي تجبى داخل كردستان.
  ٢. حصة كردستان بنسبة عدد سكانها الى عدد سكان العراق من واردات النفط، والكمارك والمطارات والموانئ والمصارف والبنول الحكومية والسكك والبرق والبريد والتلفون، على ان تخصم منها مصاريف الرئاسة والدفاع والخارجية واصدار العملة وادارة وزارة النفط والبرق والبريد والتلفونات وادارة المصارف بنسبة عدد سكانها الى سكان العراق.
  ٣. حصة كردستان من المساعدات والقروض والمعونات الخارجية التي ستحصل عليها الحكومة بنفس النسبة السابقة.
  ٤. القروض الداخلية والقروض والمساعدات غير العسكرية التي ستحصل عليها كردستان.
  ٥. واردات التبغ والمصايف والغابات.
  ٦. تعتبر كردستان مساهمة بحصة تعادل نسبة سكانها الى سكان العراق في المؤسسات والمشاريع والمصالح ذات النفع العام.
- سادساً- تشمل منطقة كردستان ألوية السليمانية وكركوك واربييل والاقضية والنواحي التي تسكنها اكثرية كردية في لوائي الموصل وديالى.

سابعاً- يكون نائب رئيس الجمهورية العراقية كُردياً وينتخبه شعب كُردستان بالطريقة التي ينتخب بها رئيس الجمهورية العراقية.
ثامناً- يضمن دستور الجهاز وادارة المعارف بنسبة سكانها القومي لمنطقة كُردستان الحقوق الثقافية والاجتماعية والاقتصادية والحريات الديمقراطية والدينية للمواطنين من الاقليات كالتركمان والاشوريين والكلدان والارمن وغيرهم من الطوائف الدينية والعنصرية، مع ضمان مساواتهم التامة في الحقوق والواجبات مع ابناء القوميتين العربية والكُردية، وضمان تمثيلهم في المجلس التشريعي والتنفيذي والاجهزة المختلفة بنسبة عادلة.

مواد عامة

١. يمثل شعب كُردستان في المجلس الوطني العراقي بعدد من النواب يتناسب مع نسبة سكان كُردستان الى سكان العراق.
٢. يكون لشعب كُردستان عدد من الوزراء في الوزارة المركزية يتناسب مع نسبة سكان كُردستان الى سكان العراق.
٣. تكون نسبة الموظفين الاكراد في الوزارات المركزية المحضنة متناسبة مع نسبة سكان كُردستان الى العراق.
٤. أ. يقبل في جامعة بغداد والمعاهد العالية العراقية عدد من طلاب كُردستان يتناسب مع نسبة سكانها الى العراق.
ب. ترسل الحكومة سنوياً بين البعثات والزمالات والمنح الخارجية عدداً من طلاب كُردستان يتناسب مع نسبة سكانها الى العراق.
٥. يكون احد معاوني رئيس اركان الجيش كُردياً.
٦. يحتفظ الجيش العراقي باسمه، وفي حالة تبديل الاسم يطلق على القسم الكُردى منه اسم فيلق كُردستان.

٧. يؤدي ابناء كُردستان خدمة العلم فيها ويعاد الضباط الصف المفصولون لاسباب سياسية قومية الى الجيش العراقي.
٨. يقبل في الكليات العسكرية والشرطة والاركان والطيران والمؤسسات العسكرية الاخرى، عدد من طلاب كُردستان يتناسب مع نسبة سكانها الى العراق.
٩. للحكومة المركزية ارسال قوات اضافية الى منطقة كُردستان في حالة التعرض لهجوم خارجي، او وجود تهديد حقيقي بالاعتداء الخارجي على الجمهورية العراقية. وفي غير هذه الحالات يجب اخذ موافقة المجلس التشريعي والتنفيذي في كُردستان.
١٠. يكون قيام قطعات الجيش العراقي بالحركات العسكرية القمعية داخل كُردستان بموافقة مجلسها التشريعي، او بناء على طلب المجلس التنفيذي.
١١. يعتبر باطلاً كل نص تشريعي، اياً كان مصدره، اذا كان من شأنه تقييد حقوق الشعب الكُرد القومي والديمقراطية وتضييق مجالات تمتعه بها.
١٢. يكون اعلان الاحكام العرفية في كُردستان، في غير حالات اعلان الحرب او وجود خطر حقيقي بالعدوان الاجنبي، بموافقة المجلس التشريعي.
١٣. يكلف احد الوزراء الاكراد الحاليين بتأليف المجلس التنفيذي المؤقت ليمارس صلاحيات المجلس مؤقتاً.
١٤. إزالة آثار حكم الطاغية قاسم، بتعويض جميع المتضررين نتيجة ثورة كُردستان تعويضاً عادلاً سريعاً في فترة لا تتجاوز اربعة اشهر.
١٥. في حالة تبدل الجنسية العراقية الى الجنسية العربية ينص في وثائق شهادة الميلاد ودفاتر النفوس وجوازات السفر على كون حاملها كُردستانياً ضمن الجمهورية العربية المتحدة اذا كان من منطقة كُردستان، وكُردياً اذا كان من اصل كُرد.
١٦. عند تبديل العلم العراقي او شعار الدولة العراقية تضاف اليهما اشارة كُردية.

القضية الكردية والبعث في العراق

قبل حركة ١٤ رمضان

- (١) في شهر نيسان سنة ١٩٦٢ جرى تبادل الرسائل بين جماعة الضباط الاحرار وقيادة الحزب الديمقراطي الكردستاني حول ايجاد تعاون بين القوى القومية في العراق من جهة، وبين القوى الكردية للاطاحة بحكم الطاغية قاسم. وكانت الرسائل توقع من قبل السيد طاهر يحيى رئيس اركان الجيش حالياً بالنسبة للضباط الاحرار والسيد ابراهيم احمد، السكرتير العام للحزب الديمقراطي الكردستاني، بالنسبة للاكراد. وكان الرئيس الاول "كريم قرني" يحمل الرسائل الى الجهتين. تم الاتفاق بين الجانبين على توحيد الجهود لاسقاط قاسم، يعترف الجانب العربي بالحكم الذاتي للاكراد ضمن الدولة العراقية، ويقوم مصطفى البارزاني بتأليف حكومة محلية مؤقتة في كردستان لحين اجراء الانتخابات، ويشترك في الوزارة المركزية كل من السادة: فؤاد عارف، بابا علي، عمر مصطفى وجمال الطالباني.
- (٢) كانت تجري اتصالات مستمرة بين الجانب الكردي والقوى القومية العربية في العراق، وكان الاستاذ صديق شنشل يمثل الجانب العربي والسيد شوكت عقراوي يمثل الجانب الكردي، وفي عدد من الاجتماعات قبل الانتخاب انضم الى الجانب الكردي السيد صالح اليوسفي واسعد الخيلاني وتم الاتفاق على ان الاكراد يمنحون الحقوق القومية عدا الانفصال.
- (٣) كانت الاتصالات مستمرة بين الزعيم فؤاد عارف والسيد طاهر يحيى، وكانا على وفاق تام حول جميع الحقوق القومية للشعب الكردي ضمن الدولة العراقية وكانا على علم بكل المراسلات والاتصالات الجارية بهذا الشأن.
- (٤) في اوائل سنة ١٩٦٢ جرى اضراب عام في جامعة بغداد وقد توسعت حتى شملت جميع انحاء العراق واشترك بها الطلبة القوميون العرب وكذلك القوميون الاكراد، ولم يشترك بها الشيوعيون ومؤيدوهم، وكان لهذا الاضراب صدى كبيراً بين الاوساط العراقية، وباتت بوادر الثقة والتضامن تظهر بين القوى القومية العربية والكردية.

(٥) في يوم ١٩٦٢/٢/٥ هياً فؤاد عارف اجتماعاً بين اثنين من قادة حزب البعث ومسؤولي الحزب الديمقراطي الكردستاني في بغداد، حضر الاجتماع عن البعث علي صالح السعدي وشخص آخر وعن الجانب الكردي صالح اليوسفي واسعد الخيلاني، وبعد المداولة تم الاتفاق على ان يقوم الجهتان بانقلاب مشترك للاطاحة بحكم قاسم مع الاعتراف بالحكم الذاتي للشعب الكردي، الا ان علي صالح السعدي لم يكتف بالحكم الذاتي فحسب، بل عرض حق تقرير المصير ايضاً، وكذلك تم الاتفاق على عقد اجتماع آخر في يوم الاثنين ١٩٦٢/٢/١١، يجري خلاله تسجيل الاتفاقية على شريط مسجل على ان يحتفظ كل من الجانبين بنسخة من هذا التسجيل، لكن الاجتماع لم ينعقد حيث وقع الانقلاب في ٢/٨.

أبان الانقلاب

(١) في الساعات الاولى من صبيحة ١٤ رمضان (اي يوم الانقلاب) اتصل كل من السادة: صالح اليوسفي والمهندس شوكت عقراوى بالاستاذ شنشل، وقال لهما الاستاذ شنشل بالحرف الواحد "إن القائمين بالحركة هم الشباب الذين كان يتصل بهم، وعليه يجب تأييدهم وانه يضمن مطالب الاكرد القومية كما هو المتفق عليه".

(٢) حضر كل من الزعيم فؤاد عارف والسيدان اليوسفي وعقراوى الى مقر المجلس الوطني في دار الاذاعة - ووجدا هناك جميع اعضاء الحكومة الحاليين، بمن فيهم السيد عبدالسلام عارف، وبعد القبلات والتبريكات ولومهم لعدم اطلاعهم بساعة الصفر، اجاب السيد علي صالح السعدي بان القرار اتخذ نهار امس نظراً لاحالة (٥٨) ضابطاً من القوميين على التقاعد، لذا كان يصعب عليهم القيام بالحركة، لكن رغم هذا فهم على وعودهم - وطلب من الجانب الكردي اذاعة نداءات الى الشعب الكردي لتأييد الثورة، الا ان الجانب الكردي اكتفى بارسال برقية تتضمن مباركة الحركة وانتظار الاكرد للخطوات الايجابية لحل القضية الكردية، وذلك بضمان الحكم الذاتي ضمن الدولة العراقية، كما طلب الجانب الكردي الاجابة على البرقية بالموافقة ، الا ان العماش (صالح مهدي عماش -الناشر) قال ان نشر البرقية معناه موافقتنا على محتوياتها، (اذيعت هذه البرقية عشرات المرات وليومين متتاليين).

(٣) على اثر البرقية اعلاه بدأت جماهير الشعب الكردي بتأييد الانقلاب، وتوقف الجنود الاكراد الموجودون في الجيش العراقي عن الدفاع عن قاسم، بل باسروا بمحاربتة.

(٤) اصدر البارزاني امراً الى جميع النقاط الثورية بايقاف القتال فوراً والتعاون مع سلطات الانقلاب.

(٥) في اليوم الثاني من الانقلاب حضر السيدان صالح اليوسفي وشوكت عقراوى مقر المجلس الوطني مهنيين بمصرع عبدالكريم قاسم وطالبا باطلاق سراح ال (٤٧١٢) معتقل من الاكراد الذين اوقفهم قاسم، الا انهم تذرعوا بحجة انشغالهم في مقاومة الشيوعيين الذين تصدوا للثورة على حد زعمهم.

(٦) في اليوم الثالث من الانقلاب حضر السادة: فؤاد عارف، صالح اليوسفي، شوكت عقراوى الى مقر وزارة الداخلية، وقابلوا السيد علي صالح السعدي وطلبوا منه اطلاق سراح المعتقلين واجراء الاتصال مع قادة الثورة الكردية، الا انه تملص من الاجابة بصورة واضحة مؤكداً حرصه على مصلحة الاكراد لانه، على حد قوله، خواله من الاكراد".

(٧) في مساء اليوم الرابع من الانقلاب اصدر مدير الشرطة العام برقية الى كافة سجون العراق يقضي باطلاق سراح جميع الوطنيين القوميين الاكراد ماعدا الشيوعيين، وعلى اثر تلك البرقية تم في نفس الليلة اطلاق المعتقلين في كل من لوائي الناصرية والرمادي، لان متصرفي اللواءين المذكورين كانا (في ذلك الوقت) كرديان، هما السيدين فوزى جميل صائب والشيخ عارف الطالباني.

وفي صبيحة اليوم التالي اصدر الحاكم العسكري برقية يلغي فيها برقية مدير الشرطة العام، وبذلك لم يتم اطلاق سراح الموقوفين في جميع السجون، ماعدا سجنى الناصرية والرمادي للسبب المذكور اعلاه، وكذلك تم اطلاق سراح سجناء نقرة السلطان بتدخل من وزير الشؤون الاجتماعية الحالي السيد حميد خلخال الذي كان معتقلاً في نفس السجن، وكان له علاقة قوية مع المعتقلين الاكراد.

كذلك فرّ (٤٠٠) سجين من سجن الكوت وعدد منهم من سجن معسكر الرشيد صبيحة الانقلاب حيث تم كسر السجن، وهكذا اصبح عدد الذين خرجوا من السجن يقدر بحوالي (١٢٠٠) من مجموع (٤٧١٢) سجين والباقون لايزالون فيها، وقد زاد عددهم حتى قبل استئناف القتال بشهر الى (٤٠٠٠) معتقل.

بعد الانقلاب

(١) في يوم ١٠/٢/١٩٦٣ ارسل المكتب السياسي للحزب برقية الى الحكومة شرحوا فيها ما تركه قاسم من الاثار السيئة في كُردستان وطالبوا ان تباشر حكومة الانقلاب تنفيذ وعودها وحل القضية على اساس الحكم الذاتي وفتح باب الاتصال بين الجانبين.

(٢) يوم ١١/٢/١٩٦٣ سافر السيد صالح اليوسفي من بغداد الى كُردستان بطيارة عسكرية يرافقه السيد لقمان نجل الملا مصطفى الذي كان قد هرب من سجن معسكر الرشيد، وذلك لمقابلة البارزاني واطلاعه على حقيقة الوضع.

(٣) في يوم الاثنين ١٨/٢/١٩٦٣ حضر السيدان جلال الطالباني وصالح اليوسفي الى بغداد، حاملين رسالة الى السيد عبدالسلام عارف من سيادة البارزاني ويخط يده يخول فيها الطالباني واليوسفي بالتفاوض مع الحكومة حول اصدار بيان رسمي تعلن فيه الحكومة ان انتهاء عبدالكريم قاسم هو انتهاء للمذابح الدموية في كُردستان، والعمل على حل القضية الكُردية على اساس الحكم الذاتي.

(٤) بعد وصول السيدين اليوسفي والطالباني الى فندق بغداد، جاء اللواء طاهر يحيى الى الفندق وبعد الترحاب اعلن بان المجلس الوطني قد وافق على اصدار بيان يعلن فيه منح الاكراه الحكم الذاتي وسيتم ذلك في نهار الغد، وكان ذلك بحضور الزعيم فؤاد عارف وشوكت عقراوي.

(٥) يوم ١٩/٢/١٩٦٣، بعد ان زار الوفد السيدين عبدالسلام عارف واحمد حسن البكر، تم اجتماع في غرفة وزير الدفاع في مقر المجلس الوطني حضره عن الجانب الحكومي الفريق مهدي عمّاش وعلي صالح السعدي والزعيم حردان التكريتي وحضره عن الجانب الكُردى الطالباني واليوسفي، كما حضر الاجتماع الوزيران الكرديان فؤاد عارف وبابا علي الشيخ محمود.

افتتح الاجتماع السعدي بلوم الحزب الديمقراطي الكُردستاني على تعاونه مع الشيوعيين ومعاداته للبعث، واجابه الطالباني بان البعث لم يكن له شعاراً حول القضية الكُردية، وان جميع المنظمات، بعثية كانت او قومية، كانت تعادي القضية الكُردية والامال الكُردية فكان لا بد للحزب ان يقف ذلك الموقف. ويعد الاخذ والرد

استعرض الوزير فؤاد عارف الروابط التاريخية بين الشعبين الكردي والعربي ودور الاكراد في خلق الدولة العراقية.. ثم اضاف الوزير بابا علي بعض الشيء على ما قاله فؤاد عارف، وبعد ان اصبح الجو ودياً قال الفريق مهدي عماش مايلي: "ان لم يكن ما قاله حرفياً، فهو ما معناه"
ايها الاخوان..

ليس الاكراد جماعة من الناس او قبيلة او عشيرة او طائفة، بل انهم شعب ذو تاريخ حافل بالبطولات ويملكون كل مقومات ذلك، ولهم ارضهم وتاريخهم وادابهم.. الخ ولا بد لهذا الشعب ان ينال حقه في تقرير مصيره بنفسه، لذلك وللاسباب الاتية علينا نحن العرب ان نساعد الشعب الكردي في تحقيق حقوقه ليكونوا نصيراً لنا، ونكون نصيراً لهم.

١. لو فرضنا انه تم القضاء على الثورة الكردية الحالية، وذلك بتجنيدنا جميع القوى العربية في العراق ضدها فبعد سنتين تندلع ثورة اقوى، واذا دامت الثورة الحالية (١٨) شهراً فان الثورة الثانية تدوم ثلاث سنوات، ولو فرضنا باننا جمعنا جميع القوى العربية ضدها وتم سحقها ايضاً فبعد ثلاث سنوات تندلع ثورة اقوى واعظم واعمق من سابقتها، ويحقق الاكراد امانهم في حق تقرير المصير، وينفصلون عن العراق ويصبحون اعداءنا بعد ان كانوا اخواناً لنا، هذا من الناحية السياسية.

٢. من الناحية الاقتصادية فان الثورة الحالية اقتصرت على منطقة محدودة، الا ان الاقتصاد الوطني شل من اقصى الشمال الى اقصى الجنوب، واثره سيء مجسم حتى في البصرة.

٣. من الناحية العسكرية نجد ان اسرائيل في يسارنا ويكون من حماقة وقصر النظر اذا جعلنا من اخواننا الاكراد اعداء على يميننا في الوقت الذي نسعيهم بالاخوة ويربطنا واياهم تلك الروابط.

٤. من الناحية الدولية اثارته محاولة اغتيال الطاغية عبدالكريم قاسم استياء دولياً عاماً، فكيف اذا حاولنا القضاء على شعب شقيق كالشعب الكردي.

وبعد تلك المقدمة قال العماش: على اننا لانمثل جميع العرب في العراق، وكذلك انتم لاتمثلون جميع الاكراد في العراق، لذا فمن الضروري عقد مؤتمر شعبي واسع

يحضره من الجانب العربي اضافة الى الوفد الحكومي الرسمي كل من السادة: صديق شنشل وفيصل حبيب الخيزران ومحمد رضا الشبيبي وحسين جميل وباسل الكبسي. وكذلك عن الجانب الكردي ان يضيف الى وفده عدداً من الشخصيات الكردية يمثلون مختلف الجهات الشعبية، على ان يتم الاجتماع في يوم الجمعة ١٩٦٣/٢/٢٢، فوافق الجانب الكردي على ذلك علماً بأنه اوضح بانهم يمثلون الاكثية المطلقة للشعب الكردي، ورغم ذلك فهم يؤيدون عقد المؤتمر الشعبي - وانفض الاجتماع على ان يتم عقد المؤتمر في ١٩٦٣/٢/٢٢.

٥. في يوم ١٩٦٣/٢/٢٠ عقد اجتماع آخر غير رسمي مع اللواء طاهر يحيى حضره السادة الطالباني واليوسفي وعقراوى، وطالب اللواء طاهر يحيى إرسال البرقية الى البارزاني لاطلاق سراح المعتقلين الموجودين لدى قوات الانصار الكردية، فوافق الجانب الكردي على ان يطلق بالمقابل سراح المعتقلين الاكراد ورفع الحصار الاقتصادي على كردستان، وعلى اثر ذلك ذهبوا الى غرفة رئيس الوزراء السيد احمد حسن البكر وحضر العماش كذلك وطلب من الطالباني بإرسال البرقية ففعل ذلك، وطلب رئيس الوزراء من الحاكم العسكري (تلفونياً) اطلاق سراح المعتقلين الاكراد.

طلب العماش ان يرافق الطالباني الوفد الحكومي الرسمي والشعبي الى القاهرة للتهنئة بعيد الوحدة، مما يدعم موقف الوفد العراقي ويؤكد النية في ايجاد حل سلمي، فوافق الجانب الكردي على ذلك مبدئياً على ان يؤخذ رأى البارزاني بذلك.

٦. في صباح ٢/٢١ سافر الطالباني بصحبة الوفد الى القاهرة والجزائر وعلى اثره لم يتم المؤتمر الشعبي المزمع عقده في يوم ١٩٦٣/٢/٢٢.

٧. ارسل الحاكم العسكري برقية علنية الى بعض السجون لاطلاق سراح المعتقلين الاكراد، الا انه ارسل برقية سرية بعدم تنفيذ ذلك، فلم يتم اطلاق سراح المعتقلين الاكراد رغم ان البارزاني امر باطلاق سراح جميع المعتقلين الذين هم في الحقيقة اسرى حرب حيث اعتقلوا في ساحات القتال، بينما المعتقلون الاكراد هم مدنيون قد اخذوا من بيوتهم او اعمالهم.

٨. بعد عودة الوفد من القاهرة والجزائر طلب الجانب الكردي عقد المؤتمر المتفق عليه، الا ان الجانب الحكومي تلمص من عقده بحجة اعطائهم المزيد من الوقت

للدّراسة، فطلب الطالباني السماح له بالعودة الى كُردستان لاطلاع البارزاني على حقيقة الموقف ونتائج زيارته الى القاهرة والجزائر واجتماعه بسيادة جمال عبدالناصر واحمد بن بيلا. ابدى العماش رغبته بالسفر معه الى كُردستان لمقابلة البارزاني، فرحب الجانب الكُردى بذلك واتفقا على السفر في اليوم التالي بنفس الطائرة، الا انه عند ذهاب الطالباني الى المطار العسكري لم يجد عماش هناك، فسافر لوحده.

٩. على اثر عودة الطالباني دون الوصول الى نتيجة توترت الحالة في بغداد وكُردستان، فصدر المجلس الوطني بياناً مبهماً ذكر الروابط التاريخية بين الشعبين، وبين ان القضية ستحل.

١٠. البيان لم يقلل من حالة التوتر، فسافر كل من اللواء طاهر يحيى والزعيم نواد عارف والسيد بابا علي والسيد علي حيدر سليمان سفير العراق في الولايات المتحدة الى كُردستان واجتمعوا بالبارزاني واطلعوا على وجهة نظره الذي اصر على وجوب اعلان الموافقة على مبدأ الحكم الذاتي، ثم خلق جو اخوي للتفاوض، وبعدئذ يتم وضع الخطوط العريضة لنوع الحكم الذاتي. طلب اللواء طاهر يحيى من البارزاني اشراك الحزب الديمقراطي الكُردستاني بالحكم، الا ان البارزاني اشترط اشراك جميع القوى الوطنية بالحكم ومنح الحقوق التامة الديمقراطية لكافة المواطنين ووقف عمليات الاعتقال والضرب والتعذيب بحق الناس مقابل ذلك.

١١. خلال الاسبوع الاول من شهر مارس سافر وفد شعبي مكون من السادة محمد رضا الشيببي والدكتور عبدالعزيز الدوري وفيصل حبيب الخيزران وفائق السامرائي وحسين جميل واجتمعوا بالبارزاني الذي اصر بدوره على اعلان مبدأ الحكم الذاتي، وبعد اجتماعات لمدة يومين تم الاتفاق ان تعلن الحكومة منح الحقوق القومية للشعب الكُردى على اسس اللامركزية، كذلك يتم في الوقت نفسه:

١. اطلاق سراح جميع المعتقلين الاكرد القوميين.

٢. رفع الحصار الاقتصادي عن كُردستان.

٣. اصدار عفو عام عن القائمين بالثورة الكُردية.

٤. فك الحجز عن اموال القائمين بالثورة الكُردية.

٥. تبديل الموظفين الاداريين الفاسدين الذين اساءوا الى الاكرد بغيرهم من الموظفين النزيهين.

٦. عودة قطاعات الجيش الى مقراتها الاعتيادية.

٧. تسريح الشرطة غير النظامية.

ويعد ذلك تُولف لجنة مشتركة من الجانبين لرسم الخطوط العريضة للامركزية.

١٢. عاد الوفد الشعبي الى بغداد، وفي يوم ١٩٦٣/٣/٩ اصدر المجلس الوطني بياناً اعلن فيه، بعدمقدمة لطيفة، اعترافاً بالحقوق القومية للشعب الكردي على اساس اللامركزية.

١٣. بعد يومين صدر قانون بالعفو عن القائمين بالثورة الكردية وسماهم (القائمون بالحركة الكردية المسلحة)، كذلك تم رفع الحصار الاقتصادي عن معظم المناطق.

١٤. كان للبيان اثره العميق في نفوس الاكرد، وعلى اثره دعا البارزاني الى مؤتمر شعبي واسع النطاق بين ١٨ و ٢٢ مارس حضره البارزاني نفسه وقادة الحزب الديمقراطي الكردستاني ورؤساء العشائر المشتركين في الثورة وممثلو المنظمات الشعبية كالمنظمات الطلابية والنسائية والعمالية والجمعيات الفلاحية ومنظمات الشبية وعدد كبير من المثقفين الغير حزبيين وشخصيات كردية كثيرة معروفة بماضيها في القضية الكردية.

وبعد ان بحث المؤتمر كيفية نشوب الثورة ومراحل المفاوضات التي جرت مع الحكومة والبيان الصادر عن المجلس الوطني تم وضع خطوط عريضة للامركزية حسب وجهة نظر الاكرد، وتم انتخاب وفد مكون من ١٤ شخصاً برئاسة الطالباني للسفر الى بغداد وعرض المشروع على الحكومة ومفاوضتها حول التوصل الى حل معقول للقضية، وتألّف الوفد من السادة: جلال الطالباني وصالح اليوسفي والعقيد الركن مصطفى عزيز وحبيب محمد كريم وعبدالحسين الفيلى و هاشم العقراوي وكلهم اعضاء في الحزب الديمقراطي الكردستاني، وكذلك من السادة الشيخ حسين خانقاه والمحامي مسعود محمد والعقيد رؤوف احمد والمحامي ابا بكر محمود البشدرى والمهندس رشيد عارف والتاجر محمد سعيد خفاف والمعلم عكيد صديق وعبدالصمد محمد.

١٥. حضر الوفد الى بغداد يوم ١٩٦٣/٣/٣٠، وبعد دقائق من حضوره جاء السيد حسين جميل مرحباً بهم، كذلك حضر لتحييتهم السادة فائق السامرائي وفيصل حبيب الخيزران وعبدالعزیز الدوري وغيرهم.
١٦. في يوم ١٩٦٣/٤/٢، عقد اجتماع بين الجانب الكردي والوفد الشعبي الذي سبق وزار كردستان.
١٧. في يوم ١٩٦٣/٤/٣ عقد اجتماع في جامعة بغداد حضره الوفد الكردي والوفد الشعبي، وطلب من الوفد الكردي بيان مطالبه، الا ان الوفد الكردي ابدى رأيه بان الحكومة قد اصدرت بيانها حول الموضوع، لذا فان الوفد يرغب الاطلاع على ما تقدمه الحكومة للاكراد.
١٨. في يوم ١٩٦٣/٤/٤ تم اجتماع اخر في نفس المكان، وطلب الوفد الكردي من الوفد الشعبي بيان صلاحياته، وهل انه يمثل الحكومة، وهل الحكومة تتمسك بما يتوصلون اليه.. الخ واذا كان ذلك فلتعلنه الحكومة صراحة. وعلى اثر ذلك تم الاتفاق بان يجتمع شخص واحد من كل جانب برئيس الوزراء لبيان الموقف، وتم الاتفاق على ان يمثل الجانب الكردي المحامي مسعود محمد والجانب الاخر السيد فيصل حبيب الخيزران، وبعد الاتصال برئيس الوزراء تلفونياً لتعيين موعد للاجتماع به، اخبرهم انه سيتفرغ الى الاجتماع بالوفد الكردي المفاوض اعتباراً من يوم السبت في ١٩٦٣/٤/٦، وانه بنفسه سيتراس الجانب الحكومي.
١٩. بعد حوالي ساعتين من المخابرة التلفونية مع رئيس الوزراء اعلن راديو بغداد سفر وفد عراقي برئاسة رئيس الوزراء الى القاهرة لاجراء محادثات حول الوحدة الاتحادية، وهكذا تأجل الامر، ولم يتم اي اجتماع حتى عودة الوفد في ١٩٦٣/٤/١٧ الى بغداد.
٢٠. خلال وجود الوفد في القاهرة جرت اتصالات عديدة بالمسؤولين امثال حازم جواد وطاهر يحيى وغيرهما حول وجود تحشدات عسكرية في كردستان، وفرض الحصار الاقتصادي، وعدم اطلاق سراح المعتقلين، وبالعكس زاد عددهم، وكذلك عدم تنفيذ قانون العفو العام، وكان جوابهم دوماً ان هذه قضايا بسيطة، واننا بصدد تشكيل جمهورية كردستان الاشتراكية وغيرها من الاقوال المعسولة.

٢١. أثناء المفاوضات والاتصالات ابدى كل من السعودي وعمّاش تخوفهما من حل القضية الكردية لان القاهرة ستستغله سلاحاً ضدهم وتتهمهم باستقطاع جزء من الوطن العربي. وفي إحدى الاحاديث قال عمّاش مشيراً باصبعه على رقبتة " والله جمال عبدالناصر يكسر رقبتنا اذا وافقنا على مطالبكم".

كما كانوا يخبرون الوفد الكردي بان جمال عبدالناصر لا يوافق على اعطاء الاكراد حقهم. وعندما ابدى الطالباني بان سيادة الرئيس جمال عبدالناصر يوافق على كل حل يتوصل اليه الجانبان، وانه موافق على مبدأ الحكم الذاتي، كان يجاوب السعودي وعمّاش بانه يتكلم بهذا الشكل معكم وبشكل آخر معنا.

٢٢. بعد عودة الوفد الحكومي من القاهرة بيومين تم الاتصال بهم، فعقد اجتماع في مقر وزارة الداخلية حضره من الجانب الحكومي علي صالح السعودي والتكريتي وضابط آخر، وحضره سبعة من اعضاء الوفد الكردي، وبعد اجتماع استغرق اكثر من ساعة قال السعودي انكم قد قمتم بثورة وطبعا لكم مطالبكم، وعليه يرجى تقديمها بغية دراستها، علما بان للحكومة مشروع آخر سيتم دراسة المشروعين معاً.

٢٣. يوم ١٩٦٣/٤/٢٤ قدم الوفد مشروعاً، وبين ان هذا المشروع قابل للتفاوض وهذا يمثل وجهة النظر الكردية. وابدوا استعدادهم لابداء منتهى المرونة في الوصول الى حل يضمن الحقوق القومية للاكراد ويضمن سيادة الدولة الكاملة.

٢٤. لم يتم الاجابة على المشروع الكردي، الا ان الاخبار تواردت من كردستان بحشد الحكومة جيوشها وارسال الطائرات التي كانت في البصرة الى كركوك وارسال كتائب المدفعية وفرق المشاة الموجودة في الجنوب و ارسال الدبابات والمدافع الثقيلة وكذلك وجود ارباب وتعديات على الاكراد في كل مكان، وان الطرق قطعت الى المناطق الكردية، وان الحصار الاقتصادي فرض مرة اخرى .. الخ. فباشر الجانب الكردي الاتصال بالمسؤولين، فكانت اجوبتهم بانها اعمال فردية ولا تمثل سياسة الحكومة، وبحل القضية الرئيسية ستحل جميع هذه القضايا الثانوية.

٢٥. في يوم ٤/٢٩، جرى اجتماع بين عدد من اعضاء الوفد الكردي واللواء طاهر يحيى واخبرهم بان رئيس الوزراء سيجتمع بهم يوم الاربعاء ١/٥/١٩٦٣.

٢٦. في يوم ٥/١ تم الاجتماع برئيس الوزراء واخبر بدوره الجانب الكُردي بانهم قد ارسلوا المشروع الى القاهرة ودمشق للوقوف على وجهة نظرهما، وهنا طلب الطالبباني السماح له بالسفر الى القاهرة لاطلاع سيادة الرئيس عبدالناصر على وجهة النظر الكُردية ايضاً. فاجاب رئيس الوزراء بانه يعرض الامر على المجلس الوطني ويطلب الموافقة على ذلك ويخبره بالقرار بواسطة طاهر يحيى في اليوم التالي، وخلال المناقشات ابدى الجانب الكُردي استياءه للمماطلة والتسويف من الجانب الحكومي، اضافة على الاستعدادات لاستئناف القتال. ونهض رئيس الوزراء ورفع القرآن الشريف وقال: "ومن حق هذا القرآن ليس لدي نيات سيئة تجاهكم"، وقال الطالبباني " وحق هذا القرآن قد لاتكون لديكم نيات سيئة تجاهنا، لكن نيات جميع قادة البعث هي سيئة تجاهنا".

وطلب من رئيس الوزراء الموافقة على عودة الوفد الى كُردستان بمناسبة العيد، الا انه رفض وقال: "ان هذا يعني قطع المفاوضات وليس في مصلحة الطرفين العودة قبل الوصول الى نتيجة مرضية.

وهكذا انفض الاجتماع دون الوصول الى نتيجة...

٢٨. وفي يوم ١٩٦٣/٥/١ اخبر اللواء طاهر يحيى الجانب الكُردي موافقة المجلس الوطني على سفر الطالبباني الى القاهرة وهياًوا، له جواز السفر في اليوم الثاني الذي كان يصادف عيد الاضحى المبارك.

٢٩. عندما طلب الطالبباني من البارزاني موافقته على السفر الى القاهرة، استجاب البارزاني الى الطلب حالاً، لان البارزاني كان يؤمن بان القضية الكُردية لاتحل الا على يد القاهرة.. وهكذا تم سفر الطالبباني الى بيروت والقاهرة.

٣٠. بعد سفر الطالبباني الى القاهرة شعر البعث بخطأ السماح بخروج الطالبباني من العراق وافتضاح كذبتهم لانهم لم يرسلوا المطالب الكُردية الى القاهرة، وكانوا يرمون من ذلك كسب بعض الوقت لان الرئيس عبدالناصر كان منشغلاً جداً في تلك المدة، ويتعذر على الطالبباني مقابلته، حيث صادفت عودته من الجزائر ويوغسلافيا ثم زيارة احمد بن بلا وعودة القوات العربية من اليمن ثم السفر الى اديس ابابا. طلبت الحكومة من الوفد الكُردي الابراق الى الطالبباني للعودة حالاً بحجة ان مشروع

الحكومة جاهز، وان وفداً وزارياً مكوناً من خمسة وزراء جاهز لمفاوضتهم، وكانوا يرمون من وراء هذا كما ذكر منع الطالباني من مقابلة الرئيس عبدالناصر من جهة، ومن جهة اخرى خلق فتور بين القاهرة والاكرد، غير ان الطالباني انتظر عودة الرئيس من اديس ابابا وقابله .

٣١. استنسخت الحكومة العراقية بعض مواد قانون ادارة الالوية الذي وضعه نوري السعيد في الاربعينيات، مع تعديل بعض العبارات، وعرضها على الاكرد بصورة غير مباشرة كمشروع مقابل لمطالبهم، ولم ينص على الحقوق القومية للاكرد، ولا اي نوع من اللامركزية او الحكم الذاتي، بل الى كيفية انتخاب المجالس القروية وغيرها من القضايا التي لاعلاقة لها مطلقاً بمطالب الاكرد، وابلغ الجانب الكردي الحكومة ان هذا المشروع لا يصلح اساساً للتفاوض.

٣٢. اخبرت الحكومة الجانب الكردي ان هناك ثلاثة مشاريع سيعرضونها للمناقشة:

١. المشروع الذي قدمه الوفد الكردي.

٢. المشروع الحكومي.

٣. مشروع مركب من المشروعين الاول والثاني.

٣٣. وضع الوفد الكردي تحت المراقبة الشديدة ثم تحت الإقامة الجبرية في فندق سميراميس ببغداد حيث كانوا ضيوف الحكومة العراقية.

٣٤. في اوائل شهر حزيران جرى اجتماع سري على نطاق واسع حضره قادة البعث بما فيهم ميشل عفلق والاتاسي وكثير من العسكريين والاداريين المشهورين بحقدهم وعدائهم الصريح تجاه الشعب الكردي، وقرروا استئناف القتال، وفي الوقت نفسه ابدت الحكومة، وخاصة العماش وسعدي، التقرب للوزيرين الكرديين -فؤاد عارف وبابا علي لتبديد الشبهة عن نياتهم، اضافة الى ان طاهر يحيى زار الوفد الكردي في فندقهم واخبرهم بقرب انتهاء الحكومة من احضار المشروع وحل القضية حلاً مرضياً للجانبين وذلك بحضور الزعيم فؤاد عارف.

٣٥. يوم ٦ و٥ حزيران تواردت الاخبار من كردستان الى بغداد بان القطعات بدأت تتحرك نحو المراكز الكردية، وبدأت الدبابات تزحف بعد ان اجرت استعراضات استفزازية داخل المدن للتخويف والارهاب.

٣٦. في يوم ١٩٦٣/٦/٨ اجتمع الوزير بابا علي وبعض اعضاء الوفد الكردي برئاسة الوزراء واخبروه بانه يجرى تحرك القطعات وزحف الدبابات نحو مواقع الاكراد، فنهض رئيس الوزراء ووضع القران الشريف على يمينه وقال "يارب يا قرآن اعميني واقضي علي وعلى اطفالي اذا كانت للحكومة نيات سيئة".

٣٧. في نفس اليوم اجتمع السيد صالح اليوسفي بوزير الدفاع واخبره بالامر، الا ان العماش نفى ذلك واقسم بطلاق زوجته بان الامر غير صحيح.

٣٨. في صبيحة ١٩٦٣/٦/٢، حضر السيد طاهر يحيى الى فندق سمير اميس مع الزعيمين فؤاد عارف وبابا علي وسلم الوفد الكردي المشروع الحكومي لحل القضية الكردية واخبرهما بان طائرة هيليكوبتر جاهزة في مطار معسكر الرشيد لنقلهما الى كردستان لعرض المشروع على البارزاني، وهنا عم الفرغ بين الاكراد وانتشر الخبر بين الناس بحماس شديد، الا ان الوفد اخذ الى سجن معسكر الرشيد بدلاً من المطار واعتقل هناك.

كانت الحكومة ترمي من هذه المناورات تشجيع الاكراد بالظهور امام الاعين حيث احضرت الحكومة قائمة باسماء (٧٠٠) كردي للقاء القبض عليهم في بغداد فقط وحتى لا يختفي ادهم.

٣٩. بهذا الجو من الدس والتسويق والمماطلة والغش والخداع اخفى البعث حقيقة نواياه ، وفي ١٩٦٣/٦/١٠ وجه انذاراً الى القوات الكردية بوجوب تسليم اسلحتهم والا اعلنت الحكومة حرب الابداء ضدهم.

الخلاصة

قد يكون من المفيد بيان مواقف الجانبين منذ الانقلاب حتى الان.
الجانب الكردي:

١. ارسال برقية بارك فيها ثورة ١٤ رمضان في ساعاتها الاولى.
٢. وقوف جميع الاكراد من المدنيين والعسكريين الى جانب حكومة الانقلاب في يومها الاول.
٣. ايقاف عمليات القتال على جميع الجبهات.
٤. ارسال وفد الى بغداد للتهنئة وتوضيح وجهة النظر الكردية، سفر الطالباني الى القاهرة والجزائر.
٥. اطلاق سراح جميع المعتقلين الذين هم في الواقع اسرى حرب.
٦. جلاء القوات الكردية في المدن بناء على طلب الحكومة.
٧. السماح للقطعات العسكرية المطوقة بالعودة الى مقراتها.
٨. السماح بتبديل القطاعات العسكرية.
٩. اطلاق سراح الجنود المعتقلين في يوم ٢١/٣/١٩٦٣، عند هجوم الاستفزازي على منطقة شوان، واعادة السيارات العسكرية الثمانية التي تركها الجيش وراءه مع جميع الاسلحة.
١٠. ارسال البارزاني برقية شكر بمناسبة اعلان المجلس الوطني للحكم اللامركزي.
١١. انسحاب القوات الكردية من جميع مقتربات الطرق المؤدية الى المدن.
١٢. انسحاب القوات الكردية من المناطق البترولية.

الجانب الحكومي:

أ. الاعمال الايجابية:

١. اصدار بيان الاعتراف بالحقوق القومية للشعب الكردي.
٢. اصدار قانون العفو عن القائمين بالثورة الكردية.
٣. رفع الحصار الاقتصادي لفترة من الزمن.
٤. اطلاق سراح ما يقرب من ١٧٠٠ معتقل.

ب. الاعمال السلبية خلال فترة المفاوضات:

١. عدم تنفيذ قانون العفو العام عن القائمين بالثورة.
٢. عدم رفع الحجز عن اموال القائمين بالثورة.
٣. عدم اطلاق سراح ٣٠٠٠ معتقل منذ حكم قاسم، وزج الاخرين في المعتقلات.
٤. تسريح جميع الضباط الاكراد من الجيش وخلال المفاوضات.
٥. الاستغناء عن خدمات الاكثرية العظمى من الموظفين الاكراد الاداريين بصورة خاصة.
٦. اعادة فرض الحصار الاقتصادي بصورة اوسع.
٧. اعادة التحركات العسكرية قرب المناطق التي يتركز فيها القوات الكردية.
٨. عدم تبديل الموظفين الاداريين الذين طلب تغييرهم والمعادين الى الشعب الكردي من امثال بدرالدين علي متصرف اربيل، والزعيم صديق مصطفى الذي قال العماش عنه بأنه مجرم خطير يجب ان يحاسب على كل اعماله.
٩. قيام فوج المفاوير بالاستفزازات وحرق القرى اثناء مؤتمر كويسنجق.
١٠. عدم القيام باى عمل يزيل اثار قاسم السيئة.
١١. التسويف والمماطلة لمدة اربعة اشهر.

Le front est toujours en mouvement. Les troupes turques ont continué à avancer vers le sud-est, occupant de nouvelles positions. Les forces armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van.

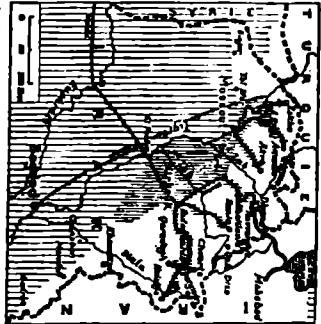
« Pour nous le front c'est la route »

Les troupes armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van. Les forces armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van.

Les troupes armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van. Les forces armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van.

Les troupes armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van. Les forces armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van.

PROCHAIN ARTICLE :
SOUS LE FEU
DES « MIG »
IRAKIENS...

Le front est toujours en mouvement. Les troupes turques ont continué à avancer vers le sud-est, occupant de nouvelles positions. Les forces armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van.

Les troupes armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van. Les forces armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van.

Les troupes armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van. Les forces armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van.

Bombardement au mortier
Les troupes armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van. Les forces armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van.

La course incendie d'une voiture blindée
Les troupes armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van. Les forces armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van.

Kurdistan ou néant ?
Les troupes armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van. Les forces armées de la République ont subi de lourdes pertes et ont dû se replier sur de nouvelles lignes de défense. Les combats sont particulièrement acharnés dans la région de Diyarbakir et de Van.

Concours photographique
Nom et prénom : .....
Adresse postale : .....
Photo prise à : .....
Légende : .....

Un avionnet de grande classe le PERPAX de MANUFANCE
L'achat de cet avionnet de grande classe vous permettra de voler en toute sécurité et confort. Le PERPAX de MANUFANCE est équipé de tous les équipements nécessaires pour assurer un vol agréable et sûr. Le prix est de 700 francs.

MANUFANCE
MAGASIN DE VENTE
42, rue du Louvre, PARIS (1er)

En Irak, avec les rebelles kurdes

Un grand reportage de Jean-François CHAUVEL

• Les « Mig » irakiens nous survolent mitraillant au hasard • Des villages qui vivent la nuit • Quinze mille partisans sous les armes • Une garnison encerclée

Des avions noirs, dans une nuit noire, survolent le plateau kurde. Ils sont les « Mig » irakiens, les chasseurs de la République arabe d'Irak. Ils nous survolent, mitraillant au hasard, à l'aveugle, dans la nuit. Les avions sont nombreux, ils sont rapides, ils sont silencieux. Ils sont les « Mig » irakiens, les chasseurs de la République arabe d'Irak. Ils nous survolent, mitraillant au hasard, à l'aveugle, dans la nuit. Les avions sont nombreux, ils sont rapides, ils sont silencieux.

Des silhouettes de pilotes conquies de noir

Les avions sont nombreux, ils sont rapides, ils sont silencieux. Ils sont les « Mig » irakiens, les chasseurs de la République arabe d'Irak. Ils nous survolent, mitraillant au hasard, à l'aveugle, dans la nuit. Les avions sont nombreux, ils sont rapides, ils sont silencieux.

Les avions sont nombreux, ils sont rapides, ils sont silencieux. Ils sont les « Mig » irakiens, les chasseurs de la République arabe d'Irak. Ils nous survolent, mitraillant au hasard, à l'aveugle, dans la nuit. Les avions sont nombreux, ils sont rapides, ils sont silencieux.

L'officier déserteur

Il est à la tête d'une garnison de soldats irakiens. Il est à la tête d'une garnison de soldats irakiens. Il est à la tête d'une garnison de soldats irakiens. Il est à la tête d'une garnison de soldats irakiens.

Un village kurde, en Irak, pendant la nuit. Les avions irakiens survolent le plateau kurde, mitraillant au hasard. (Photo de Jean-François Chauvel.)

... et moi c'était nous mitraillait à nouveau. Un jeune officier kurde tenta de les atteindre à la mitrailleuse ! Le carrousel dura dix minutes.

Des fumées montent au peu partout autour du camp. Finalement le rugissement des réacteurs décroît. Les avions piquent vers le sud en direction de «urs bama, à Kirkouk ou Bagdad.

Des moules de pain taramés par les balles traçantes brûlent. Le paysage se ranime. On s'interpelle joyeusement. Dégâts matériels seulement. Un soldat kurde ramasse des douilles de laiton tombées du ciel. Il est sept heures du soir. Dans quelques minutes il fera nuit.

— L'heure d'obscurité est passée, dit le colonel Aziz. Ils ne viennent que tôt le matin ou tard le soir.

— Et pendant la journée ?
— Il fait trop chaud !
Ecrasés sous le soleil, désertés par les habitants qui fuient

Aucune maison n'est occupée pendant la journée.

— Cela doit être dur de vivre ainsi, surtout pour les femmes et les enfants. Ne se s'occupe-t-ils pas ?

— Notre condition actuelle n'est pas pire qu'elle ne l'était autrefois. Au contraire, puisque maintenant nous avons l'espoir, a répondu un vieux paysan.

Il m'avait invité à prendre une tasse de thé dans sa maison. Optant du bonnet, sa femme ajoute cette lapalissade qui symbolise tout le fatalisme de l'Asie :

— L'homme agit pour mourir !

La nuit recouvre maintenant les montagnes kurdes. Sous le ciel sans nuages ou brillent des milliers d'étoiles, la campagne s'anime. Des groupes de soldats, surgis de l'ombre, remontent vers la ville ou le colonel Aziz nous conduit en jeep, tous phares allumés.

— Pas besoin de camouflage, les Irakiens ne voient jamais dans l'obscurité.

Mergué actuellement sous les armes, plus des deux tiers élément de l'armée et de la gendarmerie régulière. Le seul critère pour nous est celui de la compétence.

Tram, le visage barré, comme tous les Kurdes, d'une moustache qu'il porte taillée court, le lieutenant-colonel Aziz Akrami a les yeux clairs et des cheveux châtains. C'est un homme énergique qui approche de la quarantaine. Il est un des trois premiers officiers kurdes à avoir déserté leur unité pour rejoindre l'insurrec-
Lon.

— C'était le 3 juillet 1962, raconte-t-il. Je venais prendre possession, selon pas un français. A l'époque, l'état-major de l'armée libère à l'instinct-major de la troisième division irakienne, stationnée à Hakkaba, à cent-cinquante kilomètres au nord-est de Bagdad. Je suis sorti un matin en civil du camp et j'ai gagné le capitaine ou un autre officier maintenant. Le major Baker Abdul Karim, est de la région d'Erbil, et avait obtenu une permission pour aller chez lui. C'était pendant le premier cesse-le-feu, celui qui a suivi la mort de Kassem. Un très jeune officier, ne lisant que le se ne commissariat pas, était là aussi. Seul Baker était en forme, puisqu'il avait une permission régulière. Nous sommes tous montés dans sa voiture jusqu'à Mergu. Après, nous l'avons laissé chez ses parents et nous sommes partis à pied dans la montagne.

Il sourit.
— Votre famille n'a pas été inquiétée ?

— Si. Les Irakiens étaient furieux. J'étais le premier officier espagnol à fuir. Alors, ils ont arrêté ma femme, mes enfants, mon frère, sa famille, tout le monde ! La nuit tombée pendant ce nous enterrés tous ensemble dans une cellule. Et puis, un jour, ils les ont relâchés. Je les ai fait venir auprès de moi. Dix jours de nuit avec les quatre petits ans des nôtres, de chaque côté de la selte, deux par deux.

« Les parachutages tombent dans nos lignes »

Azis a suivi autrefois un stage de perfectionnement pour officiers d'artillerie en Grande-Bretagne. Il parle bien l'anglais.

— J'ai été sent mets en Russie aussi, dit-il. Nous suivions un cycle d'études accélérées. C'était très théorique, uniquement des idées générales. J'ai préféré mon stage en Angleterre, plus concret, plus pratique.

— Vous êtes nombreux chez les Soviets ?

— Oui, assez. Il y avait des officiers de tous les pays arabes. Mais nous, les Kurdes, nous restions à part. Les Egyptiens et les Syriens insistent de marche noir, ajoute-t-il en riant.

Il me montre sur la carte les poussées des soldats irakiens en direction de Choaria, vers le nord, et de Qaradagh au sud, depuis la rupture du cesse-le-feu, le 8 avril.

Le souci de se « régulariser »

Le ras principal de Galala est rempli d'une foule de sacs qui défilent imparfaitement les lampes à pétrole. L'électricité fournie par une ligne venant du sud est coupée depuis le début de l'insurrection. D'ailleurs, il n'y a plus de fils électriques sur les poteaux. Ils ont été « récupérés » pour un autre usage, comme les câbles téléphoniques, qui ont permis d'installer un téléphone de campagne entre le « front » et le P.C. Ces deux bataillons kurdes qui servaient Rawanduz.

Devant la porte de l'adjoint qui assure la permanence tandis que le « firmans de bataillon ».

— Le commandant de bataillon — Abdulrah Agha Fehderi visite les avant-postes, un soldat monte la garde, brassard rouge sur la

manche et stick à la main, comme les policiers militaires de l'armée gouvernementale.

Reorganisés à la suite des délibérations qui eurent lieu en juillet dernier entre représentants de l'armée, du peuple et du parti (« Parti démocrate du Kurdistan ») à Ramia et dans la ville voisine de Qala Dibab, les Pech Mergu sont aujourd'hui articulés en unités qui vont de la compagnie à la division, dans un souci de « régulariser ».

— Les militaires avaient envoyé une centaine de délégués — presque tous les commandants d'unité — le parti en avait sept cents et le peuple était représenté par huit cents députés, m'apprend le colonel Aziz. De ces trois réunions sont issues nos institutions actuelles.

PROCHAIN ARTICLE :

LES CAVALIERS DE SALADIN

JUVISY APPARTEMENTS DE 1 A 6 PIECES AVEC LOGGIA

sun
ORGE

12 minutes de Paris - 180 trains par jour, vers gares : Austerlitz, Pont Saint-Michel, Orsay, Lyon.

livraison Sep' 66

le m² à partir de
1100 F

vente cabinet **WURTZ**
51 rue Montessuy - JUVISY - TEL. 921-40-72

réalisation **sepimo**
conseil bancaire LA MENIN

باشكوى ژماره ١٢)

تکایه با تویژه ران ناگادارین ئەم نامەیه دەبوایه، بە پێی رۆژ و سالی بە لگه نامەکه، له
دوای باشکوی ژماره ١٤ دابندرایه. بنۆره: ل(٤٨٣-٤٨٥).

سجاده المسترلسن رئيس وزراء السلطة المتحدة الموقر
بواسطة سجاده سفير السلطة المتحدة بطهران المحترم

تحية واحترام

بمرنى ان اوجه هذا الخطاب الى سيادتكم اصلا ان اضع بين يديكم حقائق الحرب الدائرة
فى بلادنا كردستان العراق . وليس يخاف على سيادتكم ان الشعب الكردى يتعرض لحرب
عنصرية عنيفة منذ مايزو على اربع سنوات تماقت على ادارة دفتها ثلاثة جهود دكتاتورية
عسكرية .

واظ هذه الحرب يزيد عن الحرب العالمية الاولى ولا يقل الا بضعة اشهر عن احد الحرب
العالمية الثانية . واسلحة التخريب والموت والدمار من طائرات ودبابات ودافع والى
تستعملها الحكومة العراقية فى حربها العدوانية ضد الشعب الكردى الاضل هي احدث و
اشد فتكا من تلك التى استخدمت فى الحربين الكونيتين . فوسع سيادتكم وشعبكم الذى
ذاق وميلات الحرب العالمية ونكباتها . ان تغدروا ما تقاسمه بلادنا من كوارث وما يعانيه شعبنا

من مأس والام .
وبالاضافة الى الحرب التى هى وحدها نكبة يتعرض شعبنا الصائم لمساة عنصرية قبيحة و
اجرامات تعصف انتقامية وذابح جماعية ولب ونيهب وتجزير وتشريد . وحرق الحقول والبيادر
والقرى . وذك البيوت على رؤوس ساكنيها من اطفال ونساء وشيوخ . والتعدى على الكرامات
والعرصات .

وانما يدعنى لتوجيه هذا الخطاب لسيادتكم هو تمارى الحكومة العراقية فى فيها وابغالها
فى سباسة الارض المحروقة وتشريد عشرات الالف من المواطنين الاكراد بعد حرق قراهم ولب
ممتلكاتهم فى الاونة الاخيرة . واتخاذ هذه الحرب طابع الابهادة مجددا . وسحاولة القضاء على
الشعب الكردى بعد فشل الحكم الدكتاتورى العسكرى فى القضاء على الثورة الكردية .
يجرى كل ذلك بحق شعبنا لانه يريد المحافظة على لغته وتراثه وهويته القومية . وان اقصى ما
يطالب به شعبنا هو التمتع بحقوقه القومية المشروعة ضمن الجمهورية العراقية . الامر الذى تفره
كافة الشرائع الدولية . وينسجم مع تقاليد بلادكم فى حرية الشعوب ومواقف حكومتكم من حق تقرير
المصير .

واما ادعاء الحكومة العراقية بان القضية الكردية مشكلة داخلية فباطل من اساسه . لان الشعب
الكردى يشكل قومية لها لغتها وتراثها وقوانينها . ولان صبة الامم اشترطت تسيتم حقوق
الشعب الكردى التى تطالب بها اليوم . فى قرارها الخاص بالحق كردستان الجنوية بالعراق
وذلك فى ١٦ تشرين الثانى عام ١٩٦٥ . فضلا عن ان الحكومة العراقية امتدت جيشا اجنبيا
وهو الجيش السورى لمحاربة الشعب الكردى وذلك فى عام ١٩٦٣ . ولان استمرار الحرب فى
كردستان لا يمكن الا ان يهدد السلم فى الشرق الاوسط الامر الذى يعرض الاستقرار و
الصالح الدولية المشروعة فى المنطقة للخطر .

نباسى سأسسم شعبنا الظلوم اناشد سيادتكم ان تتعمروا عن تزويد الحكومة العراقية
بالسلاح وان تصفعوا الشعب الكردى النكوب بهذه الحرب وان تستعدوا لفظوكم
الواسع وسما عيكم العميد . لحل القضية الكردية بالطرق السلمية وعلى اساس اقرار وتحقق
الحقوق القومية المشروعة لشعبنا .

ارجوان تفضلوا بقبول شكرى وتقديرى

المخلص

مصطفى البارزاني

رئيس مجلس قيادة الثورة لكردستان العراق

١٩٦٦/١/١٥

نامه‌ی یکی بارزانی که له ته‌مووزی سالی ۱۹۶۵ دا بز هارۆلد ویلسنی سه‌ره‌ك وه‌زیرانی به‌ریتانی ناردوو، ئه‌مه‌ ده‌قی وه‌رگێرانه‌که‌یه‌تی بز سه‌ر زمانی ئینگلیزی، ئه‌م به‌لگه‌نامه‌یه‌ له‌فایلی ژماره‌ (۱۸۰۸۴/۳۷۱) ی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانیدا هه‌لگیراوه‌، ئه‌وه‌ی ژیره‌وش وێنه‌ی زه‌رفی نامه‌که‌یه‌ که‌ ئه‌مجاره‌یان پاسته‌وخۆ له‌پێگه‌ی پۆسته‌وه‌ ناردراوه‌. بئۆره‌: ل (۴۸۳-۴۸۵)

٤٥ ٣٧١/١٨٠٨٤

(TRANSLATION)

Iraq
July, 1965

R30

Right Honorable Harold Wilson
O.B.E., M.P.
Prime Minister, London

Dear Prime Minister

Greetings:

We have the honor to present to Your Excellency the latest developments of the Kurdish Question in Iraq, and the new crisis created by the Iraqi Government concerning it.

As Your Excellency may know, we had ceased fire on February 10, 1964, so as to provide the Iraqi Government ample opportunity to resolve the Kurdish Question through peaceful negotiations and to respond to the national and justified demands of the Kurdish people, which do not exceed an autonomy within the framework of the Iraqi Republic. Such a demand is the least that any nation may accept in this century in order to secure its national rights. But to our great disappointment the government refused to respond to any of our national demands, even the simplest. On the contrary, the government disregarded even those national rights previously recognized in the Temporary Iraqi Constitution of 1958. Instead, the Iraqi government, pursuing the path of a chauvinistic military dictatorship, in order to entrench itself, demanded that we demobilize the Kurdish Army of Liberation. This, in effect, meant unconditional surrender, which is unjustified and wholly unacceptable to any loyal Kurd.

In March, 1965 the government again initiated actual war against us. More than 80 percent of the Iraqi armed forces have been sent to carry out the aggression and they have resumed the bombardment of peaceful Kurdish towns and villages with artillery and planes, using napalm bombs, destroying our beautiful country and killing its innocent inhabitants.

Ever since March, 1965 there have been continual clashes between the aggressive Iraqi Army and the Kurdish Army of Liberation. We also know definitely that the Iraqi government has purchased large quantities of toxic gases for use against civilian Kurdish

Fo 371/180814

- 2 -

inhabitants so as to terrorize them. This is against the Geneva Convention and international law. Furthermore, this continual fighting in Kurdistan endangers the security and peace of the Middle East which may lead to dangerous consequences on world peace.

We therefore beg of Your Excellency that you support the wronged Kurdish nation, that you stand against the sale of arms to the Iraqi Government during this crisis and that you use your wide influence and appreciated efforts to prevent injustice and atrocity against our nation. Our people are looking forward to your support and are appreciative of any moral and material help that can be offered.

Please accept our sincere regards and appreciation.

Respectfully,

(Signed) Mustafa Barzani,
President of the Command Council
of the Revolution of
Iraqi-Kurdistan,
President of the Democratic Party
of Iraqi-Kurdistan,
Commander-in-Chief of the
Revolution.

AIR MAIL

Herbert Morrison, Earl of Morrison
65/66, M.P.
Prime Minister
London, England

VIA

باشكوى ژماره ى (١٣)

نامه يه كى ديكى مه لا مسته فای بارزان له گال وه رگي دراي ده قه كى بۆ ئينگليز. بنۆره: (٤٨٦٤)

تحية واحتراما

نتشرف باطلا عكم على آخر تطورات القضية الكردية في العراق والازمة الجديدة التي خلقتها الحكومة العراقية حولها . لا يخفى على سيادتكم باننا اوقفنا القتال منذ ١٠ / ٢ / ١٩٦٤ ونحننا فرصة واسعة امام الحكومة العراقية لتحل المسألة الكردية عن طريق المفاوضات والطرق السلمية ونستجيب لحقوق الشعب الكردي القومية العادلة التي لم تتجاوز الحكم الذاتي ضمن الجمهورية العراقية . وهوائل ما ترتضيه المهة قومية في العصر الحديث . ولكن ومع مزيد الاسف لم تبد الحكومة الاستعداد لتلبية اى حق من حقوق شعبنا مهما كان بسيطاً . بل صادرت ما كان لدينا من حقوق شكلية في الدستور العراقي الموقت لعام ١٩٥٨ وسارت في اتجاه تشييت حكم دكتا توري عسكري شوفيني واخذت تلح علينا لحل فصائل الانتصار اى ما معناه الاستسلام دون قيد او شرط وهذا ما لا يقبل به اى كردي مخلص وهو في ذات الوقت ليس من العدالة في شيسى .

ومنذ اوائل آذار ١٩٦٥ باشرت الحكومة بالقتال الفعلي ضدنا وحشدت اكثر من اربعة اقسام الجيش العراقي في كردستان لهذا الغرض واخذت تعطى القرى والمدن الكردية الآمنة بالمدافع والطائرات وتناهل النبال المعرقة زراعة النوت والدمار في بلادنا الجميلة . ومنذ ذلك الحين لا يكاد يمر يوم دون حدوث معركة بين الجيش العراقي وفصائل الانتصار الكردية . هذا وقد توفرت لدينا معلومات اكيدة تفيد ان الحكومة العراقية قد ابتاعت كميات كبيرة من الغازات السامة لاستعمالها ضد السكان المدنيين بقصد ارهاقهم الامر الذي يحرمه ميثاق جنيف وكافة الشرائع الدولية .

ولا يخفى على سيادتكم ما ينطوى عليه استئناف القتال في كردستان من اخلاق بالان والاستقرار وتمريض السلام في منطقة الشرق الاوسط لاند الاخطار . لذا فاننا نرجو سيادتكم ان تفقوا الى جانب الشعب الكردي المظلوم وان تمنعوا عن بيع السلاح في هذه الظروف الى الحكومة العراقية وان تستخدموا نفوذكم الواسع وساعيمكم الحميدة في رفع الظلم والعدوان عن شعبنا الذي يتطلع اليكم وهم يقدر اجمل التقدير اية مساعدة مادية او معنوية تسدها له .
وتفضلوا بقبول فائق احترامنا وتقديرنا .

10 371/100414

(TRANSLATION)

Iraq
July, 1965

Greetings:

We have the honor to present to Your Excellency the latest developments of the Kurdish Question in Iraq, and the new crisis created by the Iraqi Government concerning it.

As Your Excellency may know, we had ceased fire on February 10, 1964, so as to provide the Iraqi Government ample opportunity to resolve the Kurdish Question through peaceful negotiations and to respond to the national and justified demands of the Kurdish people, which do not exceed an autonomy within the framework of the Iraqi Republic. Such a demand is the least that any nation may accept in this century in order to secure its national rights. But to our great disappointment the government refused to respond to any of our national demands, even the simplest. On the contrary, the government disregarded even those national rights previously recognized in the Temporary Iraqi Constitution of 1958. Instead, the Iraqi government, pursuing the path of a chauvinistic military dictatorship, in order to entrench itself, demanded that we demobilize the Kurdish Army of Liberation. This, in effect, meant unconditional surrender, which is unjustified and wholly unacceptable to any loyal Kurd.

In March, 1965 the government again initiated actual war against us. More than 80 percent of the Iraqi armed forces have been sent to carry out the aggression and they have resumed the bombardment of peaceful Kurdish towns and villages with artillery and planes, using napalm bombs, destroying our beautiful country and killing its innocent inhabitants.

Ever since March, 1965 there have been continual clashes between the aggressive Iraqi Army and the Kurdish Army of Liberation. We also know definitely that the Iraqi government has purchased large quantities of toxic gases for use against civilian Kurdish

باشکری ژماره (۱۴)

ئەم بەلگەنامە یە دەقی وەرگێراتنی ئەو نامە یە یە کە دیسان بارزانی تەمموزی سالی ۱۹۶۵ ناردوو یە بۆ نیویۆرک بۆ (لورد کارادون - Lord Caradon) ی نوێنەری بەریتانیای گوردە و باکوودی ئیرلەندە لە نەتووە یەگرتووەکان، هەمان بابەت لە فایلی ژماره (۱۸۰۸۱۳/۳۷۱) ی وەزارەتی هەندەراتی حوکمەتی بەریتانیادا هەلگیراوه. بئۆرە: (ل ۴۸۶)

(TRANSLATION)

Iraq
July, 1965

His Excellency the Rt. Hon. Lord Caradon, G.C.M.G., K.C.V.O.
Minister of State for Foreign Affairs
Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain
and Northern Ireland to the United Nations
345 Third Avenue, 10th Floor
New York 22, N.Y.

Greetings:

We have the honor to present to Your Excellency the latest developments of the Kurdish Question in Iraq, and the new crisis created by the Iraqi Government concerning it.

As Your Excellency may know, we had ceased fire on February 10, 1964, so as to provide the Iraqi Government ample opportunity to resolve the Kurdish Question through peaceful negotiations and to respond to the national and justified demands of the Kurdish people, which do not exceed an autonomy within the framework of the Iraqi Republic. Such a demand is the least that any nation may accept in this century in order to secure its national rights. But to our great disappointment the government refused to respond to any of our national demands, even the simplest. On the contrary, the government disregarded even those national rights previously recognized in the Temporary Iraqi Constitution of 1958. Instead, the Iraqi government, pursuing the path of a chauvinistic military dictatorship, in order to entrench itself, demanded that we demobilize the Kurdish Army of Liberation. This, in effect, meant unconditional surrender, which is unjustified and wholly unacceptable to any loyal Kurd.

In March, 1965 the government again initiated actual war against us. More than 80 percent of the Iraqi armed forces have been sent to carry out the aggression and they have resumed the bombardment of peaceful Kurdish towns and villages with artillery and planes, using napalm bombs, destroying our beautiful country and killing its innocent inhabitants.

Ever since March, 1965 there have been continual clashes between the aggressive Iraqi Army and the Kurdish Army of Liberation. We also know definitely that the Iraqi government has purchased large quantities of toxic gases for use against civilian Kurdish

instigate us to terrorize them. This is against the Geneva Convention and international law. Furthermore, this continual fighting in Kurdistan endangers the security and peace of the Middle East which may lead to dangerous consequences on world peace.

We therefore beg of Your Excellency that you support the wronged Kurdish nation, that you stand against the sale of arms to the Iraqi Government during this crisis and that you use your wide influence and appreciated efforts to prevent injustice and atrocity against our nation. Our people are looking forward to your support and are appreciative of any moral and material help that can be offered.

Please accept our sincere regards and appreciation.

Respectfully,

(Signed) Mustafa Barzani,
President of the Command Council
of the Revolution of
Iraqi-Kurdistan,
President of the Democratic Party
of Iraqi-Kurdistan,
Commander-in-Chief of the
Revolution.

باشکۆی ژماره (١٥)

نامه یه کی شه فیهی نهحمه دی عهزیز ناغا که به زمانی ئینگیزی و به ئیمزای خۆی وه که (ئهندامی لیژنه ی سه رکردایه تی شێرپشی کوردستانی عیراق و گوته بیژی جه نه پال مسته فا بارزانی) به وه پۆژی ٢٢ ته مووزی سالی ١٩٦٥ ناردوو به بۆ هارپۆلد ویلسنی سه ره که وه زیرانی به ریتانی، له فایلی ژماره (١٨٠٨١٤/٣٧١) ی وه زاره تی هه نده رانی به ریتانیدا هه لگیراوه. (بئۆیه: ل ٤٨٦)

July 22, 1965

Right Honorable Harold Wilson
O.B.E., M.P.
Prime Minister, London

Dear Prime Minister

Being one of the members of the Command Council of the Revolution for Iraqi Kurdistan, and having been authorized to speak in the name of the Revolution and its Commander, General Mustafa Barzani, I must speak to you with utmost urgency about recent events in Iraqi Kurdistan, from where I have just come.

On April 3, 1965, the Iraqi government launched its military campaign against the Kurdish people by using four out of the five divisions that make up the whole of the Iraqi Army. This organized offensive is supported by tanks, artillery and aircraft, which indiscriminately and inhumanely attack the civilian population as well as the Kurdish Revolutionary Army. One can conceive of the true measures of destruction which is being carried out by knowing that scores of villages are burned and that dozens of the aged, women and children are being killed.

The Iraqi Air Force is spreading destruction through the use of napalm bombs, a fact that has made life for the civilian population impossible in their homes and has forced them to take refuge in the caves. Already thousands are homeless and without food. We also know definitely that the Iraqi Government has purchased large quantities of toxic gases for use against civilian Kurdish inhabitants with the intention of further extending its destructive measures. In addition, the Iraqi Government has imposed an economic blockade on the entire Kurdish region, all of which points to a war of extermination.

No doubt the United Nations and the Great Powers are aware of this situation, but they have made no move to do anything about it. In a world where the United Nations has taken upon itself the protection of minorities, it seems incongruous that the Kurds should be ignored. The Universal Declaration of Human Rights and the Genocide Convention are adhered to so that rights of oppressed peoples such as the Kurds will not be forgotten.

The Iraqi Government, in an attempt to hide the facts about the just demands of the Kurdish people, has resorted to a news blackout and accuses the Kurds of being, first, agents of the imperialists, then of CENTO, again of the Zionists, and finally of the Communists and the Soviet Union. These accusations are made to distract world opinion from the fact that the Kurds are fighting for themselves, are fighting for autonomy within Iraq. Furthermore, the Kurdish revolt is being labeled as a separatist movement, while the Kurds have made it clear time and again that their fight is for autonomy within the Iraqi Republic.

There should be no doubt about the fact that the Kurds were forced to pick up arms. Force has been the answer of the Iraqi governments to the Kurdish problem, not negotiations or compromise. Force has placed our civilian population in an inhumane condition where starvation is common and disease is prevalent.

This is a plea on behalf of the Kurdish people in Iraq for your efforts in bringing about an end to the expressive military offensive, to influence a peaceful settlement, and to ease the suffering of our people by any moral or material help you might offer.

Please accept my greetings on behalf of the Kurdish people of Iraq.

Respectfully,

Shafiq Ahmad

Shafik Ahmad
Member of the Command Council
of the Revolution of Iraqi-
Kurdistan, and
Spokesman for General Mustafa
Barzani

پاشکری ژماره (١٦)

راگه یاندرای کونگره‌ی هفته‌می (پ.د.ک) له سالی ١٩٦٦ (بنبره: ل ٢٦٨)

Translation

The Final Communiqué of the Seventh Congress of The Democratic Party of Kurdistan

The Congress was held at Delala on 15 November, 1966. It discussed the agenda, and received the political, organizational and financial reports prepared by the Command of the Party. These reports were debated closely and in detail by representatives present, in a democratic and fraternal atmosphere.

The Congress was attended by 425 delegates, representing Party thousands members. In addition to these there were present a large number of guests, including delegations from fraternal Kurdish Parties, certain Iraqi Parties, the Secretary of the Committee for the Defense of the Rights of the Kurdish People, representatives of the Kurdish Students' Union, the Kurdish Youth Federation, Kurdish Teachers' Union, members of the Executive Bureau, some members of the Revolutionary Command Council and envoy of the Party's Organisation in the U.S.A., a representative of our Arab brothers who are participating in the Kurdish revolution, and Monsieur Jean Bradié, a French research student from the University of Toulouse. The Congress received a number of messages and telegrams of greeting and congratulations from other friendly Parties, from our Party's organisations in Europe and from the Kurdish Students' Union, as well as many telegrams despatched to the Congress by the Unit Commanders of the Ashmura (Partisan) forces.

The meetings and debates of Congress lasted six days and resulted in a number of important resolutions. The Congress approved the reports of the Party's Leadership and its assessment of the international and internal situations. It also approved the suggestions made for strengthening the Party and raising its efficiency at various levels. Congress also elected a new Party Leadership, unanimously re-electing Mustafa al-Barzani President of the KDP. Congress approved certain changes in the programme and the internal regulations of the Party, to conform with the new situation of our Kurdish people. It also decided to open a special school for the training and commissioning of Party cadres.

As regards the internal situation and national co-operation the Congress approved the following resolution:

"In spite of the fact that the published and the unpublished provisions of the Declaration of 29 June do not meet the aims of the revolution as regards self government, this Congress being desirous to restore security and peace throughout Iraq, and to stop bloodshed between Arab and Kurdish brothers, approves the declaration and demands its application in text and spirit; and requests the Revolutionary Command to submit a memorandum in this regard to the Government.

/Congress

Congress furthermore calls upon the Central Committee to continue its efforts towards the establishment of a national coalition of all constructive political forces in Iraq for the purposes (a) of ensuring a healthy democratic parliamentary system and (b) of developing the national rights of the Kurdish people to the extent defined as self-government in point No. 3 of the Party Programme."

Congress also took a decision providing for "the indictment of the Talsbani-Ibrahim Ahmed clique for high treason; calling upon the Central Committee to take political steps to expose and isolate them totally from the people; and requesting the Revolutionary Command to continue the policy of pardoning - those /of their followers/ deemed and to fix a reasonable time for this purpose". As regards the Syrian régime's policy towards our Kurdish people, Congress took the following decision:

"In spite of the fact that certain progressive steps have been taken by those in power in Syria, they are applying in that country a policy of "racial persecution" against our Kurdish people. Instances of this policy are deprivation of Kurds of their nationality; the adoption of the reactionary policy of the "Arab Belt" in the governorate of al-Latakia which aims at making the Kurds emigrate from the Syrian/Turkish/Iraqi frontier area (especially from the petroleum bearing district 15 kilometres away), deporting Kurds from their land and settling them in remote districts among the Bedouin of the Dezira. While deploring this racist policy which contradicts the principles of humanity and democracy, Congress urges the Syrian authorities to end this policy, and release Kurdish detainees and political prisoners; and recommends that a memorandum covering these points be submitted to the Syrian Government."

On the international scene, the Congress decided to support the international trends working for the preservation of peace in the world; to work to reduce international tension, to adhere to the U.N. Charter and to the principles of peaceful co-existence, and to try and solve international problems by means of negotiation while banning the use and testing of nuclear weapons.

Congress also supported movements of national liberation carried out by people struggling against imperialism for their independence and right of self-determination, particularly in the Arab homeland; deplored the policy of apartheid in South Africa and Rhodesia and called for the restoration of peace in Vietnam on the basis of an end to foreign interference and by affording the Vietnamese people the opportunity of self-determination.

As regards the activity of the Revolution abroad, Congress

/thanked

thanked all friendly peoples who have supported the just case of the Kurdish people, and expressed its gratitude and appreciation to all Organizations, societies, personalities, press and broadcasting stations of the world which have participated in broadening the struggle for Kurdish rights. Congress called upon the Central Committee to work for extending the scope of the Revolution's activities abroad, and also to work for the expansion of the revolution's publicity among the Arab peoples, for the purpose of explaining its aims, the justness of our people's case, and its harmony with the aims of the Arab liberation movement. Congress also approved other resolutions and recommendations about domestic problems including a decision to give fixed monthly financial assistance to the families of 1950-51 casualties and other victims of the war.

In conclusion, the Party thanks all Iraqi and friendly parties, democratic organisations and those who expressed friendly and fraternal feelings towards the Congress. At the same time Congress calls on the struggling masses of our dear people and its revolutionary armed forces to be more united and to march forward behind the banner of our glorious Party so that we may obtain the legitimate national rights of our dear people, under the aegis of a free, democratic and prosperous Iraq.

Central Committee
Kurdish Democratic Party

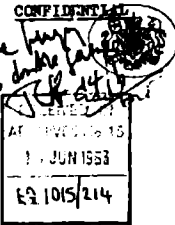
[5 November, 1966.

پاشکوی ژماره (۱۷)

نامه یکی دو روزی (مؤنوی) کارمندی بالویژخانهی بهریتانی له به‌غدا، بۆ به‌شی

رۆژه‌لاتی وه‌زارتی هه‌نده‌رانی بهریتانی له له‌ندن. بئۆره: ل (۴۱)

(10114/38/63)

Distributing background info to Baghdad. Please refer to N. Hule's 9/6/61
BRITISH EMBASSY, B/6
BAGHDAD.
June 8, 1963
JK

Dear Goodchild.

We have not lately been in close contact with the Kurdish delegation which is still in Baghdad to negotiate with the Iraq Government, and the following round-up of the situation is based largely on reliable second-hand information.

2. The negotiations between the Government and the Kurds were supposed to re-open on Saturday, May 18. The Government side consisted of 5 Ministers (Defence, Justice, Interior, Municipalities and Industry), and 5 non-governmental personalities, Hussein Jamil, Faig Samarra'i, Ali Haider Suleiman, Mohammed Ridha Al Shabibi and one other. We understand that the Kurdish demands were rejected and that the Government then put in counter-proposals. These consisted of very limited local autonomy, with elected Kurdish town and village councils, the members and actions of which would be subject to the veto of the central Government, and were in turn rejected by the Kurds. Ali Haider Suleiman told the Ambassador that he then produced a set of compromise suggestions for discussion and that he had withdrawn from the committee while his ideas were being discussed.

3. These proposals broadly provided for a provincial council containing both elected and officially appointed members; and for the boundaries of Kurdistan to be fixed by a plebiscite in the doubtful areas. There was to be a provincial governor, who would be appointed by the central government, but would be a Kurd, or someone acceptable to the Kurds. The council would deal with such matters as education and cultural affairs, and presumably local administration, but the proposals did not touch on either finance (though it was the government's intention to allot funds for Kurdistan from their oil revenues) or the armed forces (presumably this means that neither the stationing of Iraqi military units in Kurdistan nor the possibility of a "Kurdish" division in the army were dealt with). Ali Haider Suleiman did not seem very optimistic that his proposals would be accepted, but it was something, he thought, that the government should be putting them forward. Baba Ali Sheik Mahmud told the Ambassador on June 5 that he had that morning expounded the Kurdish case to the Council of Ministers and received an attentive hearing. Meanwhile, Jalal Talabani had gone to Cairo in the hope of seeing Nasser some time between the latter's visits to Algeria, Yugoslavia and Addis Ababa. We saw a mention in the Cairo daily "Al Akhbar" that Talabani had seen Abdul Hakim Jar and afterwards Nasser by whom he is said to have been received sympathetically. The Kurds now say that in the present circumstances he will not return direct to Baghdad but will probably make his way back to Kurdistan via Turkey or Iran.

/The

D.L.N. Goodchild Esq.,
Eastern Department,
Foreign Office,
London, S.W.1.

CONFIDENTIAL

4. The Kurdish delegation in Baghdad is now under the leadership of Saleh Abdullāh Al Yusufi. He is believed to have had several interviews with the Prime Minister and today, June 8, there is to be another meeting of the delegation, but there is no firm indication that any progress is being made in reaching agreement. *also* you will however have seen the message from the I.P.C. (Baghdad telegram No. 605) in which the Minister of Oil told the I.P.C. that the Government had put generous proposals to the Kurds amounting to offering them a separate province and considerable autonomy therein (he was no doubt referring to the Ali Haider Suleiman proposals mentioned above). If the proposals were rejected, the Government could hardly be expected to do otherwise than take military action, which he said would be justifiable.

ESW/S In our telegrams Nos. 589 and 592 we have reported the movements of tanks, artillery and infantry to Kirkuk and Mosul and considerable quantities of bombs and ammunition have been delivered to units in Kirkuk and Mosul within the last two days. It is clear that the Government is preparing both to defend the oil fields to the best of their ability and to launch an attack against the Kurds if negotiations break down. *How* Baghdad is full of rumours about an approaching offensive, which is said to have been postponed from June 3 to June 9, and it is also believed that the Minister of Defence himself is going to the north to supervise the launching of the attack.

SA 5. There have already been incidents in the north including some bombing of villages in the Khanaqin area and the looting of Christian villages in Tel Keif and Al Qosh near Mosul. There are tales of the beating of the inhabitants by the troops, and the deaths of two or three women. Several hundred armed Christians, with allegedly pro-Communist inclinations, are said to have fled to join the Kurds.

6. The Kurds are said to be biding their time, as they do not want to take the initiative in an offensive. They also want to get the harvest in and get their students back into Kurdistan at the end of the University year before joining battle. It is believed that if they do have to start fighting again they will be quite ruthless. One of our contacts says that the Kurdish leaders have been greatly influenced by a translation of a book written by a former Yugoslav Chief of Staff on partisan activities against the Germans during the war. Apparently, among the tactics used by the Yugoslavs to rouse the whole country against the Germans, was the assassination of German soldiers, which resulted in the taking and shooting of Yugoslav hostages. Further deliberate assassinations by the partisans led to more severe reprisals by the Germans, until in the end most families had lost someone shot as a hostage and the whole population was prepared to back the partisans wholeheartedly. Widespread acts of sabotage, not only in Kurdistan, are rumored to be under plan and it is understood that the oil installations and dams will also be subject to violent attacks. We understand that the Kurds are now confident that they are about to receive the support weapons they need as a minimum to take on the Iraqi Army on more equal terms. The minimum requirement is said to be for some 30 Bazookas, some 4 3 inch (or 81 mm) mortars and a couple of 35 or 40 mm light anti-aircraft guns. Our source had no idea where these arms might be coming from but thought that delivery might be through Iran.

/Mohammed

CONFIDENTIAL

3.

7. Mohammed Said Khaffaf, a prominent Kurdish businessman in Iraq, left for the United Kingdom two days ago. It is thought that he will not return to Baghdad, but will probably make his way to Kurdistan after leaving Europe. The Kurdish delegation here, and Khaffaf himself, have been subject to stringent surveillance, both by the security police and the National Guard. They believe that they will be at least thrown into jail if fighting starts again and possibly assassinated by the National Guard under orders from the Government. Khaffaf himself was rather nervous before he left Baghdad on B.O.A.C. for London.

8. It is impossible to forecast clearly what might happen, but in general the signs seem to indicate that some violent fighting may break out shortly. If it does, the Kurds may well use whatever means they can, for example the tactics referred to in paragraph 6 above, in order to make the maximum impact on world opinion. The B.B.C.'s report about our supplying arms to the Iraqis, which I mentioned in my letter to you of May 31 (not copied), does seem to have upset the Kurds. Baba Ali mentioned it to the Ambassador, as did another Kurdish contact. It was explained to them that the arms would not be delivered for some months, and it seems likely that the Kurds would have sufficient reasons for attacking the oil installations anyway, though this broadcast may have confirmed them in their resolution to do so if occasion arises.

9. I am copying this letter to Ankara, Beirut, Cairo, Damascus, Tehran, Washington and Moscow.

your own.

R. W. Munro

(R. W. Munro)

*They have reportedly
asked us they would do so -
long before we agreed to
supply arms to the Kurds.*

CONFIDENTIAL

پاشکزی ژماره (۱۸)

شور به لگه نامه نهینیهی کومبس دهریاره ی محمه د سه عید خه فاف نووسیویه / بتوره (ل: ۰۰۴-۰۰۷)

CONFIDENTIAL

Memo

An Iraqi Kurd, Mohammed Sa'eed Khaffaf, came to see me at my house yesterday. He is a prominent merchant in Baghdad and I knew him very well when I was Commercial Counsellor there. He told me that, although he had never engaged in politics since 1948, which I believe to be correct, he had been roped in to be a member of the Kurdish committee negotiating with the Iraqi Government. Sometime after the negotiations had broken down, he had been detained by the police for a day, and although he was not afraid that he would be in serious trouble, he had decided to leave Iraq for the time being. He came to London on June 9 and, if he can, intends to stay here until things quieten down. His family is still in Baghdad.

2. He appears to be in touch with Taha Marouf, who I believe was at the Iraqi Embassy in London until dismissed by Qasim. He has also seen Khalid Al Shaw, Commercial Attaché at the Iraqi Embassy in London, with whom he has been on friendly terms for a number of years.

3. Being a Kurd, Mr. Khaffaf took the usual line about the Kurdish question, but perhaps it is worth reporting one idea that he has got fixed in his head. He said that H.M.G. had a plan to support the Kurds and help would include the provision of aircraft and pilots. I said it was none of my business, but any such thing was quite impossible. Mr. Khaffaf said he realised I might not know, but I could take his word for it that what he had told me was definitely true.

W.I. Combs

(W.I. Combs)
June 24, 1963.

Eastern Dept.

I. D. IN
ARL 'o.15
- 1 JUL 1963
EQ 1015/228

پاشکوی ژماره (۱۹)

خشته‌ی رږژانه‌ی روډاوه سه‌ره‌کييه‌کانی نيران دواي کهوتنی محمه‌د رها شا. بنټوپه: ل(۰۲۴-۰۴۰)

F0973/93

VA & F.C. 973/93, Foreign and Commonwealth Office, May 1980
London

- 1 -

CHRONOLOGY OF THE PRINCIPAL EVENTS IN IRAN
FOLLOWING SHAH REZA PAHLAVI'S
DEPARTURE ON 16 JANUARY 1979 AND
AYATOLLAH KHOMEINI'S SUBSEQUENT RETURN FROM
EXILE (1 FEBRUARY 1979 - 5 MAY 1980)

1979

1 February	Ayatollah Khomeini returned to Iran from France.
3 February	Khomeini called on Dr Bakhtiar's government to step down.
5 February	Khomeini named Mr Mehdi Bazargan as Prime Minister of a Provisional Government.
9-10 February	Fighting at Air Force barracks in Tehran, police and army installations attacked by mutineers and civilian guerrillas.
11 February	Dr Bakhtiar and his Cabinet resigned.
12 February	Troops ordered back to barracks after four days of fighting in Tehran against insurgents. Ex-Ministers and military personnel arrested in recent weeks to be tried by Islamic Courts.
14 February	Bazargan government recognised by Britain.
15 February	First executions ordered by Islamic Courts of military and civilian personnel found guilty of crimes under the Shah.
17 February	PLO Chairman, Mr Yasser Arafat, visited Tehran.
6 March	Government announced that the Shah and his family would be tried <i>in absentia</i> , as a means of freezing their assets abroad.
12 March	Iran and Pakistan announced their withdrawal from CENTO. Iranian contingent to the UN's Israel-Syria peace-keeping force recalled.
16 March	Khomeini banned executions and suspended Revolutionary Courts pending publication of new judicial regulations. Serious fighting between Government forces and insurgents in Kurdistan and Turkoman provinces.

This paper has been prepared for general briefing purposes.

WA » FO - 973/93

- 2 -

30 March	Shah left Morocco for the Bahamas.
30-31 March	National Referendum: overwhelming vote for Islamic Republic.
7 April	Executions resumed including that of former Prime Minister Hoveyda. Iran's Justice Minister resigned.
11 April	Former Foreign Minister, Mr Khalatari, and 10 Shah officials executed.
16 April	Mr Kiyanuri, leader of Iran's Tudeh (Communist) Party, returned from exile.
19-25 April	Intercommunal fighting at Naqadeh in Azerbaijan left 300 dead.
7 May	Iranian Ambassadors recalled from overseas.
30 May	Troops and Muslim militia clashed with Iranian Arabs in Khorramshahr; 80 reported killed.
4 June	Iraqi aircraft bombed Kurdish villages in west Azerbaijan.
8 June	Iranian and foreign banks in Iran nationalised.
10 June	Shah left the Bahamas for Mexico.
13 June	Government accused Iraq of supplying arms to Khuzestan Arab rebels and imposed a curfew in the border areas.
15 June	Draft Constitution for the new Islamic Republic published.
25 June	Insurance and finance companies nationalised.
29 June	Over 50,000 attended a Marxist Fedayeen Khalq rally at Tehran University to express criticism of Iran's clergy.
5 July	Key industries nationalised.
7 July	Oil/gas installations at Abadan sabotaged.
mid July	Following intense fighting in Kurdistan, an army division was despatched to the border garrison of Marivan, besieged by tribesmen.
2 August	
3 August	Pro-Khomeini Islamic Republican Party gained majority in vote for 73-seat Assembly of Experts to consider draft Constitution.
12-14 August	Fighting in Tehran between left and right-wing groups.
18 August	Troops took border town of Pavah in fighting against Kurds, and closed the adjacent border with Iraq.

NAFO - 973/93

- 3 -

mid- August	Several Kurdish rebels executed at Paveh and Kermanshahr, but the fighting continued.
28 August	Khomeini rejected "unofficial" cease-fire with Kurdish rebels. Further executions of Kurdish and Turkoman rebels.
10 September	Ayatollah Taleghani (Iran's second Mullah) died in Tehran.
13 September	Assembly of Experts approved Constitutional proposal to invest supreme power in Khomeini.
3 October	Tudeh (Communist) Party newspaper, <i>Mazdom</i> , allowed to re-issue.
4-8 October	Clashes in Mahabad between Kurdish rebels and Government forces. 50 Revolutionary Guards killed in ambush.
23 October	Shah left Mexico for medical treatment in USA.
24 October	Committee of Ministers met in Sanandaj to negotiate with Kurds.
4 November	Following anti-American demonstrations in Tehran arising from Khomeini's criticism of USA for harbouring the Shah, US Embassy was occupied by Iranian students and Embassy personnel were taken hostage.
5 November	British Embassy in Tehran occupied for six hours by Islamic students and Revolutionary Guards. US Government declared it would refuse to return the Shah. Iranian Government unilaterally abrogated the 1921 Security Treaty with USSR and the 1959 Defence Pact with USA.
6 November	Bazargan government resigned. Khomeini assigned the Revolutionary Council (RC) to govern Iran pending elections.
8 November	Student militants rejected Palestine Liberation Organisation (PLO) offer to mediate on hostages. UN Secretary-General asked RC to secure hostages' release. First démarche by European Community (EC) Ambassadors in Tehran over US Embassy siege. RC ordered the serving of a warrant for the Shah's arrest.
9 November	UN Security Council called unanimously for speedy release of US hostages. The Pope made a similar appeal.
10 November	Khomeini repeated his demand for the Shah's return. Second démarche by EC Ambassadors.

YTC

N.A. / F.C. / 573/93

- 4 -

11 November US hostages visited by Vatican, Swedish, Syrian, French and Algerian envoys.
Kurds reopened broad offensive, attacking Sanandaj and Saqqez.

12 November President Carter ordered halt to US imports of Iranian oil.
All 75 foreign envoys in Tehran summoned to hear Iran's demand for the Shah's extradition.
Third démarche by EC Ambassadors.

14 November Iranian Government assets in USA frozen.
Security Council refused Iranian request for a debate.

15 November Council of Experts presented final draft of new Constitution.

19-20 November Thirteen US hostages released and returned to USA. Khomeini announced that most of the remainder would be tried as spies.

20 November EC Foreign Ministers condemned the holding of US hostages and Iran's threat to try them as a breach of international law.

22-23 November Khomeini warned that it might not be possible, should America attack, to restrain the students from killing the hostages. President Carter spoke of "extremely grave consequences" if any hostage was harmed.

24 November Fourth démarche by EC Ambassadors.

28 November Mr Bani Sadr appointed Finance Minister, and Mr Sadeq Qotbzadeh Foreign Minister.

29 November US case against Iran presented to the International Court of Justice (ICJ) at The Hague.

30 November EC Heads of Government, meeting at Dublin, called for release of the US hostages.

1-4 December UN Security Council Resolution called for prompt release of hostages. Iran rejected Dr Waldheim's offer to visit Tehran.

3 December Fifth démarche by EC Ambassadors in Tehran.

6 December Azerbaijani guerrillas took over Tabriz radio and TV stations.

7 December New Constitution giving power to Khomeini and the Muslim clergy approved by Referendum.

11 December US Chargé (Mr Laingen), held separately in Iranian Foreign Ministry, visited by Canadian Ambassador.

N.A. F.O., 973/93

- 5 -

13 December NATO Council called for immediate release of the hostages.

16 December Shah left USA for Panama.

Interim decision of ICJ ordered Iran to release hostages and return Embassy to US jurisdiction.

17 December Mrs Thatcher (visiting Washington) assured President Carter of UK support in event of UN economic sanctions against Iran.

EC announced that elections for President would be held on 26 January and for the Majlis (Parliament) on 15 February.

18 December EC Foreign Ministers declared their support for US diplomatic pressure to secure the hostages' release.

19-22 December Revolutionary Guards clashed with Baluchi tribesmen at Zahedan.

25 December Christmas services for hostages conducted by visiting clergymen.

28 December Iran accused USSR of aggression against all Muslim countries by invading Afghanistan.

Further serious clashes at Tabriz.

1980

1-4 January Dr Waldheim visited Tehran but left without seeing Khomeini.

4-5 January Clashes in Qom and Tabriz between supporters of Khomeini and the moderate Ayatollah Shariat Madari.

6 January Clash between Sunni and Shia Muslims in Bandar Lengeh; 41 reported killed. Iraqi attacks on border installations.

7-8 January Revolutionary Guards' HQ in Tabriz set on fire by supporters of Shariat Madari.

13 January UN Security Council Resolution for economic sanctions against Iran vetoed by USSR and East Germany.

17 January ICJ invited Iran to present her defence (not taken up).

Mr Qothzadeh said Iran was willing to negotiate with USA on Shah's extradition, return of Iranian funds and release of hostages.

18 January Intercommunal clashes in Kurdistan between Jash'ha (Labour) Organisation and Kurdish Peshmerga.

20 January Revolutionary courts continued to deliver death sentences.

VTV

V A F C 973/93

- 6 -

23 January Khomeini hospitalised in Tehran.

25 January Presidential elections won by Mr Bani Sadr.

26 January Tabriz airforce base trial ended. Four officers executed.

29 January It was disclosed that six US Embassy staff who since 4 November had hidden in Canadian Embassy (closed 28 January) had escaped.

30 January Further hostilities in Kamyaran and Kurdistan and anti-Government demonstrations at Isfahan. Rival groups clashed at Tehran University.

31 January Prosecutor-General signed the order for the Shah's arrest.

1 February Price of Iranian crude increased by \$2.50 to \$31 a barrel.

2 February RC agreed to the proposed UN inquiry into the Shah's role.

3 February Eighty reported killed in Kurdish clashes with the army.

4 February Mr Bani Sadr sworn in as Iran's first President. Khomeini (in hospital) condemned the Soviet invasion of Afghanistan.

5 February President Bani Sadr elected Chairman of RC (to continue until election of the Majlis).

8-12 February Serious intercommunal fighting at Gonbad, Turkoman.

11 February Student captors of the hostages said that release could only be made on Khomeini's orders. President Bani Sadr spoke of the hostages being released "within days" if an international commission examined Shah's record and USA accepted responsibility for its "crimes" in Iran.

12 February Minister of Defence claimed that military equipment worth £30 billion was unserviceable due to lack of spares.

13 February President Bani Sadr said Khomeini had approved plan for release of hostages. Split between the President and the student captors widens.

14 February Iran appealed for aid following severe floods in Khuzestan. (British Government later contributed £10,000 through UN).

19 February Khomeini ceded his position as Armed Forces Commander-in-Chief to the President.

20 February UN Commission of Enquiry (comprising Venezuela, Algeria, Syria, Sri Lanka and France) set up to investigate Iranian grievances.

N.A. -> F.O. -> 973/93

- 7 -

21 February Rival Muslim factions clashed in several major cities.

23 February UN Commission of Enquiry arrived in Tehran.

Khomeini said the fate of the hostages would be decided by the new Majlis when elected.

Ayatollah Beheshti appointed Head of the Supreme Court.

29 February Radio station on the Iraqi border blown up.

1 March Kurdish Democratic Party (KDP) presented President Bani Sadr with new proposals for Kurdish autonomy.

2 March Khomeini left hospital.

5 March Gas pipeline to USSR blown up at Saveh, near Tehran.

6 March Oil production now only 2 million barrels a day (5 million bpd before the Shah's departure from Iran).

7 March Announcement that Khomeini would in future rule only on religious questions. Foreign Minister Qotbzadeh to take charge of hostages and US Embassy.

8 March Student captors defied Mr Qotbzadeh and refused handover.

11 March UN Commission of Enquiry left Iran having taken evidence but having been denied access to the hostages. (Contradictory statements by Khomeini, the student captors, the IC and Mr Qotbzadeh displayed great confusion as to who actually had control of hostages).

14 March First round of Majlis elections polled majority for Islamic Republic Party (IRP). Allegations of electoral malpractice rejected by Khomeini. Second round scheduled for 4 April.

14-16 March Demonstrations by 4,000 unemployed in Khuzestan left many dead.

18 March USA asked ICJ to condemn Iran for failure to implement Court order to release the hostages.

Iran ended gas supplies to USSR after price talks breakdown.

20 March Amnesty for minor offenders of the Shah's regime.

Student captors now said the hostages would not be released until completion of the Iranian Revolution.

23 March Shah left Panama for hospital treatment in Egypt.

24 March Iran's request for Shah's extradition presented to Panama.

President Bani Sadr said Iran would never relinquish the Hormuz Strait islands (occupied since 1971).

N.A., F.O., 973/93

- 8 -

- 25 March President Carter asked Mrs Thatcher to urge European Governments to concert action with Iran on the hostages.
- 31 March Iraqi troops said to have attacked border post at Khosravi.
- 1 April President Bani Sadr held out the possibility that hostages could be transferred to Iran Government custody. President Carter deferred sanctions.
- 6 April Further sabotage of oil and gas installations at Abadan.
20 overseas clergy (including the Greek Orthodox Archbishop Capucci) visited US hostages.
- 7 April Khomeini stated that hostages situation was unchanged, and that they would remain under their student captors.
USA broke diplomatic relations with Iran and imposed economic sanctions.
Iranian Embassy staff in Baghdad recalled. Several thousand Shia Muslims ("Iranians") expelled from Iraq.
- 8 April On Tehran Radio, Khomeini urged the Iraqi people and army to overthrow the regime of Saddam Hussein.
- 9 April Iranian diplomats left USA.
- 10 April EC Foreign Ministers agreed at Lisbon to instruct Ambassadors to make an immediate démarche to President Bani Sadr and postponed a decision on sanctions.
- 11 April EC Ambassadors told by Mr Qotbzadeh that American sanctions would prejudice early release of hostages.
- 12 April Ambassadors of EC and Japan called on President Bani Sadr (their fifth démarche) to urge early release of hostages.
- 14 April Mrs Thatcher stressed the importance of united international support for USA, and pledged UK's full support.
- 15-22 April Widespread violence on Iranian campuses (several dead and 1,000 injured) apparently instigated by the Islamic Front. President Bani Sadr warned that defiance of legal authority was plunging Iran towards "the atmosphere of a coup".
- 17 April President Carter strengthened economic sanctions and warned that next step might be a blockade or other military action.
Iranian air strikes on Kurdish villages drew Turkish warnings about violation of air space.

N.A., F.O., 973/93

- 9 -

- 17-23 April Intensified fighting on the Kurdish front.
- 20 April Japan followed BP and Shell in refusing to purchase Iranian crude at the new higher price of \$35 per barrel.
- 22 April EC Governments agreed to economic sanctions against Iran from 17 May if no progress made towards the hostages' release.
- 24 April USSR and Iran agreed on trade pact in anticipation of Western sanctions. Announcements of expansion of energy cooperation by East Germany and of the oil trade with Romania.
- Kurdish guerrillas in Sanandaj attacked by Iranian Air Force.
- 25 April US military attempt to rescue hostages aborted at Tabas in Iranian desert for technical reasons. Subsequent display in Tehran of the bodies of eight Americans killed in the collision of two of the aircraft involved in the mission.
- Resignation of US Secretary of State, Cyrus Vance (who had disagreed with the rescue attempt), made public.
- 26 April-3 May Mr Qotbzadeh visited Syria, Lebanon, Kuwait, UAE and Bahrain to explain Iran's Islamic Revolution and seek Arab support.
- 27 April Despite ceasefire ordered by President Bani Sadr, fighting continued in Kurdistan (375 military and 500 Kurds killed in recent battles).
- 29 April Assassination attempt on Mr Qotbzadeh in Kuwait. Bahrain Ambassador recalled from Tehran after Iranian accusations of Bahrain's involvement in failed US rescue mission.
- 30 April-5 May Gunmen claiming to represent the Arabs of Khuzestan seized Iran's London Embassy, demanding release of 91 prisoners in Abadan and Iran Government recognition of minority rights in return for release of some 20 Embassy personnel and visitors. After gunmen had murdered two hostages, SAS stormed the Embassy, freeing the remaining 19 (including a British policeman) and killing most of the gunmen.

پاشکری ژماره (٢٠)

رابطه پیتکی سه ریه خذ ده رباره ی کتشی کورد - مارتی / ١٩٧٩ . بنۆره : (٥٤٠-٥٥٤)

March 1979

THE KURDISH PROBLEM

The Kurdish people, now thought to number around 10 million, represent significant percentages of the populations in Turkey, Iran and Iraq and form smaller proportions of those in Syria, the Soviet Union and Lebanon. Most live in the mountainous areas in Eastern Turkey and the surrounding States, including the Soviet republics of Armenia, Georgia and Azerbaijan (see table). Almost all Kurds are Muslims, mostly belonging to the Sunni sect.

The Kurds have existed as a tribal people in this area with their own cultural tradition and language for at least 3,000 years. But it was not until the late nineteenth century that a Kurdish leader emerged with the idea of uniting the whole Kurdish people in one State. Varying attempts have been made since then. One of the main difficulties in establishing a single national identity has been the fact that the Kurdish language has two main dialects, another that about 85 per cent of the Kurds are illiterate. Tribal differences have also hindered unity.

From the 17th to 20th centuries three-quarters of the Kurdish population were under Ottoman rule and the rest under the Safavid dynasty of Persia. There were repeated Kurdish uprisings, particularly against Turkey in 1828, 1834 and during the Russo-Turkish war of 1853-56.

With the defeat of Turkey in the First World War, each of her subject peoples expected to achieve independent Statehood: President Woodrow Wilson's "Programme of the World's Peace" of 1918 said that the non-Turkish minorities of the Ottoman Empire should be assured of an "unmolested opportunity of autonomous development". The Treaty of Sèvres, signed in August 1920 between the Allies and the Sultan, provided for the creation of a Kurdistan and an Armenia, as well as the three Arab States of Hejaz (later Saudi Arabia), Syria and Iraq. It stipulated that the setting up of a Kurdish State would depend on the majority wish of Kurds living in the specified areas, provided that the League of Nations Council considered them capable of exercising independence.

The Treaty was never ratified by the Turkish National Assembly and in November 1922 the Sultanate was abolished. Subsequent military campaigns by Mustafa Kemal Ataturk suppressed the Armenian Republic, which had already been established, and effectively ended hopes of an independent Kurdistan. The 1923 Treaty of Lausanne, which was ratified by the Turks, confirmed the creation of the three Arab States but made no mention of either Kurdistan or Armenia. The question has never seriously been reopened.

In recent years Kurdish nationalist movements in Iraq, Iran and Turkey have functioned largely independently of each other, though there has been a considerable amount of cross-border activity. Only in Iraq have they had the strength to pose a serious threat to the central government. They have avoided recourse to terrorist actions in the manner of some elements in the Palestine Liberation Organisation.

This paper has been prepared for general briefing purposes. It is not and should not be construed or quoted as an expression of Government policy.

N.A., F.O., 973/32, Background Brief, Foreign and Commonwealth Offices, London, March 1979, The Kurdish Problem.

Turkey

Since suppressing the Kurdish uprisings of the 1920s and 1930s, the Turkish authorities have consistently discouraged any manifestation of separate Kurdish identity. In 1967, a Kurdish Democratic Party was set up illegally, having a strong Socialist element and being allied to the then legal Turkish Labour Party. The main effect of this alliance was increased military repression in Kurdish areas. In recent years the Turkish military presence in Kurdish areas has been more discreet and there has been little Kurdish activity, but the Kurds remain a potentially de-stabilising force.

Iran

Unlike the Kurds of the Ottoman Empire, Iranian Kurds were not encouraged directly after the First World War to think of setting up an independent State. Their proximity to the Soviet Union, however, gave them early contact with Soviet ideology and short-lived Soviets were set up in parts of Kurdish Iran in 1905 and 1918. After the British and Soviet occupation of Iran in 1941, the Kurds and Azerbaijanis who lived in the Soviet occupation zone were able effectively to rule themselves, in contrast to those who lived in the British zone, where Iranian troops were free to regain control. In December 1945 two republics were established in the Soviet zone: the Democratic Republic of (Iranian) Azerbaijan, and the Kurdish Republic of Mahabad. After the withdrawal of Soviet forces in May 1946, however, the Soviet Union made no attempt to prevent the Iranian seizure of both Azerbaijan and Mahabad in December 1946 and the execution of their leaders. The Shah then continued to suppress the Kurdish nationalists and banned the Kurdish Democratic Party, which called for autonomy within a democratic Iran, but which did not question the powers of central government in foreign policy, long-term economic planning or defence.

With the ending of the Shah's regime, the question of future relations between the Iranian Kurds and the new Islamic government arises. In drawing up the new Iranian constitution, the government will clearly be concerned to avoid setting a precedent in granting concessions to the Kurds, since they are only one minority among many - including Turkmans, Afghans, Baluchis, Azerbaijanis and Iranian Arabs. Soon after its accession to power in February 1979, the government sent a delegation to investigate the situation in the Kurdish region ("Kordestan"), following reports of Kurdish demonstrations and of clashes between Kurdish tribesmen (led by the Iraqi Kurdish leader Jalal Talabani) and supporters of the new government. The delegation met Sheikh Ezzedin Hussein, the Kurdish religious leader in Mahabad, who stressed the Kurds' desire for autonomy, while leaving foreign affairs, defence and economic planning in the hands of the central government. The Deputy Prime Minister, Amir Entezam, has, however, stressed that the government will not allow any part of Iran to secede.

The more radical Kurdish Democratic Party led by an economist, Abdul-Rahman Ghassemlou, and founded 32 years ago by Ghazi Mohammed (President of the short-lived Republic of Kurdistan), is operating above ground for the first time and is concerned that the Ayatollah Khomeini has been negotiating with the conservative secondary-level leader, Ahmed Muftizadeh of Sanandaj. Another Kurdish leader, Ali Homan Ghazi, is reported to have said that although the Iranian Kurds do not pursue separatist aims, if their claims for an autonomous democratic region were to be disappointed again, this could lead to difficulties.

N.A.S.F.O. 973/32... The Kurdish Problem, March 1979.

Iraq

The Kurds in Iraq - concentrated in the mountainous North-East of the country and representing perhaps a fifth of the population - have been at odds with the government in Baghdad since the end of the Ottoman Empire. Unlike her neighbours, Iraq was faced between the two World Wars, both under the British mandate and as a newly independent State, with constitutional requirements by the League of Nations for a degree of Kurdish autonomy. The Iraqi authorities, however, fear that by giving too much autonomy to the Kurds they could risk the secession of Iraq's main oil producing areas around Kirkuk, which fall within the Kurdish area. Fighting has taken place over the years between the Kurds and Iraqi forces. The Iraqi Kurdistan Democratic Party has claimed to be struggling not just for the autonomy of Kurdistan but for freedom and democracy throughout Iraq. The party's military wing is Pesh Merga, which at the height of its military activities had more than 50,000 men.

Iranian-Iraqi power rivalry has also complicated the situation: up to 1975 the Shah had provided arms and material support for the Iraqi Kurds but, following the Algiers Agreement in 1975, Iranian backing ended and the Kurdish revolt collapsed. Iraq has accorded perhaps the greatest extent of autonomy of all the Middle Eastern countries to her Kurdish area, though according to the Kurdish Democratic Party about a quarter of a million people have recently been uprooted to create a free zone along Iraq's frontiers with Turkey and Iran. As with Turkey, the Iraqi Government is likely to be concerned at the possible repercussions of recent events in Iran. With the traditionally continuous movement of Kurdish tribesmen over the frontier areas, a belief on the part of Iranian Kurds that they can exploit the new Iranian Government's weakness could encourage neighbouring Kurds to assist this process or to intensify their own efforts to attain greater autonomy.

The Soviet Union

Within the Soviet Union the Kurds, one of the smaller minorities, are recognised as a Soviet nationality and allowed some degree of cultural expression. But the Soviet authorities clearly have no desire to further the emergence of a pan-Kurdish independent Kurdistan, or even greater autonomy for the Kurds within existing boundaries. The Soviet Kurds have little contact with the Kurds in other countries and have not been associated with wider national aspirations. As a result, the Soviet authorities' attitude to Kurdish organisations in neighbouring countries has varied considerably. Where Kurdish interests have coincided with Soviet policy objectives, for example in supporting local Communist Parties against other political movements, the Russians have given cautious support. This was the case in Iraq, where they maintained contact with Kurdish leaders and granted asylum to Mullah Mustafa Barzani after the collapse of the short-lived Mahabad Republic from 1947 until his return to Iraq in 1958 (he died in exile in the United States on 1 March 1979). But, following the refusal of the Iraqi Kurds to join the National Front formed in July 1973, Soviet support declined. In Iran the Russians were careful not to compromise their relations with the Shah by openly supporting the Iranian Kurds. While Soviet national assistance for Kurdish insurgents has in the main been minimal, the Russians hope, through long-established contacts with Kurdish leaders, to be able to exercise some influence on events if Kurdish bids for autonomy in Iran and elsewhere succeed.

Syria

The Kurds in Syria have been given little opportunity to press for autonomy, and the Syrian authorities have pursued an Arabisation policy in Kurdish areas. Kurdish nationalism has not been a live issue in Syria in recent

V.A. & F.O. 973/32, ... The Kurdish Problems March 1989.

years. Between 1975 and 1978 the Syrians gave national support to Jalal Talabani's activities in Iraq, but with the recent rapprochement between Iraq and Syria such support has ceased. The Kurds in the Lebanon are essentially refugees with no territorial base. They have been allowed greater self-expression than in other Middle Eastern countries and in consequence are divided into parties across the political spectrum. They are, however, liable to expulsion at any time.

TABLE

Accurate estimates of the number of Kurds are difficult to secure since censuses are rarely undertaken and wide discrepancies occur between figures given by Kurdish leaders and those of countries with substantial Kurdish minorities. The following table presents the latest available estimates in terms of minimum/maximum figures.

	Minimum	Maximum	Total population of country
Turkey	3,200,000	8,000,000	35,866,500
Iran	1,600,000	5,000,000	28,448,000
Iraq	1,550,000	2,500,000	9,498,000
Syria	320,000	600,000	6,294,000
USSR (Armenia, Georgia, Azerbaijan)	80,000	300,000	13,132,000
Lebanon	(40,000)	70,000	2,645,000
	6,990,000	16,470,000	

Source: "The Kurds" (Minority Rights Group), 1975

N.A.F.O. 2973/32, --- The Kurdish... -4-

باشکری ژماره (۲۱)

رابطه‌تکنیکی ساربه‌خوی دیکه ده‌ریاره‌ی کیشی‌ی کورد. حوزه‌یرانی ۱۹۸۲. بنقوره: ل(۵۵۵-۵۶۷)

NA, FOIA 973/319, Background Brief, Foreign and Commonwealth Office, London, 'The Kurdish Problem', June 1983 (revised)

June 1983
(revised)

THE KURDISH PROBLEM

The Kurds, who number about 10 million, represent significant proportions of the populations in Turkey, Iran and Iraq, smaller numbers being found in Syria, the Soviet Union and Lebanon. They are concentrated principally in the mountainous areas of Eastern Turkey and the surrounding States. The majority are Sunni Muslims, but in Iran some are Shi'ites.

The Kurds have existed as a tribal people with their own cultural tradition and language for at least 3000 years, during which they have developed a strong tradition of independence. From the 17th to 20th centuries three-quarters of the Kurdish population were ruled by the Ottomans and the rest by the Persians. There were repeated Kurdish uprisings, particularly against the Ottomans in the first half of the 19th century; but it was not until the late 19th century that a Kurdish leader, Ubaidullah, emerged with the idea of uniting the people in one State. Various attempts at creating a single national identity foundered on tribal differences and rivalries, which central governments have been able to exploit. Other obstacles to a cohesive national movement include the political differences between conservative feudal leaders and left-wing radicals, the high rate of illiteracy among Kurds and the fact that their language has two main dialects.

With the defeat of Turkey in the First World War each of her subject peoples sought independent statehood. The Treaty of Sèvres, signed in August 1920 between the allies and the Sultan's government, as well as creating the three Arab States of Hejaz (later incorporated into Saudi Arabia), Syria and Iraq offered the Kurds their first and only prospect of a separate Kurdistan. However the Treaty was never ratified by the Turkish National Assembly. In November 1922 the Sultanate was abolished and the subsequent establishment of the Turkish Republic effectively ended hopes of an independent Kurdistan. The 1923 Treaty of Lausanne (ratified by Turkey) made no mention of Kurdistan, and the fixing of new national boundaries, which left the Kurds distributed among several countries, created further complications for Kurdish aspirations.

This paper has been prepared for general briefing purposes. It is not and should not be construed as quoted as an expression of Government policy.

In recent years Kurdish nationalist movements in Iraq, Iran and Turkey have functioned largely independently of each other, though there has been much cross-border activity. Only in Iraq have they had the strength to pose a threat to the central government. The Kurds have eschewed international terrorism as a means of promoting their cause.

Iran

The concept of an independent Kurdish State, envisaged by the Treaty of Sèvres, did not apply to the Kurdish region of Iran. In the 1920s and 30s a number of Kurdish revolts were vigorously repressed by Reza Shah. The British/Soviet occupation of Iran in 1941, and the abdication of Reza Shah, led to a loosening of central government control in all provinces. In Azerbaijan and Kurdistan, which were under Soviet control, a degree of Soviet-influenced autonomy was encouraged. This led to the establishment in December 1945 of the Democratic Republic of Azerbaijan and the Kurdish Republic of Mahabad. The refusal of the Soviet forces to withdraw from northern Iran, as they were bound to do by the original treaty of occupation, led to the first major crisis in East/West relations after the war, with strong American support for the central government in Tehran. In May 1946 the Soviet forces were persuaded to withdraw in return for privileged access to the oil fields at Sarrakhs in north-eastern Iran (a condition which the Iranian parliament elected in 1947 refused to ratify). In December 1946 the Iranian Army reoccupied the former Soviet zone in an action which led to the collapse of the Pishavari régime in Azerbaijan and the Kurdish régime in Mahabad. Ghazi Mohamed, President of the Kurdish Republic of Mahabad, was hanged and the collapse of the Mahabad Republic was accompanied by the reimposition of central government control throughout Iranian Kurdistan.

The Kurdish Democratic Party (KDP) had been formed in 1945 by Ghazi Mohamed. At one time the most radical, it is the strongest and most important of the nationalist groups and commands the Pesh Merga (guerrilla) force. Ideologically inclined towards the Soviet Union, from where it has received support, the KDP now claims to have broken its ties with the Iranian Tudeh [Communist] Party. In November 1981 the KDP joined the Paris-based National Council of Resistance set up by Masoud Rajavi, the exiled leader of the Mojahedin-e-Khalq. Under its present leader, Abdul Rahman Qasemlu, the KDP rejects the concept, held by many Kurds, of a Greater Kurdistan comprising areas of Turkey, Syria, Iraq, Iran and the USSR, in favour of a single Kurdish province enjoying a modest degree of autonomy. Allied to the KDP is Komalah, a small Marxist-Leninist/Maoist group. Sheikh Izzedin Hussein, a Kurdish religious leader, commands the National Organisation, another left-wing group composed of religious and nationalist figures, who call for autonomy while leaving foreign affairs, defence and economic planning to the central government.

With the end of the Shah's regime in February 1979, the Kurds pressed the new Islamic Republic for concessions. Iran's new leaders sent a delegation to investigate the situation in the Kurdish region, following reports of demonstrations and clashes between tribesmen and supporters of the new government. Discussions between the two sides broke down, and in August 1979 Ayatollah Khomeini gave orders to crush the rebels. In November 1981 Bukan, the last Kurdish town still held by the nationalists, was captured, and Iranian forces have since succeeded in driving the Kurds further back into the mountains. A concerted offensive by government forces in late 1982/early 1983.

which included the taking of the strategic Piranshahr-Sardasht road, cut Kurdish lines to Iraq from where both the KDP and Komalah have received support. This appears to have presented the Kurds with a major setback and in April 1983 an appeal by Dr Qasemlu for international support against the Iranian Government was broadcast from Baghdad.

By tying up government forces which could otherwise be used against Iraq, the Kurdish rebellion has been of more concern to the Iranian Government than the unrest among Iran's other ethnic minorities.

Iraq

The Kurds in Iraq, concentrated in the mountainous north-east and representing about one-fifth of the country's predominantly Arab population, have been at odds with the government in Baghdad since the end of the Ottoman Empire. Unlike her neighbours, Iraq was faced between the two World Wars, both under the British mandate and as a newly independent State, with constitutional requirements by the League of Nations for a degree of Kurdish autonomy. For their part the Iraqi authorities feared that too much autonomy might lead to the secession of their oil-producing region around Kirkuk. Fighting has occurred repeatedly over the years, the heaviest being between 1961, when Mullah Mustafa Barzani proclaimed an independent Kurdish State, and 1970, when a ceasefire was declared. A fragile peace was maintained until 1974.

The Iraqi Kurdistan Democratic Party (KDP), formed after the 1958 Revolution, has claimed to be struggling not just for the autonomy of Kurdistan but also for freedom and democracy throughout Iraq. The Kurds have aligned themselves with, and been members of, Iraqi opposition parties, including the Communist Party of Iraq. In its early years, the KDP advocated Communism as well as Kurdish nationalism, but under the leadership of Mullah Mustafa its radical ideology tended to give way to the tribal interests of the dominant Barzanis. Now led by the two sons of Mullah Mustafa, the KDP is the biggest and best equipped of the Kurdish groups; its Pesh Merga wing was able to muster some 20,000 regular fighters at the height of its activities (some reports suggest that there may have been as many as 40,000). The second largest group is the Patriotic Union of Kurdistan (PUK); founded in 1975 by Jalal al Din Talabani, it is Marxist and politically the most militant, enjoying Libyan and Syrian support. Between 1976-80 the KDP and the PUK were fighting each other in a dispute over territorial control. Other organisations are the Kurdish Socialist Party (KSP), founded in 1979 as the Kurdish United Socialist Party which has achieved prominence in recent years by kidnapping foreigners working in Iraq and holding them for ransom, and the Kurdistan Democratic People's Party (KDPP), formed in 1981.

Iraq's provisional Constitution of 1968 recognises Kurdish nationality. The March 1970 ceasefire envisaged a four-year period of negotiation for an acceptable form of autonomy, and in March 1974 a limited degree of autonomy was introduced. An unrepresentative Kurdish Legislative Council opened in Arbil in October 1974. These concessions were rejected by the Kurds, who claimed that among other things they fell short of the offers regarding government representation. Fresh fighting broke out. Taking advantage of the opportunity to destabilise the situation in Iraq, Iran provided the Kurds with material support.

In March 1975 Iran and Iraq signed the Algiers Agreement, under which Iraq accepted Iranian frontier claims in exchange for Iran's withdrawal of support for the Kurds. As a result the rebellion quickly collapsed. The Iraqi Government subsequently adopted a more conciliatory attitude, implementing a construction programme in Kurdish areas, redistributing land and allowing the return of some of the 40,000 Kurds who had been forcibly settled in the south. In September 1980, elections were held for the Legislative Council of the Autonomous Region of Kurdistan.

The Iran/Iraq War has, however, given the Kurds an opportunity to take up arms once more against the central government. The breakdown of the agreement with Iran has enabled them to come and go across the border and Iran has provided assistance. In 1981 an alliance was formed between various Kurdish organisations, including the KDP, the militant Shia opposition group, Al Da'wa, and other Iraqi dissident bodies; and the Government, anxious not to have troops tied down in the north, has responded with further concessions. Thus Kurdish troops have been allowed to serve in Kurdistan, Kurdish dissidents have been released from jail, and in July 1982 an amnesty was granted to dissidents not accused of murder or the abduction of foreigners.

Turkey

The events surrounding the establishment of the Turkish Republic affronted Kurdish religious feeling, as well as blocking their nationalist aspirations. It was the abolition of the Caliphate in March 1924 as much as resentment at Turkish rule which sparked off the first great Kurdish revolt in 1925. The Turkish Government has never recognised Turkish Kurds as a separate people or as a minority within Turkey, and has consistently discouraged any manifestation of separate identity. Further disturbances in the 1930s were also firmly suppressed. The illegal establishment in 1967 of a Kurdish Democratic Party, having a strong socialist element and being allied to the then legal Turkish Labour Party, led to increased military control in Kurdish areas. More recently, the general breakdown of law and order during the 1970s resulted in the imposition of periods of martial law in Kurdish areas of Turkey, as well as elsewhere. Attempts by the illegal Turkish Communist Party, broadcasting from East Germany, to foment discontent by allegations of military repression and atrocities in Kurdish areas appear, however, to have had little success. Kurdish communities, with their traditions of bloodfeud and smuggling, have always been prone to turbulence but the security situation appears to have improved since the 1980 military takeover. Although the Kurds in Turkey may be a potentially destabilizing force, the majority show no inclination at present to follow the lead of the few left-wing activists among their number, or to adopt the militant nationalism of Iranian and Iraqi Kurds.

The Soviet Union

Within the Soviet Union, where they are one of the smaller minorities, the Kurds are recognised as a nationality and allowed some degree of cultural expression (broadcasts in Kurdish and a newspaper). Soviet Kurds have little contact with those in neighbouring States and have not been associated with their wider aspirations - a fact which has allowed the Soviet authorities to support Kurdish activities elsewhere when these have coincided with Soviet policy objectives, for example when Kurds have backed local Communist parties. This was the case in Iraq, where the Russians maintained contact with Kurdish

N.A. → F.O. → 973/319 → ... → The Kurdish Problem, June 1983 -

- 5 -

leaders for many years and granted asylum to Mullah Mustafa, exiled in 1946, until his return to the country in 1958. Soviet support declined following an improvement in relations with Iraq in 1972.

The instability caused by the Kurdish problem provides the Russians with opportunities for exerting pressure on governments they dislike. In Iran, they view favourably the Kurds' demands for autonomy; however, they were careful not to compromise their relations with the Shah's government by giving overt support to the Kurds, and have denied accusations by the country's present Islamic leaders that they have been helping the Kurds with arms, money and military intelligence.

Syria and Lebanon

The Kurds in Syria have had little opportunity to press for autonomy, and the Syrian authorities' Arabisation policy has been applied in Kurdish areas. Kurdish nationalism has not been a live issue in Syria in recent years although there have been protests against Arabisation. The Syrians have supported Jalal al Din Talabani's activities in Iraq.

In Lebanon the Kurds are essentially refugees. They have been allowed a greater degree of self-expression than in other Middle Eastern countries, and are represented across the political spectrum. They are, however, liable to expulsion at any time.

- 6 -

TABLE

Accurate estimates of the number of Kurds are difficult to secure since censuses are rarely undertaken and wide discrepancies occur between figures given by Kurdish leaders and those of countries with substantial Kurdish minorities. The following table presents the latest available estimates in terms of minimum/maximum figures.

	Minimum*	Maximum*	Total population of country (latest available statistics)
	(1)		
Turkey	3,200,000	8,000,000	45 million (1981)
Iran	1,800,000	5,000,000	34 million (1980)
Iraq	1,550,000	2,500,000	12.2 million (1977)
Syria	320,000	600,000	8.98 million (1980)
USSR (Armenia, Georgia, Azerbaijan)	80,000	300,000	14.4 million (1981)
Lebanon	(40,000)	70,000	3.16 million (1981)
	6,990,000	16,470,000	

(1) According to 1965 census the Kurdish speaking population was 2.2 m

* Source: "The Kurds" (Minority Rights Group), 1981

پاشکوی ژماره (۲۲)

شارایقیتی رایقیتان. بنقوره: ل(۵۸۰-۵۶۸)

N.A. F.O. 973/687 Background Brief, Foreign and Commonwealth Office, London, The Kurdish Problem in Iraq, May 1992.

Background Brief

Foreign &
Commonwealth
Office, London

FO 973/687

THE KURDISH PROBLEM IN IRAQ

May 1992

"The Kurdish problem is ... the problem of escaping the dangers of annihilation, of genocide, of deportation."

(Jalal Talabani, leader of the
Patriotic Union of Kurdistan,
April 1991)

The Kurds, who number more than 15 million, have existed as a tribal people with their own cultural tradition and language for at least 3000 years; but despite their strong desire for independence from external authority, they have never been united under one ruler. They live mainly in the mountainous areas of northern Iraq, north-western Iran and south-eastern Turkey. Smaller numbers are to be found in Syria, the Transcaucasian States of the former Soviet Union and Lebanon. The majority are Sunni Muslims although in Iran, and to a lesser extent Iraq, some are Shia. Tribal divisions have always been deep, and central governments have been able to exploit these as well as political differences between conservative feudal leaders and left-wing radicals. Other obstacles to unity have been the high rate of illiteracy among Kurds and dialectal differences within their language.

Hopes of autonomy

From the 17th to 20th centuries, the majority of Kurds came under the Ottoman Empire, though there was a sizeable group in Persia. During the disintegration of that Empire following the First World War, the unratified Treaty of Sevres between the Allies and the Ottoman Sultan envisaged local autonomy for the predominantly Kurdish areas, with the possibility of the creation of an independent Kurdish state. However the Treaty was rejected by the new Turkey of Kemal Ataturk, and replaced by a Treaty of Peace with the Allies at Lausanne on 4 July 1923 which made no mention of Kurdistan. Thereafter the Kurds were divided between Turkey, Persia (Iran), and the newly created States of Syria and Iraq. But it was not until the signing of the Anglo/Turkish/Iraqi Treaty of

This paper has been prepared for general briefing purposes. It is not and should not be construed or quoted as an expression of Government policy.

N.A., F.O., 973/687, ----, The Kurdish Problem in Iraq,
May 1992.

- 2 -

5 June 1926, after a League of Nations Commission had decided that the Vilayet of Mosul, with its large Kurdish population, should be included in Iraq, that the frontier between Turkey and Iraq was settled.

In the 1960s and 1970s the Kurdish Democratic Party (KDP), led by Mulla Mustapha Barzani, conducted a campaign against the Government in Baghdad aimed at securing local autonomy for Iraqi Kurds. The Kurdish rebellion broke out in 1961 and fierce fighting continued throughout the 1960s, despite the recognition of Kurdish nationality in the Iraqi provisional Constitution of 1968. The Iraqi authorities feared that Kurdish successes might lead to the secession of the oil-producing region around Kirkuk in the north. In March 1970, a 15-point peace plan was agreed between Kurdish leaders and the Revolutionary Command Council (RCC). (Saddam Hussein was then only Vice-President, but already the real power in the Ba'ath Arab Socialist Party. He became President in 1979.) According to the plan, which was to be implemented within four years,

- Kurds would participate fully in the government and the army, and one national Vice-President would be a Kurd;
- Kurdish officials would administer areas populated by a Kurdish majority;
- Kurdish areas would receive a fair share of economic resources;
- Kurdish nationality would be recognised and Kurdish designated an official language in Kurdish areas (as well as Arabic);
- a census would take place to determine those areas with a Kurdish majority.

There also appears to have been a secret protocol to the March 1970 agreement, dealing with the position of the Kurdish fighters (Peshmerga) and the disbanding of the local forces opposed to them, the rights of the KDP to operate in the Kurdish region and the holding of the census within one year. Little progress was made towards the implementation of the agreement, and relations between the Kurds and the Government steadily deteriorated. Four years after the signing of the agreement, the Government unilaterally promulgated an autonomy law purporting to implement the agreement of 1970 but in fact failing to do so.

A Kurdish Legislative Council opened in Arbil in October 1974, but this and other concessions were rejected by the Kurds as falling short of their demands, particularly on representation in government. (A Kurd was appointed Vice-President, but he had little authority and was not regarded as a true representative by the Kurds). There was no progress on the census to show Kurdish majority areas. Fresh fighting broke out and Iran, taking advantage of the opportunity to destabilise Saddam Hussein's regime, provided

N.A. → F.O. → 973/687 → ... → The Kurdish Problem in Iraq,
May 1992.

- 3 -

the Kurds with material support. The Iraqi Government began deporting tens of thousands of Kurds, mainly to parts of southern Iraq. Hundreds of villages are believed to have been razed at this time, in a scorched earth policy to prevent the return of the former inhabitants. The regime hoped to weaken the power-base of the Kurdish Peshmerga, and to dissipate any feeling of Kurdish national identity, to allow the growth of Iraqi nationalism.

When, in 1975, as part of the Algiers Agreement, the Shah withdrew his support for the Iraqi Kurds partly in return for Iraq's acceptance of Iranian frontier claims, the rebellion collapsed. The Iraqi Government subsequently implemented a construction programme in Kurdish areas, redistributing land and allowing the return of some of the 40,000 Kurds who had been forcibly resettled in the south. In September 1980, elections were held for a new 50-member Legislative Council of the Kurdish Autonomous Region.

The other main Kurdish opposition party, the Patriotic Union of Kurdistan (PUK), was created in 1975 by a breakaway faction of the KDP and led by Jalal Talabani. The PUK saw themselves as leftist, urban and modernising against the tribalised and more traditional KDP. The PUK inclined towards the Baghdad Government in the late 1970s but then took up arms against it, with the KDP, when Iraq's preoccupation with fighting in Iran caused the Kurds to believe that they had an opportunity to assert their own autonomy. In July 1983 the KDP, supported by Iranian troops and Iraqi Shi'ite dissidents, and using weapons supplied by Iran, retook the mountain stronghold of Hajj Omran six kilometres inside Iraq, which they had lost eight years previously. During the summer and autumn of 1983, Iranian forces made further incursions into Iraq's Kurdish areas.

Saddam's tactics

At times of difficulty, Saddam Hussein has tried to pacify the Kurds by negotiations, which have broken down when it no longer suited one side or the other. Talks with the PUK, one of the two largest Kurdish political groupings, which began in December 1983 (when Iraq was having particular difficulty in finding military and financial resources for the war with Iran), broke down after a few months, although they were resumed sporadically until January 1985. The PUK had demanded the return of 8,000 families deported to the south, the release of political prisoners, control of the security forces in their autonomous region, the inclusion within this region of the oil reserves around Kirkuk, and a fixed percentage of oil revenues. Also required was the dissolution of the "Jash" - those irregular troops formed into "Light Brigades" serving the Baghdad Government. The Jash kept many of the tribes of northern Iraq official supporters of the regime during the Iran/Iraq war.

The year 1987 saw the progressive gathering of Kurdish political and military strength, through the rapprochement of the KDP and the PUK, and the subsequent formation of the Iraqi Kurdistan Front, a coalition of five main Kurdish parties. As the Iranian military threat in the south diminished in 1987, Saddam Hussein's

N.A., F.O., 943/687, --- The Kurdish Problem in Iraq,

May 1992.

- 4 -

regime turned to the north to punish the Kurds for their collaboration with Iran. Saddam's cousin Ali Hassan al-Majid, now Minister of Defence, supervised its repressive policies. By 1988, it is estimated that 3,000 Kurdish villages had been destroyed. A third of the Kurdish area had become uninhabited. Many Kurds considered disloyal, including a large number of the male members of the Barzani tribe, were apparently eliminated; others were deported to camps in southern Iraq. Later most Kurds from the destroyed villages were settled in camps in northern Iraq, where they could be more easily controlled than in their mountain villages. Over 60,000 troops were sent into an offensive against rebel fighters and civilians. Chemical weapons were used, and in the most widely publicised case of the town of Halabja, perhaps as many as 5,000 people, many of them women and children, were killed by poison gases. According to some reports, scores of other villages suffered gas attacks with thousands more casualties.

In September 1988 the "resettlement" campaign intensified. Iraqi forces created a 30-kilometre wide, uninhabited "security zone" along the borders with Turkey and Iran. Some 300,000 people were moved from these areas in the next year; the Government claimed they were being provided with better facilities.

Over the last decade, many thousands of Kurds have "disappeared". A report published by Amnesty International, the independent human rights group, in June 1990, indicated that the number of disappearances and executions of Kurds had increased since 1988. Some of the victims were those who returned from exile in response to a series of amnesties granted by the Government.

Even when it is not being actively persecuted, the Kurdish population of Iraq is deprived of basic political and economic rights. Candidates for election to the Kurdish Legislative Council are vetted in advance by the Government, and the Council is widely viewed as a puppet of Saddam's regime. Until the discovery of oil in southern Iraq in 1969, the Kurdish north, with its oil and agricultural produce, supplied most of Iraq's wealth; it still produces a substantial proportion of Iraqi oil. The regime has tried to make the Kurdish regions economically dependent on Baghdad and undermined local economic activity. It was reluctant to carry out the census because it feared that it might have shown a Kurdish (and Turcoman) majority in the oil-producing Kirkuk area, strengthening the arguments for its incorporation in the Kurdish Autonomous Region. The Government has brought numerous Arab Iraqi families (and other nationals) from the south to Kirkuk, to dilute the population of Kurds and Turcomans (a regional minority which moved into the area some centuries ago).

Recent developments

Following Iraq's invasion of Kuwait in August 1990, and subsequent defeat by the multinational coalition forces, large areas of Shia southern Iraq, particularly around Basra, and the largely Shia areas between Basra and Baghdad, rose in revolt against the central authorities in late February 1991. Saddam Hussein moved the

N.A., F.O., 943/687, ---, The Kurdish Problem in Iraq, May 1992.

- 5 -

remains of his army to deal with the situation there, withdrawing fresh forces from their bases in the north. The Kurdish opposition groups used this opportunity to rise in revolt. Much of the population in the region supported them, and the Jash and their leaders decided to turn against the Baghdad regime.

With the regime distracted elsewhere, the Kurds made significant advances, capturing much of north-eastern Iraq, including the major towns of Arbil, Sulaymaniya, Dohuk and, briefly, Kirkuk by 25 March. However, once the revolt in the south had been crushed, the Government moved its forces north. The lightly armed resistance had little chance, and by 3 April the Government had regained control of much of the north. Large sections of the local population began to flee from their homes in the face of the Government counter-offensive involving helicopter gunships, tanks, multiple rocket launchers and heavy artillery.

About 1.5 million Kurds and other Iraqis left home to take refuge in the mountains of Iraq, Turkey and Iran, where they were forced to live in appalling conditions with many dying every day from cold, hunger, exposure and injuries. Their suffering was portrayed nightly on the world's television screens. The international community moved swiftly to address the situation. At the initiative of the British Prime Minister the "safe havens" operation was launched, establishing encampments in northern Iraq where refugees, particularly Kurds, would be safe from attack. The UN set up a major relief operation in northern Iraq with some 900 personnel involved in food distribution, rehabilitation of water supplies, health and sanitation projects. Many thousands of lives were saved.

The security of these temporary sites was provided by British, Dutch, US, Turkish and French air and ground forces. This deployment was short-term to meet the immediate needs of the refugees. The objective was to give them sufficient assurance of their future security to enable them to come down from the mountains and, later, return to their homes. The Iraqis signed a memorandum with the UN, allowing the establishment of a comprehensive relief operation. This Memorandum of Understanding was renewed in December 1991 for a further six months.

In March 1991, the Iraqi regime took the initiative to resume talks with the Kurdish Front, offering autonomy on the basis of an improved 1970 agreement. Saddam Hussein realised in his weakened position that he had to come to terms with the Kurds. The opprobrium he faced for the plight of the Kurdish refugees was hindering his efforts to persuade the UN to lift sanctions against Iraq; and he hoped to accelerate the departure of the multinational forces protecting relief operations in the north. But he remained determined to achieve an agreement on his terms.

The Kurdish leaders accepted the offer of talks, which took place in Baghdad. The KDP were more enthusiastic than the PUK. Saddam's tactics were to maintain military and economic pressure on the Kurds while continuing to negotiate on an autonomy agreement

N.A., F.O., 973/687, ... The Kurdish Problem in Iraq,
May, 1992.

- 6 -

with Kurdish political leaders, no doubt hoping to force them to accept either the return of Government authority or a much less favourable form of autonomy than originally envisaged.

Barzani suspended talks in autumn 1991, when Baghdad imposed a partial economic blockade on Kurdish areas. But the KDP made clear that they were ready to resume talks when the blockade was lifted. The majority of public servants in the north (ethnic Kurds) are no longer in receipt of Government salaries. The senior, Baghdad based, civil servants such as governors (as well as the remaining units of the Iraqi armed forces), were removed from the Kurdish areas after the imposition of the blockade. Pensions have been stopped, as has all Government funding for public sector projects. Baghdad has significantly reduced the supply to the north of food and fuel from Government stocks for sale at officially-controlled prices. Iraqi army check points were set up on all the roads leading north; vehicles were searched; and food, fuel and consumer goods were confiscated. Kurdish leaders responded by asserting a measure of economic independence; tolls were collected from Turkish truck drivers crossing into Iraq and the Kurdish Front reportedly began distributing its own ration cards. The Iraqis are acting contrary to the terms of UN Security Council Resolution 688, which demands an end to repression in Iraq and Iraqi cooperation with the humanitarian effort. Iraqi policies against Shia refugees in the south have been even more repressive.

Regional elections in northern Iraq are taking place during May to elect a single Kurdish leader and an Iraqi-Kurdish regional assembly, to take charge of the civil administration and to place the Peshmerga under unified command. The KDP have emphasised that the elections are consistent with the 1970 agreement establishing a Kurdish autonomous area, and are not intended to create an alternative government.

Saddam Hussein hopes to bring the Kurds of northern Iraq back under central government control without provoking intervention by the international community. The coalition maintains aircraft in southern Turkey, which continue to deter renewed repression of the people of northern Iraq. The UN continues to undertake a major relief operation in Iraq, Britain's contribution to this having amounted to almost £50 million since April 1991.

پیرستی ناوان

له باره ی ئەم پېرستەوه:

پېرستی ناوان، بۆ کتیبی زانستی، وهکو کلیلی جۆکر وایه، ئەوهندهی ئیمهش ناگادارین د. کهمال زۆر بایهخ بهم لایه نه دها، زوش نامۆژگاری کردوین که ئەم کتیبی دهبی هەر چۆنیک بی ئەو جۆره پېرستە ی بۆ بکریت، ئەوهتا لیردها ئەوهندهی بۆمان چۆته سەر ئەو چه زه مان بۆی هیناوه ته دی، له وانه یه هه ندی زیده پویشمان تیدا کردی. بۆیه له کاتی نه خشه سازیدا ناچار بووین هه ندی له وشه و دهسته واژه کانی ناو پېرسته که، له سەر کۆمپيوته ر له گه ل لاپه ره کانی ناو کتیبه که خویدا به راوردی پی بکهینه وه، ئەوانهش که گرنگ نه بوون ده ریان بهینین. با خوینه رو تۆژه ران له کاتی به کارهینانی ئەم پېرسته دا ناگایان له م خالانه بیته.

- ۱- ههردوو دهسته واژه ی (گورد) و (گوردستان) و ناوی دانه رو ناماده کاری کتیبه که و ئەو ناوانه ی زۆر دووباره ده بنه وه له م پېرسته دا دانه نراون.
- ۲- مه رج نییه رینووسی هه ندی له ناوه کانی ناو پېرسته که وهکو ناوه کانی نیو ناوه رۆکی کتیبه که نووسراین، به نمونه: له وانه یه (شاذل طاقة) به (شازل تاقه) نووسرایه.
- ۳- له وانه یه هه ندی ناو له دووتوی کتیبه که دا به دوو یان سی جۆر دووباره بووبنه وه، به نمونه: جه لال تاله بانى، مام جه لال و جه لاله دین، له وانه یه ئیمهش ئەم جۆره ناوانه مان هینابیتته پال یه ک و لیتمان دابن.
- ۴- په راویزی هه ر لاپه ره و ناوه رۆکی لاپه ره که وهکو یه ک حسابیان بۆ کراوه و هیه نیشانه یه کی جیاوازییان بۆ دانه نراوه، به لام له هه ر لاپه ره یه ک وینه ی که سیک هه بوویته له ته ک ژماره ی لاپه ره که نووسراوه: (وینه).

پیرستی ناوی کهسان

نه حمه د بهگ (جاف): ۱۵۸	(ف)
نه حمه د ته قی: ۱۴۲، ۸۹	نارثره ر کووک: ۳۵۹
نه حمه د پاشای دزه بی: ۱۱۸	نارثره هینده رسون: ۱۶۰
نه حمه د حه سن به کر: ۴۲۸، ۴۲۵، ۳۸۹	نارمسترونک: ۳۷۱
(وینه)، ۴۳۰، ۴۳۷، ۴۴۸، ۴۸۰	ناری نه وهی به رزنجی: ۳۶
نه حمه د خواجا: ۱۴۲، ۸۹	نارزاد عه بدولواحید: ۵۴۳
نه حمه د سالیح نه لعه بدی (لیوا): ۳۸۲، ۳۸۱	نارزاد عوبید (د): ۱۱، ۱۶۰، ۱۷۴، ۱۸۰، ۵۶۵
نه حمه د عارف نه فهندي: ۶۶	ناسق: ۱۸
نه حمه د عوسمان هه ولیری: ۵۹۹ (وینه).	نالان بريك ستيوارت: ۲۸۸
نه حمه د عه بدولستار نه لجه واری (د): ۴۳۴	نالین: ۲۸۵، ۲۸۶
نه حمه د عوسمان (د): ۲۱۸	نامینه خان (امینه خان): ۵۲، ۵۳، ۱۲۹
نه حمه د فایه ق توفیق (فایه قی تاپق): ۸۹	ناورپه حمان ناغای احمد پاشا: ۱۵۵
نه حمه د فه می: ۱۴۳ (وینه)	ناورپه حمان ناغای شه رناخ: ۱۰۵
نه حمه د فه وزی: ۳۷۴	نایه توللا به هه شتی: ۵۳۵
نه حمه د موختار بابان: ۴۲۶	نایه توللا خومه بینی: ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴،
نه حمه د موختار جاف: ۱۶۷، ۴۱۹	۵۲۵، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۳۳، ۵۳۵، ۵۴۰،
نه حمه د موفتی زاده: ۵۵۰	۵۵۰، ۵۵۰
نه حمه د نافز (د): ۲۲۳، ۲۲۸ (وینه)،	نایدن: ۱۰۵
۲۳۷ (وینه)، ۲۳۸، ۲۴۲، ۲۴۳	نه بو حه سن (به نی سه دس): ۵۳۱ (وینه)،
نه حمه د هاوار ناغا (پشده ری): ۱۵۹	۵۳۳، ۵۳۷، ۵۳۸
نه حمه د حه ده مین دزه بی: ۶۲۷	نه بویه کر عه بدی نه زیدکیی: ۴۷۶
(وینه).	نه حمه د بهگی توفیق بهگ: ۱۸۶
نه حمه دی خانی: ۲۴، ۳۲، ۱۱۲	نه حمه د ناغای حه مه ناغا (داوده): ۱۵۹
نه حمه دی ساغا: ۱۶۴	نه حمه د ناغای میترگه سور: ۳۰۴
نه حمه د ناغای شیروانی: ۱۲۱	نه حمه د نه مین (لیوای پولیس): ۳۷۹، ۴۸۰
نه ختار: ۲۰۲	نه حمه د نه مینق یوسف: ۴۸

- نەدمۆندس: ۲۷، ۱۵۱
- نەدمیرال دی رۆبیک: ۶۹، ۷۰، ۷۱
- نەدمیرال کالثرۆپ: ۶۱، ۸۵
- نەدمیرال ویب: ۷۳
- نەسەد عەدۆ: ۱۵۳
- نەسەد خۆشەوی: ۶۱۸ (وێنە)، ۶۳۰
- (وێنە).
- نەفراسیاو سولتان: ۱۵۹
- نەکرەم جاف (د.): ۴۹۱
- نەکرەم جەمیل پاشا: ۶۲، ۶۳، ۶۴
- (وێنە)، ۸۹، ۲۱۰، ۹۰
- نەکرەم حاجۆ: ۲۲۸ (وێنە)
- نەکرەمی مەحمودی سالحی رەشە: ۱۶۱
- نەلەبوسى (د.): ۴۴۸
- نەمیر ئینتیزامی: ۵۴۸
- نەمیری قازی: ۴۸۷
- نەمین بەگ (پشدهن): ۱۵۹
- نەمین زەکی بەگ: ۲۰۲
- نەمین عالی بەگ: ۶۲، ۶۵، ۸۲، ۱۰۲
- (وێنە) ۵۸۷
- نەمین محمد ئاغا هەمەوهند: ۱۵۹
- نەمین موتاجی (د.): ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۱۰۱
- ۱۶۵، ۲۷۸، ۳۵۰، ۵۶۸
- نەمین هوەیدا: ۵۲۵
- نەمین جەلال بەرزنجی: ۶۱۵ (وێنە).
- نەنتونی ئیدن: ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۸، ۲۵۹
- ۲۷۳
- نەنوەری سولتانى: ۳۰
- نەوێرە حمان بەگی بابان: ۳۰۱
- نەیاد عەلاوی: ۴۲۶
- نەیوب محمد بابەکر: ۲۴، ۳۰۲
- نۆردیخانی جەلیل (د.): ۵۶۵
- نۆمەری دزەیی: ۶۱۶ (وێنە).
- نوبراهیم ئاغاز مەدحەت ئاغا (داوودە): ۱۵۹
- نوبراهیم نەحمەد: ۲۴۹، ۴۱۴ (وێنە)،
- ۴۱۵، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۹، ۵۰۶، ۶۱۱
- (وێنە)، ۶۲۷ (وێنە).
- نوبراهیم پاشا (کۆپى مەمەد عەلى گەورە): ۱۰۳
- نوبراهیم داوقوی (د.): ۳۴، ۵۶۸
- نوبراهیم غەزالی (عەقید): ۴۲۶
- نوبراهیم سەرەك هۆزی جەلیلی (میچەن):
- ۷۲
- نوبراهیم فەیسەل ئەنساری: ۶۲۴ (وێنە).
- نوحسان فوناد (د.): ۴۸۹ (وێنە)، ۵۱۶،
- ۶۱۳ (وێنە).
- نوحسان نووری: ۲۲۴، ۶۰۵ (وێنە).
- نیدریس بارزانی: ۵۶۱، ۵۶۲ (وێنە)، ۶۲۱
- (وێنە)، ۶۳۰ (وێنە).
- ئیدن: ۲۵۱
- ئیریک داونتۆن: ۳۶۰
- ئیرکین (و. هەندەرانى تورکیا): ۴۰۷
- ئیرنست بیفن: ۲۲۷، ۲۳۹، ۲۷۶
- ئیسحاق سکۆتی: ۸۱
- ئیسماعیل بادی: ۲۶

ئىسماعيل بەگى پەواندىزى: ۱۱۹، ۱۲۱،
 ۱۴۷، ۱۵۳ (وئىنە)
 ئىسماعيل ھەقى شاوھەيس: ۸۹، ۳۹۷
 ئىسماعيل عارف: ۳۸۱
 ئىسماعيل ەلى: ۳۴
 ئىقدام (پۇرۇنامە): ۷۵، ۷۸، ۸۲
 ئىليزابىت: ۱۰۵، ۱۰۶
 ئىمتىياز رەفيع: ۴۸
 ئىمىلى وارد: ۴۸
 اى. ئىكلېس: ۳۲۹، ۳۳۰
 (ئاپۇ): ۲۲۳
 (ئەمىن بروسك): ۳۹۹

(ب، پ)

بابا ەلى شىخ مەھمۇد (ھەفید زادە):
 ۳۶۴، ۶۱۸ (وئىنە)، ۶۲۲ (وئىنە)
 بابان زادە مستەفا زەنى: ۶۵ (وئىنە)
 بابەجانى (ھۆن): ۱۴۴
 بابەكر پشدهرى: ۳۴
 بارون سىدىنى جىمس وىب پاسقىلد: ۱۷۴
 بەختيار ئەمىن (د): ۴۲۶، ۵۲۴
 بەدرخان پاشا (مىر): ۱۰۳، ۱۰۴، ۲۲۰،
 ۳۳۷، ۴۶۳، ۵۵۶ (گەرە)
 بەدرخان زادە مستەفا زەنى: ۶۵
 بەرھەم صالح (د): ۳۴
 بەشىر موشىر: ۱۳
 بەگزادە كەرىم: ۷۲
 بەشىر موشىر: ۱۳

بەكر ەابدولكەرىم: ۵۴۶
 بەھى خانى ھامىد بەگى جاف: ۴۱۹
 بىرناردشوق: ۳۲
 بلەج شىركو (د): ۱۰۵، ۳۳۷
 بۇغوس تۇبار پاشا: ۷۰، ۷۵، ۷۹، ۸۱
 باقرۇف (سكرتىرى پ.ھ. نازەربايجانى):
 ۳۲۲
 بىگوك: ۱۵
 بيارە: ۲۲
 پ. دەبلىو پاكستەر: ۱۷۴
 پرىماكوف: ۶۲۵ (وئىنە).
 پىرەمىرد (شاعىر): ۸۱۴
 پىرسى كرادوك: ۳۶۲، ۳۹۶
 پىاۋە نوپكانى عىراق: ۳۵۹
 پىران: ۲۲

(ت)

تۇفيق سويدى: ۴۲۶
 تۇفيق قەزاز: ۳۹، ۱۵۵، ۱۵۶ (وئىنە)،
 ۱۵۷، ۱۶۳
 تۇفيق ۋەھبى: ۱۶۶، ۱۶۷ (وئىنە)، ۱۸۰،
 ۱۸۶، ۴۹۱، ۵۱۷
 تاتچەر: ۵۳۱، ۵۳۶، ۵۳۸
 تالب ھسەين شىبب: ۳۵۸، ۳۶۱، ۴۷۸
 تاهىر شەھباز ھەيدەرى: ۳۵، ۳۷۹،
 ۴۳۸، ۴۸۰
 تاهىر يەھيا: ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۴۴، ۴۴۸، ۴۶۲،
 ۶۲۲ (وئىنە)، ۶۲۳ (وئىنە)، ۶۲۴ (وئىنە).

۴۰۶، ۴۱۱، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۷،
 ۴۱۸، ۴۲۴، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۷۱، ۴۷۳،
 ۴۷۵، ۴۸۱، ۴۹۵، ۵۴۶، ۵۵۳، ۵۶۱،
 ۵۶۶، ۵۶۸، ۵۷۲، ۶۱۶ (وینه)، ۶۲۴
 (وینه)، ۶۲۶ (وینه)، ۶۲۷ (وینه)،
 ۶۳۹ (وینه) ۸۱۲
 جلال الكشك (رؤژنامه نووس): ۶۲۸
 (وینه).

جلالی عومری سام ناغا: ۱۸، ۳۴، ۳۶
 جلیل هوشیار: ۱۶۵، ۶۱۱ (وینه)، ۶۱۷
 (وینه).
 جلیلی جلیل (د): ۵۶۵
 جمال بابان: ۱۵۳، ۴۲۶، ۴۵۳
 جمال پاشای سه فاح: ۴۷۸
 جمال عابدولناسر: ۴۱۱، ۴۱۳، ۴۲۱،
 ۴۲۴، ۴۳۱، ۴۳۳، ۴۸۲، ۶۱۸ (وینه).
 جمال عهله مدار: ۴۵
 جه مشید حه بیده ری (د): ۲۰۹، ۲۱۱، ۵۱۲
 جه میل نه فهندی: ۱۲۱
 جه میل پاشای دیار به کر: ۳۰۱
 جه میل حاجق: ۲۱۲ (وینه)
 جه میل رۆژبه یانی: ۲۲۴
 جه میل مه دفه عی: ۱۶۷، ۱۷۶، ۱۷۹،
 ۱۸۰، ۱۸۱
 جه نه پال (قونیان): ۲۵۶
 جه نه پال به راتوک: ۲۸۷
 جه نه پال و بیگانده: ۲۵۷
 جه واد عه بده لهادی حه له بی: ۴۲۶

تاهیری کوپی سمکزی شکاک: ۳۱۸
 ته لعت شیبانی: ۲۸۱، ۳۸۲
 ته لعت نادر: ۶۱۵ (وینه).
 ته ها شیخ نه حمده: ۳۵۷
 ته ها محمه د نه مین: ۴۴۲
 ته ها محیه دین مه عروف: ۵۰۶، ۵۷۱
 تیکین نه لب: ۲۸

(ج)

ج. ن. فیرنلیتی: ۳۲۸، ۳۳۱
 ج. ده بلیو. ول: ۳۱۷
 ج. ک. کلوپ: ۳۷۶
 جعفر سولتان: ۱۴۴
 جه بار جه باری: ۴۰۱
 جه یار قادر (د): ۳۳۷
 جه رجیس فه تحوللا: ۵۸، ۱۴۲، ۳۹۵
 جه سام محمه د شاهری (جه نه رالی فرۆکه وان):
 ۴۲۶
 جه عفر پیشه وه ری: ۳۲۲، ۵۵۸
 جه عفر ره سول عه لی: ۴۳۷
 جه عفر عه سکه ری: ۱۶۴، ۱۶۶، ۱۸۴
 جه عفر موسه وی: ۵۸۱
 جه لادهت عالی به درخان (هه ره کول)
 تازیزان): ۶۱، ۶۲، ۸۹، ۹۰، ۱۱۵،
 ۱۱۶، ۱۵۱، ۲۱۰، ۲۱۲ (وینه)، ۲۲۰،
 ۲۲۸ (وینه)، ۲۴۳، ۳۳۷، ۴۵۷
 جه لال تاله بانی (مام) (جه لاله مین تاله بانی):
 ۳۱، ۳۵، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۴۰۳

- جهواد مهلا (د.): ۲۲۳، ۲۴۴
- جهوامری (محمهد مههدی): ۳۶۴، ۴۹۰.
- جهودهت هندی (دادوهن): ۴۲۶
- جهودهت خهزنه دار: ۶۱۲ (وینه).
- جهوهر سهديق شاههيس: ۵۱۶
- جهون درينكول: ۴۷۱
- جهورج ناٹانيل كيرزن: ۷۴، ۸۳
- جگه رخوين: ۲۱۲ (وینه)
- جهوتيارى حاجى توفيقى هه ورامى: ۲۳۰
- جهيمى كارته: ۵۳۱ (وینه)
- (ح)
- حاجو ئاغای هه فيزكى: ۶۴، ۲۱۲ (وینه)،
- ۲۲۸ (وینه)، ۲۴۲
- حاجى ئيبراهيم ئاغا: ۵۰۶
- حاجى پيرداود (دزهيمى): ۱۱۸
- حاجى عهلى رهزا نه فهندى: ۶۶
- حاجى قادرى كزيبى: ۲۴، ۳۷۷
- حاجى كاك نه حمهدى شيخ: ۲۰۲
- حاجى مهلا محييه دين: ۱۶۳
- حاجى محهد مهلا: ۱۲۰، ۱۶۸
- حاجى محهد مهلا: ۳۳۹
- حاجى مستهفا پاشا (يامولكى): ۶۶،
- ۱۶۳
- حاجى موسا: ۲۴۳
- حاجى موسا بهگ: ۱۴۱
- حاجى نه ورهس: ۱۲۰
- حازم جهواد: ۴۷۹
- حازم شه مدين ئاغا: ۱۵۰ (وینه)، ۱۵۳
- حاميد گهوهرى: ۲۳
- حاميد قاسم: ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳
- حه پسه خانى نه قيب: ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵،
- ۶۰۴ (وینه).
- حه جى عه بدولكه ريم: ۲۱۲ (وینه)
- حهردان تكريتى (فهريق پروكن): ۴۳۳،
- ۴۶۵، ۴۹۴، ۴۹۷
- حه سهن ئاغا حاجو: ۲۱۲ (وینه)، ۲۲۸
- (وینه)، ۲۴۳
- حه سهن بهگ جاف: ۱۵۸
- حه سهن بهگ (پشدهرى): ۱۵۹
- حه سهن سلیمان زه هاوى: ۴۹۳
- حه سهن سولتان: ۱۳۴
- حه سهن كه تانى (د.): ۴۵۳، ۴۹۲
- حه ميبى زاده: ۶۶
- حه مه ئاغا (پشدهرى): ۱۵۹
- حه مه نه مين ئاغای خورشيد ئاغا (بلوده): ۱۵۹
- حه مه ره شيد خانى بانه: ۲۳۳ (وینه)،
- ۳۰۵، ۳۲۲، ۳۲۳
- حه مه سالح بهگ: ۱۵۵
- حه مه د سالح قه ره داغى: ۵۰۱
- حه مهبى ئاوره حمان ئاغا: ۱۵۵، ۱۵۷،
- ۱۶۳، ۱۶۶، ۱۹۱ (وینه)
- حه مهبى بهگى بابان: ۶۵، ۸۲
- حه مهبى پاشا (جه نه پال): ۶۶
- حه مهبى پاشاى بابان: ۱۳۰ (وینه)
- حه مهبى ره شيد پاشا: ۱۵۷
- حه مزى بهگ: ۶۵

حه مید خه لخال: ٤٢٤

حه مید عوسمان: ٤١٤، ٤١٦ (وینه)

حه سین (قوره چتای): ٧١

حه سین نه حمه د جاف: ١١٤

حه سین به گ جاف: ١٥٨

حه سین پاشا: ١٠٤، ١٠٥

حه سین پاشای نوردون: ٤٠٦

حه سین جه میل: ٣٩٨

حه سین علی شانزف (کور توغلو): ٥٦٥

حه سین نیرگیزه چاری: ١١٤

حوری علی ناگا: ١٦٤

حوسین جه میل: ٣٥١

حوسین حوزنی موکریانی: ٤١، ٥٨

حوسین فه یزوللا جاف: ١١٤

(خ)

خالید پاشای بابان: ١٣١

خالید کوری وه لید: ١٠٣

خالید نه قشبه ندی: ٤٣٦، ٤٣٧، ٤٣٨

(وینه)، ٦١٨ (وینه).

خه سرف توفیق: ٤١٤، ٤١٧ (وینه)

خه لیل بلوری: ٣١٨

خه لیل پامی: ٢٢٨ (وینه)

خه یره ددین حه سبب (د): ٤٨١، ٤٨٢

خه یروللا عبه دولکه ریم: ٤٩٢، ٦١٠ (وینه).

خومه پینی: ٥٢٧، ٥٢٨، ٥٣٣، ٥٣٥

(د)

دارا توفیق: ٥١٧

دارا عه تتار: ٥٠٨، ٥١٦

دافید گودچایلد: ٣٥٤، ٣٨٠، ٣٨٤، ٤١١

٤١٢، ٤١٣، ٤٤٠، ٤٤٥

دافید ف. کیلی: ٢١٨، ٢٨٦

دانا ناده مس شمیدت: ٣٩٥

داود به گ جاف: ١٥٨

داود پاشای حه یده ری: ٢٠٨

داود: ١٥٤، ١٥٩

دایکی میدیا (سه عیدیه خان): ٨١٥

دوگلاس جۆن بریت رۆبی: ٣٥٤

دوئالد کیث هاسکیل: ٣٥٣، ٣٥٤، ٣٨٠

٣٨٣، ٤٣١

ده بلیو. مارسدین: ٤٣١، ٤٥٠

ده بلیو. موریس: ٤٩٥، ٤٩٧

ده بلیو. ئای. کومبس: ٥٠٧

د. م. سمیت (دافید مالکیز سمیت): ٣٥٤

ده یلی مهیل (رۆژنامه): ٣٥٩

دوکتور شقان: ٥٦٤

دوکتور فارس: ٢٠٧

دوکتور میهران: ١٣٧

دوگالد. ل. سستیوارت: ٣٢٦، ٣٢٧، ٣٢٨

دوکتور بوور: ٢٨٥

دوکتور مالکولم: ٢٨٥

دیشنه (رۆژنامه نووسی نه له مانی): ٦٣٠

(وینه).

دیگول (جه نه پال): ٥١٣

دینس رایت: ٣٢٧، ٣٢٨

- (پ)
- ر. براهیوهیت: ۳۵۷
- ر. ده بلیو. مۆنرۆ: ۳۸۷، ۳۸۴، ۳۵۵، ۴۱۹
- ر.ك. هاو: ۲۹۶
- رەوف پەشید (داوون): ۵۸۰
- رەجاء عەبدولسەلام عارف: ۳۵۰
- رەجەب عەبدولمەجید: ۴۲۴، ۴۳۴
- رەحیمە مەلازادە: ۲۴، ۱۱۴
- رەحیمی قازی (د): ۳۲۲، ۳۲۶، ۶۱۲ (وێنە).
- رەزا بەگی ئیسماعیل بەگ: ۱۴۳ (وێنە)، ۵۹۹ (وێنە).
- رەزوان بادینی (د): ۲۴۴
- رەشاد موفتی: ۶۰۶ (وێنە)
- رەشید ئاغا (پشدر): ۱۵۹
- رەشید بەگ (رەشید بەگی کابان): ۵۵، ۱۳۵، ۱۳۶ (وێنە)، ۱۲۰، ۱۶۴
- رەشید بەگ عەبدولکەریم: ۱۴۳
- رەشید بەگی ھەرکی: ۳۱۸
- رەشید عالی گەیلانی: ۲۰۱، ۲۲۹
- رەشید موسلیح (لیوا پوکن): ۳۹۰، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۳۳
- رەفەت بەگی سەمایل بەگ: ۱۵۹
- رەفیق حیلمی (رەفیق ئەفەندی): ۸۹، ۹۲، ۶۶، ۱۳۴، ۱۴۲، ۱۶۴، ۳۳۷
- رەفیق سالیح: ۲۶، ۴۰۵
- رەمزی ئەفەندی: ۱۹۲
- رەمزی فەتاح: ۱۶۳، ۱۶۴
- رەمزی مەلا مارف: ۱۵۵
- رەوشەن بەدرخان: ۶۱، ۸۹، ۲۱۰
- رەوپاک محەمەد علی (د): ۴۶
- رەوحانی: ۲۳۹ (وێنە)
- رۆئیندیژ (د): ۳۳۶
- رۆب رۆی: ۲۸۸
- رۆبەرت ئەنتونی ئیدن: ۲۵۰
- رۆبەرتیس: ۲۷۹
- رۆین ھود: ۲۸۸
- رۆجەر ئیلین: ۳۵۴، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۴، ۳۶۵، ۴۰۷، ۴۲۹
- رۆدریک پارکتیس: ۴۰۶
- رۆزفلت: ۲۵۲
- رۆھات ئالاکوم: ۵۳
- ریاز حاج ئیبراھیم حسین (د): ۴۳۵
- ریبیکا ویپال ولیەمس: ۴۸
- ریچارد بیستون: ۳۶۶، ۳۹۵
- (ر.س. کرولفورد): ۴۰۶
- (ز، ژ)
- زرنگی فاروقی مەلا مستەفا: ۳۶
- زەبیحی: ۲۳۰، ۳۲۶
- زەعیم سدیق مستەفا: ۳۷۴، ۴۰۵
- زەکیە قەزاز: ۱۵۵
- زەید ئەحمەد عوسمان: ۳۹۸، ۳۹۹ (وێنە)
- زەینەفون (کسەنەفون): ۲۲۰
- زویەیدی (کوپی بەدرخان): ۱۴۰

- زوبیر پاشای باینی: ۴۴۲
 زوبیر کازم عه‌بود: ۵۸۱
 زوزگی نه‌وهی نه‌قشبه‌ندیی‌کان: ۳۶
 زیا وه‌ه‌بی: ۷۳
 زتیو به‌گ هه‌رکی: ۳۱۹
 ژبووار: ۲۲
 زه‌رب قه‌سار: ۴۲۶
- (س)
- س. کرپیس: ۲۵۸
 س.ب.ر.کوک: ۳۵۳
 سادق بابو بارزانی: ۶۱۸ (وینه).
 سادقی شه‌په‌فکه‌ندی: ۳۲۶
 سارالی: ۴۸
 سالار نه‌لده‌وله: ۱۴۴، ۵۶
 سالتح حه‌یده‌ری: ۲۰۸، ۴۱۴، ۴۱۶ (وینه)
 سالتح ساحیب قران: ۱۴۳ (وینه)
 سالتح عه‌بدوللا یوسفی: ۳۹۲، ۳۹۳
 (وینه)، ۴۴۵، ۴۷۲، ۶۲۶ (وینه).
 سالتح قه‌فتان: ۱۶۵ (وینه)
 سالتح مه‌هدی سامرائی: ۴۲۶
 سالتح مه‌هدی عه‌مماش: ۴۴۸
 سالتح محه‌مدی بادی: ۵۳
 سالتح محمد نه‌مین: ۳۵۸
 سالتح میران: ۶۱۸ (وینه).
 سالم: ۳۲
 سامی عه‌بدولپه‌حمان: ۵۶۲
 ساندوگ: ۹۷
- ستالین: ۳۲۲، ۳۴۸، ۳۸، ۲۵۰، ۲۵۲
 ۳۱۸، ۲۷۴
 سه‌باحی غالب: ۲۸، ۳۰، ۹۶، ۳۵۸
 سه‌دام حه‌سین: ۱۸۹، ۴۳۵، ۴۳۸، ۴۸۰، ۴۸۱
 ۵۰۸، ۵۲۵، ۵۳۷، ۵۶۸، ۵۷۰
 ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۸، ۵۸۰، ۶۳۳
 (وینه)، ۶۳۴ (وینه).
 سه‌دری قازی: ۳۳۴، ۳۳۹ (وینه)
 سه‌دیقی نه‌نجیری: ۳۲۲
 سه‌رۆکی (خۆبیوون): ۲۲۲
 سه‌ره‌ست که‌رکوکوی: ۹۶
 سه‌ره‌ک کۆماری کورد: ۳۱۸
 سه‌ردار ناراراتی: ۵۰۸
 سه‌رده‌شت: ۵۵۹
 سه‌رکردایه‌تی شوپشی نه‌یلوول: ۴۱۱، ۴۱۲
 سه‌رکرده‌کانی سلیمانی: ۱۸۷
 سه‌عد ناجی جه‌واد: ۴۸۱
 سه‌عده‌خان (دایکی میدیا): ۲۲
 سه‌عید ناغای دۆسکی: ۲۷
 سه‌عید ئالچی: ۵۶۴
 سه‌عید ته‌ته‌ر: ۳۲۷
 سه‌عید خان به‌گی هه‌رکی: ۳۱۸
 سه‌عید فه‌تحی صقلی (عه‌مید): ۴۴۳
 سه‌عید قه‌زاز: ۱۵۵، ۳۱۲
 سه‌عیده: ۵۳
 سه‌عیدی کوردستانی (د): ۵۸
 سه‌فیه‌ سه‌هیل: ۴۲۶

- سەلاخ سەعدوللا: ۲۷، ۲۹، ۴۰، ۶۲، ۴۱۸، ۴۸۸، ۵۱۶
- سەلاخ رەشىد: ۸۱۲
- سەلاخ فەرەج: ۶۱۵ (وێنە).
- سەلاخەددىنى ئەيوبى: ۱۰۴، ۲۱۱، ۲۳۵
- سەلمان ئاغا (ھەمەوھەند): ۱۵۹
- سەيد (شېخ) عەبدولقادىر نەھرى: ۶۱، ۶۵، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۷، ۷۹، ۸۰، ۸۲، ۸۵
- سەيد ئەحمەد بەرزنجى: ۱۳۵ (وێنە)
- سەيد ئەحمەد نەقىب: ۱۳۶
- سەيد ئەحمەدى مەرەخەس: ۱۳۵
- سەيد تەھا (نەھرى): ۵۷، ۵۹، ۱۲۱، ۱۱۰، ۱۴۱
- سەيد شەكلىف: ۶۵
- سەيد عەبدوللا ئەفەندى كورپى سەيد
عەبدولقادىر: ۶۵
- سەيد محەمەدى سەدرى: ۳۲۷
- ستىفن لوفتەس ئىگىرتۆن: ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۶
- سەيفى قازى: ۳۳۳
- سىيمۆر تۆپىنگىش: ۳۶۵
- سەدىق عەبدولھادى بەسام (پارىزەن): ۴۲۶
- سەدىق سالىح: ۲۶، ۱۲۶، ۱۴۹، ۳۳۷
- سەدىق مستەفا (عەمىد): ۴۴۳
- سەكرىتىرى مەندوبى سامى: ۱۹۱
- سەلىمان بەگ (بەدرخانى): ۱۰۵
- سەلىمان نورى بەگ (مىجەن): ۶۵
- سەمەيل (ئىسماعىل) ئاغاى شىكاك
(سەمكى): ۵۲، ۵۴، ۵۶، ۵۸، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۴، ۱۳۸، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۵۲۲، ۶۰۰ (وێنە).
- سوارە: ۱۸
- سەبىحى نازم (د.): ۳۴۹
- سەپاى سوورى: ۴۴۲
- سورەيا عالى بەدرخان: ۶۰، ۳۳۷، ۵۸۷
- (وێنە)، ۵۸۸ (وێنە)
- سولتان سەلىم: ۱۰۳
- سولتانى عوسمانى: ۵۶۹
- سۆن: ۹۰
- سىامەند سەمەد بەننا: ۵۱۶
- سىد على: ۹۸
- سىقەر: ۲۱
- سىر جۆرج رەسىل كلېدك: ۱۶۰
- سىر د. كىلى: ۲۱۸
- سىر رىدەر بۆلارد: ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۵، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۷۰، ۳۲۲، ۳۲۳
- سىر رۆبەرت جۆرج ھاو: ۲۱۵، ۲۳۶، ۲۹۰، ۲۹۱
- سىر رۆجەر ئەلېن: ۳۵۹، ۳۸۸، ۴۰۶
- سىر فرانسىس ھەف ولىەم ستۆنھېتۆر
بېرد: ۱۹۷، ۲۹۳، ۲۹۴
- سىر فرانسىس ھېنرى ھەمفرايز: ۱۸۹
- سىر ھېنرى رويېرت موور برووك بۆپھام: ۱۹۸
- سىر والتەر سمارت ئەلېكسەندەر: ۲۹، ۲۹۵، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۰

- شهریفة: ۵۳
- شہ فیقی نے حمہد عزیز ناغا: ۷۲۴ (نامہ)
- شہ فیق نے رواسی زادہ: ۶۵
- شہ فیق رہ شید پاشا: ۱۵۷
- شہ فیق قہ راز (د): ۳۹، ۴۰
- شہ فیق کہ مالی: ۴۸۰
- شہ مسہدین توفیق عہ زاوی: ۴۲۶
- شہ مسولوا عزیز: ۳۳۹ (وینہ)
- شہ ہمال ماجید مستہ فا: ۴۱۴
- شہ ہلا خان: ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۵، ۳۵، ۴۸
- ۳۳۸، ۶۲
- شہ وکعت عہ قراوی: ۴۱۹
- شکسپیر: ۳۲
- شوکر مستہ فا: ۱۰۵
- شوگری قوہ تلی: ۲۱۴
- شہ یارد: ۱۸۶
- شیخ نے حمہدی شیخ عہ بدولقادی
- نہ قشہ بندی: ۳۵، ۴۳۸
- شیخ نے حمہدی بارزانی: ۲۱، ۱۱۷، ۱۱۹
- ۳۰۴، ۴۴۵، ۴۴۷، ۵۴۶، ۶۲۰ (وینہ).
- شیخ تالب سوہیل: ۴۲۶
- شیخ رہزا: ۱۴۷
- شیخ رہزای تالہ بانی: ۵۵۶
- شیخ رہزای گولانی: ۱۷۲
- شیخ رہ شید جاف: ۱۵۸
- شیخ رہ شید لؤلان: ۳۱۴
- شیخ رہ شیدی شیخ علی سہرکار: ۵۹۹
- (وینہ).
- سیر ویلیس کرمبس: ۵۰۴ (وینہ)، ۵۰۵
- (وینہ)، ۵۰۶، ۵۰۷
- سیر ویلیس موریس: ۴۶۳
- سیر. م. کناتچبول ہوگیسین: ۲۵۶،
- ۲۶۰، ۲۷۳
- سیر. م. پیترسون: ۲۷۹
- سیر. والتر سمارت نے لیکسہ ندر:
- ۲۷۷، ۲۹۲
- سینہ مخانی جہ لادہت بہ درخان: ۶۱، ۶۲،
- ۲۲۸
- (س. س. گافان): ۴۸۸
- (ش)
- شاہپور بہ اختیار: ۵۲۲ (وینہ)، ۵۲۴
- سازل تاقہ (طاقہ): ۴۷۹، ۴۸۰
- شامیل سامہ رائی (د): ۴۳۵
- شاخہ وان نامیق (شوان): ۶۲۷ (وینہ).
- شاکر مہ حمود (لیوا روکن): ۶۳۲
- (وینہ).
- شکار نہ قشہ بندی: ۸۱۳
- شہرہ فحانی بہ دلیری: ۳۲، ۳۶
- شہرہ رف پاشا (خہ ندان): ۲۶، ۵۲، ۵۳،
- ۵۴، ۵۵، ۶۸، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳،
- ۷۵، ۷۸، ۷۹، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۲،
- ۱۲۹، ۱۳۵، ۱۳۶، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۸۹،
- ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۵، ۲۹۷، ۲۹۸،
- ۲۹۹، ۳۰۰
- شہرہ رف علی: ۱۶۶، ۱۶۷

- شیخ ره قیبی سورچی: ۳۲۴
 شیخ صالح ته لال: ۴۲۶
 شیخ سه دیق: ۱۴۰، ۵۷
 شیخ سه عیدی پیران: ۷۳، ۱۳۷، ۲۱۰،
 ۲۲۵، ۲۳۸، ۲۴۲، ۵۶۳، ۶۰۱ (وینه)،
 ۶۰۳ (وینه).
 شیخ شه هاب: ۴۴۵
 شیخ عه بدولقادر: ۵۶، ۵۸، ۱۴۰
 شیخ عه بدولقادی گه یلانی: ۴۵۳
 شیخ علی شه علان: ۴۲۶
 شیخ عزه ددین حسه بینی: ۵۴۸، ۵۴۹ (وینه)
 شیخ عوبه یدوللا (نه هری): ۵۴، ۱۳۹،
 ۵۵۶
 شیخ عوبه یدوللا ی بجیل: ۱۲۱
 شیخ عوبه یدوللا ی زینق: ۳۰۲
 شیخ قادر (عه بدولقادی) حه فید: ۱۵۵،
 ۱۵۷، ۱۶۳، ۱۶۶، ۱۷۱، ۱۹۲، ۱۹۹،
 ۶۰۴ (وینه).
 شیخ مه حمود (حه فید زاده): ۵۲، ۵۴،
 ۵۵، ۵۶، ۹۰، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۶۵،
 ۱۳۷، ۱۳۸ وینه، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴،
 ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۹، ۱۷۵، ۱۹۶، ۱۹۷،
 ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۳۳۶، ۵۴۲،
 ۵۹۹ (وینه)، ۶۰۰ (وینه).
 شیخ مه حمودی شیخ کاوه: ۴۱۲، ۸۱۲
 شیخ محمه د (شیخه شهل): ۲۰۶، ۲۰۸
 (وینه)
 شیخ محمه د سدیق: ۱۴۱
 شیخ محمه د غریب: ۱۳۸، ۵۹۹ (وینه).
- شیخ محمه دی قه لاتی: ۱۹۱
 شیخ محمه دی گولان: ۱۶۶
 شیخ موسلیح: ۱۵۷
 شیخ نووری شیخ محمه د قازانقایه: ۵۹۹
 (وینه).
 شیرکو بیکه س: ۴۹۷
 شیرکو حه بیب: ۱۸، ۳۰
 شیرین خان: ۲۲
- (ص، گ)
- صاحب محمه د مه لا مه حمود: ۴۲۶
 صالح مه دی عه مماش (جه نرال): ۴۳۰،
 ۴۳۱، ۴۳۲
 صبحی عه بدولحه مید: ۴۳۳
 طاهر البکاء (د): ۳۵، ۱۸۸
- (ع)
- عادل ته قی به لدای (د): ۳۵۱
 عادل عیزه ت: ۴۰۱
 عارف پاشا: ۵۲، ۱۲۸
 عارف عبدالرزاق (لیوای فیرککه وان): ۴۳۵
 عبدالرحمن الشیخ علاء الدین النقشبندی: ۱۴۱
 عبدالستار عبداللطیف: ۴۳۴
 عبدالسلام عارف: ۳۴۹، ۳۵۸، ۳۶۸،
 ۳۹۳، ۴۲۸، ۴۳۹، ۴۴۱، ۴۴۳، ۴۴۴،
 ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۶، ۴۳۸، ۴۴۸، ۴۴۹،
 ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۳، ۴۷۱، ۴۷۵، ۴۷۶،
 ۴۷۷ (وینه) ۴۷۹، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۹۵

عبدالولہ زاق سہید مہ محمود: ۶۲۴
 عبدالولہ حمان قاسملو (د): ۳۲۲، ۳۲۶،
 ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۹، ۶۳۷ (وینہ)، ۶۳۹
 (وینہ).
 عبدالولہ قیب یوسف: ۵۸۳
 عبدالولہ تار تاهیر شہریف (د): ۶۹، ۷۸
 عبدالولہ عزیز دوری (د): ۳۹۸
 عبدالولہ کریم تکریتی (تہفسہ): ۴۷۶
 عبدالولہ کریم جہدہ: ۳۵۷
 عبدالولہ کریم قاسم: ۱۶۴، ۲۱۶، ۳۴۵،
 ۳۴۸، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۷، ۳۵۸،
 ۳۶۷، ۳۷۰، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۷، ۳۷۸،
 ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۶، ۴۰۰،
 ۴۰۶، ۴۲۴، ۴۲۶، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۶،
 ۴۳۷، ۴۴۷، ۴۶۱، ۴۵۱، ۴۹۱، ۴۹۵،
 ۴۹۶، ۴۹۷، ۶۱۷ (وینہ)، ۶۲۰ (وینہ).
 عبدالولہ کریم فہرحان (وہزین): ۶۲۳ (وینہ).
 عبدالولہ فتح بڑتانی (د): ۶۲۷.
 عبدالولہ لاہ گی جاف: ۱۵۸
 عبدالولہ لاہ پھشیو: ۱۱۶
 عبدالولہ لاہ جاسم (لیوا): ۴۴۲
 عبدالولہ لاہ جہودہت: ۸۰، ۸۵
 عبدالولہ لاہ حسن زادہ: ۳۲۸، ۳۶۶، ۵۵۰
 عبدالولہ لاہ نہ وروٹی: ۱۵۸
 عبدالولہ لائی برای دوکتور مراد: ۳۳۶
 عبدالولہ لاہ لہ دیسی: ۶۱۸ (وینہ).
 عبدالولہ محسنین سہ عدون: ۱۱۹، ۱۸۶
 عبدالولہ ہاب شہواف: ۳۶۵

عبدالصاحب علوان (د): ۴۳۵
 عبدالعزیز الحافظ (د): ۴۳۵
 عبدالعزیز الوتری (د): ۴۳۴
 عبدالفتاح نعلعبوسی (د): ۴۳۵
 عبدالکریم نعلعلی: ۴۳۳
 عبدالکریم کہنہ: ۴۳۴
 عبدالکریم ہانی (د): ۴۳۶
 عبدالمجید دوجہیلی: ۴۳۶
 عبدالمنعم الاعسم: ۲۴۵
 عباس چہلہ بی پاشا: ۵۲
 عباس کہمال (موقہدم): ۴۰۳
 عبداللہ کیم عامر (موشیر): ۴۱۱
 عبداللہ میدی دوہم (سولتان): ۷۱،
 ۷۳، ۹۴، ۱۳۱، ۲۵۱، ۲۸۷
 عبدالخالید سابیر: ۸۱۴
 عبدالولہ حمان ناغا: ۱۹۱
 عبدالولہ حمان ناغا علی یونس: ۲۴۳
 عبدالولہ حمان نعلحمہ د پاشا: ۱۵۷
 عبدالولہ حمان بہ گی بہ درخان: ۱۰۵، ۱۰۶
 عبدالولہ حمان بہ یاتی: ۳۱۲
 عبدالولہ حمان عارف: ۴۴۱، ۴۴۳، ۴۴۴،
 ۴۸۶ (وینہ)، ۶۳۱ (وینہ).
 عبدالولہ حمان مہ عرف (ناوپہ حمانی
 حاجی مارف): ۳۴، ۳۵
 عبدالولہ حیم رہحمی مہکاری: ۸۹، ۳۰۱
 عبدالولہ زاق بہگ (بہ درخان): ۱۰۴، ۵۸۵
 (وینہ)، ۵۸۹ (وینہ).
 عبدالولہ زاق حہسہنی: ۹۰، ۱۷۴

- عەبدى ئاغا ئەزىدىكى: ٤٧٦
 عەتا موفتى: ١٨
 عەرەبى شەمۆ: ٥٦٥
 عەزام (عەبدولرەحمان عەزام): ٢٩٦
 عەزمى بەگى بابان: ١٥٥، ١٥٦، ١٩١
 (وېئە)، ١٥٧، ١٦٣، ١٦٦
 عەزىز خان: ١٣٤
 عەزىز فەيزوللا بەگى: ٣١٨
 عەزىز ھودى: ١٢١
 عەزىزى يوسفى: ٣٣٢
 عەزىز شەرىف: ٦٢٥ (وېئە).
 عەسكەرۆف شامىل سەلىم ئوغلۇ (د): ٥٦٥
 عەقراوى: ٤١٤، ٤١٧
 عەلى ئاغا (ئاگا): ١٦٤
 عەلى ئاغا زولفۇ: ٢٢٣، ٢٢٨ (وېئە)
 عەلى ئاغاى مستەفا ئاغا (داودە): ١٥٩
 عەلى بەدرى (كۆلۆنىل): ٤٢٦
 عەلى حەسەن مەجىد (عەلى كىمياوى):
 ٥٧٤، ٥٧٥، ٥٨٠، ٥٧٣
 عەلى حەيدەر بەگ: ٦٦
 عەلى حەيدەر سەلىمان: ٤٠٩ (وېئە)، ٤١٠
 عەلى سالىح سەعدى: ٣٦٣، ٣٩٧، ٤٠٣،
 ٤٢٧، ٤٤٨، ٤٧٨، ٤٧٩، ٦٦٠
 عەلى شامىل پاشا: ١٠٤، ٥٨٦، ٥٩٠
 (وېئە)، ٥٩٥ (وېئە).
 عەلى شان بەگ: ٥٤، ٥٨، ٦٦
 عەلى گەلاوېژ (د): ٣٢٢، ٣٢٦، ٣٣٦
 عەلى عەبدوللا (عەلى مەكتەبە): ٢٠٦،
 ٢٠٨ (وېئە)
 عەلى عەسكەرى: ٦٢٧ (وېئە).
 عەلى غالب بەگ: ٥٣، ٥٤، ١٢٩
 عەلى ھومام قازى: ٥٥٠
 عەلى حەيدەرى سەلىمان: ٦٢٤ (وېئە).
 عەمماش: ٤٠٥، ٤٣٣
 عەگىد سىدىق: ٦٢٧ (وېئە).
 عەولە سىس: ١٧٥
 عوسمان سەبرى (ئابۇ): ٢٠٩ (وېئە)، ٢٢٣
 عومەر دەبابە: ٦٢٧ (وېئە).
 عومەر ئاغا شەمدىن: ٢٢٨ (وېئە).
 عومەر پاشا (مارشال): ١٠٣
 عومەر (عەمەر) خانى شىكاك: ٣١٩
 عومەر شىيخ موس: ٤٥٨، ٤٥٩، ٤٦٠، ٥١٦
 عومەر عەلى (فەرىق): ٢٤٩
 عومەر مارق بەرزىجى: ١٣٤
 عومەرى قازى: ٤٨٧
 عومەرى خاوەر: ٦٣٩ (وېئە).
 عىزەت بەگ: ١٩١
 عىزەت بەگى ۋە سەمان پاشا: ١٥٥، ١٥٧، ١٦٣
 عىزەتى فاقە (عىزەتى تۆپچى): ١٦٣
 عىزەت عەبدولعەزىز: ٤٥٣، ٦١٠ (وېئە).
 عىزەت مستەفا: ٤٣٤
 عىزەدىن مستەفا رەسول (د): ٣٣٥،
 ٣٤٨، ٥١٦، ٦١٣ (وېئە)
 عىزەدىن فەيزى: ٦١٧ (وېئە)
 عىسا مەحمود: ٤٢٦

- عیسمهت پاشا: ۲۸۱
عیسمهت شهریف وانلی: ۴۸۸، ۲۱۰،
۴۹۲، ۱۴۹۳، ۴۹۴ (وینه)، ۵۱۶، ۶۱۲
(وینه)، ۶۲۳ (وینه).
عیسمهت که تانی: ۴۵۳ (وینه) ۴۹۱
عیفته تی قازی: ۴۸۷
(عامل): ۴۱۰
(عامله): ۴۱۰
- (غ)
- غاریبالدی: ۲۰۱
غازی داغستانی (فهریق): ۴۲۶
غفوروی هه مزهیی: ۳۲۶
غهنی بلوریان: ۳۲۲
- (ف)
- ف.گ. ماینارد: ۴۵۲، ۴۷۱، ۴۷۲
فاییی: ۱۷۴
فاتیمه سالتح نه حمه د: ۲۴۰
فارس ناغای زئیاری: ۱۲۱
فارسی برینپیچ (د. فارسی): ۲۰۶، ۲۰۷
فاروقی مهلا مسته فا: ۳۵
فایه ق بابان: ۱۵۷، ۱۵۵، ۱۹۱
فایه ق سامه پایی: ۳۹۸
فایه ق کاکه مین: ۱۴۳ (وینه)
فایه ق بیتکس (فایقه فهندی): ۱۵۵، ۱۶۰،
۱۶۸، ۱۷۸
- فتهاح ناغا (هه مه وهند): ۱۵۹
فتهح علی شای قاجار: ۱۴۴
فهخری سیلاح شوق: ۴۱۰، ۶۲۴
فهرمانپره وایی تورکیا: ۱۶۰
فهرداد پیربال (د.): ۳۰۰
فهرداد شاکه لی: ۳۳۷
فهرداد عه ونی: ۱۸
فهروشه: ۱۶۰
فهزید پاشا: ۷۹
فهوزی جه میل سائیب: ۶۱۸ (وینه).
فهیسله نه لشاعر: ۴۴۲
فهیسله حه بیب خه یزه ران: ۳۹۸
فهیسله ده باغ: ۳۳۷
فهیسله سه رحان نه لعرسی (لیوا): ۴۴۲
فهیسله یه که م (مه لیک): ۱۳۱، ۱۶۷،
۱۶۹، ۱۷۹، ۲۰۲
فههمی سه عید: ۵۹۹ (وینه).
فرانکلین: ۲۲۲
فریزهر (جه نه رال): ۱۳۷
فلیپس: ۴۷۵
فههد نه لشاعر: ۴۴۲
فوناد بابان (د.): ۱۸
فوناد عارف: ۱۷۳، ۳۴۹، ۳۶۴، ۳۸۲،
۴۳۱، ۴۸۱، ۶۲۲ (وینه).
فوناد مه عصوم (د.): ۳۴
(فهرداد عه ونی): ۲۲۴
(فیسته روس): ۴۸۷

(د)

ډ.ك. ماينارد: ۴۵۰

فاسيليفټ: ۲۷۷، ۲۸۵

فورشيلزوف: ۲۵۲

فيښيان هولټ (كاپټن): ۲۰۱، ۲۰۰، ۷

(ق)

قادر ټاغا: ۱۲۰

قادر نهغه ندى قهره داغى: ۱۴۳ (وټنه)

قازى محه مه د: ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۴۰، ۳۰۴

۳۲۲، ۳۲۳، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷

۳۳۹، ۵۵۸، ۵۶۹ (وټنه)، ۶۰۸ (وټنه)

۶۰۹ (وټنه)، ۶۱۰ (وټنه)

قازى مونعيم: ۳۳۹ (وټنه)

قازى موكرىانى: ۶۱۱ (وټنه)

قهرى جان (شاعير): ۶۲، ۲۱۰، ۲۲۸

(وټنه)

قهرى جه ميل پاشا، ۶۲، ۶۴، ۸۹، ۲۱۰

۲۳۷ (وټنه)

قهره نى ټاغاى قه لاره ش: ۳۰۲، ۳۰۳

۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷

قوتيزاده: ۵۳۵، ۵۴۰

(ك، گ)

ك. ديفيس: ۳۵۷

ك. جيب: ۱۲۷، ۱۳۸، ۱۴۳

كاپته ن گالفو: ۴۷۰

كاپته ن م. ه. جاكسون: ۳۰۲، ۳۰۴، ۳۰۶

۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹

كاپيوسى: ۵۳۷

كارته ر: ۵۲۹، ۵۳۶، ۵۳۷

كاكه زيادى كويه: ۶۲۷ (وټنه)

كالثروب (نهميرال): ۶۱

كامهران على به درخان (د): ۶۰، ۶۲

۶۳، ۹۰، ۱۱۶ (وټنه)، ۲۲۸ (وټنه)، ۴۵۲

۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۸، ۴۹۱، ۵۱۳

كامل الخطيب: ۴۳۴

كاميل به گ: ۱۰۴

كاميل جادرجى: ۳۵۱، ۳۵۵، ۴۲۵، ۶۲۵

(وټنه)

كاوس قهفتان (د): ۵۱۶، ۶۱۲ (وټنه)

۶۱۳ (وټنه)، ۶۱۵ (وټنه)

كهره م نه نقوسى (د): ۵۶۵

كهرم به گى زانستى (كهرم سه عيد به گ):

۱۶۴، ۱۹۴

كهرم سنجابى: ۵۲۴

كه لى (ريكانى): ۴۰۸

كه مال عه بدولقادر نه شنه ت: ۴۱۵

كه مال كه تانى: ۴۹۲

كه مال كه ريمى: ۳۳۸

كه مال جانبولات: ۶۲۴ (وټنه)

كه مال فه وزي: ۷۳

كه مال فوئاد (د): ۵۱۶، ۵۱۷، ۶۱۲

كله ير هولينگور: ۳۸۲

كناتى سول هاكسين: ۲۷۱

كوپه كانى مه لا مسته فا: ۵۶۱

- كورنواليس (سيتر كينهان): ۱۷۹، ۸۱، ۱۸۰، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۸، ۱۸۹
- كوپى رەش: ۵۵۰
- كوفى ئەنان: ۴۵۲
- (وېنە)، ۶۱۳ (وېنە).
- كۆمبىس: ۵۰۵
- كۆرت فالت ھايىم: ۴۵۲، ۵۳۲، ۸۱۳
- كۆلۈنئىل (ئىئلفىنستون): ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۵۷
- كيا ھيا ئەھمەد: ۶۶
- كېرەز: ۸۳
- كىلوس: ۹۷
- گ.ف.ھىللەر: ۳۶۱
- گودچايلد: ۳۵۴، ۳۹۰، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۴۰، ۴۴۰
- گيو موكرىانى: ۵۸، ۶۱۷ (وېنە).
- (ل)
- لاكمى غادە: ۴۸
- لۆرد كىلبراكىن جۆن رايىمۆند گۆدلىيە: ۵۱۰، ۵۱۱ (وېنە)
- لامپستون مايلس ویدیر بوورون كىلېرن: ۲۹۰
- لوئەى توفىق سویدی: ۴۲۶
- لۆید جۆرج: ۷۴
- لوقمان بارزانى: ۶۲۸ (وېنە).
- ليوا.گ.ماكناب: ۳۲۵
- لۆرانس عەرەب: ۹۰
- لۆرد رۆجەر ئەلېن: ۴۶۵
- لۆرد كلېرن: ۲۹۰، ۲۹۷
- لۆرد كارادۆن: ۷۲۲
- (م)
- م.پېتتېرسۆن: ۲۷۷
- م.ج.مەستېل: ۳۵۳
- م.روايس: ۵۱۵
- م.فلىپس پرايس: ۳۲۲
- م.م.بۆكانى: ۳۳۸
- م.مايسكى: ۲۵۹، ۲۶۰
- ماجيد مستهفا: ۲۸۳، ۴۶۹، ۵۹۹ (وېنە).
- مارف خەزىنەدار (د): ۲۲، ۲۴، ۵۱۶، ۶۱۲ (وېنە)، ۶۱۳ (وېنە)، ۶۱۴ (وېنە)، ۶۱۵ (وېنە)، ۸۱۲
- ماكياڧىللى: ۳۰۱، ۳۴۹
- مالكۆم بوور (د): ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸
- مىخائىل برىن: ۴۴، ۴۸
- مىران فوناد مەستى: ۶۱۵ (وېنە).
- مىرحاج ئەھمەد: ۶۱۸ (وېنە).
- مەجىد بەگى حاجى رەسول بەگ: ۱۵۵، ۱۶۳، ۱۹۱
- مەجىد حاجۆ: ۲۱۲ (وېنە).
- مەجىدى قادر ئاغا: ۱۴۴

- ۴۹۵، ۴۹۹، ۵۰۲، ۵۰۴، ۵۱۳، ۵۱۶، ۵۵۳،
 ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۷۰، ۶۰۶ (وینده)، ۶۰۷،
 (وینده)، ۶۱۷ (وینده)، ۶۱۸ (وینده)، ۶۱۹،
 (وینده)، ۶۲۰ (وینده)، ۶۲۲ (وینده)، ۶۲۳،
 (وینده)، ۶۲۴ (وینده)، ۶۲۵ (وینده)، ۶۲۸،
 (وینده)، ۶۱۹ (وینده)، ۶۲۰ (وینده)، ۶۳۱،
 (وینده)، ۶۲۲ (وینده)، ۶۲۳ (وینده)، ۶۳۴،
 (وینده)، ۶۳۵ (وینده)، ۶۳۶ (وینده)، ۷۱۵،
 (وینده)، ۷۲۹ (وینده).
 مهلا معصوم خدر: ۶۲۸ (وینده).
 مهلا سدیق سدقی: ۲۳۶، ۲۳۸، ۲۳۹،
 (وینده)، ۶۱۱، (وینده).
 مهلای جزیری: ۳۲
 مهلای خنتی: ۳۳۶
 مهمدروح سه‌لیم: ۶۲، ۸۹، ۲۱۰،
 ۲۱۱ (وینده)، ۲۲۸، ۲۴۳
 مه‌هداوی: ۳۵۷
 مه‌هدی بازرگان: ۵۲۴
 مه‌ولان زاده رفعت: ۶۴، ۶۶
 محهمه د (د.خ): ۹
 محهمه د ناغا (پشده‌ن): ۱۵۹
 محهمه د نه‌مین ناغا: ۳۰۴
 محهمه د پاشای میری سوران: ۱۵۳
 محهمه د جاف: ۱۵۰
 محهمه د جمیل پاشا: ۲۲۸ (وینده).
 محهمه د جواد نه‌لعه‌بوسی (د.): ۴۲۴،
 ۴۳۴
 محهمه د حاجی عه‌باس ناغا: ۱۵۹
 مه‌حمود پاشای کورپی نیبراهیم پاشا
 زاده‌ی مللی: ۷۱
 مه‌حمود جه‌لیلی: ۴۴۲
 مه‌حمود زامدار: ۲۱، ۵۴۴
 مه‌حمود نه‌حمه د محهمه د: ۳۰۱
 مه‌حمود خانی دزلی: ۱۳۳، ۱۳۴
 مه‌سعود بارزانی: ۲۳۷، ۵۷۹، ۵۶۲
 (وینده)، ۵۶۱، ۵۶۲، ۶۲۰ (وینده)، ۶۲۹،
 (وینده)، ۶۲۸ (وینده)، ۸۱۲
 مه‌سعود په‌جه‌وی: ۵۵۹
 مه‌سعود محهمه د: ۲۱۰، ۲۳۸، ۳۴۸، ۴۲۴
 مه‌سعود مسته‌فا: ۱۱
 مه‌عروف (مارف) جیاووک: ۱۴۸، ۱۵۰،
 ۱۵۱، ۱۵۳
 مه‌لا نه‌حمه‌دی ماوه‌رانی: ۳۳۹ (وینده).
 مه‌لا بیسکه‌ندی: ۱۴۳ (وینده).
 مه‌لا جه‌میلی رژیبه‌یانی: ۳۳۸
 مه‌لا حوستین مه‌جدی: ۳۳۹ (وینده).
 مه‌لا حسامه‌دین شه‌فیعی: ۶۱۱ (وینده).
 مه‌لا عه‌بدوللا موده‌پیس: ۳۳۹ (وینده)،
 ۶۱۱ (وینده).
 مه‌لا محهمه‌دی لاهیجانی: ۳۳۹ (وینده).
 مه‌لا مسته‌فای بارزانی (بارزانی مسته‌فا):
 ۱۳۴، ۲۰۶، ۲۰۷ (وینده)، ۲۳۲، ۲۳۳،
 ۲۴۰، ۳۰۴، ۳۱۰، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۲۸، ۳۳۷،
 ۳۷۴، ۳۹۳، ۳۹۴، ۴۰۰، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۸،
 ۴۲۰ (جه‌نه‌پال)، ۴۳۵، ۴۳۸، ۴۶۲، ۴۷۳،
 ۴۷۶، ۴۸۲، ۴۸۳ (وینده)، ۴۸۵، ۴۹۳

- محمەد رەزا پەهلەوی: ۱۴۴، ۲۲۹، ۳۱۰،
 (رەزا شا)، ۳۳۴، ۳۷۴، ۴۳۰، ۴۷۳، ۵۴۰،
 ۵۲۲ (وێنە)، ۵۲۳، ۵۵۷، ۵۵۸
 محمەد زاده: ۸۱۴
 محمەد رەزا شەبیبی: ۳۴۸، ۳۵۰، ۳۹۸
 محمەد رەسول ھاوار: ۲۸
 محمەد رەشید پاشا: ۱۳۰
 محمەد رەشید جەنابی: ۴۲۶
 محمەد سەلح: ۱۵۰، ۱۵۳، ۱۹۱
 محمەد سەلح حوسنی: ۵۲، ۱۲۸، ۱۲۹
 محمەد سەلح قەرەداغی: ۴۹۷، ۴۹۸،
 ۵۰۰، ۴۹۹
 محمەد سەلح قەفتان: ۱۶۴
 محمەد سەعید بەگ: ۱۲۱
 محمەد سەعید خەفاف: ۳۴، ۵۶، ۳۶۴،
 ۴۱۱، ۴۵۲، ۴۹۱، ۵۰۳، ۵۰۶
 محمەد سەید عەبدولقادر: ۷۳
 محمەد شوان بابا رەسول: ۱۴۹
 محمەد شوکری بەگ (د. شوکری
 سەکیان): ۶۶
 محمەد شیت خەتاب: ۴۳۳
 محمەد شێخ لەتێف (کۆلۆنێل): ۴۲۶
 محمەد عەلی بەدرخان زاده: ۶۵
 محمەد عەلی سوێرەکی (د.): ۲۶
 محمەد عەلی گەرە: ۱۰۳
 محمەد عەلی عەونی: ۳۳۷
 محمەد قودسی: ۴۹۲، ۶۱۰ (وێنە)
 محمەد مەهدی کوبە: ۴۲۶
 محمەد مەهدی جەوهەری: ۴۹۰، ۶۴۷،
 ۸۱۵
 محمەد میهری: ۶۷
 محمەد نوری ئەفەندی (پروفیسۆری
 لاھوت): ۶۶
 محمەد دی دووہم (سولتان): ۲۲۲
 محمەد دی مەولوود (حەمەدی مەولود):
 ۳۳۵، ۳۳۶
 محمەد دی مەلاکەریم: ۲۴، ۱۲۲، ۱۲۷
 محمود شکحان الدلیمی: ۴۱۰
 مستەفا پاشا بەگزادە: ۶۶
 مستەفا پاشا یامولکی (جەنەرال): ۶۰، ۶۶
 مستەفا پاشای بابانزادە: ۷۰
 مستەفا جافەر سولتان: ۱۵۸
 مستەفا خۆشناو: ۴۹۲، ۶۱۵ (وێنە)
 مستەفا زەھنی پاشای بایان: ۶۵
 مستەفا شامین: ۲۱۶، ۲۱۸
 مستەفا کەمال (ئەتاتۆرک): ۶۴، ۶۶، ۸۳،
 ۸۹، ۱۶۰، ۲۰۱، ۲۲۶، ۵۴۴، ۵۶۹
 مستەفا هێجری: ۲۸۰
 مستەفا بەگ (پشدرەس): ۱۵۹
 مس بیل: ۲۰، ۲۸
 مشیری حەمەدی سلیمان: ۱۳۷، ۳۳۶
 موئەییەد عەبدولغەفار ئەلنەقشەبەندی: ۶۱۸
 موحسین بەرازی: ۲۱۵، ۲۱۶
 موحسین دزەبی: ۶۲۳ (وێنە).
 موراڤ بەگ: ۱۸۶
 موراڤ رەمزی بەگ: ۱۰۲

- موراد(د): ۳۳۶
- موسلح نه قشبه ندى: ۴۳۵، ۴۳۸
- مومتاز حهیده ری: ۴۰۲، ۴۱۵
- مونقیز نالفرعون: ۵۸۰
- موسا نه حمه د: ۳۳۸
- مؤسولینى: ۳۰۰، ۴۷۷
- مؤنرؤ: ۴۱۲
- میچر توییل: ۳۳، ۵۴، ۶۷، ۶۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۶، ۱۰۲، ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۲۹
- میچر یونگ: ۱۹۷
- میخائیل مؤلوتوف: ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۶
- ۲۵۷، ۲۶۰، ۲۷۳
- میرزا وهاب قازی: ۳۳۹ (ویته).
- میستر نایریس: ۲۱۶
- میستر نیلتیس: ۴۶۳
- میستر به تلر: ۴۶۰
- میستر جه ستیس دوگلاس: ۴۶۲
- میستر ده له س: ۴۴۹
- میستر فرانک کوسلینگ: ۳۶۷
- میثیل عه فله ق: ۲۱۲
- میقداد جه میل پاشا: ۲۲۸ (ویته).
- میقداد میدحه ت: ۱۰۲
- میقداد هوره یی: ۶۲۸ (ویته).
- (مرکز دراسات الوحدة العربیة): ۴۸۱
- ناجی جهواد نه لساعاتی: ۴۸۱
- ناجی که تانی: ۴۵
- نازیف ناغا: ۱۳۴
- ناسر خوسره و: ۱۰۱
- نالی: ۳۲
- نامیق ناغای قادر ناغا (دلوده): ۱۵۹
- نامیق محمه د عه لی ره شید: ۴۶
- نه جات مه زهر: ۱۶۳
- نه جاتی عه بدوللا(د): ۴۴، ۹۶، ۲۳۸، ۲۳۹، ۸۱۵
- نه جده ت نه زهت(د): ۴۶
- نه ژاد نه حمه د عه زیز ناغا: ۴۱۴، ۴۱۷ (ویته).
- نه سرین فه خری(د): ۳۳۵، ۵۱۶
- نه سیر کامیل جادرچی: ۴۸۱
- نه عیم پاشای بابان زاده: ۷۰
- نه عیم عه بدولنه بی (لیوا): ۴۴۲
- نه وشیروان مسته فا: ۱۶۸
- نوره دین نه تاسی: ۵۱۵
- نوره دین زازا (د): ۲۳۷ (ویته)، ۵۱۶
- نوروی نه حمه د ته ها: ۶۱۸ (ویته).
- نوروی ده رسیمی (د): ۲۳۷ (ویته).
- نوروی سه عید: ۴۰، ۱۶۰، ۱۶۷، ۱۷۶، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۹، ۱۹۷، ۲۹۶، ۳۳۵

(ه)

۵-ج. ویلز: ۳۲

(ن)

ناجی تالیب: ۴۲۴

۴.م.جاکسون (کاپتن): ۳۰۲، ۳۰۸، ۳۰۹،

۳۱۱، ۳۱۳، ۳۲۱

۵.والدووک: ۳۵۳

هارۆلد جهيمس ويلسون: ۴۸۲، ۴۸۴

هاشم جهواد: ۳۸۲، ۳۸۵

هاشمی کهریمی: ۳۱۸، ۳۳۶

هاواری کاکه زياد: ۵۱۶

هاوړی نه مەلی: ۱۷، ۱۸، ۸۸

هايته ر: ۲۸۵

هه ژاری موکریانی: ۵۶۵، ۶۰۹ (ویننه)

هه ره کۆل نازيزان (جه لادهت به درخان):

۱۵۱

هه مبه رسۆم ئۆگانیسیان: ۳۰

هه مزه به گی مۆکسی: ۶۴، ۲۴۳

هه مزه عه بدوللا: ۴۱۴ (ویننه)، ۵۶۱، ۶۲۵

(ویننه).

هه مزه ناغا (پشدهن): ۱۵۹

هه مفرایز (مه ندوی سامی): ۱۹۰، ۱۹۹

هه شيار کهریم: ۴۶

هه يتله ر: ۴۷۷

هه یرۆ دۆتس: ۲۲۰

هه یلین. پای سمیث: ۱۰۸

هه یمن: ۳۲۶، ۶۰۹ (ویننه).

(و)

وه سفی تایه ر: ۳۰۷

وه لیید جه مدی (د.) (وه لیید محهمه د

سه عید): ۲۳، ۴۵، ۴۶

وه میز جه مال عومه ر نه زمی (د.): ۴۸۱

وه هبیه شه وکته ت: ۵۱۲

وریا پرواندزی: ۵۱۶

ویدرۆ ویلسن: ۲۹۷، ۵۴۳

ویگرام (د.): ۵۹

وینستن چه رچل: ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۳۸۵

(ی)

یاسر عه رفات: ۵۲۴، ۵۲۵

یاسین محهمه د ره ئوف: ۴۲۶

یه شار خان: ۶۰۵ (ویننه).

یو. ئانت: ۴۵۲، ۵۱۳

یوسف به ری: ۶۳۵ (ویننه).

یوسف قوره تچای: ۷۱

یونس محهمه د نه زیدکی: ۴۷۶

پیرستی ناوی جۆراوجۆر...

	(ف)
ناشووری - کلدانی (ناشوورییه کان): ۵۱،	
۲۴۰، ۲۵۲، ۲۷۴، ۳۰۷	ئاسمی (ئاسمیللی)، (ئاسمییه کان): ۹۷،
ئاگری داغ: ۲۲۴	۹۸، ۹۹، ۱۰۱
ئاغاکانی زینار: ۳۱۴	ئادیا مان (ویلایه ت): ۲۲۳
ئاچه داغ (قهزا): ۹۸	ئاژانسى هه واله کانی عیراق: ۴۴۳
ئاگرئ (عه قره): ۱۱۷	ئاژاوه چیبیه کورده کان: ۱۹۰
ئالای فهرمى عیراق: ۱۸۹	ئاژادی (پۆژنامه): ۲۳۱، ۲۳۲، ۳۰۲
ئالای کوردستان: ۲۲۷ (وینه).	ئاژادیخواهانی جیهان: ۱۹۵
ئالپ (ناوچه): ۲۸۷	ئاژه ر (ئاژه ره کان) (ئاژه رییه کان): ۵۱،
ئالوکه (گوند): ۴۴۲	۳۰۴، ۳۰۵
ئالی عوسمان: ۵۵۶	ئاژه ربایجان: ۵۹، ۱۴۱، ۲۰۷، ۲۱۷، ۲۲۱،
ئامیدی (شان): ۴۵۲	۲۲۲، ۲۳۳، ۲۵۳، ۲۶۵، ۲۶۷، ۲۶۴،
ئایینی نیسلام: ۱۱۵	۲۶۹، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۷، ۳۱۰، ۳۱۵، ۳۲۲،
ئه بوغریب: ۳۷۸، ۴۲۹	۳۲۵، ۳۲۱، ۳۳۶، ۵۲۶، ۵۵۴، ۵۶۷
ئهرییل (هه ولئین): ۱۱۷	ئاژه ربایجان (پۆژنامه): ۳۳۲
ئهره بگير: ۹۹	ئاژه ربایجانی ئیران: ۲۷۲، ۲۷۵
ئهرجه نئین: ۲۹۱	ئاژه ربایجانی باکوور: ۲۸۷
ئهرده مان (ناوچه): ۲۸۳	ئاژه ربایجانی پووسیا: ۲۷۵
ئهرزپۆم (شان): ۱۰۴، ۲۵۱	ئاژه ربایجانی سوڤیه ت: ۳۲۲، ۵۴۱
ئهرشیفی سوپای ئیران: ۳۳۷	ئاژه رى ئیرانی: ۵۴۸
ئهرشیفی نیشتمانی: ۳۹، ۴۱، ۴۲، ۴۴،	ئاسییه (گوند - سه ربازگه): ۴۴۲
۴۶، ۴۷، ۴۸، ۶۷، ۹۰، ۱۲۷، ۲۱۰، ۲۱۳،	
۲۵۱، ۳۶۳، ۳۶۵، ۵۰۱، ۵۲۱	

نەرمەن (نەرمەنى) (ئەرمېنىيا): ۳۰	نەقشام (رۇژنامە): ۷۶
۵۱، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۳	نەكادېمىيە كوردى: ۱۵۵
۹۱، ۹۴، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۴، ۱۲۸، ۲۵۲	نەلبېستان (قەزا): ۹۸
۲۷۱، ۲۸۰، ۲۷۴، ۲۸۴، ۲۸۷، ۳۰۱	نەلەزىز: ۷۲
۳۰۷، ۵۳۹، ۵۴۱، ۵۴۳، ۵۵۲، ۵۵۴، ۵۶۷	نەلەمانەكان: ۹۱، ۹۳، ۱۶۰، ۳۰۰
نەرمېنىيە سۆڭەتە: ۳۰۷	نەلەمانيا: ۵۰، ۲۰۴، ۲۶۷، ۵۰۸، ۵۵۷
نەرزىجان: ۷۱	نەلەمانىيە پۇرۇمەلات: ۳۶۱
نەزىمىر: ۲۴۳	نەلەمانىيە ھىتەرى: ۳۳۳
نەزىدىكى (ھۇن): ۴۷۶	نەمەرىكا (ئەمەرىكا يېكەكان): ۲۸، ۳۲
نەستەموڭ (ئەستەمبۇل) (ئەستەنبۇل):	۳۰۵، ۳۲۰، ۳۲۸، ۴۱۱، ۴۳۲، ۴۴۵، ۴۴۸
۵۷، ۶۴، ۶۹، ۷۳، ۷۴، ۸۷، ۸۳، ۸۶، ۱۳۱	۴۴۹، ۴۵۰، ۴۷۰
۱۳۴، ۱۳۵، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۶۴، ۳۰۱، ۵۵۶	نەئاباسىس: ۲۲۰
نەسەھان: ۵۲۳، ۵۵۶	نەئادۇل: ۱۰۳
نەسكەندەروونە: ۳۲۰	نەئىجرومەنى ئاسايىشى نەتەوھ
نەسكەندەرىيە: ۱۲۹	نەئىكگرتوھكان: ۵۲۲
نەسىنا: ۳۶۰	نەئىجرومەنى بەرگىرى نىشتەمانى: ۵۵۹
نەئىفغانىستان: ۱۸۹، ۱۹۰، ۵۳۳	نەئىجرومەنى سەركردايەتى شۆپش: ۳۹۶
نەئىفغانى ئىران: ۵۴۸	۳۹۷، ۳۹۸، ۴۰۰، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۱۱، ۴۱۸
نەئىزەمىيە: ۳۴۸	۴۲۰، ۴۶۳، ۵۷۰
نەئىفرىقا (ئەفەرىقايەكان): ۱۷۷، ۳۸۶	نەئىجرومەنى سىيادە: ۴۳۵
نەئىفسەرە كوردەكان: ۲۹۲	نەئىجرومەنى شۆپش: ۵۳۱
نەئىفسەرى بەغس: ۴۷۷	نەئىجرومەنى شۆپشى كوردستان: ۴۸۵
نەئىفسەرى پىشكەنەرى پۇلىس: ۱۸۶	نەئىجرومەنى شارەوانى ھەولنەز: ۱۲۴
نەئىفسەرى سىياسى: ۱۱۷	نەئىجرومەنى گىشتى: ۱۶۰
نەئىفسەرى ناسرى: ۴۷۷	نەئىجرومەنى لۆردان: ۵۱۵

۲۲۱، ۲۲۶، ۲۲۹، ۲۳۳، ۲۴۰، ۲۵۳
 ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۷۰، ۲۷۱
 ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۹۲، ۲۹۴، ۲۹۸، ۳۰۳، ۳۰۵
 ۳۰۸، ۳۱۷، ۳۲۵، ۳۲۷، ۳۳۳، ۳۵۶
 ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۹۹، ۴۱۴، ۴۱۷، ۴۵۰، ۴۵۳
 ۵۲۲، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۴۵، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴
 ۵۵۵، ۵۵۷، ۵۵۹، ۵۶۳، ۵۶۷، ۵۷۷
 ئىرانى قاجار: ۸۵
 ئىرانىيەكان: ۳۰۵، ۳۷۵
 ئىرلەندەى باکور: ۵۰۱
 ئىزىدى (ئىزىدىيەكان): ۲۲۸، ۲۸۷
 ئىزدىن شىر: ۳۳۶، ۳۳۷
 ئىزگەى (بى. بى. سى): ۴۷۶
 ئىزگەى بەغدا: ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۹۹
 ئىزگەى قاھىرە: ۴۳۲
 ئىزگەى لەندەن: ۳۹، ۴۰، ۴۲۶، ۴۹۹
 ئىسپانىا: ۴۲۷
 ئىسرائىل: ۳۸۲، ۵۲۵
 ئىسلاھىيە: ۹۹
 ئىفراك (قەلا): ۱۰۳
 ئىكوتومىست (گولفان): ۲۸۱، ۴۴۶
 ئىمپراتورىيەتى عوسمانى: ۴۷، ۱۷۷
 ۲۲۲، ۵۴۵، ۵۵۱
 ئىنتىلىگىتسىيا: ۶۱
 ئىنگلەتەرە: ۲۵، ۵۶، ۵۷
 ۴۶۳، ۱۶۸، ۱۵۰، ئۆيئەران:
 ئۆجۆمەنى نىشتىمانى: ۳۵۷
 ئۆجۆمەنى نىشتىمانى گورە: ۴۰۷
 ئۆجۆمەنى ياسادانان: ۵۶۳، ۵۷۱
 ۵۷۲، ۵۷۵
 ئۆجۆمەنى پىران: ۴۲۶
 ئۆجۆمەنى پىرانى توركىيا: ۷۵
 ئۆفلۆنزاي ئىسپانى: ۹۹
 ئۆقەرە: ۲۸، ۵۱، ۱۶۰، ۲۱۸، ۲۵۱، ۲۵۶
 ۲۵۹، ۲۶۲، ۲۷۰، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۳۱۰
 ۳۲۱، ۳۲۸، ۳۵۶، ۳۶۰، ۳۶۵، ۳۶۸، ۳۷۷
 ۳۷۸، ۴۰۷، ۴۱۲، ۴۴۶، ۴۵۲، ۴۷۱، ۴۷۳
 ئۆرۇپا: ۱۷۷
 ئوتىلى زىان (دەۆك): ۸۱۳
 ئوردون (پەويان): ۳۸۲، ۳۹۹
 ئۆستىريا: ۱۵۱
 ئۆتۆنۆمى كوردستانى عىراق: ۲۹۷
 ئۆتۆنۆمى (ئاوچەبى): ۷۹، ۲۴۱، ۲۹۷، ۲۹۵
 ئۆشنىق (شنىق): ۵۸، ۱۴۱
 ئۆبىزىرفەر (پۆزنامە): ۳۶۳
 ئىتىحادىيەكان: ۵۱، ۵۳، ۵۷، ۹۳
 ئىسكۆتلەندىيەكان: ۲۸۷، ۲۸۶
 ئىدارەى لامەرکەزى: ۴۹۹
 ئىران: ۳۹، ۵۲، ۵۶، ۷۳، ۱۲۰، ۱۲۷
 ۱۳۴، ۱۴۱، ۱۷۷، ۱۹۷، ۱۹۹، ۲۰۶

- ٲينگليز (ٲينگليزه كان): ٢٧، ٣١، ٣٩، ٤٤، ٥٦، ٦٠، ٧٨، ٨٩، ٩٠، ٩٣، ١٢٧، ١٣٧، ١٤٣، ١٤٧، ١٩٦، ٢٠٠
 باٲاس (گونء): ١٢٣، ٣١١
 باءي (گونء): ٢٦
 باءينان (باءيني): ١٩٦، ٢٤٦
 باره گاي مه شتاو مه شت: ١٢٤
 بارزان (بارزانيه كان): ١٢٠، ٢٠٦، ٢٩٢، ٢٩٤
 باسٲراكي (پوژنامه): ٣٧٤
 بارمته: ٥٢٨
 باسٲراكي (پوژنامه): ١٧٥، ٤٩٢، ٥١٦
 بارسون - بلازا (ٲوتيل): ٤٤٥، ٤٥٦
 البٲا (پوژنامه): ٤٩٢
 بازاپ چيك (قهزا): ٩٨
 البهامير (پوژنامه): ٣٨٠، ٣٨١، ٣٨٣
 بازارپي هاوبه شسي شه وروپا: ٥٢٨، ٥٢٩
 البهورية (پوژنامه): ٣٥٨
 باسكار (گوفان): ٣٥٨
 البهاد (پوژنامه): ٥٠١، ٥٠٢
 باش قه لا: ٥٨، ١٤١
 البزمان (پوژنامه): ٣٧٦
 باشووري شه فريقا: ١٩٨
 البسات النقسبنءية (كٲيب): ١٤١
 باشووري نيران: ٢٣٤
 البعب (پوژنامه): ٤٢٣، ٣٩٠
 باشووري كورءستان: ١٣٤
 البمواٲن (پوژنامه): ٣٥٥
 باشووري نيويورك: ٤٥٦
 البمورد (فه ره نك): ٣٩، ٤٠
 بافيستا: ٤٤٠
 البناءي الكرءي (كومله): ٧٨
 باكو: ٣٢٢، ٣٢٥، ٣٣٤، ٣٣٦
 البنازم الءاخلي: ٧٩
 باكووري نيران: ٢٩٤، ٥٥٨
 البءف (پوژنامه): ٣٧٦
 باكووري پوسيا: ٢٦٩
 البواقء العراقية (پوژنامه): ١٦٦
 باكووري سووريا: ٢١٤
 البواقء (ب)
 باكووري عراق: ٥٧٣
 باله ك: ١٢٠
 بابان (بابانيه كان): ٣٥، ٧٠، ٧٣، ١٤٧
 بابه جاني (هون): ١٤٤

باوکی میژوو: ۲۲۰	بالتویزخانه‌ی به‌ریتانی له‌به‌غدا: ۲۰۵
بایه‌زید: ۷۲	۲۹۵، ۳۰۹، ۳۲۸، ۳۵۵، ۳۵۹، ۴۰۹، ۴۱۰
به‌حره‌بین: ۳۸۶، ۴۵۲، ۴۷۱، ۴۷۳، ۵۴۰	۴۲۴، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۵۰، ۴۶۸
به‌ختیاریه‌کان: ۹۱	بالتویزخانه‌ی به‌ریتانی له‌تاران: ۲۶۰
به‌درخان (به‌درخانیه‌کان): ۶۱، ۱۰۲، ۲۹۸	۲۶۷، ۳۱۷، ۴۳۰
به‌درخان (پوژنامه): ۴۹۰	بالتویزخانه‌ی به‌ریتانی له‌کابل: ۴۷۳
به‌ره‌ی په‌زائیه: ۳۰۴	بالتویزخانه‌ی به‌لغاریا: ۳۸۶
به‌ره‌ی سویشالیزم: ۳۸۵	بالتویزخانه‌ی حوکه‌تی به‌ریتانی: ۶۸
به‌ره‌ی نیشتمانی: ۵۵۳، ۵۷۳	۲۱۵، ۲۵۰، ۲۵۶
به‌رده‌قاره‌مان: ۱۳۳، ۱۹۵	بالتویزخانه‌ی فه‌له‌ستین: ۵۲۵
به‌رژه‌وه‌ندی عراق: ۱۹۸	بالتویزی (فوق‌العاده): ۲۹۲
به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی کورد: ۳۰۰	بالتویزی به‌ریتانی له‌ئه‌نقهره: ۲۸۵، ۴۰۷
به‌رزنجه: ۴۴۵	۴۰۸
به‌رزئیوه: ۶۳۱	بالتویزی به‌ریتانی له‌قاهره: ۲۷۰، ۲۷۶
به‌رلین: ۹۳، ۹۴، ۹۶، ۳۳۳، ۳۴۳، ۴۹۳، ۵۰۸	۲۹۷
به‌ریتانیا (به‌ریتانیای گوره): ۲۶، ۲۹، ۵۱	بالتویزی به‌ریتانیا له‌موسکو (یه‌کیتی
۹۲، ۱۲۹، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۷۸، ۱۲۷، ۱۴۸	سوڤیه‌ت): ۲۷۷، ۳۷۶
۱۹۹، ۲۲۲، ۲۲۹، ۲۳۲، ۲۳۵، ۲۵۳، ۲۹۸	بالتویزی تورکیا: ۲۶۴
۵۱۰	بالتویزی پووس: ۳۸۷
به‌ریتانییه‌کان: ۱۴۲، ۱۹۶، ۲۵۱، ۲۹۲	بالتویزی سوڤیه‌تی: ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۸
۲۹۸، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۵، ۳۱۵، ۳۱۶، ۴۷۳	۲۶۰، ۲۷۱، ۲۷۲
۵۰۸	بالتویزی گه‌پوک: ۵۰۲
به‌سره: ۵۳، ۱۲۹، ۲۵۱، ۳۵۷، ۴۹۹	بامه‌پنن: ۴۴۰
به‌پئوبه‌رایه‌تی ئه‌شغالی هه‌ولتیر: ۱۰	بانه (شان): ۵۴۸
	بانکی نیشتمانی و ناوچه‌یی: ۱۴۰

بدلیس: ۵۱	بە عەس (بە عەسییەکان): ۳۰، ۱۶۴، ۳۴۵
برائۆست: ۱۲۱	۵۰۰، ۴۹۵
بزوتنەوێ جیاخوێ (حرکە انفصالیە): ۱۸۵	بە عەلە بەگ: ۵۰۵
بسفۆر (پۆژنامە): ۶۹	بە غەدا: ۲۲، ۲۳، ۳۱، ۵۹، ۹۳، ۹۴، ۱۱۸
بلۆکی نیستە ریلینی: ۳۴۸	۱۱۹، ۱۳۱، ۱۳۴، ۱۳۷، ۱۵۰، ۱۵۴، ۱۵۵
بلۆکی سوؤفتیتی: ۴۹۲	۱۵۷، ۱۹۲، ۱۹۵، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۱۰
بلۆی تۆس: ۳۷۲	۲۲۶، ۲۳۳، ۲۵۱، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۶۴، ۲۷۲
بلیاس: ۱۲۲	۲۷۴، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۱، ۲۹۰، ۲۹۳
بلوجستان: ۵۳۹	۳۱۲، ۳۱۷، ۳۲۳، ۳۲۸، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۶
بلوجی ئێران: ۵۴۸	۳۵۷، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۳، ۳۸۷، ۳۸۸
بنکە ی بلۆکردنەوێ سیاسی: ۴۵۹	۳۸۹، ۳۹۵، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۸
بنکە ی پیشەوا: ۵۵۰	۴۲۹، ۴۳۱، ۴۵۰، ۴۵۲، ۴۵۵، ۴۶۲، ۴۷۲
بنکە ی ژین: ۱۴، ۱۹، ۱۳۵، ۱۳۷، ۴۰۵	۴۷۵، ۴۹۹
بووین: ۲۲۲	بە لجیکییەکان: ۳۵۶
بۆتان (شەمارەت): ۲۵۱، ۲۸۰، ۳۳۶	بە لگرا: ۵۰۸
بۆسنە: ۲۸۷	بە لغاریا: ۴۸۶، ۵۰۸
بۆکان: ۵۵۹، ۵۴۸	بە لیا: ۱۰۱
بۆلشە فیک: ۵۸، ۳۱۵	بە ندەرلەنگە: ۵۳۲
بۆن: ۳۵۶، ۴۳۲	بە ندیخانە ی بە غدا: ۴۴۷
بیارە: ۲۲	بە نغازی: ۳۵۳
بیرۆی وەرگێران: ۱۹۷	بە یاننامە بۆ کوردەکانی لیوای سلیمانی: ۱۶۱
بینگۆل: ۱۲۰	بە بیروت: ۲۱۹، ۲۵۱، ۲۵۶، ۲۵۸، ۲۹۲، ۲۹۴
بیئە سنن (قەزا): ۹۸	۳۵۳، ۳۶۰، ۳۶۵، ۳۶۸، ۴۱۲، ۴۲۷، ۴۲۹
پرکە فر: ۲۲۳	۴۳۳، ۴۴۶، ۴۴۹، ۴۵۲، ۴۷۱، ۴۷۳، ۵۴۹
(بستان الضس): ۵۰۷	بجیل: ۱۲۱

پارتی کۆمۆنیستی تورکی: ۵۶۴	(پ)
پارتی کۆمۆنیستی سۆفیەتی: ۳۴۹	پارته کۆمۆنیستەکان: ۵۲۷، ۵۵۲
پارتی کۆمۆنیستی عێراق: ۴۸۱	پارتی بەعسی عەرەبی ئیشتیراکی: ۲۱۲،
پارتی کۆماری ئیسلامی: ۵۲۷، ۵۳۵	۳۹۰، ۳۷۸، ۴۸۰، ۵۷۰
پارتی کۆمەڵە: ۲۰۶	پارتی تەحەپوری نیشتمانی: ۲۰۷
پارتی کرێکاران: ۱۶۰، ۱۷۴، ۲۳۷، ۴۸۳،	پارتی تودە: ۲۳۱، ۳۰۹، ۵۲۵
۵۱۰	پارتی تودە (ئێرانی): ۵۵۸، ۵۲۵
پارتی کرێکارانی تورک: ۵۴۵	پارتی دەعوە: ۵۶۳
پارتی لیبرالی: ۵۱۰	پارتی دیموکراتی کوردی: ۵۴۵، ۵۴۷،
پارتی نیشتمانی: ۳۵۱	۵۶۱، ۵۶۴
پارتی نیشتمانی دیموکراسی: ۲۰۶، ۲۰۸،	پارتی دیموکراتی کوردستان: ۲۰۷، ۳۶۷،
۳۵۱	۳۷۳، ۳۹۷، ۴۰۷، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۴۰، ۴۴۵،
پارتی هیوا: ۵۰۶	۴۶۸، ۴۷۲، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۱۸، ۵۵۱،
پارتی یەکیەتی نیشتمانی: ۲۰۸	۵۵۲، ۵۵۸، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۷۰،
پارێزگاری هەولێر: ۳۱۲	۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۹
پاریس: ۵۱، ۵۴، ۶۷، ۷۱، ۷۲، ۷۳،	پارتی دیموکراتی کوردستانی تورکیا:
۷۶، ۷۸، ۸۰، ۸۲، ۸۴، ۱۰۵، ۱۲۹،	۵۴۵، ۵۶۴
۱۳۵، ۲۹۷، ۳۰۱، ۳۵۴، ۳۵۶، ۴۳۲،	پارتی پزگاری کورد: ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۹،
۴۹۵، ۵۰۴، ۵۲۵، ۵۴۰، ۵۵۹	۲۳۳
پاسۆک: ۵۶۱، ۵۶۲	پارتی سۆشیالیزی کوردی: ۵۶۱
پاسفیلد: ۱۷۴	پارتی سۆشیالیزی یەکگرتووی کوردی:
پاکستان: ۴۷، ۵۲۵	۵۶۱
پان - کوردی: ۵۵۲	پارتی گەل: ۲۰۶، ۲۰۸
پاوه (شان): ۵۲۷	پارتی گەلی دیموکراتی کوردستان: ۵۶۲
پەرلەمانی ئێرانی: ۵۵۸	پارتی فاتمی: ۴۴۸

- په رله مانى عراق: ۱۴۸
- په كين: ۳۵۴
- په ناگه ي نه مين: ۵۷۹
- په ناما: ۵۳۵
- په نجابيه كان: ۱۲۴
- په يقين (گولان): ۱۳۶
- په يكي نيران (ئيزگه): ۳۸۶، ۳۶۱
- په يمانه كانى فيرساي: ۲۹۷
- په يمانى ناشتى لوزان: ۵۶۹
- په يمانى نه تله سى: ۳۱۶
- په يمانى به ريتانى - توركى - عراقى: ۵۷۰
- په يمانى به غدا: ۳۴۸
- په يمانى توركى - عراقى: ۲۷۸
- په يمانى سالى (۱۹۳۰): ۱۴۸
- په يمانى سالى (۱۹۳۹): ۲۲۲
- په يمانى سه نتقو: ۵۲۵، ۳۴۸
- په يمانى سيفهر: ۵۴۳، ۵۴۵، ۵۵۶، ۵۵۷
- ۵۶۹
- په يمانى لوزان: ۵۵۶
- په يمانى ناتقو: ۵۲۳، ۳۵۶
- پروگرامى موته زاهيرين: ۱۴۹
- پرافدا (پروژنامه): ۳۷۷، ۳۷۶
- پردى گه لاله: ۳۱۱
- پرسى كورد: ۳۷۷، ۳۷۰، ۵۸
- پرسى نهوت: ۳۶۸
- پشت ده ريا كان: ۵۲۶
- پشت شووراي ناسنين: ۲۷۸
- پشده ر (پشده ريبه كان): ۱۵۹، ۱۵۴، ۳۴
- پشكنه رى كارگيرى نينگليز له سليمانى: ۱۶۶
- پوستى پوليسى مه هاباد: ۳۱۸
- پوگارى: ۹۹
- پولونيا: ۵۰۸
- پياوى ده ولت: ۱۸۵
- پيران: ۲۲
- پيرانشار: ۵۵۹
- پيشمه رگه: ۸۰، ۱۹۶، ۵۵۱، ۵۳۳، ۵۶۱
- ۵۷۱
- پينجوتين: ۲۰۱
- (ت، پ)
- تاران: ۲۴، ۵۱، ۲۲۹، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۵
- ۲۵۹، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۵، ۲۶۷، ۲۷۰
- ۲۷۳، ۲۷۷، ۲۷۹، ۲۹۲، ۲۹۴، ۳۰۵
- ۳۰۶، ۳۱۷، ۳۲۶، ۳۲۸، ۳۵۶، ۳۶۰
- ۳۶۵، ۳۶۸، ۳۷۵، ۳۷۷، ۴۰۹، ۴۴۶
- ۴۵۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۸۴، ۵۲۴، ۵۲۵
- ۵۲۸، ۵۴۰، ۵۵۰، ۵۵۳، ۵۵۶
- تاييس (روژنامه): ۱۷۶، ۱۷۸، ۲۸۵
- ۳۵۹، ۳۶۲، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۷۱، ۳۸۹
- ۴۲۴، ۴۹۸، ۴۹۹
- تبليس: ۵۶۵

تورروس (شاخ): ۲۸۷	ته بهس (بیابان): ۵۳۹
تیگه یشتنی راستی (رۆژنامه): ۳۳۲	ته ختانی عه نتهر: ۳۴۹
(ته چه پور): ۲۰۷	ته رابیزون: ۲۵۱
(ثوره): ۴۵۱	ته رابیلوس: ۳۵۳
	ته کییه ی جه باری (گوند): ۴۰۱
	ته له نه بیب: ۳۶۸
(ج)	ته له فریزی به غذا: ۴۷۶
جاش (جه حش) (جاشه کان): ۳۷۴، ۳۷۰	ته وریز: ۲۶۲، ۲۶۴، ۲۹۲، ۲۷۱، ۳۰۳، ۳۰۴
۵۳۳، ۵۷۱، ۵۷۳، ۵۷۷	۳۱۸، ۳۲۲، ۳۲۷، ۳۳۰
جاف: ۱۵۴، ۱۵۸	تورد (رۆژنامه): ۲۷۷، ۲۸۰
جامیعه ی عه ره بی: ۳۸۲	تفهنگی چیکی: ۴۷۴
جهدده (شان): ۲۵۴، ۳۶۸	تغلیس: ۱۰۴
جه زائیر: ۵۲۹، ۵۷۲	توده بیه کان: ۳۱۹
جه زیره: ۲۲۳	تورک: ۲۷، ۳۲، ۵۸، ۷۰، ۷۳، ۷۵، ۷۷
جه زیره ی ئین عومه ر: ۱۰۳	۸۲، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۲۹، ۱۴۰، ۱۵۶، ۱۸۲
جه له ولا: ۴۴۴	۱۹۶، ۲۸۵.
جه لیل (هۆن): ۷۲	تورکه شاخاویتکان: ۲۸۱
جه مهوریه تی کوردستان: ۳۳۲، ۵۴۶	تورکه لاره کان: ۱۰۴، ۱۰۵، ۲۹۹
جه میل پاشا (بنه ماله): ۲۴۲	تورکمان: ۳۳، ۵۷۶
جه نگه لینی: ۹۲	تورکمانی ئیران: ۵۴۸
جهنگی به که می جیهانی: ۸۴	تورکی: ۲۸، ۳۹، ۵۱، ۶۲، ۶۶، ۷۰، ۹۰
جهنگی نووه می جیهانی: ۲۰۵	۱۶۰، ۲۰۶، ۲۱۳، ۲۱۸، ۲۲۰، ۲۲۴، ۲۲۶
جهنگی سارد: ۲۰۰، ۳۸۵	۲۴۰، ۲۵۶، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۵، ۲۷۷
جمعیة الاستقلال الکردی: ۷۸	۲۸۱، ۲۸۳، ۲۹۸، ۳۰۷، ۳۱۷، ۳۲۰، ۳۲۵
جمعیة تعالی کوردستان: ۶۷، ۷۸، ۷۹	۳۶۰، ۳۶۶، ۳۷۳، ۳۷۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۲۱
جمعیة کردستان: ۷۸	۵۰۲، ۵۰۳، ۵۲۸، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۵۲، ۵۵۴
جنیدیان: ۳۱۱	۵۵۵، ۵۵۷، ۵۵۹، ۵۶۷، ۵۶۹، ۵۸۰
	تونس: ۴۳۲

جنييف: ۱۵۹، ۴۵۳، ۴۹۰

جورجيا (جورجيه کان): ۱۰۴، ۳۲۰، ۵۴۱

۵۵۴، ۵۶۷

جود: ۲۶، ۱۷۳

جوو (جووله که): ۲۱۲، ۲۸۰

جنگري مه نوي سامی بهریتانی: ۱۷۴، ۱۷۵

۱۸۴، ۱۸۷، ۱۹۶، ۱۹۸

جنگري یاریده ری راولوژکاری سیاسی: ۳۰۷

۳۰۹، ۳۱۱

جینوساید: ۵۰۰

جیهانی نیمرو (گورغان): ۵۱۳

جیهانی سنیه م: ۲۰۵

(جقاتا هیئی ته له بهی کوریلان): ۶۶، ۲۳۸

(ج)

چاتهام (باله خانه): ۲۳۶

چارستین (نه شگوت): ۲۶

چایخانه ی همه ناغا: ۲۶

چه پره وانی کازمیه: ۳۷۹

چه مچه مال (شان): ۴۵۱

چه می ریزان: ۴۶۸

چیمس نه شینیو (شه قام): ۴۵۸

چین: ۲۱۵، ۲۹۱، ۴۵۲

چینی: ۳۹۶

(ح)

حاجی ئومه ران: ۳۰۲، ۳۱۱

حامیه ی پره واندن: ۴۳۷

حه بانیه: ۳۷۸

حه به شه: ۲۱۵، ۲۵۱، ۲۹۱، ۲۹۳

حه رهس خومه نیی: ۵۲۷، ۵۳۲

حه رهس قهومی: ۴۲۸، ۴۷۷

حه ریر (شان): ۱۲۱، ۳۱۱

حه سه که: ۲۲۳، ۲۳۸

حه له ب: ۱۲۹، ۲۱۸، ۲۹۲، ۴۱۰

حه و ته مین فیستیفالی لاوانی جیهان: ۴۹۴

(حوشتره کان ده بیت برهن - کتیب): ۲۵۲

حوکه ته کومونیسته کان: ۴۹۳

حوکه ته که ی زامیدی: ۳۳۲

حوکه تی ئاریی: ۲۲۱

حوکه تی نه مریکا: ۵۲۸

حوکه تی ئیران: ۵۴، ۱۳۱، ۱۴۴، ۲۵۴

۲۵۵، ۲۶۴، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۱

۴۷۲، ۵۲۸، ۵۶۰

حوکه تی ئیسلامی: ۵۴۸

حوکه تی بهریتانیا: ۴۸، ۵۱، ۱۸۹

۱۹۳، ۱۹۹، ۲۲۰، ۲۲۶، ۲۵۱، ۲۷۰

۲۷۶، ۲۹۳، ۳۰۲، ۳۴۵، ۴۹۹، ۵۲۸

۵۳۸، ۵۵۵

حوکه تی به عس: ۳۱

حیزی موخافزین: ۲۵۰	حوکمه‌تی به‌غدا: ۵۶۰
حیزی توده: ۳۳۰	حوکمه‌تی تاران: ۲۲۹
حیزی نیمۆکرتی کوردستان: ۳۲۷، ۳۲۶، ۳۰۴	حوکمه‌تی تورکیا: ۲۷۸، ۲۶۴، ۲۵۷
۵۵۹، ۵۵۸، ۵۴۹، ۵۳۵، ۳۳۸، ۳۳۴، ۳۳۳، ۳۲۸	۵۶۴، ۲۸۲
حیزی شیوعی عیراق: ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۳۳	حوکمه‌تی خاوه‌ن شکری به‌ریتانیا: ۲۵۵، ۱۹۰
۴۵۱، ۵۶۱	حوکمه‌تی سۆفیه‌ت: ۲۵۷، ۲۵۹، ۲۷۲، ۳۱۹
حیلله: ۴۹۹	حوکمه‌تی سووریا: ۲۱۶، ۳۹۰
(خ)	حوکمه‌تی شا: ۵۶۶
خاچ هه‌لگر: ۲۲۰	حوکمه‌تی عه‌ره‌ببی به‌غدا: ۲۲۶
خاچی سووری سویدی: ۳۶۷	حوکمه‌تی عوسمانیی: ۱۰۴، ۱۳۷، ۲۲۱
خاکی کوردستان: ۵۶۳	حوکمه‌تی عیراق: ۳۹، ۱۵۲، ۱۵۹، ۱۸۲
خه‌بات (پۆژنامه): ۲۳۰، ۴۱۵، ۴۶۵	۱۸۳، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۹۸، ۲۹۱
۴۷۰، ۵۱۶	۲۹۴، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۲، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۹۴
خه‌باتی قوتابیان (گوفان): ۳۲۷، ۳۲۸	۴۴۶، ۴۴۷، ۴۵۶، ۴۶۳، ۴۶۸، ۴۷۵
خه‌پووت: ۶۴، ۹۸، ۹۹	۴۸۴، ۴۸۵، ۴۹۶، ۵۶۳، ۵۷۲
خه‌لان (گوند): ۳۰۲	حوکمه‌تی فیدرالی هاشمی: ۳۹۹
خه‌لیفان (شاره‌دی): ۱۵۳	حوکمه‌تی قاجاری: ۸۴
خه‌یلانی (مۆن): ۱۲۱، ۱۲۲	حوکمه‌تی کوردستان: ۱۳۵
خدیوی میسر: ۵۲، ۱۳۰	حوکمه‌تی هۆله‌ندی: ۳۵۵
خودموختاری: ۷۳، ۷۵	حوکمه‌تی هند: ۲۰۶، ۲۶۲، ۳۲۳
خودموختاری کوردستانی (عیراق): ۱۵۶	حوکمه‌تی تیکی کوردی: ۱۵۶
۱۵۸، ۲۹۵	حوکمه‌تی عه‌ره‌بی: ۱۵۶، ۲۲۹
خوره‌مشه‌هر: ۵۲۶	حوکمی عورفی له‌تورکیا: ۵۶۴
خۆپاسان: ۵۳۹	(حي الاكراد): ۲۱۳
خۆزستان: ۵۲۶	حیجاز: ۵۵۶، ۵۴۳

دهستى سووكه له (الافواج الخفيفة):	خوى (شار): ۱۰۴
۵۷۳	(خويبوون): ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۷ (ويته)، ۲۳۸
دهستى مافي كه مينه كان: ۵۵۴، ۵۶۷	
دهسه لاتدارانى تورك: ۲۸۴	(د)
دهسه لاتدارانى عراق: ۵۷۰	دادگای بالای كه ركوك: ۱۹۲
دهستورى كۆمارى ئيسلامى: ۵۲۶	دادگای تاوان (المحكمة الجنائية): ۱۷۲
دهستورييه كان: ۱۱۴	دادگای دادوهرى نيوده و له تى: ۵۳۲۰، ۵۳۲
دهشتى حەريير (هەريير): ۱۲۳	دار المعلمين العالیه: ۱۶۴، ۲۰۶
دهشتى ديانا: ۳۱۲	دارى كه لى (گوندى): ۲۰۱
دهلهي: ۲۵۵	داشناق: ۲۲۳
دهنگى كوردستان (ئيزگه): ۵۱۱	دانيس: ۴۶۵
دهوله تانى ناوه ند: ۵۵۷	دانيمارك: ۲۹۱
دهوله تى عوسمانى: ۷۹، ۳۳۷، ۵۵۶، ۵۵۷	دايه ره ي پشكهنه رى كارگيڤى ئينگليز له
دهوله تى عراق: ۲۹۷	سليمانى: ۱۶۴
دهوله تى كوردستان: ۵۴۲، ۵۴۴	دايه ره ي فاي له گشتييه كان: ۳۹
دهوله تى كوردى: ۵۰۳	دېس: ۴۰۱
دهوله تى كوردى: ۵۶۸	ده ربه ند: ۳۱۱
دهيلى ئىنكسپرييس (رۆژنامه): ۲۸۳	ده ربه نديخان: ۴۴۵
دهيلى تيلگراف (رۆژنامه): ۲۸۵، ۳۶۰	ده ربه گى كورد: ۳۰۲
۳۶۳، ۳۶۶، ۳۶۷، ۴۲۰، ۴۲۴، ۴۹۸، ۴۹۹	ده رسيم (شار): ۶۴، ۷۱
دهيلى مه يل (رۆژنامه): ۳۵۹	ده رسيم (ياخيبوون): ۲۲۵
دهيلى ميرەر (رۆژنامه): ۵۱۰	ده روازه ي بالا: ۱۰۳
دهيلى وركەر (رۆژنامه): ۴۹۵	ده ريا (رۆژنامه): ۲۷۸، ۲۸۲
دروشمنى كۆمارى عراق: ۳۴۷ (ويته)	ده زگای (ئاراس): ۱۴، ۳۹۵

رانیهه: ٦٢٧، ٦٢٨، ٦٢٩	دزهیی: ١١٨
رهبات: ٢٥١	دهۆك: ١٦، ٢٦، ٥٣، ٤٣٣، ٤٤٢، ٤٤٥
رهزانیه (ورمی): ٢٥٢، ٢٥٤، ٢٦٢، ٢٦٤	دوكان: ٤٤٠
٢٧٤، ٢٧٥، ٣٠٣، ٣٠٤، ٣١٨، ٣١٩	دوگرنی (گوند): ٢٤٣
رههبرانی سلیمانی: ١٨٥، ١٨٧	دیاربهكر: ٦٢، ٦٤، ٧١، ٧٣، ٨٦، ٩٤
رههبره كوردهكان (رههبرانی كورد):	٩٩، ١٠٣، ٢٤٢، ٢٥١، ٢٨٦، ٣١٨
٨٤، ٢٢٤، ٢٥٥، ٢٦٦	دیانا: ٣١١، ٣١٢
رهواندن: ٥٨، ٥٩، ١١٩، ١٢٢، ١٢٣، ١٤١	دیبلوماسییه بهریتانییهكان: ١٨٨
١٤٤، ١٥٣، ١٧٩، ٢٠٦، ٢٨٧، ٣٠٧	دیجله (زی): ١٢٢، ٢٥١
٣٠٩، ٣١٠، ٣١١، ٣١٢، ٣١٥، ٣١٦، ٤١٠	دیرالزور: ٤١٠
رژیمه كوردیهكهی مهاباد: ٥٥٨	دیره (ناحیه): ١٢٢، ١٢٣
رژیمهكهی پیشهوهری: ٥٥٨	دیریک: ٧١
رژیمی بهعس: ٤٠٩، ٤٢٤، ٥٧٥	دیلتیزه: ٤٤٥
رژیمی پههلهوی: ٥٢٢، ٥٤٨	دیمهشق: ١٠٤، ٢١٠، ٢١١، ٢١٥، ٢١٧، ٢١٨
رژیمی شا: ٥٥٩	٢١٩، ٢٢٣، ٢٩٢، ٢٩٨، ٣٢٤، ٣٦٠، ٣٦٥
رژیمی قاجار: ١٣٤	٣٦٨، ٣٧٧، ٤٠٩، ٤١٢، ٤٢٧، ٤٢٩، ٤٣٣
رژیمی نوئی عیراق: ٤٣٣	٤٤٦، ٤٥٢، ٤٧١، ٤٧٣، ٤٧٥، ٤٩٤
رزگاری (رزگاری كورد): ٢٠٧، ٢٠٨، ٢٥٨	دیوانیه: ٤٥٢
رۆژئاوای ئازهربايجان: ٥٢٦	
رۆژئاواوییهكان: ٦٠	(ر)
رۆژانوو: (رۆژنامه): ٢٢٣	رادیبوی بهغدا: ٤٧٦
رۆژنامهفانی (گوفان): ٧٩، ٨٩	رادیبوی مۆسكۆ: ٣٨٥
٣٣٢، ٤١٥، ٥١٦	راوهند (عهشیرهت): ٤١٠
رۆژنامهنوووس (گوفان): ١٠٦، ٣٣٨، ٥٠٧	راویژگاری وهزارهتی ناوخۆ: ١٦٢، ١٨٧، ١٩٢
رۆژهلاتی دور: ٢٩٠	رایات (گوند): ٣٠٢، ٣١١

- رۆژه لاتی نزیک و هیندستان (گوفان): ۱۷۷، ۲۹
 رۆژه لاتی کوردستان: ۱۰۹، ۱۳۴
- رۆژه لاتی ناوه پراست: ۵۵۳، ۲۸۸، ۳۰
 رۆژه لاتی نزیک: ۳۰
- رۆژی کورد (گوفان): ۶۶
 رۆم (رۆما) (رۆمانیا): ۱۰۹، ۲۹۰، ۲۹۲، ۳۵۶
- رۆنامی (گوفان): ۲۲۳
 رۆژه لاتی تورکیا: ۵۴۱
- رومادی: ۱۳۴
- رووس (رووسیا)، (رووسه کان): ۵۱، ۵۸، ۵۹، ۸۶، ۱۰۹، ۱۴۲، ۱۹۸، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۷، ۲۴۱، ۲۵۸، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۹۸، ۳۰۰، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۱۰، ۳۱۵، ۳۲۰، ۳۲۵، ۳۷۱، ۴۴۹، ۴۶۱، ۴۷۱، ۵۵۲
- رووسیا و کورد: ۳۲۴
 رووسیای چاره کان: ۲۲۸
 ریزان: ۳۱۱
 ریزاتوک: ۳۱۱
- رینگایه ک به ناو کوردستاندا (کتیب): ۱۱۹
 ریکه و تننامه ی جه زائیر: ۵۵۱، ۵۶۳، ۵۷۲
- ریکخراوی (سه رکه و تنی کوردان): ۷۸
- ریکخراوی رزگار یخوازی فه له ستین: ۵۲۴، ۵۲۸، ۵۴۴
- ریکخراوی عه فوی نیوده وه له تی: ۵۷۵
 ریودی جانیرۆ: ۵۰۴
 رۆژمیری کوردی: ۱۰۶
- رۆژه لاتی نزیک و هندستان (رۆژنامه): ۱۷۷
 رۆمانیا: ۲۹۱
 رهوتی صدر: ۴۵۱
 رینووسی (عوسمان سه بری): ۲۲۳
- (ز)
- زاب – دویز (پینگه): ۳۷۱
 زاخو: ۱۵۱، ۲۰۶، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۵، ۴۴۸
 زاری کرمانجی (گوفان): ۴۱۰
 زانستی (گوفان): ۱۶۴
 زانکۆی ئوکسفورد: ۷۴، ۲۵۰، ۲۵۲، ۴۶۳، ۵۱۰، ۵۱۳، ۵۸۳
 زانکۆی ئه مه ریکایی: ۲۲۵
 زانکۆی به غدا: ۳۴۹، ۴۷۸، ۵۶۸
 زانکۆی تاران: ۵۲۶، ۵۲۳
 زانکۆی فینتوکس: ۴۵۲
 زانکۆی کویه (کویسنجه ق): ۴۳۷
 زانکۆی کامبریدج: ۲۱۵، ۲۹۰، ۳۸۰، ۴۴۱، ۵۰۴
 زانکۆی له نده ن: ۱۷۴، ۲۹۰
 زانکۆی لوبنان: ۲۸۰

- زانكۆی مه لیک فوناد: ۳۹۸
- زاهیدان: ۵۳۲
- زایونیست (زایونیسته‌کان): ۸۴، ۴۰۱
- زیان (پۆژنامه): ۱۶۴
- زه‌بووم: ۹۹
- زدری (هۆن): ۱۳
- زینۆ (زینۆی) ی شیخی: ۳۰۲، ۳۱۱
- زینۆی و خه‌لان: ۳۰۲
- زیباری (هۆن): ۱۲۱
- زی گه‌وره: ۱۲۲
- زۆزگ (گۆفار): ۱۵۳
- (ژ)
- ژ. ک: ۲۳۰
- ژانی گه‌ل (کتیپ): ۲۴۹
- ژیان (پۆژنامه): ۱۵۱، ۱۶۴
- ژیانه‌وه‌ی کوردستان (کتیپ): ۲۳۰
- ژیانی کورد (ژ.ک): ۲۳۰
- ژین (پۆژنامه): ۵۴۹
- ژین (گۆفار): ۷۹، ۲۳۸، ۳۰۱
- ژیوار: ۲۲۰
- (س)
- سافاک: ۳۳۶
- ساکۆ: ۹۹
- سانتیاگۆ: ۳۵۳، ۳۸۰
- ساوه: ۵۳۵
- سایونیزم: ۳۷۲
- سپهریز (ده‌زگای په‌خش): ۵۳
- ستودیۆ ره‌فیع: ۲۰۲
- ستۆکهۆلم: ۳۵۶، ۳۶۷، ۵۱۴ (وینه)
- سه‌رۆکی نه‌نجومه‌نی ده‌وله‌ت: ۶۵
- سه‌رۆکی دادگای عورفی تورکی: ۱۶۳
- سترازیبورغ: ۲۵۱
- سه‌رای سلیمانی: ۱۴۷
- سه‌ریازگه‌ی خوسره‌وی: ۵۳۷
- سه‌ریازگه‌ی ره‌شید: ۳۷۱، ۳۷۹
- سه‌ریازگه‌ی مه‌ریوان: ۵۲۶
- سه‌ربه‌خۆیی کورد: ۳۱۵
- سه‌ربه‌خۆیی کوردستان: ۷۹، ۸۳، ۲۷۶، ۲۹۵، ۲۹۷، ۲۹۹
- سه‌ربه‌ستی (پۆژنامه): ۶۴
- سه‌ره‌ک وه‌زیرانی عیراق: ۳۹۰
- سه‌رده‌شت: ۳۰۵
- سه‌رکۆماری سووریا: ۲۱۵
- سه‌رکرده‌ی هێزی یرمووک: ۴۴۲
- سه‌قز: ۵۲۹
- سایلیزیا: ۳۲۰
- سه‌ماوه: ۲۰۱
- سه‌نجاوییه‌کان: ۱۴۴

سوارەى حەمىدى: ٧٢، ٧٤ (٧٦)، ٢٨٧	سەندەى ئىكسپىرئىس (پۆزنامە): ٥١٠
سوارەى سەلاخەددىن: ٤٠١، ٤٤٣	سەندەى تايىس (پۆزنامە): ٣٧٢، ٤٩٨
سوپاى روسىيە: ٣٨٤	سەندەى تەلەگراف (پۆزنامە): ٣٧٢
سوپاى سۆفىيەت: ٢٧٢	سەنغافورە: ١٩٨
سوپاى سوورى سۆفىيەت: ٣٣٣	سەيد سادق: ٤٤٠
سوپاى سوورىا: ٤٩٥	سەريانە كاسۆلىكەكان: ٩٤
سوپاى عىراقى - سوورىيى: ٤٤٨	سەرد: ٦٤
سودان: ١٥١، ٢١٥، ٢٩١	سەورديە: ٢٩٣
سولتانى عوسمانى: ٨٢، ٨٤	سەكۆتلەند: ٢٨٨
سوننە: ١٠	سەيلقان: ٧١
سوننى مەزھەب: ٣١٠	سەلىمانى: ١٦، ٢٠، ٣٤، ٩٢، ١٣٣، ١٣٤
سوورچى: ١١٧، ١١٨، ١٢٠	١٣٥، ١٣٦، ١٤٤، ١٤٧، ١٥٠، ١٥٥، ١٥٧
سوورىا (سوورىيەكان): ٢٦، ٦٢، ١٧٣	١٥٩، ١٦٢، ١٦٣، ١٦٤، ١٦٦، ١٦٩
٢١١، ٢٠٦، ٢١٢، ٢١٣، ٢١٦، ٢١٧، ٢١٩	١٧٤، ١٧٦، ١٧٨، ١٧٩، ١٨٠، ١٨٢
٢٢٠، ٢٢٧، ٢٣٤، ٢٣٠، ٣٢٣، ٣٢٥	١٨٣، ١٨٤، ١٨٦، ١٨٩، ١٩٢، ١٩٣
٣٧٥، ٤٠٠، ٤١٦، ٤٢١، ٤٢٥، ٤٤١، ٤٤٣	١٩٧، ١٩٨، ٢٠٢، ٢٠٦، ٢٩٧، ٢٩٩
سوويد: ٥٣، ٨٦، ٣٢٧، ٣٩٧	٣٧٧، ٤٤٠، ٤٤٤، ٤٤٦، ٤٤٧، ٤٥١
٤٨٧، ٥٠٨، ٥٢٨، ٥٤٧	٤٧٠، ٤٩٩
سويسەرە: ١٠٥، ٤٩١، ٤٩٢	سەلىمانى (گۆغان): ١٣٦
سۆران (سۆرانى): ١٩٦، ٢٤٦	سەنە: ١٣٤، ٣٠٥، ٥٢٢، ٥٢٨، ٥٢٩، ٥٥٠
سۆشبالىزمى قابى: ١٧٤	سەنجابى: ٢٠٦
سۆشبالىزم: ٢٣١	سەندور: ٢٦، ٢٧
سۆفىيەت (سۆفىيەتەكان): ٢٨، ٩٢، ١٩٦	سەنوورى ئىران: ٥٧٥
٢٢٠، ٢٢١، ٢٣٥، ٢٥٣، ٢٥٤، ٢٥٧	سەنوورى توركيا: ٥٧٥
٢٦٢، ٢٦٥، ٢٦٩، ٢٧٤، ٢٧٥، ٢٧٧	سەنوورى كوردستان: ٤٠١

شەمەندەفەرى بەھا: ۲۶۲	۲۷۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۳۲۴، ۳۳۳، ۳۳۶
شەمەندەفەرى شەوانە: ۳۷۲	۳۷۴، ۳۷۷، ۴۵۰، ۴۹۵، ۵۵۲، ۵۵۳
شەمەندەفەرى شەوانە: ۱۴۰، ۵۸	۵۵۸، ۵۶۶
شەمەندەفەرى شەوانە: ۴۲۵	سۆفيا: ۵۰۸
شەمەندەفەرى شەوانە: ۳۱۸، ۵۸	سۆكۆل (گەرەك): ۱۴۰
شەمەندەفەرى شەوانە: ۱۵۹	سۆمەرىيە: ۲۲۰
شەمەندەفەرى شەوانە: ۳۸۵	سۆمى (شەپ): ۱۶۰
شەمەندەفەرى شەوانە: ۵۵۸، ۳۴۷	سۆن پۆستە (رۇژنامە): ۲۸۱
شەمەندەفەرى شەوانە: ۳۴۷، ۳۴۸	سىستان: ۵۳۹
شەمەندەفەرى شەوانە: ۴۵۱، ۴۱۰، ۳۸۱، ۳۴۹، ۳۴۸	سىفەر (پەيماننامە): ۲۱
شەمەندەفەرى شەوانە: ۵۱	سىفەرەك: ۷۱
شەمەندەفەرى شەوانە: ۴۱۱، ۴۰۱، ۳۹۹، ۳۹۰، ۳۰۲	سىركلى (ھاۋىنەھەۋان): ۹۸۰
شەمەندەفەرى شەوانە: ۵۵۰، ۵۲۲	سىنەماي ئەغزەمىيە: ۳۴۹
شەمەندەفەرى شەوانە: ۱۵۳	سىيا ئەفەندى (كىتەپ): ۲۳۸
شەمەندەفەرى شەوانە: ۵۴۵	(سەعاتى سەفەر): ۳۹۱
شەمەندەفەرى شەوانە: ۱۲۷	(ئىش)
شەمەندەفەرى شەوانە: ۷۳	شاخى تووروس: ۳۲۰
شەمەندەفەرى شەوانە: ۱۹۵	شارەزەور: ۲۸۶
شەمەندەفەرى شەوانە: ۲۸۸	شاي قاجار: ۵۵۷
شەمەندەفەرى شەوانە: ۱۵۴	شەرقات: ۱۱۸
شەمەندەفەرى شەوانە: ۲۹۲	شەرناخ: ۷۱
شەمەندەفەرى شەوانە: ۴۴۵	شەرى سۆم (لە فەرەنسا): ۱۶۰
شەمەندەفەرى شەوانە: ۱۰۰	شەش ۋىلايەت: ۸۰
شەمەندەفەرى شەوانە: ۳۱۰	شەشى ئەيلوول: ۱۴۷
شەمەندەفەرى شەوانە: ۳۵۴	شەلۋان: ۹۹
شەمەندەفەرى شەوانە: ۴۹۲، ۴۲۵، ۳۱	

عـیراق: ۲۵، ۲۷، ۳۱، ۵۲، ۵۴، ۱۳۴،
 ۱۳۹، ۱۴۴، ۱۵۲، ۱۶۰، ۲۱۳، ۲۹۷، ۳۰۵،
 ۳۲۵، ۳۵۳، ۳۶۸، ۵۰۲
 عیراقی ئیرانی: ۳۰۲
 عیسایی: ۲۸۰
 غهزه: ۲۲۱

(ف)

فارس (فارسه‌کان): ۸۱، ۱۱۰، ۱۹۵،
 ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۵۳، ۲۷۸، ۲۸۳، ۴۲۵
 فه‌ره‌نسه (فه‌ره‌نسییه‌کان): ۱۳۶، ۱۹۸،
 ۲۲۲، ۲۳۴، ۲۹۹، ۵۲۹
 فه‌رمانبه‌ری عه‌ره‌ب: ۲۹۸
 فه‌رمانبه‌ری کورد: ۲۹۸
 فه‌ره‌نگی ئوکسفورد: ۳۳، ۲۹۲
 فه‌ره‌نگی شاره‌زور: ۳۹، ۴۰
 فه‌له‌ستین (فه‌له‌ستینییه‌کان): ۸۵، ۲۲۵،
 ۲۹۶، ۴۲۹، ۵۲۵
 فه‌یسه‌ئییه (قوتابخانه): ۱۶۸
 فلیت ستریت: ۷۰
 فه‌یره‌ی دیموکراتی نازه‌ریباجان: ۳۳۲
 فه‌ینیقییه‌کانی سوریا: ۲۱۰
 فرسان خالد: ۴۰۱

(ع، غ)

عاصی (سه‌ریازگه): ۴۴۲
 عانه: ۲۰۱
 عه‌بابه‌یلی: ۱۳۴
 عه‌بادان: ۵۳۷، ۵۴۰
 عه‌جه‌م: ۱۱۳، ۴۲۵، ۴۵۶
 عه‌ده‌ن: ۳۶۸، ۴۴۶، ۴۵۲، ۴۷۱، ۴۷۳
 عه‌ره‌ب: ۲۷، ۳۲، ۵۱، ۸۱، ۹۳، ۱۵۰، ۱۵۴،
 ۱۵۶، ۱۷۹، ۱۸۹، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۲۶
 عه‌ره‌بی ئیران: ۵۴۸
 عه‌ره‌بی خوزستان: ۵۲۶
 عه‌ره‌بییی سعودی: ۲۵۱، ۵۵۶
 عه‌زیزی: ۱۰۳
 عه‌قره (ئاگری): ۱۲۰، ۴۴۰
 عه‌له‌وی: ۱۰۰
 عه‌له‌ویکانی سوریا: ۲۲۰
 عه‌مادییه: ۲۸۶، ۲۰۶
 عه‌ممان: ۳۶۰، ۳۶۸، ۴۲۷، ۴۲۹، ۴۳۳،
 ۴۵۲، ۴۷۱
 عه‌مماره: ۷۳، ۱۳۰
 عه‌یندیور (ناوچه): ۲۴۲
 عوسمانی (عوسمانیییه‌کان): ۸۵، ۱۳۸،
 ۲۰۶، ۵۵۵
 عوسمانیزم: ۷۹

(ق)

فاتیکان: ۵۲۸

فیتنام: ۵۱۳

فیهننا: ۳۶۲، ۳۴

(ق)

قاجار (قاجارییه‌کان): ۱۳۴، ۵۱

قارتوونه: ۵۷

قامیشلی: ۲۳۸

قامیره: ۶۷، ۲۰۶، ۲۱۵، ۲۱۸، ۲۶۲،

۲۷۶، ۲۹۴، ۲۹۶، ۳۰۱، ۳۱۰، ۳۲۳،

۳۶۰، ۳۶۵، ۳۶۸، ۳۷۷، ۳۹۸، ۴۱۱،

۴۳۲، ۴۲۹، ۴۳۳، ۴۴۲، ۴۴۶، ۴۵۲، ۴۶۷،

۴۶۸، ۴۷۱، ۴۷۳، ۴۷۵، ۴۸۲

قایمقامی میترگه سۆر: ۴۰۱

قهره حه‌سه‌ن: ۴۰۱

قه‌زازه‌کان: ۳۵

قه‌زوبین (زه‌ریا): ۲۸۷، ۲۶۵

قه‌سری قاجار: ۱۳۴

قه‌فقاس: ۲۶۹

قه‌لاستیوکه: ۱۵۴

قه‌وام سه‌لته‌نه: ۲۳۳

قه‌یعمومت (ئینتیداب) ی به‌ریتانیا: ۱۵۶،

۱۸۹، ۲۳۴، ۵۶۰

قرلباش: ۹۷

قوبادی: ۱۴۴

قوتابخانه‌ی ئابووری له‌نده‌ن: ۱۷۴

قوتابخانه‌ی به‌رزی زمان: ۴۷۸

قوتابخانه‌ی زمانه‌وانی پۆرتسمۆت: ۳۸۰

قودس: ۲۷

قوره‌تجای: ۷۱

قوچگیری: ۶۶

(قه‌یسه‌ره‌کان): ۲۲۸

قپگه (گوند): ۳۲

(ک)

کارچکان (خیل): ۱۴۱

کازابلانکا: ۲۹۳

کامییاران: ۵۳۳

کانی سنج: ۴۵۳

کنتیبخانه‌ی کوردی: ۳۳

که‌رکوک: ۱۵، ۳۳، ۱۳۴، ۱۳۸، ۱۵۰،

۱۵۲، ۱۷۶، ۱۷۸، ۱۸۵، ۲۰۶، ۲۹۷،

۳۵۷، ۳۶۳، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۹۳، ۴۰۰،

۴۰۶، ۴۴۰، ۴۴۳، ۴۴۷، ۴۵۱، ۴۷۰، ۴۹۹،

۵۵۱، ۵۶۰، ۵۷۳، ۵۷۵

که‌رکوک (به‌ندیخانه): ۱۷۲، ۱۸۹

که‌رکوک و ده‌ووبه‌ری (کتیب): ۲۸۰

که‌مالیزم: ۲۸۰

که‌مالیه‌کان: ۶۶، ۷۳، ۲۴۲، ۲۸۷

کوردهدا: ۵۳۲	کوردهستانی باکوور: ۳۴
که‌نداوی فارس: ۲۸۷	کوردهستانی تورکیا: ۲۹۹، ۲۹۸، ۲۸۲
کتیبخانه‌ی په‌واندز: ۲۰۶	۳۱۹
کرمان: ۵۳۹	کوردهستانی پۆژئاوا: ۲۴۶، ۱۲۹
کرمانشا (شان): ۵۲۲، ۲۳۰	کوردهستانی پۆژه‌لات: ۱۰۴
کرمانشه‌هر: ۵۲۷	کوردهستانی پووسیا: ۲۳۰
کریت (دۆرگه): ۲۲۰، ۱۰۳	کوردهستانی سه‌ربه‌خۆ: ۲۹۸
کلدان (کلدانه‌کان): ۹۴، ۵۱، ۲۱	کوردهستانی سووریا: ۲۴۶
کوالامپور: ۳۹۶	کوردهستانی عیراق: ۳۰۷، ۲۹۸، ۲۹۷
کورد (پۆژنامه): ۱۴۴	۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۲۳، ۳۶۵، ۳۷۵
کوردانی ئیزیدی: ۴۴۲	۴۸۴، ۴۷۴، ۴۶۷
کوردایه‌تی: ۲۰۰، ۱۹۵، ۱۸۲	کوردهستانیکی ئوتوتومی: ۲۹۹
کورده به‌رازیه‌کان: ۲۱۶	کوردهستانیکی یه‌کگرتوو: ۲۴۱
کورده تورکه‌کان: ۲۸۴	کوردی نازه‌ریایجان: ۱۴۱
کورده فیلپیه‌کان: ۵۳۷	کوردی ئەله‌گزی ئه‌رمه‌نستان: ۵۶۵
کوردداغ (شاخی کورد): ۳۲۰، ۲۲۳	کوردی ئیران: ۳۳۰، ۳۰۷، ۲۷۵، ۲۵۸
کوردهستان (پۆژنامه): ۳۲۹، ۳۲۸، (وینه)	۵۵۳، ۵۴۸، ۵۴۵
۳۳۷، ۳۳۶، ۳۳۴، ۳۳۳، ۳۳۲، ۳۳۰	کوردی باکووری ئیران: ۱۲۹
کوردهستان (کۆمان): ۴۹۱	کوردی تورکیا: ۳۳۳، ۳۱۸، ۲۹۸، ۲۸۲، ۲۱۱
کوردهستانی ئیران: ۲۷۱، ۲۵۱، ۱۹۶	کوردی په‌واندز: ۳۰۸
۵۵۸، ۴۷۴، ۳۰۹، ۳۰۳، ۳۰۲، ۲۹۹	کوردی سووریا: ۲۱۰، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵
کوردهستانی باشوور: ۱۴۷، ۲۸، ۲۶	۲۱۶، ۲۱۸، ۲۴۲، ۲۴۵، ۲۵۷، ۲۸۷
۱۹۳، ۱۶۵، ۱۵۹، ۱۵۸، ۱۵۷، ۱۵۴	۵۶۶، ۵۵۳، ۳۳۰
۱۹۶، ۱۹۹، ۲۲۹، ۲۸۷، ۲۹۳، ۳۷۵	کوردی شیعه: ۵۵۵
۵۰۳، ۵۰۲، ۵۰۱، ۴۹۹	

- کوردی عیراق: ۲۹۲، ۲۹۴، ۲۹۸، ۳۳۰، ۳۶۷، ۳۷۶، ۴۱۷، ۴۵۸، ۴۶۷، ۵۵۱، ۵۷۲، ۵۶۰
 ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۹۰، ۳۹۶، ۴۰۰، ۴۰۳، ۴۰۷، ۴۴۹، ۴۷۱، ۴۹۲، ۴۹۴، ۵۲۵، ۵۵۸، ۵۲۷
- کوردی لوینان: ۵۵۳، ۵۶۶
 کوردیکی به کپه‌نگ: ۳۳۹
 کولیک (جۆره کلاییکه): ۹۹
 کونسولخانه‌ی تورکی: ۲۱۸
 کونسولخانه‌ی پوووسیا: ۲۳۰
 کونسولتی به‌ریتانی: ۲۵۱
 کونسولتی پوووسی: ۵۷
 کوویه‌ش‌سیف: ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۲، ۲۶۶، ۲۶۹، ۲۷۵
 کۆدیتای هه‌شتی شوپات: ۳۰
 کۆپی زانیاری کورد: ۲۱۰، ۲۴۳
 کۆریا: ۲۰۰
 کۆلیجی پزشکی مووسل: ۴۴۳
 کۆلیجی سه‌ربازی عیراق: ۴۷۷
 کۆلیجی علوم: ۲۴۸
 کۆلیجی ماف له‌به‌غدا: ۳۹۹
 کۆلیجی یاسا: ۲۰۶
 کۆلیجی یاسای به‌غدا: ۲۰۸
 کۆمۆنیزم: ۲۳، ۲۲۰، ۲۲۶، ۲۹۰، ۳۲۷، ۳۸۵، ۳۸۶، ۴۱۶، ۴۳۰، ۴۳۶
 کۆمۆنیست (کۆمۆنیسته‌کان): ۲۰۹، ۲۶۷، ۳۰۶، ۳۱۵، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۴
- کۆماری نازه‌ربایجان (دیموکرات): ۳۲۲، ۵۵۸، ۵۵۷، ۵۴۷
 کۆماری ئه‌رمینیای سوؤفیه‌تی: ۲۲۸
 کۆماری ئه‌نده‌نووسیا: ۵۴۴
 کۆماره‌کانی به‌لتیک: ۲۱۵
 کۆماری دیموکراسی: ۳۲۷
 کۆماری عه‌ره‌بی به‌کگرتوو: ۳۶۵، ۴۲۱
 کۆماری عیراق: ۴۸۵
 کۆماری کوردستان: ۵۵۰
 کۆماری کوردی مه‌هاباد: ۵۴۶
 کۆماری مه‌هاباد (کوردستان): ۸۴، ۲۱۳، ۲۴۱، ۲۸۵، ۲۹۲، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۱۲، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۹، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۶، ۳۳۳، ۳۳۵، ۵۴۷، ۵۰۶، ۴۹۲، ۳۳۶، ۳۳۵
 کۆمه‌لا پێشکه‌تئا پیره‌کین کورد: ۵۳
 کۆمه‌لا کورد: ۲۳۱
 کۆمه‌له‌ی ئیتیحاد و ته‌ره‌قی: ۷۲، ۸۰
 کۆمه‌له‌ی ئیسلامی ناوه‌ندی: ۷۰، ۵۲۵
 کۆمه‌له‌ی ته‌عالی کوردستان: ۷۳
 کۆمه‌له‌ی پێشپه‌ و (طلیعه‌)ی کوردی: ۷۲، ۷۳
 کۆمه‌له‌ی پێشکه‌وتنی کوردستان: ۶۳، ۶۴، ۶۶، ۶۷، ۶۸

کۆمیتەى توركانى لاو: ۲۹۹	کۆمەلەى خۆیبوون: ۴۵، ۱۱۵
کۆمیتەى پارێزگارىی نەتەوهى كورد:	کۆمەلەى خۆیندكارانى كورد لەئەوروپا:
۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳	۳۶۷، ۴۵۳، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۸۶، ۴۸۷
کۆمیتەى پۆژئاواى كوردستان: ۲۴۴	۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۴، ۴۹۷، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱
کۆمیتەى سەرپه‌خۆیى كورد: ۵۲، ۵۳، ۶۷	۵۰۳، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۱۴ (وێنه)، ۵۱۵، ۵۱۶
۱۲۸، ۱۲۹	کۆمەلەى نۆستایه‌تى به‌رىتانی - كوردی: ۵۱۰
کۆمیتەى كوردی: ۲۹۸	کۆمەلەى پووناكبرى ئىترانى - سۆڤیه‌تى:
کۆمیتەى كوردی سوید: ۳۶۷	۳۱۹
کۆمیتەى نەتەوهى كورد: ۲۲۳	کۆمەلەى سەرپه‌خۆیى كوردستان: ۶۷
کۆنگره‌ى ناشتى: ۱۳۵	کۆمەلەى گەلان: ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۹
کۆنگره‌ى كۆيسنجەق: ۴۰۵	۱۶۰، ۱۷۹، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۹۰
کۆنفرانسى (کۆنگره‌ى) ناشتى: ۵۱	۴۸۵، ۵۶۰، ۵۶۹
۵۴، ۵۶، ۶۷، ۷۲، ۷۳، ۷۶، ۷۷، ۸۴	کۆمەلەى كوردستان: ۶۶
کۆنفرانسى ناشتى له‌ پاريس: ۲۹۷	کۆمەلەى نەتەوه به‌گگرتووھ‌كان: ۴۵۴
کۆنفرانسى سى گەوره‌كه: ۲۵۱	کۆمەلەى نەتەوه‌كان: ۵۵۱
کۆنفیدرالى كورد: ۱۳۸	کۆمەلگای نیوده‌وله‌تى: ۵۷۸
کۆیه‌ (کۆيسنجەق) ۴۷، ۱۲۲، ۲۰۶	کۆمپانیای ستانده‌رد ئۆیل: ۳۲۰
کۆیـت: ۳۶۸، ۴۳۳، ۴۴۶، ۴۵۲، ۴۷۳	کۆمپانیای شه‌مه‌نده‌فه‌رى به‌ها: ۲۶۲
۵۴۰، ۵۷۷	کۆمپانیای شیلی یابانى: ۵۳۸
کینیا: ۱۵۸	کۆمپانیای نه‌وتى ئینگلیزى - ئىترانى: ۹۲
کردستان مه‌د البشریة(کتیب): ۵۹، ۱۴۲	کۆمپانیای نه‌وتى به‌سره: ۳۵۳
	کۆمپانیای نه‌وتى عیراق: ۳۵۳، ۴۶۴
(ك)	کۆمپانیای نه‌وتى عیراقى - به‌رىتانی: ۳۷۱
گاردیان (پۆژنامه): ۳۶۶، ۴۲۰، ۴۲۲، ۴۹۸	کۆمپانیای نه‌وتى كه‌ركوك: ۳۶۷
گالاته‌سه‌رای (قوتابخانه): ۵۲	کۆمپانیای نه‌وتى موسل: ۳۵۳

لۆزان: ٤٩٤، ٤٨٨	گەردی: ١١٩
لیبیا: ٣٨٠	گەرهکی سه‌وره (شوره): ٤٥١
لیژنه‌ی به‌رگری مافی کورد له ئه‌وروپا:	گه‌لآه: ٣١١
٥٠٢	گه‌لاویژ (گوفان): ٢١٤
لیژنه‌ی پاراستنی ماف: ٧١	گه‌له‌ بچووکه‌کان: ٣٠٥
لیژنه‌ی ده‌رخستنی راستیه‌کان: ٣٥٣	گه‌لی عه‌لی به‌گ: ٣١١
لیشبۆنه: ٥٣٧	گه‌یلان (ناوچه): ٩٢
لینینگراد: ٢٥١	گورپجیک: ٩٧
(Le Bosphore) (پۆژنامه): ٧١	گومش مه‌دین (ناوچه): ٩٩، ٩٨
(Le Moniteur Oriental) (پۆژنامه): ٨٥	گۆبه‌نده‌که‌ی ورمی: ٥٨
	گۆفاری کۆمه‌له‌ی ئاسیایی ناوه‌ندی
	مه‌له‌کی: ٢٨٦

(م)

موسسل: ١٥، ١٦، ٩٣، ٩٤، ١٠٤، ١٢٤،

١٥٢، ١٥٠

مورمانسک (به‌نده‌ن): ٢٦٩

مۆبیک (کرتس کۆچیرا): ٥٤٩

مۆسکۆ: ٢٦، ٢٣٩، ٢٤٤، ٢٥١، ٢٥٨،

٢٦٠، ٢٦٥، ٢٧١، ٢٧٧، ٢٧٨، ٣٠٨،

٣٢٨، ٣٦٨، ٣٧٦، ٤١٢، ٤٥٢، ٤٧١،

٤٧٣، ٤٩٣

مۆتۆدراما: ٣٠١

مادن (شان): ٢٤٢

ماردین (شان): ٧١، ٩٤، ٩٦

مارکسی - ماوی: ٥٥٩

ماکو: ٢٥٣، ٢٥٤

(ن)

لاوانی دیموکراتی کوردستانی باشوور:

٤٩٤

له‌شکری سه‌ربه‌خۆیی کوردستان: ٣١٨

له‌شکری سپی (الجیش الابيض): ٣١٠

له‌شکری سوور (الجیش الاحمر): ٣١٠

له‌نده‌ن: ١٤، ٣٤، ٣٩، ٤٧، ٧٠، ٨٩،

٩٧، ٢١٦، ٢٣٦، ٢٤٤، ٢٥٨، ٢٦١،

٢٧٧، ٣١٧، ٣٢٤، ٣٣٦، ٣٥٣، ٣٥٨،

٣٨٤، ٤٣٦، ٤٤٠، ٤٤٧، ٥٠٣، ٥٤٠، ٥٠٨،

لوبنان: ٢٢٣، ٢٨٧، ٥٦٧

لوی: ٢٨٧

مردم (پۆژنامه): ۵۲۷	مامۆستای کورد (گۆشان): ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۴۰
مزوری (هۆن): ۴۷۶	مانچستەر: ۲۴۴
مزورییه کان: ۱۲۱	مانچستەر گاردیان (پۆژنامه): ۲۵، ۲۴۴
مطابع سجل العرب (چاپخانه): ۴۵	ماوهت: ۴۴۵
مله خورد (کهل): ۱۳۴	مه جه رستان: ۱۵۱
موجاهدینی خه لک: ۵۲۶، ۵۵۹	مه جلیسی عورق: ۳۱۲
موخابه راتی سۆثیه تی: ۲۷۴	مه جیدی (پاره): ۶۱، ۱۰۱
موسلمانی سوننی مه زهه ب: ۵۶۹	مه ده غه شقهر: ۲۲۳
مونته فیک: ۶۵	مه درید: ۴۲۷
مووسل: ۲۹۷، ۴۴۳، ۴۴۸، ۴۹۹	مه رعەش: ۹۸
میۆنیخ: ۴۹۵	مه شهه د: ۲۶۵
میدیات: ۷۱، ۷۲	مه عهدی دیراساتی کۆمۆنولیت: ۲۵۲
میژووی کوردایه تی: ۱۴۷	مه کسیک: ۵۲۸
میری بۆتان: ۲۲۲	مه لاتییە: ۶۴، ۶۸، ۹۸
میری قاجار: ۱۴۴	مه لای سوور (الملا الأحسن): ۳۷۲
میری کوردستان: ۴۵، ۱۲۹	مه لیه ندی پۆشنبیری کوردی: ۱۸، ۹۶
میزۆپۆتامیا: ۶۱، ۸۳، ۹۱، ۱۳۶	مه له کی: ۲۸۶
میسر (میسرییه کان): ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۶	مه ندوبی سامی به ریتانی: ۶۹، ۷۱، ۸۳، ۸۶
۶۸، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۷۶	۱۵۲، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۶۴، ۱۹۵، ۱۹۸، ۲۰۰
۱۷۹، ۲۷۶، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۶، ۴۰۰	مه هاباد: ۲۳۰، ۲۳۲، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۵۰
۴۶۳، ۴۸۲، ۵۳۵	۲۷۶، ۲۸۹، ۲۹۲، ۳۰۳، ۳۱۰، ۳۱۳
میلیشیای نیسلامی: ۵۲۶	۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۳، ۳۲۷
(مه ره خه س): ۱۳۵	۳۳۵، ۳۳۶، ۵۲۲، ۵۲۷، ۵۵۲
(مدینه الصدر): ۴۵۱	مه هاباد (گۆشان): ۳۳۵، ۳۳۹

نوكراخ داغ (هاویننه هوان): ۹۸	(ن)
نوینه رانی كورد: ۵۱	نادی كوردی (یانە ی كوردان): ۷۹
نوینەری پەرلەمان: ۲۱۲	ناسر (ناسرییه كان): ۴۸۱، ۴۴۸
نوینە ی كوردستان: ۱۰۴	ناسرییه: ۲۰۱، ۱۹۲
تۆرینبۆرگ (شان): ۲۴۰	ناوچە كوردنشینه كان: ۵۵۹، ۵۶۳
نیشاوی (دۆل): ۱۴۵	ناوچە نەوتییە كان: ۵۷۳
نیشتمان (گۆشان): ۲۳۱، ۲۳۴ (وینە)	ناوچە كانی توركمان: ۵۲۵
نیشتمانی عەرەب: ۳۹۰	ناوچە ی ئارام: ۵۷۵
نیقوسیا: ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۶۸، ۴۵۲، ۴۷۱، ۴۷۳	ناوچە ی بارزان: ۱۱۶
نیوزلەندە: ۵۰۴	ناوچە ی كوردستانی ئوتۆتۆمی: ۵۶۳
نیویۆرك: ۴۷، ۳۵۶، ۴۵۵	ناودەشت: ۱۲۰
نیویۆرك تایمس (رۆژنامە): ۳۶۵، ۳۷۶،	نەتووە پچووکه كان: ۳۱۶
۳۹۵، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۳	نەتووە یەكگرتووھ كان: ۳۵۸، ۴۴۹،
نیویۆرك پۆست (رۆژنامە): ۲۸۲	۴۵۷، ۴۷۰، ۴۹۱، ۴۹۷، ۵۱۳، ۵۳۱،
(نادی كوردستان): ۲۲۳	۵۷۷، ۵۷۸، ۵۸۰
(نوتوق) ی مستەفا كەمال: ۸۹	نەخۆشخانە ی سەربازگە ی رەشید: ۳۷۱
(ه)	نەرویج: ۸۶
هاقیبیون (گۆشان): ۵۱۷	نەسیبەین: ۷۱، ۹۳، ۹۴
هاوار (گۆشان): ۲۲۳، ۲۴۳	نەستووری: ۴۰۸
هاوپەیمانان (هاوپەیمانە كان): ۱۲۹،	نەغەدە (نەغەدە ی ئازەربایجان): ۲۲۴، ۵۲۶
۲۲۸، ۲۲۹، ۲۶۷	نەمسا: ۳۴
هاودیان: ۳۱۲	نەهری: ۵۸
هەتاوی كورد (گۆشان): ۶۶	نەوە ی بەدرخان: ۳۰۱
هەتیوہکە ی رەزا شا: ۳۳۴	نەوتی كوردستان: ۳۰۶
هەرسك: ۲۸۷	نەورەس (مەل): ۲۳۳

(9)

واشنتون: ۵۱، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۳۰۸،
 ۳۱۰، ۳۵۴، ۴۵۶، ۳۶۵، ۳۶۸، ۴۱۲،
 ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۴۶، ۴۵۲، ۴۵۵، ۴۶۵،
 ۴۶۷، ۴۷۱، ۴۷۳

وان (وان): ۵۱، ۲۱۰

وهدهی عه‌ره‌ب: ۴۸۱

وه‌زاره‌تی به‌رگری: ۳۴۸، ۳۷۹

وه‌زاره‌تی جه‌نگ: ۲۵

وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی فه‌ره‌نسا: ۵۵

وه‌زاره‌تی پۆژه‌لات: ۲۹۰، ۲۹۱

وه‌زاره‌تی فرۆکه‌وانی: ۲۵

وه‌زاره‌تی موسته‌عمه‌رات: ۲۵

وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی به‌ریتانیا: ۲۷۶

وه‌زاره‌تی هند: ۶۱

وه‌زیر موفه‌وه‌ز: ۲۵۱

وه‌زیری ناوخۆی ئێران: ۲۵۴

وه‌زیری هه‌نده‌رانی ئێران: ۲۵۴، ۲۵۵،
 ۲۶۴

وه‌زیری هه‌نده‌رانی تورکیا: ۲۵۶، ۲۵۸

وه‌زیری هه‌نده‌رانی سوڤیه‌تی: ۲۵۰، ۲۵۹،
 ۲۶۰

وه‌سیتنامه‌ی پیشه‌وا: ۳۴۰ (وینه)

وه‌فدی کوردستانی باشوور: ۵۴، ۵۶

وه‌کاله‌ی ئه‌نبانی عیراق: ۴۷۹

هه‌رکی: ۱۱۷، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۲، ۳۱۸

هه‌ریر (ده‌شت): ۱۲۰

هه‌کاری: ۱۰۳، ۴۰۷

هه‌له‌بجه: ۱۶۴، ۱۷۲، ۴۴۰، ۴۴۵، ۴۷۳

هه‌مه‌وه‌ند: ۱۳۴، ۱۳۷، ۱۵۴، ۱۵۹

هه‌واله‌کانی مۆسکو (گۆشان): ۲۷۹

هه‌والتیری پۆیته‌ر: ۳۵۷

هه‌ورامان: ۱۳۳، ۱۵۸

هه‌ورامی ته‌خت: ۱۵۸

هه‌ولتیر (هه‌ولتیره‌کان): ۱۶، ۲۳، ۴۷، ۱۱۷، ۱۱۸،
 ۱۱۹، ۱۲۲، ۱۴۳، ۱۵۰، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۷۶، ۱۸۵، ۲۰۶،
 ۲۸۱، ۲۹۷، ۳۰۷، ۳۱۱، ۳۹۸، ۴۴۰، ۴۸۰، ۵۷۰

هندستان: ۱۳۴، ۱۶۰، ۱۸۹

هندی: ۴۷، ۴۸

هنیدی (گرتووخانه): ۱۳۴

هورمز (دوورگه): ۵۳۶

هۆله‌نده: ۳۵۵

هۆلیوود: ۲۸۸

هۆنگ کۆنگ: ۱۹۸، ۳۹۶

هینزی ئاسمانی به‌ریتانی: ۱۹۶، ۱۹۸

هیلالی خه‌سیب: ۴۲۵

هیوا (گۆشان): ۱۸۰، ۲۴۸

(هینزه چه‌کداره‌کانی میری): ۴۷۷، ۴۸۱

۴۸۲، ۵۰۲، ۵۲۵، ۵۲۸، ۵۴۱، ۵۵۳،
 ۵۵۴، ۵۶۱، ۵۶۷، ۵۶۹

وتویژی عیراقی - کوردی: ۳۶۴

ورمئ: ۵۸، ۱۴۱، ۲۶۱، ۲۷۰

ولاته سۆشیالیزمه کان: ۳۸۵

ولاته عه ره بییه کان: ۲۹۲

ولاته یه کگرتوووه کانئ شه مه ریکا: ۲۸، ۳۵،

۲۹۷، ۳۲۰، ۳۲۷، ۳۳۰، ۳۳۳،

۳۳۴، ۳۵۳، ۳۸۷، ۴۱۹، ۴۴۱، ۴۶۲،

۴۷۰، ۴۷۳، ۵۱۰، ۵۱۵، ۵۲۳، ۵۲۸،

۵۲۹، ۵۳۳، ۵۵۳، ۵۵۷، ۵۷۸

ولاتی شووره وی: ۲۰۵

ولاتی فارس: ۵۶۹

ویرانشه هر: ۷۱

یانه ی ناوه ندیی کوردستان: ۸۳، ۸۴

یه عقوب پاشا: ۱۰۰

یه عقوبییه کان: ۹۴

یه کیتی تیکۆشین (گۆفار): ۲۳۲

یه کیتی سو فیه ت: ۲۳۰، ۲۵۰، ۲۵۱،

۲۵۲، ۲۸۳، ۳۰۱، ۳۰۹، ۳۱۳، ۳۲۷،

۳۲۸، ۳۳۳، ۳۸۲، ۳۸۵، ۳۹۰، ۴۰۰،

۴۲۶، ۴۳۱، ۴۶۱، ۴۸۰، ۵۰۸، ۵۲۸،

۵۳۲، ۵۳۳، ۵۴۵، ۵۴۷، ۵۵۲، ۵۵۷،

۵۵۹، ۵۶۵

یه کیتی قوتابییانی کوردستان: ۵۱۷

یه کیتی لاوانی دیموکراتی کوردستان:

۴۱۵

یه کیتی نیشتمانی عیراقی: ۵۷۱

یه کیتی نیشتمانی کوردستان: ۵۶۱،

۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۹

یه مه ن: ۴۶۳

یۆرکشایه ر پۆست (پۆژنامه): ۳۶۲

یۆگۆسلافیا: ۲۹۱، ۲۹۳، ۴۱۱

(ی)

یابان (ژاپۆن): ۲۹۸، ۳۸۰، ۵۶۸

یاخییوانی کورد: ۴۹۹

یاریده ده ری شه فسه ری سیاسی

به ریتانی: ۲۱۴، ۲۱۵

یاریده ده ری پاویژکاری سیاسی

هه ولیژ: ۳۰۲

یاسای به خشینئ گشتئ (عفو العام):

۴۰۴

یانه ی کوردان (نادی کوردی): ۶۲، ۶۸،

۷۱، ۷۳، ۷۵، ۷۸، ۸۰، ۸۲

دوا وشه

بئگومان دهزانم به ناوه رۆکی ئەم بهرهمه
هیندهی دیکه چاره‌ی خاوه نه‌که‌ی لای دوژمنانی
نه‌ته‌وه سه‌ریه‌رزه‌که‌ی و خو‌فروش و گیله‌پیاوانی
قورستر ده‌بیت، به‌لام ئەوه‌یش تاکه ده‌سکه‌وت و
ماندوو نه‌بوونی پیروژه بو‌خوی و شه‌هلا‌ی
هاوسه‌ری و خوشک و که‌سوکار و مامۆستا و شاگرد
و دۆست و براده‌ره‌ نزیکه‌کانی و ئەوانه‌ش که
ئاسانکارییان بۆی کرد تاوه‌کو بتوانیت به‌م
به‌رهمه‌ی زاخاوی می‌شکی پۆله‌ی کوردی هاوچه‌رخ
بداته‌وه .

کمال مه‌زه‌هر

ئه‌ندن

٢٠٠٧/١٠/١٠

پاشگوٽن

ع. زهنگه نه

خوينه ري به رټيز...

وهكو له (پيشگوټن) هكه ي سهره تاي نه م كتيبه شدا ناماژه مان بوي كرده وه، له سالي (۲۰۰۱) دا بهرگي دوه مې كتيبيكي ديكه مان به ناوونيشاني (چهند لاپه په پيكه له ميژوي گه لي كورد) بؤ دكه مال ناماده كرده وه، جياوازي نيوان نه م كتيبه ي بده دست و نه ويان، چ له ناوه روك و چ له ناماده كرده، يه كجار زوره. نه و كتيبيان له سهر داواي ده زگاي موكريان، نيمه له و وتار و ليكولينه وانه ناماده مان كرده بو كه زوره بيان پيشتر له سهر لاپه په ي گوفار و روزه نامه كاني به غدا بلاو كرابوونه وه، له گه له نه وه شدا نه ويان، سه رباري كوټي ته كنيكي چاپه مه نبي نه وساي كورده ستان، به چاپيكي رټي كوپيټك بلاو كرايه وه، ده شتوانم بلټم هه له و كه مو كورپيه كي نه وتوي تيدا نه بو، تاوه كو نيسا، له سهر نه و كتيبه، ته نيا دوه په خنه م لي گيراوه، يه كيكيان له لايه ن دكه مال خويه وه بو كه به م دوايه له گه له خو ناماده كرده بؤ نه م كتيبه ي بده دست لي گرتوم، نه و يش له باره ي داناني ته قه له (-) بو له جياتي وټرگول (-) له نيوان ژماره يه ك و ژماره يه كي ديكه له پيرستي ناوان، كه دياره نه وه شيان په يوه ندي به كاري نه خشه سازيه وه هه بو وه نه خشه سازكاره كان گوايه بؤ جواني نه و ته قه لانه يان له نيوان ژماره كان دانا بو، كه ميك مابو نه و هه له يه م له م كتيبه شدا به سهر دا تيه رټين...

په خنه كه ي ديكه شيان له سهره تاي دهرچووني كتيبه كه لي مگيرابو و له سهر نه مه بو كه (دوا گوته) يه كم، وه كو نه م (پاشگوټن) ه ي نيره، له دواوه ي كتيبه كه نووسيبو، ديار بو به رپرساني ده زگاكه هه ندي له ناوه روكي بؤ چوونه كانميان خويند بؤ وه به دلبيان نه بو، بويه كارمه نديان نارده بو له بازار نه و چهند لاپه په يان له هه ندي دانه ي كتيبه كه كرده بو كه له كتيبخانه كان ده ستيان پيرا گه يشتبو، دياره نيمه نه وسا نه و كاره مان قبول نه بو، نه وه بو مه سه له كه مان گوره كرد، به لام باش بو به خير بؤ هه مو لايه ك گه رايه وه و تاقيردنه وه يه كي ديكه ش خرايه سهر مه عريفه ي كوردان. هه روه ها هر نه م كتيبيان سهره تا و كو تاييه كه ي، ته نانه ت ناوه روكه كه يشي بده دست نيمه بو. بيرمه له و

وتار و توڙينه وانهي ئوسا بۆ دهزگاگام ناماده كردبوو، درهنگتر ههستم پڻي كرد چهند دانه يهكيان لى ده رهتينا بوو و بلاونه كرايه وه، له وانه وتارنيكيان له باره ي (په پوسترۆيكا) بوو ئه وه ي ديكه شيان له سه ر (عه زيز نه سين) و يه كتيكي ديكه شيان له سه ر (عه بدولپه حمان قاسملوو) بوو، ئه وه جگه له وه ي هه موو بابه ته كان، وه كو له پيشه وه ش ئاماژه م پيدا، پيشتر بلاوكرا بوونه وه، كه واته خوڻه ر، هه روه ها د. كه مال خوڻي، سه رها ته وه نده په روڻي بلاوكردنه وه يان نه بوو، به تاييه تي تا كتيبه كه بلاونه كرايه وه، پيم وانيبه هيج كام له م به پرژانه له وانه يه چاوه پي نه بوو پڻ كتيبه كه به م قه باره و شيوه يه بلاو بكرته وه.

زۆر چاك به بيرمه ئوسا هه ر هه له و كه موكوپيه كم له وتاره كاندا بدوڙيبايه وه، ئه گه ر بۆ راست كردنه وه ي نه چووباما يه به غدا ئه وا بي دوودلي و بيركردنه وه، به چاوپوڻي له ترس و توڙيني ريگا و پياواني رڙيم له بازگه كانى ده سه لاتي به غدا، خوڻم به شارى (مووسل) دا ده كرد و هه ر له گه راجه كه ي باكوورى ته و شاره ته له فوڻم بۆ د. كه مال ده كرد، دواى ئه وه ي له مه به ست حالى ده بووم زۆر به شينه يي و بيده نكي، به بي ئه وه ي به م لاو به و لادا چووبام، سواري تاكسيه ك ده بووم و ده گه پامه وه هه ولير. هه رچى ته م كتيبه يه، ئه وا دانه ره كه ي، وه كو له (پيشگوتن) يش ئاماژه م بوى كردوه، ده ستنووسىكى فوڻوكرائى خوڻى به چهند به شيك و له كاتى جياجيا دا بۆ ناردوو پڻ تا خوڻى به نامه دوا بابه تي كتيبه كه ي بۆ ديار نه كردين، نه مانده زانى به چى كو تايى پى ديت و نه نجامه كه ي چى ده بي؟ ئه وه هيج له وه ي كه بابه ته كانى پيشتر بلاو نه كراونه ته وه، كه واته دانه ره كه ي هه قى خوڻه تي په له له بلاوكردنه وه ي بكات. هه روه ها دانه ره كه ي چهند مه راقى بلاوكردنه وه ي بيت، ئه وا توڙه ر و خوڻه رانى ده يان ته وه نده مه راقبانه كه بزانتن كارمه ندانى حكومه تي به ريتانيا له دووتوتى به لگه نامه نه نيينيه كانياندا چيبان له سه ر كورد و كوردستان نووسيوه، ئه وا به چاوپوڻين له وه ي ته م جاره دانه رى ته م كتيبه به هه زاران كيلومه تر ليمان وه دووره، بۆيه بۆ حالى بوون له پرسىك ته نانه ت به ته له فوڻيش نه ده كرا هه موو جار په يوه ندى پتوه بكه ين، چونكه جارى وا هه بووه چهند سه عات خهريك بوويمه و كارتىكى مۆبايلم رۆيبوه هه تا وه رمگرتوه.

كه واته ئيمه، وه كو ناماده كارى ته م كتيبه، كه وتبوو ينه نيوان لپرسينه وه ي خوڻه ران و دانه ر له لايه كه وه، هه روه ها حه ز و ئاره زووى خوڻان له لايه كى ديكه وه، كه پيموايه مۆڤه ركارىكى ده ستى بداتى ده بي له وه ي پيشووترى باشترو رىك و پيكترو

بیت، ئه‌وه به پێچه‌وانه‌ی بۆچوونی هه‌ندی له دۆست و خۆشه‌ویستانم ئیমে ده‌مانزانی د. که‌مال چی له ئیمه ده‌ویست و قه‌باره‌ی کتێبه‌که‌شی چه‌ند ده‌رده‌چیت؟ ئه‌وه‌تا ئه‌و داوای کردبوو به‌لای که‌مییه‌وه (۵۰۰۰) پینج هه‌زار دانه له‌م کتێبه‌ی به‌فۆنتی گه‌وره‌ چاپ بکریت. به‌پراسستی خۆشم حه‌زم کردووه ئه‌و کتێبه‌ی به‌ چاپیکی پێشکه‌وتوو له‌ چاپخانه‌یه‌کی باش چاپ بکریت، نه‌وه‌ک به‌شیوه‌ی ئۆفسیت و وه‌کو هه‌ندی کتێبی ئه‌مڕۆ که‌ په‌ره‌ په‌ره‌ چاپ ده‌کری، که‌ من ناوم لیناوان (کتێبی قونده!)، ئه‌وه‌ش له‌به‌ر ئه‌وه‌یه‌ تیکستی ناوه‌وه‌ی هیچ کامیکیان ناگاته (۱۲×۱۸) یان (۱۲×۱۹)سم، به‌لکو زۆریه‌ی زۆریان قه‌باره‌ی تیکسته‌که‌یان له‌ هی کتێبی ئاسایی ناچی، که‌ ئه‌وه‌ش پێچه‌وانه‌ی کتێبه‌ چاپکراوه‌کانی پێشووتری دوکتۆرن. کاتیکیش ئه‌و حه‌زانه‌م له‌ (بنکه‌ی ژین) نه‌ده‌هاتنه‌ دی، ناچاربووم له‌گه‌ڵ هاوکارانم قسه‌ بکه‌م، ئه‌وه‌تا کتێبه‌که‌م به‌م شیوه‌یه‌ی له‌به‌رده‌سته‌ چاپ ده‌بیت، پێشه‌کی ده‌بیت سوپاسی هاوکارانم بکه‌م که‌ گرفتگی ئه‌وتویان بۆ دروست نه‌کردم، کاتیکیش کتێبه‌که‌م هه‌نایه‌وه‌ به‌رده‌ستی خۆم، ناچاربووم داوای یارمه‌تی له‌ کارمه‌ندانی سه‌ندیکای رۆژنامه‌نووسانی کوردستان بکه‌م تا ئه‌و ماوه‌یه‌ی دواتر به‌ هه‌وه‌سی خۆمان کاری تیدا بکه‌ین.. ده‌شتوانم بلیم هه‌له‌ی ئه‌وتۆمان له‌ ناوه‌رۆکی بابته‌کاندا نه‌هیشتۆته‌وه‌. برۆا بکه‌ن هه‌له‌ی وامان تیدا دۆزیوه‌ته‌وه‌ وه‌کو ده‌لێن له‌ قوتووی هیچ عه‌تاریکدا نه‌بووه‌. تو وهره (کورت قائلت هایم) به‌ (کوپی خالد هایم) یان ناوی (Goodchild) به‌ (good child) هتد... بخه‌ به‌رده‌ستی خۆنه‌ر و توێژه‌ران. ئا لێره‌دا ده‌بی ئه‌و هه‌له‌ بقۆزمه‌وه‌ و سوپاسی ئه‌نجومه‌نی سه‌ندیکا، به‌ تایبه‌تی (فه‌ره‌اد عه‌ونی) نه‌قیبی رۆژنامه‌نووسان بکریت که‌ هه‌موو ئاسانکارییه‌کیان بۆ کردبووین، ته‌نانه‌ت به‌کێک له‌ هاوکارانم، که‌ کارمه‌ندی سه‌ندیکایه‌ و ئه‌یوب محه‌مد بابته‌گری ناوه‌، چه‌ندین جار کتێبه‌که‌ی بردۆته‌وه‌ ماله‌وه‌ و شه‌وانه‌ کاری تیدا کردووه‌.

هه‌روه‌ها داوای لێبوردن له‌ هه‌موو ئه‌و ده‌زگا و که‌سانه‌، چ له‌ هه‌ولێر و چ له‌ سلێمانی، ده‌که‌ین که‌ نه‌مانتوانیوه‌ بچینه‌ ژێریاری داواکانیان و گرفتی چاپ کردنی ئه‌م کتێبه‌ له‌کۆل خۆمان بکه‌ینه‌وه‌، پیموایه‌ هه‌ر هه‌موویان له‌و ئاسته‌ روشنبیرییه‌ن و ئه‌و هه‌قه‌مان پێ ده‌ده‌ن ئه‌گه‌ر ئیمه‌ خۆمان ئه‌ندامی ئه‌نجومه‌نی کارگێری ده‌زگایه‌ک بین و هه‌موو ده‌م دلمان لای ئه‌وان بێت، ماقول ئیبه‌ کتێب له‌وی بێنینه‌وه‌ و بیده‌ینه‌ لایه‌کی دیکه‌ بۆمانی چاپ بکات، با قازانجی شه‌خسیتی تیدا بێت. ئه‌وه‌تا حیسابی به‌رایه‌ی تیچووی کتێبه‌که‌مان پیمان ده‌لی پاره‌که‌ی به‌قه‌د بودجه‌ی دوومانگی (بنکه‌ی ژین) زیاتر

دەبى، كەچى بۇ ھىتانه دى حەز و ئارەزووھەكانى ھەموو لايەك وا چووینەتە ژىر بارى، دايكى خۇشەويستىشەم پارەى پىويستى لاي ھەندى كەسان بە قەرز بۇ ۋەرگرتووين. ئەو جگە لەوھى ئەو ماوھە ھەموو كارتىكى تايبەتى خۇمان ۋە لاوھ نابوو، بە پىچەوانەى د. كە ماليش، كە چەند جارېك لەسەر لاپەرەى بلاوكراوھەكان خويئندوومانەتەوھ گوتوويە: ھەموو شەويك لەگەل مەلا بانگدان لە خەو ھەلدەستەم و ميژووي كورد دەنووسمەوھ، ئيمەش شەوانە تا مەلا بانگدان ماوينەتەوھ و كارمان لەم كىتیبەدا كىردوھ. ئەگەر شەومان نەگە ياندېتتە رۆژ ئەو دواى نوپىژى بەيانى ئىنجى خەوتووين. ئەو خۇماندووكردەنەشمان ھەر بۇ ئەوھ بوو كىتیبىكى جوان و بى ھەلەت و پەلەت بخەينە بەردەست ھەموو لايەك، كە شاينى كىتیبەكە و خويئەرانى كورد و شوين و پاينى زانستى دانەرەكەى بېت. بەم حالەوھش ئەگەر لە بارەى حەزەكانم و لەبارەى دەرھىتانی ئەم كىتیبەوھ بەم شىوھەى ئىستا پرسىيار لە خۇمان بگەن ئايا لە ھەموو لايەنەكانى رازىن يا نا؟ ديارە ئيمە بە نەرى ۋەلام دەدەينەوھ، چونكە ھەر لە سەرەتاوھ حەزمان دەكرد ئەم كىتیبە بە كۆمپيوترى ماكنتۆش تايپ بگرايە، لە لايەكى ديكەوھش ئيمە پىمانوايە، ھەر بلاوكراوھەك دواى ئەوھ نەخشەسازى بۇ دەكرى و ھەموو ناوھرۆكەكەى ديار دەكرى، ئەگەر بە پەلەش بېت دەبى پەيوھندىداران بە سەرىدا بچنەوھ، بەداخەوھ ئەم كارەمان بۇ نەچۆتە سەر، چونكە ئەم كىتیبە لەبەر چەند ھۆيەك زياتر لەو ماوھەى بۇ تەواوكردى ديار كرابوو درىژەى كىشا.

ئەم وىنانەى ئەلبومەكەى كە لەم كىتیبەدا دانراون سەرەتا بەتەمابووين بەسەر ناوھرۆكى كىتیبەكەدا دابەشيان بگەين، بەلام دواى ئەوھى ۱۲ وىتەكەى بەدرخانىيەكانمان لاي سىنەمخان چنگ كەوتن ئەوھبوو بىرۆكەكەمان گۆرا و بپياردرا كۆمەلىك وىتە لەدواى يەكدى دابىرى و بەمجۆرە نەوھى نوپى بە بزوتنەوھى رىزگاربخواى كورد ئاشنا بگىرى، ئەوھتا بۇ خزمەتى ھەموو لايەك دەرگاي زۆر مال و كەسانمان قوتاوھ، كۆمەلىك وىتەى دانسقە و دەگمەنمان لى ۋەرگرتوون و ناوى زۆرىيەى ئەو كەسانەش بە سوپاسەوھ لە شوينى خۇيان نووسراون، تەنانەت جوامىرىكى ۋەكو شىخ مەحمودى شىخ كاوھەمان ناچار كىردوھ، بەتايبەتى لە سلئمانى بگەرىتتەوھ (پىرمام) و وىتە تايبەتتەكەى لاپەرە ۲۹ى مەلىكى كوردستانمان بۇ بنىرى...! ھەرۆھە سوود لە كىتیبى (مام جەلال لە پىشمەرگايەتتەوھ بۇ سەرۆك كۆمارى سەلاح رەشىد و بەرگى سىيەمى كىتیبى (بارزانى و بزوتنەوھى رىزگاربخواى كورد) مەسعوود بارزانى، ھەرۆھە كۆفارى ھەرىمى

كوردستان و ئەرشىفى شكار نەقىشەندى و ھندىرىنى سەرنووسەرى رۇژنامەى (پىڭگاي كورستان) و د. مارف خەزەندە دار و ھەرگىراوھ. ئاى خۆ ئەوھ لەبىرم نەبوو، لەوانە يە ھەندى ئە پەيوەندىداران لاىان سەير يىت بلىن ئۆى ئەوھ ناماقوللىت كرد چۆن دەبىت ناوى د. مارف خەزەندە دار بخىرتە نىو ئەم كىتپەى د. كەمال مەزھەر، يان ئەوھ چۆنە د. مارف خەزەندە دار بۆ ئەم كىتپە باوھشى خۆى كردۆتەوھ...؟! تىكا دەكەم تۆزىك ئارام بگرن، تا ئەو مەراقەشتان لە دل دەردەكەين، سەرەتا دەلئىم بەداخوھ زۆبەى ئەوانەى پىش ئىمە ھاتوون ئاوىكى باشيان بۆ نەپشتووين. ئەوھتا سىماى مرۆقى كورد خۆبە خۆبى واىە ھەركاتى دووكەسىان ساردى بگەوئتە نىوانىان كەم و ابووھ كەسى سىيەم دوو قسەى خىريان لە نىواندا بكات، بەلكو زياتر دەيانورۆزىنن و لىكىان دېرۆنگ دەكەن و لە يەكىان دوور دەخەنەوھ. لەسەر ئەو بۆچوونەشمان دەيان نمونە و بەلگەمان لاىە، لىرەدا تەنيا يەكىكىتان بۆ دەگىرپىنەوھ. مامۆستايەكى خۆشەويستمان ھەيە كاتى خۆى ئەوھندە ھەوھسى بە د. كەمال نەدەھات، دژاىەتى ھەموو ئەو كەسانەش دەكات لەگەل بۆچوونەكانى ئەو نەبن، بۆيە زۆر دەترسام پى بزائى كەمن كىتپىم بۆ د. كەمال نامادە و چاپ كردوھ، واديارە چەند سال دواتر بەم كارانەى منى زانىبوو، بۆيە لە فىستىقالى دووھى بەدرخان لە دەوك، كە شوئىنى ھەوانەوھى ئىمە (ئوتىل زىان) بوو، ئەو مامۆستايەشمان لەوى بوو، كاتىك زانى ھات لە پىشم چەقى و پرسىارى كىتپەكەى لىكردم، دەم تىك ئالا و ھىچم پى نەما و پىم گوت: ئەو كارە كۆن بووھ و ھى (۵) سالىك لەمەوبەرە. پىشموايە جارىكى دىكە ناماقوللى واناكەم...! دياربوو بە ئاسانى سارد بۆوھ و لەكۆلم بۆوھ... بەيانىيەكەشى كاتى لە شوئىنىكى لاچەپى بەرانبەر دەركەى دەروھى چىشتخانەى ئوتىلەكە دانىشتبووين خەرىكى (تىشت) خواردن بووين، مامۆستام بىنى بە خۆى و جانتاى دىبلۆماسىيەوھ ھاتە زوورەوھ و چاوىكى بەناو خەلكەكەدا گىپرا، كە لە دوورەوھ منى بىنى ھاتە لام و بەيانى باشى لى كردم و لەنزىكەوھ دانىشت. خواردنەكانى خۆى ھىنا، دوابەدواى ئەمىش چەند مامۆستايەكى زانكو، كە يەكىكىان ئافرەت بوو، ھاتن و دانىشتن، وا پىدەچى سوخەتى دەستەبژىرى ئەمرۆى كورد واىە دوو قسان لەگەل يەكدى بگەن دەبى ھى سىيەمى (غەببەت) كردن بى، بە ھەموو لاىەك، بە ئافرەتەكەشەوھ، ھىنايان و بردىان لاى مامۆستا كەوتنە باسى د. كەمال، ئەوھبوو لەم دەمەدا تىشتەكەى خۆم خواردبوو، وھكو زۆر جارى دىكە ھەزم نەدەكرد خۆم لە بابەتىكدا بگلىنم كە خزمەتى كەس ناكات، ئەوھبوو يەكسەر ھەستام و

بووم له جماعت و ماموستا كرد و گوتم: ماموستا گيان ئەمن له سالی ۱۹۹۸هوه هاتوچۆی لای د. كه مال دهكهم، زۆر جار ناوی جه نابت دیته پیتشه وه كه چی ئەو به ریزه وه باسی ئیوه دهكات. ئەوه بوو وهكو ده لئین هه موو لایهك ده میان بوو به ته له ی ته قیو!. ئەوه تا ئیمهش، به بی ئەوه ی گوی بدینه قسه ی ئەم و ئەو، جارێکی دیکه تیی هه لچوینه ته وه و ئەوه نده ی بۆمان کراوه خۆمان به م کتیبه وه ماندوو کردوو. ئای له بهر ئەم سه ربوردانه خو که م مابوو له بیر بکه م پیتان بلیم، کاتی کتیبه که ی دیکه م ناماده ده کرد زۆر دل م به بابته سییه می ل ۵۶۲-۵۶۶ خو ش بوو که به ناوونیشانی (یادی نه ورۆز و خۆزگه یهک) بلوکراوه ته وه و له ویدا د. که مال باسی نه ورۆزی سالی ۱۹۶۰ دهکات که چۆن ئەو رۆژه له باله خانه ی قوتابیان له گه ره کی سۆکۆل له مۆسکۆ له گه ل ژماره یه کی زۆر له کچ و کوپی روسی و ئە له مان و پۆلۆنی و چیکی و رۆژه لاتی و هی دیکه ئاههنگی جه ژنی نه ورۆزیان گێراوه، له گه ل د. مارف خه زنه دار و د. عیزه دین مسته فا ره سول له نیو حه شامه ته که دا ده نگیان لی بلند کردوو و سه روودی (نه ورۆز) که ی پیره میردیان گوتوو: ئەوه ی لای من زۆر گرنگه و پیموايه له ژبانی رۆژانه شمدا حه زی لی ده که م و دیاره ئەوه یه د. که مال نووسیویه: (ئوه یه کێک بوو له نه ورۆزه هه ره خو شه کانی ژبانم. خۆزگه و هه زار جار خۆزگه هه روا به سی قۆلی له رقی هه ژده هاك پیکرا نه ورۆزمان بگوتایه و بگوتایه وه، حه یفه ئیمه ی کورد ده ست له ملان و به کومه ل هه میشه (ئیمپۆژی سالی تازه یه نه ورۆزه هاته وه نه لئین. ئەوه خۆزگه ی پیره میردی نه مریش بووه. خۆی سه روودی نه ورۆزی، هه ر بۆ ئەوه بۆ داناوین). ئەوه بوو ئەوسا زۆر به داوی وینه یه کدا گه رام که ئەو سیکوچکه یه ی معریفه ی کوردی به یه که وه کۆ کردبیتته وه تا له کتیبه که دا له گه ل ئەم بابته دا دابنا بایه، به داخه وه ئەوسا هه ر چنگم نه که وت، شه رمیشم ده کرد داوی وینه یه کی ئاوه ها له هه ر به کتیکیان بکه م، ئەوه بوو به م دوواییانه، که خه ریکی ئەم کتیبه بووم، وینه ی تاییتم له ناو کتیبی (وینه کان له خۆیان ده نوین) ی عه بدولخالید سابیر دۆزییه وه که له سالی ۲۰۰۷دا له سلیمانی چاپ بووه، هه ر له و کاته شدا (حه مه د زاده) ی خو شنووس نه خشه سازی به رگی ئەم کتیبه ی به رده ستانی ته واو کردبوو، دیار بوو هیچی له سه ر به رگی داوه ی نه نووسیوو، بۆیه داوی لیکردم چه ند دێرێک بنووسم و بیخه مه سه ر به رگه که، ته له قۆنم بۆ د. که مال کرد تا شتیکم بۆ بنووسی، که چی ئەو به بیزاریه وه گوتی: خو ت بینووسه ..! کاتی که ده مو یست وینه ی ئاماژه بۆکراو بخه مه ته ک ئەو چه ند وینه یه ی که د. که مال له گۆشاری کوردستان

(کۆمه‌له‌ی خویندکارانی کورد له ئه‌وروپا) وه‌ریگرتبوو تا بیخه‌مه‌ نیو بابته‌ی هه‌وته‌می ئه‌م کتێبه‌، به‌خه‌یاڵم داها‌ت بۆ داوا له‌ د. خه‌زنه‌دار نه‌که‌م ئه‌و چه‌ند دێرێکم بۆ سه‌ر به‌رگه‌که‌ بۆ بنووسی، کاتی پێش‌نیازه‌که‌م خسته‌ به‌رده‌می هه‌ستم کرد یه‌کسه‌ر که‌وته‌ بیرکردنه‌وه‌، له‌ولاوه‌ش ئاگام لێبوو سه‌عیدییه‌ خان (دایکی میدیا) له‌گه‌ڵ پێش‌نیازه‌که‌م که‌شایه‌وه‌ و که‌وته‌ پیا‌هه‌لدانی د. که‌مال و به‌ چاوه‌هانی ده‌دام قسه‌ بکه‌م، ئه‌وه‌بوو باسی کتێبه‌که‌ی پێشوو و وتاره‌که‌ و چه‌ز و ئاره‌زووه‌کانی خۆم بۆ کرد یه‌کسه‌ر رازی بوو به‌و مه‌رجه‌ی پێشتر کتێبه‌که‌ بخوینێته‌وه‌، بۆ رۆژی دواتر دانه‌یه‌ک کتێبه‌که‌ی پێشوو و کۆپیه‌کی هه‌موو ناوه‌پۆکی ئه‌م کتێبه‌ و (پێشگۆتن)ه‌که‌ی خۆم بۆی برد که‌ چه‌ند رۆژێک دواتر ته‌له‌فۆنی بۆ کردمه‌وه‌ و چووم کتێبه‌که‌م هێنایه‌وه‌ هه‌ستم کرد چه‌ند تیبینییه‌کی جوان و وردی له‌سه‌ر (پێشگۆتن)ه‌که‌ی من نووسیبوو و ته‌نانه‌ت ره‌خه‌نشی لێگرتبوو، له‌سه‌ر چه‌ند په‌راویزێکی د. که‌مالیش یه‌ک-دوو سه‌رنجی خۆی نووسیبوو، دواتریش چه‌ند وینه‌یه‌کی دیکه‌ی ئه‌ندامانی (کۆمه‌له‌ی خویندکارانی کورد له‌ ئه‌وروپا) له‌ ئه‌رشیفه‌که‌ی خۆی بۆ هێنام. به‌هه‌رحال وه‌کو ده‌بینن له‌به‌رئه‌وه‌ی دواتر (خلاصه‌)ی عه‌ره‌بیم به‌ د. که‌مال نووسیوه‌ هه‌روه‌ها ناوونیشانی کتێبه‌که‌م به‌ زمانی عه‌ره‌بی خستۆته‌ شوینی ئه‌و وته‌یه‌ی که‌ به‌ته‌ما‌بووم بۆم بنووسی. له‌به‌ر ئه‌وه‌یه‌ دواتر وازم له‌ بیروکه‌ی نووسینه‌که‌ی سه‌ر به‌رگی کتێبه‌که‌ هێنا. به‌لام ئه‌و هه‌وله‌مان دالی ئیمه‌ و دایکی میدیای خۆش کرد و بووینه‌ شاهیدی په‌واندنه‌وه‌ی لێک‌د‌اب‌رائێکی سالانی پێشوو. ئێستاش د‌لم زۆر به‌ ئه‌و هه‌لوێسته‌ جوانانه‌ی ئه‌و دوو مامۆستا‌یه‌م خۆشه‌وه‌ هه‌ردوو کتێبه‌که‌ی د. که‌مالی له‌ لا‌ خۆشه‌ویسته‌تر کردووم.

هه‌رچی به‌لگه‌نامه‌کانی ناو ئه‌م کتێبه‌ی به‌رده‌سته‌ دوا‌ی ئه‌وه‌ی چه‌ند جا‌ریک به‌ناو کتێبه‌که‌دا چووینه‌وه‌ هه‌ستمان کرد پاشکۆی ژماره‌ (١١) له‌ هیچ شوینیکی ئه‌م کتێبه‌دا ئاماژه‌ی بۆ نه‌کراوه‌، ئه‌وه‌بوو دواتر به‌ بیرمان ها‌ته‌وه‌ ئه‌م به‌لگه‌نامه‌ له‌ نووسینی په‌یامنێزکی رۆژنامه‌ی (فیگارۆ)ی فه‌ره‌نسییه‌، د. که‌مال ته‌نیا بۆ سوود لێ وه‌رگرتن یان وه‌رگیرانی، له‌ لایه‌ن هه‌ر فه‌ره‌نسیزانێکه‌وه‌، له‌وانه‌ د. نه‌جاتی عه‌بدوللا ناردویه‌، به‌ داخوه‌ دوا‌ی نه‌خشه‌سازی نه‌ده‌کرا ئه‌م به‌لگه‌یه‌ له‌ شوینی خۆی لایه‌ن، له‌باره‌ی به‌لگه‌نامه‌که‌ی (مه‌مه‌د مه‌هدی جه‌واهیری)شه‌وه‌ تووشی هه‌مان گرفت بووین.

لێره‌دا هه‌ر بۆنموونه‌ ده‌قی ئه‌م نامه‌یه‌ی د. که‌مالتان ده‌خه‌مه‌ به‌رده‌ست تا بزانتن

رێنماییه‌کانی له‌سه‌ر ئه‌م کتێبه‌ی چی و چۆن بووه‌؟

زنگنه نهی کھو صو بیت

دروای شرمو ریشری چه هلاو خوم بو خوت و
 بران و سرجهی برادران ... نهوا به سوه که
 بایق هه شهت له ریکه برای به ریز دوکتور
 نواد ایته به ریشم ، به و هوره به دوایه تکانه
 شم بایته و بایقی نوییم حاوه که بایه تکی گوره
 نی به ، وانا کتیه که له سر تهرام بعونه -
 هیوادرم شم به چهی تیرترکه بوته ده نیترم
 له همور بروریه که وه به دلت بیت ، له
 ریشانه دا قهلم پاندا تکی نویمان دوزی به وه
 که تاراده یکی زهرکاری پانوسه که بیوئاسان
 کردوم .

ده صو بیت شم یکنیایانته بو یکم :

۱- رهنگه یستر وایت بایته کان همورمان
 نامیستانه کانیاں ویک یکن ، بویکه که رلات
 په سنده وایان لی بکه ، به وینه نامیستان
 بایته ستم نه نه « شری به رده رکی سراه ، به
 له کانیکلا یستر وایه بیته :

شری به رده رکی سراه به ریشنایی

به نگه نامه نهیته به کانن سوکه تن به ریشنایی

۲- هوز ده کهم یا شوکان بهم هوره بن :

۳- شتیکی نوییل ،

ب- نامه به کی کورقور ایس ،

ج- نامه نهی هه پنه خانی نه قیب ،

د- نامه که شتیکی هه هود دوان دامرکاننده وون

ه- شری به رده رکی سراه ،

و- شتیکی هوز به کی بان و چه به نه مورجهان

ز- نامه کانن یزرانی ،

ح- یادداشته که تاله یانی ،

۳- له زور لایه پر دا نوښوږه : (بروانه)
 یا کلوی زماره (د یاره څه ووه یو له ووه په
 یو څوټ به پښ لایه پره چا پکړاوه کان پریان
 بکه پته ووه .
 لندوو ریښی زورم یو هه موان درو پات
 ده که موه ۶ تاییه ت ماسوټا سین سالی ۶
 هیوادارم چا پکړاوه کاش « ښکلوی ژین » هه مینه
 له به وودا بیت . لندوی تاییه نیم یو کاکه هه رها د -

بران که مان هه زهر
 له نده
 ۴ / ۹ / ۷۰۰

بکریت .. ده لاین هه وندمان خویندو ته وه و نه گهر میشکی جارنمان هه بوایه نیستا
 به خال و ویرگوله کانیشیان هه موومان له بهر ده کرد .. به م حاله وه ش لینی ورس
 نه بووینه و ماو هه هه بوایه دوو سی جاری دیکه مان ده خوینده وه و نه بادا هه لای
 دیکه ی تیدا مایی ..

شتیکی سهیر و سه مه ربه دیلو ماسیبه کانی ښکلوی هه راپورتیکیان نووسیپی
 دانه یان یو هه موو بالو یزخانانه ی خوین نارووه که له جیهاندا بلو بوونه ته وه ،
 هه ر یو نمونه هه و راپورته ی که له سه ر راگه یه ندرای کوتایی کونگره ی حه و ته می
 (پ.د.ک) له سالی ۱۹۶۶ نووسیویانه ، به لای که میبه وه وینه ی لیدراوه ته (۱۲) له
 بالو یزخانانه ی ولان که یان و سهیره که له وه دایه به لگه ی ته و اوم له بهر ده سته نیستا
 هه و به لگه نامه یه له لای هه و حزبه خوی نیبه ، به ته مام نه گهر ده قه نوریجیناله که ی له

کتیبخانه که م بدۆز مه وه له گهڵ پاشکۆ وه رگێردراوه که ی بۆ سه ر زمان ی ئینگلیزی له م کتیبه دا داینین.

دوا جار له براده رێکی خۆشه و یستم بیستوه، که وا دیاره (پیشگۆتن) ه که ی من ی خویندۆته وه، که پیده چی ئه وه ی له باره ی (هاوپی نه مه لی) نووسیومه به دلی نه بووی، گوايه ئه و رایه م بۆخۆم و د. که مالیش باش نییه و له سه رم به گران ده که ویت، به و خۆشه و یستانه و هه ر که سێکی دیکه ی وابیر ده کاته وه ده لێین: ئه وه ی نووسیومه پرای خۆمانه و با که س ناوه رۆکی نووسیینه کانمان له سه ر د. که مال نه کاته مال، به ریزی ناگای له م پرسانه نییه و ته نیا خۆمان له ناوه رۆکه کانیا ن به رپرسین، ده ئیوه ش میژوو بخویننه وه تابزانن ناحه زانمان بۆ به رژه وه ندی خویان چیمان پی ده که ن، که چی لای زله یزه کانیش که خویان به پارێزه ری مافی مرۆف ده زانن، ئه وه به چاوپۆشی له وه ی ئه وان چاره نووسی میلیه تی ئیمه یان وا لیکردوه، ئه و تا هه رحیسابی کۆمه له هۆزێکی کتوی بۆ ئیمه ده که ن. هه رای ئه و چه ند رۆژه ی پرس ی که رکوک و ناوچه دا براوه کانی دیکه ی کوردستان، به لگه ی بۆچونه کانن، ناوه رۆکی ئه م کتیبه ش به لگه یه کی دیکه ی حاشا هه لته گره. ده ئیوه ش فه رموون ئه وه ش میژوو به شینه یی و له سه ر خۆ بیخویننه وه! ...

الخلاصة العربية

عنوان الكتاب هو ((الكُرد وكرْدستان في ضوء الوثائق السرية البريطانية))، الجزء الاول، تأليف: كمال مظهر، اعداد عبدالله زنگنه وشهلاء طاهر الحيدري. يتألف الكتاب من مقدمة وتسعة ابواب وخاتمة، فضلاً عن ملحقٍ صوري فريد في بابه.

يتحدث المؤلف في المقدمة والباب الاول عن اهمية الوثائق السرية البريطانية بوصفها مصدراً اصيلاً نادراً، وعن تأريخ الارشيف الوطني البريطاني واقسامه مع اهم محتوياته وطبيعة مراجعي الارشيف ومن استفاد من الكُرد من وثائقه، مع التركيز بصورة خاصة على المرحوم وليد حمدي الذي اتحف المكتبة العربية بكتابٍ قيمٍ يحْمِلُ عنوانَ ((الكُرد وكرْدستان في الوثائق البريطانية. دراسة وثائقية تاريخية)) (مطابع سجل العرب، لندن، ١٩٩١)، والذي تحول منذ صدوره الى مصدرٍ مهمٍ بلنسبة للباحثين في تأريخ الكُرد المعاصر، ومن غير الكُرد من امثال الاستاذ نجدت فتحي صفوة اطال الله في عمره.

كرّس المؤلف الباب الثاني من الكتاب لموضوع ((مُستقبل الكُرد أمام مؤتمر الصلح في باريس ونشاطات شريف باشا وزملائه)) بعد ان وضعت الحرب العالمية الاولى اوزارها مع جانبٍ مما كان يجري خلف الكواليس، وأصداء الاتفاق الارمني - الكُردي بوصفه حدثاً تاريخياً مفاجئاً شهدته المرحلة تلك.

اما عنوان الباب الثالث من الكتاب فهو ((نُبذة عن رحلة الميجر نوبل)) في كُردستان، والمعروف عن الضابط البريطاني ادوارد شارلس نوبل إنه كان مغامراً جريئاً، أحب الكُرد وكرْدستان دون حدود وساعدَ الشيخ محمود في حدود إمكاناته، وقامَ بجولةٍ في شتى المناطق الكُردية في العراق وتركيا، وكتبَ عنها ملاحظات في غاية الدقة، إنعكست جوانب غير معروفة منها في الوثائق السرية البريطانية التي تعودُ الى المرحلة المبكرة التي أتبعت الحرب العالمية الاولى.

يَتَحَدَّثُ البَابُ الرَّابِعُ مِنَ الكِتَابِ عَنِ ((الشَّخْصِيَّاتِ الكُرْدِيَّةِ فِي العَامِ ١٩١٩)) فِي ضَوْءِ الوَثَائِقِ السَّرِيَّةِ البَرِيْطَانِيَّةِ، مَا يُعَكِّسُ جَوَانِبَ غَيْرِ مَرْتَبِيَّةٍ مِنْ دَوْرِ الفَرْدِ فِي تَارِيخِ الكُرْدِ المَعَاوِرِ، فَقَدْ تَابَعَ البَرِيْطَانِيُوْنَ كُلَّ صَغِيْرَةٍ وَكَبِيْرَةٍ تَخَصُّ الشَّخْصِيَّاتِ الكُرْدِيَّةِ فِي تِلْكَ المَرْحَلَةِ، مِنْهُمُ، عَلٰى سَبِيْلِ المِثَالِ لَا المَحْصَرِ، الشَّيْخُ مُحَمَّدٌ وَعَدَدٌ مِنْ أَقْرَبِ أَعْوَانِهِ مِنْ أَمْثَالِ الزَّعِيْمِ الكُرْدِيِّ الْاِيْرَانِيِّ مُحَمَّدِ خَانَ دَزَلِي، وَسَمُوْكَ الشُّكَاكِ، وَحَمْدِي بِيك بَابَانَ، وَالبَدْرَخَانِيَيْنِ وَالشَّيْخَ عَمِيْدَاللَّهِ النُّهْرِيِّ وَذَرِيَّتِهِ، وَسَالَارِ الدَّوْلَةِ الَّذِي كَانَ كُرْدِيًّا مِنْ طَرَفِ وَالِدَتِهِ وَكَانَ مِنْ أَشَدِّ مَنَافِسِي رِضَا شَاهِ بَهْلُوِيِّ عَلٰى عَرْشِ اِيْرَانَ، بَلْ وَحَتٰى الدَّكْتُورُ مِيَهْرَانَ الْاَرْمَنِي الَّذِي كَانَ يَقِيْمُ فِي بَغْدَادِ وَكَانَ مِنْ أَلْدِ اَعْدَاءِ البَرِيْطَانِيَيْنِ وَأَشَدِّ المَخْلِصِيْنَ لِلْكَرْدِ وَزَعِيْمَهُمْ يَوْمَئِذٍ الشَّيْخُ مُحَمَّدٌ.

كُرِسَ البَابُ الخَامِسُ مِنَ الكِتَابِ لِمَوْضُوعِ اِنْتِفَاضَةِ السَّادِسِ مِنْ اَيْلُولِ عَامِ ١٩٣٠ فِي السَّلِيْمَانِيَّةِ فِي ضَوْءِ الوَثَائِقِ السَّرِيَّةِ البَرِيْطَانِيَّةِ، مَا يُعَدُّ مَوْضُوعًا فِي غَايَةِ الْاَهْمِيَّةِ كَوْنُهُ يُمَثِّلُ بَدَايَا التَّحْوُلِ النُّوعِيِّ فِي الحَرَكَةِ التَّحْرِيْرِيَّةِ الكُرْدِيَّةِ الَّتِي بَدَأَتْ المَدِيْنَةَ تَتَحْوَلُ، فِي حَضْمِهَا، اِلٰى مَرَكِّزِهَا الرَّئِيْسِ بَدَلِ الرِّيفِ، وَبَدَأَتْ الْفِتْنَةُ الْمُثَقَّفَةُ الكُرْدِيَّةِ النَّامِيَّةُ تَرْتَوِي اِلٰى قِيَادَتِهَا مِنْذُ حِيْنَ، وَهِيَ، كَمَا لَا يَخْفٰى، مَوْضُوعٌ فِكْرِيٌّ مَطْلُوبٌ تَتَحَدَّثُ الوَثَائِقُ السَّرِيَّةُ البَرِيْطَانِيَّةُ عَنِ جَوَانِبِ نَادِرَةٍ مِنْهُ فِي سِيَاقِ عَرْضِهَا الدَّقِيْقِ لِقَوَائِعِ اَلْاِنْتِفَاضَةِ تِلْكَ وَتَتَانِجِهَا، مَا مَهَّدَ الطَّرِيْقَ لِلتَّحْوُلَاتِ الْاَلْحَقَّةِ الَّتِي شَهِدَتْهَا الحَرَكَةُ الكُرْدِيَّةُ بِسَلْبِهَا وَاِيْجَابِهَا. وَنَشَرَ فِي هَذَا البَابِ لِأَوَّلِ مَرَّةٍ رِسَالَةً اِحْتِجَاجَ شَدِيْدَةٍ لِلهَجَةِ وَنَادِرَةٍ لِلشَّخْصِيَّةِ النِّسَانِيَّةِ الكُرْدِيَّةِ الْبَارِزَةِ حَفْصَةَ النَّقِيْبِ عَقِيْلَةَ الشَّيْخِ قَادِرِ شَقِيْقِ الشَّيْخِ مُحَمَّدِ الَّتِي اِسْتَهْزَأَتْ بِاِسْلُوبِ مُعْبَرٍ لِلغَايَةِ مِنْ عَدَالَةِ الحُكَامِ البَرِيْطَانِيَيْنِ تَسْعُ مَرَاتٍ، وَقَبْلَ ذَلِكَ تَحَدَّثَ عَنِ مَآثِرِهَا النَادِرَةِ الرَّحَالَةِ وَالصَّحْفِيُوْنَ وَالدِّيْبِلُومَاسِيُوْنَ الْاَجَانِبِ.

فَرَضَ مَضْمُونُ البَابِ السَّابِقِ عِنْوَانَ البَابِ السَّادِسِ الْاَلْحِقِ وَهُوَ ((الظُّوَاهِرُ الْاَسَاسِيَّةُ لِلْمَرْحَلَةِ الْجَدِيْدَةِ مِنَ النِّضَالِ التَّحْرِيْرِيِّ الكُرْدِيِّ بَعْدَ اِنْتِهَائِ الحَرْبِ الْعَالَمِيَّةِ الثَّانِيَّةِ فِي ضَوْءِ الوَثَائِقِ السَّرِيَّةِ البَرِيْطَانِيَّةِ))، فَقَدْ تَابَعَتْ الوَثَائِقُ تِلْكَ نَشَاطَاتِ الْمُنْتَظَمَاتِ السَّرِيَّةِ الكُرْدِيَّةِ الْجَدِيْدَةِ الَّتِي ظَهَرَتْ فَاعِلَةً فَوْقَ المَسْرَحِ السِّيَاسِيِّ، بِمَا فِي ذَلِكَ مَوَاقِفَ نَادِرَةٍ، بَلْ وَغَيْرَ مُتَوَقِّعَةٍ اَضْطَلَعَ بِهَا كُرْدُ سُوْرِيَا الَّذِيْنَ اَوَّلُوا، حَسَبَ وَثَائِقِ وَزَارَةِ الخَارِجِيَّةِ البَرِيْطَانِيَّةِ السَّرِيَّةِ، تَحْوُلَاتِ جُمْهُورِيَّةِ كُرْدِسْتَانَ عَامِ ١٩٤٦ فِي مَهَابَادِ اِهْتِمَامًا يَفُوْقَ التَّصَوُّرِ، جَلَبَ اِهْتِمَامَ مَسْؤُولِ سُوْرِيَا كَبِيْرٍ مِنْ وَزْنِ شُكْرِي القُوْتَلِيِّ. وَهَنَا يَفْرَضُ الْيَسَارُ بِوَصْفِهِ قُوَّةً جَدِيْدَةً جَرِيْشَةً نَفْسَهَا عَلٰى السَّاحَةِ الكُرْدِيَّةِ بِصُوْرَةِ

أذهلت الدبلوماسيين البريطانيين الذين تابعوا بدقة وموضوعية كل ظواهرها وآثارها المباشرة وغير المباشرة على شتى الصعد الفكرية والسياسية.

وفي هذا الحِصَم المتلاطم تُظهِرُ فَوْق الساحة السياسية الكردية لأول مرة جمهورية أذهلت الدبلوماسيين البريطانيين الذين تابعوا أخبارها وتطوراتها أولاً بأول، مما إنعكس واضحاً في متون مئات الوثائق السرية الدقيقة التي قرّضت عنوان الباب السابع من الكتاب - ((شروق وغروب شمس مهاباد السريع في ضوء الوثائق السرية للحكومة البريطانية))، لنقرأ في ثنايا الوثائق ما لا يخطر على البال في خضم صراع دولي مُستفحل دُشنت بداية ما وصفه رئيس الوزراء البريطاني المُخضرم ونستون تشرشل في العام ١٩٤٦ تحديداً بـ((الحرب الباردة)) التي قدّر للكرد أن يكونوا أولى ضحاياها، مما إنعكس بصورة مُذهلة في الوثائق السرية البريطانية التي تابعت بصورة موضوعية موقف الحكومة السوفيتية تجاهها بروحية لم تختلف عن موقف الدول الغربية، بضمنها بريطانيا، تجاه أحداثها، فلا غرو أن احتوت الوثائق تلك على أندر الصور عن أصداء تأسيس وإنهيار جمهورية كردستان عام ١٩٤٦ في الكرد أينما كانوا، وهنا نود أن نشير بصورة خاصة الى التقارير المسهبة للسفير البريطاني في طهران يومذاك السير ريدر وليام بولارد التي لم يطلع عليها سوى عدد قليل من كبار المسؤولين البريطانيين، كما وردت عبارة ((سري للغاية)) على العديد من التقارير تلك.

((القضية الكردية بين رُحى عبدالكريم قاسم و البعث كيف انعكست في الوثائق السرية البريطانية)) هي عنوان الباب الثامن من الكتاب. يتضمّن هذا الباب بين دفتيه وثائق نادرة تتحدث بأسهاب، وبأسلوب حيادي عن موقف الكرد تجاه ثورة الرابع عشر من تموز عام ١٩٥٨، كما عن موقف زعيم الثورة عبدالكريم قاسم و الأسباب المباشرة وغير المباشرة، الداخلية منها والخارجية، التي أشرت في البداية إيجاباً ومن ثم سلباً على علاقات الطرفين لتتحول انتفاضة الكرد المسلّحة منذ أيلول ١٩٦١ الى أحد الأسباب الأساسية التي زعزعت موقع النظام ومن ثم ساعدت على إسقاطه صبيحة الثامن من شباط عام ١٩٦٣، لتتوالى الأحداث بعد ذلك في خضم صراع مُستفحل أودى بحياة النظام الجديد قبل أن تبلغ عمره نيفاً وتسعة أشهر فقط ليبدأ عهد عبدالسلام عارف الذي يجد الباحث خفاياه في الوثائق السرية البريطانية بصورة تفصيلية، بما في ذلك موقفه المتشنج من القضية الكردية والذي تابعته

السفارة البريطانية في بغداد عن كُتُب، ولا سيما شخصُ السفير ستيفن ايفرتون الذي مثل بلاده في العراق على مدى حوالي خمس سنواتٍ متتاليات، ويقتنع المرء من خلال الوثائق السرية البريطانية أن عبدالسلام عارف لم يكن زعيماً وحدوياً كما أُشيعَ عنه.

أما عنوان الباب التاسع والآخر من الكتاب فهو ((القضية الكردية في خضم صراع القطبين المتناقضين الأمام الخميني وصادق حسين في ضوء الوثائق البريطانية السرية))، ومع أن جميع الوثائق المتعلقة بهذا الموضوع الحساس للغاية لم يكشف عنها بعد، إلا أن المتوفر من تلك الوثائق يُمكن المرء من الوقوف على القوى والعوامل المحركة الخفية الأساسية لوقائع تلك المرحلة، بما في ذلك ما كتبه أشهر الصحف العالمية الغربية عنها والتي تحتفظ ملفاتُ ((الأرشيف الوطني)) البريطاني بالنصوص الأصلية لكل تلك المقالات التحليلية القيمة التي هي من نتاج يراع صحفيين معروفين خاطروا بحياتهم من أجل التوصل إليها. ومن المفيد أن نُشير في خاتمة هذه الخلاصة المركزة إلى أن المؤلف قدم للقارئ موجزا عن حياة جميع الدبلوماسيين البريطانيين الذين وُردت أسماؤهم في أبواب الكتاب، وبالاستناد إلى مجموعة من المصادر الرسمية البريطانية، فضلا عن هوامش توضيحية ضرورية عن أحداث وشخصيات عديدة أخرى غير بريطانية وُردت أسماؤها في ثنايا الكتاب الذي نتمنى مُخلصين أن يسد ثغرة في المكتبة السياسية والتاريخية الكردية، وتتحول دروسه وعبره إلى تجربة مفيدة تُساعد على تجاوز أخطاء الماضي وتعزيز ما هو إيجابي ومفيد في ذلك الماضي من أجل مستقبل منسود يَتَمَنَاهُ كُلُّ مُخلص لوطنهِ الجريح.